

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XVIII. KÖTET.

BUDAPEST

1889

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

RECEIVED
FEB 20 1965
No. 2064

FA216/75

Lett.
1980.

Lett. rev.
1965

A MAGYAR NYELVÖR

1889. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYÜJTŐI.

Albert János	Jacobi Gyula
Alexics György	30 Jaksics Lajos
Balassa József	Joannovics György
Balogh István	Józsa János
5 Balogh Károly	P. Juhász László
Baló József	Kanyaró Ferenc
Barbarics Róbert	35 Kardos Lajos
Barta Nándor	Katona Lajos
Bartók Jenő	J. Kemény Lajos
10 Belányi Tivadar	Király Károly
Bélteki Kálmán	Kis Pál
Binder Jenő	40 Knapp Karolin
Brassai Sámuel	Kolumbán Samu
Chernel István	Korponay Ilona
15 Csapodi István	Kovács Kálmán
Csillag Béla	Kováts J. Sándor
Csillag János	45 Kövér Sándor
Csillag Leona	Kubinyi Ferenc
Csomár István	Kulcsár Endre
20 Deák Béla	Maruska Mihály
Demjén Kálmán	Ifj. Mitrovics Gyula
Finta Ferenc	50 Muhi Zsigmond
Fülöp Adorján	N. K.
Gösy Géza	Nagy Sándor
25 Gulyás István	Nagyszigethi Kálmán
Halász Ignác	Négyesy László
Halmy Gyula	55 Németh Ambrus
Hollósi Rupert	Németh Gyula

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GVÜJTÖK.

	Pap Dénes		Tavassy Mária
	Pap Sándor	75	Tolnai Lajos
	Paszlavszy Sándor		Tompos Károly
60	Pollák Miksa		Torkos László
	Porcs János		Tömlő Lajos
	Riedl Frigyes		Vasverő Rajmond
	Shuchardt Hugó	80	Veres Ferenc
	Simonyi Zsigmond		Veres Ignác
65	Stern Leona		Versényi György
	Steuer János		Viczián István
	Szabó István		Viczián János
	S. Szabó József	85	Viczián Zoltán
	Szalay Gyula		Vozáry Gyula
70	Szamosi Gáspár		Wieder Gyula
	Szilasi Móric		G. Ziegler Géza
	Szinnyei József		Zolnai Gyula.
	Szvorényi József	90	Zolnai Lajos

Megjelenik
minden hónap
15-én
három iunyvi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889. JANUÁR 15.

I. füzet.

KOMBINÁLÓ SZÓALKOTÁS. ○

A legújabb nyelvtudományban rendkívül termékenynek bizonyultak az analogia hatásaira irányuló kutatások. De a nyelvészetnek van egy ága, mely eddigelé aránylag kevés hasznót merített e kutatásokból: a szófejtést értem, melyben a reáfordított óriási erőfeszítések ellenére még folyvást oly nagyszámú, mondhatni számtalan találós mesével állunk szemben. Hiányzik itt az analogiás módszernek következetes alkalmazása, mely, ha kielégítő tapasztalati tényekre támaszkodhatik, nem retten vissza olyan magyarázatoktól sem, melyeket első tekintetre képtelenségeknek tart hat a járt utakon járó nyelvészkedés.

Ilyen következetesen alkalmazott analogiás módszerrel kísértettem meg néhány kifejezés magyarázatát „Az analogia hatásairól“ szóló értekezésem (1881. 9. l.) következő sorai-
ban: „Néha a szónak hangzására egyetlen egy más szó is bir annyi befolyást gyakorolni, hogy megváltozzék a ki-
ejtése, s ilyenkor talán inkább azt kellene mondanunk, hogy a beszélő a két szót összezavarja s mintegy összeolvasztja. Mit szólunk pl. ha azt olvassuk, hogy a tatrangi csángóknál *számtalan* helyett előfordul *szádméntalan*? (Nyr. II. 524). Nem lehet más, mint a rokonértelmű *számtalan* és *táméntalan* szók egyesítése. Ha Batsányi „*segélytő* kezeket“ ír (Költem. 32), nyilván a *segéllő* és *segítő* szavakat zavarja össze. A *szalangál* ige is (Kreszn.) talán a *szalad* és *irongál* igékből, *feszenget* pedig a *feszeget* (**feszejtget*) és *feszeng* igékből lett. S vajjon a *bizgat* igében nem szabad-e a hason-
jelentésű *biztat* és *izgat* szavak összekeverését látnunk? — Szótárainkban találjuk a *fennyeden* szót (vö. „Csak fennyeden

van érintve“ Figyelő IX. 70), s talán nem tévedünk, ha a *fennyen* és *könnnyeden* szavakból magyarázzuk. Arany Aristophanesében *harcona férfiak* nyilván a *harcos* és *marcona* összevegyítése. Így csinálhatott a mi régi krónikánk a *hún*-ból *Hunor*-t, hogy a *Mogyor*-ra rimeljen . . . Ilyen erősen hat egyegy rokonjelentésű szó analogiája.“

Azóta folyton figyelemmel kísértem ez érdekes jelenséget, főleg az előbeszédben, s azt tapasztaltam, hogy sokkal nagyobb szerepe van a szóalkotásban, mintsem eleinte hittem. Azonfölül más nyelvészeknél is találkoztam egyes ilyen magyarázatokkal, kik szintén csak félve s tapogatózva próbálgatták a dolgot, vagy habár helyesen rámutattak is e jelenségnek lélektani alapjára, a szóknak összezavarását vagy „contaminatio“-ját általában a ritkább szóalkotó tényezők közé sorozták. Most tehát egy értekezésemben bővebben tárgyaltam e kérdést, különösen avval a céllal, hogy bizonyítsam az érintett jelenségnek rendkívül gyakori előfordulását s a szófejtésben való fontosságát. Célszerű lesz e helyen is röviden kifejteni a szókombinálásnak mivoltát, különféle megjelenéseit, s egyes érdekesebb nyelvjárási és köznyelvi eseteit.

Hogy két külön szó átalakítólag hasson egymásra, arra már az is elég alkalom, ha igen gyakran szerepelnek együtt a beszédben. Erősen hatnak például egymásra az úgynevezett megfelelő (correlativ) szók, minők egyes határozók, névmások és kötőszók. *Másszor* helyett némely nyelvjárás azt mondja *máccor*, *máccó* s ennek nem lehet más oka, mint az *ëccër*, *ëccő*, *ëccé* (egyszer) analogiája, mellyel oly gyakran szerepel együtt. Az oláhfalusi székely nyelvjárás annyira megy a kiegyenlítésben, hogy azt mondja *ëcci-máccci* e h. egyszer-másszor (Nyr. IX. 235). — *Mennyi*, *mekkora* legtöbbször az *annyi*, *ennyi*, *akkora*, *ekkor*a társaságában fordulnak elő s ennek köszönik mai alakjukat. Míg ugyanis az *annyi*, *ennyi* az *az*, *ez* származékai, addig amazok a *mi* névmásból voltak képezve s régi nyelvemlékeinkben csakugyan így hangzanak: *minyi*, *mikora* (illetőleg a képzőknek régibb alakjával *minyé*, *mikorú*), csak később vették föl mai ejtésüket: *mennyi*, *mekkora*. Ugyanilyen okból változott a *míg*? kérdés ezzé: *meddig*? (mert *addig*, *eddig*), a régi *mélyre*? ezzé: *merre*? (mert *arra*, *erre*). Sőt némely nyelvjárásokban ilyenek is keletkeztek: *mezén*?

mez iránt? (Biharban s egyebütt, mind a kettő a. m. merre, mely úton, vö. *azon, ezen, ez iránt*); továbbá *mettől fogva?* (Szabolcsban és Esztergomban a. m. mitől fogva, honnan v. mikortól kezdve, vö. *attól fogva, ettől fogva*). — A *mintsem* kötőszó legtöbbször *inkább*-kezdetű mondat mellett szerepel, azért a székely nyelvjárások egy része ma így ejti: *mitsdább-inkább*.

Különösen akkor szeret a két szó egymáshoz hasonulni, ha mellérendelő összetételben vannak egymással úgynevezett *ikerszó* vá egyesítve. Már érintettük az oláhfalusi *ëccimáccit* e helyett: *ëccër-másszor*. Így mondunk *szedett-vett* helyett *szedett-vedett*-et, s már Lépes Bálint írja a XVII. században: „Aprónként *fölszedik-vedik* füzetéseket.” Így lett a *kótyavető*-ből *kótyavetye*, s úgy látszik régi íróink *apró-cseprűjéből* *apró-cseprő*. Ilyen példákat sokat találhatnánk az *ikerszók* közt.

Gyakran történik kiegyenlítés az ellentétes s a *rokonértelmű* szók között, melyek a beszédben is gyakran, de a gondolatban még többször vannak együtt, s lehetnek hatással egymásra. Göcsejben a *közlebb* szó szülte ezt a középfokot: *messzelebb* e h. *messzebb*. Szegeden a köznapra való vagy hétköznapi ruhát *köznapló* ruhának is mondják az *ünneplő* ruha kedviért. Biharban a helyett hogy egész nap, azt mondta a nép, hogy *egész mívelő nap, mielő nap, milő nap*, azaz „egész dolgozó nap”; de utóbb azt is mondták, hogy *milő éjjel*. (Göcsejben *mélő nap, miellő nap* a. m. „hétköznapi” (l. Nyr. VIII. 532); ugyanily értelemben járatos a *mielő nap* Gömörben is (egy hallgatóm értesítése szerint) és Abaújban (Nyr. II. 521), továbbá *miés nap* a székelységben (Krizsa: Vadr. Szót.) és *dologtevő nap* Zalamegyében (Keszt-helyen), *dologtívüő nap* (Somogy vm. Nyr. IV. 181), *dölögte nap* (Göcsej XIII. 496.) Régibb nyelvünkben közönséges kifejezés volt ez: *reggelre kelve* e h. reggel, más nap, s e szerint aztán mondták azt is, hogy *estére kelve* e h. este.

Ha ezen ellentétes párokról áttérünk a *rokonértelmű* párokra, a példák olyan nagy számmal kínálkoznak, hogy az ember zavarba jön, hol válogasson belőlük. Különösen az olyan rokonértelmű kifejezések hatnak egymásra, melyek hangzásra nézve is véletlenül hasonlók egymáshoz. Ezt a hasonlóságot gyakran fokozza a beszélő öntudatlanul, mert midőn az egyik kifejezéssel él, a másik is

megcsendül lelkében. A *fukar* szó mind értelmére, mind hangzására nézve hasonlít a *zsugori*-hoz, azért Somogyban és Gömörben amazt is *fukari*-nak mondják, míg pl. a *fösvényt* nem mondanák *fösvényinek*. *Keblembe, keblébe* annyi mint *mellembé, mellébe*, azért az előbbit is nagy vidéken így ejtik: *kellembé, kellébe*. A mult században még csak így beszéltek: *alatt* van a föld, *fönt* van az ég; de ez az *alatt* szó egészen egyértékű volt a *lent*-tel s ellentéte a *fönt*-nek, azért a jelen században ezekhez hasonult a vége, úgy hogy *alant* lett belőle.

De nemcsak ilyen apró változásokat okoznak egymásban a rokonértelmű kifejezések, hanem sokszor annyira összeolvadva jönnek tudatunkba és nyelvünkre, hogy a kettőnek alakja egészen egybefonódik s összezavarodik. Ezt az összezavarodást — ha mellőzöm is az élcelőknek szándékos enemű szójátékait (minő Arany Jánosnál *harcona* e h. *harcos* vagy *marcona*) — igen sokszor észleltem mint kiejtésbeli hibát, botlást. Legtöbbször a nem elég jól ismert s azért nem egészen biztosan alkalmazott szókkal történik ez meg, tehát a beszélni tanuló gyermekek nyelvében; továbbá ha műveletlenek idegen szókat használnak. Egy gyermek *cimbalomról* is meg *citeráról* is hallván, e hangszereket hosszú ideig következetesen *cimborának* nevezte. A *csokrot* és a *bokrétát* ugyanaz a fiu *csokrétává* fűzte össze. A nép fiának *dokumentumot* meg *okmányt* emlegetnek, azért aztán megeskik rajta, hogy *dokumány*-nak nevezi az okiratot; hasonlókép zavarja össze a *vizsgálatot* az *ekzsámentummal* (*examen*) és a kettőt ezzé egyesíti: *vizsgáment*. Azonban elég gyakran hallani fölnöttektől is ilyen furcsán kombinált kifejezéseket. Szolgáljon a sok helyett csak egy példa személyes tapasztalatomból: „*Bekenyerítették az ellenséget*“, ez a helyett volt mondva, hogy bekerítették, s mint a beszélő (született magyar) maga megvallotta, az utóbbi szóval együtt ez is a nyelven volt: *bekanyarították*, mintha azt akarta volna mondani, hogy egy *kanyarodással* *bekerítették*.

Minthogy az ilyen szópárok rokon értelmüknél fogva nagyon könnyen összefonódhatnak tudatunkban, sokszor az is megtörténik, hogy az így keletkező kombinációkat többen is mondogatják, s a kik hallják, mintegy érezvén bennük mind a két régibb szót, akaratlan elfogadják s a beszélgetés folytatásában ismétlik. Így aztán elterjednek egy-

egy nyelvjárásban, sőt nagyobb vidékeken vagy akár az egész nyelvterületen is. Nagyon elterjedt pl. ez a kifejezés: *tűrtőzteti magát*, melyet nem lehet a *tűr* igéből rendes képzésnek magyarázni, míg ellenben nagyon jól megérthetjük a következő kettőnek kombinálásából: *tűrteti magát*+*tartóztatja magát*. Abaujban a keresgélést így is mondják: *kutaskodik* = *kutat*+*kereskedik*. Csík megyében a működésre, dolgozásra ilyen szó is van: *műkölködik* = *működik*+*művelkedik*. Szilágyságban a sikoltozást így fejezik ki: *sikobál* = *sikoltoz*+*kiabál*. Csallóközben a *zsinat* és *zsinaj* szók kombinálásából két új szó is keletkezett: *zsinaj* és *zsinat*. A piszkos, rút, csunya fogalmára Komárom, Fehér, Pest és Bács vármegyékben van egy különös melléknév: *ocsonda* v. *ocsmonda*, s ebben nyilván az *ocsmány* s a *ronda* van összeforrasztva. Az ormánsági *ziheter* = *zivatár*+*viheder*. A csallóközi *gyaporít* = *gyarapít*+*szaporít*. A somogyi *harimzsál* = *horzsol*+*karimzsál*. A háromszéki *csombolyít* talán *csomóz* (vagy *csavarít*)+*gombolyít*, sat. sat. Kisértsük meg még néhány köznyelvi szó elemzését.

Ártani magát vmibe. Az *árt* igehez ennek a szólásnak eredetileg semmi köze sem volt, mert nyelvemlékeink bizonyossága szerint azelőtt így hangzott: *átani magát vmibe* (a csángók még ma is így ejtik) s úgy látszik összevonása az *avat* igeének (**avát*?). Az *átani* azért vált ezzé: *ártani*, mert a beavatkozás gyakran ártalommal jár. (Ismét más népetimológiát látunk a következő mondatban: „Akkor nyílt fel a lengyel urak szeme s lett előttök tudatos, hogy tulajdonképen mibe mártották magokat” Nemzet VII. 63. sz. 2b).

Buta. Kétségtelen, hogy e szónak eredeti hangalakja *buga* s eredeti jelentése „tompá, csonka” (= *csuvas muga* 1) tompa, 2) ostoba, l. NyKözl. XX. 469). Lehetetlen, hogy a *g* minden ok nélkül változott volna *t*-re; * s nekem az a meggyőződése, hogy a *t* a rokon jelentésű és hangzású *suta*, *csuta* szóból került a *butá*-ba. Viszont a *suta*, *csuta* változatai ezek a melléknevek: *sula*, *suli*, *csulya*, *csuli* (l. Nyr.

* A *g*:*t* hangváltozás „bizonyítására” idéztek különféle példákat. Ezzel csak nem akarták azt állítani, hogy ez rendes hangváltozás nyelvünkben, hanem legfőlebb annyit akartak bizonyítani, hogy a *buta* és *buga* azonossága lehetséges. Ezt azonban nem kell bizonyítani, mert azonosságuk első tekintetre is kétségtelen; s midőn látjuk, hogy a szókombinálás milyen gyakori jelenség, el kell

XIV. 229), *kula*, *kuli*, s ezek meg úgy keletkeztek, hogy a *kajla* elegyedett a *sutá*-val!

Csatangol a *csatázik* igéből lett, úgy hogy a *barangol* ige végét vette át. *Csatázik* ugyanis nyelvemlékeink szerint első sorban nem harcot, hanem csapatonként való járást, portyázást jelent, s ez a jelentés ment át a *csatangol* igébe. Magyarázatunkat megerősíti ez a tájszólási alak: *csatrangol* (SzD. és Tájsz.), mely a *barangol* igének *r* hangját is befogadta. Van egy ilyen alak is: *csatólál* (Tájsz.); ez a *csatázik* igéből a következő tájszók hatása alatt fejlődött: *kódlál*, *kelekódlál*.

Csónakáz, *ladikáz* = *csónakoz*, *ladikoz* + *hajókáz*.

Csupasz = *kopasz* + *csupa*.

Himbál ezekből lett: *hintál* + *lóbál*. (Van egy rokonjelentésű tájszó: *lombáz* = *hintáz* + *lóbáz*. Továbbá: *himbókáz* Nyr. IV. 477 = *himbál* + *hintókáz*.)

Kancsal helyett azelőtt *kandal*-t mondtak. Ebből úgy lett a *kancsal*, hogy a *bandsal* szó elegyedett bele. — Másfelől a *sandal* és *kandal* föltűnő hasonlósága is alig lesz véletlenség, de ezekről egyelőre nem kockáztatok magyarázatot. Annyi hihető, hogy egyik a másik hatása alatt keletkezett.

Olybá = *olyba* + *olylyá* (mert azelőtt nemcsak azt mondták: *olyba venni*, *annyiba tartani*, hanem azt is: *olylyá tartani*, l. Magyar Névragozás 5).

Pocsolya = *pocs*, *pocséta* (olasz *pozso*, *pozzetta*) + *mocsolya* (szerb *močilo*, mely összetartozik a *mocsár* és *mocsok* szláv eredetijével). Vö. még ugyanezen jelentéssel *kopolya*, *kobolya* (s ehhez *köpec*, *göbec*, vagy pedig *kotyú*, *kátyu*?).

Töméntelen, *töménytelen*. Régi íróinknál röviden *tömény*-nek hangzik (*tömény-ezer*; *myrias*, *chilias* MA. Prág. I. Kr.) s nem egyéb, mint a török *tömen* 'sok, rakás, tizezer' (l. Ny-Közl. X. 90). Honnan vette a *-telen* képzőt, melyre semmi szüksége sem lett volna? Kétségtől a *számtalan*-ból. Ezt

ismernünk, hogy minden hangváltozás lehetséges bizonyos körülmények közt, vagyis bizonyos rokonértelmű szók hatása alatt. — NB. *leg* h. *let*, *addig* h. *aggyit*, *pedig* h. *pegyit* csak a szó végén s csak a palóc kiejtésre nézve bizonyítanak *g: t* változást. *Csemete* h. *csemüge* (mely nem *g: t*, hanem *t: g* változást mutat) olyan mint *paraplé* h. *kanapé* sat. Hogy *átatótában* ebből lett volna: *ágabogában*, az alaptalan ötlet. S. Zs.

bizonyítja a szintén ezekből kombinált furcsa *számentalan* alak, melyet Pázmánynál (Préd. 877. Kr.) és a mai csángók-nál találunk (Nyr. II. 524), továbbá *számdántalan*, mely az Érsekújvári codexben van (553b), s végre *táméntalan*, mely több régi írónknál előfordul (1. Kr.).

Néha első tekintetre nem tudjuk megfejteni az adott szóalakot, mert nem ismerjük teljesen a népnyelv szókincsét; de a kettős vagy hármas párhuzamos alakok mindig a főnebbiekhez hasonló magyarázatokra utalnak bennünket. A székelemek a 'féleszűt, bolondot' híják *csajbatagnak* is, *gajbatagnak* is; ugyanezt a fogalmat máshol a *szusuma*, *buszma*, *böszme* vagy *fél-meder*, *fél-neder*, *fél-eder*, vagy *etentók*, *netentók* melléknevekkel jelölik. Dunántúl a lónak bizonyos fajta ügetését *lentetés*, *gyentetés*, *gentetés*, *gantatás*, *gesztetés*, *gyesztetés* nevekkel illetik. A Duna két mellékén, az Ormánságtól és Szegedtől föl Egerig, Hont megyéig, sőt Sopronyig a csavargást a többi közt ezekkel az igékkel fejezik ki: *lófrál*, *lofrál*, *nófrál*, *ófrál*, *ofrálodik*, *ofrikál*, *csufrinkál*. Bizonyos, hogy mindezek nem véletlenül hasonlítanak egymáshoz enynyire, de az is bizonyos, hogy sem nem származékai egyegy közös alapszónak, sem nem szabályos hangtani változatai egymásnak; s így azt következtethetjük, hogy két-két rokonértelmű szó összezavarásából keletkeztek.

Érintenünk kell még azt a messzeható szerepet, melyet ez a kombinálás vagy összezavarás a képzőkben játszik, továbbá a ragos alakokban s a mondatszerkezetben.

A képzések közül némely népnyelvi és régi példákban egészen világos a képzőbokoknak kombinálásból való eredete. Ha a göcseji ember az *állit* vagy a szintén használt *átat* (*álltat*) ige helyett azt mondja *átit*, ez nyilván ama kettőnek összezavarása; hasonlókép, ha az őrségi ember azt mondja, hogy *megmáslit*, itt a *-lit* képzőbokor a *megmásol* és *megmásit* képzőiből van kombinálva. A *kérelem* és *kérés* szókból keletkezett a codexeinkben olvasható *kérelmés*, a *szerelmes* és *szeretetes* melléknevekből a *szerelmetes*, ámbár ezekben az egyik képző fölösleges volt. Az *elmulat*, *elfogyat* igékből csak a múlt század óta lett *elmulaszt*, *elfogyaszt*, még pedig a rokon értelmű *elszalaszt*, *elszakaszt*-féle igék hatása alatt, melyekben már mielőtt míveltetőkke váltak, megvolt az *sz* képző a *szakasz*, *eresz*-féle főnevek tanúsága szerint

A r a g o z á s köréből érdekes példa, hogy a helyhatározóknak *-n*, *-ul* és *-tt* ragaiból ezek a kombinációk keletkeztek: *bennett(em)* és *bent*, *kint*, *fönt*, *lönt*; *körülött(em)*, *kivülött(em)*; és legrégebben a palóc *-nott* rag (*birónott*, *papnott*), melyből megint a *-ni*-ragos alakok hatása alatt (*biróni*, *papni*) a székely kiejtésben *-nitt* lett, tehát *„a papnitt voltam“* = *a papnott voltam* + *a papni voltam*. Az itt említett *lönt*, visszahatván az *alatt*-ra, szülte, mint láttuk, a mai *alant*-ot. Régente *olyba* vettek valamit és *olylyá* is vették, holott ma a kettőt egyesítve *olybá* veszünk valamit. Így támadt Csíkban az *együbe* alak ezekből: *együve* + *egybe*, valamint más vidékeken *izréporrá* ebből: *izzéporrá* (mint *szedettvedett* e h. *szedett-vett*), talán még az *izreporra* közreműködésével. Nálánál *jobb*: e szerkezetben föltűnő a *nál* kettős alkalmazása, mely csakis e két kifejezőmód kölcsönhatásából magyarázható: *nála jobb* + *annál jobb*, vagyis abból, hogy a *nál* közvetlen a középfok előtt állt a legtöbb esetben s ehhez a többséghez alkalmazkodott a *nála jobb* és személyragos társai. A XV. században egymás mellett élt ez a két szerkezet; *tőlétől jobb*, *nálánál jobb*, s a kettőnek összeolvadásával támadt egy harmadik is, mely több codexünkben föltűnik: *tőlénél jobb*.

Befejezésül lássunk néhány ilyen eredetű m o n d a t s z e r k e z e t e t. Erdélyben azt is mondják: *nekem el kell mennem*, s azt is: *én el kell (hogy) menjek*, s íme a hétfalusi csángó a kettőt így egyesíti: *én el kell mennem a templomba*; *én kellett mindan adósságot megfizetnem*; tehát az egyik szerkezetből az infinitivus van megtartva, a másikkól a cselekvő személy mint a mondatnak alanya. Azt is mondja a nép: *drágáért, olcsóért* adnak vagy vesznek valamit, azaz *drágán, olcsón* + *sok pénzért, egy-két krajcárért*; továbbá: *sok pénzembe kóstál* = *sok pénzembe kerül* + *sok pénzt kóstál*. Ma azt mondjuk: *arra én semmit sem adok*, holott a régiek ezt mindig így fejezték ki: *azon én semmit sem adok* (t. i. semmit sem adnék érte); ebből a mai szerkezet ilyenek hatása alatt keletkezett: *arra én ügyet se vetek, rá sem hederítek*. Igen gyakori az ilyen elegyítés a mellékmondatos szerkezetek közt; pl. *Mit használ, ha oda megyek* = *mit használ, hogy oda megyek* + *mi hasznom, ha oda megyek*. *Várd meg, míg kérdeznek* = *várd, hogy kérdezzenek* + *várj, míg kérdeznek*.

SIMONYI ZSIGMOND.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

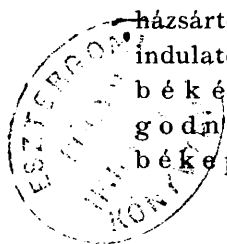
Béke (békeség). Nyugalom (nyugodalom, nyugvás, nyugovás, nyugság).

Béke: Jobb egy béke száz hadnál (Erd: Közm. 19). Ki békével fekszik, maga békével kel (uo. 17). Az arany szép és jó, de még sem békeség (uo.). Pénzen is meg kell venni a békeséget (uo.). Ha békével akarsz élni, sokat ne szólj (uo.). Jaj hagyjanak békét immár én nekem (Göcs. Népd. 5). Ha elmegy is, járj békével (AGy. III. 123). Éltünkbe üldözönk voltál, békét holtunkba sem hagytál (Kriza: Vadr. 7).

Nyugalom: A szerelem dárdája szívemet általjarta, nincs nyugodalmam (Kálm: Koszoruk I. 67). Az álom nyugodalom, a szerelem szívfájdalom (Nyr. V. 288). Nincsen nyugovásom, ha aluszom is (Thaly: VÉ. II. 332). Háztól se megyen ki, még sincs nyugovása (AGy. III. 75). Imádkozzál, tíz az óra, készül a nyugodalomra (Nyr. III. 237). Elmondhatnám e kebelnek fás nyugalmát (Tompá: Elmondhatnám). Az est nyugalmát várom nyugtalan (Tompá: Hant és korona). Az én szívem nem lel nyugodalmat másnál (SzerNépd. 15).

Zavartalan, szenvedélytől ment állapot.

A nyugvás a működésre hivatott erők tétlensége; a béke nem a tevékenység abbahagyását, hanem háborítatlan folytatását jelzi. A béke az egyénnek a külső világgal való megegyező viszonyából folyik, a nyugalom az összehangzó belső élet bélyege. Tehát míg amaz a megaluvást, összeférést, emez az érzelmek és vágyakozások mértékszerűségét kívánja föltételül, vagyis ez lelki állapot, amaz társadalmi helyzet. A békének a háboru, a nyugvásnak a mozgás az ellentéte. Az állandó béke emberi sajátságánál fogva, az állandó nyugalom a természet örök törvényei szerint lehetetlen. A békés ember nem házsártos és a nyugalmas nem lármás, azaz a béke szelíd indulatokkal öltekezik, a nyugalmat csend kíséri. Hagyj békét: hogy azt tehessem, a mit akarok; hagyj nyugodni: semmittevéssel. „Béke jobbot nyujtani” újabb; „a béke poharat kiinni” régibb, de helyes kifejezések.

Nyugvás és nyugalom az érintetteken kívül eltérnek abban, hogy a nyugvás pihenés fekvő helyzetben munka közben vagy munka bevégezése után; a nyugalom hosszabb időszak munkássága után való szünetelés. A nyugvás rendszerint ismétlődő vagy önként kitűzött időben történik; a nyugalom a hivatás befejezésével kezdődő korszak. Az éjjel nyugvásra, az aggkor nyugalomra van szánva.

Ide tartozik *tepedelem*: nyugodalom. Nincs *tepedelemem* ettől a rossz síró gyermektől (Nyr. X. 140). Én nekem nincs egy csepp *tepedelemem* se, mintha én megöltem volna apámat (Nyr. XI. 93).

Fogad. Igér (ígérget).

Fogad: A nemes vér a mit fogad, megtartja (Mikes: TörL. 62). A mit lóháton fogad, gyalog meg nem állja (Ball: Péld. 143). Azt fogadtam ma is, hogy téged szeretlek (Erd: Népd. III. 15). Tudod rózsám mit fogadtál, mikor kertben sétálgattál (Erd: Népd. I. 79). Ember fogad fogadást, agg eb, ki megállja (Fal. 923).

Igér: Azt igéri, a mi nála nincsen, otthon se hagyott (Fal. 921). Igér az orvos, de nincs rá hatalma (Erd: Közm. 182). A ki könnyen igér, nehezen ad (Ball: Péld. 203). Mikor a malacot igérik, tartsd a zsákot (Nyr. IX. 32). A fő-emberektől nem lehet kettő, hogy igérjenek is, meg is adják (Nyr. IX. 414). A ki azt igéri, hogy aranyat csinál, ezüstöt akar csalni (Erd: Közm. 8).

Kifejezi akarátát valaminek tételére.

Az ígérlet oly szándéknyilvánítás, mely egy másik személynek javára vállal magára kötelezettséget, ebből sarjadzott aztán különösen az adásra lekötő értelme; a fogadás önönmagára kiható föladat kitűzése. A gyermek, ki kapott büntetés után javulást igér, nem a maga hasznát nézi, hanem azért teszi, mert másnak kedve telik benne, hogy jó legyen; érettebb korban, mikor szorgalmat fogad, már tudja is jó következményeit.

Az ígérlet tételre kívülről jött ok, (fölszólítás, kérés) bir rá; a fogadás belső ösztönzésből, vagyis a maga jószántából eredő elhatározás. Állást kérnek tőlem és én meg-

ig é r e m, hogy szerzek s f o g a d o m, hogy vagyonomat halálom után jótékony célra hagyom.

A f o g a d á s hangsúllyal sőt ünnepies módon történik, úgy főképp az egyházi életben, midőn istennel vagy valamely vallási szertartással kapcsolatban alkalmazzák. Ig é r a mi fejlődésében már eleve láttatja, hogy mivé lesz, úgy értve, hogy nem a szó, hanem külső jelek fejezik ki a hajlandóságot. Jó termést ig é r a buza t. i. szép a vetés.

Ide tartozik: *ráfelel*. Hihető, hogy r á f e l e l t e k a király kéréséért (Nyr. IX. 319).

A föntebbiekhez sorozható *nyes*. Igen n y e s i k a felsőbányaiak, hogy hozzálátnak a dologhoz (Nyr. XV. 138).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

OLÁHOS FORDULATOK A SZÉKELY BESZÉDBEN.

A Nyelvőr XVII. kötetének 481. lapján Simonyi Zsigmond rendkívül érdekesen ismerteti azokat az idegen hatásokat, melyeket a szókon kívül, illetőleg a szókkal együtt is elfogadnak egymástól az érintkező nyelvek. Most, hogy a székely nyelvjárást tanulmányozom, azt tapasztalom, hogy a székely beszédre nemcsak szótári tekintetben volt az oláh-ságnak nagy hatása, hanem még egyes kitételekben, fordulatokban is e hatásnak tanulságos nyomai maradtak meg.

Gondolkodóba ejtett, hogy a székely mindig azt mondja: ,E r ő s s e n h i d e g v a n' e helyett: ,n a g y o n h i d e g v a n'. ,E r ő s s e n j ó' e helyett: ,n a g y o n j ó'. ,E r ő s s e n n a g y' e helyett: ,n a g y o n n a g y'. ,E r ő s s e n ü g y e s' e helyett: ,n a g y o n c s i n o s'. Honnan van az *erős* szónak ez a sajátságos használata? Erre a kérdésre szépen megfelel az oláh nyelv. Az oláh: ,E t a r e f r i g u' szakasztott olyan, mint a székely: ,e r ő s s e n h i d e g v a n', ném. ,e s i s t s t a r k k a l t'. Oláh ,E t a r e î n g h i a t i a t u': szék. ,e r ő s s e n m e g v a n f a g y v a'. Oláh ,A s t a n ó p t e a n î n g h i a t i a t u t a r e': szék. ,a z é j j e l e r ő s s e n m e g f a g y o t t', fr. ,c e t t e n u i t i l a f o r t g e l é', ném. ,d i e s e n a c h t h a t e s s t a r k g e f r o r e n'. Oláh ,E t a r e c a l d u': szék. ,e r ő s s e n m e l e g v a n'. Oláh ,E t a r e b u n u': szék. ,e r ő s s e n j ó', fr. ,f o r t b o n'. Oláh ,E t a r e u r î t u': szék. ,e r ő s s e n r u s n y a = n a g y o n r ú t'. S az oláh *tare* szó csakugyan azt is teszi: e r ő s,

stark, fort; pl. „Unu omu tare“ = erős ember, ein starker mann.

Ha székely embertől azt kérdezzük: Te nem méssz oda? azt feleli rá: Vagy igen. — Te is ott voltál? Vagy nem. — Úgy-e neked nincs pennád? Vagy van. — Úgy-e neked van pennád? Vagy nincs. (Székelyesen: vaj igen, vaj nem; vaj van, vaj nincs). Az oláh is erre a kérdésre: „Nu ai póme?“ (= nincs gyümölcsöd?) azt feleli: Baia (= vaj igen). — Mergi acasă?: (= hazaméssz?) Ba nu (= vaj nem). — Nu este brânză? (= nincsen túró?) Ba este (= vaj van). — Este brânză? (= van túró?) Ba nu este (= vaj nincs). Az oláh *ba* tagadó szócska a fölhözött példák s a székely *vaj (vagy)* után ítélve itt nyomatékosító értelműnek látszik, s némileg az ellentétet is kiemeli: Nem? — de igen. Nincs? — de van.

A székely gyakrabban használja az *ülni* igét is, mint a többi magyarság. Azt mondja pl. „Soká oda ül“ e helyett: Soká oda van v. soká oda mar ad. „Soká ott ült“ e helyett: soká ott volt v. sokáig ott mar adt. „Két évig ültem Kolozsvárott“ e helyett: két évig voltam v. laktam Kolozsvárott. Az oláh is azt mondja: „Elu sie de multu“ = soká mar ad. „Elu au siediutu multu acolo“ = sokáig ott volt, sokáig ott mar adt. „Eu am siediutu doi ani în Clusiu“ = két évig laktam Kolozsvárott. „Elu sie de lunga mine“ = mellettem lakik. Az oláh *siede* = ülni, sitzen; pl. „Siedi lunga mine“ = ülj le mellém.

Ezt a kifejezést: „tüzet rakni“ a székely nem használja, hanem mindig így mondja: „tüzet tenni.“ E tekintetben is egy nyomon jár az oláhval, a ki szintén így mondja: „face focu“, fr. faire du feu, ném. ein feuer an machen. Oláh: „fă focu“: szék. tégy tüzet. Az oláh *face* = tenni, faire, machen.

Nem használja a székely az *ugorni* igét sem; helyette rendszerint a *szökni* járja. Tehát a szék. *szökni* épűgy, mint az oláh *sări* = springen és entlaufen, sauter és s'en fuir. A magyarság többi részében mind a kettő egyaránt használatos, s mindegyiknek megvan a maga használati köre.

A *mindig* határozószó helyébe is általában az *örökké* v. *mindörökké* lépett; pl. „Örökké kacag, mindörökké

szökik': oláh: *elu ride totudeuna* = mindig nevet, *elu säre totudeuna* = mindig ugrál. Tehát a székely örökké s az oláh *totudeuna* azt is jelenti: *immer*, s azt is: *ewig*. Ez utóbbi jelentésre nézve vö. ol. *Viatia de totudeuna* = az örök élet, *das ewige leben*.

Oláh eredetű ez a székely káromlás is: *„Vigyen el a franc!”* Vö. ol. *„Sä te mance sfrantiulu”* = egyen meg a fene; ol. *sfrantiu* = fene, brand.

Minden esetre érdekes volna, ily módon a többi magyar nyelvjárást is megvizsgálni, kivált ott, a hol a magyarság a szlávssággal érintkezik.

STEUER JÁNOS.

NYELVJÁRÁSAINK ÜGYE. O

Az újabb időben örvendetes lendületet vett nyelvjárásaink tanulmányozásának ügye. Többen kezdtek az efféle tanulmányokkal foglalkozni s egymás után jelentek meg, legnagyobbbrészt a Nyelvőr hasábjain, főbb nyelvjárásainknak kimerítő leírásai. Elég ha itt Munkácsy Bernát (moldvai csángók), Kardos Albert (Göcsej), Négyesy László (Szeged), Korda Imre (Kis-Kun-Halas) és legújabban Steuer János (Székelyföld) dolgozataira utalok. Azonban az egyesek sikeres munkálkodásával a nagy tömeg részvétlensége áll szemben. Közönségünk még mindig nem tulajdonít nagy fontosságot a nép nyelvének, még mindig romlott beszédnek tartja, melyre nem érdemes a figyelmet fordítani; sőt úgy véli, hogy gyökeresen ki kell irtani emlékezetéből, ha művelt embernek akar látszani. Ily fölfogás mellett nyelvjárásaink tanulmányozása soha se fog oly örvendetes virágzásnak indulni, mint a külföld több országában, különösen Német-, Angol- és Svédországban történt.

Az egyes alapos nyelvjárastanulmányok mellett, sőt őket megelőzve, szükségünk volna arra, hogy az egész magyar nyelvterületen létező nyelvjárásokat jellemezni és osztályozni tudjuk, a mi az eddig ismeretes adatok alapján még nem lehetséges. Ismernünk kellene mindazon sajátságokat, melyek az egyes nyelvjárásokat egymástól elválasztják; de különösen ismernünk kellene minden egyes nyelvjárási sajátság elterjedését. S ez az, a mire nézve az eddigi adatok

legkevesébbé sem igazítják útba a kutatót. Nem tudjuk meghatározni még a legközönségesebb hangtani jelenségnek, az özésnek sem egész pontos határait, még kevésbé tehetjük ezt a többi hangtani vagy alaktani jelenséggel.

Hogy nyelvjárásaink osztályozását és jellemzését ebből a szempontból megalkothassuk, tehát hogy a magyar nyelvjárások hangtani és alaktani sajátságainak teljes statisztikáját megkaphassuk, az egész ország művelt köztségének közreműködésére van szükségünk. Erre a célra vállalkozott e sorok írója s e célból föl hívja a Nyelvőr minden olvasóját, legyen dolgozótársa e föladat megoldásában. Csakis vállvetett munkálkodás hozhatja meg e téren a kívánt sikert.

A Nyelvőr mult évi októberi füzetével minden előfizető egy kérdő ívet kapott, mely kérdések alakjában magában foglalja a magyar nyelvjárások összes főbb sajátságait. Csak arra kérem a Nyelvőr minden egyes olvasóját, hogy ne sajnálja a csekély fáradságot, a mihe egy ily kérdő ívnek a kitöltése kerül. Minden ember ismer egy nyelvjárást, vagy azon helyét, a hol született, vagy azét, a hol már hosszabb idő óta lakik. S így alig kerül fáradságába ez ív minden egyes kérdésére megadni a hiteles feleletet azon egy vidéket vagy helységet illetőleg, a melynek nyelvjárását ismeri.

Mindenekelőtt a felelő személyét és a nyelvjárás helyét illető adatokat kell lelkismeretesen közölnie. A hely neve mindig csakis az illető helység neve legyen, a hol az illető született vagy lakik. Azonkívül írja pontosan körül azt a földrajzi területet is, a melyen az ő tudomása szerint ugyanazt a nyelvjárást beszélők.

Ezután következnek a magára a nyelvjárásra vonatkozó adatok. S itt különösen két dologra kell a felelő figyelmét föl hívnom. Ne tartsa az ív egy kérdését se kicsinyesnek, melyre talán nem is érdemes felelni, hanem feleljen minden egyes kérdésre kivétel nélkül s a legjobb tudása szerint. Gyakran egyik vagy másik helyről érkezett 'nem' vagy 'igen' is fontos lehet az illető sajáttság elterjedésének meghatározására. A feleletek szabatosak, minden kétértelműségtől mentek legyenek, s a kérdéses jelenséget igyekezzék a felelő minél több példával fölvilágosítani. Mindenesetre ismételnie kell a kérdésben foglalt példákat az illető nyelvjárás kiejtése szerint. Különösen ott igyekezzék a felelő a kérdésben fog-

laltakon kívül még több példát is elősorolni, a hol a kérdés után *pld.* rövidítés látható. Bizonyosan vannak egyik-másik nyelvjárásnak olyan sajátosságai is, a melyek ezen íven nincsenek megemlítve; ezekre nézve a felelő egy, az ívhez melkleklendő külön lapon adhat fölvilágosítást.

Másodszor figyelmébe ajánlom minden egyes felelőnek, hogy a feleletben foglalt egyes példák mind az illető nyelvjárás kiejtését tüntessék föl tekintet nélkül az irodalmi helyesírásra. Én a példákat az irodalmi helyesírással közöltem, hogy a felelőt a szokatlan írás esetleg tévedésbe ne ejtse. Csakis a kétértelműség elkerülése végett használtam az *ē*-t. Azonban a felelő ne szorítkozzék csak a kérdéses hang vagy jelenség pontos jelzésére, hanem az egész szó is mindig az illető nyelvjárás kiejtését tüntesse föl. A szavak leírásánál a következő utasítások tartandók szem előtt.

A rövid és hosszú magánhangzók számára használja a szokásos jelölést (*a, á, ö, ő* sat.); a pótlónyújtás által kezelt hosszúságot ellenben, ha a közönséges hosszú hangtól különbözik, a betű fölé tett ^ˆ jelöli (*ê, î, ô, û, â, ô, û*). Az irodalmi helyesírásban meg nem jelölt közép *e* jele két pont (*ē*), s a megfelelő hosszú hangzóé *ê*, mely az *é*-től különbözik. Az *á*-nak megfelelő rövid hang jele *â*, s hosszúja, ha az *á*-tól különbözik *â*. A vegyes hosszú *e* jelölésére, mely megvan a csángóknál (Nyr. IX. 447) és a székelyeknél (Steuer, Székely nyelv hangjai), a fölül karikával ellátott *ê* szolgál. Az alsó nyelvállással ejtett *ö* jelölésére, mely a közönséges *ö*-től különbözik s a nyelv állására nézve a nyílt *e*-nek felel meg (Nyr. XIV. 553), az *æ* szolgál s hosszúja *æ*. Ha ezeken kívül még más különös s a köznyelvitől eltérő hang is fordul az illető nyelvjárásban elő, azt a felelő a maga belátása szerint jelölheti; csak el ne mulassza az illető hang kiejtése módját pontosan körülírni. Általános utasításul szolgáljon, hogy a magasabb nyelvállást a betű alá tett _˘, az alacsonyabb nyelvállást _˙, a szokottnál erősebb ajakzárást pedig _˚ jelölje. * Így *ê* jelölne *i* felé hajló *é*-t, viszont *î* meg *é* felé hajló *i*-t, mely azonban inkább *î*; *ô* jelölne zártabb ajakkal ejtett, tehát *ó* felé hajló *o*-t, *ô* pedig még zártabb ajakkal ejtett, tehát *ú*

* Így javítandó ki a kérdő íven is az utasítások f) pontja, hol tévedésből cserélődött föl a két jel.

felé hajló *ó*-t. Az orrhangú magánhangzókat kétféleképp kell jelölnünk. Ha mellette még némileg hallható az *n* vagy *m*, akkor egy fölül, mellé tett kis *n* vagy *m* jelölje (*lⁿ*, *torom^ba*); ha a mássalhangzó nem hallatszik, csakis az orrhangú magánhangzó, akkor egy fölül mellé tett *~* (*l[~]*, *toro[~]ba*). Ha valamely kétjegyű mássalhangzó (*zs*, *gy* sat.) hosszan vagy kétszer fordul elő, írja ki a felelő kétszer mind a két jegyet, nehogy a rövidítés kétértelműségre adjon okot. (Pl. meg kell különböztetni a jelölésben is a különböző ejtést e szóban *aggyga* és *vággya*.)

Különösen figyelem fordítandó a kettős hangzók (diftongusok) leírására és jelölésére. Mindig pontosan föl kell tüntetni, melyik a két hang közül az erősebben ejtett teljes hang s melyik a gyöngébben, futólag ejtett kapcsoló hang. A kapcsoló hangot fölül tett kis betű jelölje (*sziép*, *júó*). Ezen kívül pontosan jelölendő mindegyik rész időtartama is.

Kérdő ívetet a Nyelvőr olvasóinak szives figyelmébe ajánlom; s ha mindenki szabad idejének néhány percét arra fogja fordítani, hogy az ív kérdéseire megfeleljen, nem kétkeltem, hogy törekvésemet biztos siker koronázza.*

BALASSA JÓZSEF.

EGRI NYELVSAJÁTSÁGOK. 0

E cím alatt hét évvel ezelőtt a Simonyi szerkesztette „Tanulmányok“ 3. füzetében Eger nyelvjárását Énekess Imre, a város szülötte-neveltje, már ismertette. Azonban nem lesz fölösleges, ha őt a magam rövid időre szorítókozó s viszonyaimhoz képest inkább alkalmoszerű mint rendszeres megfigyeléseivel kiegészíteni iparkodom, megjegyezvén hogy, mivel összes észleleteimet elő szándékozom adni, leírásomban azokat a sajátságokat is említeni fogom a tény megerősítése végett, legalább rövidesen, melyeket már elődöm is megfigyelt és ismertetett. Az ő leírása javára fönmaradó többletért természetesen nem szolgálhatok megerősítő nyilatkozáttal.

Előre bocsátom amaz általános benyomás jelezését, melyet az egeri nép nyelve tesz a megfigyelőre. Fölszínesebb

* A kik vagy nem jutottak ily kérdő ívhez, vagy, a kiké elkallódott, forduljanak e cikk írójához, a ki szívesen szolgál vele bárkinek.

B. J.

észlelet után is, de az Énekes adataiból s a magam itt közlendő megfigyeléseiből is észrevehető, hogy az egri népnyelv, mint az alföld s a palócság érintkezésének közvetője, hogy úgy mondjuk, egy keverék nyelvjárás színét viseli magán.

A mi a nyelvjárás hangállományát általában illeti, a köznyelv rendes hangjai mellett túl-túl a következők is hallhatók.

á a köznyelvi *á* helyén: *osztán*: aztán, *inkább*, *krájcár*. Azonban nem volnánk eléggé hű ismertetői a kiejtésnek, ha azt állítanók, hogy az *á* helyett ejtett eme dialektikus hang egyszerűen azonos a köznyelvi zárt *a* megnyújtásával. Pontosabb megfigyelés alapján állíthatom, hogy e hang volta-képen a hosszú zárt *á* s a hosszú nyílt *á* között foglal helyet, a mint már előbb mátyusföldi népnyelvi megfigyeléseim is hasonló észleletre vezettek. Valódi hosszú zárt *á* csak oly (pótló nyújtásos) szókban hallható, melyek a köz kiejtésben *a*-val hangzanak, pl. *ára*: *arra*.

Rövid nyílt *á*-t csak az idézett *krájcár* szóban hallottam egy alkalommal; nemkülönben diftongust is csak ez egyszer jegyeztem föl: *aggy isten jó napot!* Fölös is talán megjegyezmem, hogy mindeme szókban a rendes köznyelvi hang a járatosabb.

Hasonlókép áll a dolog, vagyis változó kiejtés tapasztalható a zárt és nyílt *e* hangban is. Megvallom, e két hang megfigyelése az én felsőtiszai nyelvérzékemnek igen nehéz, sőt oly szókban, melyekben a maguk törvényes szeszélye szerint egymás mellett hullámszerű, sokszor teljesíthetetlen föladat volt. Mialatt ugyanis a röpke szó, mely egyszerre több sajátságánál fogva is leköti figyelmemet, elhangzott emberem ajkáról, alig tudok biztosan számot adni róla, mely szótagban hallottam amaszt, melyben ezt az *e* hangzót. Úgy hogy egészen megbízhatónak csak akkor mertem magam is tekinteni megfigyelésemet, ha az illető szóval több ízben is találkoztam. Adataimban tehát a zárt *ë*-t csak ott jelölöm meg, a hol határozottan figyelmembe ötlött, ha mindjárt nyelvtudásom alapján egyik-másik esetben határozottan ennek az ejtését kellett volna is föltennem. Mindamellett határozottan állíthatom, hogy a két *e* hang közti különbség nem tapasztalható mindenkor eléggé élesnek, vegyes színezetű nyelvjárásunk a megkülönböztetést igen gyákran el-elhanyagolja, kellő pontossággal minden esetben nem hajtja végre. S ez észleletemet megerősítve látom Énekesnek nemcsak e nem épen szabatos s a magam malmára is hajtható megjegyzésében: „a zárt *ë* túlnyomólag használatos, bár a nyílt *e* sem hiányzik“, — hanem és főképen népmese fordításának ilyes adataiban: *repűt* (röpűt), *sehunse*, *szüretelni*; továbbá leírásából ezekben: *lehessék*, *legyék*, *egyen* sat.

Hosszú nyílt *é*-t csak az *el* igekötő mássalhangzóvesztett alakjában hallottam: *éhurcolkodik, érontották*; azonban igen gyakran ejtik teljes *el* alakkal is.

Itt említem még meg, a miben Énekes megfigyelését is helyre kell igazítnom, hogy az egri népnyelv határozott *ly* hangot is ejt egy pár szóban. S figyelmemet ép annál a körülménynél fogva vonta az ejtés magára, mivel eddig a nép ajkáról *ly*-et nem hallottam s hajlandó voltam olyan hangnak tekinteni, mely már csak papiroszon él. A szók, melyekben a legtisztább kiejtésű *ly* hanggal találkoztam, ezek: *selyem, lány* (‘Fiuk is még lányok is’), *mulya*. Általánosabb azonban a *j*-s ejtés: *hej* (hely), *kájha, mejik* (melyik), *ijénkor, ojjan, fojamoggyunk, tavaj* sat.

Nyelvjárásunkban, hangállományának ez általános jellege után, főkép a *magánhangzó hangszínbeli* eredetiségei, eltérései érdemelhetnek s hívnak is föl nagyobb figyelmet.

A köznyelvinél *zártabb* hangszínt találunk a következő esetekben, úgy mint:

u az *o* helyén: *huva*: hova, *urvos*: orvos, *ügyfurma*: egyforma, *bukor*: bokor, *megbukrozik*.

ü a köznyelvi *ö* helyett: *güdör*: gödör, *vüdör*: vödör, *gyükér*: gyökér, *gyüvök*: jövők, *a jüvö héten, gyün*: jön, *gyünnnek, gyüjjék*: jöjjön; azonban ezeket is hallottam: *jöjjék el*: jöjjön el, *gyösztök-é*: jöttek-e.

i a köznyelv *e* hangja helyén: *eriszt*: ereszt, *erissz*: eressz (vö. Nagybányán: *eriggy*: eredj), *mihincsígesen*: (mihelytségesen) mihelyt, *vinnye*: venyige, *lipét fogdos*: lepkét; és általában a 3. szem. birtokos ragban: *eleji*: eleje, *eszi*: esze (‘Talán nincs eszi, bácsi!’), *harmad évi*: harmad éve (*tavaj előtt*, Nagybánya), *jó ézi van*: jó ize sat.

o és *a* váltakozik *e* szóban: *bondzsúr, bandzsúr* (l. Nyr. XVII. 429).

A köznyelvi *e* helyett *é* hanggal ejti *e* nyelvjárás a *mérre, mérrül* (merre, merről) szokat, melyeknek *é*-jét eredetibb *melyre, melyről* alak *ly* hangja magyarázza meg.

A hosszú magánhangzók közül a következők helyett ejt nyelvjárásunk zártabb hangot: *ú, ü* s legtöbbször rövidülve *u, ü* hanggal ejti a *-ról, -től, -ből* ragokat, pl. *Fézustul, valamérrül, messzirül* sat; továbbá: *Türül* (töről) *fog az hatani osztán*. Váltakozik a kiejtés az *-ol* végű igék infinitívusában, pl. *kamónyi* és *kamúnyi*: kamolni (l. Nyr. XVII. 430). — Az *é* hang helyett *í*-t a következő szókban figyeltem meg: *fejír*: fehér, *a tányírjába*, és a *-ség* képzőben: *feleség, mihincsígesen*: (mihelytségesen) mihelyt, *becsületszencsígire mongya*; azonban illet is hallottam: *egésség*.

E zártabb hangszíni alakokkal szemben viszont nyílt-

t a b b ejtést is mutat nyelvjárásunk a köznyelvinél a következő esetekben :

Az igeragozás több. 1. szem. alakjában *u, ü* helyett néha *o, ö* is hallható az *-nk* előtt (palócizmus): *hosztonk*: hoztunk, *szettönk*: szedtünk; *i* helyett *e-t* ejtenek ezekben: *menorita*: minorita, *mizere*: mizeri, *misericordianus*, *vinýège*: venyige, *mërreterál*: megretirál (a mit különben a közkiejtés is *e*-vel ejt); megőrizte nyelvjárásunk az eredeti *é* hangot a köznyelvi *i* helyén *e* szókban: *éz*: íz (l. Nyr. XVII. 429, Énekesnél is, Tanulm. 242), *még*: míg (*még egésségem van, dógozok*), *mindé* (*mikó vendég van, mindé; mém mindép pipáz-tam máma*): mindig; továbbá az *-ít* igeképzőben, melyet általános mai alakja mellett *-ét*-nek is ejtenek, pl. *összezsunyét* (l. Nyr. XVII. 429).

Rövid nyílt *e*-vel mondja nyelvjárásunk ragtalan és másodlagos ragú alakjait is azon szókban, melyek teljes többeli *e*-jének az említett esetekben a köznyelv kiejtése szerint *é* felel meg: *egyeb*: egyéb, *kötél*: kötél, *nehéz*: nehéz, *tehen*: tehen, *cserepkája*: cserépkálya, *szemellapát*: szemétlapát; *hozzon szénát a tehennek; verém a babot a vasvillanyellel*.

A hangszíni sajátságok között még az a j a k o s í t á s (labializálás) jelenségeit kell említenünk.

Ajakosított hangzót ejt nyelvjárásunk a közkiejtés *é*-jével szemben *e* szókban: *megböcslenyi*: megbecsülni, *söprenyi*: seperni. Itt említhetem ezt az inkább népetimológiás alakot: *örvényes* *e* h. *érvényes* (l. Nyr. XVII. 477). Váltakoznak egymás mellett *biszke* és *büszke* (a. m. köszméte), *bígézni* és *bü-gézni* (gyermekjáték).

Ellenben még nem ment végbe az ajakosítás ezekben: *bégre*: bögre, *röges*: rögs (l. Nyr. XVII. 477), *elélénnyi*: előlenni (l. uo. 429). *szülém*: szülöm, *cipém*: cipöm. Sőt a mai általános kiejtés másodfokú ajakosított hangjával (*ü*-vel, az *ö*-ből) szemben őrizte meg az eredetibb tiszta ínyhangot ez a két egyébként is eredetibb szóalak: *kível*: kívül és *hível*: hül, mi a. m. *hívvül* (l. Nyr. XVII. 430); ezekben az *-el* rag illetőleg képző közelebb áll eredetijéhez, az *-él*-hez (vö. *kívvél* KatLeg., *meghívvél* *: meghül EhrC.), mint a mai köznyelvi *-ül* a közvető *-öl* után; tehát a két irányú fejlődés menete ez lehetett: *kívvél*, *kível* és *kívvél*, *kívvöl*, *kívvül*. A torokhangzók között csupán az *i* váltakozik értesülésem szerint ajakos ejtésű párjával *e* szóban: *csíma*, *csuma* (l. Nyr. XVII. 429).

Hangrend tekintetében csak a következő sajátságokat volt alkalmam megfigyelni. Hangrendi asszimilációval

* Így olvasandó u. i. helyesen *-az* EhrC. ama helye, melyet Szarvas (Nyr. I. 266) *hível*-nek mond. Z. Gv.

ejti a nép, a megye urvossa' nevét *Danatovics*-nak, a ki különben névjegyén *Danilovics*; az *idébb* szót *idább*-nak hallottam e mondatban: *Alig bírom a lábomat idább-odább rakni*': alig bírok járni, mozogni (nyilván hátsóhangú párjának a hatására változott így). Viszont asszimiláció nélküli ejtést mutat: *ispita*: ispotály; a *reparál* igét pedig így ejtik: *répérányi*, melynek második szótagját különben a köznyelv is ekként mondja. Érdekes e két 'megyer' alak: *dülekedés*, a mi jelentése szerint is egy a szokott 'magyar' *dulakodás*-sal, és *rebencs* (l. Nyr. XVII. 477), a mi nyilván a székely *ribancos*-nak az ellenpárja.

Időmértéki szempontból a következő két alak vonta magára figyelmemet: *liter*, rendes ejtése a *liter*-nek, és *égen* e h. *igen* (*Elmenek. — Égen!?* *Hát nem marad itt ebédnél?*).

Eredeti magánhangzó megőrzését láttuk a már fentebb tárgyalt *kihível* (kihül) alakban.

Ezzel szemben hangvesztéséget mutatnak: *meg-ecetésedik*: megecetesedik; *sz* (a következő szóhoz simulva, mint a *s* kötőszó) e helyett: *hisz*, *hiszen* (l. Nyr. XVII. 430. *igálkodik* alatt); érdekes esete a hangkopásnak annyiban is, hogy eredeti *hiszem* alakjának olyan egy eleme maradt meg benne csupán, mely voltaképen frequ. képző lévén csak járulék, tehát nem lényege, magva a szóban kifejezett gondolatnak. Egész szótag elkopása látható még a buzgó nép rendes köszöntésében: *Dics'tessék a Jézus Krisztus*!; a *cs* és *t* közé tett hiányjellel azt a morát akarom jelezni, mely a két hang kiejtése közt a helyzet természeténél fogva igen érezhető elannyira, hogy némely üdvözlőknek e jó nap'-ját bátran így írhatnók: *dics'tessék*. Hasonló szótagvesztéség van egy másik köszöntésükben: *Aggy isten jó napot*! e h. *adjon isten*. Itt említem még a *mizerikordiánus* szónak már fentebb fölhozott eme rövidítését is: *mizere* s a ciszterciták népies *ciccér* nevét.

Eredeti mássalhangzó megőrzésével a *-vel* ragban (*puttonval*, *vajval*, *szobalányval*; általánosabb azonban az asszimilált ejtés), továbbá a *könyvedzdzik* (könnyezik) s a már említett *kihível* *v*-jében találkoztam. Itt említhetem e két eredetibb hosszú mássalhangzós alakot, melyeket egy pár tanítványom gyakorlatában irodalmi nyelvünk szelleme nevében ki kellett 'javítanom': *falunn*: falun, *ellenne*: ellene (s ez írásmódban csak kiejtésüket követték).

Hiatuspótló *j*-t hallottam ez esetekben: *odajadom*: oda adom, *a ló jelment*: a ló elment.

A mássalhangzók tekintetében egyébként leggyakrabban az eltűnés jelenségével lehetett találkoznom, melynek eseteit a következőkbe foglalhatom.

1) Az eltűnt mássalhangzót az első magánhangzó meg-

nyúlása pótolja. a) *l*: *dógozok*: dolgozok, *elütetnyi*: elültetni (de: *elfajult*), *föd*: föld, *kamónyi*: *kamúnyi* (l. Nyr. XVII. 429); *kiódzik*: kioldódik, *meffódlak*: megfoldlak, *ódalgós*: oldalgós, *túnan* és *tulnan* (l. Nyr. XVII. 477), *vóna*: *volna*, *vót*: volt, *vótam*: voltam, *vótunk*: voltunk; az *el*- igekötőben: *érontották*: elrontották, *éhurcolkodik*: elhurcolkodik sat; de: *a ló jelment*: elment, *el kell mennyi*: el kell menni, *elfajult*, *ellopták* sat; tehát nem mondhatjuk jogosan Énekessel, hogy *az l* minden mássalhangzó előtt kiesik; a *-tú*, *-tü*, *-bú*, *-bü*, *-rú*, *-rü* (*-tól*, *-ből*, *-ról*) ragokban (vö. Énkes), melyek szintén *l*-el is hallhatók. — b) *r*: *akkó* (pl. *akkó megérzettem vóna*: akkor megéreztem volna): akkor, *mikó* (pl. *mikó vendég van*, *mikó kívül vótam*: mikor künn voltam): mikor.

2) Az eltűnt mássalhangzó a következő mássalhangzó megnyúlásában hagyja nyomát. E jelenségre legtöbb példát a *g*, *gy* és *l* hangok nyujtanak. Nevezetesen a *g* hang rendszerint eltűnik ily módon a *meg*- igekötőben, a *meg* (megint), *megmeg* (ua.), *még* és *mindég* határozószókban. Például: *mécs-csalt*: megcsalt, *méccsakarva*: megcsikarva, *meffódlak*: megfoldlak, *méllessz*: meglesz, *mërr përányi*: megreparálni, *mërrëfërdl*: megrétíral, *mësszúrva*: megszúrva, *mëttandlom*: megtalálom, *mëttöri*: megtöri, *mëvvágod*: megvágod; sőt, mi érdekesebb, nemcsak igéjéhez, hanem oly szókhoz is áthasonul ekkép igekötőnk *g*-je, melyekkel szintaktikailag nincsen szorosabb viszonyban: *mën nem fogja*: meg nem fogja, *isten álgyon mël lelkëm*: isten áldjon meg lelkem (hasonulás nélkül: *meqbukrozik*: megbokrozik, *mëgvagy* sat.); *mëmmëg összevesztetëk* megmeg, megint összevesztetek, *am mëm mëmmëm* más: az meg megint más; *mécs csak*: még csak, *mëm mindëp pipáztam máma*: még ma folyton pipáztam, *mëm most*: még most, *mëm mozdulni se, én mën nem láttam, mës së*: még se; a *mindég* szó, az említett asszimiláción kívül (*mindëp pipáztam*), mondat végén teljes kárpótlás nélkül rövidül *mindë-vé*: *mikó vendég van*, *mindë*: mikor vendég van mindig; érdekes ezek mellett a *fom mëg* ejtés *fogd mëg* helyett, melyben a *g* hang a *d*-vel együtt vesz a pótlónyújtásba. A *gy* hang ily eltűnését az *ëgy* és *hogy* szókban tapasztaltam: *ëk kis*: egy kis, *ëk kicsit* (de: *ëgyfurma*: egyforma, *ëgy gënge csirke*: egy gyenge csirke; *mahonnem*; *majdhogynem* (l. Nyr. XVII. 476); továbbá ebben: *haj járjon*, a mi nyilván közvetlenül ebből magyarázandó: *hagy járjon*, azaz: *hagyd járjon*, tehát mint a *fom mëg* ejtés, szintén kettős hangvesztéseget mutat. Az *l* hang eltűnése pótlónyújtással effélékben látható: *beszëjj*: beszélj, *mëgállj*: megállj, *mëgálljék*: (megálljék) megálljon sat. Ezeken kívül még a következő pótlónyújtásos mássalhangzóvesztett alakokat jegyeztem föl: *jókollom*: jókorlom (l. Nyr. XVII. 430), a hol a hosszú *ll* egyébként és nagyobb valószínűséggel egyenesen a *javallom*, *rosszallom* sat. alakok analogiájából

magyarázható a *jókorlom* alak fölvétele nélkül; továbbá: *vam még* (van még), a mi ismét egyszerű artikulációbeli hasonulásnak is tekinthető.

3) A mássalhangzó eltűnése minden látható nyom nélkül ment végbe a következő esetekben: *d*: *maj csak mēt-találom*: majd csak megtalálom (vö. még az előbbi pontban már említett *fom még, haj járjon* alakokat, melyekben a második szó kezdő mássalhangzójának nyújtott ejtése az elveszett *g, gy* hangokat pótolja tulajdonkép közvetlenül); *l* (amúgy is hosszú magánhangzó után): *rēpērānyi*: reparálni, *aggyá ēk kis lōrēt*: adjál, adj egy kis lőrét, *zabáva*: zabálva, *micsindlá*: mit csináltál; *ispita* (ebben akár *ly* vagy *j* eltűnése is fölvehető): ispotály; *r* (hosszú magánhangzó után): *má*, még pedig hangzós kezdetű szó előtt is: *mos má hova mennünk*: most már hova menjünk, *máma*: máрма, *nem birta má, vótam má ott*; *sz* (szó elején levő mássalhangzó-borokban): *Taroszsolszki*, így ejti a nép a *Szataroszsolszki* nevet; *t* (leginkább két mássalhangzó között): *mos má*: most már, *mos napszámra vótunk* (ellenben: *mém most*: még most, *most esztendeje*); *tesvér* és *testvér*, váltakozó ejtéssel; *mer nagyon el van hagyatva*: mert nagyon, *mer jóđ nyakon ütlek*: mert mindjárt; ez a kötőszó különben hangzós szó kezdete előtt is elveszti *t*-jét: *mer akkő megérzettem vóna*: mert akkor megéreztem volna (de: *mert illő megböcslenyi*); *kendőér*: kendőért (mondat végén is); *micsindlá*: mit csináltál, mely alakban valószínűleg pótlónyújtás közvetetésével történt az eltűnése: *miccsindlá*: *micsindlá*; *z*: *bion*: bizon, és a *-hez* ragban: *kihē folyamoggyunk*: kihez folyamodjunk. A következő alakokban egyszerre két hangnak látjuk ily nyomtalan eltűnését: *aszonta*: azt mondta, *aszondok*: azt mondok (l. Nyr. XVII. 429), *hát nem aggya tizenhaté*: tizenhatért, *mingyá haza fáj a szívem*: mindjárt, *muti má*: mutitsd (*mutidd*), mutasd már.

Artikulációbeli kiejtési különbségeket a köznyelvvel szemben ezekben jegyeztem föl:

n helyett *ny*: az infinitivus alakjában rendesen, pl. *mēnni*: menni, *lēnni*: lenni, *vēnni*: venni, *sőprenyi*: sőpörni, *őgyelgenyi*: őgyelegni (de a közönséges *-ni* alak is hallható, pl. *ugráncozni*: ugrándozi, *bigézní*, gyermekjáték); továbbá a nő igében: *erősen nyő az eleji*: nő az eleje (terhesről).

j h. *ty*: *hátyi* és *hāti*: hāti kas, *vonogatyk* a *harangot*: vonogatik, vonogatják.

d h. *gy*: *gyiő*: dió, *gyugom a kezit*: dugom.

tty h. *cs*: az *-it* képzős igék jelentő módú jelen idejű alakjában *szaporiccsuk* sat. *szaporítjuk* helyett, mely ejtésben talán csak a fölszólító mód alakjának a hatása keresendő.

m a köznyelvi *n* helyén: *külöm*: külön, *külömös*: különös.

j h. *gy*: *gyűvők*: jövők, *gyün*: jön, *gyűnnék*: jönnek,

gyűjjék : jöjjön, *gyösztök* : jöttök ; *de* : *jüvö* : jövő, *jöjjék* : jöj-jön, *bejön*.

j h. *ny* : *bornyazódott* : borjazódott.

g a köznyelvi *gy* helyén : *genge* : gyönge.

l h. *n* : *mëttanálom* : megtanálom, *mihincsígesen* : mi-helytségesen, mihelyt.

Megfigyelésünk alaktani érdekű adatairól, minthogy nagy részük alapjában nem egyéb pusztá hangbeli eltérésnél s ennél fogva a maguk helyén már tárgyalva voltak, rövidebben számolhatunk be.

Köznyelvünkötől eltérő szótőalakokat főképen az igék mutatnak. Ugyanis az ú. n. 'hangugrató' igék ma is a régiesebb alakjukban járatosak, vagyis ragtalan s ennél fogva járulékhangzós alakjuk még nem terjedt át a ragos és képzős alakokra, mint a köznyelvben: *ögyelgenyi*: *ögyelegni* (vö. *ögyelgünk* sat.), *söprenyi*: *söpörni*, *megérzettem*: *megéreztem*, *cséplettem*: *csépeltem*, *csavargottak*: *csavarogtak*, *vásárlottam*: *vásároltam* (vö. *vásárlás* sat.), *mëgböcslenyi* (vö. *becslés*, *becslő*): köznyelvünkben *megbecsülni*. A *t* tövű igéket a mult alakjaiban általában rövidebb tövükkel ejtik: *köttem*: *kötöttem*. Eltérő névszótövek a már említett *szülém* (szülöm), *cipém* (cipöm).

Érdekesebb képzős alakok: *hível* (l. Nyr. XVII. 430), mely, mint a *hül* ige eredeti teljesebb alakja, -ül képzőnket régibb, bár hangszínielg már módosult ejtéssel őrizte meg (l. a hangt. sajátóságok közt); *könyveddzik*: *könnyezik*, *kiód-dzik*: *kiold(o)zik*, *kioldódik*, *elszedelőzködött*: *elosont*, *elképült bele*: *elámult*, *mëgsárgodott*: *mëgsárgult*, *ugráncozni*: *ugrándozni* (gyakran hallható), *piskál*: *pisál*, *pisel*; *elsikkajt*: *elsikkaszt* (l. Nyr. XVII. 429. vö. *szakajt*: *szakaszt*); *muti má*: *mutasd már*, nyilván egy *mutít* (vö. *fitat*: *fitít*) igének *muticsd*, egriesen *mutidd* alakjából rövidülve; az infinitivus -*nyi* ejtése s a -*síg* (e h. -*ség*) már említve volt.

Az igeragozást illetőleg igen el van terjedve a fölszól. mód egy. 3. személyében az ikes alak iktelen igéknél: *várjék csak Fános bácsi*, *várjék má*, *hadd pihennyék* (az ökör), *megájják*, *gyűjjék*; *mongyad neki*, *hogy ő is jöjjék el*; (beszélj vele!) *beszējják az isten*; *hogy meghalhasssék*; *a két farkast ágyára tette óvatosan*, *hogy fel ne ébredjék* (isk. gyakorlatban); ezek helyett: *várjon*, *álljon*, *jöjjön*, *beszéljen*, *meghalhasson*, *ébredjen*. A 2. szem. ikesen ragozva ebben: *aggyá ék kis lörét*: adj. Ikes alakban találkoztam egyszer ez igével: *megvívik*: *megvív* (vö. 'Ott nem az Istenkard által Buda vivik', Bud. hal. XII. é.). A több. 1. szem. ragjának -*onk*, -*önk* ejtése már említve volt. Egy alkalommal ilyen tárgyas ragozása alakot is hallottam: *vonogatyk a harangot*, azaz: *vonogatják* (vonogatik). A *megy* igét 1. személyben *mënék*, 2. személyben *mégy* alakban jegyeztem föl; a *jön* igének több. 2. személyét

pedig ebben az érdekes alakban hallottam: *gyöszők-e* (jöttök-e), melynek *sz-e* nyilván az egy. 2. szem. *jössz* alakjából magyarázandó. Az *-ít* képzős igék fölszólító módját ily módon ragozzák: *pusztíjjon*: pusztítsd, *hajídd*: hajtsd (a labdát); ily ragozása alakból, *mutídd*-ből, magyarázható legegyszerűbben a már említett *muti má*: mutasd már; a *kiált* ige fölszól. alakját is így hallottam egyszer: *kiájjon neki*: kiáltson neki. A jelentő módú *szaporiccsuk*-féle ejtést, *szaporítjuk* helyett már említettem.

A névragozás érdekességeinek java része (a mellsőhangú szók 3. szem. birtokos ragja: *-i*, az *-ért* rag kopott *-ér*, *-é* alakjai, a *-hē*: *-hez*, *-tū*, *-tū*: *-től*, *-bū*, *-bū*: *-ből*, *-rū*, *-rū*: *-ről* ragok, a *-vel* teljes alakja mássalhangzós szókon, a *falunn*, *ellenne* alakok s a *kível* 'kívül' szó) a hangtani sajátságok helyein már tárgyalva volt. Itt csak a következő följegyzéseket kell még előadnom: *szēmhunyvást bekötöm*: behúnyt szemmel, *most esztendeje ám szint vót* (a gödör): színig, színültig volt, tele volt. Tovább képzett s ragozott alakok: *hátrírú*, *hátrúso*, *túnán*, *tulnán*, *jókollom*, *nihincsigesen* (l. a Nyr. XVII. 429. és 476. l. megjelent tájso-közleményekben).

Mondattani érdekű adatul ezeket közölhetem: *Tes-sének má szíves lēnnyi*: legyenek szívesek. *Még egészségēm van*, *dógozok*: míg egészséges vagyok, dolgozom. *Jó lész mērrépērdányi*, *mer nagyon el van hagyatva* (Gyönyörű idő van!). *Gyönyörű*, *szüret után*; *bánnya is sok*, *hogy má megszedetett*. Egy ízben egy kinosan hentergő jószágra ezt a szintaktikailag igen érdekes megjegyzést hallottam: *Zabáva van ez*, *zabáva*, *komám*: a. m. bizonyosan megzabált (meg van zabálva!). Említésre méltó határozói kifejezések: *Nem bírta má, ojjan éhēn vót*. *Mos napszámra vótunk*. *Hát nem marad itt ebédnēl?* *Tizēnōtivel tessék!* *Tizēnkettejivel tessék hát!* (Tizenkét krajcárért.) *Egész esztendőt át ott vótam*. *A Gröber házának át-ellembe*. A birtokos szón a személyragot elhanyagolva látjuk ebben az egybe forrott kifejezésben; *becsületszencsigire mongya*: becsülete szentségére. Érdekes kötőszó használatok: *Észre sē vētł*, *nem is látott mēg sē*. *Majhonnem sūrūn van itt a vetés* (l. Nyr. XVII. 476). *Aszonta*, *hogy mint máma bejön hozzám*. *De hogy az mozog magába!* (Csudálkozó fölkiáltás egy gummin lógó Mikolásra, mely a levegő áramlatától mozgásban volt).

Szórendi sajátságok: *Hát legalább, mulya, pihensz* (játékból kimaradóhoz): hát legalább pihensz, mulya. *Nem nevette ki vóna*: nem nevette volna ki.

Jelentéstani sajátságok, közhasználatuktól eltérő, figyelemre méltó szók: *Akármejik*: (És mikor lehet aztán elfoglalni a lakást?), *Akármejik mikor*. *Amaz*: 'Amaszt a végit fogd!' (Megemlítem, mint az én vidékem népnyelvében nem igen járatos névmást.) *Aszondok*: l. Nyr. XVII. 429; azt hiszem, ez a *mondok* és az *aszongya*, *aszonta* kombinálásából

magyarázandó, mert különben föltűnő az *azt* névmás mellett az alanyi *mondok* alak! *Bornyazódott*: ∞ (Milyen idős ez a borju?) ,Öt hónapos, februárba bornyazódott': februárban jött világra. *Dénár*: ,Egy dénárom se maradt': mind elköltöttem pénzemet. *Bajol*: bajlódik: ,A ki nem akar vele bajolni, megszerezheti'. (Egy falusi tanító cikkéből, ,Eger' XXVI. 275). *Borvevő*: ,Elatták a borukat? El ám, de úgy méccsált a borvövők, hogy...'. *Csesznye, csesznyit*: l. Nyr. XVII. 429. *Csunyáz, csunyit*: l. uo. *Éhurcolkodik*: elköltözködik. *Elélennyi*: l. Nyr. XVII. 429. *Elfajul*: l. uo. *Elsikkajt*: l. uo. *Elszedelőzködött*: l. uo. *Elszikkad*: ,Nem szikkad el (a sár), nem tudom mikor.' *Fáratt*: sovány, vézna (Sz. S. ért.). *Fél*: l. Nyr. XVII. 429. *Genge*: l. uo. *Gondolat*: (Hol lakik D. úr? Ott, a hol az a kút van?) ,Nem éppen ott, egy gondolattal léjjebb.' *Gyűkér*: l. Nyr. XVII. 429. *Ha*: l. uo. *Háti, hátyi*: háti kas. *Hiányba*: ,Hiányba vártam': hiában v. (Sz. S. ért.) *Idább-odább*: ,Alig birom a lábomat idább-odább rakni': alig birok járni, mozogni. *Igálkodik*: l. Nyr. XVII. 430. *Iratos*: l. uo. *Jó*: ,Érontották má jó mútkor': meglehetősen régen. *Lécsintalanít*: l. Nyr. XVII. 476. *Maradhatós*: l. uo. *Meccsikar*: l. uo. (Vö. ,Neki ment Gyurinak, oszt összevissza csikarta a képit', Énekes: ,Tanulmányok' 243). *Möfföd*: l. uo. *Megbukrozik*: ,Tessék csak elütetni (a virágot), egy hét alatt úgy megbukrozik!': bokrot ereszt, megbokrosodik. *Megvagy*: ,Hát hogy megvagy ijenkor': hogy vagy. *Minő*: ,Minő fajta? (Felénk nem járatos.) *Ódalgós*: l. Nyr. XVII. 477. *Örvényes*: l. uo. *Összecsintalanít*: l. uo. *Szülem*: ,Édes szülem' (apáról). *Testvér*: ,Három egy testvér nevin állott a jószág'; ,pajtás' értelemmel is: ,Gyere na, tesvér (birkózásra)!'. *Ujjent*: l. Nyr. XVII. 477. *Verő*: l. uo. *Versibe*: l. uo.

Szó-lá-s-o-k: ,Ha egy szekeret látok, mingyá haza fáj a szívem.' *Isten hozzá! Istennek ajánlom!* (köszönés módok távozáskor). *Pofon kavaritotta*: arcúl ütötte. ,Ha tovább vitted vóna (a terhet), rád nőtt vóna.' (Sz. S.) ,Hideg sincsen, mégis befagyott a tó, szeretöm sincs, mégis rólam ver a szó.' (Népdal.)

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A védelmeztetett Arany János. Arany János a Csaba-trilogiának utolsó tervvázlatában a többi között ezt írja: ,E második részt be lehetne olvasztani a harmadikba (úgy hogy ennek első néhány fejezetét vagy I. énekét tenné), ha... volna kinek.'

Dr. Tolnai Lajos a ,Magyar Szalon' decemberi számában merész és nagyhangú cikket eresztett meg Aranyinak eposz-

terveiről. De ha tanulmányának esztétikai alapjai is olyan gyengék, mint a nyelvészetiek, akkor ugyancsak roskatag lábon áll az egész nagyszabású épület. A cikkirót ugyanis minden lélektani érzéke elhagyta, midőn a föntebbi világos mondatot alaposan félreértve ezzel a fölkiáltással szellemeskedik: „Oh, hogy *kinek*? M i n d n y á j u n k n a k, nagy és nemes költő! De — úgy-é, hogy *mit*?“ Tehát dr. Tolnai szerint Arany azt akarta mondani: Nem irok, mert nincs *kinek* írjak!

Nem szükség e föltevésnek lélektani képtelenségét fejtegetni; hisz minden elfogulatlan olvasó úgy fogja érteni Arany mondatát, a hogy ő maga értette: Lehetne így írni, ha volna *kinek* megírnia — ha volna, ki megírná! = nem irom meg, mert már nem lehet megírnom. Ez Arany János, a maga ismert szerénységében, nem a szemérmes szentek abszolút szerénységében, hanem a nagy szellemeknek amaz öntudatos alázatával, mellyel egyéniségüket az ideálhoz mérik.

Csak még egy-két szót azoknak, a kik talán kételkednek a magyarázatunkban, mely szerint „be lehetne olvasztani, *ha volna kinek*“ annyi mint „be lehetne olvasztani, *ha volna, kinek lehetne beolvasztani*“ = ha volna, a ki beolvaszthatná, a ki ezt elvégezhetné. — Arany János az elbujdosó Toldiról azt mondja (a Toldi 4. énekében): „Nincsen hő *lelkének* hová fordulnia.“ A *lelkének* dativus nyilván magában foglalja az infinitivus alanyát: nincsen hová forduljon hő lelke. Arany maga így is alkalmazza e kifejezést (a Bolond Istók 2. énekében): „Hé *lelke* nincs hová legyen!“ A nép is mikor azt mondja valakiről, hogy „megszorult, nem volt hova fordulni a hé *lelkének*“ (Nyr. II. 40), evvel nem azt akarja kifejezni, a mit talán dr. Tolnai Lajos magyarázna bele, hogy t. i. nem tudta a megszorult ember, hol forduljon neki a lelkének; hanem azt, hogy szegény lelke nem fordulhatott senkihez segítségért. „Nem lévén *lelkének* hová tekeredni, disznópásztorra lészen“, írja Medgyesi Pál már a XVII. században (Magyarok Hatodik Jajja II. 19). Továbbá már a XVI. században Sylvester János (UjTestam. I. 134): „Vagyon *kinek* vádolni tütököt, Moises, kiben tü bíztok.“ Ezt dr. Tolnai Lajos így értené: Vagyon bírő, a *kinek* bevádolhatlak benneteket, Mózes. Pedig Sylvester így értette: Vagyon, *ki* vádolni fog benneteket. Ezt kétségtelenné teszi a latin szöveg, melyből fordítva van Sylvester mondata: Est qui accuset vos, Moses, in quo speratis.

Ezzel megint csak bebizonyult ama régi mondás igazsága: Arany tűzben tisztul, a polyva megég.

SIMONYI ZSIGMOND.

+ Aggastyán. Berzsenyi IV. kritikai levelében (Toldy-féle 1864-iki kiadás II. köt. 158. l.) szóról-szóra ezt írja: „A Magyar

Tudós Társaság Névkönyvében... ezen csúfnevet: *aggastyán*, melyet Kazinczy gúnyképen ada másra, holta után, valami pajkos Nemesis által, visszanyeré! Hogy tehát még mink is, több költő társainkkal együtt *aggastyánokká* ne legyünk, nem szükséges-e nyilván kimondanunk, hogy az *aggastyán* csak csúfnév, és nem egyéb mint *Agoston*; mert a magyarok a vén embert öreg *Agostonnak* szokták csúfolni mint az öreg asszonyt vén *Dorottyának*, és csak a tótos tájakon változott az öreg *Agoston aggastyánná*... Innét van, hogy ezen nevek nálunk majd egészen kimentek szokásból; noha régi levelekben, valamint *Agoston*, úgy *Dora*, *Dorka*, *Dori*, *Doris*, *Dorica* gyakran találatnak. Jegyezzük meg tehát ezúttal azt is, hogy nagyon hibáznak azok, kik *Dorát Dorottyának* nevezik, mert ez már most minden bizonnyal csak csúfnév, mely mindig nevetséges mellékeidéakkal jár.

Ebből világos: 1) hogy mégis volt egy magyarázó, ki az *aggastyán-t* nem az *agg-ból* származtatta; 2) hogy még a folyó század elején a szó gúnyos értelemben (is) használtatott, mert úgy élt vele Kazinczy s úgy tudta ezt 1832 körül Berzsenyi; 3) hogy a szónak kizárólag tisztos jelentését a neologismus alapította meg (talán Kazinczy szavainak ama félreértése, melyre Berzsenyi céloz) s 4) hogy *Nagyszigethi* Kálmán megfejtése helyes; az *aggastyán* eredete hasonló az *andalodik* eredetéhez, mindkettőé ironikus.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Az 'isten' szó i-je. Vasverő Rajmond a Nyelvőr mult év novemberi füzetében tárgyalja felső nyelvválású rövid magánhangzóink eredetét, s arra az eredményre jut, hogy mindazon szavakban, melyekben ma rövid *i*, *u*, *ü*-t ejtünk, az ómagyar nyelv hosszú *i*, *ú*, *ü*-t ejtett.

Nem akarom most ezt a tételt sem egészében; sem részleteiben vita tárgyává tenni; hogy azt eldönthessük vajjon igaz-e, azaz jobban mondva, mennyiben igaz ez a tétel, ahhoz behatóbb és részletesebb vizsgálódás szükséges. Ezúttal csak a kiindulás alapjául szolgáló *isten* szó *i*-jéről akarok egyet-mást elmondani.

Az a kérdés, miért maradt meg ebben a szóban az *i*, holott különben, más szavakban a rendes fejlődés útját követte és *ë*, *ö* lett belőle? Valóban, ilyen megállapodás a fonetikai fejlődésben, különös ok nélkül képzelhetetlen. De a tény előttünk áll: HB. *isten*, *ysten* és mai *isten*, tehát a különös okot kell kutatnunk. Ha kétségtelenül be lehet bizonyítani, hogy az *isten* szót a HB. korában hosszú *i*-vel ejtették, ez talán eléggé megmagyarázza ezt a kivételes jelenséget. De megmagyarázhatjuk másképp is. Ugyanolyan ok őrizte meg az *isten* *i*-jét, mint a *volt*, *volna*, *hott* szavak *o*-ját. Az

o, mint Vasverő is helyesen látja, a vele egy szótagba tartozó *l* előtt megmaradt *o*-nak s nem lett belőle *a*; míg más esetekben ez volt a fejlődés rendes útja. Mert az *l* megőrzi, néha létre is hozza maga mellett a felső nyelvallású mély hangokat (*u, o*). (Vö. Phonetika elemei 51. l.). Az *l*-éhez hasonló hatással van az *s* a felső nyelvallással ejtett magas hangokra (*i, e*), s különösen az *i*-t kedveli. Ez okból lett a régi *hamos*-ból *hamis*; így érthető *lapos* mellett *lapis*, *kódus* mellett *kódis*, mind a hangrend ellenére; továbbá ez okból fejlődött az *s*-sel kezdődő idegén szók előtt épen *i*; *iskola, iskátula, istráng, ispán, ispotály, istáp*. Hogy az *s* ennyire kedveli maga mellett az *i*-t, megmagyarázhatjuk képzése módjából. Az *s* postalveolaris inyang, s az összes magánhangzók közül a felső nyelvallással s az inynél képzett *i* esik hozzá legközelebb; s akusztikailag is hasonlítanak egymáshoz. (Vö. Sweet, History of English Sounds, 7. és 41. l.). Képzésük hasonlósága meglátszik azokon a képeken is, melyekkel a magyar hangok képzése módját akartam világossá és érthetővé tenni (Ny-Közl. XXI. 135. l. Vö. 3, 10, 12. sz. rajzokat).

BALASSA JÓZSEF.

Nyilván. A l e x i c s György kimutatta az oláh nyelvben levő magyar elemeket. Ezen érdekes összeállításnak hosszú sorát még egy figyelmet érdemlő magyar elemmel akarom ezúttal megtoldani.

Az erdélyi oláhság szélében használja ezt a határozószót: *nilvanu*, mely nyilván nem egyéb, mint a magy. *nyilván*. „Elu s'au dusu de nilvanu” = nyilván elment, bizonyosan elment.

Hogy mennyire eloláhosodott már ez az árva szavunk, annak az az oláh ismerősöm a megmondhatója, a ki szentül meg volt róla győződve, hogy ezt a szót is az oláhoktól loptuk.

STUEK JÁNOS.

Zárójel. Olvasás közben egypár megjegyzést vetettem papírra, s azt vagyok bátor közölni engedelmeiből a Nyelvőr olvasóival.

Olvasom könyvekben, újságokban, sőt a Nyelvőrben is a nemrégiben lábrakapott *zárójel*-t. Hogy miért hozták életre, nem tudom. Van *zár* főnevünk. Használja nyelvünk egyre-másra. Az irodalom terén is ősi polgárjoga van. Csak most a legközelebbi jelenben kezdi a *zárjel* összetételből a *záró* kiszorítani.

Az ajtóra *zárt* csinálnak. A *zárnak* vannak részei; egyik része a fordító vagy kilincs (néhol: kelincs), toló v. rigli, van benne *rugó*, melyet *nyit szög* gel nyitolnak erősen a borítékhoz, van rajta pánt, mely erősebbé teszi; hozzá tartozik az *üt kö z ö* is, melyet az ajtófélbe vernek.

A zárhoz tartozik továbbá a kulcs, melynek van feje, a lyukas rész, szára és tolla. A zárral bezárjuk, a kulccsal becsukjuk az ajtót.

A szóösszetételek közt vannak ilyenek: *várhegy* (vár-hegy), *sasdomb* (sas-domb), *borjukosár* (borju-kosár), *királysзék* (király-sзék) sat; miért nem jó hát *zárjel*? S ha jó, miért mennek a hosszabb származatú *zárójel*hez?

Az összetétel fejtegetése helyett inkább egypár példát írok ide: „Nem lehet az ajtót bezárni, csak betámasztani, mert nincs rajta *zár*, vagy nincs ez az ajtó bezárva, csak betámasztva. Ne zárd be az ajtót, csak hajtsd be! sat. Ezekből a közönségesen használt mondatokból világos, hogy hijába van a nyílás az ajtóval elfedve, vagy betámasztva, az nem bezárás, hogy bezárva legyen, ahoz az ajtóra *zár* szükséges,

CSOMÁR ISTVÁN.

Pártjára állunk a helyreigazítás amaz állításának, hogy nem volt szerencsés pillanat szüleménye az az ötlet, a mely a *zárjel* helyébe a *zárójel*-t állította. Megjegyezzük azonban, hogy csupán ez az általános tétel az, a mire nézve egyetértünk. A mi ennek körén kívül esik, ott már merőben ellentétesek nézeteink. Mi ugyanis az igetős összetételeknek, a minők: *látókör*, *véderő*, *tévhit*, *tanfelügyelő* sat. igeneves szerkezetekkel: *látókör*, *védőerő*, *tévesztőhit*, *tanításfelügyelő* helyettesítését azért nem tartjuk ajánlatosnak, mert folyton emlékeztetnek azokra, a melyekhez nyelvünk-fülünk teljesen hozzászokott s a megszokott helytelennel szemben a helyes, de szokatlan új szerkezet vizsásságnak tetszik, s így elfogadása és terjedése meg van nehezítve.

A helyreigazítás, midőn a *zárjel* védelmére kel, látszólag helyes szempontból indul ki. A *zár*, úgy mondja, önálló névszó, a melyet mindenki ismer; névszóval pedig, a mint számtalan példa bizonyítja, teljes joggal alkothatni összetételt. Ez okoskodásban helyes az alaptétel s helyes a rajta épült következtetés is. De van egy bökkenője a dolognak; az t. i., hogy a *zár* (sera) névszó s a *zár* (claudio) cselekvésszó nem egy tőnek a hajtásai, tehát *zárójel* és *zárjel* nem állanak egymással oly viszonyban, mint *látókör* és *látkör* s többi társaik. A *zár* ige ugyanis eredeti, a *zár* főnév pedig kölcsön vett szó s nem egyéb, mint a szlávság *zavor* szavának képmása: *závár* s egyberántva; *zár* = l a k a t. Hogy azonban a p a r e n t h e s i s t helyes magyarsággal nem lehet *lakatjel*-nek mondani, azt, úgy hiszem, a helyreigazítás írója is megengedi. Bátran használható helyette a *rekeszjel*, vagy akár az egyszerű *rekesz* is.

SZARVAS GÁBOR.

Egy betű hang nélkül. E címen Szigetvári Iván a Nyelvőr múlt évi folyamában (360. l.) egy helyreigazítást

közöl, a mely 'rövidre szabva így hangzik: 'Az irodalmi nyelvnek van egy jegye, a mellyel oly hangot jelöl, a melyet az élő beszéd nem ismer; némelyek azt mondják ugyan, hogy itt-ott, egyes kisebb területeken még hallható, de a helyreigazítás írója még se találkozott vele. Ezt a hang nélküli betűt, az *ly*-t az országnak egy része *l*-nek, más része meg *j*-nek ejti. Ennélfogva azt javasolja, hogy mint üres, tartalmatlan jegyet, hagyjuk ki hangjegyeink sorából s iktassuk be helyébe a *j* betűt.'

Mi is hivei, buzgó követői vagyunk azon elvnek, hogy a mi nem gyökerezik az élő beszédben, annak az írott nyelvben sincs jogos alapja; e szerint minden oly mult kori emlékek, a melyet az élő szó nem ismer, át kell hogy engedje helyét a jelennek. Ez esetben azonban még se csatlakozhatunk a helyreigazító nézetéhez. Csatlakozásunkat több nyomás ok ellenzi. Ez okok a következők.

1) Nem fogadhatjuk el ténynek azt az állítást, hogy *ly* helyett az ország egy része *l*-t, más része *j*-t mond. Én nem tudom elhiteni magammal, hogy népünk egy része csak így szólana: 'Jobb hallatok meg, hogysem ily gonoszok maradjatok. Mikor menjek hozzád, hogy már egyszer otthon lellelek? Nem lehet, hogy a nyúl oroszlánfiat szüllön. Ha fürdeni mégy, vigyázz, hogy bele ne full! Vally meg mindent őszintén! Sokat hall, keveset szólj!'; más része meg így: 'Jobb, hajjatok meg, hogysem ily gonoszok maradjatok. Mikor menjek hozzád, hogy már egyszer otthon lejjelek? Nem lehet, hogy a nyúl oroszlánfiat szűjjon. Ha fürdeni mégy, vigyázz, hogy bele ne fujj! Vajj meg mindent őszintén! Sokat hajj, keveset szólj!'. Ha nem a nemzeti színház deszkáin hallott kiejtés alapján ítélünk, ha nem a műveltek beszéde s a gramatikák szabálya lebegnek előttünk, hanem ott keressük bizonyítékainkat, a hol semmi külső hatás nem változtatott a természetesen fejlődött orthoepián, ha a népfiát halljuk beszélni, ily kiejtéssel találkozunk nála: 'Jobb, halljatok meg. Mikor menjek hozzád, hogy otthon lellelek. Nem lehet, hogy a nyúl oroszlánfiat szülljön. Vigyázz, hogy bele ne full. Vally meg mindent. Sokat hallj.'

2) Én mint a Duna-Tisza-köz szülőtte vidékem kiejtése szerint az *ly*-re nézve fölserdült koromig egyrészt a dunamelléki *selém, kölök, szömél*, másrészt a tiszai tájejtést követtem: *mijen, ojan, hójag* sat; mióta azonban eszemet tudom, sohasem szóllottam így: 'Mégrágtá a mol vagy moj. Telles v. tejjés életemben. Ezt a dinnyét szellyük v. szejjük föl!'; hanem csak így: 'Mégrágtá a moly. Tellyes életemben. Ezt a dinnyét szellyük föl.' S hogy mi sok szóban mindnyájan *ly*-et ejtettünk, bizonyosságul szolgáljon rá ez a kisleánykorombeli eset, mely még most is élénken él emlékezetemben. Egy más vidékről hozzánk vetődött, magyar születésű tanulóársunknak

e mondatot kellett az első osztályban latinra fordítania: „A gólyák békákat esznek”. Azonban az *ly* helyett a *golya* szóban, arra már biztosan nem emlékszem, vagy *l*-t, vagy *j*-t mondott; s midőn tanítónk megjavította: Nem „a gólák”, hanem „gólyák”, így olvasta újra a mondatot: „A gól-ják békákat esznek”. Erre mindnyájan hahotában törtünk ki. S mindvégig rajta ragadt a „gól-ják” gúnynev.

3) A kire a helyreigazító a maga nézete gyámolítására s támogatására hivatkozik, Balassa József is elismeri, hogy még vannak egyes vidékek, a hol palatális *l*-t (*ly*) ejtenek. S hogy e hangnak élő volta nem pusztá hit, hanem kétségtelen tény, arra nézve hiteles vallomással szolgál egy népnyelvi ismertetés, a melyet épen a jelen füzetben talál meg az olvasó. Az „Egri nyelvsajátságok” írója e hangra nézve megjegyzi, hogy egypár szóban volt alkalma tapasztalni megvoltát. (L. főntebb 18 lap). S hogy nem csak a palócságban van még erőben, hanem hogy bizonyára több más területen is él és tenyészik, arra nézve, anélkül hogy hiteles tanúkkal rendelkezni, bátran el merjük vállalni a szavatossgot. Nem állíthatjuk ugyan egész biztossággal, de a multból olyszerű benyomásaink vannak, hogy a csallóközi nép ajkán is él e hang. (Ebből látható, mennyire fontos a népnyelvi adatoknak, még a látszólag jelentéktelenebbeknek is, a minő például egy tájszó, pontos és hű leírása. Kötetekre megy a folyóiratunkban megjelent népnyelvi adatok száma; az országnak majdnem minden vidékéről vannak közleményeink; s ime egyetlen hangtani jelenségre nézve nem tudunk biztos tájékozást szerezni magunknak; nem tudjuk megmondani, minő az uralkodó kiejtés egy és más vidéken bizonyos szókra és hangokra nézve; még mindig nem ismerjük, nem határozhatjuk meg pontosan az *ly*, *l* és *j* divatjának határait, hogy mily vidékek mondják *golyó*, melyek *goló* s melyek *gojó* s hogy mely szigetcsoportok csatlakoznak a dunai s melyek a tiszai kiejtéshez.)

4) De ha a főntebbi okok fontosságát nem vesszük is figyelembe, ha merőben semmiseknek tekintjük is, még abban az esetben se szegődhettünk a helyreigazítás véleményéhez, annál kevésbbé pedig ama javaslatához, hogy az *ly*-t *j*-vel helyettesítsük. Minő alapon s minő joggal? Azért, mert a Tiszavidéken a *j* hang az uralkodó? De hát mit vétett a Dunavidék, ez a nagy terület, hogy az ő szava számításba se jön? Ha választanunk kellene a *goló* és *gojó* között, az okok sulya a *goló* vagyis a Dunavidék javára nyomná alá a mértéket. Eredeti szavaink közül *lik* *balgatag*, *fonál*, *vőfél*, az idegenek közül *lat*, *Michael*, *globus*, olasz *Carlo* v. ném. *Karl*, szl. *kola*, ném. *kelch*, *lägel* sat. a mellett tanúskodnak, hogy a *lyuk*, *bolygatag*, *osztály*, *vőfély*, *Mihály*, *golyóbis*, *Károly*, *kólya*, *kélyh*, *légely* szók *ly* hangja eredetibb *l*-ből módosult

át s minthogy régi erejét az országnak nagyobb területén mind e mai napig megtartotta, joga van megkövetelni, különösen ha ehhez még etimologikus helyesírásunk szavát is számba vesszük, hogy a másik fél kizárásával övé legyen az elsőség.

Mind ez okoknál fogva, különösen pedig, ha számításba vesszük, a mi szintén nyomós mozzanat, hogy az *ly* a két uralkodó kiejtés között közvető szerepet visz, mindaddig, valamíg a *j*-s ejtés az *l*-esen teljesen nem diadalmaskodik, valamíg általánossá nem válik, mindaddig az irodalom e betűt, mint a mely különben is egy érvényben levő hangot jelel, köteles megtartani.

SZARVAS GÁBOR.

PÓTOLJUK A HIÁNYOKAT.

A Nyelvtörténeti Szótár tartalmára vonatkozó s a Nyelvőr mult évi folyamában (452 l.) megjelent fölvilágosító észrevételeinkhöz ama kérelmet csatoltuk, hogy ügyfeleink, a kik a régi irodalommal foglalkoznak, ha e szótárban egy és más hiányt tapasztalnak, szíveskedjenek tudomásunkra juttatni, hogy a pótlékkfüzet számára folyóiratunkban közzétehessük. E figyelmeztető szózat, a mint az itt következő közlemény bizonyítja, nem volt sikertelen. Nagyszigethi Kálmán megkezdte a pótlásokat és helyreigazító észrevételeit. Kivánjuk és óhajtjuk, hogy mások is kövessék a jó példaadást.

Mielőtt azonban a pótlékközlést megkezdjük, előre kell bocsátanunk egypár észrevételt.

A közlött szók egy része mindenesetre fölveendő a pótlékszótárban. Egynémelyike azonban mint összetett szó vagy mint módosult alak nem az **A**, hanem valamely más betű alatt lesz föllelhető: *ablakatlan-kamara*, *állató-ok*, *asztalkaszabású* a *kamara*, *ok* és *szabás*, *alamontom* pedig az *elementom* mutató szó alatt. Az oly szók meg, a minők: *hozzá-adáska*, *föladogatva*, *tóállásos*, az Utasítások azon pontja alá tartoznak, a mely kihagyandóknak tartja „a csak szótáriróktól alkalmaslag gyártott szókat”.

A szótárirók közül kettőt dolgoztattunk föl; az elsőt: Calepinust s az utolsót: Pápai Bod-ot. Ez utóbbit azért, mert elődei szókészletén kívül újabb adatai is vannak s a német kitételeket is fölvette szókönyvébe. Hogy Calepinus helyett egyszer és másszor Molnár van idézve, a forrás hitelességén semmi csorbát nem ejt, hisz ismeretes, hogy MA. C.-t lemásolta; azonkívül is oly közel állnak egymáshoz, hogy egykorúaknak tekinthetők. A hol azonban akár egyik, akár másik szótárunk adata valamely tekintetben fontosnak

mutatkozott, figyelemmel voltunk rá, hogy a szótárban helyet találjon. Hogy egy és más adat itt is elkerülhette s bizonyára el is került a figyelmünket, az emberi s egészen természetes dolog; de ha csak néhány oly buzgó ügybarát gyámolít bennünket, mint az itt következő adatok följegyzője, a fogatkozások jó részben pótolva lesznek.

SZARVAS GÁBOR.

I. Pótlékok az A betűhöz.

ablak-eppők [?]: jugamenta C. MAI. — *ablakatlan*. *Ablakatlan kamara*: cubiculum coecum PPI. — *kiábrázolás*: effictio, simulamen C. — *megábrázolás*: configuratio MA. — *összeácsolás*: fibulatio PPI. — *jegybe ad*: desponso MAI. — *szabadságot ad réá*: permitto C. — *bé-adó*: delator MA. — *belé ad*: indo, [suggero MA. MAI. — *eladható*: vendibilis MAI. — *előadás*: exhibitio MA. — *feladás*: deditio PPI. — *hozzá-adáska*: appendicula MAI. — *kézre-adás*: traditio MAI. — *kiadó*: editor, elargitor MA. — *megadás*: exhibitio, darstellung C. — *melléadás*: additio MAI. — *odu-adás*: cessio MAI. — *red-adás*: mantissa Com. Jan. §. 75. — *vissza-adás*: redhibitio, vestitutio C. — *hír-adás*: certificatio PPI. — *hit-adás*: jurandum PPI. — *név-ok-adás*: notatio ACsere: Enc. 14. — *parancsolat-adás*: decretum, edictum MA. — *próba-adás*: specimen PPI. — *háladatosság, háládatosság*: gratitudo MA., MAI. — *oka-adható*: rationalis ACsere: Enc. 50. — *bér-adó*: stipendiarius PPI. — *bérbe-adó*: locator C. — *dézma-adó*: vectigalis C. decumanus PPI. — *egészség-adó*: sospitalis MAI. — *húszad-adó*: vigesimarium PPI. — *szer-adó*: collator C., tribuarius MAI. — *vendégség-adó*: convivator PPI. — *adósit*: aere alieno intrico, debitorem facio, obstringo, debito MA. — *eladogat*: vendito MAI. — *Eladogató*: vendax C. — *eladogatás*: venditatio MAI. — *föladogatva*: datatim C. — *elágazás*. 'Fának, víznek elágazása'; ramus PPI. — *kiágazás*: egerminatio, effrondescentia MA. — *aggaszt*: vetero PPI. — *aggasztal*: vetero MAI. — *kiaggult*: obsoletus MAI. — *megaggás*: inveteratio MAI. — *megaggul*: inveterasco MA. — *megaggulás*: inveteratio MA. — *agolka*: ecloga C. MAI. — *varas-agyú*: porriginosus MAI. — *gyékény-ágy*: buda PPI. — *ágyatlan*: acoetus MAI. — *réá-agyarkodik*: adfremo MAI. — *ajándékos*: munerarius C. — *ajándékozatlan*: indonatus MAI. — *megajándékozás*: remuneratio C. — *odaajánlás*: addictio MAI. — *ucca-ajtó*: *anticae fores PPI. — *akadályosság*: perplexitas MAI. — *megakadályoz*: perplexor MAI. — *megakadályoztatás*: obstaculum PPI. — *aknás*: 'Aknás só'; sal *fossile PPI. — *akós*: amphoralis MAI. — *Másfél-akós*: sesquicularis MAI. — *gödölye-akol*: haedilia C. — *búza-alja, rozs-alja*: siligo PPI. — *egy füst-aljaiak*: homohypni MAI. —

havas-aljai: subalpinus MA. — *rosta-alj*, *buza-alj*: exeretum PP. — *szabad ég-aljai*: hypaethrus, subdialis MAI. — *szárny-aljai*: subalaris MA. — *tisztartóság-alja*: toparchia MAI. — *elállatás*: seductio, deceptio MA. — *alamontom*: elementa C. — *földáldozás*: immolatio, sacrificatio PP. — *hozzá-alkuszik*: alludo MAI. — *össze-alkuvás*: responsus MAI. — *elalkalmaztatás*: adoptatio ACsere: Enc. 125. — *hozzá-alkotás*: applicatio MA. — *öszve-alkotás*: conciliatio, compositio PPl. — *alkumista*, *chymista* MAI. — *elállás*: apostasia MAI, absistentia, defectio PP. — *ellenbeállítás*: oppositio ACsere: Enc. 94b. — *arccal fölálló*: resupinus MAI. — *hátraállás*: receptus C. — *hozzá-áll*: adsto, accedo MA. — *kiállás*: existentia MA. exstantia MAI. — *kinn-áll*: exsto C. *kinn-állás*: exstantia MAI. — *szék-megállás*: ileos C. — *állapodás*: subsistentia MA. — *tóállásos*: stagnatus MA. — *állató*. „Állató ok”: forma. *Állatói*: formalis ACsere: Enc. 7. 8. — *fel-állatás*: erectio MA. — *hozzá-állat*: adsero MAI. — *környülállat*: circumstisor C. — *azon állatú*, *egy állatú*: homonsius MAI. — *folyó állat*: liquidum Com: Jan. 165. — *lételadó állat*: elementum ACsere: Enc. 101. — *szárnyas állat*: aligerum *genus PPl. — *vékony állat*: aether ACsere: Enc. 116. — *élő-állatság*: animalitas C. — *vízálló*: lacuna, interscalmum C. — *felállítás*: erectio PPl. — *megállító*. „Nap megállító csonka kerület”: colurus solstitiorum ACsere: Enc. 94. — *világ-álló*: candelabrum MAI. — *kerek tányér-alma*: poma *orbiculata PPl. — *almás*: scutulatus PPl. — *elálmétkodtat*: stupefacio MAI. — *elámultság*: stupor PPl. — *ámolyog*: cunctari PPB. — *álnoktalan*: incallidus MAI. — *alatlanság*: vigilia. „Éjjeli alatlanságot szenvedni”: nocturna *vigilia premi PPl. — *elalhatatlan*: insopitus C. — *nagy-alhatás*: sumnus *Endymionis PPl. — *nagy-alható*: somnolentus MA., veterinosus MAI. — *alutt*: coagulum MAI. — *kialutt*. „Kialutt tűz”: cineres collapsi PPl. — *ébren-alvó*: levisomnus PPl. — *ánslog*: sulphuratum. *Anslogos bor*: vinum elutriatum PPB. *ántikamara*: procaeton PPB. — *ánti krisztus*: antichristus MA. — *elapadás*: marcor C. — *apellálás*: appellatio MAI. — *aperenca*: experimentum C. — *beléaprit*: intero MA. — *elapritás*: comminutio, dissectio in minutias MA. — *encenbenc-áros*: nugivendus MA. frivolarius MAI. — *gyökéráros*: aromatopola MAI. — *kanta-ír-áros*: seplasiarius MAI. — *kenet-áros*: unquentarius C. — *laboda-áros*: lachanopola C. — *ló-áros*: hippocomus MAI. — *roz-sáros*: siliginarius C. — *só-áros*: salarius MAI. — *viasz-áros*: cerarius MAI. — *bál-árú*. „Öreg bál árú”: aeginaea PPl. — *árulóskodik*: quadruplor MAI. — *fűszeret-áruló*: aromatopola MAI. — *méreg-áruló*: venenarius C. — *eláradás*: redundantia, abundantia MA. — *kiáradás*: exundatio, inundatio C. — *megáradás*: restagnatio C. exundatio MA. — *réd-árad*: superstagno PPl. — *termés-arany*: palacra PPl. — *egyarányúság*: examinatio PPl. „Egyarányúság a

fontban': aequilibrium, aequipondium PPl. — *arányosság*: commensus, proportio PP. — *elarányzás*: conjectarium PPl. — *orcás*: hypocrita C. — *argumentálás*: *epagoge, *topica MAI. — *árnyékosság*: opacitas MAI. — *béárkolás*: praetentura PPl. — *elárkolás*, 'A víznek más felé elárkolása': divergium PPl. — *tengeri árvány*: delphin MA. — *elásás*: defossus MAI. — *kiásás*: effossio PP. — *környülés*: circumfossio MAI. — *leásás*: defossus C. — *megásás*: *ablaqueatio C. — *mel-lés*: affodio P. — *ál-ásás*: cuniculus MA. — *ál-ásásos*: cuniculosus MA. — *fövenydső*: arenarius PPl. — *mína-ásó*, *sánc-ásó*: cunicularius PPl. — *réd-ásít*: inhio MA. — *ásítgatás*: oscedo C. gordon. — *aszás*: sonchus MAI. — *kiászás*: sideratio C. — *Gyümölcs-aszalás*: fornacalia PP. — *bába-asszony*: obstetrix PPl. — *ebédlő asztal*: abacus MAI. — *asztalka-szabású*: trapezium ACsere: Enc. 60. — *kiátkozás*: anathema PPl.

II. Nines idézve Calepinus szótárából:

ablakot nyit, csinál: fenestro MA. — *abrakoz*: pabulor MA. — *ábrázatos*: imaginus MA. — *ki-ábrázlat*: praefingo. — *abrosz*: mappa MA. — *acél*: chalybes MA. — *hozzá-adás*: adjectio. — *kölcsön-ad*: mutuo MA. — *kölcsön-adás*: mutuatio MA., commodatio. — *bérbe-adás*: locatio. — *szám-adástól szá-bados*: aneclogistus. — *hála-adó*: gratus. — *szállás-adó*: hospitalis. — *három-ágú*: tridens, trifurcus, trivium. — *oltó-ág*: surculus, talea, clavola PP. — *agg*: annosus, veteranus, senex MA. — *aggság*: senectus, anilitas, inveteratio MA. — *agg*: seneo MA. — *meg-aggott*: senectus. Megaggott főfájás: (cephalea). — *fék-agy*: aureae MA. — *kerék-agy*: orbile MA. — *nappali ág*: accubitus, anaclinterium Maj. — *két-ágyú*: biclinium. — *barom-ágya*: substramen. — *gyermek-ág*: puerperium. *áhitatos kívánság*: inhiatio. — *megajándékoz*: munero MA. — *ajánl*: commendo MA. — *ajánlás*: commendatio MA. — *elájuló*: linquens. — *elájult*: externatus MA., collapsus. — *elájulás*: deliquium animi. — *elájultom*: externo MA. — *két ajtójú*: biforis. — *eleibe akadó*: obvius. — *megakadt*: offensus. — *réd-akad*: incido, offendo. MA. — *gonosz-akarát*: malevolentia MA. — *fej-al*: cervicalis MA. pulvinar, pulvinus. — *zászló-alja*: manipulus PPBl. — *alá való*: abjectus, infimus MA. — *alá való-ság*: jejunitas, ignobilitas PP. — *alázó*: derogativus, derogatorius. — *megaláz*: humilio MA. — *megalázva*: subjectissime. — *alázatos*: humilis MA. — *alacsony-ság*: humilitas MA. — *szövettség alatt fogadja*: instipulor. — *valaminek színe alatt*: per simulatam causam. — *onnan alól való*: infernas PP. — *alsó*: infernas MA. — *alsóbb*: inferior MA. — *el-áltat*: seduco MA. — *alamizsna*: eleemosyna MA. — *alkalmatlanság*: incommoditas. — *alkotmány*: dictyota cikkben. — *össze-állás*: anacoluthos cikkben. — *strázsa-állás*: excubitus, excubatio MA

— *víz-állás*: lama MA. — *elő-állat*: astituo MA. — *föl-állat*: erigo MA. — *állat*: substantia, essentia MA. — *lelkes-állat*: animabilis Kr. — *oktalan-állat*: apsychon. — *állati*: substantialis. — *kapun-álló*: janitor MA. — *bírs-alma*: cidonium MA. — *édes-alma*: melimelum MA. — *farkas-alma*: aristolochia MA. — *vad-alma*: arbutum PPBl. — *almáriom*: armarium, foruli MA. — *elámult*: obstupidus. — *álmélkodik*: demiror MA. — *álmélkodás*: exstasis cikkben. — *által*: trans, ultra PP. — *aluszékony*: dormitator MA. — *aluszékonyul*: defunctorie. — *aluszékonytság*: coma. — *félíg-aluvó*: semi somnus PPBl. — *el-alut*: consopio MA. — *ambo*: concio MA. — *angyal*: angelus MA. — *apa*: pater MA. — *apadt*: marcidus. — *apellál*: appello MA. — *apol*: deoscultur. — *apostol*: apostolus MA. — *aprónként*: ossulatim, ossulose MA. — *apródonként*: minutatim MA. — *apróság*: ineptia, gerrae. — *áros*: venditor MA. — *paré-áros*: lachanopola MA. — *eledel-áruló*: macellarius. — *arányoz*: conjicio, conjecto, conjecturo MA. — *első-arasz*: lichas MA. — *árboc-fa*: malus MA. — *ál-orca*: larvae MA. — *arcul-hajlott*: cernuu MA. — *árok-ásó*: circumfossor. — *elaszaló*: tabificus. — *aszás*. A tehén bőrinek csontjához való aszása: corriago. — *asszuság*: siccitas MA. — *asztalnok*: circum pedes. — *megátkoz*: devoveo. — *megátkoztatott*: abominatus. — *átkozódás*: maledicentia MA. — *átkozottság*: execrabilitas. — *atyul-anyul egy*: germanus.

III. Nines idézve MA. szótárából:

abéce-tanuló, *elementarius. Maj. — *abécés-könyv*: *abecedarium. Kr. — *vak-ablak*: riscus. PP. — *adton-ad*: datatim dare. — *árendába ad*: *mancipare. — *be-adás*: delatio PPBl. — *föl-ad*: appono PP. sursum porrigo. — *hozzá-adás*: additio, *appendix. — *oda-ad*: porrigo Kr. trado, cedo. — *jel-adás*: *classicum. — *háladatlanság*: ingratitude. PP. — *hálaadóság*: gratitudo. — *adózás*: tributaria exactio. — *adogatás*: *suggestio. — *adomány*: *datum, *dosis. — *ágazat*. Nemzetiségi ágozat: *prosopia. — *meg-aggasztal*: *invetero. — *fiúrt-agyú*: *vesanus. — *gyermek-ágyasság*: *puerperium PPBl. — *ajtócska*: *ostiolum. — *akadályoskodik*: *obvarico. — *akadékoz*: *impedio. — *belé-akaszt*: infigo, affigo PP. — *szabad akarat*: liberum arbitrium. — *kész-akarva*: *sponte. — *bőr-aljai*: *intercus. PPBl. — *derék-alj*: *culcitra PPBl. — *eszterha-alja*: *stillicidium. Maj. — *föld-alja-ásás*: cuniculus. — *század alja*: *succenturiatus. — *alá-valóság*: *vilitas PP. — *aláz*: *infimo. — *alázás*: *tapinosis. Kr. — *alak, kivel gyermekskéket ijegetnek*: *maniole. — *áldomás*: *benedictio, consecratio, mercipotus. — *áldott*: *benedictus. Kr. — *alélkodás*: defectio animi PP. — *alkonyodó*: *vergens. — *alkalmatlankodik*: *ineptio. — *alkalmaztat*: accomodo, apto. — *alkot*: *como, zieren. — *hozzá-alkot*: *adapto. — *alkotás*:

applicatio, cooptatio. — *alkotó*: accomodans, concinnatorius. — *fogadását megállja*: praesto. — *vissza-álló*: anacoluthon. — *megállapodás*: *subsistentia. — *bosszú-állatlan*: inultus PPBl. — *ló-állás*: stabulatio, *polia. — *tó-állás*: stagnum, stagnatio. — *állósság*: stabilitas Kr. — *elálmélkodás*: *stupor. — *által*: per PP. — *ecetes-általag*: *oxys PP. — *aldogál*: dormito; *aldogáló*: dormitator PP. — *megaluszik*: *perdormisco. — *elaluszom rajta*: indormio. — *nem alhatás*: *insomnia. — *déli alvás*: *meridiatio PPBl. — *archangyal, főangyal*: archangelus PPBl. — *kereszt-anya*: suscepatrix. — *szép-anya*: avia. — *ametistos*: *amethystus. — *nagy-apa*: *avus. — *Bacchus apáczája*: *baccha, *bacchis. — *megapolgat*: exoscutor. — *vérárulás*: proditio sanguinis PP. — *árultatás*: proditio. — *árultató*: proditor, proditorius. — *föl-árad*: *superstagnatio. — *aranyoska*: *aureola. — *aranyozás*: *auratura. — *arculat*: *facies, *vultus. — *víz-árok*: aquagium PPBl. — *árkocska*: *fossula. — *alja megásott*: suffossus PPBl. — *sírázó*: vespillo PP. — *aszás*: *marcor. — *aszály*: aridum, siccum, *perfervidus. — *bosszorkány-asszony*: venefica PPBl. — *augusz-tus*: *sextilis. — *kereszt-anya*: susceptor. — *mostoha-anya*: vitricus.

IV. Nincs idézve Páriz-Pápai szótárából.

maga szabadságán föladni: *abjudicare sibi libertatem. — *addogál*: *dato. — *bérbe addogál*: *locito. — *fő innya-adó*: *archipincerna PPB. — *adózó*: *subministrator. — *ágazat*: *articulus, *brachium, *ramus. — *ágozódik*: *diffundi ramis. — *özvegy-ágy*: *liber lectulus. — *eke-akadály*: *ononis PPB. — *akadémós*: *religiosus. — *akó*: *amphora. — *alázás*: *elevatio. — *maga megalázás*: supplicatio, (praerogativus cikkben). — *aljas*: *sordidus. — *a kösségnek aljasa*: *faex plebis. — *alkalmatlankodik részegen*: *bacchor. — *állapodott emberkor*: *constans, aetas. — *alkalmatlankodó*: *molestus. — *helybe állat*: *astituo. — *állatás*: *assertio, *asseveratio. — *vad állat*: *ferus. — *helyre állít*: *restituo. — *megállít*: *sisto. — *állítás*: *argumentatio cikkben. — *egyalombeli*: *aequaevus. — *örző angyal*: genius *comes. — *elapaszt*: *exsiccare. — *árossabb*: *antecedit praetio. — *árut-kodik*: factitare *delationes. — *árultatás*: venditatio PPl. — *puska arányzója*: *pinnula libratrix. — *arasznyi*: *dodrantalís. — *árendés*: *calculosus. — *árendés*: publicanus, redemptor vectigalium. — *ártás*: *incommodatio. — *fő-asszony*: *princeps foemina, matrona PPl. — *főző asszony*: coqua PPl. — *szomszéd-asszony*: *vicina PPl. — *kiátkoz*: *devoto.

V. Hibák.

4. 1. *elő-ábrázati* helyett olv. *elő ábrázati*.
17. 1. *adomány* mellől *ditio* törlendő. (C.-ban *ditio* alatt nem *adomány*, hanem *tartomány* áll.)

21. 1. *aggastyán* PP. h. olv. PPB.
 40. 1. *jó-akarás* törlendő. (C.-ban *favor* alatt *jó-akarat* áll. Vö. MAI.)
 52. 1. *Al* szónál PPB. helyett olv. MA.
 60. 1. *megalkonni* h. *megalkunni*.
 64. 1. *alkottató* helyett olv. *alkudlató*. (Vö. *paetor* MAI. és PPI.)
 82. 1. *elámulás* cikkben C. helyett MA.
 90. 1. *nehéz álmu* h. *mély álmu*.
 90. 1. *félig álmos* h. *félig-aluvó*.
 116. 1. *ortza* nélkül valakire vmit fogás' törlendő. PPI.-ban *fejuna* alatt nem *ortza* nélkül', hanem *ok* nélkül' áll.
 126. 1. *alveröm* h. *álveröm*.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

CSIGABIGÁK.

A napsugár a köd homályán, a bölcsesség az áltudomány sötétén elvégre is diadalmaskodik. Karikát vertek orrunkra s hosszú idő óta a szemfényvesztés porázán vezetnek, jobbra-balra ráncigálnak bennünket a hamis proféták s éjjel kotlott, szélhámon járó osztyák-bottyák, csuvasz-kuvasz tudományuk beütött fenekű igazságainak csöppedékeivel bolondítják a világot. De le kezd immár járni idejük, szemeink nyiladoznak, tisztán kezdjük látni az igazságot. Az álorca lehullt a nagyképüsködők homlokáról. A kolozsvári nap melegén fejlődött s izmosodott meg a bölcsesség, a magyar nyelvtudomány irtó kapája, a mely a dísnövényzet sorai közt buján hajtó gatz ki fogja gyomlálni s a hová való, a tűzre vetve elhamvasztani.

Az első kapavágás, a mely egy egész asztag gymgymnak ássa meg sírját, megtörtént.

A csuvasz-kuvasz nyelvtudomány sokat épít a csuha és pilisvirágzás korának penészes hagyományaira; s ha a régi barbár nyelvben egy borgözszülte, emberfűl nem hallotta zagyvalékszót, valami érthetetlen ákombákomot talál, a lapp-ságtól megtarlott fejére csapja a fontoskodás püspöksüvegét, föltűri homlokát s magasra csigázott hangon rád diktálja a vogul-cseremisiz tudomány mélységes titkait, a melyeknek csak ő az igaz tudója s megfejtője s te értelmetlen, tudatlan góbé vagy, ha ezt vaktában el nem hiszed neki.

A szőrisztráng és kápvilág idejéből maradt ránk egy nyakatekert szó, ez hogy: *monnó*, a cilicimos nyelv tanúsága szerint annyi mint: *m i n d a k e t t ő*. S az u g r i fűles nyelvtudomány kapva-kapott e csodabogáron s legott előállt szedett-vedett tudományával s megszületett a votyák bölcsesség,

hogy ez a *monnó* voltaképen *mol-mol* s igazában annyit tesz mint más-más = mind a kettő.

A kristály nem átlátszóbb, mint ez az igazság, úgy-e józan olvasóm? De a mint megérdepli, nyakát is szegte neki az „Egyetemes Philologiai Közlöny” (1887. 700. l.). Itt mélyreható bölcsességgel, szövevényes utakon járó lelemenyességgel ki van mutatva, hogy ez a *monnó* romlott szó s ebből van elferdítve: *mondó*. Valami tudatlan barátunk köszönjük, a ki nem tudva, hogy a latin *ambo* egyszersmind szószerket (= *mondó*) is jelent, az *ambo* szót *monnó*-val (ezt a *mondó*-ból csavarítván el) fordította. „*Monnó* tehát e jelentéssel, mind a kettő’ egyszerűen kiirtandó szószedeteinkből.”

A ki a kolozsvári észjárást, mely azonban mindenkor biztosan s meg nem tévedve halad előre, az ő csavarékos ösvényén nem tudja követni, hiszem, ámulva áll meg e magyarázat előtt: Mi isten csodája ez? Azért, mert a latin *fides* (= hűség, bizalom, hit) egyszersmind „hegedűt” is jelent, ezt a mondatot például: „*Fides* tua te salvabit” helytelenül fordította ekként: „A te hited megüdvözít tégedet”, a *hit* szó tehát „bizalom” jelentésében ki volna irtandó nyelvünk-ből!? Minő észjárás ez? Hogy értsük ezt a következtetést?

Kérem szeretettel a tisztelt olvasót, ne hamarkodja el az ítéletmondást! Van ebben ratio; csak tudni kell olvasni a sorok közt s kiegészíteni, a mit a szabatos tömörttség elhallgatott. Engem már többször részesített a sors ama kedvezményben, hogy ihattam a bűvös erejű, titokoldó Szamos vizéből; bizvást hiszem tehát, hogy sikerül rátalálnunk a dolog nyitjára s hogy e különös s első tekintetre érthetetlennek látszó változás (*mondó* = szószerket, aztán: mind a kettő) folyamának szövevényét kigombolíthatja magának minden olvasóm.

Ős apánk, a dicső Attila — mert bárhogy rugaszkodjanak is ez igazság ellen a dicsőséges származásunkra kanccsal szemmel néző finnezők, a mi ős apánk Attila volt — tehát a dicső Attila korában a prédikáló szék magyar neve *mondó* volt; azért *mondó*, mert innen hirdették, ebből mondták el a kádárok az üstökös ősöknek azokat az ígéket, a melyeket a hatalmas Hadúr parancsolt, mondott. S *mondó* volt a prédikáló szék magyar nevezete hosszú-hosszú ideig, mindaddig, míg apánk a keresztény vallást föl nem vették. Ekkor azonban a vallási türelmetlenség, mely minden pogánykori emlékeknek irtó háborút üzent, s mely a hun-magyar egy, kádár, áldomás, egyház ős nevezetek helyébe a kores szent, páp, mise, templom szokat erőszakolta népünkre, a prédikáló szék hun-magyar *mondó* nevezetét is irgalmatlanul kipusztította, s a mi természetes és magától érthető, a hun műveltség emlékét, az egész ős irodalmat máglyára

vetette. Így történt, hogy sok pogánykori ős szóval együtt a *mondó* (= prédikáló szék) is a feledés homályába süllyedt. A véletlen azonban egy becses művet, a mely valószínűen Kupa vagy Vatha egyik ivadékának birtokában volt, a pusztulástól megmentett. Ez egy hun-latin szótár volt. Midőn pedig e pogány család is a kereszténység előtt meghódolt, valószínű, hogy az az utód, a ki e becses hun emléket örökölte, fölvette a kámzsát, barátta lett; s mint ilyen többször forgatván e régi emlék lapjait, egyszer ráakadt benne a *monnó*: *ambo* (= prédikáló szék) szóra; de fogyatékos levén latin nyelvbéli tudománya, az *ambo*-nak e jelentését nem ismerte, s csak annyit tudván róla, hogy szokottabban annyi mint: mind a kettő, újságképen, hatás kedviért használni kezdte e jelentésben. Szerzetes társainak megtetszett az új szó új jelentésével s derűre borúra használni kezdték s divatossá lett a *monnó* = mind a kettő.

Ezzel a magyarázattal úgy hiszem mindenki meg lehet elégedve. Világos, tiszta, érthető. De világos egyszersmind az is, hogy az a *mol-mol*-féle szófejtés nem egyéb, mint gyerekbolondító, üres mesebeszéd. Az ugor bölcsesség itt is, mint számos más esetben, orrára bukott. Lebuktatta a kolozsvári tudomány. Dicsőség érte neki!

Ez jó lecke volna a cseremisiz céh tagjainak, ha tudnának okulni belőle, hogy hagyjanak békét nekik s ne bolygassák amaz ákombákomokat, a melyeket obskurus barátok pislákoló világ mellett szunyáta szemmel s kótyagos fővel vakarintottak oda.

Hadd igazítsak meg én is ez alkalommal egyet-kettőt e barbár nyelv csodabogarái közül, a melyeket új nyelvtudósaink oly fontosoknak tartanak.

Itt van pl. a klastromokban termett *rület* furcsaság. Hohó, nagy dolog! Egy ókori becses maradvány! kiáltanak a régi nyelv bámulói. Pedig hát mulatságos kis tévedés az egész. A jámbor fordító, a kinek több volt a jóakarata mint tudománya s a ki görögül csak azt tudta, hogy nem tud semmit, a szeme elé kerülő *extasis* szót *extusis*-nak olvasva s *extundo* származékának tartva, a *kiütés*-sel egyértékű *rüh* szóval hozta kapcsolatba, s megszületett a mély értelmű ritkaság, a *rület*: *extasis*, hogy legyen mivel tölteni idejüket azoknak, a kiknek nincs okosabb tennivalójuk.

Itt van egy más különösség, hasonlóképen kiváló ritkaság: *monnal*. Es ugyan mit jelent? A helyek, a melyekben előkerül, nem hagynak fönn semmi kétséget értelmére nézve; annyit tesz mint a mai *mintegy*. De hát mi a származása? Az ugarság bölcsei hosszú fejtörés után kisütötték, hogy ez voltaképen *mondnál*-ból alakult át. Csakhogy itt is bogár után indultak. *Mintegy* latinul tudvalevőleg annyi mint: *acsi*.

A jó fordító azonban, a ki latin tudományát még kuktakorában a konyhában szerezte meg s az ortografiát még híréből sem ismerte, *axi*-t látott e szóban; s minthogy *axis* = t e n g e l y, *axi* tehát = t e n g e l l y e l, ezt eufemizmussal (*moñ*) akarván kifejezni, *tengellyel* helyett a *moñhal* specialitást alkalmazta.

De hogy a legendakor megbámult ritkaságai, a melyek előtt mint valami szent ereklye előtt áhitattal hajlongunk, nem egyebek mint ügyefogyott, ácsolatlan elmék csomós éretlenségei, legfényesebben bizonyítja a *húgy* szó, mely a legendák nyelve szerint annyi mint: *csillag*. A finn tudomány garaboncásai itt is fölkantározzák szélpárijukat s hátarakapva benyargalják vele a nagy északnak minden zegezugát, míg végre valamely vogul kunyhó rejtekében ráakadnak valami kag-kog-kug misztériumra, s addig csürik-csavarják, míg kisütik belőle, hogy *húgy* = c s i l l a g. Pedig látnivaló, szinte kézzelfogható, hogy itt is mulatságos tévedéssel van dolgunk. Valamelyike „my atyancnak bodog ferencznek ew tarysy” közül t. i. itt két rokon hangzású latin szót tévesztett össze. Olyanforma eset, mint az adomabeli palócfüüé, a ki megpillantva a nyakig tölt tintás üveget, oda szól apjához:

— Éds apám!

— No mi a?

— Innám én abbaó!

— Innál a gutát, hisz a ténta.

— Debzon innám!

— No hát igyál.

Mikor aztán fölhajtotta, fanyar képet vágva szemrehányólag mondta:

— Nem ténta ez, hanem kalamáris.

A jámbor szerzetes is, a kinek emlékezetében a ritkábban használt latin szavak még nem vertek elég erős gyökeret, az *uranos*-t (menny) egyrésztől az *aster*-rel, másrésztől az *urina*-val tévesztette össze; s így változott az utóvilág épületére a *csillag húgy-gyá*.

De tanulságnak legyen ez alkalommal a mutatványokból ennyi elég! A komolyabban haladó tudomány, a mely a *monnó* igaz értékét kimutatva az álbölcsek tanítása szélvárának bástyáján az első nagy rést kiütötte, a mint bizony hisszük, romboló, de egyszersmind újra építő munkáját ezutánra sikeresen, látható haszonnal folytatni fogja.

Közönségünk okulására még egy általánosan meggyökerezett balvélemény megigazítását közöljük. Kolozsvári tudósunk, miután kimutatta, hogy a *monnó* ebből lett: *mondó*, ez észrevétellel zárja be helyreigazítását: „épen az az ügyetlenség történt itt, mint mikor a *bogen* szót „összehajtott lap” helyett *ív*-nek fordították”. Eddiglen abban a természetes s könnyen megbocsátható csalódásban éltünk, hogy az *ív* a

latin *arcus* szónak a fordítása, melynek az előbbi időkben s a népnél még ma is *árkus* a neve. Hogy ez is tévedés volt s mint világos fonákság az irodalom nyelvéből kiirtandó, az meg van mondva; ellenvetésnek itt semmi helye. „A 45 *ívnyi* munka díszesen van kiállítva” helyett jövőre szabatosan csak így mondhatjuk: „A 45 összehajtott lapos munka díszesen van kiállítva”. SZAMOSI GÁSPÁR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Dunántúliak.

Sē vótunk, sē nēm vótunk: voltunk is, nem is.

Elkezdött sirt: sírva fakadt.

Lēfol a gyümölcs a fáról: lehull nagy része, úgy hogy alig marad rajta.

Elzalámbul a csibe a szomszédba: elcsavarog.

Ha mēghevül jól íg (a nyílt tűzhelyen a rakott tűz).

Ellenség a fejemnek ha lēhajulok: szédül, ha lehajol.

Úgy ēggyesleg adogatta ki a földgyeit: egyenként adta bérbe.

Úgy lükik benne: lüktet a fájdalom.

Elindította a szemēm könnyit a hālog gyökér.

Mēgvisētem két hétig (addig hordta a nyakában a hályoggyökeret).

Homlok feküttem (ellentéte a hanyatt fekvésnek).

Ma be is képéték a gabnát: képébe rakták.

Úgy látszott, mintha lábos vóna a buza, pedig a töviben meg van rotytanva. (Lábos: ha nincs megdőlvé, egyenes a szára.)

Már a buza úgy szok tenni, nehéz veretű, könnyed nyeletű: nehéz a munkája, de hamar el lehet költeni.

Heréni a krumpit: a töviből egyes krumplikat kiszedni, a nélkül hogy a kupaccát egészen kiásnák.

Fejet szēnni: kalászt böngészni a tarlón.

Mi kuncok vagyok, tē mēg pázmándy: azaz Kuncz párti és Pázmándy párti.

Mēkcsaptattyák a birkát usztatáskor: szappangyökérrel való mosás után a magasról ömlő hideg vízben fürösztik meg.

Szitáson és parasztul űrletni.

Inkább parasztul űszünk: durván űrlött, nem szitált lisztből sütünk. CSAPODI ISTVÁN.

Közmondások.

Száz esztendőš csűrbe ēs lēhet csēpölni, de nem száz esztendőš csēppel: a menyecske tarthat szeretőt, de a férj elégedjék meg a feleségével. (Udvarhely m. Kányád.)

Mënnél magossabb a fejérnép topánkájának a sorka, annál hamarébb hanyotán esik: minél cifrálkodóbb a nő, annál könnyebben elbukik. (Háromszék m. Zágon.)

A mit kitöptem, nem nyalom fél: a mit kimondtam, nem vonom vissza.

A pök sē jő vissza: a kimondott szó nem jő vissza.

A szilva, ha megérik, a ganéba és belé esik: a vén lány akárkihez férjhez megy. (Háromszék m. K.-Vásárhely.)

VERES FERENC.

N é p m e s é k.

A f a r k a s m e g a r ó k a.

Vót ëccēr ész szēgiñ tisi embēr, ëmënt halér. Ëmënt asztá a falugba, ére óra árúta a halat, asztám még marat hala neki a hordóba; hoszta ére Kis-Dudarra; pedig an nagy eklézsia. Gyütt a szēginy embēr a nánai erdő felé a Kányás alatt.

Má okonodott, asztá mēglátott ēr rókát, a mind ot fekszik az utoñ. Hát lészál a szēginy embēr a kocsirú, belevetette a hordóba; jó lēssz a bőri bundánok. Haza gyűñ, kimēnnek a cselédei.

— Mēg-gyüt kēd idēs apám, mēg-gyüt kēd idēs apám?

— Mēg-gyüttem, aszongya; mos csak süsseték halat fiaim.

Mēgnizik, hát nincs sē hal, sē sēmmi.

— Ej, aszongya, iszēn ēd dōglōt rókát is foktam.

No, de hát an nēm vót mēg; a szēginy embērnek othuñ kōl-lōt marannyi.

Hát az a zakasztanyivaló róka kihánto a halat; kiugrott a hordóbú, azután ëmënt, összeszette a halat, ēn nagy bikfa alá horta. Hát a mind ott a róka porcogatta a halat, ára mēgy a farkas komájo:

— Róka koma, mit észō?

— Hát, aszongya, farkas koma, halat.

— Hát hūñ vēttem?

— Hát én it vēttem mēg itt; dōglōtté tēttem magamat, asztá ēh halas embēr fővēt a kocsijábo, kidobátom a halát nekije.

Aszongya a farkas:

— Aggyá nekēm róka koma ēh halat.

— Nēm adok, aszongya; magad is szērēzhecc, csak tēd magadad dōglōtté, maj gyūñ ēh halas embēr, maj fővész, asztá tē izs dobád lē a halát.

Jó vañ; lēfekütt a farkas a csetinyi páskomná a birsárogba. Gyūnnnek ezēn a nánai csíplők, mēnnek haza Csetimbú; a farkas mēg mēkhallotta, lēmájáskodott a zutnak, miñha dōglōt vóna. Oda gyūnnnek:

— Mi e? mi e? biz ez farkas!

Neki mēnnek a csíppē, ütik jobra, balra; utójáro a szēgiñ farkas nēm áhatta, észalatt, a csíppē mēg csak verték jobra, balra, ódába, hádba, a hun csak írhattik.

Szalad; azutám mégin oda mëgy a róka komájáhó; am mëg mëgin ot csettëgette, porcogatta a halat a fa tüvin.

— Az isten álgyom mëg, aszongya, róka koma, aggyá ëh halat.

— Nëm, aszongya; szërëz magadnak të is.

Azutám monta:

— Ládd, aszongya, most akartam szërëzni, de jó mëkcsípűtek, alikhogy ë tuttam szalannyi. Aggyá róka koma, igën ehës vagyok.

Asztán a róka koma mëksajnáto.

— Adok, farkas koma, de csak úty, ha engëm éviszõ a hátodoñ.

Jó vañ. Fõlút a róka koma a farkas koma hátáro. Hát a miñ viszi, a róka mëg danúta:

— Viszi, viszi a verëtt a veretlent, viszi, viszi a verëtt a veretlent!

De csak a mim monta, hov viszi viszi a verëtt a veretlent, gondol ëggyet a farkas magábo, mëkkaptya a naty szájává, uv vággya ütet ëf fa tüvihõ, hogy a róka ot mingyá émút. Asztá oda mënt a farkas koma, mëgëtte a halat maga.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Gyermek-játékok.

A vasárnapi délutánokon a fiatalság ösöszegyülekszik rendesen a templom elõtt, vagy más dombos helyen, a hol különféle csoportokba oszölva elkezdik a társas játékokat.

Itt ez a festõi csoportozat, csupa cifra ruhás lányok, kik mëg a lajblin apró tükröcskéket hordanak, ciccést fog játszani; a másik csoport, lányok és legények vegyest, zalogost akar játszani, mert ott cuppanósat is lehet kapni. A lányok eleinte persze szabadkozna, de végre mitevõk legyena, engednek. Összedugják fejecskéjüket, hogy ama bíróság választásánál, a melyik eldõnti, hogy ki kit õellen és kit csolkollon meg, õk csupa lány kandiátusokat fogna keresztül vinni; de mikor a sor rákerül, a legények ellenkeznek, õk hát mitevõk legyena, engednek.

Amott az a csoport tejes fazokast játszik. Kis kavicsokat szedetnek, beleteszik a tejes fazékba, a mit azután gyors tempóban egymásna oda dobálnak. Folyik a játék, a fazékban vigan csörög a kavics, a lányok rákezdi nótájukat, de zsupsz, az az üggyetlen Bõske ott elejtette a tejes fazekat, persze el is törött. Büntetésül újról kell gondoskodnia.

Amazok ott szembekõtõst, bujóst, kifutõst, a pacsost játszanak.

Itt mëg kiválik a csoportból öt fiu, kiszemel négy egymással szemben álló fát; mindegyik kap egy fát, az ötödiknek a négyszög közepébe kell állnia. Persze önkényt egyik sem áll oda, hanem

kiolvasás útján döntik azt el. Mikor már ott áll az ötödik a középén, elkiáltja magát: *hele buksz*, a mire mindenki köteles helyet változtatni. Ezen helyváltozás közben az ötödiknek a fő gondja, hogy valamelyiknek a helyét elfoglalja; a ki azután hely nélkül marad, az bele áll a közepibe és újra kezdődik az előbbi jelenet, a mi mindaddig folytatódik, míg egy legalább háromszor nem áll a középén. Eszt ideveszik és jól megzsupálják. Ugyanis mindnyájan kis szűk kört csinálnak, legugolnak, a megzsupálandót közre veszik és míg ott gugol, jól megráncigálják, megdögönyözik. Maga a játék neve *hele buksz*; nagyon furcsa egy szó, talán onnan ered, hogy a fa mellett álló négy gyermek lebukva cserél egymással helyet.

Van még ezeken kívül sok mindenféle játék, a melyeknél nem is annyira a játék maga, mint inkább az énekek, verses kérdések és feleletek, apró mondókák, a melyek játék közben elmondanak, birnak ránk érdekkal. Lássunk néhányat belőlök.

Körösdi:

(A lányok és fiúk összefogózkodva kört csinálnak, egyik beleáll a körbe. A kör elkezdí az éneket:)

Áll még kocsis a piacon,
Hadd szállon lē a menyasszon.
Menyasszonnak kikes kontya,
Vőlegínnek sudár bajsza.
Ölell, a kit szerecc.

(A körben álló eddig mellét simogatta, most fölszólításra odamegy valakihez és a körbe viszi maga mellé a kiválasztottat. Ha fiú áll a körbe, akkor lányt választ, ha lány, akkor fiút. A körben álló a kiválasztotthoz így szól:)

Ezt ölelēm, ezt csolkolom (megteszi).

(Erre a kör rákezdi:)

Agyon isten lassu esőt,
Mossa összō mindakettőt.
Szita, szita pintēk,
Siralom csőtörtők,
Zab szērda, Juliska.
Juliska is szíp menyecske.

(A kettő táncol.)

Rakd ide, ide is tova is,
A mi házunk elejbe is, tovább is.
Zibēt, zabot a lovának,
Gyíngyēt gyöngyöt asszonyának.
Borsosba vótam, borsos bort ittam,
Szíp lánt níztem, ha nekēm annák,
Vígíg a nagy uccán vígíg megjárám.
Hoppai Panna, fórosi laska,
Szerelēm ajtó, gyönge viola.
Ma van pintēk, gombócot észtek,
Ha mégvínűtők, sátorok lésztek.

(Gyorsabb tempo)

Íg a gyertya, ha még-gyujtyák,
Azt a lányok szípen fujják.

Hajik nányi roknyom,
Tígéd hílak táncba.
Nēm mēhetēk angyalom,
Mer a lovam sánta.
Sánta lovam, paripám,
Hizik a mezzőben,
Szíp asszon szeretőm,
Lakik borsos Győrben.
(Rábaköz.)

POLLÁK MIKSA.

Tájszók.

Baranyamegyeiek.

- a b a j g a t : nyaggat.
 a b r i n c s : abroncs.
 á g a s : az oszlop, ha felül nem kétágú is, pl. kerítéságas, kapuágas.
 a g g a t , a g g s á g o s k o d i k : akadályoz. „Ereggy odébb, ne aggass itt nekőm.”
 a g g s á g : akadály, teher. „Agg-ság vagy rajtam.”
 a j t ó s z á r f a : ajtófél.
 a k n a : kémény.
 a k n a s e p r ő : kéményseprő.
 a l k u m : alku.
 a l p á r i : szegényes, hitvány. „Van egy alpári malaca. Milyen alpári embőr lett ez a gazda.”
 á s p á l : motólál.
 á s p á l ó f a : motóla.
 b a b e r n y á l : babrál.
 b a g l i n c a : a sok apró légy, mely a savanyú törkőn, eceten van.
 b a k a l á s z : bukdosik, pl. a nyúl, meg a ki hibázik pl. az olvasásban v. éneklésben.
 b a k g a l a m b , b a k m a c s k a : gunárgalamb, kandur.
 b a k s á l : böngéz.
 b á l v á n f a : rus tiphina.
 b a n d z s a : kancsal.
 b á r : legalább. „Aggy bár hát egy tiz forintot.”
 b a r á t f ű l : derelye (tésztás étel).
 b a r k ó c a : barka.
 b e f o g d o s : befog (lovakat).
 b é k a l e n c s e : vízfonál.
 b é k a p i s z l e : a békának tojásból kikelt porontya. Bélyén pochálnak is hívják.
 b e l e i s z i k : iszik a vízből. „Én nem iszok, mer má te beleittá.”
 b e ű t i a s z á j á t : rácsap a fecsegő szájára.
 b é v e d : karácson estéje.
 b i l l o g : bélyeg; leginkább a barmoknál. Az okmánybélyeg: stempli.
 b i z s ő g : nyüzsőg. „Csak úgy bizsög a sok hangya, vagy féreg.”
 b o l y g ó á l o m : midőn valaki álmában jár-ke, nem tudja mit tesz; de nem holdas.
 b o n c : comb.
 b o r g y ú (Bélye): borjú.
 b o r i t ó : tapogató, halfogó eszköz v. vesszőből fonva.
 b o r o s : részeg, ittas.
 b o r z a : bodza.
 b o s s z i n t : bosszant.

bóthajtás: boltozat.
 böce: tehén, borjú.
 bögyös leány: melles.
 böllér: disznóölő ember.
 böllönködik: gondolkodik,
 tusakodik. 'Ugy elböllönködött
 azon a dógon, még se találta el.'
 börzönködik: mérgeskedik
 pl. a pulyka.
 böttykös a toronytető, a lámpa-
 üveg: domború, hasas.
 brencó: szlavoniai magyar.
 bubá: baba, csecsemő; meg-
 bubáz: szül.
 budoga: búbos banka, upopa
 epops.

buggyantó: halhólyag.
 bujtás kapa: széles élő eszköz,
 mint a kéményseprő vakarója,
 pincét, gödröt ásnak vele.
 bukti: vesztesség, bukás.
 bumbi: gyerek szó. 'Menyünk
 bumbiba' = menjünk aludni, sé-
 tálni.
 búsmereg: midőn borus idő-
 ben meleg van.
 butykál: bujkál.
 bútyor: batyu, zacskóban v.
 lepedőben a háton hordozza.
 бүк: döf, szúr. 'A bika бүк.
 A vellára бүки.'
 бүт: bőjt.

(Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

RÁBAKÖZIEK.

ag(g)legiñ: lapos, sült gom-
 bóc; szénakaszáláskor, főképen
 midőn az aggszénát kaszálják,
 szokták küldeni a kaszásoknak.
 báron dos fölhű: bárány-
 felhő.
 bászli: gyáva.
 bertáfű: virraszt.
 besöpör, bekefű, befony:
 megcsal.
 bocskor-szájju: nagy szájú.
 bodruokos: bodros (fejkötő).
 bongyor: bodor (pl. haj).
 bozsár: tetű (gyermeknyelven).
 buszma: buta, igen buta.
 cikákú: fulladoz.
 cimber (címēr): a nádnek és
 kukoricának virágja.
 copák: német. Így csufulják a
 német gyerekeket, a kik magyar
 szót tanulnak.
 cucca: lándzsa.
 csaba, csabajkos: csám-
 pás.
 csátâ (l): kotkodácsol (a tyuk).
 csekti: sánta.
 cselfes: éles nyelvű.
 csirkázik a nap: pitymallik.
 csordúós: tehénpásztor.

csöbör: vízfordó rúd, a kö-
 zepén lánc lóg s ezen olyan
 hámfa-féle s ezt akasztják bele
 az itató-sajtár két fülébe.
 csűszlik. Ilyenekkel jelelik
 ki a tagutak széleit, hogy a
 szántóföldre ne menjen a szekér.
 darda: szeles, szeleburdi.
 dödlle: köles-kásából kanál-
 lal kiszaggatott eledel.
 dőheder: otromba testalkatú
 nő.
 ekenád: az eke talpa a bal
 részen, ezen csuszik az eke,
 jobbról pedig van a kormány
 v. hadaruó.
 elkancsalni: gáncsot vetni
 (a birkózásnál).
 ellenbátuó: átellenben.
 elliéhá: jól megver.
 elűősnék szalad: elébe kerül.
 fanyiévű: hebegő, hebetülő.
 farkapíz: borralaló, pl. lovak
 eladásánál.
 faszaráguó, faszarodott:
 zsugori.
 fogas: vas borona.
 fonnyaduó: azon lé (leves),

melyben a véres hurkát megfő- futrács: egy kötet széna.
zik; ha hurkatöltelék (köleskása) fürgető: ötödik kerék a ko-
kerül bele, leves gyanánt eszik. csinál.

(Beő-Sárkány).

GÖSY GÉZA.

Nógrádmegyeiek.

babka: fejes zsúp, mellyel a ház befedik. hálalni: hálni. 'Itt hálal' = itt alszik.
békasó: kavics. hallgató nőta, melyet muzsikaszó kísér.
bózsik és krityik: pénz-háti: háti kosár.
hordó madár (ijesztő szó.) mamusz l. botos.
büssengőlni: bukkfencet mezté: meztelen; meztéláb: mezit láb.
vetni, felfordulni.
buviskálni: szundikálni. mordás: komoly, mord, haragos.
cipekedni: hurcolkodni. nyestés: nyesés.
csépázni: pofon ütni. pandal: part, vízmosás, emelkedett földrész, szakadék.
csingér: kapás-bor. plaholni: páholni, elverni.
csitajolni: lármázni. rapos: ripacsos, himlőhelyes.
drusba: kis vőfély. svandra: haszontalan, csúf.
elvag yok: megvag yok. 'Ha szakácska: szakács kötény.
csak évag yunk.' sziluska: szilvaskert.
furik (talicska): kis, toló szék. szúszék: nagy láda.
füllesztteni: a megnevésített takarmányt megmelegíteni. törsenkedni: áskálódni, ingerleni.
grénya: kis szán, melyet kisebb terűnek vitelére, talyiga gyanánt használnak. vandálni: vándorolni.
gondoskodni: gondolkodni. vísa: egy tábla szőlő.
gyepszin: erdei föld. zihál: liheg. (Zihál az eső: szitál az eső.)
zsibajog: zúg.

(Tolmács.)

TÖMLŐ LAJOS.

Népdalok.

Nem forog a malom vitorlája,
Barna kis jány mi föl a bográcsba?
Paprikás hús, mi gongya van rája?
Várom a rózsámat estére vacsorára.

Tarka paszuly az ágy alatt,
Jaj, de régén nem láttalak!
Acca babám pici százat,
Hadd csókojjak rajta százat.

(Pest m. Rékas.)

ALEXIS GYÖRGY.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

A PÓTOLHATATLANOK.

Én sok lehetetlen dolgot tudok. A fából vaskarika mindenfelé ismeretes; országos vásár tolvaj nélkül, asszony-szem könny nélkül, kutya marakodás nélkül lehetetlenségek; tudom, hogy egy szájjal két nótát füttyülni, háttal ellenséget megverni, cigányt kapára szoktatni nem lehet; de hogy, ha szép, nagy, szálás erdőm van, egy, két vagy több korhadt gerenda helyét újjal, jobbal pótolni ne tudnám, annak befogadására kemény a fejem, sehogy se bírom megérteni.

Simonyi Zsigmond egyik utóbbi akadémiai értekezését („A nyelvújítás történetéhez”) e szavakkal indította meg: „A neologia és orthologia közti küzdelem jóformán megszűnt. A két párt hallgatag megegyezésre jutott a követendő eljárásra nézve. A neologia — ha ugyan van még irodalmi párt, mely e nevet elvállalja — ragaszkodik az irodalmi nyelvben megállapodott új szókhoz, még ha szabálytalanul voltak is képezve; de másrészt meggyőződött róla, hogy az ilyen szabálytalan képzéseket ezentúl kerülni kell, továbbá, hogy a nép nyelvével ellenkező szófüzési idegenszerűségeket üldöznünk kell. Viszont az orthologia — bár tiltakozik a szók önkényes gyártása ellen s kimutatja a használatban levők egy részének hibás képzését — kénytelen-kelletlen megalkuszik azzal a ténynyel, hogy a pótolhatatlan szók használata ellen hiába küzdünk.”

Kétségtelen, hogy nyelvésztársam e nyilatkozatával túl lőtt a célon; valamint azt is kétségtelennek tartom, hogy az épen nem volt gondolatában, a minek e szavakkal kifejezést adott. Pótolhatatlan szók!? Vannak ilyenek? Általában, mikor a nyelvújítás emberei fonák alkotásaik mentségére s

védelmére a ,szegény nyelv‘, meg a ,szükséges és pótolhatatlan szók‘ köpönyegét előrántották, olajjal oltották a tüzet, hibára hibát tetéztek. Nagy meggondolatlanság volt, mert csak tudatlanságuknak állították ki vele bizonyítványát, annak a kijelentése, hogy szegény, ügyefogyott volt a nyelv; nem tudtak a vonóval bánni s a hegedűt okozták. E nyilatkozatukkal sárba rántották le régi irodalmunk bajnokait, azokat a nagy elméket, a kik bátran szembe mertek szállani a dogmatika akkori elsőrangú hőseivel, s nem egyszer diadalmasan, babérral koszorúzva keltek ki e tusából; megtagadták az egész mult dicsőségét s az erőre kapott s már teljes izmosodásnak induló nyelv tagjaira gyász takarót vetettek, hogy elpalástolják vele tehetetlenségüket. Melyikük tud egy bizonyítékát előmutatni annak, hogy Pázmányék — a jeleseket értem, mert gyámoltalanok ekkor is voltak, a kikből neologusaink közönségük megkacagtatására és saját mentségükre egy és más lapos esetlenséget szoktak idézgetni — mondom melyikük tudja csak egy betűcskével is kimutatni, hogy Pázmányék valaha valahol a nyelv ügyefogyottsága miatt panaszkodtak volna; melyikük fődözött föl csak egy nyomát is annak, hogy tudományos vitatkozásaik közben kínlódtak, vergődtek volna, a mily szánalmasan kínlódott s még ma is kínlódik a Helmeczyék nagy táborá? Álljon elő!

Még nagyobb meggondolatlanság volt a ,szükséges és pótolhatatlan rossz szók‘ mentségébe kapaszkodás. Ha ez állana, nyílt bevallása volna a magyar nép tehetetlenségének. Ezzel neologusaink ország-világ előtt kijelentették, hogy a mit más nemzetek megtettek, meg tudtak tenni, hogy nyelvüket természetes módon fejlesszék, ép, egészséges elemekkel gazdagítsák, arra a magyar szellem képtelen, neki rosszat is kell alkotni s nincs annyi tehetsége, ereje, hogy a mit rossznak lenni tud, jóval pótolja s nyelvéből a fölsimert gyomot kipusztítsa.

Ez szomorú, szégyenletes dolog volna — ha igaz volna.

Aztán melyek azok a pótolhatatlan szók, a melyekre szükség volt és van? Ha oly erősen elhiszem, a mily erősen bizonygatják nyelvművelőink, hogy az ő fonák alkotásaikra szükség volt, akkor lelkiem elé állanak az elhunyt ősök, magam előtt látom a Hunyadi-Rákóczi kor magyarjait egész bárdolatlanságukban és bárgyúságukban, a kik nem

tudták, mi az *erény, eszély, méllány*; a kik nagy *horderejű* események előestéjén soha nem állottak s így *nagymérvű* intézkedéseket nem is tehettek; a kik, noha majdnem szünet nélkül hadakoztak, se *főparancsnokot* se *vezényszót* nem ismer-tek, s noha ágyuszó s puskaropogás közt törtek előre, *tüzérről, löporról, történyről* fogalmuk se volt. Elkérdezem magamtól: Uram isten, hát a mult század magyarjainak még *öltönyük* se volt? Csodadolog! És nem voltak ekkoriban *ifjancok, tanoncok, kegyencek, hírnökök, tanárok, áldozárok*? Nem fogadták egymást az emberek *szívélyesen*, nem mulattak soha *kedélyesen*, nem tudtak *élcelni, élvezni*, nem voltak *igényeik* s az élet náluk semmi fáradságot se *vett igénybe* — míg a nyelv megváltója, Bartzafalvi meg nem született?

Hogy mind ezek s más és más százai az időtlenségeknek szükségesek voltak, azt, még ha a régiek irataiban nem kutat is, ép elmével, józan ésszel senki sem állíthatja. No hát ha nem volt szükség rájuk, mert kétségtelen, hogy meg-voltak, meg kellett lenniök, kétségtelen az is, hogy nem is pótolhatatlanok.

De voltak, különösen a tudomány, művészet, ipar sat. körébe vágó fogalmak, a melyeket vagy egyáltalában nem vagy csak idegen szóval tudtunk megnevezni; ezekre tehát kellettek új szók. Kellettek, igaz; de nem kellettek *rosz-sza k*. S ha egyszer fölismertük tökéletlenségüket, előállott a kötelesség, hogy jóval helyettesítsük, mert lehet. A nyelv forrása örökké buzog s kiapadhatatlan; a pótolhatatlanságról szóló beszéd csak szorultság szülte lelemény, gyermekeknek való mese. Csak a nyelv sajátságainak biztos ismerete, a benne rejlő erők célszerű alkalmazása s egy kis jó akarat kell hozzá, s mind az, a miben a mult vétett, helyrehozható. Kazinczy kimondta a vezérelvet, hogy nyelvünk művelésében, tökéletesítésében az előhaladott nyelvek legyenek példaképeink. Egészséges, józan elv — ha helyesen alkalmazzuk. Mire adnak tehát példát nekünk az előhaladott művelt nyelvek? Tegyük látogatást a legközelebbinél, tőszomszédunknál, a németnél.

Tegyük föl, egy német író — nem mondom oly író, a ki saját nyelve sajátságait ismeri, mert a ki e kellék híjával van, az ott író számba nem megy, hanem a ki a magyarban is elég jártas-keltes — valamely magyar művet átültet a

maga nyelvébe. Mi nem pusztá kíváncsiságból, hanem főképen azért, hogy tanuljunk belőle, összehasonlítjuk az átültetett munkát az eredetivel s a fordításnak ilyenmő példáira is akadunk a sok között:

,Hálát adok neked uram, hogy érdemem nélkül *kedvedbe* fogadtál: Herr ich sage dir dank, dass du mich unwürdigen in deine *gnade* aufgenommen hast. Vettem istennek *kedvét*: Ich habe gottes *gnade* erlangt. A más életben semmi *kedvet* nem nyer: Im jenseits erlangt er keine *gnade*.

Mikoron szent Margit asszonyt az ő akaratjokra nem vonhatnák, régi *kedvöket* megvonák tőle: Als sie die heilige Margaretha nicht überzeugen konnten, entzogen sie ihr ihre *gunst*. Nem veszi észre, mikor *kedvével* megkínálja a szerencse *: Er nimmt es nicht wahr, wenn ihm das glück seine *gunst* entgegenbringt. Nagyon hajhászta az emberek *kedvét*: Er strebte sehr nach der *gunst* der menge.

Isten a jó akaratot is *kedven* veszi: Gott nimmt auch den guten willen mit *wohlgefallen* an. Otthon lakjék, a ki *kedvére* akar élni: Wer nach *gefallen* leben will, bleibe zu hause. Sehogy se tudtam *kedvét* találni: Ich konnte ihm nichts zu *gefallen* thun. Ez a kis lány be *kedvemre* való: Diese kleine *gefällt* mir sehr. *Kedvére* eresztett gyermek: Ein *verwöhntes* kind.

Abban leli *kedvét*, ha másokat bosszanthat: Er hat sein *vergnügen* daran andere zu ärgern. Hadd teljék benne *kedve*: Er soll seine *freude* daran haben.

Minden *kedve* szerint ütött ki: Es ging ihm alles nach *wunsch*. Te mindig *kedvem* ellen cselekszel: Du handelst immer gegen meinen *willen*.

Olyan *kedvem* kerekedett kilökní őt: Es hat mich die *lust* angewandelt ihn hinauszuwerfen. Fél*kedvvel* látott a dologhoz: Er ging ungern an die arbeit.

Légy jó *kedvvel*: Sei guten *mutes*.

Az öreg virágos *kedvében* volt: Der alte war in der heitersten *stimmung*. Megjelenése *kedvét* szegte a társaság-

* A régi irodalomból vett példák. Az első Pázmánytól (Imáds. 4), a második Sylvestertől (ÚjTest. II. 4), a harmadik Illyéstől (Préd. I. 285), a negyedik a Margit legendából (91) s az ötödik Faluditól (UE. I. 169) való.

nak: Sein erscheinen *verstimmte* die gesellschaft. Jó *kedvvel* csevegtek egymással: Sie plauderten *gemütlich* mit einander. Rossz *kedvében* találtam: Ich fand ihn in übler *laune*.‘

E példák világosan beszélnek. A tanulság, a melyet belőle levonhatni s a melyet a többi művelt nyelvek vallo-másai is megerősítnek, a következő. Minden nyelvnek vannak szavai, a melyeknek hüvelye alatt több, néha tíz-husz egy-mástól gyakran nagyon is elütő jelentés rejlik s a melyeknek teljes egyértékesét egy másik nyelvben hiába keresünk. S a mint láttuk, a német fordítót egy pillanatra sem akasztotta meg a *kedv* szónak nyolc s ha a Cizio-nak eme helyét is hozzá számítjuk: ,édes *kedvű* (geschmack) liktárium‘, kilenc-féle jelentése; nem sajnálkozott, nem töprenkedett nyelve ,ügyefogyottságán‘, a mely a változatos jelentésű szavak hijával van; nem törekedett minden áron, talán erőszakos módon is, egy hasonlót állítani elő, hanem fölkereste s alkalmazta a nyelvében már járatos ama szókat, a melyek e különböző jelentésárnyéklatoknak megfelelnek.

A föntebbiekből magától következik, hogy megfordítva is áll a dolog, azaz más esetekben meg e jelenségnek épen az ellenkezőjét tapasztaljuk. Ime néhány példa: ,Ha Bécsbe *mégy*, látogass el hozzánk is: Wenn du nach Wien *kommst*, besuche auch meine angehörigen. *Főn* már a hajó, ott lát-szik a füstje: Dort *kommt* das schiff, man sieht schon den rauch. Indulás hatkor, *érkezés* tízkor: Abfahrt um sechs, an-kunft um zehn uhr. Az ájulásból csakhamar magához *tért*: Bald *kam* sie aus der ohnmacht zu sich. A titok napfényre *került*: Das geheimniss *kam* ans licht.

A meggyilkoltnak tetemét a halottas házba *vitték*: Die leiche des ermordeten wurde in die todtenkammer *gebracht*. Hozd ide az asztalról azt a nagy könyvet: *Bringe* jenes grosze buch vom tische her. A mult évben sok fontos tör-vényt *alkottak*: Im verflossenen jahre wurden viele wichtige gesetze *gebracht*.

Nem is oly régen volt, hogy az úri nép minden tagja vendéghaját *viselt*: Es ist gar nicht so lange her, dass die ganze vornehme welt eine perücke *trug*. Reggeltől késő estig tele zsákokat *hordani* nem a legkönnyebb foglalkozás: Vom morgen bis zum späten abend volle sätze *tragen* ist keine leichte beschäftigung. Ezt az egész terhet csupán ez

az egy oszlop *tartja*: Diese ganze last wird von einer einzigen säule *getragen*.

Mikor onnan eljöttem, már *oszlott* a csöcselék: Als ich von dort wegging, *zerstreute* sich schon die menge. Most hozza hírül inasom, hogy már egészen *eloszlott*: Jetzt bringt mir mein diener die nachricht, dass sie sich schon ganz *zerstreut* hat.

Nekem csak egy testvérem van s az nekem *bátyám*, feleségemnek pedig hét: két *bátyja*, egy *öccse*, egy *nénje* s három *huga*: Ich habe nur einen *bruder*, der *älter* ist als ich; meine gattin aber hat sieben *geschwister*: drei *brüder* und vier *schwestern*.

Látjuk a példákból, hogy a mely fogalomra nyelvünk két vagy három kitételt is használ, a melyek egymással föl nem cserélhetők, azt a német ugyanazzal az egy szóval fejezi ki; valamint látjuk azt is, hogy e különbség, a kifejezésbeli változatosság és szabatoság nem ejtette zavarba a német fordítót. Esze ágába se ötlött, hogy a magyart saját nyelve rovására magasztalja s hogy a hiányt, a melynek megvoltát nem is érzi, egy vagy más módon pótolni igyekezzék.

E rövidre szedett példákból, a melyeket nagy-nagy számra lehetne szaporítani, kettős a tanulság. Az egyik, hogy minden nyelvnek megvannak a maga különös sajátosságai, kisebb-nagyobb tökéletességek és finomságok, a melyeknek egy vagy több más nyelv híjával van. E hiányt azonban az illető nyelvek egyáltalán nem érzik s csak is akkor tűnik föl s lesz szembeötlő, ha ama másik nyelvnek valódi vagy vélt tökéletességeivel egybevetjük. A másik tanulság az, hogy az ily egyedi sajátságokat utánozni akarni merő oktalanság; először mert egyáltalában utánozhatatlanok, s ha mindamellett erőszakoljuk, mint e másik nyelv természetével meg nem férők, ebben már nem tökéletességek, hanem a legszembeeszkőbb, legkirívóbb visszasságok lesznek; oktalanság másodszer azért, mert a legtöbb esetben szükség sincs rájuk, minthogy a nyelvnek állanak mindenkor rendelkezésére oly eszközök, a melyekkel a tapasztalt hiányt ki-pótolhatja.

A szónak a példa ad erőt. Egy fejezetkét mutatok be nyelvünkön a nagy római történetírónak, Tacitusnak egyik

művéből, s annak is csupán a kezdetét. A mű tulajdonképen Tiberius trónraléptével s az első tanácsülés fontosabb mozzanatainak leírásával indul meg. A történetíró ezt így adja elő:

„Most zaklatni kezdék kéréseikkel az új fejedelmet. Tiberius sokképen mentegetőzék, a birodalom nagyságával, saját ereje csekélységével. Ily súlyos föladattal csakis a dicső Augusztus ritka szelleme mérközhetett meg. Ő, kit a megdicsőült az államügyek egy részének vezetésével megbízott, tapasztalásból tudja, mily roppant teher az államigazgatás s mennyire alá van vetve a vak szerencsének. A hol annyi a fényes tehetség, mint e városban, miért hogy minden terhet egy ember vállára akarnak rakni? Egyesült erővel könnyebben intézik el az államügyeket.

Ilyféle fölszólamlásaiban azonban több vala a hatás vadászat, mint az őszinteség.“ (Annales I. könyv. 11. fej.)

Én azt hiszem, nincs művelt magyar ember, a ki nyelvünk sajátságainak tiszta ismeretével bír, hogy föl ne fogta volna e szavaknak tiszta értelmét, a ki panaszával állna elő, hogy nyelvünk ügye-fogyott, tökéletlen: nem tudja magát világosan, szabatosan kifejezni; hogy lapos, terjengős, nehézkes: mennyi fölös szó, mily laza, fityegőn álló szerkezet!

Most szembe állítom vele az eredetit:

„Versae inde ad Tiberium preces. Et ille varie dissebat, de magnitudine imperii, sua modestia. Solam divi Augusti mentem tantae molis capacem; se in partem curarum ab illo vocatum experiendo didicisse, quam arduum, quam subiectum fortunae regendi cuncta onus. Proinde in civitate tot inlustribus viris subnixi non ad unum omnia deferrent; plures facilius munia rei publicae sociatis laboribus exsecutores. Plus in oratione tali dignitatis quam fidei erat.“

Mily tömörttség s mindamellett mily bámulandó szabátosság! kiált föl, s bizonyára nem ok nélkül, a latinhoz értő olvasó. Nagy fokára emelte a tökéletességnek nyelvét a római azzal a sajátságos szerkezettel, a melyet a viszonyított beszéd előadására megalkotott. A minden bevezetés nélkül accusativus-infinativusba átcsapó főmondatok: „Solam divi Augusti mentem tantae molis capacem...“ legott tudatják s megértetik a hallgatóval és olvasóval, hogy ezek nem többé a szerző nek (Tacitus), hanem az idézett alanynak (Tiberius) a szavai. Az ugyanitt egymással szemben álló reflexiv és

személynévmás alkalmazása még egy fokkal magasabbra emeli a már anélkül is elért tökéletességet: „*Se (Tiberium) in partem curarum ab illo (Augusto) vocatum didicisse.*” S noha minden nép méltán irigyelheti tőle ezt a kiváló sajátságot, egy se kísérelte meg, hogy ráerőszakolja nyelvére azt, a mi ennek szellemével össze nem fér, nem emlegette a maga nyelve tökéletlenségét, nem állt elő a panasszal, hogy itt leküzdhetetlen akadályokkal áll szemben, hanem körültekintve jól felszerelt háztartásában kiválasztotta magának az alkalmas eszközöket s célját teljesen elérte, boldogult.

Nézzünk körül a nyelvek nagy seregében, s a melyek megpróbálkoztak vele, egyet se találunk olyat, a mely e tekintetben segíteni ne tudott volna magán, a mely valamikép módját ne ejtette volna, hogy előadásában hasonló érthetőségre, világosságra, szabatoságra ne tegyen szert. Messze vezetne, ha sorra vennők mindegyikét a nyelveknek, a melyek a latin irodalom remekeit fordításban bírják; azért csak kettőt teszünk vizsgálódásunk tárgyává, egy idegent, azt a mely legközelebb áll hozzánk s a melyet a legtöbben értünk, a németet, meg a magunkét, a magyart.

A német a főntebb idézett helyet így adja vissza: „*Jetzt began man Tiberius mit bitten anzugehen. Er nun brachte allerlei vor, die grösze des reiches und seine einfachheit. Nur ein geist, wie der verewigte Augustus, sei solch einer arbeit mächtig gewesen; er zu einigem antheil an den geschäften von Augustus berufen, habe es erfahren, welch eine schwere last und wie abhängig von umständen die führung der gesammten verwaltung sei. Darum möge man in einer stadt, der so viele ausgezeichnete kräfte zu gebote ständen, nicht einem alles zu thun geben; mehrere zusammen würden die staatsgeschäfte leichter ausrichten. Solch eine ansprache zeigte eine edle haltung, aber überzeugte nicht.*“ (Karl Ludwig Roth fordítása.)

A fordító az eredetit tartva szem előtt semmi oly nyilatkozatot nem tesz, hogy Tiberius tovább is folytatja színeskedő vonakodásának megokolását, s a művelt német olvasó mindamellett rögtön megérti, hogy hol hagyja el a szerző elbeszélését, hol adja át s hol végezteti Tiberiussal a szót s hol veszi át újra maga az előadást. Mindezt a különböző módok alkalmazásával éri el. Az elbeszélés a tények elszám-

lálása; itt tehát indicativusokat találunk: man began' brachte vor, zeigte, überzeugte. A beszédet azonban a maga szempontjából adja elő; a szubjektív előadás módja pedig nála a conjunctivus. A viszonyított beszéd fő mondatait tehát, a melyek a latinban accusativus-infinitivussal vannak szerkesztve, conjunctivussal adja vissza: *sei mächtig gewesen, habe erfahren, würden ausrichten* — s érthetőség s világosság tekintetében egészen ott áll, a hol a latin.

A magyar — fejtegetésébe ez alkalommal nem bocsátkozom, csupán az eredményt állítom ide — a régi nyelv jól s tisztán érthető szava szerint az igeidők szerencsés alkalmazásával ejtette meg szerét amaz előadásbeli szabatosságának, a melyet a német az igemódok fölhasználásával ért el. Valamíg ugyanis az elbeszélés foly, az egymásra következő események a történeti multtal vannak jelölve: „zaklatni kezdék, sokképen mentegőzék”, a mint azonban ez megszakad s a szerző valamely alanynak szavakat ad szájába, beszédet mondat vele, a történeti mult eltűnik s a jelen és jövő társaságában föllépő értesítő mult tudatja velünk, hogy itt nem a szerző, hanem egyik szereplő személy nyilatkozatával állunk szemben, tehát hogy: „a dicső Augustus mérkőzhetett meg, megbízott, tapasztalásból megtanulta (= tudja) Tiberius szavai. Az erre következő történeti mult: „hatásvadászat vala” újra tudatja velünk, hogy a szerző folytatja megszakadt elbeszélése fonalát.

De nem szaporítom fölös számmal az enemű példákat, a ki valamely idegenen kívül saját anyanyelvének minden csinját-binját ismeri, az százával és ezrivel találkozhatik az ily előadásbeli eltéréseknek, a melyeket saját nyelve kellő eszközeinek gondos megválasztásával egy vagy más módon mindenkor ki tud egyenlíteni. Csak az avatatlan nyitja meg ajkát panaszra, hogy nyelvének vannak fogyatkozásai, tökéletlenségei, a melyek nem pótolhatók. A pótolhatatlanság a szótárírók találmánya, gyámoltalan fordítóknak mentség után kapkodó kifogása.

Tudvalevő dolog, hogy a magyarban a tárgyneveknek nincsen nemük; nyelvünk nem tudja pl. a személyeket névmásaival nemileg úgy megkülönböztetni, mint a német. Neki az *er* is ő, a *sie* is ő, valamint a *sein* és *ihr* egyformán övé.

„Hermine hatte ihren brief beendet, als die thüre sich öffnete und Bruno in das zimmer trat. *Sie* erschrak über die ungewöhnliche blässe, welche *sein* gesicht überzog.“ Ezt híven, úgy mint a német teszi, a magyarban visszaadnunk teljes lehetetlen; de azért, anélkül hogy cáfolattól kellene tartanom, bizvást állíthatom, hogy mióta magyarul beszélnek és írnak, egyetlen egy sem akadt köztünk olyan, a ki beszéd vagy írás közben tétovázott, habozott s megakadt volna, vagy hogy csak pillanatra is jelentkezett volna nála a nembeli szükségnek érzete. Magyar író a föntebbi idézetet egész könnyedséggel s legkisebb habozás nélkül ilyenformán fogalmazta volna: „Hermin épen bevégzé a levélírást, midőn az ajtó föltárula s rajta Bruno lépe be. *Hölgyünk* megrettene a szertelen halványságon, mely az *ifjú* arcát elborítá.“

A fordító szeme azonban már észreveszi a fogyatkozást saját nyelvében s fölfedezve a tökéletlenséget siet jóakaratúlag pótolni a hiányt s hosszas töprenkedés után végre segít is a bajon; s egy szép reggel arra ébred a magyar olvasó, hogy állunk elébe a németnek; ha ő tudja mondani: „Als er sich entfernte, brach *sie* in thränen aus“, mi is utána mondhatjuk: „A mint *őfi* eltávozék, *őné* könnyekbe tört ki“. S ha nem tudni minő semmiség, például hogy az új gyuradék nem a nagy nevű s szabadalomleveles A-nak, hanem az egészen jelentéktelen B-nek a konyhájában készült, mondom, ha egy véletlen semmiség nem szegi útját e nyelvtökéletesítő sütet terjedésének, ma az *őfi* és *őné* szintoly pótolhatatlanok, szükséges szók volnának, mint teszem azt a *fivér* és *nővér*.

Hogy két nyelvnek szavai, a melyek főjelentésükben egyeznek egymással, minden árnyéklatukban s kivált származékaikban nem fődözik, nem fődözhetik teljesen egymást, az elismert, kétségbe nem vonható igazság. A magy. szem s a ném. *auge* alapjelentésükre nézve azonegyek, de ágazataiban a német nem követheti a magyar szót s ennek mögötte marad; *szembe lenni*: sich besprechen, *szembe szállni*: die spitze bieten, *szemre birni*: vorladen, *szembe szökni*: einen anspringen, *vérszemet kapni*: mut fassen; *egy szem cseresznye*: eine kirsche, *egy szem búza*: ein weizenkorn, *gyöngyszem*: eine perle, *láncszem*: kettenglied, *hálószem*: netzmasche, *ablakszem*: fensterscheibe, *vakszem*: die schläfe, *örszem*: vorposten; *szemes*: umsichtig, *szemtelen*: unverschämt, *szemzik a szőlő*:

der weinstock treibt knospen, *kiszemelni a konkolyt*: die raden ausklauben, *szemerklél*: es rieselt.

Ime, a mi a magyarban *szem*, a németben nem mindig *auge*. Viszont a lat. *manus* a magyarban nem mindig *kéz*, hanem a római szokásokon, intézményeken sat. alapuló következő jelentései vannak: *in manibus est*: köztudomású, *ad manum venire*: birokra kelni, *servus a manu*: titkár, *ad manum*: közel, *e manu*: messze, *manuinspex*: jövőendőmondó, *manubiae*: zsákmány, *manumissio*: fölszabadítás; továbbá annyit is tesz mint: *betét* (a kockajátékban), *vápa* (rüssel), *csáklya*, *csapat*.

Látjuk tehát, hogy szokat fordítani, úgy fordítani, hogy szó szónak teljesen megfeleljen, hogy a fordítás az eredetit minden árnyéklatában s kiágazásaiban híven, nyomról-nyomra kövesse, teljes lehetetlen; s a ki megteszi, a fonáságoknak egész rajával tömi tele nyelve szókönyvét. Pedig az újabb kori magyar szótárírók ezt megcselekedték. A mult századok irodalmában, valamint a népnyelvben ma is állandó, mindennapi kitételek ezek: *„Lelkibeteg. Szorongó szív. Keble fölháborodása lecsillapult. Nyugott és vidám elme nagy isten áldása (Komor, mogorva kedvű ember; de minthogy a szótáríró munkája közben eljutván a gemüt szóig, meggyőződött róla, hogy a magyar „ein gemütloses volk“, a mi bizony nagy szégyen, s hogy ezen okvetetlenül segíteni kell, homlokizzasztó vajudás után világra hozta a kedély szót s ma a célszerű, hasznos és szép érzetének bizonyára teljes híjával van az, a ki vakmerő állítani, hogy a kedély nem szükséges és pótolhatatlan szó, a mint a következő, mindennap olvasható és hallható példák bizonyítják: „Kedélybeteg = gemütskrank. Szorongó kedély = ängstliches gemüt. Fölizgult kedélye lecsillapult = sein erregtes gemüt wurde beruhigt. Nyugott és vidám kedély nagy isten áldása = ein ruhiges und heiteres gemüt ist ein segen gottes. Komor, mogorva kedélyű ember = er ist ein mann von mürrischem, düsterem gemüt;“ és így tovább: drückende gemütsstimmung = nyomasztó kedélyhangulat. Das gemütlíche heim = a kedélyes otthon. Gemütlíche gesellen = kedélyes cimborák. Wir unterhielten uns gemütlíche = kedélyesen mulattunk. In geldsachen hörte die gemütlícheit auf = pénz dolgában megszűnik a kedélyesség. Szóval a magyar*

irodalom manapság csupa *kedély* és *kedélyesség*. Eberhardt (Synonym. Wörtb.) a *gemüt* szóról írva ezeket mondja: Zu Goethes zeit wurde mit dem worte von den dichtern viel missbrauch getrieben: deshalb schrieb er: „Die deutschen sollten in einem zeitraume von dreissig jahren das wort *gemüt* nicht aussprechen, dann würde nach und nach *gemüt* sich wieder erzeugen.“ Goethe szavai helyes magyar fordításban így hangzanának: Magyar embernek a *kedély* szót legalább h á r o m s z á z e s z t e n d e i g nem kellene ajkára vennie; így lassanként aztán megerősödnék l e l k e. s z í v e, k e b l e, e l m é j e, megjönne k e d v e, b a r á t s á g o s s z o b á b a n k é n y e l m e s e n l a k n é k, b i z a l m a s k ö r é b e n v i d á m a n c s e v e g h e t n e s a t. s a t.

Ha szótáriróink kellő készültséggel láttak volna föladatukhoz s gondosabban, s a mi fő, gondolatosabban végezték volna munkájukat; ha, a mint kellett volna s a mi az egyedül helyes és okszerű eljárás, előbb szorgosan összegyűjtik nyelvünk szókincsét s az egyes szókat értelmük szerint osztályozva a különböző jelentés árnyéklatához oda csatolják a megfelelő idegen nyelvnek egy vagy több egyértékesét, vagyis ha előbb elkészítik a magyar részt s ennek alapján állítják össze a mű másik felét, például a német-magyar részt: a *kedély* és társainak védelmére bizonyára nem kellett volna kitalálni a „pótolhatatlan“ jelzöt, mert ezek meg se születtek volna.

Az igazság tehát az, hogy pótolhatatlan szók nincsenek. Minthogy pedig a „nincs“ alku tárgya nem lehet, meg sem alkudhattunk reájuk nézve. Ez különben is veszedelmes alku lett volna. Ha ma kimondjuk, hogy vannak pótolhatatlan szók, holnap már nyomban előállnak az ügyvédek *igényeikkel*, *védírateikkal*, *viszkeresleteikkel*; az orvosok *bőrkiütgeikkel*, *höghurutjukkal*, *takhártyáikkal*; a katonaság *lövegeivel*, *gyutacsáival*, *tartányaival*; a hírlapirodalom *horderejével*, *sürgönyeivel*, *távírateival*; a költők *eszményeikkel*, *hajnalpirjukkal*, *virányaikkal* sat. sat; s mindegyik hangosan követeli a maga részére a szükségesség és pótolhatatlanság kimondását s a legvilágosabb idétlenségek szentesítését. Előttünk az okulni való példa. Kimondták, hogy a *honvéd* szükséges és pótolhatatlan szó. S a mint egyszer megkapta a szentesítést, legott hivatkoztak helyességére s az ország első hatósága egy új

szót készített mintájára, ezt hogy: *rendvéd*; s kevésbe mult, hogy a rendőrségnek ma nem *rendvédség* a neve. Szükséges és pótolhatatlan, úgy mondták, az *újonc* is; s ha egyszer az, következésképp jó is, jó tehát a *tanonc* is; s bele iktatták mint egykoron szükséges szavát a jövőkornak törvénycikkbe, a ki eddig *inas* volt, a *tanonc*-ot. A közlekedésügyi miniszter így okolta meg a *telefon*-ra készült új magyar szót: „Ha jó a *távíró*, nem látom át, miért ne volna jó a *távbeszélő*.“

Hogy tehát a hosszú szónak végét szakasszuk, mi a pótolhatatlanság jelszavát sohase hangoztattuk, se bizonyos szókra nézve meg nem alkudtunk. Kijelentésünknek két ágazatja volt. Az egyik, hogy bizonyos szók annyira meggyökereztek a nyelvben, annyira megszokottá lettek, hogy ellenükvaló küzdelmünk, ha megkísérlenők is, előre láthatólag sikertelen maradna; de azzal, hogy ily sikertelen munkára nem vállalkoztunk, korántsem mondtuk azt, hogy jogosultságukat s szükségesvolumukat elismerjük. A másik az, hogy fölszólítást intéztünk szépíróinkhoz, hogy egyelőre abba hagyva egyes szók helyes vagy helytelen voltára vonatkozó vitatkozásainkat, egyesítsük erőnket s vállvetve dolgozzunk, hogy valamiképp gátat vethessünk a rohanva terjedő nyelvromlásnak.

Ha volt alkuvás, ebben alkutunk meg. S mi ez alkuvást meg is tartjuk. De ennél többre, nevezetesen a pótolhatatlanság elismerésére nem vállalkozhatunk; tisztünk, hivatásunk nem engedi, hogy reá vállalkozzunk.

SZARVAS GÁBOR.

HANGSÚLY.

I.

„Szórendi tanulmányok“ című dolgozatomban mindenekelőtt a magyar szórendezés elméletének megállapítását tűztem ki főladatomul. Azzal az elmélettel szemben, mely szerint a magyar elrakásnak a hangsúly (accentus) volna alapja, illetőleg kulcsa, a következőt állítottam fel: „A szók rendét első sorban nyelvtani értékük határozza meg.“ A nyelvtani érték tág körébe a szónak vagy több szóból álló kifejezésnek a magyar nyelv törvényeiből

kifolyó különféle sajátságait foglaltam belé, a melyek különböző szórendet eszközölnek nyelvünkben.

A 'Szórend és accentus' című értekezés írója megtámadja elméletemet, védelmére kelvén a részemről — szerinte — 'rágalmazott' accentusnak, a melyet ő már 'A magyar mondatról' című művében, és szintűgy most is a magyar szórend kulcsának mond.

Hahogy nem pusztá szó az, a minthogy bizonyára nem az, hogy az eszmesurlódás nagyban elősegíti a valóigaznak a földéítését, úgy igen közel állhatunk a célhoz; mert mind a kettőnk legújabb fejtegetéseiből ki fog világlni, hogy ne mondjam: villámlani, hogy eszméink ugyancsak surlódnak egymással. Sok a mondani valóm; mert sokra kell felelnem. Nem is késem az 'in medias res' bocsátkozással. Egy-két dolgot mégis előre kell bocsátanom, hogy a vitás pontok könnyen érthetőkké váljanak.

'Szórendi tanulmányok' c. értekezésem első részéből átteszem ide a különböző nyomásokra és jegyekre vonatkozó jegyzetet (2. §. 5. l.). * Kettőnknek különféle terminológiájára is föl hívom az olvasó figyelmét. A dolgozatomban elősorolt és magyarázott műszavakat a II. rész 7. §. 4. pontja foglalja magában. — *Fogalmat* jelöl minden arra alkalmas kifejezés, a legkisebb szótól föl a legnagyobb szócsoporthozatig. Az utóbbi az értekező szerint *szólam*; a *mondat accentusa* szerinte *mondatsúly*. — Az én *elsőrendű* v. *fő nyomatékom* az ő nyelvén *fősúly*, *fő accentus*. Az övé mind *hangnyomaték*; az enyém nem az, hanem kizárólag: *szórend-jelezte* nyomatosság, a melyet amazzal azonosítani nem szabad. A mit az értekező eddig széles értelemben vett *adverbium*-nak nevezett, annak neve most *igemellék*; még pedig *egyszerű* és *cso-*

* A különböző nyomás és jegy egész munkámon végig a következő mozzanatokra figyelmeztet: A ritkított nyomás általában nyomosítást, — példákban pedig erős hangsúlyt jelöl. Emekt kiténteti a ritkított írással váltakozó (nagyobb) > is; a gyengébb hangsúlyt a (kisebb) >. — De a mely mondatban csak egyféle nyomatosság szerepel, ott a >, — akár nagy, akár kicsiny, mindig erős (elsőrendű) hangsúlyt jelöl. — A cursiv írás a fejtegetésben csak magyarázólag emeli ki az alakokat; példákban pedig, a mikor a rendes írással együtt szerepel, a szórendváltozásokat tüneti föl.

portos (szólani). — Az ige-jelölte cselekvény *minősítése* vagy *határolása* (összefoglalva): *specifikálás*. — Az ige accentusát az igemellék *átveszi*, úgyszólván *eltulajdonítja*: a *specifikáló* szó is eltulajdonítja az accentust a *specifikálttól*. — A minősítő vagy határoló szó *jelző* (*epithetum*), a specifikált pedig *jelzett*. A „Magyar mondat” c. értekezésben a *jelző* csak az igének volt a jelzője: működő köre itt sokkal nagyobb; pl. *Āz a ház. Māgas torony. Šzivesen látni, látó sat. Tē is. Šenki sem. Mīnd lova, mīnd szekere. Vāgy én, vāgy te sat.* — Az igemellék gyakrabban kap accentust, mint az ige. A mikor a mondó a nem tudottnak föltett fogalmat a halló figyelme keltése végett nyomosítja, ez egy szóval: *újságolás*.

E vázlat szükséges volt. Az olvasó csak így igazodhatik el vitás kérdéseinkben. — Kiegészítem még azzal, hogy ezeken: „hangsúly, accentus; hangsúlyos, accentuált” sat. mindig „elsőrendű” (erős) hangsúlyt értek. A „másodrendű” (a gyöngye) úgyis ezzel a különleges elnevezéssel fordul elő a taglalások folyamán.

„Szórendi tanulmányok” c. fejtegetéseim kiinduló pontja az az általánosan elismert nyelvtény, mely szerint: magyar mondatban, valahányszor az ige maga nem nyomatos, szórendezés útján úgy nyomosítunk valamely fogalmat, ha közvetlenül utána tesszük az igét. Ezen mindig a *határozott módban* és egyúttal *pusztán* (*csupászon*) oda tett igét kell érteni; a mely is ilyenkor okvetetlen hátra löki netaláni állítmány-egészítőjét. A nyomosított fogalom hangsúlyos; az ige hangsúlytalan. Ezt a mozzanatot így szoktam kifejezni: „a fogalom nyomatosságát az ige *jelzi* (v. *tünteti ki*).” A kiváló fontosság, magában az elrakásban kitüntetve: *elsőrendű* v. *fő nyomaték* (ige-adta v. *jelezte nyomaték*). Az ekképen körülírt „nyomaték” tehát nem *hangoztatást*, hanem mindig csak *szórendi* mozzanatot jelöl.

Célzatosan éltem itt e kifejezésekkel: „nyomosítunk, nyomosított”, hogy a nyomatosság keletkezésének különböző módjaira irányozzam a figyelmet. A mit nyomosítunk, és így a beszéd céljához mérve nyomosítatlanul is hagyhatunk, annak eredeti mivoltában nem-nyomatosnak kellett lennie. A kérdés ez: Eredeti mivoltában minden fogalom nem-nyomatos-e, vagy vannak már maguktól nyomatosak is, a me-

lyeket nem szükség még csak ezután nyomósítani? Fogarasi és a legtöbbszer, a kik közé én is tartozom, van n a k ilyen fogalmak; az értekező szerint n i n c s e n e k. De hadd beszéljen ő maga.

,A magyarban, ezt mondja, akár azok szerint, kik a szó első tagját öketetlenül accentuálni akarják, akár szerintem, a ki azt szófia beszédnek tartja, vagy minden szó ,nyomatos', vagy egyik sem a z.' (A ritkítás övé 44. l.) — Közbevetőleg mondom, hogy az ige-jelezte nyomatosságnak a sorsát függővé tenni a szóaccentustól, a mely még a másodrendű mondataaccentussal sem ér föl, különös eljárás. Hát ez a kérdés választ el kettőnk. Az eltérés lényeges; mert a fogalmaknak e különböző sajátsága különböző szórendet eszközöl; vagyis: a magyar ige, a mikor maga nem nyomatos, az egyenlő hangsúlyt viselő fogalmak közül az egyiknek mindig kitünteti nyomatosságát, a másikat ellenben soha se tünteti ki. Ezt a különféle működését mindig szem előtt kell tartanunk.

Álláspontom elkerülhetetlenné teszi a fogalmaknak, a szórendre befolyó nyelvtani értékük szerinti megkülönböztetését és osztályozását. Hadd álljon itt, az áttekintés megkönnyítése végett, az osztályozásnak pusztá vázlata. Csak a rendszerint nem-nyomatos fogalom jellemzéséül jegyzem meg ezúttal, hogy az jelentésénél fogva egyaránt távol áll egyrészt az erősen (prägnanter) állítás, másrészt a kérdezés és tagadás eszméjétől; úgyhogy ,különbösnek' nevezhetni. Az osztályozás a következő:

Az ige-jelezte nyomatékokot elfogadja a *rendszerint nem-nyomatos* fogalom, majdnem különbség nélkül; egyenesen megkivánja a természet szerint nyomatosak közül a *kérdő*, a *negatív természetű* és a *határozatlan fogalom*. Ellenben nem fogadja el, ugyancsak a természet szerint nyomatosak közül a *pozitív természetű*; a rendszerint nem-nyomatosak sorából az *is-kapcsolta fogalom*. Végül hol elfogadja, hol visszautasítja a maguktól nyomatosak sorából a *kettős természetű* (*ingadozó*).

Vitatkozásunk a pozitív természetű, az is-kapcsolta fogalmak és a kettős természetűek körül forog; a többiek mind megkivánják az ígét maguk után (a rendszerint nem-nyomatos t. i. a mikor nyomósítjuk); a köztünk vitás fogalmak ellen-

ben nem kívánják meg okvetetlen, vagyis nem szorultak az ígére a végett, hogy kitűnjék nyomatosságuk. Követni követheti ezeket is az állítmány; és ha nincs kiegészítője, magától érthetőleg pusztán állva követi; de mihelyt kiegészítővel áll, maga előtt tartja szembetűnő jeléül annak, hogy az ilyen hangsúlyos fogalmat nem az ő rovasára accentuáljuk, hogy az ilyen fogalom nem ő tőle veszi át a hangsúlyt; pl. *Mindjárt megyek*; és *Mindjárt el-megyek* (v. *haza megyek*.) *Ő is vallott*; és *Ő is kárt vallott*. Sőt az ige gyakran még közvetve sem követi, hanem megelőzi; a mi mind lehetetlen ott, a hol az ige jelez nyomatosságot; pl. *Haza ment azonnal*; *garázdálkodik ott is*. Végre: az állítmány nyomatatos lehet akkor is, a mikor követi az efféle fogalmat. Ez a mozzanat is ki van zárva ott, a hol az ige tünteti ki valamely fogalom nyomatosságát; mert ekkor ő csak ismert fogalmat jelölhet; következésképp hangsúlytalan; pl. (igejelezte nyomatosság): *ritkán veszekszik*; *most ezt kell végez-nem*; (ígétől nem nem jelzett nyomatosság): *hát megint csak veszekesznek a jó testvérek*; *ezt is rendezni kell (ha rendet akarsz)*.

A fogalmak egyforma hangsúlyával szemben keletkező különféle elrakás, nem is tekintve a kérdésnek elvi oldalát, szerintem elegendő bizonyítéka annak, hogy a hangsúly nem lehet kulcsa a szórendnek. A köztünk vitás fogalmak erős hangsúlya hibás elrakásra ad alkalmat. Beh gyakoriak az olyan hibás szerkezetek, mint: ,mely *legjobban felel meg* Ausztria szükségleteinek‘ (e h. *legjobban megfelel*). ,Ez átirat *annál inkább keseríthette el* az Emké-t‘ (e h. . . *elkeseríthette*) sat.

A ,Szórend és accentus‘ írója mindezek ellenében azt erősíti, hogy minden hangsúlyos szónak vagy szólamnak az ige tünteti ki nyomatosságát. Az ő lelki szeme előtt, e szerint, az ige ott is, a hol maga előtt hagyja az állítmányegészítőt, csupaszon és közvetlenül követi, nem ugyan a hangsúlyos *szót*, hanem a hangsúlyos (,mondatsúlyos‘) *szólamot*. Hogy mikép megy végbe az ilyen szólamalkotás, megtudjuk annak a helyén. Áttérek most az értekező taglalásainak egyes pontjaira. Ő zokon veszi ezt a fölkiáltásomat: ,Hát

kottából tanuljuk a magyar szórendet? — Ez szerint, 'bunkó, mellyel a hangsúly tekintélyét agyon akarom ütni' sat. (7. §. 10. 1.). Ha 'bunkó', akkor hadd maradjon a polemiának a végére. Későbbre hagyom a velem itt, a munka kezdetén foglalkozó többi tételt is, nehogy félbeszakadjon az érdemleges tárgyalás.

A 12. §. négy tényt sorol elő, nyelvbeli tényeket, a melyek alapján az értekező a hangsúly keletkezése módját vizsgálja. Az értekező szerint azt az állítást, hogy nyelvünkben szóaccentus van, ő-vele együtt 'az élőbeszéd merőben tagadja' (16. 1.). Ő azt hiszi, hogy a nyelvészek közt sem áll egészen egyedül; és ennek bizonyítékául Szinnyei Józsefnek 'A magyar nyelv rendszere' című művéből ezt idézi: 'A szónak, ha külön egymagában ejtjük ki, mindig első szótagját hangsúlyozzuk. Beszéd közben nem minden szónak hangsúlyos az első szótagja...' (13. §. 7. 1.). (A ritkítás az értekezőé). Folytatása e §-nak (Szinnyei művében) a következő: 'mert rendesen több szót ejtünk egybe, s ennek a hangtani egységnek első szótagját ejtjük nyomatékkal; a többit nyomaték nélkül, pl. *Volt egyszer | egy szegény ember.* — *Annai nekem a | bajom, | hogy | el se tudom | számítani.*' (E példákat nem idézte az értekező; pedig azok világítják meg a szabályt).

Abból, hogy beszéd közben nem minden szónak hangsúlyos az első tagja, még korántsem következik, hogy a mondatsúlyt viselő szón, vagy szókon kívül egynek sem hangsúlyos az első tagja. Nem is hiszem, hogy Szinnyei ezt így értette volna. Hadd álljon itt még egy példa: * 'A beszéd mondatokból áll; a mondatok pedig szavakból vannak összealkotva'. (Szinnyei. 14. §. 7. 1.) Itt a mondataccentusokon kívül kétségtelen szóaccentus van e szavakon: *beszéd, mondatok, vannak, össze.* A mondat hangsúlya nem más, mint a szóaccentusnak a szokottnál erősebb hangoztatása. Áll ez más nyelvekre nézve is; pl. az értekezőtől

* A > itt és a szóaccentusra vonatkozó többi példákban szóbeli hangsúlyt, a ritkított írás mondataccentust jelöl. Ott tehát egybeesik mind a két neme a hangsúllynak. Az egytagú szónak csak ott teszem ki accentusát, a hol az a szó a hangtani egységnek első tagja.

idézett latin sat. mondatokban: Exēgi monumēntum aēre perennius, regalique (enclit.) situ pyramidum altius. (Hor.) I can see yet without spectacles. Die musik ist also keines weges, gleich den andern künsten, das abbild der ideen, sondern das abbild des willens selbst. (Schoppenhauer.)

Én is azt mondom az értekezővel, hogy ,magyar fül nem tűrhetné az olyan szavalást', a minő a következő mondatoké (t. i. minden szónak első tagján hangsúly): Hajdanában a mikor még így beszélt a magyar ember sat; de túrné ám, sőt egyenesen megkivánná a következőt: Hajdanában, a mikor még így beszélt a magyar ember (Arany). Fálu végén foly a patak, fehér keble csakúgy dagad; dagad, dagad sat. (Petöfi.)

Lássunk még egy példát: Megerkezett a vendég. Az értekező itt legkisebb accentust se adna a *vendég* szó első tagjának? Ez esetben alkalmasint egyedül áll a nyelvészek közt, és az előbeszéd körében is. Nem így beszél az ember, nem olyan monotóniával, a minővel az iskolás gyermek olvassa az egyes szavakat: *ta-gad-ja*, *ven-dé-gek*; *bi-ro-da-lom*, *kö-vet-ke-zik* sat. Beszédközben a gyermek is megnyomja pl. a *tagadja* szónak első tagját — ha nincs is rajta mondatsúly — a következő mondatban: Jāncsi tagadja (nem én). Szóaccentus nélkül csak így állhatna ez a szó: *nēm tagadja* (mintha egy szó volna az egész: *nēmtagadja*); és így tovább: *hīszem* és: *jōhiszemūleg*; *atyád* és: *ēdes-atyád* sat.

Épen nem változatos ez a magyar szóaccentus; de megvan; és nyelvünknek annyira kiváló, mondhatni fülbe ható sajátossága, hogy a magyar ajak még az olyan idegen hangzású szónak és névnek is, a melynél nem az első tagra esik a hangsúly, mindig első tagját hangsúlyozza; pl. *Parāde* helyett *parádé*; (*der*) *pedānt* h. *pedáns*; *genie* h. *zseni*; *Trifūnac* h. *Trifundacz*; *Moldovan* h. *Moldován*; *Almaviva* gróf sat. Hát az efféle ejtés: Es war dazu gar keine gelegenheit. Ich habe keinen urlaub bekommen? E *nem-mondatsúlyos*

szavakat és neveket csak a nem-magyar nyelvek birodalmában accentuálná így a magyar? A mily kétségtelen a szóaccentus ezeken: *spectacles*, *matter*, *beauty*, *hollow*, époly tagadhatatlan e magyar szavakon is: *fektiben*, *mester*, *úti*, *holló*. Ugyanez áll ezekre nézve is; *andern* és *Andor*: *abbild* és *abbeli*; *willens* és *villog*. — Mi alapos kifogást tehetne tehát az értekező a saját idézetének im ez accentuálása ellen: Másod napon ismét áll vala János és ketten az ő tanítványai között. (Káldy)? — A Szinnyeitől megjelölt korlátok között igen is van szóaccentus a magyarban.

A nyelvbeli tények fejtegetése után a 13. §. (az első 13-dik; mert valamint 9-dik §., úgy 13-dik is kettő van) az eddigi taglalásokat így fejezi be: „A legteljesb inductio vezet hát reá, hogy nyelvünk szelleme ezt a viszonyt vette tekintetbe, s azt a nyelvszokást érvényesítette, hogy az első és második ténynek megfelelően vagy magát az igét, vagy — és legtöbbsnyire — egyik mellékét, a közetlenül, (vagy a feljebbi feltételek alatt mások közbejöttével) előtte állót accentuáljuk. Ennek ellenében azt állítom, hogy a mely igemelléktől, nyelvtani sajátságánál fogva, az illető szerkezetben elválaszthatatlan a hangsúly, azt accentuálni kell okvetetlenül; következésképp accentuáljuk, ha kell, egyazon mondatban azt a mellékét is, a mely az igét közetlenül, meg azt is, a mely közvetve előzi meg; sőt még ezenfölül nem ritkán azt is, a mely utána áll; pl. *minden okos ember alulról épít fölfelé*. *Ő is a siketnek magyarázgatja a zenét*.

JOANNOVICS GVÖRGY.

NYELVÜNKET NE BÁNTSÁTOK, AZT NEM HAGYJUK!

Ez a szó járja be ma az országot egyik szélétől a másikig; ez hangzik föl a falvak uccáin, a városok közterén, a megyék tanácstermében; ezzel vannak telve, a kik a közvéleményt tolmácsolják, a hírlapok hasábjai; ezt ismételik, a kik a magyar haza nevében szólnak, törvényeink alkotói, az országos képviselők, s mindannyian hangos szóval, napról napra más változatban ismételik.

E változatok közül három ragadta meg kiváltképen figyelmünket: „az édesen hangzó, zengzetes magyar szó”, aztán: „legdrágább kincsünk, a nyelv” s végre: „németté akarnak tenni bennünket!” Lelkünkéből hangzó szavak. Mi is nyíltan valljuk, őszintén mondjuk: „Édesen hangzik a magyar szó. Legdrágább kincsünk a nyelv. Németté tesznek bennünket”; s mindamellett vallásunk különböző, mind a ketten más-más felekezet hívei vagyunk. Ezt akarjuk ez alkalommal kimutatni.

A kit a nemzet kiválaszt magának, hogy az ő képe legyen, hogy nevében beszéljen, határozzon, intézkedjék, az bizonyára a hazafiaknak színe-javából való. Ezt tartja mindenki s ennek úgy is kell lennie. Eltekintünk tehát oda, a hol az ország színe-java egybegyűlt, hogy tanácskozzék, hogy tanácskozzék s végezzen mindarról, a mi a közjónak hasznára válik, tehát a nyelvről is; s vizsgálatunk tárgyává tesszük, hogy állunk a sokat emlegetett zengzetes magyar szóval, a legdrágább kincssel s azzal, hogy nem akarunk németté lenni. S hogy vizsgálódásunk eredménye annál föltűnőbb, annál határozottabb legyen, a nemzet színe-javából újlag a színe-javát, a legelőkelőbbeket választjuk ki, hogy az ő szavaikból ítélhessük meg, mennyire viseli gondját s minő féltékenységgel őrzi hazája nyelvét a nemzet képviselőtestülete.

Tiszta Kálmán, az ország első embere, Debrecennek, a legelső, s a mint tartják, a legtörzsökösebb magyar városnak gyermeke, a ki egyszer büszke önérzettel mondta magáról, hogy: „Mi is tudunk magyarul!”, a képviselőháznak január 28-ki ülésében mondott beszéde megnyitójában ezt akarta mondani: „Szememre vetették többször s a többek közt ma is, hogy kevésszer és későn szólalok föl; ne csodálkozzanak tehát, ha a kényelmetlen helyzet ellenére is, a melybe ily hosszú, s bár nagyon szép, de kifárasztó beszéd után jutottam, szót emelni mindamellett kötelességemnek tartom” s így mondta el: „Midőn ma is szememre vettetett, hogy ebben a vitában oly későn és oly keveset nyilatkoztam, tán nem méltóztatnak csodálkozni, hogy tekintet nélkül a kellemetlen helyzetre, melyben van valaki egy kifárasztó,

hosszú, nagyon szép beszéd után, szót emelni ma is kötelességemnek tartom.' S nyomban erre így folytatja: „Apponyi t. képviselő úr felállítva, mint kétségbevonhatatlant, hogy ezen törvényjavaslatban egy súlyos alkotmány sérelem foglaltatik, abból kiindulva ezután okoskodott kötelességről; de midőn ő ró meg engem a csálhatatlanság vádjával, azt mondva, ha nem tartom magamat csálhatatlannak, fogadjam el, hogy az van benne, a mit ő lát és induljak úgy el, mintha azt hinném valóságnak, a mit ő lát a javaslatban, akkor éppen ő, ki nem akarva, elismerte egy más meggyőződés lehetőségét, az ő és elvtársai meggyőződésének követeli a csálhatatlanságot.' Valamivel utóbb ez következett: „Apponyi Albert azt kérdezte, meggondoltam-e, mit tesz annak kijelentése, hogyha mások ülnének e helyekre, ők is hasonló kénytelenek tenni. Abban igaza volt, hogy én senkit azzal nem akartam gyanúsítani. Megmondtam akkor, hogy senkit sem gyanúsítok, hogy ne őszintén intézte legyen a támadást a javaslat ellen, sem azzal, a mivel tudom, hogy szokás gyanúsítani — tapasztaltam, de nem zavart meg, mert igazságtalanságát éreztem — hogy t. i. a hatalom érzete okozza a nézetek megváltoztatását.'

Nem kísérjük észrevételekkel. Az ép érzékű olvasónálunk nélkül is könnyen fölfedezheti azt a harmóniát, a mely a föntebbi periodusok s az idézett „Mi is tudunk magyarrul“ mondás közt csak mint vastag hiányjel van meg. A számosak nevében még csak egy-két példa beszéljen: „Miért hagyattak ki a törvényből azon szavak? Mikor a javaslat megbeszéltetett. A német nyelv tudása csak annyiban fog követeltetni és követeltetik. Azon viszony, mely az ellenzék két része közt fennáll, denunciációra használtatik fel. Abban az irányban gyanúsítottam. Még egy sokszor szóba hozott vád is hozatott fel, legalább úgy értelmeztetett, hogy vád. A kire mondatott, védje magát ellene. A másik népszerűség, a mely a munka és alkotás terén szereztetik, a mely népszerűség, az ennek feláldozására való készség folytán, a jövőre szereztetik meg. Az általam elmondottak alapján ezen törvényjavaslatot elfogadásra ajánlom.'

De máshova térek; áttérek arra, a mi az általános riadalomnak kútforrása, a nemzet tiltakozásának szülőke volt, a védelmi, vagy a mint hivatalos nyelven nevezik, a véderőről szóló törvényjavaslatra. Ez már nem talán hevenyében elmondott beszéd, a mely nem enged időt a hosszabb gondolkodásra, a szavak és kifejezések megválasztására, a mondatok helyes vagy legalább helyesebb elrendezésére, hanem jól meghányt-vetett s oly célra készült fogalmazvány, hogy a nemzet törvénykönyvébe beiktatva hosszabb időre irányadó legyen s az utókornak nyelv tekintetében is tanulságos mintaképül szolgáljon.

A 8. §. egyik bekezdése így szól: „Mindazok, a kik az ujoncállítás (fősorozás és utóállítás) útján, a januárius 1-től október 1-éig terjedő időben soroztatnak be, az ujoncállítási év október 1-ével veendő állományba, azaz vétetnek föl a hadseregnek (hadi tengerészetnek), illetőleg a honvédségnek kötelékébe. Az október 1-je után december 31-éig besorozottak pedig, továbbá minden önkéntes és a 44. 45. 47. és 49. §-ok alapján a korosztály és sors-szám rendén kívül besorozottak a besorozás napjával veendő állományba. A szolgálati idő az állománybavétel napjával veszi kezdetét. Végződik pedig minden szolgálati kötelezettségi viszonyban, — az állománybavétel napjára való tekintet nélkül, — azon év december 31-ével, a melyben az illető szolgálati kötelezettség eltelt.” A 15. §-ban ezeket olvassuk: „Az ujoncok beosztása a hadseregbe és a honvédségbe a korosztályok sorrende és minden korosztályban a sors-számok rende szerint eszközendő. Azok, a kik a harmadik vagy magasabb korosztályban a hadsereg részére be nem soroztatnak, a sors-szám rendén kívül is beoszthatók a honvédséghez. A hadsereg (hadi tengerészet) és a honvédség ujoncjutalékainak teljes fedezése után fenmaradó ujoncok, mint fölös számmal besorozottak a póttartalékba osztandók be. Ezen fölös számmal besorozottak a hadsereg és honvédség között, azok ujoncjutalékainak arányában, sors-számaik szerint oly módon osztatnak fel, hogy a legmagasabb sors-számuak a honvédséghez jutnak; ellenben a póttartalékba közvetlenül besorozottak a szerint, a mint a hadseregbeli vagy honvédségi zárszámokon belől esnek, jutnak a hadseregbe vagy a honvédségbe.” No még egyet: „Azon katonai állománybeli egyévi önkéntesek, a kik tartalékos katonai hivatalnokokká óhajtanak kineveztetni, a szükséglethez képest, saját kérelmükre, a nyolc heti katonai kiképeztetés után, valamely hadseregbeli intézethez osztandók be. Azok, kik a szolgálati év eltelte után az illető vizsgát sikerrel leteszik, tartalékos járulnokokká vagy gyakorlókorrá neveztetnek ki (30. §.)” sat. sat.

Ha ez „édesen hangzó, zengzetes nyelv”, akkor vagy az én fülem a legbárdolatlanabb fül a kerek ég alatt, vagy *csukladozó, vajudó, érdes, darabos és zengzetes* testvérfogalmak.

A másik, a mi az előbbinél még inkább megkapta figyelmemet, az a mondás, hogy *m i n e m a k a r u n k n é m e t t é l e n n i*. Kutattam, mennyi ebben az igazság; latra vettem a szót s latra a tettet, s láttam, hogy a serpenyő, a melyben a tett van, hirtelen a magasba szökken; láttam, hogy a mit az ajak mond, a tett nem követi, az egyik jobbra indul, a másik balra, az egyik föl, a másik le.

Ezek közönséges, mindennapi mondások: „K ö v e s s ü k a j ó t , k e r ü l j ü k a r o s s z a t ! A m i t i g é r t e m , s z e n t ü l m e g i s t a r t o m . S z é l t i b e n b e s z é l i k , h o g y h á b o r ú l e s z . A d é r-

től megcsapott virág elfonnyad. Testemben-lelkemben meg vagyok törve. Szem nem látta, fül nem hallotta dolog. Minden isten adta nap lerészegszik. Ragya verte arc. Szűtte gerenda. Ez a föld apáink vérével van áztatva' sat. sat.

Mindenki, a ki magyar anyától született, a ki magyar dajka ajkáról hallotta az első hangokat, a ki a családi tűzhely körében tanulta meg nyelve törvényeit s lelkébe vésve hiven megőrizte, ilyeneket napjában százat és ezret elmond, és napjában elmondja százszor és ezerszer. Rá nem bírná ötöt, jobb érzéke nem hagyná, hogy a föntbbieket így mondja el: *„Követség a jó, kerületesség a rossz! A mi általam ígértetett, szentül meg is fog tartatni. Széltiben beszéltek, hogy háború lesz. A dér által megcsapott virág elfonnyad. Testemben-lelkemben megtörttem. Szem által nem látott, fül által nem hallott dolog. Minden isten által adatott nap lerészegszik. Ragya által veretett arc. Szű által evetett gerenda. Ez a föld apáink vére által áztatott.”*

S a nemzet jobbjai, a törvényalkotók, minden törvénynek, tehát a nyelv törvényeinek is hű őrei ország-világ előtt így beszélnek. Tiszta Kálmán: *„Kompromisszum kell arra is, hogy fenntartassék valaminek az értelme, nem csak arra, hogy megváltoztattassék. Egy férfi, kinek szava ma is idéztetett. Ez így értelmeztetik, nem mondom a Bécsben, tudom most is levő centralisták által, de azok által, kiknek az ügy intézése kötelessége.”* (Jan. 28-iki ülés.) Apponyi Albert: *„A miniszteri argumentumok egyike az volt, hogy a 14. §. — mert egyenesen erre vonatkozólag mondatott — kompromisszum. Ha kompromisszum, ez azt jelenti, hogy változtatások foglaltatnak benne, mert ha az eddigi állapot fenntartása céloztatik, nem kell kompromisszum. Mért nem állíttatik vissza a régi? A kontroverzio tárgya az, hogy minő jogok adatnak a népképviselőnek, hogy fenntartatnak-e a létező jogok. A házszabályok által nyújtott lehetőség. Mily érvekkel fogják megvédeni az általuk javasolt szakaszt. Azon elvek fenntartása által, ezen szabály alól kivételt tenni, minden egyes tisztvizsgáló küldöttség belátására volt bízva. A Kárpátok és az erdélyi havasok által környezve ez az ország a nyugot-európai kulturának egy előretolt őre. Ez a delegációk által régibb időkben sokszor már el is fogadott és azóta általuk mindig hangoztatott követelmény. Idéznem kell a mondotakat, mondottakat nem egyes képviselők által, hanem a magyar kormány feje által s az akkori előadó által.”* (Jan. 28-iki ülés.) Ugron Gábor: *„Mi magyarok megengedhetjük-e, hogy véráldozataink árán osztrák dicsőség szereztessék. Magyarország avval vándoltatik a Lajthán tul. Ha a magyar zászlók és a magyar nyelv hozatik be a hadseregbe. A fáklya, mely e nemzetet hamvasztó máglyán gyújtatik meg.*

A kaszárnnyakban idegenek által vezérelt katonaság van elhelyezve. A nemzetnek felvegyverzett fia, vezetve a nemzet felvegyverzett hivatalnokai által.' (Jan. 29-iki ülés.) J ó k a i M ó r : 'Hogy ha ez itt minekünk megengedtetik. Mikor arról lesz kérdés, hogy e törvényjavaslat következményei végrehajthatassanak. A magyar fiatalságnak megadassék a mód a tisztizsgát saját nyelvén letenni. Hogy a magyar fiatalság megnyeressék a tartalékhadsereg tisztikara számára. A tulajdonoldalon egy szó sem emeltetett az ellen, hogy a trón megoltalmazására minden segédeszköz megadassék a magyar nemzet által.' (Jan. 21-iki ülés.) T ö r v é n y j a v a s l a t : 'A tartalék a fegyvergyakorlatokra az illetékes hadseregbeli hatóságok által hivatik be. A honvédség kiegészítettik: az ujonccáállítás által; a korosztály és sorszám rendén kívüli állítás által; a tartalékosoknak áthelyezése által; önkéntesek belépése által; önkénteseknek áthelyezése által; a hadapródoknak áthelyezése által; a Ludovika-akadémia végzett növendékeinek besorozása által' (17. §.) sat. sat.

Kerestük, a házi tüzhely mellől hozták-e, honnan vették, kitől tanulták a nemzet választottjai ezt a divatban levő használatot; kérdeztük, ki tanította meg őket arra, hogy a temetési alkalmával minden templomban harangoztatott; a tűz a megjelent tűzoltók által csakhamar eloltatott; szorgalom által sokra vihetni', s nem kellett sokáig keresnünk, megtaláltuk a feleletet, hogy a n é m e t. Tőle tanultuk, ő szokta így mondani: 'Es wurde in allen kirchen geläutet. Das feuer wurde durch die feuerwehr gelöscht. Durch fleiss kann man es weit bringen.'

Mi magyarok egy véleményen vagyunk, egyetértünk, osztozunk valakivel valamiben'; a németnek azonban az osztás is osztás is = t h e i l u n g. Midőn tehát T i s z a K á l m á n, sem a képviselő úrnak sem másnak aggodalmát nem osztja', Apponyi Albert ellenben, osztja Jókai Mór rokonszenvét Németország iránt', a magyar alföld helyett Bécsbe látogattak el, hogy magyar szólásokat tanuljanak.

Mi magyarok azt mondjuk: 'A mostani állapot fönn-tartásával célunkat nem érhetjük el'; a német ellenben: 'Bei aufrechterhaltung der jetzigen zustände kann unser ziel nicht erreicht werden'. Német példakép után indult tehát Ugron Gábor, midőn így beszélt: 'Nem lehet a nemzet minden erejét harcra vinni, csak alkotmányának teljes épségben tartása mellett'; Apponyi Albertnek is a német bei csengett fülében, midőn beszédét e szavakkal végezte be: 'Méltóztassék e törvényjavaslatot a monarchia védelme iránti teljes áldozatkészségnek hangsúlyozása mellett a hozzája fűzött sérelmek miatt visszautasítani.'

A magyar, sokat el tud tenni; ha neki fekszik, a vizsgálatot német nyelven is le bírja tenni; nem foghatja föl,

miért félnek az önálló magyar hadseregtől'. Ha ezek a Pester Lloyd szavai volnának, németül így volnának elmondva: ,der ungar ist *im stande* viel zu ertragen; mit festem willen ist er *im stande* die prüfung auch in deutscher sprache abzulegen.' Nem mondjuk, hogy az ,*im stande sein*' szólásnak megfelelő *képes vagyok* meg nem engedhető használat, de minden esetre az eredeti kifejezések kárával jár oly szertelen alkalmazása, a minővel, hogy egyebet ne említsünk, csak az országház falain belül is találkozunk. J ó k a i M ó r : ,A kik magyarul tanulták a tudományokat, hogy legyenek *képesek* oly nyelven, a melyen nem tanultak, letenni a tiszti vizsgálatot.' Irányi Dániel: ,Hogy azért tanuljon a magyar ifjuság németül, hogy a tiszti vizsgát legyen *képes* azon letenni, az nemcsak nem kívánatos, de káros.' Apponyi Albert: ,*(Az új intézkedés)* azokat, kik a tiszti vizsgát letenni nem *képesek*, egy további szolgálati évvel sujtja. Egy idegen nyelvnek ráerőszakolása abban a mértékben, hogy abban tudományos fejtegetéseket megtenni *képesek* legyenek. Nincs az az angol remek író, kinek művét ne volnék *képes* eredetiben élvezni. Ennek értelmét nem vagyok *képes* felfogni.' Ugron Gábor: ,A német nyelv Magyarországon sokkal több hatásra volna *képes*, ha az nem a zsarnok hatalomnak képeznék emlékét. Ő felségének aggodalmait eloszlatni nem volt *képes*.'

Mi azt mondjuk: ,Nekem nincsenek különös *vágyaim* (kivánságaim, követeléseim). Nem felelt meg *várakozásaimnak*. *Számolok* (számot tartok) barátságodra. *Élni fogok* sziveségeddel'; a német: ,Ich habe keine besonderen *ansprüche*. Er rechtfertigte meine *ansprüche* nicht. Ich mache *anspruch* auf deine freundschaft. Ich werde deine dienstfertigkeit *in anspruch nehmen*.' S Magyarország törvényalkotói a német nyelvhasználat előtt meghajolva csupa *anspruch*-ról beszélnek. Tisza Kálmán: ,Apponyi azt mondja, hogy mi nem vesszük figyelembe a hatalság jogos *igényeit*.' Irányi Dániel: ,Magyarország irodalma oly jelentékeny, hogy az, ki azzal alaposan megismerkedhetik, méltón *tarthat igényt* a művelt ember nevére.' Apponyi Albert: ,*Igénybe vetem* a házszabályok által nyújtott lehetőséget. Oly praecisek-e ezek a kifejezések, hogy más törvények által magyarázatot ne *igényelnének*? Több terhet a nemzettel szemben igenis *vettek igénybe*. Senkisésem volna *képes* érvényt szerezni a magyar államnyelv *igényeinek*.'

De a mivel a legnagyobb visszaélést üzik, az a német *bilden* használatának már többé nem utánzata, hanem a legszélsőbb határig menő kiterjesztése. Ime egy sereg példa. Törvényjavaslat: ,A fegyveres erőt *képezik*: a hadsereg, a hadi tengerészet, a honvédség és a népfölkelés.' Tisza Kálmán: ,Ő nem akar sem nyerni, sem veszteni

alban, a mi ezen jogunkat, alkotmányunkat *képezi*.‘ Apponyi Albert: ,1868-ban is a nemzeti kultúra és a nemzeti egyéniség a vitatkozásnak egyik kiemelkedő momentumát *képezte*. A monarchiának fentartása a magyar nemzetnek egyik alapszükségét *képezi*. Ez *képezi* a természetes átmenetet beszédem végső részére.‘ Ugron Gábor: ,Hogyan képezhetik önök, hogyha a közös hadseregnek kiegészítő részét *képező* magyar hadsereg nem *képez* külön szervezetet és nem *képez* külön adminisztratív alkotást, hogy a nemzet mikép gyakorolhassa ezen jogát, hogy azt elhelyezze és élélmézzé? Ausztriában az alkotmányos élet és a birodalom kapcsát többé nem a szuronyok hatalma *képezi*. Hogy magyar tisztek képeztessenek, az már a honvédelmi miniszter úr szemében aggályt *képez*. Az osztrák gimnáziumok $\frac{2}{5}$ -ében a német nyelv még csak köteles tantárgyat sem *képez*. Csáky gróf felismerte a német nyelv azon hivatását, hogy Magyarországon ez *képezze* a közforgalom nyelvét. Hivatásunk megszűnik, ha germánokká vagy szlávokká leszünk és akkor nem *képezhetnénk* kelet és nyugat között kapcsot. Ne bujjék a miniszterelnök a trón mögé, mert az nem *képez* loyaltitást. Ne kövesse azok tanácsát, a kik neki gyengeségét *képezik*.‘

Satöbbi, satöbbi, satöbbi.

Szóval, a magyar szótár, jelentés- és mondatlan minden kiágazásaikkal szolgálatába szegődtek a német nyelvnek; képviselőink legnagyobb része, a mint a napi tárgyalások alapján mindenki meggyőződést szerezhet róla, elfeledte családi tűzhelye nyelvét; többé nem magyarul, hanem németül gondolkodik; magyar szókkal ugyan, de német szellemenben beszél. Nagy igaza van tehát a tiltakozó szónak, mely a németesítés ellen fölhangzott: Mi nem leszünk németté — azok vagyunk!

Midőn tehát hallok a szót, hogy ,nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk‘, és látom a tettet, mikor előttem áll gyász képével a sötét való, hogy miként korcsosul, miként fajul el nyelvében a magyar, hogy nincs törvénye nyelvünknek, a melyen csorbát ne ütöttek volna; — már ott állunk, hogy annyira megtompult, annyira megbénult a jobb érzék, hogy a nemzet képviselőtestületében az oly szembeszökő idétlenségek, a minők: *távbeszél, védképes, védköteles, tengervéd* sat. többé föl se tűnnek, s ha évek hosszú során át egyszersmászor egy-egy figyelmeztető hang föl szólal is, fásult hidegséggel hallgatják, süket fülre veszik, s beleiktatva a törvénykönyvbe megszentelik s ráerőszakolják, rákényszerítik a nemzetet, hogy e korcsokat nyelve szókincsébe fölvegye s a törvényes, törzsökös fakadékokkal egyenlő jogban és tiszteletben részesítse; midőn látom, hogy a mi nyelvünk alkotmányából eddiglen még épségben állott, hogy már az utolsó szegletkö, a szórend is teljes bomlásnak indul, hogy

még azok is. kiket eddig kivételeknek tekintettünk, a tiszta, eredeti magyarság kikiáltott példaképei, a Jókaiak, Ugronok is nekiestek a rombolás munkájának: akkor kételkedve, habozva állok meg a kiáltó szó hallattára, meginog, a mi eddig erősen élt, a hit lelkemben s akaratom ellenére is ajkamra tolakodik a kérdés: Valóban őszinte, tiszta szívből fakadó szó az, hogy legdrágább, legféltettebb kincsünk a nyelv!? És ajkamra tolakodik a kérdés: Ha nyelvünk, ez a féltett kincs, meg találna szólalni, nem azt mondaná-e: Ez a nép csupán ajkával szeret engem?

SZARVAS GÁBOR.

0

IRODALOM.

A székely nyelv hangjai. Adalék a magyar nyelvjárástanhoz. Írta Steuer János. (Különnyomat a székely-udvarhelyi állami főreáliskola XVII. évi Értesítőjéből. Budapest, Honyánszky Viktor könyvnyomdája. 1888.)

A székely nyelvjárásokról eddigelé már sokan írtak, a Nyelvőr népnyelvhagyományai között is sokszor találunk székely közleményeket; az előttünk fekvő tanulmány mégis sok újat tartalmaz. Az eddig megjelent munkák közül egyikse tudta a székely nyelvjárások hangjait kellőképp jellemezni, egyikse tudta a székely nyelvjárásokat egymástól pontosan megkülönböztetni. Steuer vizsgálódása tárgyává tette az egész székely nyelvterületet s hangtani jelenségeik szerint öt nyelvjárást különböztet meg benne. Ez dolgozatának egyik legfontosabb eredménye; s ő mégsem épít rá a későbbiekben úgy, a mint kellene. A dolgozat címe: „A székely nyelv hangja”; pedig, a mint a szerző maga kifejti, itt nem lehet szó egységes nyelvjárásról, annál kevésbbé nyelvről, mert hisz a székelyek öt különböző nyelvjárást beszélnek; tehát ez a dolgozat igazán a székely nyelvjárások hangjait tárgyalja.

Steuer egyenkint tárgyalja mindazon magánhangzókat és magánhangzó diftongusokat, melyek a székely nyelvterületen hallhatók. A mássalhangzókról keveset szól, mert egészben a köznyelvekkel egyezők. Függelékül közöl egy mesét egymásután mind az öt székely nyelvjárás kiejtése szerint. Tehát ez a dolgozat nem is annyira adalék a magyar nyelvjárástanhoz, mint inkább ezen dialektusok hangjainak fonétikus tárgyalása. Inkább fonétikai dolgozat, mint nyelvjárástanulmány; mert belőle egyik székely nyelvjárást sem ismerjük meg pontosan, hanem csakis az egyes hangokat, melyek ezen nyelvterület egyik vagy másik részén hallhatók.

S ebben a tekintetben nagy dicséretet érdemel a szerző, mert pontos megfigyelés és világos jellemzés tünteti ki dolgozatát. Csakis egyes dolgokra van néhány megjegyzésem. A hangok jelölését illetőleg még mindig nincs egyöntetűség a gyűjtők között; Steuer se használja változatlanul a Nyelvőr ortografiáját, s néha pontatlanság, néha kétértelműség az eredmény. Így ő a rövid *ä* hosszúját *a*-val jelöli; pedig ez csak az *a* hosszújának lehet a jele. Ahhoz az elvhez pontosan kell ragaszkodnunk, hogy a betű felett az ékezett (*é*) szűk és hosszú hangot jelöl; míg a [˘](*ê*) széles és hosszú hangot; tehát az említett hang jele *ä*. Nem eléggé pontos jelek ezek sem *ø* és *ö* („nem egészen az, a mi a köznyelvi *o* vagy *ö*, hanem zártabb ejtésű hangok“), mert így még nem tudjuk, miben áll a hangzó zárttsága, vajjon a nyelvallás emelkedettebb-e (*ø, ö*) vagy pedig az ajak zártabb (*ø, ö*). A vegyes hangú *e*-nek se találó jele az *ä*, mert ez a jel mindenkit a német és finn *ä*-re emlékeztet; sokkal jobb ezen hang számára *ê*-t használni.

Egyáltalán nem tartom helyesnek, ha a nyelvmutatványok leírásában egyszerűsítésre törekszik a gyűjtő. Akárhányszor fordul is elő egy hang, mindig pontosan kell jelölnie s a szövegben a hangok minden észlelhető különbségét föl kell tüntetni. A melyik székely nyelvjárás az *a*-t *q*-nak ejti, ott, akárhányszor fordul is elő, mindig így kell jelölni. Csak abban az esetben tehetünk kivételt, ha a nyomdában nincs annyi a megfelelő betűből, hogy az egész szöveget ki lehetne vele szedni. Ilyenkor úgy segíthet magán a közlő, hogy jegyzetben oda teszi: *a* = *q*; csak hogy akkor az *a*-nak abban a szövegben semmi más hangot nem szabad jelölnie.

A hangok jellemzésénél is akad némi kifogásolni való. Hibás az ú. n. 'terpedt hangzók' meghatározása (én magát az elemezést sem tartom szerencsésnek): „A terpedt hangzók tulajdonképen a szűk ejtésű hosszú hangzóknak megfelelő széles ejtésű párjai, vagy pedig a szélesen ejtett rövid magánhangzóknak hosszú alakjai. E meghatározás szerint tehát a terpedtség nemcsak abban áll, hogy a rövid magánhangzó rákövetkező *l, r* kiestével meghosszabbodik, nézetem szerint ez mellékes (?) dolog; hanem az a lényeges, hogy *l, r* beolvadása következtében az illető hosszú magánhangzó széles ejtésű lesz. Hisz a székelységben az ilyen értelemben vett terpedés beállhat rövid és hosszú vocalison egyaránt. Sőt még az sem okvetetlenül szükséges, hogy a következő liquida elvesszen, s mégis bekövetkezik a terpedés.“ Hibás fölfogás, ha az ember a terpedésben valami különös processust lát. Fonétikai vizsgálódásoknál egyáltalán csakis arra kell tekintettel lennünk, mi van és hogyan van; a hang létrejötte már egészen máshová, a hangtan körébe tartozik. Tehát ez esetben azt kell szemünk előtt tartani,

hogy vannak szűk és széles ejtésű magánhangzók, továbbá rövidek és hosszúak; a magyarban a rövidek mind széles, a hosszúak pedig szűk ejtésűek (más nyelvekben, pl. a franciában nincs így). Egyes nyelvjárások ejtenek azonban szélesen képzett hosszú hangokat is, mint pl. egyes székely nyelvjárások. Ennyi az a tény, a mi a fonétikus figyelmét magára vonja. Hogyan keletkezett ez a széles ejtésű hosszú hang, az is érdekes kérdés, de máshová tartozik. De Steuer magyarázatát még a történeti hangtan se fogadhatja el. Mi e hangtani processust így képzeljük el. Előttünk áll ez a szó *kétször* (illetőleg *kéccör*), második szótagjában rövid, tehát széles ejtésű hangzóval. Az *r*, *l* a magyarban a vele egy szótagba tartozó magánhangzó után el szokott tűnni; hanem e mássalhangzónak nyoma marad az illető magánhangzó hosszúságában. Tehát az *ë* hosszabb lesz, a nélkül, hogy ejtése módja változnék s így lesz belőle *ê* (*kéccê*); sőt megtörténhetik ez a hosszabbodás a mássalhangzó elvesztése nélkül is (*kéccêr*). Más nyelvjárásokban az így létre jött hosszú hang a többi *ê* befolyása alatt szintén szűk ejtésűvé válik (*kéccé*). Tehát azt semmi esetre se mondhatjuk, hogy *l*, *r* beolvadása következtében az illető hosszú magánhangzó széles ejtésű lesz; mert azt csak nem képzelhetjük, hogy a széles ejtésű rövid magánhangzóból előbb szűk ejtésű hosszú lesz s azután válik csak széles ejtésű hosszúvá.

A diftongusok leírásában nagyobb pontosságra volna szükség. Itt mellékes kérdés, hogy hangsúly vagy más hatás folytán jött-e létre a diftongus; a fő dolog az, hogy milyen diftongusok hallhatók a székely nyelvterületen és hogyan képezik őket.

Ezen néhány könnyen pótolható fogyatkozás ellenére el kell ismernünk, hogy Steuer dolgozata egyike legjobb nyelvjárástanulmányainknak; s hogy igazán használható legyen, bővítenie kellene a szerzőnek az egyes székely nyelvjárások jellemzésével.

Tanulmánya elején öt székely nyelvjárást különböztet meg; később azonban mindig csak a székely nyelvről beszél, mintha egységes volna; csak néha hivatkozik egy-egy jelenségnél egyik vagy másik nyelvjárásra. Pedig az lett volna kötelessége, hogy miután a székely nyelvterületen hallható egyes hangokat mind jellemezte, tárgyalja őket nyelvjárások szerint is. Hogy az elsorolt hangok közül egyik vagy másik az egész székely nyelvterületen, vagy csak egyik helyén és pedig melyiken fordul elő, azt ebből a dolgozatból nem tudjuk meg. Reméljük, hogy Steuer folytatni fogja tanulmányait s minél előbb meg fogja írni az öt különböző székely nyelvjárás jellemzését is.

Érdekes tanulságot vonhatunk le abból is, ha ez öt nyelvjárás főbb sajátosságait összehasonlítjuk földrajzi helyze-

tükkel. Legjobban különbözik egymástól a két legmesszebb eső, a keresztúri és a háromszéki. Amaz öző, magánhangzó után az *l* elvész, s ejti az *ä* hangot, emez pedig észő, az *l* megmarad, s nem ejt *ä*-t. Közéjük a földrajzi területen két nyelvjárás esik, a Havasalja s Homoród vidékének nyelve, melyek átmenetet képeznek a két fő nyelvjárás között; mind-egyikben váltakozik az *ö* az *ő*-vel, egyéb tulajdonságaikra nézve mindegyik a hozzája közelebb eső nyelvjárással egyezik. A Havasalján él az *ä* hang s az *l* elvész, mint a keresztúriban; Homoród vidékén nem ejtik az *ä*-t s az *l* megmarad, mint Háromszék megyében. Az ötödik székely nyelvjárás a Sóvidéké, a keresztúritól kissé északra, nagyjában evvel egyezik, csakhogy észő.

BALASSA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Az *ly* ejtése. A Nyelvőr januári számában Szarvas Gábor tárgyalja az *ly* betű és hang kérdését s nagyon helyesen utal arra, hogy ime ez is egy egyszerű hangtani jelenség, s még sem tudjuk pontosan meghatározni az *ly*, *l* és *j* divatjának határait. E bajon akartam én kérdő íveimmel segíteni. azonban az eddigi eredmény vajmi csekély. A szétküldött 700 példányból eddig csak 29 tért vissza hozzám az ország különböző vidékéről: s már e néhány ív is tájékoztat nagyjában az *ly* kiejtését illetőleg.

Ez ívek adatainak alapján valóban megállapíthatjuk, hogy az *ly*-nek háromféle ejtése dívik a magyarság egész területén. Mondhatjuk, hogy van *elyező*, *ellező* és *jéző* vidék. Legkisebb az *ly* ejtésének határa, legnagyobb a *jéző* terület.

Négy ív tanuskodik az *ly* ejtése mellett: Hatvan (Heves m.), Ipoly-Litke és környéke (Nógrád m.), Vály völgy-vidék (Gömör), Gömör megye déli és Heves északi része. Ezen a vidéken, tehát a palóc nyelvterületen, valóban ejtik a palatalis *ly* hangot: *lyán*, *lyuk*, *mellyet* v. *melyet*, *hallya*; szó végén csak a vidék egy része ejti, másutt egészen elmarad: *kirá*, *Mihá*, *szá* (szállj), *mög á* (megállj).

Az ívek legnagyobb része a *j* ejtése mellett tanuskodik. Így ejtik az *ly*-t a Duna és Tisza között: Baja, Bajmok, Szabadka (Bács m.), Kecskemét (Pest m.); Dunántúl: Sz. Fehérvár (Fehér m.), Csetény (Veszprém m.), Inám (Somogy m.); a Tisza vidékén, Tiszáninnen és Tiszántúl: Szentes, Mindszent (Csongrád m.), Debrecen (Hajdú m.), Arad (Arad m.), Nagybánya. Börvely (Szatmár m.); Erdélyben: Kis-Borosnyó, Nagy-Ajta (Háromszék m.), Domokos, Szász-Nyires (Szolnok-Doboka m.). Ezen ívek arról tesznek tanúságot,

hogy a Dunántúl keleti részétől kezdve, a palóc nyelvterületet kivéve egész az erdélyi határszélig a jéző ejtés dívik, és pedig nemcsak az *ijjen, ojjan, ijen, ojan* szavakban, hanem ezekben is *száj, hajja*. Én is a Duna-Tisza-köz szülötte vagyok, s az én kiejtésem mégis különbözik Szarvas Gáborétól. Az ő példáit én így ejtem, így is hallottam otthon ejteni, s ivaik is az egész területen az ilyen ejtésről tanúskodnak: *hájakok mēg, léjelek, szűjön, vajjá mēg* (vallj meg), *hajjá, szőj; széjük föl, moj, tejjes*.

Az ellező ejtés egyedül a Dunántúlra szorítkozik, csak-hogy lassú az átmenet az egyik vidék ejtéséről a másikra. A Duna mellett már ez az ejtés dívik: *selēm, kölök, királ és kiráj, Mihál és Miháj, Károl és Károaj*; Fehér megyében az *ijen, uan* mellett hallható már *illen, ollan, millen*. Tolna megye (Szegszárd), Veszprém (Devecser) és Somogy egy része (Igal, Csurgó) így beszél; *illen, ollan, mellet*; de: *hajja, száj* (szállj) sat. Magyarország legnyugatibb részén, Potyond, Horpács (Soprony m.), Répce-Szent-György (Vas m.), Sormás (Zala m.), a teljesen ellező ejtés dívik; nemcsak *illen, ollan*, hanem *áll* (állj), *száll* (szállj), *halla* (hallja).

Az *ly* ejtésének e leírásában kizárólag a beérkezett kérdő íveket használtam; s ime már nagyjában megvonhatjuk az *ly*, *l*, és *j* divatjának határait. A nyugati határszél ellező, minél közelebb jutunk a Dunához, annál inkább fogy az *l* a *j* rovására; a Tiszán túl már *j* is jelentkezik *l* helyén: *pájinka, mej* (mell). Az *ly* hangot, úgy látszik, csak a palóc nyelvjárás őrizte meg. Mennyivel pontosabban vonhatnók meg e határokat, ha még több vidékről került volna vissza ily kitöltött ív. Szolgáljon ez buzdításul a késedelmezőknek.

Hogy az írásban az *ly* betűt valóban meg kell tartanunk, arra nézve teljesen elégségesek azok az okok, melyeket Szarvas Gábor említett cikkében elsorol.

BALASSA JÓZSEF.

Az elbeszélő mult idő használatához. Tudvalevő, hogy a székely népnyelv egyebek közt megőrizte az elbeszélő mult (praeteritum historicum) használatát is. Tudva van az is, hogy ez a mult időalak közönségesen váltakozik a szokottabb általános multtal. Azonban néhány határozó-szó után a székely következetesen mindig az elbeszélő multat használja. Ezek a határozó-szók: *most, éppen most, az imént, az előbb, elig*; pl. *Most mēne el; Éppen most mēne ki. Az előbb jőve haza. Éppen az előbb jővék vissza. Elig bírám el. Elig láték a sötétbe.*

Ez az érdekes használat egészen új oldalról világítja meg a székely nyelvjárás elbeszélő multját.

STEUER JÁNOS.

Ajang. Simonyi Zsigmond (Nyr. XVII. 10) ezeket mondja: 'Nem lehetetlen, hogy a régi *ajong* szó azonos a székel *ajang* igével, mely nemcsak a. m. 'vonakodik, szégyenkedik', hanem Czuczor és Fogarasi szerint máig is 'habozást, kételkedést' jelent'.

Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Háromszék megyében az *ajang* igének nem ez a jelentése: 'vonakodik, szégyenkedik', hanem: 'kíván valamit, vágyódik valamire.'

FINTA FERENC.

Vajjon 'küszüb' volt-e a 'küszöb'? Azt mondja Vasverő a Nyelvőr XVII. kötetének 495. lapján, hogy a mai *küszöb* szót az ómagyarban hosszú *ü*-vel: **küszüb*-nek kell olvasnunk, mert máskülönb a magyar hangfejlődés törvényei szerint **köszöb* lett volna.

Ha Vasverő a *küszöb* szót különválasztja a *köz* alapszótól s nem csatlakozik az eddigi fölfogáshoz, mely szerint *küszöb* csak változata a *közép* (*ajtóközép*) szónak (MUSzót. 50), akkor csakugyan alapos oka van e szót hosszú *ü*-vel olvasni. De Vasverő nem cáfolta meg az eddigi fölfogást, s nézetem szerint jobb is lesz a mellett maradnunk. Ámde akkor nincs szükségünk hosszú *ü*-re, mert a *köz* szó a régi magyarban úgyis *küz*-nek hangzott, vö. *cuz* HB, sőt *kyz* 1246, *kyzeþ* 1256 (Nyr. VIII. 485); azaz megvan a természetes hangmegfelelés: *ü*:*ö*, vagyis *küszöb* a *közép* szónak eredetibb alakja. Íme ismét egy megállapodás a hangfejlődésben oly értelemben véve, a mint azt 'Még egyszer *isten*' című cikkemben kifejtettem.

Nézetem szerint *küzép* minden nehézség nélkül fejlődhetett tovább egyrészt ezzé: *közép* (*közeþ*); megmaradhatott másrészt így: *küszeb* (*küszöb*). Hogy mi okból történhetett efféle megállapodás, azt már szintén kifejtettem fentebb említett cikkemben. A *küszeb*; *küszöb*-féle hangváltozás pedig akkor állhatott be, mikor a nyelv a *küszöb* szóban már nem érezte a *köz* (*köz-ép*) alapszót, azaz mikor már a jelentésbeli árnyéklat s a használat egészen elkülönítette őket.

Nem egészen kétségtelen tehát, hogy a mai *küszöb* szót a régi magyarban **küszüb*-nek ejtették.

STEUER JÁNOS.

Aggastyán. A Nyelvőr XVII. 530. lapján Nagyszigethi Kálmán azt mondja, hogy én 'épen az *aggastyán*-ra s a róla lehámló nyilván deminutiv értékű képzőre támaszkodva' magyaráztam *isten* szavunkat a Nyr. XVI. 340. lapján. Igaz, hogy az *aggastyán* szót is belevontam magyarázatom körébe, mert ezt a szót még akkor mindnyájan az *agg* szó származékának tartottuk. De nem csupán s nem épen az *aggastyán*-ra támaszkodtam, hanem főkép a *nöslén*-ről lehámló

-stén-nel próbáltam az *isten* szó utórészét magyarázni. Lehet tehát, hogy föltevésém téves, de az *aggastyán* miatt még megállhatna; a *nőstén*-beli -stén-ről pedig alig mondhatjuk, hogy idegen eredetű.

A mi az *aggastyán* szót illeti, annak eredete most már kétségtelen, különösen Négyesy adata alapján. Épűgy lett *Augustin*-ból *Agostyán* és *Agoston*, mint *Kain*-ból *Kaján* és *Kajon*. Vö. PPB. magyar-latin szótárában (1801.): *Kaján* és *Kajon*: invidus ut Cain; neidisch, miszgrünstig, wie Cain'.

STEUER JÁNOS.

Agostyán. Az *agostyán* szónak legfejlettebb használata a melléknévi. De mindössze csak két helyet ismerünk, a hol az *agostyán* szó mint melléknév fordul elő. Az egyik Pesti Fabuláiban található (a g o s t y a n roka'); a másik pedig, a melyre Nagyszigethi figyelmeztetett először, a Pápai-Bod-féle szótárban, még pedig ennek mindegyik kiadásában (á g o s t y á n leány).

Ez a két példa nem sok; azért figyelmeztetem a nyelvészeket a Nyelvőr XV. kötetében megjelent 'Miscellaneára' is, a hol az 514. lapon szintén megtaláljuk az *agostyán* szót: 'Védő Amazonok ti is csatázzatok, tsalmás népet űző Jahel és Debora; vitélő egri nők vezérek legyetek. *Agostyán* Leányok számokat szűkítsék.'

A mi az *aggastyán* szónak eredetét illeti, annál is inkább el kell fogadnom a Nagyszigethi-adta magyarázatot, mert az előbb említett idézetre támaszkodva magam is sejtettem már az *aggastyán* szónak az *Agoston*-nal való összefüggését.

VASVERŐ RAJMOND.

Hibás olvasatok és értelmezések. Majláth Béla 'Telegdi Miklós mester magyar katechismusa' nyelvi sajátságainak sorában fölemlíti ezt a különös szót is: *salmadozás*, s ezzel az észrevétellel kíséri: „Érdekes az előforduló *salmadozás* szó a szövegben így alkalmazva: édes beszédeknek, *salmadozásoknak* általa megcsalják az ártatlanoknak szívöket.“ — E szónak érdekessége csakis annyiból áll, hogy a mellérendelő *s* kötőszócskát a szedő véletlenül vagy tévedésből a rákövetkező szóhoz függesztette. Az idézett rész helyesen olvasva így hangzik: 'édes beszédeknek *s álmodo-zásoknak* általa.'

... P. S z a t h m á r y Károly a 'Történelmi tár' 1881. folyamában 'Művelődéstörténeti adatok' cím alatt egy régi tanúvallatást tesz közzé, melynek szerinte érdekesebb nyelvi sajátságai a következők.

'Es ott ké z e n m e g e s k ü n e k.' Kettős rövidség, jegyzi meg a közlő, *kézenfogva* és *esküsznek* helyett. — A *megeskünek* korántsem áll a jelen *esküsznek* helyett, hanem történeti mult

s olyan összevonás mint: *lőnek, vőnek, hűnek* ezekből: *levének, tevének, hívének*. Különben az egész tanúvallomásban elő se fordul. Lehet, hogy az eredetit így kell olvasnunk, de a közlő így írta át: „az szent egyháznál mikor *megeskvének*” (359).

„És nem kapot hozta el” e helyett nem rabolva, nem erőszakkal, — szintén érdekes rövidítés, magyarázza közlőnk. — Az okiratban mindenütt *kapva* s nem *kapot* áll.

„Varga Györggyel szembe kézi volt.” *Szembe* e helyett: *előtt*. *Kézi volt* elavult alak. — *Kézi volt* hiba e helyett: *kéri volt*. A *szembe* szót találókban magyarázná a jelenlétében.

„Add énnekem a te emberedet” e helyett add énnekem nődöt. — Nem *nődöt*, hanem *asszonyodat* helyett. A *nőd* szón a mai nyelv is csak a feleséget érti; a régi nyelvben pedig különben is szokatlan volt.

„Honnan talán tollhíba *honnan, honnat* helyett.” — Nem tollhíba; épen oly népies alak, mint *onnég, osztég*.

„Az viz parton gyakorta vontak üstököt az két asszonyember.” E helyett cibálódtak egymással. — A „jól megüstökölték egymást” elégszer hallható kitével s az *üstökövonds* nem szorul magyarázatra. Föltünőbb a számbeli különbség az alany és állítmány közt: Üstököt vontak a két asszonyember.

„Alól az fenekén két kilin, öt portai veres bársonyos ezüstös kardok” (771). A közlő kérdőjelet vet a *kilin* szó után s a bevezető sorokban ezt jegyzi meg róla: „Az itt közölt egész tárgysorozatban csak néhány név van, melynek értelmét másokkal is közölve nem tudtuk megfejtetni. Egyik a fegyverek között előjövő *kilin*.” Szabó Dávid (Kised szótár) megadja magyarázatát: „*Kilim*: festékes, szőnyeg, hímes terítő.” Az alsó duna-tiszai vidéken néhol a magyarság ily alakban is ismeri: *tyilim*. A szó a törökből került át a szláv nyelvekbe s a *tyilim* a szerb-horvátból, a *kilin* pedig valószínűen egyenest a törökből a mi nyelvünkbe.

... Jedlicska Pál „Levelek Pálffy Miklóshoz” (Tört-Tár 1881.), mint általában historikusaink, átirásban adja közleményeit. A 699. lapon ezt olvassuk: „A kinek nem fáj, annak nem serzik.” A közlő megkérdőjelezi a *serzik* szót mint olyat, a melyet meg nem értett, de azért mégis átirásban adja; mert egy XVI. századbéli okiratban aligha ilyen ortografiával van írva e szó. Így olvasandó: *sérszik*. A régi nyelvben elégszer találkozunk vele s a székelységben ma is járatos szó, annyi mint: *sebzik*; ugyanazon gyökérnek a hajtása, a melynek *sérül*.

A 700. lapon ezt a kifejezést találjuk: „töbe tagolják a rabokat.” Az átirás helytelen; az eredetiben valószínűen *töbe* áll s így olvasandó: *többé*. A hely kellően kiegészítve így

hangzik: „Kéröm Na(gysá)godat, az szegény rabokat Na(gysá)god meg ne nyomorgattassa, mert ű Na(gys)ága azon megesküött, hogyha azonképpen *többe* (= többé = továbbra is) tagolják az rabokat, valamenni rab bejű, az vasat levágatja az lábáról, és szabadon bocsátja.”

... Barabás Samu a „Thurzók levéltárcájából” című közleményében (TörtTár 1881.) a 724. lapon olvassuk: „Az török fenyegetőzik; s nem jó volna, ha megtréfáltatnánk valahoggy magunkat, és az szegénységet is uer-feliere vetnénk”. A szó után függesztett „*így*” jelenti, hogy a szó az eredeti ortografiával van írva; a kötőjellel való kétfelé választás nem arra mutat, hogy összetétel, hanem kétségtelenül azt jelenti, hogy az első tag: *uer* a sor végére, a második pedig: *feliere* egy új sor kezdetére esett. Helyes olvasással: *verfelye*, többször *verfölye*, annyi mint kocka. A „szegénységet verfelyére vetni” tehát ugyanazt mondja, mit az ismert „kockára vetni, kockára tenni” = veszedelemnek tenni ki. A régi irodalomban nem épen ritka szó s nem egyéb mint a német *würfel*-nek magyarosodott alakja.

... Károlyi Árpád és Szalay József „Nádasdy Tamás nádor családi levelezéséhez” csatolt függelékben a több helyes magyarázatok közt a következő megigazítani valók is vannak.

Holta kelve, holták kelve a kiadók magyarázata szerint annyi mint: óta. Hibás értelmezés; helyesen: reggelre kelve = másnap reggel. A szónak e jelentése tisztán kiolvasható mindjárt azon helyből, a hol legelsőbbben előfordul: „Szent Orsolla asszony estin igen emlegeténk avval, hogy ha otthon volnék, nekem bélest sütnél, azonközbe *holta kelve* csak itt terme Oláh István az bélessel” (10). Codexirodalmunkban járatos kitétel.

„Hol az két láda felől ír Kd. én nekem és Kd. beki-vanno az gelet levelet, nincs oly bizott emberem, kitűl beküdeném Kdnek” (70). A függelékben e helyre vonatkozólag ily magyarázat olvasható: „*gelet levél*, e helyett: *getel levél* vagyis kötelező levél.” Se nem *gelet* se nem *getel*, hanem *gelét* levél; annyi mint: *salvi conductus*, a ném. *geleits-brief*-nek hű másolata: a ném. *geleit* = magy. *gelét*.

„Egy közbeszédként gyakrann égeti az kása az szánkat meg, az tarojánn is fűjjok” (78). A kiadók a függelékben kérdőjelt vetnek a *taró* szó után. Mind a szó, mind a közmondás ismeretes ma nap is: „A kinek a kása megégette a száját, a tarhót is fűjja”. SzD. szerint *tarh*, *taroh* alakban is használják s alutt tejet jelent. Egyébként a *meg* szócska is rosszul van átírva, mert az *még*-nek olvasandó, a vessző

pedig nem utána, hanem elébe teendő, így: 'Gyakrann égeti az kása az szánkat, még tarojánn is fűjjok'.

'Az pénzbe még eddig ide egy pénzt sem köldtek, az egy isten tudja, minemő ide tova való szalag hányással eligitettem meg az uraimat' (116). A függelék 'késlekedésnek' sejti jelentését; anélkül azonban, hogy az eredeti kéziratba betekintenénk, biztosra vehetjük, hogy az átirás helytelen s a *szalag* helyett *zálag* azaz *zálog* olvasandó, vagyis Majláth Istvánné csak egy és más zálog adással elégíthette ki uraimékat.

... Thaly Kálmán az 'Adalékok' tót-kuruc dalának e versszakához: 'Az gajdával, az huszlával ulicában jártunk, holubkákot zabijáltunk, magyarul szpiváltunk' (II. 376) e jegyzetet függesztette: 'Gajdával, értsd: g a z d á v a l.' A mint a kiséretében álló *huszla* és *ulica*, úgy a *gajda* (*gajde*) is tót szó s ugyanaz, a mi a *duda*. 'Gajdával, huszlával az ulicában jártunk' tehát annyi mint: dudával és hegedűvel jártunk az uccán.

'Trombitáját ellopta darunak az varjú, sólyomnak sólyáját, az kappannak kapáját' (Vitézi énekek I. 350). A kiadó a versszakhoz e jegyzetet csatolja: 'Sólya: karó, cölöp'. *Sólya* a lat. *solea*-nak magyarosodott képmása; Calepinustól kezdve minden szótárunkban megvan, jelentése: bocskor, saru.

SZARVAS GÁBOR.

ADALEKOK A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ. D

I. Pótlékok.

ajándék-adás: dorodocia MAI. — *pénz-adás*: attributio WF. — *vessző-ág*: flagrum MAI. — *tábori-ágy*: grabatus WF. — *ezüst alja*: helcysma C. — *alkalmasként*: apposite WF. — *barom-állás*: statio pecuaria, viehstall MA. — Nem messze esett az *alma* a fájától: non multum *dissimilis est parenti WF. — *koronás arany*: *coronatus aureus MAI. — *rezes arany*: aurichalcum, messing MAI. — *egyarányos*: aequabilis WF. — *ő-szerszám-áros*: scrutarius MAI. — *beárnyékozás*: obumbratio Com. § 42. — *vitortla-ászok*: epago MAI. — *büvös-asszony*: saga, venefica, hexe, zauberin MA. — *fő-asszony*: heroina MAI. — *nehézkés-asszony*: infantaria C. — *szakács-asszony*: focaria MAI. — *író-asztal*: pluteus PP. — *beavatott*: initiatus PPI. — *azontul*: juxta, gleich, gerad, wie MAI. — *ázik*: com-madeo MAI. — *eláztak* a sok vendégségben: epulis *fatigati PPI. — *megáztatás*: infusio PPI.

II. Hibák.

164. l. *baksa* mellől *füllen* törlendő s helyébe *folter* irandó.

168. l. *bán* alól „Nincz ám az hadban semmi *Péter bánia*‘ törlendő és áthelyezendő a *bátya* szóhoz; mert ez a szólás helyesen így hangzik: „Nincz ám az hadban semmi *Péter bátya*.“ (Vö. MA. a *had* szónál, hol is a szintén hibás *excusationes* helyett a helyes *exosculationes* áll.)

181. l. *barilla* mellől *ferculum*, *sandapila*, *bahre* ? törlendő, mert a magyar *barilla* (olaszul *barilo*) a. m. *fässchen*, *tönnchen*.

254. l. *bebocsátás* mellől C. törlendő, mert ott *immissio* alatt *belé-bocsátás* áll.

256. l. *megbocsátandó*: *venialis* C. egészen törlendő, mert C-ban *megbocsátandó* van.

302. l. *megbotránkoztatás* mellől C. törlendő, mert *offendiculum* ott *megbotránkoltató*.

312. l. *angyal-bőr* mellől *caligae*: *hose* törlendő; mert az voltaképen a. m. „tarka papiros“, *charta versicolor* PPI. (A *Mon-dolat* is *angyal-bőr*be volt kötve). A *pantallér* sem *pantalló*, hanem „váll-heveder, bandelier“ SI.

334. l. *büntetlen*, *büntetlenség* mellől MA. törlendő, mert ott *büntetetlen* van.

408. l. *bele-csöpögtet* h. olv. *bele-csöpöget* C.

417. l. *cseri*, *cser* mellől *turma*, *sodalitium* ? egészen törlendő, mert *cseri-barát*, *cserifakó* a. m. franciskánus, a *cserbarna* lasznaknál fogva (vö. *hupi-kék*, *sári-nyavalya*); a *cserbasa* pedig nem egyéb mint *csorbads*.

438. l. *csipásodik* h. olv. *csipáskodik* „lippitur“ MAI.

417. l. *Csúz*. E szóról Szarvas Gábor Nyr. XVII. 168. azt mondja, hogy régi szótáraink közül le egész SI-ig egy sem ismeri, holott megvan már MAI. 1621: *erysipelas*: testnek vörös hévkelése, *Czúsz*.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

MAGYAR KERESZTNEVEK.

Azt hiszem, jó szolgálatot teszek a Nyelvtörténeti szótárnak, ha gyűjteményemből, a melyet az Árpád- és Anjou-kori oklevelekből állítottam össze, a latin keresztnevek meghonosodott alakjait közzéteszem. Itt következnek:

Adalbertus: Albert.

Alexius: Elek, Elekes, Elekes.

Aegidius: Egyed.

Amadeus: Amade.

Aemilius: Emőke, Emőkei.

Ambrosius: Amb, Ambrus,

Agnes: Ágnes.

Ambus.

Alexander: Sándor, Sandrin.

Andreas: Anda, Andics, An-

- docs, Andorka, Andorkás,
Andus, Endecs, Endre, End-
rés, Endus.
- Andronicus : Andornok.
- Angela : Angyalka.
- Angelus : Angyalos.
- Anna : Anca, Anics, Annus.
- Antonius : Anta, Antal, An-
talos, Antus.
- Augustinus : Ágoston.
- Aurelia : Aranka.
- Barleus : Barla.
- Barnabas : Barabás, Barlabás,
Barna.
- Bartholomaeus : Bartal, Bar-
talus, Bartus, Bertalan.
- Basilius : Vazul.
- Benedictus : Bed, Beda, Bede,
Bedecs, Bedecsa, Bedecsi,
Bedei, Bedek, Bedes, Bedő,
Bedős, Bek, Bekcs, Beke,
Bekéd, Bekei, Bekény,
Bekő, Bekőd, Bekős, Bena-
bencz, Bencze, Bene, Be-
necs, Bened, Benedek, Be-
néta, Benéte, Benid, Benka,
Benke, Benkus, Benus, Po-
net, Ponéta. Ponit, Panit.
- Benjamin : Bény.
- Blasius : Balázi.
- Bodislaus : Bod, Boda, Bodó,
Bodiszló.
- Bogomerius : Bogus.
- Boguslavus : Bogyoszló.
- Boleslaus : Boloszló.
- Cajetanus : Kajdán.
- Carolus : Karcsi, Károly.
- Casimirus : Kázmér.
- Casparus : Gáspár.
- Catharina : Kata, Katic, Kató,
Katócs, Katus.
- Chazlaus : Csaszló.
- Chilianus : Gelyén, Kilény.
- Christophorus : Kiristfel.
- Chunigundes : Kinga, Kinge,
Kingus, Kuna.
- Claudius : Kolos.
- Clemens : Kelemen, Keleme-
nös.
- Cletus : Kilit, Kilét, Gilét.
- Colomannus : Kálmán.
- Columbanus : Galambos.
- Conradus : Korlád, Korrard.
- Cosmas : Kozma.
- Crispinus : Köröspény.
- Damasius ; Damasa.
- Damianus : Deme, Demjén,
Demő, Demős.
- Damoslaus : Damaszló, Do-
moszló.
- Dániel : Dacsó, Dancs, Dank,
Danka, Dankus.
- Demetrius : Demeter, Demk,
Demka.
- Desiderius : Ders, Dersi, Der-
zső, Dés, Dezső, Dezső,
Dirs, Dirsi, Dirsik.
- Detricus : Detre.
- Dionisius : Dene, Dénes.
- Dobrozlaus : Dobroszló.
- Donatus : Donát.
- Duruzlaus : Doroszló.
- Elias : Elea.
- Elisabetha : Elsa.
- Emericus : Emrő.
- Enoch : Inok.
- Erhardus : Örhard.
- Ernestina : Neszta.
- Ernestus : Irnuszt.
- Esau : Izsó.
- Eugen : Jenő.
- Eusebius : Ozéb.
- Fabianus : Fáb.
- Ferdinandus : Nándor.
- Franciscus : Ferenc, Ferka,
Frank.
- Fridericus : Földrik.
- Gabriel : Gáb, Gaba, Gabos,
Gabsa, Gacsó.
- Gallus : Gál, Gálos, Galsa,
Kakas.
- Gebhardus : Gebárt, Gebe, Ge-
becs, Gebős, Gebsa, Gebse.
- Gedeon : Gida.
- Georgius : György, Györgye,

- Györk, Györke, Gyura,
 Gyuri, Gyurka.
 Gerardus : Gerolt, Girolt.
 Germanus : Gyármán.
 Gervasius : Gerő, Gerőd, Gerős.
 Gregorius : Gegő, Gegus, Gergely, Gerege, Görgény, Görgő, Görgös.
 Grisoldis : Zsoldis.
 Hedricus : Hédör, Hedrő, Hedrik.
 Helena : Ilona, Iloncs.
 Henricus : Herrik.
 Hildegard : Hilda.
 Hyacinthus : Akcint.
 Hippolitus : Ipoll.
 Iacobus : Ják, Jakab, Jakabcsa, Jakabos, Jákcs, Jákó, Jaksa, Jakus.
 Ioachimus : Ivachin, Ivahun, Javachin, Jovachin.
 Iobus : Jób, Jóbos.
 Iohannes : János, Iván, Iváncs, Ivánka, Ivános, Jován, Jovánka.
 Ionas : Jona, Jone, Gyune.
 Irinaeus : Erne, Ernei, Ernő.
 Iroslaus : Iroszló.
 Kunz : Konc.
 Ladislaus : Laczk, László.
 Laurentius : Löre, Lörent, Lörente, Lőrény, Lőrinz.
 Leodegar : Ledegér.
 Leopoldus : Lepold, Lipolt.
 Lothardus : Lotárd.
 Lucas : Luka, Lukács.
 Ludovicus : Iajs, Lajos.
 Lupus : Farkas.
 Magdalena : Lenke, Magics, Bagics, Magdolna.
 Marcus : Márk, Márkis, Márkocs, Markus.
 Margaretha : Margics, Margit.
 Maria : Manga, Marinna.
 Martinus : Márton, Mártonos.
 Mathaeus : Mátyás.
 Mauritius : Móric.
 Maximilianus : Miksa.
 Melchior : Menyhárt.
 Michael : Micsa, Micse, Micsk, Miczk, Mih, Mihály, Mihálcs, Miháld, Misk, Miska.
 Mojses : Majus, Mojs, Mojsa.
 Nathanael : Náta.
 Nicolaus : Mika, Mikcs, Mikcse, Mike, Mikecs, Miklós, Mikó, Mikócs, Mikócsa, Mikód, Mikola, Mikse, Mikséd.
 Pangratus : Pongrác.
 Pascasius : Paska.
 Paulus : Pál, Páld, Páldos.
 Petrus : Pet, Pete, Péter, Péterd, Péteres, Péterke, Petk, Petke, Pető, Petőcs, Petőc, Pétör, Pétörnye, Petős.
 Philippus : Fila, File, Filep (Fülöp), Filke, Filpe, Filpes (Fülpös).
 Prisca : Piroska.
 Radozlaus : Radiszló, Radó.
 Raphael : Rafain.
 Rolandus : Roránd, Loránt, Jandó.
 Rosalia : Rózsa.
 Rudolphus : Rezső.
 Samuel : Sam, Samod, Samu, Soma.
 Sebastianus : Seba, Sebe, Sebecs, Sebenye, Sebestyén, Sebő, Sebők, Sebős.
 Seraphinus : Szerefel.
 Severinus : Szeverény.
 Shazlaus : Saszló.
 Siegfried : Széfrét, Szevered, Szifrid.
 Sigismundus : Zsiga, Zsigus.
 Simeon : Simód, Simók, Simon, Simonka, Sinka.
 Sobieslaus : Szoboszló.
 Stephanus : Csépán, Estyi, Ics, Icsk, Istefán (István), Istók.
 Thaddaeus : Tádéka, Tádiás.
 Theobaldus : Tíba, Tíbolth, Tibonya.

Theodorus : Tiva, Tivacs, Tivadar. (Thywach mester, Tivadar bán fia, 1323. a Gyovád nemzetségből, Hazai Okmt. IV. 133.)
 Theophanes : Tiván, Tivánd.
 Theresia : Terus.
 Thomas : Tamás, Tonk, Tonka, Tonsa.
 Tiburtius : Tiborc.
 Tobias : Tabiás.
 Tristianus : Terestyén.
 Tymotheus : Tim, Tima, Timók, Tinsa.

Valentinus : Bálint.
 Venceslaus : Vencel, Vencő, Vinszló, Viszló.
 Vincentius : Bencenc, Vince.
 Vitalis : Vitályos.
 Vitemerius : Itemér.
 Vitus : Vid, Vida, Vidas, Vidk, Vidó, Vidos.
 Wilhelmus : Vilmod, Vilmos.
 Ugulinus : Ugra, Ugrin.
 Ursus : Medve.
 Zazlaus : Zászló.
 Zoislaus : Szoiszló.

KUBINYI FERENC.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Hangutánzó szólásmódok.

A 'Természettudományi Közlöny' egyik régebbi kötetében (IX.424) olvastam Herman Ottónak e tárgyról szóló adatait, s ez indított arra, hogy az előttem ismereteseket nyilvánosságra hozzam.

Így a Herman Ottó közölte *békabeszédekhez* még a következőket adhatom. Oláh béka kérdi társától: 'Çe duç rumùn?' (Mit viszel román?) A másik feleli: 'Ūnt, ūnt, ūnt!' (Vajat, vajat!) A székely béka kérdi társától: 'Mit varsz, mit varsz?' Felel a másik: 'Fekete zekét, fekete zekét.'

Mikor a disznókat haza kergeti a zivataros idő, az anyakoca így zsémbel: 'Ha tudtam volna, köpönyeget hoztam volna!' Mire az apraja siró hangon mondja: 'De ha nincs, de ha nincs!' Más versio szerint az anyakanca azt mondja: 'Jó volna ha bunda volna, jó volna ha bunda volna!' Mire az aprók a föntebbi feleletet adják.

Mikor a ludak enni mennek egymásután, mind mondják: 'Mind együtt gyűjtünk, mind együtt gyűjtünk.' De ha a buzaszemekhez érnek, azt mondják: 'Kiki magának, kiki magának!'

A pulykák fűnek-fának panaszkodnak: 'Csak így élünk csak csak!' De ha megharagszik a kakaspulyka, rájuk ijeszt: 'Kudulásomból is eltartlak!'

A kakas udvarol a jércének: 'Akarod-e Kata?' Esküvő után a jérce félre áll és mondja: 'Tatar, tatar!' (Székely tájszólásban annyi mint gyenge legény.)

A disznó törökbúzaevés közben elégtelen mondja: 'György, György!' Ez bosszantotta az inast, kit Györgynek hívtak, s mikor legközelebb enni adott a disznóknak, nagyot üt bottal az állatok orrára; mire azok illedelmesen elröfögik magukat: 'György úr, György úr!'

A nagy kutya nyugodtan habzsolja ételét, biztatván a kisebbet: „Hagyok-hagyok.” De ha a kicsi türelmetlen lesz, r-ből kezd beszélni. Ugyancsak a kutyák a kerítés két oldalán összeeszevén, kérdi az innenső: „Te ki kutyája vaaagy?” Feleli a másik: „A Szabó Pál uramééé!” Mondják, hogy a veszekedést emberi hangon folytatják, de kérdezősködéseimre ennél többet nem tudott senki mondani.

Párosodás után jajgat a bárány: „Már én többet neem próbálom!” Esztendőre azonban efelejtí a szülesi fájdalmakat és vígan kerül a bak mellé: „Mééég egyszer, mééég egyszer!”

Befejezésül közlöm még ama hangutánzó szólásokat, melyeket a malmokról tud népünk.

Nagy szárazság idején alig fordul a malomkerék és kérdezi: „Hol-lát-tál-fel-leget, hol-lát-tál-fel-leget?” A másik kerék feleli: „Imitt-amott, imitt-amott.” Ha egy kis eső megnöveli a patakot, így hálálkodik a kerék: „Én istenem legyen hálád, én istenem legyen hálád!” De ha nagy eső után a patak árja gyorsan forgatja a kereket, megharagszik mondván: „Uccu disznó teremtetete, uccu disznó teremtetete!”

Oláhfaluban a malmot szárazság idején utoléri a vándorló kedv, mert visító hangon mondja: „Csiiikba megyek, Csiiikba megyek!” De ha bő vize lesz, lemond szándékáról: „Akár itt, akár ott, akár itt, akár ott!”

Nagy bőjtben az olajtörő malom mondja: „Ho te ho, ne te ne, anyád is olyan mint te!”

Megjegyzem még, hogy a szólásmódok hasonlósága különösen akkor szembe ötlő, ha azokat hangosan mondjuk. Írásjelekkel nem lehet annyira a hangutánzást, szakadozottságot, vagy gyors ejtést kifejezni.

(Csik-Somlyó.)

WIEDER GYULA.

Szólásmódok.

Dunántúliak.

A kasznárék árkuiban csuszkátunk.

Kullogóba mégyék: asszony megy el kipuhatolni, tetszik-e a házasulandó legény a lányos háznál vagy a lány a legénynek.

Ez is élte a feleséget: házasságtörő életet folytatott vele.

Hégynek hajcs, vőgynek tarcs (kocsis szabály a hajtásra nézve).

Kódis szérré: rozoga paraszt szekéren kocsizni.

Kiejé ezek a marhák? A Pikejé (Pick zsidóé). Ezejé ez uraságjé. Egy gazda emberejé.

Ez az asztal avadzál: utamban van, akadályoz. (Egy pátyi öreg asszony mondta.)

A mit mutatott a szöllőtüke, ki is hoszta, még is vallotta: megmaradt rajta a szöllő.

Köddűnek a hegyek : köd száll föl belőlük.
 Mindig csak a lapost lepi a ménés, a dombost nem szereti (a legelőről mondta a csikós).
 Kacérkonnak a fiatal kancák : kezd bennük az ősztön ébredni.
 Jól földöz ez a mén. Sállik a kanca. Rideg ménés : heréltek.
 Szűz gulya : fiatal tinók.
 Szögezd be az ajtót : zárd be.
 Szömre hénnya : szembesíteni.
 Té-tó tekéntek : ide-oda, körül tekintek.
 Azon tilónnak : töprenkednek.
 Nagyon pénzhetnékje van.
 Nem tudok hé-há lenni (Tolna).
 Össze-zecsekölődött a szőlő a kosárban : összerázódott (Nógrád).
 Már máskor is megjártál : megjártad (Nógrád).
 Vótam én ott már öt vagy hat csatára is : izben (Heves).
 Képesint iszik bort : mértékletesen (Turkeve).
 Nyagda ez a dugóhuzó, nyagdul ide-oda : nem áll biztosan, lötyög (Cegléd).
 De tasla is vagyok ezen az arcképen : nincs semmi formám (Cegléd).

CSAPODI ISTVÁN.

B a b o n á k.

1. Mozdik a macska, vendég jön.
2. Kedves vendég jön, mert a macska a fülön fölül mozdik.
3. Cserreg a szarka a ház előtt, vendég jön.
4. Ha a kakas békukarikol a konyhajtón, vendég jön.
5. Ha a kutya valakit megharap, a szőriből le kell vágni s a sebet azzal bekötni, a seb hamar meggyógyul.
6. Ha az ember nagy pénteken nap fölkelte előtt valamely folyóban v. tóban megfürdik, egész esztendőben korán föl tud kelni.
7. Ha a borjút, csikót, malacot nagy pénteken herélik ki, nem lesz neki baja.
8. Ha evés közben a tányér magától elhasad, valaki meghal a háznál.
9. Ha a kést az asztalon hasával le-, élével fölfelé fektetik, pör lesz a háznál.
10. Ha valaki a késsel evésközben pöngéjét az asztalhoz verve zörget, pör lesz a háznál.

(Győr m. Bőny.)

TOLNAI JÓZSEF.

Találós mesék.

Mijír csinájják a kemencét a házba? — Mer a házat nem csinájják a kemencébe.

Mi van a házba, amit nem csinálnak? — Hasadík.

Ha megszegik egész, ha meg nem szegik fél? — Háztető.

Ha a házban se ajtó se ablak nem vóna, hogy mehetnél ki rajta? — Az ajtó meg az ablak hején.

Kívül a foga, belül a pofája? — Malomkeringő.

Vikonyabb a nádnál, magasabb a toronynál? — Eső.

Mi megy át a vizen árnyék nélkül? — Hang.

Hód letette, nap felvette, gelebjiibe beletette? — Harmat.

Vízen megyen, vízt viszen, magába egy csépp sincsen? — Nyereg.

Tíz embernek egy szakála? — Fokhagyma.

(Szabolcs m. Bököny.)

CSILLAG JÁNOS.

Gyermek-játékok.

K ö r ö s d i.

(A lányok és fiúk összefogózkodva kört csinálnak, a közepén álló rákezdi:)

Ej szêna alla, szêna szakadíktya,

Benne vagyok kerék asszon,

Kerék kis mënyecske.

(Egyet kiválaszt:) Ezt ölelem ezt csolkolom.

(Mindnyájan:) Ódorgya, bódorgya!

Zab szêrda! Juliska!

Szita, szita pintek,

Szerelem csôtörtök,

Zab szêrda! Juliska!

Juliska is szíp mënyecske,

Rakd ide, ide is, oda is,

Ami házunk elejbe is, odább is.

Íg a gyêrtya, ha mëggyujtyák,

Ezt a lányok szípen fujják.

(Gyorsabb tempo.) Mëgkőkezik ami kutyánk

A szôma likába,

Ëggyik gyômbér másik szegfû,

Iszok pálinkára.

Maraggyunk uccába.

(Rábaköz.)

POLLÁK MIKSA.

Tájszók.

Baranyamegyeiek.

- c a f a t : rongy, rojt.
 c a f a t o s : rongyos, kopott, roj-
 tos szélű, tépett.
 c á f o l : lehord, lepiszkol. „De
 lécáfolta a birót.”
 c á g ě r : óramutató.
 c a k o r : patkány (Bélye).
 c a l b á j : a fejtéskor a zavaros
 bor.
 c a l t : coll, hűvelyk.
 c a n d r a , c o n d r a : rossz nő-
 személy.
 c é c ó : vígság, mulatság.
 c i f r a : kép, rajzolat.
 c i f r á t í r : rajzol.
 c i g á n p e c s ö n n y e : laci pecsenye.
 c i g r a r é p a : cékla.
 c i g u l a : szegély a szűrőn.
 c i m ě t : fahéj.
 c i n c : párkányzat a házon v.
 bútoron.
 c i n d ě r i k u k o r i c a : apró szemű
 kukorica.
 c i n ő g e : cinke.
 c i p e k : cipő.
 c ő k l e : cinkefogó.
 c u m m a : csutka.
 c ü v e k : cövek.
 c s a l b a h a n n i : megcsalni.
 „Nem akarom má c s a l b a
 (c s ó b a) h a n n i .”
 c s a j k o s : lompos, vizes ruha.
 c s a l á d . „Sok családom van”:
 sokan vannak a családtagok.
 c s a l á n g : csalán.
 c s e l é d : családtag. „Sok cse-
 léddel vagyok.”
 c s e m p e : csorba.
 c s e p é s z : töpörtő.
 c s é p l ő : csép.
 c s e s z t e : érintette.
 c s e t n i k : pandúr.
 c s é v : cső; „csévēs” a pálin-
 kafőző üst hűtő vizes hordója.
 c s ő c s a g : bojtortvány.
 c s i g a : gém.
 c s i g á s k ú t : gémes kút.
 c s i g a á g a s : kútágas.
 c s i g ő r : lőre.
 c s i k k a s z t : elsikkaszt.
 c s i k l i : csolnak.
 c s i k o r g ó s c s i z m a : nyikorgó.
 c s i l i n g : sterna hirundo.
 c s i n á l ó , ó r a - , a b l a k - , p u s k a -
 csináló: órás, ablakos, puska-
 műves.
 c s i n g e : labda.
 c s i n g é z : labdáz.
 c s ő c s a : megrágott étel.
 c s ő c s á z o k n e k e d : meg-
 rágom az ételt s úgy etetlek.
 c s ő c s e a p u s k á n a k : a g y u -
 tacstartó, piramis, melyre a
 kakas üt.
 c s ő k é l : kevés. „Csőkél a fizetés.”
 c s ő n ő g : cseng.
 c s ő r ő k o s á r : karra való kosár.
 c s ő r ő s z n y e : cseresznye.
 c s ő s z e : selyp.
 c s ő s z é n b e s z é l : selypít.
 c s ő t t ő g a z ó r a : ketyeg.
 c s u t o r a : kulacs.
 c s u t o r a h ó d j a : a kerek pót-
 lék az egyik oldalában.
 c s ú r o n v i z : csupa víz.
 d á n g o b á l : álldogál, lebzsel,
 elhúz. „Eldángobáli az időt.
 Eldángobál az úton.”
 d ě p ó : áristom.
 d ě r é k p é n z : tőkepénz.
 d ě r é k ú t : ország-, köves út.
 d é v é r : keszeg (hal).
 d i s z n ó s ó l : sertésól.
 d o m b é r o z : ugrál, dobog.
 d o n g : a víz jön a föld alul.
 d o n g á s : talajvíz.
 d ő b r ő c : vörös bőrbetegség.

dörömb: domb, part.
 dug: tol. 'Dugd a talicskát.'
 dugasz: dugó.
 duhán: dohány.
 dunga: donga.
 durgat, pattog, pattogat ostor-
 ral s kukoricát.

durgott kukorica: patto-
 gatott kukorica.
 durung: dorong.
 durungáz: bukfencet vet, föl-
 bukik.
 dzsindzsa: a lapályon ma-
 radt víz az áradás után.

(Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

R Á B A K Ö Z I E K.

gabbancs: gebe.
 gabuorgya: goromba (a szél-
 ről mondják).
 gerendűő: az eke rúdja.
 giérnya: magas, sovány.
 göríny: a m. leány.
 gugyi: bagólé a pipában.
 halláb. A víz színén levő nő-
 vények oly erősen szövődnek
 össze-vissza, hogy vigyázva járni
 is lehet e rengő talajon; de
 alatta 2—3 ölnyi mélység. A
 Hanság tele van ily hallá-
 bakkal.
 háznyég: hausknecht.
 heves. Ha a víz itt-ott nem
 fagy be, az ily léceket he-
 vesnek mondják.
 hemmes: mumus.
 hők még: vissza; a járomba
 fogott ökröknek mondják, ha
 a szekeret vissza akarják tolatni.
 hugyos-lamos: pisás pl.
 a kis gyermek.
 huóltetin: holttetem, kinövés,
 rendszeren az arcon. Állatoknál
 is előfordul.
 iéfuttat. A Hanságban terem
 bizonyos fű, melyet csak a
 boszorkányok ismernek s ezzel
 megronthatják az embert, hogy
 örülten fut, míg félholtan össze
 nem esik. Így beszélnek nálunk.
 iépártulla: pártfogása alá
 veszi.
 iész/ziér: a ki sokat eszik s
 mégis sovány.

in; a gyékényszövésnél használ-
 ják, a tenyérrel sodorják sásból.
 it-nap: egész napon át.
 kalinkuó: kicsi, véres-hurka
 a gyermekek számára.
 kankís: mumus.
 kérésztéz: indulóra (pl. Rá-
 kóczy-induló) táncol.
 ketle-kotla: a ki sok ha-
 szontalanságot beszél.
 kettűőzőő: kéveközőő.
 ki- v. elnadrágű: megver
 (az alfelen).
 kiskerbe nízűő: sanda.
 kituópű: kipótól.
 kitutta: kizárta, megcsalta;
 pl. az örökösödésnél az egyik
 testvér a másikat.
 kokasszeg: láncon függő
 hajtott szeg, mellyel a geren-
 dőt a taligához akasztják, ille-
 tőleg a talyiga tengelyére erő-
 sített láncot a gerendőre huzzák
 s hogy vissza ne csusszék, a
 kokasszeget a lánc elé állítják
 a gerendőn levő lukak egyikébe.
 kopuo: nádtartó.
 kopuóti: kopoltyu.
 kormány v. hadaruó l.
 ekénád.
 köpe: a fejsze háta, foka.
 közlet: minden másodikat ki-
 hagyja. 'A tyuk közlet': min-
 den második nap tojik.
 kukkoñ: a két végén lukas
 tojásbéj, melyből a tartalmát
 kifujták.

k u ó m á r l á d o : kiste. vele a szürün, nyele olyan
k u r u g l a ; a szemet tőlják össze mint a gereblyéé (geráblo).
(Beő-Sárkány).

GÖSY GÉZA.

Erdélyiek:

a p o l n i , a p o l á s , á p o l g a t , b e n a H ó v a s : Erdély nyugat-
mikor hozzálát valaki gyermek- részi hegyek.
hez, beteghez vagy kerthez h i v a t a l o s : hivatalnok. „A
(ápolni); „csókolni“ értelemben hivatalosak azt mondták...”
nem használják. i s t r a n g : kötél.
b o l d o g t a l a n : ügyetlen. „Egy í s z k i t e l n i : ösztökelni.
boldogtalan mumák vén ember.” l e h e n d a v a g y l é h a a ritkás
c s a v a r a : láрма, civódás. „Ne ruhaszövet.
csájjatok oj nagy csavarát!”
d ú d : ének. „Ojan dúdat csa-
patt!”: dudolt, énekelt.
é d e s ' p á m , é d e s ' n y á m : édes
apám, édes anyám.
e l s u r g y á r n i : elcsenni, el-
lopni (némi tréfás árnyalattal).
e l s u v a s z t a n i : elrekkenteni,
eltökíteni, elsikkasztani valamit.
e l e b b e d a gondozatlan seb,
a takarítatlan szoba.
f é l f e n e k ű cseber: egy feneke
van.
g ü b b e n ő : vízmossó hely, mély-
ség a vízben, honnan a behul-
lott víz forrongva lökődik ki
s tajtékozva rohan el; néha
„forgó, örvény, sellő” értelmé-
ben is használják.
g u d u : gödör, zug, buvóhely
(gúnyos értelemben).
h a m a r a c s k a lefeküdtünk :
korán.
h ő b ő r t e s : hóbortos.
h o s s z ú k ó : hosszúdad.
h ó v a s : havas. A Hesdáltól
(Tordahasadéki hegyvonal) már
kezdődik a tordai ember szemé-
(Torda.)

KANYARÓ FERENC.

Szatmármegyeiek.

b e k ó r i n g y á l : bejár, össze- s o s e megyen az iskolába, ha-
jár. „Ojan huncut az a fixig, hogy nem bekóringyalja a mezőt.”

csárdé: a máléban elvetett magos kender.

csilánt: csalán. ,Erigy má há csilántot szedni, a libák mingyá itthun lesznek.'

csutrinka: örvény.

csuflinkázik: a vízbe leugrik s néhány percig a víz alatt van. ,Az a Gyuri ojan jól tud csuflinkázni, hogy má no.'

dalmohodik: megkövéredik. ,Ennye sógor, be megdalmohodott ez a te fíjad.'

ellisztel: elszalad, megugrik. ,Az a Nagy Józsi ugy ellisztelt, hogy senki se érte utól.'

fáskodni: kemény szívű lenni. ,Ugy fáskodik a tisztelendő ur, pedig hát engedhetne.'

határoz: mérsékel. ,Ha az az ember akarja, meghatározza magát a pájinkától.'

kabola ut: több összevágó szekér út, vagy gyalogösvény.

kajtárkodik: kutat, lopni

(Szatmár m. Patóháza.)

akar. ,Mikor megláttam, javába kajtárkodott.'

kajács: kajsza.

kofa: egy hosszúkás fa edény, melyben vizet tartanak; némely helyen kártusnak hívják.

meglippen: meghuzódik. ,Ha azt akarod, hogy meg ne harapjon a kutya, lippenj meg előtte.'

megnádol: megver. ,Ugy megnádolta a fíját, mint annak a rengye.'

plutás: tutajos. ,Majd mikor a plutások eljönnek, vehedd deszkát, nem lesz akkor annak nagy szeme.'

salámos: porhanyós, melyet az eke vékony szeletekben hasít be. ,Soh'se láttam ojan salámos földet, mint ez.'

trefel: talál. ,Ugy eltrefelte a madarat, hogy abba a szempillantásban le bukott.'

BARTÓK JENŐ.

Néprománcok.

Falu vigin van egy kis gunyhócska,
Abba van egy diószin nyoszolya;
Nyoszolyába egy barna mēnyecske,
Előtte van diószin bőcsője.

A lábával csak ugy ringatgattyá,
Szép szájával csak ugy csicsisgattyá:
Alugy, alugy szerelēm virága,
Szerelēmből jöttél a világra.

(Változat): Alugy, alugy, észēm a szíp szádat,
Verje mēg az isten az apádat!

Lányok lányok, rólam tanullyatok,
A legínnek csókot nē aggyatok;
Mert az a csók nem esik hiába, —
Hull a könnye a bőcső gombjára.

(Békés-Doboz.)

BALOG ISTVÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Magyarnak Pécs, németnek Bécs.

Pécs derék város, szép város s a kik benne laknak, azt mondják, hogy igen kedves város is. A mi engem illet, nekem egyébként is sok okom van Pécs városát igazán tisztelni és becsülni.

Nem a leszólás, nem is a kötekedés viszketege beszél hát belőlem, mikor őszintén kimondom, hogy Pécsről azt az egyet sohasem birtam megérteni, vajjon mivel szolgálhatott rá, hogy a magyar közmondás (Erd. Ball. CzF.) Béccsel állítsa páronalba. Miért épen őt? Miért nem Budát, a ,hajh régi jó Budát', a melyre a magyar mindig büszke volt s a melyről Calepinus magyarjai különben is azt hirdették, hogy ,in tota Europa tres omnium pulcherrimas esse urbes, Venetias in aquis, *Budam in monte, Florentias in planitie'.

Igaz, hogy a magyar városok közül Bécs-re csakis Pécs rimel, de az is igaz, hogy a közmondások nem a jó kaden-ciák kedviért, hanem vagy egy-egy emlékezetre méltó történetke megörökítése, vagy egy-egy mélyebb értelmű igazság népszerűsítése kedviért kapnak csak életre. Azt a mesét pedig, a mit Szirmay (Hung. in Parab. 170) s utána a Közhasznú Esméreték Tára és Kassai szókönyve mint történeti igazságot ad elő, hogy t. i. az a közmondás onnan eredt volna, mert I. Lajos 1364-ben Pécssett főiskolát állított s mert az egész hazából Pécsre gyülekeztenek tanulásra a magyar ifjak, valamint a németek Bécsbe — mondom, hogy ez lett volna a közmondás szülő oka, ma már bajosan hiszi el valaki. A Toldi Miklósok, Forgács Balázsok és Palisnai Jánosok kora bizony nem ért rá arra, hogy a pécsi akadémia

és a bécsi egyetem látogatóiról összehasonlító statisztikát készíttessen s hogy épen ez oly kiváló mértékben, egész a példabeszéddé válásig, lebilincselhesse a nemzet figyelmét.

De mégis csak kellett valami okának lenni? Minden ok nélkül csak nem támad efféle közmondás. Bizonyára nem! Meg is mondom mindjárt előre, hogy az indító ok mi volt. Egy rendkívül érdekes félreértés, olyan félreértés, a minőt a nép-etimologia, ha nem is mindig ennyire tanulságosat, gyakran szokott elkövetni.

A Nyelvőr minden olvasója, ha csak egy kicsit lapozgatott is MA. vagy PP. szótárában, jól tudja, hogy ezekbe helyel-közzel régi magyar közmondások is vannak beillesztve. Fölhasználásukat, sőt a kikeresésüket is nagyon megnehezítette az, hogy inkább csak ötletszerűleg, nem pedig bizonyos vezérszók szerint következnek egymásra. A Nyelvőr segített e bajon s XI. kötetében kiadta MA. közmondásait betűrendben. Így már könnyen megtalálhatjuk a *Pécs-Bécsi* közmondás eredeti alakját is. A 428. l. ezt olvassuk: *Magyarnak cze cz, Németnek b é c z, s a közmondások kiszedője, Kisbíró Márton csillag alatt hozzá tette, hogy az ő példányában a *cze cz* szót avatatlan kéz *Pécs*-re változtatta. E megjegyzés akkoriban nem keltett figyelmet s én is csak e napokban vettem észre. Az ekként írt közmondás ritmustalan formája mindjárt elárulja, hogy annak voltaképen vagy így kell hangzania: ,Magyarnak *cze cz*, németnek *becz*‘, vagy pedig ,Magyarnak *czé cz*, német-nek *bé cz*‘.

E kérdést eldöntendő, keressük föl MA. magyar-latin részében a *cze cz* és a *czé cz* szót. A II-ik kiadásban (és csak is ebben) megtaláljuk csakugyan a *czé cz* szó alatt a közmondás hibátlan alakját: ,Magyarnak *Czé cz*, németnek *Bé cz*‘; a mit ismerve MA. helyesírását, így kell olvasnunk: ,Magyarnak *Csé cs*, németnek *Bé cs*‘. (Vö. Nyr. XVII. 29).

Itt már most állapotjunk meg egy kissé s gondolkozunk az eddigi eredményeken. Annyi már az első pillanatra is kétségtelen, hogy ez a *Csé cs*, noha MA.² idézett lapján nagy kezdőbetűvel van is nyomtatva, helynévre egyáltalában nem vonatkozhatik; mert ha már Pécs-et is bajos Béccsel összehasonlítani, az abaúji, borsodi és zempléni falvakat épenséggel lehetetlen. Ha pedig a *csé cs* köz főnév, a mint-hogy e szerint más nem is lehet, akkor a *bé cs* is, a mivel

amazt összehasonlították, szintén csak köz főnevet jelenthet. És valóban, MA-ban a Magyar szó alatt, valamint Baronyai Decsi János Adagiáiban is (Bártfa (1598), honnan MA. az ő közmondásait kiírogatta, mind a *csécs*, mind a *bécs* kis kezdőbetűvel van nyomtatva (Decsi: Adag. 132. l.).

Ezzel eljutottunk a kérdés legnehezebb részéhez. Mit jelent ez a *csécs* és mit a *bécs* s mi egyáltalában e közmondás eredeti értelme?

Decsinél (Adag. 132. és 268. l.) s vele egyezőleg MA-nál és Kis-Viczaynál is közmondásunk latin egyértékesei így hangzanak: ,Admirabiles in nectendis machinis Aegyptii. (Conos artoxya)'. — MA.⁴ 317. l. németül is értelmezi: ,Verschlagne Ränck-Erfinder, mit geringem Geschenck eines andern Mühe und Arbeit belohnen.'

A német szövegből már kezdjük sejteni, hogy a közmondás olyasmit jelenthet, mintha a fortélyos német a magyar fáradságát és munkáját valami csekélységgel szokná megjutalmazni. A tiszta átértést az zavarja leginkább, hogy sem a *conos* sem az *artoxya* jelentését nem tudjuk és a közkezen forgó görög és latin szótárakban is hiába keressük. Vissza kell tehát mennünk egész Rotterdami Erasmusig, mert a mi Decsink meg ettől szedegette a latin adágiákat.

Erasmus (Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia. Lugd. bat. 1703. T. II.) az *Admirabiles in nectendis machinis Aegyptii közmondásról ezt jegyzi meg: ,de versutis et ut ait Plautus, consutis dolis dictitatum' 603. l. A ,conos artoxya'-t pedig így értelmezi: ,(dicitur) de similibus et inter sese respondentibus. Quidam eruditi putant conon pistorium esse instrumentum, non dissimile artoxyae, quod panarium scalprum videtur significare. Caeterum ex his, quae mox sequuntur apud Suidam, apparet conos munuscula quaequam fuisse, quae pueris dono darentur. Proinde vide, ne competat (adagium) in eos, qui vili levique munusculo compensant operam alicujus.' 983. l.

Ebből most már egyszerre világos az egész. Valamint a *conos* gyerekeknek való, díbdáb ajándékokskát, szintűgy a *csécs* is a régi magyar nyelvben gyermekjátékot jelentett. MA. szerint ugyanis *csécs* a m. crepundia, ezt pedig C. így értelmezi: ,sunt prima munuscula, quae dantur pueris'. A Ny-

TörtSz. még két adatot közöl e szóról a XVII. századból: ,becsülendőt böcstelen dibdáb csécsért elád'; továbbá: ,az aprólékos csécsért ne cseréllyük el a megmaradandót.'

Az előzményekből már szinte sejtjük, hogy a *bécs*-nek viszont valami maradandó értékűt kell jelentenie. És csakugyan így is van. *Bécs* (lat. *bes*) pénzegység volt, és pedig a fillérnek két-harmad része. Az 1591-ben megjelent Magyar Arithmetika világosan megmondja, hogy 1 magyar forint 100 pénzt, vagyis 75 krajcárt, 1 pénz pedig 2 fillért vagy 3 bécsét tett.

Mindezekből most már világos, hogy a ,Magyarnak csécs, németnek bécs' közmondás értelme az, hogy a fortélyos német a magyart az ő fáradságáért holmi haszontalansággal jutalmazza, a pénzt pedig magának tartja meg. Más szavakkal: Magyarnak jut az alja, németnek meg a java.

Mind a *csécs*, mind a *bécs* lassanként kiveszett a köznyelvből, s midőn értelmük már egészen elhomályosodott, az őket túl élő közmondásban a *bécs*et népies etimológiával Bécs városára magyarázták. Az ekként várossá előléptetett *bécs*hez kellett egy magyar respondens s ez okból a *csécs*-nek egy hasonló hangzatú magyar városnévre kellett átváltoznia. A mikor aztán a *csécs-bécs* közmondás ekként *Pécs-Bécs*-re gyűrődött át, magyarázatára kigondolták a párvonalat a pécsi és bécsi főiskolákról.

A rég kihalt *csécs* és *bécs* szavak egybefüzdött emléke a ma is élő *csecsebecse*: joujoux, nippsachen (Ball: Keresk. Szót.).

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

HANGSÚLY.

II.

Továbbá: beh sok fér ebbe a tág keretbe: ,a . . . *mások közbejöttével* előtte álló (melléket) accentuáljuk'. Minden attól függ. mik és minők azok a ,közbejött' igemellékek. És ha a mondatsúlyos szólamot bővített állítmány követi, hol végződik az a szólam? mert a ki az utóbbit kinyújtja egész a csupaszon hagyott igéig, annak természetesen igen könnyű kimutatnia, hogy az igének más mellékek közbejöttével előtte

álló melléke, vagy más szavakkal: az ige-előtti *szólam* van accentuálva. De más kérdés az, ha vajjon szabad-e ilyen módon szerkeszteni a szólamot. Hogy az értekező tiszteletben tartja-e a szólamok határait, a melyeket a 18. lapon maga szabott nekik, meglátjuk később. Példákat hasztalan keresek itt; és így arra nézve sem nyerhetek fölvilágosítást, hogy az igének miért accentuáljuk, ő szerinte, csupán csak egyik mellékét. Ez elmélet hibás volta előre veti gyanús árnyékait. Hátha az, a mit az értekező itt 'teljes inductionnak' nevez, nem más, mint 'totalis seductio sui'?!

A 15. (tulajdonképen 16.) § megfejti a rejtvényt. A 24. lapon ezek állnak: 'Döntsünk el ezúttal egy más kérdést. Lehet-e egynél több accentusa a mondatnak? . . . Minthogy a mondatsúly az ige előtti szóra vagy szólamra esik, lehet-e több ilyen is az ige előtt, vagyis accentuálhatunk-e egynél több igemellékét?' A felelet reá az, hogy halmozás esetében, t. i. ha az igemellékek egy nem üe k, úgy igen is lehet és kell. Pl. 'Calvinus sz. Pálról azt írja, *hogy vakmerő, kévély ember volt.*' (PPKal.) De ha különmeműek, úgy csak egy accentuálódhatik közülük, mert ilyen esetben az igét nem független szavak, azaz jelző és jelzet-képen kapcsoltak előzik meg, melyekben csak az első jelző kap accentust, mint pl. 'Az *utolsó parasztnak is öröm volt a dolga*' (Jók.) 'Ézt is neked köszönhetem'; ha pedig függetlenek, csak az kapja az accentust, a mely közetlenül áll az ige előtt: 'Mérges írásokkal megengesztelhetetlenül gyűlölködnek'.

A különmemű igemellékekkel szerkesztett két példa most már minden kétséget eloszlat. Accentuálásukon megütköztem valóban: 'Az *utolsó parasztnak is öröm volt dolga.*' Öröm accentus nélkül! 'Ézt is neked köszönhetem.' Neked hangsúly nélkül! Eleinte toll- vagy sajtóhibának véltem; de nem az; mert * alatt határozottan fenn van tartva e két fogalom accentuálatlan mivolta. A jegyzet így szól: 'Egy világot nem régiben látott nyelvtan szerzője azt állítja, hogy állhat az ige előtt két hangsúlyos névszó (helyesebben: hangsúlyos névszó kettő) is, és a szövegbeli 2-dik példával bizonyítja. Ő hát így accentuál: Az *utolsó parasztnak is öröm volt a dolga.* Ézt is neked köszönhetem. Nem hiszem, hogy így

szavallaná jó szántából magyar! A tévedés okát könnyű lenne kimutatni, de nem érek reá.'

Kár volt reá nem érnie. Az említett nyelvtan szerzőjének a 'tévedését' sehogy se sikerült volna kimutatnia; de meggyőződik vala talán saját tévedéséről. Ebben a két mondatban minden magyar hangsúlyozza az említett szókat, és jó szántából épen azon a módon nem 'szavallaná', a melyet az értekező javasol. A hangsúlyozásnak ez a módja, mint a mely csakugyan fölkelti mind a halló, mind az olvasó figyelmét, igazi 'újságolás'; és merőben ellenkezik mindazzal, a mit a 'Magyar mondatról' c. dolgozat a hangsúlyról mond. Mi lett e szerint a 'tudottak' és 'tudandók' különböztetéséből és az eleve föltehető kérdésekből? Nem tette föl itt az értekező? *Kinek, mi volt a dolga?* vagy: *Az utolsó parasztnak is mi volt a dolga?* (Az utóbbiban csupán csak öröm a megtudandó fogalom). Felelet: *az utolsó parasztnak is öröm volt a dolga.* A legkevesbbé alkalmas tapogató kérdés itt ez lenne: *Öröm kinek volt a dolga, v. kinek volt öröm a dolga?* De még erre is vagy (csak az eddig nem tudott eszme kimondásával) így hangzanék a felelet: *Az utolsó parasztnak is;* vagy, ha ki a feleletben elmondaná is az egészet, még az sem hagyná minden hangsúly nélkül, legföljebb kevésbbé emelt hangon accentuálná az *öröm* szót. De minthogy ez a hangsúly még sem üti meg a mértéket, nem is kifogásolnám azt, ha az értekező a legutóbbi tapogató kérdés alapján nem accentuálná a kérdéses szót. Ezt csak a mondat előzményei nyomán állapíthatta volna meg. Így azonban ezeknek ismerete nélkül és föltételetlen rosszalotta a Szinnyei-adta accentuálást.

A másik mondat is ugyanilyen kérdésekre felel: *Kinek mit köszönhetek?* v. *Ézt is kinek köszönhetem?* Felelet: *Ézt is neked köszönhetem.* És az értekező nem accentuálja a *neked* szót! A közönséges beszédben is (nemcsak nyelvészeti taglalások terén) akárhányszor hallani az efféléket: *Hát ezt is kinek köszönheted?* *Biz' ezt is nekem köszönheted.* Az ilyen mondatok súlypontja az igének legközelebbi mellékére esik (*öröm, neked*); az értekező pedig az *is*-es szólamba teszi át, és ennek a hatása körébe vonja az ígét, a melynek semmi

köze hozzá; hiszen ott áll előtte az az igemellék, a mely átveszi tőle a hangsúlyt. Úgyde az értekező egybefűzi az igét, ugyanezen mellékének a feje fölött, olyan szóval, illetőleg szólammal, a mely az igétől époly kevésbé veszi át a hangsúlyt, mint akármely másnemű, magától nyomatos fogalom; pl. *m̃indnyájának őr̃öm volt a dolga; ñem annyira ñeked köszönhetem, (mint inkább sat.);* vagy mint akármely nemnyomatos, tehát accentuálatlan fogalom; pl. (lappangó *van* igével): *A fiúnak most őr̃öm a dolga. Hát ezt ñeked köszönhetem.*

Az igének legközelebbi melléke, ebben a két mondatban, mint látjuk, nem veszti el hangsúlyát. De ez nem úgy értendő, mintha nem volna kivétel ez alól. Nyomatos fogalmak találkozásakor az egyiknek vagy a másiknak gyakran módosul, sőt el is enyészik accentusa. E szerint, ha az állítmány (akár a pusztán, akár az egészítővel álló ige) ismert eszmét jelöl, nem kap hangsúlyt; pl. *(M̃it tett)?* Felelet: *azonnal távozott;* ellenben: *M̃ikor távozott? azonnal távozott. (Elsőbb Pál ment el); azután az öccse is elment.* (L. „Szór. tanulm.” I. r. 35. l. és II. r. 7. §. 8. pont 34. l.) Az igét közvetlenül megelőző mellék tehát accentuálatlan is lehet; de hogy a kérdéses két mondatban hangsúly nélkül nem maradhat, az már nem szorult további bizonyításra.

Az értekező, mint látjuk, olyan hangsúlyozást teremt, a mely a magyar beszédet megfosztja accentusainak nagyobb részétől. Az accentuálásnak vagy igazabban: nem-accentuálásnak ez a módja azzal, hogy az ilyen mondatokban az igének legközelebbi mellékeitől tagadja meg a hangsúlyt, elzárja előle épen azt a működő kört, a melyben ő a szók rendezésére nézve, ha nem is kizárólag, de más tényezőkkel együttműködve megbízható kalauzul szerepel. Mi marad meg e szerint a szórend állítólagos kulcsának zárnyitó tulajdonságaiból?

A következő *is-es* mondatokat így accentuálja a magyar: *„Az állam érdeke is a mellett szól, hogy sat. A nemzeti liberális párt is egy úton jár vele. Ez legalább is nagyon kétes.”* (Pesti Napló). *„(Az ilyen kritika nálunk nem létezett) és különben is a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.* (Palágyi Menyhért Petőfi-ről. P. N.). — Az értekezőnek saját fejtegetéseiben is úton-

útfélen találni olyan mondatokat, a melyekben az igét egy-nél több hangsúlyos fogalom előzi meg; pl. *„A szóban forgó tudomány egyenesen csak az úgynevezett flectált nyelveken s még ezeknek is csak árja-csoportján alapult és épült; tehát általánosításai is . . . csakis azokra alkalmazhatók.”* (5. l.) — *„ . . . s az adjectivumoknak viszonyragjai is csak bizonyos, meghatározott esetekben vannak.”* (9. l.) Vajjon itt, a hangsúlyos is-es fogalmak után, a melyek szerinte is jelzők, nem accentuálja a következőket: *árja-csoportján, azokra, bizonyos, meghatározott?* Hiszen már maga a *csak* (csakis) nyomosító szó is elkerülhetetlenné teszi itt a hangsúlyozást. Más művekből idézett mondatok: *(Hogy pedig a . . . le-írásába kaplam), azt is édes anyád kívánságának . . . köszönhetöd.* (Dugonics. Róm. Tört.) — *„ . . . (vasárnap) akkor is csak szerencsére józanodik. Még az isten-miatyánkot is úgy ejtjük néemellykor, (hogy ember nem tudhatja sat.)”* (Faludi. Nemes emb.) — Hát itt ne hangsúlyozzuk az *édes* (anyád), *szerencsére*, *úgy* szavakat?!

Épen nem ritkák az olyan mondatok, a melyekben három hangsúly előzi meg az igét; pl. *(oly pályaműre), mely, lényeges foggyatkozásai mellett is, kétségtelenül, irodalmi színvonalon áll* sat. (Az Akadémia ítélete a Péczely-pályázatról. Beöthy Zsolt). *Hát ilyenkor is mindig a főcél kell szem előtt tartani.* Az efféle mondatok sem ritkák, mint mondtam; az ige előtt két hangsúlyt viselők száma pedig végtelen. Ezek itt, az utolsót kivéve, mind idézett mondatok. Nagyobb részük ismert írók műveiből van kiszemelve. Három közülük az értekezőé. A hangsúly jegyeit, magától érthetőleg, nem az illető írók tették oda, hanem én. Bajos e szerint meggyőzőm az értekezőt az én accantusaim helyességéről. Hanem van itt az ő idézetei közt egy-két olyan mondat, a melyekben az is-es fogalom utáni igemelléken rajta van a hangsúly jegye. (Az is-es szót, illetőleg szólamot a kérdés alatti két mondatban maga is hangsúlyozta. Ez tehát, az accentust illetőleg, mindeddig nem vitás köztünk).

Annak a kimutatására, hogy lehet az ige után és van is egynél több súly a mondatban, (mindjárt a kérdéses két mondat ügyének * alatti sommás elintézése után, a 25. lapon) példakul szolgálnak a Dugonics „Magyar Példabeszéd”-eiből

szedett mondatok. Ezek ketteje így hangzik: *A keserű babot is édessé teszi az éhség. Álmában is az ellenséggel harcol.* Az ige legközebbi melléke itt már hangsúlyos. Már pedig ez a két mondat szakasztott olyan, mint a kérdésben forgók (*Az utolsó parasztnak is öröm volt a dolga. Ezt is neked köszönhetem*). Amazok egyikének az egészítvénye (*az éhség*) mákszemnyit sem változtat az előtte álló két alak accentusán. Ha az értekező itt igazságot szolgáltat az ige legközelebbi mellékeinek, mi okból tagadta meg egyazon szereplésű társaiktól a mott, t. i. az előbbi két mondatban? És ha ott az *is*-es szónak, illetőleg szólamnak megadta a hangsúlyt, miért veszi el tőlük itt, t. i. az utóbbi két mondatban?

Továbbá: Az *is*-előtti *régi búza* mint látjuk, hangsúlyos; az *is*-előtti *keserű bab* már nem részesül ebben a kedvezményben. Hát ezek nem egyenlők az *is* törvénye előtt? Az értekező a ferde accentuálásban gondosan föntartja az egyensúlyt, annyira, hogy egy tőle ferdén fölfogott szabály kedvéért megfosztja itt hangsúlyától az *is*-es fogalmat is, a melynek pedig mint 'jelzőnek' megadta volt mind a fejtegetések sorában (harm. tény. 18. l.), mind azután az eddig szóban forgott két példában (*az utolsó pár is...*; *ezt is...*); — sőt a melyről később az 51. lapon világosan ezt mondja: '... az *is* a kifejezett (fogalom) után és tözsomszédjában áll és a kifejező szót vagy szólamot 4. mindig accentuálta tja' (a cursiv és ritkított írás enyém). Kell-e ennél több bizonyíték arra nézve, hogy az értekező e mondatok hangsúlyozásában ellene cselekszik a maga-hirdette törvénynek? Ime: egyenlő szerkezetű mondatokban az egyenlő szereplésű fogalmak egyszer hangsúlyosak, másszor nem azok. Képzeltető-e ennél nagyobb önkény? Erre egészen ráillik az, a mit az értekező azután, hamindjárt másnemű magyarázatokból kifolyólag maga mond az accentuálásról (20. §. 33. l.): 'Mint föntebb (16. §.) kimutatám, a hangsúlyozás erősen függ a mondónak elméleti dispositiójától' sat. (tőlem ritkítva). Az értekezőben ez a 'dispositio', mint látjuk, úntalan változik. (Erre majd visszatérek annak a helyén. Itt nem akarom félbeszakítani taglalásaim fonalát).

Megmondom, mi okozza a kérdéses mondatok hibás accentuálását: az értekező nem veszi tekintetbe a fogalmak

nyomatosságának különböző természetét; következésképp nem veszi észre, hogy az *is*-előtti jelzőn, és az állító (pozitív) természetű fogalmon lévő hangsúly teljesen összefér azzal a hangsúllyal, a mely az igét közvetetlenül megelőző mellékre esik. Összeférnek ezek az accentusok nemcsak a mikor a köztünk vitás igemellékek valamelyike, mint egészítvény hátrakerül (*Az ellenséggel harcol álmban is. Zokon esik nekem is*), hanem akkor is, a mikor megelőzi a hangsúlyos igemelléket (*Álmban is az ellenséggel harcol. Nekem is zokon esik*).

A pozitív természetű és az *is*-es fogalom accentusa bátran megelőzheti az ige előtt hangsúlyosan álló melléket; mert az ő nyomatosságuk az ige segítségével nélkül is érvényesül; az utóbbi ellenben szükségszerűen maga után kívánja az igét; pl. *A föld egyre alább mélyed.* (Ar: A rodostói temető. 3-ik kiad. I. 63. l.) — *Mit az eldőd büszkén sajátjának ismér.* (Ar: uo. 63. l.) — *Az álommal ők is alig-alig bírnak.* (Uo. 60. l.) — *Vagy nálad a halottnak is előbb föl kell támadnia?* (Uo. 65. l.)

Egészen más az, ha egyazon mondatban olyan igemellékek találkoznak, a melyeket az ige a végre követ közvetlenül, hogy ezzel tüntesse ki nyomatosságukat (Ezek nyomatossága 'igevonzó'; a Fogarasi-féle 'igevonzó hangnyomaték' mintájára). Már ezek közül, hogyha nem egyneműek, hangsúlyozottan, kétségenkívül, csak egy állhat az ige előtt; pl. (Rendszerint nem-nyomatosak egymás között): *Ime a vak vezet most a világtalant.* (Nem mondjuk: *a vak a világtalant vezeti.*) — *Té támadtál én-rám; nem én támadtam te-rád.* (Hangsúlyosan nem sorakozhatnak így: *Té én-rám támadtál; nem én te-rád támadtam*). Az utóbbi mondatban csak úgy állhatnak egymás mellett, ha az ige lappangva áll köztük: *nem én (támadtam) te-rád.*

(Kérdők és negatív természetűek, ú. m. kétkedő, tagadó, tiltó sat. egymás között, és más-osztálybeliekkel együtt): *Kit illethetne az kevésbbé, (mint téged)? — Mit hoz be az erdő? — (Győztem eddig); de bajosan győzöm ezentúl. — (Gyak-*

ran csinál terveket); de rítván hajlja végre. — Nem mondjuk: Kít kevésbbé illethetne; de bájosan ézentúl győzöm sat.

Ime ezek itt az ige előtt accentuáltan össze nem férő mellékek. Az összeférhetlenség szabálya azonban ki nem terjed az egyneműekre; így a t. k. a kérdő szókra; pl. *Ki, mit tud róla? Hol, mikor történt?* (v. *hol és mikor történt?*); továbbá: a tagadó szócskákra az olyan szerkezetekben mint: *(Sé a bátyját), sé magát nem láttam. „Soha ember úgy nem várta a telet”* (P. N.). — Sőt vannak kivételek a külön neműek együtt-szereplésének is bizonyos eseteiben; pl. *Nem annyira ez volt a célja, (mint inkább sat.). Nem mindjárt őt szólította meg, (hanem az atyját). Aligha őt nem maradt.* — Az utóbbiak a nyomatosság érvényre jutásának nem rendszerinti mozzanatai. Kifejtésük a részletes tárgyalás körébe esik; de ennyit mégis szükségesnek tartottam megjegyezni róluk. — A hangsúlyok összeférhetlensége az itt megjelölt határon túl nem terjed. (L. „Szórendi tanulmányok” II. r. 15. §. 52. 1.)

Az értekező áttér ezután a fősúly tárgyalására. Mondatbeli helyét illetőleg azt állítja, hogy „az accentusok sorában a legelső: t. i. *sicut prior tempore, ita potior jure*, a *cod. Just.* szerint.” (26. 1.) — Ezt a prioritást a szórend és accentus codexe nem ismeri. A fősúly, szabatosan értelmezve annyi mint: *a mondat jelentésének a súlypontja*. Ez vagy az igében keresendő, vagy az olyan — közetlenül előtte álló — mellékben, a mely „nem tudott” fogalmat jelöl. A hangoztatástól elvontan értelmezett „fősúly”, kétségkívül, csak egy lehet; és hangnyomatéka elsőrendű (erős). Úgyde ez korántsem zárja ki elsőrendű hangnyomatékát az ige előtt akár közetlenül, akár közvetve álló olyan, — szintén „tudandó” fogalomnak, a mely az összeférhetlenség szabálya alá nem esik. A hangsúlyozásnak sarkelve ez, a melyet az ige-előtti rendben csupán csak az említett szabály korlátoz. E sarkelvnek figyelembe nem vétele az annyira becses tapogató kérdést a sötétben tapogatódzóvá teszi, az efféle működésnek megfelelő eredménnyel.

A mondat súlypontja e szerint nincs helyhez kötve; lehet első, lehet utolsó is a *hangnyomatékok* ige-előtti sorában; és így, habár mindig „*potior jure*”, mégsem mindig „*prior*”

tempore'; pl. (A ritkítás itt a főszólyt jelöli): (*Mit csinál az asszony?*) F. *Folyton-folyva* sír és jāvészékel. *Mindannyiszor* hātározzottan nyilatkozta. *Ő is* āzonnal távozott. *Akkor bizonyosan* ērről is beszélt.

A hangoztatás és a mondat szólypontja eszméjének ez annyira szükséges különválasztása nincs meg az értekező szerinti 'főszóly'-ban; mert ez az elsőrendű hangnyomatékat is monopolizálja, annyira, hogy az ige-előtti rendben minden más mondatszólyt kizár, és ige után is csak másodrendű hangsúlyt tűr meg. Alkalmazásában, — mint az e II. cikk elején idézett Dugonics-féle példabeszédekből kitűnik, — majd az *is*-es mellékre esik, a mely nem szólypontja a mondatnak, majd ismét az igének legközelebbi mellékére esvén, elnyomja az ezt megelőző *is*-es mellék hangsúlyát. Így minősítve és kezelve, mind az accentuálás törvényeivel, mind az élő szóéjtéssel merőben ellenkezik.

A szakasz folytatása ez: „E szerint a fontoság elve, mely a szavak elrendezésében megbízhatatlan kalauz, a mondatszólyok megkülönböztetésében tevékeny mozzanat.“ (27. l.) — „A szavak elrendezésében megbízhatatlan kalauz“. Épen ezt mondom én is értekezésem I. r. 8. §-ában (30. l.). Hogy az értekező mondja róla, csodálom ugyan, de helyeslőleg veszem tudomásul. Hisz' a mit fontosnak tartunk, azt újságoljuk és accentuáljuk. A szórendezés terén, e szerint, az e megbízhatatlan kalauzzal mindig együtt járó hangsúly sem lehet megbízható.

Az értekező ezt mondja továbbá: „De a fontoságot nem az illető eszme saját értéke, hanem... a mondó indulata determinálja. Hogy csak egyet említsek (már mint az értekező), „a tagadó szócska, a „nem“ magában bizony csekély körülményt jelöl, és mint igemellék határozatlan; mégis főszóly viselője a legtöbb mondatban.“ — Már itt, szokás szerint, eltérnek a nézeteink. A mondó indulata abban a szűk körben, a melyben semmi se akadályozza működését, befolyhat az elrakásra, a mellyel bizonyos határig együtt jár a fontoság változása is. Ez egybevág az értekezőnek a főszóly mondatbeli helyére vonatkozó taglalásával, mely szerint: a mondónak különféle ingerei, céljai sat. közül az, „a melyik a beszélés pillanatában az uralkodó, meg-

leletivel rögtön, ösztönszerűleg a mondat kellő részét és sietteteti újságolását akár az igének, akár valamelyik mellékének“.

Ez az okoskodás nem támogatja ugyan a főszó helyéről mondottakat; de igazolja az indulat működésének a följebb említettem korlátok közti eredményét. Például erre a kérdésre: *Mit csinálsz itt?* nyugodtabban így felelek: *Rendezem a könyvtárat*; indulattal így: *A könyvtárat rendezem.* (L. „Szór. tanulm.“ II. r. 33. l.). — Nem magyarázom; mert a példából világosan kitetszik úgy a szórend, mint a fontosság és ennek nyomán a hangsúlyozás változása is. De hogyan lehet az ilyen kivételes mozzanatok alapján egyszerűen kijelenteni, hogy az eszmék fontossága minden megszorítás nélkül a beszélőnek indulatától függ? Az itt fölhoztam példamondattal szembe állíthatnék száz olyan esetet, a melyekben nem az indulattól függ így vagy amúgy kezdeni a mondatot, és ekkép vagy akkép rendezni a szavakat.

Ha már elég különös maga a szóban forgó tétel, még különösebb a tagadó szócskával megkísértett igazolása. Ha például azt mondom: *nem helyes, nem tudod*, — „csekély körülményt“ jelöltetek-e a „nem“-mel, és nem „határozott dolgot“ mondok-e vele? Egyébiránt — és az a fő dolog — az értekező maga is elismeri, hogy ez a szócska „főszó viselője a legtöbb mondatban.“ — Hát ezt a fontosságát az indulat heve idézi elő? Nem természet-szerinti fontosság ez? Nem abban áll-e e szónak „saját értéke“, hogy a tagadásnak rendszerinti eseteiben mindig nyomatós, tehát hangsúlyos; és ekkor az ígét (esetleg a névi állítmány) kívánja maga után (*nem jött; nem viszed el szárazon; nem öszinte szó* sat.)? — „Példákat hordania fel“ — így szól az értekező — „hely- és időpazarlás volna.“ — Igaza van; mert ezt a példátlan állítását úgysem bizonyíthatná be velük.

Épöly kevéssé állja ki a próbát az, a mit ennek a kapcsán a 16. §-ra hivatkozólag a 20. §-ban mond, t. i. hogy „a hangsúlyozás erősen függ a mondónak elmebeli dispositiójától“ (33. l. — én ritkítottam). — Ám fokozza elmebeli dispositióját annyira, hogy ne kelljen accentuálnia se a *nem*-t, se máfséle tagadó szót (magától érthetőleg, szereplésük rendszerinti eseteiben, a mikor egy-

szerűen tagadják az állítmány-jelölte tényt), így például: *nem kell; nem érkezett a vendég; senki se kért red'* (az utóbbi két példa az értekezőé. 34. l.). Úgy-e hogy csütörtököt mondana itt a *'dispositio!'* — Cserben is hagyta őt ez a személyes indulat, valahányszor megtagadta a hangsúlyt olyan fogalomtól, a melyet az szabályszerűen illet, mint a t. k. a Dugonics-féle példabeszédekben, és im ez idézetben: *'Az régi jámborok soha csak egy apostolról sem merték azt mondani, hogy sat.'* (32. l.) — Itt az *'egy apostolról'* szolamban, a melyhez *sem* járul, *egy* nincs accentuálva. Szabad-e ezt a szót ebben a mondatban nem accentuálni? Bizonyára nem szabad; hacsak az indulatot és elmebeli dispositiót nem tesszük a hangsúlyozás intézőivé.

Áttérek most az egészítvény accentuálása kérdésére. A 15-ik (szorosan véve 16-ik) szakasznak további folyama ez: „Mivel azonban gyakran akar egynél több eszmét újságolni a mondó, de közülük csak egyet helyezhet közvetlenül az ige eleibe, a többieket hátul kell hogy sorolja és mint *'nem tudottakat'* accentuálja — másodrendű hangsúlyokkal“ (27. l.).

'Nem-tudott eszme' és *'másodrendű hangsúly'*: Ez a kettő nem illik együvé. Elég itt egyszerűen rá mutatnom a tapogató kérdésre; elég az előbeszédre hivatkoznom. Mind a kettő kétségtelenné teszi a szóban forgó egészítvénynek elsőrendű hangnyomatékát; pl. *'És mégis nekik kell ő rá vigyázni, nem hogy ő vigyázna rájuk'* (Mikszáth: Club és folyosó. 128. l.). — Az efféle mondatokban az egészítvény hangsúlya vagy elsőrendű, vagy semilyen. Az utóbbi esetben így módosulna ez a két mondat: *'nekik kell erre vigyázniok, nem hogy ő vigyázna rá.'* — További példák: (*Hova, mikép ugrott?*) F. *Kiugrott az áblakon.* (*Mit kiabál ez?*) F. *Šidja mindenünket.* (*Milyen ott az időjárás?*) F. *Ésík a hó.* — Pozitív természetű és *is-es* fogalommal, a mikor az ige-előtti rendből az egészítvénybe kerülnek: *'Úgyanazt mondog minden alkalommal. Az ellenséggel harcol még álmban is, — és a mely nem egyszer visszaszerezte már azt is, (a mi a csatatéren elveszett.'* (Horváth Boldizsár besz. jan. 14.)

A másodrendű hangsúllyal ejtett fogalmat a beszélő mindig 'tudottnak' teszi föl. Ezt mindig szem előtt kell tartanunk; pl. (inchoativumban): *A $\vec{j}\acute{o}$ s $\vec{r}\acute{o}$ ssz tanácssal mit tesz ő?* Felelet (a megemelt hangot le nem bocsátva): *a $\vec{j}\acute{o}$ tanácsol $\vec{m}\acute{e}$ gveti, a $\vec{r}\acute{o}$ sszat $\vec{k}\acute{o}$ veti.* — (Egészítvényben): *Hát ezzel a $\vec{b}\acute{e}$ csületét $\vec{s}\acute{e}$ rteném meg?* F. *Nem $\vec{s}\acute{e}$ rtenéd a $\vec{b}\acute{e}$ csületét, (de $\vec{a}\vec{n}\vec{n}\vec{a}\vec{l}$ jobban a $\vec{h}\vec{i}\vec{u}$ ságát).* — Az egészítvény másodrendű accentusát nem ritkán a megemelt hangnak lebocsátásával is ejtjük; de a hangemelés itt, természetesen, csekélyebb, mint az elsőrendű nyomatéknál; pl. *$\vec{V}\vec{i}$ sszautasította a $\vec{s}\vec{z}\vec{a}$ sz bankót; (de az $\vec{e}\vec{z}$ rest $\vec{e}\vec{l}$ fogadná talán).* — A másodrendű accentus itt kétségen kívül másképp hangzik, mint a fentebbi példák egészítvényeinek elsőrendű hangnyomatéka, a melyet az értekező elmélete a másodrendűek közé soroz.

Lássuk most, mikép hangzik az ő magyarázata szerint a másodrendű accentus? Ez iránt csupáncsak a szólamaccentusról előadottak adnak némi tájékozást, a mely is abból áll, hogy '... a szólamaccentusok is az egy fősúlyon kívül másodrendűek' (27. l.); — és hogy a szólamok 'nem egyszer másodrangú accentusúaknak hallszanak' (21. §. 9. pont. 38. l.). 'De azért' — folytatja ott az értekező — 'nem vesszük ki a — mondatra nézve — hangsúlytalanok rovatából, és a hol netalán kétség támadhatna, a 2-ik dualismus eldönti a kérdést'. (t. i. a 'tudottak' és 'nem-tudottak' megkülönböztetése. 37. l.)

Ez azt jelenti, hogy a másodrendű accentus, mindamellett is, hogy *mondatsúly*, a hangoztatásban nem különb a szólaménál, a melynek még a hangosabb faja is, t. i. az újságoló, a — *mondatra nézve* — *hangsúlytalanok* rovatába esik. Ez kézzelfogható ellenmondás. A *mondat* hangsúlya semmi körülmény között se lehet a mondatra nézve hangsúlytalan. Igaz, hogy a fejtegetések körében a *hangsúly*, *hangsúlyos* sat. kifejezéseken rendszerint csak elsőrendű hangnyomatékot értünk; de a másodrendűt azért mégsem szabad a nem mondatsúlyos szólam accentusa színvonalára leszállítanunk; mert ő a fogalmak fontosságának a megkülönböztetésében számba veendő tényező.

Folytatom a szakasz idézését: 'Adott mondat elemzé-

sekor tehát meg kell különböztetnünk a szólamaccentusokat az újságolóktól, és ezek közt is a főszűlyt a másodrendűektől. Világosítsa meg egy példa, mely egy előtttem heverő lapról kacsingat felém: *„Az esteli tanítás | az ily dolgok cselekvésétől | megvonja | az időt.”* — A tapogató kérdés ez: *„Az esteli tanítás az ily dolgok cselekvésével miként bántik el?”* — Ezt követi az elemzés, a melynek eredménye ez: *„Az 1-ső és 2-ik accentus: szóламиak, a 3-ik: főszűly, a 4-ik: másodrendű újságoló.”* — Eddig az értekező.

Ez elemzés szerint az *„idő”* szó, a mely époly újdonság eszmét jelöl, mint a *„meg-vonja”*, a hangsúlyozásnak egyazon hűrjában pendül a szólamokkal, melyek itt semmit se újságolnak. A mondat részeit magyarázó gramatikus beéri (a t. k.) a mondat súlypontjának a megállapításával. A súlypont itt: *megvonja*. De a halló mást kíván. Ő az illető eszmének egészét híven kifejező ejtést vár a mondótól. Ennek a kívátnak nem felel meg az értekező-adta elemzés.

A *„tudandó”* fogalmat jelelő egészítvénynek elsőrendű hangnyomatéka mindig, és így akkor is kétségtelen, a mikor az állítmány magában véve teljes gondolatot fejez ki, mint ebben például: *ezt elismérték mindannyian* (Az egészítvény itt ezenfölül még jelentésénél fogva is elsőrendű hangsúlyt kap). — De még szembetűnőbbé teszi ezt egy olyan egészítvényes mondat, mint a szóban forgó, a melyben az állítmány értelme nem teljes. Itt *„megvonja”* okvetetlen kihívja a következő tapogató kérdést: *Mit von meg?* — F. az *időt*; tehát: *megvonja az időt*. — Ilyen a következő két mondat is: *„(az isteni tűzből egy szikra), mely belehat a szívekbe, megmelegíti a legridegebb lelkeket”* (Apponyi Alb. gr. felköszöntője jan. 11). — Látni ezekből, hogy itt az *„újságot”* kifejező egész gondolatnak másik alkotó része, vagyis az egészítvény, mint az igekötős állítmánnyal a hallóra nézve egyenlő fontosságú mondatrész, egyenlő erejű hangsúlyt is követel.

Az értekező-adta elemzés más tekintetben is el van hibázva. A kérdés-alatti mondatban van a másodrendű hangsúly; de nem ott van, a hova ő teszi, hanem a 2-ik szólamnak *„ily”* jelzőjén. Az *„esteli”* jelző az első szólamnak a nyomatékok minimális fokát adja meg csupán, a mely e szólamot e szerint a — mondatra nézve — hangsúlytalanok osztályából

ki nem emelheti. A mondat előzményeit nem ismerem, következőkép csak a meglévő adatok nyomán vizsgálhatom meg. Szabatos elemzése a következő:

<i>I n c h o a t i v u m o k</i>		<i>Súlypont</i>	<i>Egészítvény</i>
<i>A mondatra n súlytalan</i>	<i>Másodr. hangsúly</i>	<i>Elsőrendű hangsúlyok</i>	
<i>Az est. tanítás</i>	<i>az ily dolg. cselekv.</i>	<i>megvonja</i>	<i>az időt.</i>

Ez az elemzés nemcsak elnevezésük, hanem hangoztatásuk szerint is megkülönbözteti az accentusokat. Ezek itt híven jelölik a fogalmak különféle nyomatosságát, és ezzel teljes érvényre juttatják a fontosság elvét. Ez az elv csak így lehet sikeresen működő tényező a mondatsúlyok megkülönböztetésében. Az értekező-adta elemzés ezt lehetlenné teszi.

JOANNOVICS GYÖRGY.

FOLKLORE.

A londoni 'Athenaeum' 1846. évi kötetének augusztus 22-én megjelent számában Ambrose M e r t o n aláírással egy kis közlés látott napvilágot, a mely a népies hagyományok gyűjtését sürgetvén, tudtomra először használta és ajánlta egyúttal a *folk-lore* szót mindazon tárgyak összefoglaló elnevezéseül, a melyek mint a népszellem bárminemű nyilatkozatai s a népelet akármely tekintetben jellemző vonásai együttvéve az etnologia roppant tág körű tudományának keretébe tartoznak, a nélkül, hogy azt teljesen betöltenék. Az említett angol folyóirat levelezője az ajánlotta szó fogalomkeretének tüzetesebb megjelölése céljából egyebek közt különösen a szokások, hagyományos cselekvésmód, babonák, vélekedések, dalok és közmondások kategóriáit sorolja elő mint a folklore alkotó elemeit, tehát csak egy részét említi annak, a mit ma e kifejezésen a tudományos világban történt közös megállapodással és nemzetközi egyértelműséggel egybefoglalunk. 'Nemzetközivel', mondom, mert az Athenaeum hasábjain 43 évvel ezelőtt fölmerült szó szerencsés alkotásának megfelelő sikert aratott és csakhamar közkeletűvé lett mindenütt, ahol a népelet tanulmányának nagy fontosságát és tovább nem halaszthatón sürgős voltát átlátták. A *folk* (fr. *gens*,

ném. *leute*) és *lore* (science et littérature traditionnelles) angol-szász szavakból helyesen képezett összetétel főérdemei rövidségén és tovább fejleszthetőségén kívül, egyrészt más nyelvekbe való könnyű beilleszkedése, másrészt pedig a *lore* szónak a rokonjelentésű 'science' és 'littérature' szavaktól jellemzőn eltérő értelmi árnyalata. *Lore* ugyanis épen azt a lényeges különbséget emeli ki szabatos rövidséggel, a mely a néptudást, világnézetet a szó tulajdonképeni értelmében vett tudománnyal, valamint a szóhagyományban élő s irodalomnak csak föntartással nevezhető népirodalmat a műirodalommal szemben sajátságos és első pillantásra is fölötltő módon jellemzi. Ez alapon a megkülönböztetést tovább vive, a *lore* szóban alkalmas megjelölését láthatjuk a népszellem amaz összes nyilatkozatainak, a melyek átöröklődésük folytán mintegy ösztönszerűekké váltak s ép mint ilyenek fajunk lelki életének fejlődésmenetében hajdanta általános, de manap már enyésző állapotot és létfokozatot integrálnak szemben ama gondolkodás-, érzés- meg cselekvésmóddal, a mely ma is csak az értelmileg magasan kiemelkedő s legelőbbre haladott kisebbségnek tulajdona, de még e kisebbségnek is minduntalan a régibb fejlődésfok eszméi, érzelmei és hajlamaival keveredő sajátja.

A *folklore* tehát tárgyainak összegével az etnologia keretébe illeszkedik. Az első e szerint nem ugyanaz, a mi a második. Az etnologia ugyanis a néplélek kiválóan szóbeli hagyományhoz kötött nyilvánulásain kívül a nép anyagi és szellemi életének mindennemű jelenségeire kiterjeszkedve e jelenségeknek egyúttal egész a legrégibb időkig visszakísérhető fejlődésmenetét is meg igyekszik állapítani, a mely közelebbi föladatának megoldása fölé mint végső célt azt tűzi ki, hogy e fejlődési folyamat ok- és okozati láncolatában legalább megközelítőn olyan törvényszerűséget fődözzön föl, a milyent a kutató emberi észnek a természettudomány eddigi meghódított birodalmaiban kimutatnia sikerült.

A *folklore* körébe tartozó tárgyak gyűjtése és rendezgetése, majd pedig mindinkább táguló téren tett összehasonlítása és elemzése nem olyan egészen új s nálunk Magyarországon is elég tisztességes multtal dicsekedhetik.* Valódi

* A népies hagyományok minden faja közt legelsőül a mese részesült kiválóbb figyelemben. A keleti gyűjteményekről nem is szólván, itt csak a nyugateurópai meseirodalom következő korszakalkotó évszámait említjük: Straparola 1550—1554, Basile (Pantamerone) 1637, Charles Perrault 1697, Grimm testv. (Kinder u. Hausmärchen) 1812. Nálunk: Gaal 1822, Majláth 1825, Erdélyi (Népd. és mond.) 1846—1848, Arany L. 1862, Kriza 1863, Merényi 1861—63, Pap Gyula 1865, Arany-

folklore-tudományról azonban csak azóta lehet szó, a mióta különösen Angliából jött szerencsés impulzusra a pusztá gyűjtögetés és műkedvelő magyarázgatás helyébe ama komoly törekvés lépett, hogy mentül előbb tisztába jöjjünk az összehalmozott anyag földolgozásának helyes módszerével s az immár elég széles alapra fektethető behatóbb kutatás tulajdonképeni céljával, vezérelveivel. Angliában, a honnan 1829-ben Milne Edwardsnak Thierryhez intézett levele Franciaországba ültette át az etnologia rendszeres művelésének első csíráit, a melyek nem sokára termékenyítőn hatottak Németországban, majd Ausztriában s utóbb a föld minden művelt népénél, — Angliában alakult az első Folklore-társulat is, a mely 1878 óta folyton szilárduló s mindegyre szélesebb alapon szervezkedve, ma már a földkerekség minden zugába eljuttatta érző szálait. Franciaországban, a hol már 1877 óta van önálló folyóirata a népies hagyományok vizsgálatának, 1880-ban történt az első kísérlet a folklore barátjai- és tudományos kutatóinak társulatba gyűjtésére. Az egyelőre csak vidám asztaltársaság (*Dîner de Ma Mère l'Oye*) alakjában szervezkedett hitközség mindegyre növekedvén, végre 1886-ban egy azóta folyton erősült folyóirattal együtt megszületett a párisi „Société des Traditions populaires“, a mely szintén nemzetközi jellegéhez képest csakhamar az egész világra kiterjeszté hálózatát. Olasz, Spanyol, majd Németország, sőt a kisebb Portugal is elég gyorsan követték legalább folyóiratok alapításával a jó példát, a mely taval Amerikában, Belgiumban és a lengyelek közt is örvendetes utánpótlást talált. De hála egy minden áldozatra kész ember lankadatlan buzgalma és kitartásának, e téren mégis csak sikerült megelőznünk nem egy nagyobb és szerencsésebb nemzetet.

Nálunk Magyarországon, a hol a folklore árvái sokáig a Kisfaludy-társaság s utóbb részben a Nyelvőr vendégszeretetére voltak utalva, egy szegény fővárosi tanár soha eléggé nem méltányolható lelkesedése egy évvel hamarabb teremtetett önálló folyóiratot a folklore és az etnologia munkásainak egybegyűjtésére, mint akár a tudós Németország elismert alapossága, akár az óriási Amerika vállalkozó szelleme.

E férfiú Herrmann Antal, a budai paedagogium tanára, a ki 1887-ben megalapította az első, e munkakört felölelő folyóiratot: „*Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*“. Herrmann Antal eddigelé csak két, de vaskos és rendkívül tartalmas számot adhatott ki derék vállalatából, a melyet úgyszólván csakis munkatársaitól támogatva minden anyagi sikernek még csak leghalványabb reménye nélkül is egészen saját költségére és veszteségére ajándékozott a tudományos

G y u l a i 1872—1882, Nyelvőr 1872-től, K á l m á n y Lajos
1877—81. K. L.

világnak. Ne is vegye senki rossz néven, ha ez ismeretetés objektivitását azért korántsem csökkentő módon kifejezést adok e sorokban az „*Ethnologische Mitteilungen*” derék szerkesztője és kiadója iránt lelkem legmélyén érzett kiváló nagyrabecsülésemnek és tiszteletemnek. Megtették ezt folyóiratunkról írt bírálataikban a külföld elsőrangú szaktekin-télyei *, s megtette az általános fölsemmelés közepette kivételesen egy magyar bíráló is (Szász Károly a „Vasárnapi Ujságban”), a ki széles látóköréhez illő elismeréssel adózott Herrmann törekvésének. Ezzel az elismeréssel csak a tudatlanság vagy rosszakarát fukarkodhatnék egy oly vállalkozással szemben, a mely az egyetemes tudománynak teendő kitűnő szolgálaton kívül egy főfontosságú nemzeti és hazafias érdek javára is kíván dolgozni. Mert korántsem ad captandam benevolentiam odavetett hiú csecse-becse, vagy a bizalmatlankodókat a folyóirat német nyelvével kiengesztelni szándékozó mézes madzag, hanem a hazánk etnologiai viszonyaiban elének szabott politikai irány szerencsés fölismerésére valló s nagyon meggondolásra méltó a szerkesztő programjának ama pár sora, a melyben közleményei első és legközelebbi föladatán túl, törekvése ideális céljául a sz. István koronája országaiban egy és osztatlan politikai nemzetté fűzött népek közt a kölcsönös megismerkedés és helyes megítélés alapján szilárduló egyetértés, szeretet és becsülés ápolását tűzi ki. Azonkívül tehát, hogy autentikus és lehetőleg teljes anyaggyűjteményt akar szolgáltatni, a melyből mind a hazai mind a külföldi tudomány Magyarország etnologiai viszonyainak végre-valahára minden elfogultságtól teljesen ment hű képét alkothassa majd meg, valamennyi földeríthető adat alapján és minden hivatott munkás közreműködésével; azonkívül, hogy a néphagyományok, még pedig a hazánk területén élő összes népek hagyományainak lehetőleg az illető tájszólás minden árnyalatát híven visszatükröztető közlését, hasonlít-

* A mult év nyaráig megjelenteket elősorolta és részben ismertette Pulszky Ferenc a „Nemzet” 1888. július 22-iki mellékletében. Igen tanulságosan világítja meg a fönti vállalatnál szemben az itthon éreztetett részvétlenség és a külföld elismerése közt föltűnő ellentétet, Ranke J. müncheni tanár így zárja be 5 hasábos ismertetését: „Gratulálunk a magyar tudománynak, hogy az új vállalat mint első lépett oly pályára, a melyen követnie kell őt minden nemzetnek. Vajha mindenek előtt Németország csatlakoznék hozzá, hasonló irányú törekvésekkel.” Herrmann úttörése főképp abban áll, hogy ő az első, a ki az etnológiát nemcsak az egész emberiség vagy az egyes népfajok, hanem a több fajból szervesen alakult nemzet szempontjából tekinti, a mire persze mindenekelőtt Magyarországon van legtöbb alkalom, de legtöbb szükség is.

gátását és elemzését, továbbá a népelet minden jellemző mozzanatának hű leírását, a népléleknek nemcsak szóban, de a művészetek és mesterségek, a házi-ipar s az életnek összes jelenségeiben elleshető nyilvánulásait tárgyainak roppant tág keretébe vonja; azonkívül továbbá, a mit a németnyelvű főlap magyar mellékletében akar megtenni, t. i. hogy a külföld etnologiai mozgalmait élénk figyelemmel kísérve, azok tanúságait a honi tudomány fejlesztése érdekében felhasználja s viszont a német részben a mi idevágó dolgozatainkat a külfölddel megismertesse; mindezen egyenkint és magukban véve is kiváló és sokoldalú szakértelmet, finom tapintatot és a munkatársak egész légijának egybegyűjtésére, nemkülönben fegyelmzésére alkalmas egyéniséget követelő föladatakon kívül közvetve még nemzeti létünk és fejlődésünk legégetőbb kérdéseinek megoldásához is hozzá kíván járulni e folyóirat, midőn a maga eszközeivel oda óhajt hatni, hogy ennek, az ezerév előtt magyar véren szerzett földnek és népének immár a magyar tudomány részéről is kívánatos birtokbavétele tovább ne késsék.

Lássuk már most, hogyan gondolja, vagy minthogy azóta némikép már módosította első tervét, tehát hogyan gondolta Herrmann föntérintett programja megvalósíthatását. Sikerült-e neki folyóirata eddig megjelent számaiban valamelyes kezességet nyújtani az iránt, hogy a mikor terve kivitelére vállalkozott, számot vetett előbb nemcsak a maga lelkesedésével és tudásával, hanem azzal is, vajjon lesznek-e, a kik őt súlyos és nehéz föladata megoldásában a kellő jóakaraton kívül a szükséges hozzáértéssel is támogassák?

Hogy az eddig megjelent két füzetnek nemcsak legnagyobb, de egyúttal legértékesebb része a szerkesztő tollából került ki, az mindenesetre becsületére válik az ő buzgalmának és sokoldalú képességének, de másfelől olyan körülmény, a mely nem a legalkalmasabb arra, hogy iménti kérdésünkben kifejezett aggódó kétkedésünket eloszlassa. Míg azonban erre a jövő a választ meghozza, érjük be egyelőre azzal, a mit kapunk, s vegyük rendre az egyes közleményeket.

Ezek általán három csoportba oszthatók, ha a tisztán kiadói és szerkesztőségi értesítéseket s a német főlap és a magyar melléklet élén álló két programot nem számítjuk. Az első csoportba tartozik a szerkesztőnek mindkét füzetben végighuzódó dolgozatain kívül még K a t o n a Lajos be nem fejezett tanulmánya a finn népmesékről, a mely a Rudbeck-féle mesék német fordításának ismertetéséből kiindulva, e gyűjtemény minden egyes darabjánál alkalmat vesz a legjellemzőbb párhuzamok egybevetéséből az összehasonlító mesevizsgálat javára fordítható általános tanulságok levonására. Kár, hogy a megnevezett fiatal folkloristát nagy olvasott-

sága és éles kritikája sem óvja meg mindig attól, hogy a mese eredete és elterjedésének vitás kérdéseit bolygatva, elfogulatlan higgadtságot olykor-olykor el ne veszítse s nagyon is merev kizárólagossággal fogalmazott állításaiban itt-ott mértéket nem tartva, később még megjöheto jobb belátásának mintegy útját ne vágja, vagy legalább is e belátás őszinte elismerését a multban tett nyilatkozatainak a jövőre is kiterjedő s kötelezőnek vélt erejével ne gátolja. Sokkal ovatosabb e részben Herrmann, a ki őt cikkben és a második füzet egy pótló függelékében négy végtelenül variált népköltési témát kísér az egész világ körül járó útjában, beérve mindenütt a párhuzamok egybállításával, a mi az ő esetében kétszeresen becses és két jeles tulajdont föltételező munka, a mennyiben nála a fölvetett témák legtöbb hazai változatát nemcsak egészben közölve, de egyúttal elég sikerült, sőt hellyel-közzel igen csinos fordításban is olvashatjuk. A Herrmann dolgozataiban tárgyalt négy motivum közül az elsővel: „Ha a Maros tinta volna“ az összehasonlító népköltés tan egyik legjelesebb bűvara K ö h l e r Reinhold foglalkozott először igen behatóan s a lehető legtágabb körre terjeszkedve. („Und wenn der Himmel wär' Papier“ *Orient u. Occident* II. 546—559. l.) Herrmann mindenekelőtt a Köhler alapvető egybeállításához A i g n e r Lajostól az „Életképekben“ adott pótlékokat teszi német fordításban a külföld számára hozzáférhetőkké, azután pedig egy jó csomó kiegészítéssel saját szorgalmas utánjárásának eredményével gyarapítja előzőinek gyűjtését.

Böngészet, de az előtte jártak aratásánál sokkal dússabb böngészet a szerkesztő három további cikke is, a melyekben az „Áspis kígyó“, „Szilágyi és Hajmási“ és a „Megétetés“ balladatárgyai kerülnek sorra.

Elvárhatjuk Herrmann alapos készülségétől, hogy ha majd rendre vizsgálta honi népköltésünknek a külföldivel találkozó rokonelemeit, a hasonlóságok mélyebbreható elemzése útján a népies hagyományok nagy részének minden égalj alatt majdnem ugyanazon módon vagy csak igen jelentéktelen eltérésekkel járó ismétlődését, hogy úgy mondjuk ubiquitását, ezt a máris több ellentmondó elmélet szülőjévé lett érdekes tüneményt magyarázni is igyekezze s később összefüggő nagyobb munkában összehasonlítva tárgyalja a magyar népballada mivoltát.

Az előttünk fekvő folyóirat közleményeinek második csoportját az eredetiben vagy fordításban, legtöbbször pedig mindakettőben kiadott, de akár hasonlító, akár elemző szempontból még föl nem dolgozott népies hagyományok teszik. Ezek között magasan kiemelkednek jelentőség dolgában a W l i s l o c k i gyűjtötte erdélyi és délmagyarországi cigány varázsigék, a melyeknek összefűző kommentára itt-ott ugyan már a magyarázatot is megkísérli, de csak oly

szerény és egyszerű modorban, hogy a közlés egyelőre csak mint a maga nemében páratlan értékű anyagghalmaz jöhet tekintetbe.

Nem magyarhoni, de a nyelvbeli kapcsolat és a hagyományok közössége vagy legalább kölcsönhatása szempontjából hazánk déli részeinek szlávságával egy és ugyanazon etnikus egészhez tartozó népek, az okkupált tartományok lakóinak folklorejából közöl egy szép mutatóványt K r a u s s Fr. S., a délszláv hagyományok legalaposabb ismerője s leg-szerencsésebb gyűjtője, a kinek etnologiai dolgozataiért a külföld legelőkelőbb szakközlőnei versenyeznek.

Boszniába vezet A s b ó t h Jánosnak egy csupán fordításban közölt adaléka is, míg T h a l l ó c z y a szerbeknél csak úgy mint sok más népnél még ma is élő vampyr-hitnek egy multszázadi okiratban megőrzött emlékét ismerteti.

Magyar népünk babonájával e két füzetben két kisebb közlemény foglalkozik. Az első K á l m á n y Lajos egy hosszabb magyar nyelvű dolgozatának rövid német kivonata, mely pusztán az értekező dolgozatába fölvett eredeti hagyományok közlésére és fordítására szorítkozik, a nélkül, hogy a szerzőt adatainak magyarázgatása és hasonlító elemzése során kockáztatott merész következtetéseiben kísérné vagy ha az utóbbiakkal nem ért egyet, helyreigazítaná. A másik néhány karácsonéji babonát ismertet Fehér megye, Esztergom és a Jászság vidékéről. A kilenc pontban felsorolt szokások különben semmi új adattal sem járulnak azokhoz, a melyek a Nyelvőr eddigi folyamaiban elszórva ismételtlen és a legkülönbözőbb vidékekről beküldve megjelentek. Ugyanitt említjük azt a magyar babonát is, a mely a 'Természet-tud. Közlöny' 1887. december havi füzetéből van átvéve s a betegség kifőzésére vonatkozik, valamint a szemmel való megverés elleni rumuny ráolvasást is, melynek eredetijét nyomban követi szószerinti német fordítása.

Ide sorolandó továbbá G o p c s a László közleménye az örmények lakodalmi szokásairól, valamint egy kiskunsgági magyar mese (Az okos és oktalan leány) s két monda, a melyeknek elseje Borsod megyéből való s az uristennek a buzaszemen látható képéről szól, másika pedig háromszéki és az ördöggel szövetségben készült épületek köréhez tartozik.

A népdramához a két füzetben három közlemény nyújt adalékokat. Az elsőben W e b e r a szepesi szászok karácsoni misztériumait ismerteti, dilettans módon és irodalmi német nyelven közölve a mutatóványokat. A második (II. 179) egy budavidéki sváb betlehemes játék, a harmadik pedig egy sopronyi megyei Sebestyén-martyrium (II. 180); mindakettő dialektusban van följegyezve, a nélkül azonban, hogy az átírás pontosságaért a szerkesztő a felelősséget magára vállalhatta volna.

Érdemes munkának ígérkezik Pá p a y n a k a II. füzetben megkezdett monografiája a Csepel-sziget folklorejéről. Ebből a nagyon is rövid első közlemény csak az általános bevezető sorokat és a csepelszigeti tájszólás ismertetését adja, a mely ezen alakjában legalább a külföldnek szánt német folyóiratból bátran ki is maradhatott volna. Mi ugyanis meg lehet, hogy rosszul fogtuk föl, de úgy éreztük a szerkesztő programjának a népnyelvhagyományok közlésére vonatkozó pontját, hogy ezen etnologiai folyóirat mint ilyen nem tartja fölaladatának a közölt népnyelvmutatványok nyelvtudományi földolgozását, hanem azokat tisztán folklorisztikus szempontból kívánja vizsgálni és földolgoztatni. A dialektusok tanulmányozását hagyjuk meg a nyelvtudományi folyóiratoknak, saját nyelvünket illetőleg a Nyelvőrnek, ép úgy a mint viszont a Nyelvőr ránk etnológusokra hagyja a lapjain immár tizennyolcadik éve hálás elismerést érdemlő buzgalommal gyűjtött népnyelvhagyományoknak a mi szempontunkból való értékesítését. Másfelől azonban mi folkloristák határozottan visszautasítjuk nem a nyelvtudomány, hanem az annak örve alatt ágaskodó hazafiaskodásnak a mi dolgainkba mindennemű oly beavatkozását, a minő pl. a bukaresti Akadémia csatlósainak tiltakozása volt az Ethnologische Mitteilungen oláh szövegeinek fonétikus írásmódja ellen. Mi, a kik autentikus népnyelvi adatok, nem pedig célzatosan ferdített vagy gyártott dokumentumok alapján akarunk etnológiát írni, nem szegődhetünk oly törekvéseknek szolgálatába, a melyek politikai ábrándképek kedvéért szívesen meghamisítanak nemcsak a multat, de bizonyos aspiratiókhöz képest színezett szemüvegen keresztül szeretik nézni a jelent is.

Megemlékezhvén még a 'Heimische Völkerstimmen' rovatában kelletténél egy kissé tarkább változatossággal közölt népköltési mutatványokról, a melyek közt a hazánk területén élő nemzetiségeknek majdnem mindegyike szóhoz jut, s elismerve Herrmann Antalnak e közlemények legnagyobb részének alaki és tartalmi hűséggel való tolmácsolására fordított sikeres fáradozását, immár áttérhetünk a folyóiratban közltek harmadik csoportjára, a melybe a könyvismertetésekén kívül a pusztán bibliografiai adalékokat is soroljuk.

A kiadó-szerkesztő semmi esetre se fogja tőlünk rossz néven venni, ha különösen programjának a könyvismertetést illető részére nézvést nagyon sajnálatosnak találjuk, hogy folyóirata olyan nagyon is 'zwanglos' és akkora időközöktől elválasztott füzetekben jelenik meg. Pedig semmire sincs tán a folklóre terén nagyobb és égetőbb szükségünk, mint egy lehetőleg sűrűn megjelenő s így gyorsan és megbízhatóan értesítő közlönyre, a mely az egész világ minden zugában szerteszórt munkásoknak pontosan és még újdonságokul

vinné meg a rohamosan szaporodó szakirodalmi termékek rövid kivonatát, vagy legalább azt a pár szónyi kis jelentést minden számot tevő új dolgozatról, a mely az illető tárgy iránt érdeklődőnek figyelmét kellő időben a sajátos szakmájába vágó műre terelné. Remélhető különben, hogy a szerkesztő, a ki értesülésünk szerint a legközelebb kiadandó 3-ik 4-ik számmal folyóirata első, úgyszólván kísérleti folyamat be szándékozik fejezni, az időközben megalakult magyarországi „Néprajzi társulat” végleges szervezkedésével párhuzamban saját vállalatának is célszerűbb alakot fog adni, annak magyar részét, mint a melyet az említett társulat hivatalos közlönye fog pótolni, teljesen megszüntetvén, a külföldnek szánt közvető szemlét pedig valóságos nemzetközi organummá szélesbitvén ki, a mely a Brassai-Meltz-féle összehasonlító irodalomtörténeti lapok örökébe lépve, e dicséretes, de kevés támogatásban részesült próbálkozás merészségével kíván versenyezni. Vajha több sikerrel tehetné ezt, mint a mennyit elődje aratott!

Mostani beosztása és tervéhez képest az E. M. ismeretesei a folyóirat kettős céljához alkalmazottan két részre oszlnak. A német főlap a magyarországi etnologiai mozgalmakról és munkákról referál, míg a magyar melléklet a külföldi szakirodalom újdonságait közvetíti a hazai közönséggel s egyúttal elég bő tartalomjegyzékét nyújtja a szak- és egyéb lapokban szétszórt apróbb dolgozatoknak. Amabban a többi közt Hunfalvy Pál ismerteti igen beható és részletesen Herman Ottónak a magyar halászatról írt derék könyvét; a szerkesztő pedig Réthy Lászlónak a rumuny nyelv eredetéről s a székely kérdéséről szóló munkáival foglalkozik, talán nagyon is szőrméntében bánva az említett szellemes és ötletekben gazdag etnologusnak olykor inkább afféle költői inspirációra mint szigorún tudományos kritikára alapított föltevéseivel. A bibliografiai adalékok sorába kell igtatnunk Katona Lajos nem egészen cimszerű dolgozatát is, a mely „Allgemeine charakteristik des magyarischen folklore” fölíratában mást ígér mint a mit ad. A fírasztó periodusokban írt bevezetés amolyan darwinisztikus történet-filozófiai elmefuttatás-féle, a melynek alig teheti folytatását a magyarok ősvallása kérdéséről szóló irodalom ismertetése. Az utóbbinak eddig közölt részéből ítélve az egész ugyan elég jó szolgálatot tesz majd a külföldi szakköröknek, a melyek tájékozódni óhajtanak a magyar mitologia tudományának fejlődéséről és mai állásáról; mert a szerző általában helyesen tud ítélni és jól megrostálja vallásrégiségeink elég cifra irodalmát, itt-ott persze kissé apodiktikusabban bírálva mint kellene s nem kimélve mindig a jámbor halottakat, a kik pedig megérdemelnének még a szokimondó igazságszeretet mellett is egy kis kegyeletet. De ne rójuk meg túl-

szigorúan fiatalos hevét, a mely csak azért ragadja tán el olykor illőnél erősebb kifejezésekre, mert az említett halottak egyik-másikát nem tartja végkép elköltözöttnek s él a gyanupörrel, hogy némely hunn-magyar kísértet még mindig kész föl-följárogatni idézőinek gyönyörűségére és a hitetlen finn-ugorság boszantására.

Itt emlékezünk meg végül Lelandnak az első füzetben olvasható rapszodiájáról is, mert mi másnak nevezzük s hová osszuk be a cigány- és algonkin-folklore világszerte ismert kutatójának angolos németseggű szellemes csevegését, a mely a népies hagyományok gyűjtésének nagy fontosságáról szólva, alig másfél oldalon több termékenyítő ötletet vet föl mint akárhány fontoskodó könyv s több merész állítást kockáztat, mint a mennyit egy tucat rendszeresen és módszeresen dolgozó napszámos kellő alapossággal meg tudna cáfolni, vagy, ha a szükség éppen úgy kívánja, be tudna bizonyítani.

Kissé hosszúra nyúlt ismertetésünket befejezve, azon óhajtaással válunk meg Herrmann Antalnak a kísérletezés és tapogatódzás stádiumán még túl nem jutott derék és már így is sokat érő s még többet ígérő vállalatától, hogy az immár megalakult néprajzi társulatban, törekvéseinek ez első látható nagyobb sikerében, a remélt támaszt és munkatársi kört megtalálva, folyóiratát mentül előbb a föntérintett alaki hiányoktól megszabadíthassa és oly sikerrel folytathassa, a minőt a hazai és nemzetközi tudománynak egyaránt kitűnő szolgálatokat tehető ez organum megérdemel.

KARDOS LAJOS.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Látszik. Tetszik. Rémlik.

Látszik: Fekete városban fehér torony látszik (Kriza 206). Látszik, de nem hallik fogcsikorgatások (Ar: TE. II). Piros két orcádon látszik a szerelem (Abafy: Szer. Nd. 51). A disznó is a buzába, csak a füle látszik (Kálm: Kosz. II. 137). Feje fölött szüz alakja látszott ékes nőszemélynek (Ar: Sz. László). Nem aggodott véle csak külső látszatja más légyen (Faludi: Nem. udvar).

Tetszik: Alig tetszik rajta, hogy mozog előre (Ar: A sz. jobbágy). Áldott volt a nap is, mely akkor föltetszett (Nyr. III. 476). Immár vendég jól mulattál, ha tetszenék indulhatnál (Érd: Népd. II. 330). Kitetszik, hogy ki a lator; éjjel jár mint a bagoly (III. 93). Ottkünn már tetszett a hajnal (Ar: Bol. I. I.). Tetszett én nekem a becsületes alku (Ar: B. hal. II.).

Rémlik: A várnak északi oldalán halvány lámpa rémllett égni (Ar: Mur. o. III). Amott egy rongyos csárda rémlik (Tompá: Pusztán). Rémlik, mintha látnám természetes növést (Ar: T.). Rémllett neki, mintha a bozontos medve reá nevetne (Ar: TE. III). Ugy rémlik, utána lopódzott valaki (Ar: B. hal. III).

Fénye által észrevehetővé válik.

1) Látszik a tárgy, midőn térbeli mivoltáról a szem eszközlésével tudomást szerzünk. Ez az érzékileg való fölfogás magyarázata. Az észrevétel eshetőségét illetőleg tárgyak sokaságában vagy távolból a szemrejtés valamely föltűnő szín-, alak- és nagyságbeli tulajdonság folytán történik. Tiszta dolog, hogy a kiváló rész ötlük legelőbb szembe, ez tehát s átvitten az érdekes sajátság az, a mi leghamarább látszik. A ház tájékának tisztasága, bélyegző vonás az arcon, szerény magaviselet az első pillanatra látszik.

2) Van rá eset, hogy látószerünk helytelen képet alkot, midőn a tárgy hamis szint ölt vagy érzékünk gyönges a *látszik* ilyenkor a valóságtól különböző, még többször azzal ellentétes fogalmat fejez ki. Becsületesnek látszik, de nem az.

Ki- v. föltetszik a tárgy, midőn nagyjában látni körvonalait és bizonytalan, részleteiben elmosódó benyomás támad. Tetszik továbbá az oly tárgy, melyben egy kedves eszmének megvalósul. Ez az értelem, tekintettel a szemleletet követő hatásra, lazán bár, kapcsolatos az eredetivel. A tetszés a közönbőség és a rokonérzet közt áll. A közönböst minden nyilvánulás érintetlenül hágy; a rokonérzet belső, szellemi érdek alapján támadt vonzalom. A tetszés nem emelkedik az érzelem fokára, forrása izlésünket kielégítő, véleményünknek megfelelő vagy újságként ingerlő dolog lévén, lelkünket kellemes gondolatokkal tartja. A *tetszik*-nek harmadik értelme egyenesen az óhajlás keresztülvitelére való elhatározást, az akaratot fejezi ki. „Mi tetszik? Nekem úgy tetszik” más szóval: mit akar, én úgy akarom.

Általában látszik az az tisztán és apróra; tetszik a megkülönböztetés, hogy a tárgy ez vagy nem.

Rémlik, ha a szem a sötét köz, hirtelen megjelenés és eltűnés vagy más ok miatt fél munkát végezve, gyönges és zavaros a benyomás és helye van az azonosságot illető kétségnek és átvitten az eszmetársulás folytán emléinkben fölidézett kép eredetije félig-meddig hitt, a sejtés világából való dolog. Tudniillik látunk valamit, de futólag vagy messziről, tehát homályosan és mibenlétével nem vagyunk egész tisztában s így csak rémlik, de nem látszik; vagy látjuk ugyan, de nem tudjuk egy-e a már ismert és gondolatban hozzá hasonlított dologgal s e szerint véletünk

a kétség és bizonyosság közt ingadoz; végül remlik, ha emlékünkből üldöz a tárgy képe és mindenfelé mássát keressük.

Ide tartozik: *Kiadja magát.* Igen kiadta magát uri nevelése (Nyr. VIII. 321). *Kiült.* Mindjárt ki is ütt a szeg a zsákból (Nyr. V. 267). *Kimutatja magát.* A jó faj idején kimutatja magát (Erd: Közm. 60). *Kiül.* Kiül a nagy szentség orcájokon, de az ördög bírja szívöket (Fal. 40). *Kinéz.* Vegye észre az egész nép, hogy a büntetésből kinéz mégis valami vigalmasság (Fal. 219). *Elárul.* Lesütött szeme is elárulja a tolvajt (Dug: Példb. II. 320).

Magas. Nagy. Szálas.

Magas: Mint szilaj csikóé magas volt a kedve (Ar: T. III). Magas fán terem a zöld ág (Erd: Népd. III. 53). Igen magas az ég a földtől (Nyr. VII. 83). Öklelő dorongját magasra emelé (Ar: TE. III). A ki magasról néz el, hamar megszédül a feje (Ball: Példb. 289). A ki magasra hág, nagyot esik (uo.).

Nagy: Sok kicsiny viseli a nagy nevet (Ball: Példb. 309). Ingyen adták őket, nem nagy áron (GöcsNépd. 55). Nagyot ugrott, nagyot esett (Erd: Közm. 172). Új ruhának, új pénznek nagy a becsülete (243). Nagyra iparkodjál, ha középszerűt akarsz nyerni (Ball: Példb. 310). Minél nagyobb a személy, annál nagyobb a veszély (uo.). Nagyja után apraja is elkel (Erd: Közm. 172).

Szálas: Két falunak hány ifja, szálassa és apraja (Kriza. 510). Betölti szálas termete a sátorszegletet (Vör: Kem. Sim.). Rengetegben szálas bükkfa, hideg forrás van alatta (Ar-Gy. III. 86). Szálas termetű és idejéhez képest még meglehetősen ábrázatú (Nyr. VIII. 422). Hét szálas testvér hullt rakásra (Tomp: Bosnyák Zs.).

Tárgy jelzése, ha fölfelé rendén túl terjed ki.

Magas, ha a szokottnál több méretű lévén aljától messzire kiemelkedik és nagy, ha mindenfelé kiterjed sok része van. Egy szoba lehet keskeny de magas, hogy nagy legyen, a tér minden irányába hosszúnak kell lennie. A magasság meghatározásában a szélső pont dönt, távolsága a kezdő ponttól adja a mértéket. S csekély tárgy is magasnak mondható, ha közte mint vég- és a szemlélet helye mint eredő pont közt nagy út van; tehát e fogalom a fölfelé való távolságot okkal fejezi ki. A töves különbségre már a nézés módja utal. A magasságnál az érdekel csupán, mennyire van fönt a tárgy vége és a szem, midőn ezt számba veszi, az egyenes, legkurtább utat választja; a nagyságnál a mekkoráság kerül szóba, a

szemnek tehát többfelé kell pillantást vetnie. S a magasságnál valóban nagy az eltérés a széle- s hosszabeli kiterjedés közt, a nagyságnál ezek többé-kevésbbé egyformák.

Magas, nagy határozott megjelölése a térfoglalásnak, a mennyiben helyt ad a számbeli kifejezésnek és az összehasonlításnak. A szálás erre nem céloz, hanem a növésnek indult, jól (oldalt s fölfelé) nekitermett, erőre mutató egyed vagy fa bélyegző jelzése.

A térbeli kiválóság, a fejlődés fokán rávezet a szellemi kitünőség gondolatára és így nagyság annyi mint az idő, rang és értékbeli viszonyokban a közönségesen fölül elért állapot. Nagy idő: az évek hosszú sora vagy egy kor, mely eseményekben fontos; nagy úr, ha független és akarátának érvényesítéséhez módja van sat. Magas a romlatlan beszéd példáinak tanúsága szerint ily értelmi ágat nem hajt, tehát a magas szellem, uraság, világ sat. használata helytelen irányú, sérti a nyelv szellemét. Magas és nagy ember merőben különböző dolgok. Amannál csupán a megnööttségre gondolunk, amannál az erős karaktert fényes tettek, kiváló tulajdonságok bizonyítják. Hasonló különbség van köztük bármily példában.

Ide való: *Allat*. Nagy állat, nagy ember (Nyr. IX. 175). *Bálvány*. Megharagszik egyszer a nagy bálvány olasz (Ar: TÉ. III). *Cölönk*. Mit hordozod ama nagy cölönk gyermeket a földbe (Nyr. XI. 39). *Gologány*: hórihorgas, nagymagas (Nyr. VIII. 142). *Irgalmatlan*. Egyszer egy nagy irgalmatlan lepedőt felrándítanak (Nyr. VII. 378). *Irdatlan*. Annyi a sült hal, hogy azokat az irdatlan nagy házakat tetézi (Mer: Népm. 178). *Istentelen*. Egy nagy kereszt, rajt egy istentelen nagy kép (Nyr. IX. 281). *Mahomet*. Ez már igazán nagy mahomet ember (Nyr. IX. 34). *Menydörgős*. Te egy nagy menydörgős ember vagy (Nyr. XI. 38). *Oktalan*. Oktalan nagy város lehet az a Pest (Ar-Gy. III. 303). *Omlás*. Olyan ez mint egy omlás (Nyr. VI. 425). *Óriás*. Óriás szunyognak képzelne valaki (Ar: T. I). *Roppant*. Egyszer egy nagy roppant erdőn sötétedtem (Nyr. IX. 39). *Rettenetes*. Elhülnétek látva rettenetes pajzsát (Ar: T.). *Tenger*. Tüvé tettem értted ezt a tenger rétét (Ar: T.). *Tetés*. Majd olyan tetés mint én (Nyr. III. 87). Az én öcsém tetésebb mint én. Rakd azt a boglyácskát egy kicsit tetésebben (326).

Éktelen. A lelköket elvesztették a nagy förtelmes, éktelen káromkodásba (Nyr. VII. 88). *Hórihorgas*. Ösztövév kutágas hórihorgas gémmel (Ar: TL). *Táboros*. Megajtván a szerence, táboros kacagással gyaláznak (Fal. 211).

Módnélkül bánkodik, zöld ágra nem is száll. (Erd: Népd. I. 12). Rangosan ülünk: magasan (Nyr. XV. 325).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

DEÁK FERENC A GÖCSEJI NYELVJÁRÁSRÓL.

Deák Ferenc huszonegy éves korában 1824-ben ismerkedett meg Vörösmarty Mihállyal, midőn, mint Gyulai Pál Vörösmarty életrajzában írja, valami pörös dologban több ideig mulatott Pesten. Az ősi dicsőség költője, mondja Gyulai, és az ősi jog védője a rokonszenv dobbanását érezték szívökben, mely később oly nemes és ritka barátsággá fejlődött. Deák Ferencnek itt közölt levelét Vörösmarty Béla, kuriai bíró, a nagy költő fia volt szíves átengedni Kónyi Manónak, a ki lapunknak bocsátotta rendelkezésére.

Itt adjuk e sok tekintetben érdekes levelet egész terjedelmében és eredetiségében.

„Kehidán 8-ber 16-án 1827.

Kedves Barátom!

Alig ha az *epistolae obscurorum virorum* sokat nem forog kezdedben, mert egy idő óta leveleid szinte oly zavartak, oly homályosak, mint azokéi. Az Eger* alá csoportozott törökök Allah kiáltása, a hasadozó várfalak ropogása, s a tábori vaszaj annyira elfoglalák elmédet: hogy némely leveleidben nem sokkal jobb az öszvefűggs, mint a kadarka lével jól lakott göcseji parasztnak okoskodásában; vagy hogy én fenn repdeső gondolataidat kövérségeből eredett lelki lomhaságom miatt elérni képes nem vagyok, s itthon kányákhoz szokva inkább, mint sashoz, kányának nézem a magasan lebegő sast is.

Annyit csakugyan mégis kitapogattam leveleidből: hogy engem még szeretsz; továbbá: hogy lustaságomért boszankodol; végre: hogy kurta leveleidre hosszú választ vársz.

Hogy szeretsz, annak örülök, s értte én is szeretlek; sőt szeretnélek talán akkor is, ha Te nem szeretnél engem, becsülnélek pedig bizonyosan mindaddig, míg gaz emberré nem lennél, a mit rólad szinte úgy hiszek, mint magamról.

Most veszem észre, hogy ezen sorokban épen oly halmozva említém a szeretetet, mint a csálni akaró az emberiséget, a becsületet, s ha másnak és nem néked (vagy Stettnernek)** írnék, gyanútól félve ki is törleném azokat; de így csak álljanak úgy, a mint írák, mert barátságos levélben csak ott kell törleni, a hol kétértelműségtől lehet tartani.

Lustaságomért ne pörölj. Szeress gyöngeségeimmal s akkor szeretsz igazán. Tűrjed a bivalynak lomhaságát, mert habár lassan, de sokat emel. Ez ugyan prosaikus egy hason-

* A Dobó hős védelméről éneklő Egerbe Vörösmarty Mihály, mint Gyulai Pál írja, 1827 augusztusában kezdett s már kész volt vele novemberben.

V. B.

** Stettner később „Zádora“-ra magyarosította nevét, irói neve Fenyéri volt. Ő ismertette meg Deákot Vörösmartyval. V. B.

lítás, de igaz, mert futni én sem szeretek, emelni pedig, ha kell, vagy másfél mázsát én is elbírok. Ezeket azonban lelki erőmre ne értsd, mert eszem élelmemet adó földünknek csak színén jár; most szüretkor, midőn mustomnak helyről aggódtam, a föld alá is leszállott ugyan, de föl csak akkor emelkedik, midőn valamely épületem romlott födelének újítására fákat kell vágatnom; sőt már az idén egyszer magasabbra is hatott, akkor, midőn a söjtöri torony keresztjének igazítására pénzt kértek tőlem.

Ugy-e prosaikus ember vagyok én? Ideáломat, Súlyosdi Simont, elérem nemsokára, csak papunkat lehessen reábeszélni, hogy Súlyosdi mesterének személyét viselje mellettem.*

Quintilianusnak mondál multkori leveledben, de miért: azt meg nem irtad. Quintilianusról csak mint költőről emlékeznek a Történetek. Egyik 145 declamatiót készített, melyeknek egy részét Ugolinus, kilenczet pedig Ayrault adott ki 1563-dik esztendőben, s ezen kiadást magam is láttam gróf Festeticsnek keszthelyi könyvtárában. De én még egy declamatiót sem írtam, s nem is értek hozzá: ehhez tehát nem hasonlíthatnál. A másik Quintilianus Marius Fabius spanyol volt; én az nem vagyok; az Domitianus idejében Rómában tanító volt, én az sem vagyok; az Institutiones oratoriae és De causis corruptae eloquentiae nevek alatt két tudós munkát adott ki; én ezt nemcsak nem tettem, de tenni, sőt még tenni akarni sem tudnám, s így ehhez sem tudom, miért hasonlítottál. Ha tehát vagy ezen két ember biographiáját nálamnál jobban tudod, vagy még egy harmadik Quintilianusra emlékezel, tudósíts róla, hogy láthassam szempontodat, melyből megítélésemhez fogtál; ha pedig azon hasonlítást csak levelet hosszabbítani, papirost tölteni szűrtad oda, ezt is írd meg, s ezután ne resteld az ilyen végből leveledbe iktatott cikkelyeket egy kis csillaggal jelölni.

A göcseji vidéknek beszéd módja iránt is kérsz tőlem némely tudósításokat; de válaszom nehezen lesz egészen kielégítő. Göcsejnek nevezzük szoros értelemben azon vidéket, mely az egerszegi és lövői járásban Szala, Kerka és Váliczka folyók között fekszik; de nemcsak ez, hanem a kapornaki járásnak az egerszegi járásra dülő része is oly hibásan beszél mint Göcsej, a lövői járásnak Vas vármegyével határos vidéke pedig még rosszabbul, mert ez a szomszéd vendusoktól sok idegen szót kölcsönöze, ilyen a *merkicze* (sárga répa),

* Deák Kisfaludy Károlynak „Súlyosdi Simon“ című ismeretes rajzát érti. Súlyosdi „háromszor vastagabb volt másnál,“ s a falusi mesterre, a ki lemondott ezen hivataláról, bízta gazdaságát, ő pedig „a folyosón egy zselyeszékben tanyázva pipázott.“ Nőtlen maradt. „Légy boldog Súlyosdi Simon — így végzi rajzát Kisfaludy — téged sem fog nyomni az oszlop sírod fölött.“ V. B.

pestericze (sült répa), *durusbe* (kenyérmorzsa) s több e félék. A göcseji szőejtés és beszédmod sajátosságait most bővebben nékem nem fejtegethetem, mert keveset vagyok nálok, mint nyelv vizsgáló pedig (minthogy ehhez épen nem értek) még nem voltam közöttök; de tett kérdéseidre eddigi tapasztalásomból íme röviden felelek:

A göcseji köznép a *nála* és *véle* utóljárókat nem úgy ejti, mint a nyelv szabásai megkívánják, s ebben, úgy vélem, a palócczal megegyez. Az elsőben az *á*, a másodikban az *e* soha más magánhangzókká nem változnak, bármit kívánjon az euphonia, melyre a göcseji nem sokat figyelmez, hanem lustaságból némely mássalhangzókat egészen elhagynak, mint p. o. *házná*, *kézná*, *keresztná*, *rétná*, *testvéremná* s a többi. A *vel*-nél vagy egészen elhagyja a *v*-t vagy helyette a gyökérnek utolsó betűjét kettőzteti, de az *e* magánhangzó *a* betűvé soha nem változik, az utolsó *l* azomban itt is elmarad. P. o. nem mondja: *kutyával*, *lóval*, hanem *kutyá-e*, *ló-e*, nem *bottal*, de nem is *botvel* vagy *bot-e*, hanem *bot-te* s több effélék. A *-ra*, *-re* utóljáróknál egyez velünk; csak a végső *a*-t nyelvének restsége *o* betűvé változtatja, de *re*-t csak ott mond, a hol mondani kell p. o. *ház-ro* nem *ház-re*, *kémény-re*, *fá-ro* s a többi. A *-tól*, *-től*, *-ból*, *-ből*, *-ról*, *-ről* utóljáróknál *u* és *ü* betűket használ *ó* és *ö* helyett, de ezeket szinte úgy és ott cseréli, a hol és a mint velünk az *ó* és *ö* betűket cserélteti az euphonia, s a végső *l*-et elhagyja; p. o. *ház-tu*, *kút-tu*, *kéz-tü*, *kert-tü*, *ház-bü*, *kút-bü*, *kert-bü*, *ház-rü*, *kút-rü*, *kéz-rü*, *kert-rü*. A *-ban*, *-ben*, *-ba*, *-be* utóljáróknál csak abban különbözik tőlünk, hogy a *-ban* és *-ba* között nem tesz különbséget, hanem az *n*-t elhagyva, az *a*-t *o*-vá változtatva használja, *ház-bo* in domum et in domo, *fá-bo* in lignum et in ligno, de *-be*-t *-ba* helyett nem mond, nem mondja p. o. *szobá-be*, *konyhá-be*, hanem *szobá-bo*, *konyhá-bo*, s a többi; s a *-ben* helyett is *-be*-t nem *-ba*-t mond, *kés-be*, soha nem *kés-ben* vagy *kés-ba*. Végre a hajtogatás harmadik eseténél a *-nak*, *-nek* végződésben nem hibás a kiejtése, csakhogy *o*-vá változik itt is az *a* szájában, de az *a*-t és *e*-t hibásan soha fel nem cseréli, p. o. *ház-nok*, *kés-nek*, nem *ház-nek*, *kés-nak*.

Ennyi elég most egyszerre; a télen, ha lehet, közöttök mulatok egy ideig, s akkor többet és bővebben.

Zavart leveleidet hánytam szemedre, öszvefűggést nem lelék azokban, pedig látom Iliacos intra muros peccatur et extra, bagoly mondá a verébnek: Nagysejű. De semmi. Te nem rendes levelet, csak választ kívántál, s íme kívánságod szerint kurta leveleidre itt egy hosszú válasz, melyet csak még avval nyújtok, hogy jó egészséget kívánva, leveledet elvárva, kérlek szeressed igaz barátodat

DEÁK FERENCZET.

A mi e levélben a hibás tájbeszédről, egyes tájszók hibás kiejtéséről és használatáról, nevezetesen a *-val* ragnak *-vel*-lel, a *-nél*-nek *-nél*-l-al sat. fölcseréléséről, az e u p h o n i á r ó l sat. van mondva, azon, noha egy oly férfi tollából folytat, a minő e nagy gondolkodó hazánkfia volt, épen nem kell megütköznünk. Ezekben ő csupán kora általános nézetének nem is annyira tolmácsa, mint inkább viszhangja volt. S bizonyára, ha ma kellene elmondania nézetét szülőföldje nyelvéről, felőle való nyilatkozatában a ,helytelen, hibás, rossz' jelzők aligha fordulnának elő. SZERK.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk! Steuer Jánosnak ,Oláhos fordulatok a székely beszédben' című cikkére van egy pár megjegyzésem. Nem a szükkeblű, helyi patriotizmus szólal meg bennem. Előttem is tudvalevő dolog, hogy a székely nyelvjáráson is, mint a hogy ez a nyelvekkel történni szokott, vehetők észre idegen hatások. Tudom, hogy a székely beszédre az oláhságnak hatása volt. De föl kell szólalnom az ellen az eljárás ellen, a mely sok székely s szélesebb értelemben m a g y a r o s fordulatot oláh észjárásnak tulajdonít csupán csak azért, mert eme fordulatoknak az oláhságban megfelelőik vannak, a milyen megfelelő kifejezések egyébíránt más, így pl. a német és francia nyelvekben is találhatók.

Steuer Jánosnak e cikkecskéjével tanúsított eljárása nem mehet egészen komoly számba előttem. Az ő módszerében nem talállok elég körültekintést. Az ő eljárása szerint akár h o t t e n t o t t a hatást is észlelhetünk a székely beszédben. Szerinte ,A kutya ugat' francia hatás is lehet, mert a francia épen ily módon mondja ,Le chien aboie' vagy a német ,Der hund bellt.' Az ilyen okoskodás nem válhatik a magyar nyelvtudománynak valami nagy hasznára. Hogyan tárgyalhatja valaki a székely nyelvjárásba becsúszott idegenszerűségeket, ha se a nyelvtörténetet, se a közmagyarságot, se a többi nyelvjárásokat, se a rokon nyelveket meg nem kérdezte? Cikkirónk a következőket állítja.

1) ,Erössen hideg van. Erössen nagy. Erössen meg van fagyva' s a többi ilyenszerű székely kifejezésekben is az *erössen* használata oláh eredetű. Miért? Mert az oláh meg így beszél: ,E tare frigu. E tare caldu'. *Tare* = *erős, stark, fort*, pl. ,Unu omu tare' = erős ember. Szerinte ,Erössen meg van fagyva oláhos', mert nemcsak az oláh él ilyen kifejezéssel ,E tare inghiatiu', hanem a német is így szól ,Diese Nacht hat es stark gefroren', a francia is: ,Cette nuit il a fort gelé.'

Furcsa következtetés! Az idézett kifejezések azért oláhok, mert oláhok is, németesek is, franciások is.

2) A cikkíró szerint a *vagy* (vaj) székelyes használata oláhok. A székely így beszél: „Nincsen túró? Vaj van. Nincs gyümölcsöd? Vaj van”. Az oláh ezeket így mondja: „Nu este brânză? Ba este. Nu ai pome? Ba ia.” Ennyi az összes bizonyíték!

3) „Soká oda ül,” tehát az *ül*-nek ilyen használata oláhok, mert a közmagyarság inkább azt mondja: „Soká odamara d’ s mert az oláh is ilyen kifejezéseket használ: „Elu siede multu. Elu siede lunga mine = mellettem ül = mellettem lakik.” Arra azonban nem gondol Steuer J., hogy az oláh igen sokszor az *áll* segítségével él, mely esetben a magyar az *ül*-t használja.

4) „Tüzet tenni” a cikkíró szerint oláhok, mert „Face focu, faire du feu, feuer anmachen” is azt teszik.

5) *Szökni* mint székely szó épen úgy jelent *entlaufen*-t és *springen*-t mint az oláh *şari* s azért oláhok.

6) „Örökké kacag” oláhok, mert „Elu ride totudeuna” is azt teszi.

7) „Vigyen el a franc!” oláhok, mert „Să te mînce sfrantiulu” is ugyanazt jelenti.

Az a kérdés már most, hogy ok nélkül irtuk-e címnek Szarvas G. épen korszerű fölkiáltását? Mintha épen góbé atyáknál nevében beszélt volna e folyóirat szerkesztője!

De nézzük a dolgot egy kissé közelebbről.

a) *Erössen*. A szegedi ember honnan vette ezeket: „Erössen földhöz vágta. Erössen megfagyott az éjjel. Erössen fúj a szél. Erössen hajtotta a lovakat”. Hát a szabadkai miért beszél így: „Erössen hegyibe ütöttem”. Hát a kún-madarasi oláh észjárással mondja: „Ejnyeh de erössen fúj a szél!” Hogyan lehet csak a székelységre nézve különös hatásnak nevezni azt, a mi az egész magyarsággal közös és egészen természetes akármely nyelvben? A német egyre mondja: „Es hat stark gereget. Er hat meine hände stark gedrückt. Stark geprügel” sat. A francia is úgy él a *fort*-ral, bárha erős kiemelésekben, vagy affektált stílusban. Szegény oláhok balatonfüredi ember a ki azt mondja: „Erössen süt a nap!”

b) A *vagy* (vaj) székelyes használatára nem székelyes mondatokat is idéz a cikkíró. „Haza méssz?” Erre a székely sohasem feleli azt: „Vaj nem”; csak ezt: „nem” vagy: „nem biz’ én”. „Nincs gyümölcsöd?” Hol van az a székely, ki erre így felel: „Vaj igen?” Azt mondja: „Vaj van!” Ez az *igen* aligha hallható a székelységben. Helyesen idézett példáival St. inkább azt bizonyítja, hogy a *ba* oláh szó inkább a *de*-nek felel meg, mint a székely *vaj*-nak. „Nem méssz haza? De!”

Az oláh is úgy használja a *ba*-t, melynek használata e szerint a *de* magyaros használatával vág össze.

c) *Ülni*. Mért kellene az oláhhoz fordulni, hogy megmagyarázhassuk az *ül*-nek valahol s nem csekély ideig való tartózkodás, időzés, maradás jelentését? Az ülés, mint a helyben létel egyaránt, egy módon föltételezik a valamely irányban mozgás szünetelését. Ez magyarázza meg az *ül*-lél alkotott egyes magyar kifejezések néhányát; másokat meg az, hogy ültében az ember hosszabb, intenzívebb munkát végezhet, mint máskép. Az *ül*-nek különféle alkalmazásai el is vannak terjedve az egész magyarságban. „No te jól leültél!” (Ó-Kanizsa) = oly módon, mint a ki soká szándékszik maradni. „Ejnyeh de soká oda ül!” (Abád, Tiszánána). „Ejnyeh de elültem az időt! De elültük magunkat!” = tanyáztunk (Kún-Madaras)! De sokáig ott ültél hé! (Balaton-Füred). Meddig ülsz még földi kín homálya, meddig még elhervadt arcomon?! (Nagy Imrének, a fiatalon elhalt tehetséges debreceni diáknak hattyúdalából.) Világosítják a dolgot még ezek is: „A köd megüli a völgyet, a felhő a bércet, neki ült a munkának”.

d) *Tüzet tenni*. A székely ezt használja, de nem kizárólag, a hogy St. állítja. A székely ismeri a „tűz-rakást” is. „Tüzet tesz, de jól meg rakja a tüzet” = sok fát tesz rá. Megrendeli a cselédjének, hogy „sok fát rakjon a tűzre, rakja meg jól a tüzet.” Most meg arra idézek példákat, hogy a „tűztevést” meg az egész magyarság használja. „Tüzet tettem (Karczag). Tegyen tüzet a kályhára!” (Réde, Heves m.). „Tegy tüzet a kemencére (tűzhelyre, kályhára)”. (Balaton-Füred). Látjuk, hogy ez utóbbi példákban a *-ra* *ponere* érteleme mutat. S hátha mitológiai jelentése is van ennek az ősmagyarságra nézve. Miért nem mondja St., hogy a „tüzet gerjeszt, gyújt” szerbes? Hiszen a szerb ezt mondja: „vatra loži, vatra pali”.

e) *Szökni*. Ennek „ugorni” értelme közös az egész magyarsággal. Azt hiszem, hogy régen ez pótolta az *ugorni*-t is. Szolgált úgy „springen” és „entlaufen” értelemben, mint ma a székelységben. Aztán még megjegyzendő az is, hogy a székelység is ismeri az *ugorni* igét. „A madár szökdös az ágon (Szeged). Átszökte az árkot (Heves). Átszökött a kerítésen (Szeged). Finn példa: „Hyppäsi hän oriinsa selkään ja läksi ajamaan siitä” = felszökék a méne hátára s el kezdte onnan lovagolni. (Hunfalvy Pál fordítása.) A f. *hyppi*: szökdösni.

f) *Örökké*. A Miatyánk így végződik: „Tiéd az ország, hatalom, dicsőség most és mind örökké amen.” Ime az *örökké*-nek a *mindig*-gel kapcsolatos, régi használata. Láthatni rá száz példát a codexekben. E két rész *mind* és *örökké* egyaránt használatos a székelységben. „Mind itt

forgolódik körülöttem' = mindig itt forgolódik. 'Ő mind azt mondja' — mindig. *Örökkéig* = *mindéig* egyaránt használatos a székelységben. De nézzük a mai közmagyar nyelvszokást. 'Örökké mulat. Örökkéig csak játszik (B.-Füred). Ne kiabálj örökké! Örökké szaladgál (Palóc). Ennek örökké jár a szája (Palóc). Ne légy örökké a sarkamba' (Madaras). Gacsaj Pestáról meg így szól a kún nóta: 'Által is ment a Körösön, bele is halt örökösön; nyírfá levél, nyárfá levél! Mindet összesodri a szél.' Itt ugyan azt teszi az *örökösön*, hogy 'örökre', de példa az *örök* tőnek elterjedtebb használatára.

g) *Franc.* Hát a civilizációnak ezt a dicsőségét hogy engednők az oláhoknak?! Sajnos, hogy inkább az oláh vette tőlünk, mint a *fene* és (súly) *súly* szokat. 'Egyen meg, vagy vigyen el a franc!' majdnem az egész magyarságban ismeretes kifejezések.

Steuer János egyike a komolyabb törekvésű nyelvészeknek, a kinek eddigi munkálkodása sok reménnyel kecsegtet; azért óhajtuk, hogy kutatásai folytatásában kissé tüzetesebben tekintsen körül, mielőtt állításait határozott alakban mondja ki.

BALÓ JÓZSEF.

Küszöb. Talán nem végzek fölösleges munkát, ha Steuer Jánosnak a Nyelvőr mult havi füzetében (81. l.) *küszöb* szó eredeti alakjáról írt cikkéhez azt a megjegyzést csatolom, hogy Soprony megyében a *küszöb* szónak még más két változata járja: sem *küszöb*, sem *küszöb*, hanem *küszög* a Répce mellékére eső vidéken, s *küszög* a fertőmelléki részen.

Hogy mondják a megyének egyéb részein, arról bizonyosat nem mondhatok; bár valószínűnek tartom, hogy ott is a két alak valamelyike használatos.

NÉMETH AMBRUS.

Szőnyegre hozatott. Ékes, előkelő, nagyúri szólás. Ápolják is gyöngéd, kiváló szeretettel; divatjában van mint a fölsallangozott frázisok, vagy hogy nagyobbbat mondjak, mint a sikkasztás. Nem is szónok, a ki napjában kétszer—háromszor *szőnyegre ne hozna* valamit. Ha a gyüléstermek menyezete valami csoda által történetesen szajkóvá változónék, a több nőta között, a melyet legelsőbbben s legerősebben megtanulna, bizonyára ez volna: 'az előttem szólott képviselő úr által *szőnyegre hozatott*, miszerint' — —.

Pedig, hogy nem ezen a földön, a dunatiszai vidéken tartották keresztvízre, már az az egy körülmény is bizonyítja, hogy még egészen ifjú s nagyon zsenge sarjadék; életkora alig számlál többet három—négy évtizednél. Körülbelül ugyan abban az időtájban vetődhetett ide, mikor a *stempli*, *ka-*

lucsní, meg a z s a n d á r. Éretlen korán kívül honi származásának ellene szól még az a másik körülmény is, hogy a nép, a mely pedig az eredeti, tősgyökeres szólások legnagyobb részének igaz kutforrása, épen e szólásnak főtagját, alkotó elemét, a s z ő n y e g e t még nevérol is alig ismeri; de ha ismerné is, s z ő n y e g r e nem *hozna*, hanem *vinne*, *tenne*, *helyezne*, *rakna* ezt vagy amaszt. Ezekhez járul harmadszor, hogy tisztán irodalmi termék. Arra pedig, a mit a német konyhán táplálkozó újabb irodalom hozott forgalomba, látatlanban is bizvást kimondhatni, hogy nem itthon fogant sarjadék, hanem a Freie Pressék hasábjain föl-fölhangzó szokásos nótának utánzata.

A német-újság olvasó, már pedig Magyarország szónokai közül melyik volna az, a ki fődicőségének ne tartaná, hogy saját beszédét, a melyekben csak közölve van, mind-egyik német lapban újra meg újra átolvashatja, mondom, a ki német újságokat olvas, tehát minden magyar szónok naponként akármennyiszer találkozhatik a német hirlapokban a ma annyira divatos magyar szólásnak e példaképével: *etwas aufs tapet bringen*.

E szólás a németben is idegen s emez eredeti kifejezések helyét foglalta el: „auf die *bahn* kommen, auf die *bahn* bringen.” A szólás német változatai: „etwas ist auf dem tapet, kommt aufs tapet, es aufs tapet bringen” a francia: „mettre quelque chose sur le tapis” kifejezésen alapszanak, a hová meg valószínűen spanyol révén a keleti népek egyikétől, az arabtól került. A szőnyegen áruulás ugyanis a kelet népeinél uralkodó szokás. A magyar nép, a ki ismeri szokásait, tudja, hogy g y é k é n y e n igenis, de *szőnyegen* nem szokott árulni, a mint az ismert szólás is bizonyítja: „Egy gyékényen árulnak” — cimborástársak, egy húron pendülnek. S ha már a magyar ember szokásával össze nem egyeztethető, hogy „valamit a szőnyegre vigyen, tegyen, rakjon”, s még kevésbbé, hogy „hozzon”, legkevesbbé pedig, hogy „általá szőnyegre hozassék valami”, az már épen érthetetlen előtte, hogy mi isten csodája lehet az, a mi „forogni” szokott a szőnyegen”. Pedig a gyülestermekben annyi mindenféle dolog szokott „forogni a szőnyegen”: tárgy, kérdés, indítvány sat.

Az eredeti kitételek, a melyeket e jövevény szólás a közhasználatból már-már teljesen kiszorított, im ezek: „Arról van szó. Az van szóban. Szót tenni, szót ejteni valamiről. Szóba esik valami. Szóvá tenni, szóba hozni valamit. Szóba került, az forog szóban. Arról foly a szó. Említve volt, fölhozták.” sat.

SZARVAS GÁBOR.

Ara. A NSzótár hite szerint „eredetileg talán *ára* volt, a becsest, drágát jelentő *ár* gyöktől, mennyiben átvitten szólva az *ara* a férfinak mintegy drága kincse”. Minthogy

pedig e származtatást régi szótáraink vallomásai halomra döntik, ezeknek élét a következő észrevétellel igyekszik csorbává tenni idézett szótárunk: „Furcsaság gyanánt följegyezzük, hogy Molnár Albertnél *ara* latinul: *sororis frater*, németül: *schwester-bruder*, mely rokonsági viszony előttünk értetlen.” Hasonló értelemben nyilatkozik Mátyás Flórián is: „Először leljük (az *ara* szót) MA. 1621. kiadásában férfi értelmében: *sororis frater*, mi képtelenség. *Sororis frater* érthetetlen magyarázat, semmit sem mond; az vagy *ego* vagy *frater meus*; merő tautologia, tévedés. Talán *sororis maritus* akar vala lenni.” (NyelvtSzót. 64).

Hogy mi a furcsaság és képtelenség s mi értelem van abban, hogy valamely asszonynak *frater*-ja, *bruder*-ja, tehát *bátyja* vagy *öccse* van, az meg minékünk értetlen dolog. Hogy Molnár A. e szavunkat nem a lat. *sponsa* s a ném. *bräut*, hanem „*sororis-frater*” és „*schwester-bruder*” kitételekkel magyarázta, arra minden bizonnyal megvolt a maga jó oka, s nekünk az ő adatát a sokkal későbbi Pápai *nurus* (= meny) szavával szemben, míg ellenkező tények föl nem lesznek födőzhetők, hitelesnek kell elfogadnunk.

S valóban a Nyelvtörténeti szótár tanúsága szerint mai *ara* szavunk hajdanta nem asszonyi, hanem férfi személyt jelentett s Nyirkállai ily magyarázattal hagyta ránk e szót: „*anyád ara*: a v u n c u l u s”. (Kovachich: formulae solennes XIX). A Nyelvőrben (XII. 322) Czech János följegyzései alapján „*anyám ara*: avunculus” áll. Hogy a két közlő közül melyiknek adata, „*anyám ara*”, vagy „*anyád ara*” a helyes, azt, minthogy az eredeti kézirathoz nem férhetünk, el nem dönthetjük; azonban bármelyike a helyes, annyi kétségtelen, hogy a címbeli szó annyit tesz mint: *frater*; „*anyám* (v. *anyád*) *ara*” tehát – anyai nagybátya.

Ha eszerint MA. adatát Nyirkállai följegyzésével egybevetjük, a „*férfitestvér*”, még pedig egy „*nőszemélynek* (anya, leány, néne, hug) *férfitestvére*” értelem egészen világossá válik. Hogy Pápai a „*nurus*: meny” jelentést honnan vette, arra nézve fölvilágosítással nem szolgálhatunk; valamint azt sem állapíthatjuk meg, helyesnek tartjuk-e adatát vagy helytelennek.

Nyirkállai hagyományának régi szótáraink adataival való egybevetéséből azonban ama fontos következtetést vonhatni le, hogy e szónak igaz alakja nem *ara*, hanem *ar*, vagyis hogy az *ara*-beli vég *a* hang nem egyéb mint a birtokos 3. személyi rag pl. ezekben: *agyar-a*, (angyalok) *kar-a*, *sar-a*, *nyar-a* sat. Az *ara* szó előtt álló birtokosragos *anyám* (anyád) szükségkép megköveteli a birtokjelölő szóban is a 3. személyragot, mint „*anyám sógor-a*, *néném völegény-e*” sat.

A mai *ara* = m e n y a s s z o n y, vagy helyesen *ar*, előbbben tehát férfirokont, még pedig a nőnek idősebb fi-

testvérét jelentette, vagyis ugyanaz volt, a mi a későbbi s idegen *bálya* szó, a mely, mint sok más jövevény is, az eredetit utóbb teljesen kiszorította a forgalomból. Ha Pápai adata hiteles, a kezdetben férfit illető nevezet átment a nőre s a bátyából lett meny. Ettől aztán csak egy lépés választja el a szónak ma divatos menyasszony, mátká, jegyes értelmét. Ajánljuk e szót a népnyelvi adatok t. gyűjtőinek figyelmébe.

SZARVAS GÁBOR.

Valal. Bunyitay Vince, 'Adatok a XVI-ik század történetéhez' című közleményében (TörtTár. 1887. évf. 361) olvassuk: 'Ebben (az articulusban) ez végeztetett, hogy az-mely dolgok az ő magok személyét illeti, mint foglalatások, emberhalálok etc. azokat láttassák csak az arbiter uraimmal; az szegénség között való dolgokat hagyják az valal törvényére.' E helynek *valal* szavához a t. közlő jegyzetben ezt a kérdést csatolja: 'A falut jelentő orosz szó?'

A címbeli szónak nem csak történetét megírta, hanem származását is kifejtette Budenz József a Nyelvőr III. kötetében (291—292). Fejtegetését rövidre fogva ezekben adjuk.

Valal a tótság egy részében, nevezetesen Sáros, Ung, Zemplén és Szepes megyékben 'falu' értelemben használatos; Zólyom megyében pedig annyit tesz mint: 'hegyi juhász tanya.' E szó a régi magyar nyelvben is megvolt egyrészt 'birtok', másrészt 'falu' jelentéssel. A két nyelv közül a kölcsönvevő nem a magyar, hanem a tót, mert igaz etimonját csak a mi nyelvünkben találhatjuk meg. *Valal* vagy helyesen *valál* ugyanis a *vall*: habeo igének olyan származéka, mint *hal-nak halál*.

Midőn Bunyitay Vince az orosz *valal*-ra hivatkozik, nem tudjuk, a nagy- vagy kis-oroszt (rutént) érti-e rajta, de a mint látni való, sejtelve nincs igazolva, midőn idegen szót gyanít benne. E szó történetének kiegészítésére nézve minden esetre kíváncsok, hogy a t. közlő e tekintetben adja meg a kívánt fölvilágosítást.

SZARVAS GÁBOR.

Nádra. A 'Történelmi tár' 1883. évi folyamában Vegyes közlések címmel s L. J. aláírással néhány levél van közölve, melynek egyikében ez a hely olvasható: 'En élek, de sok búsulással szegény feleségemnek fölötte súlyos betegségének nemei miatt, melyek már három egész holnaptól fogva nyomorgatják és ágy fenekére leszegzették, elsőbben hagymáz, azután nádrájával való sok kínjai, továbbá rettenetes vérhas, utoljára kólika.' A *nádra* után rekeszben = jeggyel e szó van csatolva: *vékonyával*.

A szó megvan minden újabb szótárunkban. A NSzótár így magyarázza: *„Nádra: lat. mater v. matrix; máskép: mádra; magyarosan: méh, méhanya.*

SZARVAS GÁBOR.

Gőzü. Ballagi magyar-német szótárában egy ízben e szón akadt meg a szemem: *„Gőzü: das luftloch.“* Megnéztem a német-magyar részt; ott meg ezt találtam: *„Luftloch: szelelőlyuk, g ő z ü, g ő z ö l ő lyuk.“*

Kissé különösnek tetszett, hogy a *„szelelőlyuk“* egyszersmind *„g ő z ö l ő lyuk“* is legyen; de, a mi még különösebbnek látszott, az volt, hogy miként lehet a *gőzü* ugyanaz, a mi a *gőzölő*. Utána kezdtem járni e különös jelenségnek s a kutatás a következő eredményre juttatott.

A NSzótárban ezt olvastam: *„Gőzü, gőzü: szelelő lyuk, különösen melyen a g ő z, pára kimegy. Átv. ért. lélekző lyuk.“* Ballagi *„Teljes magyar szótára“* ugyanezt mondja. Kassai *„Gyökerészó szókönyve“* így magyarázza: *„Gőzü, gőz szóból gőzü vagy gőző szakasztott oly szó, mint kiűrtő kiűrt szóból, melyen, mint az ember gógáján, gégején a gyomorból mindenféle gaz illat kitakarodik, úgy mint léleklyukonn. Ném. luftröhre.“* Szabó Dávid *„Kised szótára“* már nem *gőzü* vagy *gőzü-nek*, hanem röviden *gőzü-nek* írja a szót, de hasonlóképp értelmezi: *„lélekző-, szelelő-lik, p. o. a pintzébenn. Lélek-lyuk.“* Régi szótáraink közül Pápai-Bod *gőzü*, Molnár 4-dik kiadása pedig *gőzü* alakban jegyezték föl, s az előbbi *gurgulio, eine lufftröhre*, az utóbbi pedig *gurgulio, lufftröhren-deckel, hals-zäpfflein*.

Az eddig hallott tanuk tehát egyértelműen azt vallják, hogy a kérdésbeli szónak egyik határozott jelentése *„lélekző-lyuk“*, más szóval: *gége*; legtöbbje még *„szelelő-lyuk“* értelmet is tulajdonít neki; egy azonkívül *nyelvcsapnak* is magyarázza. Alakjára nézve azonban már erős ingadozás vehető észre. Egyik rész *gőzü*, a másik *gőzü*, a harmadik *gőzü* (PP.), a negyedik *gőzü* alakban mutatja be; egyre nézve azonban közösen megegyeznek, hogy e szó a *gőz-nek* származéka.

Ha forrásainkat tovább, visszafelé menve nyomozzuk, vallomásaikból épen az, a mire az etimologia oly nagy súlyt fektetett, a *g ő z* (pára) eltűnik s eltűnik vele ama másik jelentés is, a *„szelelő-lyuk“* s csupán a *lélekző lyuk*, a *gége* marad meg. Pápai-Páriz, valamint Molnár Albertnek első három kiadása is latin egyértékesének a *gurgulio* szót írja. *Gurgulio* pedig a latin-magyar részben PP. szerint annyi mint: *„nyeldekő, lélekző“,* MA. első három kiadása szerint pedig: *„nyeldőc, lelekző gege; item ürge“*. Ha meg szótáraink eredeti kútfejét Calepinust kérdezzük meg, nála a *gurgulio*-t csupán ez egy szóval találjuk megmagyarázva: *nyeldők*.

Kérdés marad tehát, miként és honnan került MA. első három kiadásába az „ürge”, s a magyar-latin részbe a „gözü” jelentés? Calepinus az idézett latin szót így magyarázza: „*Gurgulio*, sive potius *curculio*: caruncula in fine palati ad fauces dependens, quam alio nomine columellam appellamus. Vng. *nyeldök*.” Ez alapjelentés után adja aztán a második, mellékjelentést is: „*Rursus gurgulio*, vermis quidam, qui in horreis nascens frumentum absumit. Ung. *örge*.” Ebből világossá válik először, hogy MA. a *gurgulio* jelentést, a melynek Calepinus szerint csakis *nyeldök* (= nyelvcsap) értelme volt, kiszélesítette, midőn még ezt is hozzácsatolta: *lélekző gége*. Kitűnik másodszer, hogy a Molnár latin-magyar részében előforduló (*gurgulio* =) *ürge* s a magyar-latin részben található *gözü* (= *gurgulio*) voltaképen egységes fogalmak s ama nagy számot tevő vallomások sorába tartoznak, hogy körülbelül a mult század derekáig az állat- és növényvilág nevezeteinek egy jó része még folytonosan ingadozott s végmegállapodásra nem juthatott el. Így Calepinusnál a lat. *sorex* (= cickány) eme három, ma más-más állatot jelölő szóval van visszaadva: *barna patkan*, *eger*, *gözw*. A németben is *zeismaus*, *zieselmaus* (ürge) és *spitzmaus* (cickány, gözü) hajdanta egy állatot jelentettek; a rómaiaknál még nem csak az *egér*, hanem a *patkány*, *ürge*, *görény*, *menyét* is *mus* volt.

Hogy a *gözü* a *göz* atyafiságába belekeverődött és egy *göz* és *pára* értékű etimológiára alkalmat szolgáltatott, annak érdeme MA. 4-ik kiadásának szerzőjét illeti meg, a ki az előbbi kiadások „*gözü*: *gurgulio*” (= *spitzmaus*) kitételét a „*gurgulio*: *nyeldök*, *lélekző gége*” fogalommal összetévesztvén „*luftröhrendeckel*, *halszäpflein*” német magyarázattal látta el, a melyet Pápai-Bod még tovább vitt s *luftröhre*-vel fordított, Szabó Dávid pedig már „*szelelő-lyukat*” csinált belőle.

Ezeket tudva én nem látnék semmi csodálni valót benne, ha a fordítás tudományának bajnokai, a kik Ballagi szótárából meritik bölcsességük éltető csöppjeit, ilyenmő állításokkal lepnék meg olvasó közönségüket: „Németországban egy új éték, a *gözszelet* kezd divatba jönni. Egy német orvosi lapban ugyanis legújabban ezt olvastuk: Nach dem *luftröhrenschnitt* trat im befinden des kranken eine merkliche besserung ein; vagy, ha egy német író Ballagi nyomán ilyféle újsággal kedveskednék olvasóinak: „Ein merkwürdiges volk, diese ungarn! Nach ihrer auffassung gehört die *luftröhre* (= *gözü*) zur thierwelt.”

Olvastam én már akárhányszor ilyeneket — sőt még ilyenebbeket is.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pápai Páriz ritkább szavai.

- A g y k é r:** meninx. A latin részben: *meninx*: agyvelő bétakaró hártyák, agykér, melyeknek egyike pia mater, másika dura mater.
- B á n y á s z n a:** metallum, lamina.
- B e c s ű:** aestimatio.
- B ó d a:** capulus, manubrium.
- C s á b a:** stupidus, delirus.
- C s e r e b ű l y:** bruchus.
- C s ú r v i z** vagyok: permadeo.
- D o h:** putor.
- D u z m a:** flatus, spuma.
- E b é s z:** pecér.
- F e c s t é j,** mindjárt a szülés vagy ellés után: colostrum, lac a partu primum.
- F é n k ő:** cos.
- F i n n y a:** fastidium in cibo et potu delicatum.
- F o g h á z:** custodia.
- F o k h e l y:** emporium, metropolis. A lat. részben: *vicus*: falu; item: útsza vagy **f o g h e l y** a városban.
- F u t á r o z o k:** discurro, divagor.
- H a s k é r:** has kéreg, peritoneum.
- J a u, j a v a:** epidromis.
- K e h:** tussis.
- K o h:** pulticula (breilein). Prov. Mondj kohit: tolle digitum (gieb es gewonnen).
- K o h:** fornax metallica, conflatorium, ustrina. A lat. részben: *ustrina*: vas-tüzesítő koh, kovács koh, ércz olvasztó kemence.
- K ö g:** circulus, circus.
- K ö r n y ű l e t:** circuitus, ambitus, tractus.
- K ö z:** communis, vulgaris.
- L a j h á r:** inens, deses, vecors.
- N e m t ő:** genius.
- P ó t:** additamentum.
- R e v:** putredo.
- S á r a r a n y:** aurum fulvum.
- S á r g a s á g,** s á r v i z n e k t e s t b e n e l t e r j e d é s e: icteria, aurigo, aquatus morbus, morbus regius.
- S z a l a d s e r:** zythum, bryton (bier PPB.).
- S z á t y á r:** spurcus, obsce-nus.
- S z ú r o m g y a k:** jaculum, hasta.
- T á j:** vicinia, districtus.
- T é h e l y:** theca novacularia tonsorum.
- T e k e:** globus, discus.
- T o m p:** ila, coxa.
- T ő m é n y e z e r:** myrias.
- T u k m a:** contractus, mutatio.
- Ü r ü g y:** praetextus, szín, fogás.
- Z s i b:** ludior, agyrta.

J. KEMÉNY LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Gömöri nyelvsajátságok.

A gömöri palócságnak az a része, mely a Rima partján le Rimaszombattól Rimaszécsig lakik, érdekes áthidalást alkot szójárás tekintetében a nógrádi palócok, valamint az erdőháti u. n. barkók és a sajóvidéki meg a szárazvölgyi népek között. E két, s részben három utóbbi nyelvjárásnak fölöttébb tanuságos vegyületével állunk itt szemben. — Ez összekötő szigetnek nem hiába fekszik mintegy közepén Serke, de itt is található még föl legtisztább alakjában e vidéki szójárás, miben természetesen nagyrésze van annak a konzervatív természetnek is, mely lakosainak kiváló sajátja, mely az ősiséghez szívósan ragaszkodva a civilizációnak nyelvben, szokásban és intézményekben legtovább tud ellentállni.

A mi a kiejtést illeti, különösen a hosszú *é* és *ő* vokalisokon észlelhető a keverék-dialektus. Van egy nyitott szájjal ejtett *é* (= *eé*), megfelel talán a barkók kiejtésének, de különbözik a sajóvölgyi népekétől, a kik szintén kettős *éé*-t ejtenek ugyan, de sokkal magasabban. E hangot Serke és vidéke egy pár újabbkeletű szóval és eszközzel vette át, milyen pl. *gép*. Van azután egy összevont szájjal ejtett *é* (e hangot csak *é*-vel jelöltem), mintegy közepén a rövid *ē* és a hosszú *éé* közt. Ez a leggyakoribb. Az *ő*-nél szintén van egy nyílt *őő* és egy összevont *ő*. Amaz közös a Sajó mellékiekkel, ez a többi palócokkal.

Szólások. Hasonlatok.

Ha valaki lustálkodik, azt mondják: „Tesznye, mind a zabari kendeő.”

Ha valakit valamitől intenek: „Né tēdd, mer akkor jobb, ha az eégbe csinász lakhelyet, meég ott is feéere.”

A jeég is ott fakad, a hol a letvéknyabb.

Ha valaki valamivel kezében báméskodva áll, akkor azt mondják: „Né tarcsd, mind Salók a templomot.”

Van egy durva, trivalis közmondás, mikor egyik asszony átkot szór a másikra: „Hogy szakaggy még, mind a Bata kutájok!” (A Bata-család kutájának kilenc kis fiát Gesztetébe vitték. A kutya ezt egy éjjel mind haza hordta, s a nagy megerőltetés következtében megdöglött.)

Az asszony szidja gyerekét: „Hol tépted má úgy összö magadat tē kászta kutya!” (k á s z t a: fölötte pajkos.)

Az előlhatul megrakodott tót házalónak mondják: „Jaó embēr, de sok bēdzegeője van!” (b ē d z e g ő: holmi.)

T á j s z ó k.

buddog: valakitől tartva bujkál.	koslat: jön-megy.
csirtos: szurtos, piszkos.	molyhoskogyik: sokáig készülődik.
kávolygaós eszű: a ki egyik pillanatban egyet, másikban mást gondol.	morcsós: nedves.
kolyédászaó, kolyédányi, összkolyédányi: fürkésző, fürkészni, összefürkészni (rossz értelemben).	sipakodnyi: sivitgatni.
koncsorog: tétlenül jár-kel.	sirbaklanyi: őrt állani.
	szétdividányi: szétosztani (rossz értelemben).
	zsírmálkodnyi: könyörögni.

A panyityi kerüleő.

Vérrel virít a panyityi erdő,
 Mer mēlōtte magát a kerüleő.
 „János bácsi mē lōtte mē magát?
 Kire hagyja ezt a sok árváját?”

Várják a kerüleőt vacsorára,
 Asztalt teritettek a számára;
 Feleségē lēfekűtt az ágyba,
 Azt ámotta, nem győn többet vissza.

Nyerit a kerüleő sárga lova,
 Mer nem tuggya, hol van a gazdája.
 Csērfa alatt nyukszik ēgy nagy veőgybe,
 Négy golyaó van a szivēbe lōve.

S. SZABÓ JÓZSEF.

Hasonlatok.

Főcsélli mint Zsēni a hurkát.
 Összemén mint a Dōme gatyája.
 Nincs annyi böcsülete mint a kijáró kutyának.
 Űgy táncol mint malom alatt a bálvány.
 Feszít mint a pótrás malac garasos kötélőn.
 Helyin van mint Dorozsma. (Mikō fele leégőtt, a másik fele mōg ēsülyett.)
 Csikorog mint a rossz kocsi. (Síró gyerekekre mondják.)
 Ébődűt benne a jóakarát. „Csak aszonta neki: Nájmond (Neumann) bácsi, mikō lössz eső? s uccu a Nájmond bácsiban ébődűt ám a jóakarát’ (= megharagudott).
 Vicsog mint a fakutya.
 Ōszik, mintha átajjába fogta vóna: úgy eszik, mintha átaljás munkát végezne.

Olyan mint a hét szűk esztendő: sovány.

Vénebb a bűnné.

Beállít nyeletlen furkó módjára.

Émén az embörség mellett: nem tisztességes emberhez illően tesz valamit.

(Kis-Kun-Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

N é p m e s é k.

A g a z d a e m b e r m e g a f i j a.

Jó meleg, kányikulai üdő vót. Mindön embör a mezőre mőne széna-szárítani s éppeg egy gazda is elmönt vala a szénafőgyyre a fijával. Nagy gazda vala és cseléggyein kívül még sok zsöllérje is vót. Igy éggütt elmöntek dógozni s ugyancsak jól forgatták a villa nyelit, úgyhogy a verített csurgott le róluk. S míg az embörök kinlódtak, addig a házikutya egy fa árnyékába hevere.

Ezt a gazda fija látá s aszt mondá:

— Édös apámuram, én is szeretnék kutya lönni.

— Légy hát; én nem is bucsálódom azétt.

S a nagy-gazda fija bizon nem dógozott éggyet se azután, hanem elmönt s egy fa alá ledöglött.

Eljött a délebed üdeje s a ki dógozott, az a tál mellé is állá. Ötték a fájiny ételt s a csontot és a kinyérkarét a kutyának és a röst legénynek hányták.

Ebed után ismét a dologhoz fogtak, de a legény csak szünnyodott a fa alatt örökkéig.

Eljött az uzsonnya üdeje, a mikor ismét elhagyták a dógot s hozzányúltak az ételhöz.

Ekkortáig már a legény is megehült vót, de akkor is csak kinyérkarét kapott mind éppeg egy kutya.

Uzsonnya után pediglen aszt mondá az édös apjának, hogy:

— Apámuram, én többet nem löszök kutya, nem döglődöm immár többet, met látom, hogy úgy nem jó.

S erre pediglen aszt mondá a gazda, hogy:

— Látod-é fiam, az embör nem élhet úgy mind a kutya; met annak dógozni kell, ha aszt nem akarja, hogy a falu csúfalkoggyék vele. Mindönki éjjön abba a sorsba, hová a jó Isten tőtte.

(Udvarhely m. Agyagfalva).

KIS PÁL.

Gyermeke mondókák.

Kerüld meg a darálót,

Öleld meg a szolgálót;

Kerüld meg a kemencét,

Öleld meg a menyecskét.

Ur vagyok mindenkor,

Koplakok fröstökor;

Ebedet nem eszem,

Vacsorakor lefekszem.

Láttam egy szunyogot,
Nagyobb volt egy lúnál;
Megfógták, megölték
Babiloniánál.

Kiolvasztott zsirja
Több volt egy mázsánál.
Aki ezt elhiszi,
Bolondabb egy lúdnál.

Egybe, begybe, beszkenyőbe,
Szól a rigó az erdőbe,
Szil-szál, szalmaszál,
Ecski-becski erigy ki
A szalmába alunni.
(Szatmár).

MARUSKA MIHÁLY.

Tájszók.

Baranyamegyeiek.

egrës leves: savanyú szöllő-
ből főtt leves.
ëggyügyü ember: (dicséret-
képen) szelid, jó. (Bélye.)
elegybelegy: mindenféle.
elhasil: elhasad. (Bélye.)
eltrafál: eltalál.
epörnye, epörnyefa: eper,
eperfa.
erge: zerge.
esenc: gyári ecet.
évődik: küszködik, vesződik.
fájik: fáj.
fajtott sör: üveg sör.
fakotogató: harkály.
fapaljbász: ceruza.
fáraó népe: cigány.
farkas: bevágással fogakra
osztott deszkácska, a mellyel
fejtéskor a boros hordó belső
végét emelik.
fasina: vesszőnyaláb.
fáskert: faiskola.
fej: fűrt. 'Fej szöllő, fej kuko-
rica.'
fölfutó bab: kúszó bab.
fêvó: tekercs, a kosár alá a
fejtetőre tett ruha, hogy a
kosár ne törjön.
fickó: farkas vagy szarvas lö-
vésre használt puskagolyó.

figefészék: a parus pendu-
linus fészke.
fige madár: parus pendu-
linus.
filke: lik, fülke.
fogaggyunk föl: fogadjunk.
fogató: fogó. 'Egérfogató,
pácófogató!'
fojik: foly.
fojondár: futóka, folyóka nő-
vény.
fok: ér, vízárók.
fóka esztendő: mult év.
fonatos: kalács.
fontos: házhely, porta, külö-
nösen házi kert.
fony: fon; de azért nem mond-
ják: fonyal, hanem: fonál.
formátlan: halavány, sápadt
(pl. betegség után).
fótzsir: arckenőcs.
föcsög: csorog, foly. 'Úgy
mégverte, csak úgy föcsögött
belülre a vér.'
főjhő: felhő.
főjhőzik: borul.
főlhuzakodik: megnő.
főlmered: fölbukik. 'Úgy föl-
merett az asztal mellett': le-
bukott.

fölöstököm: reggeli.	fujtató: fúvó.
fölöstököml: reggeliz.	fura: furcsa.
fölsőküszöb: szemöldökfa.	furugla: furulya.
fösztelj: túrós tej.	fűskata v. peti bogár:
fujt: fojt.	hétpötös bogár.

(Csúza).

DEMJÉN KÁLMÁN.

Rábaköziek.

lakuó: zsellér.	még gubajodik: elmérgesül.
langaluó: lángos.	pl. az idő v. a betegség.
laska: a zsidók macesze.	még guggyan: meglapul.
lëhiduó: összegyurja, pl. az ágyruhát.	még húpá: hátba ver, csak úgy hupog.
lëkeszerint: leszel, pl. jó karé kenyeret.	mëkcsappañ: megsoványodik.
lëtesznű: lehentergi, pl. a füvet, vetést.	mëkkarê: kézi rostában a gabnát tisztogatja a portól és tokosát marékka leszedi a te-tejéről, mert a mint a rostában rázódik, ez legfelül kerül.
lili: kis réce (gyermeknyelven).	mëgtökillette magát: megköti magát, pl. a rossz ló s nem híz.
lisztës pofájju: puderos.	merevíñ: egészen.
ludviérc: lidérc.	molos v. molátás: szutykos orrú.
luóbintál: hintál.	möcsög: pici, apró. „Csak akkora mint a körmöm alatt a möcsög.”
lutorányos: luteránus.	muór: sárból készült fal.
máci v. maca: kis réce (gyermeknyelven).	nedinges: mézes-mázos ember.
máskezë-lábo: cseléd.	nyivácskú: sír.
mëccís: canalis. A Rábcát is így hívják, mert a mostani medrét úgy ásták, tehát nem a természetes.	
mëgegyebugyá: agyba-fejbe ver.	
mëgesint: ismét.	

(Beő-Sárkány).

GÖSY GÉZA.

Erdélyiek.

alit: sejt. (Háromszék m.)	gölöhös: göthös, hektikás. (Sz.-Keresztúr.)
csapás: marhajárás az erdőn.	gölöhösködik: betegeskedik. (uo.)
csűg, csűg-bűg: a koncok apróbb húsrészekkel, mit a jólakott medve a levágott marhából elás, hogy később rá visszatérjen.	híjó: faderékből vájt tekenőforma csónak. (Erdővidék.)
dejá k: deák.	horvás. Ha a szél kiszakítja a fát, a föld kifordul gyökereivel több ölnyi területen, az így támadt üreget aztán dőlt
épség: épület. „Mily szép ép-ség!” (Háromszék m.)	

fa, tört ág héjazza bé s indás
növény futja át, de oly gyön-
gén, hogy ki följük kerül,
menten behull a 2—3 ölnyi
mélységbe — ez a horvás.

lefelet: nyelvel.

mián: miatt, miánna: miatta.

(Csik m.)

mindátalan: [?] (Három-
szék m.)

-tól: miatt. 'Akkora ökör, hogy
nem fért a pajtába szarvától.'
vész: a vihartól letarolt erdőrészt.
visszaszó: felelő szó. (Há-
romszék m.)

KANYARÓ FERENC.

Dunántúliak.

arott estem: arra estem.

bónás: bódult, kábult, bolond.

cserelés: cserélés.

dobzás. Mikor a lőcs nem
tartja elég magasan a szekér
oldalát, a lőcskarikába kétágú
fából faragott éket tesznek,
ezt nevezik dobzásnak.

e (röviden): el; pl. 'etészem.'

e, ez mint névelő következetesen
helyettesíti az a, az névelőt,
pl. 'E sógorom elatta e lovát,
megépített e házát.'

eggyes: egy fiú, egy lány,
egyszülött.

fekés: fekvés.

főrhéc, főrhénc: a kisafát
tartó keresztfa a szekéren.

gigyéréz: vigyorogva kedvez
a kis gyermeknek.

huszárfót. Ha valakinek be-
hajlóbb térde van, a magyar
nadrágba kis vatta párnát var-
rat be, hogy egyenesnek tessenek
a lába.

karc: papbér, illetőleg fél mé-
rőnél kisebb, negyed mérőnél
nagyobb faedény, melyet egy-
egy háznál megtöltenek a pap
számára gabonával.

Katarózs: chrysanthemum,
halott virág.

kitész rajta: túltesz rajta.

legélénkényebb: legélén-
kebb.

mégcsala gyermek nyelvben

(Vas megye.)

annyi mint: kifog rajta; pl.
előbb megeszi ételét, előbb
főltőzik, mint a másik, külö-
nösen pedig mint az apja, bátyja,
ennek mondja kötekedve: 'meg-
csátam!'

ménget: elelmegy, lépeget.
pátrác: páfrán, édes haraszt.
pengő: átlikasztott bőr vagy
vas lemez, melyet a nyújtó
(szekér gerinc) és ennek az
elülő tengelyre illeszkedése
közé tesznek.

porhálás, mégporhál:
porhányítja, föltöri, finomra
kapálja a földet.

szērész: 1) valakinek valamit
megvételre ajánl, pl. 'Szērész-
ték nekem azt a lovát'; 2) rá-
adásul megtold valamivel, pl.
'Még is szērész a cseresnyét';
3) 'elszērész' valakit szolgálatba;
4) vagyont, pénzt 'szērész.'

teríhő lú: teherhúz.

tészle: a keréktengely kiálló
végének vassipkája, melyet a
kerékszeeggel tűznek rá.

tunnák gyermeknyelvben:
tudnék.

veretafa: hámlik.

viszha gyün: vissza jön.

zavarog: jár, kószál. 'Csak
azt tunnám, hun zavarog az
uram.'

zsimbölög: betegeskedik.
'Csak úgy zsimbölög.'

CSAPODI ISTVÁN.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.*

XVIII. kötet.

1889. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Dédelget.

Én e szóval csak nagyobb tanuló koromban ismerkedtem meg s legelsőbben az irodalmi nyelvben találkoztam vele. Értelmével már az első-második találkozáskor tisztába jöttem, s mint az fiatal emberrel történni szokott, az újság azonnal megtetszett, s használtam is, a hol csak helye s ideje volt. Azonban honnan került, eredeti vagy idegen termék-e, tájszó-e vagy újkori készítmény, mind e kérdések legkevésbé sem aggasztottak. Származására gondolni jóval később, akkor jutott először elmémbe, midőn tapasztaltam, hogy a régi nyelv szavainak sorában nem foglal helyet; a mult századok irodalma ugyanis nem hagyta ránk örökölni e szót. Ekkor állottak elő sorban, egyik a másik után a fön-
tebbi kérdések.

Ezeknek elseje az volt, tájszó-e, vagy pedig újkori alkotás. Ha az előbbi, könnyen meggyőződhetünk róla. Az öt tájszógyűjtemény közül, a melyek rendelkezésünkre állnak, egyik vagy másik lehetetlen, hogy föl ne jegyezte legyen a szót.

Simonyi Zsigmond, a kinek szintén magára vonta figyelmét e szó, pár év előtt ezeket jegyezte föl róla: „Noha a mai művelt beszédnek a *dédelget* egyik legközönségesebb szava, úgy látszik, összes szótáraink megfeledkeztek róla” (Nyr. XIV. 322).

Simonyi megfigyelése s e megfigyelésre épített kijelentése az utolsó betűjéig helyes, való. Helyesen állítja, hogy „összes szótáraink megfeledkeztek róla”; mert nem csak a régiek, hanem az újabbkoriak közül is (Baróti Szabó, Sán-

dor István, Márton József, Tájszótár, Kresznerics, Kriza, NSzótár s a három Ballagi) egyik se vette föl gyűjteményébe a *dédelget* szót. Helyesen mondja azt is, hogy 'úgy látszik'; mert Kassai szótárának egy félreesőbb helyén reája akadhatunk. A 'Gyökerésző szókönyv' szerzője ugyanis egy helyütt ezt mondja: '*Didelgeti* marháját a Szepsi ember.'

A *dédelget* tehát nem ötlet szüleménye; nem olyan, mint az *előny*, mely 'smízlinek' készült s lett belőle 'vorthail', s különösen nem olyan, mint a *falád*, a mely megszületett s még nem volt lélek benne s csak utóbb kerestek a számára alkalmas jelentést; hanem csont, hús és vér, élő való, a mely a fölső tiszai nyelvből vált ki s szegődött be az irodalom szolgálatába.

A második kérdés: minő eredetű ez a csupán egy helyről följegyzett cselekvésszó. Ha a módosító elemeket lehántjuk róla s az alapszónak fönnmaradt *déd* vagy akár *déd* tagot vizsgáljuk, azt találjuk, hogy ennek nyelvünkben alkalmas magyarázatára nem akadunk. A *déd* ugyanis nem eredeti, hanem idegen szó s már jelentésénél fogva (*déd*-apa, *déd*-anya, *déd*-ös) se szolgáltat kellő alapot az egybevetésre. Másként áll a dolog azonban, ha nyomozásunkban meg nem állapodunk, hanem tovább folytatjuk a kutatást. Kassai a *ge* cikk alatt ugyanis, a hol a *didelget*-re vonatkozó adatot is találtuk, mint a *ge* gyökér származékát ezt is főlemlíti: '*Gedél*: allectat, demulcet PP.'; aztán hozzáteszi: 'Hasonszók: Kedvez a marhájának jó étellel; azt ápolgatja; babuskálja, azt jól tartja; *gédelgeti* a marhát a bodroγκőzi ember; *didelgeti* a szepsi ember.' A Tájszótár meg ezeket mondja: '*Gédelgetem*: vékonyan táplálom [székely szó; szatmárvidéki szó]. *Gedelgetni*: mást szigorúan v. szűkőn táplálni [székely szó].' Ezek szerint a *dédelget*, *didelget* alaki párja s egy fokkal tovább haladt módosulata a szélesebb körben élő s ennél fogva eredetibbnek mutatkozó *gédelget* vagy *gedelget* cselekvésszónak.

E pontig jutva két észrevételt tartozunk tenni. Az egyik, hogy Kassainak PP. *gedél* szavára való hivatkozása annyiban nem szabatos, a mennyiben PP. valamint már elődje MA. is csupán származékszavát: '*gedélés*: allectio, delectatio' jegyezték föl, de *gedél* egyiknél sincs meg. A másik, hogy *dédelget* szavunkat Simonyi is a *gedél* módosult származéká-

nak tartja, midőn így szól: „Származására nézve (a dédelget) a rokon jelentésű *gedél* ige változata” (Nyr. XIV. 322). Látnivaló, ha a hangtani csekélyebb fokú eltéréseket számításon kívül hagyjuk, hogy jelentés tekintetében *gedél* és *dédelget* teljesen egyazon szók; ha azonban a *dédelget*-nek „kényeztet” s a *gedélget*-nek „vékonyan, szigorún, szűken táplál” jelentését állítjuk egymással szembe, a két szónak egybe tartozását tüzetesebb vizsgálat előrebocsátása nélkül nem lehet elfogadnunk. Mi megtettük e vizsgálatot, s vizsgálatunk kettős meggyőződésre vezetett bennünket. Az egyik, hogy a *gedél* = *dédelget* egybevetést helyesnek kell elfogadnunk; a másik, hogy sikerült ez igéknek alapszavát is föllelnünk. Ez az alapszó pedig, első tekintetre bármennyire különösnek tessék is, nem más, mint a szerte ismert „arrogantia” jelentésű *gög* szó. Ha a „tisztá, szüz” idő folytán „bujává” fajulhatott el (*kacér*); ha a „büdös” annyira finomulhatott, nemesülhetett, hogy „rátartós, magára sokat adó” válhatott belőle (*büszke*); ha a „csemege, nyaláncság” oly mélyre sülyedhetett, hogy „ganéj” lett belőle (*trágya*) sat. sat: hosszú viszontagság után mért ne küzdhetette volna föl magát a *gög* is, mért ne nemesedhetett volna föl a „kedvesség” magasabb fokára?

Az első, a mit tudomásul kell vennünk az, hogy a *gög*-nek ma járatos „arrogantia” értelme már másod fokot tüntet föl; elsőbben ugyanis annyit tett mint a német „kehle, gurgel”, s ebből fejlődött ki utóbb a „dölyfösség” jelentés. *Gög, gögös, gögösködik* tehát teljesen egyező jelentésfejlődést mutat föl ezzel: *bögy, bögyös, bögyösködik*; más szóval a *gög* és *gége* egységes szók s a *gége* a *gög*-nek vagy ez amannak változata. A nyelvszokás a később alakilag külön vált szót jelentésileg is külön választotta, s míg a *gége* az eredetibb értelmet tartotta meg, a *gög* a módosult jelentés kifejezőjének tisztét vállalta magára. A *gög*-nek eredetibb „kehle” jelentését s a *gége* szóval egyazonságát kétségtelenné teszik a következő adatok. Heltai a megbénult s gutaütött Kínizsinek László királlyal való találkozását beszélván el, Kínizsiról, „a ki betegsége miatt nem szólhat vala”, azt mondja, hogy jelekkel tudatá a királlyal, hogy most is kész csatába szállni a törökök ellen s életét a kereszténység mellett föláldozni s ezt ily szavakkal adja elő: „mutata Törörcország felé, hogy a király boszszut akarna állani a törökeken, miért

hogy olyan rablást műveltenec és úgy pusztították volna az országot, az *göggét* is mutatá a királynak, aual eszt jelentuén, hogy a kereszténység melet még feiét is kész volna el veszteni' (Krón. 199). Szentmártoninál a 'Tékozló fiúban' olvassuk: 'Az ezüst pohárt vassal kolompozzák, az arany edényt vasmível czifrázzák, kiből az io bort néha *göghgel* iszszák, de annak tövét csak vassal kapállyák' (22). Faludinál meg ezt találjuk: 'Bizakodás látszott arczáján, lebocsátá *göggét*, felgombolá ajakát, félre tevő süvegét, a nagy öröm csaknem elfogta lélekzetit (NE. 27). Ezerféleképen visszálni haját, festeni orcáját, kiülő *göggel*, felgombolt ajakkal, reszkető lábbal lépcselni, tavaly kevélység volt, ma házasságárulás' (85). De ha a *gög* 'arrogantia' mellett 'guttur'-t is jelentett, viszont a *gége* 'guttur'-on kívül 'arrogantia' jelentésben is előfordul: 'Gégeségre és nagy pompára kezde v̋zni' (Helt: Krón. 167).

A *gög* = *gége* fogalomból könnyen s egészen természetes módon származtatható a 'kényeztet' jelentés. A testrészek nevezetéből -l képzővel sarjadzott cselekvésszók az illető tag valamelyik kiválóbb működésének kifejezőjévé válnak, mint: *szem*: szemel, *orr*: orrol, *fül*: fülel, *nyelv*: nyelvvel, *kar*: karol, *köröm*: körmöl, *térd*: térdel. A *gög* = *gége* három kiválóbb működésének a székhelye; benne megy végbe a nyelés, lélekzetvétel s a hang előállítása. *Göggöl* tehát lehet annyi mint: nyel (eszik, iszik), lehel (fúj, liheg) és beszél (hangicsál, dudol, dalol, nyögdös, búg). Ez utóbbi jelentésnek tovább fejlődött árnyéklatai lehetnek: (gerle v. galamb módjára) nyögdicse, (anya- vagy dajkaképen) danolgat; s innen: hizeleg, nyájaskodik, udvarol, legyeskedik, kedvezget, kényeztet — vagyis: dédelget.

Már fõntebb említettük, hogy az irodalmi *dédelget* a népnyelvi s minden esetre eredetibb *gédelget*-nek a módosulata. Az imént mondottakból pedig mintegy magától következik, hogy ez a népnyelvi *gédelget* meg egy eredetibb *gégelget*-nek disszimiláció útján előállt változata. Ha ezekhez hozzávesszük a már fõnnebbiekből ismert *gedelget* és *gedél* alakokat, a *gög* és *gége* alapszó még a következő változatokban jelenik meg előttünk: *geg* (gegel, gedelget), *gég* (gégel, gédelget, dédelget) és *gege* (gegél, gedél).

Eddig nagyobbára lehetőségről beszéltünk; előáll immár a kötelesség, hogy a lehető valónak is bebizonyítsuk.

A bizonyítékok sorát a „Németújvári glosszáknak” egy kevés szavú, de sokat mondó adatával nyitjuk meg. Csupán e két szóból áll: „arrogantia: *gegw*.” A Glosszák szerzőjének helyesírása szerint négyféleképp olvashatni e szót: *gegő*, *gegü* v. *gégő*, *gégü*. Bármelyikét fogadjuk is el az igazinak, egy kétségtelennek látszik, az tudniillik, hogy ez a mondjuk egyelőre *gégő* igeszárma, egy *gég-* cselekvésszónak az ige-neve. *Gégő* és *gége* e szerint oly páros alakok, mint: *hintó*: *hinta*, *kúszó*: *kóssa*, *kajló*: *kajla*, *szülő*: *szüle*; *gége* és *gög* viszont mint: *gyaka* (szénaboglya tetejébe ütött pózna’ Tájsz.) és *gyak* (szuromgyak: kétfelől hegyezett asztal tetejében levő fa, mely a szalmát tartja, hogy le ne hulljon’ Tájsz.), *laka* (Kislaka Bihar m. Baromlaka Kükölli m.) és *lak*, *esső* és *ess* (BécsiC.).

A fönnebb idézett *gegw*-beli *geg-* elemnek igei voltát azonban minden kétségen kívül helyezik amaz adatok, a melyeket a történeti nyelv őrzött meg számunkra. Ezeknek egyike a *güggés* szó, mely világosan egy deverbális, frequentatív *-g* képzős *güg* (*gög*) alapszóból továbbképzett *gügög* (*gögög*) igeinek a származéka. Előfordul az Érdy codex 380. lapján: „Az alazatus gherlycze madarnak hallattatyk *g ű g g h e e s e*.” E *gügg* = *gügög* alaki párjának egész bizvást vehetjük a *güggyög* cselekvésszót is, melyet két irónknál találunk meg: „Mint az edes anya *g ü g y ö c* beteg gyermekinek (Born: Evang. III. 344). Gyermekek modon viselik magokat az *ü* magzattyokhoz, úgy szólnak, *g ü g y ö g n e k* azoknak” (Megy: SzAOröme 109). A *göggyög*, *göggyöget* szót a mai élő beszéd is ismeri: „*Göggyög*: a kis gyermekről mondják, midőn már némely szókat ki tud mondani. *Göggyöget*: csalogató szavakkal édesget, kecsegtet, csábitgat (NSzótár). *Güggyögni*: a kiseddel az ő dadogó hangján beszélgetni” Tájsz. (A *g*: *gb* változásra vö. *gyógít* (többször a régi nyelvben): *gyógyít*, *genge*: *gyenge*, *igenes*: *egyenes*, lat. *tragea*: *trágya*). Egy más, szintén frequentatív *-l* képzős *gögyöl*, *gögyül* származékát Keresztszegi használja Prédikációinak 561. lapján: „Az édes anya kicsiny gyermekének *g ö g y ü l* és jelekkel jelenti akarattját”. De a *gegw*, *güggés*, *güggyög*-ből kikövetkeztethető *geg-*, *gög-*, *güg-* alapszót is megtaláljuk régi irodalmunknak

egyik képviselőjénél. A bécsi, 1572. évi kalendáriumban olvassuk: „Immaron az faknak pinkesd mōtattia bimboit, holnapi mast dalliat zep philemile g ō g i“ (B3). A ki ismeri e naptárt, tudja, hogy írója minden egyes hónap jellemzésére distichonokat függesztett a hónapok végére. Az itt közlött nagyon is kezdetleges és dőcögős párvers mai helyesírással így olvasandó:

Immaron | az fák|nak pün|kösd mú|tatja bim|bóit,
Hólnapi | most dal|ját || szép füle|müle gö|gi.

Ez idézetben „a fülemüle most g ō g i hónapi (= május havi) szép dalát“ a *gōgi* világosan annyi mint: *gōgicséli* = dalolgatja.

Hogy szerfölött hosszúra ne terjeszkedjünk, a többi származékoknak elsorolását a jelentésárnyéklatok csoportjainak egybeállításával kapcsoljuk össze.

Hogy a *gōg* vagy talán eredetibben *gōg* alapszó-e vagy pedig származék, arról számot nem adhatunk, jelentését azonban minden valószínűség szerint annyinak vehetjük, mint: „hangot ad, hangzik.“ E szerint *gegő*, *gége*, *gōg* eredetileg azt a testrészt jelentené, a mely a hangot előállítja, a melyből a hang származik. Ez általános jelentés némi megszorításával a *gōg* kiválóan „kedvesen eső hangot“ jelent az alapszón kívül még e származékokban: *güggés* = turbékolás, *gügyög*, *gögyöl* = édesdeden szól, danolgat (l. föntebb). Hozzájuk csatlakoznak: *gōgicsél*, *gōgitél*: „lallo: *gōgitsélek* (PPBl.). *Gōgicselni*: Mondatik a kis gyermekről, mikor beszélni kezd (Tájsz.). Az csacsogó gyermekcek szájában az *g ō g i t é l é s* az botló nyelveknec magyarázatlanságával édesődíc‘ (Prág: Serk. 467). (*Gōgicsél* a *gōg* alapszóból azon bokros *-csál -csél* deverbális képzővel, a mellyel alkotva vannak ezek is: *dōngicsél*, *rāgicsál* (*rāgcsál*), *nyōgdicsél*, *szemercsél* (= *szemelcsél*), *vakarcsál*; *gōgitél* pedig szintén kombinált *-tál (-tal)*, *-tél* képzővel alkotott deverbális származék, hasonló ezekhez: *csahitál*, *kapirtyal*, *szabitál*, L. NyKözl. XVII. 60. és Budenz: Ugor alaktan 34 l.)

A „kedveskedő gögyögés, dudolgatás, énekdegelés“ fogalom utóbb kiszélesülvén, előállott belőle a „kedvezgetés, hizelkedés, cirógatás, nyájaskodás, szeretkezés“ jelentés ezekben: „*Gedélés*: *allectio*, *delectatio* MA. kurzweil [?], *freude*, *ergötzung*, *hinzulockung* PPB. *Gedelni*, *gyegyelni*: szerelmeskedni,

karazirozni (Tájsz.). *Géjél*: 'Kiki az ő tulaydon kevánságától elvonattatic és géyéttetic: unusquisque a concupiscentia sua abstractus et inlectus' (Helt: ÚJT. Pp. 8). (A *géjéttetik*-beli első *t* jegy minden esetre sajtóhiba *l* betű helyett *s* a szó így olvasandó: *géjéttetic*). *Gigyerész*: kedveskedik. 'Néköm héba gigyerészöl, ussë gyüssz velem' (Nyr. XVI. 330). *Gegyerészek*: szemtelenül tapogatódzom (Tájsz.). *Gögyöget*: pellicio C. allicio, blanditiis allecto MA. anreitzen, durch liebkosen bewegen PPB. (Ezek közül a *gedél* az alapszólul fölvett *geg* igének frequentativ *-ál*, *-él* képzős, disszimilált sarjadéka, tehát e helyett való: *gegél*; hasonló hozzá a *gedel*, azzal a különbséggel mégis, hogy ez az egyszerű *-l* gyakorító képzővel van alkotva; *gегyerész* ez utóbbinak továbbképzett származéka, eredetibb alakja tehát *gegyelész*; *géjél* pedig egy *géjél*-en alapuló *gégyél* olyszerű változatának mutatkozik, a minő *kígyó* és *kíjó*.)

A 'kedvezés, kedveskedésnek' természetes folyománya az 'ápolás, dajkálás, táplálás'. E jelentéseket mutatják a következő származékok: '*Gegyölöm*: ápolom, kegyelem (Tájsz.). *Gödelget*: 'Jancsó uram némely nap odajöven, mind az falut mind a mi buzánkat égetéssel fenyegette, a minthogy egy csomó szalmát fel is égetett; kérjük Nagyságod grátiáját, egy kis várakozással legyen, hogy a falu is végső pusztulásra ne jusson és szegény igyefogyott lakosinkat mégis hadd gödelgethetők' (RákF: Lev. I. 57). '*Gédelgeti* a marhát a bodroγκözi ember, dídelgeti a szépsi ember' (Kassai). Ebből végre értelemszükítéssel: '*Gédelgetem*: vékonyan táplálom. *Gedelegni*: szűkön, szigorúan élni. *Gedelgetni*: mást szigoruan vagy szűken táplálni' (Tájsz.).

Míg a *geg*-, *gég*- alapszónak első hajtásai általában cselekvésszók s (kedveskedő) hangon alapuló jelentést fejtettek ki, addig az igenévi *gége* és *gög* vegyest igéket, fő- és mellékneveket hasonlóképen tovább fejlesztett jelentéssel származtattak. A *gége* szó, mely kiválóan 'guttur' értelemben állapotodott meg, *gégeség* származékában kétféle jelentést öltött magára. Az egyik a már föntebb említett, Heltainál előkerülő *gégeség*: 'arrogantia'; a másikat Faludinál találjuk meg, ki e szót 'gourmandise' jelentésben alkalmazta: 'Nem elégszünk meg az otthonos eledellel, a tengert halászszuk ki, az erdöket pusztítjuk ki vadbul, a világ végérül szerzünk

ritkaságot. Annyira ment a g é g e s é g és torkosság, hogy se napkeleti, se napnyugoti országok nem tölthetik kedvünket' (Fal: SzE. 547). A *gög* azonban, mely kezdetben egy ideig 'guttur' jelentésben is szerepelt, már jó eleve ez értelmét el kezdte hanyagolni, úgy hogy alig egy-két példa őrizte meg számunkra, s már első íróinknál, a kik használták, kiválóan 'superbia' jelentésben találkozunk vele: 'Te magadat nagy g ö g g e l kezdéd tartani (Born: Préd. 397). Oly szegény mint az küldús, mégis g ö g r e tartia magát (Decsi: Adag. 254). Nagy g ö g g e l viselték magokat (Szal: Krón. 27). Nagy g ö g g e l főnnyen beszélne' (MA: Bibl. V. 34). Sat. sat.

A *gög*-nek minden sarjadéka kivétel nélkül ez utóbbi jelentésből indul ki s abban is állapotodott meg. Így: 1) *gögeség*: *arrogantia*. 'Nagy g ö g e s é g g e l kezdénec a nagy madarac morálni' (Helt: Mes. 53); 2) *gögelkődik*: *superbio*. 'A ki nem tud aual megelégedni, a mit az isten adott neki és fellyeb akar hágni és g ö g e l k ö d n i, aszt az isten meg tudgya büntötni' (Helt: Mes. 61); 3) *göglettet*: *superbire facio*. 'Tudományodat egh es föld g ö g l e l t e t ő gonossagnak hallod predicaltatni' (MNYil: Irt. Előb. 18); 4) *gögös* és sarjadékai: *gögösködik*, *gögösség* ma is járatos s eléggé ismert szók.

Záradékul meg kell még említenünk a Tájszótárnak egy adatát, mely így szól: '*Ged*, *gyegy*, *gyegyelet*: szerelmes csókolódzás, szerelmeskedés (Pápa vidéki szó)'. Hogy az itt olvasható *ged* és *gyegy* valóban élő szók-e, vagy pedig, a minek a Tájszótár nem egy példájával szolgál, nem inkább egyes gyűjtők etimologizáló hajlamának a gyümölcse-e, úgy hogy csak a tájszólásbeli *gyegyelet*, *gyegyelet* elvonásának kell tekintenünk, azt egyelőre el nem dönthetjük. Pápavidéki olvasóink, a kiknek föl hívjuk e szóra figyelmüket, könnyen adhatnak fölvilágosítást róla.

SZARVAS GÁBOR.

HANGSÚLY.

III.

Az értekezőnek ismeretes szabálya: *„Az ige előtti szót vagy szólamot accentuáljuk”* — nem is tekintve azt, hogy az accentuálás eseteinek körülbelül felerésze határozottan ellene szól — hibásan van formulázva; mert a szórend lévén első sorban vizsgálatunk tárgya, ennek a mozzanatait kell előtérbe tennünk. Nem az itt a kérdés, hogy melyik igemelléklet kell accentuálnunk, hanem az, hogy a hangsúlyos igemelléknek a nyomatosságát, a mikor ez igevonzó, a magyar szórendben mimódon kell kitüntetnünk? Felelet: az ilyen igemelléknek, legyen az szó vagy szólam, közetlenül és accentuálatlanul utána tesszük az igét. A mely szónak vagy szólamnak nem igevonzó a nyomatossága, azt követheti ugyan az ige; követi is gyakran: de nem kell, hogy kövesse; sőt ha állítmány-egészítővel áll a mondatban, nem követi közetlenül, hanem maga előtt tartja kiegészítőjét.

Az elrakásnak ezt az egymástól annyira eltérő két mozzanatát az értekező sem tagadja; azaz hogy elismeri a különböző szórendezésnek a tényét és tárgyalja is, ha mindjárt csak az igekötők szórendi szerepének szűk körében. A 20. §-ban (34. l. első bekezd.) ezeket mondja: „Megint, lehet az is, hogy bizonyos igemellékeket nem igen alkalmaznak kivált magokra az inchoativumban. Ilyenek nevezetesen az igekötők, melyeket úgy megszoktunk előtte látni és mondani az igének s következőleg accentuálni, hogy midőn tudott körülményt jelölnek is, szintűgy nehezűnkre esik bátor bitorlott helyőktől megfosztani. De meg kell biz őket, valahányszor újság követeli a helyöket, és azért hátul kerülnek többnyire accentus nélkül, vagy legfőlebb secundarius accentussal. „Marcion *bűjaságáért* vetteték *ki* az Ecclesiából” (PPK.). E nem volna baj, csak hogy oly mondatokra is akadunk, melyekben az igekötő előtti szót kell kétségen kívül accentuálnunk. Pl. Tegnap *korán* elaludtam; ma *jókor* felkeltem. — „Úgy szeretlek, hogy *mindjárt* megeszlek!” (akárhányszor hallani magyar dajkától), lehet-e úgy igazítani:

„*m̃indjárt* eszlek meg!“ Nem, úgy-e? ... „*R̃ögtön* megverlek!“
— „*Úgy* *elődít*lak, hogy sat.“ — Eddig az értekező.

Tehát ilyen mondatokra is „akadunk“ (mintha mind-össze is csak egy vagy két tucat efféle mondat fordulna elő a beszédben!). — Nos hát „az igekötő előtti szó“ itt, mint a példák mutatják, mind olyan, a mely: *pozitív természetű fogalmat* jelel. Hogy éppen ezért kell „kétségen kívül“ accentuálni, már ezt nem mondja az értekező se itt, se más helyen. Pedig úgy áll a dolog, hogy *rendszerint* accentuálni kell, akár hol állnak is; pl. *k̃elj hát k̃orán most az egyszer*; — *m̃egeszlek ám m̃indjárt*. (Lám a dajka a mondat végén is hangsúlyozza a „mindjárt“-ot); — *m̃egverlek r̃ögtön*; — *elődít-lak úgy, hogy sat.* — Az értekezőnek az a kijelentése, hogy az ilyen mondatokban „az igekötő előtti szót kell accentuálnunk“ más szavakkal annyi mint: az ilyen mondatokban az ige más esetekben való sorakozásától eltérőleg maga előtt hagyja az igekötőt; következésképp az accentuált szót vagy szólamot nem követi közvetlenül; ime: *ritkán hibázza el*; és: *gyakran elhibázza*; *Pál jött vissza*; és: *Pál is vissza jött*. Tehát: az egyforma accentusnak különböző szórend felel meg! Ezt a csomót az értekező következőképen vágja ketté:

„A kiinduló pont az, hogy az úgynevezett igekötők magyarban valódi adverbiumok... — No már adverbiumnak lehet jelzője; van is, leggyakrabban egy más adverbium. Hogy mi lehet, azt a dolog értelme s az ebből indult szokás határozza meg. „*Derekasán* elverte a szolgáját — *szinte* kiütötte a szemét — *tüstént* megnyergeltem a lovat — no ezt *szeép* megdolgoztad.“ (Következik még hat példa csupa pozitív term. szóval). — „Mindnyájokban az igekötőnek különben reá eshető hangsúlyát a nyelvünkben általános szokás szerint a határozója veszi magához s együtt alkotják a mondat súlyos szólamot, (tőlem ritk.), a mint ki is jelöltem a példákban.“ (36. l.)

Csodálatos tünemény! E szerint: az ige még ott is, a hol egy határozó áll közte és a hangsúlyos szó között, *közvetlenül* követi, ha nem magát a hangsúlyos szót, úgy az ilyenkor rögtön támadó szólamot! Tehát e helyett: *derekasán*

| *elverte* (mindeddig ez volt a részekre osztás) ez lenne: *dere-*
kasan el | verte; — *sőkszor ki | pihentem magam*. — Ha pedig
accentuált *szólam* előzi meg az állítmányt, az is el-annektálja
tőle az igekötőt; pl. *minden körülmények közt ki | iszom*. —
Ezt a sajátságos szócsoportosulást ,mozgó határu szólam'-
nak kellene címezni.

Az értekező itt igazán merész műtétet visz végbe:
megcsonkítja az igekötős szólamot; az állítmány-egészítőt
kiveszi az ige működő köréből és oda csapja az előtte álló
szóhoz vagy szólamhoz, a mellyel az semmi körülmény között
se állhat oly szoros viszonyban, mint az igével. Az értekező
megfelejtkezett a dolgozata 18. lapján elősorolt szólamok
határaitól: *elaludtam, megnyugodtál, összevesztünk, felfortlyant*;
— *jó erősen, igen nagyon, . . . mind lova, mind szekere* sat. —
Ugyanott az első bekezdésben így van definiálva a szólam:
,Egymásra vonatkozó két vagy több szóból álló csoport,
melynek nincs oly teljes értelme, hogy a mondat rovatába
illjék.' — Helyes; pl. *jó erősen | rá piritottam*; — *mind velem,*
mind veled | összeveszett. — Itt az egymást követő szólamok
mindegyikének v a n értelme. De ha így osztjuk el: *jó erősen*
rá | piritott; — *mind velem, mind veled össze | vezett*: bottal
üthetni nyomát a szólamok értelmének.

Ez a furcsa szólamalakulás az igekötőnek esetleges
accentuálatlanságán alapszik. Az ilyen rekedt hangú állít-
mányegészítő ugyanis nem kiálthat, ha elviszik az ige elől.
De mi lesz az esetre, ha a bővített állítmány ,tudandó' fo-
galmat jelöl, a mikor is az igekötő okvetetlen hangsúlyossá
lesz, és így nem szolgálhat ,mondatsúlyos szólam alkotásá-
nak' eszközüül? Erre nincs felelet az értekező taglalásaiban.
Lássunk példát: (*Engemet, szokás szerint, háttérbe szorítanak*);
öt ellenben minden alkalommal kitüntetik. — Vajjon ezt is
így kell elemezni: *minden alkalommal ki | tüntetik*? Az érte-
kező ilyenkor vagy az egyik vagy a másik igemelléknek
elnyomja a hangsúlyát; hogy melyikét, azt a ,dispositio'
határozza meg.* Ime itt van az ő saját két példamondata:

* A II. cikkben (110. l.) a fölülről 4-ik sor végén sajtóhiba
van: ,s z e m é l y e s' helyébe ,s z e s z é l y e s' teendő. J. Gv.

„nemcsak elmentem, hanem *míndjárt vissza* is jöttem.” (36. l.) — Nem accentuálja az *is*-előtti *vissza* szót (pedig maga mondja az 51. lapon, hogy az *is* az előtte álló szót vagy szólamot mindig accentuáltatja); sőt el is szakítja az *is*-től: *míndjárt vissza* is jöttem. Ilyes szólamokat még nem látott a nyelvész-világ! — Végül — és ez a legnagyobb hiba — a mondatnak épen azt a részét nem accentuálja, a mely a súlypontját teszi: *vissza is jöttem*. Az értekező szerinti „főszűly” itt minden kétséget kizárólag a *vissza* szóra esik. Ezt kell vala figyelembe vennie, ha már azt a hibás módot követi, hogy az ige előtt csak egy melléket accentuál.

A mikor a szóban forgó mondatokban hangsúlytalan az igeikötő, ennek az oka egyedül az, hogy az állítmány ilyenkor „tudott” tényt jelöl, nem pedig az — a mit az értekező állít — hogy előtte álló „határozója veszi magához.” A pozitív természetű fogalom, mint magától hangsúlyos, nem szorult az igeikötő hangsúlyára: (*Mikor jő vissza?*) F. *Míndjárt vissza-jő*. — Nem tagadom magát a tényt, azt t. i., hogy az igeikötő az ilyen mondatokban accentuálatlan is lehet; de kérdelem: eltűnik-e ezzel az ige elől maga az igeikötő? Nem ott marad-e, világos jeléül annak, hogy az ige nem követi közvetlenül az ilyen hangsúlyos melléket? — *Ritkán találja el*; és *Gyakran eltalálja*; — *Pált leptük meg*; és: *Pált is megleptük*. A szórendnek ezt a szembeszökő változását, mely épen a mondat súlypontján (itt a többtagú állítmány körében) megy végbe, nem lehet elpalástolni. Ezt a tényt nem enyésztetni el a szólamok határainak ide-oda tolása.

Lássuk csak, minő útmutatást ad az értekező e tekintetben? Ezeket mondja: „De ha az első határozó egyenesen az igejelölte cselekvényre, nem pedig a körülményt jelölő igeikötőre vonatkozik, emez az igeen hátul kerül. Könnyű megkülönböztetni a két esetet s a közbeszéd nem is véti össze, vagy ha összevési, maga is észreveszi a hibáját. Hogy pedig hiba, rögtön kitűnik, ha a szólamokban helyet cseréltetünk az igeikötővel. Így a fentebbiekben: *Rögtön verlek meg*. — *Úgy lódtillak el, hogy* . . — *Derekasan verte el* . . sat. sat. egyetlen és szokatlan mondatok. Ezzel rögtön szembeötlő, hogy az accentuált adverbiumok nem vonatkoznak közvetlenül az

igére, hanem az igekötő a közbenjáró: az eszközli a kapcsolatot sat.'

Hát ez megjárja talán figyelmeztetésnek azok számára, a kik a szórendi szabályok ismerete nélkül is magyarosan rendezik a szókat. De a kik nem ily szerencsések — pedig az ilyen halandók számára írjuk a szabályokat — a kik a hangsúlytól félrevezetve, épen így rakják el a szavakat: *rögtön verlek meg; tüstént nyergeltem meg; bizonyosan hibázza el* sat. azoknak mit használ ez a jó tanács? Az ő fülüknek épen a jó elrakás hangzik rosszul és szokatlanul. Hogy az ilyen mondatokban 'az igekötő a közbenjáró sat.' abból ugyan semmit se tanulnak. De ha megmagyaráztuk nekik a pozitív természetű és az *is*-előtti igemellék mivoltát, és ezután azt mondjuk, hogy valahányszor az ilyen szót vagy szólamot bővített állítmány követi, az állítmányegészítő — akár igekötő, akár másnemű határozó — előtte marad az igeinek: ezt lehetetlen meg nem érteniök.

Megjegyzem, hogy az értekező itt az állítmányegészítők szórendi szerepét csak a mintegy harmincra rúgó igekötők körében tárgyalja. Nem tudjuk e szerint, mi a sorsa a többi határozónak, ha valamelyikük a most tárgyaltakhoz hasonló mondatokban az ige előtt marad, még pedig accentuálatlanul. Bekeblezi-e azt is az ekkép keletkező, illetőleg kitáguló szólam, így például: (*kí veszi zokon?*) F. *Mindannyian zokon | vesszük.* — (*Mikor adták tudtára?*) F. *Késedelem nélkül tudtára | adták?* Bekeblezi biz azt is; pl. (az ért. példái 46. l.): 'az levíták mind hozzá állának.' — . . . (Az Ecclesiában) *mindenkor zengeni* kell az tanítók szavának.' — Ime: *hozzá* és *zengeni* nem igekötők; de azért (az ért. szerint) ők is szépen átengedik a mondatsúlyt a jelzőjüknek, (tehát együtt alkotják a mondatsúlyos szólamot); és így a szólamok határainak előre, illetőleg hátritolását törvényesítő teoria nemcsak a mintául szolgáló igekötők körében jut érvényre, hanem a sok ezerre rúgó többi állítmányegészítő szórendi szerepén is uralkodik. A bizonyításnak a sikere mindkét esetben egyforma.

Az értekező a 20. §-ban bevégezzi a szórend és accentus kérdésének érdemleges tárgyalását. A 21. §-ben összevonja néhány pontba, hogy azután a 22. §-tól végig az én munkám-

mal foglalkozzék. — A miket az ő művéről eddig részletekbe hatólag mondtam, a következő pontokba foglalom össze:

1) Az a szabálya, a melyet ő különbség nélkül minden igemellékre kiterjeszt, és a mely szerint (ott a hol nem az ígére esik a főszű): „az ígének *egyik* mellékét, a közetlenül (vagy mások közbejöttével) előttte állót accentuáljuk“, ellentétben áll az élő szóejtéssel, meg a hangsűlynak alap-tűrvényével, melynél fogva: a „tudandó“ fogalmakat, ha egynél több áll is az ige előtt, a hangsűlyok összeféretlenségének korlátai közt, okvetetlen elsőrendű hangnyomaték illeti; pl. (*Műő körűlműnyek közt műkép fogsz cselekedni*). F. *Műnden körűlműnyek közt úgy fogok cselekedni, hogy* sat. — Az értekező itt csak az egyik igemellékét accentuálná. Hogy melyiket, azt ő tudja csupán.

2) Az értekező azzal, hogy elsőrendű hangnyomatékot (fűszűly“ címen) mindig csak egy igemelléknek juttat, két rossz között kénytelen választani: A kissebb rossz az, ha az accentust a „tudandó“ fogalmat jelölő mellékek közül attól tagadja meg, a melyik csak közvetve áll az ige előtt; mert akkor legalább jó helyre teszi a fűszűlyt; pl. *Összes vagyonát egy idegennek szánta* (az összes szót sem kellene hangnyomaték nélkül hagyni; de legalább a fűszűly helye nincs elhibázva). — De ha az accentust a mondat sűlypontja körén kívül eső igemellékre teszi, legott fölbillen a mondat és az értekező „fűszűlyán“ esik a legnagyobb csorba; mert ha már azt rendeli ez a hibás elmélet, hogy elsőrendű hangnyomaték egy mondatban csak egy lehessen, szabad-e annak máshova esnie, mint arra a „tudandó“ fogalmat jelölő igemellékre, a melyet az accentuálatlan ige nyomban követ? Pedig nem olyan mellékre esik a hangsűly az értekező mondatainak egyik részében; pl. (már idéztem) ezekben: „Az *űtolsó* parasztnak is öröm volt a dolga. *űzt* is neked köszönhetem. (24. l.) — Az *régi jámborok soha* csak egy *apostolról* sem merték azt mondani, hogy sat. (32. l.) (azt sincs accentuálva; pedig kell vala hangsűlyozni). — *Nemcsak* elmentem,*

* Itt is az *el* igekötőn van a fűszűly, nem pedig a *nemcsak* kötűszűn. Hangsűlyos ugyan ez is; de nem sűlypontja a mondatnak.

hanem mindjárt vissza is jöttem (36. l.); — és még több más mondatban, a melyekről később lesz szó.

3) Hibás az értekezőnek az a szabálya is, mely szerint: az egészítvény, még ha 'nem tudott' fogalmat jelöl is, csak másodrendű hangnyomatékat kap. Nem foroghat fönn csak némileg is elfogadható ok rá, hogy a beszélőre nézve egyaránt fontos eszmék valamelyike elessék a fontosságának megfelelő hangsúlytól csak azért, mert az igén hátul kerül; pl. *(Hogyan merre ugrott?) F. Átugrott a kerítésen. (Kit mikor szid?) F. Az öccsét szidja egész nap.* — Az egészítvények hangsúlya (hangoztatása) hogy volna itt csak másodrendű?!

4) Az értekező érdén fogja föl a hangsúlyok össze nem férőségére vonatkozó szabályt, szemet hunyván az előtt a nyelvtény előtt, mely szerint: csak bizonyos osztályokba eső fogalmak nem találkozhatnak accentuáltan az ige-előtti rendben. A szórendezésnek és egyúttal a hangsúlyozásnak is a különbözőségét föltüntető eme nyelvtény a fogalmak különbféle sajátságainak természetszerű folyamánya. Úgyde az értekező ezt a különbséget semmibe se veszi; ennek következtében az úgynevezett 'föltehető (tapogató) kérdést' — a szabatos accentuálásnak e legbiztosabb eszközét — egyoldalúan, önkényesen kezeli; és így alkalmazása sikerét akárhányszor kétesse teszi. Ilyen eljárás mellett a szók és szólamok kifogástalan hangsúlyozása nem is képzelhető; mert így a hangsúly sorsa többé-kevésbé csakugyan a mondónak 'elméleti dispositiójától függ.' — Az értekezőnek utóbbi tételét a II cikkben volt alkalmam tárgyalni. Itt talán elég volt egypár szóval egyszerűen rámutatnom.

5) Végre, hogy nyoma vesszen a különböző szórendnek, a melyet a pozitív természetű és az *is*-es fogalmak, hogy a többi mozzanatot ne is említsem, a bővített állítmány szerkezetében eszközölnek, szem melláthatólag megdöntvén azt az elméletet, mely szerint az ige közvetlenül követ minden hangsúlyos szót, illetőleg szólamot: az értekező előre-hátra tolja a mondat részeinek természetes határait (a melyeket maga szabott volt nekik és helyesen jelölt ki számukra); elszakítja az igétől az állítmányegészítőt, és oda teszi, rectius: oda képzei az előtte álló hangsúlyos szóhoz vagy szólamhoz, szólamalkotó segédül, illetőleg szólam bővítő toldalékul

az így alakított szólamok értelmének teljes rovására. És mi az eredménye az állítmányegészítő illetén mobilizálásának? Elmozdul-e az igekötő, vagy másnemű határozó, akár accentuáljuk, akár nem, az ige elől? Ott marad biz ő; holott másféle nyomatos fogalmakkal szemben legott hátra veti az ige még a legtestesebb állítmányegészítőt is. Mit nyer hát az értekező ezzel a keserves és egyszersmind tilos műtéttel? Semmit.

Az accentus csak úgy tehet szolgálatot a nyelvbeli előadásnak, ha híven jelöli a fogalmak jelentőségét, a jelentőség fokának megfelelő hangnyomatékkal. Fő érdeme abban áll, hogy egyazon szerkezet különböző értelemárnyéklatai jelölésében nem egyszer kiegészíti, kisegíti az elrakást; mert az utóbbi elégtelen e föladat teljes megoldására; pl. *Lám ebben az ügyben is vak vezet a viltágtalant.* — De mikép accentuálná e mondatot az értekező? Az ige-előtti mellékek egyikét nem hangsúlyozná (hogy melyik az, nem tudom); az egészítvény hangsúlyát pedig másodrendűnek minősítené. Az accentusnak ennyire összeszigorított működő körében az ő saját szereplésének sem akadunk nyitjára, nemhogy a szórend kulcsát lelhetnők föl ő benne.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A NÉVMÁSOK ÉS A SZEMÉLYNEVEK JELENTÉSTANÁHOZ.

„Mi a különbség az *akármí*, *akármely*, és *valami*, *valamely* között, midőn őket jelzőkül használjuk: ha *valami* vagy *valamely* baj ér — ha *valamely* farkas, vagy *valami* farkas megtámadna? — Kérdi T a k á t s I. (PhilKözl. XII. 556).

A NSzótár szerint *valamely* a. m. a többi közül egy; s róla azt is írja, hogy „különbözik tőle *bizonyos*“. Keressük föl a *bizonyos* szót. Egyik jelentésül ott szerepel *némely*, *egyvalaki*. Megannyi kérdés, habár nincs is úgy formulázva.

1) „Itt volt *valami* mesterember és itt volt egy mesterember, majdnem egyet jelent“, olvassuk a Nyelvőrben (XIII. 74). Új kérdés. A *valamely* konkrétebb a *valami*-nél (mind a kettő apokope: *valamely*: *valamelyik*, a *valami* *vala-*

mi/lyen, *valaminő* rövidítése). *Vala mely* szeretőd és *vala mi* szeretőd adta' (Othello IV. 1) — e kettő között nyilvánvaló a különbség. *Valami* szeretőd' lehet egyszerűen széptevő, udvarló, de lehet eufemizmus is, mint teszem Biánka ajkán. *Valami* mesterember' — az az ember csak látszik annak, lehet hogy mesterember, lehet hogy nem, de nem igen több. Szabatosabban szólva: az illetőnek mestersége a kétség tulajdonképeni tárgya. Ime néhány minden kétséget eloszlató példa: *Csináltatsz-e nekem valami koporsót? Csináltatok rózsám már ványkő koporsót. Behuzatod-e majd valami vászonnal? Behuzatom rózsám fekete fátyollal. Kiveretted-e hát valami szögekkel? Kiveretem rózsám arannyal, ezüsttel. — Kivitetsz-e vajon valami cigánnyal? Kivetlek rózsám királyúrfiakkal.* (AranyGy: NépkGy. I. 181). *Nem valami hintó jön ott? (Jók: E. m. n. I. 5). Valami óriás fiú kifújja reggel keleten a nagy szappanbuborékot: a napot (Pet: A nap). Egy futó ló tűnik minap a szemébe; jobban megsejleli, hát kengyelvason lábbal fennakadva valami úr vagyon: a király testvére'* (Tompá: Szuhay M.). Sat.

Szóval *valami* farkas' a. m. vadállatféle, *valami* vadállat: farkas; az általánosabb nemnek a faj viseli képét. (Éz a viszony főntebb is a *valami* vászon és fekete fátyol, *valami* cigány és királyúrfiak között).

Nem lesz helyén kívül a *valami* és *bizonyos* névmásoknak s néhány rokonuknak árnyékaitat fürkészni. Kell, hogy a tipikus, a közös vonások mellett egyéniek is legyenek. Tipikus vonásuk ezen ú. n. határozatlan névmásoknak az, hogy első sorban konkrétumnak, összevont főnévnek, fajt jelentő névnek (ember, fiú, király, falu, megye sat.) a jelzői. A családfába illeszthető az *egy-en* kívül (volt egyszer egy ember. Vala egy néminemő koldus Lázár nevő. MünchC. Luk. 16. Néminémi egyiptombeli király Pesti G. 121. mes. sat.) az *egykori*, az *egyszeri*.

2) A fabulák, az anekdoták rendszerint elmés, tréfás vagy bohó hősei (*A monda vitézei'* Ar.) névtelenek, nevüket kikerétázta a halál, a ténnyel azonban az oppositio az emlékezetbe vésődött. Gramatikai formula ez lehetne: (—), az egykori, az egyszeri.

Példák. „Hogy valaki egy ügyet magamagával támogasson, szintoly lehetetlennek képzeltem, mint a mit az egykori toborzó őrmester kurjongatott: összevágom magamat s kivetem az ablakon (Brassai: Szórend. 42. Vö. KrizaVadr. 326). Az egykori alispány rendelete cifra teremtetékkal szalonázva tiltotta meg a káromkodást (Brassai. A neo- és palaeologia 25). A szőlősgazda is az egyszerű, látván hogy szőlejét a jég veri, dorongot ő is hirtelen kapott fel, paskolni kezdé (AranyJ: Boll.). Pázmány egyik fabulája így kezdődik: Úgy bánnak ezek (az újítók) a szegény községgel, mint a m a z u d v a r i t r é f á s ember, ki magát képiróvá tette volt és egy faluban a fizetést felvevén, bérekeszkedett egyedül a szentegyházba, melyet meg kell vala festeni. A polgárokkal jól tartván magát, semmit nem irt’. (Kalauz 99). Sat.

3) Az *egyszer* a monda vitéze, a *bizonyos* a közelmúlté, illetőleg a jelenből bukkan elő. A szólás, melynek keretében föllép, rendszerint élezett, illetőleg a *bizonyos* általában célzatos névhelyettesféle. Innen van, hogy csak oly körben, csak olyan hallgatók előtt használható, a hol, a kikre nézve nem tévesztheti el hatását. Az egyvedesítő tulajdonnév itt se szerepel, de az egyén körvonalait a tény részletei annyira kidomborítják, hogy szinte látjuk az embert, mint Hamlet atyját „lelkünk szemében”.

Példák. „Jókai azt erősíti s esküdni kész rá, hogy ama bizonyos valaki él s meg is látogatja a nyáron. (Arany él. 66). A könyvpiacon egy röpiratocska jelenik meg, melyben elmondatik érdekesen, hogy miért mozdíttatnak elő Pataky ő méltósága által bizonyos fiatal emberek soron kívül (Berczik: A prot. II. 15). (Mind Mócsing, „az antik római”, mind Pataky csak Veres Károlyra Pataky prezuntív vejére gondolhatnak). Az alakoskodó Liliomfi Gyuri kellnernek mondja: francia champagnie helyette mindig magyart adta bizonyos Georges kellner (Lil. II. 7). A Borsszem Jankó 1889-ik olvasói jól tudják, hogy „az a bizonyos kis szürke kabát kinek a kabátja” (márc. 3. sz.). Az a bizonyos a. m. az az ismeretes, melyről vagy kiről annyit beszéltek v. írtak. (Vö. talán az on bizonyos éjjeli lovag, kiről hallottunk már valamit. Jós: Abafi 250). Fogd, itt van egy kis borraivaló; ha azon asszonyosság, ki a tábornokné

szolgálatában állt, felkelt: mondd meg, hogy bizonyos Cassio néhány szóra találkozást kér' (Othello. III. 1).

Mély lélektani oka van, hogy a degradált Cassio, miután ,elvesztette halhatatlan részét', a becsületet, magamagának is csak bizonyos Cassio; ezenfölül a ,bizonyos Cassio' a főnforgó esetben az ú. n. diskreciónak is a szólása.

Általán a *bizonyos* már érinti a mutató névmás hatását s ha vele szövetkezik, pregnáns mutató névmásként lép föl.

4) A történeti, a fényes nevek jól megférnek a határozatlan névelővel, az *egy*-gyel; nimbuszuknak mintegy sugara villan meg benne: egy Arany, egy Deák F., egy Szécsenyi I., sat. Az *egy*-nek magának szorosan véve fénye nincs, mint a holdnak, a bolygóknak; mint ezek a naptól, azonkép ő a történeti névtől kap fényt. Lehet, hogy attractio esetével van dolgunk: egy Arany = egy, oly ,hires neves', kitűnő költő, mint Arany, sat. Ha az illetén nevek elé *valamely* v. *bizonyos* járul, a történeti, a fényes neveknek valóságos napfogyatkozása áll be, mint midőn földünk és a nap közé a hold kerül. Példák. ,Az apámnak egy testvére, valami Kárpáthy János — e helyett: valami Kárpáthy János nevű ember (Jók: E. magy. n. I. 33). Valamely Széchenyi gróf írt valamely könyvet' (Arany: Elv. alk. II). Sat.

Itt is van egy érdekes árnyéklat. Van úgy, hogy nem a magunk szempontjából szólunk, hanem színlég mások alacsony álláspontjára helyezkedve csorbítjuk a nagy nevek tekintélyét a *valamely*-lyel, vagy *bizonyos*-sal. Példa. ,Hát Fazekas uram, ön merte írni ezt a verset a Rózsához: Eredgy Laurámhoz eredgy sat. Hiszen ezt már régen megírta valami Verseghy úr így: Eredj Laurámhoz, eredj' sat. (Fővár. L. 1889. febr. 16).

5) ,Mint a prizma, az egy is minden mozzanattal új meg új színcsoportozatot fog mutatni' (KemZs.). Kénytelen vagyok metaforákban beszélni. Az *egy* a büszke hivalkodásnak és a hetyke fitymálásnak vagy kicsinylésnek egyformán lehet szólása. Mind a kettő használja, ha méltó oka van rá, ha valami sértő ellentét fölingerelte. A szóló majd hevében azonosítja egyéniségét a fényes névvel, mintegy beleolvad az én a tulajdonnévbe az én érdekében s a fajnak dicsőítésére; majd a megszólítottat beleerőszakolja, a melyet visel, a jelentéktelen homályos fajnévbe, mind a kettőnek

kiszebbségére. Az egyéniség itt is, ott is fajjá szélesül, a) amaz mintegy nemesi kuriáján, ősi várában védekezik, b) emez kitámad a tekintély kis birtokosainak területére. A védő illetőleg a támadó fegyver az *egy*. Voltakép egy kézben forog ez is, az is.

Példák. a) ,Az ú r e g y K á r p á t h y? Tudja-e mit tesz az: e g y K á r p á t h y n a k neveztetni? Viselni olyan nevet, melyet h a r m i n c k é t ő s hagyott hátra, kik mind főispánok, zászlós urak voltak.' Kárpáti Kárpáthy János tulajdon szavai. (Egy m. n. I. 33). Julia (Zalánfy gróf nőtestvére): ,Ez mégis különös! E g y Z a l á n f y (= főúr) Szenkey (pór) házánál' (Obernyik: Főúr és pór 53). sat. — Néha a pusztá név munkál közre e cél elérésére. Pl. ,Hogy B á n k leüljön (e h. hogy é n leüljek) a sötét szövetség gyászasztalához, ahhoz nem csekélyebb mint bánki sértődés kívántatik' (II. 2). Mócsing Fábiánt, az irodatisztet csaknem fölveti az ,antik római' vér háborgása: ,Azért, hogy Pataky Iván miniszteri tanácsos, M ó c s i n g F á b i á n m e g c s a k i r o d a t i s z t, é n mégis különb embernek tartom Mócsing Fábiánt' (Bercz: A prot. I. 2). Sat. — A híresség szereti magát elkülönözni a világtól, nem szereti a társaságot, illetőleg önmaga, a fényes család tradíciói — a h i r h e d t s é g e t m e g m i szigeteljük el az *egy*-gyel. Pl. ,Hogy érdemelt-e én egy Borgia Lukretia szerelmét? (B. L. gyilkos és méregkeverő hírében állt). Nem szégyen, gyalázat ez?' (Bl. II. 1). b) ,Visszautasítam a bizakodót. E g y S z e n k e y s grófnő' (Oberny: Főúr és p. 73).

A k i c s i n y l é s n e k egyéb módjai is vannak: megannyi árnyéklat.

Példák. Igaliné: ,A z a P i r o s K á r o l y l e s z t i t k á r?' Pataky: ,Veres Károly' (A prot. I. 10). ,Fox e század elején I. Napoleonnal a párisi tárlatot látogatta meg. Föl s alájárva Napoleon egy földgömbre mutatott és g u n y o s a n jegyezte meg hogy a z o n Anglia milyen kicsiny helyet foglal el. Fox önérzetesen azt válaszolta' (Bpesti Hirlap. 1889. márc. 23).

A k ö z n é v e g y e d í t é s é t valami alkalmas jelző eszközlí.

Pl. ,E z a z i s t e n t e l e n n é m e t a n n y i k á r t t ö t t m á r, hozzáképest hogy mitsem tött török sem tatár (Kuruc táb. dal.). Bocsássatok! Hadd tanítsam m e g e z t a k e v é l y bírót becsületre' (A falu r. II. 6).

Mindez már inkább fenyegetés, mint gúnyos mutató. A *holmi*, *némi* ismét más árnyéklat kifejezői. A fönnebbiekkel egyező, közös vonásuk a kicsinylés (Lehr: Toldi 187), egyéni vonásuk az általánosítás.

Példák. „A ki kovácsnak tartja magát (a széles tenyerű Fejenagy), pedig holmi cigánytól tanulta meg a kalapálást (Petőfi: A helys. kal. III. é.). Holmi esküdt fél ék szép szabadságunkat nagyon körülnyírák (Ar: Nagyid. cig. I). Sat.

Van úgy, hogy tulajdonnév lesz köznévvé (nem dicséretes értelemben). A nevet ilyenkor többes számban használjuk. Pl. „Mit mondjunk a Tinódiak és Ilosvaiaik epikai talentumáról? (Ar: Pr. dolg. 65). A Mátyások, Pócsók, Láczaiaik hada, kiknek népszerűsége egy Kazinczy homlokát nem engedé a méltó babérhoz jutni (uo. 339).

És itt eszembe jutott Dicseőffy Lóránd bandája, és eszembe jutottak a magyar és nem-magyar Herbertek.

BARBARICS RÓBERT.

A KIK A MAGYAR NÉP NEVÉBEN BESZÉLNEK.

Ne vegye rossz néven tőlem a 'Tisztelt ház' elnöke, * ha csendesen folydogáló, zavartalan, nyugalmas óráit egy kéréssel megháborgatom. Kérésem ez: Tetézzé meg érdemeinek eddiglen fölszaporodott hosszú sorát azzal, hogy akarjon, mert az kétségtelen hogy tud, magyarul beszélni!

Csodálatos egy dolog az a nyilvánosság, legkivált nálunk magyaroknál. Ha nyilvánosan kell beszélnünk, csoda módon megváltoztat bennünket; egész valónkból kikelünk, új s merőben más emberek leszünk. Valamig otthon, családunk

* Én semmikép se tudok megbarátkozni a talpaláással; a *, †, β, π s más hasonló ákombákomos jegyek alá dugaszolt észrevételeknek kezdettől fogva ellensége voltam s az is maradok. Azt tartom ugyanis, a kinek mi mondanivalója van, mondja el egyfolytában, rendben egymásután s ki-kicsavarogva, föl és alá szokdócselve ne szakítsa meg untalan beszéde fonálát; az oda nem tartozókat hagyja más időre, más alkalomra. Ez egyszer azonban mégis kivételt kell tennem; kényszerülve vagyok rá. A Budapesti Szemle ugyanis, a ki előttünk 'bűnös vénhetek' előtt a 'megifjuhódott nyelv' paradicsomának kapuját örök időkre bezárta, mert kárhóztólág nyilatkoztunk egy rakás 'ihlettség szülte' alkotásról, többszörö-

körében vagyunk, vagy barátságos társaságban bizalmasan csevegünk, a legtöbbször úgy szólunk, úgy beszélünk, a mint isten tudnunk adta, a mint édes anyánk vagy dajkánk ajkáról lestük el s tanultuk meg a magyar szót. De a mint e körből kilépünk s megjelenünk a nyilvánosság előtt, mintha mindazt egyszerre elfeledtük volna, a mit gyermekkorunkban hallottunk s tanultunk, mintegy igéző varázslatra menten átváltozunk: a családi tűzhely körül soha nem hallott szavak, szokatlan szó- és mondatszerkezetek, idegen észjárás szülte szólásmódok s nem tudni honnan összehorgászott mesterséges cicomák özönével pörögnek le ajkunkról.

Családi körben így beszélünk:

„Én nem ijedek meg egy könnyen a magam *árnyékától*.

A mi helységünkben is *kültött* a kolera.

Ki *kezdte* a legénység közül a verekedést?

Csak hogy *megszűnt* egy-szer ez a nagy esőzés.

Megvallom, hibáztam.

A nyilvánosság előtt megilyformán:

„Fény és *árny* rendszerint együttjárnak.

A mi helységünkben is *förlépett* a kolera.

Egytag *kezdeményezése* folytán az aláírás megtörtént.

Én a nagy eső miatt *beszünttettem* a cséplést.

Bevallom, hibáztam.

sen megdorgált érte, hogy ha rosszaknak tartjuk, hogy merjük mégis tollunkra venni őket. Ezek közé tartozik az *elnök*, következkép a „Tisztelt ház *elnöke* is. Igaz, rosszaltuk. De kérem tisztelettel, hogyne rosszaltuk volna, mikor próbakőre vetve láttuk, hogyha *első-ből* lett *el-nök*, akkor ezekből: *utol-só, al-só, fel-ső, bel-ső, kül-ső, közép-ső, szél-ső, mell-ső, vég-ső* ép oly joggal lehetne: *utol-nok, al-nok, fel-nök, bel-nök, kül-nök, közép-nök, szél-nök, mell-nök, vég-nök*; minthogy pedig ezek képtelenségek, világos, hogy az *elnök* is képtelenség s a képzőnek fölvett *-nok* és *-nök* nem a mi nyelvünk testéből való hús és vér, hanem merev, élettelen, holt tetem. Hogy mégis mesterséges, erőszakos módon párát fuvaltak beléje, abban mi bűnösök nem vagyunk. De ha rossznak tartjuk, miért használjuk mégis? Azért, mert rá vagyunk kényszerülve. Úgy vagyunk vele s másokkal is, mint a kit belekényszerítettek oly vasuti fülkébe, a melynek levegőjét erősen pöffelkelő dohányosok megrontották, s mikor az újonta jött ablakot akar nyitni, hogy friss levegőt bocsásson be rajta, a bentülők megtöltják neki, sőt meg akarják tiltani azt is, hogy az ő megposhasztott, dohos levegőjüket se merje velük együtt színi. Ha a *gondnok, írnok* s a többi nokokkal együtt az *elnök*-öt is ránk erőszakolták s egészségesebbet se maguk alkotni, se tőlünk elfogadni nem akarnak, mindaddig, bár vonakodva és kelletlenül, használnunk kell olykor-olykor, valámíg egy elfogulatlanabb, részrehajlatlan kor, a melynek semmi része nem volt ez áldástalan munkában, a jövő nemzedék ki nem pusztítja őket.

Sz. G.

Ezt a jutalmat méltán *meg*-
érdemelted.

Jóságos ég, mi lesz velünk.

Erős (hatalmas) hangja van.
Érdemes (nagy érdemű) pol-
gártársunk.

Pontos, kötelességtudó em-
ber.

Már van neki egy munka-
bíró fia.

Megkezdtek a válópört.

Javító intézetbe kellene kül-
deni.

Fogadd őt védő szárnyaidd
alá.

Támasztó gerendát kellett
alája raknom.

Körülbelül egy napi járó
föld innen az a hely.

Már a szeméből is kinézett
a *kapzsíság*.

Bátyám *szembaj*ban szen-
ved, hugom pedig *lelkibeteg*.

Összekoccanásuknak egy ár-
tatlan szó *volt* az oka.

A bevételek kiegészítő ré-
szét *tevő* jövedelmek.

Én könnyen *el* *vagyok* reg-
geli *nélkül*.

Ennek a mendemondának
nincs semmi alapja.

Ma *szükségem* van rád.

A 20. §. *szabja meg*, mihez
tartuk ily esetben magunkat.

Ez sehol sincs *elrcudelve*.

Ezt a pusztulást a tegnapi
fagy *okozta*.

A mult év folyamán *telje-
sített* munkálatok költségei.

A hatóság jelenlétében *vég-
bement* kísérelt szépen sikerült.

A gyilkosságot valószínűen
azok *hajtották végre*, kik uti-
társai voltak.

Ezt a jutalmat méltán *ki*-
érdemelted.

Jóság*teljes* szeretettel for-
dult felé.

Erő*teljes* hangja van. —

Érdem*űs* polgártársunk. —

Pontos, kötelességhű ember. —

Már van neki egy munka-
képes fia.

Válá*si* szándékát kijelen-
tette.

A javítá*si* munkálatokat el-
végezték.

Az árvíz ellen védgátakat
emeltek.

Ez a tétel érvelésének fő
támpontja.

A vízi járművek egész se-
rege lepte el a folyót.

Már a szeméből is kinézett —
a *bíró*gy.

Fivérem *szembeteg*, nővérem
pedig *kedélybeteg*.

Összekoccanásuknak okát —
egy ártatlan szó *képezte*.

A bevételek kiegészítő ré-
szét *képező* jövedelmek.

Én könnyen *nélkülözöm* a —
reggeli.

Ezen mendemonda *nélkülöz* —
minden alapot.

Ma *nem* *nélkülözhetlek*.

A 20. §. *írja körül*, mihez —
tartuk ily esetben magunkat.

Ez sehol sincs *előírva*.

Ezt a pusztulást a tegnapi —
fagy *eszközölte*.

A mult év folyamán *eszköz-
lött* munkálatok költségei.

A hatóság jelenlétében *esz-
közölt* kísérelt szép sikert *mu-
tatott fel*.

A gyilkosság valószínűleg
azok *által* *eszközöllettl*, kik
utitársai voltak.

~ *bíró nélkül* ~ *javító intézet* !

A csöcseléktől *szenvedett* kár majdnem kétszáz forintra rüg.

A csend helyreállításában polgártársunké a főérdem.

Hazánknak tett kitünő szolgálataiért bárói rangra emelték.

Fölcsigázott követelésekkel állott elő.

Vakmerő vállalatba bocsátkozott.

Nagyon is szigorú voltál hozzá.

Mód nélkül követelő vagy irányomban.

Ez a dinnye kissé *elérett*.

Én ezt egymagam nem *győzöm* estig elvégezni.

Ezt sehogyse *tudom* megérteni.

Hollétéről nem *szerezhetünk* tudomást.

Hazánkfia temetésén sokan *jelentek* meg.

A szobor leleplezése nagy pompával ment végbe.

A mit ingyen *adnak*, köszönettel fogadd.

Azt mondják, *hogy* e titokba többen is *be voltak* avatva.

Kérem tiszteletes uramat, *ejtsen* egy jó szót mellettem is.

Sat. sat.

Mindezek s még egy hosszára nyuló szám nyelvünk természetétől elütő, nagyobbára idegen s első rendben német rámarra szabott használatok, a melyeket a német tudomány emlőin fölnövekedett s a nyelvsajátságok fölismerésében tapasztalatlan tudósok s vásárra dolgozó s különben is értetlen fordítók ültettek át s honosítottak meg irodalmunkban. A német 'die arbeit einstellen' például, minthogy *stellen* ~~állítani~~, *ein* ~~be~~, az ő csiszolatlan, göcsörtös eszükjárása szerint magyarul is annyi volt mint: a munkát *beállítani*. Mikor aztán figyelmeztetve voltak, hogy a magyar ember 'hordót, zsákot, szekrényt' s más egyéb megmarkolható tárgyakat

A csöcselék *által eszközölt* kár majdnem kétszáz forintra rüg.

A csend helyreállítása *körü* polgártársunké a főérdem.

A haza *körü*l szerzett kitünő érdemei *folytán* bárói rangra emeltetett.

*Túl*hajtott igényekkel *lépett* föl.

*Túl*merész vállalatba bocsátkozott.

*Túl*szigorú voltál hozzá.

*Túl*követelő vagy irányomban.

Ez a dinnye kissé *túl*érett.

Én ezt egymagam nem *va*gyok *képes* estig elvégezni.

Ezt sehogyse *va*gyok *képes* megérteni.

Hollétéről nem *voltunk ké*psek tudomást szerezni.

A *tol*vajok *elfogatásában* többen *segédkeztek*.

A képviselő ezen *meg*tiszteltetését sokan *irig*y szemmel nézték.

A mi ingyen *ada*tik, köszönettel fogadtassék.

Az *mon*datik, *miszerint* e titokba többen *be let*tek avatva (beavattattak).

A városi *tanács* felhivatik ezen ügyet minél előbb *el*intézni.

be szokott ugyan egy és más helyre *állítani*, de hogy a m u n k á t is *be* lehetne *állítani*, azt még csak el se képzelheti, meg akarván javítani a kitétel, az *állít* helyébe oda szűrták a különben ráillő *szünt*et szót, de az *állít*-tal együtt járó *be* igekötőtől meg nem szabadulhatván, a *bedállít* székébe örökösödés útján beleült a *beszünt*et. Pedig kétségtelen dolog, hogy ha nem mondhatjuk: ,Végre valahára mégis csak megértük, hogy *beszünt* az utcákon szokásos éjjeli ordítózás', épen oly fonákul van mondva: ,A rendőrség végre valahára *beszüntette* az éjjeli ordítózást'.

Azt mindegyikünk érti, hogy Manlius Sinister *betartotta* kezét a tűzbe s úgy beszélt Porsenna királyhoz; az is érthető, hogy pl. a gyujtogató egy póznán *betartja* az égő *kanóc*ot a fődél alá; de hogy miféle boszorkányság lehet az, hogy ,valaki *betartja* a *határidőt*', arról csak az világosíthat föl bennünket, a ki tudja, hogy a németben van ,den termin *einhalten*'; a terminust a magyar ember szereti ugyan, ha pontosan *megtartják*, *betartásáról* azonban nem hallott s nem is beszél soha.

Nyelvünknek egyik kiváló, sokat érő tulajdonsága, hogy kivétel nélkül bármely főnévből alkothat s képzővel magának oly mellékneveket, melyek az illető tárgynak bő számú, nagy mértékű vagy erős fokú megvoltát fejezik ki, pl. *fejes*, *tenyeres-talpas*, *köves*, *virágos*, *emberséges*, *vizenyős* sat. Nem így a német; ő e tekintetben majd egy majd más eszközhöz kénytelen folyamodni, pl. *sár*: *kot*, *sáros*: *kotig*; *szél*: *wind*, *szeles*: *windig*; *szív*: *herz*, *szíves*: *herzlich*; *nép*: *volk*, *szám*: *zahl*, *gyümölcs*: *obst*, *dió*: *nuss*, *bor*: *wein*, *áldás*: *segen*; de már ezeket: *népes*, *számos*, *gyümölcsös*, *diós*, *boros*, *áldásos* a rendelkezésére álló képzők egyike sem alkalmas kifejezni, nem mondhatja pl. *völkgig*, *nüssig*, *segenlich*; segédül veszi tehát a bőség, sokaságjelentő tulajdonságneveket s így keztek nála elsőbb szükségből, később a meglevők analógiájára szükség nélkül is a nagy számú *voll* és *reich* végzetű melléknevek; *achtungsvoll*, *bedeutungsvoll*, *würdevoll*, *segenvoll*, *liebevoll*, *huldreich*, *zahlreich*, *volkreich*, *geistreich*, *goldreich* sat. sat. Ezekből átláthatja immár mindenki, honnan valók, mi magyarázatuk van s minő joggal foglalnak helyet a magyar nyelv igaz vérű szavai közt ezek a műveltjeink nyelvében naponként százával hallható s olvasható újkori szócscecsebecsék: *tiszteletteljes*, *erőteljes*, *szeretetteljes*, *áldásteljes*, *kellemteli*, *jelentőségteljes*, *hódolatteljes*, *kegyteljes*, *szellemdús*, *aranydús* (vidék), *haldús*, *tapasztalatdús* sat. sat.

A latin *stipendium*-nak a többi közt ez a jelentése is van: *z s o l d*; ,stipendia merere' tehát a. m. zsoldot érdemel, zsoldért szolgál = katonáskodik, ,stipendia emerere' pedig: végig szolgálni a katonaságot; innen: ,stipendia emeritus': kiszolgált katona. A német a lat. *emerere*-ből alkotott magá-

nak egy igét: *emerieren*, az *emeritus*-ból pedig egy melléknevet: *emerit*. Ez is egy tanulságos példa, mennyire be volt avatva a nyelv titkaiba az a fordító, a ki egy ihlettséges, szentléleksugalta pillanatban rávillant a gondolatra, hogy nincs akkora bölcsesség a magyar föld hátán, a mely ezt: „*der emerierte seelsorger*“ gyönygyebb magyarsággal ki tudná fejezni ennél: „*kiérdemesült lelkész*.“

A ném. *entbehren* a magyarban legközönségesebben annyi mint: „szűkölködik“; de máskor annyit jelent mint: „szükségem van valamire“, majd „hiányzik valami, nincs valami“, majd ismét „el vagyok valami nélkül“; *entbehrlich* meg *szükségtelen*, *unentbehrlich* pedig *szükséges*. Bizony mégis csak bárdolatlan, ügyefogyott nyelv ez a magyar! sóhajtottak föl szánakozva a német fordítók, valahányszor az *entbehren* szóval és származékaival találkoztak. „Auf meiner reise musste ich vieles *entbehren*“ magyarul is mondhatjuk ugyan: „Utazásom közben sok dologban szűkölködtem“; de már „Dieses buch kann ich nicht *entbehren*“, továbbá: „Des weines kannst du wohl auf einen tag *entbehren*“ csak nem mondhatom, hogy „Ezen könyvben nem szűkölködhetem“ és „Egy napig csak szűkölködhetel a borban“. Aztán lehet-e az „*entbehrlich*“ szűkölködő, az „*unentbehrlich*“ pedig nem szűkölködő vagy szűkölködetlen? Látja isten és ember, hogy ezek lehetetlenségek, vagy ha lehetségessé tesszük őket, értelmi abszurdumok. Okvetetlen szükség volt tehát egy oly új magyar szóra, mely az *entbehren*-nek minden jelentésbeli árnyéklatát híven kifejezze. S megszületett a *nélkülöz*, a mint egyik elsőrangú neologusunk nevezte: a legszerencsésebb alkotás. S ma már, ha a nyilvánosságnak ír vagy beszél, egy művelt embertől se hallani, hogy „Utazásom közben sokat nyomorogtam, sok szükségem szenvedtem. E könyvre szükségem van. Egy nap csak el lehetsz bor nélkül“, hanem „Utazásom alatt sokat nélkülöztem. Ezen könyvet nem nélkülözhetem. Egy napon át csak nélkülözheted a bort“. Ez a *nélkülöz*kultus már annyira megy, hogy nemsokára majd így beszélünk; „Jelenleg lovaim nélkülöznek abrakot“, a mint már egy hivatalos jelentésben kinyomtatva olvastuk is: „Ennyi meg ennyi község nélkülözi az iskolát.“

A szabatosság, határozottság, egységes használat tehát, a melynek némelyek hiányát érezték nyelvünkben, mind nagyobb és nagyobb tért kezd foglalni, mert van egy biztos kalauzunk, a „Freie Presszék és Pester Lloydok“ gramatikája. Ezek megtanítottak rá, hogy *einsehen*: belátni, von groszer trag weite: nagy horderejű, von grosztem maszstabe: nagymérvű, militärpflichtig: katonaköteles, dienstbereit: szolgálatkész, es wird gebeten die thüre zuzuschlieszen: kérelik az ajtót betenni, es wird

beschlossen die eingabe der betreffenden partei einzuhändigen: a beadvány az illető félnek *kézbcsíttetni határozatlik*. A hol azonban ezek hallgatnak s a magunk erejére vagyunk hagyva, ott még erős ingadozás tapasztalható. A magyar gramatikák mondanak ugyan olyasmit, hogy az *-ás*, *-és* végű nevek egyként cselekvő és szenvedő értelműek, hogy tehát a velük viszonyban álló birtokos egyként lehet alany is tárgy is, pl. *isten teremtése* = az *isten* teremt, *világ teremtése* = a *világ* ot teremtik; a *pap esketése* = a *pap* esket, a *párok esketése* = a *párok* at esketik; a *fák hajtása* = a *fák* hajtának, a *lovak hajtása* = a *lovak* at hajtják sat; de mert a Freie Presse erre nézve határozott utasítással nem szolgál, nincs hova fordulnunk tanácsért s a sőtétben tapogatózva majd azt mondjuk, hogy a szökevények *üldözése*, majd meg *üldöztetése*, *több gyanús személy elfogása*, majd meg *elfogatása*. Ime egy aprólékos mutatvány a Budapesti Hirlap április 8-iki számának csupán egyetlen hasábjából, a melyet különben a képviselőházi beszédekből is nagy számmal állíthattunk volna egybe: a) Boulanger pörbefogása, Aumale herceg visszahívása, a törvény eltörlése megkegyelmezés, Boulanger félrevezetése; b) a száműzetésről szóló törvény, az *elfogatási* parancs kiadása, Boulanger *üldöztetése* és *elítéltetése*, husz rendőr kiküldetése.

Mind ezekből, meg főképen ama nagy számból, a melyeket ez alkalommal elhallgatunk, mert jókora nagyságú vaskos könyv telnék ki belőlük, ha mind apróra ki akarnók mutatni fonákságukat, meggyőződhetnek a t. képviselő urak — mindenkor meghajlunk a tiszteletreméltó kivételek előtt — hogy az a nyelv, a melyet nagy részük beszél, nem az a nyelv, a melyet hazulról hoztak, midőn kiindultak a nagy világba; az a nyelv nem drága kincse nemzetünknek s épen nincs semmi félténivaló rajta; meggyőződhetnek, hogy az a törvénykönyv, a melyet ők számunkra ajándékkép adtak, örök időkre tanúja marad a magyar nyelv egykori nagy fokú elkorcsosulásának; meggyőződhetnek, hogy sok a helyreütni, sok a javítanivaló, ha nyelvünkben is igaz magyarok akarunk maradni; s végre meggyőződhetnek, hogy vannak dolgok, a melyeket a legokosabb embernek is tanulnia kell. Deák Ferenc nagy elme, fényes tehetség volt, de azért bizvást állíthatni, hogy egy hajót csak a Dunán is végig kormányozni, vagy egy operát végig énekelni bizony nem tudott volna. A mi mesterségünk a nyelv törvényeinek kutatása s megállapítása, az idegen használat következtében benne megfészkelődött visszasságoknak s a törvényekkel ellenkező használatnak kimutatása; nem csak hivatva és följogosítva érezzük tehát magunkat, hanem tisztünk is azt parancsolja, hogy a hol helytelenséget látunk, a megtéved-

teket figyelmeztessük rá s ha kell s ha miben tudunk, tanács-
csal és útbaigazítással szolgáljunk. Midőn tehát a szerte
elterjedt s már elég mély gyökeret vert helytelenségekre
irányoztuk az illetők figyelmét, ezzel nem dorgálni, korholni,
hanem tisztán és egyedül javítani volt szándékunk. Ezt meg-
tenni egyébként is a kötelesség parancsolja.

És most visszatérek ahhoz, a kivel kezdtem, a tisztelt
ház tisztelt elnökéhez s megújítom kérésemet, hogy tegye
meg nyelvünknek azt a csekély s mégis nagy szolgálatot,
hogy ne csak baráti körben, hanem hivatalos minőségben
is magyarul beszéljen; mert az a jelentés, a melyet a
februárius 15-iki ülésben a képviselőházban előterjesztett,
bizony nem az igaz magyarság virágaiból van fűzve. Csak
egy pontját állítom ide a szóbeli jelentésnek:

„Az előző s azon napi ülések alatt előfordult dolgok
következtében már a január 30-iki ülés után a belügyi
minisztériumhoz fordultam s *azzal* értekezvén *biztosítottam*,
hogy a képviselőház környékét a képviselő urak személyes
biztossága és *inzultáltatásoktól* való *biztosíttatása* szempontjából
általam az előtt kívánt intézkedések, valamint az ülések
alkalmával a ház környékén a rend is *fenttartatni fog*, a mire
a rendőrség szolgálata s *a katonai erő még készeletben is csak
távolabb fogna tartatni, ha szüksége fenforogna*’.

A képviselőházban történeteket és mondottakat ezren
és ezren olvassák; s legyen a fonákság még oly nagy, még
oly tömördek, ha naponként többször ismétlődik, végre is
megszokottá válik s megtapad; s egyszer csak ott állunk,
hogy a nyelv, a mely egy testté forraszt, magyar nemzetté
tesz bennünket, a melyet drága kincsként őszintén szere-
tünk s őszinte szívből féltünk, elcsenevészedik, megsatnyul,
elkorcsosul. Hogy e veszedelemnek még idején gátat ves-
sünk, egyesíteni kell erőnket s a tájékoztatlanabbaknak jó
példával szolgálnunk. A jó példa, mennél előkelőbb helyről
jő, annál jobban hat. Így aztán rövid időn remélhetjük, hogy
a „magyar kultúra magyar nyelven” testté válik.

SZARVAS GÁBOR.

MÉG EGYSZER „AZ OLÁH HATÁS”.

„Nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk!” Ezen a
címen bírálja meg Baló József (Nyr. XVIII. 129) egyik cik-
kemet, melyben az egyéni nézetnyilvánítás szabad jogával
élve elmondottam egyet-mást a székely beszédről. Annak
csak örülhetek, ha mások is hozzászólnak a tárgyhöz; de
már azt nem értem, hogy mivel bántottam én meg a magyar
nyelvet, s miért kell azt ellenem megvédelmezni. Mintha

bizony az én ártatlan cikkecském olyan veszedelmes jószág volna, a melyet tűzzel-vassal ki kell irtani!

Baló József cikkemben nem talál elég körültekintést; nekem meg az a kifogásom ellene, hogy cikkemet egészen félremagyarázta. Ezen állításomat a következőkkel igazolom.

1) Én azt írtam, hogy a székely mindig azt mondja: 'erössen hideg van' e helyett: nagyon hideg van. 'Erössen jó' e h. nagyon jó. 'Erössen nagy' e h. nagyon nagy. 'Erössen ügyes' e h. nagyon csinos. Azaz (hogy megértsük egymást) a székely rendszeren az *erössen* határozószót használja a köznyelvi *nagyon* helyett, még pedig nemcsak igék előtt, a melyek előtt a köznyelvben is közönséges, hanem névszók, nevezetesen melléknevek előtt is, a melyek előtt a köznyelvben rendszeren *nagyon* vagy egyéb rokonértelmű határozószó használatos. A fentebbi példák mindegyikében melléknevet határoz meg az *erössen*. S mit szól ehhez Baló József? Azt mondja, hogy a szegedi ember is így beszél: 'Erössen földhöz vágta. Erössen megfagyott az éjjel. Erössen fúj a szél. Erössen hajtotta a lovakat. Erössen süt a nap' sat. Mintha bizony egy szóval is mondtam volna, hogy nem így beszél! S aztán megjegyzi, hogy ez az egész magyarsággal közös és egészen természetes akármely nyelvben. Hogyne volna természetes, mikor ez az *erössen* az igét határozza meg, s 'Erössen földhöz vágta = nagy erővel földhöz vágta. Erössen fúj a szél = nagy erővel fúj a szél'. De azt nem mutatta meg Baló, hogy a szegedi embernek ez a rendes szavajárása: 'Erössen nagy' s nem: nagyon nagy. 'Erössen jó' s nem: nagyon jó. 'Erössen erős' s nem: nagyon erős. Tudomásom szerint a magyar köznyelv az utóbbit használja; ám ha Baló meggyőző az ellenkezőről, kész vagyok neki igazat adni. Honnan van már most a székelység és a köznyelv közti eme különbség? Onnan, hogy a székelységben az *erössen* határozószó használati köre tovább terjedt, tovább fejlődött. Hogy így fejlődött, abban semmi különös nincs; épen így fejlődött a germán és román nyelvekben (vö. ném. *stark*, fr. *fort*, ol. *tare*), sőt az ugor nyelvekben is van rá példa: finn *kovin* sehr: *kova* stark; de váltakozik vele: *hyvin*: *hyvä* gut és *aivan*: *aiva* ganz. Nem az föltűnő tehát, hogy a székelység az *erössen* határozószót így használja, hanem az, hogy csak a székelyek használják így, a köznyelv pedig nem. Mi az oka annak, hogy a köznyelvi 'nagyon nagy' a székelyföldön ezzé fejlődött: 'erössen nagy'? Én úgy véltem, hogy a székelységben ezt a fejlődést valamely külső hatás okozta, míg a köznyelvben azért nem fejlődött így, mert nem érezte ezt a különös hatást. Szóval a szomszédságban kellett körültekintennem, s elég okom volt rá, hogy az oláhságra szemet vessek. Ott pedig azt tapasztaltam, hogy

az oláh köznyelvben is *tare* a melléknévnek rendes határozószava, egészen úgy, mint a szék. *crössen*. Már a németben nem oly kizárólagos használatú a *stark*, s pl. „sehr gut“ helyett senkinek sem jutna eszébe ezt mondani: „stark gut“; mert ott a *sehr* és egyéb rokonjelentésű határozószavak használatosabbak. Érdekes analógiául szolgálhat az *új*-ből szó, melyről tudjuk, hogy a déli szláv *iz nova* mása. Ez is fejlődhetett volna természetes úton, s fejlődött is pl. a franciában: *de nouveau*, sőt a finnben is: *undestaan*; s mégis a köznyelv csak *újra* alakot ismer (Nyr. XVII. 487). Lehet, hogy a többi magyarságban is akad elvétve egy-egy példa; de hát egy fecske nem csinál nyarat, s itt csak a rendes és általános használatot lehet tekintetbe venni. A tanult ember beszédmódja meg épen nem jöhet számba, s egészen elhibázott dolognak tartom írókra, költőkre hivatkozni. Páriz-Pápai szótárában akárhány székely kifejezés van, néhol maga is megjelöli őket; s így nem csoda, hogy némely székelyes kifejezés országszerte elterjedt s a többi szótárakba is áment.

2) Én azt írtam: „Ha székely embertől azt kérdezzük: Te nem méssz oda? azt feleli rá: Vagy igen. — Te is ott voltál? Vagy nem. — Úgy-e neked nincs pennád? Vagy van. — Úgy-e neked van pennád? Vagy nincs“. Baló József erre azt feleli: „A *vagy* székelyes használatára nem székelyes mondatokat is idéz a cikkíró. „Haza méssz?“ Erre a székely sohasem feleli azt: „Vaj nem“; csak ezt: „nem“ vagy: „nem biz én“. Nincs gyümölcsöd? Hol van az a székely, ki erre így felel: „Vaj igen?“ Azt mondja: „Vaj van!“ Ez az *igen* aligha hallható a székelységben“. Kell-e ehhez kommentár? Hát így mondtam én ezt? Ha a fentebbi példák nem székelyesek, akkor az a székely góbé, a kinek ajakáról most leírom őket, nem tud anyanyelvén beszélni. A *vagy igen*-re nézve pedig Baló József ellenére is azt állítom, hogy a székelységben igenis hallható. Ha a tapasztalat följogosít arra, hogy valamit állítsunk, s ha Baló József a székely beszédet nem tartja kizárólagos tulajdonának, akkor nem lehet ez ellen kifogása. Szerencsére ezt már a szegedi ember sohasem mondja így, s ennek következtében jóval nagyobb a valószínűség, hogy a székely nyomatékos *vagy van*-féléknek mégis csak van egy kis közülük az oláh *ba este* satöbbivel.

3) Az *ülni* ige használatával sincs tisztában Baló József. Azt bizonygatja nekünk, hogy az *ül*-nek különféle alkalmazásai el vannak terjedve az egész magyarságban. Hisz én egy szóval se mondtam, hogy nincsenek elterjedve; csak annyit mondtam, hogy „a székely gyakrabban használja az *ülni* igét is, mint a többi magyarság“. S milyen példákat hoz föl ismét ellenem! „No te jól leültél; Ejnye de el-

ültem az időt! De elültük magunkat! Meddig ülsz még földi kín homálya, meddig még elhervadt arcomon? (Egy költeményből!) „A köd megüli a völgyet. Neki ült a munkának” sat. Hisz ez mind az *ülni* igének legtermészetesebb és legközönségesebb első jelentéséből magyarázható. De hogy mondja inkább a szegedi magyar pl. ezeket: „Nem ültetett soká a víz alatt” (mint a székelység), vagy pedig: „Nem maradhatott soká a víz alatt” (mint a köznyelv); „Ha megverik a cselédet, nem igen ül egy is,” vagy: „Ha megverik a cselédet, nem igen marad egy se.” „Egy darabig ott ült a zsák,” vagy: „Egy darabig ott maradt a zsák.” „Két évig ültem Kolozsvárott,” vagy: „Két évig laktam Kolozsvárott”? Tudomásom szerint inkább az utóbbit használja; holott Baló József főttebbi példáit másképen nem is lehet mondani. Ha tehát a köznyelvvél szemben a szék. *ülni* ige eme használata tökéletesen megfelel az oláh *siede* illetén használatának, abból nem az következik, hogy a kettőnek nincs, hanem az, hogy bizony nagyon is van köze egymáshoz.

4) Én azt mondtam, hogy a székely nem használja ezt a kifejezést; „tűzet rakni”, hanem rendesen így mondja: „tűzet tenni”. Erre Baló azt feleli, hogy a székely ismeri a „tűz-rakást” is. Megengedem, hogy ismeri, de azt meg állítom, hogy nem használja; én ezt mondtam, se többet se kevesebbet. S most is csak az a meggyőződés, hogy a szegedi ember rendesen „tűzet rak”, a székely pedig „tűzet tesz”. Baló székely példái nem jók, nem is ide valók: „jól megrakja a tűzet” = sok fát tesz rá, lehet ezt másképp is mondani? „Sok fát rakjon a tűzre”, erről van itt szó? Hisz ezt minden magyar ember így mondja, s a szegedi magyar nemcsak „a tűzet rakja meg fával”, hanem „a szekeret is megrakja szénával”, s nemcsak „a tűzre rak fát, hanem a szekere is rak elég szénát”. Ez a *rakni* igének legközönségesebb használata; s én egyetlen egy szóval se mondtam, hogy ezt nem minden magyar ember így mondáná. Többi példái sem érnek sokat. „Tegyen tűzet a kályhára! Tegyen tűzet a kemencére”, ezekben, mint Baló maga mondja, a *tenni* ige „ponere” értelmű, s épen azért nem ide valók, mert itt „facere” jelentésről van szó. Épen úgy mondhatja minden ember: „Tegyen vizet a kályhára” vagy „Tegyen üstöt a kemencére”.

5) Azt írja Baló: „*Szökni*. Ennek „ugorni” értelme közös az egész magyarsággal”. Ez a fő kifogás. Én szóval se mondtam, hogy nem közös! De hisz nem is arról van szó, hanem arról, hogy a székelységben „rendszerint a *szökni* járja”, míg „a magyarság többi részében mind a kettő egyaránt használatos, s mindegyiknek megvan a maga használati köre.” Továbbá azt írja Baló: „Aztán még megjegyzendő

az is, hogy a székelység is ismeri az *ugorni* igét“. Ismerni ismerheti (mint sok egyebet), de nem igen használja. Ezt ismét állítom. Nincs tehát szükség a szegedi „A madár szökdös az ágon“ sat. példamondatokra. Ha azonban csakugyan áll, a mit Baló József mond, hogy t. i. régen a *szökni* ige pótolta egészen az *ugorni*-t is, a mit ugyan nem bizonyít, s a mi eddigi tudásunk szerint nem is látszik egészen bizonyosnak, bár magában véve nem lehetetlen, akkor kész vagyok neki igazat adni.

6) Hogy bírálóm mennyire nem válogatja meg példáit, arról eléggé tanúskodik az *örökké* használatára fölhozott két adat is. Azt mondja, hogy a miatyánk így végződik: „most és mind örökké amen“; Gacsaj Pistáról meg így szól a nóta: „Átal is ment a Körösön, bele is halt örökkösön“. Ezekben az *örökké* világosan azt jelenti, hogy: *ewig*. Itt is föntartom azt az állításomat, hogy a székel az *immer* kifejezésére általában és legtöbbször az *örökké* szót használja, sokkal gyakrabban és rendesebben, mint bármely más magyar dialektus. De el kell ismernem, hogy a *mind*-et is elég gyakran használja „folyton“ értelemben; az *örökké* is változik ezzel: *örökkétig* és *mindörökké*. Míg azonban a székelységben a *mindig* „immer“ rovására terjeszkedett az *örökké* „ewig“, az oláhban épen ellenkezőleg a *totudeuna* „immer“ vette föl az „ewig“ jelentést is. Ebben van a bökkenő, mert ez azt mutatja, hogy eme fejlődés mind a két nyelvben külön-külön egészen természetes úton mehetett végbe; s azért előbbi föltevésem csakugyan nem igen valószínű. Sőt úgy sejtem, hogy aligha így nem áll a dolog a *szökni* igével is; mert az oláh *sări* mellett *fugi* „laufen“ is használatos „entlaufen“ értelemben.

7) A *franc*-ról azt írja Baló, hogy *majdnem* az egész magyarságban ismeretes. Kritikusnak így nem szabad beszélnie. Én a székelységben lépten-nyomon hallottam, s abból azt következtetem, hogy ezen a tájon van a szülőföldje. Megjegyzendő, hogy ezt a szót nemcsak Baló, hanem már *Alexics* is magyarnak vette (Nyr. XVI. 447), de én ennek a magyarságát még nem tartom olyan kétségtelennek; kerülhetett biz az oláh révén is hozzánk. Különben erről majd máshelyt lesz alkalmam elmondani nézetemet.

Nagyon örvendetes jelenség, hogy a Nyelvőrben megjelenő dolgozatokat figyelemmel kísérik; kíváncsian azonban, hogy a kik olvassák, jól meg is értsék, jobban, mint bírálóm észrevételeinél következtetni lehet.

Az ő kritikájára is ráillik az ismert nóta: Hiba van a kréta körül, egyet fölír, kettőt törül.

STEUER JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Uram uram, Szarvas Gábor uram! Szállok az úrnak! Nem is igazi jóra való toasztó az, a ki fölköszöntését nálunk nem így kezdi: „Uram, uram X Y uram, *szállok* az úrnak!“ Nem tagadható azonban, hogy vannak már afféle kényeskedők is, különösen az ifjabb nemzedékből, a kik meg akarván mutatni, hogy ők ismerik a helyes kiejtést, a *szállok* helyett egy-egy *szólok* az úrnak‘-ot eresztenek meg; de azért a *szállok* nem hagyja magát s dombszögiesen szólva megállja a placcot.

Minden esetre furcsa egy jelenség, hogy itt a közsokás állhatatosan ragaszkodik az érthetetlen szóhoz s nem fogadja el az egészen tiszta, világosan érthető kifejezést. Az ilyen jelenségnek rendesen mélyebb oka van. Az értelmetlent legalább szemre, látszatra értelmessé tenni akarni igen gyakori dolog, hiszen ez a népetimologia mindennapi kenyere; de hogy a tisztán érthető kifejezés minden igaz ok nélkül érthetlenné formálódjék át, arra nem tudok példát.

Ebből azt kell következtetnünk, hogy ennek a *szállok*-nak aligha van valami köze a *szólok*-hoz s hogy megint csak népetimologiai művelet gyúrta át amaszt erre.

E következtetésnek igen erős támaszát találtam a megbecsülhetetlen Kresznerics-féle Szótárnak egy népnyelvi adatában, a mely ott így hangzik: „*Szállya* kendnek. Paraszti elköszöntése a bornak.“

Hogy ez a *szállya* *kendnek* és a *szállok* az úrnak egy törzsről hajtott két ág, az kétségtelen s az is kétségtelen, hogy a *szólok*-ból sohasem lenne *szállya*, hanem viszont a *szállya* fokozatos értelmesítés útján könnyen átgyuródhatik *szállók*-ra s innen *szólok*-ra. E szerint *szállya* az eredeti alak s a magyaráztatnak ebből kell kiindulnia.

Én azt hiszem, hogy nemcsak a t. szerkesztő úrnak, hanem az egész nyelvőri társaságnak osztatlan helyeslésével találkozom, mikor azt állítom, hogy ez a *szállya* nem egyéb mint a latin *salve* áttétele magyar ajakra. Magyaráztatom ellen sem értelmi, sem alaki nehézséget nem lehet támasztani. *Salve* az üdvözlét latin formulája (vö. *Salve Domine*, *Salve Regina*, *salvelövés* sat.) és ha a *baj-vel*, *háj-vel*, *száj-vel*, *szél-vel* a magyar ajkon *bajjá*, *hájjá*, *szájjá* és *széjjé*-re változik, a *salve*-nak is szükségképen így kellett járnia.

Tudom, hogy hipotézisemnek egy nagy gyöngéje van, t. i. az, hogy csak egy tanúra, az igaz hogy egy kifogástalan tanúra hivatkozik. De a t. szerkesztő úrnak ma azt tetszett nekem mondani, hogy ez az egy is untig elég. Ám jó, lelke rajta s bármiként legyen is, mindenesetre *salve az úrnak!*

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

A tétel, a melyre a t. magyarázó következtetését építi, más szavakkal ugyan, de ezt mondja: a nyelvnek egyik világosan fölismerhető törekvése abban nyilvánul, hogy az érthetlent mindaddig formálja, alakítja, valamig vagy egészben vagy legalább részben érthetővé nem teszi. Az ellenkezőre példát alig találunk.

Ez tiszta, el nem vitatható igazság, a melyhez semmi kétség nem fér. Midőn tehát a címbeli szólásnak változatait egymás mellé állítva a fentebbi tétel alapján levonja ama következtetést, hogy a szólás legrégibb formájának ezt kell elfogadnunk: „szállja kendnek”, magához következetesen s teljes kifogástalanul járt el. Mert az világos, hogy midőn a fölköszöntő e szavakkal fordul a jelenlevők egyikéhez: „szólok az úrhoz”, ez annyira érthető, annyira világos, hogy minden további változtatás rajta csak az érthetőség rovására esnék; nincs tehát benne semmi valószínűség, hogy ezt dolgozta volna át a nyelv eme másikká: „szálllok az úrhoz”; valamint abban sincs semmi valószínűség, hogy eme járatos szerkezetet: „szálllok az úrhoz” eme szokatlanná fordítse el: „szálllok az úrnak”. Az meg épen hihetetlen, hogy a legalább némileg érthető „szálllok az úrnak” mondást így tegye merőben értelmetlenné: „szállja az úrnak” vagy: „szállja kendnek”.

Hogy pedig ez, a szólás eredetijének tekintendő s magyarázatánál alapul veendő *szállja kendnek*-beli *szállja* alkalmasan magyarázható s alig is tehet mást, mint a lat. *salve*, azt hisszük senki se mondhatja merész következtetésnek; s így a szólásnak ez volna igaz értelme: üdvözllet az úrnak! Azt meg, hogy a nép ajakán az érthetetlen *salve*-nak szükségkép át kellett idomulnia s legelsőbbben *szálva* alakot öltenie, a miből aztán *szálla* s utóbb *szállja* lett, azt senki se vonhatja kétségbe, a ki tudja, mily erős tényező az érthetőség a szók átidomításában, s a ki tudja — s manap ki ne tudná, hogy *homdlyal*, *királdlyal* voltaképen ebből idomultak át: *homdlyvel*, *királdlyvel*.

Hogy tehát bizonyító adatok támogatása nélkül is nem csak elfogadhatónak, hanem egész valószínűnek tartottam a magyarázatot s a t. cikkirót buzdítottam rá, hogy további, talán sok időt emésztő s mindamellettt sikertelen kutatások nélkül is írja meg e fejtegetéskét, azzal, úgy hiszem se én, se a t. cikkirő nem követtünk el semmi gáncsolnivalót. Hisz az *aggastyán* magyarázata is elsőbbben inkább csak következtésre volt építve; a teljes bizonyosság erejét csak a később föllelt adatok adták meg neki.

SZARVAS GÁBOR.

Szőnyeg. A Nyelvőr multkori füzetében Szarvas Gábor a *szőnyegre hozott* ékes magyarságát rostálja meg, s többi közt azt mondja, hogy a magyar nép a *szőnyeg*-et még nevééről is alig ismeri.

Ehhez csak azt a megjegyzést akarom ezúttal csatolni, hogy a magyarság javarésztében csakugyan magam se igen hallottam ezt a szót a nép ajkáról; de a székelységben hébe-korba hallottam Udvarhely megyében. Hogy ez elnevezés olyan gyér használatú, annak az az egyszerű és természetes oka, hogy a tárgy, melyet megjelöl, maga is alig fordul elő a nép háztartásában; de ismerni ismeri, s ha meg kellene neveznie, a székely atyafi csak *szőnyeg*-nek mondaná. De már 'szőnyegre hozni' a székely se szokott semmit.

STEUER JÁNOS.

Hűlajtó. A Nyelvőr mult évi füzeteiben többször közölték ezt a szót a székelységből. Csakugyan használatos ily alakban, s már Kriza is így közli a 'Vadrózsák'-ban: '*Hűlajtó*: a pitvarajtón egy külső ajtó lécből csinálva a *hűl* szótól, minthogy a szél szabadon járhat rajta át.' De van ennek a szónak még egy teljesebb értelme is, mely Udvarhely megyében használatos, s mely kielégítő magyarázatát adja, t. i. *hűlőajtó* (Keresztúr, Sóvidék). E szerint *hűlajtó* e helyett való: *hűlőajtó*, illetőleg *hűlajtó*; a mi csak olyan összevonás, mint pl. *jő a kutya* helyett: *jâ kutya*, *jó egészséget* h. *jégéséget*, vagy *jő éjszakát* h. *jéccükát*.

STEUER JÁNOS.

Franc. Hogy mennyire terjedt el ez a szó, azt nem tudom; de hogy az erdélyi magyarság és oláhság szélteében használja, azt tudom. Az oláhoknál *frantiu*, artikulussal *frantiulu* a neve. De a magyar szónak is van még más, teljesebb alakja, a mint azt Páriz-Pápai szótárából láthatjuk, a hol ez áll: '*Frantzú*: morbus gallicus, elephantiasis, lues venerea, pestis ingvinarea; die franzosen, eine krankheit'; aztán: '*Frantzus*: gallico morbo infectus; mit dieser venerischen krankheit angestecket'. Tehát *francú* és *francú-s*.

Ebből már most kettőt tanulhatunk: először azt, hogy ez a szó eredetileg *francú*-nak hangzott; másodszor azt, hogy 'morbus gallicus'-t vagyis francia betegséget jelent. Ezen a néven ismerik egyebütt is; vö. ném. *franzose*, olasz *franceze*, angol *french pox*. Előre is várhatjuk tehát, hogy a magyarban és oláhban szintén ugyanevvel a szóval fogunk találkozni. De hogy jelentheti a magy. *francú* azt, hogy 'francia'? Szláv, német, vagy olasz közvetéssel alig fejlődhetett volna így; nem is fejlődött, a mint azt a németes *francúz* (vö. PP. '*Frantzus*: gallus, francus; ein franzos' és '*Frantzus-fa*: guajacum officinale; franzosen-holz') és a latinos *francia* mutatja. Melyik nyelv az tehát, a melyben ez az *ú*-végű alak fejlődhetett? Nézetem szerint az oláh. Az oláh népnyelvben szintén a németes *frantiozu* vagy *frantiuzu* járja ebben az értelemben: 'français, franceze'. Már ha az oláh *frantiu* -- 'morbus gallicus, franzose', akkor

ez nem lehet más, mint a *frantiuzu*, francia' jelentésű szónak rövidebb oláh alakja. Nézetem szerint tehát egyet jelentenek a latin **francensis*-re visszavihető következő alakok: francia *français*, olasz *franceze*, ném. *franzose*, oláh *frantiuzu* és a következő rövidebb alakok: ang. *french*, ném. *franze*, oláh *frantiu*.

S ezzel meg is feleltem a kérdésre; mert az tudvalévő, hogy az oláh szóvégi *u* régebben hosszú volt, tehát *frantiu* is e helyett való: **frantiū* (vö. *fattyú* és ol. *fetū*, Nyr XVI. 128). Ha az oláh szomszédnak megtetszett a mi *fene* és *súly* szavunk, cserébe miért ne vethettünk volna mi is szemet az ő *frantiu*-jára. S hogy ez a szó ma *franc*-nak hangzik, talán abban is van egy kis része az újabb oláh kiejtésnek. Másképp alig is magyarázható. Hogy aztán az oláhok milyen réven kapták a civilizációnak ezt a dicsőségét, azt a rendelkezésemre álló segédeszközökkel megítélni nem tudom; annyit azonban valószínűnek tartok, hogy mi oláh réven jutottunk hozzá.

STEUER JÁNOS.

Bécs. Nem lesz talán fölösleges dolog megemlíteni, hogy a Nyelvőr legutóbbi füzetében (100. l.) a Nagyszigethi Kálmán magyarázta *bécs* szót a 'Magyar leveles tár' is a cikkirő meghatározta értelemben használja. Péchy Márton írja ugyanis 1560-ban: 'Soha sem en ream sem zolgamra egy bech fylliert nem keolteott' (I. 361).

KOVÁCS KÁLMÁN.

A 'Nyelvtörténeti szótár' 194. lapján olvasható: 'BÉCS: [obulus; heller]. Soha sem en ream sem zolgamra egy bech fylliert sem keolteott (LevT. I. 361). A szegény asszony két bécsét inkább bőcsüllötte, hogy sem a gazdagok nagy adományát (Pázm: Préd. 980).'

E két adatot Nagyszigethi elmés fejtegetése után természetesen, hogy e harmadikkal is ki kell majd toldanunk: 'Magyarnak *Czécz, németnek Bécz MA.'

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Monaki Mihály ingóságainak inventariuma. (Összeírta Nagybánya város tanácsa I. Rákoczi György erdélyi fejedelem meghagyásából.)

Az második külön külön festekü fertaly héján ket singhes gyantáros száros ládában való jók ezek, kinek az fedele is belől gyantáros, melyek rendel így következnek.

Vágyon egy ezüst kívül belől aranyos fedeles kanna nyom m. 2. p.

Vagyon egy udvari pohár az széli aranyas, nyom m.

1. p. 13.

Vagyon 3 ezüst kalán, nyom p. 18¹/₂.

Vagyon ezüst aranyas gomb, nyom p. 13.

Vagyon oh dutka, nro 500, id est ötszáz.

Vagyon három tizenkét pénzes réghi.

Vagyon oh komoróczi pénz elegyes fel garassal fl. 1 dr. 26.

Vagyon elegy belegy három pénzes nro 9 egy pontos poturával.

Vagyon hat arany boglár, melyekben vagyon 5 arany és egy ortt.

Vagyon két türkes.

Vagyon potura penz egy kis vászon sákban fl. 15 dr.

Azon vázon sákban egy kis szelenczkében nro Arany egy.

Vagyon apró komoróczi pénz, nem réghi fl. dr. 30.

Vagyon gyermek nyakában való aranyas taller. Nro 1.

Vagyon apro fejer gomb egy szoknyára való boglárával edgyütt nyom p. 13.

Vagyon ket ezüst gyűrű aranyas, nyom p. 2¹/₂.

Vagyon egy sima arany gyűrű vertt felyre meczett szomancz nélkül való, melyben vagyon veres kü, nyom Aranyat nro 2.

Vagyon egy kis gyemantos arany gyűrű viselt, szomanczos, szükön vagyon benne Arany egy és egy ortt.

Vagyon ket arany gyűrű viselt, szöld kövecske benne, nyom Aranyat egyet és három orttot.

Egy öreg arany gyűrű, nyom Aranyat 2 és 3 orttot, üvegh benne, alatta ember fü.

Más kisded arany gyűrű szomanczos rubint benne, nyom Aranyat 1.

Vagyon nro 34 apro arany szem apro kasa gyöngyel edgyütt, melyben mérés szerint vagyon Arany 1 és 1 ort.

Vagyon veres selyemre füzött öreg gyöngy nro 38 szem, ugyan azon gyöngyök között vagyon nro 16 arany szem egy veres kalárisal edgyütt nyomnak p. 3.

Vagyon tizenket fejereses patyolat ingvál, nemelyik skofumos.

Vagyon 9 párna haj gylcz, tiztesseges külön külön fele selyemmel бүвөн varrott, nemelyik viseletben forgott, nemelyik uy.

Vagyon asszony embernek való harom nagy ingek, viselt valla nélkül való.

Egy veres s kék fejtövel szütt keskeny ágy fütül vető.

Egy szél vázonbul veres fejtövel szütt kendő keszkenő.

Egy gylcz kendő keszkenő elegyes selyemmel varrott.

Egy viselt sahos abroz.

Ket uy kraccai abroz.

Egy vekony vázon lepedő ket rendes fejer kötes benne.

Egy sahos abroz kötes benne, rojtos az véghe.

Egy patkos himü kék fejtővel szütt viselt abroz, az him sűrűn vagyon rajta.

Egy szeles gyolcz uti kendő, az ket szeli selyemmel varrott.

Vagyon hatt öltő tiszteseges firfi ingh, az edgyik patyolat Uy, az többi viseletben forgottak.

Vagyon egy lábra való selymes az szára, ahoz való kötökkel.

Vagyon három paraszt vastagh gyolcz elő ruha.

Vagyon leány gyermeknek való két nagy ingaly, az edgyik fekete selymes slogos.

Egy paplanra hajtó ket szel gyolcz lepedő selyemmel varrott az két végi arannyal Czepegetett.

Egy fejer tolyó hozzu skatulyában az Azzonnak viselő patyolati Nro 14 darabokban.

Azon skatulyában dirib darab Uy gyapot patyolatok nro 14 darabban.

Egy tiszta skofiummal varrott kézi keszkenő, Uy.

Más skofiummal Czepegetett patyolat kézi keszkenő.

Egy skofiummal arannyal töltött gallos gyolcz kézi keszkenő.

Három gyolcz kézi keszkenő, körül Czipkés fejeres, viseltek.

Vagyon egy fejer ággal varrott Czipkes kézi keszkenő.

Más Czipkes patyolat viselt kézi keszkenő.

Vagyon negy patyolatt elő ruhák tisztesegesek fejer Czernával agas formára varrottak.

Vagyon más patyolat viselt elő ruha.

Vagyon három tafota elő ruha az edgyik hajszin, masik puplikan szin, harmadik kükörcczin szin, az edgyiken ezüst gallont, másikon arany gallont.

Vagyon leány gyermeknek való tenger szin tafota elő ruha arany gallont rajta.

Vagyon kilenczed fel singh sleziai szep vekony Uy gyolcz.

Vagyon lengyel patyolat Uy negyed fel singh.

Vagyon egy darab arany láncz nro 33 arany nyomó.

Vagyon fel kekre valo arany perez, tizedfel arany nyomó.

Vagyon egy ezüst aranyas láncz függőjével edgyütt türkeses az függője, nyom m. 1. p. 24 id est = egy gira huszonnegy nehezek.

Vagyon egy par viola kesztyü.

Vagyon igen szep vekony slesiai gyolcz negy singh, beszegett a két véghe.

Vagyon más darabban is negy singh slesiai gyolcz.

Vagyon fekete köz bársony negy singh.

Vagyon fejer fátyol ötödfel singh.

Más darabban fejer fátyol egy singh s három fertály.
 Egy nyitra veres fejtő.
 Egy leány gyermeknek való rokolya vallaczka viselt
 fejer ezüst gallontal meghánva.
 Vagyon egy singh s másfel fertály hay szín kamuka.
 Egy vegh szöld muhar.
 Vagyon dirib darab elegy belegy, szöld szederjes sat.
 bársony prem huzonkilencz singh.
 Vagyon szöld ször prem egy végh.
 Vagyon arany és ezüst czipke és gallont ki oh ki uy
 kilenczedfel lott.
 Vagyon kilencz recze fekötő elegy belegy színü.
 Vagyon hat singh szöld selyem prem.
 Vagyon Asszony embernek való gyöngyös pártha, fekete
 bársonyon arany szemekkel elegy.
 Vagyon egy veres bársonyos Leány gyermeknek való
 pártha, oczka, apró gyöngyökkel rakott, egy arany boglár
 rajta.
 Más annál aprob gyöngyel rakott Leány gyermeknek
 való oczka pártha.
 Egy kis veres bársonyos pártácza, het arany boglár
 rajta, mindenik boglárban het szem gyöngy.
 Egy bokor váll fü kezelőjével skofium arannyal szütt.
 Egy bokor váll fü más formáju kezelőtül, skofium
 arannyal varrott.
 Vagyon Nro 10 singh gallos gyolcz.
 Egy Olasz Czipkes fodor, tartostul.
 Egy szep előruha fejer Czipkes.
 Leány gyermeknek való egy bokor kezelő aranyas,
 homlok elővel edgyütt fekete Czipkével.
 Elegy belegy selyem harmincz ött nehezék.
 Veres bagazia fertály heán hett singh.
 Egy skatulyaban elegy belegy edgyes selyem és gya-
 pot gomb, elegy belegy Colosvari selyem sinorral edgyütt.
 Egy kék rása előruha.
 Egy pusztá gyöngyös fedel apró kása gyöngy rajta.
 Egy abroszban való elegy belegy keskeny selyemmel
 varrott varrás.
 Kétt bokor kezelő Czipkes.
 Koporsora való Czillagos rez szegh egy hojagban.
 Egy pártán levő kis tekertt boglár szabásu, egy néhány
 ezüst karikával, és egy kü nélkül való arany gyűrűvel es
 ket ezüst tüvel edgyütt.
 Egy singh s egy fertály szöld rása.
 Egy singh s fel fertály tarka materia.
 Egy vegh Czipke ször perem veres.
 Egy ezüst öltöző tü.
 Ket skatulyaban holmi dib dab Azzony emberhez tar-

tozó edgyet masoczká, mellyet aprosága miatt nem specificálhatni.

Egy oczka ruhából maradott szederjes kamuka.

Egy Czont füsü, egy kis tükörrel edgyütt.

Egy darab török Váson.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Tordaiak.

Megsajdult az ujja, mikor ellőtték a felső ízét.

Soha életemben olyan port, mint ott!

Éppen elégek a szégyentől, ha vaj egy fiú ott lesz.

Az orcájáról serült le a bőre, úgy szégyelte.

Félek rajta.

Sült bolond.

Mennyi mindent összehederáltam (irtam) a levelemben!

Kiváltozott a katonaságból: megszabadult.

Megjártuk a mokányokat: voltunk a mokányoknál, a mokányoktól lakott havasrészen.

Ne oktalankodj: ne élnetetlenkedj, ne ügyetlenkedj!

Ne fészkelődj: ülj veszteg, légy nyugton.

Leveszi a kutyáról s rá rakja: szidja, piszkolja.

Nem is volt már eszünkben: elfeledkeztünk róla.

Ha annyit tudnék innya!

Házat-tűzet nézni.

Tiszta merő bolond.

Csak rebdálj hát egy kicsit: várakozz s töltsd az időt a mint lehet.

Addig alá- s -feleztam: vontam az időt, haboztam valaminek a kimondásában.

Olyan mint két váltott.

Nem úgy eresztettelek volt titeket, hogy tű bosonyázzatok: cellengjete, időt töltsetek.

Elbosonyáztok lakni innen.

Elhordja a világ fáját: minden fát valahonnan.

KANYARÓ FERENC.

Hasonlatok.

El van keseredve, mint a fanyelű bicsok.

Ugy áll a szája, mint a kinek dinnye föld nem jutott.

Annyi esze sincs, mint egy tyuknak.

Olyan szemtelen, hogy ha szembe köpik, azt hiszi, hogy eső esik.

Mindég halogatja, mint cigány az akasztást.
 Tátog, mint a dugott liba.
 Úgy élnek, mint a sátoros cigányok.
 Haragos, mint Balázs Márton kutyája Szigeten.
 Ismeri, mint a rószt pénzt.
 Érzi, mint a macska az esőt.
 Úgy ért hozzá, mint a tik az ábécéhez.
 Ugat, mint a fakutya.
 Jó-megy, mint Szél Bori.

(Szatmár.)

MARUSKA MIHÁLY.

Párbeszédek.

Jaó napot aggyon az isten eides tisztélendeő uramnak.
 Jó napot!
 Seitányi teccét járkányi?
 Igen, voltam a határban.
 De szeip kupakos pipája van tisztélendeő uramnak úgyé ezüstvel
 van annak a kupakja rezelve? De, hogy mēgállók beszejnyi tisztē-
 lendeő uramval, mindha sēmmi dolgom sē vaóna. Haza is keék má
 mēnyi.

No jaó egeisseigēt kívánok tisztélendeő uramnak.
 Isten áldja meg!

Aggyon az isteij jaó napot kigyelmednek!
 Jaó napot aggyon az isten, nekēd is eides hugom! Hát eltem'ték
 ē má a kis Gērgēly Jaózsit, szēgejnt?
 Most temik szegeiny gyērēkēt.
 Hát osztang mibe halt mēg?
 Beesēt a jeig alá. Mindeig a jeigēn vaót sinkaóznai.
 Ęccēr osztēng beesēt. Akar mikor kejrđēztē teőle az annya, hogy:
 Hova meigy má mēgint, mindeig azt monta, hogy: Csuszkorondanyi
 a Túroca! Mos mēg ihon val la, temik. Osztang követēm alásan,
 ojjan vaót a mind a fēlpuffatt bejka; az annya is csak a czizmájáraó
 ismert rá. A padmaly part alaó hoszták ki.

Hát az a susztēr, a mi mos gyōtt a faluba, a tē házatokba
 lakik-e?

Bijonn nem lakik a. Asz monta neki eidēs anyám, hogy a mi
 házaonkba ijjer rongyos susztēr nem ver tisztalt. Az igaz, hogy
 sokáig ott ácsorgott, ocs csatrangolt anyámná, de ej'n is asz mon-
 dom ki rája, hogy bolond lētt vaóna eidēs anyám, ha befogatta
 vaóna a házaónkba; meig engem' is hirbe keverterek vaóna velē.
 Ki mēnt oszteing a házaónkbaó a szērhaj alá. Mos mēm má nem
 tudom, hogy hol van. Maj csak befogadja valaki.

(Gömör m. Otrókocs).

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

N é p m e s é k.

A z o p s i t o s k a t o n a.

Hol vót hol nem vót, vót egy katona, opsitos vót, de má igen öreg vót; oszt eszébe jutott, hogy szabadságra kén menni haza. Hát appélát a királyhoz, hogy költségre nincs pénzi. Jól van hát. A kiráj küldött neki három grajcárt.

Itten az opsitos katona elindult haza felé utazni; osztán elibe állt Krisztus urunk Péterrel, oszt kért tülle alamizsnát. Csak három grajcárja vót a szegénynek. Űtet Jánosnak hijták. Adott nekik kettő-jöknek egy grajcárt.

Ujra fordult Krisztus Péterrel együtt egyget, más ruhába vót má, és kért alamizsnát.

Harmaccor is elibe állt kérni alamizsnát. Negyedikszer is megállíti Jánost. Erre kérdezte Krisztus urunk:

— No hát János, mit akarsz az egyik grajcárér? Mer hármat adott neki, mint kódusnak.

— Uram, az egyik grajcárér kívánok olyan egy pipát, hogy a dohány belőle soha ki ne foggyon, de mindég égjen. A másik grajcárér pedig ojan tucet kártyát, hogy senki se tuggyon rajta nyerni csa én. A harmadik grajcárér olyan zsákot, hogy ha azt mondom neki: Szoriczd be zsákom! szoriccsa be a zegész világot, ha ötet bántik.

Jól van. Elindult a János, ment mendegélt; elment ű egy városba, oszt bement egy vendégfogadóba és kérdi a vendéglőst, hogy mi ja hir ebbe a városba.

— Nagy hir van itt, katona uram! Mer ha itt vizet akar inni az ember, mindég egy leányt kell a kutba ejteni, úgy kap a népség vizet. Már nincs is a faluba jány, csa épen a királykisasszony. Hónap reggel asztat lökik má be.

János felkütte a vendéglőst a király kastélyába, hogy megmenti a jányát. Itten a kiráj küldött katonákat, hogy Jánost felvigyék a királyhoz. Itten a Jánost jól tartik fristikkel.

Amint a János elment a kuthoz, a princesznét felütette a kocsiba; a kutnál vótak má. János leeresztette a vedret a kutba. Itten leereszti a vedret a kutba, oszt kiátott:

— Aggy vizet!

A huszonnégy fejű sárkány visszakiátott:

— Hol a kiráj jánya?

Kiátott le János:

— Gyere fejjebb, itt a kiráj jánya! Kár vóna a princesznét lelökni a kutba!

Aszt monta ujra:

— Gyere a kávára, leadom a princesznét! Mer megüti magát másképen, oszt sajnálnám.

Mikor osztán felgyütt a huszonnégy fejű sárkány, asz monta János:

— Szoricsd be zsákom, hadd törjék a csontya!

Itten hogy felgyütt a sárkány a kut kávájára, a zsák megfogta. A princeszné haza ment a kocsin; de a kocsis meg az inas megeskették a kirájkisasszonyt, hogy űk mentették meg. Jó van, itt haza ment a princeszné; akkorára János is haza vitte a zsákot. Itten a princesznét kérdi a király:

— Ki mentett meg?

— Az inas meg a kocsis, mondta ű.

Bemegy itt János a várba, oszt azt mondi a királynak:

— Csináltasson ojan vaskemencét, hogy a puskaapor se tuggya széjjel vetni.

Itt a kiráj megtette János dógát. János a zsák száját a kemence szájához állítá. De ja kemence tüzes vót, aszt mondja János a zsáknak:

— Lökđ meg zsákom! Zárd a zajtót!

A kirájkisasszony a János nyakába borult. Felhivati Jánost a kiráj.

— Hogy mertél te János ijet velem tenni, mikor kocsisom, inasom elhoszták a sárkány huszonnégy fejét! Oszt te mentenéd meg a princesznét?

De ja princeszné Jánosnak atta sejemkeszkenőjét meg a zarany gyűrőjét, a melyiken vót a princeszné neve; akkor atta, mikor szabadra hagyta a kutnál.

Itten a kiráj előveszi Jánost. János aszt feleli:

— Nézze meg felséged, benne van-é a nyelve a sárkánynak a huszonnégy fejben?

Itten egynek se vót nyelve. Előlbijja János a princesznét, oszt mongya neki:

— Hol van ennek a kendőnek a párja?

A princeszné átatta a keszkenő felét, mer a felét Jánosnak atta. A keszkenő felébe vót a huszonnégy nyelv, mer kívágta a kutnál, a fejeket meg ellökte. Itten lehuszta a princeszné előtt János a gyűrőt a zujjárul, oszt átatta a kirájnak. A princesznének pap előtt kellett megesküdni, hogy ki mentette meg.

A kocsist meg a zinast darabokra vágták, oszt a vár négy szögletére akasztották.

Itten a kiráj kérđi Jánostul, mit kíván ezért. János egy pár grajcárt kért, hogy tovább vegye uttyát. Adott neki a kiráj egy pár grajcárt, mer a jányát sehogy se akarta elvenni feleségül.

A pár grajcárral más városba ment, a hol más király vót. Itt bemegy János egy vendéglőbe.

— Mi ujság van itt vendéglős úr, kérđi.

— Nagy ujság van itt! Minden éccaka elvisznek a kiráj udvarából egy vártást.

Felkütte a vendéglőst a kirájhoz, hogy van itt egy opsitos katona, ki megpróbálkozik vártát állni, ha megadi a kiráj, a mit ű kívánni fog.

Felhivati a kiráj Jánost. János egy hordó bort, egy hordó

pájinkát kért meg tizenkét szál gyertyát oda. Leül János a vártán a zasztalhoz, oszt előlvetta a kártyáját. Iszik bort a János. Gyün a kilenc óra. Kiabálás van a padon:

— Szalaggy János, mer rád esünk!

— Gyere, gyere az apád teremtését, úgyis magam vagyok, nincs kivel kártyázni. Tromf János, igyál János, ne féjj János!

Lésett a Jánoshoz két láb.

— Szalaggy János, mer rád esünk.

— Tromf János, ne féjj János, igyál János!

Lésett hozzá a dereka a két lábra.

— Szalaggy János, mer rád esünk.

— Gyere, gyere az apád teremtését, mer evel még nem tudok jáccodni. Tromf János, igyál János, ne féjj János!

Ujra kiátnak a padlásrul:

Szalaggy János, mer rád esünk.

Lésett a fej is.

— Tromf János, igyál János, ne féjj János!

Ujra kiát a padlásrul:

— Szalaggy János, mer rád esünk.

— Tromf János, igyál János, ne féjj János!

Legyűtt a padlásrul annyi ördög, hogy teli vót a ház. Aszt mondi Lucifér Jánosnak:

— No legények, úgy vigyétek szerte széjjel Jánost, hogy egy csepp vér se cseppenjen belőle.

Aszt mongya János Luciférnak:

— Nézd csa, te Lucifér, megkinálnálak borral, de az a Krisztus urunk vére. Bort nem adhatok. Pájinkát igyatok, mer aszt úgyis tik teremtetétek. Tromf János, igyál János, ne féjj János! Szoriccsd őket zsákom egy peregbe!

Itten reggel felé nyiti a kiráj inasa a zajtót.

— Eriggy! ha te aluttál, én nem, hadd pihenjek, mongya János.

Felment az inas a kirájhoz; a kiráj pofon ütötte a zinast. Ujfennt kütte a kiráj a másik inast a zajtóra.

— Erigy, ha te aluttál, én nem aluttam!

Eszt is pofon ütötte a kiráj. Legyűtt maga a kiráj a zajtóra.

— Szalaggy, a zapád teremtését! ha te aluttál, én nem aluttam.

— Elgyün a déli tizenkét óra, felkél a János. A kirájhoz felment.

— Csináltasson egy ültöt, a hol huszonnégy kovácslegény dógozhasson; vágjon le tizenkét ökröt, aggyon tizenkét sütet kenyeret, fenekejjen fel tizenkét hordó bort, kérte a kirajt.

Itten János a zülökhöz tizenkét legényt állított egy-egy mázsás kalapáccsal; tizenkettőt evett-ivott; rávetette János a zsákot a zülőre, oszt egy kis kalapáccsal el kezdett cifrázni. Kérte a Lucifér a Jánost, hogy má sose gyűnnek oda többet. János kérte a kontrektust. Nem akarta adni. A tizenkét üttő elment enni; a tizenkét evő elment ütni. A Lucifér megírta a kontrektust.

Itten János felment a kirájhoz s kért tőle pár grajcart, hogy tovább menjen. Sok pénze vót, egy faluba házat árendált. Nem kellett neki a kirájtul semmi! Dohány vót. A tucet kártyáján meg nyert.

Itten Krisztus urunk egy angyalt küldött hozzá, hogy a mennyországba vigye; de János egy pár napra kért még életet. Az angyal nem akart engedni, hát beszorította a zsákba. Felakasztotta a zsákot a díjófára.

Tavaszkor felnéz, hát ott láti a zsákot. Tavaszkor levette a zsákot, eleresztette az angyalt. Oszt eccer eszébe jutott, hogy meg kén má halni. Ment a mennyországba magátul életbe. Aszt monta sz. Péter:

— Itt nincs maradásod, ereggy a pokolba!

Megyen János a pokolba. Az ajtót támogatik a zördögök visszavillával:

— Gyön János! gyön János!

Nem eresztik be a pokolba sehogy se.

— Ereggy János a mennyországba!

Visszamegy, oszt mondi Péternek:

— Eressz hát be!

— Téged János nem szabad beereszteni!

— No, ha nem kapok nyugodalmat, szoricsd zsákom Pétert is! Péter kiát:

— Uram Jézus segiccs, mer zsákba vagyok!

— Ott vagy Péter?

— Zsákba uram; ha tudol, segiccs!

Krisztus urunk mongya:

— Ereszd ki Pétert, fogd meg zsák Jánost!

Az opsitos János mai napig is a mennyország kapujába fekszik a zsákba.

(Sátoralja-Ujhely.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Gyermeek-versikék.

Éccēr ēggy erdőben,
Szilágyi erdőben
Szarkák verekettek,
Szúnyogok pöröltek;
Oda mēnt a farkas barát,
Levâgta a szúnyog nyakât.

Sē az űr kovâccsa;
Király lovât patkolják,
Arany szöget kongattyák:
Kon-kon-ki,
Eszt dobd ki.

Ez alatt a föld alatt
Sárga csikó nyerēg alatt.
Nem vagyok én sárga,

Vigyázz, vigyázz, körbe ájj,
Mert a korbács közel jár,
Hogyha mondom, mingyárt fuss,
Mert hátadon lēssz a puff!

(Bars m. Léva.)

SZALAY GYULA.

Tájszók.

Baranyamegyeiek.

- g á b o s : lanius minor.
g á g y : alrét, lapos hely.
g á n i c a : puliszka.
g a z : fű, zöld takarmány.
g é c s a : tüsöknek egy neme.
g e g e r c : gége.
g e l e s z t a , g a l i s z t y a : földi
giliszta.
g i r i g á r é : műszó a kártya-
játékban, a négyféle színből
összeállított hetes, nyolcas, ki-
lences és tizes, vagy alsó, főlso,
király és ász. Amaz kis, emez
nagy girigáré. A ferbliben gilt.
g ó r é : kukoricakas.
g ö b e : kocadisznó.
g ö r b e d : görbül, görnyed.
g ö r c s ö s , g ö c s ö r t ö s : so-
vány.
g ö r h e s : sovány, csontos.
g ö r h ö n : kukoricalisztból zsír-
ral készült étel.
g ö r ö n g y e g : göröngy.
g ú b á s : penészes.
g u j u : golyó. 'A puszka golyója:
g o l ó . 'Kit meg nem ölt Bosz-
niába a g o l ó .'
g u r g u l a : orsó cérna.
g u r g u l á z : gurít.
g u s z t e r j a : bicska (Bélye).
g ü g ü : a kenyér púpja.
g y a l o g o l a m a s i n a : üresen jár.
g y e r ö k : fiú.
g y u g ó : dugó.
g y ú t ó : gyufa.
h á : igen. 'Vótál iskolába? —
Há.'
h á l á l : hál. 'Kinn hálálok a
kamarába.'
h a l p é n z : pikkely.
h a m a r - h a m a r : gyakran.
h a n c á r o z : hancuz, tréfából
birkozik.
h á n g á s z : muzsikáló cigány.
h á n v a s : kisebb ponyva, ab-
rosz, füvet sat. benne emelni.
h e j d i : no! 'Hejdi menyünk,
hejdi gyeri!'
h e l ö s : takaros, csinos. 'Helös
kis lány.'
h e n t e r ö g : hőmpölyög.
h e n t e r g e t ő : henger a gaz-
daságnál.
h e n t ö r g e t : hengerez.
h e r j a : borvirág.
h e r j á s : virágos (bor).
H e s t ö r : Eszter.
h i d e g a s z t a l : ravatal.
h i r h a r a n g : midőn először
harangoznak a halottra.
h í v ü l : hül.
h i z l a l ó : hízó disznó.
h ó d a s e m b ö r : holdkóros.
h ó n a p : holnap.
h ó t t t e t e : holt tetem.
h ö r t e l e n : hirtelen.
h u j a : pihenés a munkában.
h u j á z n i : pihenni.
h u j á t c s a p : u. a. 'Nagy huját
csaptak.'
h ú z ó m u z s i k a : hármonika.
i d ő m é r t é k : barometer. 'Ta-
nító úr, mit mutat az idő-
mérték?'
i g a s s á g : útlevel, passzus.
i g l i c e t ü s ö k : gerlicetóvis.
i g y ö m , i g y ö n : különös szó,
melyet ilyen formán használ-
nak: 'Aszondi igyön, ű nem
jöhet igyön, mer nagyon beteg
igyöm. — Hallottom a Julistul,
ugy megveri igyön a gyermeköt,
hogy elég neki igyön.' Külön-
ben így is használatos: igyëm.
i h a r f a : juharfa.
í m ö g , ű m ö g : ing.
I m r ő : Imre.
i s t e n t á c s k a : pásztortáska.

istenkődik: rimánkodik.
 isztörhég: a ház eszeze.
 itató: folyó orvosság.

ittend: itt.
 ivóbor: innivaló bor; hitvá-
 nyabb az eladó bornál.
 (Csúza).

DEMJÉN KÁLMÁN.

Rábaköziek.

ördög-lova. Az alapja vastag
 duc, keresztbe fektetnek rajta
 egy nyomórúdat s járomszeg-
 gel hozzá erősítik; a nyomó-
 rúd két végén kötél lóg, ezen
 pedig úgy két láb hosszú kar-
 vastagságú fa s erre ülnek.
 A nyomórúdat két legény a
 vállával körben hajtja.
 örökös: (vas) az ekében.
 paci: ló (gyermeknyelven).
 pacsmag szájju: nagy szájú.
 padláb: igen alacsony ember.
 pazú: pazarol.
 perecektor: praeceptor.
 peterzsirom: petrezselyem.
 petlen-szájju: nagy szájú.
 piákú: liheg (pl. csibe).
 piétli: egy kötet széna.
 pillanguó: halpikkely.

pillet: bágyadt.
 pirkad: pitymallik.
 pizse: csibe.
 potyszém: alacson kis em-
 berke.
 pöket: emberi magv.
 pöketű: onanizál.
 rakonca, az oldalakat tartja
 össze a hátulsó tengelynél.
 ráörökött. A kovács tüzesen
 teszi az illető vaslemezt a fára,
 hogy bele ég abba s ugyan e
 lemezből a két végén még sze-
 gek is állnak ki, melyek bele
 hatolnak a fába; ezt nevezik
 ráörökítésnek.
 respeg: perspectiva.
 riful: elszaggat, pl. ruhát.
 ruhariézmin, a ki sok ruhát
 szaggat.

(Beő-Sárkány).

GÖSV GEZA.

Kiskunhalasiak.

bamba: ügyetlen, banga, bangó.
 csóré: a kis gyermek szájából
 különösen szopás után kibugy-
 gyanó tejes nyál. Innen csó-
 rézni és csórézás.
 csúcsulni ige van a számár-
 tövis (onopordon acanthium)
 népies nevében, a csúcsú
 rúzsában. Csúcsúd = csú-
 csuld = csócsold.
 degesz: pockos, kövér. „Degesz
 hasú disznó” = pockos, kövér
 disznó.
 draccolni: messze kiütni.
 A gyerekek t. i. gombozni
 szoktak s gombozás közben
 egyiknek vagy másiknak a

vedrákja, a mellyel csapni
 szokott, messze kiugrik, s
 ilyenkor a másik azt mondja
 neki: „Né draccój hé, mer’
 maj’ nem jádzok veled!”
 édő: édesem, galambom. „Aggya
 ide egy forinté azt a ludat! —
 Nem adhatom, édőm.” Ezen-
 kívül némelyik kis gyerek is így
 hívja az édes anyját: édőm.
 éfancsalodik: elszomorodik.
 ergye: eredj, menj. „Ergye
 má’!” = eredj már, menj már!
 ésinkefázni: elpuskázni
 valamit.
 fölflátni (magát): fölűszni
 vmire.

- g á n y ó: dohány-kertész (szegény ember).
- h á n g e d l i v. e l ő k e az a ruha-darab, mely a kis gyermek nyakába kötve mellét eltakarja s öltözékét megóvj a szennytől, mely csórézás következtében mulhatatlanul érné.
- i s z t r o n g á l a juhász-bojtár, midőn az akolba terelt birkákat egyenként bocsátja a fejéhez.
- k a r m i z s o l: karmol.
- k o c a a: vadvörte.
- k o t ú v. k u t u: a nádnek az a része, mely a levágás után a vízben, illetőleg a jég fölött marad. A szegény nép télen eljár kotut vágni, a melyet fűtésre használ.
- k ö l l e t l e n: rosszkedvű.
- k u m v. h u m, h u n y n i: aludni. 'Így ebéd után mindig szokott egy keveset k u m n i v. h u m n i.' Vö. k u m ó c s k a.
- l a b a n c o s hajú: kócos hajú.
- l i b i c k: a borjú orrára kötött, szegekkel kirakott abroncs, melytől az anya-tehén nem engedi szopni bornyát.
- m a d á r h ú s ú. 'Sē nem kövér, sē nem sovány, olyan madár húsú'.
- m u t a s z t a n i: mutatni. 'Megmutasztjuk mi az egész világnak, nincs párja a molinári bakának'.
- n y á v i g a n y á p i c: erőtlen, tehetetlen.
- n y ú r g a az olyan hosszú, vékony ember, a kinek egyszerűsmind kevés a bátorsága.
- p a c s l i: posztóból készült cipő.
- p á l a n n y a: a disznó kis gömböce.
- p a l k ó z n i, b e p a l k ó z n i: fölfalni valamit.
- p i r i k e: pici (picike). 'Az én szoknyám sárga pikét, lippent-sünk hát egy pirikét'.
- p i t y ö r e, h a j z l i, r e t e r á t: árnyékszék.
- p ö r j e s z t (tüzet): tüzet gyújt.
- s a s ó k a: az S alakú kapocs, mely a lánc két végét összetartja.
- s u t l i k v. k u t y a s z o r í t ó: olyan keskeny ucca, mely egy-két ház hosszú s csupán egy házhoz szolgál.
- s z á r m á t: töltött káposzta.
- s z ú t y o n g a t: bosszant.
- v á j l i n g: nagyobbfajta mély tál.
- v e d r á k - g o m b: az iskolás gyermekek nyelvén minden nem vasból készült gombot értenek.
- v i g y á z n i: keresni. 'A Jánost vigyázom itt a piacon'.
- v ö n d ö l: vindel, bödön, zsírtartó edény.

KOVÁCS KALMÁN.

N é p d a l o k.

Mékkáptám az cédulát,
Szívem szomorítóját;
Mékkáptám az ápellát,
Minden napra hát krajcárt.
De én asztat keveslém,
Létészem az fegyverem.

Megy a gőzös lőfelé,
Bodor füstye fölfelé.
Bárná kis lány bújába
Sír a gőzös farába.
Éngem bábám nē sirass,
Érttem könnyet nē hullajcs.

Mékkáptám az cédulát,
Holnap az veres ruhát.
(Nógrád m. Tolmács.)

ZOLNAI LAJOS.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.*

XVIII. kötet.

1889. MÁJUS 15.

V. füzet.

A MAGYAR HASONLÍTÁS.

Ha két vagy több tárgyat bizonyos tulajdonságukra nézve összehasonlítunk, vagy azt találjuk, hogy az illető tárgyak a kérdéses tulajdonság fokára nézve egymással megegyeznek s ez esetben a nyelv az egyenlőséget exponens nélküli tulajdonságnév segítségével konstatálja (positivus, alapfok), vagy pedig a tulajdonság az összehasonlított tárgyak egyikénél nagyobb fokban található mint a másikonál vagy többinél, s ez esetben a nagyobb fokúság kifejezésére a fejlettebb nyelvek a komparativus és superlativus (nyelvtanainkban közép- és felső-foknak nevezett) formáival rendelkeznek. Csalódnék azonban, ki mai nyelvtudatunk e kategorikus kifejezésmódjait, az alap-, közép- és felső-fok szépen rendezett skáláját oly őseredeti nyelvterméknek tartaná, mellyel a gondolkozó szellem a tulajdonság viszonylagosan nagyobb voltának kiemelésére már eleitől fogva élt. Tobler szavaival élve (K. Zschr. IX. 271) már későbbi, fejlettebb időszak műve volt az, midőn a fokoknak végtelen sorából mint lényeges minden melléknév számára három vált ki, s tévedés e három fok olyatén fölfogása, hogy azok egymással a tulajdonság növekedő mennyiségének viszonyában állanak; holott valóságban mind alapfokok s csak mondattani vonatkozásuk különböző.

A melléknevek fokozásának e mondattani viszonyítás az alapja. A tulajdonság magában véve fokozhatatlan; s midőn annak nagyobb vagy kisebb fokáról beszélünk, egy hallgatólag végbevitt vagy tényleg ki is fejezett egymásra vonatkoztatás eredményéről adunk számot, hol is e „nagyobb-ság” vagy „kisebbség” fogalmai csupán viszonyjelölő fikciók.

Ezt az a priori tételt szépen igazolják oly nyelvek tényei, melyek e tekintetben a fejlődés alacsonyabb fokán maradvá egyúttal az eredetibb fölfogást tükrözik vissza. E fölfogás szerint a gondolkodó elme a bizonyos tulajdonságra nézve összehasonlítható tárgyakat térben képzele egymás mellé helyezve, s ha köztük különbséget talál, azt vagy tagadással fejezi ki, vagy olyanformán, hogy a két tárgy közül az egyiket kiinduló pontnak véve tovább halad a mellé állított tárgy tulajdonságától még azon túl is elfoglalt térben s ez eltávolodással jelezi az összehasonlított tulajdonság viszonylagosan nagyobb voltát. A legkezdetlegesebb fölfogás műve mindenesetre az összehasonlított tárgyak milyensége fokozatbeli különbségének tagadással való kifejezése, mint azt pl. a mosquitok nyelvében találjuk: (Hermann Ziemer: *Vergleichende Syntax der indogermanischen Comparation.* 10. 1.) *Ian almuk Samuel almuk apia*, szórul szóra: János öreg, Sámuel nem öreg = János ö r e g e b b mint Sámuel. A tagadás hallgatólagos odaértésével ilyenformán fokoz az afrikai cinjandza nyelv: (Ziemer 17. 1.) *Madzi ni čakudia komo čakudia*: Víz és étel — j ó é t e l = az étel j o b b mint a víz. A tagadással egyértékű ellentétet használnak a bolíviai baurok ilyenformán: Az atya o k o s, fia o s t o b a = az atya o k o s a b b mint fia.

Azonban az összehasonlítás tagjainak ily, hogy úgy mondjam szervetlen egymás mellé állításánál nem állapodott meg az emberi szellem, hanem egy lépéssel tovább menván az említett térbeli képzet alapján az összehasonlított tárgyak közül az egyiket kiinduló pontnak vette s mondattanilag alárendelvén a másiknak, sokkal egységesebb, szabatosabb formulát alkotott magának a tárgyak tulajdonságbeli különbözetei kifejezésére. A fejlődésnek ezen a fokán álló nyelvek igen természetesen fejezik ki ablativusi viszonyítással a tulajdonság aránylagosan nagy voltát, a térbeli kiindulás pontjának az ablativus levén a kázusa. Így pl. a török: ,b u n d a n b ö j ü k', szó szerint: e t t ő l n a g y = ennél nagyobb; a mongol: ,b a l e c e a m d a j': m é z t ő l é d e s = méznél édeesebb; az ugor nyelvek közül: mord. M: ,i a f a d a l a m o s o d a j': e g y ö r e g t ő l i s s o k a t t u d = egy öregnél is többet tud; mord. E: ,t e v i n a s i k e l e n v i n a d o h t s e d a j o n': e z a b o r a z e l ő b b i b o r t ő l (a t t ő l) j ó; cseremisiz:

,teń-lečed kug o': töled nagy = náladnál nagyobb; vot-ják: ,tajosleš zök kosem övil': ezekről nagy törvény nincs = ezeknél nagyobb törvény nincs; oszt. Irt: ,nank jugodivet ar': a veres fenyű a fáktól nagy = fáknál nagyobb, azok közt legnagyobb.

Mind e nyelvek még külön komparatívus alak nélkül, egyszerűen az ablativusi viszonyítás segélyével állapítják meg a tulajdonság azon plusszát, mely egyik tárgyat a másikkal szemben megilleti s egyuttal világossá teszik, hogy azon nyelvekben, melyek megegyező szerkezet mellett a tulajdonság nevét külön funkcionális elemmel látják el, ez csak járulék lehet, mely a már elégségesen jelzett viszony kifejezésének csupán nyomósabbá tételére szolgál. A mit a latin ,dulcior melle' jelent, az lényegileg egy ,dulcis melle'-féle kifejezésben is benne foglaltatnék; s e szerint az -ior nem új gondolatbeli mozzanat kifejezője, hanem csupán megerősítő accessorius elem.

Kérdés marad még, minő eredetibb funkcionális értéket kell az egyes nyelvek e nemű képzőinek tulajdonítanunk, melyek a szerkezetfejlődés leírt menete szerint mai nyelvtudatunkban már a komparacio kategorikus kifejezőivé váltak. E kérdésre bizonyára helyesen adta meg a választ Ziemer idézett művében (19. s köv. l.), midőn a szanszkrit *an-tara*, görög *ἄλλο-τερος*, latin *al-ius*, *super-us*, *in-tim-us* formákból kiindulva abbéli nézetének ad kifejezést, hogy ,e képzők kezdetben oly szavak alkotására fordítottak, melyek — a fokozás formáinak is eredetileg sajátos — térbeli képzetekre vihetők vissza'. E fölfogás szerint tehát a fokozás fogalmához képzőinknek eredetileg semmi közük, funkciójuk a térbeli ellentét kifejezése, mely az egymáshoz vonatkozásban lévő térfogalmaknak hallgatólagos összehasonlításából támad. Midőn pl. a latin *in-tim-us* szavát a később szuperlativus képzésére szolgáló -*tama* képzővel megalkotta, e képzés célja azon ellentét kiemelése volt, mely a bizonyos határok közé foglalt térben levő tárgyat mindazoktól elválasztja, melyek e határokon kívül vannak. A térbeli ellentét e viszonyát találjuk az ,innenső-túlsó, alsó-felső, jobb-bal' sat. fogalmai között, a melyeknek kifejezői igen gyakran el vannak a későbbi tulajdonságfokozó képzőkkel látva, még pedig nem csak az indogermán nyelvterületen, hanem pl. az ugarságban is.

Lapp S. *mubba* = alter, secundus (*muu* = más), *tabben ja tob-ben* = hic et illic; finn: *vasempa* = bal, *kumpa, jompa* = melyik a kettő közül? (*ku, jo* kérdő névmástók); cseremisiz: *tumbal* = túlsó oldal, *tembal* = innenső oldal; mord. k: *ombo* = más, másik, túlsó (Budenz: Ugor alaktani jegyzetek 22. 23); s végül a magyar *jobb* e helyett *jög-bb* (kéz), meg *egyébb* (*egyébe*), vagyis Budenz szerint **edebe*, a közelre mutató *ez* névmás eredetibb alakjából.

Nem föladatomban itt fejtegetni, hogy a fokozás eredetileg térjelölő formáit hogy vihette át lassankint a nyelv számfogalmakra (*saptama*, δεσπερος, τρίτατος) s alkalmazta végül tulajdonságneveknél, csak az átmenet lehetőségének igazolásául irányzom rá a figyelmet ismét az eredetibb, térviszonyokon alapuló fölfogásra, melyből a nyelvtulajdonságok összehasonlításánál kiindul s utalok a „különösen, tulságosan, kiváltképen“ (jó, szép sat.)-féle meghatározásaira a tulajdonságneveknek, a melyek még amaz eredetibb, érzéki képzeteket tükrözik vissza.

Eddigi tárgyalásunk folyamán nem vontunk szoros határt komparatívus meg szuperlatívus között, mert a fejlődés eddig leírt menetében a nyelv sem tartja szükségesnek, hogy formális elem segítségével különbséget tegyen a kettő között. A mint velejében nem különbözik a pozitívus a komparatívustól, úgy nincs másrészt különbség ez utóbbi s a szuperlatívus között se; s minden attól függ, valjon egy tárgy bizonyos tulajdonságára nézve csak egyetlen másikhoz, vagy egyszerre többhöz van-e viszonyítva. Így a fejlődés ama kezdetleges fokán álló nyelvek közül pl. a cinjandza nyelv szuperlatívusának különbözése a középfoktól csakis az összehasonlított tárgyak számából látszik meg, a melyek mellette ki vannak téve. *Ni mbuzi ni nkosa ni ngobe* — *koma ngobe*: kecskék, juhok és marha — jó marha = kecskék, juhok és marhák között a marha legjobb. Sőt hogy egy fejlődésében már annyira haladt nyelv is el lehet szuperlatívusi alak nélkül, mely a komparatívus jelölésére külön formával rendelkezik, arra érdekes példát nyújt saját nyelvünk régiebb idősza, „a melyben a még alakilag hiányzó fölső fokot a „mendtől v. mendnél boldogb“-féle szerkezet pótolta. Szóval annak jelzése magán a melléknéven, hogy a tulajdonság aránylagosan nagyobb volta az egyik tárgyat csupán egy

vagy több mással szemben illeti-e meg, a fokozás kategóriáinak fejlődésében a legutolsó mozzanat, de nem úgy érte, hogy valamely nyelv a megkülönböztetést csak úgy alkalmazza, hogy a tulajdonságnév a szuperlatívusban a fejlődés megelőző fokait is föltüntesse, vagyis hogy komparatívusképzővel is el legyen látva annak jelzésére általában, hogy komparáció történt. Egyes nyelvek tényei ellenkezőleg azt bizonyítják, hogy a nyelvalkotó szellem szükségét érezheti a szuperlatívus és komparatívus megkülönböztetésének ott is, hol előzőleg a komparatívusi viszony nyomatékosítását külön képzővel nem fejezi ki, mint pl. a törökben, hol a 'tölem nagy' komparatívus szerkezet mellett a szuperlatívus nem egyszerűen 'tőlünk nagy', de nem is a szintén meglevő *-rak*, *-rek* képzős komparatívus alaktól képeztetik, hanem a pozitívusnak egy nyomatékosítást jelentő adverbiummal történt meghatározása útján fejeztetik ki, ilyen formán: 'tőlünk igen nagy'.

A mondottak után nem lephet meg bennünket, ha a nyelvek történetében egyes időszakok megállapodott formáival szemben oly elszórt adatokra akadunk, a melyek vagy a fejlődés előző stadiumainak megőrzött nyomai, vagy újabb fejlődés csirái, legyen e fejlődés akár új formákkal való gazdagulás, akár a kész formák egyikét másikat elvető vagy őket összezavaró romlás. Különösen ez utóbbi irányban nagyon érdekes példákat nyújt a latin komparáció történetéből Wölfflin 'Lateinische und romanische comparation' című könyve 54. s köv. lapjain, kimutatva, mint halványodnak el a kései latinságban mindinkább a fokozás formáinak eredeti értékei s használtatik majd szuperlatívus és komparatívus pozitívus helyett (*circus maximus* = magnus; *assidue ac profundius* = profunde), majd a komparatívus és szuperlatívus cseréltetnek föl egymással (*Numa Pompilius prior adiuvenit mensas. Plurimum apud vos valet consuetudo, quam rerum natura*) s végül mint áll pozitívus, komparatívus és szuperlatívus helyett (*Vehementius quam exute. Quam potuit constanter cum populo egit*).

Nem kevésbé érdekes példáit nyújtja a fokok ily öszszecserélésének nyelvünk is, de nem a romlás korából, mint a latin — mert arra e formák egyike nyelvünkben nagyon is ifjú keltű, hogy értéke már elhalványodhatott volna —

hanem leginkább a fejlődés azon időszakából, melyben a szuperlatívus kategóriája még teljesen megállapodva nem lévén az ily ingadozások nagyon könnyen jöhetnek létre. Különösen gyakori, mint el is várható

1) Szuperlatívus helyett komparatívus: (BécsiC. 246) *Mel iozagoc kőzót ielesbnec mondatic.* (MünchC. 21) *K ü f f e b n é c h i u a t i c m e n n é c n e c o r z a g a b a n .* (Vö. Kár: Bibl. A mennyeknek országában legkisebb lészen.) (DöbrC. 405) *K i n a g o b k ő z ő t t e t e k l é g e n m i k e n t i f i a b .* (VirgC. 132) *A z k y n a g y o b k e w z e w t t e t e k , l e g y e n m y n t a z k y s e b b .* (Uo. 455) *L ő n k e d e g v e t e k e d e f k ő z ő t t ő k m e l l i k v o l n a n a g o b .* (WeszprC. 138) *E s k y v a l a a n g y a l o k k e z e t h f e l f e g e f b l e e n a z e r d e g e k h k e z e t h n y a v a l y a f f a g o f b .* (NagyszC. 265) *K i e l e b v a l a m i n d ő n a n g a l o k n a c k ő z ő t t e f e l f e g ő f b m i n d ő n e r d ő g ő k n e c k ő z ő t t e z e r n i f e g ő f b .* (WinklC. 127) *M y n d e n i o z a g n a k a z v e g h e z e t y j o b .* (Uo. 230) *Ő r i z i e t ő k m y n t h i o b b a n t u g g i a t o k .* (LevT. I. 15) *A z m y n t h e n j o b a n t h w t t h a m i g e n t h e w r e k e d t h e m .* (Uo. 179) *A z m y n t h k . j o b b a n t u d j a .* (Uo- 261) *A z b o r v e t h e l n e k y s w g w j s e l e m g o n g j a t a m y n t h j o b a n t h w d o m .* (Vö. Fal. 161. és amint legjobban tudta, úgy járt el szolgálatjában.) (CorpGramm. 273) *A z c z i l l a g o c k ő z ő t t s z e p b a z h a j n a l c z i l l a g .* (Gyöngyösi: Vál. Munk. 98) *Phosphorus a z h a j n a l e m e l ő . A t ő b b c s i l l a g o k k ő z t f é n y e s e b b e n f é n y l ő .* (Népnyelv) *K i s e b b g o n d o m i s n a g y o b b a n n á l . T o v á b b á n é h á n y - i k - e s p é l d a : (GyöngyC. 47) C r i s t u s i h u z e n t h f e g e s z y l e y e . . . e n v e l l e m m e g o z t h y a a z e v z y z e y z i u e n e k c h a k e g e d l e n e g h k y f f e b b i k k e f f e r y f e g e d .* (Uo. 68) *N e v t a l y e n g e m e t h t h e k y f f e b b i k z o l g a l l o d a t .* (Pös: GBot. 51) *A' C h r i s t u s v a l ó s á g o s é s f ő b b i k . . . f e j e l é v é n a z E c c l e f i á n a k .* (Gyöngy: Vál. M. 118) *A s z e b b i k é l é g y e n* (Juno, Pallas és Venus közöl). (Nyr. IX. 520) *D e s z e r e t n é m a z e g y i k e t , h á r o m k ő z z ű l a s z e b b i k e t .*)

Nem ily fontosak a régiség azon példái, melyekhez hasonlókban ma is használhatunk akár fölső, akár középfokot, midőn t. i. az összehasonlítás kiinduló pontjait gondolatbeli egységgé foglaljuk össze. Pl. (BécsiC. 139) *M o n d a ő n e m e s b f e d e l m i n e k = m o n d a ő l e g n e m e s e b b f e j e d e l m i n e k .* A codex fölfogása szerint a 'nemesb fejedelmek' több más nemes fejedelemmel állanak szemben, de ezek gondolatban

Kisebb gondolatban is állnak szemben.

egységgé foglaltatnak össze: Monda ő (a többinél) nemesb fejedelminek. Egészen így járt el régi nyelvünk a ,mendtől v. mendnél bölcsebb'-féle szuperlatívus megalkotásánál.

2) Szuperlatívus helyett pozitívus — ritkább az előbbi eseténél: (EhrC. 3) Bernard ky vala afiabeli nemeffek kezzewl es belczek kezzel yeles. (DöbrC. 479) Illeten en zeretóm azzon nep kőzöt zep. (LevT. I. 152) Ysten wtan na g byzodalmam vagon te kegelmedben.

3) Komparatívus helyett szuperlatívus — elvétve: (Born:Préd. 94) Noha minden bűn ellen fokio tetit efmerik az Ur Chriftnak, de legdragabennel nem lehet, mintha sat. (Mik.) A kettő közül amellyik legszerelmesebb (Idézve: Nyr. IX. 521). Szintén ritka:

4) Komparatívus helyett pozitívus: (DöbrC. 37) Jó embernek úrbán biznia, hogynem emberben biznia. (Vulgata: bonum est quam) (Uo. 56) Valaki iduőzolni akar mindennel elő dolga ez. (WeszprC. 19) Mentől előzer.

Mai nyelvünkben is közönséges s azért szorosan véve szintén nem tartozik a cserékhez komparatívus pozitívus helyett oly tulajdonságneveknél v. határozóknál, amelyek már hozzájuk járuló formális elem híján is valami kiválót, a többtől elütöt jelentenek s ezen jelentésüket a komparatívus képző kiemeli, a nélkül hogy voltaképi összehasonlítás történnék: (WeszprC. 6) A fidoknak Iricege ieiefben a papi feiedelmeknek. (NagyszC. 229) Allelőcnec ő nág meltofaganac megefmeretire jelőfben harmokeppen iuthatonc. (DomC. 12) Vala ez zentfeges atya zent Damancos jmadfagban zevnetlen, ifteni zeretben jelesb, kevyerevletben zomoro. (Uo. 135) Az zeretet eleol vette tyk mykeppen feo jozag vagy jeiefb. (CorpGramm. 303) Kiváltképen mellett kiváltabbképen. (Fal. 10) Elsőbben is meg tetszett... (Ar. IV. 190) Olvasta elébb is az alján.

A komparatívus képzőnek a szerepe összevethető a ,legsarka, legeleje, legvége' sat. kifejezésekben a *leg* funkciójával, mely ezekben szintén csak nyomósítja az alapszóban rejlő helyzetbeli szélsőségnek jelentését.

BINDER JENŐ.

HANGSÚLY.

IV.

Most lássuk, mikép bírálja az értekező „Szórendi tanulmányok” c. munkámat.

A 8. §-ban (11. l.) azt mondja, hogy soha sem állította, sőt meri mondani, Fogarasi sem azt, hogy „a hangsúly befoly a szórendre”, vagy hogy „a hangsúly szabályozza a szórendet”. Megtámadtam ugyanis ezt a két tételt, mint a hangsúly elméletének kifolyásait (I. rész. 13. 26. l.). Nem ok nélkül tettem. Fogarasi a hangsúlyról írt művében (II. rész) világosan kimondja, hogy „az igevonzó hangnyomaték . . . a szórendet tekintve, az egész mondaton uralkodik” (Az „uralkodás” valamivel több is talán a „befolyásnál”). — Az értekező pedig „A magyar mondatról” c. művében (Ak. Értes. III. k. 3. §. 202. l.), a hatósító accentust magyarázván, azt mondja róla, hogy „a szórendet szabályozó tulajdonképeni nyelvtani accentusok között nem sorozhatni”. Más helyen (12. §. 273. 274. l.) az accentusnak „szabályozó szerepét” említi föl. — Hozzáadom ráadásul, hogy ugyancsak a 12. §. 7. pontja így kezdődik: „Mindezeket az elveket általában a szórend törvényeit csak az élő szóval ejtett mondatokból meríthetni”; és azon végződik, hogy az élő szóejtés a magyar mondat egész alkataban és mindenütt szabályozó hatalom” (279. l.). — E szerint: soha se állította az értekező, hogy a hangsúly szabályozza a szórendet?

Ezt a tagadást (a 8. §. végén) egy reám vonatkozó alaptalan föltevés követi. Az értekező ugyanis méltán hibáztatván azt, hogy Fogarasi az „igén” az igekötős igét is értette, minden habozás nélkül ezt mondja: „Ebbeli felfogása nem csak az övé, hanem talán minden nyelvészünké és velük értekezőé is sat.” — Tehát „az enyém is”. — Pedig taglalásaimban is, példáimban is töméntelen igekötő szerepel a többi állítmányegészítők között! Hát nem az efféle példáimat bírálhatja az értekező: *m̃ind a kettőt eladtam*, és: *kettőt adtam el*; — *azonnal visszajött*, és: *réggel jött vissza* sat. ezeket mondván: „A különbséget értekező szerint (tehát szerintem) az teszi, hogy az előbbieken az ige előtt van az igekötő, az utób-

biakban hátul. De ez a különbség semmit sem ér. (Már ez megérdemli a ritkítást.) — Az értekező itt jól látja és tetteleg el is ismeri azt, hogy az igekötő önálló szókép szerepel mondataimban; és im e világos ténnyel ellenkező föltevésből indul ki munkám bírálatában. Ez már csak mégis nagy meggondolatlanság.

A 20. §. paradoxumon kezdődik, mely szerint: „a súlytalan tagoknak majdnem hathatósabb befolyásuk van a szőrendre, mint a hangsúlyosoknak”. . . . „a hangsúlyos szó, átalán szólva, a mondatnak bármely helyén: elején, közepén, végén állhat, de az inchoativumnak, ha van, szerepénél fogva kezdenie kell” (33. l.). — Hogy a hangsúly megköszöni-e ezt a tételt, az az ő dolga. Az inchoativumnak ez a „hathatós befolyása a szőrendre” körülbelül olyan, mint a magán zárkában mulató rabé más egyének szabad mozgására, *helyváltoztatására*; mert annyi bizonyos, hogy e rabnak a helyét mindaddig, a míg ő ott van, más ember nem foglalja el.

A 21. §-nak kezdő pontjaiban a mondat *dualismusa* van különösen kiemelve, mint a magyar mondatnak kizárólagos jellemvonása. Itt ezt mondja az értekező: „1) Meg kell különböztetnünk a mondót és hallót. Ezt a *dualismust* alkalmazhatni a classicus nyelvek elemzésében is, szőrend tekintetében. De a modern nyelvekben nem függ tőle a szőrend sat. 2) Szintoly kevésbé különböztetik meg az *analyticus* nyelvek a *tudott-at* és *nem-tudott-at*, valamint az utóbbinak accentuálását. Ezt a magyarban oly fontos 2-ik *dualismust* is csak a classicus nyelvekben bírom észlelni sat.” (36. 37. l.)

Hát ez a *dualismus*, úgy értelmezve, hogy „tőle függ a szőrend”, se a magyar, se semmiféle más nyelvre nézve nem létezik; abban az értelemben viszont, hogy a mondat jelentésének különböző árnyéklatait jelöli, megvan minden nyelvben; következésképp minden nyelvben meg kell különböztetni a beszélőt és a hallót; és én bámulom az értekezőnek azt az állítását: hogy az *analyticus* nyelvek nem accentuálják a *nem-tudott* fogalmat. Még a kis gyermek is, bármely nyelven dadogjon, hangsúlyozza azt, a mit kiválóan akar tudatni a hallóval. Aztán hogy értsük hát a 14. §-t, a mely épen a *nem-tudott-nak accentuálását* tárgyalja, és a melynek mindjárt kezdetén ezeket mondja az értekező az accentuálás-

ról: „Ez a, hogy úgy mondjam, jelenség oly általános, hogy én azt az előttem ismeretes nyelvekben mindenütt föllelem. — Ezt követik aztán a példák: görögül, latinul, németül sat. (22. 23. l.). — Ez aztán netovábbja az ellenmondásnak.

A 22. §-ban (41. l.) az értekező megint előveszi ezt a tételmet: „*A hangsúly nem foly be a szórendre*”; és ezt mondja: „igaz is, nem is. Attól függ, hogy mit értünk a „befolyás” alatt. Ha okozást, úgy igaz.... Az accentus nem okoz hát a szórendnek.” — Igen, de ezzel még koránt sincs vége a magyarázatásnak; mert így folytatja, „miután szabálynak vehetni, hogy ha nem az ige van a súly, az előtte álló igemellékre kell fektetni, állíthatni-e, hogy nincs hatása a szórendre a hangsúlynak?” sat. Hozzá teszi: „*Qui bene distinguit, bene docet!*” — Kértem már most: a „hatás” nem „okozás”? és kijelentem, hogy itt derekasan „distinguált” a „Szórend és accentus” írója! — A taglalásnak a vége ez: „Az 1. dualismusban distinguálók a mondót és hallót. Amannak tiszte nemcsak abban áll, hogy emezzel közölje a gondolatot, hanem hogy meg is értesse vele. Erre pedig oly szükséges a hangsúly, mint az ételbe a só.” — Ergo: „*befoly a hangsúly a szórendre*” (42. l.).

A modern nyelvekben tudtomra ép oly szükséges az, hogy a mondó megértesse a hallóval a gondolatot, és így szükséges a hangsúly is; de az utóbbtól a modern nyelvekben azért mégsem „függ a szórend”; nemde? más szavakkal: mégsem foly be a hangsúly a szórendre. A fentebbi okoskodás tehát a magyar szórend terén se bizonyít az accentus mellett. De egyet mégis bizonyít az erre vonatkozó taglalás, vagyis: Az értekező eleinte (11. l.) határozottan tagadta; hogy akár ő, akár Fogarasi állította volna, hogy a hangsúly befoly a szórendre. Mondja is ott az értekező, hogy az a szokás, melynél fogva magyar mondatban az ige előtti szót vagy szólamot accentuáljuk, bizonyos természeti törvényen alapszik, és ez a törvény szabályozza mind a hangsúlyt, mind a szórendet, nem pedig ezek egyike a másikát. — A hangsúlyt nem is minősítette másnak, mint a szórend *kulcsának*. Most azonban pillanatnyi ingadozás után fölleveníti és erősíti azt, a mit eleinte határozottan tagadott.

Tehát: *‚befoly a hangsúly a szórendre‘*, — ezt mondta, és következőképen folytatja: *‚Hanem, hogy befoly-e az, a mit helyette akar állítani a ‚Szór. tanulmányok‘ írója, t. i. a ‚szók nyelvteni értéke‘, abban, megvallom, Tamás vagyok‘.* — kijelenti ezután a 23. §-ban, hogy nem bírja fölfogni, mit tesz és miben áll a *‚nyelvtani értéke a szóknak‘*. Mint nyelvészeti műszót sehol az én irományaimon kívül nem leli. Próbálta lefordítani görögre, latinra, németre, franciára. Mind ezeknek semmi nyoma, a mi szerinte, annál inkább csodálatos, hogy én-szerintem: *‚sokféleképp értelmezik‘*. Ki és hol? Vakoskodásában (mondja) oda tapogatott utoljára, hogy a *‚nyelvtani érték‘* c s i n á l t fogalom. De hogy valaki egy ügyet maga magával támogasson, lehetetlennek képzelte. Azonban mégis nekem kellett csinálni s legtanácsosabb lesz tőlem kérdezni meg. Űgy is tett s a következő feleletet kapta definitio gyanánt: Idézi aztán definitiómat.

De mielőtt tovább mennénk, az értekező megnyugtatósára a következőket nyilvánítom. A kérdéses műszót, ezt a furcsa szentet, a melyet annyira kifigurázott, föllelheti a *‚Magyar mondatról‘* c. III. értekezésnek *‚Visszapillantás‘* c. 12. §-a 1. pontjában, a mely e szavakon végződik: *‚Láttuk, hogy egy-és azon szórendben és azon szavak mondatbeli — nyelvteni — értékét különböző accentuálás különbözőknek mutatja ki‘* (270. l.). — Ugyanezen műnek még egy más helyén is olvastam ezt a kifejezést; de elvesztettem nyomát. Kifutja egyébiránt az idézett pont is annak a bizonyítására, hogy ha ez a műszó *‚csinált fogalom‘*, nem én csináltam. Én 1864. májusban kezdtem nyelvészeti cikkeket írni. Azokban nem fordul elő a *‚nyelvtani érték‘*; 1864. június 20-án pedig már olvasták az akadémiában az értekező dolgozatának említettem részét. Jövő júniusban huszönöt éve lesz, hogy él az értekezőnek a *‚nyelvtani értéke‘*. Akkor már jubilálhat, ha kedve tartja.

Én tehát bátran használhatom ezt a műszót *‚saját nézetem támogatására‘*; mert *‚ügyemet nem magam magammal, hanem a más segítségével támogatom‘*; ha mindjárt nem önként jött is ez a segítség. És ha az értekező e műszót eredmény nélkül fordította négy nyelvre, legalább egy ö n m a g a - h a s z n á l t a kifejezés ügyében fáradozott hiába.

Az értekező (42. 43. l.) idézi *‚Szórendi tanulmányok‘*

c. munkából a 'nyelvtani érték' definitióját: 'Nyvt. ért. . . annyi mint: az illető kifejezésnek beszédrészbeli minősége, jelentése (állító vagy tagadó és általán véve a *plus* vagy *minus* eszméjének megfelelő), és a mondatban való állása (határozott vagy határozatlan mivolta), nem különben: más szókkal való viszonylása akár azon, akár más mondatban.' Folytatólag így kiált föl: 'E már értelmezés a talpán! A definitio egy *proximum genus* igényel, itt négy van, ú. m., de egyik sem *proximum*; aztán a specifica differentiák . . . De mit vesződöm' — mondja ő — 'a kritikájával? Inkább készítek mást egy minket közel érdeklő fogalomról.' No hát: 'Az akadémiai érték annyi, mint az illető emberi lénynek testületi, tagbeli minősége, magatartása (hencegő vagy meghunyászkodó s általán véve az *inkább* vagy *kevésbé* tudóságnak megfelelő) . . . sat.' (a ritkítás enyém; a cursiv nyomás az értekezőé; az utóbbi talán a végre, hogy a célzás annál érthetőbb legyen). — 'Tudják már' (kérdi), 'mi az 'akadémiai érték' úgy-e? No ha nem, én sem, hogy mi a szó 'nyelvtani értéke.'

Az értekezőnek szóban forgó dolgozatát az a k a d é m i á b a n olvasták 1888. jan. 2-án (Megjelent az *Értekezések* XIV. köt. 9. számában). De sem az 'akadémiai értéknek' szellemes definitióját, se a munkámra vonatkozó többi sziporkás ötleteket nem olvasták ott föl. Ettől az élvezettől elesett az akadémia közönsége. Hadd lássa hát a N y e l v ő r olvasója, mi módon jellemzi az illető akadémikus az ő tagtársát, vagy, ha nem egy tagra értette, e testület tagjait általán véve. — Huszonöt éve, hogy az értekező világgá bocsátotta e műszót: 'a szavak mondatbeli — *nyelvtani értéke*', — és most ime azt vallja, hogy nem tudja, m i c s o d a, és tőlem kérdi: m i t j e l e n t? Miután az én definitiómat elvetette, célszerű lesz ezt a régi műszavát a maga módja szerint értelmeznie: egy *proximum genus*-sal és kellő számú *specifica differentia*kkal.

A nyelvtani értékhez a következő magyarázatot fűztem (itt csak 'in nucleo' adhatom): E műszó a nyelvbeli előadásnak sokféle mozzanataira alkalmazható. Itt természetesen kizárólag az elrakásra vonatkozik és mint ilyen a szavak rendében többnyire a magyar nyelv természetéből és törvényeiből kifolyólag megállapodott érték. Különbözik tőle az

illető fogalomnak egyfelől a beszélőre vagy íróra, másfelől a hallóra vagy olvasóra nézve érvényesülő fontossága, a melyet *beszédbeli* v. *előadásbeli* fontosság-nak nevezek. Érték ez is; de egészen más természetű. Az e kettő közti különbség könnyen érthetővé teszi a különböző szórendet. Ezt hadd tüntesse föl néhány példa:

Csak hárman jöttek el; és Mind a hárman eljöttek. — Itt *hárman* és *mind a hárman* az előadóra, illetőleg figyelőre nézve egyenlő fontosságú fogalmak, következésképp egyformán is hangsúlyozvák; az állítmány szerkezete mégis különböző; mert e két fogalomnak a nyelvtani értéke nem egyforma: *hárman* rendszerint nem-nyomatos fogalom; *mind a hárman* természet szerint nyomatos, jelesül pozitív természetű. Amannak a nyomatossága igevonzó; emezé nem az; és így tovább: *Pál üldözi őt. Pál üldözi őt. Pál üldözi őt; (nemhogy ő üldözné Pált).* — Itt változó a *beszédbeli* fontosság és e szerint változik a hangsúly is; de a szórend ugyanaz marad; egy szó sem mozdul ki helyéből. E mozzanatok legkissebb magyarázatra sem szorultak. Még csak ezt kértem: Van-e itt, és szintűgy a változó elrakású példákban, akár csak árnyéka is a befolyásnak vagy 'hatásnak', a melyet az értekező a hangsúlynak tulajdonít az elrakás terén? — A műszó nagy-ritkán fejezi ki az illető eszmének egészét. A hiányzó részt oda kell gondolnunk. (*Nyelvtani*) *functio, működés, saját-ság, szerep, szereplés*: ezek között válogattam. Legáltalánosabb értelműt keresvén, úgy vélekedtem, hogy az *érték* szó az. De a jobbat örömetst elfogadom, bárki javasolja is.

Az értekező ezután a 43. 44. lapokon a fogalmak osztályozását bírálja, értekezésem I. részéből (9. §. 32. 33. l.) részben kivonatosan, ezeket idézvén: 'a fogalmak, beszédbeli jelentőségüknél fogva kétfélék, (u. m.) I. Eredeti mivoltukban és így rendszerint nem nyomatosak, de a mondat céljához mérten nyomosíthatók; II. már természet szerint, vagyis 'ab ovo' nyomatékosak, és accentust kapnak.' — (Nálam nem: *nyomatékosak* áll, hanem *nyomatosak*; — e h. pedig: 'és accentust kapnak' ez áll: 'Hogy mind amazok, ha nyomosítjuk, mind emezek, mint maguktól nyomatosak, accentust kapnak, nem szükség magyaráznom. Ezen: *nyomatos, hangsúlyos* erős nyomatosságot, illetőleg hangsúlyt értek sat.'

— (Ez az igazítás és kiegészítés szükséges volt, hogy az olvasó kellően tájékozva legyen).

Szerinte: „fogalmak” helyett „szavakat” kell tenni; mert különben nincs értelme az állításnak” sat. — Erre a jegyzetben felelek. * — Ő „merőben tagadja, hogy valamely szó (v. fogalom) magában véve *nyomatos* vagy *nem nyomatos* legyen. Meglehet az azokban a nyelvekben, a hol szóaccentus van’ (tőlem ritkítva) s ott is csak a németben a „fogalom jelentőségénél fogva, a mennyiben a szavakban szabályszerűleg a gyöktagokat accentuálják” sat. (a ritkítás mind enyém).

„Nyomatos fogalom,” és: „szóaccentus”! Hát nem azt mondtam én (l. föntebb), hogy ezen: *nyomatos*... erős *nyomatosság*ot... értek? — Ez a kifejezés csak a kiváló jelentőségnek felel meg, a mely az egész mondatra kihat, és a melyre ennél fogva egyedül és kizárólag *mondataccensus* eshetik. És az értekező *szóaccentusról* beszél! — Aztán: „csak a németben sat.” —? Minden nyelvben, elhiheti az értekező; — még pedig az illető fogalom jelentőségénél (fontosságánál) fogva és bizonyosan nem azért, hogy „... a gyöktagokat accentuálják.”

* Azt mondja továbbá, hogy „én is a további részletezésben „szókat” osztályozok,” — csillag alatt pedig megjegyzi, hogy ezeket: „szó, fogalom, alak” promiscue használom”. — Felelet: Épen azért használtam — az osztályozást megelőzőleg — ezeket is: „szó” vagy (több szóból álló) *kifejezés*, ... *fogalom*, mert a több szóból álló eszmét a „szó” nem jelöli szabatosan; pl. *minden áldott nap*: ez nem szó, hanem több szóból álló egységes *fogalom*, *kifejezés* (az ért. szerint: *szólam*. Az *alak*-ot nem itt használtam; ez tehát itt szóba sem jöhet). — Szorosan véve épen megfordítva *fogalom*-nak kellene itt állni *szó* helyett; de a szó sem okoz értelemzavart. — Már ezekhez: *rendezni*, *rendezés* nem a *fogalom* illik, hanem a *szó*; mert a (habár több szóból álló egységes) fogalomnak egyes alkotó részei nem ritkán helyet cserélnek; pl. *meg-mondja*, és: *ezt mondja meg*; — vagy más alakok furakodnak közéjük; pl. *meg is mondom*; *meg nem mondom*. (L. „Szór. tanulm.” II. r. 7. §. 4. pont).

Egész mostanig kimaradt a tollamból annak a följegyzése: hogy ez akad. székfoglaló értekezésem az „Értekezések” c. folyóirat XIII. köt. X. sz. és a XIV. köt. II. számában jelent meg 1887-ben.

J. Gy.

Folytatólag mondja: ,A magyarban akár azok szerint, a kik a szó első tagját okvetetlenül accentuálni akarják, akár szerintem' (az ért. sz.), ,a ki azt szófia beszédnek tartja, vagy minden szó ,nyomatos', vagy egyik sem az. A mi pedig a ,beszéd céljához mértén való nyomosítást' illeti, maga ért. vallja, hogy azt a ,nem nyomatosakkal' is megtehetni' (az *is*-t én ritkítottam — nem fogadom el). — Folytatása: ,az I. osztály megkülönböztetése tehát egészen fölösleges. Ellenben olyan szót, a melynek *mindig mondatsúlyt kellene viselnie*, (az ért. emelte ki) ,mondjon a ki tud, én nem tudok és így a II. osztály simpliciter nem létezik.' (Az értekező ritkította.)

Ez aztán katonás elintézése az ügynek; de bizonyítani nem bizonyít semmit. — Hogy a ,rendszerint *nem-nyomatos* fogalmakat is nyomosíthatni', azt nem vallottam. Ilyesmit nem vallhatok. Fenn idézett szavaimból: ,de a mondat céljához mértén nyomosíthatók' természetszerűen következik: hogy a mi már ,ab ovo' nyomatos, az nem szorúlt nyomosításra; az utóbbiból pedig az következik: hogy a mi rendszerint *nem-nyomatos*, azt és csak is azt (nem pedig azt is) kell és lehet nyomosítani. Az *is*-t tehát egyszerűen rám disputálja az értekező. Ez az *is*-es tétel pedig valódi szörnyeteg; és ennek alapján mondja az értekező: hogy ,az I-ső osztály megkülönböztetése egészen fölösleges!'

Mind az I. mind a II. osztály ,absolute létezik': és a különbség köztük szembetűnő. Az értekező az I. osztálybeli határozókat igen találóan nevezi (gúnyosan bár) ,se hideg se meleg adverbiumoknak'. Ezt a sikerült jellemzést én kiterjesztem ezen osztályba eső minden fogalomra; mert ezek mindnyája, egyiránt távol esvén a *praegnanter állítás* vagyis a *meleg*, és a *tagadás* vagyis a *hideg* eszméjétől, és e szerint közbül állván: csakugyan se meleg se hideg; és éppen ez okból nincs neki természetes ellentéte; a II. osztálybeliek közül ellenben az *állító* és a *tagadó* egymásnak természetes ellentétei annyira, hogy ellenkező jelentésük máris megadja nekik azt a kiváló fontosságot, a melyet az I. osztálybeliek (a ,közönbösek') csak úgy érhetnek el, ha a beszélő vagy író az ilyen kiváló fontosságnak részeseivé teszi. Innen van, hogy a beszélő amaz ellentétes fogalmak bármelyikét

akaratlanul is, tehát ösztönszerűleg erősebben hangoztatja vagyis accentuálja: *hirtelen fellobban; örökre elvesztettük; — lassan emésztí meg; rövid időre távozom.* — És ez nemcsak a magyarban van így; pl *subito exardescit; wir haben ihn für immer verloren; tarde (tardo pede) incedit sat.* — Georges német-latin szótárából: *immer, semper.. Ggstz nunquam.* — *immer noch, etiamnun = etiamnunc....* Beide heben das... *Factum* selbst... *hervor*! — Hát ez am. természet-szerinti nyomatosság.

Ezt a mozzanatot megvilágító példáim egész munkámon végig félreérthetetlenül arra mutatnak, hogy mind az erősen állító, mind a tagadó fogalmaknak ez a sajátja *szereplésük rendszerinti eseteiben* jut érvényre; ott t. i. a hol az állítmány-jelölte tényt amazok praegnanter állítják, emezek egyszerűen tagadják. (A kétkedő, tiltó kifejezések az utóbbiakkal egy úton járnak; a kérdő szó, illetőleg szólam pedig úgy sem vita tárgya köztünk). Ez a nyelvtény — kérdem — nem elegendő-e arra, hogy az illető kifejezések jellemvonását megállapíthassuk és ennek alapján külön rovatba sorozhassuk őket? Ámde ezzel nem azt mondtam én, hogy a szóban forgó fogalmaknak *mindig mondatsúlyt kell viselniök*. *Rendszerint* viselnek elsőrendű hangnyomatékat; *kivételesen* nem viselnek: az I. osztálybelieknél pedig meg van fordítva a dolog. Ezt a különbséget nem elégti az értekező, hanem olyasmit vesz tagadásba, a mit én soha se állítottam, de a mit ő világos szavakkal állított.

Épen ő, tud olyan szókat, a melyeknek *mindig mondatsúlyt kell viselniök*. Kitétszik ez a következőkből: „A magy. mondatról” c. munkájában (III. érték. 391. l.) ezt mondja az igehatározókról: „De van kettő köztük, a mely *mindig csak jelző*, és ezek a tagadó *nem* és a tiltó *ne*.” — Ez azt jelenti, hogy *mindig mondatsúlyt* (az ottani terminologia szerint *főaccentust*) viselnek. — Mostani értekezésében (57. l.) azt mondja, hogy a kérdő szó (akár névszó, akár névmás, akár adverbium, akár ige) — tehát a szavaknak egy egész osztálya — *okvetetlenül kap* (főhangsúlyt). Tehát *okvetetlenül* (tőle ritkítva). Nem azt jelenti ez, hogy *mindig*? — Pedig a *nem, ne*, meg a *kérdő szó* épen

úgy nem mindig hangsúlyos (elsőrendű hangsúlyt viselő), mint nem az a többi (szerintem) ,ab ovo' nyomatos kifejezés; mert ezek is, amazok is csak rendszerint kapnak elsőrendű hangnyomatékot; pl. (*Mindnyáján szeretjük*); csak *ő* nem kedveli. Csak *te* ne beszélj erről. — A *fiad* hol van? (*azt kérdeztem*). (Nem a *zab* áráról van a szó); a *repécének* mi az ára: (*erre felelj*).

Hát itt a *nem*, *ne*, meg a *hol?* *mi?* (kivételesen) nem igazgatják a mondatot; mert itt nem ők jelölik a ,tudandó' eszmét; holott rendszerint ők jelölik. Az értekező e szavainak: ,mindig csak jelző', és: ,okvetetlen kap (főhangsúlyt)' nemde ez az okszerű értelmezése. Én sem kérek mást és többet ő-tőle a következő műszavak részére: ,természet szerint' v. ,magától', v. ,ab ovo' nyomatos fogalmak. Ezek is csak kivételesen nem viselnek elsőrendű hangnyomatékot: pl. (*Azt mondja*), *hogy mindjárt felpattanok*; *pedig éppen ő pattan föl mindjárt*. *Rosszul fogtad föl a kérdést*. *Sőt ellenben, te fogtad föl rosszul*. — E mondatok világosan megkülönböztetik a *mindjárt* és *rosszul* szereplésének rendszerinti és kivételes eseteit; és azt mutatják, hogy a mit az értekező a *tagadó*, *tiltó* és *kérdő* szókról mond, az tökéletesen ráillik mindazokra, a melyeket én az utóbbiakkal együtt, a természet szerint nyomatosak rovatába soroztam. Az értekező azzal, hogy a ,mindig mondatsúlyos'-féle állítást rám disputálja, kétélű fegyvert forgat, a melynek egyik éle egyenesen ő-ellene fordul.

A fogalmak nyelvtani sajátságainak a szórendre való befolyását nyelvészeink közül az értekező kivételével egy sem tagadja. Fogarasi már az *Heureká*-ban (III. cikk) ismerteti azt a mozzanatot, mely szerint, mint mondja: ,bizonyos szók után az ige megtartja előragját, ha rajtuk van is a hangsúly; pl. taval minden játszint meglátogattam (nem: látogattam meg; — az atyám is eladta a házát (nem: is adta el); — taval szorgalmatosan meglátogattam, v. látogattam meg a színházat. (Az utóbbi mondatban a hangsúlyos fogalom a (tőlem úgynevezett) ,kettős természetűek' közé tartozik). — A ,hangsúly...'-c. művében (1860) F. a pozitív természetű fogal-

makra eső hangsúlyt *„nem-igeható nyomaték“* címen így részletezi: a) *összeségi* (1. *mindenséget*, 2. *sokaságot* jelentő); pl. minden erőnket *megfeszítettük* sat. — továbbá *„az ezekkel hasonértelműek“*; pl. *azonnal elmondom* sat. — Hogy ez eseteket az *Heureka*-ban csak kivételeseknek mondja, természetesen tartom. Csak nem döntheti meg saját elméletét annak az elismerésével, hogy ezek a szórendi mozzanatok a hangsúlyozás eseteinek felerésztében valósággal érvényre jutnak. És hogy ez így van, arról meggyőződhetik bárki is, mihielyt egy-két oldalt vagy újságlapban egy hasábot vizsgál át erre a végre.

Arany János, *„A szórend“* c. cikkében (Nyelvőr II. 7—11. l.) *állító* (*plus*) és *tagadó* (*minus*) mondatot különböztet. Amazt *pozitív*, emezt *negatív* jelleműnek nevezi; úgy hogy — mint mondja — e részben ellentétesek: *sokszor — ritkán; leginkább — legkevésbé; jobban — nem annyira* ... sat. a végtelenig; pl. (*Plus*) *Sokszor megszólította; (Minus) Ritkán szólította meg* sat. — Cikke elején előrebocsátja az ilyen példákat: *oly nagyot levágott a kolbászból; ...oly számos példát elésorolt; annyi tenger pénzt elköltött* sat; és így szól: *„De ezzel az ily szerkezet használatos volta csak ki volna mutatva, megfejtve nem. A kételkedő, a kinek nyelvérzékében e forma nem él, vagy a kinek a priori megállapított szabályaiba ütközik, mindig azt mondhatná, nem jól van, nem szabályos, hanem így kell: oly nagyot vágott le, oly sokszor hozta fel sat; mert, szerinte, az oly nagy, oly sok hangsúlya (én ritkítottam) az igekötő hátravetését parancsolja. Ez az, a miben maisyntaxisunk leginkább szenved“* (tőle ritkítva). — Cikke végén megróvja az ilyen elrakást: *„Mennyire tér el ettől a reichsrath felfogása! (e h. eltér). Ez több jelenségből tűnik ki (e h. kitűnik).“*

Simonyi Zsigmond, *„A magy. kötőszók“* c. pályaművében (I. 33. l.) ezt mondja: *„E szabály alól (Brassai szabálya, m. sz. az inchoativum accentuálatlan) csak két rendbeli kifejezések tesznek kivételt: a) az ilyen erősítő kifejezések (az Arany tárgyaltá, pozitív jellemű kif.‘ Nyr. II. 10.) nagyon, úgy, annyira, sok, mind sat. valahányszor az igefogalmak nagyítására, fokozására szolgálnak; b) az ís-sel kapcsolt fogalmak. Mind a két rendbeli kifejezések min-*

dig hangsúlyosak (tőlem ritkítva); de állhatnak a hangsúlyos résznek előtte is, utána is; vagyis lehetnek előkészítők is, kiegészítők is; (jegyzetben): pl. n a g y o n e l f á r a d t a m, v. e l f á r a d t a m n a g y o n; ő i s k e t t ő t h o z o t t, v. k e t t ő t h o z o t t ő i s).⁶ — Hogy az inchoativum semmi körülmény közt, és így a Simonyi-tárgyalta két esetben se viselhet elsőrendű hangnyomatékokot, nem kell bizonyítanom. Csak arra hívom itt föl a figyelmet, hogy a szóban forgó kifejezésekkel együttjáró erős hangsúly hatása alól Simonyi sem vonhatta el magát.

Ihász nyelvtana 229. §. 6. pontja így hangzik: „Ha a mondatban olyan szók vagynak, melyek már természetük nélkül fogva nyomatósak, milyenek: *minden, mindenkor, mind, örökké, szüntelen, tüstént, legottan, mindjárt, azonnal* sat, s a hangsúly még más szón nem nyugszik, az igekötő igéje előtt marad, pl. *mindent eladott* sat. (171. 172. l.). — Szvórényi nyelvtanának 398. §-a tárgyalja ezt a mozzanatot. (331. 332. l.) — Szinnyei nyelvtanában a 390. §. fejtegeti azt, a mit az értekező a 24. lapon csillag alatt kifogásolt, hogy t. i. „több hangsúlyos szó is állhat az ige előtt; pl. Az utolsó parasztnak *is* öröm volt a dolga (Jókai) *jól megtanultam; . . . könnyen eligazodtam; annyiszor megbántam* sat. — „Ilyen mondatokban — így fejezi be Sz. — azt a hangsúlyos kifejezést, mely nem közvetlenül az ige előtt áll, ennek utána is lehet tenni, pl. Jó termés volt az *idén is*; . . . *rám parancsolt nagy keményen; elvégezte minden dolgát.* — Minthogy Sz. a példáiban előforduló pozitív természetű és *is*-es fogalmakat egyszerűen „hangsúlyos szóknak, illetőleg kifejezéseknek” mondja: alapos az a föltevés, hogy az elsőbbeket ő is „természet szerint”, — az utóbbiakat pedig az *is* kötőszótól nyomosítottaknak minősíti. — Vadnay Lajos „A magyaros szórendről” c. művecskéjében szintűgy tárgyalja, ha mindjárt igen röviden, a különböző, és egymással gyakran ellentétes értelmű kifejezésekhez alkalmazkodó szórendet.

Látni ezekben, hogy a természet szerinti nyomatosság és az ennek különböző minősége szerint változó szórend nem az én teremtményem, hanem a magyar syntaxis terén fölismert tények folyománya. E tények ismertetéséhez én is hozzájárultam egy pár adattal és azzal, hogy a szórendre

befolyó különbféle fogalmakat az áttekintés és megértés könnyítésére csoportokba, osztályokba soroztam. (L. 'Szórend' c. első cikksorozat; Nyelvőr. I. k. 166. 206. 254. 303. — és 'Szórend' c. másod. cikksor. Nyr. XIII. k. 53. 103. 197. 290. 390.).

JOANNOVICS GYÖRGY.

MAGYAR ELEMEL AZ ÉSZAKI SZLÁV NYELVEKBEN.

duránci nem magbaváló szilva v. barack (latin eredetű). — *durancia* grosse pflaume (L.); cs. *duranče* id. (R.). — Az említett nyelvekbe közvetlenül a latinból is kerülhetett.

fásli (német eredetű). — t. *fášlik* pólyácska (J.). — Minthogy a tótban a német eredetű *fášel* is előfordul, valószínű, hogy a dim. *fášlik* sem magyar eredetű. — Lehet, hogy a biztos kölcsönvételek között főlemlített *lajblik* szintén egyenesen a németből való.

filkó (cseh eredetű Nyr. XIII. 152). — t. *filko* (Matz. Dank.) der bube in der karte. — Szarvas érdekes fejtegetése után nem kételkedhetünk benne, hogy hozzánk a *filkó* szó a cseh nyelvből került. Minthogy azonban Matzenauer és Dankovszky a tótban csak *filko* alakot ismernek, nagyon valószínű, hogy ide magyar közvetítéssel került e szó.

frieska (ismeretlen eredetű). — t. *frčka* nasenstüber (J. L. R.), *frčkovať* nasenstüber geben. — Matzenauer szerint a cseh nyelvben is megvan *talitrum* jelentéssel, Rank cseh szótára azonban csak mint tót szót említi. Matzenauer a cseh-tót *frčka*-t a magyarból származottnak tartja, de sokkal valószínűbb, hogy mi hozzánk került az említett nyelvekből. Ez utóbbi föltétel mellett szól az *fr* szókezdet és némileg az is, hogy a *frčka* szónak *frčkár* származéka a tótban 'ein leichtsinniger junge'-t jelent.

galiba (ismeretlen eredetű). — t. *galiba* verdruss, ungeliegenheit (J. L. Matz.). Rank cseh szótára is idézi ugyanezen jelentéssel a morva dialektusból. — A *galiba*, *galyiba* szónak Molnárnál és PP.-nál még csak 'perversus, ganeo' jelentése van és csak később lép föl Szabó Dávidnál a 'molestia, afflictio, taedium, importunitas' értelem. Minthogy a tótban csak az utóbbi jelentésben fordul elő, nagyon valószínű, hogy a magyarból való átvétel. A *g* szókezdet amúgy is gyanússá

teszi. A tótban mindenesetre idegen és Matzenauer is a magyarból kerültnek véli. Nyelvünkben nem elemezhető szó s alig tartozik eredeti szókincsünkhöz. — H.

gárda, gárdista (német eredetű). — t. *gárda* die garde (Dank.), *gardišta* gardist (Dank.). — Az *a* végzet és a *t* előtti *š* a magyarból való átvételre utal.

habaró (eszköz) MUSz. 153. — t. *habarka* (L. R.), *habar* (R.) habaró, mischwerkzeug, gabare. — Matzenauer a tót *habarka*-t a magyar *habar*, *habaró* átvételének tartja, de az is meglehet, hogy a német *gabare*-ből lett rendes hangváltozással a *habar*, *habarka* alak.

hamis. — t. *hamižný* gyalázatos, schändlich, niederträchtig (L.), *hamišni* (Dank.), *hamižnost* gyalázatosság, niederträchtigkeit (L.); cs. *hamižný* niederträchtig, schändlich (R.), *hamižnost* schändlichkeit (R.). — Alak szerint a magyar *hamis* és a cseh-tót *hamiž-ný* megegyeznek, de a jelentésetérés arra utal bennünket, hogy a két kifejezés egyeztetésénél ovatosak legyünk. A magyar *hamis*-ből ugyan könnyen fejlődhetett a tót-cseh *hamižny* szónak 'schändlich, niederträchtig' jelentése is, de különös, hogy a magyarnak megfelelően 'falsch, unwahr' értelemben soha se használatos. A cseh-tót *hamižny*-t a szláv nyelvekből is meglehet fejteni. Származhatott akár a cseh *hamiž* 'unrath am felde' vagy az ószl. *gūmūzati* (délszláv *gamizati*) 'kriechen' szóból. — Az előbbi esetben ugyanazt jelentené mint nálunk a *ganaj* szó (ganaj ember, ganaj dolog), az utóbbi esetben a 'schändlich, niederträchtig' eredeti 'csúszó, mászó'-ból fejlődhetett. Döntések el e kérdést különben a szlavisták. — A rutén *hamišny* mindenesetre a magyarból való átvétel.

ispék speck zum spicken (német eredetű). — t. *ispik* ispék (J.). Ezt a biztos kölcsönvételek közt elfeledtem föl- említeni.

kámza chorhemd (latin v. olasz eredetű?). — t. *kamža* chorhemd, chorrock (J. L.). — A többi szláv nyelvekben, melyekben e szó megvan, t. i. a csehben és lengyelben, *komže*, *komža* alakban fordul elő és ugyanezt az alakot vár- nók a tótban is. Hogy helyette *kamža*-t találunk, nagyon valószínűvé teszi, hogy a tót az említett szláv nyelvekkel nem közös forrásból vette e szavát, hanem a magyarból. A magyar *kámza* vagy a közép-latin *camisia*-nak vagy még

inkább az olasz *camiscia*-nak mása. A szláv *komža* a magyarban is *komzsa* maradt volna.

karmazsin (német eredetű). — t. *karmažin* karmesin (J.). — Ebben az alakjában majdnem biztosan állíthatjuk, hogy a magyarból való átvétel, mert Loos tót szótára, valamint a cseh és lengyel nyelvek is csak *karmazín*, *karmazyn* alakban ismerik. — Munk.

koboz (török eredetű). — t. *kobza* lant, koboz, vénhegedű, fidel, laute (J. L.); cs. *kobza* fidel (R.); 1. *kobza* altertümliches leier- oder lautenartiges tonwerkzeug (BÁ.). — A magyar *koboz* minden valószínűség szerint egyenesen a török *kopuz*-ból való és ez esetben inkább magyarázható a szláv *kobza* a magyarból mint a törökből. De azért nincs kizárva az a lehetőség, hogy a magyar és az említett szláv nyelvek külön-külön vették a törökből, sőt az is lehetséges, hogy a mi *koboz* (*kobz*)-unk szláv közvetítéssel került hozzánk. Egyelőre a különböző nyelvekbeli nyelvtörténeti adatoknak hiányával lévén, eldöntetlenül kell e kérdést hagynom.

komondor (ismeretlen eredetű). — t. *komondor* schäferhund (L. R. Dank.). — A tótban egészen elszigetelten élő és szintén nem elemezhető szó.

kordován (olasz v. német eredetű). — t. *kordován* kordován, korduan (J. L.). — A lengyel *kurdwan*, *kurdyban*, *korduan*, a cseh *kordoban*, az orosz *kordubanъ* a közép-latin *cordubanus*, *cordoanum*, *corduanum* mása.

kripta (latin eredetű). — t. *kripta* sírbolt, gruft. — A tótba közvetlenül a latinból is kerülhetett.

kutat MUSz. 73. — t. *kutaľ* motozni (J.), *kutaľ*, *kutiľ* wühlen, graben, schürfen, schüren, herumstochern, rüsteln (L.); cs. *kutali*, *kutiti* wühlen, graben, kутten. — A tót-cseh *kutali* az eredeti szláv szókinshez is tartozhatik.

lapta, *labda* (ismeretlen eredetű). — t. *lopta* ball, fangball (J. L. R.). A tótban elszigetelten él és szintén nem elemezhető. A magyarból való átvétel azért kétes, mert a magy. *lapta*-nak megfelelően a tótban is inkább *lapta* alakot várnánk, bár elég példa van rá, hogy a mostani magyar *a*-nak a tótban *o* felel meg, pl. *padmaly* : *podmola*, *vall* : *vodloval*, *számár* : *szomár* sat.

lári-fári haszontalan beszéd, fecsegés (német eredetű). — t. *lärifäri* id. (J.).

lator (német eredetű). — t. *lotor* bösewicht, lotterbube (J. L.). — Vö. a *lapta* szónál mondottakat. A cseh *lotr* egyenesen a németből való.

levendula (latin v. olasz eredetű). — t. *levendula* lavendel (Dank.). — Az eredetibb *a*-nak *e*-re változása a mellett szól, hogy a tót szó a magyarból került.

marcipán (német eredetű). — t. *marcipán* mézes kalács (J. L.); cs. *marcipán* id. (R.) — Közvetetlenül a németből is vehették.

mókus, *mókuska* (ismeretlen eredetű). — t. *mokuška* sciurus, eichhörchen (Dank.). — E szó, minthogy a tótban kisebb területen egészen elszigetelten él és szintén nem elemezhető, a magyarból való átvételnek tartható. Csak véletlenül maradt ki a biztos kölcsönvételek sorozatából.

óriás MUSz. 966. — l. *Oriak* name eines gewissen riesen in der altslavischen götterlehre (BÁ.). — Egyelőre csak figyelemkeltésül állítottam össze a magyar és lengyel szót, eldöntetlenül hagyva, van-e egymáshoz közük és mennyiben.

palánk (német eredetű). — l. *palanka* planke (BÁ.). A magyar eredet mellett csak a *p* és *l* közti *a* magánhangzó szól, de van rá példa, hogy más eredeti vagy átvett szókön levő mássalhangzótorlódásoknál is könnyíti a lengyel nyelv a kiejtést egy magánhangzó közbevetésével.

paléta die polette, quartierbillet für soldaten (német eredetű). — t. *paljeta* paléta; *paljetás* palétás (J.). — Kimaradt a biztos kölcsönvételek sorából.

paszuly (délszláv eredetű). — t. *pasula* paszuly, phaseolus (J. Dank.). — A tót szó vég *a*-ja magyar közvetítésre vall.

potyka (ismeretlen eredetű). — t. *potka* piscis quidam (Matz.). — A tót szótárak nem ismerik.

puha MUSz. 474. — t. *puchy* (nőnemű alakja: *pucha*) puha, lágy, weich (J. L.). — A *puha* szót már tárgyaltam egyszer (Nyr. X. 350.) és ott a tót *puchi*-ről azt állítottam, hogy valószínűleg nem a magyarból került, mert az orosz nyelvben is van egy azon tövű *puch-leńkij* 'zart, weich' szó. Ma sem merem egész határozottan állítani, hogy a tót *puchy* a magyarból van átvéve, de a kölcsönzés lehetőségét igen valószínűvé teszi az a körülmény, hogy az összes szláv nyelvek közül egyedül a tótban találunk a magyar *puhá*-val alakra és jelentésre teljesen megegyező szót. Még legköze-

lebbi dialektusa. a cseh nyelv sem ismeri. Dankovszky egy lengyel *puchav* alakot is említ, de jelentését nem mondja meg, BÁ. nagy lengyel szótárában azonban nincs meg.

pulyka (délszláv eredetű Nyr. XVI. 222). — t. *pulka* truthenne (L. R.). — Jancsovics szótára nem ismeri. A Loos szótárában található *pulák* ,kanpulyka, truthenne‘, egyéb hasonló szók analogiájára a *pulka* szóból keletkezett és nem megfordítva.

sár. — 1. *szargač* beschmutzen, mit strassenkoth besudeln; *po-szargač*, *po-szarzač* die kleider beschmutzen (mit staub, koth) BÁ. — Magyaron kétes összeállítás.

sifli lebzelten, lebkuchen (német eredetű?). — t. *šiflik* kockatészta, mézeskalács (J.), pffifel, lebkuchen (R.).

skatulya (olasz eredetű). — t. *škātula*, *škātula* schachtel (J. L.).

stráf der streifen (német eredetű). — t. *štráf* csík, vonal, streifen (J. L.); cs. *štráf* id. (R.). — Közvetlenül a németből való is lehet.

sunka, *sonka* (német eredetű). — t. *šunka* schinken (J. L. Dank.); cs. *šunka* id. — Mind a magyar, mind a cseh-tót alak egy német dialektikus *schunke* alakból származott. Ezt az alakot egymástól függetlenül is átvehették a magyar s az említett szláv nyelvek.

tallér (német eredetű). — t. *taljer* tallér (J.). Ezt az alakot a többi tót szótárak nem ismerik; ezekben a német *taler*-t, *tolar*, *toljar*-ra változva találjuk. A csehben is *tolar* alakja van.

A helységnevek közül kétségtelenül magyar eredetűek a következők: *Beržen* Börzsöny; *Đindes* Gyöngyös; *Divín* Dévény; *Gemer* Gömör; *Kečkemjet* Kecskemét; *Kíreš* Körös; *Kiseg* Kőszeg; *Oszlip* Oszlop; *Sileš* Szöllős; *Sáriš* Sáros; *Šimeg* Sümegh; *Unhvár* Ungvár.

Van ezeken kívül még sok magyarból átvett helység-név, de ezeket, minthogy a magyar szavakkal alakilag egészen megegyeznek, fölösleges felsorolnom. Csak azok meg-
említésére szorítkoztam, melyek hangtani eltérést mutatnak.

HASONLÍTHATATLAN GYÖNGYÖK. 4

Laudabunt alii claram Rhodon, aut Mitylenen, aut Epheson, bimarisve Corinthi moenia, me Tiburni lucus percussit. A deáktalanok kedvéért elmondom értelmes magyarsággal is: Az egyik Vörösmartyt magasztalja, a másik Petőfiért lelkesül, a harmadik Aranyinak itéli oda a koszorút. Hiába, a fordítások remeke Julius Caesar! Beszélhettek akármit, de a babér mégis csak Corioláné! Nézd, ez itt a Szentivánéji álom, mikor kezdedbe veszed és olvasni kezded, vedd le süvegedet és hajolj meg előtte!

Hát hiszen mind szép és igaz, hanem — me Tibur percussit. Egészen más az, a kiért és a miért az én lelkem rajong. Mit nekem Vörösmarty és Petőfi, mit nekem Arany; mikor itt van Télfy Iván, a fordítók fordítója, a kinek minden egyes lapja fölér, hogy csak keveset mondjak, száz Szentivánéji álommal!

Ha lankasztó unalom környékez és jó kedvem elborul, vagy ha maró bánat tépi szívemet, és nincs sehol egy jövő kéz, a mely megmentene tőle, csak Homerust veszem kezembe, Télfy Iván magyar Homerusát, és unalom, bánat s a mi sötétképű cimborái vannak, messze tova szállnak, nyomban elenyésznek mind, miként gyertyagyújtáskor a komor éji sötétség; és lelkem földerül s egész valómat verőfényes vidámság tölti be.

Nem volt idő és kor, a mely kifogyott volna a dicsőítő szavakból, mikor a költők fejedelmének ama két nagy alkotására fordult a szó. Nem számlálom, minek számlálnám elő e magasztaló hangokat, mikor úgy is mindenki ismeri őket nem csak másutt, hanem nálunk is? Mert nincs kaputos magyar ember, a ki be ne volna avatva a Homerus-féle irodalomba, a kinek meg ne volna könyvtárában a világtalan agg lantosnak két remeke s a ki többszörösen át ne olvasta volna eredetiben az Iliast és Odysseát. Azért csak egyet említek meg, a mi fordítónk ditirambusát; de ez az egy minden egyebet pótol; annyira fest, a színeknek minden kigondolható változata annyira egyesül benne, annyira jellemző, hogy a költeménynek minden jeles tulajdonságát egyszerre szem előtt látja az olvasó. Csak két szót mond, de e két szó ezer nevében beszél. „A legrégebb görög epikai költeményekből csak kettő maradt fön egészen, melyek összehasonlíthatlan gyöngyök gyanánt ragyognak”, ezt mondja. S a kinek nem szárnyaszegett a képzelete s följebb tud repülni a föld poránál, az menten tisztába jön a műnek ezerféle jelességeivel. Összehasonlíthatlan gyöngyök! A gyöngyről tudva van, hogy csigában terem, a tengerből halásszák, apró szemecskékből áll; fényes,

de fényét idővel elveszti, sőt el is porlik; ritka és drága, s azért csak fejedelmi, nagyúri s dúsgazdag emberek szerezhetik meg. Mind ez Homerus költeményeire is pontról pontra állik. Mikor pedig a mi fordítónk gyöngynek, „összehasonlíthatlan gyöngynek” nevezi e költeményeket, e díszjelzőt nem csupán s nem is annyira az eredetire, mint inkább a fordításra, az ő ritka és nagy becsű fordítására vonatkoztatja. Mert uraim, a mi kelléket csak föl tudott valaha fődözni a fordítások remekeiben a kritikusok nagy seregének éles elméje, azt itt, a mi fordításunkban mind bőséges számmal megtaláljuk; s a mi különösen bámulatra ragad bennünket, az nyelvünknek ritkán hallott zengzetessége, duzzadó ereje, megkapó varázsa és bűbája. Nincs a retorikának az a figúrája, a melyet, anélkül hogy az eredetin a legkisebb csorbát ejtené, szerencsés kézzel ne tudna alkalmazni; bátran mondhatni: az egész merő figura.

Sok édesség megrontja gyomrunkat! inté a bölcs mentor kedvelt Odysseusát, midőn a πολύτροπος, a helyett hogy az őt epedve váró Penelope ölelésére sietne, kissé nagyon is eltalálta magát feledni Calypso karjai közt. Bölcs tanácsot követni okosság dolga. Ovatos leszek tehát s az árként folyó mézőzönből csak apránként, késhegynyivel nyújtok az olvasónak: csakis az Iliásból s ennek is csupán az elejéből mutatok be válogatott szemelvényeket.

Az egyszerű, természetes, könnyen folyó előadás, a mely kedvességével elbájol bennünket, majd ha a szenvedély hangjába csap át, hatalmas erővel megragadja sziveinket, az eredetinek mind e tökéletességeit a fordítás kezdettől végig csodálatos hűséggel nem csak visszaadta, hanem még jóval fölül is multa.

Chryses gazdag ajándékkal a görög táborba érkezik, hogy kiváltsa kedves leányát. A népek fejedelmei szíves örömet hajlanak kérésére, de Atreus fia kemény szavakkal rámondul, mint a mi költőnk mondja: ráparancsolt durva beszéddel: *„Őreg ne találjalak téged a vájt hajóknál vagy most időzni vagy később ismét eljönni, nehogy ne használdjon neked az istennek királpálcája és koszorúja. Ezt pedig nem bocsátom szabadon. Előbb meglepi őt a vénség a mi házunkban Argosban messze hazájától, a zugolyfa körül járkálót és az ágyamat elkészítőt. Menj el tehát, ne ingerelj engem, hogy jó állapotban hazatérj!”*

Apollo papja búsan távozik, istenéhez bosszúért könyörög; Phoebus meghallgatja őt s halálosztó nyilait szórja a görög táborra. Achilles gyűlésre hívja össze a népet s a titkok tudóját, Calchast, főlshóltja, fejtse meg okát az isten haragjának. A jós kész a kérést teljesíteni, de előre kikéri védelmét a hősök hősenek, mert válasza fölkeveri a fejedelmi Agamemnon epéjét: *„Gondolom, hogy megharagszik a férfin, a ki nagyon uralkodik minden argivokon s kinek engedelmeskednek*

az achaeok. Mert a király erősebb, midőn silányabb férfura haragszik; mivel jöllehet ugyanazon a napon legalább el is nyomja az épéjét, mind a mellett azután is viseltetik gyűlölettel a keblében, miglen végrehajtja. Gondold meg tehát, vajjon fogsz-e megmenteni engem.'

Achilles megigéri a kért oltalmat. Erre Calchas kijelenti, hogy Apollo haragja azért nehezedik a görög népre, mert Agamemnon megsértette az ő kedvelt papját s vonakodik visszaadni neki kedves gyermekét. A mi költőnk szavaival folytatom: 'Ő ugyan így szólván, azonnal leült. Azután pedig fölkel az atridi hős, a szélesen uralkodó Agamemnon, fájdalmat érezve; és a köröskörül fekete ágyékhártyája haraggal telik meg. Legelőször vadul tekintvén Calchasra megszólítja: Bajok jóslója, valamely jó szót sem nem mondtál még valaha, sem nem teljesítettél. Hiszen most is a danaok között istenjelt magyarázva hirdeted, hogy bizonyosan azért nyujt nekik szenvedéseket a messzelövő, mivel én Chryseis leányért a fényes váltságdíjt nem akartam elfogadni, miután nagyon kívánom otthon bérni; mert még Clytämnestra törvényes feleségem fölött is adok neki elsőséget, minthogy nem silányabb nálánál sem termetre és alkatra, sem észre és női munkákra nézve. De így is vissza akarom ismét adni, ha ez ugyan jobb. Én akarom, hogy a nép mentve legyen, semmint elpusztuljon. De azonnal készítsetek nekem tiszteletajándékot.'

Válaszol neki Achilles: A mi zsákmány volt, az már mind szét van osztva s nem illő vissza venni birtokosuktól. De szavát adja, ha az istenek kegyelméből hatalmukba kerítik Iliumot, tizszeresen megkapja jutalmát. Reáfelel neki Atreusfi Agamemnon: 'Jöllehet vitéz vagy, csak ne szándékozzál ilyen ravasz lenni, mert nem fogsz engem felülmulni. Vajjon akard-e, hogy magadnak legyen ajándékod, én pedig csak így nélkülözve üljek s parancsolod, hogy ezt visszaadjam? Azonban, ha a nagylelkű achaeok ajándékot adandának, kielégítően kívánságomat, hogy egyértékű legyen; de ha nem adnak, én még is oda menve magam fogom elvenni vagy a tiédet, vagy Ajax ajándokát, vagy Odysseusét veszem és viszem majd el. Az pedig boszankodni fog, a kihez eljövök. De haggyán; ezt azután is fogjuk közösen megfontolni. Most pedig rajta! Húzzunk fekete hajót az isteni tengerbe.'

Monda néki haraggal Achilles: 'Ah te szemtelenségbe öltözködött! Nem jöttem én ide harcolandó a dárdaforgató trójaiak végett, mivel semmiben sem vétkesek reám nézve; hanem léged követünk oh nagy szemtelen, hogy örülj, becsületes nyerni akarván Menelaus és tenmagad számdra, te kutyaszenü, a trójaiak ellenében, mikkel te nem is gondolsz s nem is törődöl.'

Néki viszonz a fejedelmi Agamemnon: 'Jó! Isten akarja, ám legyen, visszaadom kedves atyjának a leányzót; de légy készen, kárpótlásul elveszem tőled kedvesedet, a szépséges Briseist.' Szóla. Achillesben pedig fájdalom támadt és sürü-

szörű mellében kétfelé kételkedett, vajjon kirántván oldaláról az éles kardot, szórja-e szét ezeket vagy csillapítsa-e az epéjét. Megjelenik a fehérkaru Hérától küldve a békítő Pallas Athéné, Achillezen kívül láthatlan mindenkinek. Így szól hozzá: *„Én az égből jöttem, csillapítandó a haragodat, ha talán engedelmeskednél. Rajta tehát, hagyj föl a viszálylál s ne ránts ki kezedd a kardot. De mégis szavakkal gyalázd úgy, a mint történni fog.”* Ezt pedig viszonzva, megszólította a gyors-lábú Achilles: *„Valóban szükséges, istennő, megtartani a parancsot, hiszen az a tiétek, noha nagyon haragszom szívemben; mert így jobb.”*

Pallas visszatér a fényes Olympusra. Az ifjú hős követve az istennő tanácsát, fenyegető szavakat szór Agamemnon ellen. Erre fölkel, hogy kiengesztelje a haragvókat, a csengő szavú Nestor. *„Ennek már a beszéddel adományozott emberek két nemzedéke eltiűnt, a kik vele azelőtt nevelkedtek és születtek a nagyon isteni Pylusban s már a harmadikon uralkodék.”*

A tenger leánya, Thetis, szerelmes fia kértére fölszáll a magas Olympusra, oda járul az istenek atyjához s térdeit átkarolva úgy mintegy hozzáragadva tartotta s mondá: *„Most mindjárt őszintén ígérd s bölints igenelve, vagy tagadd meg, mivel mitől sem lehet félmed; hogy tudjam jól, mennyire legkevésebbé tisztelt istennő vagyok mindnyájon között.”* Ezt pedig sohajtozva megszólította a fellelgyűjtő Zeus: *„Valóban veszélyes dolog, hogy ingerelsz Hérával ellenségesen bánni! Hiszen ő ugyanis már mindig pöröl a halhatlan istenek között. Azért menj most ismét vissza, nehogy Héra észrevegyen. Nekem majd lesz gondom ezekre, miglen beégzem. Ha pedig — ime bölintok neked a fejemmel, hogy bizzál, mert ez részemről a halhatlanoknál a legnagyobb jel; mivel szavam sem nem visszavonható, sem nem csalékony, sem nem teljesíten, akármit is bölintok a fejemmel.”*

Thétis távozik, Zeus pedig palotájába tér. Következik a házi pörpatvar és epéskedő szóváltás Zeus és Héra között. Olympus ura elvégre megsokalva a mi sok, így rival rá a csipős nyelvű házastársra: *„Szerencsétlen! Mindig gyanakodol s nem lehet titkom előtted, mindamellet nem fogsz képes lenni valamit elérni, hanem annál inkább távol leendsz a szívemtől; s ez még iszonyubb lesz reád nézve. Ha pedig ez így van, úgy fog nekem tetszeni. Új tehát hallgatva és engedj az én parancsomnak; nehogy neked ne használjanak a közelebb jövő istenek, valamennyien az Olympon vannak, ha reád bocsátom meghódíthatlan kezeimet.”*

Hol vagytok, ti a kik élescsengőre köszörült torokkal holmi Vörösmartykról harsogtattok, hol vagytok? Jertek, álljatok most elő dicsőítő dalokkal, álljatok elő, hogy szégyenorcával menten visszapironkodgyatok oda, hová a halandó szem sugára soha el nem hat, az örök gyászban élő feledség sötét odujába! És te nyájas olvasóm, a ki ámultan

és csodálva állsz ennyi szépség, ennyi ragyogvány előtt, a ki érzed az igézet varázserejét, és nem tudsz számot adni magadnak arról, mi az, a mi lelkedet megbűvölte, édes kábulatba ejtette, jöszte velem, hogy bevezesselek a mester műhelyébe s megfejtsem neked e csodás varázslat titkát.

Bent vagyunk. Itt állunk az íróasztal előtt, melyen a hasonlíthatatlan gyöngy megtermett. Fölötte aranyból kivésott csillámló betűkkel Róma lángelmű költőjének, a nagy oktatónak e mondata ragyog: *Poëtis kvodlibet audendi semper fuit potestas!*

Ez a rejtvény megfejtésének kulcsa.

A ritka, különös, szokatlanlanságával először meglep, ámulatba ejt, aztán mint minden újszerű vonz s utánzatra kész. S ebben áll ereje, bűvölő hatása a magyar Homerusnak. Úgy tagolja és rakosgatja össze szavait, a mint még se nyelv ki nem ejtette, se fül soha nem hallotta. Izelítőnek ime egypár mutatóvány belőlük: *„Teljesült Zeus akarata, midőn először váltak szét civakodva Atrid és az isteni Achilles (I. 6. v.). Atrid megbecsteleníté Chrysest, a papot; ez ugyan is jött az achaeok gyors hajóihoz (12). Az öreg pedig félt s hallgatag ment el a sokzűgásu tenger partjának hosszában (34). Csörgének azonnal a nyílak a haragvónak vállain, valamennyiszer mozdult; s ő mene hasonlítva az éjhez (46. 47). Miután tehát összegyülekezni kezdének s összegyűlve valának, fölállván közöttük a gyorslábu Achilles mondá (57. 58). A király jóllehet el is nyomja az epéjét, mind a mellett azután is viseltetik gyűlölettel a keblében, miglen végrehajtja; gondold meg tehát, vajjon fogsz-e megmenteni engem (81—83). Azután is fogjuk közösen megfontolni (140). Igen nagyon esnek közbe árnyas hegyek (157). Az ő kevélysége hamar ronthatja meg az életét (205). Sokszor hallottatok dicsekedni, hogy magad háritottad el a vést, midőn őt megköltözni akarták (396—399). Korán reggel már ült melléd s megfogott térdeidnél (557). S gyorsan érkezett a hajókhoz és azonnal ment el (II. 17). Nem tudta minő dolgokat forral Zeus; mert még hozzáadni akart fájdalomokat és nyűgéseket a trojánoknak! (38. 39).*

Bámulatos s valóban mesteri tökéletességet fejt ki a jelzők, határozók s tárgyak szokatlanabb s ép azért jellemző s hatásos alkalmazásában. Ilyenek teszem azt: *„Az öreg sokat imádkozott Apollo királyhoz“ (I. 35), e helyett: hosszan könyörgött. „Sokat esdekelte kedves anyjának“ (351), e helyett: buzgón esdekle. „Ezt oltárhoz vezeté a sokeszű Odysseus“ (440), e helyett: éles eszü = bölcs. „A sokmélyű parton belől jutottak“ (432), e helyett: szertelen mély = feneketlen. „Az Olympra mentek a mindig levő istenek“ (494), e helyett: örökkévaló. „Ezen királyi pálca, miután visszahagyta a törzsét az erdőben“ (234—235), e helyett: el- v. odahagyta törzsökét. „Az olympi házakat bíró istenek“ (18), e helyett:*

olympuslakó istenek. ,Kutya szemével és szarvas szivével bíró' (225), e helyett: *e b s z e m ű* = szemtelen, *s z a r v a s - s z i v ű* = nyúlsszívű. ,A lóval ellátott férfiak alvának' (II. 1), e helyett: *lóratermett*. ,Agamemnom pedig parancsolta, hogy a népek *tisztakodjanak* (m o s a k o d j a n a k m e g helyett) s azok *tisztakodtak* és a piszkot a tengerbe dobták (313. 314). ,Egy sem harcolna azok közül, kik most *képezik* a földi halandókat' (I. 272), e helyett: a mostanság élő halandók közül egy se. ,A hajót evezőkkel *tölték* előre a kikötőbe' (435), e helyett: *hajták*. ,Istennő, *énekeld* a peleusi Achilles *haragját*' (1), merész, de szerencsés szerkezetmátsítás. *Énekelni* lehet dalt, nótát, éneket valamiről vagy valakiről, pl. ,Új dalt zeng a régi dicsőségéről', de *haragot énekelni* eddig még nem hallottunk; nagyokat *káromkodni*, az már illik a haraghoz, de *énekelni* — hanem épen ebben áll, mert szokatlan, a varázs, a mi gyűjt, vonz, elragad.

Szerencsés ötlet szüleménye, égi ajándék, a mely csupán a hivatottnak jutott osztályrészül, hogy a legelrejtettebb találkozó pontokat is föl tudja fődözni s ritka ügyességgel fölhasználni. Az ősz magyar hitrege szerint ezer lélek lakozik az emberben, a mint a maig is élő eme szólás igazolja: ,Ha ezer lelke van se teszed meg'; ugyanezt tartotta a görög hitrege is. Tudatos választásra, de egyszersmind leleményes észre is mutat, midőn a mi költőnk ily szókat ad a görög lantos szájába: ,Peleusi Achilles haragja, mely a hősöknek sok vitéz lelkeit Hádesnek küldé' (I. 3).

Vége-hossza nem volna, ha mindenről, pedig csak a jellemzőbb, föltünőbb sajátságokat értem, számot akarnék adni, ha minden egyes szépségét a fordításnak csak pár példával is kísérve be akarnám mutatni. Azért csak még egyet és utolsót!

A valódi tehetség nem tűr korlátot, minden akadályt, a mi szabad röptének útjában áll, erős kézzel félrelök, s a hol mi szépre, tetszőre talál, elhódítja, hatalmába keríti. Így cselekedett fordítóink is. A görög szépségek egész sorát ültette át nyelvünkbe, s ezzel szintén nem kevésbé fokozta magyar Homerusunk értékét. Csak néhányat mutatunk be e grecismusokból: ,*vészszeljes* (γεφάρφος) harag (I. 2), *nyomorteljes*: *ωάλφος* (417); *istenkedves* (γοττελιεβτερ) Achilles (74), vitéz vagy *istenhasonló* (γόττελιεχερ) Achilles (131), *villámgyönyörködő* (δώννερφοω) Zeus (419); bárcsak lakolnának a danaok a te *nyílaid által*: *δοῖρχ δένε πεφίλε* (42), hajókon kalauzolta Iliumhoz az achaeokat az ő *jóstudománya által*: *δοῖρχ δένε νέετ-σαχεουστ* (72); mindnyájunk közül a *legbíróságóbb*: *ἄβιερερρετσερ* (122), szemtelenségbe öltözködött *nyervóságó*: *γερίννερχεττερ* (149); nem fogsz *képes lenni* valamit elérni: *νίρετ νίχε π. πάνδε σέν* (552), nem *leszek képes* neked használni (588); ehhez hasonlóul *kinézvén* (*σά ους*) megszólalt (II. 22); ő pedig megparan-

csolta a tisztahangú kiáltnokainak *gyűlésre híni* (εὐζουροῦσεν) az achaeokat' (II. 51).

Exegi monumentum! Leróttam az érdemnek, a mit kötelességem parancsolt, tartozásomat, kivívtam számára az őt megillető elismerést. Az emlékoszlop áll! S állni fog porladozatlanul mindaddig, valamig a magyar ember könyvtárában a magyar Homerus, ez a hasonlíthatatlan gyöngy aranyba kötve, Aranyéknak nem mellette, hanem fölötte, helyet foglal.

Már régóta tépelődtem rajta s nem szűnt meg háborgatni ama rejtvénynek a megfejtése, honnan van s minő okfőre vezetendő vissza az a különös és sajátos jelenség, hogy minálunk magyaroknál oly példátlan a vonzalom, ragaszkodás s bámulat minden iránt, a mi görög; miként magyarázandó, hogy a régi görög világnak oly buzgó tisztelői vagyunk, a régi görög nyelv és irodalomért annyira lelkesülünk, hogy iskoláinkban az első helyet követeljük meg számára s ha a szükség úgy parancsolná, ha választanunk kellene, inkább második anyanyelvünkről, a latinról mondanánk le, de a görögtől semmi módon meg nem válnánk; kerestem, fürkésztem az okát, minő varázserő volt az, a melynek a mai irodalmi nyelv megifjultát, szépségét, tisztaságát, erejét köszöni, minő csodás forrásból merítik papjaink, bíráink, orvosaink, újságíróink azokat a bűvös csöppeket, melyek tollukat elevenné, beszédüket oly édes zamatossá teszik: midőn a szerencsés véletlen egyszer kezembe játszotta magyar Homerusunkat, s legott megnyíltak szemeim, meg volt fejtve előttem a titok.

Hazám nemes ifjúsága, ti a kik már négy kiadást fogyasztottatok el e nagy becsű műből, ne lankadjatok meg ezutánra se buzgalmatokban, ne engedjétek a szép és dicső iránt való lelkesülés lobogó tüzét lelohadni! A magyar Homerus legyen jövőre is a példakép, a mely szép anyanyelvünk művelésében továbbra is ösztönözzön! Ez legyen imádságos könyvetek; s ha álomra hajtjátok fáradt fejeteiket, ebből válogassátok össze esteli imádságtokat, s mikor reggel fölébredtek, ez új miatyánkra nyíljon meg ajkatok: 'Istennő, énekel a peleusi Achilles haragját, a vészteljest!' Vessétek mélyen szívetekbe a szabályalkotó mester buzdító szavait: Nocturna hunc versate manu, versate diurna!*

SZARVAS GÁBOR.

* Tudvalevő, hogy a régieknél pap, jó s költő egy személy volt. Horatius tehát, költő és jó s létére előre tudta, hogy egykoron, hosszú, hosszú idők után megszületik Télfy Iván, a ki le fogja fordítani a nagy költő két remekét; midőn tehát Homerus olvasását oly lekesült szavakkal ajánlá, világosan e magyar fordításra célzott. Sz. G.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szállok az úrnak! Szállya kendnek! Nagyszigethi Kálmán urat lelkes érdeklődése nyelvünk dolgában emez ismert, érdekes, de idáig nem igen bolygatott szólásokra vezette a minap (Nyr. XVIII. 177). Mint ócska leletet mutatván be, „azonegy törzsből hajtott két ágnak” nézi azokat, a bennük szétrívó viszonyt, *szállok az úrnak; szállya kendnek* akképen alktatja össze, hogy a *szállok* v. *szállya* szót, a népetimológiára hivatkozva, a latin *salve*-ből átgyúrtnak állítja, minélfogva *szállok az úrnak; szállya kendnek* az volna, hogy: *salve* az úrnak; *salve* kendnek!

Sajnálatomra nem tudok megnyugódni benne; mert a fejtegetés csak egy oldaláról illeti a kérdést, holott több más oldalával is élénk fordul biz az, melyek szükségképen újabb, még pedig oly kérdéseket hoznak magukkal, melyeket a föladatnak kitelhető biztos megoldása tekintetéből figyelmen kívül hagyni alig lehet.

Ilyennek tartom mindjárt, hogy 1) ha a *szállya* (mely fönn-tisztelt írónk szerint a *szállok*-kal egy töről hajtott ág) a *baj-vel*: *baj-já*; *szély-vel*: *szély-é* sat. analogiájára gyuródott át a *salve*-ből: hát a másik, nyilván eredetibb *szállok* hogy s mint lett akár a *salve*-ből, akár közvetve a *szállya*-ból *szállok*-ká?

Nem ártana 2) számban venni azt is, akadnak-e nyelvünkben és minő példák arra, hogy az ily *szállya*-félére vált idegen szók nem csak alakjukra nézve vedlenek át, hanem logikai, belső kompetenciájuktól is megválva, eredeti vonzásukat veszítik s lesznek e részben is, tehát egészen magyarrá. Úgy értem a dolgot, hogy pl. ha jelen esetben *salve* a maga eredeti hatásánál fogva *salve regina! salve domine!* viszonyt követel, megjárja-e ezen hibrid szövetkezése is: *salve regin-ae*; *salve domin-o* (v. *domination-i vestr-ae*), s ennek révén aztán: *salve az úr-nak, salve kend-nek*; s végre belső hatásával együtt magyarrá téve *szállya kend-nek*, módján: *üdvözlégý kendnek! üdvözlégý az úrnak!?* — Kérdés

3) Ha vajjon megvolt-e valaha n é p n y e l v ü n k szólás-módjaiban az *üdvözlöm* kendet! vagy éppen a már esztetikai szabású *üdvözlét* kendnek! Úgy tudom, hogy az alapul vett *salve* még az i r o t t régi megszólításokban sem igen szerepel; hanem vagy *ave!* helyette vagy legtöbbször *salus tibi* és *salutationem meam tibi*, melyet a magyarban *kezenetemet* v. *köszönetemet* (XVI. száz.) azaz *köszöntésemet* az urnak, te kegyel-mednek! szokott kitenni.

Minthogy e kérdésekkel úgy látom csak összébb bonyolítottam a dolgot, kiengesztelőnek egy kéznél levő régibb

s rám nézve legalább megnyerő szavazattal szolgálok a fő kérdéshöz.

Szirmay Antal 1804-ben megjelent 'Hungaria in Paraboli's' munkájában ezt írja többi közt: Sunt et singulares apud Hungaros poculum vini propinandi formulae. Antiquissima est: *Szálló kendnek!* quam aliqui a Latio *Salus tibi!* alii a *Szolgálok kendnek!* per abbreviationem derivant (§. 98. p. 59).

Ha valaki most ezen adathoz is hozzá akarna szólani, megint új kérdések esnének útjába; s elsöben is: vajjon a Szirmayból idézett *szálló*-val s *salus*-szal egybevetve *szállya* — *salus*-e hát inkább, vagy itt is csak *salve*? — Aztán pedig: a *szolgálok*-hoz mérve, *szálló*-e csakugyan az igazi, mint Szirmay fönttartotta, vagy pedig *szálló* maga sem más, mint a beolvadás útján csonkult 'szállo(k) kendnek'? Vagy végre *szálló* nem a *sz-olg-áló* (*servitor* obsequentissimus, perpetuus, humillimus sat.) igen szokásos homagium rövidülete-e, melyet a régi levélzáró szólásokból ismerhetünk és ismerünk?

Részemről most valamennyit nyílt kérdésnek hagyván, csak azt árurom el, hová húzna egyelőre véleményem.

Sokunk előtt ismeretes a régi levelekben majdnem általános tiszteletadó megszólítás: *szolgálok az úrnak!* — a mint erre mindjárt Szirmay a tanúm. Megjelenő alakjai azonban többfélék. Leggyakoribb: 'szolgálatomat írom v. ajánlom az úrnak, te kdnek;' s nem ritkán: 'szolgálatom ajánlása után,' vagy pusztán csak: 'szolgálatom után' sat. S előfordul levélzárónak olykor az ilyen is: 'örömet *szolgál* kñek;' vagy csak: '*szolgál* kdnek' (Pálffy Kata Thurzó Györgyhez, 1606.) e helyett: '*szolgál-ok*' (RMNy. II. III).

Hogyha már ezek s általán elterjedt s használt változataik (az írom, ajánlom sat. mellőzésével) '*szolgálok az úrnak; szolgálok kendnek*' alakot ölthettek, a mint hogy öltöttek is, alig fog messze esni a valótól föltevésünk, hogy ezen szólás 'per abbreviationem' vagyis a régi iratokban szint' oly számtalanszerű mint sűrűn alkalmazott rövidítések útján *szólók* az úrnk,' vagy '*szólók* te kdnek' alakban is megjelenhetett, mely rövidítések aztán élőbeszédben s különösen a fölköszöntések tiszteletadó bevezetéseiben megszólaltatva is, mint *szól-ok* v. *sz-álok* került a metszek, meggyek, vaccsázok (vadkacsázok), téns, dto sat. módján forgalomba.

SZVORÉNYI JÓZSEF.

Franc, francú, francur. Jelentéktelen szavak; valamely poros, pókhálós lomtárból kivetett ócskaságok. Nem is érdemes rájuk szót vesztegetni! Ugyan mi haszna lehet ebből a magyar művelődésnek, s mi dicsősége a magyar névnek? Vannak elegendő, a kik így gondolkodnak. Ámde a nyelvész előtt semmi sem jelentéktelen, a miből a nyelvnek egy-egy érdekes jelenségét ismerheti meg tekintet nélkül arra, hogy

vajjon hizeleg-e a nemzeti hiúságnak vagy nem, s dicsőségre válik-e a civilizációnak vagy nem. A nyelvész előtt semmivel sem jelentékenyebb az 'úr' szó, mint a 'szolga'; előtte nem nyom többet a latban a nagy 'tenger', mint a kis 'patak.' Úgy vélem tehát, nem végzek fölös munkát, ha a címbeli szónak eredetét, genealogiáját igyekszem kifürkészni.

Vegyük a szónak első alakját, a *franc*-ot. Azt első tekintetre látjuk, hogy ez a szó nem lehet magyar; a magyar nyelv így nem fejleszthette volna. De igenis lehetne német (*franze*), szláv (*vranc*), vagy oláh (*frantiu*) kölcsönvétel. Hogy melyik a három közül, azt a szónak csupán ebből az egy alakjából nem lehetne eldönteni; nem még azt sem, hogy melyik a kölcsönadó s melyik a kölcsönvevő fél. Csak annyi látszik valószínűnek, hogy mind a szláv, mind a magyar, mind az oláh akár közvetve, akár közvetlenül a német szomszédától kapták a szót. De kisegít a bajból a szónak teljesebb alakja, a Páriz-Pápainál is meglevő *francú*. Erre építettem a Nyelvőr áprilisi füzetében azt a nézetemet, hogy ez a szó mégis csak valószínűleg oláh révén került hozzánk, bárholnan kapta is az oláh a *frantiu* szót. De tekintsük a dolgot egy kissé közelebbről.

Tudjuk már, hogy a szó francia betegséget jelent (vö. ném. *franzosen*, ang. *french pox*, olasz *francesi*, szerb *francuzi*, *francuzka bolest*, PP. *morbus gallicus*), tehát vizsgáljuk egy kissé behatóbban e szónak fejlődését és elterjedését.

A latin **francensis* alakra mennek vissza: a) régi fr. *françois* (újabb *français*), ném. *franzose*, szl. *francuz*, magy. PP. *francúz*, oláh *frantiozu*; b) olasz *francese*, szl. *francez*, oláh *francezu*. Egy rövidebb **franc(ensis)* alakkal magyarázhatók a következők: ang. *french* (*french-man*), ném. *franze* (*franz-mann*), szl. *vranc* (= *morbus gallicus*), oláh *frantiu* ua. A magy. *francia* latinus végződésére nézve vö. Nyr. XV. 150.

Már most, ha tekintetbe vesszük, hogy a szl. *francez* és oláh *francezu* csak újabb, irodalmi átvételek, akkor bízvást kimondhatjuk, hogy a szláv, magyar és oláh alakok mind egytől egyig német forrásból eredtek, még pedig a szónak két német alakjára vihetők vissza: egyik a teljesebb *franzos*, a másik a rövidebb *franz*. A ném. *franzos*-hoz alakilag legközelebb áll az oláh *frantiozu*, azután következik a szl. *francuz* és magy. *francúz*. Lehet, hogy ez alakok mind közvetlenül a németen alapszanak; de az sem lehetetlen, hogy a magyar is meg az oláh is a szlávástól kapta a szót, ép úgy mint pl. a szl. *němcc*, *njemac*-ból lett egyrészt az oláh *neamtiu*, másrészt a magy. *német*. Már jobban különbözik a ném. *franz*-tól a szl. *vranc*, mert egészen szláv alakot váltott,

s azonfölül még jelentése is módosult. Hogy e szót ily alakban találjuk a szlávtságban, azon nem kell megütköznünk; igazi szláv szavakban a ném. *fr* szókezdet *vr*-re változott; mondok rá egy analógiát. Van egy alig ismert, jelentéktelen kis menyét-féle állat, a *viverra*, magyarul 'petymeg' a becsületes neve. Ezt az állatot a franciák *foret* néven ismerik; de ismerik az angolok is *ferret* néven. Ha tovább megyünk kelet felé, azt találjuk, hogy a németek *frett* vagy *frettchen* néven nevezik; végül a szerbek ezen a néven ismerik, hogy: *vetica*. Az oláh *frantiu* alakilag ugyan közelebb áll a ném. *franz*-hoz, mint a szl. *vranc*-hoz, de speciálisabb jelentése ('morbus gallicus, lustseuche') a szlávtságra utal bennünket. Ámde honnan került a magyar szó?

A ném. *franz*-ból lehetett volna *franc*, de nem *franci*. A szl. *vranc*-ból nem lett volna *franc*, mert a szl. *v* a magyarban változatlanul megmaradt, pl. szl. *vratič*: m. *varadics*, szl. *vraž*: m. *varázs*, szl. *vrša*: m. *varsa*, szl. *vrabec*: m. *veréb*; vagy pedig *o* lépett helyébe, pl. szl. *vlah*: m. *oláh*, szl. *vrbanac*: m: *orbánc*. Tehát a szláv *vranc* a magyarban *varánc*, vagy legfeljebb *oránc* lett volna. Ha tehát sem a németiségtől, sem a szlávtságtól nem vettük kölcsön e szót, honnan került nyelvünkbe? Nézetem szerint az oláhból. Az oláh *frantiu* mind alakjára, mind jelentésére nézve tökéletesen megfelel a magy. *franci*-nak, a mint azt a Nyelvőr mult havi füzetében kifejtettem. A szó teljesebb alakjának igazolására a *fattyú*-n kívül fölhozható még a szék. *kászu* is, mely nem más, mint az oláh *casiu*. Még érdekesebb példa a szék. *mutuj*, 'szótalan'; ebben az oláh *mutu* szóra ismerünk, sőt a szóvégi *j* arra látszik mutatni, hogy az oláh szó artikulusal együtt vándorolt át hozzánk, tehát *mutuj* egyenesen e helyett való: *mutulu*; mert különben csak *mut*, vagy legfeljebb *mutú* lett volna. S érdekes, hogy a *franc* szónak még egy harmadik változata is van, t. i. *francur* (Ballagi: 'A magyar nyelv teljes szótára'). Erről az alakról már bizvást elmondhatjuk, hogy se magában a magyar nyelvben, se pedig a német, olasz és szláv nyelvekben nem fejlődhetett így; nem is volna valószínű bármelyikükből is származtatni. De igenis fejlődhetett az oláhban. Az oláh *frantiuri* (olv. *francurj*) a *frantiu* szónak többes száma, s ízről íze azt teszi, a mit PP. mond: 'Frantzi morbus gallicus; die franzosen, eine krankheit.' Tehát magy. *francúr* = oláh *frantiuru* = *die franzosen* = *morbus gallicus*. A szóvégi *j* elveszésére nézve vö. *fürj* és *für*, *férjfi* és *férfi*.

Igaz tehát, hogy a *fenét* mi adtuk az oláhoknak, de ők meg cserébe a *franc*-cal ajándékoztak meg bennünket. Én tehát ismét csak avval végzem, hogy ez a mondás: 'Egyen meg a franc!' nem más, mint az oláh: *Să te mănec s frantiulu!*

STEUER JÁNOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egy iskola történetén dolgozom. A reá vonatkozó adatok közt e két kitétel is előfordul: *pileus dissectus* és *miseri gallér*. Nem tudom, helyes úton járok-e, midőn azt vélem, hogy *pileus dissectus* 'karimátlan süveget' jelent, a *miseri gallér* pedig valószínűleg 'egyptomi gallért'; mert a *misrai* akárhányszor fordul elő magyarul *misir* alakban.

Kérem a t. szerkesztőseget e két kitételre nézve becses útbaigazításával engem fölvilágosítani, helyes-e az én most előadott sejtelmem; vagy talán más magyarázata van e két kitételnek.

Felelet. A *pileus* után függesztett *dissectus* jelző nem hagy fönn kétséget arra nézve, hogy minő *süvegről* van itt szó; magyarul: *hasított süveg*. Ez pedig minden valószínűség szerint ugyanaz, a mi a *csákós süveg*, másként: *skatulyás süveg*, vagy *magyar süveg*, *kun süveg* (Nyr. XII. 481—485). Bod Péter szavai is e magyarázatát adják a szóbeli kitételnek: 'A deákok és oskola mesterek skatuliás süveget ne viseljenek'. Ehhez jegyzetben a következő észrevételt találjuk: 'A *skatuliás süveg* a fekete süveg, mely tsákovágyon vágva' (Polikárpus 85).

Ugyan csak Bodnak most idézett művében a *miseri gallér*-ra nézve is találunk magyarázatot. Az ide vonatkozó hely így hangzik: 'Az öltözetben való bújálkodásra igen hajlandók az emberek; abban akarván igazítást tenni a provinciális sinodus, ilyen rendelést tett 1638-ik esztendőben: Ezután a papok tsizmát ne viseljenek sub poena elsőben flor. 6. azután flor. 12. A deákok pedig és oskola mesterek skatuliás süveget ne viseljenek, se gombos mentét, se pedig leppentös újjú mentét. Ha a mesterek le nem téznek, a senioroknak légyen hatalmuk reá, hogy le-vonják róllok. A deákokról a fő papok praemissa azért admonitione a miziri gallért-is dolmányról és mentéről le-tegyék, sub poena eadem' (85). E helyhez csatolt jegyzetben a *miziri gallér*-t is megmagyarázza: 'A *miziri gallér* egy átaljában horvát gallér; mivel a magyarok a horvátokat régi nevezetekről Mysi populi, mizer nemzetnek hívták'.

Hogy mennyiben áll meg s van-e igaz alapja, hogy a horvátokat a magyarok miziaiaknak (németül *mysier*) nevezték, a történetírók dolga ítéletet mondani róla; hogy azonban a *miziri gallér* csakugyan annyi mint; horvát gallér, azt valószínűvé teszi a 'nyakravalónak' internacionális *cravate* nevezete. Littré szótára ily magyarázatát adja e szónak: 1. *Cravate*, m. 1) cheval de Croatie; 2) sol-

dat de cavalerie légère. 2. *Cravate*, f. pièce d'étoffe légère que les hommes et quelquefois les femmes se mettent autour du cou. É t y m. *Cravate*, parce que cette pièce d'habillement fut dénommée d'après les Cravates ou Croates qui vinrent au service de France'; azaz: a *cravate* nyakkendő (magyarul is *kravalli*) nevezetét a *cravatoktól* vagy *croatoktól* (= horvátoktól) kapta, a kik Franciaországba jöttek szolgálni.

2. Kérdés. a) Újabban a *közvetetlen* helyett a *közetlen*-t kezdik használni. Mivel igazolható e szokatlan értelmű új szó népiesítése?

Kérdésemre az indít, hogy e szó olvasásakor magyar fülem némi kellemetlen érzést okoz gondolkodásomra. *Közvetlen* t. i. nem ellentéte a *közvetve* vagy *közbevetve* szónak; mert ha azt mondom: ,közvetetlen mellettem állott,' nem azt értem rajta, hogy köz nélkül össze voltunk szorítva, hanem azt, hogy közbevetve közénk senki sem volt, noha köz maradhatott köztünk.

b) Az utóbbi időben az eddig szélteben használt *közvetetlen* helyett egyik-másik író e sok *e*-t és sok *t*-t kerülő *közetlen* szót használja Brassai nyomán. Úgy vagyok vele ez új szóalakkal, de meg mások is, kikkel felőle szót váltottam, hogy nem veszi be a természetünk. Régibb szótáraink így ismerik e szót: *közbevetetlen*; így van ez Mártonban is, ki azonban rögtön utána teszi rövidített alakját: *közvetetlen*. Mi, kik szeretjük a nyelvet öntudatosabban használni, a *közvetetlen*-ből nem a *ben*-t tartjuk kiugrasztottnak, hanem a *t*-t, mintha mintegy *köztvetetlen* helyett állana s azért addig míg más jobb szó kerül, használtuk is. Újabban azonban a 'Történeti Szótárban' GKat.-ból idézve az *esz-közötlen* alatt ezt találtam e szónak magyarázatakép: *köz-bötlenül*; a mi nyilván a *közbületlenből* látszik fakadni, s tán *közbüttlen* alakban inkább meg is állana akár a *közetlen*, akár a *közvetellen* helyett. A TSz. ez adata azonban nem hagyott nyugodni. Szótárak forgatása közben aztán rátaláltam Kriza Vadrózsáiban a *közletni* szóra e példával: Jól kö z l e s d azt az árkot, nehogy a kerék beléssék.' E példát a Teljes Sz. még egy másikkal is kiegészíti: 'K ö z l e s d a falat, nehogy meszes légy.' Értelmezése e szónak pedig az, maga között s az illető tárgy között hézagot hagy, hogy érintkezésbe ne jöjjön.

Ezek után a kérdés az, vajjon a *közvetve* s *közvetetlen*, meg a tarthatatlannak látszó *közetlen* helyett, mely más jelentést is ébreszt az emberben, nem mondhatnók-e (*közvetve* =) *közletve*: mediate, mittelbar és (*közvetetlen* =) *közletlen*: im-mediate, unmittelbar.

Felelet. A nyelvújítás számos tévedésének egyik fő forrása az volt, hogy nem önállóan, nem gondolkodva dol-

gozott, hanem legeslegtöbbször idegen rá-mára szabta készít-ményeit. A német azt mondja: *blutarmut, pflichttreue*; ezekből szó szerint lett: *vérszegénység, kötelesség-hűség*; magá-ban véve ugyan egyik se helytelen, de fonákká lesznek, ha melléknévként használjuk őket: *vérszegény, kötelesség-hű*. A *telegraph*-ot hasonlóképen szószerint lefordítva megalkot-ták a visszás *távíró* szót, anélkül azonban, hogy meggon-dolták volna, hogy a *telegraph*-nak igeszármazéka is van: *telegraphieren*. De minthogy a *távíró* már megvolt s jó rész-ben már meg is szokták, mintegy magától következett, hogy a meglevő fonák-ság egy újabbal, az előbbinél jóval nagyob-bal szaporodjék, ezzel hogy: *távírók, távírsz* sat.

Ilyen idegen példakép utánzása a *közvetve* szó is, melynek *köz* alapszava szintén nem egyéb, mint a lat. *medium* s a ném. *mitte* szónak szolgai lemásolása. Íróink egy része, de leg-kivált az újabb koriak, nem tudni mi okból, de láthatólag irtóznak a metaforikus kifejezésektől; pedig éppen ezekben rejlik a nyelveknek egyik fő gazdagsága, szépsége, költői-sége. A hold u d v a r a, a hajó o r r a, asztal fia, szél a n y j a, ördög s z e k é r, bolond m a l o m, király d i n n y e, kút g é m, meggyünk a t o r o k b a halásznál, nem jó ú t o n szerezte vagyonát sat. sat, mind oly kifejezések, a melyek például szolgálhattak volna s ma is szolgálhatnának, ha új fogalmakra szokat keresünk. Mikor azt mondjuk: 'A dohány Amerikából hozzánk török réven került' ennek világos értelme az, hogy az általút Amerika és hazánk közt, egyéb térségeket számítás-on kívül hagyva, a törökség volt. A *rév* tudvalevőleg, valamint a *híd* is, két, egymástól valamely akadály szétválasztotta térséget köt össze; az egyik is, másik is tehát a legalkalmasabb alapszó-kul szolgálhattak volna a kérdésbeli fogalom kifejezésére: *rév*: *medium*, *réves*: *mediatus*, *révellen*: *inmediatus*, *rével*: *vermitteln*, *révelés*: *vermittlung*, *révelő*: *vermittler*. Magában véve ugyan a *köz* is elég jól s helyesen vállalkozhatik a *medium* szerepének betöltésére; azért nem vagyunk egészen egy véleményen a t. kérdéstevőkkel, hogy származékszava a *közellen* voltaképen mást jelent s nem fejezi ki tisztán az *inmediatus* fogalmát; mindazáltal mi sem tart-juk szerencsés választásnak, de nem ezen, hanem egészen más okból. Nem véve ugyanis figyelembe, hogyha *inmedia-tus* = *közellen*, akkor a pozitív *mediatus*-ra a következetesség azt parancsolná, hogy a teljesen más fogalmat jelölő s szerte ismeretes *közös* szót alkalmazzuk. Hozzájárul még egy más körülmény is, s ez az, a mi a különben kifogás alá nem eső *közvetett*, *közvetellen*, *közvetetlenség* szokat is elfogadhatatlanná teszi, az t. i. hogy egy igeszármazékra is szükségünk van, erre: *vermitteln*, *vermittler*, *vermittlung*; ezt pedig az alap-szónak vett *közvetek*-kel nyelvünk törvényei szerint kifejez-nünk nem lehet; *közvetek*, *közvetsz* sat. valamint a tovább-

képzett *közvetíték*, *közvetítész* világos helytelenségek, olyanok mint ezek volnának, *szíjgyártók*, *kötélverek*, *tűzoltók* sat.

Ezen okoknál fogva szintűgy a helyes *közletlent*-t, valamint a *közvetett* és *közvetetlen* szókat is el kell ejtenünk s alapszóul mást, olyat választanunk, a melyből az ide tartozó egész szócsoporthoz alkalmasan le lehet származtatnunk S erre minden tekintetben megfelelőnek ajánlkozik a második, b) kérdésben említett *közletni* cselekvésszó, a melyre már, még mielőtt ez ujjmutatást megkaptuk, mi is gondoltunk s alkalomadtán ajánlatba hozni elhatároztuk.

Mondtuk, hogy a *köz* magában, egyéb követelményeket nem véve figyelembe, alkalmas a kérdésbeli fogalom jelölésére; a belőle képzett *közlet* cselekvésszó ép oly helyes alkotás, mint *íz*, *izel*, *ízlet*; *por*, *porol*, *porlat*; *szó*, *szól*, *szólat*, s teljesen ugyanazt mondja, mit a ném. vermitteln: „als mittelsperson oder als mittelglied etwas ins werk setzen, zu stande bringen, namentlich einigung bewirken“ (Sanders).

Eszerint az e fogalomkörbe tartozó s az eddigiek helyett használandó kitételek ezek volnának: vermitteln: *közletni*, vermittler: *közlető*, vermittlung: *közletés*. A többi, még hátralevő kitételekre könnyebb kezelhetőség szempontjából — minthogy a *közöl* maga is annyi mint „közt tesz“ (vö. *híd*, *hidul*) — ajánljuk e cselekvésszónak származékait, névszerint: mittelbar: *közletes*, unmittelbar: *közletlen*, unmittelbarkeit: *közletlenség*.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tájszók és szólások.

(Döbrentey Gábor gyűjtése. Kiszedve a M. tud. Akadémia irattárában őrzött kéziratilag hagyatékból.)

Az én apjókóm. (Mondá Krajnyik Kazinczy Ferencről, kinek leányát vette el.)

Csuszabankó, csipetke-bankó, fertálybankó, szelet-bankó, pille-bankó. (Az 1849-béli szagatott német banknóta-szeletek elnevezésére Kis-Kunságban és a solti járásban.)

Bennette. (Egy székely szekeres felelé nekem 1841 decemberben. *En*: Hová valók? *Ő*: Hétfalusiak, Barassó mellől. *En*: Hány mázsa van egy-egy szekerekön? *Ő*: Bennettek van 45, van 50 mázsás; (néha több is, a hány a ló.)

Még a bizonyát is elfújta. (Vasban mondják, mikor valaki hazugságot bizonyít.)

Canga juh: fejős juh. (Páhi-pusztá, Pest megye.)

Cicusperhács (Leleszen halottam 1846): tündeleveny Kaponyában Lelesz mellett): pilimaiz (Jászón): bőregér.

x) János. Bankó: a m... ..
... ..

Cifrasás (Vas): pántlika-virág (Kis-Kun-Szt-Miklós).
Csajkos, csetres: latyakos, lucskos. (Farkashida, Pozsony megye.)

Csiólépcső, csiógrádics. (Egy székesfejérvári születésű magyar asszonytól hallám 1850 október 5.) Innen csijas ember: facsaros, kerengő, hamis.

Csipedés (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont): szegezés (Veszprém): nyilalás (Erdély).

Csipke-szőlő: l. piszke.

Csirűke: csirke. (Hallám bodonyi embertől.)

Csüggedj egy kicsig, hadd menjek előre a lámpással: menj lassabban. (Mohácsi szó.)

Egybest elfeledem. (Bodonyi palóc ember mondá halatomra Parádon.)

És az es: esik az eső. (Erdélyben.)

Fahegy tájba: dél tájban, mikor a nap a fa hegyére egyenesen süt. (Tiszamelléki mondás Heves megye szélén; hallám Jászberényben 1845 május 20.)

Kificamodott a láb, kéz (Vasban): kimenyült (Baróti Szabó): kimarjult (Erdélyben): megivamodott (Somogyban.)

Gyerekeimék. (Göcsejben mondják, miként Deák Ferenc velem közlé 1848-ban.)

Neki holt meg: ráhagyta a jószágát. (Székely.)

Ráholt a nagybátyja úgy kapta jószágát. (Borsodi palóc.)

Házastűzes gazda. (Rákóczy Ferenc Galgóc várából 1704 nov. 28. Bertóti István Szolnok vára főkapitányához írt leveléből: „Szolnoki praesidiumban levő Híveink kicsodák s mennyien vannak házastűzes gazdák’.)

Felillenek a fűtés, olyan hideg van. (Jászberényi hajdú mondta 1845 május 21.)

Goróf Ismidég isnefet lőtt istuccával. (Somogy.)

Megivamodott: l. kificamodott.

Lekompoltam már: kitűztem a kaszálni valót. (Páhi-pusztá, Pest megye.)

köszméte: l. piszke.

Lanyhácsol az eső. (Hallottam Leleszett 1846.)

Léc föld; 10 öl a széle, 300 a hossza. (Kis-Kun-Szt-Miklós hallám.)

Loaimák. (Ezt is Deák Ferenctől hallám.)

Kimarjult: l. kificamodott.

Másik apám: nagy apám. (Mondá Bene János toálmási előfogóm Pesten 1845 május 21.)

Meg-e. (Sárospatakon teszi a feleség vagy férj mellett tartott szeretőt. „Megéje is van. — Megéje neki’.)

Kimenyült: l. kificamodott.

Morzsószik az eső. (Hallottam Somogyitól 1849 június 28.)

Nem b..... megkeedezt a pistolyt, mikor kovája sincs. (Borsod megyében Lenárd-Darócon élt még 1843-ban azon Bárdos Gáspár nevű insurgents, ki Alvinczinek ezt mondá 1809-ben.)

Nem nyelvéen halt meg: nem tett testamentomot. (Sárospataki szójárás.)

Nyilalás: l. csipedés.

Pántlika-virág: l. cifra sás.

Pilimaiz: l. cicusperhács.

Piszke (Kis-Kun-Szent-Miklós): köszméte (Erdély): csipkeshölő (Veszprém): egres.

Süge: levagdalt ágbog, összekötve egy nyalábba. (Hallottam 1845 máj. 8. Esztergom vármegye főhadipénztárosától.)

Nevetszabni: valakinék csúfnevet adni. (Komárom.)

Szegezés: l. csipedés.

Szemerkezik az eső. (Hallottam a Duna szigetén levő kis orosz-i embertől 1843 május 14.)

Színlek az úrhoz: vetek az úr színéhez, hogy már láttam. (Bars megyei nagysarlói ember mondta.)

Hiszenszemére té r. (Sárospataki szólás.)

Nem tilhatja. (Mondá a gyöngyösi asszony).

Tizenkettő renéző: bandzsál. (Nagykőrösi szó.)

Tündeleveny: l. cicusperhács.

Megvallja. (Ézt a rózsafajt nem vallja meg az ide való föld. — Nem vallja meg azt a gyümölcsöt a szőlőm. — Hallám Rábaközben, Mihályiban a plébánostól és Pázmádon Horvát Endrétől.)

Elvéltém uraságot mondá nekem egy váci szabólegény 1849 dec. 17-én, esti 9 órakor a hidon. — S mondják azt elismerni helyett? kérdém. — Igen is: Elvéltelek vagy elismertelek.

N. K.

B a b o n á k.

1. Ha a kutya vonyít, tűz lessz és arra lessz a tűz, merre a kutya vonítás közben orrát tartja.

2. Ha a kutya éjfélkor vonyít, halott lessz.

3. Ha valaki a tejbe késsel vágja a zsemlét vagy kenyeret, a tehén vért ad.

4. Ha az embernek beszéd közben az arca ég, az embert rágalmaazzák és ekkor hármát kell köpni.

5. Ha az ember kést vagy tollat elejt és ez a földben megáll, vendég jön.

6. Ha két ember egy szót egyszerre mond ki, akkor vendég jön.

7. Ha az embernek az álba viszked, szakálas vendég jön.

8. Ha valaki új holdat lát és nincs pénz a zsebébe, akkor a másik új holdig nem is lesz pénze.

9. Ha valakinek bal tenyere viszked, pénzt kap. Ha valakinek jobb tenyere viszked, ütést kap.

10. Ha valakinek a talpa viszked, nem jó helyre fog kerülni.

11. Ha valakinek a fejbőre hull, az előbb utóbb megbolondul.

12. Ha valakinek a haja hull, össze kell egy csomóba tenni és a fűzfára rávetni.

13. Ha valaki vasat talál, azt nem jó magánál tartanyi, mert az szerencsétlenség.

14. Ha valaki galambtojást talál, azt átkel a házon hajítanyi; mer a szerencsétlenséget okoz.

15. Ha valaki bal kézbe önt valamit, az bandzsál lessz.

(Szolnok.)

SZABÓ ISTVÁN.

N é p m e s é k.

A k i s s ü n d i s z n ó.

Éccēr vót ész szégím bírēs asszoñ, asz kívánto, hogy ű neki csak egy gyerēke vóna, hogy ű neki nē kőne ujan sokat veszőnnyi a világga, mer ű neki egy gyerēke sincs, a ki évinni a zebidēt a zuránok, ha ámbár ujan is vóna mind ē kis sündisznó. Hát a zisten adott neki egy gyerēket: ujan lēt mind ē kis sündisznó.

Nevēgette, ápūgatta a gyerēkēt tiz esztendejig, tizēnēggy esztendejig. No, kikūtte a zasszony a zapyuk utānn a zebidēt. Dibe várto már a zapyuk, mikor kieresztēttek a zōkrōket a járombú, a zasszont, hoty hozza-ē má a zebidēt. De a zasszon nēm hoszta. Má vót dilutāñ két óra, fé háromra, még akkor sē gyūtt.

Éccē csak hōmbōlōdik a sündisznó, hozza a zebidēt. Foggya a bíres a zustort, agyon akargya űtnyi.

— Ha a zisten ijen fiat adott, ereggy elülem, pocsok; ha nem érdēmlēk mást, csak mēnny el elülem; mire haza gyūők othūn nē írgyelek.

Haza mēnt rívā, összeszētte-vētte a sátorfājāt, asztān ēmēnt. Mēnt, mēnt a zerdőbe; összetalákozott ēk kanászszā. Aszongya az a kanász neki:

— Tē gyerēk, aszongya, tudod-ē mit, aszongya, tē én nálom lēszo bujtár.

Aszongya neki:

— Mi lēszz a bírēm?

Aszongya nekije:

— Két öreg disznó malaccaivā ēggyūtt esztendőre.

Ot hatta a kanász a bujtárt a disznókkā. Hát a kanász ēmēnt valamī pajtásāvō rablást tēnnyi és a kanásznok ēvēttik a ziletit; soā sē gyūtt vissza a kanász a disznaja felē, ot hatta a disznókat még a Jancsit.

No, mikor ot maratt a disznókkā, ot vót esztendejig, két esz-

tendejig, három esztendejig, négy esztendejig; um megsziporottak a disznaji, hos sē elejit, sē hátúját, sē szílit, sē hosszát nēm birta mēgőrözni. Mi csinyájon, éhajtotta a vározsba a disznókat; el akarta űket annyi. A miñ vētük ugy atta, árabo eresztette űket. Jó vañ, vēt magánok szíp ruhát, kanászuhrát, avvâ émēt haza a zaptjáhó, a sok píszt mēg évitte magává. A zaptja nēm vót oda haza, csak a zannya: odátta neki a sok píszt.

— Én tovább, aszongya, nēm szógálok.

Avvâ kimēt a kis sündisznó mēgin a zerdőre, fölűt a fáro, a fa tetejibe. Ára mēt a zördög, főkjíátt a fáro:

— Ki az a fán?

— Én vagyok, ē kis sündisznó, aszongya.

— Gyere lē, aszongya, add oda a bűrödet.

De a Jancsi csak nēm gyűtt lē. Mēgen főkjíátt; mēgen nēm gyün.

— Gyere lē, aszongya, hogy emběrré tészlek.

Mikor asz hallotta a Jancsi, hogy emběrré tēzi, lēgyűtt. Lēvätte a zördög a bűrit; led belűle ēgy gyönyörű szíp legiñ. Avvâ émēt haza mēgin a zaptjáhol. Hát mindēnfílekíp el akarta emísztenyi a Jancsit a zaptja, hogy ű ujan sündisznó fíjat nēm tart; de má akkor emběri forma vót.

Hát ásottak vele ēk kutat. Hát annak a zördögnek a zereje mim bem vót a Jancsiba, anná erőssebb emběr nēm vót. Ásottak vele ēk kutat és a zaptja el akarta emísztenyi. Mikor má tizenkét ölnyire lēn vót a kudba, a szentēgyház tornyárú lēhoszták a harangot, három akkora vót mint ēt tizenkét akós hordó és lēdopták a kudba a fejire. Főñiz:

— Eñnye, aszongya, de jó kis sipkát adott nekēm a zur isten.

Naty küeket hántak lē a feje tetejire, aszongya:

— Nē szemetűjetēk a szēmēm közé.

Avvâ kiásto a kutat mēg csak viz nēm gyűtt. No osztá, mikor má kirakta a kutat, kigyűtt a kudbú.

— No, mēg vān a kut.

Hát osztāñ vót ott ēt téglaház nēm messzi. Hát av vót kiadval, hogy a ki három ícaka aszt a téglaházat mēgőrzi, ak kaptya mēg a kiránok a lēányát. No jó vañ, kiment a Jancsi a téglahászhó; ot vót ész szoba, abba a szobábo becsukták három ícakáro. Rēggē kimēt, ot vót estélig. Este kapott ēnni; a Jancsi mēgebídűt, fölöstököműt, vacsorát. Naty tüzet rakod benn abba a téglaházbo. Hát a mind ot sűtötte a hust íjjē, gyűttek mindēnfélik, őrdögök, poklok, boszorkányok; kesztek ot verekēnni, dobálónnyi, földbe dobtak téglákot, küeket, mindenfélit a világoñ. Annyira, hogy aszt a zicakát kitötötte a Jancsi; émēt haza, hogy ēgy ícaka lē vañ.

Másik ícakan vitt vele szalonnát, kóbászt, hogy ű bizon nēm koplal ottan egísz íjjē. Hát mēgrakta a naty tüzet, kiátosztak a békák:

— Jancsi, Jancsi sűti, sűti pecsēnyét, én is adok, te is ádsz.

Aszongya a Jancsi:

— Aggyon a fene békabusér disznóhust.

Avvâ a Jancsit próbáták küekké dobányi, téglákká dobányi, a

feje fölé lēhullott a zegisz ipületfa, látta a boszorkányokat, de egy sē tért hozzája, annyira, hogy mikor a tizēnkét óra émút, étávoztak tüle; és a Jancsi rēggē megiñ haza mēnt. Aszonták, má ennek nem árt sēmmi a világon.

Harmadik ícaka mēgeñ, má a hust mēgunta, vit vele ész zsák divót. Hát gyütt oda tizēnkét óriás; kesztek ot kártyáznya. Hiták a Jancsit is:

— Gyere kártyáznyi, a divót mēg együk mēg, puszticesuk é.

A Jancsi nēm mēnt; hát oda gyüttek hozzá, szít akarták tñnyi. Ű a rövid kezivē hacsak ēggyet ütött, mind a tizēnkettőnek víge vót, ēhullottak. A harmadik íjjét is mēgnyerte. Hát másnap rēggē a miñhaza mēnt kiátoszták:

— Íjjen a zifju kirá!*

Tēttek neki nagy lakodalmat, mēgesküdtek. Avvâ hallotta a bírēs, hom mi törtínt a Jancsivâ, hogy ífju kirá lētt. Hát fūmēnt hozzája a bírēs, mikor má kirá vót és bardont kirt tüle, mive hogy utánna dobát a zōsztōkévé.

— No, mivē apám kēd, hát adok kēnek gráciát.

A zannyát mēg fővētte magáhol á királyi rezedenciábo. Lēttek neki gyērēkei, ot vót gondviselő náluk.

Ha mēg nēm hátak most is ínek.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Gyermekjátékok.

Gyűrűs játék.

Csön-csön gyűrű, halány gyűrű,

Nállam nállam arañ gyűrű.

Kér ki, kér ki kis fíjátú,

Ellenbéli szomszéggyátú.

Ítt csönög, ítt pönög,

Étt add ki! (Egy a játszóik közül eldugja a gyűrűt a sorban ülők valamelyikének kezébe, egy másik pedig a mondókát mondja; s mikor ezt mondja: „Étt add ki”, akkor valamelyiknél keresi; ha eltalálja, ő dugja el a gyűrűt.)

(Baranya m. Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Tájszók.

Baranyamegyeiek.

j a k h e c : zsidó.

j á m b o r f a : jávorfa.

j ó c s k á z : csikland.

J ó z s e p : József.

J u c a : Judit.

k a c a b á j , k a c a b a j k ó : föl-
öltő.

k a j a b á l : kiabál.

- kalány: kanál.
 kalicka: kalitka.
 kamilla: székfű.
 kankapocs: a kapocspár horgas része.
 kánna: csöves bádgedény, öntöző.
 kaparás: a ki földvállal valami munkát s arra társakat keres.
 kapatós: be van rugva, pittyókos.
 kapinya: lopótökből készített merítő kanál.
 kapiszta: káposzta.
 kárászfűrész: a két ember húzgálta fűrész.
 káricál: kárál a (tyúk).
 kástélos: romlott, nyavalyás. „Kástélos a gyomrom a mulatáság után.”
 kászolódik: össze szedi magát, készülődik. „Alig bir földkászolódni.”
 katroc: ketrec.
 kátula: skatulya.
 kebel: női pongyola, ingváll.
 kecmérög: hánykódik, szabadulni igyekszik. „A gyerekek kecmérög a bölcsőben.”
 kecskebukáz: fölbukik, hogy bukfcet vet.
 kegyetlen: pajkos, szófoga-datlan gyerek.
 kehel: köbhög.
 kemencéhöl vagdóta a nótát: már elhagyta a nótát.
 kemény embőr: erélyes, hajlíthatlan.
 kemény magú: csont magú gyümölcs.
 kendőrt nyűv: a földből földtéli.
 keny: ken.
 kényesős viz, a melynek állás után a tetején zsírnemű foltok mutatkoznak.
 kerbeníző: kancsal.
 kerfó: kerítés a kert alsó végén.
 kéréső: a) a kérő násznagy; b) a kérés aktuusa.
 kérésőbe menni: kérni, háztűz nézni.
 kérésőzik: kéredzik (a gyermek valahová).
 kesze: egy lapos, hajlított vas, fanyéllel, a kéményvakaró formájára, a válú fenekét tisztítják vele.
 késztet: ösztönöz, kényszerít. „A hánys késztet.”
 keszöce: főzött aszalt szilva.
 keveri a kártyát: összezavarja.
 kiáll az iskolából, a midőn elhagyja azt.
 kifityol: kicsúfol, fitymál.
 kigyelmed: ön.
 kigyó üng: kigyóbőr.
 kikapó a menyecske, ha szerető tartó.
 kilikad: kilyukad.
 kimángol valakit: megver.
 kinyér: kenyér.
 kis uram, kisebbik uram: a feleség sógora, ha az a férjnél ifjabb.
 kíta: hajfonat.
 klé: lucerna.
 klumpa: facipő.
 kódorog: kóborol.
 koma: rendes értelmén kívül „vőfél” is.
 koncér: a kukorica fölő virágja.
 kópasz: csupasz, mesztelen, ruha nélküli.
 korcog: ropog pl. a homok a foga alatt.
 kóslató embőr: a ki jár kel.
 kóstál: ér. „Mit kóstál az a tinó?”
 kóstáltat: a ferbliben a javítás, beszerelés.
 koszer: nádvágó.
 kotonoz: keresgél, kutat.

k ó t y a l a g o s : félkegyelmű.
 k o t y o s : kotló.
 k o v a c s o l : kalapál.
 k ö l l ő t ő t t : kellett.
 k ő r : a) egyesület; b) az egyesület helyisége.
 k ő r b á l : egyesületi bál.
 k ő r f e : körtve.
 k ő r ö n d ő s k ő r ü l : körös-körül.
 k u c k ó : sarok a kemencénél.
 k u k a : néma.
 K u k a M i s k a : ügyetlen ember.
 k u k u r ú m a d á r : gerle.
 k ű l a : iskola (játék). A gyermek egy cserepet vagy pohártalpat vesz s egyik rekeszből a másikba taszigálja a lába

(Csúza).

újával, miközben folyton fél-lábon ugrál.
 k ű l á z n i : iskolát játszani.
 k u m ó c s k a : bujóciska (gyermekjáték, Bélye).
 k u n c s o r o g : összehúzódik, meglapul a ház v. más valami előtt.
 k u r t i k a : kurtácska.
 k u s t o s : vizes aljú. „Kustos a ruhám.”
 k u s t o s s á g : viz, sár a szoba földjén.
 k u s z t u r a : bicska.
 k ű f e j f a : síremlék.
 k ű m é h e s : kőműves.
 k ű p l a j b á s z : palavessző.
 k ű t á b l a : palatábla.

DEMJÉN KÁLMÁN.

R á b a k ő z i e k.

siémîk: gyékényből hasított sás alakú szálak, sodró-sással keverik s ebből készül az in.
 silapsi: lustán járó.
 sonty o r o d o t t : aszott, rancos.
 suórgya, a halászmadarhoz hasonlít s lelecsap a vízbe halért v. lópiócaért. Hihetõleg e madár repülésének módjáról véve a hasonlatot mondják: „Fut, csak ű suórgyázik.”
 süti: bal kezes.
 szároz csontok: a láb-szárazak.
 száraz fájdalom: fájdalom a lábszárazakban.
 szēdi-vēdi (a vámot): molnár.
 szegle-szugla: szűk szoba.
 szivács: a fűzfa-vesszőt három ágra hasítják és zsomport kötnek vele.
 szomogy: a hínak a gádor fölött levő része.
 szuógavas a faekénél, meg-

felel a laposvasnak a vas-ekéknél.
 szűfogásos: szívgyörcsben szenvedő.
 szügyő van a lónak, a szarvas-marhának pedig szegye.
 teleng: szij- v. madzagdarab; ezzel kötik az ostort a nyélre.
 tikmony: tyúktojás.
 tohonya: tétlen, lusta.
 tökiletlen: eszelős.
 tököli: sérült.
 tüőrők: kukorica-morzsolásnál használt hegyes vas.
 űti-veri (a malomkövet): molnár.
 vasmacska, a katlan elé állítják s az égő hasáb fát ráteszik, hogy jobban égessen; hasonlít a padhoz, hossza körülbelül fél méter, magassága egy tized méter.
 verázsű: virraszt.
 vinzsöllier: ingénieur.
 vonyoguo: szénahúzó eszköz.

v ü ő g y : a gyennyedtség leg- része, a két talp fölött ke-
sűrűje, mintegy a magva. resztbe van helyezve.
z e p l i n : a szánnak padalakú z s i g v á s á r : zsibvásár.
(Beő-Sárkány).

GÖSY GRÉZA.

Dunántúlia k.

a s z o n d i : azt mondja. A ta- p i ó k a : pióca.
ranyiakat (Drávamellék) gu- r o s s e b : rossz seb. „Égyen
nyolják, hogy így beszélnek: még a rossz! Mi a rossz!”
„Kopari, vakari, nem tud mit (Igen megszokott toldalékszó,
akari.” nélküle alig lehet képzelni so-
mogyi beszédet.)
b e r ě k f a : egerfa. s i u : malom melletti zsilipes árok,
c s ő k ö t t : hitvány, fejletlen. melyen áradás idején bocsátják
c s u i t : vékony káka. le a vizet, hogy a malmot el
d i a : dió. ne vigye.
d ö n n y e t ő k : dinnye. s z i l a j : gyöngye, nem igen dísz-
d u d a f a : szederfa, eperfa. lik. „Ez a vetés sē igen szilaj.”
„Gyere dudáznai”: szedret s z ö d ö r é n c s : földi szeder.
szedni. t á j c s o l l u n k : táncoljunk
e v e z : hintáz (schwingen). német táncot.
h e é n á r : hinár, vízi gaz. t ő f a , t ő l f a : tölgyfa.
k u k a : néma. t ő l ő s : tölgyes, tölgyfa erdő
k u k u l l m ě g : némulj meg (átok- (Somogy megyében és Rába-
szó). közben: t ő l ő s).
k ü e c s ě s : kavicsbánya. u s z o l i : unszolja.
m ó n a : (összetételben) malom; u s z ó n y i : unszolni.
pl. „pósta-móna, község-móna, v a c k o s : kövér, köpcős. „Ez
hókamóna.” a korsó ollan vackos, de nem
m ő k h i t ő n y i : megesketni. sok tér bele.”
m u k u c s : mókus. v a l l . „Ügyvédet vallottam.”
n a p n y u g o t s ó , k e l e t s ó : v a t r a n t y ú : igen vén asszo-
nyugati, keleti. nyok szeméremteste.
ő t - k á t t : kiabál. v e r e t a l ó : vedlik.

(Somogy megye.)

CSAPODI ISTVÁN.

Erdélyiek.

a j a n g o m : szégyenlem. „Ajan- Nem örökké papsajtja: nem
gom magam.” (Háromszék m.) mindig sikerül. (Udvarhely m.)
b o s z t á n m a g : tökmag. „El- p a r i z o l : esőernyő. (uo.)
ültettem a bosztánmagot.” (Csik ű t ő d i k , m ě g ű t ő d i k : meg-
m.) vénül. „Nó ez a lēány ugyan
f á t v á g : köhéccsel. (Háromszék megütődött.” (uo.)
m.) v a r á t y a : aszalt szilva. (Há-
g ű n n y a s z t : szúndikál. (uo.) romszék m.)

KIS PÁL.

Néprománcok.

Báró Jenő.

Este kison ragyognak a csillagok,
Báró Jenő ablak alatt andalog.
Ídős anyám eresszén ki hozzájo,
Fáj a szívem, majd meg hasad utánno.

Rá írsz lányom, rá írsz tē még kimēnnyi,
Rá írsz tē még a báróvâ beszínyi.
Tudom anyám, tudom, hogy még rá írēk,
Aszt is tudom, hogy nēm sokáig ilēk.

Báró Jenő eltökiltē magábo,
Dupla csívis pisztol lēssz a halálo;
Mēgtőtöttē dupla csívis pisztolát,
Báró Jenő úgy lövi agyon magát.

Összöszakatt piros bárson cipellő,
Báró Jenő nem lēsz többet szerető.

Báró Jenőt lētészik a kapuba,
Nincsen, a ki vīgig-vīgig sirassa.
Ēggy az annya, a másik a tesvirgyē,
A harmadik a kedves szeretője.

Báró Jenőt viszik a temetőbe,
Lētészik a sőtíccsig fenekire;
Köröskörül piros rózsza nyilladoz,
Közepibe Báró Jenő hērvadoz.
(Magyar-Gencs. Vas m.)

KNAPP KAROLIN.

N é p d a l o k.

Házam előtt ēgy rózsafa,
Piros bimbó van rajta;
Ára mén ēgy barna kis lány,
Hogy ő azt lē szakajja.

Nē szakajd lē barna kis lány,
Kinyílik nemsokára;
Jó lēsz majd a kalapomhó
Vasárnap délutánra.
(Tápió-Szele.)

VICZIÁN ZOLTÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889 JUNIUS 15.

VI. füzet.

A MAGYAR HASONLÍTÁS.

Átterhetünk az egyes fokok külön tárgyalására, mert e bevezető tájékozáson túl az áttekinthetőség szempontjából legcélszerűbbnek látszik a komparáció körébe eső jelenségeket a ma már megállapodott kategóriák keretében csoportosítva számot adnunk észleleteinkről.

A. Pozitívus (alapfok).

Maga a tulajdonságnév külön fokjelölő formalis elem nélkül. Használtatik először összehasonlításán kívül egyszerűen a tárgy milyenségének jelölésére, továbbá összehasonlításnál és pedig: 1) Ha egy tárgy különböző tulajdonságainak foka egyező: N. amilyen szép, olyan kedves. 2) Ha különböző tárgyak egyazon tulajdonságban egyeznek meg: János oly nagy, mint Pál. 3) Ha különböző tárgyak különböző tulajdonságainak foka egyező: Ez a világ amilyen nagy, te galambom oly kicsiny vagy. — A mutató szó e szerkezetekben, ha tulajdonságról van szó: *olyan* s az ennek megfelelő relatívum vagy a *milyen* névmás, vagy a *mint* kötőszó; ha pedig a cselekvés módját hasonlítjuk egybe: *úgy* s ennek megfelelő: *ahogy*, *mint*, vagy a kettő kapcsolata. (Simonyi M. Kötőszók. III. 167. II. 96.)

Az alapfok itt jelzett értékét azonban módjában áll a nyelvnek különböző eszközök segítségével emelnie, úgy hogy az viszonyítatlan tulajdonságot fejezzen ugyan ki, de jelentse egyuttal, hogy e tulajdonság a szóban forgó tárgyat kiválóan nagy mértékben illeti meg. A nyelv több eszköze közül, melyekkel kifejezést ad annak, hogy a tulajdonság a tárgy-

nál nem viszonylagosan, hanem absolute nagy, említsük első helyen az alapfok kettőzését mint a legegyszerűbb eljárást.

1) Mint a német beszélhet nyomatékosan így: ‚Er ist mir ein lieber, lieber freund‘, vagy még gyakrabban az olasz ilyenformán: ‚Un ragazzo piccolo, piccolo; fa freddo, freddo; tutto, tutto‘ (Völfflin i. m. 4. l.), úgy a magyarban is: (Tört-Tár. 1879. II. 210) Fő fő kapitán. (Ar. I. 5) Hosszú, hosszú évsort. (Uo. 14) Messze, messze tengerekre. (Uo. 84) Szegény, szegény csavargók. (Uo. 145) Sötét, sötét árny. (Uo. IV. 33) Sok, sok idő sat. Még gyakoribb határozóknál: (Fal. 120) Lassan, lassan. (Mikes I. 50) Igen, igen szükséges. (Pet. I. 24) Régen, fölötté régen. (Uo. 111) Ragadta őt a víz magasra, magasra. (Uo. 233) Most szépen vagyunk, szépen. (Uo. 244) Nagyon, nagyon örültem. (Ar. I. 43) Ha régen, régen elhamvadott. (Uo. 97) Nyerve lassan, lassan az élet kezéből. (Uo. 137) Hamar, hamar, míg el nem ér. (Uo. II. 35) Addig, addig bámult a susogó nádra. (Uo. II. 48) Édes anyját félti igen igen nagyon.

2) Az alapfok nyomatékosítását végezheti még nyelvünk úgy, hogy a tulajdonságnév vagy határozó elé annak bizonyos alaki elemekkel ellátott változatát teszi és pedig alkalmazza e célra: a) a nomen possessoris képző -s-et. (Néha egyéb képzők társaságában). (Ar. I. 158) Unos untig. (Uo. 162). Szűnes szüntelen. (Uo. 326) Véges végtelen. (Nyr. II. 560) Meres merevin. (Uo. X. 472) Merős merejibe. (Uo. VII. 324) Réges régen. (Uo. XI. 284) Késkételen. (Nyr. II. 274) Szineslő színig. (Mer. I. 29) Telisded tele. b) -*talán*, -*telen* képzővel: pl. egyetlenny. Több példa Nyr. VII. 195, hol P. Thewrewk E. újabban figyelmeztet arra, hogy a -*talán* bizonyos szókban nem fosztó értelmű, hanem az alapszó értelmét egyenesen fokozza, mint -*lós* a kfnémetben: gâhelôs = könnyelmű, argelôs = sehr arg. Érdekes az -s+*telen* kapcsolat ezekben: (Nyr. VII. 40) Régestelen régen. (Népkölt. gy. II. 372) Végestelen végig. c) E képzéseken kívül -*n* ragos módhatározói alak is járja az ily ismétlő szerkezetekben: (Fal. 131) Vadon vad atyánk. (Mer. I. 3) Örökkön örökké. (Nyr. VII) Naon nagy. (Nyr. X. 570) Tulontúl való. (Nyr. IV. 22) Merődön

merő. (Uo. 283) Ujjodon új. (Nyr. X. 472) Vadonnan új. (Nyr. XII. 428) Csupádon csupa. (Vö. uo. IX. 141. Csupádokon csupa). Sat.

E szerkezet egybevezethető a finn nyelv egy hasonló kifejezésmódjával, melyben a melléknév elé a belőle *-n* instructivus raggal képzett módhatározó járul nyomósítás végett: *suuren suuri* — igen nagy, *pienen pieni* = igen kicsi. Ide vonható még a következő mordvin szerkezet: *paroń part* = igen jók, *bojaron bojart* = igen úriak. A nem viszonyított tulajdonság kiemelhető:

3) Jelzővel, és pedig a) Ha az alapfok elé az illető tulajdonságnévvel rokon értelmű melléknévi jelzőt teszünk. Az alapfokú melléknevek és különösen határozók értékének ilyenén kiemelésére a Nyr. IX. kötetében (307. s köv. 11.) állított össze példákat Veress Ignác Petőfiből, majd ugyane kötetben (315. l.) Veress példáit Simonyi szerezte meg néhányal, kifejezve egyuttal abbeli nézetét, hogy a határozók ilyenféle jelzésénél (tompá törötten, élénk vidáman) az első szó nem épen jelzője a másodiknak, hanem egyenrangú véle, vagyis hogy itt voltaképen ragelhagyás történt, mint mikor pl. *ágát-bogát* helyett azt mondjuk: *ága-bogát*. Lássuk saját, melléknevekből gyűjtött példáimat. (DöbrC.) *Dizes zep azzoń.* (TelC. 340) *Sok zamtalan zent angalok.* (Nyr. VII. 75. Mel: Agend.) *Tömeny ezer ördög.* (Nkgy. II. 411) *Töméntelen sok sok túlköt.* (Uo. 377) *Tömerdek sok lovat.* (Mer. II. 171) *Számnélküli sok pénz.* (NagyszC. 18) *Gengefegős zep.* (TörtT. 79. II. 215) *Szép gyenge koronácskát.* (Mik. I. 206) *A szép gyenge munka.* (Nyr. VII. 432) *Gyenge szép orcádot.* (E példákban *gyenge* = *finom*.) (NagyszC. 22) *Rettegő felelmes.* (Uo. 27) *Okoffagos bölőfegős.* (Uo. 90) *Keferűfeges firalmas.* (Uo. 105) *Serelmes faydalmas.* (Uo. 130) *Beteg koor garlo.* (Born: Préd. 5) *Ő csak csupa merő jó.* (Uo. 10) *Fenyestündöklős orcával.* (Fal. 21) *Játékos nyughatatlan paripája.* (Uo. 49) *Tanult forgott ember.* (Uo. 77) *Rosz gonosz férfiak.* (Uo. 146) *Új szokatlan panaszkod.* (Jósika: Abafi. I. 95) *Durva aljas körökbe.* (Uo. 130) *Beteg szenvedő lelke.* (Uo. 150) *Deli gyönyörű ifjú.* (Ar. I. 257) *Enyhé lágy fuvalmak.* (Uo. 329)

Üres pusztá kézzel. (Uo. II. 58) Híres-nevezetes Rákos mezejére. (Uo. IV. 137) Hosszú örök bűját. (Uo. 144) Teljes egész tárat.

Az alapfokot nyomósító jelzők most tárgyalt faján kívül vannak olyanok is b) a melyeknek nyomósító ereje nem abban rejlik, hogy rokonértelműek a jelzett alapfokkal, hanem saját akár eredeti akár átvitt jelentésüknél fogva alkalmasak a tulajdonság nagy voltának kiemelésére. Ezeket ismét két osztályba lehet sorolni: a) Melyek csak egy bizonyos, vagy legfőbb néhány rokon jelentésű melléknév (vagy határozó) előtt szoktak állani s ezekkel kapcsolatban mintegy állandó kifejezéseket alkotnak. Ilyenek: súlyos beteg, édes kevés, szent igaz, szakasztott olyan, irdatlan nagy (Mer. I. 52. irdatlan nagy hegy.) sat. Inkább jó tulajdonságok kiemelésére használatosak: *drága*: (Ar. IV. 13) Megveté Piroska a drága szép ágyat (vö. DomC. 90. igeen zepfeges dragalatos kenue); *ritka*: (Ar. II. 412) Ritka szép; továbbá *szép*: (Nyr. IX. 309) Szép csendesen, halkan, lágyan, lassan; *jeles*: (ÉrdC. 71) Yeles idweffee ges. (Born. Préd. 118) Jeles szép; *áldott*: (ÉrdC. 13) Aldot zee p dychőfeeges zyneet. (Uo. 87) Áldot zee p teremő wr. (Pet: Vegy. m. I. 15) Áldott jó ember volt. (Ar. I. 215) Áldott jó kedvében. Csudálkozást is első sorban jó tulajdonságok keltenek bennünk; ezért: (Born: Préd. 4) Czuda aláza toson. (Uo. 15) Csuda nemes dolgáról. (Ar. Próz. 347) Az epigramma csoda szép példányai. (Nyr. IX. 312. Pet.) Bámulatos szép világ. De fölkeltheti csudálkozásunkat a tér- vagy számbeli nagyság is; s így mondjuk: csuda nagy, csuda sok. (Toldy: KK. I. 299) (Kohári) csoda nagy munkával. Innen már csak egy lépés, hogy e nagyságot kiemelő jelző egyéb tulajdonságokra is mint nagy voltuknak jelölője átvitessék. Első sorban a 'rossz' fogalom körébe eső tulajdonságokat emelnek ki: *kegyetlen*: (Pet: Vegy. m. I. 3) Kegyetlen hideg téli este; *kemény*: (EhrC. 152) Kemon gonoz vadnak. (NagyszC. 36) Kemeń ke ferves (vö. a kfn-ben 'harte' szót más ilyenekben is: 'der tiuvel truok vil richiu kleit, diu wâren harte wol gesniten'. Hagen: Ges. Ab. 3. 387); *átkozott*, *ördögös*: (Ar. I. 233) Ördögös nehéz

nyavalya; *istentelen*: (Mer. II. 34) N a g y i s t e n t e l e n husáng; *éktelen*: (Pázm: Kal. 276) A tévelygések rú t é k t e l e n különbözését. (Fal. 61) É k t e l e n n a g y kősziklás hegyek. (Pet. I. 42) Szép tündérorszá g b a n é k t e l e n s o k a k i n c s . Továbbá azok a tulajdonság hatását kifejező melléknevek vagy igenevek, melyek első sorban szintén rossz tulajdonságot hivatvák kiemelni jelentésüknél fogva s leggyakrabban tényleg ily alkalmazásban találkozunk velük: *szörnyű*: (Mer. I. 94) S z ö r n y ű k e g y e t l e n ü z e n e t ; *iszonyú*: (EhrC. 148) I z a n y w g o n o z t e t e l m e k e t . (Ar. II. 104) I s z o n y ú p o g á n y h a r a g ; *rémű*, *rémítő*, *rettenetes*, *rettentő*, *irtóztató*. De ezenkívül általában minden, még jó tulajdonságoknak rendkívüli voltát is jelezhetik: (Fal. 108) I s z o n y ú n a g y s á r k á n y t . (Nyr. IX. 476) N a g y i s z o n y ú r e n t t a r t á s . (Nyr. V. 220) R é m ű s o k . (Nyr. IX. 308. Pet.) R é m í t ő b á t r a n . (Nkgy. II. 393) R é m í t ő s z é p . (Mik. I. 45) I r t ó z t a t ó s z é p . (Mer. II. 168) I r t ó z t a t ó n a g y s a t . Megyarázatukat adja P. Thewrewk E. az Egy. Phil. Közl. XI. évf. 294. lapján: „Ami rendkívüli, ismeretlen; ami ismeretlen, meglepi az embert, félelmes, amennyiben még nem tudjuk a hatását. Innét van, hogy a nyelv félelmet jelentő szóval olykor a rendkívüliséget is kifejezi.” (Vö. német *furchtbar nett*, *bitter schön* sat. kifejezéseket.)

Mindezekben már látjuk a sokszoros átmenetet azokhoz a kiemelő jelzőkhöz, melyek β) minden melléknév előtt megállhatnak. Ilyen: *nagy*. Mai irodalmi nyelvünkben már inkább csak határozók előtt: *nagy szomorún*, *nagynéha* sat; de a régiségben rendes használatú melléknevek előtt is. Példákat fölöslegesen volna idéznem, használata a XVI. sz. végeig oly közönséges. Bornemisznál még igen gyakori: (3) *nagy sok nép*, (4) *nagy hatalmas király*, (34) *igen nagy nyomorúlt*, (76) *nagy álnok*, (258) *nagy álmélkodandó* sat. A XVII. századtól kezdve azonban ritkul, bár elvértve később is elő-elő fordul, sőt egyik tájszólásunk, az őrségi, máig fönntartotta. Ebben ugyanis a Nyr. VII. 419. szerint a viszonyítatlan szuperlatívust sokszor a *nagy* szóval fejezik ki: *N á d t u d u s e m b e r*. Mint szép archaizmussal él vele többször Arany. Pl. (II. 240) *Teszi sok szerszámát n a g y r e t t e n e t e s s é*. (II. 332) Arany

ezüst kincssel teli nagy sok vermed. (MA. nagy sokak = complures.) (II. 360) Nagy meredek szótól az okossa döbben. (III. 393) Nagy nehezét sóhajt. (IV. 54) Nagy pajkos ez a lány. (IV. 155) Hát mögől most nagy sok sűrű daru rebben. Ide való a *nagy*-gyal rokon értelmű *roppant*; továbbá *jó*: (Fal. 182) Jó szép kérdés volt. (Ar. I. 352) Jó erősen. (Uo. IV. 21) Jó erős a pányva. (Pet. I. 121) Jó nagy szeme szája. (Mer. I. 13) Jó imént. (Uo. II. 176) Jó vastag kötelet. Sat. Még ilyenek is: jó rút, jó ostoba, vagyis ez alkalmazásban a *jó* eredeti értelmét egészen elvesztette, olyanformán, mint a francia *bien*, melyet bizony komoly beszéd is használ ily összeköttetésben: Je suis bien malade, bár Wölfflein ezt kétségbe vonja (17). Ide tartoznak: *mondhatatlan* s társai: *hihetetlen*, *vélhetetlen*, *hallhatatlan*, *leírhatatlan* sat. A régibb irodalomban még gyakrabban mint ma, alkalmasint a latin egyházi irodalom nyelvében gyakran előforduló *incredibilis*, *incomparabilis* sat. jelzések hatásánál fogva. (BécsiC. 31) *Mondhatatlan* ékféleggel = Vulg. *incomparabili* *decore*. (Uo. 42) *Es mondhatatlan* vuölhet lön = V. *et factus est clamor incomparabilis*. (Uo. 53) *Hihetetlen* zépségő = V. *incredibili pulcritudine*. Codexeinkben csakúgy hemzsegnék az ilyes kifejezések: (BécsiC. 84) *Halhatatlan* encelkedetes alsaggal. (TelC. 94) *Mondhatatlan* nag ihzonv es felelmes vez. (Uo. 273) *Mondhatatlan* nag zep mező. (NagyszC. 11) *Mondhatatlan* nag kégelmeffege. (Uo. 33) *Megvelhetetlen* nag. (DomC. 156) *Aleythathatlan* edes illat. Továbbá ide tartoznak *véghetetlen*, *végtelen*, *határtalan*, meg a *mi*, *mily*, *ily*, *oly*, *valami* névmások a csudálkozó fölkiáltásokban. — Lehet a pozitívust nyomósítani:

4) Határozókkal. Ezek közt szintén vannak olyanok, amelyeknek használata az alapfok előtt szűkebb körre szorítkozik: *untig elég*, *talpig becsületes*, *dugva tele* (Nyr. II. 182), *százszor szép* sat. Továbbá a föntebbi 3) pontban *b/α* alatt elsorolt jelzőknek megfelelő e határozók: *kiválóan*, *különösen*, *kegyetlenül*, *ördöngösen*, *átkozottul*, *szörnyen*, *iszonyúan*, *rellentően* sat. — Általánosabb használatúak: *nagyon*, *igen*, *erősen* (a székeleyknél gyakori használatú), *fölötte*, *fölöttébb*, a régi nyelvben különösen gyakori

fölötte igen, már ritkább *igen fölötte*. (EhrC. 156. *y g e n f e l e t t e* zeretew, BécsiC. 53. *igen felétte* ékefflegő). A *fölötte igen* valószínű szuperlatívus jelölésére is használtatott. Erdősi nyelvtanában *al b i s s i m u s* = *felette igen feyr*; Molnár A. gramatikájában a fölső fok: *l e g t ú d ó s b* és *fölötte igen tudós*. *Szeretlenül, szerfelett, szeren*: (Nyr. III. 466.) *Micsa szeren szép szag ez?* (Nyr. VII. 419.) *Szeren nagy; rendkívül, mód nélkül*: (Fal. 41) A mód nélkül keménykedő igazság; *túl ságosan, mértéken túl* s a német 'über' kaptájára újabban elharapódzott *túl, nagy mértékben, a legnagyobb mértékben*: (Pet. I. 270) *Untató a legnagyobb mértékben; végképen*: (Pet. I. 270) A darab is silány *végképen*. Az előbbi pontban említett jelzőknek megfelelő: *végtelenül, határtalanul, mondhatatlanul* s társaik.

A mint meg lehet jelölni a viszonyítatlan tulajdonság nagy voltát, úgy kicsiségét is ki lehet fejezni határozókkal; de ezek nem tartoznak szorosan tárgyunkhoz, valamint a tulajdonság *m é r t é k é t* meghatározó *egészen, majdnem, félig, közel* * sat. határozók sem.

5) Oly összetételekben, melyek főnév + melléknévből alakulnak (jéghideg), az előtag az utánna álló melléknévnek sok esetben szintén kiemelésére szolgál. Ezen összetételekben ugyanis valamely tulajdonság nevét összehasonlítás kedvéért oly tárgy neve mellé állítjuk, melynek az illető tulajdonság *par excellence* jellemzője. Az összehasonlítás eredményeként aztán vagy a tulajdonság egy specialisabb fajtát kapjuk, vagy pedig nagy volta tűnik elő. Ha pl. azt mondom 'fűzfakó, kökénykék, égszínkék, tengerzöld, kalászzöld, vérpiros, hajnalpiros' (Nyr. IV. 442—443), az illető színeket közelebből határozom meg. Más a 'kökénykék,' más az 'égszínkék'; de ha ezt mondom 'tengersok, jéghideg, tündér-

* Tagadó összehasonlításban '*közel sem* oly nagy'. — Nem érthetők egyet Szarvassal, ki szerint (Nyr. XVII. 363) e kifejezést úgy kell fölfognunk, hogy 'k' zelről nézve sem oly nagy'. Véleményem szerint a nyelv itt annyit akar mondani, hogy az összehasonlítás egyik tárgya az illető tulajdonságra nézve közel sem áll a másikhoz. L. a bevezetést s az ilyen kifejezéseket: 'közel három mérő, közel százan voltak ott', melyeknél a 'közelről nézve' magyarázattal szintén nem boldogulunk. B. J.

szép, nyilsebes, csontkemény, kristálytisztá' vagy a színek közül a fehérre s feketére nézve: ,hófehér, koromfekete', nyilván az illető tulajdonságok nagyban megvoltát jelezem s az összetétel első tagját mindegyikben fölcserélhetem a *nagyon* határozóval. Az oly kifejezésekben, mint ,fene sík' (Pet. I. 252), ,disznó forró' (Pet. I. 247), ,mennykő nagy' (Pet. I. 94) az első tag értelme már annyira általánosult, hogy voltaképp nem is összehasonlítás szolgál a kiemelés alapjául, hanem az egyszer megszokott jelzés alkalkalmasint a ,fene rossz, disznó csunya, mennykő gonosz'-féle kifejezések révén általánosabb használatú lett.

E rovat alatt kell említenünk a következő jelzéseket is: *a n g y a l i j ó, ó r i á s i n a g y, r o s a y z e p* (NagyszC. 73), *f é r f i u i á l l h a t a t o s* (Mik. I. 217), mint amelyek szintén összehasonlításon alapulnak.

6) Végül fokozzák az alapszóbeli tulajdonság értékét egyes képzők. Így pár esetben — a rendes alkalmazásában — kicsinyítő *-s*; *keserves* több mint *keserű, tágas, gyönyörves* (Mer. I. 169. Oly *g y ö n y ö r v e s* volt, hogy ki se tudom mondani). Leggyakrabban azonban ez alapszóból *-ság, -ség* képzővel főnevet képezve, azt *-s v. -u* nomen possessoris képzővel látjuk el e célra. Az *-s* képzős alak ma is gyakori, de a régiségben sokkal elterjedtebb használatú volt: (EhrC. 100) *a l a z a t o f f a g o s*, (TelC. 52) *g e n g e f e g ó s*, (WinklC. 204) *f o k f a g o s*, (uo. 256) *z i z e f e g ó s*, (uo. 288) *k a z d a g f a g o s*, (KrizaC. 49) *e r ő f f e g ó s*, (uo. 55) *a r t a t l a n f a g o s*, (uo. 81) *t y z t a f a g o s*, (NagyszC. 17) *b o z z u f a g o s*, (uo. 27) *o c o f f a g o s*, (uo. 27) *b ó l c e f e g ó s*, (DomC. 156) *e d e f f e g e s*, (uo.) *k e g e f f e g e s* sat. *nagy* jelzővel vagy *igen* határozóval kapcsolatban: (EhrC. 38) *n a g y z ó k s a g o s* czudak, (TelC. 129) *i g ó n n a g i z g a l m a f f a g o s*, (NagyC. 11) *n a g y f e n ő f f e g ó s*, (uo. 27) *f ő l ő t t e n a g m e l s e g ó s*, (uo. 51) *n á g k e f e r ú f e g ó s*, (uo. 224) *i g e n k e v a n a t o f f a g o s*, (DomC. 90) *i g e e n z e p f e g e s*, (uo. 154) *i g e e n e r e o f f e g e s*. Az *-ű* képzős alak ma már megelőző jelzés nélkül nem használatos. Példák a régiségből: (EhrC. 61) *E g y z e p f e g e w* kereftett. (WeszprC. 78) *A z ő z e p f e g e w* angiali orczaiat. (SándC. 3.) *A z ű f e y e r f e g ű l e k e*. (GyöngyC. 22) *The d y c h e w f e g w* gyenge

tested. (ThewrC. 5) E d e f f e g e w orczad (Uo. 301) K e m e n f e g w ferelmekkel. (NagyC. 64) Z e p f e g ő almatat. (BécsiC.) i g e n n a g é r ő s s e g ő varost (civitatem potentissimam). (Uo. 26) I g e n h i r é s s é g ő (famosissima). De hogy e képzések nem csak a viszonyítatlan szuperlatívusnak (potentissima, famosissima) feleltek meg, hanem a valóságos fősőfokot is jelölhették, mutatják az ilyen példák: (BécsiC. 47) Persayaknak e r ő f f e g ő y n e k = fortissimis Persarum. (PeerC. 308) Zent keralyok közth d r a g a l a t o s göng, cyllagok közöth f é n e f f e g e s cyllag.

BINDER JENŐ.

HANGSÚLY.

V.

A fogalmak osztályozása ellen tett minden kifogásra nem felelhetek; vagyis: még három—négy cikket nem írhatok. Az olvasó közönség türelmét ily kemény próbára nem teszem. Az értekezőnek osztálybíró tételei egytől-egyig világos szavaim félreértésén és hamis föltevéseken alapulnak. Kiszemeltem a javából egynehányat. „Ab aliquibus discite omnes.”

„Ször. tanulm.” c. értekezésemben érthetően megmagyaráztam, hogy e műszavak: *elsőrendű* (v. *fő*) *nyomaték*, (*igeadta* v. *jelezte nyomaték*), a hangoztatás eszméjének teljes kizártával, csupán szórendi mozzanatot jelentenek, még pedig azt, mely szerint az illető szót vagy több szóból álló egyseges fogalmat a határozott módú ige követi, kell hogy kövesse, közetlenül és csupaszon. Az értekezőnek kétségtelen jogában áll hibáztatni e műszavakat. Mondhatja, hogy rosszul, vagy éppen nem jelölik azt, a mit ki akarok fejezni velük. Kifogásolhatja e szólásokat is: „(az illető fogalom) *elfogadja* vagy *nem fogadja el a fő nyomatékot*” sat. Ezt mind jogosan teheti. De nincs följogosítva a részemről adottól eltérő értelmet adni e kifejezéseknek. Ezt cselekszi pedig mindvégig; a mint ki fog tűnni bírálata további folyamában.

A 45. lapon a II. a) alá eső (*minden, valamennyi* sat.) fogalmakra vonatkozólag, a melyekről én (munkám I. rész. 35. l.) azt állítom, hogy „nem fogadnak el elsőrendű nyo-

matékot', azt mondja, hogy 'saját példáim bizonyítják az ellenkezőt.' Idézi pedig e példákat, és a velük szembe állítottakat is; és e párhuzamból világosan kitűnik a különböző szórend: *m i n d e n* ember *i d e* jár; és: csak e g y p á r ember *j á r i d e*; — *m i n d a* kettőt *e l a d t a m*; és: *k e t t ő t a d t a m e l* sat; kitűnik tehát az, hogy (az én terminológiám szerint) az illető (hangsúlyos) fogalmak egyike elfogadja, másika nem fogadja el a fő nyomatékokat. Mondja is azután az értekező (46. l.): 'Az ellenmondás azonban csak látszatos, mert a ritkított betűk itt is, ott is hangsúlyozást jelölnek, az igaz; de az előbbi példákban: 'ab ovo' accentust és csak az utóbbiakban mondatsúlyt.'

Minő fogalomzavar ez! Hát az 'ab ovo' accentus, a mikor a *m o n d a t b a n* álló szóra esik, nem *mondatsúly*? Ez aztán a talpra esett különböztetés! Ezt követi az a nevezetes kijelentés, hogy az egymással szembeállított példák szerkezetében 'a k ü l ö n b s é g s e m m i t s e m é r' sat. — A bekezdésnek a vége pedig ez: 'Ennélfogva ért. példái így accentuálандók: Minden ember *i d e* jár. *M i n d a* kettőt *e l a d t a m*. Azonnal *v i s s z a j ö t t*' sat. — Eddig az értekező. Ki akarta igazítani a hangsúlyozást, és ime: épen úgy accentuálja e mondatokat, mint én. A különbség csak az, hogy a hangsúlyt nálam itt ritkított írás, nála > jelöli, és hogy nálam' a többi szó is szabatosan van írva; nála pedig a szavak egy része össze-vissza van 'jelölve'. Értekezésem bevezető részében csillag alatt (5. l.) jeleztem és itt a 34. lapon a példákat előzőleg újra kiemeltem, hogy a *n y o m o s í t á s t* csak a ritkított írás, vagy a > j e g y t ű n t e t i k i. A többi szónál a *c u r s i v* írás, a jegyzetbeli útmutatás szerint, csupán csak *szórendi m o z z a n a t o t* jelöl. Az állítmányegésztők tehát az én példáimban sem hangsúlyozvák.

Ha tehát e mondataimban 1) 'az ellenmondás', az értekező szerint is, 'csak látszatos' (a látszatosságot is kereken tagadom); 2) a szerkezetek különbsége szembetűnő; 3) az accentuálás szakasztott olyan, a minőt az értekező szánt nekik: kérdem tisztelettel (*in the name of patience* mondaná az angol): mirevaló volt ez a teljes féloldalra rúgó cáfolgatás? Ezt az egészet egypár szóba foglalhatta volna össze így: '*Video meliora, proboque; deteriora sequor.*

Azután Pázmányból és a Káldy-Bibliából idéz példákat, a melyekben, kettő kivételével, pusztán álló ige követi a hangsúlyos kifejezéseket. A befejezés ez: „Nemde világos, hogy a vitatott állítás nem való? Valamint az is, hogy most sem tudjuk jobban, mi a nyelvtani érték.” — A csupasz igével mit akar bizonyítani az értekező? Azt-e, hogy az állítvány, a mikor a mondatnak többi részeit meg nem előzi, szükségkép kell hogy kövessse; és hogy ha az állítvány ilyenkor egészítő nélküli ige, csakis ez követheti a többi részeket? Ezért kár volt ennyit fáradoznia. Az egész mondatcsoport állításom ellen semmit se bizonyít; a bővített állítványú két mondat ellenben, a mely itt a többi közé vegyült, határozottan mellettem szól: „Az leviták *m̃nd* hozzá állának.” — „(Az ecclesiában) *m̃ndenkör zengeni* kell az tanítók szavának.” — Kérdem: a hangsúlyos szókát itt *közetlenül* követi-e a határozott módon és csupaszon álló ige (*állának és kell*)? Nem követi.

De nyomosítsuk ebben a két mondatban a (szerintem) „közönbösek” osztályába eső fogalmak valamelyikét, olyat tudniillik, a mely, mint az értekező mondja, „se hideg, se meleg.” (I. fő-oszt.) Mindjárt meglátjuk, hogy az *ilyen* hangsúlyos szót, illetőleg szólamot nyomban követi az ige. Az leviták *állának* hozzá *m̃nd*. — Az tanítók szavának az *ecclesiában kell* zengeni *m̃ndenkör*. — Az ecclesiában az *tanítók szavának kell* mindenkor zengeni. — Látjuk azt is, hogy *mind, mindenkor* az *ilyen* szerkezetben is többféle szórendet követhetnek; csak az accentuálatlan ige előtt nem állhatnak itt közetlenül; továbbá: rendszerint hangsúlyosak (ige után is); kivételesen hangsúlytalanok. — Ime az értekezőnek e két példája (akár csak egyike is) teljesen igazolja mindazt, a mit erre vonatkozólag már az első cikkben kifejtettem (64. 65. l.). Világosan kitetszik itt a szerkezetek különbsége, a melyet a fogalmak nyelvtani sajátságainak különböző volta eszközöl; és alaptalan az értekezőnek abbeli állítása, hogy „az I. osztály megkülönböztetése egészen fölösleges”, és hogy „a II. osztály simpliciter nem létezik”.

Azt mondom tehát az ő szavaival, de egyetlen egy szó kihagyásával: Nemde világos, hogy a vitatott állítás (az enyém t. i.) való? És mondom folytatólag, ugyancsak az ő

szavaival, de nem negative: Valamint az is (világos), hogy tudjuk igen jól, mi a 'nyelvtani érték'; a z tudniillik, a melyet én állapítottam meg. Van még ezenkívül más (mondatbeli) nyelvtani érték is, t. i. az értekezőé. Hogy a z micsoda, nem tudjuk, valóban; az értekező maga sem tudja.

Idézi azután a II. 1. b) pontot (erősen igenlő szók: bizonyosan, inkább, mégis, megint sat.). Itt azt mondja magyarázólag, hogy 'ezek sem fogadnak el elsőrendű főszűlyt. (Hát van másodrendű főszűly is?). — Nálam nem 'főszűly' áll, hanem 'nyomaték'; ez pedig a hangsűly eszméjének teljes kizártával, mint mondtam, szűrendi mozzanatot jelent csupán; és az értekező mégis 'főszűlyt' mondat velem; tudja pedig, hogy ettől az ő műszavától elválaszthatatlan a hangsűly eszméje!

Azt állítja, hogy 'példáim jelölésében itt is azzal a következetlenséggel jártam el, a mellyel a II. 1. oszt. a) pontjánál; t. i. az ellentett parallel példákban az egyformán ritkított betűk különböző accentuálásra utasítanak. Ime, ezt: 'Ne hezen látlogatta meg', így kell érteni: Nehezen látogatta meg; ezt pedig: Minden bizonnyal meglátogatta, imégy: Minden bizonnyal meglátogatta'; — Kínos vergődés ez, tisztelt olvasóim; de át kell esnűnk rajta. Lássuk hát, miben áll 'következetlenségem'? Főntebb, az a) alatti példákban a minden, mind, azonnal szűkat én ritkítva írtam, az értekező pedig > jeggyel tűntette ki; tehát ő is egyformán accentuálta. És most azt kívánja, hogy itt az egyazon alosztályba eső, és egyformán nyomatos fogalmak egyikét (minden bizonnyal) ne accentuáljam! Ugyanezen példában ő hangsűlyozza az állítmány-egészítőt; a melyet én se itt, se a többi mondatokban (egy-kettő kivételével) nem accentuállok; mert célom csak az, hogy az igekötőnek, vagy másféle határozónak a szűrendi szerepére irányozzam a figyelmet.

Itt meg a beszéd természetéhez képest hangsűlyos is lehet, kétségen kívül; de minden bizonnyal még ez esetben se lehet hangsűlytalan. Accentuálja ezután maga az értekező is, ezt mondván; 'Ámde az utóbbit így is lehetne hangsűlyozni: 'Minden bizonnyal meglátogatta,' mi ellen (azt mondja) megint ért. tiltakoznék.' — Tiltakoznám? Mikor épen így és csakis

így accentuáltam ezt a mondatot, és az osztályokbeli mondatok legnagyobb részét! — Ez tehát megint a tényekkel ellenkező föltevésre alapított cáfolgatás. Azt képzei ugyanis az értekező, a mit később az 53. lapon ki is mond, hogy én az ige-előtti igekötőt (tehát itt a *meg-et*) mindig accentuálandónak vélem. Mondja is folytatólag: „Tanácsosnak látom hát semleges térre vonulni s oly példákat szedni, melyekben a kétséget okozó igekötő nem lábatlankodik. Van ilyen elég.” — Van bizonyjára; csakhog y ezek: „*bizony*nal tudom, *kétségkívül* vettetett” sat. semmit se bizonyítanak; és hogy épen olyanok kellenek ide, a melyekben az igekötő „*l á b a t l a n k o d i k*”, rectius: „*lábatlanná*” lesz, és nem mozdul el az ige elől; holott ez a máskülönben mozgékony, fúrge fickó, a köztünk nem vitás esetekben legott az ige mögé szokott ugrani.

Következik: II. 1. c) (munkám I. r. 36. 37. 1.) „*Is*-kapcsolta fogalmak. Ezek közül a rendszerint nem-nyomatosat nyomosítja is egyúttal ez a kapcsoló (és nyomosító) szó.” — Ezt a tételemet rendkívüli humorral kezdi bírál ni az értekező (26. §. 47. 48. 1.). Csak a folytatását idézem: „Nemde furcsa (így szól), hogy az *is*-t tárgyaló cikknek már legelső mondatában is rosszul van rendezve az *is*? Véleményem szerint így kell vala: „a rendszerint nem nyomatosat is nyomatosítja ez a kapcsoló szó. Mert itt” sat. — Az okoskodás után ismétlődnek *Medea* szavai: „*Video meliora*” sat; vagyis; az értekező maga mondja: „További megfontolással azonban azt is gyanítom, hogy a gáncsolt hely értelme ez: az *is* kötőszó nem csak kapcsol, hanem nyomosít is, még pedig minden fogalmat.” (Már ezt a négy szót az értekező adta hozzá). „Ez esetben (mondja) helyén volna az *is*, de aztán, ha így értette ért. (t. i. én), mit keres ott a „rendszeresen nem nyomatosat”? Hisz azt, a mi már magában „ab ovo” nyomatos, nem szükséges nyomosítani!”

Ime: az utóbbi okot, a mely világosan mellettem szól, és a melyet már többször fölhoztam, itt épen az értekező szalasztja ki. No’s ezzel engemet akar cáfolni? Abból, hogy a máris nyomatosat „nem szükséges nyomosítani”, természet-szerűen következik, hogy egyedül és kizárólag a nem-nyomatosat szükséges nyomosítani, azaz nyomatossá tenni; és

így annak a kimondása, hogy az *is* (vagy akármely más nyomosító szó) a nem-nyomatos fogalmat is nyomosítja: valódi képtelenség; mintha azt mondanók, például: „Áldott jó ember az: a szegényeket is istápolja!” — vagy: „Ez a derék orvos a betegeket is gyógyítja!” — Tehát: az „ab ovo” nyomatosat az *is* csak kapcsolja; a nem-nyomatosat pedig nemcsak kapcsolja, hanem egyszersmind nyomosítja is. Hát ide való az *is*; az értekező pedig tárgyaló cikkemnek e jó mondatát rosszra korrigálta. (Ugyanerre nézve l. IV. cikkemnek 207. l. első és második bekezdését.)

Ezután megtámadja szabályomat, mely szerint: az *is*, a szerint a mint egyes fogalmakat vagy egész mondatokat kapcsol össze, nagyrészt különböző szórendre ad alkalmat. Azt állítja: „1) hogy az *is* tulajdonképp nem kapcsol, hanem csak szaporít; 2) se nem kapcsol, se nem szaporít egész mondatot.” — A föntebbi szabályt, a melynek lényegét illetőleg köz megállapodás van nyelvészetünkben, nem szükség magyaráznom. Azt, hogy az *is* fogalmat „szaporít”, mint e köztöszónak különleges működését jelölő kifejezést nem kifogásolnám, ha az értekező a kapcsolás eszméjének a rovására nem minősítené így, és a szóban forgó szabály ellen fegyverül nem használná. Így azonban ki kell jelentenem, hogy az *is*, úgy a mint az értekező taglalásaiban szerepel, ezek körében csak a szót „szaporítja”.

Az értekező szerint: „Szólamra ugyan vonatkozik az *is* szélitiben, de mondatra sohasem”. Lássunk például, az ő saját mondatai közül egyet, a mely szerint: „(az igekötőket.) *mi d ű n t ű d o t t k ű r ű l m é n y t j e l ű l n e k i s*, (szintűgy nehezűnkre esik bátor bitorlott helyűktől megfosztani” — 34. l.). — Kérdem: itt a (tudott kűrűlműnyt) *s z ű l a m r a* vonatkozik-e az *is*, és nem az igével teljesen befejezett *m o n d a t r a*? A kűvetkező szerkezetben *s z ű l a m r a* vonatkoznűk, igen is: „(Igen jű lesz), ha ezt a *m á s í k k ű r ű l m é n y t i s* eszűbe juttatod.

A 27. §-ban megint leginkább csak pusztán álló ige szerepel; és a hol állítműny-egűszítűje van is, ez csak a parancsolű műd miatt kűrűl hűtra; pl. *Ěredeti áldozatok*

is mutattassanak bé. — A *kitött* kenyerek asztalát *is takarják* bé kék borítékkal. — Ezt követik (49. l.) bővített állítmányú mondatok, a melyekben (egyttől-egyig) *i g e k ö t ő* vagy *m á s* igemellék áll az *is*-es fogalom és az ige között; és az értekező ezekkel is az *én* állításomat akarja cáfolni; pl. A *magodat is megszámálhatja*, *azt is neked* adom a munkáért (‘neked’ hangsúly nélkül!). — *Most is hozzá*m ragaszkodik a férjem (‘hozzám’ accentuálatlan!) sat. — Mondja azután a 28. §-ban: ‘Ha mind ezekben sőt ért. minden példájában a kijelölt szavak és szólamok nem viselnek elsőrendű hangsúlyt (mondat főaccentusát), úgy egy szó sem visel a magyar mondatban’ sat.

Ime ‘elsőrendű hangsúlyt’ említ, mintha *én t a g a d - n á m* azt, hogy ezek a szavak és szólamok *i l y e n* hangsúlyt viselnek. Mire mutat ez az eljárás? Arra mutat, hogy az értekező az *én* taglalásaimat itt is épen úgy, mint az előző pontokban, nem az *én* nyelvem, hanem a magáé szerint értelmezi. Itt egy szuszra említi az ‘elsőrendű hangsúlyt’ és a ‘mondat főaccentusát’; pedig amazzal az *is*-es fogalom, szerintem, ige után is állhat; ‘főaccentussal’ ellenben (‘főhangsúly’, ‘fősúly’ is az értekező szerint) okvetetlen az ige előtt kell állnia. — Az *én* példáimban a fogalmak, sőt még a külön vett *is*-es kifejezések is, különböző szereplésük szerint, különbféle elrakást eszközölnek, mindamellet is, hogy *elsőrendű hangsúly van rajtuk*; és az értekező ezzel szemben mit mond? azt erősíti, a mit senki se tagad, hogy az *is*-es szók és szólamok mind nála, mind nálam: ‘elsőrendű hangsúlyt viselnek.’ Ez épen úgy hangzik, mint ha valakinek abbéli észrevételére, hogy: ‘Pali fázik; pedig vastag bunda van rajta’, a másik föl-szólaló azt mondaná: ‘Hát nem vastag a bundája? No, ha Pali nem visel vastag bundát, akkor egy ember sem visel a magyar hazában!’

Az értekezőnek e §-t megelőző példáiban itt is, mozgó határu szólamok’ szerepelnek; és a határváltozást nemcsak igekötők, hanem más igemellékek is eszközlik. Álljon itt két példa: A *fiám* natragulyáit *is el*veszed-e? (1. Móz. 30. 13). — Az *úr* felhője *is rajtok* lőn (4. Móz. 10. 34). — Az állítmányegészítők e szerint mind az igekötők sorsára

jutnak, vagyis (l. a 36. l.): „a különben rájuk eshető hangsúlyt a határozójuk veszi magához“ sat. — A 28. §. további folyamában az értekező „badarságnak“ mondja azt, a mit én írok, „hamis állításom kommentárjául“; ezt tudniilik: „Elsőrendű nyomatékot csak az a fogalom kaphat, a melyhez az *is* mondatkapcsolás végett csatlakozik, és a mely az illető mondatban amúgy is (t. i. *is* nélkül) különösen ki van emelve.“ E szerint tehát mégis csak „k a p h a t“ olykor (mondja ő); holott főállításom szerint: „s o h a s e k a p h a t“. Vemhes vagy nem vemhes?“

Feleletem: Nem badarság az, a mit írtam; és nem hamis az az állításom (főállításom): hogy az *is*-től kapcsolt fogalom soha se kap ige-jelezte nyomatékot. Ott is ritkított betűkkel van írva e szó: „fogalom“; mert ezen sarkallik az egész. Példáimat figyelembe sem veszi az értekező; pedig világosan kitűnik belőlük, hogy ez: „soha se k a p h a t“ (elsőrendű nyomatékot) a fogalom-kapcsolásra, az pedig, hogy: „k a p h a t“, a mondat-kapcsolásra nézve áll. Az utóbbi műszót is ritkítva írtam ki ugyanott. Az ide vonatkozó tíz példából hármat sorolok elő:

Is-kapcsolta fogalmak:

(Azután a körben találkoztak);
ott *is* összetűztek.

(No s az öcséd?) Azt hallom:
ő *is* rendbe hozta dolgait.

(A másik út göröngyös); de
a z o n *is* visszajött egyszer.

Is-kapcsolta mondatok.

(A klubban találkoztak); ott
is tűztek össze legelőször.

(Később ő vette át az ügyet);
ő *is* hozta rendbe; nem az elődje.

„(A mely úton jött volt), a z o n
is jött vissza.“ (Arany ■ Toldi szerelme 405. l.)

A szórendváltás itt kézzelfogható; nem kell magyaráznom. Higyje el az értekező, hogy ezt a kérdést: „Vemhes vagy nem vemhes?“ kár volt tennie, és a „badarságot“ is jobb lett volna nem pengetni.

„De halljuk tovább: (így folytatja tételeim idézését): „Mondatkapcsoló fogantyúnak (*quid hoc?*“ — kérdi. Feleletem rá: „L. a szótárakat.“) az *is* csak olyan alakot („szót“ — mondja ő; de nem fogadom el) választ, a mely már is többé-kevésbé nyomatos, akár a mondat céljához mérve nyomosított, akár „ab ovo“ nyomatos kifejezés.“ — „A tények (így szól), ezt sem igazolják.“ — Igazolják pedig; ime: (A klub-

ban találkoztak); $\overrightarrow{\text{ött}}$ $\overrightarrow{\text{is}}$ tűztek $\overrightarrow{\text{össze}}$; — $\overrightarrow{\text{is}}$ nélkül is nyomatos az „ $\overrightarrow{\text{ött}}$ ”: $\overrightarrow{\text{ött}}$ tűztek $\overrightarrow{\text{össze}}$. — ($\overrightarrow{\text{Ö}}$ vette át); $\overrightarrow{\text{ő}}$ $\overrightarrow{\text{is}}$ hozta rendbe; — $\overrightarrow{\text{is}}$ nélkül: $\overrightarrow{\text{ő}}$ hozta rendbe; (nem az $\overrightarrow{\text{előd}}$ je). Sőt igazolja, a mit az értekező bizonyosan nem akart, az $\overrightarrow{\text{ő}}$ saját példája is; „a $\overrightarrow{\text{mágo}}$ dat $\overrightarrow{\text{is}}$ megszámlálhatod”; és hiába magyarázgatja $\overrightarrow{\text{ő}}$ ezt a mondatot; mert ebben az $\overrightarrow{\text{is}}$ fogalmat kapcsol, az én szabályom pedig mondatok kapcsolására vonatkozik. Igaz ugyan, hogy az értekező ezt a különbséget nem ismeri; de erről ez az általánosan elismert szabály nem tehet.

A 29. §-t ezen kezdi: „Elég a rostálásból.” — Nagyon is elég, valóban! De azért ezután is figyelmére méltatja $\overrightarrow{\text{is}}$ -es példáimat olyanképen, hogy összekeveri a mondatkapcsolást igazolókat a fogalomkapcsolásra vonatkozókkal (50—53. l.). — A t. k. addig elemzi a *ha... is* (föltételesen megengedő) kötőszónak a szepelését, és cáfolgatja a N. Szót. cikkét (III köt. *is.*), a mely kifogástalanul magyarázza ezt a mondatot: *Nem bánom, ha életemet kockáztatom is*, — a mig végre a következő állítást nem bocsátja világgá: „Sőt a példabeli $\overrightarrow{\text{is}}$ éppen nem vonatkozik a „Nem bánomra”, hanem az odagondolandó szólamra, imígy: „ha *nem csak más veszély fenyeget, de* életemet kockáztatom *is.*” — A *nem csak...* előre van bocsátva; és $\overrightarrow{\text{ő}}$ mégis *ig*e után teszi az $\overrightarrow{\text{is}}$ -t, és nem az *életemet* után, imígy: *Ha (nem csak..., hanem) életemet is kockáztatom?*! Ehhez nem fűzök további észrevételeket; valamint ahhoz sem, a mi nyomban követi (52. 53. l.). De az olvasónak azt is szíves figyelmébe ajánlom; mert a példák szembeötlővé teszik a különböző jelentések összevetését.

A 29. §. vége megmondja, „mi okozta tévedéseimet? Egyszerűen az, hogy azt vélem az igekötőről, hogy, valahányszor *ige* előtt áll, mindig rajta van a mondatsúly. — „*Hinc illae lacrimae!*” — Eddig az értekező. Munkám I. részében (35. 36. l.) azt mondtam, hogy a pozitív természetű fogalmat követő állítmány, a körülményekhez képest, hangsúlyos *is*, hangsúlytalan *is* lehet; példák: *Mit tettél a házakal?* Fel: *Mind a kettőt eladtam*; és: *Melyiket adtad el?* *Mind a kettőt eladtam.* — Ugyanezt taglaltam a II. részben

is (7. §. 8. pont 34. 35. l.) és példákkal világítottam meg. Az osztályokbeli példákban az igekötők és másféle állítmányegészítők csaknem mind accentuálatlanok. És én az értekező szerint mindamellett is „azt vélem” sat. — Nem hinné az ember, ha nem olvasná! Tehát *hinc illae lacrimae?* — Az értekezőnek szóban lévő fölfedezésére im ezt mondom: *Lacrimae mihi laetitia manant.*

A 30. §-ban az értekező a II. 2. alosztályába eső *kettős természetű (ingadozó)* szokat bírálja. Sok kifogása van példáim ellen. „Általános az, hogy azok egyen kívül” (kettőn kívül), mind csináltak, melyeket én szerkesztettem úgy, hogy tanúságul szolgáljanak állításomnak” sat. — „Ő ugyan nem utasít vissza minden csinált példát, de megkívánja, hogy a mondat körülményei adva legyenek” sat. — „Idézett példánál e nem szükséges, mert az egész helyet utána lehet olvasni s ott a kívánt körülményeket meg lehetni” (54. l.). — Erre azt felelem, hogy egymással szembeállított példa, azaz mondatpár nálam tíz van (I. r. 38. l.); és az első pár kivételével mindegyiket rekeszjelbe tett magyarázó szavak, többnyire egész mondatok kísérik. De ez nem elég az értekezőnek. Hát ő nem olyan példákat idéz, a melyek „úgy vannak szerkesztve, hogy tanulságul szolgáljanak az ő állításának?” Hogy az idézés nem biztosíték a siralmas hangsúlyozás ellen, mutatja az értekező részéről számos példán végbevitt accentuálás. — Főntebbi okoskodása egyik példám vizsgálata után ismétlődik az 55. lapon és azon végződik, hogy ő: „csak állításaimat szellőzteti” sat. — Hát ezt is szépen köszönöm. *Difficile est . . . !*

Térjünk vissza oda, a hol a bírálat az egyik (első) példámat kifogásolja, és ezt mondja: „Lehet főnyomaték nélkül”, írja ért. „Bá t r a n fölléphet akárhol is”, és főnyomatékkal: „Bá t r a n lép föl a színpadon.” Szerintem mondva tehát az első „bátran” inchoativum és ért. így kívánja accentuáltatni: „Bátran fölléphet akárhol.” — Dehogy kívánom így. Hogy tehet föl ilyesmit, mikor „bátran”, épen úgy, mint a többi (kettős természetű) szó mindkét oldalon ritkított betűkkel van kitéve?! E szerint hiába magyaráztam az I. r. 5. lapján olvasható jegyzetben, és szintűgy hiába ismételtam a 34. lapon azt, hogy „a nyomosítást (tehát a hangsúlyt) csak a ritkított írás, vagy a > jegy tünteti ki.” — A bírálómtól

kijavított (?) accentuálás ez: *„Bátran fölléphet akárhol.“* Tehát ritktás helyett > áll a *„bátran“* fölött. *Gehüpft wie gesprungen!* — Az értekező, mint látom, most sem tudja, hogy ez: *„visszautasítja a főnyomatékot“*, az én terminológiám szerint (akár helyes, akár helytelen) azt jelenti, hogy az illető (ab ovo¹ nyomatos, és így hangszúlyos) fogalom *„nem kívánja az igét közvetlenül maga után“* (*bátran fölléphet*); ez pedig: *„elfogadja“* vagy *„megkívánja a főnyomatékot“* a. m.: *„elfogadja“*, illetőleg *„megkívánja“* az igét közvetlenül maga után (*bátran lép föl a színpadon*). Hát most újra megmagyaráztam az értekezőnek.

Hátralevő osztályaim *„rostálása“* ép oly sikerült, mint az eddig elsoroltaké. A bírálat végén még egyszer visszatér az értekező a (mint mondja) *„rejtélyes nyelvtani értékre“*, és kimondja reá Dániel prófétával: *„JÉKEL: megmértetttél a mérő serpenyűben és heával találtattál“* (56. l. alul). — Most, hogy IV. cikkemből (203. l.) megtudhatta a közönség, hogy az a nem annyira *„rejtélyes“*, mint inkább soká *„rejtődzött“* nyelvtani érték (az első t. i.) hol és mikor született és ki volt létrehozója, vagy legalább is első hirdetője: a *Jékel*-re egyszerűen azt mondom: *Amen*.

Utána jártam az értekező több (idézett) példamondata *„körülményeinek“*, hogy bizton megállapíthassam: helyese vagy helytelen a hangsúlyozás? — A 49. lapon fölhozottak közül a már korábban megróttak sorát kiegészítőleg a következőket iktatom ide körülményestül:

(*Tölts-bé a menyegző napjainak hetét*): és > azt-is neked adom (*a munkáért, a mellyel* sat. 1. Móz. 29. 27). — Itt *neked* nincs hangsúlyozva. Ez hiba. — (*És harmadszor fogada méhében és szüle más fiat és monda*): > Most-is hozzám ragaszkodik a férjem (1. Móz. 29. 34.) — A *hozzám* szónak itt hangsúly dukál. Hangsúly nélkül csak a következő szerkezetben állhatna: *Most is ragaszkodik hozzám.* — (*Megajándékozott engem Isten jó ajándékkal*): > ez úttal-is velem lészen a férjem (1. Móz. 30. 20.) — *Velem* itt nem lehet accentuálatlan. — (*Felellyed: a te szolgádé, Jakabé*); > maga-is utánunk jó (1. Móz. 32. 18. 20.); — *Utánunk* itt hangsúlyt kíván. — (*Hogyha engem nem hallgattok* sat.): > én-is ezeket cselekszem néktek: (*Hamar meg-látogatlak titeket szükséggel* sat. (3. Móz. 26. 16.) — Hogy hagyhatta accentus nélkül a bün-

tetésekre már eleve figyelmeztető *ezeket* szót?! — (*Hogy-ha így sem akarjátok bé-venni a fegyelmet, hanem ellenem jártok*): *én-is ellenetek járok* (3. Móz. 26. 24.). *Ellenetek* itt hangsúlyt kíván.

Világos e szerint, hogy e példákban épen azok a fogalmak nincsenek hangsúlyozva, a melyek *az ige accentusát* kétségtelenül *átveszik*, ugyszólva *eltulajdonítják*. — Ha már megvan az értekező elméletében az a hiba, mely szerint ige előtt csak egy mellék kap mondatsúlyt, még nagyobb hiba az, ha ez az egy accentus nem is oda esik, a hol a mondatnak a súlypontja van, t. i. az igének legközelebbi mellékére (a mikor ez valódi *specifikáló* fogalmat jelöl), hanem a súlypont körén kívül álló távolabbi mellékre. Magától érthető, hogy e távolabb álló (*is-es*) mellékek mindegyike szintűgy hangsúlyos; és ezeket sem szabad hangsúly nélkül hagyni. De a *főntebbiek* accentuálásának elmulasztása vétség az értekezőnek saját elmélete, saját taglalásai ellen.

Már csak a *bunkó* van hátra. Munkám I. r. 27. lapján a t. k. ezt mondtam: „A mikor legelőször hallottam valakitől, hogy a „Heureka elvei szerint: „a magyar mondat alakulása az illető szónak ilyen vagy amolyan hangoztatásától függ“, — nagyon meglepett ez a magyarázat, és azt kérdeztem magamban: „Hogy lehet ez? Hát kottából tanuljuk a magyar szórendet?“ — Ez a mondatom, az értekező nézete szerint „bunkó, mellyel a hangsúly tekintélyét agyon akarom ütni.“ — Folytatólag ezt mondja rólam; „Aggodalma a Petőfi „Juhászát, juttatja eszembe: *Elkeseredésében mi telhetett tőle? Nagyot ütött botjával a számár fejére!* — De bizony se Fogarasi se én nem nyújtjuk a fejünket oly türelmesen akárki botja alá, s ha tennők is, a bot törnék belé.“ (10. l.)

Én tőlem e szerint csak bunkóütes telt ki; s a hangsúlyt csak efféle módon tárgyaltam?! — De hagyjuk ezt, és lássuk (itt csak vissza mutatok az „akadémiai érték“ definíciójára és a fejemhez vágott „badarságra“), mit mond az értekező az 59. lapon a 2) jegyzetben? Csak mellékesen említtem itt, hogy a mit én munkám I. r. 32. lapján a 8 §. végén egy mondatpárt elemezve mondok, az — az említett jegyzetben erősen accentuált hite szerint — mind ellenem és világosan ő mellette szól. Hát ezt a fejtegetésemet is épen oly jól fogta

föl, mint a többbit. De nem ez itt a fődolog, hanem a következő két végsor, a mellyel elbúcsúzik tőlem: „Én pedig azt kérdelem, miért... hát ért. azt a biztos és kipróbált kalaúzt, és miért fut oly szeke után, a mely nem akarja fölvenni?” — A pontokkal jelölt „állítmányt” resteltem kiírni; és csodálkozom, hogy az ilyen kifejezés megjelenhetett az „A k a d. É r t e k e z é s”-ekben. — Ez a két végsor már magában véve is beillik vastag bunkónak. Ebben a költői képben tehát az értekező a juhász. Ő forgatja a bunkós botot. Tartsa meg, hogy újra használhassa „elkeseredésében”; mert: „*haldoklik babája,*” a kit úgy hívnak hogy: „Szórend és accentus.”

Itt vége szakad a vitatkozásnak. — Még csak a szóban forgó kérdés vizsgálatánál irányadó szempontokról kívánok röviden szólni. A magyar szórend elmélete megállapításáról volt a szó. Szabad-e a nyelvbeli előadásnak akármelyik mozzanatát is más alapra állítani, mint az illető nyelvnek a természetére és törvényeire? A nyelvtudomány elveinek megsértése nélkül nem szabad. Ez általános elvek uralma alól egy nyelv sem vonhatja el magát. E cáfolhatatlan igazságból szükségszerűen következik, hogy még a legkissebb szócska sorakozásának is csak belső oka lehet, vagyis olyan mozgató erő, a mely az illető nyelvnek természetében gyökeredzik. A nyelvtani igazságot tehát ott kell keresnünk, nem pedig olyan külső tünetben, a milyen a szónak a hangoztatása vagyis a hangsúlyozás.

A magyar nyelvnek különleges sajátosságát teszi az a szórendi mozzanat, mely szerint az ige számosságának a fontosságát az elrakásban azzal tünteti ki, hogy az ilyen fogalomnak közvetlenül utána sorakozik. A hangnyomaték, mint a fontosságnak élőbeszédben érvényre jutó kifejezője, mindez esetekben hasznos szolgálatot tesz a magyar beszédnek. Ha ez a szórendi mozzanat minden esetre kiterjedne, akkor a szók rendének fönnehlített belső oka, minden kétséget kizárólag, a fogalmak fontossága volna. De a nyomatos fogalmak másik része nem ezt a szórendet eszközli. Az egyformán erős accentussal szemben különböző szórend keletkezik; úgy hogy a fontosságra és hangsúlyra való kizárólagos figyelés okvetetlen hibás elrakásra ad alkalmat.

A nyelvészetnek tehát a szavakat rendező ,vis motrix' kutatásában mélyebbre kellett hatolnia. Föl is lelte az illető kifejezések különböző sajátságaiban, a melyeket én a ,nyelv-tani érték' tág keretébe illesztettem. A csoportokra osztás és ezeknek egybevetése kézzelfoghatóvá teszi a különféle elrakást és az okát, t. i. a mozgató erőt is egyszersmind. Ez szilárd alap; ez biztos kulcs; és e kulcsnak a kezelése, tekintve szórendünk kényes természetét, könnyű valóban. Hogy elméletemnek a lényege, mint a mely nyelvtényekre támaszkodik, alapos kifogás alá eshetnék, attól nincs okom tartani. Más a csoportosítás módja, a műszavak választása, a magyarázat sat. Ez mind hibás és hézagos lehet dolgozatomban; a miért is köszönettel fogadok minden figyelemztetést és útbaigazítást.

G y ő z z ő n a j o b b.

JOANNOVICS GYÖRGY.

IRODALOM.

Négyesy László verstani munkái.

A Középiskolai tanáregyesület budapesti körének 1887. nov. havában tartott szakosztályi ülésében Négyesy László verstanát ismertetvén, a ritka alapossggal és egyszerűséggel írt művet, mint kiváló figyelemre méltó jelenséget mutattam be.

Négyesy azon az úton, melyre verstanának közrebocsátásával lépett, kitartó buzgalommal halad előre, első művét két ujabbal: ,A magyar vers' s ,A magyar verselmélet kritikai története' címűekkel toldotta meg s legújabbán a Kisfaludy-társaság megbízásából dolgozik egy verstani művön, melynek a bemutatott részlet alapján a nevezett társaság a kitűzött pályadíjat előre odaitélte.

Mind ebből kitűnik, hogy Négyesy a verstani kérdésekkel nemcsak mellékesen foglalkozik, mint előzői tán kivétel nélkül, hanem hogy erejének s idejének java részét teljes odaadással a magyar verselmélet alapos kifejtésének szenteli; s így reményünk lehet, hogy fáradozásainak sikerülni fog a magyar verstant határozott, tudományos alapra fektetve s a számtalan versalakoknak lehetőleg teljes rendszerét kifejtve, végre biztos világosságot gyűjtani ott, hol eddig a kutatók legnagyobb része sűrű homályban tapogatódzott.

Ily reményekkel biztató munkásság bizonyára megérdemli, hogy eredményeivel kissé behatóbban foglalkozzunk, s a számos jó mellett, mellyel Négyesy műveiben találkozunk, az itt-ott még fölmerülő tévedéseket és fogyatkozásokat is kimutassuk. Bizonyos vagyok benne, hogy Négyesy, ismeretköre folyton tágulván, eddig már maga is fölismerte rendszerének egyes hiányait, s így észrevételeim, melyeket a dolog érdekében szükségeseknek tartok, legkevesbbé sem fogják meglepni. Ha nézeteink ismét találkozni fognak, mint már eddig is sokban, annál jobb; ha nem, az az eredménye tán meglesz fejtegetéseimnek, hogy az eszmék tisztázására eszközül fognak szolgálni.

A mi először is a verstani elveket illeti, melyek Négyesy általános verstanában kifejezést találnak, azokról föntnevezett ismertetésemben, mely a „Középiskolai tanáregyesület Közlönyének” 1888. januári számában meg is jelent, főbb vonalakban már szólottam. Ugyanezen elvekkel találkozunk „A magyar vers” című műben is, csak bizonyos irányban bővebben kifejtve; azért helyeslő észrevételeimet nem tartom szükségesnek ismételni, hanem egyenest áttérek azon pontok megbeszélésére, melyekkel szemben eltérő nézeteim vannak. Egyenlő alapon állván, az ellentétek nézeteink között, úgy hiszem, nem lesznek kiegyenlíthetetlenek.

Az első, miben Négyesy nézetem szerint nem találta fején a szeget, az az ütemnek és verslábnek egy kalap alá foglalása. Szerinte a mértékes versekben nemcsak a dactylusok és anapaestusok, hanem a trochaeusok és jambusok is külön-külön csak olyan ütemet képeznek, mint a magyar versalakokban az 1—4 tagú ütemek. Ezen fölfogás mellett nem sokat nyom a latban, ha Négyesy, nagyon helyesen, azt tanítja, hogy minden verssor ütemekre oszlik. Mert ha a klasszikus versekben egy-egy ütem csak annyi, mint egy-egy versláb, a hangsúly alapján készült magyar versekben ellenben az egyes ütemeket nem nevezhetjük egyszersmind verslábaknak is, megint csak odajutunk, hogy amott verslábakra, emitt pedig ütemekre oszlanak föl a sorok; a mely megkülönböztetés bármily szokásos, mégis határozott tévedésen alapul.

Nyilván való dolog, hogy a görög metrika szerint a trochaeusi és jambusi sorokban rendszerint két-két versláb

tesz egy-egy ütemet, melyben csak az első lábnak van erős iktusa, s a hol a sorok közepén vagy végén egy ütem csak egy teljes vagy csonka verslábból áll, ott annak szótagjait egyrészt a szokottnál tovább hangoztatjuk, másrészt kimondásuk után akkora szünetet tartunk, a mennyi időt a megelőző teljes ütem hangoztatására használtunk.

Ugyanezt látjuk a tulajdonképeni klasszikus versalakokon kívül a rimes trochaeusi és jambusi soroknál is. S hogy mily fontos a versalakok szabatos megkülönböztetésére nézve az említetteket szem előtt tartva be nem érni azzal, hogy az egyes sorokat csak verslábaik száma szerint jelöljük, annak világos kimutatására elégséges, ha az úgynevezett jambusi trimetert és az alexandrinust egymással szembeállítjuk. „Verstani vezéreszmék” című értekezésemben ezt egy ízben már megtettem; de úgy látszik, még mindig nem fölösleges a dolgot újabban demonstrálni. Az alexandrinus (eredeti alakjában, nem a mint nálunk kifejlődött) épen úgy hat jambusi lábból áll, mint a jambusi trimeter, mellyel a görög tragédiákban találkozunk. Mégis milyen nagy közöttük a különbség! A trimeter három ütemre oszlik s így három erős hangemelkedés van benne s az egyes ütemek közbe eső szünetek nélkül követik egymást, mint pl. a következő sorban:

Iszméne drá | ga testvér, tudsz | -e oly csapást.

˘ ≅ ˘ ˘ | ˘ ≅ ˘ ˘ | ˘ ≅ ˘ ˘

Az alexandrinus ellenben négy ütemre oszlik, melyek közül az első és harmadik két-két jambusi lábból áll, a második és negyedik pedig egyből, s így nem az első, harmadik és ötödik lábának arsisban lévő szótagján van erős hangsúly, hanem az első, harmadik, negyedik és hatodik lábén, s a harmadik és hatodik láb után határozott ideig tartó szünet van, úgy hogy sem a sor első feléről a másikra, sem egyik sorról a következőre nem lehet minden megszakítás nélkül áttérni. Ilyenek pl. a következő sorok:

Hol népes ház | sorok || jelzék az ú | takat,
Ott vad moraj | között || fut gyilkos á | radat.

˘ ≅ ˘ ˘ | ˘ ≅ || ˘ ≅ ˘ ˘ | ˘ ≅.

Ezekben, helyesen olvasva, a különbséget a fönt idézett trimeterrel szemben, úgy hiszem, nem nehéz észrevenni.

A mit az alexandrinusról mint jellemzőt meg szoktak jegyezni, hogy t. i. közepén sormetszet van, az a nevezett sornak lényegét nem fejezi ki teljesen. Mert végződhetik a trimeterben is a harmadik lábbal valamely szó, azaz lehet ott sormetszet, csakhogy utána nem tartunk szünetet s a rákövetkező lábnak nincs erősen hangsúlyozott szótagja, mely sajátságokkal az alexandrinusban találkozunk.

Az úgynevezett mértékes és a hangsúly alapján készült versek tehát a főbb ritmikai sajátságokra nézve teljesen meg-
egyeznek egymással. Még csak az sem a mértékes versek kizárólagos jellemvonása, hogy a két-két jambusból vagy trochaeusból alakult ütemekben két kiemeltebb (erősebb és gyengébb nyomatékú) szótag van; mert a hangsúly alapján készült sorok négytagú ütemeiben szintén van az első szótagon kívül a harmadikon is némi hangsúly. Erről azonban jobb lesz hallgatnom, nehogy jóakaróim megint olyasmit olvassanak ki szavaimból, miről még csak nem is álmodtam. Milyen sokban megegyezik a mértékes versek legnagyobb része a hangsúlyosokkal (rövidség kedvéért már csak így nevezem), azt legjobban észrevehetjük, ha trochaeusi sorokat hasonló hosszúságú hangsúlyosokkal egybevetünk, úgy hogy önkéntelenül is az a kérdés támad bennünk, vajjon miben is különbözik egyik-másik magyar alaknak nevezett vers holmi nem egészen hibátlan trochaeusi verstől! vagy tán nem is mind igazi magyar alak, mit olyanul szoktak föltüntetni? Ime Kisfaludy Károlynak következő trochaeusi sorai:

Ólom lábon | jár az ellen
Bús a bajnok | élete,
Harcmoraj kell | a magyarnak
Hogy viduljon | érzete.

Van-e kirivó, nagyon is fölötlő különbség köztük és a Himfy-vers négy első sora között? Pl:

Hallottam én | szép szavának
Ezüst hangját | zengeni,
Philoméla | panaszának
Hangja nem oly | isteni.

Pedig az utóbbit általában a hangsúly alapján készült magyar versalakok közé szokták sorozni. S ezzel elérkeztem egy másik ponthoz, melyre nézve szintén nem tudok Négyesyvel egyetérteni.

Négyesy a magyar költőktől művelt versalakok között három csoportot különböztet meg: klasszikus, nyugot-európai és magyar versalakokat. Az első csoport alá a tulajdonképeni időmértékes (rím nélküli) alakokat sorozza; a második alá a rímes trochaeusi, jambusi, dactylusi és anapaestusi verseket; a harmadik alá pedig mindazon versalakokat, melyekben páros részű ($\frac{1}{4}$ vagy $\frac{3}{8}$) ütemeket találunk, s a vers iktusául a beszéd hangsúlyos részeit használjuk. Ez elosztás egyrészt ^{Yn} egészen szabatos, mert a magyar versalakok körét a kelletinél tágabbra szabja; másrészt teljesnek sem mondható, mert több, igaz hogy ritkább, versalakot egészen kizár.

A nyugot-európai, úgynevezett mértékes-rímes versalakok nálunk, véleményem szerint, legnagyobb részt mint a német költészetben divatozó formák utánzatai honosodtak meg. A német versekben a ritmus szoros összefüggésben levén a szavak és mondatok természetes hangsúlyozásával, úgy azonban, hogy a hangsúlyozott szótag többnyire némi időmennyiségi különbséget is tüntet föl a súlytalanul szemben, a német versalakok utánzói közül egyesek inkább a soroknak természetes, fülbemászó hangsúlyos ritmusát érezték ki s törekedtek utánozni; mások ellenben azt a hasonlatosságot, mely a német versek súlyos és súlytalan szótagjainak szabályszerű váltakozásában a görög-római versalakok ritmusával szemben mutatkozik. Ez áll főleg a trochaeusi versekre nézve, melyeknek ritmusa a magyar beszéd természetes menetével leginkább egybevág. Így keletkeztek a majd több, majd kevesebb joggal trochaeusiaknak nevezhető versek, melyek később a népies irány befolyása alatt mindinkább fölszabadultak a mérték igája alól, s mint ilyenek verstanainkban általában a magyar versalakok közt foglalnak helyet; ámbár elég van köztük olyan, melyre nem magyar népdal szolgáltatta a mintát.

Hogy a trochaeus eredeti értelmében $\frac{3}{4}$ vagy $\frac{3}{8}$ -nak felel meg, azon hangsúly alapján készült versalakok pedig, melyek véleményem szerint német trochaeusi versek utánzásából eredtek, $\frac{1}{4}$ -et vagy $\frac{1}{8}$ -ot tevő ütemekből állanak, ez

csak látszólagos ellenmondás, melyet eloszlatni épen nem nehéz. A német trochaeusok ugyanis csak akkor felelnek meg $\frac{3}{4}$ -nek, ha háromtagú lábakkal vegyest fordulnak elő, mert ilyenkor első szótagjuk annyit ér, mint a háromtagú lábnak két szótagja. Pl.

Freude soll | j e d e s | auge ver | kl ä r e n,
D e n n d i e | k ö n i g i n | z i e h e t | e i n.

Ha azonban tisztán fordulnak elő a trochaeusok, párosával képezve egy-egy teljes ütemet, akkor két-két trochaeus $\frac{4}{4}$ -nek vagy $\frac{4}{8}$ -nak felel meg, csak úgy, mint a magyarban a négytagú ütem. Dallamuk lehet azért $\frac{3}{8}$ vagy $\frac{3}{4}$ ütemű is; de van sok ilyen versnek $\frac{4}{4}$, $\frac{4}{8}$ vagy $\frac{2}{4}$ ütemű dallama is, mint pl. Göthe ismert versének:

Sah ein knab' ein | röslein stehn,
Röslein auf der | heide. Sat.

Vessünk csak egybe néhány magyar, hangsúly alapján készült sort, hasonló német trochaeusi sorokkal:

Todte gruppen | sind wir, wenn wir | hassen, / 2
Götter, wenn wir | liebend uns um | fassen. Schiller.

és: Illatosabb | napfényesebb | róna,
Mintha nem is | ez a napja | vóna. Arany.

vagy: Gläser klingen, | nektar glüht
In den vollen | becher, / ?
Und ein trunk'nes | götterlied
Tönt im kreis der | zecher. Körner.

és: Kívül belül | maradjon
Békében az | ország,
A vásárra | menőket
Sehol ki ne | fosszák. Arany.

A hasonlóság közöttük, úgy hiszem, elég szembeszökő, a magyar sorok pattogósabb voltát természetesen leszámítva.

A többi mértékes-rímes verseknél sokkal kevésbbé vesszük észre a német hangsúlyos ritmus utánzásának s a magyar népies formák föllelevenítésének mértékبontó hatását. De azért találunk elvétve már Faludynál is egyes verseket,

melyek háromtagú ütemeikkel dactylusokhoz hasonlítanak, iktusokat azonban nem hosszú, hanem hangsúlyos szótagok szolgáltatják. Legismertebb ezek között a „Forgandó szerencse” című:

Fortuna | szekeren | okosan | ülj.

Legújabban már sűrűbben találkozunk hasonló méretű versekkel, névszerint magam is tettem ez irányban számos kísérletet még ütemelőzős sorokkal is, s úgy hiszem nem épen eredménytelenül. Ilyen sorok pl:

X Levélke | száll a | szülői | házhoz,
Sorai | sóhaj, | betűi | köny.

vagy:

A Borostyán | iszalag | futóka | komló
Magányos | kertilak | falára | omló.

vagy:

Óh | haljon el | ajkai | don
A | hazug szó, | mielőtt | megszüle | tett.

Az ilyen sorok ütemei bár némileg a dactylusokhoz hasonlóak, nem $\frac{4}{8}$ -nak, hanem csak $\frac{3}{8}$ -nak felelnek meg, vagyis az úgynevezett ciklikus-dactylus jellemével bírnak; a mint a német versek dactylusai is többnyire ciklikusok, s csak olyan sorokban $\frac{4}{8}$ értékűek, melyek határozottan görög minták után készültek.

Legkevésbé engedtek a hangsúlyos ritmus befolyásának a jambusi sorok. E befolyás főképp csak abban mutatkozott, hogy sokat vesztek eredeti tisztaságukból főképp az ötvenes és hatvanas években, midőn sokan a magyaros verselésben nem láttak egyebet, mint a legkülönbélebb költői szabadságok minél nagyobb mértékben való alkalmazását.

Így találunk még Aranyánál is ilyen jambusi sorokat:

A s u | hogó | fe k e | te öl | tőny
Halkal | seper | végi g | a föl | dőn.

vagy:

„Sirj n o, | i g a | zán sirj!” | kiált | rá
S meg v e | ri, hogy | o k a | legyen.

és Tompánál:

I d e | gen lé | vén Iz | rael | ben,
Beteg | levék | és el | téved | tem.

S i m e | fánál | f árad | tan, é | hen
 Ö s s z e | dőlt a | latt a m | őszvé | rem.

A mondottakból láthatjuk, hogy egyrészt nem minden páros ütemrészű, hangsúly alapján készült versalak valódi magyar forma, — másrészt pedig vannak hangsúly alapján készült páratlan ütemrészű versalakok is; s így nem alapelkülőli azon állításom, hogy Négyesy fölosztása, mely szerint minden páros ütemrészű, hangsúly alapján készült versalak magyarnak van föltüntetve, a $\frac{3}{8}$ ütemű, hangsúly alapján készült versalakok pedig sehol nem találnak helyet, nem tekinthető sem szabatosnak, sem teljesnek. Véleményem szerint versalakjainknak csak kétféle teljes elosztása lehet. Vagy két főcsoportra osztjuk őket, úgy mint: i d ő m é r t é k e s e k r e és h a n g s ú l y o s o k r a, az első csoport alá a tulajdonképeni klasszikus és a rímes-mértékes, a második alá pedig a magyar és egyéb hangsúly alapján készült versalakokat sorozva; vagy (mint Négyesy teszi) három főcsoportra: klasszikus, magyar és n y u g o t - e u r ó p a i f o r m á k r a, az utóbbiak között azonban megint megkülönböztetve mértékeseket és hangsúlyosokat, s a magyar versalakok közé csak azokat sorozva, melyek vagy soraik vagy versszakaik szerkezetére nézve igazán magyar népies eredetűek, mint pl.

Hortobágyi | pusztán | fuj a szél.

vagy:

A virágnak | megtiltani | nem lehet

melyeknek magyar eredetét aligha lehetne elvitatni.

TORKOS LÁSZLÓ.

A NYELVGAZDAGODÁS.

Ha valaki, olyan a ki ért a dologhoz s szokott figyelni, rászánná fejét arra a nagy és fáradságos munkára, hogy számmal kimutassa, mennyit gazdagodott nyelvünk az utolsó század alatt, hosszas fáradozásának gyümölcseként ilyféle eredményt mutathatna elő.

A szókincs, tehát maga a szótár majdnem felénnyel gyarapodott meg. E gyarapodásból azonban körülbelül három

ötödörös, olyanok a minők: *alor*: handlungsdienner, *anyal*: stempelstiel, *bátör*: polizeimann, *dörös*: kréta, *előr*: primás, *emlör*: orang, *foknya*: scala, *hajács*: friseur, *hágonc*: emporkömming, *harcag*: das treffen, *joglár*: justiziär, *imola*: bethaus, *különd*: individuum, *lóda*: sprengstock, *magánc*: egoist, *neh*: gewicht, *öb*: etwas concaves, *ök*: etwas convexes, *örönde*: garnison, *ráda*: epidot, *üg*: trab sat. sat. (l. Ballagi: Szót.) merőben holt anyag, szótári lim-lom, arravalók, hogy a kiadók erszényét duzzasszák, no meg arra is, hogy egy kicsit ámíthassuk magunkat, s rámutatva, a mit a NSzótár nem ok nélkül szedetett kövér jegyekkel, a 110784, s ha még ehhez hozzáadjuk Ballagi legújabb szótárának 25000 új szavát, rámutatva az ámulatkeltő 135000 szómennyiségre, hátravetett fővel nézhessünk szemébe a nyelvünk csodás termékenységén és hihetetlen gazdagságán bámuló világnak. Fele tehát a gyarapodásnak olyan, mint a jeruzsálemi királyság vagy a karthágói érsekség, csupán névben él s így számba se jöhet.

Ha ellenben szókincsünknek azt a részét vizsgáljuk, a melyet a mult századok hagytak ránk örökségül s megteszszük rajta számításunkat, azt találjuk, hogy legalább is egy ötöd része használatlanul hever, a mai irodalom, egy-egy fölötté ritka kivétellel, annyira nem vesz tudomást a régi nyelv egy sereg szaváról, mintha nem is volnának s mintha sohase is lettek volna.

A mi azonban mind ezeknél fontosabb, ha a jelentésárnyéklatokat, a szólásalkotó szavakat s a szerkezetbeli sajátságokat tekintjük, a régi nyelv szavainak száma legalább is két ötöd résznyire megapad. A többi nevében csak egy-két példa szólaljon meg. Meggazdagodott a nyelv nem azért, mert szükség volt rá, hanem mert a németben van egy *trotzdem*, a *dacára* határozóval. Évek óta figyelemmel kísérem legújabb irodalmunk nyelvét, s alig olvastam benne ilyeneket: „A nyilvánvaló visszaélések ellenére is megmaradt hivatalában. Vén létére is még egyre kacérkodik. Nem tud megcáfolni, de azért nem enged. Ha nem láttalak is, tudom, hogy te voltál. No ha (ám b á r, á m b á t o r, b á r, b á r h a, j ó l l e h e t, m i n d a m e l l e t t h o g y) nem bízom szavadban, ez egyszer még elnéző leszek.” Ha van is egynémelyikére mintegy eltévedt kivétel, de legnagyobb részt állandóan ez járja ma helyettük: „*Dacára* a nyilvánvaló visszaéléseknek. Vénsége *dacára*. *Dacára* annak, hogy nem tud megcáfolni. *Dacára* annak, hogy nem láttalak. *Dacára* annak, miszerint nem bízom szavadban.”

A nyelvgyazdagodásnak élő tanúja az *über*-ből kibugázott *túl* is. A körte nem elérett, hanem *túl*érett. Nem elszaporodott, hanem *túlszaporodott*. Nem szertelen, hanem *túl*hajtott követelés. Nem n a g y o t m o n d á s, n a g y í t á s,

hanem *túlhajítás, túlzás*. Nem fölötte boldog, mód nélkül gazdag, hanem *túlboldog, túlgazdag*.

Azelőtt volt fő papságunk, voltak fő fő személyek; a beszéd a leg fő v. leg fő l s ő b b helyen rossz vért kellett; előkelő vendégek érkeztek; voltak fő l s ő b b iskolák és tanulmányok nagy ratörő ifjak számára; többen hosszú életkort értek el s késő vénységükben haltak el; de mióta a *hoch*-hal meggazdagodtunk, azóta van *magas* klérusunk, vannak *magas* személyek, *legmagasabb* körök, *magas* vendégek, *magasabb* iskolák és tanulmányok *magasan* törekvő ifjaink számára; az emberek is *magas* kort érnek el; sőt van *magas* házuk is, a tisztelt ház.

Vessük egybe a számokat, ezek nem csálnak, s az eredmény: egyet-egyet nyertünk, de tízekezt veszítettünk. Nem fukarkodunk, bővire eresztjük a mértéket, s noha csorbát ütünk vele a gazdagodás fogalmán, elfogadjuk s gyarapodásnak számítjuk a járatosak közül a *védnök, zenede, forradalmár, lelenc, láttelel* és *távirok*-féléket: mindamellett, ha az utolsó évtized irodalmából, a mely pedig terjedelemre nézve tetemesen fölötte áll a múlt századok irodalmának, egy teljesen kimerítő szótárt állítanánk össze: mind az, a mit oly nagy hangon szoktunk hirdetni, a mivel oly édes szívesen szeretünk ringatózni, a nyelv gazdagodás csupán csillogó, üres névnek bizonyulna be.

Száz oldalról is hangzik felém az ellenvetés: Hát Aranyék? Hallom és számba veszem. Ha „Buda halála” vezércikk, a három „Toldi” tárcacikkek, az „Elveszett alkotmány” országgyűlési tudósítás, a balladák napi újdonságok s a többi nagy apróságok telegrammok volnának s minden magyar hirlap hasábjain naponként megjelenének: minden egyes szót, a mely a legtávolabbról is arra céloz, hogy nyelvünk fajul, korcsosul, szegényedik, mind szűkebb és szűkebb térre szorul, egytől egyig visszavonnék, még ma ebben az órában letenném, le örökre azt a tollat, a mely a tiszta, ép, romlatlan magyarság ügyének emelésén buzgódott; mert nem biztosabb a holnapi nap, mint az, hogy egy nemzedék, s a magyar nyelv a szó igaz értelmében megifjухodott. De hányan olvassák Aranyékat? S a kik olvassák, hányan olvassák nem csupán időtöltésből, mulatságképen vagy kíváncsiságból, mert oly sokszor hallják magasztalni őket, hanem azért, hogy tanuljanak belőlük, hogy megtanulják egyebek közt, a mit oly sűrűn emlegetnek, hogy megismerjék a magyar nemzeti génuszt, a mely egy jó ideig halva volt s a melyet éppen ők, Aranyék ébresztettek s támasztottak föl újra halottából? Nem bocsátkozom mélyebben e kérdések taglalásába, mert fölötte szomorú eredményre jutnánk s nagyon keserű igazságokat kellene elmondanom. Átszemlélem az újabb kor irodalmi termékeit, a

tudományos, szépirodalmi, politikai sat. műveket, s a hol egyik-másikba egy-egy pillantást vetek, mindenütt ott látom — a tiszteletreméltó kivétel, s ez is jobbadán a szépirodalmiakban, oly csekély szám, hogy a töményezer előtt szinte elenyészik — mindenütt ott látom az erős hatást, oldalról oldalra fölfölszólal a magyar géniusz, nem a melynek Aranyék a tolmácsai, hanem a melyet Bugáték nemzettek, a Karvasyak, Récsiek, Konekek, BaloghKálmánok, Mihálkák sat. sat. tagbaszakadt nyomorékja.

Úgynevezett gazdagodásunknak sokféle forrásai közül bizonyára a legnevezetesebb, legmegcsodálnivalóbb az, a mely egy fogyatkozás, jobban mondva tökéletlenség sziklahasadékából buzog elő. A német nyelvnek van egy rakás terméketlen, meddő főneve, a melyek új ágakat nem hajtanak, melléknevekké nem képezhetők; pl. fr. *constitution*, magy. *alkotmány* = ném. *verfassung*; de fr. *constitutionel*, magy. *alkotmányos*, ezt már nem mondhatja: *verfassunglich* vagy *verfassungisch*, hanem a képzőt egy alkalmas tulajdonságzóval pótolja: *verfassungstreu*; s legelőkelőbb politikusaink, hirlapjaink, azok is, a kik s a melyek a magyar nemzeti géniuszért lelkesülnek s vezércikkeznek, ha az osztrák képviselőházi felekezetekről szólnak, nem 'alkotmányos', hanem 'alkotmányhű' német pártot' emlegetnek. S ma már a nemzeti géniusz szónokainkkal nem szó szerint, betűről betűre, hanem *szóhíven* és *betűhíven* idézteti az író szavait s a tisztviselőtől nem azt követeli, hogy kötelességtudó, hanem hogy *kötelesség-hű* legyen. S az 'élet-hű' színezést, 'természethű' előadást' követni fogják majd a 'király-hű' magyar nemzet, 'férj-hű' feleség, 'hazahű' polgár 'gazdahű' eb' sat. És ne mondjátok, hogy ennek már vége, az új szabálytalanságok ideje lejárt, s hogy az ilyféléktől nincs többé mit tartanunk. Hogy ezernyi példát ne idézzek, törvénykönyvünk cikkelyeivel cáfoltatom meg szavakat. A törvényjavaslatok tárgyalása alkalmával s csak a legújabb időben történt. Egy-egy épebb nyelvérzékű képviselő fölfölszólalt a javaslatnak egy és más visszás kitétele ellen, s legott síkra szálltak az első rangú szóvivők, s a tisztelt ház kebelduzzasztó önérzettel kimondta, hogy nem fogadnak el senki fiától tanítást, ők is tudnak magyarul; s ha jó a *honvéd*, *újoncz*, *táviró*, Aristoteles-től kezdve le egész Pityere Miskáig nincs az a logika, a mely kifogást tehetne a *rendvéd*, *tanonc* és *távbeszélő* ellen.

Nem tudom, melyik volt az az első *-teljes*, a mellyel a föntebbi logika szerint a többieket igazolták és megszentítették, hanem ma már annyira megteljesedtünk, hogy nem kell sok idő rá, és egy egész külön szótárt szerkeszthetünk belőlük: *hódolatteljes*, *tiszteletteljes*, *méltóságteljes*, *érvésteljes*, *örömteljes*, *bánatteljes*, *fájdalomteljes*, *kínteljes*, *aggályteljes*, *gondteljes*, *panaszteljes*, *szánalomteljes*, *könyörteljes*, *nyomorteljes*,

jóságteljes, nyugalomteljes, hangulatteljes, bizalomteljes, kegyteljes, áldásteljes, reményteljes, érdemtelen, hatásteljes, könnyteljes, végzeteljes sat. Ez lesz aztán az igazi *Teljes* magyar szótár!

Mind ezek mint nyelvünk gazdagodásának legkiáltóbb tanúi természetes hogy a mennyire szükségesegek voltak, ép annyira pótolhatatlanok is; mert Pulszky Ferenc profétikus kijelentése szerint, a ki tudnivaló hogy a nemzeti génusz-nak tejtetvére, a megnemesedett, műveltebb, finomabb izlés a köznapi, paraszti s hosszú nyúló *gyötrő* v. *gyötrelmes*, *szerető*, *szeretetes* v. *szerelmetes*, *jelentős* v. *jelentékeny*-féle szavakkal sehogy se tud megbarátkozni s a hangzat- és izlésteljesebb (!) *gyötrelmeteljes*, *szeretetteljes*, *jelentésteljes* ihletségszülte nemesebb, választékosabb kitételekkel kötött megbonthatatlan, örökkétartó szövetséget.

Hogy miért emlitem föl, a mi már többszörösen el volt mondva, én most újra mindezt? Azért, hogy egy újabb s fényes bizonyítékot szolgáltassak a szükségesség, pótolhatatlanság s egyszersmind a nyelv-gazdagodás hitágazatának megerősítésére. A múlt századok irónál s velük Aranyéknál a szántóvető késő este, gyertyagyújtatkor tért meg haza a fáradalmas munkától, nehéz-járó paripán fárasztó volt a lovaglás, fáradtságos munka után jól esett a pihenés, isten titkainak megismerésére fáradékony s erőtelen volt az emberi elme; az új magyarságnak a *fárasztó*, *fáradalmas*, *fáradékony*, *fáradtságos* izléstelenségek, terjedős hosszadalmasságok, a melyeket a finomodott izlés nem tűrhet meg. S hirlapjaink, táviratainak nem tudom szerkesztői vagy fordítói, hogy egy szükséges, pótolhatatlan szóval gazdagodjék meg nyelvünk, tudósítják a magyar közönséget, hogy Szerbia volt királya hosszú és *fáradáságteljes* út után visszatérőben van Konstantinápoly felé.

Az ember vissza akarná tartani, de erőn-erővel nyelvére tolakodik s innen ajkán kitör a kérdés: mi az, a mi némely embernél gondolkodik s a mi írás közben tollát vezeti, az agyvelő, vagy a csizmatalp?

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ritka szók. Deák Farkas, a 'Magyar hölgyek leveleinek' kiadója, a műhöz irt bevezetésben előszámlálja a gyűjteményben lelhető ritka s érdekesebb szavakat.

Egyike kétségtelenül a legérdekesebbeknek ezek közül, a melyet eddigelé csakis e gyűjteményben olvastunk, a *gyerekvány* szó, melyet kiadónk így értelmez: *b e t e g s é g*. A szó összetételnek látszik, mely *gyerek* és *vány* tagokból

volna szerkesztve; s minthogy van egy ‚walken‘ jelentésű *ványol* igénk, nem volna épen lehetetlen, hogy az összetételnek *vány* tagjában az idézett *ványol* cselekvésszónak kopott végű igenevét sejtjük, úgy hogy *gyerek-vány* annyit tenne: *gyermekdörzsölő, gyermekgyöttrő, gyermekkínzás*. Ha azonban a szót összefüggésében tekintjük s másunnan is eléggé ismert adatokkal egybevetjük, e különben is gyanús föltevést félre kell tennünk. A kérdésbeli szó Bakics Annának 1586-ban írt s Mátyás diákhhoz intézett levelében fordul elő, s az illető hely így hangzik: ‚Ferkó ma kilenczed napja, hogy az *gyerekvány* *hideg*ben fekszik, minden nap vagyon rajta és fölötte nehezen fekszik‘ (43). Hogy mi ez a *gyerekvány* *hideg*, bizonyára minden olvasónk azonnal kitalálja, ha a következő adatokat egybeveti vele: ‚Ez negyven napoknak közepihez mikor közelített volna, hirtelen való *hideg* és *gyojtokvány* kezdé törni (ErsC. 311). Az pómagranát leve és magva jó az *gyujtovány* *hideg* ellen (BeytheA: FivK. 19). Menydörgő fű, az vize jó *gyujtovány* *hideg* ellen (112). Tüzes hideglelest auagy a *gyoutouant* kenyheted vele‘ (Frank: HasznK. 14b). Az eredetihez nincs alkalmunk hozzáférni, de így is bizvást állíthatjuk, hogy Bakics Anna levelében így van e szó írva: *gyotokvan*, vagyis hogy a kiadó a két *o* betűt *e*-nek, a *t*-t pedig *r*-nek olvasta s így állott elő az érdekes *gyerekvány* szó. Hogy a *gyújt* már jó eleve *gyót*-nak is hangzott, azt hasonló jelenségek alapján föltehetjük s látatlanban is elfogadhatjuk, de igazolhatjuk példákkal is: ‚Oszták az országot három részre, mely részosztás háborúságnak *gyótoko*zása lőn ez országban (ÉrdyC. 397). Az szevítneket *gyótják*‘ (Pesti: NTest. 8). Különben a *gyújtoványhideg* gyűjteményünkben is előkerül: ‚Az gyermek állapotja felől azt írhatom, hogy tegnap három óra tájban az *gyújtvány* *hideg* kezdte *leöl*ni‘ (223). Az olvasó itt is magától rájön, hogy a *hideg* az embert nem *leöl*ni, hanem *lel*ni v. *löl*ni kezdi; vagyis hogy a kiadó a *lewl*ni, *lewl*ny vagy talán *leol*ny = *löl*ni szót szintén hibásan olvasta és írta át.

A második érdekes és ritka szó a *pírkó*, a melyet kiadónk a Bevezetésben e szavakkal értelmez *vércse* vagy *sólyom*. Szintén Bakics Anna egyik levelének következő helyén találjuk: ‚Keressen madarászni való jó *pírkókat* s küldjön mennél többet küldhet‘ (37). Ha a *vércse* vagy *sólyom* történetesen piros tollú madár volna, talán még meg lehetne valamiképp nyugonnunk a magyarázatban, de így még se iktathatjuk bele Credonkba a *pírkó* = *vércse* v. *sólyom* megfejtést. Hogy különben ne soká tartsuk tétovában az olvasót, megmondjuk, hogy Bakics Anna Mátyás deáktól, a mi szintén kétségtelen,

,madarászni való jó *hurkokat* kért. A ki a XVI. századbeli kéziratokat forgatta, tudja, hogy a *h* betűnek kezdő szára rendesen annyira lenyúlik, hogy némileg a *p*-hez hasonlít. Így támadt a *hurok*-ból (*hurok*: laqueus, tendicula SI. Hurokba fogni a madarat SzD.) *pírkó* (= vércse, sólyom).

Megtaláljuk az eddiglen új alkotásnak tartott *adoma* szót is az érdekesebb s ritkábbak sorában fölemlítve. Paksý Kata írja Paksý Annának: „Szerelmes asszonyom, sem *adoma*, sem tisztességem nincsen tőle“ (22). Kiadónk helyesen magyarázza az „*adomány*“ szóval; de hogy nem helyesen olvasta s hogy miként kellett volna olvasnia, arra egyenes útbaigazítást adhattak volna neki a szintén a Bevezetésben előszámlált s helyesen olvasott következő ritka [?] szók „*zereca* = szerencse, *zevete* = szenvedte“. A régi kéziratok olvasásában jártasok szintén tudják, hogy a régi iratokban az *n* betű sokszorta kifejezetlenül maradt s rendesen az előző magánhangzó mellé vagy fölé vetett \sim jeggyel van pótolva. S bizonyára az *adoma* mellett is ott volt az a jegy; tehát nem *adoma*, hanem *adomány*-nak olvasandó.

A negyedik ritka szó: *mazor* szintén Paksý Kata levelében olvasható: „Szerelmes néném, tudja azt az úristen, hogy oly nagy eremest látnám ti Kteket, hogy nekem tetszik, hogy ottan m a z o r levék ez világra, mert bizony nagy idegen felden nyomoram [?] meg sohult semmi bizodalmam nincsen“ (21). A kiadó e szókkal magyarázza: „= *mazull*: félre vonult, lemondott sat.“ Pápai Páriz szabatosan megmondja s ezzel kizárja a találgatást, hogy: „*mazur*: egenus, erro“; Pápai-Bod pedig németül is megmagyarázza: „blutarm, landstreicher.“

A ritka s egyáltalában ismeretlen szók sorában ott találjuk erőssen megkérdőjelezve ezt is: *mevetség*. Bánffy Anna írja: „Az udvar birónak szóltam egynehányszor róla, de semmi gondja nincs reá, csak m e v e t s é g g e l megyen melőle“ (85). *Mevet*, *mövet* régibb alakja a *nevet*-nek; a codex-irodalomban még általános.

Van azonban a „Magyar hölgyek leveleinek“ egy teljesen ismeretlen s különös szava, a melyet a kiadó elfeledett a ritka szavak sorába fölvenni. A Nyelvtörténeti szótár céduláinak egyikén mutatoul e szó állott: *velja*, s utána rekeszbe foglalva s megkérdőjelezve ez: *vella* ? s forrásul (LevT. II. 45) oda jegyezve. Utána néztünk az idézet nélkül álló szónak s a helyet, a melyben előfordul, kellőkép kiegészítve közöljük az olvasóval is: „Kd. csinálja meg az leveleket jó módjával, hogy az várban való épületért kellett zálogba vetnie és az morvai pénznek pöréért, kit az breszlai asszonynak fiánál vallott, ki Panyan Szirotinszky fiánál vagyon, kívül veszekedik Czobor Pál, keresvén részt ő tőle, neki penig az anyja dobra v e l j a t adott reá, hogy megtiltotta Czobor Pál azt az pénzt

Morvában király parancsolatjával.‘ Első tekintetre világos, hogy ,dob-ra vellát v. villát adni reá‘, még ha nem ,gabel‘, hanem ,villa‘ (gartenhaus) jelentésben vesszük is a *velja* szót, mindenképen szokatlan dolog s fonák cselekedet volna. Föl kell tehát itt is támadni gyanunknak, hogy alkalmasint e helyütt is hiba van a kréta körül s a kiadó egy vagy más betűt nem talált helyesen olvasni. Ha tekintetbe vesszük, hogy a levél Holicson Nyitra megyében költ s hogy írójának neve B a k i t h Anna, minden habozás nélkül arra a következtetésre jutunk, hogy ,dobra veljat adni reá‘ idegen, még pedig tót kitétel. Csaknem bizonyos ugyanis, hogy kiadónk valamint főntebb a *gyerekvány* szóban, úgy itt is o helyett e-t olvasott, vagyis Bakith Anna nem ,dobra veljat‘, hanem ,dobra voljat‘ írt, a mi szó szerint annyi mint: jó akarat. Minthogy azonban a levél kissé kuszáltan van fogalmazva, világosan ki nem vehető, hogy ,kész beleegyezésnek‘ vagy ,fölhatalmazásnak‘ kell-e e kitételt értenünk.

Még egy más, nem ugyan alakjánál, hanem jelentésénél fogva ritka szót akarunk ez alkalommal megemlíteni, a mely egyen kívül semmi más szótárunkban föl nem található. Pápai-Bod a *gyűrű* szót így magyarázza: ,anulus, annulus, condalium, ungulum, lunula; das mundloch des afterdarms, ein fingerring‘. Lehetetlennek nem épen lehetetlen, hisz alakjánál főgva az is gyűrű, hogy e szónak ,afteröfönnung‘ jelentése is ne volna; minthogy azonban a gyűrűnek ily értelmét se a régi irodalomban nem találjuk, se, legalább tudtommal, a nép nyelvében nem él, azt hiszem, hogy Bodot itt a lat. *anulus* tévesztette meg, a mennyiben ő ezt az *annus* deminutivumának tartván, maga gondolta ki számára a ,mundloch des afterdarms‘ jelentést.

SZARVAS GÁBOR.

Szállok az úrnak! Érdemes nyelvészünk, Sz v o r é n y i József, a ki őszinte sajnálatunkra, aprányibb megszakításokat nem számítva, már hosszabb idő óta pihenteti tollát, nincs teljesen megnyugtatta a címbeli szólásnak ama magyarázatával, a mellyel N a g y s z i g e t h i Kálmán folyóiratunk olvasóit a szó igaz értelmében meglepte.

Nem egy, kettő a bökkenő, a melyen nyelvésztársunk szerint a magyarázat csendes-könnyedén átsiklott s valamig ezek az útból elhárítva nincsenek, a különben elmés fejtegetést szerinte nem állíthatjuk be az elfogadhatók sorába. Az egyik, hogy a magy. ,szállya az úrnak‘ s a lat. ,salve domine‘ (vö. *salve regina*) más-más viszonyt tüntetnek föl, s e föltűnő eltérés, e szembeötlő szerkezetkülönbség teljesen földerítetlenül maradt. Ehhez járul, hogy az üdvözlésnek szokásos formulája nem is *salve*, hanem *ave* v. *salus tibi*, *salutem tibi* volt. A másik, hogy a magyarázat nem számol

be kellőkép a személycsere okáról, nem mondja meg, nyilván eredetibb *szálllok* hogy s mint lett akár a *salve*-ből, akár közvetve a *szálllya*-ból *szálllok-ká*, s az ily szokatlan változtatás lehetőségét analog példákkal nem támogatja.

Az ellenvetésekre válaszul a következőket kell mondanunk.

Nem tagadható, se Cicero és a korabeliek, se később senki, valámig a birodalom fönnállt, a rómaiak közül nem mondotta, hogy *salve patri!*, hanem csak így: *Salve pater, fili, amice!* sat. Ebből azonban én részemről nem vonhatom le azt a következtetést, hogy a *szálllya* kendnek szólás magyarázata tökéletlen, mert nem lelem föl igaz példaképét abban a nyelvben, a melyre a megfejtés építve van. Hiszen Ciceróék ezeket se mondták: *Credo in te. Benedicat vos omnipotens deus! Miserere nobis! Exaudi nos! Popule meus!* s ma mégis mondjuk és mondják, még pedig hivatalosan mondják. Még ma is elevenen él emlékezetemben s nem feledem, különössége miatt nem feledhetem el soha azt a párbeszédet, a melynek egyszer egyik pályatársammal fül-tanúja voltam. Három úri ember szállt be ugyanabba a vasúti fülkébe, a melyben mi voltunk. Alig hogy megtelepedtek, elkezdődött köztük az itt csak töredékesen közlött szóváltás.

— *Tantum quod jam hic sumus! Nunc jam totaliter bene me sentio.* (Magyar embernek nem volna ugyan szükségére rá, de azért ide teszem a magyarját is: Csak hogy egyszer már itt vagyunk! Most már egészen jól érzem magamat!)

— *Possum servire unum cigaronem?* (Szolgálhatok egy szivarral?)

— *Gratias, tantum jam ad fajcam accendo.* (Köszönöm, majd csak pipára gyújtok.)

— *Adhuc semper stamus.* (Még mindig állunk.)

— *Qualis est iste ductus?* (Milyen vonat ez?)

— *Personalis. Jam pergit.* (Személy[vonat]. Már megy.)

Lehet, akadnak többen, a kik talán kételkednek ennek valóságán s a párbeszéd-töredéket csupán megmosolyognivaló leleménynek tartják; de talán, hiszem, mégis megmásítják e véleményüket, ha emlékezetükbe idézem Budapest volt főkapitányának nevezetes szavait, a melyeket a gyászos Majláth-féle eset alkalmával ejtett, midőn a helyszínén végbement vizsgálat s első vállalt megtörténtével meggyőződésének e szavakkal adott kifejezést: *Unus debuit hic in domo esse.* Azt akarta pedig vele mondani, hogy *a tettes kétségtelenül a házbéliek egyike volt.* Hogy a jelenvolt hivatalos személyek tisztában voltak e szavak értelmével, igazolja a csendes fejbólintás, a melyet az erről szóló tudósítások nem mulasztottak el megemlíteni; de hogy már Cicero megértette volna,

a ki tud latinul, avval nincs ember, a ki ezt elhitesse; legfőlebb azt magyarázta volna ki belőle: „Egynek kötelességében állott itt a házban élni v. tartózkodni.”

Hogy mi mindent mondhattak s mondottak is, hány s mennyiféle, római fül soha nem hallotta szerkezetet használtak a huszár- s kuklatatinság grammatikátlankodó rendei, bárki is elképzelheti, a kinek csak egyszer is alkalma volt végig hallgatni deákos urainknak víg poharazás közt szabadjárá eresztett mokányosságait. A hol — hogy idegen földre ne kalandozzunk, hanem idehaza maradv a garmadákban heverő példák közül válasszunk — a hol az ország szakemberei, a legtanultabbak illetén latinsággal éltek, a minőt például a budai káptalan 1522-ben kiállított bizonyosságlevelében olvasunk: „Nos capitulum ecclesie Budensis significamus (ki-jelentjük), quod (hogy) Johannes Ernuth, nec non Alexius Thurzó, item circumspectus (tekintetes) Johannes Alber, negotiorum gestor domini Fugger, coram nobis personaliter constituti (személyesen megjelenvén?) proposuerunt (előterjesztették) et sponte confessi sunt in hunc modum: quod prefatus J. Ernuth pretactam (előbb érintett) domum suam, nec non totales possessiones suas (egész birtokát), item directas et equales medietates [?] totalium possessionum suarum simul cum cunctis libertatibus et pertinentiis aliisque vniuersis apparatus mentis dedisset in arendam” (TörtTár 1883. 68) sat; a hol ily frázisok és szerkezetfurcsaságok is megteremnek, a minőket egy igen fényes állású személy szájából magam hallottam: „Hoc jam non pergit (ez már nem megy, értsd: ezt már nem tudja). Dignetur dominationi vestre” (tessék, méltóztassék uraságodnak), a melyeknek nagy részét a magyar nyelv ismerete nélkül nincs emberi tudomány a mely megfeythetné: ott nem volna mi csodálnivaló rajta, ha a „pax vobis, gloria de o” sat. példaképére a k o n y h a t a n u l t j a i a salve szóban is olyan pax és gloriafélet gyanítva, „salve domino” helyett „salve domino”-t mondottak volna.

Az ellenvetés azonban nem csupán a „domino” dativust éri, hanem magára a salve szóra is kiterjed: „Úgy tudom, mondja, hogy az alapul vett salve még az irott megszólításokban sem igen szerepel, hanem vagy ave! helyette vagy legtöbbször salus tibi és salutationem meam tibi.” Mások szavával adom rá meg a választ. Freund (Wörterbuch der lateinischen sprache) a kérdésbeli szóról ezt mondja: „Salve begrüßungswort; sehr häufig und gut klassisch.” Calepinus pedig: „*Salve, verbum salutantis, idem valens quod saluus sis. *Vale in discessu utimur, aut in calce epistolarum, quem admodum salve in accessu aut etiam in literarum principio.” Különben is kérdésünk eldöntésében nem az a határozó mozzanat, használta-e az irodalmi nyelv s a klasszikus kor, hanem hogy a magyar-latinságban járatos

volt-e a *salve* szó, vagy nem. Erre nézve pedig az „igen” feleletet akármelyik iskolavégzett öreg úrtól megkaphatjuk.

Mint hogy a szólás magyarázója mind eme felsorolt mozzanatok figyelembe vétele nélkül jutott el a megállapította eredményhez, természetesnek találjuk, hogy a ki ezeket s velük még másokat is számba vett, nem elégedhetett meg teljesen a magyarázattal. S nyelvésztársunk e cáfolat előre-bocsátása után maga próbálkozik meg e homályos szólás megfejtésével.

Az új magyarázat a régi leveleknek szokásos beköszöntőjéből: „köszönetemnek”, vagy: „szolgálatomnak ajánlása után” indul ki s a *szállók* és *szállya* (kendnek) alakok közül az előbbit tartva eredetibbnek azt gyanítja, hogy az nem egyéb, mint a régieknél szokásos „szolgálatomat kendnek” üdvözlő szónak egy más járatos változata; azaz „szállók kendnek” eredetileg így hangzott: „szolgálók kendnek”, s hogy ebből rövidült meg ép úgy, mint több más, ma csak is rövidült alakjában járatos kitétel. Ez egyberántásra, úgy mond, alkalmas és okul a levelekben használt megszólításoknak szokásos megrövidítése szolgált; a mint t. i. *Nagyságod*, *Kegyelmed* rövidítve csak így vannak írva: *Ngd.* *Ked.* vagy *Ke*, bizonyára a levélkezdő vagy záró *Szolgálók*-ot is rövidítve csak így írták: „*Szálok* v. *szólok* *Kdnek*”, a mely rövidítés aztán különösen a pohárköszöntéseknél alkalmazva az élő beszédben is meggyökerezett.

Ha az előbbiben voltak, itt még jóval több van s még sokkal nagyobbak a nehézségek és akadályok, a melyek e magyarázat elfogadásának merőben útját szegik.

Először is a levél írva van, a fölköszöntő mondván; a betű holt, a hang eleven; írás és beszéd két különböző utat követnek, s a mi az egyikben lehetséges, a másikban sokszorta lehetetlen. Például írásban „*tettes* úr”, beszédben „*teins* v. *téns* úr”; írásban *vmegye*, beszédben *vármegye*; írjuk: *sat*, *am*, *pl*, *ti*, *jan*, *aug*, *Xber*, (s a régieknél állandóan) *Xtus*, de mondjuk: *satöbbi*, *annyi mint*, *például*, *tudniillik*, *januárius*, *augusztus*, *december*, *Krisztus*.

Másodszor az élő beszéd csak is a mindennapi, vagy gyakran használt szokat és kitételeket rövidíti meg. Van: „Kérem *átossággal*! Csés jó napot! *Téns* asszony. Bíró uram ő *kéme*”; de nincs s bizonyára nem is lesz soha: „Rakva van minden *gy(al)d(za)tossággal*. (Petren)*cés* rúd. *Ta(p)in(tato)s* v. *tá(pi)n(tato)s* bánásmód. A kis leány *szél(rel)me*”. Hogy a pohárköszöntők nem tartoznak, nem sorozhatók a mindennapi mondások közé, azt nem szükség bizonyítanunk; de meg az üdvözlő, köszöntő szó sokkal emelkedettebb, ünnepiebb hangot, lassúbb menetű kiejtést is követel, hogysem ideje s alkalma lett volna megrövidülni.

Harmadszor levélben ajánlhatjuk s szoktuk is ajánlani

szolgálatunkat, de ha poharat emelünk valakire, azt nem azért tesszük, hogy kész szolgálatunkról biztosítsuk, hanem, hogy üdvözljük, éltsessük, áldást, szerencsét kívánjunk neki.

Negyedszer a levélnyitó 'Köszönetemnek és magam ajánlásának utána' udvarló szólás mellett járatos volt ugyan eme másik is: 'S z o l g á l a t o m a t ajánlom te Kednek', de arra, hogy helyettük 'Szolgálók te Kednek' is használatban lett volna, én egyáltalában nem emlékszem. A mi pedig nem volt használatban, annak természetes hogy se ideje se alkalmá nem volt megrövidülni. A *szolgálók* egyébként is ama merev, kemény nyakú szavak sorából való, a melyeken a legszaporább használat is semmi vagy csak jelentéktelen változást hajt végre. Az olyan hangvegyületekből álló szavak, a minők *dorgálók, szurkálók, mászkálók, gyomlálók, polgárok*, bármily sűrűn forogjanak is az ajkon, csak rendellenes hatásnak kellene közreműködnie, hogy *d(org)állók, sz(urk)állók, m(ászk)állók, gy(oml)állók, p(olg)árrok* válják belőlük. A *szolgája* ugyancsak jó ideje, hogy divatjában van, de eddigelé a legpazarkodóbb használat, a folytonfolyó szájról-szájra járás se tudott rajta változtatni semmit is.

A mi azonban mindezeknél fontosabb s a mi a *szállók* = *szolgálók* magyarázattal való megbarátkozásnak hajthatatlan ellenségeként áll elénk, épen az a tény, a melyet a cáfolat a maga nézetének gyámolítására szállatott ki a sorompóba. Ez Szirmaynak Szvorényitól idézett iméz adata: 'Sunt et singulares apud Hungaros poculum vini propinandi formulae. Antiquissima est: *Szálló kendnek!*'

Döntő adat, döntő a *salve*, de nem a *szolgálók*, sem a *szolgáló* javára. (Az utóbbit maga a cáfolat is csak oldalaslag érinti, mint a Szirmay *szálló*-jának lehető eredetijét. Hogy a *szálló* = *szolgáló* lehetetlensége egy villanatra föltűnjék, csak az ilyféle szerkezetekre kell gondolnunk: 'Szeretője (lettem én) szép lelkednek. Bámulója (vagyok) lángeszének. Megváltója e világnak', s a 'szolgáló(ja) kendnek' végképen kimarad a számbavehető föltevések sorából). Szirmay szerint a 'szálló kendnek' ősrégi pohárköszöntő. Ebből következik először, hogy az ő, Szirmay korában a 'szállók (kendnek)', ha lábra kapott is már, de még nem igen nagy körben lehetett elterjedve; különben Szirmay bizonyára fölemlítette volna; következik másodszor, hogy 'szállók kendnek' s ennek további változatai újabb keltűek s amannak fokozatos módosulatai; és harmadszor következik, a mire Nagyszigethi Kálmán az ő magyarázatát építette, az az alapigazság, hogy a legrégebb forma a legeredetibb s a szónak vagy szólásnak többféle változata közül a legérthetőbb a legújabb s az értelmetlenebb vagy egészen értelmetlen az érthetőbbeknek eredetije. Eszerint, hogy Szirmay adatát vegyük alapul, e pohárköszöntőnek legrégebb formája ez volt: 'szálló kendnek',

a mely később fokról fokra értelmesebbé válva így módosult át: „szállott kendnek, szállok az úrnak, szállok az úrnak, szálllok az úrhoz.” (Vö. kun *konessu*, magy. **konessu*, **könessü*, **könessö*, *kénessö* s (a népnyelvben) *kényesítő*; úsl. *kumin*, magy. **küimin*, **küimény*, *kömény* s (a népnyelvben) *kemény*-mag; tör. *arslan*, magy. **arszlán*, **orszlán*, *oroszlán* és *oroszlány* sat.)

Hátra van a Szirmay- és Kresznerics-féle adat, vagyis a „szálló” és „szállya” alakok egyazonságának kiderítése, továbbá a két, „salve domine” és „szálló v. szállya kendnek” egymástól eltérő szerkezetnek nem is annyira kiegyeztetése, mint inkább megvilágítása.

Ismeretes, hogy a dunántúli tájszólás egy jó részében a szóvégi s végtagbéli *a* hang helyett oly esetekben, midőn ez *á* önhangzós szótagra következik, *o* hangot ejt; pl. lábo, cernájo, ódalábo (Nyr. II. 43), tagadujának, husocskáro, borocskáro, rájo, jábo, (hiába), álgyo (133), bánno (179) sat. E tájszólás tehát a „szálla kegyelmednek v. kendnek” pohárköszöntőt így ejtette: „szálló kendnek”. Más szóval, Szirmay, a ki talán maga is ismerte e régi pohárköszöntőt, hogy az értelmetlen *szálló* szóba valami lélekfélét öntsön, vagy maga javította át *szálló*-ra, vagy oly literátus emberektől hallotta, a kik már végbevitték rajta a javító változtatást.

Az a tény, hogy egyike azoknak, a kik e szólásformát följegyezve megőrizték számunkra, a minden nyelvi jelenségre figyelmes Kresznerics maga is dunántúli lakos volt, továbbá hogy Szirmay a *szállya* szót csakis a dunántúl járatos *szálló* alakban közli, világosan arra vall, hogy e régi szólás legtovább tartotta fenn magát országunknak nyugatra eső részében. Lehet, hogy e vidék egyik-másik félreesőbb zugában, a hol még se vasutnak se tudákoskodó iskolamesztereknek nem volt idejük és alkalmuk a sajátságok irtásának munkáját megkezdeni, talán még ma is él. Figyelmeztetjük rá t. gyűjtőinket.

Főntebb említettük s kimutattuk, hogy a „salve domine” vocativus egymagában épen nem elég ok arra, hogy a „szállya kendnek” eredetijéül el ne fogad hassuk. Azok a huszárok, hajdúk, csatlósok s minden rendbeli szolgaszemélyek, a kik a főúri, püspöki, megyei s kolostori lakomákon föl-szolgáltak, mikor a „salve domine” fölköszöntőt hallották, bizony nem igen tudták, de nem is sokat kutatták, hogy vocativus-e a „domine” vagy dativus, se azt, hogy cselekvésszó-e a *szálve* vagy tárgynevezet; hanem százszorosan hallva a szólást, a melynek *domine* szavát az ilyen magyar meg-szólításokból is igen jól ismerték és értették: „Kérem domine, tessék domine, hallja domine, menjen domine” sat, könnyed módon megszerkesztették a magyarját: „szálve az úrnak v. szálve kegyelmednek.” S ez a szerkezet egészen természetes

s mondhatni majdnem szükségképi volt. A *szálve* ugyanis nem csak az írástudatlanoknál, hanem a deákos uraknál is jobbadán főnévként járt, a mint ez ismert mondások bizonyítják: „Tizenkét *szálvét* durrogtattak neki. Háromszor *szálvéval* fogadták”; a főnévül használt *szálve* pedig az ilyeneknek példaképére: „Dicsőség az istennek! Hála istennek! Áldás-békesség e ház urának! Vivát az alispánnak! Kontra a játéknak! Pereat a neológiának! Ámen neki!” már mintegy megkövetelte a „szálve az úrnak” szerkezetet, úgy hogy a tanulatlan ember szájában lehetetlen volna ez a mondás: „szálve az úr, szálve kend!” Mert a mit jól meg kell jegyez-nünk, az Kresznericsnek eme jegyzete: „*Szállya kendnek, pa-raszi* elköszöntő”. E pohárköszöntőnek megmagyarosítója tehát nem az úri osztály, a mely különben is kivált ünnepe-ségek alkalmával deákságával szeretett tündökleni, hanem a nép embere volt.

A *szállya* alaknak *szállók*-ra módosulását s e módosulás-nak lefolyását és szükségességét alkalmasan kifejtette s kellően meg is okolta a szólás megmagyarázója, Nagyszigethi Kálmán. Itt t. i. nem személycserével, nem a harmadik sze-mélynek elsőre változtával van dolgunk; ez egészen más nemű jelenség. Midőn e fölköszöntő szájról szájra adva a nép ama rétegébe is eljutott s meghonosodott, mely eredeti példaképéről már semmit se tudott, előállt a szüksége annak, hogy a már magyar szóvá vált, de a szólásba bele nem illő értelemzavaró *száll-ja* oly módosuláson menjen át, a mely az érthetőségen éreztető csorbát legalább részben kiköszö-rülje. S erre csekélyke változtatással a szólásba inkább bele-illő *száll-ok* annál alkalmasabbnak mutatkozott, mert egy teljesen hasonló hangzású és szerkezetű, nagy divatjában levő szólás is példaképül szolgált neki, ez: „állok kendnek, állok neki” (= állok elibe). A módosulást tehát oly analog példákkal vagy csak példával is támogatni, hogy a harma-dik személy pl. *nézze* átváltozzék elsővé: *nézek*, nem lehetett, de nem is volt szükség rá. Arra, hogy egy főnévből: *ábráz* (forma, imago) deverbális -ás, -at képzős nevet: *ábráz-ás*, *ábráz-at* alkotott volna a nyelv, én nem tudok analog példát, de azért ez mégis tény s nem vonható kétségbe; valamint arra se kellenek analog példák, hogy az *adutt* ebből lett: *adu* (à tout); ezt minden hasonló jelenség támogatása nél-kül is el kell hinnünk, mert kétségtelen. Az *úrhatnám*, a mennyire én tudom, szintén magában áll (a *beiktatnék* két-séges, a *nagyhatnám*-ot pedig csak rémlik, mintha hallottam volna), de azért helyes magyarázatához nem fér semmi kétség. Különben, nem ugyan a *szállya*: *száll-ok* változás támogatá-sára, hanem mert kifogásképen volt fölemlítve, a személy-változásra is van egy szokatlan példánk: *menny-dörög* és *menny-dörgők*.

A mi meggyőződésünk szerint tehát minden számbavehető ok a mellett szól, hogy a *szóllok*, *szálllok*, *szálllya* nem egyéb, mint a lat. *salve*-nak módosulata.

SZARVAS GÁBOR.

Nyám. Ezt a szót többször hallottam Arad megyében, nemzetség, rokonság' értelmében. Pl. „Nagyon sok nyámja van” = sok nemzetsége, rokonsága van. Érdekes ez a szó azért, mert eredetileg magyar szó, nem más mint a magy. *nem*, melyet az oláhság tőlünk kölcsönvett *neamu* (olv. *nam*) alakban (Nyr. XVII. 13), s melyet mi ismét visszavettünk tőle *nyám* alakban. Hogy ez így történt, azon nincs mit csodálnunk, tudván, hogy az aradmegyei magyarság közletlen érintkezik az oláhsággal. Egészen hasonló tapasztalt Alexics is Bihar megyében, a hol a belényesvidéki magyarság oláhosan *tolhár*-nak mondja a magy. *tolvaj*-t (vö. Nyr. XVII. 64).

STEUER JÁNOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Tehenes emberé a borgyu. (Azt tartják a gyermek apjának, a kinek a felesége szüli.)

Nem gyűñ ki helesseñ, ha ja zembër imitt-amott szaggattya a szót.

Mëgbontakozik a züdõ: rosszra fordul az idõjárás.

Nem paraucsul a kanász a bírónak: nem parancsolsz te nekem, mert alábbvaló vagy nálam. (A béres mondta a tehenesnek.)

Hasonlítja a zaptyát: hasonlít az apjához.

Sõtít mint a zsák.

Úgy agyoñ vót verve, hogy a zujját së tudta mozdítani.

A cibil törvínre nēm haagatnak a katonaságná.

Kereskëdik rajta: panaszt emelni a bíróságnál megkárosítás miatt kárpótlás végett.

Ojjan részegek vótak, hogy egymást támogatták.

Azt se tudjuk, ki lova-fia: jött-ment.

(Komárom m. Kömlöd.)

GÖSY GÉZA.

N é p m e s é k.

A z a r a ñ k o p o r s ó.

Èccër vót ëk kirá mëg ëk kiráné. Azok összebeszíték, hotyha vagy a felesége, vagy a zura, a mëlлик előb mëkhá, hát nēm vésznek ë mást, mind a kinek ujan gyele vam mind a zasszonynak. Annak vót ëggy egër a mellin, a zurának mëg valami mázs gyele.

Hát több időkre mēkhāt a zasszoñ. Asztāñ a császár elutazot sok vármēgyiket, de nēm talāt ujan nőt, a kinek egér lēt vóna a mellin. Hāt nēm tudot mi csinyányi, császárnok nēm szabad lēnni felesig nekü, hát vót neki ēggy ēggyetlen lēányo, annak szinte vót az a gyele, ēggy egér a mellin. Hāt mit tēhetett a császár, hát mēnt a lēányáhó, asztā monta neki:

— Mos tē rajtad van a sor, nēm kapok más asszont, a kinek ujan gyele vañ; mer tudod, anyád mēkhatta, hon nēm szabad mást ēvēnni, mind a kinek ujan gyele vañ; hát tigēdet kő ēvēnnēm.

A leám mēgijett, hogy ü nēm mēgy, nēm is mēhet, mer hugyañ lēgyēn a zaptyánok a felesige; de az aptya igēn erőttette, asztāñ adot neki három napod gondúkonnyi. Minden nap küdöt hozzá, má éső, második nap, hom má rágondúta ē magát; a harmadik napot má nehezen várto. Az alatt az üdő alatt összebeszít a lēāñ, csinyát sok sejēm kendőbű köteleit, asztāñ lēeresztētük a zablakoñ.

Asztān ēment, ēbúdosott igēm messzi, mik talāt ēk kastira. Bemēnt abba a kastiba, ot talāt ēggy öreg asszont. Az a zőreg nagyoñ kírte, hocs csak mēnnyēñ, mer kár az illetiér; mer it vannak tizēnkēt zsványok, ha szagúnak embērt a házná, hát mingyá mēgölik.

De ü avvā nēm gondút, csak könyörgött, ü it marad, mer ü má nēm mēty továb, mer ü neki a zīlete ugys mindēgy. Hāt ēbujtatta az a zőreg asszony a hōttestek kōszt.

Mikor a zsványok mēggyüttek ebīdre, mingyá monták, hogy it van ēv vidiki embēr szag; terēmcse nekik elő, mer ha nēm, hát ütēt ölik mēg. Könyörgött a zőreg asszoñ, hocs csak nē tēgyik, mer van itt ēggy igēñ szép lány, kár annak a zīletiér. De csak elő kōlletēt terēmtēni.

Mihāñt mēglātták a zsványok aszt a lēāñt, mingyá ēhūtek a szörnyü naty szípsigítű. Asztān mingyá naty szeretedbe vették a lēāñt, asztāñ csinyátok neki ēggy arañ szobát mēg ész szip aranyos karszékēt bele, asztāñ ot kōllött a lēānnak mindig űnyi benne, mer mēgimātták mind az istennyüket. Mikor haza gyüttek, mindēnkor lētērbetűtek, asztāñ miñ kezēt csókútak nekije, imātták mind a zistenüket.

Éty korba, hogy ēmēntek onnanhazúrú, gyüt nyargával ēggy öreg asszoñ, asztā kiātozott, nēm vēsznek-ē szíp gyűrűket. Kírdeszte a zőreg asszoñ, de nēm akart vēnni. Akkor erőszakkā begyütt, asztām mikor nem akart venni, készakartva elejtēt a zasztal alá ēggy gyűrüt. Hāt mikor ēmēnt, lēnizēt a zasztal alá az a kirákisasszoñ, látott ēgy gyűrüt, hát fővētte; belepróbáto a zujjábo, azonná mingyá mēkhāt.

Hāt mikor begyün az a zőreg asszoñ, valamit ēnni hozot neki, hát láttya, hogy ott ű, asztām mēg vañ hával. Mingyá mēgijett, sirt-rítt, hom most a zū letinek is vige vañ; mer ha meggyünnek a zsványok, ütēt is mingyá mēgölik. Hāt mingyá ēfutott, asztān mēntek ára teknyős kocsik, ott a legásó teknyő alá bujt, um mēnt ē.

Hāt mikor mēggyüttek a zsványok, lētērbetűtek, kezecs csó-

kútak, asztáñ ul látták, hogy a kirákisasszoñ mëg vañ hâvâ. Mingyá sirtak, asztám mindenfile bánodba vótak; kerestík aszt a zasszoñt, de nẽm vót elõ; hát êmẽntek a kocsik utáñ, miñ lërakatták a teknyõt; de a zutósó teknyõt nẽm hatták má lëraknyi, mer az gondúták, hogy us sincs má itt.

Asztáñ visszagyüttek, miñ mingyá csiñyátok ëggy igẽn szíp arañ koporsót arañ láncâ, arañ kujcsâ, asztáñ beletették, fõtették ippen a kastí elejbe ëf fáro. Asztám maguk miñ belevagdáták a baltákoť vigig a házbo, asztám mindëggyik mëgõte magát.

Ëccër idõbe ëk kiráfi mënt vadásznyi, asztáñ a többi embë-reitű ëmaratt, ëbódút; asztáñ ippen oda irt ehõ a kastihó. Mikor bemëgy abba a kastiba, mindënfelë tekiñgelõdik, sehuñ sẽmmit nẽm lát, miñ csak azokat az êmút hõtestëket. Hát ëccër kiníz a zablakõñ, fõníz âra a fáro, szẽmibe tũnt ëggy igẽñ szíp arañ koporsó.

Kimëty, fõmëgy âra a fáro, kinyittya aszt a zarañ koporsót, hát egísszem mëkhűt a naty szípsígítű; asztáñ nẽm is kíváñkozott ëmënnyi onnajt. De má mit vót neki mit tẽnnyi, örökkik csak nẽm marathatott ott, hát visszautazott. Vëtt ët tarisznya hamut, egísz utoñ szõrta, hogy ű mëgintlen ide talájon ëre a hëre, a hum mëk-láto aszt a zarañ koporsót.

Hát asztám másnap visszamẽnt kocsin, vit vele ëh házi mes-tërt, asztáñ a koporsót ëvitte magáhol. Oda tette a zágy alá, asztám mindig egísz nap aszt örõszte, csókúta, siratta, hom mér nẽm az eleveñ, hogy ű aszt ëvëhetnű.

Ak kõzõtt a zűdõ alatt nẽm akart soasë vadásznyi mënnyi, pedig igẽn nagy baráttyo vót a vadászásnok. De má mindën nap küdõtt a zaptya, hom mér nẽm mëgy vadásznya; de soha nẽm akart. De má ëccër igẽn nagyon hajszulódot rajta, hom má muszáj neki ëmënnyi vadászotra. Igen nagy vadászoť vót, asztáñ el is mënt velük.

Az alatt a zűdõ alat, vótak testvírgyeji, kirákisasszonyok, asztáñ lëmẽntek oda a szobájábo jádzanyi, asztáñ alá gurgitottak ëg gojót az ágy alá. Igẽm mëgõrűtek, hol látták asztatat a szíp koporsót; kihuszták, kinyitották, hát láttak a huñ jádzottak vele, a kezín ëggy arañ gyürüt.

Kihuszták az ujjábú a zarañ gyürüt, a kiráji kisasszony asztáñ fõlűt, fohászokodott, huñ van ű most?

Azzâ azok a kisasszonyok igẽm mëgijettek, a kiráji mëg ëre belípëtt a szobájábo, asztáñ igẽn nagyom mëgõrűt mëg mëg izs dõbbent.

Asztám mingyá ëvëtte aszt a kiráji kisasszoñt felesíginék; asztáñ igẽn nagy örvendëzís lët kõsztük, lëtteg gyerëkei is.

Ha mëg nẽm hâtak, most is ñnek.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Tájszók.

Baranyamegyeiek.

- l á b i t ó: lajtörja s a szövőszék
lábnyomdikója.
- l a j t v á n y o s: nyomorult, hit-
vány.
- l á g y m a g u: alma sat.
- l a n c a: kis petrence; l a n-
c a f a: szénahordó rúd.
- l a n t o l: fut, szalad. A győztes
gyermek mondja a másiknak:
,Lantolsz ugy-e?'
- l a p i c k a: 1) lapocka, 2) tűz-
hordó kissebb lapát.
- l a s i k á b a: lassan.
- l a s p o n y a: naspolya.
- l e b e g ő: rövid női ujjas.
- l ě c á f o l: lehord, valakinek
dolgát helyteleníti.
- l ě p u k: leköp.
- l ě s z a: rekesz a halászoknál.
- l ě s z á l l a ménkü: lecsap.
- l i b a: kis lúd.
- l i p s i malac: lelógó fülű.
- l o c s o g: fecseg.
- l ó h e r e: lőtető.
- l o m b o g: lobog (a tűz).
- l u d v é r c: lidérc.
- l ű k ő: bodzafapuska s annak
tolófája is.
- m a d á r h ú s ú: sovány.
- m a f l a: bárgyú, ügyetlen.
- m a j m ó c a: majom.
- m a l á d: fűzes.
- m á l é: ügyetlen, bárgyú ember.
- m a m m o r á s: mámoros.
- m á n g o l: mángorol.
- m á r c: édes ital a mézes kalá-
csosnál.
- m á s i k apám uram: nagy-
bátyám.
- m ě g b u b á z: szül.
- m ě g k e s ű l: megkopik, meg-
fakul.
- m ě g c s i k ó z, m ě g b o r-
- g y a z, m ě g m a l a c o z:
ellik, fiazik valami.
- m ě g p ö c k ő l: az orrát meg-
fricskázza.
- m ě g s z í v e l: eltűr.
- m ě j j e d z ő: vastag, bélelt
melltakaró.
- m é n t a: menta.
- m é r c s i k é l: méreget.
- m e r e d ő: merítő háló, a bár-
kából merítik vele a halat.
- m e s z e t: mész.
- m e s z t i l á b: mezítláb.
- m é z h a r m a t: néha a növé-
nyeken reggel édes, izzadás-
forma nedvesség van.
- m e z í t l á b o s dobás: a kugli-
nál, midőn a golyó nem éri a
deszkát.
- m i n d a n n y á j a n: mindannyian.
- m i n d é n t i g: mindig.
- m i n d: mint.
- m i n e k: miért.
- m i t - m i t: madár, mely a hón-
alj alatt levő tojásból kél ki;
ha valaki ilyet kiköltene, azt
kérdezné mindig, m i t - m i t
hozzon, s mindent hozna, a
mit gazdája kívánna.
- m i z s e d e r: sal ammoniacum;
torokfájás ellen használják.
- m ó d l a: minta a lécezésnél.
- m ó k a: tréfa; m ó k á z n i: tré-
fálni.
- m o n y a s: csődör, mén.
- m o r h a: marha.
- m o s d ó z i k: mosdik.
- m u l a: öszvér; átvitt értele-
ben: tudatlan.
- m ű l a t: vígad, néha: mulaszt;
pl. ,Elmulattuk az időt.'
- m u s l i c: apró légy, másképpen:
b a g l i n c a (Bélye).

mutaszt: mutat.
 náci ntus: jácintus.
 nádi bika: dobos gém.
 nádi méz: nádméz.
 nanó: öreg asszony; nanó
 bab: öregszemű bab.
 némőt kosár: kerek kétfülű
 kosár.
 neszel: lassú zajt tesz.
 níz: néz.
 nől: nő.
 nőtén kapocs: a kapocspár
 lapos része.
 nyeleböl: megeszik valamit,
 nyalakodik.
 nyērvog: nyávog.
 nyomtató masina: cséplő
 gép.

nyulgát: a főgát fölő pótléka
 nagy vízkor.
 nyu zga: tengeri nyúl.
 nyűv: tépi a kendert a földből,
 meg a ruhát is. „Má egész el-
 nyűtte a ruhát.”
 ókor-ókor: néha-néha, oly-
 kor-olykor.
 oláj: oláh (Bélye).
 olás: lék a jégen; olást
 vágni: lékelni.
 óma: alma.
 ór: orr.
 ordas: cirnos macska.
 öreg: régi, nagy. „Öreg má az
 az óra. Öregszemű kukorica
 ez. Öreg este van.”
 ozmák: véka.

(Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Dunántúliak.

csimmantanyi: hamiskásan
 pislantani. Egy anya mondta
 kis fiának: „Hogyan köll a
 szép lányokra csimmantanyi?”
 csuhu: vékony káka.
 dorozmás: darabos, buckós.
 „Ha a mész dorozmás, hamar
 hullik a máltér.”
 göhej, gihej-göhej: árkos,
 vizmosásos, nem igen termé-
 keny vidék.
 keresgélkedék. „Ha én
 örökké keresgélkedék.”

ketet: kutat, turkál, motoz.
 „A rablók már ott ketettek.”
 klēpētus: libegő köpönyeg
 (tréfásan).
 mágjo. „Hat kéve egy mágjo,
 három mágjo egy kērész, a kēr-
 észtek kepibe vannak” (Bala-
 tonmellék).
 mēgmotoz a birka, ha mohón
 eszik s torkán akad a sok zöld
 fű, megmohósodik. Somogyban
 akkor mondják, ha kergeség
 bántja a birkát.

(Zala m.)

címer: a tető-él két végébe
 dugott, szalmával szépen körül-
 font cövek.
 eljáccogatik.
 előbbre: előbb, azelőtt. „Előbbre
 is fájt már. Az is vót előbbre.”
 gica: 1) kissebb szalmakévék
 a háztető födésére; 2) disznó.
 gicázni: gicákat kötni zsupból.
 mellülés: a lyányos ház-

nál kézfogókor tartott lakzi,
 mikor a vőlegény a menyasszony
 mellé ül.
 össze: egymással. „Atyafiak
 össze”: egymással rokonok.
 persóniás asszony, a ki na-
 gyon válogatva beszél; pl. azt
 mondta: székletétele-
 zés, léletézés (lélekzés).
 rémisztő.

CSILLAG LEONA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889. JULIUS 15.

VII. füzet.

A MAGYAR HASONLÍTÁS.

B. Komparatívus (középfok).

A komparatívus két tárgy összehasonlításánál a tulajdonságnak egyikre nézve aránylagosan nagyobb voltát jelöli. Képzője *-bb* (*-b*). Hogy a kettős *-bb* alak nem az analogiának túlkapása, mint Hunfalvy Pál véli (NyK. XI. 89), hanem eredeti, arra nézve lássuk először a nyelvtörténet adatait: (BécsiC. 2) *in k a b*, (uo. 6) *io b*, (uo. 28) *k ü f f e b b*, (DöbrC. 376) *fe ll é b b*, (uo. 377) *na g u b b*, (uo. 404) *io b*, (TelC. 4) *ve ne b*, (uo. 192) *io b*, (WeszprC. 41. 87. 89. 93) *io n k a p*, (PeerC. 50) *ele b*, (uo. 83) *me lt o b*, (uo. 103) *ele f te b*, (WinklC. 85. 86) *ze b b*, (uo. 132) *ha y lo o b*, (uo. 150) *ele z te e b*, (uo. 222) *me z ze b b*, (uo. 341) *ze b b e e s io b b*, (NagyszC. 3) *fe ly e b*, (uo. 27) *jo b*, (uo. 32) *na g o b*, (uo. 197) *in k a b*, (DomC. 44) *vy g a b*, (VirgC. 89) *jo b*, (uo. 132) *na gy o b*, (uo. 146) *al a b*, (LevT. I. 6) *na gy o b*, (uo. 20) *th e w b*, (uo. 7) *ha ma ra b*, (uo. 41) *ha ma ra b b*, (uo. 108) *el ő b*, (uo. 120) *fe lly e b b*, (uo. 228) *yn k a b b* sat. || (BécsiC. 8) *na g o b b a k*, (uo. 111) *fe ke te b b e k*, (uo. 125) *t í z te le n d ő b i t*, (WeszprC. 21) *na gi o b a n*, (uo. 30) *io b b a n*, (uo. 32) *to u a b b a*, (PeerC. 57) *ele f te b b y*, (uo. 95) *ny l u a b b a n*, (uo. 218) *k ü f f e b b ő l*, (WinklC. 78) *ke ue fe b b e*, (uo. 126) *ky f f e b b e*, (uo. 230) *io b b a n*, (uo. 301) *t ő b b e n*, (uo. 360) *ny l v a b a n*, (GyöngyC. 44) *th o u a b b a*, (uo. 47) *ky f f e b i k*, (uo. 68) *ky f f e b b i k*, (BodC. 5) *na g o b b a n*, (uo. 8) *t ő b e t*, (uo. 17) *t ő b b e t*, (NagyszC. 2) *jo b b a n*, (uo. 68) *re t te ne fe b b e k*, *ke fe r ve b b e c*, (uo. 139) *ke ue fe b b e t*, (uo. 216) *fe ly e b e n*, (uo. 220) *hi u ő b b e n*, (uo. 227) *na g o b*.

ban, (VirgC. 1) nagyobakath, (uo. 16) twby, (uo. 93) nagyoban, (DomC. 62) elevbby, (uo. 86. 151) jobban, (uo. 101) eleby, (uo. 165) kyffebbeyteni, (uo. 170) teobbet, (uo. 242) teobbyt sat.

Régi grammatikusaink közül Erdösi és Molnár A. egyszerű *-b*-nek mondják a komparatívus képzőjét (CorpGram. 12. 133); de Gelei K. szerint már: „A komparatívus gradusok a nomenben vagy két *bb*-ben mennek ki, mint: jobb, nagyobb, rofzabb, kiffebb, böltsebb etc. Vagy tsak a meg-határozó confonanshoz adatott egy *b*-ben, mint: tudós, tudosb, okos, okosb; ékes, ékesb; szép, szépb etc.” (CorpGram. 302).

E minden a priori okoskodás nélkül, taláломra összeszedett adatokból láthatjuk, hogy mind szó végén, mind szóközépen előfordul mind a *-b*, mind a *-bb* alak; de ha a két-féle csoportot összehasonlítjuk, a *-b*-s alakot nagy többségben találjuk a szó végén, míg szóközépen a *-bb* dominál. Ez pedig világosan arra mutat, hogy a kettős alak az eredeti, mely védett helyzetben nagy részt meg is maradt, míg a szóvégén könnyebben elkopott. A codexek írói, midőn a nagyobb, méltób alakokat használták, fonetice írtak; hisz tényleg ma is így ejtjük e formákat, a messzebb, hamara bb alakoknál pedig a nagyobbban, feketebbek alakok nyomán etimologice. A jobban, töbi alakoknál azután valószínűleg a nagyobb, méltób s a régiségben nagyon elterjedt, mindig egyszerű *-b*-s okosb, öregb, tudatlant b-félék analogiájából indultak ki. Hogy a jobb (jog-b), szépb, több (től-b) alakok az analogia túlkapásának nem szolgálhattak alapul (pedig Hunfalvy alkalmasint ezekre gondolt), mutatják a codexekben lépten-nyomon előforduló, szintén egyszerű *-b*-s job, sebb, töb formák. Így találjuk ezeket az Ehrenfeld codexben is; s e ténnyel szemben mit se nyom azon körülmény, hogy legrégebb codexünk a komparatívust (egyetlen esetet kivéve: 78. keuefbbet) következetesen egyszerű *-b*-vel írja.

Eredetibb *-bb* mellett szól e képző közös ugor alakja is, az *-mb*, melyet több ugor nyelv e formában meg is őrzött: finn *suurempa* (nagyobb), cser. *tumbal* (tulsó oldal), mordK. *ombo* (más); kolai lapp *nuimb* (másik); de a legtöbb lapp dialektusban már szakasztott úgy, mint a magyarban az *-mb*

asszimiláció folytán *-bb* alakra változott: *baččagabbo* (keserűbb), *gäpadabbo* (könnyebb) s szó végén *-b*-re kopott: *puoreb* (jobb), *nuorab* (fiatalabb) (Bud. j. 22); sőt Donnernél: *stuorap* (nagyobb), *ēnap* (több).

A kettős *-bb* alak mellett a kopottabb *-b*-s ma is járja azon esetben, ha a komparatívusképző *-s*, *-sz*, *-z* végű nem teljes tőhöz járul: *c s i n o s b*, *s z á r a z b*, *r a v a s z b*. Megjegyezhetjük, hogy régi nyelvünkben sokkal gyakrabban járult a középfok képzője nem teljes tőhöz mint ma, még pedig nem csupán az *-s*, *-sz*, *-z* végűekhez, hanem egyéb csonka tőkhöz is, nevezetesen olyanokhoz, a melyeknek záró mássalhangzója: *-k*, *-g*, *-l*, *-d*, *-n*, *-ny*, *-l*, *-r*. (MünchC. 136) *alnocbakat*, (WeszprC) *ondogb*, (Pázm: Kal. 20) *tömérdegb* | (uo. 20) *öregb* | (DöbrC. 328) *restb*, (TelC. 217). *geñe/bet* | (EhrC. 127) *galyadbat*, (DomC. 255) *bolondbak* | (WinklC. 86) *ecktelemb*, (DöbrC. 435). *vembitöl*, (Pázm: Kal. 25) *feneketlemb* | (TelC. 217) *hytuambath*, (WeszprC. 4) *kememb*, (NagyszC. 222) *ferenb* | (TelC. 307. NagyszC. 289. ÉrdyC. 3) *köze/b*, (DöbrC. 7) *alta/b* | (BécsiC. 118) *őztöuerbecnec*, (uo. 270) *hamarbak*, (WeszprC. 289) *feyerb*, (Pázm: Kal. 246) *jámborbak* sat. Ide tartoznak a *jobb* (jog-b), *szebb* (szep-b), *több* (tölb, MUSzót. 238), meg a tolnai *örebbe* (Nyr. V. 379), melyekben a *tő* végmássalhangzója asszimilálódott a *-b*-hez; továbbá a göcseji: *közébb*, *fiatább* (Budenz Album 163), melyekben a magánhangzó pótló nyújtást kapott. (Vö. SándC. 228. *kisseebb*, uo. 238. *meeleeb*).

Említsük még föl e helyen a komparatívusképzőnek tájdivatosan (Dunántúl) előforduló *-j+bb* alakját, mely az illető nyelvjárásokban rendes használatú, hacsak az alapszó sziszegő hangon nem végződik. A régiségben e *-j+bb* komparatívusképzőre nem találtam adatot s nem is hiszem, hogy szélesebb körű kutatás is a régi nyelvből 'számos példával tudná kiegészíteni' a göcseji nyelvjárásnak *-j+bb*-s alakját, mint e nyelvjárás ismertetője véli. Az egyetlen *hamarjabb* példa, melyet Faludinál talált, nem tartozik ide, mert a pozitívus *hamarja* is megvan e kifejezésben 'hamarja futás'. A mi a *-j+bb* magyarázatát illeti, egyelőre Budenz gyantásához kell csatlakoznunk, ki azt a finn *-impa*, *-impä* szuperlatívusképzővel hozza összefüggésbe. Szintén csupán nyelvjárásokban található alakja a komparatívusképzőnek a dupli-

kált *bb+bb*. Göcsejben: *szebbebb, jobbbabb* (BudAlb. 161). Őrségben: *szebbebb, jobbbabb, többebb*. (Nyr. VII. 419). Tekintetbe véve, hogy épen egytagú komparatívusokon találjuk e pleonasztikus toldást, melyeknél azonkívül az asszimiláció folytán a középfok képzője mintegy a szó hangtestébe olvadt, e képző értékének elhalaványodását kell itt fölvennünk, melyet aztán a nyelv újabb képzéssel pótolta. Különben a komparatívusképző ez ismétlését mutatja a lapp nyelv néhány példája is: *tabbebuht, tuobbebu* sat.

A komparatívusképzés alapszavát tekintve, az nyelvünkben háromféle beszédrész lehet: melléknév, ilyen gyanánt használt főnév s végül határozó szó. A főnév fokozása egyik érdekes sajátága nyelvünknek, melyben a göröggel találkozunk. Mint a görögben van: βασιλύτερος, κύντερος sat, úgy mondhatjuk a magyarban is az ilyeneket: (VirgC. 123) *nyaualyab*, (NagyszC. 30) *zerebben* auag job zerrel, (RMKT. I. 26) Honnég *alkobb* Szabácsot veretni, (Fal. 12) *kövebb*, (uo. 17) *latrabb*, (Ar. IV. 34) Másénál bizony *a te fiad sékárabb*, (Nyr. IV. 229), *zsidóbb*, (uo. 554) *guzsabb*, (uo. IX. 137) *legkirájab*, (PThewr: MELv. 93. 94) *rózsabb, ökreibb, kutyább, rókább, emberebb, gyermekebb*. Ép úgy, mint főneveink, a magyar határozók is szerepelhetnek melléknév gyanánt s ez az egyik eset, melyben a komparatívusképzőt fölveszik. Mihelyt például az *által* melléknévvé vált az *által útlan*, meg volt adva az alkalom e szónak fokozására is és csakugyan meglelt belőle az *általabb út* (Simonyi: BudAlb. 55). Példák: (DöbrC. 7) *ennel altalb* vtat hozá nem lelsz, (Nyr. II. 116) mely a pápistáknak *legáltalabb uttyok*, (Nyr. X. 120) *általjab* utja; (Born: Préd. 3) *De nilvab ertelmeiért tanusagra is elosztom*, (uo. 6) *nyilvab magyarázattyát*; (Fal. 135) *a legközelebb bizonyosság*; (Ar; Haml. 28) *félrébb hely*. De lehet ezenkívül a határozót önállóan is mint ilyet fokozni, vagyis a határozó komparatívusi alakjának is lehet a mondatban valóságos szerepe. Helyhatározók: *idébb, odább, tovább; errébb, arább; hátrább; félrébb; bellebb, killebb; föllebb, alább, lejjebb; közelebb, távolabb, messzebb; összebb, visszább*. Időhatározók: *elébb, elesztébb* (rég), *utóbb, késő-*

r é b b (Nyr. I. 327), s o k á b b (Nyr. V. 218). Módhatórózók : f ő l ő t t é b b, g y a k o r t á b b, ő r ő m e s t e b b, n y i l v á b b. Néha e határozók végéhez még egy rag járul : t o v á b b á, t h o w a b b a n (LevT. I. 181), t u á b b a t, e t u á b b b r a (Nyr. II. 44); f e l y e b e n (NagyszC. 216. BodC. 13); k ö z e l b e n (ÉrdC. 3. TelC. 307); e l é b b é (Nyr. XII. 319), e l e b b e n (ÉrdyC. 92); n y l v a b b a n (ÉrdyC. 6) sat. Bajos hinni, hogy az adverbiumok közép- és felső-fokának e használata az előbb említett jelzői szerkezet (általabb út) hatása alatt jött létre, mint Simonyi gyanítja (BudAlb. 55). Az *alább*, *fellebb*, *utóbb* határozók legrégibb nyelvemlékeinkben csak oly általános divatúak mint ma, míg a fokozott adverbiumok jelzői használata pár esetre szorítkozó, elszigetelt jelenség, melynek oly nagy hatása alig lehetett, hogy nyomán egy egész sereg adverbium fokozott alakjának határozói használata lábra kaphatott volna. Ha végig tekintünk a fokozott adverbiumokon, azonnal szembe ötlík, hogy legnagyobb részük helyhatározó, még pedig *hova* kérdésre felelő helyhatározó. (A *fönnebb* alakot az átnéztem codexekben egyetlen egyszer sem találtam, mindenütt *fellebb*; van *bellebb*, de nincs *bennebb*; *killebb* mellett csak Faludinál találtam egy esetben *kivülebb*-et; *idébb*, *odább* mellett hiányzik *ittebb*, *ottabb*; *elébb* mellett *előttebb*, *hátrább* mellett *hátulabb*.)

Az ilyen irányjelölő adverbium természetével a fokozás könnyen összefér, mert a bizonyos irányban való haladással együtt jár a leírt út növekedése. A nyelv tehát ha „az egyszerű térbe jutástól, térben megjelenéstől megkülönböztetve akarja feltüntetni az illető irányban folytatott haladást, az irányjelölő igehatározó fokozó ragot kap.” (Nyr. I. 157). Az ily képzések azután valóban alapul szolgálhattak a komparáció továbbfejlődésének egyéb adverbiumoknál is. A mi a *-bb* ragszerű használatát illeti e határozóknál, az csak látszólagos. Ezek alapszavainak eredeti, konkrét jelentése ugyanis e határozói alkalmazásban annyira elhomályosult, hogy tisztán helyviszonyokat jelölő absztrakciókká váltak, melyek ilyen értékkel mint önálló szók a különböző helyragok nélkül meg sem állhatnak. Ennek tulajdonítandó, hogy a nyelvtudat e ragos alakokat lassankint megszokta egységes, önálló névszóknak tekinteni, mit nagyban elősegíthetett azon körülmény, hogy a rag legtöbbjénél rendkívül elkopott, sőt

teljes lappangásba is jutott. A határozók komparált alakján kívül e magyarázat adhatja kulcsát a *föl felé, be-nek-féle* szerkezeteknek is.

A komparáció kifejezésének most tárgyalt formáján, a *-bb-s* képzésen kívül valamint más nyelvekben, úgy a magyarban, találkozunk az úgynevezett körülírt komparatívussal, melyben a tulajdonság aránylag nagyobb voltát az alapfok elé tett alkalmas határozó elem jelzi. Így a latin *magis*, francia *plus* sat. Ennek használata mai nyelvünkben meglehetősen szűk körű; ugyanis csak azon esetben alkalmazzuk, midőn egy tárgynak két különböző tulajdonsága közt akarjuk kifejezni a fokozatbeli eltérést. Pl. Pál inkább jó, mint szép. De régi nyelvünkben akadnak nyomok, melyek a komparatívus e fajtájának, tán épen a latin *magis*-os szerkezet hatása alatt keletkezett nagyobb terjedtségére vallanak. Így találjuk: (BécsiC. 116) azert i o b i g a z ember ki nem val faragvánokat, (DöbrC. 9) n a g i o b z e g ő n f e g e s kint = szégyenesesebb kint, (VirgC. 108) n a g i o b c z e n g ő zoul diczer, (LevT. I. 300) mikort legi n a g i o b z o r g a l m a t a s zolgalatom. Továbbá ily pleonasztikus szerkezetek: (NagyszC. 192) n a g ő b b o l d o g f a g o f b v i g a f a g o s öröm, (ÉrdyC. 94) n a g y o b z y k f e g ő f b iftennek zent ighe hallafa; (EhrC. 61) ew tarfy kewzewl nem volt oly hogy ky i n k a b t u d o f b uolt uolna, (uo. 82) y n k a b e r e w m e w f b e n, (MünchC. 24) t ű i n k a b n a g ő b b a c vattok azocnal-e (= Kár: Bibl. Nem drágábbak vagytok-e ti azoknál?), (MünchC. 140) ment i n k a b t ű ő r e g b e c vattoc azoctol, (NagyszC. 4) az anneval y n k a b lezek z e r e l m e f b, (uo. 22) mint i n k a b a n akki f e l y e b hagand attol m e l e b e n e f i k a l a b, (uo. 262) m i g i n k a b a l a z a t o f b zivel iarz, anneual inkab, (Born: Préd. 12) az sokkal i n k á b e r ő t l e n b minden jóra, (TörtT. 1879. 205) i n k á b b k é s z e b b e k egy lábíg elveszni sat.

A középfok, mint már előre bocsájtottam, két tárgy összehasonlításánál jelöli a tulajdonságnak egyikre nézve aránylagosan nagyobb voltát. Kifejtettük már, milyen fölfogás vezeti általában a nyelveket e viszony kifejezésében s láttuk a nyelvek egy nagy csoportját, mely az összehasonlítás külön exponense nélkül, tisztán mondattani viszonyítás útján jelzi, hogy egyik tárgynál aránylag nagyobb fokban van meg bi-

zonyos tulajdonság mint a másiknál. Az illető nyelvekben a jelzés ugyanis olyan formán történik, hogy a két tárgy közül annak nevéhez, mely az összehasonlítás kiinduló pontjával szolgál, egy ablatívusi viszonyt kifejező elem járul. Ugyanezt az eljárást tapasztaljuk legnagyobbbrészt a nyelvek azon osztályában is, hol külön komparatívusképzés járja. Így az indogermán nyelvek terén, így a bennünket közelebbről érdeklő ugorságban. Példák: finn (partitivus comparationis) *mänty on koi vu a korkeampi* — a fenyő magasabb a nyírfánál; lapp: *don laek boarrasabbo must* (elat.) vagy *muo* (part.) = te öregebb vagy nálamnál; vog. *tän a nem nel jänine* = ő nálamnál nagyobb; zürjén: *buržik guš vör jilavek pörjasis doriš* = jobb a tolvaj az örökös szószegőnél s a votj. *-gem*, *-ges* képző mellett ablat. *-les*. Ide tartozik végül a magyar *től*-ös alak, melyet régi nyelvemlékeinkben találunk s melyet a mellette *tán* eleitől fogva alkalmazásban levő *-nál* lassanként kiszorított a használatból, úgy hogy a mai irodalmi nyelvben már csak egy sporadikus alak a *mentől* tartja fenn emlékét; a népnyelvnek pedig csak egy nyelvjárása, a moldvai csángóké él vele: (Nyr. X. 200) *Olább o zétól nem jártam. Nagyobb az út ed posztától. Négy tallértől több nem jutott.* Hangsúlyoztam annak lehetőségét, hogy a *-nál*-os alakot nem később kapta föl nyelvünk, hanem eredetileg járta a *-tól*-ös mellett; mert eddig az ellenkező nézet uralkodik nyelvtudományunkban. Simonyi pl. nem régiben még így nyilatkozik: (Nyr. XIV. 337) *„A középfok mellett eredetileg úgy látszik általános volt a -tól rag használata; azután lassanként a -nál rag lépett helyébe s pl. a Bécsi és MünchenerC. nyelve a között ingadozik.* E nézetet, mint a következők igazolni fogják, nem támogatja egyéb, mint a *-tól*-ös alak kiveszése; de ez véleményem szerint nem döntő bizonyíték annak régibb voltára nézve. Nézzük csak a legrégibb magyar könyv vallomását: (EhrC. 27). Es ez felewl mondot ket kenerektewl egyknek feletewl megualna femmi te b nem yllettetett uala, (60) myre ma zokafnal ynka b kynzatnak, (64) ment gyakorlatofban yfteni malaftnak ayando kat erzy uala annal felyeb emelkedyk uala, (71) mendennel kyffebnek aloytyauala magat leny, (73) magat aloytya vala leny mendentewl kewffebnek, (89) mendentewl kewlewmb. Ezek legrégibb adataink e határozó alakját illetőleg; a Hal-

Besz. és KönTör-ben komparatívus határozó nem fordul elő. Már most e tényekkel szemben mi jogon lehet azt állítani, hogy eredetileg a *-tól* használata volt általános a komparatívusi viszonyításban? Valóban e kérdést a rendelkezésünkre álló adatokkal eldönteni nem lehet; annyit azonban legalább is meg kell engednünk, hogy a *-tól* mellett egy szintén eredeti *-nál* fölvétele ez alkalmazásban nem ütközik nehézségekbe, különösen ha fontolóra vesszük Budenz fejtegetéseit a komparatívushatározó *-nál* természetét illetőleg a NyK. II. 308. s köv. lapjain. Nagy valószínűséggel kimutatta itt Budenz, hogy a fölfogásbeli eltérés, mely e két alak használatában mutatkozik, csupán látszólagos. Kiindulva ugyanis a *-nál* ragnak a *kül* szóval kapcsolatából a régi *nál-kül* = mai *nélkül*-ben, úgy gyanítja, hogy a hasonlítóhatározón használt *-nál* különbözik az *apud*-féle *-nál*-tól s távolító viszonyítást fejez ki. E g y alapszóból eredő postpozíciók ugyanis különböző casusraggal képezve különböző irányokat fejezhetnek ki s így a *nál* alapszóból keletkezhetett egy lokatív jelentésű **-náln*, meg egy ablatívusi **-nálól*, melyek végén a casusragok elkopván, később a két alak egybe esett. Ezek után föltéve, hogy a *-nál* komparatívusi viszonyításban eleitől fogva szerepel, semmi különöst se találunk abban, hogy a nyelv tetszése szerint hol egyik, hol másik postposicionális alapszóhoz ragasztotta ablatívus ragját; mely eljárás a fölfogás egységén épen nem ejtett csorbát s szakasztott olyan, mintha pl. *főlé* helyett *red*-t mondunk.

A komparatívus határozója a magyarban is pótolható mellékmondatlalt. Nyelvünk ez esetben, mint a legtöbb indogermán nyelv is, nem elkülönítő partikulákat használ a fokbeli egyenlőtlenség jelölésére, mint ezt a komparatívus természetű megkivánná, hanem olyan szintaktikai kapcsolatokat, melyek az összehasonlítás két tagját inkább összekötik, közelebb hozzák egymáshoz. Oly kapcsolatok ezek, melyek eredetileg egyenlő fokok összehasonlítására szolgálnak (mint: úgy, ahogy: úgy); de a nyelv könnyen magyarázható eszmétársításnál fogva különböző fokok összehasonlításánál is alkalmazza őket. (L. Ziemer 143.) Hogy az ilyen szerkezetek a nyelvfejlődés későbbi korába helyezendők, mint az egyszerű komparatívusi határozó, az a mondottak után természetes; de érdekes egyúttal megfigyelnünk, hogy a komparatívus természetének megfelelő kezdetleges észjárás, mely a fokok

egyenlőtlenségét elkülönítéssel, tagadással fejezi ki, a nyelvfejlődés későbbi szakában is oly szívósan tartja magát, hogy a vele egészen ellentétes fölfogás szülte szintaktikai kapcsolatba is befurakodik. Innen van, hogy az ilyen hasonlító mondat nyelvünkben, mint számos egyéb nyelvben is többnyire tagadó alakot ölt s benne a következő kötőszók járnak: Régi nyelvünkben: *hogy-nem*, *hogy-nem-mint*; a ma szokásos *mint* és *mint-sem* mellett találkozunk még: *hogy-sem*, *hogy-sem-mint*, *sem-hogy*, *mint-sem-hogy*. (Lásd Simonyi kitűnő fejtegetéseit és példáit: Magy. Kötőszók II. 101. s köv. 1.)

Két tárgy szám-, tér- és súlybeli viszonyainak összehasonlításánál a nyelv nem elégedhetik meg a köztük talált különbség általános jelzésével a komparáció útján, hanem kell eszközének lennie, mellyel az eltérés nagyságát egész pontosan meg tudja határozni. Erre valók a mértékhatározók: *öt t e b b*, *három lépéssel h o s s z a b b*, *hat fonttal n e h e z e b b* sat; vagy ha a szám, tér és súly bizonyos meghatározott nagyságával szemben a másik oldalon annak többszöröse áll, a *-szer* (háromszor nagyobb), *-szerte* (hétszerte *s ú l y o s a b b*) képzős számnevek. Egyéb tulajdonságokra nézve beéri a nyelv azzal, hogy a fokozatbeli eltérésnek kicsiny vagy nagy voltát jelzi. A különbözet csekély voltának kiemelését határozókkal végeztetheti: *kicsinnyel*, *kicsit*, *kissé*, *kevéssel*, *kevéssé*, *valamivel*, *egy csöppel*, *szikrával*, *hajszállal* sat; vagy deminutív [képzőkkel. Az ily képzés rendszeren az illető tulajdonságnak a közönségesnél valamivel nagyobb voltát fejezi ki. Megjegyzendő azonban, hogy oly nyelvjárásokban, melyek a kicsinyítő képzőket egyébként is kedvelik, a középfok ily tovább képzésének alig felel meg a fogalom valamelyes árnyéklata. Példák: (Nyr. II. 223. Matkó) *d a r a b o s k á b b*, (Nyr. IX. 532) *i n k a c s k a b b*, (uo. 454) *t o v i c z k á b b*, *a l i c z k á b b* || (Nyr. XI. 477) *n a g y o b b c s a*, (Nyr. III. 526) *e g y é b k e*, (Nyr. IX. 361) *j o b b a c s k a*, *j o b b a d á n*, (CorpGram. 13) *n a g u b b a d k a* || (Nyr. VIII. 227) *h a m a r á b b c s á b b*, (uo. XI. 477) *n a g y o b b c s á b b*.

A fokozatbeli eltérés nagy voltának kiemelésére ugyanolyan eszközökkel él a nyelv, mint a melyeket az alapfok értékének emelésénél szokott alkalmazni. Nyelvemlékeinkben például egy pár olyan nyom található, mely arra mutat, hogy nyelvünk a középfokot is valamint az alapfokot, j e l z ő v e l

nyomósíthatta: (EhrC. 129) De frater Maffeufnak: mert valamely ember es nagy tebe alamyznat adtakuala (mint szent Ferencznek), (TelC. 195) mert e g h e t e t l e n n a g o b, (NagyszC. 312) m o n d h a t a t l a n d r a g a l a t o s b.

Sokkal gyakoribb azonban már a régiségben *-val, -vel* ragos határozóknak e célra alkalmazása, a codexek nyelvében pedig különösen a *naggyal* határozóé. (BécsiC. 10) n a g g a l i o b, (MünchC. 154) n a g g a l i n k a b, (WinklC. 301) n a g g y a l t ö b b e n, (ÉrdyC. 90) n a g g y a l n a g y o b s a t. Különben a mai *sokkal* határozót is ott találjuk már az előbbi szomszédságában: (MünchC. 153) s o c k a l t ö b b e t, (TelC. 268) f o k k a l n a g o b, (PeerC. 59) f o k k a l i o b, (LevT. I. 189) s o k a l y n k a b, (Tin: SzegV. 269) n a g y s o k k a l t ö b b. Újabb keltűnek látszik a *jóval*. Előfordulnak ezeken kívül egyéb határozók is: *tetemesen, hasonlíthatatlanul*; a nagyobb számok határozói alakjai: *százszorta, ezerszer* te sat. A még nyomósított alappokokkal szemben nyomósítja a középfokot. Ha azt mondom: 'E rózsza még szebb, mint a másik', akkor az összehasonlítás kiinduló pontját tevő másik rózsza n a g y o n s z é p. Az alappokot nyomósító ismétlő szerkezetek másait is megtaláljuk a középfoknál. Még pedig: 1) Egyszerűen ismételve a középfokot (mikor egyuttal a tulajdonság haladó növekedése is kifejezést nyer): (Born: Préd. 10) kezdeti n a g y o b n a g y o b veszedelmeknek, (uo.) ú j a b b ú j a b b tanuságokat, t ö b b t ö b b vigasztalásokat, (uo. 89) k e d v e s b k e d v e s b kezdett lenni, (Pázm: Kal. 25) t ö b b t ö b b duplázott üdő, (TörtT. 1879. 212) u j a b b u j a b b seregek, (Gyöngy: Válm. 61) kap azonban tüze n a g y o b b n a g y o b b lángot sat. || (Born: Préd. 7) De ők is j o b b a n j o b b a n felrázzák ő magokat, (Ar. I. 128) A z a j t o v á b b t o v á b b halad, (Mer. I. 53) k ö z e l e b b k ö z e l e b b jutott sat. Ezekben a két középfok egy elhallgatott, de odaértett pozitívussal áll szemben az első kissebb, a második már nagyobb fokozatbeli eltérést jelöl (mert amaz helyzetileg is közelebb áll a kiinduló ponthoz emennél). A sorozatot folytatni is lehetne, de a nyelv mindig beéri a fokozatbeli haladás első mozzanatának jelölésével. A haladó sor egyik tagjáról a másokra való átmenetet egy esetben ki is fejezi a nyelv, a *több* komparatívusnál, ilyen formán: (VasUjs. 1885. 720)

Mit vár kegyelmed t ö b r ü l t ö b választ, (Nyr. VIII. 524) azomba iparkodom, hogy ne lögyöñ t ö b r ü t ö b baja a zembörnek. 2) Gyakran előfordul nyelvünkben a komparatívus olyatén ismétlése, hogy az első középfok egy elhallgatott pozitívussal áll szemben, a második pedig a tulajdonságnak a megelőző, már komparált fogalommal szemben való nagyobbtságát jelöli s e viszonynak a szokásos- nál raggal kifejezést is ad. Ha azt mondom: ,s z e b b n é l s z e b b virágok', e kifejezés egyetékű ezzel: ,szépnel szebb s e szebbnél ismét szebb'. Tehát szintén haladó nagyobbodása a tulajdonságnak, melyet gondolatban az összehasonlított tárgyak egész sorára át lehet vinni. A különbség az előbbi szerkezet és e között az, hogy míg amott maga a tulajdonság folyton haladó növekedése a fődolog, emitt főleg az eredmény jó tekintetbe, mely a tulajdonság folyton haladó növekedésénél az összehasonlított egyedek mindnyájára vonatkozó nagy voltának kifejezője. Vagyis ,szebbnél szebb virágok' = több igen szép virág. A tulajdonság abszolút nagy voltát a most leírt módon egy tárgyra nézve is kifejezheti a nyelv, csak-hogy ez esetben az ismétlő szerkezet első tagja alapfokban áll. Példák: (TelC. 86) n a v a l a f o k n a l n a v a l a f b, (Fal. 277) itt mindent kell dicsérni, ami nem jó, azt a j ó n á l j o b b a n, (Pet. I. 176) e r ő s n é l e r ő s e b b szerelem, (Mer. I. 3) m o s t o h á n á l i s m o s t o h á b b. Ezekben az alapfok maga is már bizonyos nyomatékkal áll s azért gyakran oly főnevet alkalmazunk e szertkezetben, melyet a kiemelőnek akart tulajdonság különösen jellemez: (Fal. 12) k ő n é l k ő v e b b = igen kemény, (uo. 215) a m a l o m k ő n é l k ő v e b b, (Nyr. IV. 229) z s i d ó b b a z s i d ó n á, (uo. 554) gúzs élet ez a miénk, g u z s n á l i s g u z s a b b, (Vadrózsák I. 366) ő k m é g ő k ő r n é l i s ő k r e b b e k, (Ball: Példb. 4617) r ó k á b b a r ó k á n á l. Az első tag ilyenkor szuperlatívusban is állhat: (Pet: Rel. 29) a l e g s z e b b n é l i s s z e b b a z.

Meg kell itt még jegyeznünk, hogy a mai nyelv nem választja el már minden esetben egész következetességgel a ,jónál jobb', meg a ,jobbnál jobb', kifejezéseket s az előbbit néha összehasonlított tagok egész sorára is alkalmazza. Akárhányszor hallhatunk ilyeneket: ,nevezetesnél nevezetesebb események, bátornál bátrabb férfiak' sat.

BINDER JENŐ.

IRODALOM.

Négyesy László verstani munkái.

A 'mértékes és hangsúlyos vers' elnevezéseket Négyesy nem tartja helyeseknek, mert minden vers ütemei határozott időtartamúak és hangsúlyozottak lévén, minden vers mértékes is meg hangsúlyos is; s ebben tökéletesen igaza van. Ha azonban határozottan kijelentjük, hogy csak szabatos elnevezés hiányában, szükségből nevezzük mértékeseknek az olyan verseket, melyekben a hosszú és rövid szótagok sora inkább meg van határozva s az iktus általában hosszú szótagon van, hangsúlyosoknak pedig azokat, melyekben a hosszú és rövid szótagok szabadabban sorakoznak egymás mellé, s az iktus lehetőleg hangsúlyos szótagra esik; — a nem egészen szabatos elnevezések aligha okozhatnak zavart, minden esetre kevesebbet, mint ha olyan elnevezéseket használunk, a melyek alá nem foglalhatók összes, eddig kifejtett versalakjaink.

Az említetteken kívül Négyesynek még néhány, helyes elvekből vont hibás következtetése ellen van kifogásom. A versritmust határozottan mint hangritmust tüntetvén föl, s a zenével szoros összefüggésbe hozván, természetes, hogy az egyes sorok ütemeinek egymással szemben való időbeli egyenlőségét tanítja, s tanítja egyszersmind a magyar versalakokra nézve (mi különben a páros ütemrészű versekre általában állhat) az ütemek feleződését is; s ezt az elvet teljes határozottsággal ő fejtette ki először. Bármily helyesek is azonban az említett elvek, a következtetések, melyeket Négyesy belőlük von, nem helyeselhetők teljesen. A hosszú

szótagokat ugyanis $\left| \cdot \right|$ és $\left| \cdot \right|$, a rövideket pedig $\left| \cdot \right|$ és $\left| \cdot \right|$ hangjegyekkel jelölván, egy négytagú ($\frac{2}{4}$ vagy $\frac{4}{8}$ -nak megfelelő) ütemben csak két hosszúnak enged helyet két rövid mellett; mert három hosszú és egy rövid szótag — vagy épen négy hosszú — $\frac{2}{4}$ -nél vagy $\frac{4}{8}$ -nál már többet tesz ki (pl. $\left| \cdot \right| \left| \cdot \right| \left| \cdot \right| \left| \cdot \right|$ vagy $\left| \cdot \right| \left| \cdot \right| \left| \cdot \right| \left| \cdot \right|$ sat.). Azon kívül azt állítja, hogy a két hosszú és a két rövid szótag nem állhat egy ütemben egymás mel-

lett; mert különben az ütem nem oszlanék két egyenlő félre

(pl. $\begin{array}{|c|c|c|c|} \hline \text{f} \\ \hline \text{f} \\ \hline \text{f} \\ \hline \end{array}$ és $\begin{array}{|c|c|c|c|} \hline \text{f} \\ \hline \text{f} \\ \hline \text{f} \\ \hline \end{array}$).

Elméletileg tekintve a dolgot, a következtetés egészen alaposnak látszik. Csak az a baj, hogy a gyakorlat nagyon is ellenkezik vele, mért tömérdek olyan sort találni legjobb költőinknél is, melyeket az említett elvek szerint hibásaknak kellene neveznünk; holott a legkényesebb fül sem igen találhat bennük kifogásolhatót. Lássunk csak néhányat, még pedig először olyan sorokat, a melyeknek egyes ütemeiben két hosszú szótagonál több van :

Miről apám | nagy búsan szólt
— — — —

Hogy itt hajdan || szebb élet volt.
— — — —

Kisfaludy K.

Ülj mellém a | kandallóhoz
— — — —

Fel van szítva | melege
— — — —

Kisfaludy S.

Isten hozzád | édes hölgyem.
— — — —

Borvitéz már | mesze vágat
— — — —

Arany.

Vagy a melyekben az ütem egyik fele csak rövid, a másik pedig csak hosszú szótagokból áll :

Falu végén | gyertyavilág.
— — — —

Ott mérik a | város borát.
— — — —

Népdal.

Nem gondolom | azzal || fénynek apadását
— — — —

Arany.

Vada húsát		enném		méhsört vele		innám
~ ~ — —				— — ~ ~		

Arany.

Az olyan ütemek, melyekben számosabbak a hosszú szótagok, csak akkor teszik a sort nehézkessé, ha köztük nem fordulnak elő könnyebbek, nagyrészt rövid szótagokból alakult ütemek, különben alig ártanak a vers tetszetős folyásának. Az olyan ütemek pedig, a melyeknek egyik fele rövid, a másik meg hosszú szótagokból áll, épen a legjobb folyású sorokat alkotják, a melyek iránt különösen Arany, újabb műveiben valódi előszeretettel tanusít.

Ezen ellenmondás az a priori alkotott szabály s a tapasztalat között a hosszú és rövid szótagok időbeli értékének hibás megállapításából ered. A magyar versalakokban, s általában a hangsúlyos versekben nem elég a hosszú és rövid szótagoknak csak két-két módosulatát vennünk föl

(és). Ezen versnemekben nem a szótagok meg-

állapított időbeli értékétől függ az ütemek értéke, hanem az ütemek megállapított időtartamához alkalmazkodnak a bennük előforduló hosszú és rövid szótagok. S ez alkalmazkodás a magyar beszédben alig jár nehézséggel; mert hosszú és rövid szótagjaink között nincs az a kirívó ellentét, hogy ne lehetne erőszakolás nélkül ép oly gyorsan kimondani két, három vagy négy hosszú szótagot, mint ugyanannyi rövidet.

Több nehézséggel jár az ilyen különböző szótagokból alakult ütemek egyenlő értékét hangjegyekben föltüntetni; teljes lehetetlenséggel azonban itt sem állunk szemben. Mindenekelőtt szakítanunk kell azzal a törekvéssel, hogy az ütemek mindegyik szótagjának értékét a többivel szemben pontosan megjelöljük; s be kell érünk a szorosán összetartozó szótagok egymáshoz való viszonyának helyes megjelölésével. Ilyen összetartozó szótagok a $\frac{4}{8}$ -nak megfelelő teljes (tehát négytagú) ütemben a két első és a két utolsó. Ha ezek közül egyik hosszú, a másik meg rövid, a különb-

séget közöttük vagy hangjegyekkel fejezhetnők ki,

ha pedig nincs közöttük különbség, egyszerűen hang-

jegyekkel jelölhetnők meg, a két-két szótag akár hosszú, akár rövid, csak azzal különböztetve meg a két rövidet a két hosszútól, hogy föléjük pontokat teszünk, mi a zenében

staccatot jelent. Így négy hosszú szótagot jelentene,

 négy rövidet, egy hosszút és három rö-

videt, hosszú után egy rövidet és két hosszút.

 két hosszút és két rövidet sat. — $\frac{3}{8}$ -nak megfelelő

teljes (tehát háromtagú) ütemekben egy hosszú és

két rövid szótagot jelentene, pedig két hosszú között

egy rövidet, két rövid között egy hosszút, egy

rövid után két hosszút, két hosszú után egy rövidet sat.

A negyed hangjegyet () hosszú szótag jelölésére

ott kellene alkalmazni, a hol az valóban két rövidnek felel meg, vagy két szótagnak összevonásából támadt. S itt ismét rá kell mutatnom egy kis nézeteltérésre Négyesy fölfogásával szemben.

Négyesy ugyanis a magyar versek ütemeinek alapdomát két hosszú szótagban állapítja meg, a melyekhez képest a három- és négytagú ütemekben az egyik, illetőleg mind a két szótagnak fölaprózódását látja. Én részemről a négytagú ütemet tekintem alapidomnak az egyenes, s a háromtagú ütemet az egyenlőtlen ütemrészű sorokban; a melyekkel szemben amott a három-, két- és egytagú, itt pedig a két- és egytagú ütemekben két-két szótag összevonását látom. Így fogva föl a dolgot, könnyű megérteni, miért nem jó hangzású, ha a kéttagú ütemnek első szótagja (mely két szótagnak összevonásából támadt), rövid, bármilyen hang-
súlyos is.

Még csak a hangsúlynak a vers iktusául való használatára vonatkozólag kell Négyesy fölfogására némi észrevételt tennem.

Már verstanának főtebb említett ismertetésében kifejeztem csudálkozásomat azon, hogy Négyesy, a hangritmus tanának határozott hirdetője, az értelmi hangsúly mellett kardoskodik s a szóbeli ellen egyenesen tiltakozik. E tiltakozást azonban nem veszi nagyon komolyan s az egész kérdést irrelevansnak tekinti. Így remélem kezét fog velem, ha kijelentem, hogy sem az értelmi, sem a szóbeli hangsúlyt nem tekintem (s nem is hirdetem soha) egymagában elégnek arra, hogy iktusul szolgáljon, hanem igenis tekintem a hangsúlyt általában — azaz értelmet és szóbelit egyaránt — sőt némely esetben még a hosszabb szavak másod vagy mellékes hangsúlyát is, főképp ha az illető szótag hosszú.

S ezzel észrevételeimet Négyesy tulajdonképeni vers-tani műveire befejeztem. Hátra van még, hogy „A magyar verselmélet kritikai történetét” is rövideden ismertessem.

Azon tudományos alapossággal, igazságszeretettel s világos, határozott előadással, mely Négyesy első két munkáját jellemzi, találkozunk „A magyar verselmélet kritikai történetében” is. Szerzőnk legnagyobb lelkiismeretességgel föl-kutat mindent, mit tárgyára vonatkozólag valaha irtak, s ügyes dialektikával mutatja ki az egyes nézetek és rendsze-rek erős és gyenge oldalait, egymáshoz való viszonyukat, s az igazságnak az ellentétek harcában való lassankénti ér-vényesülését. Hogy kritikájához saját ritmikai elvei szolgál-tatják a mértéket, azt csak természetesnek tarthatjuk. Hatá-rozott álláspontja azonban nem teszi igazságtalanná, vagy csak elfogulttá is előzőinek elveivel szemben; sőt az igazság legszerényebb mértékét sem hagyja méltánylás nélkül; az ellentéteknek, a hol csak lehet, élet veszi és saját rendsze-rét is csak mint az előbbiek kiegészítését s tökéletesbítését tünteti föl. Helyesen fogott-e föl mindent, nem kerülte-e el figyelmét semmiféle jelenség, mely a magyar verselmélet történetében említést érdemel, annak megítélésére nem ér-zem magamat hivatva, mert az összes anyagot nem tettem beható tanulmány tárgyává. Hogy azonban az újabb jelen-ségeket e téren, Fogarasytól kezdve egészen Greguss-redivi-vusig, helyesen és igazságosan ítélte meg, azt határozottan

merem állítani. El kell ismernem Négyesy ítéletének elfogultságát és igazságosságát főleg saját verstani dolgozataimmal szemben, a melyeket aligha értett meg valaki úgy mint ő, még tán azok sem, kiket párthiveimnek, sőt bizonyos tekintetben követőimnek tekinthetek. Pártatlan tárgyilagosságát leginkább abban mutatja ki, hogy ámbár Arany iskolájához félreismerhetetlen tisztelet és kegyelet kapcsolja, mégis nyíltan kimondja, hogy Aranynak egyes buzgóságos hívei határozottan félreértettek sőt félremagyaráztak, s még a miben hibáztat, azt is részben mint ellenfeleim ingerlő mellőzésének s ferdítéseinek következményét tünteti föl.

Ha ennyi szakismerettel és jóindulattal ítéltek volna meg verstani dolgozataimat már régebben, mindjárt megjelenésük után, elveim szabatosabb, határozottabb formulázását bizonyára hathatósan előmozdította volna, s Négyesy most aligha talált volna bennük annyi hiháztatni valót.

A mit Négyesy verstani munkáimban kifogásol, az főkép következőkben foglalható össze.

Kifejezéseim szerinte nem elég szabatosak s pontosak, erős alkalmazkodást kívánók, pedig nekem kellene alkalmazkodnom, azért előadásom sok okot szolgáltat félreértésre; továbbá helyteleníti, hogy csak 'szigorú klasszikus' és 'újabbkori rímes' versalakok közt tesztek különbséget; elméletem legnagyobb árnyékoldalául végre a túlzást és az abszolút hangsúlyos elv egyoldalúságát tünteti föl.

Legyen szabad e vádakra egy-két észrevételt tennem.

Legkézségesebben elismerem az elsőnek említett vádat, hogy t. i. előadásom könnyen félreérthető; mert íme kénytelen vagyok elismerni, hogy egyben-másban még Négyesy is félreértett. Csakhogy ennek talán még sem vagyok egyedül magam az oka. Az alapos, szakszerű s üdvös polemiát keltő kritika teljes hiányának s a fölszínesen odavetett, könnyedén elítélő észrevételeknek, a melyekkel munkáim az irodalom matadorai részéről találkoztak, aligha szintén nem csekély részük van benne. Tapasztaltam, hogy félreértettek, vagy épen nem értettek, de hogy milyen álláspontra kelljen helyezkednem, hogy magamat teljesen megértessem, arra nézve a fölszínes észrevételek nem nyújtottak teljes világosságot. Azért változtattam meg műkifejezéseimet, azért kisérttettem meg ugyanazon elveket más-más módon alkalmazva a köz-

fölfogáshoz közelebb hozni; csakhogy úgy látszik kevés sikerrel. Az alkalmazkodásra tehát nagyon is meg volt bennem a törekvés; ha a zavart vele inkább neveltem, a helyett hogy eloszlattam volna, csak sajnálnom lehet.

Elméletem teljes megértésére az is akadályul szolgált, hogy elveimet összefüggő egészben csak iskolai kézikönyvekben adtam elő, hol bővebb kifejtésükre kevés alkalom nyílt, sőt egyben közülök megbízóim határozott kívánságára őket lehetőleg alkalmaznom is kellett a divatozó fölfogáshoz. Értekezéseimből pedig, a melyek közül az utóbbiakban gyakran csak egyszerűen említést tettem egyről-másról, miről azt hittem, hogy előbbi munkáimban már ugyis eléggé kifejtettem, csak úgy alkothat magának valaki elveimről világos képet, ha teljesen ismeri őket, az okokkal s alkalmakkal együtt, a melyeknek keletkezésüket köszönik; ha továbbá meggondolja, hogy elméletem hosszabb fejlődésnek eredménye, a melyből egyes eltérések korábbi és későbbi nézetek között szükségkép következnek, s a mi fő, ha semmi olyasmi nem teszi őt elfogulttá, a mi az olvasottak tiszta fölfogását megnehezíti. Ennek tulajdonítható alkalmasint, hogy Négyesy pontatlanul fogalmazottaknak nevezi vers-tanaink ellen való azon kifogásaimat, hogy a sorokban csak verslábakat különböztetnek meg s nem egyszerűsmind ütemeket s hogy az ütemek helyes hangsúlyozását (t. i. hogy melyik szótagjukon van az iktus) egészen mellőzik. Nyilván nem vette tekintetbe ő, a ki ütem és versláb között nem tesz különbséget, hogy én e kettőt épen nem tekintem egynek; azért nem is érthette meg teljesen, mit akarok a mondottakban kifejezni. Most, úgy hiszem, nem fogja már említett kifogásomat homályosnak tekinteni; ha tán nem ért is velem egyet, legalább meg fog érteni.

A mi azon vádat illeti, hogy a versalakokat nem osztom el helyesen, arra föntebbi fejtegetéseim, a melyekben ugyanazon vádat emelem Négyesy ellen, megadják a kellő magyarázatot. Nem egyenlő álláspontról tekintjük a versalakok tömegét; Négyesy, a mint említettem, egyeseket közülük észre sem vesz; így más-más csoportosulásban tűnnek föl előttünk. Különben nem áll, hogy csak szigorú klasszikus és újabbkori rimes versalakokat különböztetek meg. Időmértékesek és hangsúlyosok szerint csoportosítom a versalakokat,

a mely utóbbiak alá foglalom a tulajdonképeni magyar alakokat is. De épen nem identifikálom velük, mint sokan gondolják (s e hibás fölfogás szintén egyik forrása a félreértésnek), csak azt vitatom, hogy a hangsúlyos elv alkalmazása magyarabb, természetesebb hangzatúakká teszi az eredetileg nem magyar versalakokat is, s azért a hangsúlyos verselés minél tágabb körben való alkalmazását ajánlom és sürgetem, s magam is gyakorlom a legkülönbözőbb versekben.

Meglehet, hogy ebbeli buzgólkodásomban itt-ott túlzásokba is eszem. De meg kell gondolni, hogy azt olyan időben tettem, midőn egyrészt a hajlamot a beszéd hangsúlyos szótagjait iktusul használni még jambusi sorokban is, lehetetlen volt észre nem venni, másrészt a pongyola, elvtelen verselést majdnem erénynek tekintették, a régi szabályok respektálása mindinkább kiment a divatból, s így szükség volt a verselésnek legalább egy irányban való szabályozására s fegyelmezésére. Szolgáljon ez némi mentségül az 'abszolút hangsúlyos elv egyoldalúságának' vádjá ellen.

Pedig nem is épen oly egyoldalú e részben elméletem, mint Négyesy tekinti. Igaz, nem mondom ki nyíltan, hogy minden vers hangsúlyos is, meg időmértékes is, de nagyon is hangsúlyozom az ütemek időbeli egyenlőségét, s megszabom a szótagok számát, melynél több egy ütembe nem fér. Hogy a hosszú és rövid szótagoknak a hangsúlyos versekben miért tartom nemcsak egymásutánját közönyösnek, hanem bizonyos tekintetben azt is, hány szótag legyen az ütemben hosszú és hány rövid, arra nézve okaimat főntebb már elmondottam

Volna még némi mondani valóm különösen arra vonatkozólag, miért törekedtem a magyar hangsúly törvényeit, a mennyiben a verselésnél érvényesülnek, a legcsekélyebb részletekig megállapítani; de tartok tőle, hogy mint merő öngazolás, nagyon is puszta magánügynek tűnnek föl a dolog. Azért nem folytatom tovább.

Ennyit is főkép csak azért tartottam kötelességemnek elmondani, nehogy bárki is azzal vádolhasson, hogy akár kényelemből, akár nem kellő méltatásból ép oly mellőzésben részesítettem azt az igen komoly és figyelemreméltó törekvést, a mely sokban igazságot szolgáltat ugyan nekem,

de részben ellenem is fordul, a minőben az én verstaní dolgozataimat részesítették azok, a kik sehogy sem tudták megbocsátani, hogy egyben-másban eltérő véleményt mer-tem kockáztatni egy oly jelesünk nézeteivel szemben, a ki sokkal nagyobb volt, semhogy az őszinte tiszteletet s kegyeletet többre ne becsülte volna a vak bámulatnál s bálványozásnál.

TORKOS LÁSZLÓ.

KOMJÁTHI BENEDEK „SZ. PÁL LEVELEI”.

Komjáthi Benedek Sz. Pál leveleinek fordítását saját bizonyossága szerint 1532. márcz. 11-én fejezte be az ugocsa-megyei Nyalábvárban.

Könyvének tartalma a következő: 1) A magyar tanulókhöz intézett üdvözlés latin nyelven 1533-ból. 2) A Frangepán Katalin özv. Perényi Gábornénak szóló ajánlás magyar nyelven 1532. szept. 8-án írva. 3) Az olvasókhöz írt köszönet magyar nyelven. 4) Sz. Pál leveleinek fordítása a Vulgata szerint; minden egyes levél bevezetéssel ellátva. 5) Vietorisnak ajánlása Frangepán Katalinhoz latin nyelven 1533. febr. havából. (Komjáthi életéről és működéséről lásd Szilády Áron „Jegyzetei”-t Komjáthi fordításának legújabb kiadásában. Budapest, 1883.)

I. Helyesírási sajátosságok.

1) Magánhangzók megjelölése. Az *i* változva *i*-vel vagy *y*-nal van írva, pl. ydegen 4, vrfiak 4, vrfyuhoz 5 sat; *u* gyakran *w* és *v*-vel, pl. nywgodalmath 18, vy 8 sat. Az *ö* és *ü* megjelölésére Komjáthi közös jeleket használ: *üw*, *ew*, *w*, *ew*, pl. fűldre 4, vewttem 5, elsyw 14, seŵth 9; *bűnűktwl* 33, *bwneynkeerth* 4, *mynemew* 7, *zewk-sygh* 93 sat. — Egynehány esetben *ö* *o* vagy pusztán *o*-val íratik, pl. könyörgesimbe 341, ozue 249, elso 250 sat. — *ü* gyakran pusztán *u*-val, pl. myndenestul 23, terhetul 24, newu 25, kulśw 26 sat. A magánhangzók hosszúságának megjelölése a magánhangzó megkettőztetésével történik, de nagyon gyakran el van hanyagolva. Sajátságos a hosszúságnak megjelölése ezen szókban: abrahaz 51, abrahazatyath 187 sat. és diczűhűy-tette 429. Néha írásbelileg is különbség van téve a hosszú, nyílt és zárt *é*, *e* között és az előbbinek megjelölésére az *c* alatt kis vonalacska áll (*e*).

2) Más szó magánhangzók megjelölése. A sziszegő hangok megjelölése Komjáthinál a következő betűkkel vagy

betűcsoportokkal történik: *s*, *sh*, *si*, *sy*, *z*, *zy* (ritkán), *ch*, *ci*, *cy*, *chi*, *chy*, *cz*, *czí*, *czy*, melyeket nagy szabálytalansággal használ. Példák: *s*: *esth* = ezt 9, *ewtzaas* 15, *gonos* 4, *kerestyen* 5, *sokasok* 5, *sydosagban* 17; *sh*: *shemeket* 7, *meg ewreshedyk* 12; *si*: *besielŵ* 243, *kysierth* 347; *sy*: *sywksegembe* 314, *kysyertessel* 272. *z*: *zeretthem* 5, *mágzat* 5, *vakmerŵzege* 25, *zyryanak* (sírjanak) 86, *zydo* 52, *zengeye* 183; *zy*: *bezyelette* 348; *ch*: *lach* (látsz) 15, *gywmŵlche* 26; *ci*: *ciudatetelek* 357; *cy*: *arcyayatol* 357, *nyncyenek* 59; *chi*: *chielekednek* 67, *chy*: *predicachyioyokual* 322, *chyak* 47, *chyelekednek* 47; *cz*: *teczik* 10, *czalardczagoth* 20, *czak* 8; *czí*: *bŵlczieseg* 40; *czy*: *czyŵndŵzth* 18. — A jésített *y*, *l*, *n*, *t* hangzók megjelölése az illető mássalhangzó mellé tett *y* vagy *i*-vel történik vagy általában el van hanyagolva, pl. *iobagyoktol* 6, *giermekeuel* 8; *keuelysegeth* 30, *meliekŵn* 19; *azzonyom* 4, *nieluen* 15; *magzatyara* 5, *atianak* 114; *germekenek* 7, *keuelseg* 28, *azzonnak* 4, *attafiath* 439 sat. *c k* helyett ritkán fordul elő; pl. *complarsag* 205, *octalanul* 27, illic 113. Végre még a *h*-nak használatáról kell szólnunk, melyet Komjáthi sűrűen alkalmaz valószínűleg a hosszúság megjelölésére. Leggyakrabban található a mult idő képzője és a tárgyrag után, pl. *halloth* 4, *adoth* 5, *kel leth* 5; *kyketh* 4, *engemeth* 4 sat. Sokszor azonban főlőlegessége szembetűnő, pl. *eltŵkellethem* 5, *zeretthem* 5, *kezdetthem* 9, *ketthew* 10, *zereththeth* 11, *Jhesus* 60, *lŵtht* 68, *keduh* 84, *nyeriemh* 156, *thehetek* 224, *tagh* 170, *zooh* 243 sat. — Ennélfogva biztosan csak azon hangzók vehetők hosszaknak, a melyeknek hosszúsága az illető magán- vagy mássalhangzó megkettőztetése által kétséget nem szenved.

3) A szók összeírására és különírására nézve nagy szabálytalanság és önkényűség uralkodik.

a) Példák a szóösszeírásra: *ewfelseege* 5, *nagy sok* 5, *hatamegeth* 7, *oluasasayt* 8, *vgyihogy* 9, *shisemis* (s hiszem is) 11, *selne reytenem* (s el ne rejteném) 13, *yreegymnelkwl* 13, *ŵnnŵnmyuolta* 31, *bykŵseghfelŵl* 37, *mydologh* 37, *testezyrynth* 56, *meg holtvult* 64, *egyznep* 83, *vesswkel* 94, *euylag* 103, *keluala* 117, *hogyen* (hogyan) 137, *kyseklegetek* (kisek legyetek) 227, *tŵruynnelkwlulnyk* 156, *nyelueykuelzolok* 172, *oktalanallatoknal* 145 sat.

b) Példák a szókülönírásra: ez fele 9, *yreegym twl* 13, *el val toztatta* 17, *az koron* 61, *hala adas* 65, *az myg* 67, *egy massegedelmyre* 91, *egy igewknek* (együgyüknek) 106, *mynd nayan* 124, *ez wsteth* (ezüstöt) 133, *vala menyzer* 166, *nemzet sygek* 100, *a maz* (amaz) 136, *vak merŵ* 173, *az okotakyk* (azokat a kik) 181, *cōmendaloknal* *kwl* 206, *en nekelŵtte* (ennek előtte) 253 sat.

4) Kiejtés szerint írt szók. Példák: *tarcza* 6, *segecegebewl* 7, *teczyk* 7, *mongya* 9, *eczer s keczer* 10,

sykeczseeguel 10, masoczor 10, gondolgogyal 15, olgya 28, tulaydoniczon 34, halagya 37, tuggyuk 49, engech 51, zenchyget 51, byuelkegyek 63, egczer 64, aleychatok 64, adgyatok 65, mogyara 65, valchyagot 73, aggyak 117, montha 144, kezgywk 206, czalarczag 208, elkezthe 223, kwltem (küldöttem) 241 sat.

II. Hangtani sajáttságok.

A) Magánhangzók változásai.

1) A z időmérték változása.

Ide tartoznak a következő szók, a melyek megőrizték az eredetibb hosszú magánhangzót: *haal* 150. A rokonnyelvek hosszú magánhangzót v. diftongust mutatnak: észth. *kōle*, vog. *kōl*, finn *kuole*; tehát méltán föltehetjük a magyarban is a vokális eredeti hosszúságát (Nyr. IX. 307). — *vaal* = habere 224 (3), 267, 268, 376, 382. Alapigéje *vog* = sumere, melyből a mai *vall* frequ. *l* képzővel alakult (MUSzót 564—565): *voglo*, *vohlo* vagy *vovlo*, *vall*. A mássalhangzó kiveszte azonban sok esetben magánhangzó nyújtással is jár. Az utóbbi fejlődést csakugyan megtaláljuk a *vāl*-lal (vő. foglal) igében. — *haa* 242; így néha más nyelvelmékekben is pl. *hah* VirgC. 82, *haa*: si Lev. I. 232 (Simonyi: MKötösz. III. 101). A *ha* kötőszó a *ho* kérdő névmásnak származéka, a melynek végéről a „biztosan meg nem határozható viszonyrag” elkopott; tehát érthető a vokális eredeti hosszúsága. — *naagy* 260, 274. Ósugor alakja *mondo*, melyből pótlónyújtás útján keletkezett *nád* (Budenz szerint a *nádor* szóban megőrizve) és *naagy* vő. finn *onta* = magy. *ád*. — *oluaasandod* 16, *vaakmerü* 283, *cyaak* 255, *naap* 294. — *meely* (*meel*) 11, 253, 268 (2), 274, 280 (2), 282, 285, 288, 302, 316, 328, 375, 449, 458. A *mely* névmás eredetibb alakja *mez-l* vő. meziránt, mely még régibb *med-l*-ből fejlődött. Ezen *z* = ug. *d* pron. képzőnek kiveszte után jött létre részint a hosszú mássalhangzós, részint a hosszú magánhangzós alak. — *imee* 51, 187, *eeh* 103, *ecz* 103, *es* = *ez* 102. Az Érdy, Peer és Sándor codexekben szintén hosszú magánhangzóval találjuk a mutató névmástöt (NyK. 61, Nyr. IX. 307). A rokonnyelvek névmástövei azoban a finn *two*-t kivéve mind rövidek. — *ez felee* = efféle 71, 238. Az eredeti hosszúságot megőrizték a ragos alakok, pl. effélének, effélét. — *keedv* 124, 252, 303, 311. A hosszú vokális magyarázatára szolgálnak az oszt. *kend* és osztB. *kand* alakok (MUSzót. 9). — *meer* 141, 236. Budenz szerint egy ugor *mejer* alakból fejlődött, melyből *meher* vagy *mejer* alakon át jött létre a hosszú

magánhangzós *mér* (*mêr*) alak. Szatmáron és Debrecenben ma is hosszú vokálissal ejtik (Nyr. IX. 161, 264). — A *vet* igének következő hosszú magánhangzós alakjai fordulnak elő: *hatra veethuen* 10, *veethy* 131, *el veeth* 185, *veethuala* 208, *veeth* 228 (2), 273 (2), 357, *veesdky* 268, *eluees* 374; a Bécsi, Münchener, Nádor, Peer és Sándor codexekben szintén hosszú magánhangzóval (NyK. XVII. 195); Kölcseynél, fényt a késő századokra *v é t'*; tájéztésileg Szatmáron (Nyr. IX. 264). — *kykeel* 185, *keely* fel 297; hosszú vokálissal ma is mondják a székelyeknél, szintűgy Debrecenben és Szatmáron (Nyr. IX. 164, 264). A *vog.* *kual* és *vogK.* *kval* alakok eredeti hosszúságra utalnak. — Az *é* kérdőszócskát hosszan találjuk a 237, 241 (2), 253, 259, 260 (2), 263, 267. lapon; így a Nádor codexben és más nyelvelmékekben (NyK. XVII. 195); ma is a székely nyelvjárásban. Mindezek kétségtelenné teszik eredeti hosszúságát. — *teestova* 210, 292 összevont alak eredeti *tevé s tova*-ból. — *seed* 224. Szatmáron és Debrecenben ma is hosszú vokálissal (Nyr. IX. 161, 264). — *keel*: *debet* 224, 237, 298, 356, 368, 372, 391, *kel* 42, *kellene* 35; így gyakran az Érdy codexben (NyK. XV), néha a Peer és Sándor codexben (Nyr. IX), a MargLeg. 86 szintén: *keel*. Munkácsi Bernát kiindulva a finn *kelpaa* igéből, egy átvetés útján keletkezett eredetibb *keüle* alakot teszen föl, mely a *v* kieste után egyként alkalmas a mássalhangzó s magánhangzó megnyújtására is. Legegyszerűbb azonban a magánhangzónak megnyújtását a következő liquidának tulajdonítani, a melynek ugyanazon szótagon belül van megnyújtó hatása (Nyr. XII. 113—117). — Így magyarázhatjuk a hosszúságot a *ver* igében is: *veer* 236, 259; így a NádC.-ben is (NyK. XVII. 195); Bánffy-Hunyadon *meg vér*. — *heegy* 268; így a Peer, Sándor és Érdy codexekben (Nyr. IX. 305, NyK. XV. 59.) Ősugor alakja *kelge*, melyből az ajakhang kiveszte után keletkezett a hosszú magánhangzó. A *lész*, *tész* igék vokálisának eredeti hosszúsága a praesensben egynéhányszor ki van téve: *leesnek* 296, 379, 393 (2), 420, 464, *teesnek* 367, 379, 464, *leesen* 391, *leesek* 418, *leestek* 458. A *lenny* 367, *vennek* 442, *meennek* 394, *meenth* 45 alakok hosszú vokálisát nem lehet megmagyarázni; az Érdy codexben is fordulnak elő ilyen alakok, még pedig meglehetősen gyakran (NyK. XV. 62). — *eegi* 377, *eegymast* 353, *egyesseg* 120. Eredeti ugor alakja *eyde* (finn *yhte*), melyből *ejde* alakon át fejlődött részint a hosszú mássalhangzós *eggy*, részint pedig a hosszú magánhangzós alak. — *jegyeztethny* 120; a magánhangzó eredeti hosszúságára utal a finn. *jölge* = magy. *jegy*. — *lETHnyuk* 244. A finn *tähte* egy eredeti *täg* (*tüge*) alapigére utal; a *tet*-ben lévő *t* momentán képző. A torokhang elenyészte vonta maga után a magánhangzó megnyújtását (MUSzót. 211). — *fële* = *felé* 444 a *fél* alapszóhoz tartozik, tehát eredetileg magánhangzója hosszú volt. — *nyelettetenek*

455. A finn *niele* és ész. *nēla* alakok eredeti hosszúságra utalnak. Debrecenben és Szatmáron ma is: nyél (Nyr. IX. 161, 264). — *ees* = is 212, 213, 217, 224 sat; így a Nádor codexben is. — *nēm* 25; így kétszer a Peer és Sándor codexekben, a Jord. codexben meglehetősen következetességgel hosszú magánhangzóval. Munkácsi a hosszú vokálisban a tagadó igének összerántott alakját sejtí (Nyr. IX. 306). — *fel* 16, *feel* 255, 268, 292, 317, 377; alapszava *fő*, *fej*, tehát érthető eredeti hosszú magánhangzója. — *eel* = el 438, 440, 441, 442, 446 (2), *eekü* 438, *el* 111, 330. A magánhangzó hosszúsága eredeti *j* kezdőhang beolvadása folytán keletkezett; vö. vog. *jelit*, liv. *jedd* (Nyr. IX. 302). — *meeg* = meg 78, 289, 322, *megh* 55, 304, 433; így néha a Peer, Sándor és Nád. codexekben is. A magy. *meg* megfelelői a cser. *möngö* és lapp *mange*; a magánhangzó hosszúsága tehát az eredeti nasalis kiveszte folytán jött létre. — *euegysegh* = özvegyiség 119 (?); *beteeg* 314, a MargLeg. 47, 53 szintén *betek* (?). — *fizetescekucl* 11, *helyeek* 9, *kerdeskedeseegnel* 381, *keuseeekuel* 466; így a Peer és Sándor codexekben a *k* plur. képzőt megelőző vokális szintén hosszú körülbelül 35 esetben. Munkácsi Bernát (Nyr. IX. 350) a magyarázatban abból indul ki, hogy a magyar *k* nem felelhet meg pusztán az ugor *d* plur. képzőnek, mert ez a szokott fejlődés útján *l*-lé változott volna. Tehát, egy másik, jelesül járulékmássalhangzói determináló vagy akár kettős számú (*g*, *j*) elemnek kellett hozzájárulni, hogy a különös hangváltozás megtörténhetett, s ennek elenyészte nagyon természetesen vonta maga után a *tő* véghangzójának megnyulását. A vokális eredeti hosszúságának bizonyítékául továbbá fölhozza a plurális képzőt megelőző vokális állandóságát szemben a tárgyesséttel. — *bölcheeb* 127; így néha a Peer és Sándor codexekben is (Nyr. IX. 349). A fokképzőnek eredeti ugor alakja *mō*; az *m* kiveszte úgy a mássalhangzó mint a magánhangzó megnyújtását okozhatta. — *ynteeth* = intett 10; így meglehetősen gyakran a Peer és Sándor codexekben (Nyr. IX. 347, 349.). A *-tt* előtt való vokálisnak mélyebb színezete (vö. *odut* HB.) lappangó *v* consonans elemre utal és így e képzőt legalkalmasabban ugyanazon alkotó részekből magyarázhatjuk, melyek a mordE. *-vt* (*-ft*) szintén nom. praeteriti képzőben még világosan szembetűnnek. (Budenz: Összehasonlító Alaktan 226). A *halovot*, *halovt* alakból azonban a hosszú magánhangzó érthetővé lesz. — *zwneetlen* 377 tudvalevőleg e. h. való: *szünet-telen* (ismeretlen = ismeret-telen). Az *-at*, *-et* tulajdonképen mom. értékű deverbális képző, mely mellől, a nom. verbale képző *-u* (*-v*) = ug. *b* (HB: kinzotu, ildetu) elveszett; az *a*, *e*-ben pedig frequ. *-g* (*-j*) képző elem rejlik, tehát a vokális eredetileg hosszú volt (bocsát, sirat). — *hywsegees* 354. Az *-os*, *-es* nom. possessoris képzőnek eredeti

ug. megfelelője *-ks*, mely közvetítő *-js*-en átmenve alkalmas volt a magánhangzó megnyújtására. A hosszúság a Peer és Sándor codexekben gyakran meg van jelölve (Nyr. IX. 349). — *ertékven* 111; így néha a Peer és Sándor codexekben is. A vokális hosszúságának magyarázata szintén a *-tat* *-tet* képzőben rejlő *-g* (*-j*) frequ. képzői elemben keresendő. — *veteend* 273; itt is a vokálisban lappangó frequ. *-g* (*-j*)-t kell föltennünk (frequ. *-g* (*-j*) + frequ. *-nd*). — *tóruynyee* 50; a harmadik sz. birtokos rag eredeti hosszúságát bizonyítja a magánhangzónak megnyúlása a ragos alakokban. — *leueleemnek* 231; így néha a Peer és Sándor codexekben is. Az első személyű ragot ugyanazon nyomatékosító *n* hang előzte meg, melyet megőriztek az *-unk* és *-nak* ragok. Ilyen támogató *n* hang föltevésére kényszerít bennünket a szóvégi *m* megmaradása. Az orrhang elenyészte természetesen maga után vonta a magánhangzó hosszúságát. — *vetekedeese* = vetekedésök 459; így háromszor a Peer és Sándor codexekben. A hosszúságnak oka az *-ok* *-ök* ragban lappangó *j*, mely a *-juk* *-jűk*-ben megvan (Nyr. IX. 352). — *hirdesseed* 395, *küzeetük* 118. Az egyes és többes második személyben is a személyrag előtt nyomatékosító *n* hang kiveszett, mely a többes első és harmadik személyben megvan (Nyr. IX. 351); — *küüzönne* = köszönne 20; az eredeti hosszúságot bizonyítják a többi személyek (köszönnénk sat.). — *ryzree* = részre 26. A *-re* rag teljesebb alakja *rejé*; alapszava *raj* (vö. rajtam), melyhez a lativus rag járult. — *melyeel* 33, *eieel* 386; eredeti hosszú vokálisra utalnak a *vélem*, *véled* sat. alakok — *myndenekheez* 391. A székelységben ma is találunk hosszú magánhangzós alakot: *hëzzá*, mely hangátvetés útján keletkezett: *hojzá*-ból *hojzá* mint *hozzjú*-ból *hojszú*. — *sook* 11, 62, 63, 169, 218 (2), 222, 254, 382. A rokonnyelvek közül csak a lapp *suokes* = *spissus*, *densus* és a hasonló jelentésű lpT. *suokkad* utalnak eredeti hosszú magánhangzóra. Eredeti hosszúságot a magyarban is föltehetünk. — *adkozood* 51 lásd. *hirdesseed*. — *ioob* 165, 172, 276. Tekintettel az alapfok hosszú magánhangzójára, a középfokban is eredeti hosszú *ó*-t kell föltennünk. — *hooz* 220. Ősugor alakja *tog*; a *z* frequ. képző = ug. *-sk* (MUSzót. 37). A gutturalis kieste folytán pótlónyújtás állott be. — *hoon* 231. Alapszava az ugor *kodo* = ház; ebből *n* raggal *hodon*, *d*: *l* változással *holon*. Az ajakhang kiveszte után részint *honn*, részint pedig a hosszú magánhangzós *hoon* alak keletkezett. — *ooth* 244 (vö. ErdyC. 308. *eeth*). A rokonnyelvek, a finn *tuo* és észt. *tõ* alakokat kivéve, rövid névmástörzseket mutatnak. — *vižoontan* 256 (?). — *tuud* 14, 401 a finn *tunte*-ből épen úgy keletkezett nasalisvesztéssel, mint a finn *anta*-ból a magy. *ád*. — *elfuush* = el fuss 408. A rokonnyelvek egy *pus* ugor alakra utalnak; a *-t* momentán képző (MUSzót. 545). Az eredeti torokhang kiveszte

okozta a magánhangzó megnyúlását. — *tűrőb* 240; ÉrdyC. 305, 308 sat. *teebb*. Alapszava *tel*, *tele* (finn *täyde*); tehát a középfoknak eredetibb alakja *teleb*, *telb* és az ajakhang kiesztével *teeb* vagy *tööb*. — A *tűrőth* 280, *tűrőt* 223 alakoknak hosszúsága az eredeti többeli *v*-nek beolvadásából keletkezett.

2) Zárt és nyílt hangok változása.

a) Rövid magánhangzók: Mai *o* helyett *u*: *nagyub* 15, 171, 175, 177, 183 (vö. EhrC. 11: *nagywt*), *igazulatassal* 53, *varus* 109 (varos 17, varas 19 sat.), *taurul* 41 (2), *vrussag* 111 (2), 119, 248; *buruluan* 187, *buroityak* 381, *pirungiunk* 227, *gund* = gond 230, 232, 372, 453, 457, 459, 463, (gond 7 sat). *hyiuth* 74, 79, 147, *hyuth* 282, 352, de *hyuoth* 354 sat, *nyugut* 427 (vö. HB. odut), eredetibb alak, mely a praet. képzőben lappangó *v*-re utal. — Mai *a* helyett *o*: *poronczolatya* 12 sat, *alkolmatos* 17, 35, 40 sat, *alkolmatlan* 150, *allonak* 155, *iuandotok* 166, *bozzonkodyk* 21, 38, 78 sat; *ozton* 33, 120, 172, 244, 245, 273, 322, 364, 416, *horgaseychyad* 85, *fayadolom* 204, *orchayan* 207, *cyolard* 241, *okaradból* (akaratból) 335, *sobadakarato* 420, *byzontalon* 383, *owul* 28, *ouol* 419, 440. Az idézett példák kivétel nélkül *a*-val is találhatók. A *szó* és *jó* szók többeli *o*-ja többnyire megmarad a ragozott alakokban is: *zouaua* 175, 351, *zouokua* 176, *souokot* 406, *souat* 424, 425, *soua* 460, 461, de *sauath* 427 sat; *ioua* 149, 381, 431, de *iaua* 116 sat; a *ioua* alak ma is dívik Debrecenben (Nyr. IX. 161). [Azokról az esetekről, hol a tárgyragot megelőző hangzó *a* helyett *o*, lásd az alaktani részt]. — Mai *é* h. *i*: *ny* 15, 89, 91, 156, *nytaluntan* 61, *nemzetseggyben* = nemzetségeken 45, *lyhelysem* 177 (4), *igyenlőye* 196, *igyzer* 444, *tymmagadoth* 49, *tynnenmagadoth* 94, *myne* = *mêne* 248, *bemynesnek* 426. — Mai nyílt *e* helyett *i*: *zeky* 96, *illysy* 48, *kezdety* 119, *kezepyfele* 120, *lelky* 174, *tartoseeky* 420, *bezydy* 53, *türueny* 259; Debrecenben szintén *ível* ejtik az egyes számú 3. személy birtokos ragját (Nyr. IX. 204); *imez*, *yne* 23, 53, 77, 94 s rendesen, *innektoua* 64 (2), 97, 201, 292; *valamyne* 19, *ammynere* 40, *mynyzer* 294, így a NádC.-ben (NyK. XVII. 207). — Mai *i* helyett *ë*: *serenth* 8 sat, *tekent* 5, 315, 357, 454, *kesert* 18, 423, *esmegh* 21, 24, 32 sat, *annera* 40, 115, 414, *vygannera* 249, *annye* 276, *valamyne* 19, *ammynere* 40, *valamennezer* 113, 179, *kedegh* 135, 247, *esmer* 46 s rendesen, *velag* 209, 215, 235 sat, *kealt* 265, 294, 387, *kereng* 41, 378, *berodatolmna* 282, *egen* (igen) 344, *segetben* (szigetben) 401, *ely* (ily) 415. — Mai *ë* helyett *ö*; a leggyakoribb hangváltozások közé tartozik Komjáthinál; pl. *letewt* 5, *ygwñ* 19, *helekwn* 19, *igyekwñnek* 19, *kürwztyeny* 19, *erkwtték* 20, *neuekwñdendw* 20, *vetkwñs* 20,

vettem 5, *üttel* 21, *teroth* 8, 39 sat, *lewth* 21, 23, 58, 60 sat, *egyekümbe* 22, *veuwknnek* 23, *feiedeküm* 24, *bezelkütte* 18, *kükelletküs* 19, *zürthe zürenth* 19, *embürük* 27, *zümely* 36 sat. Ő mai nyílt *e* helyett: *külke* 32, 168, *külküs* 23, *mümaüs* 112, *ennekelüttües* 353, *küll* 116, 441, *küllene* 116. — Másrészt *ë*-t is találunk mai *ö* helyett: *neuekedeseeth* 6 sat, *rewyden* 17 sat, *kenyu* 17, 203, *tekelleth* 40, *kennyen* 40, *künyergysymben* 45, *setytedeth* 47, sat, *fesuynsyguel* 48, *erekkwl erekke* 76, *etedyk* 66, *gettrelmem* 76, *kenyerwl* 78, *kenyergys* 103, *erwl* 91, 100, 149, 191 (*würwl* 313, *vürwl* 313), *gyenyerwsyges* 95, *kezett* 99, 118, 119, 125, *tebby* 117, *belchyesyg* 116, *kezensyg* 118, *kezepyfele* 120, *eregbwlysth* 132, *ezze* (össze) 256, *kezbciaro* 263, *feld alat* 312, *kezenetekuel* 324, *teruyne* 329, *belcyen* 336, *ketelesek* 422, *temleczból* 466. Az említett alakok mind *ö*-vel is előfordulnak. — Mai *i* helyett *ü*: *tw* 166, *wdüben* 185, *zwuenek* 195, *zwuek* 116, 216, *kws* (kis) 240, 288, 341, 353, *fragielmetesnek* 391, *meg fwzet* 396, *ünseg* (inség) 269. — Mai *ü* helyett *i*: *kylsü* 247, 251, *kylwmb* 90, 149, 168, 172 sat, *tyzes* 92, *grüm* 111, *fyl* 85, 130, 395, *gymwlch* 66, 67, 296, 321, *myue* 133, (3), *zyksyg* 148, *tykür* 177, *zyleyeknek* 48, *zileiteknnek* 299 (2), *zylekhez* 324, *züeteteth* 267 (2), *sületesnek* 407, *figestuen* 331, *pispek* 306, 364 (2), *pynkesthyglen* 190. (A két utóbbiban az *i* eredetibb hangzó). A birtokos ragozásban *ünk* helyett *ink* a következőkben: *erütelensygyknnek* 73, *myudenynk* 97, 99, *ellensegyknktwl* 310, *semelynkel* 346, *nezesynkel* 346, *lelkynket* 344. — Mai *u* helyett *o*: *onzol* 8, 10, 11, 27 s rendesen, *testamentom* 110, *euangeliom* 46, *bolcyoth* 205, *nyogodalmas* 369, *todomany* 402, *meg gyoytoth* 460, *aloznak* 167, 352 (2), *alogyunk* 352, *haragogyatok* 294. A ragozásban *-onk -unk* helyett: *hyuonk* 17, *talalonk* 18, *halonk* 32, *zolgalonk* 32, *iarulonk* 32, *mosatonk* 32, *mogzonk* 42, *baranyonk* 139, *tudománynonk* 173. — Mai *o* helyett *a*: *rakon* (rokon) 19, 121, *paganyok* 23, (vö. lat. *pagani*), *isanyo* (iszonyu) 312.

b) H o s s z ú m a g á n h a g z ó k. Mai *é* helyett *ê*: *cs* 4 s rendesen, *megh* 19, 26, 36 (2), 39, 54 sat, *kiualkeppen* 20 (kép a MünchC.-ben), *fél*, *effel* 2235 (*fél* a BécsiC. és MünchC.-ben), *eggez* 5 (*egöz* a BécsiC.-ben), *ertetwen* 111 (BécsiC. és MünchC: *értelm* Nyr. IX. 392—393), *nem* 25, *vennek* 442, *cgyessggh* 120, *egyenlősggh* 120. Simonyinak az a szabálya, hogy „a mely szavak és alakok ma hosszú *ë*-t és rövid nyílt *e*-t egymás mellett mutatnak, azokat régente mind hosszú nyílt *ê*-vel ejtették,“ érthetővé teszi a nyílt *ê*-t mai *é* helyett a következő alakokban: *testgth* 32, *lehüketh* 32, *neweth* 17, *kezuel* 212, *zwlek* (vö. szüleim) 241, *meg teres* 17, *ki ter* 120 (vö. terek, terem), *kürtennek* 30, *aduthnek* 30, *senuednek* 415, *ölnę* (ölnę) 455. — Mai *é* helyett *i* a legközönségesebb hangváltozás, mely megegyezik a felsőtiszai nyelvjárásoknak egy általános sajátságával; pl. *ylw* 4, *ydes* 4, *iwueuyn* 4, *yletew* 10,

mykynth 12, *reminem* 15, *azyrt* 15, *űduűssigeknek* 15, *vetuyn* 15, *esmerysibe* 15, *vednyd* 16, *ygyket* 16, *vykony* 16, *kyrteth* 18, *ygyrtieknek* 20, *firfiakhoz* 21, *yktelen* 29, *nyha* 28, *nihol* 31 sat. — Mai *i* helyett *é*: *segeczegbewl* 7, 30, 42 sat, *iregykedem* 13, *yreegym* 13 (2), *keuan* 29, 32, 38 sat, *elegyet* 305, *seleednek* 391. — Mai *ö* helyett *é*: *beuelküdyk* 114, 211, 219 sat, *fewel* 114, *idees* 376 (2), *keseeben* 373. — *Ű* helyett *i*: *zynetlen* 45, 76, 91 sat, *byn* 60, 62, 181 sat, *nalkyl*, *nelkyl* 7, 13, 233, 296 sat, *tyzben* 357, *fybűl* 95, *egy igew* (egyűgyű) 106, 201, 246, *sykesek* 350, *zyz* 150, 233, *byuelkedyk* 63, 176, 199 (2), *byueb* 171, *bykezű* (bökezű) 189, *iket* 300, 346, 380, 395, 413, 419, 439 (3), *tyletek* 201, *tylem* 203. — Mai *ó* helyett *ú*: *nugathwan* 33, *nugatasban* 90, *nugas* (nógass) 380, de *nogathwan* 111. A *-tól* és *-ról* ragok néha *-túl* és *-rűl* alakban találhatók; a fölsőtiszai nyelvjárás ma is zártabban ejti (Nyr. VIII. 361, X. 162), pl. *irasatul* 16, *magunktul* 16, *proconsultul* 17, *lincarul* 16, *igassagrul* 81, *olayfarul* 87 sat. — Mai *ú* helyett *ó*: a szóképzésben és ragozásban pl. *nyomorolt* 5, *tinolny* 10, *zabadol* 65, *vyol* 211, *ibolasath* 220, *somorollatok* 220, *megh tyztolasth* 220, *felyndoltanak* 221, *tanosag* 8, *tudomanyo* 9, *mi-modo* 121, *zomorosag* 203, *bozzosag* 220, *sanyarosag* 216, *nyo-morosag* 216, *magyarol* 8, *byzontalanol* 157, *byzonsagol* 202, *arcyol* 236, *tancyol* 246, *pedaiol* 318, *haznalatlanol* 362 sat.

3) Magas és mélyhangok változása. (Hangzó-illeszkedés).

A ragok és képzők a mai köznyelvnek megfelelően illeszkednek. Sőt a *szer* rag is, mely a MargLeg.-ban egyetlen egyszer sem illeszkedik, teljesen illeszkedő raggá vált, pl. *masoczor* 10, *harmaczor* 11 sat. A *nélkül* névutónak első alkatrésze (eredeti alakja *nál*, *nél* külön) legtöbbször még a megelőző szó magas vagy mélyhangúságához illeszkedik, pl. *munkaknalkwl* 57, *predicallonalkwl* 82, *mynalunknalkwl* 136, *vonasnalkwl* 150, *utalomnalkwl* 156 sat, de *dorgalasnekwl* 114, *hasonnelkyl* 407. — Az *-ék* nom. deverbale képző részint *-ék*, részint megrövidült mélyhangú *-ok* alakban található: *ayandok* 12 (2), 45, 62 (2), 88, 90 sat, de *ayandek* 12, *ayandűk*, 66; *haylok* 287, 438, 441, 443, 463, de *haylek* 440; *vndeek* 408, ma *undok*. — *tahath* 9, 67, 78, 84, 163, 179 s rendesen; így eredetibb *a*-val találjuk a NádC.-ben is. Debrecenben ma is *tahat* (Nyr. IX. 162); ellenben már EhrC. 5: *tehát*. — *sehol* 38, 114, 196, *sohul* 305. A régiségben gyakran fordul elő ilyen alakban: dialectice ma is *sohujt* Csikben, *sohult* Háromszékben, *suhujt* Kereszturfszéken, *suhun* az őrségi tájszólásban (Nyr. XVII. 197). — A *nyír* ige mindig magashangú: *megnyirettette* 24, 25, *el nyirtik* 163, *nyiretessyk* 163, *nyiretteny* 164;

így a MargLeg.-ban is. A hangzóilleszkedés hatása alatt keletkeztek: *varas* 19, 103, 109, 398, *alnak* 20, 36 sat, *maszan* 37, 110, *zapareyt* 62, 63, *akayrth* = okáért 54; idegen szók: *nyauolya* 203, de *nyaualya* 224 (a MargLeg.-ban 50. még eredetibb *neuolya*), *angelok* 136 és *angyal* 326; *apostol* 324, *apostol* 9 és *apastol* 11. —

4) Magánhangzók eltűnése és megmaradása.

a) Magánhangzóeltűnést találunk a következő esetekben: A *lész*, *tész*, *vész* észik igék jövő idejében: *lendez* 52, *lendh* 79, 140, 165, 179, 189, *lendw* 207, *tended* 92, 93, *tendyk* 50, *tendem* 156, *tendetek* 176, *tendnek* 176, *vendem* 88, *vendez* 148, *wendwnek* 22, *endy* 167, *endytek* 166, *endyk* 98. — soksága 27, *eelteeth* = életét 6, *semmkyppen* 63, *poharth* 186, *valamychyday* 160, *ingerluen* 196, *gyakorliad* 375, *kütsw* 386, *tecsnek* 450, *magyrol* 265, *garbonchas* 276, *faydalm* 220, *bizodalmerth* 226. — *bochyattok* 204, *bochyattam* 204, (3), 314, *bochyatta* 399 összerántott alakok, a milyeneket most is találhatni Ugocsa megyében *vettem*, *süttem* (Nyr. VIII. 425). — *hatrovettekelh* 29, *meg eerth* = megérett 292. — A középfok képzője az s végű szókon kívül is gyakran közvetlenül a szóőhöz járul, pl. *igasbnak* 12, *erwtelemb* 99 sat.

b) A magánhangzó megmaradt a következő szókban: *bezelkütte* 18, *bezellenenek* 26, *bezellekwnk* 344, *predicalany* 46, *predicallottam* 163, *predicallana* 253, *vallotok* 141, 142, 144, 229 sat, *vallonak* 90, *allotok* 181, 348, *allatok* 203, *tesitek* 353, *taneytoz* 51, *alhatas* 160, *wryzy* 154; *fonot* 370, *keneth* 419, *wzette* 83, *bezellet* 418, *erettenek* = értenek 425, *meg elegeswnk* 381, *nyugozonk* 33, *nyugozik* 380, *alosol* 297, *el halogatassanak* 49; *ryzeth* 155, *vygasag* 64, *fayadalom* 171, 204, *küzwöles* 217 (2), *ięgyezysyth* 176, *zwzeseg* 119, *elromolasban* 186, *vezedelemy* 75, *myerth* = mert 5, *erettem* = értem (meinetwegen) 366. — *kyulsw* 31, 32, 36, 211, *bewlsw* 31, 36, eredetibb alak ebből: *kivül eső*, *belül eső*. — Magánhangzó-betoldás idegen szóknál: *be palantallattunk* 64, de *plantal* 132; *garadicz* 40, 373, *fyryg* 48, 76, 88, 392. — Az eredeti tövégi vokális meg van őrizve a következőkben: *archarul* *archara* 174, így még 6, 178, 207, 208, 214, 255, 274, 298, 357, de *arcyol* 236. — *kedwöbwl* 57, *kedue* 303, 311, máshol mindig *kedv*. — *kelye* 166 (2), de *kelyh* 166. — *okanalkwl* 259, 260, *okaerth* 25, máshol mindig *ok*.

JACOBI GYULA.

EGY LEGJELESEBB MAGYAR ÍRÓ.

Országos, hetetszaka folyton-folyvást hulló s reménysorvasztó eső — egy magyar fürdőben. Nem kell hozzá valami eleven, merész röptű képzelet, hogy elgondoltára minden jámbor lélek beleborzadjon. Már a kétségbeesés kezdett környékezni, midőn egy irgalmas szív megkönyörült szálnalmas sorsomon s biztos orvosszerűl lelkemre beszélt, a mi elől épen megszöktem, az olvasást. S hogy az ige testté váljék, legott el is hozta szobámba s kezembe adta a csalhatatlan unalomoszlatót. Regény volt. Szerzője egyike az újabb regényirodalom legkiválóbb embereinek; fordítója ismert személyiség a magyar novella-irodalom s a színi kritika terén s az akadémia drámai pályázatainál neve ismételtelen bejárta hirlapjainkat; végre a regény csak két kötetből áll. Mennyi nyomós ok egyszerre, hogy belekezdjek olvasásába! A döntő körülmény mégis, a mely megszegette velem abbeli fogadásomat, hogy legalább is egy hónapig nem veszek könyvet a kezembe, a kiadónak a borítéklapon vaskos betűkkel hirdetett imez ajánló levele volt: **„Regényvilág — a legjelesebb magyar írók közreműködésével.”**

No! mondok. Ime egy tökéletesnek ígérkező, magyaros tollból folyó, egészséges magyar izű fordítás! már rég áhi-toztam ilyenre.

S hozzákezdtém egész jó kedvvel. Eljutok a huszadik oldalig, s egy hm! szalad ki nyelvemen. Újabb húsz oldal s a hm! már duplán hangzott. Mikor aztán még tovább jutottam, a gyanú, mely jó előre vetette árnyékát, kézzelfogható bizonyossággá nőtte ki magát, hogy az én emberemet bölcsős korában szoptató dajkája ilyenféle dallal ringatta álomba: „Sláf kinderl, sláf, tāj fāder iz a grāf!” más szóval, hogy fordítónk, ez a legjelesebb magyar író német születés s hogy a magyar nyelvet csak később, megemberkedett korában sajátította el.

Ha valaki így beszél hozzám: „*En azt neked bebizonyítani tudom. Csak nagy ritkán megjelent a kitűzött órára; vagy ha kérdésemre: „Jösz velünk?”, így felel: „Jövök”: arról legott tisztában vagyok, hogy nem született magyar; de ha még hozzá ilyeneket mond: „biztosítási társaság, bizalomteljes jövő, a fölött panaszködik, az erdő és ennek lakói, kérem rólam nem elfeledkezni”: akkor már az is nyilvánvaló előttem, hogy német tejen növekedett föl s hogy az új korában ecetes hordóból mindvégig kiüti magát az ecetszag.*”

No már pedig a mi fordítónknál nemcsak a főntebbi, hanem még egy halom másnemű kitételeket találunk, a melyek mind arra vallanak, hogy eszejárása s egész gondolkozásmódja sült német.

Hogy a magyaros szórend az ő fülének idegen, arra elég lesz bizonyítékul egypár példát idéznünk: „Az t mond-
ták, hogy mire *fölkelni tetszik* [helyesen: *föl tetszik*
kelni], vissza is érkeznek (I. 6). A mint *átlépni akarták*
[*át akarták lépni*] az ajtót, megszorítá a férfi kezét
(I. 27). Apró, hideg kacsójából *kicsúszni engedte* [ki engedte
csúszni] Bertram forró kezét (I. 49). Oly áldozatot kell
hoznia, mely a férfi értékét *feltűnni engedje* [*föl engedje*
tűnni] (I. 28). On oly dolgokat hozott szőnyegre, a melye-
ket *megbeszélni kell* [*meg kell beszélni*] (I. 127).“ sat.

A német anyatej mellett tanúskodnak a német beszéd-
ben szokásos s csakis e nyelv sajátágaiból magyarázható
nagy számú, a magyar nyelv természetével egyezetlen ki-
tételek, szótlások, szók és mondatszerkezetek, a melyekből
mutatványul im ezeket közöljük.

„Tiszteletteljes távolságban megállt (I. 4). Hiányzott belőle
az örömteljes viszontlátás izgalma (I. 15). Ez oly remény-
teljesen hangzik (I. 17). Tekintete oly varázsteljes volt (I. 27.
93). Hódolatteljes tisztelet (I. 37). Dicsőségteljes mult (I. 168).
Jelentőség- s reményteljes tény (II. 24). Szófukar leányka
(I. 17). Nem fognak versenyképesek lenni (I. 110). Lehetséges-e,
hogy ne legyen *tetszavgyó* (I. 21). *Túlteli* szívét kiönté (I. 20). ||
Dacára annak, hogy kegyes volt nyilvánítani (I. 23). *Dacára*
gondoskodásának (I. 103). Reményüket a *fivérbe* helyezték
(II. 14). *Legszívélyesebb* köszönet (I. 56). *Fölénnyel* bíró terem-
tés (I. 18). *Kedélye* elborult (I. 37). Ne ilyen *mérven* (I. 91.
102). Mily kevéssé ismeri ön a nők *kedélyét* (I. 41). A *haza*
anyja: die landesmutter = a fejedelemsasszony (I. 12). *Igénytelen*
verselmények (I. 41). *Igénybe venné* (I. 112). *Kívülről* tudta
(I. 112). *Fölütötte* a könyvet (I. 98). *Be* kell látnia, nem látom
be (I. 96. 97). Magad is *beismered* (I. 92. 105). Bizalmadat *ki-*
érdemli (I. 92). || Szépítési szenvedély (I. 13). Gyülekezési pont
(I. 130). Öltözködési művészet (I. 158). || Erna szépsége *által*
nem fog hiányt szenvedni (I. 102). Minden baj legyőzése *által*
diadalmi jelvényt raklábaihoz (I. 105). Késedelmezésed *által*
sietteted a pillanatot (I. 107). Panaszkodott szomorú sorsa
fölött (I. 9). Melyek *fölött* az emberek gúnyolódnak (I. 21).
Szánakozott a vigyázatlan nő *felett* (I. 46). Örüljön vagy szo-
morkodjék-e a gyors változás *felett* (II. 17). || Mondá ő végre
(I. 98). A tanácsosné s *ennek* egész családja (I. 109). Ismétlé
a költő szavait a csillagokról, hogy *ezen* pompáján örülni
kell az embernek (I. 113). Kérdezősködött az emberektől s
ezen feleleteiből meggyőződött (II. 29). Kezét nyújtá neki,
B. nem utasíthatta *azt* vissza (I. 92). Olvasd a jelentést!
Bizonyára a kerületi elnök írta *azt* (I. 106). *Oszlja*-e vágyaim-
nak csak egyikét is (I. 59). *Melyért* irigylem“ (I. 58).

A bevezető sorokban említettem, hogy a mű szerzője
az újabb regényirodalom egyik legkiválóbb embere. Midőn

a munka olvasásába mind jobban és jobban bele melegedtem s a benne szereplő személyek érzelmeikkel, gondolkozásmódjukkal s tetteikkel szemem előtt meglevenülve régi ismerősként jártak-keltek, egyszerre olyan helyre akadtam, a melyben olyan forma volt elmondva, hogy egy hőszívű, rettenhetetlen katona, a ki már vagy tíz csatán nézett bátran szemébe a halálnak, midőn az udvaron egy ökör elbödíti magát, hirtelen elsápad, reszketni kezd s ijedtében az ágy alá bújik. Megütközve állottam ez érthetlenség előtt; s kerestem, de hiába kerestem a kulcsot a rejtvény magyarázatához. Tovább haladok. A rejtvények száma csodásan szaporodik. Mi ez?! Ez a jeles író, az emberi szívnek oly nagy ismerője, ez a fegyelmezett logikus és kitűnő stilisztá megháborodott volna elméjében, vagy talán mámoros fővel írta volna e szembeötlő badarságokat? Alig vártam, hogy haza jussak. Első dolgom volt, hogy meghozattam a mű eredetijét s kezdtem összehasonlítani a fordítással. Elszörnyülködtem s alig tudtam fölocsudni ámulatomból. Ez az egyik legjelesebb magyar író, a kit én németnek tartottam, n e m t u d n é m e t ü l, nem tud annyit se, a mennyit egy szegedi fiútól az érettségi vizsgálaton követelnek.

Szeretném az olvasót az egész művön végig vezetni, mert bizony megérdemelné, ha nem félnék, hogy kifárasztom s ha különben is lehetetlen nem volna. Azért midőn általános észrevételkép előre bocsátom, hogy a fordító a műnek sok helyét megcsonkítva adja; másokat, a kissé mélyebb értelműeket egyszerűen kihagyja; a nagy gonddal s műízléssel szerkesztett periodusokat darabokra koncolja, vagy, a mi még rosszabb, úgy összekuszálja, hogy nincs emberi elme, a mely eligazodnék rajta: csupán szemelvényekkel szolgálok; de ezek is bőves-bőven elegendők arra, hogy napokig tartó ámulatba ejtsenek minden értelmes olvasót. Azoknak kedviért, a kik nem eléggé jártasak a németben, az eredeti mellé odafüggesztem a magam fordítását is, mely azonban inkább magyarázatul szolgálva több helyen másként ütött ki, mint kiütött volna, ha a helyet teljes egészében kellett volna magyarrá tennem.

a) Részükben vagy egészükben meghamisított, értelmükből teljesen kiforgatott, vagy tagjaikban megbénított, csonkán álló helyek:

Dem gegenstand des bildes gleich, in welchem sie ihr leben und lieben sah, floss Erna's rede: „Erna egy nőtől bámulatra méltó folyékonyssággal adta elő mindezt“ (II. 7.) [boldog ember, a ki illet mondhat s a kinek még nem volt alkalma tapasztalni, hogy az asszony tud folyékonyssággal beszélni]. — Eine beliebige abenteurerin brauche bloß zu kommen, um ihm im handumdrehen die gunst der mutter zu entwenden — an die der

tochter habe er so wie so schon längst nicht mehr geglaubt, ihm die freundschaft des vaters zu rauben; ihm, alles in allem, einer behandlung auszusetzen, die sich kein commis voyageur gefallen liesse! [azaz: Csupán egy kalandornőnek kell megjelenni... hogy az apa barátságát megrabolja tőle; szóval hogy oly bánásmódban részesítse, a melyet még egy megbizatos se venne félvállra]: „Csak egy *tetsző* kalandornőnek kell *jönni*, hogy az anyának iránta tanusított jó akaratát *megváltoztassa*! A leány *tetszésében* pedig már rég nem bizott. *Ily könnyen lehet tehát megrabolni az atyának iránta táplált barátságát!? Lehetséges, hogy annak mindent úgy adjon elő, mint egy commis voyageurtól neki nem volna szabad megengedni*“ (II. 21). Das war doch am ende sehr verständlich und erklärte so manches, obgleich es in sich selbst wenig verständlich, oder geradezu unerklärlich war: „Igen ez végre is nagyon *természetes*, habár oly dolgokat *tartalmaz is, melyek kevésbbé természetesek* vagy éppen megmagyarázhatatlanok“ (II. 24). — So jammerte Lidie, und Erna empfand es wieder als ein seltsames, das sie nicht von dem platze neben der weinenden aufsprang und sie allein liess mit ihrer albernheit und verlogenheit; dass sie dem sentimental en, übertriebenen gerede zuhören konnte, ohne ekel zu empfinden. Ja es regte sich etwas in ihr, vor dem sie erschrak; etwas, das wie ein wunsch aussah, es möchte Lidie diesmal nicht gelogen haben: [azaz: ekként kesergett Lidia. Erna ismét megfoghatatlannak találta, hogy a siránczó mellől föl nem ugrott helyéről és a siránczót bolondságával és csalárd lelkével magára nem hagyta, hogy érzélgős, vastagon színezett fecsegését, a nélkül, hogy megundorodott volna, végig tudta hallgatni. Olyas valami villant meg lelkében, a melytől megrettent, olyas valami, a mely óhajtásként jelentkezett, vajha Lidia ez egyszer ne hazudott volna]: „Így jajgatott Lidia, s *Ernában egy sajátságos érzelem ébredt fel. Ennek behatása alatt nem kelt fel a padról és nem hagyta ott a zokogót, nem fordult el megvetéssel tőle. E sajátságos érzet, a melytől egészen megborzadt, azt súgta neki, hogy Lidia ez alkalommal nem hazudott*“ (II. 30). — Das unselige opfer, welches die furien dereifer sucht vor sich herhetzen, bis es zusammenbricht, es löse sich denn von ihnen durch freiwilige entsagung [a szerencsétlen áldozat, kit a féltékenység fúriái maguk előtt korbácsolnak, míg végre összeroskad, menekedjék tőlük önkéntes lemondással]: „Azon *óriási, kimondhatatlan áldozatok, melyekkel féltékeny-*

sége örült játékot üzött? Lemondjon-e mindenről önkényt?“ (II. 66). — Der baron sah bereits bei den kolossalen einsätzen, die man riskirte, seinen gewinn verdoppelt; eine tolle lustigkeit gab zeugnis von der aufregung, in der er sich befand [minthogy a betétek, melyeket a játsszók kockáztattak, határtalan magasra rúgtak, a báró már megkétszerezve látta nyereségét; a szilaj kedv elárlulá a keblében uralgó nagy izgatottságot]: „A báró ott ült borzasztó betétei előtt, melyeket kész volt kockázlatni. Nyert, még pedig most kettőzött gyorsasággal. Felindulásának és szenvedélyének nem egyszer adá dőre jeleit“ (II. 86). — [A tiszturak látva, hogy a játék mindinkább elfajul, odahagyták a kártyaasztalt s egymás után eltávoztak. A szerző azután így folytatja:] Der oberförster, der ebenfalls nur zuschaute, wollte wissen, auf einen wink, welcher vom commandirenden selbst ausgegangen war in dem augenblicke, als er, im begriff fortzureiten, durch das spielzimmer kam [azaz: a főerdész, a ki szintén csak nézője volt a játéknak, azt bizonygatá, hogy a (távozásra) a főparancsnok adott nekik jelt, abban a pillanatban, mikor hazalovagolandó, keresztül ment a játsszó szobán]: „A főerdész, a ki csak nézte a játékot, tudni óhajtotta, mi lehet a parancsnoknak szándéka, hogy az ezredest magához hívatta — ellovagolt“ (II. 85). — Von den anwesenden hatte niemand so ausgesehen, als ob er die gewohnheit habe, dergleichen vorkommnisse mit einem ernst zu nehmen, der an und für sich schon dem munteren thüringischen blut sehr fremd war [A jelenlevők egyikén sem látszott meg, mintha az efféle eseteket komolyan szokták volna venni, a mi különben sem egyezett az eleven thüringiai vérell]: „A jelenlevőknek egyike sem láthatta azt, hogy ő nem-e sértegeti a bárót, a mi különben sem ellenkezett — pezsgő thüringiai vérével“ (II. 97). — Wie sollte dies verlangen nicht übermächtig werden in der brust eines raschblütigen, jähzornigen, von gewissensskrupel nicht behelligten, um seine mittel niemals verlegenen mannes [Hogy ne vett volna ez a vágy egy hevesvérű, haragra lobbanó, a lelkiismeret furdalásaitól nem háborgatott s eszközeiben nem válogatós ember lelkében erőt]: „Vajjon lehetne-e követelni, hogy a bosszú érzete ne emelkedjen túlsúlyra oly szivben, melynek főjellemvonása a gyors felindulás, és a szivtelenség. Mit lehetne követelni egy mindig mellőzött embertől?“ (II. 98). — So, in die enge getrieben und empfindlich darüber, dass ihm alle glaubwürdigkeit abgesprochen wurde, erklärte der kamerad, er habe es, wenn nicht aus erster, so doch aus

megnyugtatta Ernőt és ezzel felgyújtotta a tüzet jövőendő boldogságának oltárán“ (II. 173).

c) Lélektani problémák: Im laufe der Jahre: *három év alatt* (II. 15). — In den letzten jahren: az utolsó *három év alatt* (I. 2). — Wunderliche zumuthung: csodálatos *vonzalom* (II. 19). — Die bunteit ihrer erfahrungen: *mély tapasztalatai* (I. 168). — Die unlautere quelle: a *titkos forrás* (II. 16). — Gewissenhaft: *értelmes* (II. 136). — Ein bedencklicher schritt: *megfontolt lépés* (II. 80). — Anbetung: *kérés*, bravour: eredmény (II. 52). — Mit möglichster schonung: csak lehetőleg *szégyenítsék* (II. 156). — Dieser mann war dem landesherrn antipathisch: „Ez az ember a *kormányférfiakra* nézve nagyon is ellenszenves volt“ (II. 13). — Ich bete Alexandra an: *bevédolom* Alexandra előtt (II. 50). — Theilt er eine einzige meiner neigungen, meiner unschuldigen liebhaber-eien?: „Osztja-e vágyaimnak csak egyikét is, osztja-e *tiszta szerelmemet?*“ (I. 59). — Die beiden hatten ihre mass-regeln getroffen: „Végre *határnapot tűztek* volt *ki s e naptól kezdve mindkét fél akhoz tartotta magát*“ (I. 170). — Er wird der achselträgerin beweisen: „Ő meg fogja mutatni a *kormányt vezénylő nőnek*“ (II. 21). — Bertram stutzte: „Bertram *igenlőleg válaszolt*“ (I. 161). — Das wollte mit schonung und vorsicht gethan sein: „Ézt *parancsolta az előrelátás és a szemérem*“ (I. 169). — Was sich zwischen euch gedrängt hat, ist eitel missverständniss: „Ama torlasz, mely az önök szíve közt emelkedik, nem más, mint a félreértés *büszkesége*“ (II. 108). — Ich erfuhr, dass er sich das geld zu wucherzinsen borgen musste: „Megtudtam, *hogy ez áldozatokat saját havipénzéből kell meg-lakarítania*“ (II. 116). — Aus rücksicht auf den gefährten, der neben ihm sass: „A *veszélyeknek következményeire gondolt*, ezek pedig kinosan nehezkedtek vállaira“ (II. 159). Ich habe es mir gelobt dir die geliebte zurück-zubringen: „*Dicsekedni akarok azzal, hogy visszaadom neked szerelmedet*“ (I. 156). — Kurt berichtete in knapper weise, als gelte es die erstattung eines rapports: „Kurt röviden előadta, *hogy mindent úgy végzett, mintha csak parancsot teljesített volna*“ (II. 101). — Mit den breiten achseln zuckend: „*Széles szemöldölte összevonta*“ (II. 162). — Auf einer landpartie wandelte ich mit ihr durch einen hain: „*Egy kártyajátzsma alkalmával ő vele együtt sétáltunk a liget felé*“ (II. 110). — Sie blieb stehen die eine hand auf den rand des kübels stützend, die andere gegen den busen drückend: „Itt megállt, egyik kezét *csípőjére* tette, másikat pedig keblére szorította“ (II. 68). — Ich habe fast den ganzen tag gefastet: „*Egész nap mások kedvében kellett járnom*“ (II. 101). — Das ist ein furchtbares

item: „Ez egy borzasztó *asszony*“ (I. 109). — Die herren offiziere mussten so wie so barhaupt bleiben, wenn sie nicht zu den helmen greifen wollten, mit denen sie zum diner erschienen waren: „A tiszturaknak is födetlen fővel kellett maradniok, hacsak nem akartak ama *sapkák* után kapkodni, melyeket a szolgák viselnek“ (II. 51). — Ihr müsst entschuldigeu, wenn ich erst zum diner erscheine: „Meg kell bocsátanod, ha most így félig-meddig felöltözve úgy nézek ki, mintha inas volnék“ (II. 38).

Van e problémák között több, a mely nem bátyázta el magát teljesen s egy-egy résecskét nyitva hagyott a szemnek, hogy belepillanthasson a foganás percenetének, a születés folyamának ingerkedő titkába. Ha *belieben* annyi mint: *tessék*, könnyen megmagyarázhatjuk magunknak, hogy „eine *beliebige* abenteuerin“ annyi mint: *‘jelsző kalandornő’*. *Liebe*: szerelem, *unschuldig*: ártatlan, *tiszta*; tehát: *unschuldige liebe-haberei* = *tiszta szerelem*. *Laut*: hangos, *unlaut*: nem hangos, *titkos*: tehát: *unlautere quelle* = titkos forrás. *Wissen* annyi mint: tudni, a ki tud valamit, azt érti is; tehát: *gewissenhaft* = *értelmes*. Mindenki tudja, hogy *bedenken* annyi mint: *meggondolni*, *megfontolni*; mi természetesebb tehát, mint az, hogy „ein *bedenklicher schritt*“ = *megfontolt lépés*. *Beien*: imádkozni, imádkozni pedig azért imádkozunk, hogy *kérjünk* valamit; *anbetung* tehát = *kérés*. *Achse*: *tengely*, a hajónak tengelye, a mellyel forgatják, átvitelesen minden merészség nélkül nevezhető *kormány*nak; megfejtethő tehát, hogy *achselträgerin* = *kormányt vezénylő nő*. Ha *eitel* annyi mint: *hiú*, *büszke*, egész természetesen következik, hogy *eitel* *missverständniss* = a félreértés *büszkesége*. *Gefahr*: *veszély*; ennél fogva *rücksicht auf den gefährten* = a *veszélyeknek* következményei. Minthogy *loben*: *dicserni*, világos, hogy *geloben* = *dicsekedni*. A katonaságnál *feuer* jelszóval tudatják a legénységgel, hogy lőni kell; *welcher durch feuerlärm aufgeschreckt wird* tehát nem épen a legnagyobb furaság, ha ennyit tesz mint: *‘kit az első lövés majd föl fog ébresztetni.’* — Nincs magyar gavallér, a ki ne tudná, hogy *‘eine partie piquet’* magyarul, a mint a szinlap is bizonyítja, annyi mint: *‘egy játszma piquet’*; a *landkarte* szót pedig olyannak lehet tekintenünk, mint ezeket: *köszikla*, *zsöllyeszék* sat, a melyekben az első tagnak ugyanaz a jelentése van, a mi a másodiknak, s így a *land* is egyértékese lehet a *karte* szónak; s meg van magyarázva, hogy miként támadt a *land-partie*-ből *kártyajátszma*. *Diner*: *inas*, *erscheinen*: *látszani*, *feltűnni*; következőleg *‘zum diner erscheinen’* = *‘úgy néz ki mint egy inas’*. Végre ha már egyszer a *diner*: *inas*, azt pedig ország-világ tudja, hogy az inasok nem viselnek csákót, egészséges logika szerint *‘die herren offiziere wollten nicht zu den helmen greifen, mit denen sie zum diner er-*

zweiter sicherer hand, denn sein gewährrmann sei kein geringerer als der oberst, dessen zeugniss Erna doch schwerlich zurückweisen werde. Er bat abermals um verschwiegenheit, liess aber durchblicken, dass auch andere kameraden von der sache unterrichtet seien und ebenfalls durch den oberst [Ekként sarokba szorítva s érzékenyen véve, hogy szavahihetőségét kétségbe vonják, kijelenté tisztársam, hogy ha nem is első, de második s egészen biztos kézből kapta a hirt; mert forrása nem kisebb személyiség, mint maga az az ezredes, a kinek tanuságát Erna aligha utasíthatja vissza. S újra titoktartásért esedezett, sejtette (sejtenni engedte) azonban, hogy tisztársai közül is többen értesültek a dologról s szintén az ezredestől]: „Végre teljesen sarokba szorítatva, s boszantva azáltal, hogy éppen semmi hitelt sem adnak szavaimnak, elmondtam, hogy nem egy, de két biztos embert állíthatok, a kiknek vallomása mindent jóvá tehet. Kit lehetne mást itt tanuképp felkeresni, mint az ezredest, a kit Erna nehezen fog visszautasítani. Az ezredes azonban ismét hallgatást kért, de megérteté vele (kivel?), hogy más tisztársai is értesülve vannak a dologról és pedig saját maga állat“ (II. 113). — Sie fürchten die väterliche eifersucht, die väterliche vor-eingenommenheit gegen den, der es sich herausnimmt, die hand zu begehren, für welche ja der beste der besten selbst-verständlich weitaus nicht gut genug ist [Ön tart az apa féltékenységétől s elfogultságától annak ellenében, a ki elég merész lánya kezét megkérni, a kire természetesen a jók legjobbjja sem elég méltó]: „Félnek, hogy az apa erős kézzel fog belemarkolni a dolgok és helyzetek viszonyaiba s attól tartanak, hogy az még a legjobb esetben sem fog úgy intézkedni, hogy rájuk nézve kedvező lenne“ (II. 115). — Sie fühlte es zu ihrem entzücken: „ez nagyon megindította“ (II. 22). — Du hast mit deiner frau gesprochen? Otto nickte. Ausführlich? Nun ja; dass heisst... Dass du ausführlicher hättest sein können [Te beszél-tél feleségeddel? Otto igent bólintott. Körülményesen? Igen, azaz... hogy körülményesebben szólhattál volna]: „Beszéltél nőddel? Ottó igenlőleg bólintott. Nos és a terv kivihető? Igen... azaz hogy — Te egyedül könnyebben képes lettél volna kivinni“ (II. 138). — Wenn der leichtlebige mann sich bei diesem tröstlichen resultat nicht vergnügt die hände rieb, war es nur aus rücksicht auf den gefährten, der so stumm und düster neben ihm sass, als bereite ihm das nicht zustandekommen des duells den schwersten kummer. So war es in der that. Bertram war zu mute wie einem todmüden, der zum vielwillkommenen schlaf die decken um sich zieht und jäh durch feuerlärm

aufgeschreckt wird. [Hogy a könnyűvérű ember e kecsegtető kilátásra nem dörzsölte vidáman kezeit, az csak társára való tekintetből történt, a ki némán és mogorván úgy ült mellette, mintha a párbaj elmaradásán fölötte búsulna. S valóban így is volt. Bertram úgy érezé magát, mint a ki végkép kimerülve hívogató álmra készül hajtani fejét s már magára vonja a takarót s hirtelen tüzi lárma riasztja föl]: „Ha a könnyelmű ember e *szomorú fordulatnál* nem dörzsölte *nyugodtan* kezeit, az csak azért történt, mert a veszélyeknek következményeire gondolt. Ezek pedig kínosan nehezkedtek vállaira. Ezért rendezte kétségbeesésében a párbajt, melyről tudta, hogy nem fog bekövetkezhetni. Így volt ez bizonyára. Bertram halálosan ki volt merülve. Az örök nyugalommal óhajtott, és azért ragadta meg az alkalmat, mely halálát idézheti elő. De ebből majd az első lövés fel fogja őt ébresztetni“ (II. 159).

b) A fordítás merőben az ellenkezőjét mondja annak, a mit az eredeti állít: Drücken wir es ein wenig *weniger selbstisch* aus: „Fejezze ki kissé *határozottabban* magát“ (I. 60). — Sie sind zu aufgeklärt, mir meine aristokratische Schrulle nicht zu verzeihen: „Ön sokkal felvilágosodottabb, semhogy az én aristokratikus szeszélyemet *megbocsáthatná*“ (I. 103). — Die grossen augen, die sie weit geöffnet hielt, glänzten so wunderschön in dem flackern den schein der kerzen auf dem nachttisch: „Szép nagy szemei oly csodálatosan ragyogtak a gyertya *halovány* fénye mellett“ (II. 6). — Die unglückliche Lidie kannte ihre freundin zu genau: „A szerencsétlen Lidia azonban *nem* ismerte *egészen* barátóját“ (II. 20). — Ich würde mich wahrhaftig nicht besinnen, Ringberg aus einem verlorenen posten herauszuhaufen, es koste, was es wolle: „*Nem* tudom magamat komolyan *elhatározni*, hogy Ringberget az elvesztett álláspontba *visszahelyezzem*. De bármibe kerül is, *nem* gondolok vele“ (II. 53). — Mehr könnte man nicht für einen geliebten thun: „Többet még a szerelmesekért sem *szokott* az ember megtenni“ (II. 55). — An ihm ist kern und schales süß: „*Neki a bosszu és harag édes kellemes foglalkozás*“ (II. 127). — Sie meinte wohl anfangs, ich sei verrückt geworden; wenigstens sah sie mich so an — so scheu, weisst du, — und wollte klingeln: „*Örült volt*, legalább így tekintett rám. *Te ismered ama borzalmas tekintetet*. Csengetni akart“ (II. 139). — Entgelt [kárpótlás]: *elismerés* (II. 144). — Das tröstliche resultat: *szomorú fordulat* (II. 159). — Und nun, lieber freund, hatten sie zu guter letzt das directe gegen theil von dem gethan, was sie thun mussten, um Erna zu beruhigen und ihre zukuuft aufzuheilen: „És most édes barátom, ön *mindent megtett*, a mit tennie kellett. Ön

schienen waren', nem lehet más, mint: 'a tiszturak nem akartak ama *sapkák* után kapkodni, melyeket a *szolgák* viselnek'.

Mondom mindezek még érthetők s bizonyos furfanggal megfejtetni őket; de hogy micsoda kerengő, csodálatos észjárás szerint tesz *wucherzins* annyit mint *havipénz*, *borgen* pedig *megtakarítani*; továbbá hogy miként változhatott a *kübel* át *csipő*-re; milyen szótárban vagy melyik német dialektusban találta meg fordítónk az *item*-nek *asszony* jelentését; melyik az az Ariadnefonal, a mely őt a *stutzen* szónak *igenlőleg válaszolni* értelméhez elvezette; végre minő tekervényes uton fundálta ki azt, hogy 'ich habe fast den ganzen tag gefastet' magyarul annyit jelentsen mint: 'egész nap mások kedvében kellett járnom', annak megfejtésén Parnasz-szusnak összes bölcsessége és tudománya hiába erőlködnék.

S e rövid észrevétellel bezárom ismertetésemet. Nincs okom tartani tőle, hogy kötelességmulasztással vádolnak, ha egyéb észrevételeimet magamnak tartom s a mutatóványból vonható, sokágú következtetések megtételét magukra olvasóimra bízom; de már attól méltán kell tartanom, hogy ez alkalommal szavahihetőségemet s nem épen minden ok nélkül kétségbe vonják; hisz kezdetben magam se hittem saját magamnak mindaddig, míg négyszeres-ötszörös tüzetes vizsgálódás után meg nem győződtem, hogy a mi hihetetlenségnek látszik, mégis való. Hogy tehát az olvasónak is alkalmat szolgáltatssak e meggyőződés megszerzésére, megnevezem a mű címét, szerzőjét, kiadóját és egyikét a legjelesebb magyar íróknak, a regény fordítóját. Itt következnek:

Q U I S I S A N A

IRTA

SPIELHAGEN FRIGYES

KIADTÁK A RÉVAI TESTVÉREK

FORDITOTTA

PETERDI-PRÉM JÓZSEF.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Erősen. A Nyelvőr áprilisi füzetében ezt a határozószót is tárgyaltam, s azon nézetemet nyilvánítottam, hogy a székelységben sokkal szélesebb körű használata van, mint a közmagyarban, úgyannyira, hogy a szokottabb *nagyon* szócskát jóformán kiszorította a használatból; s ezt a különfejlődést idegen hatásnak tulajdonítottam. Ilyen szélesebb körű használattal, vagyis melléknév előtt állva, előfordul néha az irodalmi nyelvben is, de nem kizárólag, hanem csak erős kiemelésekben és affektált beszédben, egészen úgy, mint a ném. *stark*. Pl. „A szerző hangja erősen polemikus” (Főv. Lap. 1889. 94. sz.). Talán nem is más az, mint a ném. *stark*.

A rokon nyelvekre hivatkozni ilyen speciális kérdésekben nem mindig szükséges, nem is mindig lehetséges. Például a finn nyelvben *nagyon* is járja a szenvedő alak, holott a magyar köznyelv nem használja, s ha itt-ott mégis előkerül, azt idegen hatásnak kell tulajdonítanunk. A finn nyelv használja ugyan a *kovin* „stark” határozószót, de a mellett a *hyvin* is használatos ebben az értelemben: „nagyon”; s még az is kérdéses, vajjon a f. *kovin* nem germán hatás alatt keletkezett-e. A régi nyelvben is elég gyakran találkozunk az *erősen* határozószóval. A mennyire azonban a Nyelvtörténeti Szótár adataiból következtethetjük, mégis azon határon belül, a melyet a Nyelvőr áprilisi füzetében jeleztem (NytSz. 679).

STEUER JÁNOS.

Esernyő. Szegény magyar nyelv! Milyen szűkmarkú volt hozzád a teremő. Más nyelveket bőségesen ellátott minden szükségessel, veled oly mostohán bánt, hogy meg kellett téged újítani. Lám a franciával megismertetett egy ördöngös szerszámot, s nevet is adott mellé, ezt hogy: *parapluie*. A német szomszéd eltanulta a titkot, de a neve nem volt ínyére, s kieszelte, hogy biz az jó németséggel: *regenschirm*. A német révén a mi nyelvjavítóink is megismerkedtek evvel az új találmánnyal, s arra a meggyőződésre jutottak, hogy ilyet magyar ember nemhogy kieszelni, de még csak megnevezni sem tudna. Azért elnevezték a német eszejárása szerint *esőernyő*-nek. Mivel pedig a magyar nyelv faragatlan nyelv, a melyet ki kell pallérozni, öles szavait megrövidíteni, azért hát jóhangzás okáért kihagyták az első ő-t, s megszületett az *esernyő*.

Pedig nem olyan szegény, nem is olyan bárdolatlan ez a mi nyelvünk, féltett kincsünk, melyet bántani nem hagyunk; s épen nem szorult arra, hogy erőszakos úton gazdagítsuk, finomítsuk. Bizonyságom rá a most megjelenő

Nyelvtörténeti Szótár, ez a kimeríthetetlen forrás, bizony-
ságom rá a magyar népnyelv. A székely nyelvjárás, mely
a ném. *regenschirm* és a nyelvjavítás kísértéseitől szerencsésen
meg tudott menekülni, nem használja s nem is érzi szükségét
a modern *esernyő*-nek, mert sokkal magyarosabb ízű szava
van rá, t. i. *esőtartó*.

S vajjon nem célszerűbb e egy jó népies magyar szót
elfogadnunk, mint akár jó, akár rossz új szót gyártanunk?
Én azt hiszem, a székely *esőtartó* még a megjavított *esőernyő*-
nél is sokkalta magyarosabb, sokkalta jobban hangzik; az
esernyő pedig már régóta sérti fületem. Ajánlom e szót a
széprírók, de különösen a jó írók figyelmébe.

STEUER JÁNOS.

Égni. A Nyelvtörténeti Szótár 561. lapján az *ég* ardeo,
flagro, uror' cikkben ez is föl van hozva: ,2) [cremo, ac-
cendo; brennen, anzünden?] Meg yntee ewket hogy vylagot
eeghneenek es vygaznanak... Azonközbe nagy zeel vesz
tamada es az vylagokat meg oltaa (ÉrdyC. 442b).'

Azaz e példában az *égni* ige egyenesen annyi mint
égetni; s az utána vetett kérdőjel nyilván azt akarja mondani,
hogy e jelentés még további megerősítésre vár. Hogy az
egyszerű *égni* igének is megvan ez a jelentése: *égetni*, arra
idézhetek egy adatot a székelységből, t. i. ezt a székely
káromlást: ,Hogy a tűz langja égjen meg', melyet Udvarhely
megyében hallottam, s a mely szemlátomást e helyett van:
,Hogy a tűz lángja égessen meg'.

STEUER JÁNOS.

Mustra. Simonyi (Bp. Szemle, 42. k. 295. 1.) és utána
Kőrösi (Nyr. XV. 551.) egészen biztosra veszik, hogy a
magy. *mustra* az olasz *mostrá*-ból származik, a minek ott
,mutató, boltkirakat' a jelentése.

De régente a *mustrának* a magyarban egészen más
jelentése volt, mint most a boltokban, t. i. ,recensus, recensio,
armilustrium; abzählung, musterung, waffenbeschauung' MA;
s ma is a *mustrabirka* a nyájnak nem a mutatóssa, hanem
épen a selejtesse, a mit a többi közül kimustrálnak.

Ha a jelentésbeli nehézséget el is lehetne könnyű szer-
rel hárítani, az alaki baj olyan súlyos, hogy ennek a leküz-
dését meg se lehet kísértetni. A mai *mustrál* és *mustrálás* t. i.
már csak kopott alak és MA. PP. tanúbizonysága szerint
eredetileg *munstrál*- és *munstrálás*-nak hangzott.

Ebből az egy adatból is világos, hogy a magyar nem
az olaszból, hanem a latinból kölcsönözte a *mustrát*; s már
eleve is nagyon valószínűnek látszik, hogy a középlelatinban
egy ,recensus, armilustrium'-forma jelentésű *monstra* szónak
is járatosnak kellett lennie.

E következtetést Ducange csakugyan igazolja; kétségtelen tehát, hogy a magyar **munstra, mustra* egyenesen a középlatin *monstrá*-ból származik.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

J á s z b e r é n y i e k.

Hol a mama? Fülelem megétt a pócon. (Midőn a kis fiú az anyját keresi, a háziak közül valaki rendesen e felelettel utasítja el.)

Majd megtanítlak én tígédét mórésre, ha még senki nem tanított még.

Rám tehénkédik mint egy bivaj.

Éppen a számból vetted ki. (Midőn valaki ugyanazt akarta mondani, a mit előtte a másik kimondott.)

Ideje volt mán, hogy meghajjon, mert egisz ki vót kötekézve. (Kiszáradt s lesóványodott mellbajos emberre használják.)

Úgy erőködik, hogy csaknem meggebed bele.

No ez ugyan félkrépát. (A megdöglött baromfira mondják.)

Nézz csak, akár egy égi meszelő. (Magas, sovány ember.)

Ojjan hideg van, hogy az éccaka a halottak hasáig fagy.

E se túrja már az orrával az eget. (Tönkrement, elpusztult emberre mondják.)

Kár oly nagyon hencégni, mer úgy is tudom, hogy lőtörík még a te szarvad.

Oly boglyas, akar égy színakazal. (Pizskos, mosdatlan, fésületlen gyermekekre.)

NAGY SÁNDOR.

N é p m e s é k.

A g y í k i ñ f o n y ó.

Éccé vót éggy embër, annak vót három fíja; kettő okos vót, de a zéggyik ujañ buta vót, mindig a kuszakóba út, asztáñ gyíkint font. Asztáñ vót annak éggy igeñ szíp kertye, azom mindén íjjé teremtek arany ómák, de mire réggé lét, soa sè vót rajta, mindig élopták. Asztáñ éccé kikütte a legüdössebbiket, hogy őrózze; asztám mikor a zideje gyütt: tizénkét órákkor, akko elalutt; asztáñ réggére mégin nēm vógygyümócs. Asztám mégim másodík íjjé kimēnt a középső, asztám mégim miko gyütt ífi, hát mégin elalutt; asztáñ akkorra élopták az ómákat.

Asztáñ előugrott a g y í k i ñ f o n y ó, hom mos maj ü megörzi. Mikor kimēnt, mikor ott üdögét, hágy gyütt eb béka, asztám monta

neki, hogy it van ér rész páco, maj gyün ér réz ló igén nagy dobogássá. Maj ha hallod dobognyi, akko csak üzs még, maj lész belülle ér réz óma. Miko elalutt, éccerre hallott én nagy dobogást, asztáñ ott lét a réz ló, asztám megvagdáta, lét ér réz óma, belegyukta a zsebgýibe.

Réggé miko fölibrett, hát látto, hom miñden gyümöcs mégvan. Asztáñ haza mēnt, monta, hom mégöröszte. Asztám mongya neki a zaptya:

— Te öröszted vóna mēk, tē gyíkîñfonyó! mink nēm örösztük még, asztáñ te mégöröszted vóna!

Kimēnt az aptya, hát látto, hom miñden gyümöcs szípeñ vañ. Asztáñ második íjē megiñ kimēnt a gyíkîñfonyó, megin oda gyütt a kizs béka, asztáñ adot neki ēggy ezüs pácát, asztáñ aszonta, hom maj íjē gyün ēggy ezüs ló, maj nagyon nagy dobogássá gyün, asztáñ csak vagdája mēk, maj lész belülle ēggy ezüst óma. Gyütt a ló ífibe, megvagdáta, lēd belülle ēggy ezüst óma. Megin elalutt; miko főkēt réggé, hát látto, hom még vañ szípen a gyümöcs. Mēgiñ haza mēnt, monta a zaptjánok, hom mégöröszte a gyümöcsöt. Megníszte a zaptya, hát látto, hom miñdēn gyümöcs szípeñ vañ.

Harmadik íjē megiñ kimēnt, megiñ gyüt hozzá a kizs béka, adot neki ēggy aram pácát.

— Maj gyün ēggy arañ ló, am még nagyob dobogássá gyün, de tē csak vagdád még, lēz belülle arany óma.

Asztáñ gyütt a ló ífibe, megvagdáta, lēd belülle arany óma. Asztáñ gyütt a kizs béka, kérdēszte tüle:

— Mēktēttet?

Aszongya:

— Mēk.

Asztáñ aszongya neki:

— Mos vágd é a fejemet.

— Asztáñ aszonta neki:

— Hugyañ vág'gyom é a fejedet, mikor éñ velem ujañ sok jót tetté.

Aszongya neki:

— Tē is jót tēsző éñ velem, ha évágod a fejemet, mer átkozott vagyok; én örösztem még az ómádót.

Asztáñ lēvákto a fejit nekije, lēd belülle ész szíp feír galamb, asztáñ éröpüt a házájábo. Avvá haza mēnt a gyíkîñfonyó.

Asztáñ lét éh hármos ünnep. Émēntek mind a templomba, a bátyáji ís, em még othum maratt. Miko má miñ bem vótak a templomba, elővätte a réz ómát, megvagdáta, lēd belülle ész szíp réz ló, mēk szíp réz őtözettye, asztáñ bemēnt a templomba. Hát a min nísztik, még imádkoznyi sē tuttak, csak ippen a rektor még a pap nēm níszte. Mire azok kigyüttek a templombú, má az othuñ vót, asztáñ fonta a kuskóba a gyíkint. Miko haza gyüttek, monták:

— Öcsém, mit láttunk mink! ér réz gaballér gyütt a templomba
Aszongya:

— Előb láttom én asz min tik.

— Hunnét?

— Főlátom a kapura, onnén nízstem.

Asztáñ a nagy ünnepeñ lëbontották a kaput, hon në láthassa többet. Másnap mëgin ëmëntek a templomba. Miko má mind od bëñ vótak a templomba, mëgvagdâta a zezüst ómât, asztáñ lëd belüle ëggy ezüs ló mëg igëñ szíp ezüs ruha, asztán ënyargât a templomba. Miko bemënt, min nízste, nëm is tuttak ímátkoznyi, mëg a mester is nízste, csak a pap nëm.

Asztáñ haza gyüttek a templombú a bátyáji, aszongyák neki:

— Hej öcsém, gyikiñfonyó, mit láttunk mink! Ëggy ezüst gaballér gyütt a templomba.

Aszongya:

— Előb láttom én asz, min tik.

Aszongya:

— Hunnaj?

— Hát főlátom a hidasra (= disznóól), onnaj nízstem.

Asztáñ harman nap mëgin ëmëntek a templomba, mëgim mëgvagdâta a gyikiñfonyó a zómât, lëd belüle ëggy aram paripa mëg ëggy arañ ruha, asztáñ ëmënt a templomba. Mëg a pap is mëg a mestër is nízste. Asztáñ ot vót a királlëáñ is, asztáñ aszonta a királlëáñ, hogy annak muszáj a zü vőlegínyinek lënnyi. Asztáñ haza nyargât a gyikiñfonyó, beüt a kuzskóba. Miko haza gyüttek, monták:

— Öcsém, mit láttunk mink!

Aszongya:

— Mit okosok?

Aszongya:

— Mos mëg ëggy arañ gaballér gyütt.

Aszongya:

— Előb láttom én asz, min tik.

— Hunnant?

— Hát főlátom a kapunak a faláro, onnan nízstem.

Asztáñ lebontották aszt is, hot többet në láthassa.

Asztáñ másnap a királlëányo igëm magos szëgre fölakasztotta a zarañ fësüjit: a ki asztat onnaj lëvëszí, al lëssz a zü vőlegénye. Asztáñ sok katonaságot álitot körülötte; asztáñ mind ëmëntek valahun a vározsba ëgy vót. Asztáñ a gyikiñfonyó akkor is othum maratt. A bátyáji igëñ szíp lovakat vëttek, asztáñ ëmëntek. Mikor má mind ëmëntek, akkor ü mëgvagdâta a rëz ómât, asztáñ oda nyargât. Asztáñ fölugrott paripájává, lëkapta az arañ fësüt, asztá mindën katonát átugratott. Ëgyüt haza, asztám mëgin oda út gyikiñfonnyi. Miko haza gyüttek, monták mëgiñ:

— Öcsém gyikiñfonyó, mit láttunk mink!

Aszongya:

— Mit okosok?

— Oda gyütt ër rëz gaballér, asztáñ lëkapta a királlëáñ fësüjit.

Aszongya:

— Előb láttom én asztat min tik.

— Hunnént ?

— Fölátom a háasztetőre, onnan nízstem.

Asztám mingyâ lëbontották a háasztetőt. Asztáñ más nap ki-
akasztotta a kirákisasszony a gyöngyit, asztá mék tőp katonát álított
oda körüle, hogy é nē eresszék a ki lëvëszí. Asztáñ megin émëntek
ennek a gyíkíñfonyónak a bátyjáji, am még csak megin othum
maratt, fonta a gyíkínt. Asztám má miko mind ot vótak, akkor
mëgvagdâta a zezüst ómát, asztáñ émënt a zezüst lóvâ, a zezüst
ötözedbe. Akko megiñ fölugrott, lëkapta a zarañ gyöngyöt, asztáñ
a zsebgýibe dukta, asztáñ akkor is mind a katonaságot átugratta,
asztáñ haza mënt, lëüt megiñ gyíkíñ fonnyí. Miko haza gyüttek a
bátyjáji, megiñ monták :

— Öcsém, mit láttunk ! oda gyütt a zezüs gaballér, sënki
së tutta lëkapnyí, am még lëkapta, asztáñ ényargát.

— Előb láttom én asz min tik.

Hunnajt ?

— Az istálórú.

Asztáñ lëbontották az istálót. Harmadik nappâ megiñ kitüszte
a gyürüjit, hogy asz maj nēm tuggya ujañ hama lëkapnyí ; megin
igëñ sok katonát oda álított. Mëgin émëntek a bátyjáji a gyíkíñ-
fonyónak. Miko má mind od vótak, mëgvagdâta a zarany ómát,
asztáñ lëtt égyy arañ ló. Fölötözött az arañ ruhábo, asztáñ ényargát
oda, lëkapta az arañ gyürüt, asztá mindën katonaságot átugratott,
asztáñ haza nyargát. Miko haza gyüttek a bátyjáji, megin monták :

— Öcsém gyíkíñfonyó, mit láttunk !

— Hát mit okosok ?

— Mos meg, aszongyák, az a zarañ gaballér gyüt, al lëkapta,
mindën katonaságot átugratott.

Aszongya :

— Előb láttom én asz min tik.

Aszongyák :

— Hugyañ ?

— Hát mer éñ vótam a'.

— Ó, tē lëtté vóna, tē gyíkíñfonyó !

Asztáñ mëgvagdâta a réz ómát, lëtt ész szíp réz ló a réz
ruhávó, asztáñ előmutatta az arañ fíśt.

— Hát éñ vótam é a' ?

Aszongyák :

— Nēm.

Asztám megin elővëtte a zezüst ómát, aszt is mëgvagdâta, lëd
belüle szíp ezüst ló, mék szíp ezüst ruha, asztáñ előmutatta nekik
a gyöngyöt, asztáñ kírdëszte :

— Hát éñ vótam é a' ?

Aszongyák :

— Nēm.

Mer csak mëg akarták látnyi mind a háromfélit. Asztám megin
mëgvagdâta a zarany ómát, lëd belüle égyy arañ ló mëg arany
ötözet, asztáñ kírdëszte :

— Ěň vótam ě a'?

Aszonták:

— Tě.

Asztá mingyá kinyargát, sěmmit sě szót ěgyiknek sě, as sě monta: isten ágygom (álgyom) mēg bennetēket! asztāñ benyargát a palotábo. Nagy öröm lēt mingyá, hom mēg'gyütt a vőlegin, asztān nagy lakodalmat tartottak, bódogú itek, a bálttyáji mēg igēm mekszegiñkēttek, mer a házukat is lēbontották.

Ītek, hátak; ha mēg nēm hátak, most is ĩnek.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Tájszók.

Tolnamegyeiek.

abbijott: úgy bizony.

ágy: ágynemű. „Kiraktam mind a zágyat a hátúsó házbú. Sok fehér ágya van a Külös Angyó mőnyecsecskéjinek.”

ájni: ásni. „A kukuricafőd még ájatlán.”

asszonyom: sógorné. „Nem gyűd kê asszonyom? Nem vőt itt a zasszonyom?”

asztó: asztal.

bajkó: rövid téli kabát.

bendis: korsó.

bonc: comb.

bzog: mozog.

cigányrőpiké: cigaretta.

csacsa: kavics.

csarapa: posztó félcipő.

edény: csónak. „Máma nem vészék ěgyetmást, mer kis edény-nyē gyűttem.”

édēs szűlé m: anya.

embör: férj. „Halli kê embör.”

ēpusztút: ha elszakad v. elfogy valami.

ergyē: eredj.

ēső ház: uccai szoba. „Csapd ki ja zēső házat” (Sőpörd ki az uccai szobát).

fēlekőzet: rész. „Egy fēlekőzet kendēr mővvan má tilúva.

fók a: falka. „Ěgyik fók a riba a zēnyim.”

fontos: fonott kalács.

gőrcsős: sovány. „Má ja zén emböröm gőrcsős, abbijott.”

ippēg: épen.

kisesebbik uram: a férjnek őccse.

Králi: Klára.

kűpala j bász: palavessző.

mamusz: meleg téli harisnya.

mēgelégēdēt: jóllakott.

minek: miért. „Minek nēm vēt- ted rád a rőpikēdet Bőzsink?”

mōmmōg: ismét.

mutasztani: mutatni. „Mutasztott ěgyetmást.”

pēlva: polyva.

piszla: apró hal. „Halat visz kê Ěva néni? Mán nēm, csak pislát.”

pőszmōg a dōgávā: lassan végzi a dolgát.

pucella: disznócsorda.

putri: ponty.

riba: liba.

rokolya: minden fehér szoknya.

rőpiké: könnyű női kabátka.

sórő: sarló.

sžēmērmes: a ki kéreti magát az evésnél.

s z i v a r í t a n i : szárítani a t i k : tyúk.
 halat vagy gyümölcsöt. v ë l l o g : villog.
 s z ü l i k é m : nagyanya. v ó r ó t ű : varrótű.
 t e r i h : teher. z ö n g : mennydörög.
 t ész ö l ö g n i : ögyelegni, kószálni. z s i n a t o l n i : lármázni.

(Bátta).

STERN LEONA.

Baranyamegyeiek.

p á c ó : patkány. p o c k á n y : vakond.
 p á c ó , e g é r - f o g a t ó : egér- p o c k á n y t ú r á s : vakond-
 fogó. t ú r á s .
 p a l é : borkorcsolya. p o c s é t a : pocsolya.
 p á l m a f a : jegenyefa. p o d v á s : rothadt, reves fa.
 p a p ó : öreg ember. p o r c i j ó : állami adó.
 p a r a s z t t á n y é r : cserép- p ö c c ö g e t : horgász.
 tányér. p ö n d ő h á l ó : kézi háló,
 p a r i p a : herélt ló. melyet a halász egy kezével
 p á r t á z ó : a szoknya vagy úgy vet ki, hogy az alja szok-
 kötény szegő szalagja. nya módjára szétterüljön. A
 p á s i p a p a vagy nyanya : a felső ráncában levő kötél se-
 menynek a szülei. gítségével fölvonja s az alján
 p a t i c s k a : papaver rhoeas. levő ólomgolyónál fogva tart-
 p a z d e r n y a : pozdorja. ják benne a halat.
 p a z é r o l , p a r á h o l : elpaza- p ö r g e t ő : pergő, kelep.
 rol, tékozol. p ö s z ö r k e : lányok, fiúk p ö-
 p e k m e c : lekvár. szörkéje; a kis leánynak,
 p e l e n k a : pólya. a ki a fiukat szereti, tréfásan
 p e r e : szegfűvirág. mondják: g y e r k ö k p ö-
 p e r t y ö g : szepeg, sír; vissza- s z ö r k é j e ; a fiúknak pe-
 p e r t y ö g : visszafelesől. dig: l á n y o k p ö s z ö r-
 p e s z e s z ü l e : az anyáról k é j e .
 való öreg anya. p ö t r ö n c e : nagyobb széna-
 p e t i b o g á r : coccinella sep- rakás a gyűjtéskor.
 tempunctata. p r ó s t y a : hasogatott fából
 p i c s k á n d o z : vickándo- álló sövény.
 z. p u f f a n c s : zsömleforma sü-
 p i n i s z : penész. temény, vekli.
 p i r í t ó : pirosító. p u f f o g : haragszik dörmög.
 p i r v i n d i k ó k a : kicsike, p u p a : csócsa (Bélye.)
 icipici, pirinyó. p u p c s a : a szűr rózsája alatt
 p i s a f a , s o k s z o r k i s a f a : egy kerek posztó darab.
 hámfa. p ú p o z v a v a n a mérték te-
 p i s z k e : köszméte. tejével.
 p i s z k o z i k a ruha: piszko- p u p p e r e : denevér.
 lódik. p u s k a c s ö c s e : a kapszula
 p o c a k , p o k h a s : nagy has. szög, melyen a cső besül.
 p o c a k o s : nagy hasú.

(Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Néprománcok.

Csáti bíró lánya.*

Jó estvét, jó estvét,
Bíróné asszonyom!
Talán alszik is már
A kedves galambom?

Húzd rá hát tē cigány
Estvétől virattig,
Még a csáti bíró
Lánya el nem alszik!

Alszik már, alszik már
Gombos nyoszolyába,
Be is takaródzott
Selyem paplonyába.

Hadd el már tē cigány
Hagy mēnnyek pihenni,
Garmazsin cipőmből,
A vért kiönteni.

Kölcse fél, kölcse fél,
Külgye el a bálba,
De azt is mondja még,
Két legény hívattya.

Nem szabad, nem lehet,
Neim lehet pihenni,
Mer a muzsikásnak
Régvelig kell húzni.

Kej fél édēs lányom,
Eriggy el a bálba,
Lángszin selyem ruhád
Öltözd fél magadra.

Átkozott az apa
Héccerte az anya,
Ki ēggyetlen lányát
Bálba elbocsátta.

Garmazsin cipődet
Húzd fél a lábadra,
Tiz pár arany gyűrőd
Rakd fél az ujjodra.

Estve elbocsátta,
Rēggelig nem látta,
Rēggel nyolc órakor
Halva viszik haza.

Jó estvét tē álnok!
Hát miért hivattál?
Űl lē mellém, igyál,
Majd mēgmondom mingyár.

Harangoznak délre,
De nem a misére,
Csáti bíró lánya
Most van kiterítve.

Tē tēttél fogadást
Én elöttem, nem más,
Hogy én kívülöttem
Soha se szerecc mást.

Jó napot, jó napot,
Bíró asszonyom,
Talán mēg is halt már
A kedves galambom?

Mēghalt már, mēghalt már,
El is van temetve.
De az ő szép neve,
Nincsen elfelejtve.

(Hanva.)

ALBERT JÁNOS.

*E balladának számos változata volt már közölve a Nyelvőrben is. A jelen palóc változat azonban véleményem szerint egyike a szebbeknek s azért érdemesnek találtam a följegyzésre, egy pár érdekes nyelvi sajátága miatt is.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

A MAGYAR HASONLÍTÁS.

C. Szuperlatívus.

Az összehasonlítás e kategoriája a magyarban igen későn fejlődött ki. Megállapodása előtt nyelvünk különböző eszközöket használt annak kifejezésére, hogy valamely tulajdonság több összehasonlított tárgy közül az egyiket a többinél nagyobb mértékben illeti meg. Hisz a mai nyelv sem él mindig szuperlatívussal e viszony kifejezésére. Nyomatékosabb beszédben a tulajdonság viszonylagosan legnagyobb voltát kifejezhetjük azzal, ha tagadjuk, hogy az összehasonlítás tagjai közül bármelyiket nagyobb, vagy csak oly fokban illeti is meg a kérdéses tulajdonság, mint a kiemelendőt. Például, ha azt mondom: *Nincs nagyobb drámaíró Shakspere-nél* v. *Nincs oly nagy drámaíró, mint Shakspere*, e kifejezések tényleg egyértékűek ezzel: *Shakspere a legnagyobb drámaíró*. Tagadás helyett alkalmazhatunk kérdést is, melyre tagadó feleletet várunk: *Van-e nagyobb drámaíró Shakspere-nél?* Eljárhatunk továbbá a már fennebb említett módon, midőn ugyanis az összehasonlítás azon tagjait, melyekkel szemben egy másikat illet meg a tulajdonság aránylag legnagyobb foka, gondolatbeli egységgé foglaljuk össze s így komparálunk: *Shakspere minden drámaírónál nagyobb*.

A szuperlatívust pótló e három kifejezésmód közül mind-egyikkel találkozunk a régiségben, de leggyakoribb az utolsó, mely egész állandó kifejezéssé vált a szuperlatívusi viszonyítás jelölésére: (BécsiC. 31) *Es megkene ő magat mentől iob mirraual*; *Unxit se myro optimo*. (ÉrdyC. 106) *Ki italt adand ezek közől mynnel kifebbnek*. [Két esetben maig használatos e *mentől* (mendtől), *mennél* (mendnél)]

alakú határozó közép fok mellett, még pedig majd kötőszó gyanánt a *mennél—annál*, *mentől—annál*-féle összetett mondatokban, vagy egyszerű mondatban is kissé megváltozott jelentéssel, a mennyiben a mai *mennél nagyobb* v. *mentől nagyobb* = lehetőleg nagy].

E szerkesztéssel az összehasonlítás kiinduló pontjainak összefoglalásában megegyezik a szuperlatívusi viszonyítás kifejezése *fölött* névutóval a latin *super* és *prae* mintájára, mely régi nyelvünkben szintén igen gyakran előfordul. A szerkesztés ez esetben történhetik 1) komparatívussal: (BécsiC. 118) Iobbaknak es tagosbaknak minden gyermekek felet. (TelC. 4) Ez vilagnac minden gőmőlcinec földőtte kellemetőfb. (NagyszC. 132) Minden edeffegnecc földőtte kellemetőfb. (Uo 140) Mindennek földőtte nagob keferűfege. (PeerC. 218) Ekefb orchyad minden zwzeknek felette. (BodC. 35) Zeretetefb vag en nekem minden baratim felett. (Born: Préd. 3) Tehát az ő esmeretét drágábnak tarts mind az egész világ fölött sat.

2) Pozitívussal: (BécsiC. 80) Mindenek félét erős iften: Deus fortis super omnes. (NagyszC. 315) Myndeneknek földőtte is hatalmas. (ThewrC. 90) Bodognak valnak mynden teremtteth allathnak felette. (Uo. 101) Myndeneknek feletthe bodogfagos zent zyz. (ÉrdyC. 16) Myndenek felette yook valanak sat. Alkalmasint e szerkezetből veszi eredetét a *fölötte* határozó, melyről már fönnebb említettük, hogy az *igen* társaságában a pozitívus elé téve a régiségben szintén szuperlatívus kifejezésére szolgált. Egy példában magát az *igen*-t is találtam ily alkalmazásban: (DöbrC. 279) Es te Betleem Jodanak földje femmikent nem vag igen kifded Judanak fejedelmiben. A példák száma alkalmasint jóval szaporítható volna.

Kifejezhető továbbá a szuperlatívusi viszony a komparatívusnak egy mutató szócskával történő olyatén nyomósításával, mint ezt pl. a francia nyelv egész rendszeresen kifejtette: 'Le plus grand'. A magyarban a komparatívus ilyenén meghatározását az *-ik* rag végezi, még pedig legtöbbször névelős alakhoz ragasztva (a kisebbik, a jobbik). S valóban fönnebb találtunk is már néhány példát, melyekben nyelvünk szintén ezt az eszközt alkalmazta a tulajdonság aránylag legnagyobb voltának kifejezésére.

Az elsorolt esetekhez hozzászámítva még a pozitívus nyomósításánál már tárgyalt *-ságos*, *-séges* képzésű mellékneveket, eljutottunk annak mai nyelvünkben használt *leg*-es alakjához.

Szuperlatívus: *leg* (palóc és kún: *let*) + komparatívus. A *-leg* szócskának alkalmazása a komparatívus mellett szuperlatívus kifejezésére nem nagyon régi keletű nyelvünkben. Legrégibb codexeinkben (Ehrenfeld, Bécsi, Müncheni) a *leg* még csak néhány pozitívus előtt járja, mint azok nyomatékosítója: *leg o t t a n*, *leg a z o n n a l*, *leg e l s ő*, *leg u t o l s ó*. Mai nyelvünkben is használatosak, szintígy járja a *leg* 3. sz. birtokragos névszó előtt: *leg j a v a*, *leg c s ú c s a* sat. Komparatívusok előtti szerepének kezdete a XVI. század elejére tehető; így találjuk pl. néhányszor a Debreczeni legendás könyvben: (47) *leg j o b b*, (155) *leg n a g y o b b*, (163) *leg n a g y o b b a n*. Használatának teljes megállapodása azonban későbbre esik, mert a *leg*-es szuperlatívus mellett a *mentől*-féle jó darabig dívik s pl. a század közepe felé Sylvester gramatikája a *leg*-ről még nem vesz tudomást. Nyelvtanítóink közül először Molnár Albert (1610) említi (nem Komáromi (1655), mint a NyKözl. XVI. 455. lapján olvasható): „Superlativus formatur per particulam *leg* comparativo praefixam (Corpgramm. 133). Ma általános használatú, csak egyik tájszólásunk, az ormánysági nem ismeri; ebben a szuperlatívus nem *leg*, hanem *náj*, *něj* szócskával fejeztetik ki: *nájnaobb* = legnagyobb, *néjszebb* = legszebb (NyK. II. 168). E *náj*, *něj*-féle alakokban a NSzótár még a középfokok mellett régiesen használt *nagygyal* határozó kopott alakjait sejtette. Azóta tudjuk, hogy a *náj* szláv adverbium. A szerb-horvátban: *lījep*, *lēp* = szép, *lēpsi* = szebb, *najlēpsi* = legszebb; s már a XI. századbeli szláv codexekben így fordul elő (Nyr. VI. 40). E *náj* befurakodása szláv középfokok elől magyar középfokok elé némelyekben azt a gondolatot keltette, hogy a *leg* hasonló alkalmazása a szuperlatívus kifejezésére szláv hatás alatt kapott lábra. Nem régiben Szarvas nyilatkozott úgy (Nyr. VI. 40), hogy lehetők tartja ez esetben a szláv hatást. Mig nézetét nem okolja meg, valószínűbbnek kell tartanunk Budenz véleményét, mely szerint ez esetben szlávság és magyarság egymástól függetlenül elégitette ki egyazon nyelvfejlődési szük-

séget hasonló elemek alapján hasonlóképen (NyK. II. 167). Hiszen a szuperlatívusi képző alakja számos más nyelvben is a komparatívusén alapszik (sanskrit. *is-ta*, gör. *ισ-το*, gót *ô-s-t*, lat. *is-sumo*); mért ne járhatott volna el ugyanazon észjárás alapján épen így a magyar nyelv? Különben is figyelembe veendő, hogy a *náj* használata csupán egy kis dialektus szűk területére szorítkozik, mely az egész magyarságnak alig szolgálhatott mintául a *leg* alkalmazására nézve.

A mi a *leg* jelentését illeti, tekintetbe véve, hogy a szuperlatívus határozójának értelme más nyelvekben is rendszeren nyomatékosító s a *legott*-féle alakokban a *leg* is ilyféle jelentéssel szerepel, eredetileg ily nyomatékosító értéket kell neki tulajdonítanunk, úgy hogy *legjobb* = nagyon jobb. A középfok illetén meghatározásának, mint fönnebb láttuk, régi nyelvünkben ragtalan névszói alakja is lehetett (nagy több); ha ezenkívül tekintetbe vesszük még a *leg-es* s a tájdivatos *legesül*, *legsült* = főleg, különösen alakokat, nem valószínűtlen, hogy a *leg* is ragtalan névszó, melynek jelentése 'minium, superfluum' s hogy egybevetethető az ugyanily jelentésű finn *liika* szóval, melytől számaznak a *lii'an* v. pluralis *lii'oin* alakú adverbiumok.

Főlső fok mellett a viszonyt, melyben a tulajdonság legnagyobb fokával bíró tárgy az összehasonlítás többi tagjához áll, nem szoktuk megjelölni. Régibb nyelvünkben fordulhat ugyan itt-ott elő több ilyenféle példa: (Born.) Azkor tudod böcsölni az *m e n t ü l l e g k ü s s e b b* szikráját is az isten lelke vigasztalásának (Sim: MKöt. III. 205). (Mik. I. 32) Az én portékám pedig nem *legkevesebb* a *többinél*. De ezek szórványos szerkesztések. A szuperlatívus mellett a vele összehasonlított tárgyak neve rendszeren *között* (közül) névutóval áll, vagy pedig a latin genitivus partitivus mintájára a kettőt birtokviszonyba állítjuk egymással. (Alkalmasint a genitivus hatása mutatkozik az ily különös szerkesztésekben is: (NagyszC. 263) *M i n d ō n b y n ō f ō c n e c b y n ō s b n e c* magadat aleytanod. (VirgC. 78) Es enek *fwlwte lwn* oly igen alazatos, h^ogi *m i n d e n e m b e r n e k k i f e b n e k e s b y n w f b n e c* alytia vala magat. A codexekben többször).

E viszonyítások értéke azonban korántsem olyan, mint a *-tól* vagy *-nál*-os alaké a komparatívus mellett. A *-tól* és

-nál-os alakok valóságos komparacionális határozók, melyek az összehasonlított tárgyak egymáshoz való viszonyának kifejezésére valók a tulajdonság viszonylagos nagyságának szempontjából, míg a *között*-tel való és a birtokos szerkezet a viszonyt épen nem érinti s mindössze annyit fejez ki, hogy több egymás mellé helyezett tárgy sorából egyet kiszemelünk. Hogy e viszonyítás nem függ szorosan össze a felső fok lényegével, mutatja azon körülmény is, hogy komparatívusi viszonyításban szintén alkalmazható: Péter okosabb Pálnál, vagy: a kettő közül Péter az okosabb, (a voltaképi komparatívushatározó alattomban értetik hozzá: Pálnál) ép így a sorszámoknál: mindnyája között a harmadik.

Hiányozván a voltaképi határozó a szuperlatívusi viszony kifejezésére, nincs természetesen pótló mellékmondata sem, mint fönnebb a komparatívus határozójánál láttuk.

A mi a szuperlatívus nyomatékosítását illeti, ez a *leg* szócskán történik egészen úgy, mint az alapfoké a teljes tele szerekezetben. Így nyerjük a túlzó foknak is nevezett *legesleg*-féle alakot. Hogy ebben a két *leg*-et nem az *is* kötőszó kapcsolja össze, mint a *legisleg*-változatból kiindulva újabban állították, mutatja az ugyancsak -s képzővel alkotott tájdivatos *leksült* származék (Nyr. II. 476.)

BINDER JENŐ.

SZERÉNY ÉSZREVÉTELEK

a 'Hangsúly' című értekezés irányában.

Száljunk alá és veszítsük eszét ott az ő nyelvüknek, hogy egymásnak beszédét meg ne értsék.

(Móz. I. 11. 7).

A logika szerintem az a tan, mely az egymást értést eszközli és biztosítja. Véleményemet törekedtem támogatni 'Logikám' két kiadásában s 'Logikai tanulmányok' című akadémiai értekezésemben s mintegy 30 év óta semmi sem ingatta meg bármely alkalmazásában a meggyőződésemet. Ezúttal is hát bátran kimondom, hogy akármely vitatkozásnak csak úgy van célja és sikere, — nisi utile sit

quod facimus, vana est gloria, — ha az ellenfelek egymást megértik. Fölteszem, sőt föltételezem, hogy a cél nem az, hogy valamelyik fél véleménye győzzön; annak az elérésére nem szükség az értés, elég reá a kitartás, makacsság, a sok beszéd, — a facundia-nak nem mindig a potenter lectares a forrása, — úgy hogy rendszerint az a győztes, vagy a tartja magát annak, a kié az utolsó szó. De az igazi célra, az igazság kiderítésére igen is nélkülözhetetlen eszköz az egymást értés.

Ennek az alapját azzal vetjük meg, hogy a szavak jelentésében megegyezünk, úgy hogy az on szó a vitatkozó felek elméjében az on képzetet vagy fogalmat keltse.

Vegyük mindjárt cselekvésre az elméletet. „A szók rendét első sorban nyelvtani értékük határozza meg,“ azt állítja ellenfelem: Joannovics György. No már a kérdés az, igaz-e vagy nem az az állítás. Az igazság kiderítése mind a kettőnk célja, és eszköze a vitatkozás, a melynek csak úgy lehet kívánt eredménye, ha a nyelvtani érték fogalma tárgyában megértjük egymást. Arra pedig nagyon csekély a kilátás; hiszen „Szórend és accentus“ c. értekezésemben kiválóan foglalkoztam avval a fogalommal s váltig törekedtem ellenfelem értelmezései s példái nyomán tisztába jönni vele, de biz a sehogysem akart sikerülni.

A „Hangsúly“ első sorait olvasva egy reménysugár pislantott; hanem az is a sötétbe borult, mert azt, hogy: „A nyelvtani érték tág körébe a szónak vagy több szóból álló kifejezésnek a magyar nyelv törvényeiből kifolyó sajátságait, melyek különböző szórendet eszközölnek nyelvünkben,“ foglalta bele értekező, nincs az a logikai abécista, a ki nem hogy helyes értelmezésnek, de általában értelmezésnek is elismerné. Alakilag és tartalmilag hibás mint definíció; aztán meg petitio principii és circulus vitiosus vétkei is terhelik. E levén eddigelé t. ellenfelem utolsó szava, világos, hogy míg határozottabban s hibátlanabban nem nyilatkozik, egyetértés köztünk nem jöhet létre * s a

* Ne vegye rossz néven t. ellenfelem, ha gyanupörrel élek, hogy ő sincs egészen tisztában a kérdéses fogalommal, melynek keletkezését csak úgy bírom képzelni, hogy a mai analitikus (új német, francia sat.) nyelvekben nagy részben szabván meg a szó helyzetét az, hogy melyik beszédrész rovatába tartozik, lehet a szónak, nyelv-

föltett kérdés függőben marad és eldöntését a 'Hangsúly' című, eddigelé 28 lapra nyult értekezés nem segíti s nem sietteti.

De minthogy a fődologgal szorosabb, tágabb kapcsolatban lévő, részint állítások, részint cáfolatok foglaltatnak benne, szerény észrevételeim azokra fognak vonatkozni. Előadom hát oly rendben, a mint a 'Hangsúly' értekezésnek olvasása folytán eszembe ötlöttek.

I. Hibául látszik tulajdonítani ért. nekem, hogy még most is a magyar szórend kulcsának mondom az accentust.

Igen is azt állítom, s minthogy állításom tényen nyugszik, csak ezt beszélem el.

A, a szóló, B-nek, a hallónak bizonyos cselekvényt akar egy mondatban tudtára adni; de egyszersmind v a g y m a g á r a a p u s z t a c s e l e k v é s r e, m e l y e t a v e r b u m f i n i t u m, v a g y a c s e l e k v é n y n e k v a l a m e l y i k k ö r ü l m é n y é r e, m e l y e t i g e m e l l é k j e l ö l, a k a r j a k i v á l ó a n f i g y e l t e t n i B-t. E végett az első esetben az í g é t, a másodikban az illető í g e m e l l é k e t h a t á l y o s a b b a n e j t i k i m i n t a m o n d a t t ö b b i s z a v a i t s e b b e n a m á s o d i k e s e t b e n a m e g k ü l ö n b ö z t e t e t t í g e m e l l é k e t s z ó v a g y s z ó l a m a l a k j á b a n k ö z e t l e n ü l a z í g e e l e i b e r e n d e z i. E b b e n a m ű f o l y a m b a n (p r o c e s s u s) a l e g e l s ő a k e z d e t i e s m o z z a n a t, a f i g y e l m e z t e t é s a k a r á s a; a m á s o d i k a f i g y e l m e z t e t é s t e s z k ö z l ő a c c e n t u s; a h a r m a d i k a z a c c e n t u á l t s z ó e l h e l y e z é s e v a g y a r e n d e z é s. B á r m i l y v i l l á m g y o r s a s á g g a l f o l y j o n i s l e, a p r o c e s s u s b i z o n y o s i d ő t k i v á n. E g y v i l á g s u g á r h u l l á m a i e l é g g y o r s a n h a l a d n a k a N a p t ó l a F ö l d f e l é, d e a z e l s ő, a k e z d ő h u l l á m, e l ő b b l é t e z e t t m i n t a h o z z á n k é r k e z ő u t o l s ó. A m o z z a n a t o k e g y m á s u t á n j a c s a k a z, a m i t e l m o n d é k; s m i n t h o g y a z e l s ő m o z z a n a t o t, a z a k a r á s t, n e m é s z l e l h e t n i, c s a k a m á s o d i k a t v e h e t t e m f ő l k u l c s n a k v a g y f o g a n t y ú n a k. M i n d e n i k k é p e l é g g é t a l á l ó a n é r z é k í t i a z i l l e t ő f o g a l m a t, t. i. a z a c c e n t u s u t a t n y i t v a g y e s z k ö z t f o g a t m e g a r r a, h o g y b i z o n y o s s z ó n a k v a g y s z ó l a m n a k h e l y é t a m o n d a t b a k i m u t a t h a s s u k.

tani érték'éről beszélni. Ilyes valamit kereshetett a magyarban is J. Gy. De mivel itt a beszédrésznek olyan ereje nincsen, előbb más 'nyelvtani érték' nevet adott neki s azután keresett s bizonyára keresni fog ezután is, definíciót hozzája.

B. S.

De továbbra is szolgál kulcsunk, akár fogantyunk. Az *accentus* kiszabja a határt a mondatnak két főrésze, u. m. a közt a melyik a cselekvény tudottaknak képzelt körülményeit, és a közt a mely az újságoltakat jelöli. Ha t. ellenfelem a mondatnak ezt a tagosítását (akár csuklósítását) nem akarja ténynek ismerni, sajnálom, de nem tehetek azzal szemben egyebet, hanem csak bővebb, elfogulatlanabb megfontolását ajánlom.

Végre történelmileg is igazolva lesz a gáncsolt kifejezés, ha arra hivatkozom, hogy mind Fogarasy, mind magam szeme előtt az *accentus* lebbentette föl a magyar mondat rendezkedését burkoló fátyolt, még pedig úgy, hogy együnk se tudott a másika eszejárásáról semmit.

A fátyol föllebenése egy nagyon egyszerű ténynek nem fölfedezésében, mert hiszen milliók mindennapi tapasztalása, hanem csak figyelemre méltatásában állott, annak t. i. hogy a magyar, mikor beszél, az ígét vagy az előtte álló határozót *accentuálja*. Megfigyelése előtt a magyar szórend elmélete csak ingyen való hozzávetésekből, inkább kevésbé hamis állításokból állott, olyformán, mint ma is áll a klasszikus nyelvek szórendje elmélete. *

Hát azután mi történt?

Az, hogy az egykorú nyelvészek részint rövidlátólag csekélyelve a fölfedezést (*Heureka*), részint bosszújokban, hogy nem ők bukkantak reá, merőben agyonhallgatták s azután is, mint azelőtt különféle találgatásokkal kerestek más más elvet, melyre a magyar szórend szabályozását épít-

* Inkriminált cikkemben valahol megpendítettem azt a véleményyt, hogy a latinban is jórendin nem csak meg, hanem hatással is volt a szórendre a mondat *accentusa*. Közelebbről alkalmazhatóságát leltem Horatius A. P.-nak egy helyére: *Ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici, Pleraque differat sat.* A Bentley előtti editorok s interpretatorok, úgy választva el a mint idéztem, a *dici*-vel végezték az első mondatot, s a hangsúlyt az első *nunc*-nak adták, nem sejtve, minő sületlenséget mondatnak a költővel, mintha azt parancsolná az írónak, hogy „most mondja el, a mit most kell elmondani” és a „nagyobb részét” — nem tudni minek — „halassza el”. Bentley róttá meg ezt az ügyetlenséget először s az első mondatot a *dicit*-tal végezteti, s ezzel az *accentus* az ígére jön s a *iam nunc* inchoativum lesz, a *pleraque* pedig a *debentia*-ra vonatkozik. — *Sapienti satis.*

B. S.

hessék. T. ellenfelem egyedül nem kicsinylette a dolgot, de nem is gyarapította, hanem a közönyösség fokán túl- és átcsapott ellenséges állásba.

Hogy csapott volna? kérdi a 'Hangsúly' olvasója, midőn ezt a nyilatkozatot látja benne: 'magyar mondatban valahányszor az ige maga nem nyomatos, szórendezés útján úgy nyomósítunk valamely fogalmat, ha közvetetlenül utána tesszük az ígét' (63. l.). Nemde a fentebb idézett tény van benne kifejezve?

Kérdő el fog bámulni, ha azt mondom, hogy éppen nem. Mert a tényt az 'accentus' szó jellemzi; ámde az 'accentus' úgy a mint mi (Fogarasy és én) értjük, hangoztatás, J. Gy. pedig 'nyomaték' szóval jellemzi az illető tényt, s azt mondja róla, hogy nem hangoztatást jelent (63. l.). Mit hát? kérdem már most én, és azt kapom feleletül, hogy 'szórendi mozzanatot.' Tehát: nyomaték = szórendi mozzanat. Másfelől én az 'accentus' vagy 'hangsúly' helyett, mint mások is gyakran, élek a 'nyomaték' szóval; következőleg a 'nyomatéknak' nálam és ellenfelemnél különböző két értelme van, a mi szintúgy megzavarja, nehezíti, sőt gátolja és sikerteleníti vitatkozásunkat, mint a nyelvek összevesztése a Bábel tornya építését.

Mikép lehet a nyomatéknak egyik értelemben vett alkalmazásával akár helybehagyni, akár cáfolni oly állítást, a melyben annak a másik értelme van? Ellenfelem pedig azt teszi, mint kitetszik a következő idézetből (63—64): 'Eredeti mivoltukban minden fogalom nem nyomatos (olv. nyomatéktalan)-e vagy vannak már maguktól nyomatosak is, a melyeket nem szükség még csak ezután' (olv. utólag is) 'nyomósítani? Fogarasi s legtöbbek szerint, a kik közé én (J. Gy.) is tartozom, vannak ilyen fogalmak; az értekező (Br.) szerint nincsenek.' És állítását ime szavaimmal akarja bizonyítani: 'A magyarban akár azok szerint, a kik a szó első tagját okvetetlenül accentuálni akarják, akár szerintem, a ki azt szófia beszédnek tartja, vagy minden szó 'nyomatos,' vagy egyik sem az'.

Ellenfelem saját, följobbi értelmezései szerint 'nyomaték' a két idézetben különböző két dolgot jelent s annál fogva velük egymást se támogatni, se lerontani nem lehet. Az első, a J. Gy. állítása, az mondja, hogy vannak oly fogalmak,

melyeknek már magukban eredeti természetüknél fogva szórendi mozzanatuk van. A másodikban én nem beszélek fogalmakról, hanem csak szavakról és azt állítom, hogy egy nyelvben vagy minden szó accentuált (hangoztatva accentuált), vagy egy sem az. Merné-e, a menyinyi philologiai társaság Budapesten van, tagadni, hogy a görög, latin, német nyelvekben minden szó accentuált, szintűgy mint az európai latinos nyelvek közül az olaszban, spanyolban, oláhban, holott a franciában nem; hogy a szláv nyelvek között egyedül az orosz accentuált, a többi egy sem?

Az idézett állításom tehát tökéletesen jogosult és kétségtelen igazság, de egy szóval se mondja, hogy vannak-e vagy nincsenek nyelvünkben oly szavak, a melyeknek mondatbeli accentusa ne függne a mondó szabad akaratótól, hanem a melyeket midőn a mondatban használunk, okvetetlenül accentuálnunk kell. De most már kimondom, hogy nyelvünkben a kérdő szócskákon kívül egyetlen egy sincs és a miket ilyeneknek követel ellenfelem, azoknak értekezésemben „Szórend és accentus” megkötöttem a koszorúját.

Kimondhatom most már újra azt is megbizonyítással kísérve, hogy a tény kifejezését, úgy a mint azt ellenfelem idézi, magaménak mondhatom, az igaz; de értelme az ő tollából jöve egészen más, sőt ellenkező az enyémmel. A „nyomaték” ugyanis, mint harmadszor ismétlem, különböző értelemben van véve. Fordítsuk le mind a kettőben közönséges nyelvre: „magyar mondatban valahányszor { (Br.) az igét
{ (J.) az igének
{ nem hangoztatjuk kiemelve }
{ nem adunk szórendi mozzanatot } , szórendezés útján úgy
{ (Br.) hangoztatunk kiemelve }
{ (J.) adunk nem hangoztatva szórendi mozzanatot }
valamely { (Br.) fogalmat, hogy }
/ (J.) fogalomnak, ha } közvetlenül utána tesz-
szük az igét.”

Nemde fényesen világos, hogy mi ketten nem csak nem egyet, hanem részint ellenkezőt állítunk, és hogy ellenfelem az ellenség táborába csapott át, mikor az accentusnak a szótag hangoztatott kiemelésének a szórendre való befolyását tagadja?

De aztán kérdem, mire való volt a „Hangsúly” vitatko-

zásait azzal a kétérelmű idézettel kezdeni, a mely a föl nem világosított olvasót eltévesztheti s vele ellenfelem céljával ellenkezőt gondoltathat? Ilyes eljárást több joggal nevezhetnék én ,keservesnek' és ,tilosnak,' mint a ,Hangsúly' írója az én ártatlan elemzésemet (160. l.); de nem torzsalkodom; hibásnak azonban merem állítani. És még nagyobb hiba a következtelenség, mely abban nyilvánul, hogy műszavai értelmezésénél nem marad meg alkalmazásaiban szorosan, hanem pl. a ,nyomatékot,' melytől, mint följebb láttuk, a hangot megtagadta, példáiban széltiben hangoztatja és épen azzal a jellel (>) él, a mivel én szoktam. Azt én magamnak meg bírom magyarázni azzal, hogy t. ellenfelem csak az ige előtti helyet foglaló szó vagy szólam hangoztatását nem akarja elismerni, s az a definíció: ,szórendi, nem hangoztatott mozzanat' csak is arra vonatkozik. De hogy magyarázatom helyes-e, nem ítélni meg; hanem a következtelenséget semmi esetben se menti ki. Nem is dönti el a köztünk fönforgó kérdést, hogy a csupasz ige előtti ,mellék' (határozó) hangzatosan accentuált-e, vagy sem, a melynek részletes eldöntésére van az egész ,Hangsúly' című értekezés szánva. Lássuk pontonként minő szerencsével.

II. Hibául tulajdonítja nekem J. Gy. azt az állításomat, hogy ,igemellék az ige rovására accentuálunk.' Ismeretes adoma, hogy Diogenes sáros lábával járván Plato szőnyegein, azt mondá: ,Tapodom a Plato kevélységét!' Mire ez azt felelé, hogy ,nagyobb kevélységgel!' Én azt is mondom, hogy ellenfelem nagyobb hibát követ el, midőn amaz állításomban hibát keres, mint én; sőt én azt nem is ismerem el hibának és igazolom a következő deductioval.

A m o n d a t c s e l e k v é n y t j e l ö l, melyet a mondó a hallónak tudtára akar adni. A cselekvény tüzetes kifejezője beszédben az ige, mely nem egy nyelvben magára is alkothat mondatot: *h̄avaz*, *v̄illámlik*, *đörög*, *ol̄vad*. Kérdés, ,mi történik?' Mert mindig föltehetni, hogy a halló nem tudja, hogy a például hozott cselekvények valamelyike történik, a z é r t accentuáltam a példámat. Ellenfelem persze tagadja s azt mondja, hogy a z é r t, mivel a magyar szónak első tagját accentuálni kell. Ám legyen neki az ő hite szerint; ellenvetése nem hogy gyengítené deductiómat, sőt segíti érvényességét; mert lám még ezt a (szerinte természe-

tes) szóaccentust is átveszi, ha tetszik eltulajdonítja tőle egy igemellék, mely úgy keletkezik, hogy akár tudja, akár nem tudja *halló* ama cselekvényeket, de talán szeretné tudni a „miként”-jüket, minek a mondó ily formán teszen eleget: *sűrűn havaz; nyugotra villámlik; rettenetesen dörög; rohamosan olvad*. Tehát elveszik biz ők az ígéről és magukra veszik az accentust; holott J. Gy. szerint elfogadniok sem volna szabad (64 l), minthogy „pozitív fogalmak.” Vegyünk föl már egy inchoativumos mondatot: „Ilka zongoráz.” Ezt ellenfelem is csak így accentuálná úgy-e? Nos hát elvételtem az igétől az accentusát „szépen” mellékkel s a mondat így alakul: Ilka szépen zongoráz.” Az igemelléktől megint elvételtem az accentust „nagyon” határozóval: „Ilka nagyon szépen zongoráz.” De itt már közbeszól ellenfelem, s azt állítja, hogy „nem a nagyon-tól veszi át, hanem, egyenesen kívánja meg” a hangsúlyt, mint „negatív természetű” és így „természet szerint nyomatos fogalom.” Posito sed non concessio, megmagyarázza-e ez a kifogás azt, hogy a *nagyon* a *nem* hozzájárultával, s miatta **v e s z t i e l** az accentusát?

Ezer meg ezer, nem csinált, hanem könyvekből s élőbeszédből gyűjtött példával lehetne kimutatni és bizonyítani a mindennapi közbeszéd a tény valóságát s állításom hibátlanágát, melyet hiába támad meg t. ellenfelem következő példáival: (65. l.) „*Mindjárt megyek*; és *Mindjárt elmegyek*.” Itt, azt írja, a hangsúlyos *mindjárt* nem az ige rovására van accentuálva! Dehogy nem! *Megyek*, magában teljes mondat s a súly az ígén van; de az eleibe tett *mindjárt* elveszi tőle az accentusát. De hát a második mondatban hogy veheti el, midőn nincs közetlenül előtte? kérdik. Hát azt biz úgy, hogy a mondat közt hézag van, melyet ki kell tölteni imigy: *Megyek — Elmegyek* (az igekötő szintoly határozó, mint bármelyik más) — *mindjárt elmegyek*. *El* az ige rovására, *Mindjárt* az „*El*” rovására kapja az accentust. Épen mint az én fölebbi példámban a három első mondatban. Menjünk tovább.

„*Ő* is vallott; *Ő* is kárt vallott.” Kár volt számba nem venni azt az intésemet, hogy a példák legyenek magukban

kikerekítették, értelmesek; mert az idézetek bizony nem azok. Az elsőt így egészítem ki: Kérdés: „Péter vallott-e?” Felelet: „Vallott.” — K.: „Hát Pál?” F.: „Ő is vallott.” Most már világos, hogy „Ő is” a „vallott” igétől vette el az accentust. Közbeszólva megjegyzem, hogy t. ellenfelem ennél a példánál megfeledezett arról, a mit az azelőtti lapon mondott, t. i. hogy „az is-” kapcsolta fogalom nem fogadja el az ige jelezte nyomatékot.” Hiába! mindnyájan emberek vagyunk. Hanem tovább! — *Vallott; Kárt vallott; Ő is kárt vallott.* Így szedegetik el egymástól a fogalmak az accentust. Ezen pedig: „Ő is kárt,” nem kell megütközni. Gondoljuk csak a következő dialogust: Kérdés: „Mi történt Jankóval?” Felelet: „Szégyent vallott.” — K.: „Hát Gyurkával?” F.: „Kárt vallott.” — K.: „És Mátyás?” F.: „Ő is kárt.” — Mert lám: az *Ő is* nem a *vallott*-ra vonatkozik, hanem a *kárt*-ra; t. i. a *vallott*-ra nézve mind a hárman egyeztek, de abban, hogy *kárt vallott*, csak Gyurka volt társa Mátyásnak. De lehetne az a combinatio is, hogy az *is-* kapcsolta fogalom egyenesen az ígére vonatkoznék, s akkor így rendeznök: *Ő is vallott kárt*, a mi épen oly jó, mint ezek: *Neki is vészett el marhája; Én is láttam karón varjat.* Mindnyájukban a végső igemellékek az inchoativumból vannak (pongyolán) hátra vetve.

De csókolni való a mindjárt következő példa: *Haza ment azonnal*; mert az egész revelatio lön nekem a nézeteink közti radicalis különbségre nézve, mely, a mint most látom, abban áll, hogy t. ellenfelem nem akarja elismerni az úgynevezett igekötők — fatalis terminus, mindig a „lókötőt” juttatja eszünkbe — teljes, tökéletes adverbium minőségét, természetét. *Odit cane pejus et angue* és az ily elemzéseket, mint: *mindjárt el*(megyek); *jól le*(szidta); *korán föl*(keltem); *mind meg*(ette) sat, „keserves műtételeknek” nevezi. „Neki tehát *elmegyek; leszidta; fölkeltem; megette*; teljes, tökéletes compositumok. Odiuma arra a ballépésre tévesztette, hogy ezt: *haza ment*, ígének adja ki, mint kitetszik mind saját szavaiból, hogy t. i. (az idézett mondatban) „az ige jelez nyomatosságot” mind pedig a vele párhuzamos példából: *garázdálkodik ott is*. Már pedig tagadhatatlan, hogy *haza* (= nach haus, chez lui, home) igazi adverbium, épen mint

otthon vagy *tegnap*. Ezt hát, mint vitatás alatti példát annyiba hagyván, a másodikhoz (*garázdálkodik* sat.) tartom magamat, melyben kétségtől, az *i g e* jelezi a nyomatoságot' vagy szerintem: a mondatsúly az *igén* van, és a melylyel azt akarja ellenfelem megbizonyítani, hogy *ött is* nem az *igétől* veszi át az *accentusát*. Persze hogy nem, mert csak előlálló igemellék veheti át, s ha helyet cseréltetünk a mellékkal, így fogjuk accentuálni: *Ött is garázdálkodik*, melyben az *ige* el vesztette s a mellék átvette az *accentust* épen mint a tárgyalt többi példában. Az *ött is* azért áll hátul, mivel a mondó annyira siet a nem tudottnak vélt cselekvény kimondásával, hogy a nem különben olyanak vélt körülményt az ige után vetett mellékkal fejezi ki, a mely eset számtalanszor fordul elő szóban és írásban. A többi példára nem mondhatnék semmi újat; látni való az eddigiekből, hogy az *a c c e n t u s* á t v é t e l e nyelvi t é n y, melyet okoskodással nem lehet megcáfolni. T. ellenfelem azonban azt hiszi, hogy megcáfolta s örömeben elégendő bizonyítékának tartja általában annak, hogy 'a hangsúly nem lehet kulcsa a szórendnek.' Mert — írja — 'a fogalmak lehetnek egy formán hangsúlyosak, s elrakásuk különbözök.' De erre csak azt mondom, hogy *n e g o a n t e c e d e n t e m*; mit mielőtt bővebben kimagyaráznék, még egy pár példát kell elemeznem, melyek a 'Hangsúly'-ban 'hibás szerkezetek'-nek állítvák (65. l): 'mely *legjobban felel meg* Ausztria szükségleteinek (e h. *legjobban megfelel*)' — T. ellenfelem csak egyet feled, u. m. megmondani, miért helyesebb az utóbbi az előbbinél? Én nem hiszem hogy jobb volna, sőt azt tartom és állítom, hogy a maga helyén egyik 'szerkezet' sem hibás. A különbség... csak az, hogy az elsőben az *igére: felel* vonatkozik a *legjobban*, a másodikban a mellékére: *meg*. Minthogy az idézett mondat írójától nem kérdezhetjük meg, azt kell föltennünk, hogy a *felel*-re akarta vonatkoztatni, s a *meg*-et csak azért vetette utána, hogy *felel* magára = *antwortet, répond; felel meg = entspricht, correspond*. Vannak, az igaz esetek, a melyekben az egyik rendezés helyes, a másik hibás lehet, de azokban ki lehet mutatni, miért? Pl. Egy tanító ezt adja föl az osztálynak: 'Irtátok le a macskát!' s azt

teszi utána: *„a ki leghamarább leírja, jutalmat kap.”* A *le*, mint minden igekötő, az ige előtt állva a cselekvény teljesültét, bevégeztét jelölve, a tanító ígérete azt teszi, hogy a ki leghamarább *végzi* a munkáját sat. A *leg hamarabb* tehát az ígére vonatkozik s a rendezés helyes. De már ez: *a ki leghamarább írja le* . . . hibás volna, mert a gyermek írhat gyorsan, de sokat tűnődve rajta megszaggatja a munkáját s nem végzi be oly hamar, mint egy másik, a ki lassabban, de folytonosan ír; szóval, most már a *hamarabb* a tanító intentiója szerint nem az *ígére*, hanem a *hatarozó* jára vonatkozik. Ellenben, ha *jobban* adverbiumot használ a tanító, kétségtelenül az ígére vonatkoztatja s úgy rendez: *„a ki legjobban írja le, jutalmat kap.”* A *le* utánvetése szükséges, mert *ír* és *leír* szintúgy különböznek, mint pl. *vág* és *pofon vág*, mely utóbbi bizony nem compositum, és *a ki legjobban leírja* . . . hibás lenne. — A második példára: *„Ez átirat annál inkább keseríthette el az Emkét (e h. . . elkeseríthette), nem ismétlem az előbbi észrevételeket; hanem azt teszem hozzájuk, hogy amazt az alakot én is hibásnak tartom, de nem az el hátravetésiért, hanem mert merőben szükséges. Ugyanis keserít és elkeserít merőben egyértelműek, azon egy cselekvényt jelölik, csak-hogy a keserít mint folyton tartót, az elkeserít mint csak mozzanatot. Az el tehát utólagosan állva fülsértő pleonasmus.*

BRASSAI SÁMUEL.

MAGYAR NYELVTANÍTÁS.

A magyar meg az idegen nyelvek tanítása ellen sok a panasz, de nagyon ritka az alapos, részletes útmutatás arra nézve, hol rejlik voltakép a baj kútfeje és mikép lehetne a nyelvtanítás ezen hiányán segíteni. Annál nagyobb örömmel látjuk tehát, hogy Deme Károly fölső leányiskolai igazgató újabban könyvecskét írt, melyben a magyar gramatikai tanításnak néhány fontosabb problémáit szellőzteti. (Magyar Nyelvtanítás. Írta Deme K. Budapest és Pozsony. 1889).

Deme szerint a magyar gramatikai tanítás alig közelíti

meg főcélját. E kirivó hiánynak szerinte három főoka van: nyelvtanainkban sok a tévedés; tanításunk épenséggel nem egyöntetű; a szokott gramatizálásban végül különböző paedagogiai és logikai következetlenségre akadunk.

Vessünk egy szempillantást Deme okoskodására.

Mindenekelőtt minők azok a tévedések, a melyek meddővé teszik a nyelvtanítást?

A nyelvtudósok Deme szerint gyakran hiuságból is hipotézisekkel élnek. Az egyik azt mondja: valószínű, a második lehetséges, a harmadik feltehető, és ily módon elhomályosítják a nyelvtudományi kérdéseket.

Ez egy. De van más oka is. A meglevőt ki akarják küszöbölni a mai nyelvtudósok, de nem adnak helyette jobbat, pl. nem adnak mindig a nyelvújításbeli rossz szó helyett helyes ortológiai kifejezést.

Valóban nem látjuk át, hogy az iskola működését bármikép is gátolná a Deme fölhozta két körülmény. Ha vannak is nyelvtanainkban hipotézisek, ha akad is néhány neologus szó, melyet a nyelvtanító megró, de nem helyettesít — ez mind oly kivételes, oly aprólékos dolog, hogy ily tojás-lepényért kárba vész a nagy láрма.

A legérdekesebb furcsaságokat, így folytatja Deme, szüli azonban a mainapság dívó szerfölött erőltetett etimologia. Mi lesz majd, ha már minden magyar szóban fölfödözik az idegen eredetet? Mert hisz újabb tudásaink szerint 100 magyar szó között 99 idegen van, a mely állítás aztán a német és szláv sovínisták malmára hajtja a vizet. Deme egy nem rég megjelent könyvvel (A magyar faj és művelődés eredete) azt tartja, hogy nyelvünk régi kulturszavai nem a német és szláv nyelvből, hanem egy harmadik nyelvből vannak kölcsönözve. (Ime: tertius gaudet). És ezt a levegőből kapott hipotézist ugyanaz a szerző vallja, ki néhány lappal előbb annyira kikelt a nyelvtudósok hipotézisei ellen.

A *Pest* szóra azt fogja Deme, hogy nem szláv nyelvből, hanem a perzsából való; *pest* = lapály, küszöb. „*Pest* fekvése Budához viszonyítva valóban lapály.” E szószármaztatás példa ama nemzeti hiuság szülte hipotézisekre, melyeket Deme előbb annyira elítélt. Cáfolatára elég csak említenem, hogy régebben Budát nevezték Pestnek (A

budai hegy például 1255-ben mons Pestiensis Fejér IV. 321).

Különben is, ideje, hogy ne találjunk nemzeti sérelmet abban, ha valamely magyar szó idegen eredetét mutatják ki. A kik rossz néven veszik az ilyen etimológiákat, kimutatják, hogy egész járatlanok az újabb nyelvtudományban. Azt mondják nekünk: hát már mindent el akartok tőlünk venni? Hát a szegény magyarnak nem volt, midőn itt hont foglalt, se ablaka, se pohara, se asztala, se pincéje, se vására, se uccája, se pénze, se bora, se gyümölcse? Ezek mind átvételek? Ezzel az állítással csak az idegen nyelvtudósok, a németek meg szlávok malmára hajtják a vizet! Csakhogy a kik ezt vetik szemünkre, nem tudják, hogy minden mai kulturnyelvben tömérdek a kölcsönszó; nem tudják, hogy pl. mind azok a szók, melyeket az imént elsoroltunk, nemcsak a magyarban, de a németben is egytől-egyig átvételek. Tehát nem a többi kulturnyelv alá, hanem mellé állítjuk a magyart, midőn a nyelvtudomány szigorú módszerével kimutatjuk, mi honnan került hozzánk. Vegyük csak szemügyre az elébb idézett magyar szavaknak megfelelő német kifejezéseket: a b l a k = *fenster* (latinból: *fenestra*), p o h á r = *becher* (klat. *bacae*), a s z t a l = *tisch* (lat. *discus*), p i n c e = *keller* (lat. *cellarium*), v á s á r = *markt* (lat. *mercatus*), u c c a = *strasse* (klat. *strata via*), p é n z = *münze* (lat. *moneta*), b o r = *wein* (lat. *vinum*), g y ü m ö l c s = *frucht* (lat. *fructus*).

Ime ezeket nem csak mi, a német is idegen ajakról szedte! Hány kölcsönszó van ellenben a németben, a melyre nekünk magyaroknak eredeti kifejezésünk van. Ha a német sovinista-orvos ezt a szót: *doctor* az *arzt* szóval pótolja, nem tesz egyebet, mint egy latin szó helyébe görögöt csempész be (*archiater*). Ha a német *v a r g a* *schuster*-nek mondja magát, voltaképp latin szóval él (*schu-sutor*). A német *kellner* szó, mely német példára nálunk is járja, szintén a latinból van eltanulva (*cellerarius*). Idegen népektől szedte a német a (*d a s*) *fest*, *kette*, *flamme*, *ton*, *pein*, *pflanze*, *hanf*, *mauer*, *pfahl* szavakat; míg a magyar ezeket tulajdon nyelvének eredeti eszközeivel fejezi ki: *ünne*p (= üdnap, szent nap), *lánc*, *láng*, *hang*, *kín* (büntetés), *növény*, *kender*, *fal*, *karó*. De azért nincs oka a németnek ezt röstelleni. Hány görög szó

ment át a latinba! Hányszor kölcsönzött a német az „erbfeind“-tól, a franciától; és mennyi ismét a germán elem a franciában! Ha ezek a népek nem tartják szégyennek az átvételt, mért panaszkodjunk mi? Nem áll a mi nyelvünk ugyanazon örök törvények hatása alatt, melyet minden más nyelven ki lehet mutatni?

Mindezek után nem látjuk át, mi kárt tesz nyelvtudományi etimológiánk a magyar nyelvtanításban, mint azt Deme állítja.

Inkább igazat kell adnunk Demének, midőn a magyar nyelvtudomány egyik akadályának az egyöntetűség hiányát mondja. Föltűnő pl. mily nagy eltéréseket találunk a határozók tanításában. A mit Szinnyei számhatórónak nevez, az Simonyinál időhatározó, Hoffmann vagy Ihász szerint pedig módhatározó. Mind a mellett nem szabad ez eltérések fontosságát nagyobbítanunk; ez ugyan akadály, de nem ép lényeges akadályok. Az újabb német nyelvtani kézikönyvekben is találunk nagyobb eltéréseket, föltűnő különbségeket, a nélkül hogy ez az egyöntetlenség Németországban a tanítás sikerét kockáztatná.

A mit Deme a paedagogiai és logikai következetlenség címen idéz, az nagyrészt szintén az előbbeni fejezetbe (Egyöntetlenség) való. Több jelentéktelen kifogáson kívül számba jönnek a nyelvtanaink ingadozása ellen fölhozott kifogások. Az egyik nyelvtan azt tanítja, hogy ebben a mondatban; „Az éj sötét,“ *éj* az alany, *sötét* az állítmány; a másik szerint *van* = elhallgatott állítmány, *sötét* = állítmánykiegészítő alanyeset; a harmadik szerint ismét *sötét* = jelző. Szinnyei szerint e mondatban „Szomorú az állapotom“, *szomorú* = kiegészítő. Simonyi úgy tanítja, hogy e kifejezésben: „Sötét az éj“ *sötét* = kiegészítő.

Nem találók Deme kifogásai Szinnyei műveltető igéi ellenében. *Fölkelt* Szinnyei szerint műveltető ige, a mit Deme hibáztat. Pedig *kelt* világosan a *kel* ige műveltője. (*Kelt* = teszi hogy keljen; mint *írat* = teszi hogy írjon).

A nyelvtani oktatásra vonatkozólag többfélét javasol a szerző. Legtöbb tankönyvünknek, úgy vélekedik, az a baja, hogy az író vagy nem elég szaktudós, vagy nem elég paedagogus. A neologia és ortologia között közéletet kell

választani (ott ne kövessük a történeti alapot, a hol béklyót vet a józan észre és esztetikára). A nyelvtani tanítás legyen mondattani alapú; mert nem a nyelvtanért, hanem a mondatért tanítunk.

Messze vezetne mind ez elvek és a szerző egyes ötleteinek beható bírálata. Csakis egy-két megjegyzésre szorítkozunk Deme azon állítását, hogy a gondolat lényege, az ítélet kifejezője az állítmány, az alany pedig e gondolatnak csak kiegészítője, szintén nem fogadhatjuk el, mert önkényes. Hogy a hiányos mondatot ezentúl rövidített mondatnak nevezzük, nem lényeges javítás; valamint az sem fontos, hogy a képzőt ezentúl képzőragznak nevezzük. Elfogadható ellenben Deme tanácsa, hogy a határozókat mind értelmük (és ne külalakjuk) szerint csoportosítsuk.

Nagyon figyelemreméltó mind az, a mit Deme a tanítás koncentrálásáról mond. Nyelvtanainkban sok a nézeteltérés; mint a legtöbb iskolai tárgynál, itt is azon kell lennünk, hogy a fődolgot jobban kiemeljük, hogy tanításunkat intenzívebbé tegyük. „A legtöbb gyermek fejében az a sokféle alak úgy összekeveredik, hogy nem tudja többé az egyiket a másiktól megkülönböztetni s e miatt nem veszi hasznát azon nyelvi ismereteinek sem, melyek különben emlékében megmaradtak volna.” Deme fejtegetéseinek ama szakasza, mely a nyelvtanítás erősítő megszorítására vonatkozik, szerintünk könyvének legbecsesebb része.

Összegezzük benyomásainkat. Deme műve elolvasásra méltó. Több helyes észrevételen kívül van azonban benne elég eset, hol lényegtelen részletekbe, apróságokba beleköt. Azt, hogy a magyar nyelvtanítás főhiányai a magyar nyelvtudomány hiányaiból származnának, nem tudta kimutatni, ámbár több részben célul tűzte ki maga elé. A nyelvtudomány mai színvonala bizony megengedné, hogy tanításunk sikeresebb legyen. Nem kell oly magasra szállnunk, hogy e bajok forrását fölleljük: ne keressük a Parnassuson, a mit megtalálhatunk a völgyben. E részben ne az akadémia, hanem a gyakorlat okoljuk!

RIEDL FRIGYES.

KOMJÁTHI BENEDEK ,SZ. PÁL LEVELEI‘.

B) A mássalhangzók változásai.

1) Má s s a l h a n g z ó - c s e r e.

Komjáthi helyesírásának gyarlósága a mássalhangzó-csere megfigyelésénél leginkább érezhető. A jésítés gyakori elhanyagolása (vö. *azzonnak* 4, *azzonyom* 4, *germekeenek* 7, *giermekeuel* 8, *keuelseg* 28, *keuelyseg* 30, *atyafiath* 254, *attafiath* 439), a nagy rendetlenség és következetlenség a sziszegő hangok megjelölésében lehetetlenné teszik e hangok esetleges cseréjéről valamit mondani.

Az előforduló hangváltozások a következők: *g : d*, *aggy-lan* 264, *egyglén* 253, 323, *aggy* 443. — *g : t*, *esmegh* 21, *ismüg* 22, stb. — *k : g*, *kasdagsagokra* 222 (így a NádC.-ben és más nyelvemlékekben is NyK. XVII. 209); a *-ság*, *-ség* képző néha *k*-val van írva: *kemynsyk* 56, *zwksyk* 73, 184, *zwkseek* 321, *tarsasak* 217, *selessek* 289, *igassaknak* 393, *bekesseek* 401; *balgatak* 37, *gazdak* 82, *bodok* 368, *bezzek* 202, *úrdúknak* 301, *napyk-lun* 85, 181. (az utóbbiak alkalmasint íráshibák). — *g : k*, *gúrúgúgnek* 45, *ezegaltal* 98, *felesegegtől* 115, *tynegtek* 45, *nyolczadyg* 196, *gondolggogyal* 15, *zwgseeg* 40, 119, 321, *egtelen* 333, 367. Mind ezeket íráshibáknak kell tartanunk. — *t : d*, *fontamentom* 133 (3); *hyendet* (2) 81, *tyzet* (2) 49, *kysdeth* 114, 124; a három utolsó szintén íráshiba. — *d : t*, *yáked* 97, 98, *halhadatlansag* (íráshiba) 188, *súuednekek* 440. — *cs : ty*, *bacia-idot* 376. — *j : gy*, *iogeytas* 172, de *gyogytas* 169. — *d : gy*, *vattok* 46 sat, *vadnak* 54, *hadnya* 35, *el hadni* 278, de *hagynya* 40. — *gy : d*, *zelegység* 272, de *seleednek* 391. — *j : v*, *hyuith* 74, 79, 147; gyakran a *-vá*, *-vé* rag *-já*, *-jé* alakban található, pl. *hasonloia* 74, *chyudaya* 136, *byroya* 142, *tagaia* 144, *hyaba valoia* 155, *zolgaya* 156, *igyenkwie* 196, *tarsaia* 235 sat. — *v : j*, *tudatlan zauu* = tudatlan száju 113. — *v : h*, *fouazkodyk* 73, de *fohazkodunk* 212. — *m : n*, *múuettessek* 273 (az *m* ercsetibb hangzó), *gomdom* 256, 286 (íráshiba). — *ogyak* 36, *ogyad* 87, 396; a fölszóltató mód képzőjének egy hasonló erősbülése *v* után mint a *legyen*, *tegyen*, *vegyed*, alakokban e h. *óv*-ják, *óvjad*. — Egy-két esetben *t*, *k*, *g* a szó végén elenyészett és *h* lépett a helyébe: *titekeh* 331, *vattok* 139, *kedyh* 174, *meh* = meg 460; *adattahni* = adattatni 193 (?). — *ny : n*, *isteny fel-lew* 7, *idegeny* 141, 176, 350, 399, 454, *el idegenyöl* 76, *fennyen valo* 129. — *ly : l*, *tauoly* 65, 213, 463, *fygelymetesseg* 223, *bezelyuen* 238, *ely* = él 377, *keely* = kell 391, *kellienek* = kel-lenék 349. — *gy : g*, *zegyen* = szegény 35, *legy elúvúr* 45, *ygyen* = igen 41, 91, 149, 218, *egyesssegh* = egészség 195, *meg regyöl* = meg régül 440.

2) Mássalhangzók hosszúsága.

Eltérőleg a mai köznyelvtől hosszú mássalhangzót találunk a következő alakokban: *tűbbbe* 323 (e h. többikbe), *nyakobba* 403 (e h. nyakokba). — *mynddenynk* 99, *vetekeddű* 323 (a -d frequ. képzőnek eredeti ugor alakja -nd, melyből lehetett hosszú *dd* az *n* kiveszte után). — *iffyu* 363, 365, 391. Elhomályosodott összetétel, melynek előtagja megfelel egy *ege* alaknak (cser. *ige* = *pullus*, mord. *äje* = kind, oszt. *aj* = klein MUSzót. 886—887). A gutturalis kiveszte vonta maga után a mássalhangzó hosszúságát (vö. *ija-fya* 94, *ia-fia* Arany Toldy estéje I). — *eggyessegeth* 113, *eggye* = egy-é 263, *eggyesek* 318, hosszú mássalhangzót illetve vö. a finn *yhte*, ugor *egde* alakokat (lásd a magánhangzók hosszúságáról szóló részt). — *ewrókkwl ewrókke* 12, 74, 89, 108, *erekkwl erekke* 76; Budenz teljes tőnek egy örökkő alakot veszen föl, melynek kettős *k*-ja *nk* helyett való (MUSzót. 853). — A plur. képző hosszú *k*-val van írva a következő alakokban: *iar-tonkke* (ë = kérdőszócska) 76, *mennyeiekke*, *földdiekke*, *pokolbeliekke*, *feldalat valokke* 312 (é = nom. poss. képző). — *tykkokath* = titkokat 40. — *predicalloth* 19, 22, 39 sat, *munkallom* 226, *lyhellys* 177 (3), *swlhwte* 326, *cyallatkoztatot* 371; *onzollas* 175, 458, *onzollanok* 222, *onzollany* 402 (az utóbbira vö. *onzonlas* 222, 225, *onzonlak* 369). — *tűkell* 5, 7, 19, 30, 59, 74 sat. (így a NádC.-ben is NyK. XVII. 214). — *tellyes* 8, 10, 15, 24, 38, 289 (2), sat, eredeti ugor alakja *tegle*, melyből a torokhang kiveszte folytán megnyult a mássalhangzó (Nyr. IX. 99). — *fellelte* 254, *fellwl* 289, *alla* 420. — *melly* 11 sat, *nemellyek* 122, 197, *valamellytek* 273, *ollyan* 62, *yllyen* 139 (lásd Budenz: Összehasonlító Alaktan 293). — *keuyllyek* 305, *kirallyoknak* 382, *zemellire* 208. — *emmagamba* 5, *wnnwmagath* 18, *timmagadoth* 49, *mimmagunk* 357 sat, mely alakok mind teljes hasonulás útján keletkeztek. — *cymmeryth* 58, *testamentommia* 262. — *ellennem* 13, *ellenne* 71, *utanna* 15, 20, 35, 53, sat, *istenne* = istené 78, *istenne* = istene 209, *nehzeytennenek* 340. — *bwnnerth* 445. MUSzót. 478. szerint a *bűn* szóban egy nomen verbale képzős elem lappang. — *tapplattalak* 131, *keppe* 326. — *ferre* = félre 189, *pokorra* = pokolra 81, *hyuattarra* = hivatalra 358, *veterre* = vetélre 374, *errhegenten* = el régenten 418. — *errettem* 302, *ty errettetek* 348. Az *r* eredeti hosszúságát bizonyítják a finn *järke* = *ordo*, *series* és ész. *järg* = *reihe* alakok. — *arrat* = árát 370. Budenz szerint alapszava ug. *angor* = *spectare*, melyből úgy a hosszú magánhangzó mint a hosszú mássalhangzó fejlődhetett. — *farradtak* 273; más codexekben is hosszú *r*-rel [lásd NyK. XVII. 215]. — *emberrekben* 134, *imarran* 286, *balorrttya* 305. — *orrok* = orvosok 142. — Az -s nom. poss. képző gyakran

fordul elő eredeti hosszú alakjában (- ug. -*ks*): pl. *nemesseknék* 5, *hywsegessen* 11, *ieküssen* 19, *serelemetessen* 27, *alkolmatossan* 35, *adossa* 45, *folyassat* 47, *tyuelygysszeknek* 48, *vetekedyssuel* 48, *negydessek* 48, *zanassara* 49 sat. *hamissak* 25, 142, 367, *hamissan* 368, 374, 383 (l. Nyr. IX. 101). — *kyssyrt* 102, 159 (3), 160 (2), 190; így a KazinczyC.-ben is (Nyr. IX. 154). A mássalhangzó hosszúságát illetve vö. mord. *kiskera*. — *massodyk* 48, *massygun-koth* 97, *massothzor* 305; így a WeszprC.-ben is (Nyr. IX. 100). Alapszava a *ma* szóban meg van őrizve; az -s képző = ug. -*ks*, tehát eredetileg hosszú. — *tüuisseket* 432 (2) szintén -*ks* képzővel. — *hassonl* 89, 96, 249, 311, *hassogat* 176. Ugor megfelelője *kotko*, melyből könnyen érthető a mássalhangzó eredeti hosszúsága (Nyr. IX. 98). — *kiss* 38, 77, 85, 182, 188, 240 (2), 247, 275, 288, 322, 377, 391, 411, 435; így a NádC. SándorC. és WeszprC.-ben (NyK. XVII. 214, Nyr. IX. 99). Munkácsi Bernát kimutatja az -s nek eredeti hosszúságát a csuvasban, a honnan átment a magyarba (Nyr. IX. 99). — *essű* 396, 431, *el essys* 85 (2), *essyk* 96; *essédez* 75, melyet Munkácsi az *esik* igéből származtat (Nyr. IX. 152), míg Budenz MUSzót. a finn *itke* = sír igében hozza összekötetésbe. Mind a két magyarázat érthetővé teszi a mássalhangzó eredeti hosszú voltát. — *visse* 62, 71, 86, 93, 95, 99, 132, 148, 154, 171, 187 (2), 376. A *visel* ige ugyanazon tőnek frequ. képzése (= ug. -*sk*), melyet a *visz* igében találunk (Nyr. IX. 156). — *kessery* 54; a hosszúságot illetve vö. finn *kätkera*. — *tussakodot* 69. Egy ugor *tolko* alakból eredt (MUSzót. 227), mely megmagyarázza a mássalhangzó hosszúságát. — A -*ság*, -*ség* képző -s-se hosszú a következő szókban: *vakmerűsség* 26, *paraznasság* 48, 51, *bosszusság* 48, *iryggyssyg* 48, *dychűssyg* 51, 60, *remynssyg* 59, *tanusság* 65, 339, 364, *tanosság* 402, 409, *haborusság* 72, 75, 137, 180, 384, 398, *fyusság* 72, 73, *sanyarusság* 72, 304, *zékssyk* 73, *zydosság* 104, 305, 322, 323, 398, *felessyg* 144, 145, 146, *fogsság* 304, *magyarsság* 322, 338, 384, *myltosság* 323, 364 (3), *gonozssága* 339, *tunyasság* 355, *nyomorosság* 384, 398. — Teljes hasonulás útján keletkezett -*ss*; pl. *küssegnek* 7, *nehesseegh* 10, *egesseeguel* 14 sat. — *kessen* 227 = *paratus*, *bereit*; *kessűm* 232, *kezsek* 301; a hosszú *ssz-t* illetőleg vö. az eredetibb *küskä* alakot (MUSzót. 25). — *küzzűnek* 191 (2). A hosszú *ssz* eredetibb *sk*-ből fejlődött (vö. finn *küske*, zürj. *kösji*). A hosszú mássalhangzós alak Heltainál is található (MUSzót. 46). — *vissontun* 271, 300, 376, 454, *vizzontan* 246, *vissaltatas* 111, 113, 433, *vissaltato* 313. Alapszók Budenz szerint (MUSzót. 587) ugor *vonso*; az eredeti orrhang kiveszte után állott be a mássalhangzó megnyújtása. — Az -*at*, -*et* (nom. acti et actionis) képző még eredeti hosszúságában található. Eredeti hosszúságra utalnak a HB. *kinzutu*, *ildetü* alakjai, melyek mellől a tulajdonképeni névszóképző (*u(v)*) = ug. *b*) kiveszett. A példák a következők:

hyttenek 30 (vö. hitves), *elette* 250, *allatoknak* 276, *gyakorlattossag* 277, *kökelletűség* 277, *termezettük* 246, *emlékűzettűth* 279, *fiútelmettűs* 278, *cyelekűdettűknek* 250, *zolgaltatott* 250. — *cttedyk* 138; ugor alakja *vekte*; tehát a mássalhangzó eredeti hosszúságát föl kell tennünk (Nyr. IX. 154). — *akarmellytteknek* 132, *nalattok* 7, 244. A KazinczyC.-ben is *-ttok*, *-ttik*. Munkácsi szerint a kettős *tt*-ben (Nyr. IX. 157) ugyanazon *n* járulék mássalhangzónak nyomát sejthetjük, mely meg van őrizve pl. a *-nak*, *-nek* 3. személyragban. — *kett* 285; eredeti hosszú mássalhangzója elé tűnik még a *kettő* alakban (vö. finn *kahte*). — *muttatam* 12, *muttanuan* 249; így a WeszprC.-ben is. A hosszú mássalhangzó magyarázatára szolgál eredetibb *muttat* alak (Nyr. IX. 99). — *be űtteteth* 60, *űthű* 360, *meg űthűth* 460; egyszerű *t*-vel is: *űtűz* 132 (2); így a NádC.-ben is: ötenni = önteni (NyK. XVII. 211). — *zentth* 113, 226, 229, *megzenttelletys* 128, *sentteknek* 441. — *bezedelht* 21; így gyakran az EhrC.-ben. A tárgyrag eredetibb alakja *-nt*, melyből az orrhang kiveszte után keletkezett a hosszú mássalhangzós alak. A *-t* mom. képző hosszú ezekben: *zempilanthtasyglan* 211, *zerethteth* 11, *zerethű* 315, 342; *zerettek* a WeszprC.-ben is előfordul (Nyr. IX. 111). Munkácsi eredeti *-nt* mom. képzőt hajlandó fölvenni, melyből a kettős *-tt* így jött létre mint az *ötenni*, *rättotta* alakokban. — A *-t* caus. képző egy-két esetben hosszú: *ielűnthtűnk* 42, *ronttoy* 142, *űzue vettem* = össze vetém 255, *vettenek* = vetének 256, *űltette* 283. — *testtben* 462, *bwnntol* 66, *wristten* 48, *bottrankoz* 80, 85, 106, 114, *bottrankodas* 97, *gettrelnem* 76. — *D t-re* hasonult át, pl. *engettesek* 44, *vattok* 44, *atta* 48, *gyűnyűrkűttet* 69, *hattam* 84 sat. — *kűzzűt* 86, 112, 129 sat, *kűzzűl* 19, 23, 32, 79, 86 sat; így a NádC.-ben is (NyK. XVII. 214). A hosszú *z*-nek magyarázatára szolgál a finn *keske*. — *kűzzel* 286 egy ug. *kosk* alak származéka (MUSzót. 50). — *kűtűz-zes* 388; a *z* frequ. képző (= ug. *sk*) tehát eredetileg hosszú. — A határozott névelő *z*-je gyakran kiesik és teljes hasonulás útján a következő szó mássalhangzója lép a helyébe, pl. *ak kiseded* 11, *atty* 45, *annagyub* 77, *ah hyteiden* 83 sat.

3) Hasonulás.

A teljes hasonulást a megelőző szakaszban letárgyalva, lássunk most példákat a mássalhangzók keményedésére, lágyulására és hangszervi közeledésére.

a) K e m é n y e d é s. *nyukhatallansagoth* 18, *hazuksag* 47, 53, *sabatsag* 73, 302, *ryzeksygekben* 95, *felesygethez* = feleségedhez 148, *teheccyktek* 152, *iozaktokoth* 145, *fokhassatok* 157, *imatkozo* 163, *atyatfya* 97, *cyllaktul* 186, *imatsagual* 200, *ky faraktatot* 207, *diczekethessetek* 214, *massothsor* 305, *monthatatlan* 322, *senuethetuen* 347, *athatunk* 348, *monthassuk* 463.

b) L á g y u l á s. *erkewlczügbe* 7, *prologusogba* 13, *bwnügbe* 32, *tyztügbe* 35, *zerenczegbe* 35, *zeb bezednek* 38, *cyabdos* 236, *lylegben* 52, *zyueynigbe* 60, *embübrügben* 116, *ayandogban* 125, *od ben* = ott benn 141, *hydbüwl* 46, *termyzedbüwl* 52, *zerzedben* 124, *esmered* 124, *nemzedbüwl* 128, *ityledbüwl* 135, *aldozadbol* 135, *azzonyalladbol* 164 sat.

c) Hangszervi közeledés. *zemued* 34, 37, 61, 78, 117 sat. *küruembe* 261, 263, 316, *küruembüwl* 316, *büembe* 272, *tudomamba* 280, 325, 326, 375, *kyetlembe* 425, az *embezydem* = az én beszédem 129, *erütelemb* 99, 171, *kykúmben* 149, *tyz-telettembeknek* 171, *hirtelmb* 248, *zantalan* = számtalan 137, 276, 461.

d) Szemben a mai nyelvvel a hasonulás még nem ment végbe a következő alakokban; *ezkeppen* 8, 21, 25 sat, *ez fele* 9, 11, 38 sat, az *fele* 117, az *hol* 13, az *vagy* 15, az *menyre* 61, az *koron* 61, az *kor* 66, az *myg* 67, *ez nélkwl* 276, az *tool* 285. — *ezue*, *üzue* 22, 25, 26 sat. — *vadnak* 54, 67, 70, 71 sat, *vagnak* 9. — *hymküth* 24 (vö. himlel), de *hynty* 443. — *wdnepnaf* 189, 331, 427, *wdnef* 139. — *onzonlas* 222, 225, *onzonlak* 369, olyan képzés mint a *hasonlani*, melyből keletkezett a hosszú *ll*-es *onzollani* (lásd 'a mássalhangzók hosszúsága' című részt). — *zydkozodok* 143. — *adkoz* 51, 54, 97, 143, de *átkoz* 26 sat. — Munkácsi (Nyr. VIII. 434—435) a két szót ugyanazon töre viszi vissza, melyből frequ. -d képzővel alakult az *áld* alak és intenzív -t-vel az *ált*, melynek származékai az *átok*, *átkozni* alakok. Ha a fent említett alaknak (*adkoz*) tulajdoníthatunk etymologiai jelentőséget, az *áld* és *átkoz* szókat ugyanazon képzésre vihetjük vissza (t. i. frequ. d-re). Az *átkoz* és *átok*-beli *t* akkor épen úgy alakulhatott keményedés útján, mint a *sziťkozódik*, *sziťok* szókban (teljes alak *sziťko*, ebből *sziťko* és a végvokális elkopása után *sziťok*; szintűgy *ád-ko*, *át-ko*, *átok*). — A -val, -vel rag v-je gyakran megmarad, pl. *segeczeguel* 17, *sykeczeguel* 10, *adomanyual* 11 sat.

4) M á s s a l h a n g z ó - e l t ű n é s .

Mássalhangzó enyészett el a következő szókban: *budos-tam* 4, *budossunk* 137, de *buydoswan* 41; *gywügethwen* 19 (2) sat; *hya* 34, *hyak* 124 (a MargLeg.-ban: *hyak* 66, 77, *hyad* 78). — *zaa* 54, 82, *zaual* 99, (eredetibb alak; a mai *száj* alkalmasint a birtokos-ragos alakok befolyása alatt jött létre; *szája*-ból levonva *száj*, melyet szótőnek tekintettek). — *hyetellen* 26. — *kywl* = kívül 50, 126, 219, 237, 238, 253; *zynek* 52, *zwnek* 116, 216, *zybüwl* 81; *myelth* 196 (gyakran a MargLeg.-ban, pl. *myelny* 9, 46); *semmie* 26, 29, 53, 56 sat. (így a NádC.-ben NyK. XVII. 213); *egyenbüe* 30, 35, *egyetwe*

140; *kedből* 58 (máshol mindig *kedv*); *toabba* 211; *fualkotta-*
nak 28, *fualkodyk* 173, 330 (2), *fualkodok* 372, 381, de *fuual-*
kottak 88 sat; *könynek* (buch) 21, 22, 446, de *kenywnek* 17
 (a NádC.-ben szintén *köny* és *könyv* NyK. XVII. 212), a Marg-
 Leg.-ban: *keunben* 16, 23, 43, 77; *füeny* 452. — *bodog* 54, 57
 (4) s rendszeren; *nyewrewl* 8, 13; *meg hoth* 75; *el muth* 270,
fel fuakottak 392, *nekwl* 109, 114, 409; *el amekod* 214 (2)
 (így a NádC. NagyszC. és ÉrdyC.-ben is NyK. XVII. 213),
el amelkottam 460. — *yngeruen* 272 (vö. NádC.-ben 405:
ayanvan = ajánlván). — *t, d* két mássalhangzó között kiesett:
tesben 67, *minnyayan* 96, 151, 161, 170 sat, *bolonsaga* 127,
kyualkepen 323, *taruan* = tartván 440; *imako zuan* 163. —
feyenkyt 30, *kemyb* = keményb 127, *eliwuedh* = eljövend 166,
fulak 188 (2), *mukath* 294 (így többször a MargLeg.-ban),
kezűryl 35, 40, 143, 158, 196, 198 s rendszeren. — *masikun-*
nak = másikunknak 90. — *azonkyyen* = azonképpen 90. —
 A *tetsz* igének -sz-je csak a praesensben, egyszer az imper-
 fectumban marad meg: (*tecyck* 347; *tetcyk* 117 sat.): *teterwi*
 5, 9, 12, 103, *tetuek* 127, *tetueek* 68, *tefewuek* 8, 10. — *ky-*
mettetel 87, *el mettetnenek* 270 (Ügocsa megyében ma is *meg-*
metem Nyr. VIII. 426).

5) Má ss al hang z ó - bő v ü l é s.

A mainál teljesebb, bővebb alakot találunk a követ-
 kező szókban: *dragalmazoymtol* 13 (íráshiba); *tykteketh* 45,
 83 (2), 89, 91, 100, 101, 102 sat, (vö. MUSzót. 196). — *terempl*
 73, 75, 427, 442; a *p*-nek közbeszúrása a könnyebb kiejtés
 miatt történt. — *bolcyoth* 204 (a NádC.-ben: *bolču* 575, Ehr-
 C.-ben 39: *bolczo*, JordC.-ben 770: *bulczu*, PeerC.-ben 99:
bolchw, sz. Dom. él. 60: *el bulchoztatvan*. KazC.-ben 116 már:
el bucozek. NyK. XVII. 215). — *ildomossa* 404, *altallya* 422. —
kenyw (lacrima) 203, *könywhulatassal* 429, de *könywhulatus*
 386 (a NádC.-ben: *kóhv* 172 sat. és *kóvhullatus* 29, 102 sat.
 EhrC.-ben 35 és GyöngyC.-ben 68 szintén *könyv* NyK. XVII.
 214). — *buzgouok* = buzgók 91 (eredetibb alak; *ó* = *ovo.*);
fuuyok 112. — *legottant* 254, *mykorth* 304, *hamart* 396, *akorih*
 398, *ellent* 405. — *ryia* 146, 322, 355, *ryiayok* 322, *reya* 322,
reyayok 355. Hiatusöltő *j* hangot találunk a következőkben:
lelend 14, *eiendű* 448, *fyrfyiuhoz* 66 (2), 323, *atyafyiu* 199,
wyiu 68, *Sidoiul* 18, *sidoiol* 258, *peldariol* 362, *fűről* 371,
 372, 408, *tunyaiul* 420; *futoye* 77, *lelkeye* 131, *Apolloye* 125,
 132 (*e* = *é* birtokos szó képzője). — *tayneytok* 138, *kyuwyol*
 144, *mondhyatya* 170, *fywgh* 262. — Valószínűleg sajtóhibák
 a következők: *alycottak* e h. *aleyottak* 47, *tanyetatoth* 51,
utyetya 163 (2), *keneyrből* 167, *enhyechyk* e h. *enheychyk*,
edyen e h. *edeny* 391, *haronyothuan* e h. *haronyothuan* 435,
el eneysyk e h. *el enyesyk* 440.

6) Hangátvetés.

Csak kevés eltérés fordul elő: *tereh* 10; ma metathesissal *teher*, de a ragozott alakokban: *terhet*, *terhek* sat. A MargLeg.-ban 67 szintén: *tereh*. — *kelyhet* 166, most a nominativusban *kehely*; alapszava a ném. *kelch*; a MargLeg.-ban *keleuh* alakban. — *zaradnoksag* 213 (2), 225, de *zarandok* 286; EhrC.-ben 20 *zaradnokok*. A mai *zarándok* hangátvetés útján keletkezett. Az eredeti alak *zarádnok* = orosz *strannik* (remete), mely eredetibb *stradnik* alakból származik. — *gyaporoyt* 289; vagy hangátvetés útján keletkezett vagy a rokonértelmű *szaporít* befolyása alatt. — *czaralczagaua* 425, *nedek* 433 = *neked*; mind a kettő íráshibának tartandó.

III. Alaktani sajátságok.

A) Szóösszetétel.

Az összetett szók alkotása teljesen megegyezik a mai nyelvszokással. A kevés eltérő alakot a következőben soroljuk elő.

a) Alárendelő összetételek: 1) Tárgyas összetételek: *bozzusag allo* 48, *gabona nyomtato wkw* 154, *egy akaro* 244, *feiedelemseg tarto* 326, *balwany imado* 159, *sooh halgatlank* 403, *gymwlch teremtet-hetlnek* 408; birtokos ragokkal csak: *hyre vezlett* 118; egyszer a tárgyrag az előtagon ki van téve: *gonost mondo* 392. Figyelemre méltó: *az ily nagy vetők terve embúr* 114.

2) Jelzős összetételek: *kysseb asya* (Asia minor) 322, *tarto seek* 420, *nyomdosó sek* (scabellum) 446; *iwueuyn embúr* 4, *vendegh embúr* 41, 42, *eretnek embúr* 408; *vezeteken new* 17. Ide tartozik mint pleonasztikus összetétel: *wdnepnap* 189, 331, 427.

3) Birtokos összetételek: *bizonsag mondas* 403, *bozzosag allas* 355, *twruyn meg zegys* 58, *gymwlch tytel* 67, *zemely nezes* 300, *marha valczaghel* 109, *zenthseeg zwunge* 86. A birtokos összetétel fölbomlása, pl: *almanak latusaba* (álomlátás) 21, *a gongya* (dolga) *viselők alath vagyou* 264, *baluanyoknak ymadoy* 140, *vr vachyoraya* 113, 120, sat.

4) Határozó összetételek: *zepwn zolas* 39, *Alattvaló és előljáró* birtokos ragokkal: *mynemew az vr auagy az feiedelem, ollyatenok meeg az alattok valokees* 7, *houa a my elöthünk iaro* (ammy produnk) *my erethünk be menth* 433.

b) Mellérendelő összetételek; *ytel ytal* 141, *iya-fya* 94, *hanyaveti* 4, *ezen izon* (devorat) 236 sat.

B) Szóképzés.

Figyelemre méltó sajátságok a következők.

I. I g e k é p z é s.

a) Az *-it* (caus. mom. és denom.) igeképző: *uyt, oyt, ayt, úyít, eyt, úít, et, íit* alakban fordul elő, pl. *igazuyt* 55, *bodoguyt* 57, *igazoyt* 56, *aloyt* 4, *tanoyt* 5, *fordoyt* 9, *zabadoyt* 70, *vakoyt* 209, *igazayt* 52, *alayt* 72, *erőssűyít* 125, *taneyt* 51, *tyztyt* 139, *indeyt* 175, *bodogeyt* 57, *teljeseyt* 10, *meg erősbít* 348, *kőzűsyet* 45, *meg fezyet* 127, *elégyet* 231, *fordíjt* 19, *tanyt* 20, *igazyt* 55 sat.

b) Az *-ul, -ül* refl. képző gyakran *-ol, -öl* alakban található. Jóllehet az *-ül* s *-öl* alakokat meg nem különböztethetjük egymástól, minthogy Komjáthi a két hang (*ü, ö*) megjelölésére ugyanazon jeleket használja; a mélyhangú *-ol* alakból kiindulva bátran föltehetjük, hogy a megfelelő magashangú alak szintén gyakran *-öl*-nek hangzott. Példák: *nyomorol* 5, *tanol* 10, *zabadol* 65, *vyol* 211, *iobol* 220, *somorol* 220, *meg tyztol* 220, *felyndol* 221 sat; *tanaltam* = tanultam 253 (?). — *házasul* = házasodik 148.

c) S z e n v e d ő i g e. A rendes *-at, -et* és *-tat, -tet* képzős alakokon kívül bővebb *-attat, -ettet, -tattat, -tettet* képzésű alakokat találunk (így a NádC.-ben is NyK. XIX. 24). Példák: *adalathnek* 30, *zabhattattatnak* 36, *fogatattak* 37, *hyuattatol* 44, *nemzetteteli* 44, *el kűkelletteteli* 44, *kűkellettetyk* 239, *oluastattatky* 208, *karomlattatky* 52, *irattatol* 59, *kűrettetnek* 64, *zerkeztettetyk* 67, *hyntettetyk* 81, *hagyattattam* 84, *zwlettetyk* 101, *el romlattatnak* 129, *hallatatyk* 138, *meg wlettetennek* 159, *mondattatky* 162 sat. A passivum képzője *-ul, -ül* refl. képzésű igékhez is járul, melyek már magokban szenvedő jelentéssel birhatnak, pl. *tyztultattoth* 29, *gonozultattanak* 42, *igazultatassal* 53, *meg sygenwltetem* 309, *el remwltetni* 214, *el idegenwltettek* (alienati) 327, *meg violtatky* 333 sat.

Egyáltalában az *-at, -et, -tat, -tet* képzésű passivum Komjáthinál sokkal gyakoribb, mint a mai nyelvben, pl. *el kezdetik* = el kezdődik 44, *lattatky* (*videtur*) = látszik 37 sat, *kyteriestteteteth* = kiterjedt 217, *fel ingerlettetyk* = felingerlődik 173, *meg rűwydeyteteth* = megrövidült 149, *meg iduezeitetik* = megüdvözülni 261, *zaporeytattatnak* = szaporodni 63 sat.

d) A t ö b b i képző használata megfelel a mai nyelvben történő képzésnek. Egyes eltérő képzésű igéket a 'Szótárban' sorolunk elő.

II. N é v s z ó k é p z é s.

a) N o m e n v e r b a l e. 1) Az *-ék* nom. verbale képző gyakran megrövidült és illeszkedő *-ok* alakban fordul elő:

ayandok 12 (2), 62 (2), 88, 96 sat, de *ayandek* 5, 12 sat. *ayandók* 66; *haylok* 287, 438, 441, 443, 463, de *haylek* 440; *agyok* 434, de *agik* 435; *nyomdok* 241, *nyomdyk* 58; *vndek* 403, ma *undok*.

2) -ás, -és: *egyházgyülekezés* = gyülekezet 19, *megszentel-sygeseytys* 66, *gyarapozas* 175, *irgalmazas* 77, *igazuytatás* 71, *zolgaltatas* 207 (4); a többi közönséges.

3) Az -at -et képzésű szók néha mint *n o m. a c t i o n i s* szerepelnek: *kisertet* 266, *meg boczanat* 280, *megh esmeret* 282, *el vegezet* 288, *keerdezet* 367, *el iúuet* 354. Ide tartozik a mult idő igenevének főnévi használata, pl. *nehéz volta* 40, *io volta* 49, *hytetlen voltak* 53, *erőtelen volta* 65 sat, *meg marattam* 190, *előmente* 121, *előrve mente* 173.

4) -tal, -tel; néha mint *n o m. a c t i o n i s* képző: *étel* = evés 151, *ital* = ivás 166, *hitel* = hívés 100, *hivatal* = hívás (vocatio) 88.

5) A -dalom, -delem képzőnek régibb (-dalm, -delm) alakja csak kétszer fordul elő: *faydalm* 220, *bizodalm* 226.

6) A -nok, -nek képző csak háromszor található: *zarad-noksag* 213 (2), 225 (l. a ,Hangátvetés'-t), *eretnek* 322, 408, *siwuednek* 440; mind a három idegen eredetű szó.

b) *N o m e n d e n o m i n a l e*. 1) -ság -ség: *zűrzete-tűsség* 20, *tettethűsség* 24, *gyűryedetűsség* 32, *fertelmetesség* 66, *igazaytosag* (justitia) 52, *rothadatosag* 73, *rothadandosag* (corruptibile) 188, *hasonlatosság* 64, *zygensy* = szegény 185, *haz-nalatosag* 150; a többi közönséges.

2) *N o m. d e m i n u t i v u m*: *korach* 36, 40 sat, *korocy* 254, *rúuideden* 15, 29 sat, *ifiaczka* 404, *germeczke* 430.

3) -nyi; néha még eredetibb -nye -(nyé) alakban (alapszó: *nyáj*): *annera* 40, 115, 249, 414; *anyne* 276, *valamyne* 19, *ammynere* 40, *valamenezzer* 113, 179.

4) -u; néha -o-nak hangzik, pl. *kysded tudomanyo* 9, *mi-modo* 121, *egienkő abrazo*, *formaio* 316, *esmeretlen atiaio* 434 sat. Figyelemre méltók: *kemen ioho* (hartherzig) 392, *űtven ezűr ezwth regy penzu aruk* 276, *egyenkő byzkű tarsom* (co-operator meus) 314; *hires neves* = hires nevű 275.

5) -i képző: *deaky tudomany* 4, *deaky bewlczeseeg* 7, *az-zonyallaty felekezet* 47, *azzonyallaty erkűlczűk* 114, *fegyueri zersam* 301, *ez vylagy idű* 301, *isteni imadaas* 359, *az ferfyuy-mag* 452, *euangelioimi predicalas* 397.

6) -bely: *vyzbely vezedelem* 237, az *Roma varosa belieknek* 17, *tyzte bely larsa* 364, *haza bely nepe* 377.

7) -talan, -telen: *romlatatlansag* 186, *tűretetlensy* 186, *megfoghatatlan* 288, *meg sygienwltetethetlen* 390, *feddettethet-tlen* 327 sat. Ezekén kívül már ö s s z e r á n t o t t alakokkal is találkozunk, pl. *feddettethetlen* 280, *dorgalattathatlan* 280, *ky feytegettethetlen* 288 sat. A példák mutatják, hogy Komj. a *n o m. c a r i t i v u m* o t a passzív töből szereti alkotni.

8) *Nom. augmentativum*. A középfok képzője legtöbbször egyszerű *-b*, mely nem csak *-en*, hanem más mássalhangzón végződő melléknemekhez is közvetlenül a szótőhöz járul, pl. *tevb* 11, *iob* 12, *nagyob* 12, *könyeb* 16, de *bewlczebbek* 10, *iobban* 10, *nyluabban* 12 sat. *igasb* 12, *ielesbben* 11, *erűsb* 99, *meryzben* 101, *veenb* 376, *kűzelben* = közelebben 94, *hamarban* = hamarabban 465; hangszervi közeledéssel az *-n* végű törzseknél: *erűtelemb* 99, *tyztelettemb* 171, *hirtелеmb* 248. Általában azt a szabályt lehet fölállítani, hogy a középfok képzője *-b* a szó végén, *-bb* a szó közepében. Könnyű, compar.: *kűnyeb* 16, *kűnyueb* 15, *kűnywb* 39; jó, compar.: *ioob* 165, 172, 270 eredeti hosszú magánhangzóval. A fölső fok képzését illetve a *leg* szócska csak a következő esetekben van alkalmazva: *leg* holtan 8 sat, *leg*h az vegere 9, *leg*h elűzűr 20, 45 sat, *leg*h vtolzor 182, *leg* vtolso 184, *leg* kysseb 188, *leg*h kűsseb 288. Kétszer a fölső fok kifejezésére a középfok elé a *mentül* (*mindtől*) szó van téve: *mentwl* felyeb 179, *mentwl* kyssebb 182. — A leggyakoribb fölsőfok-képző a *-sagos*, *-séges*, pl. *gazdagsagos* 41, *byzonsagos* 59, *zepsegűs* 111, *kedvessegűs* 195, *magossagos* 284 sat; *-sagu* képzővel ebben: *nagysago* 174. — *ielesben* 7, 11, 26 sat, *ielesb* 174 szuperlatívusi jelentéssel bíró *comparativusok*.

9) Sorszámnév-képző. A nyomatékostó *-ik* a *-d* képző után el is maradhat, de legtöbbször ki van téve, pl. *harmadyk* 9, *huzonewetwdyk* 11 sat, de *tyzűwnegyed rez* 21, *tyzenűtűd napyg* 254 sat. Figyelemre méltó: (*masor*) vionnan siletés (regeneratio) 407.

JACOBI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Tűzet tenni. Erről a székely kifejezésről azt mondja Baló József (Nyr. XVIII. 131), hogy talán ősmagyar mitológiai jelentése van. Én azonban kötve hiszem, hogy ősmagyar mitológiai jelentése lehessen olyan szólásformának, a melyet régi szótáríróink meg sem említenek. Páriz-Pápai, a ki pedig gondosan gyűjtögeti a régi és népies szólásokat is, a címbeli kifejezésről mélyen hallgat, s csak ezt hozza föl: „*Tűzet-rakni*: excitare focum, foculum; das feuer machen.”

Már ha a *tűzet tenni* kifejezésben a *tenni* ige csakugyan azt jelentené, hogy: *ponere*, s ha csakugyan ősmagyar mitológiai használata volna, úgy alig képzelhető, hogy Páriz-Pápaiék említés nélkül hagyták volna. De elképzelhető úgy, hogyha ezt a kifejezést nem az ősmagyar, hanem az idegen eredetű csemeték közé soroljuk.

STÉUER JÁNOS.

Mondúr. A Nyelvőr XV. kötetének 551. lapján Körösi Sándor a magy. *mondúr* szót az olasz *montura*-ból származtatja, a mely szó neolog képzés a *mondare* 'tisztogat, megújít' ige alapján.

Az ellen nincs semmi kifogásom, hogy a szó olasz eredetű; csak az lehet még kérdés tárgya, hogy milyen úton került hozzánk. En t. i. azt hiszem, hogy a magyarság e szót nem kapta egyenesen az olaszoktól, hanem valószínűleg német révén jutott hozzá. Tudvalevő, hogy a szó a német nyelvben is megvan *montur* alakban, s ez alakilag sokkal jobban megfelel a magy. *mondúr*-nak, mint az olasz *montura*; sőt nézetem szerint az olasz *montura*-ból a magyarban nem is lett volna *mondúr*, hanem *montúra*. Ellenben a ném. *montur* (népies ejtéssel: *mondur*) hű mása a magyar szónak.

STEUER JÁNOS.

Döröcköl. A kép, melyet e szóról a 'Nyelvtörténeti szótár' adataiból magunknak összeállíthatunk, eléggé eleven s van rajta egy pár beszélő vonás, a melyeket ha kissé figyelmesebben vizsgálunk, elvezethetnek bennünket származásának forrásáig.

Alakja eléggé, mondhatni nagyon is változatos: *deretzel*, *döretzel*, *dörröcköl*, *döröcköl*, *dürötköl*, *dürütköl*. Jelentés tekintetében is három ágazatja vagyon: 1) plagis irrigo, prügeln; 2) tero, reiben; 3) subigo, walken.

E szót mindössze csak öt forrás tartotta fenn számunkra, nevezetesen: Heltai, a 'Történelmi tár', Radvánszky (Magyar családélet), Nyelvőr (Nagybánya jegyzőkönyveiből) és Pápai Páriz.

Különösen három mozzanat az, a mely eredetének kutatásánál irányadóul szolgálhat. Ezek a) fölötté gyér használata; s mindamellett b) alakjának föltűnő változatosága; c) hogy csupán erdélyi íróknál s Erdéllyel határos helyekbeli forrásokban fordul elő; végre d) a mi szintén nem csekély fontosságú, hogy először Heltainál látjuk használva. E jelenségek egymással szövetkezve arra engednek következtetni, hogy *döröcköl* szavunk idegen eredetű, első s legrégibb forrása pedig a *szász* Heltai, hogy példaképét, ha csakugyan idegen származék, a németben kell keresnünk.

A jelentésárnyéklatok közül, a melyeket fölemlítettünk, kiválóan az első (verbero, prügeln) az, a mely nyomra vezethet: 'Rutsagos bűnekben mind addig *döretzel* ki őket méglen el veszti őket (Helt: Háló 10). A házi nép taszit, hagyigál, és nem vesszüel, hanem páltzával *deretzel* (Helt: Mes. 73). Minec vtánna jól meg *deretzel* t c vólna (a szamarat), el vonnác ötet az istálóba (Helt: Mes. 47). Látván ott az ablac alatt a farkast, kiáltani kezdének és

szekerczékkel hagyigálni fogánac és páltzáckal a farkast jól megderetzkölni' (Helt: Mes. 402). Grimm szótárában a *dreschen* szóról ezt találjuk egyebek közt följegyezve: ahd. *dreskan*, mhd. *dreschen*, niederd. *drosken*, in der mark *déürsken*. Főbb jelentései között pedig ezt találjuk följegyezve: 3) *prügeln*, *durchprügeln*, *niederschlagen*, *zermalmen*.

Ez adatok egybevetéséből következik, hogy *döröcköl* az erdélyi szászok nyelvéből, a kik tudvalevőleg az alnémet dialektust beszélik, került át az erdélyi magyarság beszédébe. A magyar alakok közül e szerint legeredetibb *dereszkel* vagy *döröszköl*; a többi pedig ennek változatai.

SZARVAS GÁBOR.

Safarina. A mai irodalomban s az élő beszédben is teljesen ismeretlen szó; szótáraink közül nem csak az újabbak, hanem a régiek szókincse közt is Molnár Alberttől kezdve le egész Pápai-Bodig hiába keressük. Elsőbben a XVI. század dereka körül találkozunk vele, s már a XVII. század második felén túl, úgy látszik kiment a forgalomból; legalább 1640 után egy író se vette tolla hegyére. Jelentését Calepinus szótára világosan megmondja: „*Pellex: safarina; pellicatus: safarinaság*“. Ugyane jelentésben látjuk alkalmazva egynehánynál ama régibb íróink közül, a kik a vallás kérdéseinek vitatásában egymással vitatkoztak. Ezek: *Melius*: „A barátok ezzel vonzac az ű undok baluvaniozassara az ifjakat, hogy szep kurwakat, a safarinakat szabad tartani kurua apacakat“ (Sz. Ján. 68). *Monoszlay*: „Lásd szép tanettasat Lutherne, az atkozot, faitalan, csuklyas baratnac! Ugyanis e latorság hoza ki safarinaiaival, Catha agnővel, az kapaból és az tyszta szerzetből.“ (Apol. 166). *Pázmány*: „Minap it nállunk egy csácsago barát szőkék a lutheristák közzé. Ez a meg-öszült, rút, bűdös dög, mindjárt más ajtaján kezde éjjel kolompozni. Melytül hogy elfognák patronusi, magához hasonló safarinát kötének nyakára.“ (Kal. 397). *Káldi*: „Egy asszonyállat azt kerdette Caesariustól: Mint lenne dolgok pokolban a papok safarináinak?“ (Préd. II. 63). *Keresztúri*: „Állas elő a kalastromból edgy híres lustost, safarinát“ (FelsKer. 380). „Valami tsafarina fellyebvaló-é edgy jeles hozzád illendő apátznál“ (411).

E szó jelentését tekintve erős változáson ment keresztül. A németben ugyanis, a melyből valószínűen a német egyetemeken tanult protestáns írók honosították meg egy időre nyelvünkben, egészen tisztességes értelmű van; legalább a német szótárakban azt a jelentést, melyben idézett régi íróink használták, nem találjuk meg. *Schafferin* ugyanis (a közép-főlnémetben *saffarinne*), mely e magyar szavunknak

eredetije, a németben ugyanazt jelenti mint a magyarban *g a z d a s s z o n y*, *k u l c s á r n é*. [Vö. ném. *schaffer* = magy. *sáfár*: dispensator, cellarius, oeconomus; haus-vogt, hofmeister PPB].

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTENETI ADATOK.

Céhszabályok.

A szíjjgyártó céh irataiból. (1650).

Hogy ha ki czéhet akar váltani: tartozik az maga személye felől való szabadságát meghvilágosítani, ha nem jobbágy-e, ha penigh jobbágy, földes urával igazítsa dolgát.

Tartozik remeket készíteni ilyenképen: egy paripára való szerszámot, jól cserzett veres bőrből készítettett, csimmazin avagy fajlandis posztóval burittatott; egy lántzos fékagyat ugyan olyan posztóval burittatott, és veres bőrből készítettett szügyellőt és farmatringot, zöld szironnyal megprémézve mindeniket; egy fordított hevedert, egy felhányós kötőféket, egy bokor hajtott kengyelszijjat, egy patkó verő tokot, egy hagyma kötő tö tokot, egy megfont szaru kopia tokot; — minthogy penig a remekeket egymástól el nem szagathatni, ezokért városunk birájának tartozzék egy tisztességes fék agyat és egy uti kötőféket készíteni és adni ajándékba.

Ha idegen mesterlegény jönne, a czéhmester a dékány-nyal kerestessen művet neki egy holnapig, az legény mutas-son levelet, ha nem kontár helyen tanult-e; fizetése az legény-nek egy hétre 25 d. és minden két hétben egy veres szablya szíjj; a mely legény penigh egy cántorig lakik az ő uránál, fizetése egy lóra való szerszám az heti bérén kívül.

Az inasnak az ura tartozik adni minden esztendőben két inget s lábra valót, 3 esztendő eltelvén, egy kis nitzer dolmányt, egy aba nadrágot, egy süveget.

Az czéhmester a szolgáló mesterrel az szíjjgyártó mes-tereknek mind művöket, mind bőrkészítéseket meglátogas-sák, meg czirkálják, hogy városunk lakosi jól készült bőrből csinált művel élhessenek.

A kádár céh irataiból. (1619).

Az két választott czéhmesterek hűttel legyenek köteles az czég igazságára és gondviselésére, hogy az egyenetlen s vakmerőképen megátalkodott atyafiaknak megbüntetésében előmehessenek az czéhvel egyetemben.

Az atyamester az idegen legényt tartozzék befogadni s azokkal elsőben az czéh mestert kínálja meg; az legény két hétig próbálja az szállást és a gazda is aképpen, a két hét eltelvén, szegődjék meg vele a gazda s érdem szerint fizessen neki.

A gazda és legény közt való egyetlenségnek hűttel is végére menvén, a czéh mesterek büntessék meg kit-kit érdeme szerint. — Ha penig derekas dolog esnék meg köztük, az ilyen causáknak a város birája és tanács az egyengetője.

A látó mesterek mind háznál és piacon meglátogassák a műveket, és a ki apró műben sásat tézen berbenczéken kívül, egy remektől legyen büntetése két denár, ha megtatarozza is ezen kívül mind óv és uj művekben, ha fogyatkozás találtatik, büntetessék érdeme szerint. A szolgáló mesterek a czéh mester parancsolatjában hiven járjanak el, betegekről való gondviselésben, halottak eltemetésében.

A czéhbe állani akaró ifjú mester csináljon mester remeket a czéh fájából: egy szőlő hordó botot, egy livut, egy szőlős sajtóban való kádat, egy hordót; a két czéh mesternek tartozzék egy-egy zémes kesztyűvel; mester asztallal is.

A gazda az inasnak tartozzék esztendőnként: két inggel, két lábravalóval, szabad saruval; aprod esztendejét kitöltvén: egy kis nitzér dolmánnyal, nadrágval és egy szukmánnyal. Ha penig valamely mester ember megbetegednék és fekünni esvén, szüreti készüllete hejájában kezdene veszni; tartozzék személyenként a czéh egy egy napi mivel megsegíteni.

Ha valaki a lakosok közül maga szükségére venne kádár eszközöket, nem complárságra, avagy másnak való felművelésnek okáért maga háza szükségére, nem pénzre: szabados lészen.

Ha valakit bor kötni hivnak a kádárok közül, minden maga mentsége nélkül — akár ki kötте legyen szüretkor a hordót — tartozzék elmenni a czéh büntetése alatt.

De pretiis variorum instrumentorum et renovationibus. — Egy hordó kötéstől 70 vedresig kell adni a kádárnak 75 dr.; fenék kerekítéstől és füsütől fizetéssel nem tartozik senki, mert azokat a kötéshez kell számlálni; 70 vedrestől fogván akár mennyivel is legyen feljebb, melynek két végét merőn kell verni, kell adni 33 dr.; apró átalagoknak kötésétől 15, vedres négelig, kell adni 20 dr.; egy abroncs ütéstől 35 vedres négelyekre kell adni 2 dr.; hordóban való elmettczéstől kell adni 6 dr. — Ugy kössenek azonban a kádárok, hogy a bor St. Márton napig az ő szerencséjökre áll. — Egy szőlő hordó bot vagy putton ára: 25 dr., egy livó 28 dr., egy vedres cseber 12 dr., egy szedő cseber 10 dr., egy öreg rücsöly 8 dr.; egy vedres csobolyó 26 dr.; egy

sajtár 5 dr.; egy mosdó 6 dr.; egy öreg cseber vállon hordozó: 25 dr.; egy szedő kád összerakásáért 24 dr.; medencze alá való kád összerakásáért 15 dr.; gyermek feresztő, öreg vannának ára 25 dr.; fönn hordozó fenyő dézsa ára 15 dr.; egy öreg széles és füles csapszéknek ára 18 dr.; egy lábas mosdónak ára 18 dr., egy heveder csinálásnak ára 5 dr.; egy hordó bor fordításának ára 10 dr.

A városban lakó kontár kádárok magok kezekkel szabadon köthetnek az őszi művön, de mást magok mellé ne fogadjanak. — A mely mester ember magát emberi által a czéhbe bekövezteti: a beálló pénzt 4 frtot adja be és keze bocsátassék meg két hónapig, — addig a remeket készítse el, de a jeltábla hozzá ne menjen.

KATONA LAJOS.

Páriz-Pápai székelv szavai.

Hogy Páriz-Pápai szótárában vannak székelv szavak, arra már volt alkalmam figyelmeztetni (Nyr. XVIII. 174). Most csak azokat a székelv szavakat akarom fölsorolni, a melyeket maga Páriz-Pápai is megjelöl szótárában.

ajangok: (sicul.) kételkedem; ambigo, fluctuo; ich bin ungewiss, zweifle.

csenderes hely: (sicul.) bokros hely; fruticetum; das gesträuch, gestrűppe.

eredés: (sicul.) gyulladás; inflammatio; entzündung.

hankó: (régv székelv szó) musica; die musik.

hináros az ég: (sicul.) szakadozott felleggel bévont ég; coelum nubeculis adspersum; wenn der himmel voll zerstreuter wölkchen ist.

holv, holvka: (sicul.) nagy forgács, a minéműt a talpfáról szoktak levagdalni; segmen; zimmerspan.

hozós asszony: (sicul.) viselős; femina gravida; eine schwangere frau.

kalantos: (sicul.) részeg; ebrius; betrunken.

kegyelet: (sicul.) szívárvány; iris, arcus; der regenbogen.

sajin: (sicul.) serény, eleven; alacer, vivax; lebhaft, munter.

sodány ember: (sicul.) fűsvény; avarus; geizhals.

topliczás hely: (sicul.) lapályos, vizes; locus uliginosus; sumpfigter ort.

STEUER JÁNOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

S z é k e l y f ö l d i e k.

Gombába ment, málnába, eperbe ment: gombaszedni, eprészni sat. (Csík m.)

Attól mégis megmutatom: azért mégis megmutatom.

Dögölj le már: feküdj le (gúnyosan).

Mi mindent összezagyvál: össze-vissza beszél.

Ily hidegben bezzeg senkinek se level az orra, mert befagy.

Kicsikkan a láb: kimarjul (Tordán), lába csőkik (a régieknél).

Ne katlanozz: ne járj, ne kutass pl a fazekak körül (Csík m).

Azokat csak elfogta a képség: elképpedtek (Ilyefalva).

KANYARÓ FERENC.

N ó g r á d m e g y e i e k.

Kozmásodik a kása: baj van a kréta körül.

Úgy ismeri, mint a tényérit: nagyon jól ismeri.

Helyrezökkent mint Gyöngyös: a maga helyén van, jól érzi magát.

Még a sütétben is meglátja az őtést: jó szeme van.

Rosszabb a hátramenistő.

Olyan mint a részeg asszony rívása: se nem árt, se nem használ.

ZOLNAI LAJOS.

B a b o n á k.

1. Ha nagy zivar van, bizonyoson belefult valaki a vízbe s mig ki nem fogják, nem szűnik meg.

2. Rebeg a szeme, uj embert lát.

3. Ha valaki két kutya szájából vött ki egy csirkét, a mikor veszekettek rajta, annak a csirkének nagyon jó pecsenyéje lesz.

4. Mikor a gazda nem győzi várni a tehene fojtását, nigy vagy öt eleven csikot erresszen le a torkán, osztán az nap bizonyoson megfojtat.

5. Ha a tyukot nem ugy ültetik, hogy a kötés abba a hónapba essik, hát a csirkék mind eldöglenek.

6. Ha a tyukot ugy ültetik, hogy a kötés rozsvirágzásra esik, a csirkék eldöglenek.

7. Kést nem jó senkinek se ajándékba adni, mert azzal a zember összevész.

8. Ha a jány aszt akarja, hogy az a leginy vegye el, a kit szeret, akkor aggyon a kódnak egy krajcárt, osztán kirjen vissza belőlle egy felet, azon a fél krajcáron vegyen egy varró tűt, abba

a tűbe huzzon egy szálat a maga hajából, és aszt varja oda a leginy ruhájához, de hogy a leginy észre ne vegye, akkor elveszi.

9. Ha valaki, mikor őtt, egy darab kényeret letesz, osztán elfelejti, hogy hová tette, valaki a hozzátartozók közül éheznek.

10. Ha a kotló elhagyja a csirkéket, hát meg kell főzni a zelső tojását, osztán felvágni, úgy oda adni a csirkéknek, osztán együtt járnak.

11. Mikor a menyasszony nagyobb, mint a vőleginy, a vőleginyre aszt mongyák, hogy pokolba lesz kapus.

12. Ha a tehin bornyuja megdöglött, hát a virít oda kell adni a tehinnek, osztán lebocsátta a tejit.

13. Ha tejbe valaki késsel aprította a kényeret, nem lesz gazdag ember.

14. Ha két ember együtt eszik, osztán eccerre eszik meg a zételt, eccerre halnak meg.

15. Mikor a zember új kényeret eszik, hát kanyarinsa a kezit a feje körül, osztán úgy tegye be a falatot a szájába, osztán ha betuggya tenni, akkor eléri jövendőre is a zuj kényeret.

(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Párbeszédek.

Disznaó-torba.

— Komám uram! hán font is vaót ebbe a gyisznaóba?

— Bijong, a kejt mázsának nem sok hijja vaót!

— Jaj, koma, de aócsaó is most mindēnfeilē gyisznaóság: a malac is, a sūdeő is, mem meig a vejn gyisznaó is. Mára is ojjan sok jaó makkosat hajtottak lēfelē. Vaót bennē egy feketē ártány, de szerettem vaóna magamnak. Mēgeirt vagy harminc osztrákot.

— Hát a fēlseő udvarba ki hentēl (lemészárol) majd hōnap. Taláng Jaózsi komám, vat táng a saógor?

— Az igaz, János bácsi, mikor tejr mēg a saógor Szombatbaó?

— Tudom is ejn. Ojjan soká leőgeirēzik ott, hogy má nem is tudom, hogy mi lelhattē. De taláng csak nem lēsz sēmmi baja. Iszēng okos embēr eő, nincs meig Szombatnak az az űdveigye, a mi kitēnne rajta.

— Jaó eizű-e jez a hurka Jánoskám?

— Hát keves ecs cseppet bennē a saó, de azēr így is mēg-ēhetyi a pap is.

— Ęgyēnek embērēk, a mil látnak. Hál istennek, vam most mit ēnnyi.

— Enneink mink, de má nem biraónk.

— Igyonak, hát maj jobbal lecsuszik.

— Igyaónk hát no!

(Gömör m. Otrókocs).

— Ejnye hej, de szem köszti ejr ez a kutya szejl.

— Am má igaz, hogy meg kell szénvegynyi ezej a kis fajej. De emlékszik-e mér rá kigyelmed, mikor a mállóba (kendertörő) vaótaónk a kendért mállatnyi.

— Az igaz, hogy akkor is ojjan szejl vaót, hogy a gubábaó maj kifújta az embért.

— Hát mikor t r o s p o n t alatt vaótaónk Szombatba, jaj de kutya egy ideő vaót akkor is.

— Oszténg nem akar em meffordolnyi. Úgy van ez a szejl meg ez az ideő, mind a tanitaó uraónk egéssége, se nem javol se nem fordol. Nagy Jaózsi kereszt apám uram má azt monta a tanitaó uramraó, hogy táng mes sē ejl. Pegyit má eő csak okos egy embēr. A műtkor is mem monta, hogy elviszi a viz a falu szejnáját. El is vittē. Meg oszteljng má Miskaócon is vaót. Ęccēr meg a tamásfalyi báraó is aszt monta neki, hogy űjjeik le barátom ebba kotlyiba (foteuil). Gyū te fakaó, noszi csak Sári, gyereónk ha lēhet, mer majd elkejseónk.

(Gömör m. Majom.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

N é p m e s é k.

L u d a s M a t y i.

Ęccēr vót ěggy asszoñ, annak vót ěf fia, hanēm ez a fia, biz acs csak ujañ fél eszū forma vót. Avvá nēm tudot sēmmitse dógosztatnyi, pedig má legñszám vót. Em mindig a kuszkóba űt. Mikor a zсібák kikētek, csak azokat szokta őrőzni, azokká vesződőt egisz nyáron átú. A zсібák vótak tizēhatañ, azoknak két anyyuk mēg ěggy aptyuk vót.

Hát mikor má a zсібák anyáiak vótak, hát ěccēr Dőbrőgbe esēt vásár. Aszongya ű a zannyánok :

— Anyám, én ěhajtom a zсібákat dőbrőgi vásárro.

— Há hajtanád, maj ěkēnek azok ithun is.

De a gyerēk főligyehēdēt, hogy ű ěhajtya a vásárro. A zannya sűtött ěp pár tepszi pogácsát a zutra, ha má muszáj neki lēnnyi, hát mēnyyēñ. A három anyát visszaverte, a tizēhatot mēg ěhajtotta.

Oda ír a dőbrőgi vásárro. Oda mēty hozzá a vásárbo a dőbrőgi ur, a város ura, asztá asz kīrdi tűle :

— Hát hogy annád nekēm ezēknek a zсібáknak a párgyát?

— Ennek, aszongya, két márjás a zára, mēg a zapámnok sē adom aláp.

— Ejnye, aszongya, tē huncut akasztófára való, eddik sē szapta mék ki sēnki a portékánok a zárát, de tē sē szabod ám ki! Oda adod-ē ěk kurta forintir?

— Nēm adom, két márjás a záro.

Ot vót két katona.

— Fog'gyátok még, hajcsátok a zсібákot, eszt a zakasztanyi valót pedig késérgyíték a házomhó.

Hajtyák a zсібákot, asztáñ oda kisírik a Ludas Matyit a döbrögi ur házáhó ; jó huszonötöt rávernek. Al lét a zсібáknok a zárak. Aszongya Ludas Matyi :

— No jó vañ, ezér háromszor verém még a döbrögi urat.

Noszē a legínyēknek mongya :

— Fog'gyátok még a huncutot, vág'gyatok rá mék harmicat.

Ujra mēkfog'gyák, lēfektetik a deresre, megíñ harmicat rávernek. Avvá eleresztették, al lét a zсібáknak a zárak. Ęmēnt a Ludas Matyi nagy sivássá, rivássá.

Ęccēr több idők műva eszibe gyut a Ludas Matyinak, hom mék könye keresnyi a döbrögi urat ; de má akkor ű neki még a szine is évátozott, mer má öreg'gyeb vót. Fölötözött ácsruhábo, asztáñ Ęment a döbrögi urnak a városábo. A döbrögi ur ippen akkor csinyátatott ěggy uj kastit, má a fele kíszen vót, asztám mindēñ fájo em mellet ki vót faragva kíszeñ. Ludas Matyi csak oda mēgy a fát mīrecskūnyi, mind ěggy ácsmajsztēr.

A döbrögi ur mēgláttyo, hov valami kűső országi ácsmajsztēr van a zű házáná. Kimēgy a döbrögi ur, asztáñ kīrdi, hok kicsoda līgyēñ ű.

— Ęñ vagyok ěk kűső országi ácsmajsztēr, igēñ hires.

Aszongya neki :

— Jó lēssz ez az ípületfa ěre az ípületre ?

Aszongya az ácsmajsztēr :

— A zípület igēñ szíp, pompás, hanēm kár vóna ijen dib-dáb fával beraknyi, mive en nēm ěre való.

Gondúkodik a döbrögi ur, hogy hát mi csinájon ű. Aszongya a zácsmajsztērnek :

— Van nekēm erdēm, a huñ szébnē szép fák vannak ; ha en nēm rá való, hát vágatok szébbet.

Mīngyá parancsútatot szász fejszīs embērt a zerdőbe ; a döbrögi ur pedik hintóra űl a zácsmajsztērrē. Mēnnen ki a zērdőre. A szász fejszīs embēr má ot várgyo a zerdő sarkáná. Lēszál a zácsmajsztēr a hintorú mēg a döbrögi ur. Bemēnnen a zerdőbe, keresi a zácsmajsztēr a fát, hom mēllik vóna ákámatos a zípületre. Kīgyelūgeti annyira, hon neki álittyák a szász fejszīs embērt, hov vág'gyák lē a fákot.

Hanēm egyget nēm talá a zácsmajsztēr sehuñ csē. A döbrögi urrá lēmēgy ěv vőgybe, hát talát ěf fát, asztám mēgmīri a fát a zácsmajsztēr.

— Mīrgye mék csak a zur eszt a fát, alikha jó nēm lēssz.

Mēgmīri, asztám mikor átkamcsúja a fát, összekötötte a kezit ězs zsinōggē, a száját mēg betōmte, hogy a kiáltásō nē messzi hajjik. Lēvágott ěb botot, asztáñ mind adzig hegedűt rajta, a mīg ű neki kedve tartotta, asztáñ a zsebgyibű a ludak árát, a mī benne vót, ěvitte. Azongya nekīje :

— Nēm vagyok ěn ács, hanēm ěñ vagyok a Ludas Matyi, a

kinek érabúta a luggyait, a ludak árát még nem hoty kifüzetted vóna, hanem ikáb megveretté írte. Hát má éccēr megvertelek, de mék kéccēr égyüök, megverlek.

Evvé ot hatta a zács' a döbrögi urat. A szász fejszís lévőakta a kigyelűt fát, asztá várták a döbrögi urat a zácsmajsztèrrá vissza. Elunta várnai a szász fejszís embēr; hát eláták a zerdőbe, mim mikor a vadász nyulat hajt, asztáñ kerestik az erdőt; annyira hom mēktaláták a döbrögi urat, de a zácsmajsztēr sēhun csē vót. Oda mēnnek a döbrögi urhó, hanem jobban van a más világom, mind ezēn a világoñ, ugy agyoñ vañ verve, de annyira mégis szónyi tudot, hogy aszonta:

— Nēm ács vót az a huncvut, hanem a Ludas Matyi, a kinek a luggyait én éccēr évettem; hanem aszonta, hom mék kéccēr gyün ē megvernyi.

Évittik a döbrögi urat haza nagy verētten, hanem alikhogy még nēm hād bele. Ittet (itten) levelet küdöznek mindēnfelē a doktoroknak, hanem sēmni doktor nēm meri főválúnyi. Ép pár hét múva eszibe gyut a Ludas Matyinak, hogy ē köllene mēnni még'gyógyittanyi a döbrögi urat. Földtőzöd doktornak, émēgy abba a vározsba. Bemēgy a traktér házbo, ott ē kicsikét mulat, mind ēk kűső országi doktor. Asz kīrdi a traktérostú:

— Mi ujság van ebbe a vározsba?

Aszongya a traktéros:

— Nēm égyéb, hanem a döbrögi ur rīmisztő nagy beteg. A mi doktor aszt fő merni vādúnyi még'gyógyittanyi, ar rīmisztő naty fūzetűt kapna.

— Éñ fő mernīm válúnyi, meg is tunnám gyógyittanyi.

Miñgyá üzentek fő a döbrögi ur házáhó hov van itt ēk kűső országi doktor. Mēntek érte mingyá hintón, asztá évittik a döbrögi ur házáhol. Oda mēgy a doktor a házáhó, ot vīgig tapogattya, nézēgeti, csóvágottya a fejit. Rá níz a döbrögi ur, asztá aszongya neki nagy lassu hañgon:

— Ugy ē nēm bizik hozzám, hom még'gyógyulok.

— Talá ha lēhet, maj még'gyógyú.

Akkor ē kicsint mēgōrűt a döbrögi ur. A Ludas Matyi mingyá tüzet rakat a szakácsnévā fōrdōnek vizet melegittenyi, asztá mindēn cselédēt ēküdütt a zerdőre füekér, gyökerekér, a mivē maj fōrdōt csinyánok. A házná nēm maratt sēnki egyéb mind a döbrögi ur még a Ludas Matyi. Mikor innem mind étakarottak, akkor elővett ēj jó tűskézs botot, asztá aszt a beteg embērt előfokta avvā a bottá, asztá igy addig verte, a mig csak mozognyi tudott. Akkor aszongya:

— Nēm vagyok én doktor, hanem a Ludas Matyi.

A mics csak píszt talát a sublódba, ómáriomba aszt évitte a ludak árábo, asztá aszongya:

— Má kéccēr it vótam, de még éccēr égyüvök.

Avvā a döbrögi ur mék héccērte beteg'gyeb lētt. Haza gyünnek a cselidēk a füekkē, gyökerekkē, asztá csak kinyōgi a döbrögi ur:

— Nēm vót ad doktor, hanem a Ludas Matyi vót.

No, mentek oda doktorok többeken, a többék közül egy mégis akatt, a ki még'gyógyította. Asztá ü mindig strázsátatta magát a katonájivá, hogy ü hozzá nē firhessēn a Ludas Matyi. Ęccēr má el is felejtkezēt a döbrögi ur a Ludas Matyirú.

Ęccēr vásár esēt mēgin abba a vározsbá, hát a Ludas Matyinak eszibe gyutot, hogy ē kōne mēnni abba a vározsbá aszt a döbrögi urat mēkkesnyi. Mind ēl lókereskēdō vēt magánok lovat, avvá emēgy a vásárro. Hát ü is árúja a lovát a vásároñ. Hāgatkozik, nízgelōdik a vásárbo, hát hall ü beszīdēt, hok kinek mijeñ lova vañ. A zū lovát má elatta. Hát hajja, hogy ēggyik mondgya, hogy ü neki mijeñ futós lova vañ. Aszongya annak a zembērnek, hogy ü a lovat mēgvēszi tüle jó árāñ, ha mēkteszi aszt, a mit ü mond. Aszongya a zembēr :

— Mēktēsēm.

— No hát, aszongya, majd a döbrögi ur kimēgy a város vīgirú hintóba, asztá kiácsa ē magát, hogy ü a Ludas Matyi ; hanēm asztá fussom, mer külōmben elōttyák a gyērtyáját.

Itten a zembēr aszonta, hom mēkteszi. Ki is mēntek két órakor a város vīgire. A döbrögi mēgy má jó távúságro a vározsbú. A zembēr mēg lótávúságro mellette ēkiáttyo, hogy ü a Ludas Matyi.

Hamar a döbrögi ur aszongya :

— Fok ki kocsis a lovadat, ha ēfogot, két arant kapsz.

A katona mēg a másik lovom mēnt utāno ; a döbrögi ur mēg maga maratt a hintón. A Ludas Matyi mēg ippen akkor oda irt a hintóhó, asztāñ aszongya nekījje :

— Nēm av vót ám a Ludas Matyi, hanēm ēñ vagyok a'.

Asztāñ adzig verte, a mig magának teccēt. Asztāñ a mi a zsebgýibe vót, a ludak árabo aszt ēvitte, asztāñ aszonta neki, hom má többet nem gyűvök ē mēgvernyi. — Ludas Matyi mēg most is i, ha mēg nēm hát.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Találós mesék.

Sáson megyen, nem suhog,
Vizen megyen, nem habog. — Holdvilág.

Fél lábon áll, fűtőrés,
Ezer juhot megőriz. — Má k.

Van nekem egy jányom, mindennap két ódalrul megpūfölik. — Szita.

A két szőröst tedd össze,
A gojóját hadd közte. — Szem.

Deregnyőbe fát vāgnak, Vajánba hullik a forgácsa. — Mikor harangoznak.

Felhanyatt fektetik, nyers hussal döfölik. — A z a s z s z o n y
d a g a s z t j a k é t k é z z e l a t e k e n ő b e n l é v ő t é s z t á t.

Ne nézz rám, hanem mássz rám,
Vedd le, a mit hordok, lám!
Nekem könnyebb, neked jobb,
Ha már a tized vagyok. — Szilvafa, mely-
nek könnyebb, ha leveszik a szilvát; a ki pedig
megeszi, annak jobb.
(Zemplém m. Deregydő.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Gyermekjátékok.

A k ó t y a j á t é k.

A Nyelvtörténeti Szótár egyik szerkesztője, Simonyi Zsigmond, az akadémiának egy osztályülésén jelentést tett a készülő Szótárról. E jelentésben többek között megemlékezik a *kótyavetye* szóról is, melyről a munka folyamán bebizonyult, hogy eredeti magyar szó és hogy „e szó azonos lehet a székely *kótya* szóval, mely Kriza szerint: egy hosszú fácska, melyet a játszó legénkék négyesben szoktak ütni botokkal. A játékot *kótyázás*-nak nevezik. Azonfölül laptá jelentéssel is van egy *kotyka* szó a székelységben (A Magy. Tud. Akad. Értesítője 1884. 2. szám). Csak az volna a kérdés — mondja megelőzőleg — miféle tárgy volt az a *kótya*, melyet úgy látszik a régi árveréseknél vetettek, talán annak a jeléül, hogy az eladás megtörtént.”

Ezt megelőzőleg a Nyelvőrben is előfordul egypárszor a *kótya* szó; de az első közlemény (III. 472. l.) egészen lényegtelen. Sokkal fontosabb a második, melyet T. Nagy Imre közöl Csik megyéből a VII. kötet 331. lapján: „*kótya* = árverezés; *kótyavetyélni* = elárverezni. *Kótyázás*: egy labda vagy csürökjátnak is a neve” sat.

Udvarhely megyében, a Nyikó vidékén olyan jelentése is van a *kótyavetye* szónak, melyet eddig egy közleményből sem olvastam. Ott ugyanis, ha valaki *élkótyavetyélti* birtokát, azt értik rajta, hogy elvesztegeti. Azaz, ha ő maga adja is el, ha dobzó mellett veszi is meg valaki, nagyon csekély árt kap érte. Hogy azonban milyen formálítások között történhetett az árverezés hajdan; hogy vetettek-e *kótyát* jeléül az eladás megtörténtének, nem tudom. De hogy a *kótyajáték* és a *kótyavetye* szó között összefüggés van, az nagyon valószínű. S e valószínűségnél fogva talán célszerű lesz, ha pontosan leírom a kótyajátékot.

Kriza a „Vadrózsák” szótárában azt mondja, hogy „a *kótya* egy hosszú fa”. Háromszék megyében lehet; de a Nyikó vidéken nem hosszabb 8—10 cm-nél, kerülete 12—18 cm. Gömbölyű, jó erős fából csinálják, hogy az erősebb ütést is elbírja.

Kótyázni lehet négyesben, hatosban és nyolcasban. Én a nyolcast fogom leírni. A játékosok választás útján két csoportra oszlanak. Ezután elvesznek egy botot, melynek a vastagabb végét egyik játékos megmarkolja a jobb kezével. Most a másik csoportból valamelyik fogja meg a botot, közletlen az ellenfele keze fölött. Ezt a többiek, de mindig változtatva, követik. Mikor mind a nyolcan fogják a botot, a legelső teszi megint legfőlül a kezét és így addig folytatják, mígnem a bot végére jutnak. A kinek a keze legfőlül van, ha annyira megtudja a bot végét fogni, hogy annálfogva a fején keresztül dobhatja, az ő csoportjabeliek lesznek először ütők.

Most csinálnak a földre négy lyukat, hosszúságban 15—20, szélességben 5—6 lépésnyi távolságra egymástól. A négy ütő egy-egy bottal a kezében elfoglalja a négy lyukat, illetőleg rááll a lyukra. A más négy közül kettő — kétfelől — közletlenül az ütők háta mögé áll, de úgy, hogy azok botjaikkal ne üssék meg. A más kettő pedig távolabb foglal helyet, hogy a messzebbre elűtött kótyát annál hamarabb visszadobhassa a kótyavetőnek.

Most már kezdetét veszi a játék.

Az egyik dobó a vele ellenkező oldalon álló két ütő közt eldobja a kótyát, de úgy, hogy azok elűthessék — ha megtalálják — esetleg az ott álló társa kifoghassa. Ha a kótyát valamelyiknek a botja hallhatólag érte: az egymással — hosszúságban — szemben álló ütőknek botjaikat össze kell ütni. Ha ilyenkor a kótya a dobó kezében van, akkor először csak az egyik megy botját összeütni, a másik igyekezik a dobott kótyát elűtni. Ha ez sikerül, neki kétszer, a másiknak még egyszer össze kell ütni botját társáéval. Ha azonban nem találja el az ütést és a künnálló beleteszi a hozzá dobott kótyát valamelyik lyukba: helyet cserélnek, a dobókból ütők, az ütőkből dobók lesznek. Ez történik akkor is, ha az elűtött vagy megütött kótyát a künnálló valamelyike kezével a levegőben elfogja. Laptával is így játszdják!

Még a teljesség szempontjából megemlítem, hogy négyesben is, hatosban is így játszdják, csak hogy négyesben kettő van benn, kettő künn, hatosban négy benn, kettő künn, és csak az a kettő megy ki, kinek a lyukjába a kótyát beleteszik.

Nem tudom Magyarországon gyakorolják-e e játékot, de ha nem, megérdemelné a gyakorlatba vételt. Sok sportnál testedzőbb. Erdélyben tudtomra az egész magyar lakosság között, ilyen vagy olyan név alatt, el van terjedve. Gyakorolják gyermekek, legények s még fiatalabb nők emberek is.

PAP SÁNDOR.

K ö r ö s d i.

(Körben állnak; egyik bekötött szemmel, botosan a középen áll. Mindnyájan elkezdik:)

Szédem, szédem rúzsáját,
Kötöm bokkrétáját,
A fejire kötözöm
Rúzs koszorúját,
Kopp, kopp, kopp.

(A középén álló odamegy valamelyikhez, a kinek arra azt kell mondani hogy: „hum, hum!” Ha ráismer a hangjáról az illetőre, akkor annak kell beleállnia a körbe; ha nem, akkor a többiek gunyosan éneklik:)

Erdeő hátán gilice,
Mongyál hangot kicsike,
Mon még nekém nevedet
És hogy hínak tégedet.
(Rábaköz).

POLLÁK MIKSA.

T á n c s z ó k.

Dinom dánom nadrágom,
A komámnak testálom.

Virágzik a cibere
Hajnallik a zsendice,
Repül a tőtött csirke,
Utána a derelye.
Felőtözött a laska,
Paszamántos nadrágba,
Utána a puliszka
Magos sarku csizmába.
(Szatmár vidéke).

MUHI ZSIGMOND.

Lakodalmi köszöntők.

A m ě n y a s s z o n y b u c s u z t a t ó j a.

Ájjon még most tehát beszídnék zingíse,
Mer' bucsuzásomnak mast líszen kezdíse,
Légyünk csöndességbe, míg líszen vígzíse,
Hajja még mindénki, hogy nem líszen mese.

Dicsősség először a nagy magasságbo,
Istennek a fnylő s örök boldogságbo,
Ki rendőlt (rendűt) énnékem egy igaz hű társot,
Kivé mégnyergyem az örök boldogságot.

A mi menyasszonyunk ű idős aptyátú
Kivány éebucsuznyi és idős annyátú
És hasonlóképpen attyafijajitú,
Ösmerőssejitű s jóakarójitú.

De mivée magábo nincsen annyi erő,
 Hogy émondásáro lígyen ölögendő,
 Mer' sok sirásitú nēm lehet pihenő,
 Mellér két szémejit gyakran türűnyi kő.

Azér megszóllított engēmet, így szóllván,
 Hogy bucsuztatását magamra vádúnám,
 Bucsuztassam űtet mindēn előtt nyilván,
 Azér' bucsuzását kezdēm ijjen formán.

Szeréemes jó apám, kitű ol jót vőttem,
 Hogy asszonyi korra eddig nevéttettem
 És kicsiny koromba csókkó illettettem,
 Ennyi gondvisellist nēm is érdēmlēttem.

Köszönyöm ezērszēr eszt a kēgyességēt,
 E hozzám mutatott apai hűségēt,
 Engeggyēn az isten ezír' békességēt,
 Testi lölki áldást, örök üdvösségēt.

Szülöm ídes anyám, a kinek vírībű
 Vőttem illetēmet és gyüttem mihíbű,
 Gyöngén nevéttettem nagy szeretetébű,
 Az ur isten álgyon még ezér' mēnnyégbű.

Ha én bátor szivvée aszt cselekēdhetnīm,
 Hogy e jó szülömnek én visszafüzetnīm,
 Ha gyöngē erőmet erre kitēhetnīm,
 Hálo adásomat bizony ēekövetnīm.

Azér' bocsánottó én hozzám lēgyenek,
 A miben vīttemtēm kírēm engeggyenek.
 Ez illetbe áldást istentű vēgyenek,
 Vígtime mēnnyégbe minnyájon lēgyenek.

Kedves tesvírgyeim atyafiságtokat
 Köszönyöm testvéri nyájoskodástokat,
 Ó szent isten áld még ezēn magzatokat,
 Parancsujj nēkik is hűségēs párokat.

Külgy áldást bűsīggel, nős korba szent áldást,
 Ezután adandó házokra külgy áldást,
 Vígře ha ēealszik életük fáklájo,
 Lígyēn a mēnnyország mindenik hazájo.

Jó leány barátim má hozzátok tírők
 És ha tett hibámrú engédéemet kírők,
 Azomba köszönyöm barátkozásokat,
 Nékték is kíványok ijjen áldásokat.

Ha réátok nizek, szintíg megújjolok,
 De minthogy az írjem házáho indullok,
 Mingyarást — hun hóttig lészén maradásom ---
 Mint ű fujja — tudom — ugy lesz táncullásom.

Az ur, ki szereti a szent szüzességét,
 Nē bocsásson rátok szērēncsítlenségét,
 Vígře ha a halánok kezibe gyuttok,
 Akkor az ég ura nyisson nékték kaput.

Kedves idēs ósó és főső szomszédım,
 Kērēszt apám, anyám, sok jó akarójim,
 Álgyo mēg az isten szivembű kíványom,
 Vigye fő lölköket ű szent országában.

A v e n d í g ē t l ē ű t e t i.

Urajim! az asztó mēg vagyon terítve,
 Kēs tányēr vēllávó kalánnyó kízítve,
 Gyűnnek az ítek is most mingyá sorgyábo,
 Ez a sok legínysig nēm áll itt híjábo.

Nēhogy az asztalon az ítee mēghűjjön,
 Főmelegíttise dologba kerűjjön,
 Tessík urajimnak hēere telepēnni,
 Ugy is a muzsika mēg kezd melegennyi.

Lígyēn azoknak is tēhát engēdelēm,
 Muzsikállás vígett ēkkis pihenísēk,
 Ezēn kis asztóho lejűtettem űket,
 Hogy szíp nôtájikkó vidiccsen bennűnket.

Nēhogy bajja lēgyēn e szíp szūzecskíknek,
 Táncho kimelegűtt sok iftyu legínynek,
 Ēn mindēnt mi túlem tellik ēkővetēk,
 Jó ápētítussó ēgyík hát kigyelmēk.

(Veszprém m. Pápa.)

NÉMETH GYULA

Tájszók.

Baranyamegyeiek.

r á m á s f ü r é s z : kézi fű-
 rész.
 r e j t ő z i k e l ő t t e m : rémlík
 előttem.
 r e k e s z l. l é s z a.
 r é k l i : női könnyű ujjas.
 r é m ű : igen sok, rémítő sok.
 „Rémű sok ember vót ott”.
 r e p i s z t : repeszt.
 r e s t a : rosta.
 r é s z e g e k ú t j a : tejút.
 r é v : sír. „De mit rév ké?”
 r i b a : kis liba.
 r o m z s a : morzsa; r o m z s á l :
 morzsál.
 r o m z s o l : morzsol.
 r o n g y o s b u g y o g ó : forgács
 fánk.
 r ő p ő s v e r é b : a melyik kezd
 repülni.
 r ő v i c k e : rövid.
 r u g d á l : rugdos.
 r u h a f a l a : a ruha külső
 színe.
 r u h a t e s t y e : a ruha dereka.
 r u z s a : rózsa.
 s a k v á z i : eszelős.
 s a j á t a : saláta.
 s a p a k s z i k : aggódik, saj-
 nálkodik.
 s á r j á n k a : sármány.
 s a r k o t ű t : talpra esik.
 s a t y a k : süveg, sipka külö-
 nösen birkabőrből.
 s e c k a : szecska.
 s e g g e n ű l ő b a b : bokor,
 gyalogbab.
 s e m f ű - s e m f a : lyceum bar-
 barum.
 s e r e g e : seregély.
 s e r e m o n t a : száraz szőlő-
 vessző.
 s é t á l ó : órainga.
 s i e t ő s : sürgetős.

s i g é r : sügér tárgy esete :
 sigeret.
 s í k j a a f á n a k : törzse, dereka.
 s í r á j ó k : sírásó.
 s i s k a f ű l ű : lelógó, kajlafülű.
 s l ó g : vágás, erdőrés.
 s ó d e r : a disznó sonkájából a
 lapockatő.
 s o r ó : tarló.
 s ő r é n y , c s ő r é n y : lécajtó.
 s p a r h e l : takarékkonyha.
 s u h é : halászó eszköz.
 s u j : sulyom.
 s ű r g e t ő s : a levélre írják.
 s u s k á l ó d i k : keresgél, masza-
 tol.
 s u s n y a : fűteni való rőzse.
 s u t t y o g ó s : hajlós, suhogó.
 s ű v e g v á r ó : gerenda pártázó,
 mely a fekvő gerendák végeire
 van illesztve.
 s v á r t l i : disznósajt.
 s z a c s k ó : szárcsa.
 s z a h á n : tepsí.
 s z á j z ó : a hordó dugója.
 s z á k : négyszögletű abroncsra
 feszített kézi háló.
 s z a k á c s : szakácsné
 s z a k á c s k a l á n : főzőkanál.
 s z a k a d á s : a töltésszakadás
 helyén a tő.
 s z a k a d á s e s s ő n r á (átok).
 S z a r a j o v a : Szerajevo.
 s z a r v a : szarv.
 s z é d ő l g ő : vándorló, csa-
 vargó.
 s z e g e z é s : nyilalás. „Szúr a
 szégezés.”
 s z e l e s : be van rúgva.
 s z e l e v é n y : a barázda teteje.
 s z e n t g y ő r g y v i r á g : con-
 vallaria majalis.
 s z e r : szerszám; alkotórész.
 „Sok szērrel van ez a masina.”

szesszel jár: ürügy alatt
 elmegy valahova. „Avval a
 szesszel mēntem é.”
 szigény: szigony.
 szilvány: kopolyú.
 szittyó: káka.
 szívarít: szárít (halat).
 szívópapíros: itatós papíros.
 szokásmondás: közmon-
 dás.
 szompör: kénkö.
 szölid: szelid.
 szölke: szőke.
 szöm: szem.
 szömöcskél: szemenként
 eszik.
 szöntös: kegyes, istenes.
 szufla: lélekzet. „Kiszorítom
 belüled a szuflát.” (Megfojtlak).
 szulák: folyóka.

szulánk: fulánk.
 szurkafa: ültető karó.
 szurok: szén, korom.
 szűv: sző.
 szűvőfa: szűvőszék.
 tanogat: tanítgat.
 tanúság: tudomány, „Nagy
 tanúsága van a tisztelendő úr-
 nak.”
 teknyő: teknő.
 tekenyősbéka: kagyló.
 tük: tyúk.
 tisztára: egészen. „Tisztára
 mēgētte.”
 tisztázza a poharat:
 fenékgig üríti.
 törő: tarló.
 tropa: semmi, fuccs. „Tropa
 lett kē ugyē?”
 tutúl: vonít. „Tutúl a kutya.”

(Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Zentaiak.

a bronyica: vízhordó rud.
 azőte: azóta; mőte: mióta.
 csajka: lélekvesztő.
 csomasz: széles orru csónak;
 sohasem vájt, hanem deszkából
 összeállított.
 sirin: a szekérnek vesszőből
 font oldalai.
 csűcs: a párna sarka.
 az én emberem: férjem.
 engedelmeskedjék egy
 kicsit: térjen ki az útból.
 fityóka: egy korty.
 galambfészek: dúc.
 gyökér: petrezselyem.
 jegybe való: mit a legény
 ad a leánynak.
 jus: üsző v. föld, mit az új
 asszony magával visz.
 kasza fén: kő, kasza fenésére.
 kurta kece: hosszában ki-
 terjedő háló (hosszúkece).
 kűrity: kis háló.

le vess: testhez álló női felöltő,
 ha házi szövetből van.
 megfogazni: fogasboroná-
 val a földet.
 megsimázni: vesszőboroná-
 val a földet, ha már megvan
 fogazva.
 néhakor: némelykor.
 pöndöl háló: vetőháló.
 rappancsos a jég, mint az
 út göröngyös.
 sarampó: fakerítés.
 szapoj: fából készített, szög-
 letes, egy végén nyílt, kalán-
 alakú ivó eszköz.
 száрма: töltött káposzta.
 szürkankó: testhez álló,
 szürposztóból való kabát.
 Teca: Terka; Veca: Vero-
 nika.
 telekezett föld: megtrá-
 gyázott.
 teszi-veszi: rudas háló.

t é v ő : agyagkemence szája elé
való földő.

t o k m á n y : mibe a kaszafent
teszik.

t ü s ö k b o r o n a : vesszőből font.
v á l e c p í p a : makrapipa.

v i z i t l i : bolti szövetből ké-
szült nyári felöltő.

FÜLÖP ADORJÁN.

Bar s m e g y e i e k.

b e s t e : kutya.

b i r a c s : költés; mikor a rozstot
kicsirázva mozsárba összetörlik,
beléje lisztet kevernek s azután
megsütik.

b o d a g : prósza, kukorica-
lisztből készült lepény.

b u r c á k : a szüret utáni új bor.

c i c e r : bab, cicer leves : bab
leves; más fajai : b a g ó c a ,
c i g á n y b a b , f ő l f u t ó
b a b , g y a l o g b a b , l ó
b a b , t ű z b a b , s z t o c h -
r á s z a : százszor szép.

c s i v o g á s : csiripelés.

f o r s n y i : vastag deszka.

g a n c a , S o m o g y b a n g á n i c a :
kanállal szaggatott kukorica-
csusza.

g ő r h ő n y , g ő r h e H e v e s b e n .

g ő l ő d d é n y E s z t e r g o m b a n .

g y á v a : hitvány, külső alakra
vonatkoztatva.

h e r k á n y : sovány.

j a n k l i : kabát.

k á r e : kétkerekű taliga.

k a l f a s z : öblös hordóeszköz.

l o p t o s : tolvajló, szurkos kezű,
enyves kezű.

l o p é r , l o p é r b o r : rossz
bor, megromlott bor.

m r a u c s o g n i : nyávogni.

p i t l i : faedény, melyből a lova-
kat itatják, v. mellyel a molnár
a vámot kiveszi az őrlendő
gabnából; pitlire őrlőni:
finomra őrlőni.

ő r d ő g k e r e k e : bicycli.

r o c s k a : boros edény, sajtár.

s u n y i : alattomos.

s ó g o r n o t t : sógornál. (-nott,
-nyi ragok Csifár vidékén).

s z o l g á l a h o l d : világít. 'Jól
szolgál a hold, szinte olvasni
lehet mellette.'

s u t y u : bor prés.

t a n i t ó n y i : tanítóhoz.

t ő l e m : 'Két évvel idősebb
tőlem.'

v ó n i c s a k v o l t a m : ott
voltam, de nem csináltam sem-
mit.

z a v a c á l : útba áll.

SZALAY GYULA.

G ú n y n e v e k.

Bábríki Jancsi. Bakra Pista. Barna Palya. Bőr Tërka. Csont
Jakab. Drumné (egy öreg asszony; egész családját Drum-nak hívják).
Harsli (igazi neve Hirsch). Hosszú Laci. Kuckó bácsi. Liba Palya.
Mézes Pista. Pípas Mári. Pipi Jóska. Púpos Misa (nevét onnan kapta,
hogy az apja púpos volt). Római köcsög. Sánta Pista. Süket Jancsi.
Süket Pista. Süket zsidó. Tagyëla Julcsa. Tarka Pista (tarka tehe-
néről nevezték el). Uri szava (egy zsidó, kinek szavajárása: 'Uri
szavamra mondom'). Vak Pista. Zöld nád Éva.

(Tápió-Szele.)

VICZIÁN ISTVÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszaky-
ucca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

A MAGYAR NYELV ROMÁN ELEMEIHEZ.

Már régebb idő óta szándékozom főkép Edelspacher (Rumun elemek a magyar nyelvben' NyKözl. XII.) és Körösi (Olasz kölcsönszók' Nyr. XIII. XIV. XV. XVI) gyűjteményeit véve alapul a magyar nyelv román kölcsönszavairól bíráló áttekintést nyújtani, de mindeddig e szándékomat nem valósíthattam meg. * Meglehet azonban, hogy az ilyen halogatás csak javára válik a dolognak; addig pedig tán ajánlatos lesz, a már összehordott anyaghoz néhány pótlékkal járulni.

Csak arra kérem a szives olvasót, hogy azt, a mit az alábbiakban nyujtok, oly értelemben vegye, a minőben vétetni óhajtom, t. i. inkább csak egybevetések mint leszármaztatások gyanánt. Nem csak valószínű, hanem pusztán lehetséges esetekre is kívántam utalni, és sok helyütt töredékes megjegyzésekkel is be kellett érnem. Ez az etimologiai kutatásnak már természetével jár, mint a melynek fogas kérdései annyi mindenféle apróság ismeretét követelik, hogy egyes ember egymagában majdnem sohase adhatja e kérdéseknek oly megoldását, a mely teljesen kielégítőnek és befejezettnek volna mondható; a miért is e téren még a legyszerényebb járulék sem vetendő meg, ha a módszeres eljárás sarkalatos tételeivel nincs ellenmondásban. Kiválóképen állítható ez a kölcsönszavak vizsgálatáról, a hol nem ritkán több, sőt jóval több mint két oly nyelvterület jó kérdésbe,

* Ezen dolgozatokat, valamint Hunfalvy 'Magyar szók a rumun nyelvben' (NyKözl. XIV. 438—453) és Alexics 'Magyar elemek az oláh nyelvben' (Külön-lenyomat a Nyr. XVI. és XVII. kötetéből) című iratait, továbbá Budenz 'Összehasonlító szótárát' és Diez szótárát (3. kiadás) csak a szerzők nevén fogom idézni.

SCH. H.

a melyeken egy és ugyanazon nyelvtudós alig lehet egyaránt otthonos. Ámde ha valamely szót egy másikkal egybevetek, azért még nem következés, hogy ez pusztán szubjektív tekintetből s lehet hogy objektív alapon is történik. Vagy jobban mondva meglehet, hogy egy szót több mással állítok egybe nem csupán származásának többféle lehetőségére való tekintettel, hanem figyelembe véve azt a lehetőséget is, hogy valóban több különböző szóból származik egyszerre s keveredés szülötte. Némely esetben legalább az utóbbi csakugyan bebizonyítható; ott pedig, a hol a fonalak menetét már egyáltalán nem követhetjük egész biztosan, ott vajmi bajos lesz meghatározni, vajjon még önálló, avagy már összefonódott szálakkal van-e dolgunk. A szavak ilyen keveredésének minden fokára és fajára elég példa akad; s mentül mélyebbre szállunk a nyelv életének vizsgálatában, annál jelentékenyebbnek fogjuk látni e nyelvfejlődési tünemény szerepét. (Vö. Zeitsch. für. rom. Philol. XI. 510.)

Ha az ,olasz' és ,rumun' szavak helyett a tágabb értelmű ,román' szót használom, ezzel csak azt akarom értetni, hogy azon román elemeket, a melyek a magyar nyelvbe szélesebb körű s részben bensőbb érintkezés útján jutottak, mindenekelőtt egyetemlegesen lesz tanácsos tekintetbe venni, minthogy az egyes nyelv, a melyből ezen elemek egyenesen származnak, nem is jelölhető meg mindig és mindjárt kellő biztossággal. Nem is csupán az olasz és rumun közti alternativa jó itt szóba, mint talán első pillanatra gondolhatnók, hanem jó eleve figyelnünk kell arra is, hogy azon román tájszólások, a melyek délnyugat felől a magyarsághoz a legrégibb idők óta legközelebb estek, nem számítandók az olasz nyelvhez, legkevesébbé pedig annak velencési nyelvjárásához. Még mai napság is jókora területen honos a friauli nyelv, a mely a latin csoporthoz tartozik s Triesztre s módosult színezettel tovább egész Isztrián át kiterjedt; hozzá csatlakozott, igaz ugyan, hogy már a magyarok bejövetele előtti időkben is szláv beözlésektől szigetekre tépve, az Adria keleti partja hosszában, egész Albánia határáig egy más román tájszólás, a mely megint sajátos vonásokat mutat és némi tekintetben a rumun nyelvhez közelít vala. (L. Slawo-deutsches und Slawo-italienisches című munkám 29. s köv. lapjain.) Ennek kiválóan érdekes maradványa a vegliai nyelv,

a melyről most már kimerítőbb közlemények birtokában vagyunk. (A. Ive „L'antico dialetto di Veglia“, I. Ascoli „Archivio glottologico italiano“ című folyóirata IX. kötete 115—187. lapjain.) Ezzel nem tévesztendő össze az északi- és déli-rumun nyelvtől meglehetősen eltérő nyugati-rumun nyelv, a mely későbbi gyarmatosítások útján lett honossá Isztriában és magán Veglia szigetén is, jöllehet ez utóbbi nem maradt amarra minden hatás nélkül. Egyébiránt korántse jut eszembe az előttünk fekvő kérdés tárgyalásánál a dalmata-latin nyelvet a velenceinél többre becsülni, mint a mely műveltebb és közkeletű nyelv lévén, amannak fölötte már jó korán kiterjedt, s minthogy amannak s a magyar nyelvnek közötté a szomszédsági viszony se volt olyan szoros, a milyen nagyszámú s a nép mélyebb rétegeibe és legtágabb körére terjeszkedő szókölcsonzések megindítására szükséges. Ámde a velencei tájszólással a magyar nyelvre való befolyás tekintetében az Anjouk uralkodása korában a nápolyi nyelvjárás is versenyez. Sőt azzal a lehetőséggel is számot kell vetnünk, hogy a nyugati román nyelvterületről is kerültek át népies kölcsönzés által a magyarba egyes szavak. Magyarországban olasz gyarmatokon kívül (a minők közt a legkésőbbi az 1728-ban betelepített mércyfalvi volt a Bánátban) nyugati román telepítések is voltak. Az új-barcelona = nagybecskereki, a mely 1722-ből való, nem sokkal utóbb kihalt. De századokon át megőrizték nyelvüket az egri egyházmegye wallonjai, kik már 1052-ben (mások szerint csak 1317-ben, de lehet hogy ez már egy második bevándorlás) kerültek ide Lüttichből s még a XVI. században is azt írják róluk: „in hodiernum diem gallicam sonant linguam.“ Igaz, hogy a magyar király befogadásukkor rájuk parancsolta, „ne linguam suam dediscerent aut mutarent“ (Czoernig „Ethnographie der österr. Mon.“ II. 135). Mária Terézia alatt, különösen 1770 óta nagyszámú német és francia család telepedett meg a Bánságban Elsass- és Lothringiából. Némely helység nagy részében francia volt s az ilyekben a francia nyelv egyházi használata egész 1830-ig tartott. L. Hecht „Les Colonies lorraines et alsaciennes en Hongrie“ Nancy, 1879, a mely műből ez adatot merítem, folytatólag (38. l.) a következőket írja: „Dans les colonies lorraines, le français n'est plus compris et parlé que par

quelques vieillards qui l'ont appris de leurs parents, les premiers colons.“ (39. lap): „En 1872, succombait à Charleville, à l'âge de 92 ans, une Lorraine qui ne pouvait remplir ses devoirs religieux qu'en s'exprimant en français. Dans le même village, trois braves vieillards tinrent à honneur de converser avec nous en un français qui malgré les archaïsmes et les mots empruntés au patois lorrain dont il était émaillé, était cependant intelligible.“ E franciák idő haladtával elnémetesedtek, épugy mint a Lothringia- és Luxemburgból származó brestovációk a Bácskában. E körülmény ugyan tetemesen leszállítja annak valószínűségét, hogy a körülfekvő vidékek magyarsága francia szókat vett át, mint-hogy az ilyeneknek előbb germanizálódniok kellett volna. Hogy ama gyarmatok (Saint-Hubert, Charleville, Seultour, Trübswetter, Gottlob és Ostern) német nyelvében minden- esetre akadnak francia elemek, azt bátran föltehetőnek vélem. (Hecht csak az egy *pisé* szót említi a 34. lapon, csakhogy a *pisé-bau* a németben különben is eléggé elterjedt szó.) A nem igen messze fekvő Török-Becse tájszólásában (l. Nyr. IX. 92. s köv. l.) csakugyan előfordul a *ribádli* szó (a francia *ruban*-ból, alighanem *band*, vagy akár mindjárt *pántliká*-hoz áthasonlítva, úgy mint az angolban *ribbon* mellett *ribbon*) több német szó mellett, minők *supa*: *s chuppen*, *supel-láda*: *s chubladen*, *pilli*: *büttle*, *rékli*: *röckle* (ugyane német szó itt szlávósított alakban is előkerül, de természetesen más jelentéssel: *rokola* > szerb *roklja*), *rákédli*: *raketle* (*rekédli*: *lidérc*); a *selmak* szó a német *schelm* átalakítása (vö. *selma* Ball.). Továbbá azt hihetné tán valaki, hogy ugyanitt a *timony* = *kormánypát* a francia *timon*, a mi azonban valótlan; valamint az se valószínű, hogy olasz eredetű, a minőnek Körösi véli, kinél e szó közhasználatúnak és nem tájszólásbelinek van említve = *kormánypát* (Ballaginál nincs meg). Szerintem hihetőbb, hogy több más törökbecsei hajózási műszóval * egy forrásból való s a

* Simonyi „Az idegen szók irodalma“ című, népszerűbb előadású értekezésében (Budap. Szemle XLII. 285—298) azt mondja, hogy sok hajózási műszó került át az olaszból a magyar nyelvbe; így pl. *sajka*, *bárka*, *burcsella*, *gálya*, *náva*, *resztó*, *timon*; ámde ezek közül legelőbb is *sajka* eredetileg török, aztán szláv szó, a mely utóbb az osztrák-németbe és a velencei tájszólásba is átjutott (l.

szerb *timun*; (ép úgy mint *dumentit*, az a helye a hajónak, hol a kormányos járkal', a szerb *dumen*-től > török *dümen* > olasz *timone*; *járgány*: ,fapózna, mellyel a fennakadt hajót a zátonyról leemelik', ,fekvő gugora' Tájsz. haspel, gangspill, spill' Ball. > szerb **jargan*, *organ* > olasz *argano* *; *koleba*:

Miklosich: Die türk. El. in d. südost- und osteur. Spr. II. 60. s az én Slawo-d. u. Slawo-it. 68. l. és a függelékekben); törlendő továbbá *náva*, a mely legközelebb a szlávból s ennek révén a németből ered (l. Miklosich: Die Fremdw. in d. slav. Spr. 113. l.); *bárka* és *gálya* szintén alighanem a szlávtság útján kerültek a magyarba; *resztó*: *h i n t e r t a u* már csakugyan a velencei *resta*: zugseil am fischernetz (*restis*?) kölcsönvétele. A mindjárt az iméntiek után föl sorolt szavak közül is kivenném a *duga* szót s a Kőrösitől fölhozottak ellenébe is inkább a szerb *duga*-ra vonatkoztatnám mint az olasz *doga*-ra; hasonlót tennék a *gát*: *w e h r, d a m m, u m z ä u n u n g* szóval is, mert szerintem ez is inkább a szerb *gat* szóra vall, mint az előttem egészen ismeretlen olasz *gatte*-ra, a mely Kőrösínél a. m. ,Zaunwerk, um die von Berglehnen herabgleitende Erde aufzuhalten'; én csak tengerészeti műszó gyanánt találok (tavole che trovansi nell' angolo formato dal bordo piano e dal ponto') s azt hiszem, hogy a német *gatter* átvétele. *Válu, vályu*: *t r o g* pedig, a mely a szerb, rutén és tót nyelvbe is átment, korántsem az olasz *vaglio*, mint Kőrösi bizonyítani igyekszik, hanem az egészen egyenlő jelentésű csuvasz *volak* (l. Munkácsi: NyKözl. XVII. 99. s köv. l.).

* Ballagi a *bratspill* (= vasmacskatekerő) magyar egyértékesként ezt is fölemlíti: *orgona*. Storm J. (Rom. II. 328) aggodalmait, a melyeket Dieznek az olasz *argano*-ra sat. vonatkozó magyarázata ellen fölhozott, alaptalanok (vö. különben fr. *organeau* és *arganeau*, port *orgão* és *argão*). Az ógör. ἔργατης, lat. *ergāta*, újgör. ἔργατης, ἄργατης, náp. *argāta*: *w i n d e, s p i l l* formákhoz az ógör. ὄργανον, lat. *organum*, a melynek már jó eleve ugyanazon jelentést át kellett vennie, alakilag is teljesen áthasonult: újgör. ἔργανον, ἄργανον, ol. *argano* sat. Mind a két szóalak jelentés tekintetében is egyenlőképen fejlődött tovább. Spanyol. *argadillo*, *argadijo* (náp. *argatella* l. Mussafia Beitr. z. Kunde der nordital. Mundarten 46. 2. jegyz.): *g a r n w i n d e* Aragoniában *w e i d e n k o r b* jelentést vették föl; innen katal. *argadèll*: ,tragkorb für lastthiere'; ez utóbbi jelentéssel járja a spany. *argana*, *argueña*, *angarilla* (**arganilla* helyett), az arag. *argadillo*, *argadijo*-val egyezik *arguiño*. A klat. *argatana*: *a n n u l u s c r a s s i o r* (Diez) — összekapcsolható vele a szerb *argat*: *s c h i e s s c h a r t e*? — megfelel a spany. port. *arganel*, *arganeo*, fr. *arganeau*: *a n k e r r i n g*. Ide csatlakozik még ugyanezen tőnek egy harmadik alakja: újgör. ῥαλαῖον, ἄργαλαῖον és ῥαλαῖνός, ἄργαλαῖνός: webstuhl, spinnrocken, meg: drague, espèce de cabestan avec lequel on pêche les huitres (Σκαρλατος Δ); innen olasz *arcolajo*: *g a r n w i n d e* (Mussafia). A főntebbi *argata*, *arganel*-

kajüte). Igen föltűnő a Ballaginál tájszólásnak jelölt *morfondi* (*morfondírozni*) átvitt, de a megfelelő francia szóétól némileg eltérő jelentésével: *griesgrämig, mürrisch*; honnanvalóságát nem tudom meghatározni. *Zsánfuter* (a Rápca melletti Nemes-Vissen 'csintalan gyerekekről mondják' Nyr. XVIII. 336) a francia hadjárat idejéből való maradványnak látszik. Vannak egyes esetek, a melyekben igazán haboznia kell az embernek, vajjon nyugati vagy keleti román forrásból eredettnek vélje az illető szót. *Mókázni*: *scherzen, sich moquieren* (Ballagi) s hozzá *móka*: 'scherz', Kapnik vidékén (Nyr. II. 235) és a Székelységben (Nyr. II. 470) első tekintetre egészen a francia *se moquer* másának tetszik; ámde a velencei tájszólásban is járatos a *mocar*: *sich lustig machen* s e mellett még a *moca* (*far de le moche*: fare invenie, far mille monellerie, dar de' monnini = motteggiare, Boerio); továbbá Pirona friauli szótárában is megtaláljuk a *mocâ* szót, nem ugyan fönti jelentésében, de már *moche* (sing.): *irrisione, dileggamento*.

Nem mindig elégséges, a mint már az imént mondtakból is következik, a nyelvtudományi vizsgálódás arra, hogy valamely kölcsönzés idő- és térbeli körülményeivel megok- és okozati összefüggésével egészen tisztába jöjjünk; itt a történelem tanúságtételének gyakran nem csupán hitelesítő, hanem egyúttal kiegészítő szerep jut, ép úgy a mint viszont alkalmilag a nyelvtudományi buvárlat jó hasonló szolgálatot tenni a történelmi kutatásnak. Utaltam arra, hogy nem mondható meg mindig biztosan, vajjon melyik román nyelv- vagy nyelvjárásból került valamely szó a magyarba, vagy a mi még gyakoribb eset, vajjon nem egy harmadik és pedig valamely szláv vagy a német nyelv útján történt-e a kölcsönzés. Ha a magyaroknál oly sok, az osztrák németsegnél is közkeletű olasz szót találunk, ama történeti valóságnak ismerete, hogy a magyarok a németekkel sokkal élénkebb és tartósabb közlekedésben állottak mint az olaszokkal, arra a föltevésre fog bennünket készíteni, hogy ama szavak a német nyelv közbejöttével jutottak a magyarba még az oly

tól nem tartom elválasztandónak a spany. *argolla*, port. *argola*: grosser eisenring szavakat (másként Diez), valamint nem az *árgano*-tól az olasz *árgola* s szerb *járgola*: ruderpinne, polderstock szavakat sem.

SCH. H.

esetekben is, a hol a hangátalakulás, mint pl. a *borbély*, *gavallér* s több más szónál (a melyeket pedig Kőrösi egyenesen az olaszból származtat), vagy egyéb pusztán nyelvi jelenség nem is esik e föltevés javára oly súlyosan a latba. Ha mindazonáltal kiválóan és tulajdonképen mégis csak az utóbbi fajta bizonyítékokra támaszkodom, ezt azért teszem, mert bizonyos nagy fontosságú történeti viszonyok önálló megítélésére nem vagyok a kellő források birtokában. Reméllem, nem fogják ismét elvitatni tőlem etimologiai vizsgálataim ezen korlátozásának jogát, mint az velem egy esetben már történt, a melyre bátor leszek ezúttal csak egész röviden visszatérni.

Először a Literaturbl. für germ. und rom. Phil. 1886. évfolyamában, aztán a Nyr. XV. 299. s köv. l. és az Archiv für slav. Phil. IX. 526. s köv. l., az uralkodó nézet ellenében, a melyet Ásbóth is véd a NyKözl. XVIII. 387. s köv. l. s a mely szerint az orosz *korocun* sat. eredeti szláv szó, én Miklosich ama föltevését, hogy e szó kölcsönvétel a szláv-ságban, egyrészt a szláv nyelvek terén korlátolt elterjedésével, másrészt pedig változó hangalakjával s végre a szlávból való magyarázatának ki nem elégitő voltával igyekeztem támogatni, s tovább menve, minthogy a rumun *crăciun* minden nagyobb nehézség nélkül leszarmaztatható a *Christi jejunium*-ból, e szónak némely szláv nyelvekbe való átmenetét állítottam oda föltevés gyanánt; ama harmadik kérdést, vajjon e szó egyenesen a rumunból jött-e át a magyarba vagy pedig a szlávtság közbenjárásával, világos és határozott kijelentésem szerint tartózkodtam eldönteni s csupán az első föltevés bajos voltára kívántam utalni. Nagyon különös már most, hogy Ásbóth, a helyett, hogy eloszlatta volna a szláv szóalakokra vonatkozólag fölhoztam nehézségeket, vagy hogy a rumun szónak adtam magyarázatát megcáfolta volna, arra akart kényszeríteni, mondjak a harmadik pontról határozott ítéletet; záró nyilatkozatában is (Nyr. XV. 357) így szól: 'mégis másodszor is egy szóval sem említi, milyen eredményhez jutott ez érett megfontolás által az egyedüli fontos kérdésre nézve, melyről itt egyáltalában szó lehet, hogy mikép kerülhetett az oláh nyelvből a mi nyelvünkbe ilyen szó.' Megfelelkezik arról, hogy én nézetemet romanistáknak szánt folyóiratban mondtam ki s hogy ott

rám nézve, az egyedüli fontos kérdés' az volt és annak kellett lennie, vajjon az illető szó a szlávsgból ered-e vagy a románságból, s hogy ott a magyar nyelvre való vonatkoztatásra, mint a mely nyelv egészen kívül esik a kérdés eldöntésének tekintetén, csak külső indíték adhatott alkalmat. Az oly román szavak, a melyek már a legrégibb időben s a német vagy a görög nyelv közbejötté nélkül jutottak a szlávsgba, kiváló figyelemre érdemesek; az i. h. említett *sambatum* mellett itt még a *parofia* = *parochia* szóra kívánok utalni. (L. Ztschr. für roman. Phil. XI. 496.) Nem egy kérdés még tisztázásra vár. Így Ásbóth amaz értekezésében, a mely a *karácson*-vitát előidézte, kelleténél határozottabban szól, midőn azt mondja (396. l.), hogy: „a szláv *mesopustъ*, ha mindjárt a latin „carnisprivium“ vagy „carnis levamen“ mintájára készült is, sajátságos szláv népetimológián alapuló kifejezés és a magyar *húshagyó* s oláh *lăsare de carne* e szláv kifejezés fordítása“; ama kevéssel előbb (395.) tett kijelentéséhez pedig, hogy: „más nyelvben nem találunk a *húshagyó*-nak szóról szóra megfelelő kifejezést, mint a szláv nyelvekben (és a szláv hatás következtében az oláhban)“ legalább is kérdőjelet kell tennünk, tekintettel arra, a mit Dieznél (II. 18) olvasunk, a hol ez áll: „Fastnacht halten heisst *carnascialare*, sbst. *carnasciale*, nach Muratori, ant. ital. VI. 229, umgestellt aus *carne-lasciare*: das fleisch weglassen, eine etymologie, die durch den gleichbed. walach. ausdruck: *lăsare de carne* bekräftigt wird“. A *carnascialare* szónak (vö. vegliai *carassual*: karneval-t) ezen származtatását addig nem szabad tekinteten kívül hagynunk, a mig helytelennek nem bizonyul vagy jobb nem lép helyébe. Ásbóthnak az is adhatott volna meggondolni valót, hogy a rumunban *lăsare (lăsat)* még más, de egészen illyennemű összetételekben is előkerül: a nála fölhozott *lăsare dulcelui* mellett ide tartozik még a következő, a melyet Cihac magyarázatával (I. 139) együtt idézek: *lăsatul secului, de sec mardi gras*, litt. le laisser du manger sec, maigre (sans doute parce que l'on mange copieusement du gras avant d' entrer en carême); a Lex. Bud. szerint közkeletű *lăsare de post (lăsare de carne gyanánt)* kifejezés helyreüti azt, a mi az utóbbiban ellenmondónak látszik. Mindezek egészen más következtetésre vezetnek mint az, a melyre Ásbóth jut, midőn így szól; „az oláhban más kifejezések is

rejlődtek, melyek mindegyikében megmaradt a szláv hatás emléke a *lăsare*: ha g y n i szóban'. Még csak egy pillanatra térek vissza a rumun *crăciun* vagy, ha úgy tetszik, a magyar *kardáson* szóhoz, csak annak szíves figyelembevételét kérve, hogy e szóval itt, a romano-magyar szavak tárának mintegy pitvarában végzek, jóllehet nem épen lehetetlen, hogy nem csak délkeleten, hanem délnyugaton is használatos volt a *Christi jėjuniun* kifejezés s hogy innen talált utat a magyarba. Hasdeu: Etymol. magn. Romaniae I. 615 ugyan megengedi, hogy a manapság oly gyakran s különösen a rim kötelékével *crăciun*-hoz fűzött *ajun* (vö. a 614. l.: ,Preséra Născerit Domnului este singură care s' a personificat de popor sub numele devenit mitologic de *Moş-Ajun*') az előbbinek alakjára visszahathatott, de ebben a latin *crastinum* vagy népieslatin hangsúlyozással *crastinun* szót látja. Ez ellen azt lehet szerintem fölhozni, hogy habár a középkorban ,crastin de la nativité de Notre Seigneur' ugyan előfordul, ezen összetétel második részének (la nativité de Notre Seigneur) az elsővel (crastin) való helyettesítése mégis bajosan magyarázható; de meg a két ellentétes kifejezésnek (,következő nap' és ,megelőző estve') egybeolvasztása is szokatlanul sajtószzerű lenne.

Hogy romano-magyar pótlékaimhoz Diez szótárából veszem kiindulásomat, az, úgy hiszem, nem szorul bővebb magyarázatra. Igaz, hogy a tárgyunkra tartozó szavak Dieznél egészen háttérben maradnak — számuk a Jarník új indexe szerint nem haladja meg a 26-ot — s rokonsági viszonyaik majdnem soha sincsenek közelebbről meghatározva. Az egyetlen esetben pedig, a hol ez kivételesen megtörtént, tévedéssel van dolgunk, minthogy a két egybeállított szónak (rumun *lud* > magyar *lúd*) semmi köze sincs egymáshoz. A többi esetet négy csoportba osztom, a szerint, a mint a magyar szó az illető román szóhoz az atya, az unokatestvér, az unoka vagy a fiú viszonyában áll.

1) Ama sok szó közül, melyeket a magyar nyelv a rumunnak kölcsönadott, csak az egy *sróf* (D. *srof*) < *širof* jő szóba; de mindakettő, mint a német *schraube* képmása, egy vonalra kerül. Pedig a többi román nyelvekbe is átjutott, már a régebbi időkben is, egynémely magyar szó, még pedig talán egyenes úton. Hogy a magy. *kocsi* a megfelelő szláv, germán, román, albán s török szavak őse, azt Riedl (Nyr.

XI. 103—106, vö. Miklosich, Die slav. magy. und rum. El. im türk. Sprachsch. I. 11. s köv. 1.) kétségtelenné tette. Az első is, vagy legalább egyike az elsőeknek azok közül, a kik e szót a spanyol nyelvben használták, 'Avila, magyarnak ismerte. Az olaszokhoz is alighanem a szlávság vagy némettség közbejött nélkül került át; a velencei *cocio* (mai időben 'kocsis' jelentésével) aztán mint *cocchio* már toszkánai köntösben lép elénk. Egy másik, a szláv, német és román nyelvekben ismert szónak magyar eredete már kevésbbé bizonyos. Az *-os* végzet ugyan, a mely a magyar *pallos*, szerb *paloš*, cseh *paloš*, *palaš*, szlovén *palaš*, orosz *palaš* sat. szókban a régebbinek látszik, könnyebben értelmezhető a magyarból mint a szlávból. Ila e szó a török *pala*-tól származik (s innen került a rumun, bolgár, albán és újjörög nyelvbe, különben a szerbben is *pala* = *palaš*, l. Mažuranić-Uzarević és Popović-nál), a mit Miklosich (Die türk. El. II. 36) nem tart egészen kétségtelennek (holott szerintem a jelentés egyezése erősen szól e föltevés mellett) — akkor *pallos* körülbelül úgy aránylanék a török alapszóhoz mind *hid*-hoz a *hidas*; vö. még az alább szóba hozandó *dákos* szóval. Különben lehetne még a *pallani* szóra is vonatkoztatni (tehát 'klopper' — gondoljunk csak a 'klopf-fechten' kifejezésre — a mi annyi volna mint 'hieber, schläger'); maga az alak nem okozna semmi nehézséget: *-os* (a mely akkor Simonyi Nyr. VI. 292 szerint a folyó cselekvés igenevének *-ó*-végzete *+-s* lenne) elég gyakran fordul elő ige-tövek után. Matzenauer, Cizi slova ve slovanských řečech' e szót nem adja, de említi az orosz *palač*: h ó h é r szót, a melyről (268. l.) egyebet nem tud mondani mint azt, hogy 'homályos és aligha szláv.' Kérdés, nem ugyanazonos-e az orosz *palaš* szóval s így nem mutat-e vissza jelentésével a magyar *pallos*: *henkerschwert* szóra (vö. a spanyol *verdugo*: *ruthe*, *degen*, *henker* szóval). Az olasz *palascio*, *paloscio* (Dieznél csak az első van meg, az utóbbi a közönséges) és fölső-olaszországi ejtéssel *palosso* vagy a magyarból vagy a szerbből (s közelebből meghatározva a horvátból) van kölcsönözve. Az 1796-ból való Voc. venez. padovano-ban található *palosso da volante*: *rackett* kifejezés legalább az utóbbi föltevés javára látszik szólni, a mennyiben szerbül *pala* 1) *pallasch* (= török *pala*), 2) *schaufel* (= olasz *pala*) és 3) *rackett*, a mely jelentés ugyan a meg-

előzőből fejlődhetett (vö. a spanyol *pala* szóval), de talán valamely eredeti szláv szó befolyása mellett (lengyel *pała* ószláv [Kirchensl.] *palica*, bot sat.), sőt végül 4) Mazuranié-Užarević szerint: *spielball* (= olasz *palla*), ettől pedig *palanje*: *ballspiel*, a mely ismét a 3) *pala* szóra mutat vissza (vö. lengyel *palant*: *rackett*, *ballspiel*). De azt hiszem, helyesebb egyszerűen a *palosso* szónak *palette*-val történt fölcserélésére gondolni, a mely utóbbi egyes olasz tájszólásokban (pl. a piemonti, milanoi és arezzoiban *r a c k e t t* értelemmel használatos (vö. a francia *palette* = spanyol *pala* szóval). Az ófrancia *palache* szónál sem hiszem, hogy a német nyelv áthidaló szerepére kelljen gondolnunk. E szóról magáról nem adhatok közelebbi fölvilágosítást, de a németben, tudtommal, *pallasch* csak a XVII. században merül föl először, a régibb bajor *plotzen* (Schmeller I. 465) pedig egészen eltérő hangalakot mutat. Fölötte különös, hogy Munkácsi a NyKözl. XVII. 105. lapján a német *pallasch*-tól származtatja a magyar *pallos*-t (s ettől aztán az illető szláv szókat), de még különösebb az ok, a melyre e föltevését alapítja, midőn így szól: „A magy. *pallos* hosszú mássalhangzója nyilván mutatja, hogy e szó közvetlenül a németből került át hozzánk”; mintha bizony a németben pl. *pallast* másképp ejtenék ki mint *palast*!

2) Azon magyar szavak közül, a melyek a megfelelő román szókkal egy közös forrásból erednek, Dieznél a következőket találjuk: *billikom*, *csűr* (D. *tsür*, Cihac *csűr*) — a rumun *șură* (melyet Alexics egy magy. *sűr* alakra vezet vissza) a német szóhoz közelebb áll, habár nem származhatik egyenesen tőle — *pór* (D. *por*) a németből; *bába* (D. *baba*), *beléndfü* (D. *belénd-fü*), *szablya* (D. *száblya*) a szlávból, habár a két utóbbi szónak valóban szláv jellege még nem kétségtelen; *árok* (D. *úrók*), *majom* a törökből. A *majom* szóra nézve megjegyzem, hogy (különösen ragozott alakjait: *majmot*, *majmok* tekintve) a rumun *moimă* áll hozzá legközelebb, a melyben az *o* valószínűleg magyar eredetre vall; a rumun *mai-mútsă*, *maimúcă* (*măim-*) hihetőbb, hogy *măimúná* (*măim-*)ből vannak átalakítva, mintsem hogy egy *măimă* alakra engednének következtetni. Diez különben az olasz *mammone* mellé állíthatta volna még az olasz *monna*, spanyol-port. *mona*, francia *mone* szavakat is, minthogy ezek, valamint az újjörög *moŭva*, cseh *mund* sat. első sorban a török *măimun*-ból rövi-

dítvék s aztán népetimologia alapján az olasz *monna* – *madonna*-val találkoztak össze. Ilyen, már meglehetősen távoli unokavérség viszonyában áll, a mint egyelőre föltehetjük, még két a románságban és a magyar nyelvben közös szó, a melyeknek történetére azonban csak az illető szókkal jelölt tárgyak történetéből fog majd nagyobb világosság derülni. Hogy a magy. *kutya* (*kuszi*) az ószláv (Kirchensl.), de késő korbéli *kučika* szónál régibb, azt a magyar szónak a finnugorságba visszanyúló gyökere bizonyítja (l. Budenz 52. l. Munkácsi NyKözl. XVIII. 8o); az ide tartozható román szóalakok közt csak egy akad, a melyen keleti származására emlékeztető eléggé világos vonást tudtam fölfedezni, t. i. a spanyol *gozque* s mellette a port. *gozo* és a katal. *goz*. Diez azt kérdi: „was soll hier die zweite silbe?“ Én azt tartom, hogy a sp. *gozque* elég jól megfelelne egy délszláv *kučka* alaknak. Még homályosabb előttem a francia *coche*, spanyol *cocho*, *gocho* és a magy. *koca* közti viszony, a mely szavak között még a karantán-szlovén *kočej*: m a l a c és a karant.-német *gatschele*: d i s z n ó jöhetnek tekintetbe; a Dieznél említett illyr *kutsitza*: s a u előttem ismeretlen.

3) Sok szó került át a német vagy valamely szláv nyelv közbenjárása által a románságból a magyar nyelvbe. Ezeknek sorába tartoznak a Dieznél említettek közül: *acél* (a melyet Diez- és Miklosichnak nem az olasz *acciajo*, hanem inkább az *acciaie* alakkal kellett volna egybevetniök), *dárda* (a mely hangalakjának tanúsága szerint akár egyenesen is átkerülhetett a románságból vö. Halász Nyr. XVII. 300) és *palack*.

SCHUHARDT HUGÓ.

SZERÉNY ÉSZREVÉTELEK

a „Hangsúly“ című értekezés irányában.

Ezek után ellenfelem olyat mondat velem, a mi tiltakozásra kényszerít: „A Szórend és accentus írója azt erősíti, hogy minden hangsúlyos szónak vagy szólamnak az ige tünteti ki a nyomatosságát.“ Ezt t. ellenfelem nem hogy papírról, de még emlékezetéből sem írhatta, mert csak ingyen ráfogás. Se nem erősítem, se nem erősítettem soha. Csupán csak annyit állítottam és állítok, hogy a m o n d a t s u l y t

tünteti ki az ige, s ez annyira igaz, hogy adjanak akárkinek elébe irományt vagy nyomtatványt, s szeme a mondat első olvasásakor mindjárt megkapja az igét, s vagy azt, hogy az előtte levő szót, illetőleg szólamot fogja accentuálni s ha elvéti, a dolog értelméből legott észreveszi a hibáját és kiigazítja. Ez megint tény, melyet ismét nem lehet elokoskodni.

Alig kevésbbé súlyos és szintoly igazságtalan vád az is, mintha én hamisan bizonyítottam volna Szinnyeivel azt, hogy a magyarban nincs szóaccentus. Ugyan lehet-e azt világosabban mondani ki, mint ezekkel a szavakkal: „Beszéd közben nem minden szónak hangsúlyos az első szótagja!” És azt az igazságot legparányibb mértékben se csökkenti, mint ellenfelem véli, sem az, a mi reá következik: t. i. „mert rendszeren több szót ejtünk egybe, s ennek a hangtani egységnek első szótagját ejtjük nyomatékkal; a többit nyomaték nélkül,” sem a szerző példái, melyeket idézni épen azért szükségtelenek tartottam. T. ellenfelem előtt ez is bűnöm. Csak nagyobb ne legyen! Az ügy elég tisztán áll és alig szükség, hogy figyeltessem két dologra a k. olvasót. Egyik az, hogy a mit Szinnyeik „hangtani egység”-nek nevez, én már bemutattam a „szólam” képében és valamint azt is megállapítottam, hogy az accentus a magyarban a szólamban mutatkozik legelőször, sőt a mondatsúly is onnan veszi eredetét. Másik az, hogy a mely nyelvben megvan a szóaccentus, azt az illető szóban mindig hangoztatják, bár hány szót „ejtsenek is egybe.” Ebből hát egyenesen következik, hogy a mely nyelvben az accentus csak a szavak csoportosulásával és akármely szónak bizonyos helyzetével keletkezik és csak attól a helyzettől s nem a szó egyéniségétől függ, egy oly nyelvben, mondom, sz o a c c e n t u s nincs és nem lehet. És ez, hogy úgy mondjam, tisztább következtetés, mint ellenfelemé, midőn ezt írja: „Abból, hogy beszédközben nem minden szónak hangsúlyos az első tagja, még korán se következik, hogy a mondatsúlyt viselő szón vagy szókon kívül egynek se hangsúlyos az első tagja.” Nem ám, így mondva, t. i. a szólamaccentus helyett a mondatsúlyt csempészve be. Ha pedig kieseréljük, akkor aztán akár következik akár nem, de tény és úgy van, hogy a szólamtsúlyt (melynek a mondatsúly csak egyik alkalmazása) „viselő szón vagy szókon kívül egynek se hangsúlyos az

első hangja.‘ Természetes és önként értődő dolog ugyanis, hogy a szólamaccentus a mondatban is főntartja jogát, helyzetét és hangoztatását, de a mondat fősulya — akár az ígén, akár megelőző mellékén legyen — soha se veszi el, sőt csökkenni se hagyja a szuverenitását. Hiszen ellenfelem maga is vallja, hogy ,a mondat hangsulya nem egyéb, mint a szóaccentusnak‘ (szerintem szólamaccentusnak) ,a szokott-nál erősebb hangoztatása‘ (66. l.). *

Abból magyarázhatni ki mind azokat a különbségeket, melyek t. ellenfelem s magam accentuálásai közt forognak fönn. (Ezt, gyanítom, megint kiigazítná a ,Hangsuly‘ írója így: *fönn forognak.*) Kimutatom egyenkint egy rakás példán.

a) ,A [~]beszéd [~]m o n d a t o k b ó l áll, a [~]mondatok pedig s z a v a k b ó l vannak [~]összealkotva.‘ — Így accentuálja a ,Hangsuly‘ (66. l.) és hozzáteszi: ,Itt a mondataccensusokon kívül kétségtelen szóaccentus(ok) van(nak) e szavakon: *beszéd, mondatok, vannak, össze.*‘ Audiatur et altera pars. Minthogy én a s z ó a c c e n t u s t általában tagadom, e címen egyikre nézve se engedem meg az accentust. De mint akár szólam-accentus akár mint másodrendű mondatsúly igen is helyén van az *össze* szón. A *vannak*-ra maga szerző se tett, tehát csak csempészve van a többiek közé. Nem is viselhet accentust, mivel az előtte való [~]szavakból átvette tőle, mint *áll*-tól a megelőző [~]mondatokból szó. Végre az első frázisban *beszéd*, a másodikban *mondatok* mint inchoativumok súlytalanok. Igen de ellenfelem olyakat nem akar elismerni, tehát arra hivatkozom, hogy olvastassa el akármelyik magyar emberrel a szóban forgó mondatokat, s tapasztalni fogja, hogy nem accentuálja úgy, mint a főnyomatékos *mondatokból* és *szavakból* szavakat. — ,De egy kissé mégis accentuálja, úgy-e?‘ Szívesen megengedem, s mégis magyarázom m e n n y i r e és m i é r t accentuálja. T. ellenfelem hihetőleg több időt és gondot fordított saját összeménye (systema) kifőzésére, mint az accentus-ügy tárgyias tanulmányozására s vitatása hevében nem jutott eszébe, hogy az accentusos nyelvekben, mint a görög és szanszkrit, a beszéd hanghordozásában három

* Följebb (63. l.) a hangoztatást is általában megtagadta ellenfelem az elsőrendű főnyomaték-tól. A kettőt nem bírom összeegyeztetni. B. S.

emeletet különböztetnek meg: egy középsőt vagy rendest, a melyet nem jelölnek; egy fölsőbbet, a melynek az *acutus accentus*, és egy alsóbbat, a melynek *gravis accentus* a jelzője. A három régiót földszinthez, emelethez és sousterrainhez hasonlíthatni. A földszintet a sulytalan szók, illetőleg szótagok képezik, az emeletet az accentuáltak, a sousterraint a lenyomottak (*gravis*). Valamint hágnunk kell, hogy a földszintről az emeletre juthassunk, úgy kell közönséges hangunkat is hágtatni, mikor sulytalan szótag után accentuáltat akarunk kimondani. Így van a dolog akkor is, mikor a sousterrainból földszintre törekszünk, azaz, mikor nyomott hangú tag után közönséges hangút akarunk hallatni. A kérdés már az, hogy van-e a magyarban nyomott hangú szó. Mire bátor vagyok azt felelni, hogy egyet bizonyosan tudok és ez a névelő, még pedig mind a kétféle: *az* és *egy*.*

Valahányszor hát az inchoativum névelős szóból áll, a nyomott *a* (vagy *az* és *egy*) után hágtatni kell hangunkat, hogy a szót közönséges hangon mondhassuk ki s ez azt a benyomást teszi a fülre, mintha accentuálnók a szót.

Tovább nem fűzöm, tessék megfontolni és hozzászólni! Más példát szellőztetek:

b) ,Mégérkezett a vendég.' ,Az értekező — már mint én — itt legkisebb accentust se adna a *vendég* szó első tagjának? Ez esetben alkalmasint egyedül áll a nyelvészek között és az élőbeszéd körében is.' — Csalódik t. ellenfelem mind a két föltevésiben. Ha én hoznám például az idézetet, előbb a körülményeket venném számba. Elsőben, tegyük, hogy tudta a halló, hogy bizonyos vendég érkezőben van, ez esetben kétképen helyezhetném el a *vendég* szót: t. i. vagy egész közönyösen véve inchoativumnak tenném és csak az érkezés teljesedését újságnám a *meg* szóval s a mondatot így alakítnám: ,a vendég mégérkezett', mely szerkezetben a *vendég* szó nem igényelhet, elveimet követve, accentust, még másodrendűt se; — vagy pedig engemet vagy hallómat, lehet mind a kettőnk, nagyon érdekel a cselekvény, vártuk a vendég érkezését, ennélfogva sietek az uj-

* A mit itt elmondék régi tapasztalatom és észrevételem, de most közlöm először s ezúttal az is eszembe juta, hogy nem egy kötőszó, pl. *hogy*, *mert* szintén nyomott hangúak. B. S.

ságolással s ekkor ily rendben alakul a mondat: „M^{eg}érkezett a vendég.” Az elhanyagolt körülmény az utánpótlással se nyer nagyobb fontosságot s nem érdemel, nem is kap accentust. A második lehetőség szerint, teszem, a halló csak annyit tudott, hogy v a l a k i v a l a m i k o r érkezendőben van. Kettőt kell hát ujságolnom, és, ismét elveim szerint az egyiket (m^{eg}) mondatsullyal eleibe, a másikat (a v^{endég}) másodrendű accentussal utána helyezem az igének, s ekkor áll elé mondatunk úgy a hogy kezdetben idézve van. Világos hát, hogy az első állítása ellenfelemnek csak föltételesen igaz. A második föltevést — mellőzve azt, hogy nem birom képzelni, mikép „áll”-hat halandó ember, mint magam is „előbeszéd körében” — egyszerűen és merőben tagadhatom s fönnen állítom, hogy az adott körülmények közt m i n d e n m a g y a r e m b e r úgy accentuálná a mondatot, a mint kifejtettem. T. ellenfelem azonban se egyik, se másik föltevését nem igazolja, hanem „másról” „iskolás gyermekek olvasásáról” sat. beszél, mint — bocsásson meg — „Bodóné, mikor a bor árát kéri”, egy falka oly példát hord elő — némelyet merőben ferde accentuálással — mint: „J^{ancsi} t^{agadja} (nem én)” — melyek a szóban forgóval nem párhuzamosak. Kritikája után rövidbe foglalva elmondja, úgy a hogy, kettőnk ellenkező véleményét, természetesen a magáénak állítva az igaz voltát, a mivel az ügyfolyamot bevégzettnek tarthatná az olvasó, de nem úgy van, mert tovább is folytatja; tehát én is kénytelen vagyok folytatni a példák fölött a szemlét. Jelesen

c) „Megütközött” t. ellenfelem az accentuálásán a következő két mondatnak: „Az utolsó parasztnak is öröm volt a dolga”; és „Ézt is neked köszönhetem.” Az első ellen a kifogás egy sajnálkozó fölkiáltással: „Öröm accentus nélkül!” kezdődik. Hát biz’ a t. ellenfél, accentus nélkül is csak öröm a Bajza versében: „Multadban n^{incs} öröm!” melyet nem fog magyar ember így szavallani: „Multadban nincs öröm!” és ő kelme várjon az accentusra, míg klasszikus helyre, ú. m. az ige előttire jut a mondatban, ha el nem veszi tőle megelőzője, mint itt az eset, a hol „a parasztnak is” szólam kapná az accentust, ha azt is meg nem fosztaná tőle a jelzője: utolsó.

És mindezzel igazolva van az én accentuálásom, annál is inkább, mivel ama mondat alatt az a gondolat lappang, hogy azon vidéken minden ember, még az *utolsó paraszt* is prosperál, tehát ez a praegnans és ujságolandó fogalom, korántsem az *öröm*. A tapogató kérdés épen az, a melyet elhárít ellenfelem, t. i. „Kinek volt öröm a dolga?” és hogy accentuálásom elveimmal ellenkeznék, az szintoly hiú, mint igazságtalan vád.

A másik mondattal az előzmények után röviden elbáncsolhatom. Elég lesz az accentus helyváltoztatását mutatnom ki könnyen érthető szimbolizálással. *Köszönhetem. — Neked köszönhetem. — Ezt is neked köszönhetem.* — Nem „fosztom meg” biz’ én a magyart egyetlenegy accentusától is; de nem is parancsolok reá, hogy tegyen oda is, a hová nem akar vagy nem érzi szükségét.

Ilyen ráparancsolt accentusokat rak föl mondatiak gyanánt a „Hangsúly” írója a következő mondatokban, melyeknek megítélésére illetőleg igazítására szabadjon három elveimet ismételtem: 1) az inchoativum, mint ilyen nem kap accentust; 2) a szólamaccentus * mint ilyen nem, hanem csak ujságoló minőségénél fogva visel mondataccentus szerepet; 3) ujságoló két fogalmat csak h a l m o z á s esetében helyezhetni az ígén elől. Lássuk már a példákat: „Az állam érdeke is azt kívánta, hogy” . . . (Két eset lehet. Vagy, a mi valószínűbb, az *azt* mutatóval jelölt és a *hogy* után mondandó körülményt akarta a szónak ujságolni, s ez esetben az „állam érdeke is” inchoativum és csak szólamaccentusa lehet, melyet nem szükség s nem szokás kottázni;

* T. ellenfelem (155. l.) helyesli is, nem is a szólam értelmezését úgy a mint én adtam, t. i. „egymásra vonatkozó két vagy több szóból álló csoport, melynek nincs oly teljes értelme, hogy a mondat rovatába beilljék.” Mert, szerinte, ezeknek: *jó erőssen; . . . mind velem, mind veled*, van értelmük; de már ezeknek: *jó erőssen reá; mind velem, mind veled össze*, nincs. Nagyító üveg kell reá, hogy különbséget láthassunk köztük. — „*Jó erőssen*,” jelzett (minősített) adverbium; Jó erőssen reá: kétszeresen minősített adverbium; mindenkinek van értelme, olyan a milyen, de mondatrovatba egyik sem illik, mert a verbum finitum mindnyájuknál hiányzik. „*Reápirított, összeveszett*,” szólamok, de ismét nem teljes mondatok, mert hiányzik bennük az alany.

vagy az 'állam érdeke' a kiemelendő fogalom, mint minősítője a mutató *azt*-nak, átveszi tőle az accentust és a mondat fősullyal kezdődik, a másodrendűt pedig a *hog*y után következő szólam kapja. — 'A [~]nemzeti liberális párt is [~]egy úton járt vele.' (Itt hasonlókép főlösleges az egyik akár a *nemzeti*, akár az *egy* fölötti > jegy). — 'Ez [~]legalább is [~]nagyon kétes.' — (*Ilegalább*, nem a *nagyon*-t qualificálván, nem veheti át az accentusát; tehát — mint interjecta — inchoativumnak marad s nem szenved accentust). — 'Az ilyen kritika nálunk nem létezett és [~]különben is a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.' (Mint a megelőző mondatban a *nálunk*, úgy a például szolgálóban is a neki megfelelő *különben* — helyesebben: *másutt* — inchoativum; tehát sulytalan). — 'A szóban forgó tudomány [~]egyenesen csak az úgynevezett [~]flectált nyelveken s még [~]ezeknek is csak [~]árja-csoportján alapult és épült; tehát [~]általánosításai is csakis azokra alkalmazhatók.' (Az *egyenesen* szó az inchoativumba tartozik, a > jegy eldobni való; a többi szó is egészen — bezárólag az *úgynevezett*-ig az *egyenesen*-től függenek, egy sorsban osztoznak vele s a mondat sulyát a *flectált nyelveken* és *árja csoportján* szólamok viselik h a l m o z á s útján. Azt is tagadom, hogy a *csak* nyomosító, t. i. accentuált vagy accentuálandó szó volna: inkább hiszem, sőt állítani merem, hogy nyomott hangú. Tessék csak elmondani élől szóval: 'Mindjárt megyek, csak [~]eszem;' vagy ezt: 'Jónás próféta csak [~]három napig volt a cethal gyomrában.' A *csakis*-t pedig nem kell egy csávéba mártani vele, mert az *is* miatt szólamaccentusa van, valamint ennek is: *viszonyragjai*, a következő példában: 'Az adjectivumok [~]viszonyragjai is csak [~]bizonyos meghatározott esetekben vannak,' a melyben az ige előtt nincs két 'hangsúlyos fogalom,' mint t. ellenfelem állítja, hanem csak h a l m o z o t t két jelzője az *esetekben* szónak. A *viszonyragjai*-ról el kell takarodni a > jegyek.

De úgy vélem, elérkeztem a 'claudite iam rivos pueri'-hez s a többi, számos példának mind egy huron pendülő elemzése nem szükséges a kimutatására, hogy t. ellenfelem szólamaccentusokat mondatiaknak tud föl s azzal akarja bizo-

nyítni, hogy ,értekező — már mint én — mondatok hangsúlyozásában ellene cselekszik a maga-hirdette törvénynek.' A csak látszó ellenkezést, a következetlenség színét az okozza, hogy én nem látom szükségesnek a szólamaccentus jelét megkülönböztetni a mondatétól, minthogy az élőbeszéd is ritkán s így is kevéssé, vagy épen nem különbözteti meg. Ámde elméletileg megvan a különbség köztük, mire ugyan a magyart, a ki ösztönszerűleg accentuál, nem kell, de kell bezzeg az idegent figyeltetni, a kit értelmezéseim s utasításaim biztosabban fognak tájékoztatni, mint ellenfelem nem annyira kifejtett, mint — bocsásson meg — bebonyolodott, érthetetlen teóriája arról a ködös eszméről, a melyet ,nyelv-tani értéknek' nevez.

Szabadjon ismételnem itt azt a sokszori intésemet, hogy a nyelvész s o h a s e p a r a n c s o l j o n a n y e l v n e k ! Ennek általában csak szokásai és nem törvényei vannak, mint megmondá már Horatius: ,Si volet usus, quem penes arbitrium est, et ius et norma loquendi.' A gramatika igaz, hogy induktív tudomány, de induktiói korán sem oly merevek s kifogástalanok, mint a milyeneknek a természet-tudományét tartják. Tartják mondom, mert lám a phlogiston működését Stahltól fogva Lavoisierig, tehát majd fél-száz évig törvényerejűnek tartották és ma nevével együtt elenyészett; a pozitív és negatív villamosságnak Franklin állította különbsége pedig csak ama nevekben maradt meg, holott Lichtenberg kísérتمényekkel is mutogatta a nézet helyességét. A növénytörzsökök endogen és exogen alkata hosszas ideig volt a tudomány hitágazata, mig Mohl meg nem döntötte. Az eleven erő fogalmát, mely fölött annyi ténta folyt, az energia kitúrta még a műnyelvéből is a tudománynak. Cartesius örvényeit nehezen birta legyőzni a vonzalom eszméje és ma is egy Uranusnak, egy Neptunusnak, egyik álló csillag egy másik körül keringésének fölfödözése, egy Halley üstökös visszatérte meg annyi i o p a e a n kiáltására készíti a csillagászokat. De a beszédnek még ilyen törvényei sincsenek. Azért hát, ha egy nyelvét anyja tejével szivott magyar egy inchoativumba való igemelléket az ígén hátul vet, vagy tán accentuálja is, ellenben egy hátul vetett, újságolt fogalom accentusát elhanyagolja; ha egy szólamaccentust erősebben ejt ki, mint a mondat

fősúlyát; ha az ige előtt különmemű két ujságoló szót külön-külön accentuál, mindezekből nem kell hímet varrni, mert szokásosan nem teszi, és ha idegen szájból hall ilyes hibákat, sérti a fülét, sőt el is neveti magát rajta és ha magyarul írótól látja elkövetve, a mit a szavak hibás rendezéséből veszen észre, bosszankodik rajta.

Ezzel be is végezhetném észrevételeimet, de szóba kell még vennem ellenfelemnek néhány következő állítását — ne tacendo consentisse videar.

A ‚Szórend és accentus‘-ban azt írák a fősúlyról, hogy mondatbeli helye a mondataccentusok sorában a legelső, t. i. sicut prior, tempore, ita potior jure. Ezt a prioritást nem akarja elismerni ellenfelem (107. l.). Mert, a mint írja, elsőrendű nyomatékos fogalom, ‚a mely az ... összeférhetlenség szabálya alá nem esik, az ige előtti rendben akárhol állhat s a mondat súlypontja nincs helyhez kötve.‘ Minthogy ellenmondó állítását semmivel se bizonyítja, csak igennel s nemmel állunk egymással szembe s ennyiben a kérdés el nem dőlhet. ‚Bizonyítanak a példák‘ — azt mondja. Az idézett helyre hivatkozva az elsőre azt mondom, hogy inchoativum nélküli mondat, melyben a főaccentust viselő igemellék az ige accentusát elveszi s ezt hát a példából ki kell törölni. A másodikban a *mindannyiszor*, mivelhogy valami előbb már mondottra, tehát tudottra vonatkozik, inchoativum szerepét viseli. A harmadikban a *bizonyosan* se az *erről is*-t, se a *beszélt*-et nem minősítvén, megint csak inchoativumba való. Tegyük helyébe *hihetőleg* vagy *talán* s legott ki fog tűnni jelentéktelensége. Lehet ugyan, hogy a föltett mondó a *beszél*-re kívánta vonatkoztatni; de így hibás a szavak rendje s így kell vala: ‚Akor *erről is beszélt bizonyosan*‘; t. i. másodrendű accentussal az ige után vetve az illető melléket.

A mi most következik, egyelőre megörvendeztetett. Az t. i. hogy helyesli t. ellenfelem azt a nyilatkozatomat, hogy ‚a fontoság elve a szavak elrendezésében megbízhatatlan kalauz.‘ Illúzióm azonban hamar elmúlt, mert olyan kínálkozik a helyeslés, a melyen nem fogadhatom el, mert azzal — a ‚Hangsúly‘ okoskodása szerint — azt ismerném el, hogy ‚az accentus is megbízhatatlan kalauz a szó-

rendezés terén.’ — Hanem az az állítmány, melyen az elismerés követelménye nyugszik, még megbízhatatlanabb, mert vak kalauz az okoskodás terén, ú. m. ,a mit fontosnak tartunk, azt újságoljuk és accentuáljuk.’ De az nem áll: a cselekvénynek azt a körülményét újságoljuk és accentuáljuk, a mit a halló részéről nem tudottnak teszünk föl. Az pedig lehet csekély körülmény is; holott a legfontosabbik tán tudomására van. Nem hogy saját elvemet repudiáltam volna a nyilatkozatommal, de a ,nyelvtani érték’ kalauzolását akartam elhárítani vele, s megint csak azt céloztam a következővel is, mely, önként érthetőleg, nem nyerte meg t. ellenfelem helybenhagyását: ,a fontosságot nem az illető eszme saját értéke, hanem a mondó indulata determinálja,’ melyet az idézésben kihagyott szavak — nem tudom mik, mert értekezésem nincs kezemnél — hihetőleg még megtámadhatatlanabbá tesznek. Legkevésebbé sem ingatja meg pedig az az állítás, hogy a tagadás, körülmények közt, nagyon fontos lehet, mert a kérdés az, hogy ki előtt. És ha, természetesen, a mondó előtt, ezt indulata bírja arra, hogy a hallót különösen figyeltesse reá, s a végett accentuálja a nem-et. Szint’ ezt mondja a továbbat megtámadott idézet is, hogy ,a hansulyozás erősen függ a mondónak elméleti dispositiojától,’ melyet az eddigiék után védelmezni szükségtelen. Annál inkább az, mivel t. ellenfelem maga jószántából hoz azon lapon (109.) példát reá: ,Erre a kérdésre: Mit csinálsz itt? nyugodtabban így felelek: Rendezem a könyvtárt; indulattal így: A könyvtárr² rendezem.’ — Oportet esse memorem!

A többi támadást, melyet a ,Hangsuly’ II. cikke tartalmaz, szó nélkül elhagyom morogni, más meg más oldalról és más szavakkal csakis azon ellenvetésekkel kellene cáfolgatnom, a mikkel eddig vesződtem. A III-ikban se újság annak a magyarázatnak a hibáztatása, mellyel az oly esetek szavai rendjét igazolom, a melyekben az igekötő előtti szót vagy szólamot szoktuk, sőt — mondhatni — kell accentuálni s ilyenkor az igekötőt után hagyni. Ezt sem akarom újra védelmezni, mert a ki nem akarja elismerni, hogy

- 1) Parium par est ratio;
- 2) az igekötők minden tekintetben valódi adverbiumok

és így adverbialis szóval vagy szólammal minősíthetők és determinálhatók;

3) az igekötővel kezdett ige nem elválaszthatatlan compositum;

4) valamely minősítő vagy determináló igemellék vonatkozhatik a mondó intentiójához képest vagy az igekötőre, vagy magára az igére, s a szavak rendét az illető mondatban ez a két körülmény szabja meg; — a ki, mondom, ezekbe bele nem egyezik, azzal további vitatkozásba ereszkedni annyi lenne, mint főtelen borsót hányni a falra. Az olyan csökönös egyént arra szólítnám föl, hogy állítson az enyimnél jobb, világosabb, biztosabb kritériumot elő, mellyel e két mondatnak:

1) *Keményen megparancsoltam* neki, hogy és 2) *Nem parancsoltam meg* neki, hogy jogosultságát és a megcserélt szórend hibás voltát ki lehessen mutatni. Aztán kérdjük meg egy vagy több, nyelvünket meglehetősen megtanult idegentől, hogy melyikünk magyarázatát érti meg és bírja biztosan alkalmazni? Azt hiszem eléggé méltányos ajánlat, s a próba biztos és győző lenne.

BRASSAI SÁMUEL.

KOMJÁTHI BENEDEK „SZ. PÁL LEVELEI”.

C) Szóragozás.

1. I g e r a g o z á s.

Az ikes és iktelen igéket Komj. egészen úgy használja, mint a mai nyelv. Eltérőleg iktelenek csak: *esedűz* 73, 75, *gyműlczyz* 325, *el romol* 211, *ezen izon (devorat)* 236, *de ezyk, yzyk* 167. — *kellienek* 349, *kellenek* 118, a többi alakban mindig iktelen.

a) Igeidők és módok. 1) Folyamatos jelen: A második személy ragja minden iktelen igénél *-sz*. A könnyebb kiejtés végett néha magánhangzó van közbe szúrva. Példák: *tyz* 95, *lees* 374, *vez* 93, *tezs* 51, *orozs* 51, *tyzes* 49, *nemzes* 268, *gywtez* 49, *taneyta* 51, *allaz* 86, *vallaz* 98 sat. Az egyes szám 3. sz. rendesen *-n* raggal alakul ezekben: *nynchyen* 54, *synchyen* 248, és a *lész*, *tész*, *vész*, *vész*, *hész* igéknél; ellenben rendesen *-n* nélkül *jő*: *el iű* 88, 135

sat. A *vagyok* ige folyamatos jelenének e g y e s s z á m ú 3. s z e m é l y e mindig *vagyon* 14, 53, 75 sat; az összerántott *van* alakot Komj. nem ismeri; a t ö b b e s 3. s z e m é l y : *vagnak* 9, de rendszeren *vadnak* 54, 70 sat. — Figyelemre méltó: *hey (vocat)* 49.

2) V é g z e t t j e l e n. A többes szám 3. személyében a teljesebb *-nak, -nek* rag többnyire meg van őrizve, pl. forgolottanak 5, sokthanak 12, tanoytattanak 20, fordultanak 21, meg tertenek 21 sat. — Ö s s z e r á n t o t t a l a k o k : meg boczatta 295, 399, bochyattam 204 (3), 314, hatra vetteketh 29, meg eerth (érett) 292, kwltem (küldöttem) 241. — B ő v e b b a l a k o k : fonot 370, keneth 419. — Más eltérő alakok: *hyiuth* 74, 79, 147 (vö. Pázmánynál *hijt* NyK. XV. 207), *hyuth* 282, 352, *heyta* 74, *nyugut* 427, *tekwth* 9, *teteröth* 5, 12, 103, *kymettétel* 37.

3) Elbeszélő mult. A *tész, tész, vész*, igéknek következő összevont alakjait találjuk: *lŵwk* 240, *lwk* 174, *lewn* 21, *lwn* 183 (2), *lŵn* 451, *lŵnek* 446, *twm* 174, *vun* 24. — A *tész*-igének elbeszélő multja: *tetewuek* 8, *tetwueek* 10, *tetuek* 127, de *tecyek* 347. A *tetewuek* és *tetwueek* alakok világosan mutatják a *tész*-igének eredetibb reflexiv *v* (=ug. *ő*) képzővel alakult tövét (vö. *aluv-, alusz-, álsz-*).

4) Folyamatos mult: tudom vala 4, gondolom vala 7 sat.

5) J ö v ő i d ő. A *fog* segédigével képzett alak, mely a régiségben még a XVI. században is ritkán található, Komjáthinál egyszer se fordul elő. Komj. a jövő idő kitevésére következő alakokat használ: a) a folyamatos jelent, megfelelve a mai népnyelv használatának, pl. Es ityl (*judicabit*) az ky az termyzedbwł vagyon, kŵnywłmetelys tygedet 52. Ha vallandod az te zadual az vr Jesus (Christusth), iduezulz (*salvus eris*) 81. Ha ezt tended, igŵ tyzes wzegeketh gywtez rakz (*congeres*) az ew feyre 92. Merth valamith veteend ember, vgian azt ees aratya (*metat*) 273 sat. b) *-andó, -endő* + *vagyok* vagy *leszek*, pl. Macedonyaba althal menendŵ vagyok (*Macedoniam petrans ibo*) 189. Azt nyluan tudom, hogy meg maradando vagyok (*manebo*) 310. Tuduan azth, hogy meg twbetees teendŵ vagy (*facies*) 413. Semmyt egiebeth nem erthetek (ertendŵk nem lestek) 271. Ky fyzetendŵ lyzen (*reddet*) myndennek az ew chyelekedety zerynth 49. Jŵuendŵ lyzek 103. sat. Az *-and, -end* képzésű jövő idő leginkább a latin fut. exactumnak felel meg; legtöbbszökre a főmondatban folyamatos jelen áll jövő idői jelentéssel, a mellékmondatban pedig *-and, -end* képzésű fut. exactum, pl. ha penyg meg haland (*mortuus fuerit*) az ew fyre 67; ha az testh zerinth ilendetek (*vixeritis*), meg haltok (*moriemini*), de hogy ha lelketekbe az testnek chyelekedetyt meg ŵlendytetek (*mortificaveritis*), iltek (*vivetis*) 72. Mynden bwn vala-

myneŋwth teendh ember, a testh kyuywl lyzen 144; mykor oda menendek és latandlak titeketh: *cum venero et videro vos* 310 sat. — Alakilag eltérő *-and*, *-end* képzésű futurumok: el alandyk 150, lendez 52, lendh 79, 140, 165, 179, 189, lendŋ 207, tended 92, 93, tendyk 50, tendem 156, tendetek 176, tendnek 176, vendem 88, vendez 148, wendŋ 22, endy 167, endytek 167, endyk 98; leyend 14, eiendŋ 448.

6) A föltételes mód teljesebb alakja, mely még Pázmánynál is, ámbár ritkán, található (NyK. XV. 207), Komjáthynál csak három példában van megőrizve: tartoztatnayak 23, tenneye 81, ingerleneye 85. — A *tetsz*-igének föltételes módja: *tetneck* 68.

7) Szintűgy a fölszóító mód alakjai egészen megfelelnek a mai nyelvhasználatnak. A régies alakoknak, a milyeneket még gyakran találunk a NádCod.-ben (*esmerhód, erősihed, zabadohad, fordohad* NyK. XIX. 34), semmi nyoma. A *j*-nek hasonulása is mindenütt végbe ment, kivéve az egy *oluassya* 12, alakot. Összevont alakok is gyakran fordulnak elő, pl. hyddel 87, gondold meg 389, fogd meg 382, ragad meg 382, sat. Figyelemre méltó alakok: teegy 366, leeg 376; meg *ogyak* 36, meg *ogyad* 87, 396, meg gyŋz (vincas) 53.

8) Az összetett igeidőket illetve érdekesek a következő képzések: Mynth zenth Hieronymus mongya, zenth Pal apostalth hywattattoth Saulnak, az Pal newet kegyg vezeteken newul mynth egy diadalmas nyeresegeth maganak *tulaydonytotta lewth lenny* 17. Azokath senkynek nem *predicallottak leth lenny* hanem az sidoknak 22. Megh bezelly és hasogathya, hogy az Moysesnek tŋruenyenek arnyeky meg zwnthenek és meg *fogytanak leth lenny* 416. Mely ertelŋmbe és vetekŋdesbe lattatyk zenth Peterthes *lewth lenny* 21. Monduan az feltamadasth immar meg *lŋtnek lenny* 390. Azth mongyak, hogy az megh tŋres ffordulas vtan newŋthes *el valtoztatta lenni* 17. Wgy cyŋndŋzyty ŋketh hogy mondana nem myndŋnŋstulfogwa *megh vakultanak lenny* 31.

b) Igenevek. 1) A főnévi igenév. a) Birtokos ragokkal sokkal gyakrabban mint a mai nyelvben, pl. De meegh ewrewmethesén tewle *tanolnom* akarok 13. Kyuanlak tykteketh *lathnom* 45. Kyz vagyok az euangelio-mot *hyrdetnem* 46. Fel tamadh *paranchyolnya* a poganoknak 100. Nem merek *zolnom* 101. Nem ityltem en magamoth valamyth *tudnom* 129. Job ennekem meg *halnom* 155. Nem illyk az vrnak vachyorayat ennye (*ennetek*) 165. Nem vagyok mylto apastalnok *mondathnom* 182. Nem senuedynk *elegyetemŋnk* 23. Wgiekezel tenmagadot ioth *adnod, tartanod* az elŋistennek 390 sat. β) A főnévi igenév néha még megőrizte eredeti rövid végvocalisát; így a NádC. és ma is némely

nyelvjárásban (NyK. XIX. 41), pl. Origines alythya hyiaba valonak lenny az bezednek zepwn valo rendwleseth zenth Pal irasaban *keresnye* 38. Lathwan az wueyth elveznye 24. Ygyekwzyk myndwnwketh az Christushoz *vonna es haytanya* 28. Ez nehezseg tetczyk ielwsben harm okokbol *kirtennye* 37. Attatok az ty tagaytokath az fertelmetessegnek *zolgalnya* 66. Nem keel masnak vgy *adnya* hogy 224. Onzolya wketh iol *lennye* 250 sat.

2) Melléknévi igenevek. α) -ó, -ő néha mult idői jelentéssel: zerethw atyamfyay 163, 168, 173 sat. = szeretett atyámiai; az lakozo (= *lakozott*) fwld kerekcsyge 83.

β) A mult idő igenevét sokkal gyakoribb a szenvedő alakban mint a mai nyelvben, pl. tyztitath ayandek 12, istennek euangeliomyara valasztat 44, zereztetet vagyok 309, legietek felwtwtettek 334, megfoztath 331, zereztetet atiamiai 360 sat.

3) Határozó igenev. A -ván, -vén határozó ige-név áll néha -va, -ve helyett: yrwan vagyom 21, 46 sat. istentwl zerezuyn vadnak 92, keues idw mulwan 116, zwksegh ielen megh nylatkozuan lenwnk 213.

II. N é v r a g o z á s.

1) A tárgy as rag és többes képző. Az -i, -i nomen possessoris képzőhöz a többes képző közvetlenül a csonka tőhöz járul, pl. egywgyewk 5, parazth nemwk 45, egy akarath 91, gonoz etelwk 141, egytestwk 287, egyenlwkeduuk 311, egyertelmwk 318, és hirwk 319 sat. — Az -i képzésű melléknéveknél egynéhányszor a tárgyrag is a teljesebb alakhoz járul: testyeth 32, lelkyeth 32, 33, mennyeyet 453; egyszer a többes számban *e* nélkül: twbybbe = *többikbe* 323. — A többes képzőt és tárgyragot megelőző magánhangzó gyakran *a* helyett *o*, pl. igazok 50, agok 86, vrok 324 (2), gondolatomoth 9, yrasokoth 9, doctorokot 11, ayandekomoth 14 sat. Eltérő alakok még: vrfiath 4, sulyath 39, poharth 166 (de poharath 167), ayakokual 178.

2) Helyhatározó ragok. -ban, -ben helyett nagyon gyakran -ba, -be, pl. Ugocza vaarmegyeyebe lakozo 5, az vdvarba forgolottanak 5, az senth irasba nalamnal bwlczebb 9 sat. Néha -ban, -ben áll -ba, -be helyett: az Christus Jesusban attak ewmmagokot (vadnak) 70, az Christus Jesusnak kwuethsygyben bochyattath 153, ala el bocyatta az elwisten az w tulaidon fianak lelketh az my zyueyngben 265, felmenth az egeghen 428. Aduan az en twruenymet az w elmeieghben, es az w syueyghben be irom azokath 439. — A -ról és -tól ragok néha -ról és -tól-nak hangzanak, pl.

irasatul 16, linearul 16 sat. A magashangú alak megfelelően *-rül* és *-tül*, pl. terhetul 24, tŕruenyetul 24 sat. Az *-ig* raghoz majdnem rendesen nyomatékosító *-lan*, *-len* járul, pl. Illyriomyglan 18, addyglan, tyhozzatokyglan 232, egy ideyglan 9, tŕruynyglen 62, moysesyglen 62, tengeryglen 102. A *-len* magában következő szóknál fordul elő: meglen 34, ismeglen 17, 18, 24 sat, kedyglen 126, penyglen 55, tegetlen 348.

3) A t ö b b i r a g o k. Az eredményhatározó *-vá*, *-vé* ragnak *-v*-je néha elmarad; a hiatust néha *j*-vel töltötték be, pl. semmiē 26, 29, 53, 56, 76 sat, egyenlŕe 30, 35, hasonloia 74, chyudaya 136, byroya 142, tagaia 144, zolgaya 156 sat. — A *-val*, *-vel* rag *-v*-je mássalhangzón végződő szók után is többnyire megmaradt: segeczeguel 7, sykeczeguel 10, adomanyual 14, bekeseeguel 14 sat, de űldűklesűkkel 29, zeretettel 30, vyzzel 33 sat. — Az *-ul* rag *-ol* alakban fordul elő, pl. magyarol 8, byzonsagol 202, arcyol 236, tanacyol 246, nyughatatlanol 362, peldaiol 318 sat. — A *-kor* ragnak néha teljesebb alakját találjuk: *mykoron* 4, 8, 19, 21, *akkoron* 9, *az koron* 61, *mykort* 50, 304, *akorth* 398, *mykorontan* 67, 156, 201, 409.

III. A birtokos személyragok.

Az egybirtokú egyes 3. sz. rag *e* helyett *i* a következőkben: illysynelkwl 48, zeky 96, kezdety 119, bezydy 53, tŕrueny 259, kezepyfele 120, lelky 174, tartozecky 420. — A 3. sz. ragja eltérőleg *-ja*, *-je* helyett *-a*, *-e*: vta 15, 54 sat; vtay 89, tagay 33, 65 (2), 66, 67 sat; rende 38, 184, zolday 154, czelede 126, 191, 377, 388. Néha magánhangzón végződő szók is az *-a*, *-e* ragot veszik föl: az hythnek igye 81, idűk idwenek mynden koraczy 390, koraczanak (ideenek) 292, az hytnek hadnagyara (vezerlŕere, el vegezŕere, tŕkellŕere) 457, az twznek ereet 456. — *-ja*, *-je* mai *-a*, *-e* helyett: tytkya 287, 302, 329 sat, tytkay 135. — Az egybirtokú többes 1. sz. rag *-unk*, *-ünk* helyett néha *-onk*, *-ink*: magonk 42, baranyonk 139, tudomanyonk 173, erŕtelen-sygyonk 73, myndenynk 97, ellensegyonk 310, semelynk 346, lelkyonk 344; egyszer *-enk*: hitenknek 113. — Az egybirtokú többes 3. sz. ragot megelőzőleg magánhangzó gyakran nyíltabb; a személyragos alak ilyenkor megegyezik a többes szám alanyesetével, pl. az űnnűn germekeknek 6, az űnnűn vezedelmekre 9, kezekben 15, zyuek 47, termyzetek 47, dolgokat 51, az ew thorkok 54, az ew labak 54, az ew neme-keth 58, az ew zengysek 83, az ew bezydek 83 sat. A több birtokú személyragok legtöbbnyire *-im*, *-id*, *-i*, *-ink*, pl. lewely 8, bezedym 10, mentesym 10, kewansagynk 33, chye-

lekedety 49, alnoksagy 57, haborusagynk 60, fegyuary 65 sat. Figyelemre méltók: *ayakayok* 54, *atyayok* 88, *zolgaiaay* 235; *zom* 104, 267; *zoua* 175, 351, 414, 425, 460, 461, *zouok* 176, *souok* 406, de *saua* 427; *ioua* 149, 381, *iouay* 431, de *iauay* 116; Abrahamnak *maga* 236, de *magua* 262; *biroy* 301, de *byrayahoz* 461.

Névutók.

A névutók majd kivétel nélkül ugyanazon alakban fordulnak elő mint a mai nyelvben. — A *kíviül* névutó néha *kywl*, néha *kyuel* alakban található: *kywl* 50, 126, 219, 237, 238, 253; *kyuel* 237, 238, 336, 350, 372, 452, 455, 458, 464 (2). Eltérőleg a *kíviül* névutó ragtalan szóhoz járul, pl. *tŵr-uynkywl* 50, *testhkywl* 238, az *varos kyuel* 464, akkapu *kyuel* 464 sat. A *nélkül* névutó első alkatrésze (vö. eredetibb alakját: *-ndl*, *-nél külön*) még legtöbbször a megelőző szó mély- vagy magashangúságához illeszkedik; tehát még nem vált teljesen névutóvá, pl. *hasonnalkyl* 13, *munkaknalkwl* 57, *predicallonalkwl* 82, *minalunknalkwl* 136 sat; néha elválva, pl. *hazonnal kwl* 15, *zugodasnal kyl* 312, *bŵnnel kyl* 345 sat, de *hasonnelkyl* 407, *dorgalas, veer ontasnelkyi* 441. Néha *nekiül* alakban: *nekwl* 109, 114, 409. Kétszer fordul elő a *helyett* jelentéssel bíró *vizeth* névutó, mely a mai nyelvből merőben kiveszett (l. a Szótárt.). — A névutó a névszóval gyakran lép birtokviszonyba, pl. az haborusagnak myatta 22, mynden egeknek felette 291, az hytnak általa 55, az istennek ellene 71, alkalmatossagnak kyuŵle 114, e világ teremtsynek elŵtte 130, három eztendŵnek vtanna 254, atoknak alatta 261 sat.

Névmások.

1) Személynévmások: *en* 4, *the* 4, *ew* 4, *my* 4, *ty* 93, *wk* 53. Alakilag eltérők: *yket* 300, 346, 380, 395 sat. *tykteketh* 45, 83 (2), 89, 91, 100, 101, 102 sat; *en bennettem* 68, 69, *the bennetted* 386, *ŵ bennette* 82, *my bennethŵnk* 388; *tylem* 203, *tyletek* 201; *ryia*, *rya* 48, 53, 94, 95, 99, 133, 146, 147, 159, 180, 188, 190, 322, 375, *reya* 322, *reytok* 355, *reya-yok* 355. — A *benniünket* és *benneteket* alakokat Komj. általában nem ismeri. A személynévmások birtokos esetét (*-u* vagy *-nnen*) gyakrabban használja, még pedig leginkább a visszaható névmás előtt, pl. *ennenmagam* 5, *tynmagad* 49, *tynnenmagad* 94, *tennenmagad* 272, *mynen magunk* 67, *tyn magatok* 64, *ewnŵnmaga* 13, *ŵnnŵnmagogba* 30; *tynnen sabad-akarathok* 223, az *tynnen ty tulaidon ŵduessegtek* 312, az *ewnŵn gyermekeknek* 6 sat.

2) A mutat ó né v m á s o k. A melléknévi mutató névmás néha ragozott alakban fordul elő: vgyan azonokath 49, 74 (3), vgyan azonth 235, 354, azonrol 453, vgyan ezeneketh 154, vgyan ezenth 203. — A mutató névmás z képzője mássalhangzó előtt néha elmarad, pl. eh vylagnak 133, eh fundamentomra 133, e lany egeeth 157, yme bezydhen 94; iolleheth een akaratom ahuolth hogy 14, a ma tyzenkettűknek 181. — Melléknévi névmás főnévi helyett: az aky igrte vala, vgyan azon hatalmas volna meg es adny 59. Vgyan azon az ky felees menth 291. Vgyan azon, ky wduessegeeth aad 298. The kegyg vgyan az (azon) vagy 419. Vgyan azon űrűkke megmarad 437. — Főnévi névmás melléknévi helyett: Az idewben, mykoron 19. Nem csak az helekűn meliekűn 19 sat. — Néha *ez áll az* helyett, pl. Merth valakyk istennek yhlysyuel vyseltetnek, ezek istennek ffyay 72. Merth ezyrt az Christus Jesus megys hwlth és fel tamadoth, hogy 96. Erre, hogy 101. Es annynemw a mennyey (Christus) olyotynok ezekes, akyk mennyeyek 187. Vgy ennyre kabak bolondok vattok 260. — *Azon = ugyanazon*: Azon capytulomnak az tűb rezybe 194. — *Oly* egyszer többes számban: Oth tanulth volna olyakath 197.

3) V o n a t k o z ó n é v m á s o k. *Ki* nem csak személyre, hanem nagyon gyakran tárgyra is vonatkozik, pl. Az Curiath, kyth 5, iregyseeagh, ky 7, halálnak kywel meghalonk 32, az babonasag felűl, ky 36, nem tyzem az iot kyt akarok, de az gonozth kyt nem akarok 69, az ideiglen, kyth (mellyeth) az ű attya vegezeth űneky 264 sat. — *Mely* személyre vonatkozólag csak egyszer: Akyk melyek erwtelenek euyagon 128. *mi* helyett *ki*, pl. oth az hasath nem kel tűlteny, ky othon hazogban, jobban megh zerezethnek 120, kyketh a zem nem latoth, kyketh zerzeth az elűstien 130, merth nem egyebeket irok tynektek, mynthakyet oluastok 201, gondold meg kyketh mondok (quae dico) 389 sat.

4) H a t á r o z a t l a n n é v m á s o k. *Néki* = némely: Hagyd nekyknek nemellyeknek hogy 366, nemelliek (nekyek) 374, mondotta kegyg nehol nemynemw (neky) 421. Merth nekek meg kesergetek 425. *kivalaki*: hogy ha ky a Christusba vagy 214. — *valaki = ki*: Atkozoth mynden az valaky fywgh az faan (*qui pendet in ligno*) 261. Merth valaky veeth az űnnűn teste altal, az testbűl arath 273. — *valaki* a. m. *akárki, mindenki, valamennyen*: Te ember meg menthetetlen vagy, valaky vagy 49, hogy altalyaba valakyet (myndeneket) megtarthatnyk 157, valakik valamennyen az tűruennek czelekedybűl vadnak 261 sat. *valami* a. m. *mi*: Merth valamith veteend ember vgian azt ees aratya 273. — *valami* a. m. *valamennyi (quaecumque)*: az tűruyn valamly parachyolatokat mond, azoknak mongya kyk az tűruynben vadnak 54. Merth

valamy irasok meg irattatanak az my tanusagunkra irattatanak megh 99 sat. *valaminemü* = *akármilyen*: valamynemw nemzetczegh az w zűrzetűssegenek inkab tartoya soha nem volt 25. — *valamennyi* = *valami*: valamyné kewes penzth gywtűgethwen 19. — *minden* a. m. *mindenki*: ygyekűzyk myndűnűketh az Christushoz vonnya 28, ky fizetendű lyzen myndennek az ew chyelekedety zerynth 49, mynden ky ew benne hyzen meg nem zygenwltetyk 80 sat. — *egyéb* nem csak tárgyra, hanem személyre is vonatkozik: egyebekethes onzolph 11, az egieb apostolok 19, egyeb tegyűn itiletűth 38, egyebeket ytylz 49; így még 51, 84, 114, 126 sat. — *több* a. m. *többi*: az tűb sydok 258, az tűb három capytulom 278, az egyeb, tűb anya zenth egy hazak 234 sat. — *külömb* a. m. *más*: egyeb (kűlűmb) maas tanosagot ne kűuessenek 366, ha valaky kwlemb tudomant (egieb tanoitast) kűuet 380, kwlűmbeket ertenek 392 sat.

Névelő.

1) A határozott névelő *z*-je kiveszte után gyakran megnyulik a következő szó kezdőmasszahalhangzója, pl. ammy 11, akkysded 11, akkyk 15, ah hytetlen 83, annagy 110 sat. A névelőnek rövidült alakját is találjuk, még pedig meg lehetőszen gyakran, pl. a mag 77, a korso 79, a kyk 93, a halottak 182, a io 185, a gonoz 185 sat. Eltérőleg a mai nyelvhasználattól a határozott névelő rendszeren tulajdonnevek előtt is áll, pl. az Christus Jesus 22, az zenth Ystwan 22, az pompeus 27, az aquyla 104, a Maria 105, az Appella 105, az Narcyssus 105, a Crispus 126; Az Corintus 109, Az Ephe-sos 275 sat. Másrészt néha hiányzik a névelő, a hol ma ki szoktuk tenni, pl. nem űue 71, mynd illyriom neuű tengeryglen 102, elethnek nagy gonoz zabatczaga 109, mynd rezűgseggylen az borba zabalodnanak, tűbby ehezwen 113, ezeketh etedyk capitulomba irya 118, en rokonsagymoth 105, en kűuetűym legyetek 137, ezeketh kegyg irya niolchadyk ęs kylenechedyk capitulomba 196, Mynden bwn valamynemwth teend ember 144, othon hazanal egyek 168, vrnak parancholatya 148 sat. — Végre említendő, hogy a határozott névelő gyakran alkalmazkodik a következő szó magashangúságához. Ezen sajátssággal a NádC.-ben is találkozunk, leggyakrabban a NagyszC.-ben és még ma is a moldvai csángók nyelvében (NyK. XIX. 9). Példák: nem csak *ez* egeęs Ugocza, hanem mynd *ez* egeez kűrnyek 6, *ez* zenth Paal leueley 13, mynd *ez* kettűtul 36, *ez* űnnűnmyuolta 31, *ez* en halando testem 70, *ez* en mostany zolgalatom 104, *ez* ew labayala 184, alamisnath *ez*enteknek ostogathny 223, *eh* kyketh kegygh irok 225, *ez* iűuendű velagogba 284, *ez* en

kezeim 386, *e my* hugunk 104 sat; nagyon gyakran *ez ily*, *ez ilyetén*, *ez ilyféle*, pl. *ez ily iduwssegh* 30, *ez ily nagy vetwk* 114, *ez yly bezed* 119, *ez ily draga keneyr* (e h. kenyér) 167, *ez ilyetnek* 149, 152, 191, 204 sat. *ez ilyfele* iotetemeny 223 sat. Sőt mélyhangú szó előtt is néha *ez* van *az* helyett: Ime *ez eh* dolog 230, *ez (erre) ez* dologra 347, *ez zydo bezydek* 364, az *gwrwgwk* mondyak *ez* Phylemonth, *hogy* 409, *ez* Christus Jesus 423.

2) A határozatlan névelőt csak ilyen határozói kifejezésekben találjuk a milyenek: *egyideiglen* 220, *egykeuese* 421, *idwnnek egy kwwbe veteseiglen* 346, *egy falkayg (egy darabig)* 248. Határozatlan névelőt mai értelemben Komj. általában nem ismer. Ebben a mondatban: 'Az eretnek embert egy első auagy masodyk intesh vtan eltauoztas' (post unam et secundam correptionem) 408, az *egy első* csupán a lat. *unus*nak kétszeres lefordításának tekintendő.

Igehatározók.

1) Helyhatározók: *akar hun* = *akár hol* 15, *nihol* 16, *sohol* 38, 114, 196, *sohul* 305; *testowa* 41, 137 stb. *tytowa* 95, 150, 171, *tetowa* 447, *testowa* (imedesamoda) 463; *egyebve* = *más hová* 140, *fennyen* 129, 320, *iobkezfelwl* és *balkezfelwl* 216, *kwwbwl kwwbe* 305. A többi közönséges.

2) Időhatározók: az *kor* 66, az *koron* 61, *akoron* 135, *akorth* 398, *valamylkoron* 420, *myndenkoron* 188; *legh ottan* 8, *legottant (continuo)* 254; *ozton* 33, 120, 172, 244, 245, 273, 322, 364, 416; *tegetlen (nuper)* 348; *innektowa* 64 (2), 97, 200, 292, *innettowa* 214, 294, 379, 393, *innentowa* 446; *addyglan* 66, *agyglan* 264, *agyg* 434, *egyglan* 253, 323; *esmeglen* 100, *ismeglen* 18, *wyonna* 87, *wiontan* 291; *immaran* 29; *nyha* 28, *gyakortha* 6, *mindenha* = *mindig* 33; *idő szerint*: *iol* leheth *hogy idwzerenth* (egyideiglen) *megh zomoroitok volt tykteket* 220; *idwnnek egy kwwbe veteseiglen* (ad tempus horae) 346.

3) Módhatározók. Ezenkeppen 28, *ezkeppen* 8, *azkeppen* 36, *egykeppen* 116, *ugyan* = *úgy*: *Mykor istent meg esmertyk nem vgyan mynt istent dichwsygeseytetyk* 47, *ingien sem* = *sehogysem* 26, 28 sat; *myndenestulfogua* = *egészen, teljesen* 28, 35 sat; *nagyual* = *sokkal*: *nagyual feslwttebbek* 109, *nagyub ryzree* = *nagyobb részt* 26, *ryz zerinth* = *részenként, részben* 88, 101, 102 sat; *fel rezent*: *ky fel rezent (swkwñ) veeth*, *fel rezynt* (keueseth) *aratando* az 228; *igenfelette wrwmest* 241, *hamart* 396, *mynden vetekedesnelkw* = *kétség kívül* 373, *feienkynt* = *egyenként*: *Kykrwl nem kwl mosth mynd feienkynt igerwl igere beselleni* 441. A többi közönséges. — Ragozatlan melléknév mint mód-

határozó pl. Effele velekwdesbe bizonyos (bizonyosan) hyendw nemely apostolokath voltanak lenny 21, azenh (szentül) elwk 35, zynethlen ty rolatok emlekezetet tyzek 45, bekesege legietek myndenekhez 353 sat.

Kötőszók.

Avagy, az vagy = vagy: nem egy *auagy* ketthw 10, egy verset *az vagy* felet 16.

De = hanem: nem vagy solga *de* tulaidon fyu 265.

Demaga = mégis, mindamellelt, azonban: Iollehet az ayan-dek ygen kysded, *de maga* en vgy vewttem es tartom, mynth ygen, nagyoth 5. *De maga* en test termyzetw vagyok 68. Az Galalasokath kemenywn *de maga* zerelmetwssen megh feddy 27.

Ha = hogy: Hogy meg lathnam, *ha* mynd megvolna 8.

Hanem, hanem csak = mint, mint csak: Egyebeth seh tennek benne, *hanem* magyar nyelure fordoitnam 10. Senkyth ty kwzwlletek meg nem keresteltem, *ha nem* az Cristusth 126. My lyzen az ew elw vtelek *ha nem chyak* illet halottaybol 86. Kychyoda a Paal? Auagy kychyoda az Apollo? *hanem chyak* zolgak 132.

Hanem ha = hanem: demaga alythyak vala be nem wendwnnek *hanem ha* kwrnwlméletetnenek 22. Aynemv magot el veech (ky nem keel), *hanem ha* meg hal 185.

Hogy = mert: Az Saraes az w koraczanak ideye kiuel gyermeket swlte, *hogy* (merth) hywnnek ytelthe azth, ky ygerthe vala 452.

Hogy nem mint = hogysesem: Vala wnekyk nemy kwlwmb dologh *hogy nem mynth* az Galatasbelieknek 20, bechwltky az teremteth allatokoth inkab *hogynem mynt* az teremtwth 47.

Hogynem = mint: Ez Christus Jesus meltob (ielesb) *hogy nem* Moyses 423.

Holoth 102, a holoth 33, az hol 13 helyhatározó mondatokban.

Honnan = ezért, tehát; a latin *unde*-nak fordítása: *Honnan* (ezerth, ennekokaerth) sem lellyetek megh az my valasunknak Apostolat 423, vegnelkyl valo papsagot val, *honnan* yduezeythetes myndeneket 437.

Miért, miért hogy = mert, mivel: *Myerth* nem vagyok twruynnelkwl istennek 156. *Myerth hogy* wketh nem latta vala 20. Kwrnwlmelte az Thimotheusth *myerth hogy* Sido anyatul zwlettetwth volna 25.

Myhelen 103, myhelth 265, mykoron 4, 8, 19 sat, mykort 50, mykorontan 67, 156, 201, 409 időhatározó mondatokban.

Oly mint = mintegy, mint ha: Az poganyokath *oly mynth* megh zabadoytotta 24. Mykor *olymynt* zaaz eztendws volna

59. Az vtolso capytulomoth *oly mynd myndŋwŋstulfogwa* kŋwŋnetekkel tŋlty be 35. Maas zemelth reaiok veznek, *olymynth* az igassagnak zolgay volnanak 235.

Oly mint ha = mint ha: Olymynth ha touabba ty hozzatok nem mennyk, vgy fuualkottanak fel 138.

Tahát = tunc, itaque: Ha penyg meg haland az ew fyrye, *tahat* meg zabadoytatot 67. *Tahat akor* mondom (tunc dixi) 446. Ezen eredeti jelentése mellett mint köztöszó is szerepel mai értelmében pl: My dologh leŋth *tahat* annak-okayrth? 84 sat.

Netalántán, netalántál = talán, forsitan: Netalantal azerth hogy 18, az joyrth *nytalantan* valaky halaltys zenued 61. *Netalantan* kedygh tynalatok valamý ideyglen meg maradok 189. Így még 412.

Tudnia mint = tudniillik: El veztŋttik volna azth, ky mind az egez tŋruennek feye vala *tudnya mynthy* az Christus Jesushoz valo hyteth 28.

Ugy mint = mintha: Ha penyg mastul vŋtted, myth dychyekedel *vgy mynthy* (mastul) nem vŋtted volna? 136.

Igekötők.

Az i g e k ö t ö k használatában a következő eltéréseket találjuk: *el* = mai *le*: el borotualni 164, el nyrny 163, ala el bocyatha az elŋwisten az ŋ tulaidon fianak lelketh 265. — *el* = mai *meg*: el zabadultak az bwnttwl 66. — *elől* = mai *előre*: Merth az senth Iraas elŋl meglathuan, hogy (providens) 261, elŋl zolok megh mondom tynektek (praedico) 271. — *meg* = mai *el*: Az elŋ isten meg fogya, meg iry ez vylagy bŋlchyeketh 134. Megys bezelette nekŋnk a thy zerel-meteketh 325. Meg bocyatya ŋ neky az zolgat 409. Kyt megkŋldŋttem the hozzad 412. Az tŋwnek ereet meg oltot-tak 456. Myndenek meg ouolnak 419. — *meg* = mai *le*: Hozzw megh bochyatoth hay 114. — *meg* = mai *ki*: Az elŋ isten meg ne mŋuettessek 273. Meg feseithuen az istennek fiath ęs meg czufoluan 431. — *vissza*: Atta az wrystten ŋketh vyzha valo ertelemre (in reprobrum sensum) 48.

Indulatszócskák.

Im: Immar im meg zabadoltatok az bwnttwl 65. — *Oh*: Oh en nyaualyas ember 69. — *Jay*: (Jay nyaualyas) ember 78. — *Vaj ha*: vayha nyluan nyertetek volna 136. — *O vajha*: o way ha e vylagbol ky mentetek volna.

JACOBI GVULA.

A GÖMÖRI TÁJSZÓLÁS.

I. A tájszólásnak fölosztása, s a köznyelvtől eltérő hangjai.

Gömör megye lakossága nagyon vegyes nemzetiségű. Nagyobb száma tót, kis része (Dobsina és környéke) német, s csak a megye alsó fele tiszta magyar ajkú.

Ha egy képzeleti vonallal Rimaszombatot Rozsnyóval összekötjük, a vonal fölött a lakosság tót, alatta magyar, még pedig túlnyomólag ref. vallású.

A 'százbércű' Gömörben természetesen nagyobb síkságot nem találunk, csupán a Sajó és Rima egyesülésénél szélesedik ki jobban a két folyó völgye, s e két főfolyó közt — mely a megyét egész hosszában befutja — az Érchegység hatalmas ágai lassú ereszkedéssel törpülnek dombokká.

Ily hegyes-völgyes vidéken egységes tájbeszédről szó se lehet. Az apróbb patakok, erek keskeny völgyeiben elszigetelt falvak alig, leginkább csak vásár alkalmával érintkeznek egymással, s a hány falu — úgy szólván — annyi dialektus.

A tájszólások fölosztó alapját tudvalevőleg az *é* hang miként ejtése alkotja. — Ezen az alapon a gömöri tájbeszédnek három — annyira-mennyire eltérő — s egy átmeneti árnyalatát különböztethetjük meg:

- a) r i m a s z o m b a t i t,
- b) s a j ó v ö l g y i t,
- c) g o r v a - b a l o g v ö l g y i t,
- d) r i m a v ö l g y i t.

a) A nagyobb városok könnyen érthető okokból rendszerint külön dialektust fejlesztenek. A hol annyi ember él együtt, a ki folytonos érintkezésben áll egymással, foglalkozásával lassanként beszéd módja is külön válik a vidékétől.

Igy van ez Rimaszombatban is. Lakosainak a kiejtése föltűnően elüt a körülövező falvakétól. A vidék beszéd módját az erős diftongizáló hajlam s a nyílt hangok kedvelése jellemzi. Ellenben a rimaszombati ember minden magánhangzót egy fokkal zártabban ejt a köznyelvnél is.

Megjegyzem, hogy a hangok jelölésére a Balassa ajánlotta jegyeket használom, s így a Nyelvőr közleményeinek jelölésétől — melyek nagy része úgy is a köznyelv szerint van közölve — eltérek.

A hosszú *é* Rimaszombatban úgy hangzik, mint az igen zárt *è* erős pótló nyujtással. Körülbelől az a hang ez, melyet Steuer 'A székely nyelv hangjaiban' *ie*-vel jelöl: *sziép, iédes, iének, ciérná, viékony, niénike, Biélá* sat.

Ez a hang azonban már kiveszőben van. A férfilakosság nagyrésze tiszta *é*-t ejt, s csak a tősgyökeres polgárasszonyok élnek vele.

Még jellemzőbb hangja e dialektusnak a hosszú *á*. Ez a közleményekben néhol *oa*-val van jelölve, s ezt a jelölést megtarthatjuk. A dialektusnak ez egyetlen diftongusa is az erős ajakzárás folytán keletkezik. Az ajak összecsucsorítása által a nyújtott *á* előtt gyöngye *o* hang hallatszik: *Joános, voásoár, hoárom, károácsony*, sat.

Köznyelvi *ó, ö, ű* helyett diftongust ejtenek, melynek elseje rövid, második a megfelelő hosszú hang: *oó, öö, üü*. Ezek következőleg vannak jelölve: (*ô, ô, û*) pl. *ôl, hónap, szôlô, tûz, tûkör*.

Szintén elkülönítő vonása e dialektusnak, hogy a *-ból, -tól, -ról* ragokat *-bû, -tû, -rû*-nak ejti.

b) A sajóvölgyi tájszóláshoz tartozik az egész Sajó völgye, hozzá számítva az u. n. *S z á r a z v ö l g y e*t is, továbbá a Balog alsó völgyét Bátkától kezdve. Szóval, a gömöri magyar lakosság legnagyobb része.

A Sajó völgyén a hosszú *é* hang általában *ei* diftongusnak hangzik, még pedig tisztán hallható egy nyílt rövid *e* és *i*: *szeil, eig, éinek, eidés, veikony* sat.

Ha nagyon figyel az ember a kiejtésre, észre vehető, hogy az *i* néha nem hangzik olyan tisztán, hanem erősebb nyomaték esik az *e*-re, s ekkor inkább *éi*, vagy *eé* benyomását teszi a fülre. Innen van, hogy a közleményekben többnyire *eé*-vel van jelölve.

A mi azonban a gortvavölgyi palócságtól élesen elkülöníti, egyebek közt az, hogy a rövid nyílt *e*-nek megfelelő hosszú *é* hangot még pótlónyújtásképen se ismeri.

A hosszú *ó, ö* helyett mindig *oó, eö* diftongust ejtenek, úgy hogy nem az *ó, ö*-re esik a nyomaték, hanem a diftongus első tagjára, *a-, e*-re: *Faózsi, ráózaú, vaót; eö, veögy, neneö, erdeö*.

A mássalhangzók terén meg kell említenem, hogy a többi árnyalattól eltérőleg a Sajó völgyén az *ly* hang ismeretlen, s helyette *j*-t ejtenek.

c) A gortva-balogvölgyi dialektus — mint azt már a név is mutatja — nem egységes terület.

A Gortvavölgyén laknak a vegyületlen tiszta palócok, s a Balog felső völgyén van néhány falu, a mely nyelvi sajátságaira nézve szintén e palóc vidékkel egyezik. E jelenség már a közlőnek is föltűnt, s megjegyzi: „Rimaszombat környékén négy falu van (Perjese, Pádár, Balog Zeherje), melyek a rimaszombatitól egészen eltérő tájszóláson beszélnek. Palóc telepeknek látszanak, mert beszédük a palóc dialektussal egyezik leginkább” (Nyr. VII. 132).

B. S. a TudGyűjt. 1819. évf. IX. kötetében a gömöri

tájszólás néhány sajátját sorolván elő, említi, hogy: „legfőbb karakterisztikája a gömöri accentusnak a meghúzott, kemény *è*. Minden hosszú *é* keményen hangzik, tehát *beszédje èlet...*” 58. lap. Mondanom se kell, hogy itt B. S. a kemény *è-n* a rövid, nyílt *e*-nek megfelelő *é* hangot érti.

A Gortvavölgyén ez egészen így van, — minden hosszú *é é*-nek hangzik. Nagyobb közlemény e vidékről Gömörből nincs ugyan a Nyelvőrben, de van Istenmezejéről, a mely falu Heves és Gömör határán fekszik, és határozottan e dialektushoz tartozik, s ebben a hosszú *é* minden szóban következetesen *é*-vel van jelölve (Nyr. XV. 229). Ezt különben személyes megfigyelésből is tudom.

A Balogvölgyén — nevezzük így az említett községeket — a kétféle *é* közt nagyobb különbség nincs ugyan, de ha nagyon figyel az ember, észrevehető némi kiejtésbeli különbség. Mintha némely szavakban az *é* hang előtt gyenge *ë* hallatszanék, mi által a hang nem hangzik oly laposan, mint mikor tisztán *é* hangot hallunk.

A mennyire kivehettem, ez különösen oly szavakban történik, melyeknek hosszú *é* hangzója nem szokott megváltozni: *cséplő, vőlköny, köszvény, érik* sat. E változás bizonyára a rimaszombati dialektus befolyása alatt keletkezett, mint a mely várossal e közel falvak élénk összeköttetésben állanak.

B. S. a Rimavölgyéről is azt állítja, hogy ez az *é* hang ismeretes csak. Lehet, hogy B. S. idejében még így volt, hogy a Rimavölgye is tiszta palóc volt, azonban ma már a sajóvölgyi tájszólás hatása annyira érezhető rajta, hogy palóc sajátjaiból igen sokat vesztett, s célszerűnek láttam „*á t m e n e t i d i a l e k t u s*” névvel elkülönteni, miről később.

A hosszú *ó, ő* helyett *ao (au, ou), eo (eu)* diftongusokat ejtenek.

Még élesebben választja el e dialektust a többtől az a kiválóan palóc sajátja, hogy az *-al, (ar), -el, (-er)* szótagokat mássalhangzó előtt *-ó*-ba vonja össze. — Ez nem található föl se a Sajó-, se a Rimavölgyén.

Meg kell még említenem, hogy a palócok igen is ki tudják ejteni az *ly* hangot s nem változtatják azt *j*-re, mint a legtöbb nyelvjárás.

d) Az elválasztó falat a palócság és a sajóvölgyi dialektus között a Rimavölgye alkotja. Nem lehetetlen — mondom — hogy ezelőtt száz-százötven évvel e vidék nagy része is tiszta palóc volt, mert még majdnem minden faluban akad egy-két öreg ember, a kik egészen palócosan beszélnek. A nagyobb rész azonban már sokat veszített palóc sajátjaiból, s vett át a sajóvölgyi dialektusból.

E jelenség oka egyrészt az, hogy a Sajó és Rima

nyiltabb völgyén fekszenek a kisebb-nagyobb mezővárosok, s így az érintkezés is nagyobb e sűrű népességű vidéken, mint a Gortva szűk völgyén, s mellékpatakjai mellett hegyek közé ékelt palóc falvakban, a melyeknek lakossága heti s országos vásárookra is inkább Losoncra, Fülekre jár, mint a Rima, vagy a még távolabb eső Sajó völgyére. Másrészről pedig a vallásnak is lehet benne része. A palócok katolikusok, míg a rima-, sajóvölgyi magyarság jobbadán ref. vallású, s elég sajátságos, hogy a Rima völgyén is a katolikusok palócosabban beszélnek, mint a reformátusok.

A rimavölgyi dialektusnak egyik jellemző palóc hangja az *é* hang.

Megfigyelésem szerint a következő szavakban ejtik ezt az *é* hangot: *én, szé* (szél), *mécsés, nőnyi, réz, dér, bélyü* (bélü), *télyi* (téli), *ért* (vmihez), *éhés, ér* (vena), *vélé, fér, hét, éfékor* (éjféltkor), *sokfélé, Jézus, kérdenyi, véték, férőbb, innét, dicsértessék*.

Ezen kívül van egy más *é* hang, a mely nagyon hasonló hangzású a rimaszombati *ie*-hez.

E hangot a következő szavakban hallottam: *sziép, ienek, viékony, fiérög, kiép, riét, riétes, iéccáká, mijié* (miért), *sziélyi* (vminek de *szé*), *sziéna, sziédül*(l), *niémét, niémá; keviély kényiér, kemiény, veöfié, lépiés, embérsiég, dörék*.

S végül egy harmadik *é* hang, a sajóvölgyi *ei*. Ezt csak néhány szóban hallottam: *geip, meigis, keit, keis, Peitër, seitá*(l).

A többi hosszú magánhangzók *ao* (*au*), *eo* (*öü*) diftongusok, mint a Sajó- és Gortvavölgyén.

Másik palóc vonása, hogy az *ly* hangot széltiben használja.

De a sajóvölgyi tájszóláshoz hűz abban, hogy az *-al*, *(-az)*, *-el*, *(-ez)* szótagokat nem vonja össze *-ó*, *-ö*-be, hanem tisztán ejti ki: *alma, elmönt* sat.

E dialektikus eltérések azonban csupán egyes hangok különböző kiejtésében állanak, mert alapjában egy tájszólás ez, — a tót nyelv hatása alatt álló palóc, melyre még a Sajóvölgy közvetítésével a föltiszainak is nagy hatása van.

Közös sajátosságai. A hangtanban a tótos rövid *ä*, melyet egész Gömörben egyformán ejtenek. A diftongizáló hajlam.

Még szembetünöbben egyeznek az összes tájszólási árnyalatok abban a fontos hangtani változásban, hogy bizonyos esetekben az *l* hangot jésítik, csak azzal a különbséggel, hogy a Sajó mentén egyszerű *j* lesz belőle, míg a palócok vagy barkók, s a velük tartó rimavölgyiek *ly*-re változtatják.

A z a l a k t a n b ó l mint közös sajátóságot az *ettéd, ezöré, emmi, emmiénk, ettétük* birtokos névmásokat említhetem meg; a nem asszimilálódó *-vel* ragot, a *hollyan* (milyen),

hogyim, jód (majd), *la* (*ě*) kérdő, s mutató névmásokat és kötőszókat.

A jelentéstanban sem találunk nagyobb eltéréseket. A *buzát életnek*, a *rozst gabonának*, a *lábasmarhát jószágnak* sat. nevezik egyformán. Nagyon természetes, hogy egyes szűkebbkörű vidéki sajátágok is találhatók mindenütt.

A szóképzés köréből csak két adatot említek itt föl jellemzésül. Egyik a *temik* alakja a *temetik* igének. A másik az archaikus képzésű *harangütel* (harangütő v. nyelv). Ezt egyformán így nevezik egész Gömörben.

Azt hiszem, hogy ezekben eléggé megokoltam azon eljárásom, hogy a részletes tárgyalásnál nem terjeszkedem ki külön-külön az egyes említett árnyalatokra. Ezt nem tehetem már azért sem, mert az ehhez megkívántató kimerítő anyaggal nem rendelkezem. Ott azonban, a hol oly jelenségekre bukkanok, melyek csupán egyik, vagy másik vidéken vannak meg, az eltérést mindenkor föl fogom említeni.

Még egy megjegyzést kell előre bocsátanom. A következőkben nagyon sokszor fogok a Nyelvőr közleményeire hivatkozni. Minthogy azonban ezek nagy részben az irodalmi jegyekkel vannak közölve, s a hol a kiejtést utánozzák is, nagyon gyarlók és következtelenek, úgy igyekeztem segíteni a bajon, hogy az egyes adatokat a hely megnevezésével lehetőleg hű átírásomban idézem.

II. Magánhangzói jelenségek.

1) A z idő mérték változásai.

A következő, eredetileg hosszú hangzós tövű szók megrövidült alakban élnek:

α) az első szótagban: *könyēs*: kényes (Serke), *mesz*: mész (Rozsnyó VIII. 566). *

β) a második szótagban: *kényer*, *eger*, *level*, *szeke*, *keves* (Rozsnyó VIII. 566). *Fenēka'dal* (Radnót VIII. 570), *vereb*, *kötél*, *tehen*, *gyűker*, *tereny*, *nehez*, *kánál*, *csánál*, (de *káná*, *csáná* is közönséges).

E nagy mértékben uralkodó rövidítő hajlammal szemben nagyon kevés az esetek száma, hol a köznyelvtől eltérőleg többeli hosszúságot őrzött volna meg a tájszólás.

Greguss Ágost fölemlíti, hogy Rozsnyón e szó *ösmér* mindig hosszasan ejtődik (VIII. 566).

* A római számok a Nyelvőr illető kötetét, az arabs számok a lap számát jelölik.

nagypállag (parlag) (Radnót VIII. 570), *ka^ormány* (az eke kormányvasa) Hanva.

bê: be (s itt *bê* váttok-*ē* ték is? Balog), *nékem*, *vêlê*, *êngem* (Sid).

Ez utóbb elsoroltakat a Sajó mentén a közbeszédben csak röviden ejtik, hanem dalolás közben hosszasan: *nélkem*, *nélki*, *vélem*, *éngem*, és ez esetekben tiszta *é* hangot mondanak, nem *ei* diftongust.

2) Hangrendi változások.

a) Hangrendi asszimiláció. Az *a^o* névelő néhány kifejezésben illeszkedik: *emmi lova^onk*, *etteid*, *etteitêk*, *ezöveik*. Mindezekben az illeszkedés valószínűleg az *enyém* analogiájára ment végbe.

Illeszkedést látunk még a következő szavakban: *kávács*: kavics, *kálándárium*, *kátakizmus*, *dáda^o*: *dedó, kisdedóvó, *gyurtyánfa* (IV. 122. és XVII. 574), *girind*, *vir^odít*: ordít, *fejel*: fejalj.

Érdekes asszimilációt látunk az óhajtó mód első személyében. Hanván pl. igen közönséges nemcsak a gyermeknyelvben az efféle szólásforma: *ha ein nekêd va^onák*, *olt nem mărădnák*, *nem láknák ein nálá^o* sat.

Greguss ugyanezt a sajátosságát említi meg a rozsnýói tájszólásnak, sőt a Nyelvőrben más vidékekről való példákat is találtam: *ir^onák* (II. 513), *hoz^onák* (VII. 375), *futhat^onák*, *ját^oszonák* (X. 267).

Hangrendi párhuzamosság van a következőkben: *káhog*: köhög, *porkol*: pörköl, *porzsol*: pörzsöl, *fêrgetyû*: *forgató, *hent*: hant, *hóbörtös*: hóbortos, *csemcség*: csamcsog, *bêrzêl*: borzal.

Látszólagos asszimiláció van a következőkben: *ortás*, *orta^okápá*, mely eredetibb alakját őrizte meg az *oroj^olani* igének.

káját, *kájábá* szintén régibb alakja a *kiált* igének (vö. es kajaltasokkal monda^o EhrC. 16. l.).

β) Hangrendi disszimiláció: *ersa^o*; orsó (XVII. 524), *szekérka^o*, *kicsiká*, *pondrei*, *ga^orê* (XVII. 524), *csirtos*: szurtos (Serke); *osztêing*, *odeibb*, *toveibb*, *ârreibb*, *hâmâreibb*.

i hang mélyhangú szókban: *tirka^o*: tarkó, *iborká*: ugorka, *hâsigát*, *tisztigat*, *pukint*.

Látszólagos disszimiláció: *sajdít*: sejdít; *zseitâr*, *bêrêtvâ*, *pâzdêrvâ*, *pêjvâ*, *gêlyvâ*, *rêstâ*, *bûtêr*, *csêrêslâ* (Serke).

Ezek a szavak szláv kölcsönszók, s tulajdonképp a köznyelv hajtotta végre rajtuk az asszimilációt.

A tájszólásunkbeli alakok közelebb állanak a szláv

szavakhoz, a mi világosan mutatja, hogy, ha nem is újabb kölcsönvétel, mindenesetre a közel tót nyelv újabb hatása alatt keletkeztek.

A veláris magashangok (*e, ë, i*) váltakozása az ajakhangú (*ö, ü*) magashangokkal.

Tájszólásunk igen kedveli a zárt *ë* hangot, s nem csak azon esetekben, mikor az al-tiszai *ö*-t ejt *ë* helyett, hanem a köznyelvi *ö* ellenében is *i*-t találunk a következő szavakban: *tömléc, gömör* (gömör), *bögre* (XVIII. 524), *sör, bikácsék, pispeki, meccseméltt* (VII. 336).

Köznyelvi *i* ellenében *ö*: *ösmér* Rozsnyó (VIII. 566).

A köznyelvi *ü* hanggal szemben eredeti *i* van megőrizve a következő szavakban: *elhívél*: elhül (vö. zerelm meghywelven EhrC. 110), *külseö*: külső, *fil*: fül, *tideö, iszeö, hívely, fige, pispéki, bikéfa, killeö*; *firheic*: földhérc, *nyist, firdélt, siteit, kívül, gyimeöcs*.

A *csitérték*-ben azonban nem eredetibb hang az *i*, hanem itt újabb átvételről van szó.

Az ószl. *četrtyčъ*-ból az újszlávban, — s a tótban is *četrtek* lett. Ebből alakult tájszólásunkban a *csētérték*: csitérték, épügy mint a tót *plénka*-ból *pēlénkā*, s ebből *pijinkā*.

ALBERT JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Rádai Ráday Pál munkái. Olcsó könyvtár 256 sz.

J e l e n t é s t a n.

hadnagy: vezér. „Vagyon nékem olly hadnagyom, ki alatt magam nem hagyom“ (97).

ó. „A mi rám folyt ó Ádámtól. Nem kedvellem az ó kovászt“ (97).

tanács: 1) tanácsadó. „Én vagyok a tanács, be sokszor mondtam“ (169). 2) végzés, rendelés. „Melly ki nem menne isteni tanácsból“ (99).

látogat, látogatás. „Eltürvén kezed látogatását. Látogatsz szükséggel“ (99).

országol: uralkodik. „Országolj bennem“ (101).

kikelet: tavasz. „Mert úgy tél közt is lesz víg kikeletem“ (102).

tetszés: 1) akarat. „Már tiéd vagyok, bird én tetszésemet, szent tetszésedhez szabd egész eszemet. Szent tetszéseden megáll ítéltém (102). Örökké megáll bölcs tetszésed (119). Szabd tetszésedhez akaratomat“ (134). 2) das gefallen. „Atyád-nak vagy jó tetszése“ (145).

megpróbál: megbizonyít (151).

kedv: vágyás. „Megvetteten földieket, égbe emeled kedvünket“ (151).

fogytig: mindvégig. „Jó nekem Jézust szeretnem, magamtól fogytig elesnem, önéki szüntelen élnem“ (154).

kút: forrás. „Élő kút – fons vivus (127). „És az értelemnek kútját bőven osztotta“ (104).

zsold: váltság. „Bűnnek zsoldja az halál“ (119).

szemérem: szégyen. „Elfogott a nagy szemérem“ (115).

ágyas hely: ágy, melegágy. „A rút bűnöknek mētelye, ágyas helye vólt anyámnak méhében“ (116).

vesz, bevesz: befogad, elfogad. „Vedd bé hódolásomat“ (114).

szab: nyit, csinál. „Kíért immár útját szabja a büntetés vesztemnek“ (111).

íz: 1) illat. „Illatozz mint jóízű szag“ (105). 2) érzelem. „Szeretet szerez szivben csuda izet“ (155).

holott: hol. „Levonván a mélységre, holott vannak jajgatások“ (109).

eljár: végig jár. „Eljárt [engem] a rút bűnnek férge s rajtam maradt minden mérge“ (110).

szólja: beszéli, hirdeti. „A ki látja ékességét, csak e Jézust szólja (129). Minden útam szólja (fölszólító mód) az úr őltalmát (106).

eloszolni: meghalni. „Nyereség így eloszolni és a halált megköstolni“ (120).

szolgál: áradoz. „Szolgáljon rám szent orcád fénye“ (120).

elválaszt: kiválaszt. „Elválasztál szent fiadban, hogy részes legyek országodban“ (123).

őrizet: megőrzés. „Kinek szent emlékezete s jelenvaló őrizete édes mint színméz-lév“ (126).

vigyáz: ébren van. „Vagy vigyázok, vagy aluszom“ (141).

vagy-vagy: akár-akár. „Vagy vigyázok, vagy aluszom, ajánlom csak kezedben magamat“ (141).

oszol: letűnik. „Rólad az írás sokat szól, hogy napod soha nem oszol“ (145).

kedv: hajlam. „Mert mind szivem, mind életem, szerető Jézusé kedvem“ (146).

haszon: „E szeretet forral szivemben nagy hasznót (155).

forradás: forrongás, lángolás. „Óh bődögságos gyúladás, óh buzgótságos forradás“ (155).

felderül a nap. „Derülj fel óh lelkünk napja“ (156).

kényesség: élvezet. „Másban páva-nyelvben vala kényessége (élvezete)“ (165).

lév: nedv. „Óh dicsőséges lév, kit angyal készített“ (168).

kényesen: élvezettel. „Az mi az ínyinek oly kényesen tetszett“ (169).

reménykedik: rimánkodik. „Reménykedvén szegények, hogy írjak Magyarországba felőlük“ (200).

munkálódik. ,Hogy szabadulásunkat munkálódjam' (200).

kiköl. ,Anno 1695. Kiköltem oskolából' (178).

felépít: felsegit. ,Felépítő mostani állapotomban' (172).

ítéleti: vihar, szélvész. ,Holott is istennek oly csudálatos ítéletét tapasztaltam, hogy néhány ezerből álló fenyőfák a szél miatt letöredeztek és kidőttek' (189). Nagy zivatarra ma is mondják: minő ítélet volt!

elrendelt. ,Engemet is egy elrendelt alacson székre leültetett' (193).

látó: látogatás. ,Ujabban látóul hozzám jött a török secretarius' (199).

szűk volta: kis szám. ,Követvén az alkalmatlan szállásról, a melyet az öszvegyült török hadak és keresztyén lakosoknak szűk volta okoz' (192).

udvarlás: tisztelgés, tisztelettétel. ,Mentem *udvarlásokra* a kajmakánoknak. Parancsolatomba adta ő felsége a vajdának megudvarlását' (190).

A l a k t a n.

kellemetes, szerelmetes (89), *alkalmatosság* (200).

békételenségre (99).

kelltetett (192), *kellenség* (194).

békeséges (98), *békeség* (99) sat.

kiből nőn nő a bűn (97).

ellent-áll (94, 95).

terh. ,Melly nehéz terh a testnek s vérnek' (146).

rosszág. ,Nincs bennem csak panasz, s rosszág' (145).

foly (106).

elkerültet. ,És a tört elkerültette (az úr), kit a vadász készítet' (106).

egészlen (138). *míglen* (178).

S jövel segedelmemre (141).

rövideden (194).

balzsam-illat (156).

méz-édesség (156).

eczet (167), *ecztes* (173), *ecztem* (169), *eczte* (167).

Idvezijétek meg uratok (156).

muladság (165), *muladtság* (177).

penig (165).

ízi : *ize* (169).

hintaja.

kéredzkedett (201).

NÉGYESY LÁSZLÓ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

B a b o n á k.

1. Ha valaki a másikat átlípi, azok közü vagy az egyik vagy a másik eszárad.
2. Napnyugat után tejet vagy más tárgyat kianyi nem jó, mer akkó nem alszanak a házná és ekkó egy kis sôt kê bele tennyi.
3. Ha valaki este a tyükörbe níz, az icaka rosszat ámogyyik.
4. Ha valami kis gyerek tojás hajra lóp, az nem nyó nagyra.
5. Ha a kis gyermekek játék közbe keresztet formálnak, akkor meghal a gyermekeknek valami közeli rokonnya.
6. Ha valaki új év napján kikap, az az egísz esztendőbe kikap.
7. Ha a macska mosdik és mikor már megmosdott, az a kire legelőbb reá néz, kikap.
8. Ha a macskák játszanak, akkor eső lessz.
9. Ha valakinek a nyelvén hójag van, kilenc kis bábut csinájjon, evve minden hójagot héccé kê megkertönyi, asztán evetnyi a keresztúton.

(Szolnok.)

SZABÓ ISTVÁN.

Párbeszédek.

— Eijnye, de neki keserédött ez az ideő, ugy esik egeisz nap, hod no!

— Bijong ejdes bátyám, letjobb lesz innét el mēnnyi, nem jaó itt kivél; olyan csatakosak lēszeőnk, mind ēccēr a mútt tavaszkor, ejpen táng szēngyörkor vaót, hogy ránk sē ismertek otthonn.

— Emlékszék rá, ejpen ugy, mind most, fajē vaótaónk az erdeőnn.

— Gyerink hát no! De kár pegyig, hogy így garázdákogyik ez az ideő, tám még aszt a kis sarnyunkot is elviszi a víz.

— Nē nē, má az apaó is győn eirteőnk. Vajjon hozz-ē magával a butykosba ek kis pírit (pálinkát).

— A susztēr is így horggya magával a pályinkát, ha bemēgyen Szombatba egy kis talpej, olyanokat huz a feketē butykosábaó, hogy jaó nyakba van, mikor mettejr (visszatér).

— Hogy is hijják aszt a susztért? Izejnek, hogy az iz essejk a torkába; a nyelvemen van a neve — Tyislēr no, hogy a fenē ennej még azt a kutya nevejt.

— No ejcs apám uram, hát eírteőnk gyött-ē? De mégázott kigyelmed, olyan lucskos, mind a kiöntött ürge.

— Bijong fijam, istenkísértés vaót most kigyőnnyi fajei. Rak-tatok-ē má a szekerre?

— Kiválogattuk má a javát. Olyan rossz e, mind a fűzfa, meccsalták evvel apámuramot.

— Bijong fijam, csalárdkogyik most a világ; a szégejnt më mejj az ág is huzzo.

— No de gyerink, letjobb otthon.

— Fijam, tanátam egy pipát, nekéd adom, legyejk az ettéd.

— Rá is gyútok mingyá, de nem tudom, hogy van ẽ masinám.

— Nẽ feijj fijam, csak jaó szűz dohányod lęgyejk, maj lęssz nálam kova, heij nincs anná igazabb tűszszęrszám.

— Gyújjaónk rá no.

— Miska tẽ, üjj fël a szekerre, maj mink csak így gyalogosan mëneõnk.

— De lẽ nẽ ess arraó a szekerreõ, mer nem ęszël több levet.

— Pegyig gazd uram, má csak azej sę szeretnejk lęsnyi, mer jaó az a kompees lee, mëg a lángos is ojjaj jaó, hod no.

— No csak eriggy. Mink mëg ájjaónk mëg ęcs csęppet fijam innya.

— Jaó bij e!

— De jaó. Tęssejk eltennyi kigyelmednek a butykost, mer osztejng maj mibeõ iszaónk.

— El is tęszẽm fijam, nẽ feijj.

(Gõmör m. Otrókocs).

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

N é p m e s é k.

A c i c a é s a k é t a s s z o n y.

Hun vót, hun nem vót, vót a világon ęcčēr ęgy nagy erdõ. Annak a közepin vót ęgy kis ház; abba lakott ęgy kis cica.

ęcčēr ęgy asszony elindút messzire, oszt elért abba a kis házba. Mikó bēmẽnt, męllátta a kis cicát.

— Magad vagy itt cicám-macám?

— ęcn ám! aszongya.

Akkó osztán az asszony lęült a patkára. Kibontotta a batyuját, osztán ęnni kezdte a pogácsát, mëg a kalácsot.

— Aggyá nękẽm kalácsot, ęcn is adok tanácsot! mongya nęki a kis cica.

— Sicc innen mocskos! kiált az asszony, oszt elrűgta a kis cicát.

ęcčerre csak nagy dõrõmbõlés hallaccik az ajtón:

Tenyeres talpas

Loncsos farkas

Szép lány mátkám

Nyiss ajtót!

Az asszony nagyon mëgijett.

— Jaj cicám-macám hova lęgyek, szétszẽnnek az õrdõgõk!

— Tẽ sę adtá kalácsot, ęcn sę adok tanácsot, mondja nęki a kis cica. Osztán kinyitotta az ajtót.

Az õrdõgõk berohantak, oszt szétszẽtték az asszonyt. A húsát mëgętték, a belit pedig a lábuk szárára csavarták.

Nemsokára éggy másik asszony is gyűtt a kis házba. Lőült a patkára, kibontotta a batyúját osztán hozzáfogott az évésző.

— Aggyá nekēm kalácsot, én is adok tanácsot! mongya ennek is a kis cica.

— Égyé no szēgín cicuskám, feleli az asszony. Adott neki kalácsot, osztán mind a ketten jólaktak.

Az őrdögök mēgint elmēntek az ajtóba:

Tenyeres talpas
Loncsos farkas
Szép lány mátkám
Nyiss ajtót!

— Jaj cicám-macám micsinájjak, szétszēnnek az őrdögök.

— Tē is adtá kalácsot, én is adok tanácsot, mongya neki a kis cica, osztán pedig kiszó az őrdögöknek:

— Addig nem nyitom ki az ajtót, mēg éggy zsák aranyat nem hosztok.

Az őrdögök elhoszták az aranyat, oszt bekiátottak az ajtón:

Tenyeres talpas
Loncsos farkas
Szép lány mátkám
Nyiss ajtót!

— Jaj cicám-macám, most mán csakugyan mēgēsznek az őrdögök!

— Tē is adtá kalácsot, én is adok tanácsot, mongya mēgint a kis cica; az őrdögöknek pedig azt feleli:

— Addig nem nyitom ki, mēg éggy malomkövet nem hosztok.

Az őrdögök elmēntek; de mikó hoszták a malomkövet, mēg-szakattak.

Az asszony pedig elbúcsúzott a kis cicátul, elvitte az aranyat, osztán nagyon gazdag lett.

(Pest m. Tápió-Szele.)

VICZIÁN JÁNOS.

Találós mesék.

A világot átéri,
Mégis egy tyúk átlépi. (Kerékvágás.)

Négy kutya egymást kergeti,
De soha el nem érheti. (A kocsikerekek.)

Kerek, de nem alma,
Piros, de nem rózsa,
Rétes, de nem béles,
Kóstoltam, nem édes. (Vereshagyma.)

Úton megyen, úton halad,
Hol lassan megy, hol meg szalad;
Füle négy,
Szeme négy,
Körme pedig huszonnégy. (Lóhátas ember.)

Mi lesz kisebb, ha hozzá tesznek,
De nagyobb, ha belőle vesznek. (Gödör.)

Alig hogy meglett az apa,
Már a tetőn jár a fia. (Füst.)
(Szolnok.)

BALOGH KÁROLY.

Tájszók.

Baranyamegyeiek.

tá c s k a : táska.
tanítvá ny : tanító. 'Jó tanítványa volt a fiának.'
te j e s ú r : teins úr.
te k e r ő m u z s i k a : kintorna, verkli.
te n g ő : tengely.
te r e c s ő l : fecseg, cseveg.
te r m é s k ő : a mi terem (nem téglá).
te r ő : teher.
ti p p a d : tapad.
ti s z t a s z o b á : első szoba, melyben nem laknak.
tr ó b á l : próbál.
to k m á n y : kasza féntok.
to p j ó , to p l ó : tapló.
to t y a k o s : a ki elhagyja magát a járásban, tötyögő.
t ő m ő d i k a g y a k r a n e v ő s a k i m o h ó n e s z i k .
t ő p ő d t s z ő l ő : asszú.
t ő r i a b o r s o t a g ő l y a : kelepel.
t ő r ő k p i p a : csibuk; török ló : kis ló; török embőr : törpe, kis ember.
t ő t ő k l ő , t ő d ő k l ő : nagy tölcsér, mely a hordóra való, tőtike.
t u p a : lentörő eszköz; tupál : lent tör.

t ú r ú : túró.
t ü s ő k , t ü s k e : tövis; t ü s k é j e a t o r o n y n a k : a torony csillagja.
t ü z e s m a s i n a : gőzgép.
u d v a r o l n a k a h a n g y á k : járnak, kelnek sorjában.
u r a k : hivatalosak.
ü t n i , d o b n i : üt, ver.
v a k o t á s : ütődött, romlandó. 'Edd meg ezt a kis vakotás cserősnýt.'
v a l a g á s z : fogdossa a lányt.
v a r r ó : 1) varrni való; 2) varró helyiség.
v a r g á n y a g o m b a : merculius cantarellus.
v a r a c s k o s b é k a : varangykos béka.
v a s á r : szurok (tárgyeset: v a s a r a t).
v a s z a k : szemét, limlom; v a s z a k o l : szemetel, lomoz.
v e i s z : rekeszték, lésza.
v e l á g : világ.
v e l l a : villa.
v e r á g : virág.
V e r k a : Veronka.
v e s z e s z t : veszít.
v í : verekedik.
v i d ő r : veder.

v i l o j a : viola.	v ó r ó : gerenda, melyet a falra
v i l l o g : villámlík, de csak	fektetnek hosszában; erre jön
gyengén.	a többi gerenda.
v i s z i a f u n t o t : jól meg	z a r g a t : zavar, kerget.
van mérve.	z s e r j a : perje a tűz alkal-
v i z á l l ó : vízfogó, gát.	mával.
v i z i t l i : női fölöltő.	z s i d ó : bótos.
v o n y ó k é s : kétnyelű kés.	z s i n y ó r : zsinór.
v o n y ó s z é k : faragó szék.	z s í p : patak.

(Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

H o n t m e g y e i e k.

b u c o k : egres.	o m á c s k a : vastag étel.
c s a m r o g : beszél.	o r j a : disznó háta.
c s e l é d : gyermek.	p a n d a l : folyam part.
c s i n c s ó : ing.	s i s k a : fánk; annyit is tesz
d i k c s a k : mond csak.	mint kályha.
g u n y a : ruha.	s ü s ü : fejkötő, mit a kis gyer-
h o c i d e : jőjj ide.	mekek hordanak.
h o d z s á l : lármáz.	s z a k á c s k a : kötény.
h o m b á r : gabnatartó láda.	s z a k m á n y , s z a k v á n y :
k a c a : kabát.	a munkáért jutott rész.
k a c a m a j k a : kötény.	s z a k v á n y o s : részért arató
k a j d á s z n i : kiabálni.	munkás.
k a l i n c s : kilincs, zár.	s z u r d i k : kályhaköz.
k i d ő : tüdő.	t y u k m o n y : tojás.
k i j ó : kigyó.	t u d a t n i , m e n n y a s s z o n y t
k u r g a t : kerget; k u r g a s d	t u d a t n i : kéretni.
m e g ! : kergesd meg!	ü m ö g : ing.
k ü r i t : kipucol, kitisztít.	v i z i t k e : a parasztlányok ka-
m á c s i k : metélt tészta.	bátja.
m a s i n a : takaréktűzhely.	v e r ő c e : konyhaajtó.
m e g b i k á l l a k : megverlek.	z s ě n h e g : beszélget.

SZALAY GYULA.

K a s s a v i d é k i e k.

á m b i t u s : folyosó.	gyereket). „De becézed ezt a
b á b a k a k a s : legyeskedő,	kis gyereket.”
vékony hangú, rossz tojózó,	b o l y ó : fejletlen paradicsom-
minden tyúknak hizelkedő ka-	alma, melyet ugorka közé rak-
kas. Átvitt értelemben mond-	nak ősszel télire eltenni.
ják emberre is: „Ez olyan	b u c s m o l n i : piszkolni, ócsá-
bábakakas, a fejér nép után	róltni. „Mit bucsmol engem a
járó ember.”	tekintetes asszony, ha nem tet-
b a s z á r k a : ház körül való	szik, hát émehtetek. Mindig az
női fölöltő. „Egy kis baszár-	urát vagy a feleségét bucs-
kát csináltam magamnak.”	molja.”
b e c é z n i : szeretgetni (a kis	b u g y e l á l n i : a gyereket túl-

ságosan fölöltöztetni. „Ne bugyeláld már úgy azt a gyereket, hisz nincs oda ki hideg.”
 dédelget: kedveskedik. „Azért szereti az ura, mert (a felesége) mindig dédelgeti.”
 dudla: mód nélkül kövér, formátlan asszony.
 gunnyaszkodni: lustálkodni. „Hol van Anus? Ott gunnyaszkodik a kemencénél.”
 gunyászzkodni: ruházkodni. „Nem tudok magamra egy gunyát vetni.”
 habókás: féleszű.
 hoprongyos: szegény, de gőgös családra mondják.
 kalamajka: rendetlen.
 kopcihér: éhenkórász.
 koszlider: urhatnám uracsokra mondják és olyan házra, a hol rangot és vagyont meghaladó háztartást visznek.
 lófringol: ide-oda gyümmegy, szaladgál. „Hol lófringolsz má megint?”

mielőnap: hétköznapi.
 pitar: hideg konyha.
 regget: befog. „Hat'sz nem tojik (a tyúk), minek regget-ném be.”
 skutella: ételhordó.
 suskus: alattomoskodni; suskust csinálni: valakit megkárosítani vagy kárára tőrekedni.
 spirtálni: piszkálni. „Spir-táld meg a tüzet, hogy jobban égjen.”
 szoknying: szoknya.
 tőcik: sárból tapasztott, fehérre meszelt padka, melyet nyáron ülőhelynek használnak.
 tutella: gyámság alatt lenni, pórázon tartani valakit. „Kinőttem már a tutella alól. De bátyám, ha el is veszem a lányát, nem tart engem tutella alatt.”
 umbrella: nap- és esernyő.

KORPONAV ILONA.

Szatmármegyeiek.

ászokfa: azon fa, melyre a tűzhelyen a tüzet rakják. „Ászokfára rakd a tüzet.” Némely helyen az ászokfa a főső geren-dázatot jelenti.
 berena: egy vasfogú szerszám, mellyel a görös földet egyenlítik el.
 bogja: egy nagy csomó széna.
 csádé: a tengeri máléban elvetett magos kender.
 csederint: erősen valamihez oda vágni.
 csepű: rossz szősz, kóc.
 csésze: kis cserépedény, sok minden tartására használják.
 csilánt: csalán. „Csilántot szedtem.”
 csóva: intőjel a tilos bemene-teknel.

csőbör: nagy faedény, vizet tartanak benne.
 csupor: hosszúkás eserépedény, melyben tejet tartanak.
 csűsző: oldal bőrtarisznya az oláhoknál.
 csatorál: fecseg.
 cipózni: megverni.
 cula: rongyos ruha.
 debella: nagy idomtalan testű, goromba nő.
 dëlt vinni: ételt, ebédet vinni pl. a dolgoznak.
 dëzsa: nagy kerek faedény, vizet tartanak benne.
 dutyi: tömlőc. „Dutyiba zárták.”
 ellisztel: elugrik, elszalad.
 esztike: bot végébe szúrt háromszögű vaslemez, mellyel a gyomot tisztítják a buza közül.

eszto váta: szövőszék.
 fazik: vasból készült edény,
 melyben ételt főznek.
 feslik: mi a baj. 'Mid feslett'
 (mi a bajod)?
 fűtykő: kis fanyelű kés.
 gereben: egy szégekkel kivert
 fa, mellyel a kendert javítják.
 gerebjélni: fésülni pl. az
 ember haját.
 gerjesztő: nagyon apróra
 vágott fa.
 óré: olyan vesszőből font
 épület, melyben csős tengeri
 málét tartanak.
 guba: gypajuból készült fűrtős
 fűlő ruha.
 guzsaly: egy hosszú fa, melyre
 kendert kötnek.
 gyűrköl: összegyömör, összever.
 gyuszi: a hús körül rakott
 garnirung.
 hászia: a ház padlása, némely
 helyen hia, más helyen hja.
 határoz: mérsékel; határozza
 magát: mérsékli magát.
 iutt: ivott.
 kabola ut: több összevágó
 gyalogösvény.
 kámpicsorodni: sirni. 'Beh el-
 kámpicsorodott ez a gyermek.'
 kavilál: összezavar. 'Össze-
 kavilálja az írást.'
 kofa: egy hosszú kerek faedény,
 melyben vizet tartanak; Szat-
 máron kártus-nak hívják.
 kotyogni: mindenbe beleszólni.
 köce: báránybőr ujjas.
 kölőnc: nagy súly.
 kuckó: szeglet a nagy agyag-
 ból készült kályhák mellett.
 kukrázni: tréfálni, csúfot űzni
 valakiből.
 kocsa: a tengeri málé csővé-
 nek lefejtett csutkája.
 lőstet: nagyon megy, minden-
 felé jár, kél.

(Szatmár m. Patóháza.)

lóri pityé: szennyes ruha;
 pl. 'Szedd össze a lóri pityét.'
 meglippen: meghuzódik. 'Meg-
 lippen az ember a kutya előtt':
 meghúzza magát.
 macska: szántáskor az ekét s
 taligát összekötő szerszám.
 málé: tengeri málé.
 mangalica: kis szopós disznó.
 mijje: tészasütő bádogedény.
 palol: porol, tisztít pl. a buzát.
 palánk: fakerítés.
 pikót elvetni: sirni; pl.
 'Mért vetette el a pikót az a
 fiú' (mért sir az a fiú)?
 pizseg: zokog.
 pitar: előszoba.
 plincus: mocskos, piszkos.
 remete: a sütésnél a kemen-
 cét kitisztító seprű.
 rohog: nagyon ég pl. a fa.
 sefejdeszka: olyan tábla,
 melyen a tészát gyúrák.
 szemét: piszok; moszat:
 ugyanaz.
 szeredás: szőrtarisznya.
 szilke: cserépből készült edény,
 ételt főznek benne.
 szopóka: csont a pipaszár
 végén.
 sut: szeglet a szobában.
 suska: a csős tengeri málé
 lehántott puha borítéka.
 spendzsú: kis, ügyetlen leány.
 spendzsók: nagyobb, fölser-
 dült ügyetlen leány.
 vaskó: rossz, nyeletlen, sár-
 tisztító kés.
 vankuj: szégyenlős. 'Nagy van-
 kuj': nagyon szégyenlős.
 zugoly: szeglet a szobában.
 zsajtár: kisebb fa- v. bádog-
 edény, melybe a teheneket
 szokták megfejni.
 zsikora: kiolvasztott szalonna-
 darabok, némely helyen te-
 pertőnek hívják.

BARTÓK JENŐ.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889. OKTÓBER 15.

X. füzet.

A MAGYAR NYELV ROMÁN ELEMEIHEZ.

4) Az előbbi cikkben elsorolt, honnanvalóságukra nézve biztosan meg nem állapítható elemeken kívül a többi, Diez-nél előforduló magyar szó, a mennyire legalább megítélhetem, több vagy kevesebb valószínűséggel valódi román kölcsön-szónak tekintendő. Ezeket kettőnek kivételével a következők-ben fejtegetésem tárgyává teszem. Hármá ugyanis: *csonka*, *gáncs* (D. *gants*) és *paszomán* (a melytől *pászma* egészen el-választandó) Kőrösi cikksorozatában is megvan, a melyek közül csupán az első szolgáltat bővebb tárgyalásra alkalmat.

Buta (D. *buda*). Szarvas szokott gondosságával vizsgálta e szó eredetét (Nyr. XV. 360—363); a mi e szónak a török *budala* szótól való elkülönítését s a német *butt*-hoz való kap-csolását illeti, tökéletesen egyetértek vele. A *buta* és *buga* szónak Nagyszigethitől (Nyr. XV. 410) megpróbált identi-fikálása ellen Szarvas szerint (Nyr. XV. 559) 'ha nem is alak, de jelentés tekintetében alapos okunk van kétséget támasztani.' Én épen az ellenkezőt állítanám, minthogy a jelentés-beli nehézségeket véleményem szerint Révész közleménye (Nyr. XVI. 321) eloszlatja; ámde elégségesek-e a Nagy-szigethitől elősorolt esetek arra, hogy elfogadhatóvá tegyék a *buta* és *buga* szókban a *t*-nek *g*-vel való fölcserélését? Én azt hiszem, hogy a *buga* melléknév (a mely a pestmegyei *csiga-buga* > *csiga-biga* (Nyr. I. 44) ikerszóba is bekeveredett) a *buga* = *boga*, *bog* : 'knoten, knorren, kolben' főnévhez úgy aránylik, mint a magy. *buta* szóval értelmi és hangzási rokon-ságban álló s tőlem mindjárt megemlítendő román szavak a fr. *bouton* : 'knospe, knopf, eigentl. etwas hervorstossendes, ausschlagendes' (Diez I. 78) szóhoz. Vö. Budenz 458. l., a

hol *bog*, *buga* a zürj. *bûgil'*: ,hervorstehendes, buckel, beule' és az észt *pung*: ,hervorragendes, rundliches, (knolle, knospe, beule)' szavakkal van egybeállítva. A *buga* melléknév jelentésbeli fejlődésére a *bula* szónak lehetett befolyása, sőt a mennyiben amaz nem csak *tompát* (stumpf) vagy *csonkaszarvút* (stummelhornig), hanem Bajmokon egymás felé hajlott szarvút (,gegen einander gebogen' von Hörnern) is jelent, — talán még a német ,gebogen'-nek is van része benne; Bajmoknak ugyanis német a vidéke. Hogy *bula* nem származott a *buga* szóból, azt, minden mást figyelmen kívül hagyva, már az előbbinek külföldi rokonsága is bizonyítja. E rokonság egyfelől szélesebb körű s másrészt bensőbb természetű is mint Szarvas cikkéből gondolható. A magy. *bula* szónak Dieznél (I. 78) elszámlált megfelelőit még meg lehet néhányval szaporítanunk: spanyol és port. *boto*, *botoso*: ,stumpf' tulajdonképi és átvitt értelemben, fr. (*pied*) *bot*: ,klumpfuss', tájsz. fr. (Jaubert) *bot*, *boteux*: ,hinkend' (ettől származott az ó-fr. *botoier*, hennegaui *botier* sat. s hozzácsatlakozik a francia *boiter* sat, a mely *déboîter* hozzákeveredésére vall), wallon *bott*: ,stumpf' tulajd. ért. (így Grandgagnage, holott Sigart szerint a mons-vidéki wallonban csak *court*-ral kapcsolatosan használatos, pl. *ein court et bot*: ,ein knirps'), délfr. (Mistral; Azaïs szerint prov.) *boti*: ,töpel', toszkánai *boto*: ,stumpf' átv. ért. (Fanfani: ,lo dicono i Senesi, ed anche i Fiorentini, ad una persona da nulla, e quasi melensa, lo stesso che tonto. E di chi sta fermo e quasi trasognato per melensaggine si dice: *Guardalo, pare un boto*'), rumun *but* (többese *buți*), *butaciū*: ,stumpf' tulajd. és átv. ért. Cihac (II. 484) a *butaciū* szóval egy töből való gyanánt idézi a *bont* és *budulaciū* szokat, valamennyit csak ,émoussé' jelentéssel: *coarnele butace*, *budulace*: ,les cornes émoussées.' Ha e szók átvitt értelme jönne csak tekintetbe, akkor az utóbbinál a már említett török *budala* szótól eredt *budalá*, *budalás*: ,ostoba' hozzáelegyülésére lehetne gondolni. S ime Şaineanu ,Elemente turceşti în limba romană' 18. lapján csakugyan a következőket olvassuk: ,*budalá*, *budalác*, prost, neghîob' (s mellette bizonyító példa gyanánt: ,*budulaca mea vorbire*). *Bont*, *bunt*: ,stumpf, stummel' (így Pontbriantnál) szerintem a *but* szónak valamely hasonló jelentésű más szónak hozzákeverésével az alább tárgyalandó *ciont*, *ciunt* módjára

keletkezett változata. Hunfalvy és Alexics elválasztják *but-*tól és a *bont* vagy *bunt* alakot, vagy első sorban inkább a *buntui* (*buntí*) igét a magy. *bontani*-tól származtatják, a mely azonban értelmére nézve nagyon élesen különbözik amattól. A mi pedig Alexicsnek azon állítását illeti, hogy *buntui*, különösen a Királyhágón inneni részeken járatos, ebben legfőljebb magára ezen sajátzerű alakra nézve lesz igaza. A szláv nyelvek közül itt csak a szlovén jő tekintetbe. Igaz, hogy Matzenauernál a 126. lapon (innen Halász J. Nyr. XVII. 254) ezt találom: *buta*, dementia, nerozum, de ez a szó, nekem legalább, Jungmann szótárából látszik eredetnek, a hol: *buta wata*, slc. unverstand im reden und handeln. Rybay; de mi más ez, mint a latin *buttubata*, a mellyel pl. az öreg Molnár A. a magy. *díb-dáb* szót fordítja? A szlovénben (még a zágrábvidékiben is) *butast* a. m. „einfältig, tölpelhaft”; *buteč*, *butej*, *butež*: „tölpel”. E két utóbbi szó azonban *búbos bankát* („wiedehopf”) is jelent, mint a mely madár tudvalevőleg mindenütt a megtestesült butaság hírében áll. Így a francia *dupe*: „dummkopf” = ó- és tájsz. fr. *duppe*: „banka”, spanyol *abubo*: „dummkopf” = *abubilla*: „banka”, lengyel-cseh *dudek*, tót *dudok*: „tőkfilkó” és „banka”, szerb *dedak*: „dummkopf” = *dedek*: „wiedehopf”, a belső-ausztriai *hopf* = egészen a fr. *dupe* (e szót azonban se Schmellernél se más, kezem ügyébe eső szótárban nem találom) = alnémet *huppe*, holl. *hoppe*, angol *hoop*. Mindezen szókban a *banka* oly neveivel van dolgunk, a melyek e madárnak nem mindenütt egyenlőn fölfogott hangját utánozzák; nézzük csak végig e madár ama különböző elnevezéseit, a melyeket E. Rolland Faune populaire de la France c. munkája II. 99. s köv. lapján a francia tájszólásokból egybeállít: *bouitt bouitt*, *bouboud*, *put-put*, (vö. szerb *putpuden*) *boubouitt*, *puputt*, *boubou*, *poupou*, *pupu* sat. * Ezen onomatopoeitikus tö azután többféle képzők-

* Különös, hogy Rolland — talán azért, mert a fr. *dupe* szónak Diez-féle magyarázatát tartja a helyesnek — az ép említett folklorisztikus vonást egészen figyelmen kívül hagyja. Aztán meg azt kérdi: „d’où vient le *d* de *duppe*?” A felelet nagyon egyszerű: a *t* és *p* hang itt a *bouboud* alakhoz képest fordított sorrendben állnak; vö. a szlov. *udob*, *udeb*, *udab*, *deb*, *dab*, *dap*. Orosz *udod*, lengyel *dudek* sat. párhuzamosak a lat. *upupa*, olasz *bubola* sat-vel.
SCH. H.

kel bővülve kerül elő, pl. a nizzai *put-ega* szóban; s így támadt a szlovén *but-ej*, *but-ež* a *bud* alak mellett (vö. a magy. tájszólási *budoga*, *budboka*, *butybóka* * sat. szavakkal, Nyr. XVII. 223). Az említett szlovén szavakhoz hasonlóan átvitt értelemben látszik használatosnak a karantán-ném. *wutte*, *wutti*, *wudi*: „widehopf“ (a luxenburgi németben: *but-but*, a stájer *wudhupf*-ban e madárnak két neve van egybeolvasztva, — *wiedehopf* népetimologikus magyarázatos átdomítás); Lexer-nél *wut*, *wut!*, „neckender zuruf“, *wutte*, *wuttele* pedig gúny-név (Klagenfurt). A szlovén szóalakokban tehát két egészen különböző *but*-tő olvad össze. A mi végül a germán nyelvek idetartozó szavait illeti, megemlítendő a holl. *bot*, a dán *but*, alném. *butt* (l. a többi közt J. ten Doornkat-Koolman Ostfries. Wb. *but* szó alatt), a mely származékaival „stumpf“ tulajdon és átvitt értelemben s aztán „kurz und dick“ jelentésű. A megfelelő fölném. *butz*-tő csak az utóbbi jelentéssel fordul elő. Ugyanez értelemmel szélesen el van terjedve a fölnémetben az alnémetből kölcsönzött *butt* is, holott a másik két jelentéssel már csak szűkebb körben használatos. *Verbuttet* a. m. „körperlich oder geistig unentwickelt“ az irodalmi

* E szavakban azonban nem egy *-k-* (*-g-*) képzőelemmel van dolgunk, hanem minden bizonnyal a többeli *-t-* (*-d-*) hang módosulásával. A „wiedehopf“ magyar nevezetei tekintetében e madárnak részint az egytagú *bub*, részint a kéttagú *butbut*, *bubut* hangjából kell kiindulnunk. Az előbbi megvan a *szarbub* szóban (NySzót.), a melyben a *szar* csupán epitheton ornans, nem úgy, mint a megfelelő hollandi kitétel: *drekhaan*, ném. *kothhahn*, *misthahn*, a melyekben a jelző szó lényeges elem. A **bubut*-ból talán a *bab*: tüpfel (*babos*: scheckig) hatása alatt kifejlődött a *babuta*, *babuka*, *babuk*, *babutka* (Tájsz); **butbut*-ból pedig: *budboka*, *budbóka*, *bugybóka*, *butybóka*, *búdoga*; továbbá *babuka* és *budboka*-ból — a mire Katona L. észrevétele vezetett rá — két, népies értelmezéssel: *búbos banka* és *büdös banka*. A *banka* tudvalevőleg *b u b o s* s egyszersmind *b ü d ö s* hírében áll (ez utóbbira nézve vö. szavának francia *fi qui put* értelmezését és *coq puant* nevezetét, a miként némely vidéken nevezik). Ebből aztán egy új szó, a *banka* alakult, a melyet általában a „wiedehopf“ jelölésére alkalmaztak, míg ama két kitétel, a mely viszont tőle származottnak látszik, a „wiedehopf“ közönséges nevezetévé vált. A Nyelvtörténeti Szótár három adata közt, a melyek a *banka* szónál idézve vannak, mindegyikben ott találjuk a *büdös* jelzőt. Van azonkívül *büdös babak*, s végre *szarabanka*, *szarabuk*, *szarabuta* (valamint *szarbub*).

SCH. H.

nyelvben is járatos, ritkább hasonló értelemben az írónál *buttig*. A *butt* melléknév talán már csak azon fölnémetségben él, a mely az alnémetség fölé terjeszkedett. Újabbkori példát rá az irodalomból nem idézhetek; de megvan egy némely régiebb idegennyelvű szótárban, pl. a Valentini németolasz szótárában (Lipcse 1832) = „dumm” és ezen kifejezésben: „butte Manieren”, továbbá Mozin-Peschier ném.-fr. szótárában (4. kiad. Stuttgart 1873) = „lourd, grossier, stupide” s ismét az előbbi „butte Manieren” szólásmódban; az újabb szótárírók nem szokták följegyezni, így pl. Sachs ném.-fr. szótárában is hiányzik, pedig e munka elég tág tért engedett a provincializmusoknak. Én részemről sem középnyemet szülőföldemen nem tanultam ismerni, sem itt, Ausztria különféle vidékein honos személyektől kérdezősködésemmel nem bírtam nyomába jönni. Schmellernél csak a *buttet* part. van meg: „kurz und dick” (a mely Fölső-Ausztriában is honos: *a buttets madl*, de Grácban, úgy látszik, nem ismerik), továbbá a *butt* (v. *bott*) főnév, a tulajdonképeni fölnémet *butz* mellett: „person, thier, pflanze von kurzer und dicker gestalt” (Fölső-Ausztriában és Stájerországban nőnemű: * *buttn*: *a kloane buttn*: „ein kleines starkes frauenzimmer”). Ily körülmények közt szinte csodálom, hogy több, monarchiánk határain belül megjelent szótárban mégis találkozni a *butt* melléknévvel. Vuk Stef. Karadžić Srpski Rječnik (Bécs 1852) „verkümmert, im wachsthum zurückgeblieben” értelmezéssel adja a *kršljav* és *štur* szavak alatt s így található Miklosich-től kiadott Deutsch-serb. Wörterbuch-jában (Bécs 1877) is, valamint Popović Deutsch-serb. Wörterbuch (Pancsova 1879) és Serbisch-deutsches Wb. (Pancsova 1881) c. munkájában *kršljav* szó alatt. Megvan továbbá *butt* a. m. „stumpfsinnig, dumm” és pedig csakis ez értelemmel Cigale-nak Wolf püspök költségén kiadott német-szlovén szótárában (Laibach 1860): „*butt*, adj. butast, top, zarobljen; *butter kerl*, butec, trapec, tepec.” Ballagi szótárának német-magyar részében (5. kiad. Budapest 1881) *butt*: „tompá vagy tertyedt hegyű”,

* Úgy tetszik, hogy a *butte* (traggefäss = magy. puttony) szó volt itt hatással; de érdekes, hogy a francia *nabot* (a mely egyes tájszólási változataiban, pl. a genfi *naimbot* s a wallon *niambot* alakban a fönt tárgyalt tőhöz látszik illeszkedni), szintén egyesíti magában a „knirps” és „butte” jelentést.

tehát tulajdon értelemben, a magyar-német részben meg: ,*tompa*.... 3) átv. ért. butt, blöde.' Én ugyan azt sejtem, hogy a szótárírók e szót más szótárakból merítették s hogy a két utóbbi esetben a szlovén *butast* és a magy. *buta* némi attrakciót gyakorolt; minthogy azonban e dolgot nem tudom egészen bizonyosan s az illetők, meg lehet, mégis a társalgási nyelvből merítették ama szót, jónak láttam legalább ráutalni. Mindeme szavak történeti összefüggését ez-uttal még csak közel járó biztossággal se tudnám megjelölni. Egyfelől román, más oldalon germán területen való elterjedésüknek egymáshoz való aránya inkább ott kerestetné velünk forrásukat, mint emitt. De míg a latinban hiába nézünk oly szó után, a melyből kiindulhatnánk, addig Diez (I. 78) a kfnémet *bôzen* szóban igen alkalmasat jelöl meg, mint a melynek a lautverschiebung előbbi alakjából eredt a román *bottare, buttare* sat. ,werfen, stossen, ausschlagen'; ehhez csatlakoztak aztán *bottone* sat. ,knospe, knopf' jelentésű főnevek, de meg olyak is, a melyek már a ném. lautverschiebungot mutatják (vö. *butzen*), mint pl. *bozza* sat. ,beule'. A *boto* melléknévnek megfelel a grödni (ladin) *bołš*: ,plump', milanói *bozz*: ,kurz und dick' (pl. szegről 'mondják) sat. A kelta nyelvekbe is belekerült e szó; a kymr. *both* (**butla*): ,*(schild)-buckel*' (francia *bosse*), ,*radnabe*' (ügymint a piem. *bot*, fr. tájszólási *bouton, bôtin* sat.) valamint a kicsinyítő képzős *bothell*: ,*eiterbläschen*' (ép úgy m. a fr. *bouton*) szavaknak, legalább ezen jelentésükben, semmi közük sincs a közép-latin *bottus*: ,*dolium*' szóhoz, mint azt Rhys Welsh Words, borrowed from Latin, Greek and Hebrew (Archaeol. Cambr. 4th ser. vol. IV) 269. lapján gondolja. A rumun *but* szóval bajos eligazodni. Az a kérdés, vajjon az idetartozó román szavak germán eredete szól-e; vagy inkább ez utóbbi eredet szól-e a rumun *but*-nak ama román szavakkal való összefüggése ellen. Magyar kölcsönszónak tekintsük-e tehát inkább a rumun *but* szót, mint Cihac (a ki különben csak *butaciū*-t említi), Hunfalvy és Alexics teszik? Ám akkor meg az a másik nehézség támad, hogy miként hozzuk kapcsolatba a magy. *buta* szót a fönt elsorolt germ. és rom. szavakkal? Mert épen a hangzásra és jelentésre hozzá legközelebb állók fekszenek a térben legmesszebb tőle, már pedig ugrásszerű átkerülést, a minőt Szarvas éleselméjűségével sejt, csak a

legvégső szükség esetén akarnék megengedni. A fölnémet *butt* szó inkább egy magy. **puta* alakot váratna (a tájszólási *pota*: 'knoten an bäumen' talán egy az alnémetből kölcsönzött *butte*; 'knospe' [így pl. *hagebutte*] szóra vezetendő vissza); de vö. *bonta* > *bunt*, továbbá *bunkó*: 'knoten, kolben, keule', a mely szintén a középfnémet. *bunge*: 'pflanzenkolben' s a bajor *pünken*: 'astwurz' (vö. a bajor *punken*: 'stossen') szónak látszik megfelelni (*bunkós*: baj. *punket*, 'knollig, knotig'), jöllehet Budenz (474. l.) finn-ugor tövet lát benne. Még a legjobb, a mit tehetünk, az, hogy egyelőre a többi nyelvet nem tekintve — a szlovén *butast* sat. úgy sem jó figyelembe, minthogy e szók a magyarból vagy a németből vannak átvéve — csak a hangzásuk- és jelentésükre nézve egymástól el nem választható magy. *buta* és rum. *but* kölcsönös viszonyát vizsgáljuk. A magyarban annak alapján, a mit Szarvas és a NySzót. róla mond, a *buta* szó mindenesetre fiatal, vagy legalább nem nagyon régi a magyar nyelvben. A rumun *but* korát illetőleg még nem vagyunk a kellő adatok birtokában, valamint térbeli használatára sem. Fontos volna mindenekelőtt meggyőződünk arról, vajjon megvan-e a déli-románságban. Dr. Weigand G., a ki egy déli-román szótár egybeállításának tervével foglalkozik, Ochridából azt írja nekem, hogy ezt a szót nem ismeri. Ha azonban további vándorlása közben, a melyet minden déli román telepítvényre ki szándékozik terjeszteni, nem akadna is reá, ez még korántse volna kérdésünkre nézve döntő mozzanat, mert e helyütt a török és görög hatás sok régi szót kipusztított; ezek közt vannak különösen a 'stumpf, verstümmelt' jelentésben járatosak. Főnt idézett mellékalakjai azonban talán annak bizonyítékai gyanánt vehetők, hogy a rumun nyelvnek már régebb idő óta sajátja. Rum. *but* > magy. *buta* mellett szólhatna a rum. *şarg* (így Cihacnál, holott Alexicsnál csak *şarga* van meg) > *sárga*. Könnyebb lenne szerintem a rum. *but* (régebben *butu*)-ból a magyar *buta* szót származtatni, a melynek Rimaszombatban *butu* (Nyr. X. 87), Kovár vidékén, tehát a palócság közt is, *butú*, *butó* (Nyr. XVI. 381) változataival találkozunk. Csere, a kinél Szarvas régebben a *buta* szót először előfordulónak vélte, Apácáról, a rumunok tőszomszédságából való volt. Különben e szót már csak azért sem hozhatta Hollandiából,

mert Geleji Katona István ref. püspök, a kinek pártfogására Csere 1648-ban Németalföldre kiküldetett, 1645-ben megjelent nyelvtanában, a Nyelvtört. Szótár tanúsága szerint, már említi a *buta* szót: „sok tsúfoló szók vagynak a magyar nyelvben: *gézen-gúz, kóczipór, buta*“. Minthogy a két első szót is idegen eredetűnek gyanítom, talán némi joggal kérdehetem, nem úgy áll-e a dolog a magy. *buta* szóval is mint Grimm szerint a nem-fölnémet *bott*-ra nézve, a mely elejével csak azokról szólva volt használatos, a kiktől a fölnémet-séghez került, t. i. a hollandiakról. Végül azonban annak lehetőségét is figyelembe kell vennünk, hogy a keleti nyelvek ezen *but*, *buta* szava és a nyugatiak *butt*, *buto* sat. szavai közt csak véletlen a találkozás és nincsen semmi genealogiai összefüggés, a mihez képest aztán azon kérdés jöhet szóba, vajjon a *buta* szónak a magyar vagy a rumun nyelvben nyúlnak-e mélyébbre gyökerei. Halász (NyKözl. XVIII. 449) hajlandó a magy. *bula* szót az eredeti magyar szókinszhez számítani és *botor*-ral kapcsolatba hozni. Nekem úgy látszik, hogy ez a *botor* inkább a *bot* szóra vezetendő vissza; vö. *olyan mint a bot*: „stockdumm“, *botfej*: „dummkopf“ és szerb *batina*: „stock és dummer kerl, tölpel“ (*batinati*: „prügeln“ és „dummes zeug zusammenreden“, tehát „botozni“ és „botorságokat összebeszélni“). Ez alkalommal meg kívánom jegyezni, hogy Simonyinak (Nyr. XIV. 72) nincs igaza, mikor a magyar *bot* és a délszláv *bat* ugyanazonosságában kételkedik; hangzásra legalább amaz teljesen megfelel az ószláv (kirchensl.) *butū*, orosz. *bot*, rumun *bătă*, *botă* szavaknak; olasz szóra (*botto*) itt nem gondolhatunk. De a *botor*-on kívül még egy más szó is van, a mellyel a *buta* szó rokonítható lenne. Ez a *botkó*, *botikó*, *bötk*, *bötkő*, *bötök*, *bötykő*, *bötyök*, *butkó*, *butiko*, *bütök*, *bütykő* sat.: „knorren, knorz, knoten, knollen; Budenz 466 l. szerint — a ki a tőlem fontosabb németnek vélt *pota* szót is mellé állítja (445. l.) — régi szó. *Bocok*, *bucok*, *bockó*, *buckó*, *böckő*, a melyeket Budenz (472. l.) amattól elválaszt, nézetem szerint — s a NySzót.-nak is ez a véleménye — csak az előbbieket mellékalakjai, jóllehet részben sajátos jelentéseik fejlődtek, így pl. *buckó*: „schlägel“, *buc* = *bonc*: „dickbein“ behatása alatt. *Bucok*: „unförmlicher klumpen“ mellé állítandó még alighanem: *bucsak*: „klotz, kloss, unförmliche masse“ (vö. *böcskös*, Forrónál a XVII.

század elején, = *bötkös*). Ez a *butkó*, *buckó* élénken emlékeztet a német *butt* és *butz* szavakra, ép úgy mint a vele értelmére rokon *bunkó* a ném. *bunge* szóra (l. fönnebb). Jelentésére nézve *buta* úgy aránylik a *butkó* sat. szavakhoz, mint a *buga* mellék-név a *buga* főnévhez, továbbá mint a ném. *butt* a *butz*, *butzen* szavakhoz, vagy mint a román **botto* a *bottone* szóhoz; vö. különösen a *buckó* szónak ,*dick*, *untersetzt*‘ jelentésével. Ha pedig a francia *bout* szónak rokonaihoz való viszonyát figyelembe vesszük, akkor hajlandók leszünk a *bütü* (Páriz-Pápa), szék. *bütü* (Nyr. V. 515), *bütü* (Kriza Vadr.): ,ende, spitze ecke‘ (*bütüs*: ,mit abgestumpfter spitze‘) szokat szintén a *butkó* és *buta* (*butu*) szavakkal egybekapcsolni; a székely (deésaknai) *bütö*: ,harangnyelv = glockenschwengel‘ (Nyr. I. 381) szintén szorosan ide csatlakozik. Végül még a gyermeknyelv *botó*, *butú*: ,kopf‘ szavára kívánok utalni, a mellyel egybevetendő *botos*: ,kopf habend‘, a XVI. sz. óta (NySzót.). — Csakhogy a rumun *but* mögött is egészen hasonló szavak állanak. Először is *butúc* 1) ,*klotz*, *block*‘, különösen ,*fussblock*‘ (e szó átszármazott a székelységhez; Udvarhelyszékekben *butuk*: ,hordozható lábkaloda‘ Kriza); Deésaknán *butuk* a. m. ,tuskó, vastag tőke, bucsak‘ (Nyr. I. 381); Háromszékben *butuk*: ,kaloda‘ (Nyr. IV. 561); Csik-Szent-Györgyön *butuk*: ,tömlec‘ (Nyr. X. 330); ez utóbbi értelmében egyébiránt — vö. vele a portugál *tronko* a. m. a ném. *stock*(haus) szót — a legszélső nyugaton, a Csallóközben is használatos (Nyr. XV. 472); 2) ,*tölpel*‘ (*butucos*: ,*plump*‘), aligha ebből nincs átalakítva a bolgár *butnik*: ,*lummel*‘. A *butúc* szóval velejében egyenlő jelentésűek *butuș* és *buturúg* (*buturúgă*); az utóbbinál valószínűleg *tumurúg*: ,*fussblock*‘ > török *tomruk* vagy *butürä*, (baumhöhle) ,*hohler baumstamm*‘ = *budür*, *buduróü*, ua. hozzákeveredése volt átalakító hatással.

A *butúc* szót Cihac (II. 552) a szerbben és bolgárban is meglévő *but*: ,*schenkel*‘ török kölcsönszóval állítja egybe, a mit én nem tartok elfogadhatónak. Ép oly kevésbé helyeselhetem Alexics véleményét, a ki szerint *butuc* a magy. *butyók*, *botkó* szótól eredne; ha Erdélyben (Bánffi-Hunyadon pl.) *butykó* a. m. ,*fatuskó*; a kútgém butykója: azon idom-talan, vastag fadarab, melyet a kútgém végére kötnek‘ (Nyr. XII. 379), e jelentés fejlődésére a rumun *butuc* lehetett befolyással. *Búciúm* 1) ,*klotz*, *block*‘, 2) ,*(rad)nabe*‘, (úgy mint

butuc, vö. *buced*: ,radbüchse‘ és 3) ,rauchfang‘ (ú. m. *buduróü*); egy másik *búciun*: ,blashorn‘ > *buccina* szótól, a mellyel Cihac összezavarni látszik, bizonyára elválasztandó és *butuc*-kal állítandó egybe. Hogy a rumun *buşteán*: ,klotz‘ szót miként kell magyaráznunk, azt nem tudom. A magy. *but* = *búcs* = *buc*- tövekkel való parallelizmust teljesen kiegészíteni jó a rumun *boţ*, *buţ*, a mely Cihac (II. 485) szerint nem csak ,pelote, peloton, tapon‘, hanem egyúttal ,bulbe, tuberosité‘ jelentésű is és nála a magy. *bocs* [?], *buckó*, *bucok*: ,noeud, boulette‘ szavakkal van egybevetve. Állítsuk e szavak mellé legközelebbiről a bolg. *buca*: ,auswuchs, höcker, scholle‘ (*bučka*: ,scholle, schneeballen) szókat; Cihac idézi a bolg. *bucü* szót: ,boulette, morceau‘ jelentéssel, Matzenauer pedig a bolg. *buca* szót: ,bissen, klösschen‘ jelentéssel s mellesleg utal az újjör. *μπονιά*: ,bissen‘ szóra. A német *butzen* és az olasz *bozza* sat. egészben közelebb esnek. De a rumun *boţ*, *buţ*, Cihac szerint, egyszersmind a *Cottus gobio* halfajt is jelenti s így = a nizzai *botta*, tessini *bött* sat; vö. e szókat más halfajoknak szintén otromba vastag fejük vagy testük-től vett hasonló elnevezéseivel, minők pl. a ném. *butt*, a délf. *boto*, velencei *botolo*.

De nem akarok messzebbre behatolni e sűrűségbe, a melyben szüntelen közel jár az ember ama veszélyhez, hogy megbotlik az összevissza kuszált s egymásba fonódott gyöke-
rekben; intő például tűnik szemembe Matzenauernál az angol *buttock* szónak *but* és *butuc*-kal való egybeállítás, a melyre tekintetem épen esik, s azt tartom, ép oly jól lehetne akár az óizlandi (altnord.) *bútr*: ,klotz‘ szót is a rum. *butuc*, vagy a francia *butor* szót a magy. *butor*-ral egybevetni. Bucsút veszek tehát a *buta* szótól, a nélkül hogy családfájáról elég tág körre kiterjesztett vizsgálódásom útján tiszta képet tudtam volna alkotni. De vigasztalom magamat; Szarvas megígérte (Nyr. XV. 559), hogy még visszatér e szóra s neki sikerülni fog az, a mi nekem nem sikerült.

SCHUCHARDT HUGÓ.

KOMJÁTHI BENEDEK ,SZ. PÁL LEVELEI‘.

IV. Teljesen kihalt és alakjukra vagy jelentésükre nézve elavult szók.

Mielőtt áttérünk az említett eltérő szók felsorolására, röviden Komj. fordításának egy sajátosságáról kell emlékeznünk. Komj. tudniillik, sokat küszködve a fordítással, hogy szt. Pál leveleinek homályos szövegét minél érthetőbbé tegye, ugyanazt a szót kétszer, háromszor, sőt négyszer lefordította és ,yob értelmert egy verset az vagy felet neholtwbetes hozza‘ adott. Saját hozzá tett szavait pedig rekeszjel közé teszi. Komjáthinak ezen sajátága jelentéstani tekintetben sok érdekes adatot őrizett meg és a következő szakasz legtöbbszörire innen merítette anyagát.

1) *Ábráz*: forma, figura, habitus, imago. ,Az esmeretnek es az ygassagnak Abrahaza: forma scientiae et veritatis 51. Elmulyk e vylagnak abraza (zypsyge): figura hujus mundi 149. Abrazba talaltatoth mynt ember: habitu inventus ut homo 311. Az elwistennek kepe (abraza): imago Dei 209. Továbbképezve: Mely ygen zyp Abrazok (zyp ikessek) az ew labak 82. Egyenlw abrazo (hasonlatos) formaio lesek az w halalanak‘: configuratus mortis ejus 316.

2) *ábráz*: fingo, formo; formen, bilden (MNySzót.). ,Ezeketh kedygh abrazottam (hasonlottam) en magamra es Apollora‘: haec autem transfiguravi in me et Apollo 135. *fel ábráz*. ,Ky fel abraza, el valtoztatya ammy alazatos testwnkwth‘: qui reformabit corpus humilitatis nostrae 318.

ábrázás. ,Mynden gonoz keeptwl (abrazastol keepmutastol) magatokot meg tartostassatok‘: ab omni specie mala abstinete vos 354.

ábrázat: ,Engettetek az tanusagnak abrahazattyara (mogyara) [in eam formam doctrinae] kyre vetettettetek 65. Mykyppen vysseltwk e Adamnak abrahazatyath (zemylyth), azon kypen vysselywkes a mennyey (Christusnak) abraha-zatyath‘ 187.

ábrázajt: fingo, bilden (MNySzót.). ,Myert chynalth abrahazeytthall engemeth ilyen modra?‘ 78.

ábrázol. ,Az meg chynalth rakas sarbol chynalyon, abrazolyon nymely edynth tyztesssegre nymelyeth penyg gyalazatra‘ 78.

Jegyzet. Összehasonlítás végett a következő munkákat használtam: Magyar Nyelvtörténeti Szótár (MNySzót.), Budapest 1889, 1—8 füzet; Kresznerics Ferenc ,Magyar Szótár‘ 1831—1832 (Kr.); Kiss Ignác ,Pázmány Nyelve‘ NyK. XV. 325—388; Zoltvány L. Irén ,A Nádor codex nyelvi sajátosságai‘ NyK. XVII. 216—246; Szadilek János ,A Margit Legenda nyelvezete‘ Kolozsvár 1888.

J. Gy.

adós. „Aky kŕwnyŵlmeteltetik, hogy ados lezen (tartozik) mynd az eges Moises tŕruenyeth tartany‘ 269.

ágazat: genus, tribus. „En es Israel agazattyabol valo vagyok: Israelita sum 83. Az Benyamyn agazatiabol: de tribu Benjamin 316. Vgyan azokat semuettetek tyees az ty tulaidon nemzetsegitekŵl (agazatitoktul)‘: a contribulibus vestris 345.

akaratos: volens, voluntarius MA. (MNySzót.) „Sŵt megh ereick, teheczegek feletees kesek akaratosok voltanak‘ 222.

áldomás: áldás, benedictio. „Az aldomasnak pohara‘: calix benedictionis 160.

alit (aloyt, alayt, aleyt, alyt): puto, existimo, arbitror MA. (MNySzót.) A régiségben nagyon elterjedt szó; a székeleyknél ma is *alitt* = *vél, sejt* (Krizsa Vadr. 491). „Mert nymel kŵzŵletek aleytya (hyzy) ilhetny myndenekuel 95. Oly modon bechyŵlyŵn (aleychyon) mynketh egyeb ember mynth Christusnak zolgayth 135. Aloythom (vylem) annak-okaerth‘ 148.

alkolmas: oportet. „Merth zwgsygh (alkolmas) ozlasokot lenny‘ 165.

alkolmatlan: turpis. „Hogy ha valaky iktelennek alkalmatlannak aloytya‘ 150.

alkolmatos: 1) sufficiens, beträchtlich, ziemlich. „Az vtolso capitulomoth kegyg kŵzŵnetŵkkel tŵlty alkalmatossan sokaknak newuketh ŵzue gyŵthuen‘ 36. 2) idoneus, opportunus. „Ha innektoua valamykoron alkalmatos vtam tŵrtynnek‘ 45. 3) honestus, decet. „Mynt nappal napuylagon alkalmatossan (tyztessyguel) iar-yunk: honeste ambulemus 95. Ty kŵzŵttetek itylyetek megh, hogy ha ikes (alkolmatos) az azzonyallatoth hayadon fŵuel istenth imadny‘ 164. 4) licet. „Myndenek alkalmatossok (zabadok) ennekem‘: omnia mihi licent 143. 5) dignus. „Nem vagyok mylto (alkolmatos) aposthálnak mondathenom‘ 182.

állapat. „Ky meg sabadoitoth mynketh es vith (alapatoth) az ŵ zerethŵ fianak orsagaba: transtulit nos in regnum filii dilectionis suae 336. Hyw legien annak, ky ŵtet zerzette (állapatta)‘: qui fecit illum 423.

1) *állat.* 1) substantia, wesen. „Az Abrahamnak hytyth alatyia zŵrent vyselyk 29. Mongya bezedenek tudatlansagath, jolleheth az allatoknak esmeretlensegeth magatul tauoztatya‘ 38. 2) res, ding, sache. „Az kŵrŵztyenŵk, kyk effele allatoknak megh vtalasath vallyak 115. A lelketlen allatok: quae sine anima sunt 176. Ez allatnak okaerth (ezerth)‘ 299. 3) animal, thier. „Oktalan allatok 29. Nygh labu allatok‘ 47. Ezen jelentéseken kívül a régiségben még ilyen értelemben található: status, conditio, zu-

stand, lage, stellung; továbbá statura, gestalt (MNySzót.).

2) állat: állít. ,Egyŵth zŵrŵz (allat) mynketŵ ŵuele tyueletek egyetembe' 211. Pázmánynál a legközönségesebb szók közé tartozik (l. NyK. XV).

általlani. ,Annakokaerth nem seg enly (nem altalya) atiafianak ŵkŵt hyuny' 422; így Pázmánynál is (NyK. XV. 327).

elámélkodik. ,Merth akar elamelkogyunk (el remŵltesŵnk) istennek, istenerth amelkodunkel (remŵltetŵnkkel): mente, excedimus 214. Megiyettem (elamelkottam): exterritus sum 460.

ápolgatás: osculatio. ,Kŵzŵnnietek mynd az atiafiakot sent cyokolasba (apolgatasba)' 354; szintűgy a Nád-Cod. ápol, megápol = csókol (NyK. XVII).

asszonyállat: asszony 47, 66, 77, 113, 144 sat.

atyafi. ,Kwldŵthwk kegyg ŵuele egyetembe amy atyankfyath: fratrem nostrum 225. Nem lattam senkyt, hanem senth Jacoboth vr Christusnak atyafyath (rokonsagat' 254; így Pázmánynál is atyafi = testvér és rokonn (NyK. XV. 328).

bácsa: bátya. ,Az veenb ideesb embert kemenyen meg ne rongaliad (dorgaliad), de onzoliad (incyed) mynt atiadot. Az yfiabbakot mynt baciaidot (atiadfiait): ut fratres. Itten tehát bátya az ifjabb testvért jelenti.

megbántani: impedire. ,Gyakorta meg bantattam, hogy tyhozzatok ne mennyek 102. Kycyoda bantoth tyteketh meg, hogy ne hinnetek az bizony igassagnak': quis vos impedivit 270. MA. Kr. szerint megbántja: impedivit, laedit, offendit, violat.

bátor: esto, sane, facito; es sei, wohlan, wahrlich. (MNySzót.). ,Nemde testh zerynt gondolomy? (alhatatlan ember zerynty)? semmykypen nem wgy, hogy ennalam volna (E mondas) Bezzek bezzegh, bathor bathor, es esmegh (imez) nem, nem (nynchyen, nynchyen) 202. A my ty nalatok valo bezydwnk, nem volth bezzegh, bathor, es nem, nynchyen. Merth valamenye igyrety (fogadasy) vadnak az ilŵ istennek, ew altala vadnak bezzeg, bathor, byzon' 202.

bél. ,Zorossak vattok a thy zyueitegbe, beleitegbe (kyuansagtokba): angustiamini in visceribus vestris 217. Az irgalmassagoknak belei, testi iohai: viscera misericordiae 334. A bél szónak a régiségben következő jelentései vannak: pars interior, animus, sensus, significatio; das innere, gemüth, sinn, bedeutung (MNySzót.).

beléndes: lascivus, salax Kr.; továbbképezve beléndesség: lascivia, libido Kr. ,A lagy (buya) be-

lyndessek 142. Wnnŵn magokoth attak az buiasagra (belen dessegre) 293.

beszéd: s z ó, v e r b u m. „Melyeket zolunk mondunkes nem a bezydekuel (zokual) kyketh tanoyth embery bŵlchye-sygh: in doctis humanae sapientiae verbis 131. Mykeppen ennek elŵtte keues bezeduel megh irtam': sicut scripsi in brevi 287.

beteg. „A hydben meeg gyarlo (erŵtelen, betegh): infirmus in fide 95. Merth ŵrŵlŵk raytha mykor my gyarlok (bethegek) vagyunk thy kedyg erŵssegh (kemenyek) vatok' 244.

bezzeg: s a n e, h e m, p a p a e MA. PPB. n u n, f ü r w a h r (MNYSzót). Lásd a *bátor* alatti példákat.

birodalom: 1) p o s s e s s u s, b i r t o k. „Mely sentlelek, az my ŵrŵksegŵnknek iegye (zalaga kŵtele) az keresesnek (kereset megh serzet berodalomnak) megh valtasara' 282. 2) i m p e r i u m, h a t a l o m. „Merth ezeknek hatalmokba vala az kŵzsegnek igazgatasa ęs byrodalma' 415.

bitang: p r a e d a. „Gondollyatok kegyg, mely nagy ez (Melchisedek volt), kynek tyzedeketes adot Abraham patriarcha az (kyrallyokrol llefostot) bytangogbol' 434.

bizony: v e r u s, c e r t u s MA. wahr, wahrhaftig (MNY. Szót.). „Az byzony ygassagh 29. Ab byzony kegiŵssegnek 36. Az Euangeliomnak igaz (bizony) besede' 325 sat.

megbocsánat: m e g b o c s á t á s. „Bwnŵknek meg bochanatya' 326.

bozzuság: i n j u r i a, c o n t u m e l i a C. MA. (MNY. Szót.). „A tyged zydalmazoknak zydalmassagy (bozzusagy) estenek en ryam 99. Myerth hogy inkab bozzusagoth nem semuettek, seŵth ty tyztek bozzusagoth: injuriam facite 142. Gyalazatosagh (bozzosagh) zerenyth zolok': secundum ignobilitatem dico 236.

botránkodás: c a e s p i t a t i o, d a s s t r a u c h e l n (MNYSzót.). „Bantas ne vettettessyk (ne tytessyk) az atyafiunak auagy bottrankodas (el esysnek oka)' 97.

megbotránkodás: s c a n d a l u m, ä r g e r n i s s. „Hyr-detywk a meg fezyeteth Christuth, az zydoknak meg botrankodasokoth': Iudaeis s c a n d a l u m 127.

elbotránkozik, *megbotránkozik*: o f f e n s o r, t a l i p e d o, s t o l p e r n (MNYSzót.). „Nem de annak okayrth tantorottanaky el (bottrankoztanaky el) az Israel fyay, hogy egyetembe ecyersmynd el estenek volna: numquid sic offenderunt ut caderent? 85. Merth wthkŵztenek meg bottrankoztanak a meg zertŵ kwbe: offenderunt in lapidem offensionis 80. Yme vetek az Syonra meg bottrankoztato kŵuet ęs meg sertŵ kŵzyklath' 80.

bölcsekedik: p h i l o s o p h o r, s a p i o MA. (MNY. Szót.). „A kyk testyek az testnek gongyvysselyk (az testiek-

rŵl bŵlchyelkednek) [quae carnis sunt sapiunt], de az kyk lelkyek a lyleknek gongyat viselik (a lylekrwl bŵlchyelkednek [quae sunt spiritus sentiunt] 71. A bykessygnék penygh ęs vygassagnak istene adyon tynektek egyetemben egy modon thy kezettetek ertheny (bŵlchyelkedny': idipsum sa pere 99.

cseled. ,Megh kerezteltem az Stephananak cyeledeth (hazabely nypyth) 126. Hazabely nepenek (cyeledinek) gongiat nem visely 377. Eluegezem az Iudanak hazan, nepen cyeleden vy testamentomoth' 439.

csufolás (?). ,Bocyat az elŵisten ŵreaiok (cyufolasnak) teuelygesnek ereiet (tehetcyeket)': mittet illis Deus operationem erroris 360.

dagály: ira, furor MA. (MNYszót.). ,Mostan kegy leuessetek tiees az haragot, dagalt 333. ęgimasth gywlŵseeguel (dagalyual) kŵuetuen' 406.

dicsekedet: gloria. ,Merth iob ennekem inkab megh halmom, hogy nem mynth ez en (ily) dychyekedetemeth valaky hyaba valoya tenne' 155.

dicser: laudo, collaudo, probó, comprobo, suborno (MNYszót.). ,Bodogh az ember, ky nem ityly ŵnnŵn magath, abba kyth ewnmaga dychyr (ioua hagy) 98. Amy atyankfyath, kyth megh probaltunk (diczertwnk, iouahatthunk) 226. Az ŵnnŵn terheth (dolgath, czelekedeseth) kegyh meg lassa (probalya, dicherie) kiki mynd: unusquisque probet opus suum 273. Meg probalyatok dychyryetek my legen az vr istennek akarattyá: probetis quae sit voluntas Dei 89. Az elŵ istennek ky meg probalya (dycyery) a my syueinketh': qui probat corda nostra 344. A három utóbbi példából kitetszik, hogy Komj. a latin *probare* kettős jelentését t. i. prüfen ęs gut heissen hibásan átvitte a *dicser* szóra.

dolgos: provisor, administrator MA. Kr. ,Istennek zolgaya (cyelekedŵ dolgossa, tyztartoya) 93. Istennek dolgosy (tyztartoy) 93. Oly modon aleychyon mynketh egyeb ember mynth Christusnak zolgayth (dolgósyth)' 135.

megdöglet: corrumpto, inficio, pestem induco MA. anstecken PPB. vergessen, verderben (MNYszót.). ,Az Salamon templomat aloitanak megh fŵrtŵztetni ęs dŵglettetny 26. Akeppen ezekes ellene allnak az igassaknák, elmeiegbe meg dŵgletŵk (tŵretŵk): corrupti mente 393. Az fertelmeteseknek (meg dŵgletteknek) [coinquinatis] semmy nem tista' 403.

dörgölődik: murmuro C. increpito MA. brummen, murren (MNYszót.). ,Mykoron fel menth volna zenth Peter Jerusalemba dŵrgŵlŵdnek vala ŵ ellene' 21.

ég: a ē r. ,Vgy vyuok en bayt nem vgy mynth e lagy egeth veruyn: non aērem verberans 157. Merth chyak az (laagy) egbe (hyaba) zoltok: eritis enim in aēra loquentes 176. Az feiedelem, kinek hatalma vagy on az also eegbe': princeps aēris hujus 283. Vö. Pázmánynál *ég*: 1) a ē r, lég; 2) csillag, corpus caeleste; 3) firmamentum (NyK. XV. 332).

egyenesség: concordantia, aequalitas, übereinstimmung, gleichheit (MNySzót.). ,Önzoluan egy massal valo egyenőssegre es bekűsegre 33. Megh az nŋmŋs kűrwűztyeny gywlekűzetbeis wkűzwűttűk egyenőssegh nem vala' 112.

egyes: concors, einträchtig (MNySzót.). ,Egy dolgoth zolyatok (egyessek legyetek) 125. Kérem, hogy legienek eggyesek, egy ertelműk az vristenbe' 318.

egyűlletlenség: discordia. ,Vgy hogy immar nem chyak vyssaltatos volna oth es myrtykletlensygh, de meg nemymemw yktelen egwlűtlenseegh, mely dolgoth az vrnak es istennek nem akar vallany' 113.

el 1) a, ab, fort, weg, ab. ,Nemelyeketh el tauul mutogath az kynczűknek gazdagsagos tarhazabol, nemelyeketh kűzelbe mutogat' 41. 2) continuo, diutius, fortwährend, längere zeit. ,El regűnten 30, 109. El rygenten 88. Errhegenten' 418. Lásd MNySzót.

elég: aptus, tauglich. ,Ennemmagamoth mentem vala, hogy nem volneek eleegh rea 8. Ez terheth eleegh nem volneek elhordozny 10. Ha valamyre alkolmatosok (elegek) vagyunk, ez az istenbűl vagy on' 207.

élés és élet: usus; vö. a mai visszaélés (abusus) szót. ,Tanollianak kegyg ammyeynkees az io dolgoknak (myuelkedeteknek) fűiwl lenny, sűkseges eletekre (elesekre)': ad usus necessarios 408.

elől: előre. ,Az zereteth nem keresy az okotakyk űueyre (az ew haznalatossagyra, elűwe mentyre volnanak)' 173. A Nádor codexben: *előve tekente* (NyK. XVII. 220), Pázmánynál *előve* = *előre* (NyK. XV. 322).

éltető állat: elementum. ,Az elmulando vilagnak negy eltetű allaty 295. Babonason meg zemleluyn a napokoth, az holdokoth es az cyllagokat es ez vylagnak iltetű allatyt 323. Meg holtatok a Christus Jesusual ez vilagnak eltetű allatytol' 332.

ének. ,Inekel a trombyta': canet tuba 288; vö. ,Kyrtenben enekleny': tuba canere JordC. 369. ,Trombytaba enekleny, CornC. 11. (MNySzót.).

enged: engedelmeskedik. ,Annak okaryth zeűk-sygh, hogy ty ewnekyk alayok vettessetek (engedyetek)' 93; ilyen értelemmel Pázmánynál is (NyK. XV. 333).

engedelem: obedientia. ,Az ty engedelmetek

myndenekre ky hyrdeteth 106. A pogan nemzetsygeknek engedel mire': in obedientiam gentium 101.

engedelmetlen. ,Sokot iŵny az elŵ istennek haragia az hitetlen (engedelmetlen) fiakra' 333.

1) *ért:* ér. ,Ha en ezth eertendem yewuendŵben. Az felseges vrsten ha halalomoth halastya' 14.

2) *ért:* p u t o, o p i n o r, m e i n e n (MNySzót.). ,Valaky ty kŵzzŵletek ewmmagarul keuylen ne erchyen 90. Negydesen ty magatokrul ne erchyetek' 91.

értetni. ,Edŵs myzzel az keserw vruosagoth megh edŵ-sythwen es myndŵn betegsegŵknek es korsagoknak alkoholatos vruosagy t hozza ertetwen' 111. A MNySzót. szerint *értet:* facio, ut contingat Kr. facio, ut perveniat, berühren lassen, zukommen lassen. Vö. ,A fene az egész tagot érzéketlenné teszi, hanem ha hamarvaló orvossággal értetik' (MNySzót.).

étel-ital: victus MA. Kr. ,Az angelokath ytylywk, nem chyak ezeketh, kyk eh mulando ytelre ytalra zwk-sygek' 141.

érzékenység: sensus, sinn (MNySzót.). ,Az elŵ istennek bekesege meg ŵrizze az thy zyueyteket es erzenysegiteketh (intelligentias vestras) az Jesus Christus által 319. Vallanak gyakorlattatot erzenysegeket': exercitatos habent sensus 430.

eskés: juramentum Kr. ,Eskesre kerlek az vr Jesusra, hogy' 354.

falka. ,Arabyaba es Damascomba egy falkayg predicalotta az Chrystoth' 248; tehát *egy falkáig* = egy darabig. A MNySzót. szerint *falka:* pars temporis, aliquod tempus, eine zeitlang; vö. ném. ein bisschen.

befedelez; integro Kr. ,Ha ruth iktelen az assonyallatnak meg nyrettetny a vagy hayathel borotualtatny, tahath a feye be fedeztessyk (be ffedeleztessyk)' 164.

fej. ,Azoknak kyket mondunk imez az feie (summaia)' 438. Vö. Pázmánynál: feje a dolognak = v e l e j e (NyK. XV. 335).

fejedelem: f ö, o b e r h a u p t. ,Jerusalembe zenth Jacab apastal feiedelŵm lewen 24. Nem egyeberth igekŵznek vala kŵrnywl meteltetny, az Galatassokath hanem hogy chyak dychyekŵdnenek ebbe mynt ilyen dolognak fŵ fejedelmy 251. A diakonusok iol igazan fŵŵk feiedelmek legienek az ŵ fiaikon' 372. Továbbképezve: *fejedelemség.* ,Az Esau, ky egyetlen egy etekerth el atta az elsŵ magzatnak feiedelemseget': primitiva sua 460.

felekezel: genus, geschlecht, art (MNySzót.). ,Az ew azzonyallaty felekezetek el váltak termyzeteknek iarasath 47. A fyrfyak, kyk fyrfyu felekezetuel zertelen paraznayul egywth hálnak' 142.

félelmes: timendum, zu befürchten (MNySzót.). „Felelmes vala hogy az Christus Jesusnak zeplŵnelkwl valo testamentomyatul el ydegenŵlnenek‘ 110.

felestekem. „Mykeppen az Esau ky egyetlen egy etekerth (felestekemerth) el atta, cyerelte) az elŵ magzatnak feidelemseget‘ 460. A *felestekem* alapszavául a ném. frŵhstŵck szót kell tekintenünk, melyből egy latinizált -um végzetű alakon át fejlődött.

fene. „Fene tŵrŵkŵk 4. Fene vad 185. Fene kemynsyk‘ 50. Vö. fene habwrwsagh PeerC. 39. Fene gyewlhewtseg (truculenta) rabies EhrC. 146 (NyK. XVII. 221).

fertelmes lásd. MNySzót. 1) *fertelmes*, foedus, imundus, befleckt, unrein. „Semmy fertelmes adkozoth ŵnmagatul nynchyen, ha nem annak, a ky aleyth valamyth fertelmesnek lenny‘ 97. 2) *incestus*, unzŵchtig. „Atkoznak fŵrtelmetŵsŵketh, balwanyimado-kath‘ 26. Továbbképezve: *fertelmetesség* = *fertelmes-ség* 66.

foglal: fogad. „A Galatas belyek a Chrystusth hozzá-yok foglalak es benne hynek‘ 247.

foglalds: foglalkozás, occupatio. „Senky, valaky viteskedik nem kőteleskedik ez vilagy eeletnek ŵk-segyhez (foglalasyhoz, kereskedesyhez)‘ 389.

foglaló kő. „Az Christus Jesus magas felsŵ segkŵ (fog-lalo kŵ) leuen‘: ipso summo angulari lapide Jesu Christo 286.

fordít: térít. „Kyketh az kŵrŵztyen hytre fordijtoth vala‘ 19.

forгат. „Alnoksagual az elŵ istennek bezedet nem for-gatuan (magyarazuan) 209. Sŵt inkab forgassad (gyakorliad) magadoth az kegiessegre‘ 375.

fottára e h. fogytára; vö. *fogytig*, *fogytiglan* és *fot-tig*, *fottiglan* MA. Kr. penitus, ganz und gar. (MNySzót.). „Ugy annyra nynchyen ty kŵzŵttetek bŵlch fottara chyak egy es (az az altalyaba chyak egy es)‘: sic non est sapiens ququam inter vos 112.

fűgg: instat, steht bevor. „Imezth kegyg tug-iad, hogy az vtolso napokban leesnek fwgnek (kŵzel vad-nak) vesedelmes idŵŵk‘: instabunt tempore pariculosa 392.

gálya: arca, barka. „Az Noe saba (serze, chynale) az barkath (galyath) [arcam suam] az ŵ hazanak wduŵsse-gere‘ 451.

gazdálkodik: hospitatur, hospites excipit MA. Kr. „Az ŵzuegy valastasseek nem kysseb idŵuel hat-uau estendŵsnel ha magzatyt (fiait) feel tartotta (neuelte), ha gazdalkodo volt‘: si hospites recipit 377. Továbbképezve: *gazdálkodás*; *hospitalitas* MA. Kr. „Az gazdalkodas-rol, sallas tartasrol el ne feletkezzetek‘: hospitalitatem nolite oblivisci 462.

gira: *marca, talentum* MA. Kr. ,Nem akarom az en theremtŵm ammy kysded ayandekoth auagy gyrath en nekem adoth az fŵldbe el ne asnam' 11.

goromba: *rudis, stolidus, incantus* MA. Kr. Az goromba kŵrŵzthyen anyazent egyhaz lassan lassan giarapodik vala 36. Az egywgyw goromba kŵz nep 40. Az egyeb nemzetczegŵketh mynth tudatlanokath es gorombakath megh vtalnak vala 112. Az igassag bezedenek gorombaya (tudatlana) 430. Az gorombakath (tudatlanokot) kezdi (tanoytany) az tŵkelletteseegre' 431.

gyakorlatosság: *frequentia, frequentatio* MA. Kr. ,Kwldŵtthwk kegyg ŵuele egyetembe amy atyankfyath, nagy sokakba gyakorlatossagual zerelmetesth (zorgalmasth)': *in multis semper sollicitum* 226.

gylŵseg (?): *gyŵlŵlŵség*. ,Bezedkŵzbe gylŵsegre hozuan ahamis alnok apostolokath' 251.

gyolkos, gyolkosság. *Giolkosoknak* 367, *gyolkosságok* 271. Az o eredetibb hangzó; alapszava a ném. *dolch*. (Nyr. I. 221).

gyŵlŵsség: *gyŵlŵlŵség* es. ,Az Sidoknak nemzetŵk fŵlŵtte ygŵn kyualthkeppen gywlŵssegŵs vala 25. Az gywlŵssegŵs Moyses tŵruenye' 26. Sat.

össze gyŵjtŵzni: *összegyŵlni*. ,El tŵkyllettem hogy az, ky yllyen zertelenwl vytkezet volna. Ty ŵzue egyetembe gywtŵzuyen es az en lelkem (congregatis vobis et meo spiritu) adattassyk az satan ŵrdŵgnek' 139.

háborúság: *sanyaruság; tribulatio* Kr. ,Meg vygaztal mynketh mynden my sanyarusagunkban, haborusagunkban, azerth, hogy myes vygaztalhatnank azokoth, kyk vadnak akar mynemw sanyarusagban (haborusagban): *qui in omni pressura sunt* 199. Az sanyarusagoknak (keserwsygeknek, haborusagoknak) ryzesy voltatok: *socii passionum fuistis* 200. Feletthe igen beuelkedem mynden my sanyarusagungba (haborusagungba)': *in omni tribulatione nostra* 219 sat.

hadnagy: *tribunus militaris, strategus, bellidux* MA. Kr. ,Nézuen (figyelmetesek leuen) az hytnek hadnagyara (vezerlŵwere, el vegezŵwere, tŵkellŵwere) az Jesus Christusra' 457.

hagyás: *parancsolat*. ,Eltŵrthe az poronczolatoknak tŵruenyeth, ky az decretomba (az Moises zerzesebe, hagyasaba) vala 286. Jesus Christusnak poroncyolatya (hagyasas) 366; így Pázmánynál is (NyK. XV. 338).

hánszolódik, hánszolódik: *certat, pugnat, contendit*; továbbképezve: *hánszolódás: certamen*. ,A ky bayth vy (hansolodyk, futassauual vetekedyk): *qui in agone contendit* 157. Vgy vyuok en bayt (vgy hansolodom en): *sic pugno* 157. Az Christus Jesusba, kyre ŵgyekezemees

munkalodom, hansoloduan (vetekeduen): in quo etiam laboro certando 328. Ha valaky (az korlatba) meg vyy (hanzolodyk bait vyy) es meg nem koronasztatyk, hanem ha tŵruenserent az bayt vyuangya (hanzolodyk): qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime certaverit 389. Vetekegiel, viaskogial az hytnek io viuasaban (hanzolodasaban): certa bonum certamen fidei 382. Fussunk az mynekŵnk elŵ vetet vetekedesbe (hanzolodasba): ad propositum nobis certamen 457. A *hán-solódik*, *hán-szolódik*, *hán-szolódás* szók alkalmasint a *hány* ige származékai (vö. a rokonértelmű *hánykolódik* igét).

háronít, *el háronít*: el h á r í t. ,Hogy az euangeliomnak diczŵsegeth az ŵ nepŵkre haronitanak 22. Az iduŵsseg nyeresnek kegyk myndŵn bizodalmath vesse el haronijtcza csak az egy Christus Jesusra' 27.

hasogat: m a g y a r á z, f e j t e g e t; ilyen értelem-ben a NádC.-ben is (NyK. XVII. 223); továbbképezve *hasogatás*: m a g y a r á z á s, f e j t e g e t é s. ,Az zenth yrasth oluastha, magyarazta, hasogatha io. Aky profetal (zent irasth magyaraz, hasogath), embereknek zool 175. Az bŵlciesegws pogany tudomany, kynek magyarazasaban es hasogatásban fel fuakottanak vala 28. Adattatyk nemelyeknek nyelweknek magyarazasa (hasogatasa)' 169; így még 178, 180 sat.

hasonlatos: h a s o n l ó, e g y e n l ő; így Pázmánynál is (NyK. XX. 338). ,Ez vylagy haborusagok (sanyarusagok) nem hasonlatosok (egyenlŵk) az dychŵsegre 72. Mykor egyenlŵ abrazo (hasonlatos) formaio lesek az ew halalanak' 316.

ható: e r ő s, h a t a l m a s. ,Merth bizonyaua agy nem ható (erws, nem io) amygeel az testamentomos 443. Hato (hatalmas) segítseguel lenny' 423.

hijába. ,Nem de ebbŵl vetkezteme, hogy bernelkw, hyiaba, (iutalomnalkwl) az elŵstennek w euangeliomiath predicallottam tynektek?': quod gratis euangelium Dei euangelizavi vobis 234. Vö. *nem hiába*: n o n g r a t i s Kr.

hirtelen: i z g a t o t t, h a r a g o s. ,Annak okaert zent Paal hyrtelen valo es kemen bezeduel, mert egy leuele synchyen ennel hyrtelemb es haragosb tanachyoth es oruossagoth aad' 248. Vö. a NádC.-ben *hirtelenkedni*: 1) s i e t n i; 2) d ű h ö s k ö d n i (NyK. XVII. 224).

hitság: v a n i t a s; *hitságos*: v a n u s. ,Az teremthet allath hythsagnak (romlando rothadatossagnak) alaya vette-teth: vanitati enim creatura subjecta est 72. Tudya az vr-isten a bŵlchyeknek gondolattyokoth, merth hythsagosok (hyaba valok)' 134; így még 183, 262 sat.

hív: h i v ő, g l ä u b i g. ,Mely etkeketh az elŵstent teremtet veterre halaadasokual az hyueknek (hiuŵknek)' 374; így Pázmánynál is (NyK. XVII. 339).

hon, *hoon*: o t t. ,Ollyatenok vagyunk mikoron ielen (hon) vagyunk: tales et praesentes 231. Io dolog kegyk

kŕuethny az ioban myndenha emberth es nem cyak akor, mykoron oth iden (hon) vagiok tinalatok': cum praesens sum apud vos 267.

hordoz: elvisel, ertragen. ,Mert nem vyselhetyk (hordozhatyak) vala el ammy magyaraztatyk, poronczaltatyk vala': non enim portabant quod dicebatur 460.

hozzá hallgat: engedelmeskedik. ,Engedyetek azoknak akkyk feiek, elŕl vettettek thi kŕzŕttetek (es hozzaik hallgatok, engedelmesek legietek)' 464. Továbbképezve *hozzá hallgatás*: engedelmeség. ,Fiait (magzatyt) alavetesbe hozza halgatasba tarcza (vallya)' 371.

hozzá látás. ,A testnek gondyath ne vysselytek (a testhnek hozza latassath ne tegytek)' 95. Vö. *hozzá látatlanság*: gondatlanság a Margit-legendában (A Marg. Leg. nyelvezete 23).

JACOBI GYULA.

A GÖMÖRI TÁJSZÓLÁS.

3) Hangszinbeli változások.

I. Zártság.

α) köznyelvi o helyén zártabb u: *bugár*, *furmá*, *csudá* (szl. čudo), *sunká*, *puhár* (XVII. 476), *bukreitá* (XV. 330), *csurgát*, *hunnán* (XVII. 470), *bucsát* (Rosnyó vidéke XVII. 476), *hérnyú* (X. 88), *finum* (V. 516), *ocsú*: ocsó.

β) a: u. *butu*: buta (XII. 190), *sutú*: sajtó.

α: o. *taplác*, *komorá*, *toklác*: taklász, *nyávolyá* (VI. 41), *vocsorá* (X. 527), *mágos*, *borozdá* (VII. 271).

γ) e, ē: i. *vinýege* (tót vinika), *kilís*: kelés, *idi* (XVII. 524), *kövicséspart* (Radnót V. 486), *kertyi*, *veőgyi*, *hetyi*, *hügyibe* sat.

é: i, í. *fircel*: fércel (Merényi: Sajóv. Npm. I. 25), *ímelyég*: émélyég, *kivē*, *tányír* (tót tanír), *kimieny* (Rimaszombat), *kintelen*.

δ) ő: ü. *üszőke*, *gyüker*, *güdör* (XV. 192).

II. Nyilttság.

α) u: o. *onoká*, *árol*, *pētraóliom*, *kálán*, *kálándâriom*, *dâriom*, *bázsályikom*.

Köznyelvi <unk ellenében <aónk. Rimaszombatban a köznyelvi alak divik.

A birtokos <uk már ingadozik: *házok*, *kúttýok*, de *lovok* és *lovuk*, *áblákjok* és *áblákuk*.

ú: o. A Rima- és Gortva-Balogvölgyén ,a hosszú >úl úgy hangzik, mint >ol: *tanol*, *mordol*' (BS. TudGy. 1819. IX). ,úgy mēffordolt az á kutyá szē, hogy á filem is maj mēffágyott, azabátatō nem is jávott mē ssohá' (Sid).

ú : *ó*. *koszoraó*, *sávanyaó*, *gyállao* : gyalú (XVII. 524), *bornyaó*.

o : *a*. *disznóárjá* (XV. 383), *barbe* : borbély, *arsao* : orsó, *rávás* (kútravás), *hàrog*, *vàrás*, *mázás* : mázos.

i : *e*, *é*. *mègèst* : megint, *èsmènt* (Sid), *Pèstà*, *Èstvány*, *èskolà*, *rètkà* (Rosnyó XVII. 476).

í, *í* : *é*. *mindég*, *pegyét*, *ézibe* (Sid); *borézü*, *rètkát* (Zeherje VII. 182); *kéván*, *tanét*, *öücsúfét* (Gortvavölgy).

4) Magánhangzók kihagyása.

A többeli magánhangzó kiesik:

α) mássalhangzó előtt: *bájc* : bajusz, *ectès*, *gyerkék*, *osztán*, *montam*, *süttem*, *vettem*, *julták*, *ladd-è*, *mègèhedd*, *keirhedd*, *vàrhadd* sat. (Hanva).

β) magánhangzó előtt: *rám*, *ràja*, *jàny*, *szokny'ing*, *kurv'ányád*.

Többeli magánhangzó megmaradására csak egy alakot ismerek: *juhà* (szekérrész), mely a köznyelvből kiveszett *jonh*, *jonha* szónak maradéka.

Járu lék magánhangzók: *szerèdà*, *pèrènye*, *tekenè* (Hanva), *tàrágyà*, *torombità*, *oskolà*, *tèrèfù*, *Kirisztus*, *firiss*, *garájcár* (Hollók J: A gömöri barkók szójárása. TudTár. IX).

Tájszólásunk azonban ki tud ejteni két mássalhangzót is szó elején, kivált a Sajó mentén: *trágyà*, *treífa*, *trockà* (Hanva), *sl go*, *slobrik*, *spirkà*, *szmidos* (Rosnyó VIII. 565).

III. Mássalhangzó jelenségek.

1) Az időmérték változásai.

Nagyon kevés az esetek száma, a hol tájszólásunk hosszú mássalhangzókat ejtene a köznyelvi röviddel szemben.

Greguss A. megjegyzi, hogy Rozsnyón „az *l* consonanst egyes esetekben meghosszabbítják: *szállág*, *állátomos*“ (VIII. 565), *nyíllik*, *nyállitao*, *fullánk*, *hállao*, *töllem* (XVII. 573).

Rövid mássalhangzók a köznyelvi hosszú ellenében. E tekintetben is Rozsnyó válik ki. „Szeretik mind a magán-, mind a mássalhangzókat megrövidíteni: *mit fizetel érte* = mit fizettél érte; *mindènt odà átál* = adtál; *tutám*“ sat. (VIII. 566).

Ez a sajátság legnagyobb mértékben azokon a vidékeken van meg, a melyek inkább érintkeznek és vegyülnek a tótsággal. S így a hatás is legszembeszökőbb Rozsnyón, melynek környéke tót, magában a városban is sok a szláv elem.

Minél lejjebb haladunk azonban a Sajó és Rima völgyén, annál inkább veszít hatásából e befolyás. Itt-ott elő-

fordul ugyan még efféle rövidítés, de nem általános: „*Eleőbb galárist akártam vényi, aszontá, hoty hozak mei hozá keit anyit*” (Radnót VIII. 428).

2) Keménységi fok.

Köznyelvi *k* ellenében *g*:

k: *g. gaóré* (XVII. 524), *gájcár* (Pádár VII. 152), *galáris* (Radnót VIII. 428), *üszög*, *greitá*, *ágácfa*, *gunyhaó*.

t: *d. baódos* (IX. 336), *merd*: mert.

zs: *s. sindél*, *sugoroggy* összö, mint Tubi (Hanva).

p: *b. bugácsa*.

3) Mássalhangzói változások ugyanazon hangszervi soron belül.

h: *g. bolygaó*: bolyhó, bohó, bolondos.

c: *t. lutérná*: lucerna.

sz: *cs. facsari*: faszari, *csirtos*: szurtos.

z: *zs. zsacskaó*, *csizsma*.

sz: *c. cikra* (VI. 172), *cibár*: szivar, *bajc*, *macátos* (RSz. XII. 190), *trocká* (Rozsnyó VIII. 565).

t: *ty. tyükör*, *tetyű*.

A *ti* szótag szó elején és végén mindig *tyi*-nek hangzik, mint a palócságban általánosan: *tyinaó*, *tyisztéletés*, *tyisztit*, *szeretyi*, *vezetyi*, *ületyi*, *keletyi* sat. Sziszegő hang után azonban marad. Kivételt tesz Rimaszombat, hol a közhasználat szerint ejtik.

d: *gy. gyiaó*, *gyivák*, *nágyrág*, *bugyi* (X. 87), *ággyit*, *peggyit*, *burgonygyiaó*.

A frequv. *>odik* képző mindig *>ogyik*.

gy: *d. mēgjaódul* (eredetileg: megjógúl Rozsnyó XVII. 476).

n: *ny. nyeöl*, *szénya*, *húzó-vonyó* (RSz. V. 425), *minyeó*, *rokony*, *vászony*, *Éstvány*, *Mártony*, *idegēny*, *gerebēny*.

A *-ni* infinitivus képző mindig *-nyi*.

ny: *n. mēnetke*: menyét, *girind*, *erszien* (RSz. KarM. VI. 91).

l: *r. kerepél*, *gyárol*, *türköl*, *fürheic*, *fiskáris*.

r: *n. dēzēntor*.

f: *p. Jávzsep*: József (XV. 375. és VI. 178).

v: *b. lebügeó*: levegő, *subick*, *cibár*, *zabár*: zavaros víz.

b: *v. hebég*, *hevreil*: hebeg.

p: *m. mocsolya*: pocsolya (tót močilo).

m: *b. bádár*: madar (gyermeknyelv).

4) Hangszervi változások.

a) Néma mássalhangzók cseréje:

k: *t. tilo*, *tilog*: kilogram, *előte* (RSz. V. 70).

g : *t*. *letutaóra*, *letjobb*.

t : *g*. *rigmus*.

g : *d*. *hendérgeð*, *indérkégik* (disszimilációval).

g : *b*. *iborka* (VI. 83); *b* : *g*. *búnya* : *gúnya*.

p : *t*. *traóbal*, *trüsszent*.

gy : *g*. *égenyest*, *genge* (Zeherje VII. 182).

β) Inyhangok cseréje:

gy : *ly*. *fágyálbolyaó* : *bogyó* (Radnót VIII. 570).

j : *gy*. *hagyít*, *borgyú* (Sid), *várgyú* (XII. 334).

j : *ny*. *sárnyú*, *várnyú*, *bornyú* (Hanva).

ly : *j*. A Sajóvölgyén és Rimaszombatban ez a köznyelvvel egyező hangváltozás. Tehát az *ly* hang helyét e dialektusokban is a könnyebben artikulálható *j* foglalta el.

Nem így a gortva-balogvölgyi palócságban, s az e tekintetben vele egyező Rima völgyén.

A palócságban mint említém, ez az *ly* élő, sőt nagyon kedvelt hang, a mit elegendő bizonyít az a legtöbb tájszóval szembeeső irányban haladó processus, hogy két magánhangzó közt az *l* hangot is *ly*-re változtatja azon esetekben, mikor a sajóvölgyi dialektusban az *l*-ből *j* lesz.

Sajóvölgy: *l* : *j*. *mejj*, *kidüjjed*, *tojú*, *tojvas*, *pájinka*, *køjiba*, *jány*, *Páji*, *Bájjint*, *teji*: téli, *szeji*, *beji*, *fějheð*, *ájig*.

Gortva- és Rimav.: *l* : *ly*. *tollyú* (X. 87), *tolyvas*, *kolyiba*, *Pályi*, *Bályint*, *télyi*, *szélyi*, *bélyü*, *pályinka*, *félyheð*, *rétlya* : létra.

γ) Orrhangok cseréje:

m : *n*. *padnal* : *padmaly* (vö. *meredékmály* V. 480).

n : *m*. *pemele*, *külömös* (XVII. 524), *tálám* (VIII. 566).

m : *ny*. *Ádány*, *Éstvány* (Serke); *ny* : *m*. *torom*, *kömv*.

δ) Orrhang cseréje fúvóval:

n : *h*. *csíhos* : *csinos* (Hanva).

ε) Folyékony hang cseréje fúvóval:

r : *h*. *suhol* : *súrol* (XVII. 573).

r : *j*. *raózan* : *józan* (X. 89. és XVII. 476).

5) Mássalhangzók megőrzése és elveszése.

Közönségesebb tájszólásunkban az az eset, hogy szó közepén vagy végén egy-egy mássalhangzót elhanyagol, mint az ellenkező, ámbár egy-két példát találunk erre is.

Említettem a tájszólás azon sajátját, hogy míg a közbeszédben, a hol csak teheti, pusztítja az *l* consonant, addig dalolás közben szeret nehány szóba egy *l*-t becsúsztatni. Ezek a szavak: *álcs*, *álgyú*, *bülcűzik*, *csolk*, *szölke*, *éldés*, *nélki*. Ezek egynémelyikében az *l* nem is parazita hang, hanem az illető szónak régibb alakja.

Annál elterjedtebb az a szokás, hogy egy mássalhangzót kiejt a szóból. É kopásnak leginkább ki van téve az *l* hang.

a) A mássalhangzó nyomtalanul kiesik.

Az *l* kiesik szó végén minden hosszú magánhangzó után: *kanâ, csânâ, lâ, szâ, tânâ, kinâ, hâ*: hál.

Épen így az *ly* is kéttagú szókban: *Mihâ, kirâ, kevei* (de: *seregeily, âkádály* sat.).

Továbbképzésben mássalhangzó előtt szintén kimarad az *l*, magánhangzó előtt marad: *tâvâl*: tálval, *szâkâ, tânâtâm, ânyi, járânyi*. Viszont: *tâlâs, szâlâl, halâlos, tânâlok. járâlok. -bôl, -bôl; -tôl, -tôl; -rôl, -rôl* mindig *-baô, -beô; -taô, -teô; -raô, -reô* (Rimaszombatban: *-bû, -bû, -rû, -rû, -tû, -tû*).

A *v* hang kiesett ezekben: *pitâr, fekeô* (V. 271), *mieleô-naplô*(ruha).

z) *âutâm, biony*; *-hoz, -hez* mindig *-ho, -he*.

l) *mer, körve* (Rozsnyóv. XVII. 476), *kerbe, Êsvâny*.

r) *kocsmâ, mâ* (palócságban: *mâg* Heves IX. 248).

d) *fêlhorhâtom, mâj, peit*.

n) *peizês ember, szievonôs lâpoât* (RSz. VI. 83).

) Pótló magánhangzói nyujtással.

Kivált mélyhangú szavakban tapasztaljuk ezt, a mikor is a mássalhangzó kiesése folytán az előtte álló rövid magánhangzó meghosszabbul.

l) *Haôdbalog*: holtbalog (Radnót VIII. 570), *heithaôd, haôd-vilâg, beôcsû, nyaôc, aôcsaô, teôteis* (de szolga, bolha) Hanva; *fenêkaôdal, sivâkogiyik* (Gortvav. XV. 474).

Magas hangú szókban: *lesêkêgyik, êmênêk* (XII. 334). Az *<ul, <ül* mindig *<û, <ü*.

j) *beôt, bú, fû* (buj, fúj Zeherje VII. 132), *nyûtaô, gyûtaôs*.

n) *meihal*: menhal (Hanva).

γ) Hangszinfestéssel.

E sajáttság csak a gortva-balogvölgyi dialektusban található föl.

Az *-al, -aly* szótagok, ha szövégen állanak, s ha mássalhangzó követi, egyebütt is *-ô*-nak hangzik: *szâuma*; szalma, *boutâ*: balta, *hajnou*; hajnal, s az *-el* pedig *-ô*-nek: *fôû*: fél, *ôû*=el sat, de ha magánhangzó követi, marad' (BS. Tud-Gy. 1819. évf. IX).

Magam is följegyeztem egy pár mondást: *„Ëgyik gourou lêesett â másik goura'* = egyik galyról leesett a másik galyra; *â fou mellelt vâ â szouma'* = a fal mellett van a szalma.

A Sajó-Rima völgyén és Rimaszombatban ez a sajáttság nincs meg, hanem a köznyelvvvel egyezően mondják: *alma, szalma, elment* sat.

δ) Pótló mássalhangzói nyujtással.

Teljes asszimilációnak is nevezik. Ez esetekben a mássalhangzó elveszése folytán pótló nyujtást kap az utána következő mássalhangzó.

rl : *ll*. *tällaó*, *sällaó*, *pällaó*, *gyällaó*, *eöllenyi*.

rs : *ss*. *nyess*, *boss*, *bossaó*, *kossaó* (de : *arsaó*, *farsang*).

dl : *tl*. *posátt*, *hásátt*, *márátt*, *repett* sat.

lj : *jj*. *hájja*, *danojja*, *dobojják* (Sajóvölgy), *hállya*, *danolya*, *kellyünk fél* (KarM. XV. 323). (Gortvav.)

Az *-it* végű igék fölsz. módja : *taníjjá*, *szabadíjjá*, *tá-szíjjá* sat.

pb : *bb*. *trábbá*, *kálábbá*.

gn : *nn*. *tënnáp*.

A meg igekötő vég mássalhangzója mindig asszimilálódik : *mégkáp*, *mëhháráp*, *mëvver* sat.

Az *egy*, *vagy*, *nagy*, *hogy* fog-, torok- és ajakhangokhoz szintén hasonló : *ëddáráb*, *ëccsomaó*, *ënnägy*, *ëccikrá*; *ëkkis*, *ëggájcar*, *ëggunär*; *ëppáp*, *ëbbouta*; *väccsëm*, *nässszerü*, *nät-templom*, *hottudod*.

Asszimilációt mutat még : *hallám* : *hadlám*; *csimmë ttë* : *csipd meg te* (a kutyát így uszítják); s végül ez az alliterációs szójáték : *ritkär rikkánt korär rëgvel ä särgä rigäó*.

Ellenben soha nem asszimilálódik a *-vel* rag : *käläpval*, *botval*, *hálval*, *rëgvel* sat. Ugyanilyen jelenséget látunk az *öszvesen* alakban.

6) H a n g á t v e t é s. (Metathesis).

l—*r*. *korëli*, *käraläbei* (Hamva), *rëtlyä* (Gortvav.).

l—*b*. *keleb* : *kebel*.

ny—*r*. *tereny*. | *r*—*ny*. *tányisza* : *tarisznya*.

k—*t*. *fetekë* | *k*—*cs*. *kecselyseig* (Rozsnyóv. XVII. 476).

g—*b*. *bugaó* : *gubó* | *c*—*b*. *bonc* : *comb*.

v—*m*. *mäkvërez* : *vakmerő* (Rozsnyóv. XVII. 476).

m—*s*. *somolyog* : *mosolyog*.

7) J á r u l é k m á s s a l h a n g z ó k.

Tájszólásunk a hiatus elkerülésére igen gyakran egy mássalhangzót szúr közbe. Legtöbbször *j* hangot : *gyíjaó*, *gyíják* (gyívák), *fejir*, *fijám*, *fájintos*, *mijeink*, *síjet* („Betlehembe sisetnek“ KM. XV. 233).

De a legnagyobb mértékben uralkodik e hiatus kitöltő hajlam a dal nyelvében, mikor úgyszólván minden szókezdő magánhangzó elé ejtenek egy *j*-t, ha mindjárt mássalhangzóval végződött is az előző szó. Pl. a következő dalban :

„Jëldës jányâm hä bemeigy Jegërbe,
Jaz käsärnyä jäbläkän tekincs be,
Jott läcc jëngëm komisz jingbe“

Egyéb parasita mássalhangzók :

I. S z ó e l e j é n. *h)* *häpokäkeő*, *huszít* : *uszít*, *Hajnácskeő*.

II. Sz ó k ö z e p é n. *furuglyá, vidlá* (V. 70), *csálárd*: család (XVII. 476), *sértveis, könyveit* (lacrimas), *cimbál*: cibál, *punktum, fájintos*.

III. Sz ó v é g é n. *oszteing, osztég, tång, rozmaring, tuli-pánt, pankhálaó*: pókháló (Rozsnyó XVII. 476).

8) Összerántott szóalakok.

Efféle példákban tájszólásunk is bővülködik: *sz*: hiszen, *oszt*: azután, *pejt*: pedig, *mei*: miért, *micsá*: micsoda, *keik, keinë, tom, tapottat, bisztalan*: bizonytalan (XII. 90), *pétrael*: petrolium, *zëngednek, vigan zëngednek a citërák* (KM. VI. 92).

IV. Alaktani sajátságok.

1) Szóösszetétel.

a) Jelzős összetétel.

a) Névszó képezi az összetétel előtagját: *Unomhegy* (RSz. V. 480), *iszod mádár b . . . d odóbaó gyött ki* (nem eszthetikus cselekedetre mondják).

b) Igenév képezi az összetétel előtagját: *ortaókápa* (XVII. 573), *halóholmi* (XII. 236), *halóágy* (Mer: SNp. I. 4), *hálópor, az isten nyuktássá meg a haló porába is* (Hanva), *lakhely, jobb há az eigbe csinász magádnák lakhelyet, még ott is fère* (Serke), *haót Sajaó, haód Balog*: holt Balog (Radnót VIII. 570).

β) Birtokos összetétel: *ápjáffjá, fejčájjá, így veti még a fējé ájját, fusseik ki a látaójá* (Rozsnyóvidék XVII. 571).

γ) Névszó képezi az összetétel előtagját: *jegybob*: fejkötő, süveg (RSz. V. 182), *mátkátál*: jegyajándék (RSz. V. 229), *márokvás, eityúk, halálút* (szántóföld), *öcsiém-ásszony* (IV. 229), *vízhozta* (XII. 334).

δ) Tárgyas összetétel: *kállútaó*: kárlátó, *kerek-köteó lánc, kápá-kászú kerüleó*.

A tárgyas összetétel ilyen alakjai azonban, mint *bor-innyá, favágni, árpakasádni* sat. Gömörben ismeretlenek, kivéve a *háztüznézni* szólást, mely valószínűleg a Felső-Tisza vidékéről került ide.

ε) Határozói összetétel: *kérésztü-szalma* (VI. 463. és VIII. 372), *korángyótt* (gúnynév Radnót IX. 336), *borbakörte* (V. 271), *átáltelek* (VIII. 432), *összēmárek*.

ζ) Alanyi összetétel: *istengyároltá tök* (IX. 332), *ébadott kölyké* (V. 182), *kutyáfutlába, inászáktáltáig*.

I k e r s z ó k: *toára-boára, në hádd toára-boára a hoázát* (Rimaszombat), *idér-gácsor, Sándor-Bandor* (VI. 375), *csihéipuhe, lipé-lápa* (XVII. 573).

ALBERT JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Űz és üldöz. Van-e e két ige közt az értelmi eggyezésen kívül más egyéb közösség is? Rokonok-e leszármazásra nézve is, vagy csak véletlenségből hasonlítanak egy kicsit egymáshoz?

Budenz csakugyan két egészen különböző családból származtatja őket (MÚSzót. 877. és 848). Amazt, t. i. az *űz*-t, a vogul *voj*-, *oj*- és a zürjén *voj*- igékkel veti egybe, és az ugor *vaj*-, *fluere*, *currere* származékának, emezt (az *üldöz*-t) egy egészen más tö hajtásának, még pedig a magyar *öldöz* édes testvérének tartja.

Simonyi ellenben, igaz hogy inkább csak sejtelemképen, egyazon töről szeretné mind a kettőt lesarjadztatni (NyK. XVI. 242. 246). Szerinte a kihalt **ül* ige a közös tö; ebből lett egyfelől a freq. -z képzővel: **ülz* és azután *űz*, másfelől a -d freq. igeképzővel *üld* (HB) és azután -z képzővel *üldöz*, vö. *kér*, *kérd* és *kérdez*.

Azonban egyikük sem vette észre, hogy Molnár Albert-nél van egy idevágó fontos adat, a mely a kérdést egyszer s mindenkorra eldönti, t. i. az, hogy az *űz* előbb *űdz*-nek is hangzott. *űdzöm*, pello. Vide *űzöm*!, mondja MA. a magy.-lat. részben (4. kiadás). Tehát nem **ülz*, mint a hogy Simonyi gondolta, hanem **űdz*; ez pedig csak olyan kopása az *üldöz*-nek, mint a milyen e mai *ódz* az *oldoz*-nak. A két családfa ízről-ízre eggyez: *old*, *oldoz*, *ódoz*, *ódz* és épen így: *üld*, *üldöz*, *űdz*, *űdz*, *űz*.

Jól emlékszem, hogy a Nyelvőrben olvastam valamikor az *űdzekednek* a birkák' tájszólást is az *űzekednek* helyett, de hogy hol, ma már nem találom.

A Nyelvőr népnyelvi adatainak nagyérdemű gyűjtői talán nyomra segíthetnének.

KIRÁLY KÁROLY.

Dédelget. E szóhoz Soprony megyéből is adhatunk némi fölvilágosítást. Nemes-Vissen (Répcemellék), bár nem igen sűrűen, *geggyül* és *geggyél* alakban: 'kényeztetve nevel, ápol' (különösen gyermekeket) jelentésben használatos.

NÉMETH AMBRUS.

A hangzóilleszkedéshez. Az összetett szóknál ritkásan előforduló hangzóilleszkedésre példakul a Dunántúl használatos *böztörő*, *böstörő*, *böstörű* (borstörő) és *dologtő* (dologtevő) szókat szokták emlegetni.

Soprony megye e két összetett szón kívül még két oly példával is szolgálhat, melynek egyike egész mondat, a másika meg két külön szó. Az első Kapuvárott járatos:

„*meccek* velé”, jelentése: mit csináljak vele. Hogyan különböztetik meg a „*meccek* (vágok) vele” mondattól, azt a magánhangzók kiejtése mutatja és soha se is tévesztik össze.

A másik példa Ságbon otthonos: *mëgësëk*, jelentése: „megint csak” (pl. itt van). Látni való, a hangzóilleszkedésen kívül sajátságos és elég meglepő rövidítés is van az említett két példában.

NÉMETH AMBRUS.

Följegyzésre méltó adatok, nevezetesen azért, mivel használata kiterjedésének megállapításához hozzájárulnak; azonban sem az egyikben, sem a másikban nem hangzóilleszkedéssel van dolgunk. A *mëccëk* ugyanis ebből van összerántva: *Mët* (mit) *tësëk*; „*mëccëk* velé” tehát e helyett való: „Mit teszek vele”. Előfordul még, ha jól emlékszem, az egyes második személyben is: *mëccësz*, s a mi már egész bizonyos, a többes első személyben is, még pedig nem csak tájszólásilag egyes vidékek nyelvében, hanem elég gyakran a régi irodalomban is: *mëggyünk* = mit tegyünk.

A másik adat se példa a hangzóilleszkedésre; mert nem a *megint csak*-nak módosulata, hanem bizonyára a *meg-ësmëg*-nek összerántása.

SZARVAS GÁBOR.

Gyűrű. A Nyelvőr ez évi folyamának 276. lapján Szarvas Gábor Pápai-Bod azon adatának, hogy: „*gyűrű*: anulus, das mundloch des afterdarms”, helyességét kétségbe vonja s a *gyűrű*-nek tulajdonított e jelentését a szótáriró tévedésének tartja.

A *gyűrű* szót én is, egyik kollegám is többször hallottuk abban a bizonyos jelentésben disznótor alkalmával, a mikor a kis gyerekek tréfálódva a leölendő disznó gyűrűjét igérik oda.

HOLLÓSI RUPERT.

Nemtő. Sajátságos, különös egy szó; annyira különös, hogy másokkal együtt magam is jó ideig új készítménynek tartottam, a hagyomány hiteles szava azonban elosztatott e tekintetben minden kétséget; ugyanis régi nagyobb szótáraink mindegyikében megtalálható a *nemtő* szó.

Származásának földerítésével többféle magyarázat próbálkozott meg, a nélkül azonban, hogy teljes meggyőződést kelthettek volna a szigorúbban ítélő kritika előtt; mindegyikének van egy és más, kisebb-nagyobb csorbája. Hogy igenévnék tekintsük, annak erőssen ellene szól az a körülmény, hogy fölvett *nemt*- alapszavát sem összes régi és új irodalmunk, sem az élő nyelv nem ismeri. Hasonlóképp az a magyarázat sem elégít ki, a mely összetételt: *nem*+*tő* lát benne, mert a *genius* fogalmától, a melynek alap gondolata

a védelem (védangyal, védszellem Ballagi: Teljes Magy. Szót.), kissé nagyon is távol áll. „Annyi tisztán áll, jegyzi meg erre nézve a NSzótár is, hogy *nemtő* a magyar *nēm* szóval és származékaival semmi fogalmi rokonságban nincsen”. Még legelfogadhatóbb az az értelmezés, a melyet ugyancsak a NSzótár ad róla: „Ha a latin *genius* jó szellemet tesz, mely az emberek fölött örködik, úgy valószínű, hogy *nemtő* a. m. az átvetett *mentő* részesülő a *ment* igétől”. Azonban e magyarázatnak is minden tetszetősége ellenére is van egy nagy gyöngéje. Ellene vethetni ugyanis, minő különös ok idézhette elő, hogy a világos, tisztán érthető *mentő* *nemtő*-re változzék át. Az ily változások nem lehetetlenek ugyan, de csakis oly szövegeken szoktak végbemenni, a melyek nagyon járatosak, a melyek erős forgalomnak vannak kitéve; már pedig hogy a magyar nép nyelvén, kivált a régiebb korban, a *mentő* = *genius* sokszorta megfordult volna, azt a NSzótár írói se merték volna egész határozottsággal állítani. Hozzájárul, hogy ha csakugyan a *mentő*-nek változata volna, legalább egyszer-kétszer ennek is nyomára kellene akadnunk, rá kellene találunk, ha egyebütt nem, legalább a szótárakban, hogy: *genius* = *mentő*.

A kérdés tehát, hogy *nemtő* szavunk quo patre natus, még mindig megoldásra vár. Megkísérlem megfejtését.

Geleji Katona egy helyütt így szól Magyar Grammatikájában: „A technicum vocabulumokat és egyéb scholastica s theologica dictiókat bajos magyarul egy szóval kimondani, melyek közzül egy néhányakat az iffjak kedvéért im ide leírok: subjectum: *alájavettetett*, praedicatum: *rola-mondatott*, objectum: *ellenében vettelett*, substantia: *alatta-állás*, subsistentia: *alatta állóság*, propositio: *elé-tétel*, assumptio: *fel-vétel*, relatio: *red-vitelés*, expresse: *ki-nyomottul*, concordia: *egy-szivűség*“ sat. Ebből ugyan épen nem következik az, a mit a „Grammatikátska” írója állít, hogy tudniillik a „terminum vocabulumokat” bajos magyarul egy szóval kifejezni, hanem következik belőle egy más, már egyebünne is rég ismert tanulság, az, hogyha valamely új, addiglan ismeretlen fogalmat meg akarunk honosítani nyelvünkben, ezt legtöbbszörte úgy vesszük véghez, hogy az illető nyelvnek szavát, a melyben az új fogalommal megismerkedtünk, egyszerűen lefordítjuk hazai nyelvünkre; pl. *tischler*: *asztalos*, *schlosser*: *lakatos*, *töpfer*: *fazekas* sat. sat; az *asztalos* ép oly jól lehetne *szekrényes*, *ágyas*, *ajtós*, *székes*, a *lakatos* meg *kulcsos*, *rácsos*, a *fazekas* ismét *tálas*, *lábosos* sat; de minthogy e mesterségekben első és fő tanítónk a német volt, az ő kitétele szolgált példaképül a mi iparosainknak is. S így jártunk el nemcsak mi, hanem más népek is a műveltségbe vágó szakoknak minden ágában; s így jártak el legnagyobbbrészt, a mint

Geleji Katona példái igazolják, gramatikusaink, szótáríróink és fordítóink is. Calepinusban pl. *aediles* (alapszó *aedes*: templom) így van fordítva: *egyház fiai* (körülbelül ugyanaz, mint a mai rendőrség), *quaestores* (*quaero*: keresek): *kereskedők* (pénzügyi tiszték), *ecloga*: *válogatott beszélgetés*, *supersedeo* (fölhagyni valamivel): *föül rajta ülök* sat. sat.

Ha e mellett tekintetbe vesszük még először, a minek bizonyítékát Calepinusnak majdnem minden egyes lapján megtaláljuk, hogy e szótárnak magyar része hemzseg a sajtóhibáktól; s ha tekintetbe vesszük másodszer, hogy a helyes magyarázattal dacoló, megfeythetetlen *nemtő* szó legelsőbben épen Calepinusnál fordul elő s az őt kritikátlanul kiíró szótárszerkesztőkön kívül sehol másutt fölemlítve nem találjuk: a következtetés mintegy magából foly, hogy a *nemtő* sem egyéb, mint méltó párja a *linkabás*: *incubus*, *hadangor*: *haeresiarcha* (= hadnagy úr), *föveg*: *capitium* (= söveg, süveg) sat. szóknak, vagyis hogy sajtóhiba s e helyett való: *nemző*. A magyar rész szerzője ugyanis a teljesen idegen fogalmat úgy vélte legjobban nyelvünkben visszaadhatni, ha az alapszó jelentését tartva szem előtt azt egyszerűen lefordítja magyarra. Erre nézve világos kalauza is volt, nevezetesen az az értelmezés, a melyet a latin szerző a *genius* szóhoz függesztett s a mely egyenest a *gigno*: *nemzeni* igét jelöli meg alapszavának: „Censorinus scribit *genios dictos*, quia ut *gignamur* curent, sive quod una *gignantur nobiscum*, vel etiam quia nos *genitos suscipiant ac tueantur*. Certe a *gignendo genius appellatur*.”

Magyarra fordítva: *Genius* minden bizonnyal a *nemzeni* igének származéka, tehát *nemző*.

SZARVAS GÁBOR.

Lépeel. Ily alakban csupán Faludinál s utána az ő példáit kiíró Baróti Szabónál fordul csak elő: „Mikor a gonosz nagy udvari fark előtt léptzel, a fényes pompa miatt jósnak látszik lenni (Fal: NE. 71). Páva-hosszan ereszteti a ruha-farkot, ki-ülő göggel, fel-gomboltt ajakkal, reszkető lábbal léptzelní, ha sokak kedvéért tselekeszszűk, taval kevélység volt (85). Olly negédesen léptzelt, mint a pergui király (Fal: NA. 125). Életének tsak imént hasadt hajnalában lévő szüzetske képe ötlík szemeimbe, tisztább a tiszta követseken ezüst lábbal léptzelő folyomány kristályainál (SzD: MVir. 272). Páva hosszan ereszti a ruha-farkat s kiülő göggel, fel-gomboltt ajakkal, reszkető lábbal léptzel” (276).

Hogy Faludi, a ki kitételeinek s szavainak egy jó részét a megelőző századok irodalmából szedegette össze, e szó alakjának leírásában megtévedett, az kétségen kívül áll. Tudvalevő ugyanis, hogy a XVI. s egy része a XVII. század

íróinak a mai *cs* hang jelölésére a *cz* jegyet használta; így különösen Molnár Albert s a korabeliek közül többen. A címbeli szót tehát Decsinél (Adagia 284) s MA. szótárában így találjuk kiírva: *lépczel* (Mint páua ugy lépczelűnc' Illyef: Jephtha. 14), a mi világosan így olvasandó: *lépcsel*.

Révai kiadásában az első helyen (NE. 71) *léptzel* helyett *lép-fel*, a másodikon (NE. 85) *léptsel*, a harmadikon pedig (NA. 125) *léptzel* áll. Toldi pedig az első és harmadik helyen *lépcel*-t, a másodikon meg *lépcsel*-t ír.

Hogy a Decsi, Illyefalvi s Molnárnál előforduló *lépcsel* *lépcsel*-nek olvasandó, azt a frequentativ képzős *lépes* igének *lépcső* (*lépeső*, *lépső*) származékán kívül a későbbi írók közül Pápai-Páriz s Gvadányi adatai is bizonyítják, a kikenél a *cz* helyett *ts*-t találunk írva: *léptselni*: gressus lente facere PP. s Gvadányinál: 'Támaszkodva *léptsél*' (Időtöltés 229).

SZARVAS GÁBOR.

Döntő magyarok. Szabó Károly 'Vezérek kora' című művében (8. l.) ezt mondja: 'Dentumogeriából újabb íróink részint *Döntő*, részint *Dontövi* Magyarországot faragtak, mely utóbbi nevezettel azonban ezen ősi telep fekvése nem egyeztethető.'

A szerzőnek 'faragtak' szava világosan azt bizonyítja, hogy nemcsak a *Dontövi*, hanem a 'Döntő magyar' magyarázatot is elvetendőnek tartja. Igaza van. Hogy Anonymus 'Dentumoger-ja' nem lehet 'Döntő magyar', már abból az egyből is világos, hogy *dönt* igét a régi nyelv nem ismert. Van *döjt*, *dölt* és hosszú sora összetételeiknek és származékaiknak; de a *dönt* igét nem leljük meg régi íróink egyikénél sem egész Faludiig. Ő az első, a ki él vele s nála is csak, a mennyire adataink biztos következtetést engednek, összesen háromszor fordul elő. Faludi nyomán használja Baróti Szabó is s 'Kised Szótárába' is fölvette.

A népnyelv, a mennyire én ismerem, közönségesen *düt* s ritkábban *döjt*, *döjt*-öt használ.

SZARVAS GÁBOR.

Szállok az úrnak. E cím alatt egy hosszabbra nyúló helyreigazítást kaptunk. A helyreigazítás írója bevezeteskép előre bocsátja, hogy 'cikke megírására az indította, hogy autentikusnak tartja magát a kérdéses kifejezéshez való hozzászólásban; ő a nép fia s kifejezéseit, beszéde s gondolkodása módját meglehetősen ismeri.' Aztán így folytatja: 'Senki sem üthet meg, hogy a Magyar Nyelvőrnek mintegy három levélnyi latin-magyar összehasonlításról áradó nyelvészeti magyarázata föltűnést kelte bennem s most ez ellen csekély tollamat felemelni bátorkodom. E kifejezés: 'Szállok az úrnak' oly általánosan elterjedt vidékünkön, a

Bükk és Mátra tájékán, hogy magyar eredetét kétséggel bevonni szinte vakmerőség. A helyreigazítás veleje tehát abban áll, hogy a 'szállya kendnek'-beli *szállya* nem a lat. *salve* szónak megmagyarosodott változata, a mint Nagyszigethi gondolja s Szarvas vitatja.

Szarvas G. kifejezésünk legrégibb alakjának — folytatja erre a helyreigazítás — a Szirmayét tartja: 'szálló kendnek', s ezen állítását a dunántúli szójárás egyik sajátosságával igyekszik megbizonyítani, a mely szerint a végtagbeli *a* hang, midőn ez önhangzós szótagra kövезkezik, *o*-ra változik át, pl. *lábo* e h. *lába*. Ám ha így, akkor az *a* véghangú alaknak (*szállja*) sokkal régebben meg kellett már lennie, mint az *ó* végzetűnek (*szálló*).'

Látnivaló, hogy a helyreigazítás írója csak futtában olvasta át az idézett helyet. Az *a: o* hangmódosulás ott csak mellékes mozzanat. Szirmay tudniillik hibásan írta hosszú *ó*-val a *szálló*-t *szálló* helyett, mert ez kétségtelenül a Kresznericsféle *szállya* (*szálla*) alaknak dunántúli módosulata — *szálló*. A főmozzanat azonban Szirmaynak ama megjegyzésén alapszik, hogy a magyar pohárköszöntésnek legrégibb formája ez: 'Szálló kendnek.' Ez más szóval azt mondja, hogy e magyar pohárköszöntések közül: 'Szólok kendnek. Szállók kendnek' a legeslegrégibb (tehát bizonyára az eredeti) ez: 'szálló (szálló) kendnek.'

Mínthogy pedig a helyreigazító hazafias érzelmével ellenkezésben áll, hogy e kifejezés latin másolat legyen, erősen ragaszkodik eredetiségéhez s visszatér ama magyarázathoz, a mely ezt a 'szolgálók kendnek' változatának tartja. Cáfolatában azonban mindenütt gondosan kikerüli a fő erősítékek megingatását, nevezetesen a) hogy egyetlen adattal se mutatható ki, hogy a *szolgálók* köszöntő, üdvözlő kitétel lett volna; valamint b) azt sem iparkodik megcáfolni, hogy valamely szó (itt: *szolgálók*) csak oly esetben zsugorodhatik össze, ha az köznapi szó s mindenkinek ajkán forog; továbbá c) azt a tételt se bolygatja, hogy valamely alaknak többféle változata közül a legrégibb, az érthetetlenebb tekintendő eredetibbnek.

Az igazság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy a helyreigazítás is a szólás eredetibb alakjának nem a 'szállók (szolgálók) kendnek', hanem 'szállja (szolgálja) kendnek', formát tartja s erre vonatkozva így szól: 'Mi tehát ez a *szállja* alak? Mi ezen alakot a *szolgálók* ige rövidített tárgyas 3. személyének tartjuk. De lehetséges-e, hogy ez a *szállja* 3. személy? Igenis. Hogy tárgyas ige határozott tárgy nélkül is használatos vala nyelvünkben, azt tudja mindaz, a ki a régi kodexeket csak némileg is olvasta.'

Mi olvastuk de nem tudjuk.

,De az újabb írók műveiben is megtaláljuk az ily tár-

gyas igei kitételt. Legyen elég Virágtól idéznünk egy sort: A rettenetlenség vitézi sziveket áldozatul ajánlják.'

Valamint cikke folytában több helyütt, úgy itt is nagyot téved a helyreigazítás. Mert, hogy saját szavait használjam, itt ,tárgyas ige' nem ,határozott tárgy nélkül', hanem igenis határozott tárggyal van szerkesztve. Valamint ugyanis csak így beszélhetek helyesen: ,A te kezedbe ajánlom én uram istenem *lelkemet*,' Virág is csak így mondhatta jól magyarul: ,A rettenetlenség vitézei áldozatul ajánlják *szívüket*.'

Hogy minden gyöngesége ellenére is belebocsátkoztunk e helyreigazítás cáfolatába, arra a cikknek következő helye indított: ,E kifejezést (szállja kendnek) nem is a dunántúli vidék, hanem a Bükk és Mátra tájéka őrizte meg legtisztában. Itt ezen alakban dívik: Kendnek szállja az úr.' Midőn megjegyezzük, hogy e mondásnak a cikkirő következtetése szerint ily magyarázata van: ,Kendnek szolgálja az úr', azt kell kérdeznünk, lehetséges-e az ily szerkezet nyelvünkben, a melynek méltó párja volna ez: ,Udvarolja fiatal ember ennek a szép lánynak.'

A cikkirőnek idézett adata két tekintetben érdekes és fontos. Az első, hogy a szólásnak szintén eredetibb formája van a *szállja* szóban megőrizve; a második, hogy ama tétel igazságát erősíti meg, hogy a nyelv a rendszerint régibb, érthetetlen akár szót akár kifejezést valami módon iparkodik fokról fokra érthetőbbé változtatni. A Mátravidék is a ,kendnek szállja' szólásban, a mely magában véve érthetatlenség, a *szállja* szót 3. személyi igének érezvén, a mellőle hiányzó alanyt az *úr* szóval egészítette ki. A módosítás tehát értelmi párja ama másiknak, mely az érthetetlen *szállja* 3. személyt első személyi *szállók*-ra változtatta át. A helyreigazításnak tehát, noha nem igazított helyre semmit, mindamelllett köszönettel tartozunk, mert ezzel az újabb *szállja*, vagy nem bánjuk akár *szállja* adatával ismét egy bizonyítékot szolgáltatott a *salve* – *szálva*, *szálla*, *szállja* egybevetés helyességére nézve.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1) K é r d é s. Kétség merült föl a következő mondat igéjének alakjára nézve: ,Ha az iskolába járó sok ezer tanulóat alapos földrajzi ismeretekben részesítjük vagy részesítünk'.

Kérjük a t. szerkesztőség becses véleményét.

F e l e l e t. Minthogy ez esetben a mondat tárgya: *tanulóat* a névelővel: *a (az)* van meghatározva, szükségképen a tárgyas alaknak kell állnia; tehát: ,Ha *a* sok ezer tanulóat alapos földrajzi ismeretekben részesítjük.' A névelő ugyanis

e helyütt nem az 'iskolába járó' jelzőre, hanem a 'tanulót' tárgyra vonatkozik. (Vö. Nyr. XIII. 411. lap 3. b) pontját).

2. Kérdés. Igen óhajtanám egész bizonyossággal tudni, hogy annak a filozófiai fogalomnak, melyet a német *Sein*-nel fejez ki, helyes magyar fordítása-e a *lét*, avagy helyesebb-e a *létel*.

Felelet. E kérdésre már a régi irodalom példái megadják a tiszta, világos választ. a) 'Míg reá nem bökken, nem is remélheti létét' (MonIrók. VIII. 338). Örökkévaló létű isten (GKat: Titk. 204). Mit siránkozol azoknak nemlétében (Hall: Paizs. 313). Emberek élete se világon léte éppen merő gondság (SzD: MVir. 181). Az isten kezdete, léte s vége minden dolgainknak' (Uo. 250). b) 'Valósággalvaló létel: essentia Cal. Megengedvén mások a paradicsomnak valóság szerint való lételeit, mindazáltal annak állóhelyét keresvén, a járt uttól igen messze estek' (Moln: JÉpül. 8).

3. Kérdés. Írásbeli feladványban e mondat: 'A mäander szalag elnevezését a kisázsiai Mäandrosz nevű folyótól vette', így lett kijavítva: 'A mäander-szalag elnevezését a kisázsiai Mäander nevű folyótól vette'.

E kijavítás ellen fölhozatik, hogy Mäandrosz *osz* végzettel hagyandó. Én gyermekkorom óta mindig és mindenütt *er* végzettel hallottam használni. Kiepert, Helmár, Duncker, Curtius, Mangold, Ribáry, sőt Becker is így írja; következőkép nálunk általános használatú. Ha Mäandrosz volna, a szalag neve is inkább mäandrosz-szalagnak kínálkozik. De észrevételeim süket füleknek szóltak.

Kérem tehát t. szerkesztő urat, szíveskedjék becses véleményét e vitás ügyben szokott módon kimondani.

Felelet. Hogy a görög eredetű tulajdonneveket görög, vagy latin ortografiával írjuk-e, az tulajdonképp meg egyezés dolga. Mi egyébiránt abban a véleményben vagyunk, hogy az idegen szókat úgy írjuk és ejtsük ki, a mint az a nyelv írja és ejti, a melyből átvettük, pl. lat. notarius: magy. *nótárius*, *nótáros*; (lat. pallium) olasz *pallio*: magy. *pállya*; (lat. scindula) ném. *schindel*: magy. *zsindely*; (lat. scena) ószl. *sênî*: magy. (*szén* a régi nyelvben) *szín* (*játékszín*, *levélszín*, *kocsiszín*) sat, (fr. je me gêne) ném. *ich genire mich*: magy. *zenírozom* magam; (fr. alarme) kfném. *lerma*: magy. *lárma*; (ném. platz) olasz *piazza*: magy. *piarc*; (olasz argano) szerb *jargan*: magy. *járgány*; (tör. deli) szerb *delija*: magy. *dalia*; (tör. çizmedži) szerb *čizmedžija*: magy. *csizmazia* sat. Minthogy pedig görögül valamint ma, úgy hajdanában se tudtunk, a többi szókkal együtt a görög tulajdonneveket is a latin irodalom révén

vettük át s így nyertek honosodást irodalmunkban, mint: *Boeotia*, *Lacedaemon*, *Pisistratus* sat. Az ily szavaknak mai, fölkapott görögös írása és kiejtése annyira idegenszerű a magyar szemnek és fülnek, hogy az újabb nemzedéket leszámítva, műveltjeink legnagyobb része egynémelyikére alig ismerne rá e tulajdonnevekre. Megkérdezhetnők egyikét-másikat például, hogy tudja-e ki volt *Ajneász*, *Ajolosz*, *Fejdiász* vagy hogy mi az *Ajgajon*, *dajmón*, *Küprosz* sat. sat, s alig hisszük, hogy hirtelenében rá ismernének e szavakban az *Aeneas*, *Aeolus*, *Phidias*, *Aegaeum*, *daemon*, *Cyprus* nevekre. Ép oly idegenszerű volna a magyar ember szemének, ha *Athenae*, *Thebae*, *Thermopylae* helyett ezeket olvasná: *Athénáj*, *Thébáj*, *Thermopütáj*.

A mi nézetünk szerint tehát úgy járunk el e tekintetben leghelyesebben, ha a görög eredetű tulajdonneveket, a mint irodalmunk a legújabb időkig tette s a mint általában a művelt nyelvek irodalmában is honos, a latin írásmód szerint írjuk és ejtjük. A jelen esetben tehát *Maeander* nem pedig *Müandrosz*, a mi különben a görög írásmód szerint is helytelen, mert így kellene állnia: *Majandrosz*.

4. Kérdés. Helyesen használtatik-e ez a kifejezés: „a lovak *sózása*” akkor, midőn azt akarjuk mondani, hogy a lovak elé s ó t e s z ü n k vagy takarmányukat megsózzuk?

Az én véleményem az, hogy ez a kifejezés a „salzender pferde” szolgai fordítása csak; mert ha azt mondjuk: „a lovat sózzuk” ezen azt értjük, hogy s ó t h i n t ü n k a l ó r a.

Én nem is hallottam soha ily értelemben e kifejezést; mert a magyar juhász „s ó t v e t a juhok elé, s ó t a d a juhoknak, s ó v a l t a r t j a a juhokat”, de nem *sózsa*. A magyar kocsis meg az a b r a k o t, de nem a l o v a k a t *sózsa*.

Az, a ki a vitás kifejezést használta, azt állítja, hogy hallotta azt magyar juhász szájából is. Ez talán lehetséges, de meg is fejthető könnyen. Hazánk minden nagyobb juhászátában merino juhokat tenyésztettek és tenyésztének most is. A merino juhokhoz az uradalmak német juhászokat vagy legalább számadó juhászt szegődttettek, s így megeshetett, hogy német juhászok használták ezt a kifejezést, mikor már rájuk ragadt a magyar szó, szószerint fordítva le a német szólásmódot, s így azt eltanulhatták tőlük magyar juhászok is.

Kérem a t. szerkesztő urat, sziveskedjék becses véleményét közölni.

F e l e l e t. Nekünk is visszatetszik az idézett kitétel; úgy vagyunk azonban értesülve, hogy Szabolcs megyében, még pedig nem uradalmi birtokokon, hanem a falvakban az egyszerű földmives gazdák is, a kikről nem tehető föl, hogy idegen hatás nyomása alatt állottak, közönségesen használják a fentebbi kifejezést.

A kérdés végeldöntésére nézve függőben kell hagynunk véleményünket, s be kell várnunk, míg elegendő, mellette vagy ellene szóló adatok állnak rendelkezésünkre.

5. Kérdés. Átiratot fogalmaztam egy közös hadseregbeli ezredparancsnoksághoz, melyben „N. N. 10. századbeli közkatonának” kifejezést használtam. Föllebbvalóm a *beli* ellen kifogást tett s azt vitatta, hogy a századnál szolgálunk, ergo: „N. N. közkatonának a 10. századnál.”

Véleményt kérünk arra nézve, hogy vajjon mindkét szólas megállhat-e, vagy ha nem, melyik a helyes.

Felelet. E kérdésre a közhasználat megadja az utasítást. Ime a példák: „T. Bacsó Sándor, nyolcadik osztálybeli tanulónak. A VII. kerületi előjáró szabadságideje lejárt. Az üllői uti kaszárnya javításra vár. A városligeti arenát e nyár folytán kevesen látogatták. A margitszigeti artézi kút a Dunáról szép látványt nyújt” sat. Tudvalevő, hogy a német nyelvnek nem minden főneve alkalmas arra, hogy melléknevet képezzünk belőle; ily esetekben tehát akként segít magán, hogy vagy birtokviszonnyal fejezi ki azt, a mi a magyarban melléknévi jelző, vagy e helyett határozói (előjárós) kitévelt használ pl. „A pestmegyei alispán: der vicegespan des pester komitates, a képviselőházi elnök: der präsident des abgeordnetenhauses”; s a föntebbi példákban: schüler der achten klasse, der vorstand des bezirkes, die kaserne in der üllöer strasse, die arena im stadt-wäldchen, der artesische brunnen auf der margarethen-insel. E képezhetetlen főnevek közé tartozik a compagnie vagy bataillon is, s a német a magyar szerkezetet utánózni nem tudja; ennélfogva a magyar melléknévi kitétel helyett kényszerülve van előjárós szerkezetet használni, tehát: 10. századbeli közlegény: gemeiner beider 10. compagnie.

„Közlegény a 10. századnál” tehát hű fordítása a németnek, vagyis germanizmus.

6. Kérdés. A Nyelvörben buzgón folynak most a kutatások az iránt, hogy miféle szólásokon látszik meg az oláh nyelv hatása. Azt tapasztalván, hogy a Királyhágótól keletre nagyon sűrűn használják az efféle kitételeket: „El kellett hogy menjek, be kell hogy végezze, le kell hogy írjam” ezek helyett: „El kellett mennem, be kell végeznie, le kell írnom,” kértem a t. szerkesztő urat, hogy itt nem a „Trebuit ca se mergu, trebue ca se finesca, trebue ca se scriu” kitételek másolataival van-e dolgunk.

Felelet. Tekintetbe véve, hogy e szerkezet kiválóan az erdélyi magyarság nyelvén járatos, egészen valószínű, a

mit a t. kérdéstevő sejt, az tudniillik, hogy itt csakugyan oláh, s nem mint egykor magunk is gondoltuk, latin (*oportet ut*) hatással van dolgunk.

7. Kérdés. Többen vitatkoztunk azon, hogy a 'Magyar Figaro' 1888. júniusi 253. számában hozott következő hirdetése helyes magyarsággal van-e szerkesztve vagy sem: 'Magyar Figaro 1887. évi folyama teljes példányai leszállított ára: 4 frt.'

Alólirott, ki a kérdést föltettem, helytelenítettem; mert fülemet sérté s azt olvasva hiányosnak tartom. Az illetők azonban ellenkező véleményben nyilatkoztak, kívánva, terjesszük t. szerkesztő úr competens bírálata alá.

Helyesebb lenne szerintem, ha így hangzana: 'A Magyar Figaro 1887. évi folyamának teljes példányai kaphatók 4 forint leszállított áron.'

Felélet. A t. kérdező javítása kétségtelenül helyesebb az eredeti szerkezetnél. A birtokos *-nek* rag kitételét az írott nyelvben, a hol a hangsúly jelöletlenül áll, az érthetőség minden esetre megkívánja. Így is állhatna: 'A Magyar Figaro 1887. évi folyama teljes példányainak leszállított ára: 4 forint.'

8. Kérdés. A mult hónap utolsó napján egy szűkebb körű társaságnál polemia tárgyát képezvén ezen mondatban: 'A gyermek megveretett és keservesen sírt' a *sírt* szó, cselekvő vagy pedig szenvedő ige-e?

B. válaszukat portó kötelesen várva, maradtam tisztelettel N. N.

Felélet. Ha a gyermeket megverik s nem tréfából verik meg, az bizonyára fájdalmat okoz neki s szenved, valamint szenved akkor is, ha keservesen sír; nem ok nélkül sejtí tehát a t. kérdező, hogy a *sír* minden bizonnyal szenvedő ige.

'Portó kötelesen' pedig azért nem válaszoltunk, mert t. olvasóinkat nem akartuk ily tanulságos példától megfosztani.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Rádai Ráday Pál munkái. Olcsó könyvtár 256 sz.

S z a v a k (közönségesebbek).

cserép-mű. 'Minden test csak fű, mint árnyék és romlott cserép-mű' 119.

formál: alkot. 'Szeretél, midőn még nem is formáltál 88. Kezed formálását 81. Jöjj elő testem ... dicsérd bölcs formálódát' 105.

forráz. 'Forrázd ki a férges nyüvet, ne legyen belül redves' 112.

redves 112.

súly. 'Dolgomnak illy nehéz súlya szivem dúlja' 115.

súlyos. 'Érzem súlyos terhét' 137.

csoport. 'Uram, vigy bé csoportoddal a paradicsom kertébe' 120.

csoportoz. 'Ti is hát csoportozzatok sokáldási Istennek és háláadást hozzatok 106. Az úr istennek hazánkon mostani öszvecsoportozott itéleti között' 54.

folymat. 'Mert jóvoltod folymatja kész hozzám az áldásra 107.

színméz-lév. 126.

jelenség. 'Hadd érzem szeretetednek bőségét, hogy bizonyos jelenségét kincsul megszerezem' 129.

kézív 134 (felvont kézívet).

les. 'Hogy a sátán lese hálóba ne vesse' 135.

valahol: akárhol, a hol csak. 'Valahol hát léssesz, szivemmel utánad járok' 132.

hívesít: megfrissít. 'Jöjj azért s hívesíts jelenléted illatjával' 131.

kibuzdít: kiönt (?). 'És végre, hogyha rád lelek ... akkor kibuzdítom az örömet, szerelemmel és az úr Jézust lelkembe szorítom' 131.

elhatalmaz: elhatalmasodik. (Mert ha elhatalmaz a bűn), inségim meg nem szűnnek' 136.

sikamló. 'Ne térjek amaz útra, melly sikamló' 136.

mennyég. 'Tégedet áldnak mennyégben' 157.

hiszem: hiszen 159.

betegülés. 'Betegülésemben fájdalmimat gyógyítsad' 161.

kukorica-savó 166.

élésház 166.

kaszáslév. 'Nem elég ... kaszáslevet azzal öszveeresztteni (eczetel)' 166.

törött lév. 'Törött lév, tiszta bors vagyon útálatban, ha eczet nem érzik azokban' 167.

timporál. 'Azért is eczetel timporálva ette 167. Egy csészében öntvén (tizféle eczetet) összvetimporálni' 169.

nyaggat. 'De a kín nyagatja, hogy orvost találjon' 169.

eljárni táncot. 'Eljárhatja lábod a karancsot' 169.

ir-essentia 170.

nadrágula-fű 170.

kurvannya 171.

szózenegésben. 'Ékesen lantolva adták szózenegésben' 171.

büdöskő: kénkö 188.

borkút (= savanyúvízforrás) 188.

farka a hegynek 188.

egy huzomban 188.

kincstartó 193.

netalántán 194.

sokadalom 197.

válasz = felelet 172. sat.

S z ó l á s o k (közönségesebbek).

Vesz. „Uram! vedd szívedre panaszomat“ 94.

Köz. „Nincsen hozzám semmi köze“ 96.

Tetéig talptól fogva 112.

Ügyét híven forgattad (lelkemnek) 135.

Lép. „Térj én lelkem istenedhez víg dicséret mondásra, illendő dolog lépni a fogadásra (votum reddere)“ 138.

Fegyzésbe vesz. „Kivántam életemnek emlékezetebb dolgait jegyzésben vennem“ 177.

Képe alatt. „Kegyelmed nevével és képe alatt“ 172.

I g e r a g o z á s.

Első személy: vágyok 89. megválok 95. Néked hát megadózom 118. el ne essek 98. (rím rá: türhessek), de: essem 100. béesek 112. (rím: tesztek). kiesek 119. (rím: keresek), de: meghallgattatom 147. szánakodom, bánkodom 117. foházkodom, támaszkodom 140. aluszom 141. munkálódjam 200.

Második személy: tudol, ríme: nyájaskodol 170. hivatal (Jézus Krisztusnak) 146. vissz 147. lésszesz 158.

Harmadik személy: essék kedvességére 106. bűnhődjön 140.

S z ó r e n d

is. „Ámbár néha el is ragad“ 95.

I d e g e n s z a v a k.

proszenyicza. „Zab és proszenyicza (kell) horvátnak és tótnak 166.

batykis. „Kukoriczasavó a batykis orosznak“ 166.

porelyka. „Elég a lengyelnek, ha porelykát osztanak“ 166.

stokfis 171.

rostokoltam 187. 189.

moszka 180, 199, 205, 207. *moszkva* 194, 196. *muszkva* 201. *muszka* 202.

czár 180.

I d e g e n v á r o s n e v e k.

Varsava 179. *Danczka* 179.

H a n g t a n.

Ollykor, olyan, millyen, ilyen sat. pállya 148.

megsújtod 98. elhúlok 112.

alkutó 157. hódul 180. és hódol vegyest.

csuda 147. csudálatos 147.

sohol 146. késű 119. veréjték 159. vészna 168.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Csavaró víz vagyok : csúron víz vagyok.

Avval az emberrel nem jó lessz főtennyi : kikötni.

Nézze mág (= már) Pestu saógor.

E megő, ha meg nem ő, megviső. (Egy kocsis mondotta egy nehezen megmászható hegyről, melyen neki szekerekkel át kellett mennie).

Válakozás nekű éltek együtt a testvérek.

Vittük a ferhért : elosontunk.

Elhajtotta a kocsmába : vitte a kocsmába, hogy megvendégelje.

Ezen a faron menők ki. („Far” a hegynek olyan kisselb része, mely a lapos fölött hirtelen fölemelkedik. Más a hegyhát).

Ő se a közepiből való a posztónak : ő se fenékig tejfel.

Rajta ment ez a Gábri fiastol : oda ment és rátámadt.

Jánkadó : leány kiadója.

Nem tuttonk vele jóra mennyi : nem tudtunk vele szögeletre önni, kiegyezni, kibékülni.

Gyerőnk, nézzők meg.

Két vagy három liter bort kapjonk be.

Ez is ojan nagy roppant ember, mint kurkus.

(Borsod m. Domaháza.)

VOZÁRI GYULA.

N é p m e s é k.

Éccē vót ěggy város, a nép nagyon szěginy vót. Lakott ott ěggy szěginy pap. Vót neki ěggy riszěgěs kántorja, a ki szerette a targyit.

Éccē aszongya neki a pap, hogy kántor űr lopjon el a falúbeliektű minděnt, oszt gyugja el valahová, oszt mongya měg nekěm, hová tětte ; ěn majd kihirdetěm, hogy měgmondom, hogy hun van ; oszt majd jobban měgy sorsunk mind a kettőnknek.

Úgy is vót. A kántor betargyizott, oszt ellopta a fődesúr két szép hároméves csikáját. A fődesúr is megtutta, hogy a pap jósló. El ment hát hozzá.

A pap megmonta neki, hogy hun van; oszt kapott ajándékot és így disznókat még más állatokat is lopot a kántor, a pap még megmonta.

Történt azonban, hogy egygy gazdagabb városból éveszett egygy gróf jányának a gyimántos gyűrűje. A gróf is éhita a papot; de más akko megjett a pap, me eszt nem a kántor lopta é. Hát émén, oszt aszongya a gróf, hogy előbb együnk, asztán mongya még, hogy hun van a gyűrű.

Aszongya a pap, hogy ű neki aggyon egygy szóbat, a hun észik.

A hogy be hozza az inas az első ételt, hát aszongya az ételnek, hogy no hála istennek, még van egygy. Megjett az inas, oszt lészalatt a konyhába, osz aszongya a szakácsnének még a szobájáynak, hogy jaj most nekünk, mert a pap tuggya má, hogy mi loptuk e a gyűrűt.

Gondokoztak, hogy mit tēgyenek. Hát evve aszongya a szakácsné, hogy szēgyünk össze pizt, oszt aggyuk oda a papnak, hogy nē mongya még.

Be mēnnen, oszt emongyák, hogy űk lopták é a gyűrűt. A pap megörűt, oszt aszonta, hogy tōmjék egygy pujkába. Mikó kérdēszte a gróf, hogy hun van a gyűrű, hát megmonta.

Erre be viszi a spajzba a gróf, oszt egygy zsákho viszi. Oszt kérdi, hogy mi van benne. A papot Róka Jánosnak híták. Hát megjett, oszt aszongya, hogy no Róka, most vagy má a zsákba.

Eppen étalata, mert a van benne, monta a gróf.

Nagy ajándékot kapott a gróftú, oszt boldogú ét.

(Szolnok.)

CSILLAG BÉLA.

Gyermekversikék.

Hétfő hetibe,
Kedd kedvibe,
Szerda szerelmibe,
Csütörtök csövíbe,
Péntek pitvarába,
Szombat szobájába,
Vasárnap az isten házába.

Hol van az az isten háza?
A nagy fűbe.
Hol van az a nagy fű?
A kasza lévőgta.

Hol van az a kasza?
A tűz megégette.
Hol van az a tűz?
A víz eloltotta.
Hol van az a víz?
A bika megitta.
Hol van az a bika?
A mészáros lévőgta.
Hol van az a mészáros?
Fölmászott a fára,
Kitört a lába,
Vaskérészt utána.

(Szolnok.)

BARTA NÁNDOR.

Lakodalmi versek.

A menyasszony bucsuztatója.

(Vö. Orbán Balázs „A Székelyföld leírása” II.81).

A muzsika és szó egy kist csendesedjék,
Valakik itt vannak mind megengedjenek,
Bucsuzó szavamra kérem figyeljenek,
Mert készen van nyelvem, hogy már ahhoz kezdjek.

Változik az idő, változtat minket is,
Változnak a napok, változtat engem is,
Szerencsés órák közt van szerencsétlen is,
Ez helyről más helyre kell mennem nékem is.

Oh! mert minden állat párt keres magának,
Mint gelice madár hogy választ magának;
Én is úgy keresék s választék magamnak,
Elsőbb el bucsuzom s úgy indulok útnak.

Egész lakodalmi nemes solymnitás,
Kivánom az égből szályon rátok áldás,
Hogy ha eddig voltam valamiben hibás,
Kérlek hát, legyen most nékem megbocsátás.

Hálálom ti néktek kegyes jószágtokot,
Hozzám megmutatott atyafiságtokot,
Istennek áldása maradjon rajtatok,
A melyet szivemből ti néktek ohajtok.

Szeretett jó atyám, a kitől nemzettem,
Kinek szárnya alatt hiven neveltettem,
Számptalan jószágod, a mit velem tettél,
Isten megfizesse s menyekbe részes légy.

Kedves szülő anyám már tehozzád térek,
Mig új szálásomra tőletek elérek,
Áldást az istentől én te reád kérek,
A kit én szivemből szüntelen dicsírek.

Kedves dajkám voltál, szüntelen szerettéél,
Jóra tanítottál, a rosztól intettél.
Mint anya lányával velem cselekedtéél,
Végre most engemet szárnyomra eresztél.

Tőletek is velem felnőtt jó testvérek,
Alázatos szívvél engedelmet kérek,
Az ég áldásából ti is részt vegyetek
S menyországba legyen örökkös helyetek.

Hiv leány barátim hozzátok is szollok,
Szomorú keblemmel ti nektek hálálom,
Kik nem sajnáltátok fáradozástokat,
Hogy hálálhassam meg számos jóságtokat.

Köszönöm azonban nyájos társaságtok,
Velem közlött sok szép mulatságotokat,
Hogy engemet mindig hiven fogadtatok,
Azért hát legyetek örökre boldogok.

Nem lesz már veletek többé mulatásom,
Mert férjem házánál leszen maradásom,
A mint uram fujja ugy lesz táncolásom
Látjátok, mely hamar elmúlt leányságom.

Szeretett hiv férjem reád vetem szemem,
Nincs itt maradásom, veled kell mennöm,
Szeretett hazámot érted meg kell vetnem,
Ezt mivelte bennem az igaz szerelem.

Most hát azért kérlek, légy jó hitestársom,
Hogy jeleni tettem soha megne bánnyam,
Hogy vég napjaimot örömmel is áldjam,
Lelkünket pediglen Jézusnak ajánlyam.

Dicsíret dicsőség a Szent Háromságnak,
Ugy dicsíret legyen a Szűz Máriának,
Hogy tégedet rendelt életem párjának,
Engemet pediglen örökkös társodnak. Amen.
(Csík-Szent-Király.)

TOMPOS KÁROLY.

Táncmondókák.

A kinek most kedve nincs,
Annak semmi esze sincs.

Tágosságot nekünk is,
Ha kicsinyek vagyunk is.

Ma van kedvem, hónap nem lesz,
Mer' az öreg hónap hun lesz.

A sarkantyum taréjja,
Rózsával van kirakva.

Az én lábom ú kijárgya,
Hogy a rózsám alig várgya.

Ugy-e kedves kis hugom,
Hogy aszt én szípen rugom.

Engem bizon ne csipdessen,
Ides kedves gyócsüngősöm.

Csipdesse meg azt a bogár,
Ki más szeretőjéhez jár.

Főszüött a hódvilág,
Gyere hozzám gyöngyvirág.

Jeruzsálem, Béthlehem,
Az én rózsám hun pihen?
(Rábaköz.)

POLLÁK MIKSA.

Tájszók.

Baranya megyeiek.

áristom: tömlőc (Béllye.)
bandukol: lassan, álmodva
mén.
bászli: együgyű.
bódorog: kóborol, ide-oda
jár. (Béllye).
bókóm: a csónak bordája.
börc: domb, emelkedés.
cikó: kuckó.
csicsimé-madár: frin-
gilla celebre.
csipőrtős: kicsi, haszon-
talan.
csupál: tép, gyomlál.
csurak: felöltő.
csúszó: kígyó.
dezentor: kóborló gyermek.
,Gyere haza te dezentor.'
döbröc: bőrbetegség, mely
a bőrt vöröstre változtatja.
ellazsnakol: elver.
elboronáli a halottat:
eltemeti.
eldögönyöz: elver, meg-
ver kézzel.
elélát: előhoz, előkeres.

ereget: a tőtő eke után a
kukoricát igazgatja.
ellenség: zivatar, égháború.
,Beszalatt az ellenség elől a
házba.'
fa: hordó. ,Ez jó fa. Milyen
fába' van?'
fartat: firtat, kérdezget. ,Far-
tatott az ügyvéd, mikor fizetöm
meg má ilyőn a kétszáz fo-
rintot.
faszógó: nicticorox gris-
cus, éjjeli gém.
ficertős: csámpás.
gágy: rét, alantas hely.
gajcsoslábú: görbe lábú,
lőcs lábú.
gajgonya: rátotta.
gyakni: b . . . ni.
góció: kis fej.
gyurgyalag (Béllye): upupa
epops, banka.
háborodott: bolond, űrült.
habuckol: vízben, sárban
jár.
hersent meg: b . . . ik.

- hókán csapja: homlokon csapja.
 húros: piszkos, a vért ruhában járó nő.
 kajmós: görbe lábú, sánta.
 kalamajkáz: ireg, forog, ugrál.
 kamatyol: b....ik.
 kányosfa: ostorménfa.
 kepeces (csárdás kis kalapot veszek).
 kerfő: sövény. „A más kerfőja alatt halt meg” (Béllye).
 kibalház: kikeres, kikutat.
 kipőndöríteni: kidobni.
 koppóz: koppaszt.
 kortyondi: részeges.
 köce: ködmen.
 körűnizi a könyvet: átlapozza.
 kuká-Miska: ügyetlen; egy Miska nevű emberről maradt, ki nagyon hülye volt.
 kuna, kusza (női szeméremtest).
 lábító: létra.
 lafatyol: haszontalanságot beszél. (Béllye).
 lénia: dőlő út.
 liccita (Kopácson): árverés.
 lukma: tanítói és papi fizetés.
 macskagém: egy gémfaj (halászó).
 megpöcköli az órát: fricskázza.
 momornyikol: babrál. (Béllye).
 nédó: ostoba.
 nyeleből: megeszik vagy fölfal valamit.
 nyergel: lovacskázik.
 nyergel: gyermekeknél a gyepőlőszár.
 nyervog: nyávog.
 órol: haragszik.
 pisszant: hozzányúl, érint.
 présmitál: hosszan, sokat beszél.
 pucokos: mosdatlan.
 pukhas: férges, kukacos.
 púljó: pulya, gyermek.
 pusztá: tanya, major.
 repít: repeszt.
 ripaszkodik: kapaszkodik, fogódzik. (Béllye).
 rivaszkodik: rival, kiált.
 seprűtusa: a seprű szára.
 seremonta: száraz szőlővesző.
 szöntős: fésületlen.
 sikethang: tompa, ércetlen hang.
 szentegyház: templom.
 sz. János pohár. János napját köszönteni megy a gyerekek; küldi az apja s így fejezi ki magát: „Elkűttek a szent János pohárral.”
 szuszakol: eldug, elhány valamit.
 totoma: ügyetlen.
 vakarátik: kapar.
 vëndöl: bődön.

(Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Veszprémmegyeiek.

- bibola: ibolya.
 boszint: boszant. „Ne boszincs, mer úgy képen nyallak, hogy mingyá pirosat köpsz tűle.”
 buborka; uborka
 hetve: hétfő (Szőlős-Győrök).
 hüppögött. „Ámomba úgy rítam, hogy még akkor is hü-
 pögtem, mikor édes apám félkötött.”
 ijje: ilyen. „Ijje helétt mēgfokta, osztán étörött.”
 innya, irnya: inni, írni.
 ittennek nincs: itt nincs.
 járké: jár-kel. „Mit járkész itt a hun nem szabad.”

k a t r o c : ketrec.

k e c m e r e g : zsugorodik. „Ott kecmergétt szegény a sarokba.”

k é g y e l m e t k é r e k : bocsánatot kérek. „De kégyelmet kérek, csakugyan úgy vót, a hogyan mondom.”

k o l o m p é r : burgonya.

l é v o n ó k é p : matric; egy zsidó boltos hozta be sa gyermekektől hallottam ezen jól alkotott szót.

m o n y a z d m é g a t i k o t : nézd meg, van-e a tyukban tojás.

n y a v a l a - b a n k ó : kényes, nyafogó gyermek. „Mit síssz-ríssz mindig tē nyavala-bankó.”

r e n d : verssor. „Ebbű a nótábú nem gyut eszēmbē, csak két rēnd.”

s á l l i k : ingere van a nōszēsre.

s z a l á n n a : szalonna.

t a r á t a : lompos, slampet. „Milyen taráta vagy tē lēány!”

t i k m o n y : tojás.

t ő r p e t i n y : terpentín.

u c s u : ocsu, szemetes buza.

(Devecser.)

G. ZIEGLER G.

Udvarhely megyeiek.

a b a j d o k : idomtalan, nagy és aránytalan emberről mondják. Krizánál a „Vadrózsák” szótárában a hely megjelölése nélkül, tehát Háromszékről a b a j d o k u l r a k o t t a s z t a g i s e l ő f o r d u l . (L. még Nyr. IX. 428: lepcsés, lompos jelentéssel).

a z s a g : ördög szekér. „Azsagon jár”, a ki valamely útját hamar megjárja. (Vö. Nyr. IV. VI. 471. IX. 41. és 428; utóbbi helyen: a z s a g o n j á r : repülve jár).

á d á b é z k o d n i : áldászkodni, fohászkodni vagy jajveszékelnivalami fölött. (Vö. Tájsz.: á d á z n i).

á k á c i ó s k o d i k : veszekedő kedvben van. „Mit ákációskodol örökké te nyávájás. (Vö. Tájsz. és Nyr. I. XI. 478. és XII. 47).

á m b o j o g : ácsorog, száját tát. Hasonértelmű a t á c s o g szóval, de nem minden esetben, mert én ilyen kifejezést is hallottam tősgyökeres székelyszolgalegénytől: „A nyáronn,

a mikor a márhakká vótam, éccő ledőtem egy fa alá s ott elaluttam; a mikor a fa árnyéka ékerűt rőllam, az áldott nap úgy megsütött s én úgy ékábútam, hogy elig tuttam a fődrő fölámbójogni.” Tehát itt = fölkelni, vagy még inkább „fölvánszorogni” a jelentése.

b ő r e g é r : denevér.

b e b ő g ő : hebegő, dadogó.

c s i n g á r d i , c s i n g á r g y i : sugár, magas termetű, pl. legény.

é j t ő , é j t e n i : mérég, mérgezni. (Vö. Nyr. VIII. 380).

f a c s a r o s : irigy, rosszlelkű. „N. N.-nek facsaros a lelke.”

f é l é k e : egy fajból való, egy családhoz tartozó, mint pl. egyik juh f é l é k e a másiknak, tejtestvére, tehát egy anyától valók.

f i t e t : szimatol, leskelődik valamivel, valami körül.

f o s t a r a n g o s n a k nevezik a szószátyár, hírharang, falu v. ucca Katí-féle asszonyokat. (Vö. Krizánál fostoros szó alatt).

f o s z t o z ó d n i : fogadkozni
,Ugy fosztozódott, hogy többet nem iszik, s ténnap is ojan részög vót, mint a disznyó.'

f u t u c k ó : oldalzsebben hor-
dozható kis üveg vagy szűk
nyakú kis kancsó, melyben
hideg időben pálinkát visz ma-
gával a székelly.

g ě r ě n y a : a majorság (szár-
nyas állatok) hátgerinc csontja.
(Tsz.-ban g e r e n c, Krizánál
g ě r n y e, Háromszékről).

h a b a r ó : száj. ,Ugy megütöm
a habaródot, hogy éromlik.'

k a l a h a j d i és l ő n y e ; így
csufolja a székelly a dologta-
lan embert.

k á r á s z k o d n i : ágaskodni
pl. gyümölcs után fára.

k á m p o r o d i k : éled, meg-
éled.

k o n y á s o d n i : öregség kö-
vetkeztében elgyengülni.

k o d o h o z n i : étlenség kö-
vetkeztében elsoványodni, erőt-
lenedni. (Vö. Krizánál és a
Tsz.-ban k o d o z, k o d o z n i
és Nyr. V).

k ő p p e n t e n i : inni, húzni,
üvegből szeszes italt (vizitalra
nem használják). ,Köppincs
egyet.' Tsz.-ban mint balaton-
melléki szó van közölve ,iddo-
gálni' jelentésben.

k ó t o g a t : kopogtat, kalapál.

k o r k o j ó s : féleszű, bolond.
,Ne korkojóskoggyál.' (Krizá-
nál ,féleszű, csodatermészetű'
jelentéssel Háromszékről).

(Fejér-Nyikó vidéke).

PAP DÉNES.

V a s m e g y e i e k.

a c i d ě : adsza ide.

a l a m u s z i : alattomos.

á n i z s l a g : kén.

a n y á n s : anyányi (pl. veréb).

á t o b o t á b o : össze-vissza.

b a j k u ó : női felső ruha.

b a k s z e k é r : egykerekű tar-
gonca.

b á l d : bál.

b á l i s : házaló olasz.

b á s z l i : hitvány, együgyű.

b e n y a k a l : becsip.

b e v e d e l : tulságosan jól-
lakik.

b i b a s z t ; hitvány.

b o z o g á n y : a nád bunkós
része.

b u d a b á c s i : bőde.

b u g r i s : ostoba.

b u g y o r : batyu.

c e m ě n d e : rendetlen ruházatú.

c s a t a k : loccs-poccs.

c s e s z d m e g : tégy vele, a
mit akarsz.

c s i é c s : himlő.

d e j s z e : de hiszen.

d i é z b u n d a : szőrrel béllelt
bunda.

'd ě s a n y á m : édes anyám.

d o b z u ó : ringló.

d ő g ő n y ő z : elver.

d ő l ő g t ő v ő : dologtevő (nap).

d u r u s z a : névrokon.

ě g g y e z : répakapáláskor a
sűrű helyeket megritkítja.

e k c e - m o n c a : lim-lom.

e l n a s l a g o l : elpáhol.

e l ű ő - h a s i : első borja a te-
hénnek.

e l ű ő j á r u ó : a tél elején
megölt süldő.

ě t e t : marhák elé vetett egy
ől eleség, lóhere v. egyéb.

(Répce-Sz.-György.)

KOVÁTS J. SÁNDOR.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A MAGYAR NYELV ROMÁN ELEMIEIHEZ.

Csonka. Kőrösi az olasz *cionco* (így és nem *cionca*) szóban a magyar *csönka* szónak teljesen megfelelőt vél látni; a székely *csönkö*: 'baumstumpf' (Kriza), a mely a *tönkö* és *csök* szavakhoz illeszkedik, valamint *csönkös*: 'knorrig' határozottan meg lett volna említendő, ép úgy a kecskeméti *csönkíteni* (Nyr. XII. 283). Csak azzal nincs Kőrösi tisztában, hogy melyik volt a két nyelv közül a kölcsönadó. Ámde ha egyébként semmit sem tudnánk is a két szóról, ha történetük- és elterjedésükről semmi adatunk se volna, vajjon még akkor is egyenlő joggal lenne-e akármelyikük a másik szülőjének tekinthető? * Igaz, hogy a magyarban e szót a NySzót. tanúsága szerint már a XVI. század eleje óta használatosnak találjuk (a Döbrentei Cod. *egybecsonkolkodik*: 'windet sich zusammen' szavában nem tudok a *csönka* szóval

* Simonyi a Budap. Szemle XLII. kötete 298. lapján így szól: „Az sem lehetetlen, hogy az éjszaki olasz nyelvjárásokba is jutott egy-egy magyar szó. Eszembe jut pl. a bolognai *zavariare*, mely annyi mint 'verirrt reden, vom hundertsten ins tausendste kommen', vagyis zavarosan beszélni?!" Ezen ige 'deliriren', tehát 'félrebeszélni' jelentéssel a velencés tájszólásokban valamint más főlsőolaszországi és ladin nyelvjárásokban is járatos, (l. Schneller: 'Die romanischen Mundarten in Südtirol' I. 214); holott különben tárgyatlan (intransitiv) ez ige, az alábbi 15. századbeli, félig-velencei szövegből (Romania VII. 51) kivehető értelme már inkább közeledik a magyar *zavarni* igéhez:

Vui seti *zavariado*, O vera mente ve l'aveti insuniado. De a z benne nem a magy. *zavarni* szó kezdőhangja, hanem zöngé nélküli, s ama szó nincsen a román nyelvterületen genealogiai kapcsolat hijával.

SCH. H.

semmi összefüggést sem fölismerni), de az olasz nyelvben még néhány századdal idősbnek látjuk, így Dantenál (Inf. IX. 18): „che sol per pena ha la speranza cionca”. De meg aztán más román nyelvekben is megvan e szó, a miről Körösi Diez szótárából (II. 21) könnyen meggyőződhetett volna: „*cioncare*: ,abbrechen, verstümmeln,’ churwälsch *ciuncar* dass., wal. *ciung*: ,stümmel, verstümmelt,’ ungr. *tszonka*, entstellt aus ital. *ciocco*: klotz? Für *cioncare* gilt mail. *s’ciancà*, *s’cincà*.” Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a melléknév az olasz-ladin tájszólásokban sokkal kevésbé van elterjedve mint az ige (hogy *cionco*, *ciocco* sat. ,betrunken’ összefügg-e vele, az egyelőre maradjon eldöntetlen); de azért amannak eredetiségében nem kell kételkednünk. Traina pl. följegyzí, holott az igét nem említi szicíliai szótárában: *ciuncu*: 1) ,storpio, rattratto, rattrappato, cionco’; 2) ,acciaccato’ és a következő szólásmódok: ,*macarili ciunchi*! modo di dire per esprimere che non vi manca alcuno’ és ,*arriminarisi como un ciuncu*, muoversi con istento, e fig. far il conto suo destramente e sottomano’ népszerűsége mellett bizonyítanak. Meglehetős pontosan megfelel a nápolyi *ciunco*: ,gelähmt, steif’ (hidegtől való dermedtségről is), a mely mellett d’Ambra nápolyi szótára a *cioncare* igét is említi, de szintén csak fönti szűkebb, még pedig tárgyatlan jelentésével: ,divenire attratto, paralitico’; ,esser preso da paralisia’; ,rattrappare’ (ebből csak hyperbola gyanánt származtatva: ,*cionca tu*, *cionca loco*, *smetti*, *cessa*, *fa modo*). A hozzátartozó főnév a szicíliaiban *ciuncanzia*, a nápolyiban *cionchia*: ,lähmung’. Transitív jelentéssel Finamore abruzzoi szótárában találom ez igét: „*ciungà*’, va., impedire nelle gambe o nelle braccia. Le látre s’ha da “. Rómában *cionco* a. m. ,unfähig sich zu bewegen’; subst. *cionchezza* sat. A ladinban úgy látszik a melléknév ismeretlen; de vö. a grödni *çonche*: ,blödes weib, nachlässig gekleidetes weib’ szóval. A graubündeniben *tschuncar*, -*char*, -*cher*: ,abbrechen, abschneiden’ és átvitt értelemben is: ,abschlagen’, *tschuncanar*: ,entzwei brechen, entzwei schneiden’; a friauliban: *çonchâ*, *çoncâ*, *çonculâ*, *gunculâ* általánosabb értelemben ,stutzen, abbrechen’, különösebb értelemben pedig: ,die zweige eines baumes in der nähe des stammes oder den stamm in der nähe des bodens abhauen’.

Ez igének szintén szűkebb és tágabb értelemmel megfelel a következő főnév: *çonc*, *çoncul*, *çoncul*, *çoncule*: ,block, walze, kegel'; *çonc*: ,baumstamm'; *çoncul*, *çoncul*, *cíncul*, *cincúj*: ,maiskolben' (a magvak v. szemek nélkül, tehát ,torzsa'). Ezen valamint az *n*- nélküli mellékalakok, minők a friauli *cocâ* = *cioncâ*, mail. *ciocch*, ,cionco', szilárd alapot nyujtanak Diez ama föltevésének, hogy *cionco* egy a *ciocco*: ,klotz' szóval. * Ez utóbbival úgy látszik csak véletlenül találkozik a magy. *csök*: ,klotz', *csög*: ,knoten, butzen, klotz' (Nyr. I. 232), a mely Budenz (375. l.) szerint finn-ugor eredetű. A lényegében ugyanazt jelentő három olasz szó u. m. *cionco*, *monco*, *tronco* hasonló hangzása, a mint azt bárki is előre sejtheti, nem volt meg elejétől fogva, hanem csak későbbi fejlődésű, még pedig *tronco* volt az, a mely a másik kettőt, t. i. a *ciocco* és *manco* szót magához átidomította (Diez az utóbbinál a lomb. *moch*: ,stumpf' befolyására gondol) valamint *brocco*-t vagy *branco*-t *bronco*-vá.

Az idetartozó rumun szóra térve át, ez először is sokkal több alakot és jelentést mutat, mint a mennyit Diez felsorol. Először is Cihac szótárából idézem a következőket: (II. 490), „*cióng*, *ciónt*, *ciung*, *ciunt*, a., s., mutilé, tronqué, estropié, écourté, bout, chicot; *ciont de mână* manchot; *ciunt de braț* moignon; *ciunt-olog* cul-de-jatte; (Al. Bal. 1.52: *ciung* *părlit*); — *cióancă*, s., petite pipe courte, brûle-gueule; (Conv. lit. X. 381: *iși aprinde cióanca*) **; — *ciuntesc*, *i*, *ciuntéz*, *d*,

* Az olasz *ciocco* szóval — a nélkül hogy Diez II. 428 és a többiek ezt észrevették volna — teljesen egy a prov. *soc*, span. *zuco* (arag. *zoque*), kicsinyítve *zoquete* (innen aztán *zoco*: ,link'; a jelentésre nézve vö. alább az olasz *zanco* sat.) és a végződés változásával prov. *soca*, fr. *souche* (katal. *socar* ugyanazon jelentésű mint az olasz *cioncare*). E szó nem ered, mint Diez gondolja, a lat. *soccus*-ból, de igenis befolyást gyakorolt emennek román alakjára: így pl. az olaszban *zocco* (*zoccolo*): ,holzschuh' **socco* helyett, s ez utóbbira vezetendő vissza — a nélkül hogy Kőrösi följegyezte volna — a magy. *cókó*: ,holzschuh' (l. NySzót. Félégyházán ugyane szó = ,láb' Nyr. IV. 559, a mely jelentéssel vö. az olasz tájszólásokban élő *zanca*: ,holzschuh' szót, a mely szintén előfordul ,stelze' és ,bein' értelemmel is). *Ciocco*, ,tropf' még az olasz **sciocco* > *exsuccus* szóval is elegyült s e keveredésből lett *sciocco*.

SCH. H.

** Innen és nem a magyarból ered — mint Csöpey Nyelvt. Közl. XVI. 276 véli — a rutén *čanka*, a mely ,rendesen csonka, törött pipát' jelent.

SCH. H.

vb., mutiler, estropier, tronquer; — *ciungărăsc, í*, vb., idem.“ A Lex. Bud. és Iszer szerint *ciontă*: ,verstümmeln, abschneiden‘ és ,abhauen‘ mellett még ,abkürzen‘ és ,verbrauchen, verzehren‘ jelentésű is (*me ciontu*, deficio, consumor); *ciung* mint főnév a. m. ,stamm, stock, klotz‘, Polysu szerint: ,stumpf, stümmel‘; ugyancsak az utóbbi szerint *ciungí* nem csupán: ,einen vorderarm, oberarm abnehmen‘, hanem intransitive is: ,einen ober-, einen vorderarm verlieren‘ (vö. a nápolyi *cioncare* szóval). Az albán *tsunk* teljesen megfelel a rumun *ciung* főnévnek; Rossi albán-olasz szótárában (1358. lapon) e szó szinonimája gyanánt a *trung* szót állítja melléje (vagy az ő írásmódja szerint *zunch, trungh*; Hahn *trunk*-ot ír ,strunk, stamm‘ jelentéssel; a *trung* szónak különben még ,verstümmelt‘ értelme is van).

Ezen összeállításokból közelebbi történeti fölvilágítások bevárása előtt is föl szabad tennünk, hogy a szó a rumunban régi. *Ng > nc* hangváltozásra példát látunk még az *invínc, invíng > vinco*; *pärínc, päring > panicum* (Miklosich Beitr. zur Lautl. d. rum. Dial. Kons. II. 68) szavakban. Ép úgy előfordul az *nt > nc*, még pedig latin és nem-latin eredetű szavakban egyaránt, pl. *pălănc, pălăng, pălănt; alivăncă, alivăntă*.

Cihac a szót a rumun nyelv magyar elemei közé sorolta s Alexics követi őt, míg én az iméntiekre való tekintettel nem fogadhatom el magyar származásának; az Alexicstől idézett 1525-ből való rumun okiratra itt nem akarok hivatkozni, mert ez, nekem legalább, hamisítotttnak látszik. Hogy a magyar szó a rumunból került-e át vagy az olasz-ladinból (Boerio velencei szótárában ugyan nincsen meg *zonco, -are*; de l. pl. a 14. századbeli Fra Paolino Minorita De reg. rect. LV. 20: „ello li *çonchà* lo naso co li *đenti*“) ered-e, azt döntsék el mások. Csak a székely *csontorag*: ,verstümmelt, gestutzt (vom baum), struppirt (vom pferd), abgebrochen (vom zahn)‘, *csöntörge*: ,baumstrunk‘ (s talán ennek hatása alatt változott *senteregni, henteregni, hengeregni*: ,sich wälzen‘ a szintén tájszólási (Balaton melléki) *csöntörögni*-vé, a melynek még egy *töngörögni* változata is van a székelységben), — továbbá a Ballaginál nem is tájszólásinak jelölt, hanem hallgatagon általános használatúnak odaállított *csontorka*: ,zahnstümmel‘, göcseji *csontika*: ,stümmel einer fackel‘ (Tájsz.) szavakra nézve

gondolom a rumun eredetet föltehetőnek, jóllehet részenként a magy. *csont* szóhoz tamászkodnak.

Edelspacher ugyan a *csonta* (*csonka*) szóból eredetteknek tartja ez utóbbiakat; de hol találta e magyar *csonta* szavat? Aztán meg az *-orag* vagy *-orog* képző inkább volna igei mint melléknévi tónél várható. Én körülbelül így képezem a dolog menetét. Ott a magyar *sánta*: 'lahm' szó, a melyet Simonyi a Nyr. VIII. 103. lapján *szántani*-val rokonít, a nélkül hogy megemlítené szláv rokonait, a szlovén-szerb-bolgár-cseh *šantati*: 'hinken', *šantav*: 'lahm' szavakat. Miklosich e szláv szokat az idegenek közt sorolja föl; Matzenauer nem, és én is azt tartom, hogy ez iránt még kétségünk lehet. A magy. *sánta*, *sántika* (vagy a szláv *šantav*?) szóval egybekeveredett a rumun *ciont* s egyesülésükből lett aztán a rumun *șontic*, *șontorog*, *șont*, *șontîit*: 'lahm', a melyeket Cihac amazzal egybeállít. Az *-orog* végződés a rumunban minden nehézség nélkül megmagyarázható: *-or* a lat. *-ol* kicsinyítőképző vagy a talán nem lat. *-är* lehet, a melyet pl. a *ciungări* szóban látunk, *-óg*, fem. *-ógă* pedig gyakori a rumun névszókban, így *hărțogă* (*harță*-tól), *cotonóg*: 'gestutzt, stumpf', *slăbănóg*: 'gelähmt' (*slab*-tól) s nem lehetetlen, hogy *-ika* (vagy *-av*) képzőből alakult át; vö. pl. *hârcióg* > szlov. *herček*, magy. *hőrcsög*. E *șontorog* különben már azért sem származhatik a székely *csontorag* szóból, a mint azt Edelspacher és Alexics, (a ki mindig *csontorog*-ot ír) — a nélkül, hogy az előbbire hivatkoznék — gondolja, mert a származás ily viszonya mellett a többi rumun szó alig lenne megmagyarázható. Másrészt meg a székely *csontorag* sem hú tükörképe, még pedig se hangalakjában, se jelentésében, a rumun *ontoróg* szónak, hanem legközelebb a *csöntörge*, *csontorka* szókkal együtt a rumun *ciont* (+székely *csönkö*) szavakra vezetendő vissza; legelőbb talán **ciontări* keveredett hozzá, ha ugyan a *ciungări* szó ilyen mellékalakját föltételeznünk szabad, — aztán pedig bizonynyal *șontorog*. A rumun *ciont*-nak ilyen a magyarba való benyomulását sejtem én a *konta*: 'verstümmelt' > *tonka*: 'stumpf' (mind a kettő tájszól.) meta-thesise és jelentésváltozatában is.

Ez alkalommal nem tehetem, hogy ne figyelmeztessenek a magy. *csonka* (*csönkö*): *tonka*: *tönk* (*tönkö*) és az olasz *cionco*: *tronco* adj.: *tronco* subst. egészen hasonló viszonyára. Ha a

hangalakok megengednék, a *tonka* szóban hajlandó lenne az ember az olasz melléknevet, a *tönk*: ,stamm, strunk' szóban pedig az előbbivel egyenlő hangzású ol. főnevet látni, a mely itt a mindenesetre magy. eredetű *tő*: ,stamm, stock, stummel' szóra támaszkodnék; hogy *tönk* — a mint Budenz (232. l.) és Halász (Nyr. X. 57) akarják — a *tő*, *tővő* szavakból ered, azt a tőlük fölhozott analogiákkal még nem látom eléggé igazoltnak. (Még az is kérdés, vajjon az alföldi *tanka*: ,kis területű tó vagy vízállás' Nyr. IV. 379 a *tó*, *tava* szó diminutivuma-e, vagy pedig a torontáli gyarmatosok francia *étang* szavára vezetendő vissza, a mely itt is előbb *tank*-ra germanizálódott talán, mint az angolban?) Ép úgy kétlem, hogy a német *strunk* a *strauch* szó egy régibb alakjából egyszerűen a többeli magánhangzó nasalissá változása által alakult s ezzel ellentétben azt tartom, hogy itt is az egyenlő jelentésű román szó bekeveredésével van dolgunk.

Egy másik szót, a mely a *buta* és *csonka* szavakkal fogalmi s az utóbbival hangzási rokonságban is áll és a melyet már Körösi is helyesen az olaszból származtatott, a rumun nyelv egy szavához való viszonya miatt még az alábbi pár megjegyzéssel kell e helyen megvilágítanom. *Csámp* a. m. ,schenkel' vagy ,keule' (állatnál), tájszólásilag: ,knorren am knie,; *csámpás* 1) ,krummbeinig', 2) ,schwerfüssig', 3) ,plump'; *csámpásodni*: ,schwerfüssig werden.' A NySzót. csak a *csámpás* ,krummbeinig' és a *csámpáskodik*: ,schwerfällig gehn' szavakat ismeri, amazt a folyó század elejéről, ezt pedig a 17. századból. (Az utóbbi az idézett helyen a magyar nyelv gúny- és szitokszavai közé van sorolva, mint *buta* sat.)* Cihac (II. 492) e *csámp* szótól származtatja a rumun „*ciump*, s., moignon; — *ciumpav*, a., mutilé, tronqué, écourté, raide; *ciumpav de coadă* avec la queue écourtée; — *ciumpăvesc*, í, vb., devenir raide des pieds, courbatu (des chevaux).“ Pontbriant a *ciumpăvî*, *ciumpu* szavaktól a *ciontî*,

* A szatmármegyei Kállóban följegyzett *csámborogni*: ,herum-schweifen' (Nyr. VIII. 187. XII. 475) a hasonló jelentésű kemenesali *csabukkolni* (Tájsz.), szék. *csalámbolni* (Krizs), Balaton melléki és kemenesali *zalámbolni* (Tájsz.) és Balaton melléki *csöntörögni* (l. fönt) szavakra támaszkodik, de — a mint nekem látszik — a *csámp* szónak olyan beveggyülését mutatja, a minőt a *csönkö*, rum. *ciont* szó gyakorolt a *csöntörögni* szóban.

ciontu szavakra utal. Én abban, hogy a magyar és a rumun szó egymással rokon, Cihac-kal egyetértek, de már abban korántsem, hogy az utóbbi az elsőtől származik. Sőt ellenkezőleg a rumun *ciump* szerintem egyike a régiromán szavaknak s nem más mint a Dieznél (I. 451) megbeszélt *zoppo* sat. 'lahm, verstümmelt.' A nasalizált spanyol *zompo* (és holl. *sompe*: 'lahm', *sompen*: 'hinken') minden megjegyzés nélkül van melléállítva. Ámde ezen alak, a melyre — ha ugyan a rumun nyelv idevonatkozó szavai * e föltevés ellen nem szólnak — a német 'stumpf' régibb alakja (holl. *stomp*) gyakorolhatott befolyást, a nem-nasalizált alak mellett másutt is meg van és emettől az többnyire értelmi árnyalatban is különbözik. A spany. *zompo* nem csupán 'lahm an händen oder füßen', mint a *zopo* szó, hanem egyúttal a. m. 'tölpel'; a tőle kölcsönvett katal. *sompo* (a mely *sonso*-val szokott egyenértékűvé tétetni) csak az utóbbi értelemben látszik használatosnak. Az olasz *ciompo*: 'gemeiner kerl' csak véletlenül érintkezik hangzására nézve a 'wolkammer' jelentésű szóval és értelmére a *ciöfo* szóval. A velencei dialektusban *zompo* és *zonfo* alakokkal találkozunk (mindakettő zöngétlen z-vel); amaz a. m. 'mit verstümmeltem arm' és 'armstummel', ez pedig szintén ugyanaz körülbelül, a mint Boerio a következőkben meghatározza: „voce ant. che ancora s'usa nella Città nostra alle parte di S. Nicolò e vuol dire *tronco* o *troncamento* ed anche *monco*, *mutilato* e s'intende d'un braccio. Ora si dice *monco*“. ('Armstummel' jelentéssel már a 15. századb., l. Romania VII. 51; a trieszti *zonfo* szót azonban Kosovitz 'bilenco', tehát a 'krumm schief' szóval fordítja). Az *f* hang a német szó már újabb alakjának egy második behatására vall. A friauliban *zomp*, *zompf*, *gon*: 'an der hand verstümmelt, mit abgestorbener hand' alakok fordulnak elő. A grödeniben *zomp* (z = ts): 'gelähmt in den armen, stummel'; *zompf*: 'verstümmelt', *zompör*, *zompför*, *čumpedör*: 'ungeschikter mensch'. (ŋ = guttural-nasalis hang, olyan mint a ném. *langer*-ben az *ng*.) Ide tartozik még bizonyára a

* A rumunban a szláv **lompŭ* (ószláv *lqpfŭ*, szlovén *tōp* sat.) < rum. *lîmp* ép oly szerepet játszhatott ez esetben, mint másutt a a német nyelv főnteml. szava (vö. magy. tájszól. *lopa*: 'im knöchel verstaucht' *lompa*: 'stumpf' mellett). SCH. H.

kecskeméti *csömpe*: ,csorba' (Nyr. IV. 284); a pestmegyei *csömpe*: rút, pl. ,csömpe szájú'; („arcra vagy termetre alkalmazva sohasem hallottam“; Nyr. VII. 40); a kiskunsági *csempe*: ,csorba' (Nyr. XIV. 429); a somogymegyei *csempe*, *csemfe* [+ném. *schief* ?], ,csorba, ferde' (Nyr. XVII. 477); a dunántúli *csempe*, ferde, idomtalan (egy elkopott, ugráló kugligolyóról mondták' Nyr. XVII. 523), *csempés*: ferde (Tájsz.), és végtére is *csemp*: ,betrug', *csempés*. A tájszólási *csömpesz*: ,knirps' valamint *csömpöly*: ,klunker' első sorban a *csombók*, csombó, (= *csomó*, Nyr. IV. 560) ,knoten' szóhoz csatlakozik, (vö. *csömek*, tájsz. *csobak*: ,knorren') s ennek tájszólási változatai *csömbök*: ,knirps', *csömbök*: ,klunker', *csembő*: ,franse'; de a *p* e szavakba a fentebb idézett szóból került át. A románságnak azonban *zonco* és *zompo*: ,verstümmelt, stummel' mellett két *a*-hangzós szava van még, t. i. *zanca*: ,bein' és *zampa*: ,pfote, bein', a melyekről én nemcsak azt tartom, hogy az előbbiekkal némi közösségük van, hanem tovább megyek és azt vélem, hogy tövükben *a*-hangú szavak részessége mellett, minők *gamba*, *braccio*, *branca*, *mano*, *sciancato*, egyenesen amazokból alakultak át. A ,stummel' <,bein, arm' jelentésfejlődésben semmi meglepőt se fog látni az, a ki különböző nyelvekben a testrészek jelölésére szolgáló nevek történetét figyelemmel kísérté. És csakis ezen föltevés mellett értjük meg, miért találkozunk a *zanc* és *zamp* szóelemmel gyakran pejorativ értelemben. Így egyfelől a sziciliaiban *zancà*: ,verkrüppeltes bein, stelzbein', a nápolyi *cianche*: ,lange und dünne beine', az abruzzói *cianghíne*: ,etwas hinkend', *ciangone*: ,mit schleppendem gang (aus schwäche)', *cianghetta*, ,zahnloses unterkiefer', a szardiniai (logud.) *ciancánu*: ,hinkend', a toszkánai *ciancanella*: ,lahme person, rachitisches kind', az olasz *zanco*, friauli *ganc*, alsóengadini *schanc*: ,linkhändig, link'; (vö. a magy. *csonka*: ,verstümmelt' szóval, a mely Rimaszombatban egyúttal a. m. ,balkezű, balog: linkhändig' (Nyr. IV. 560). Másfelől pedig a velencei *zampa*: ,schlecht geformtes bein (oder schl. geformte hand)', az olasz *ciampare*, *ciampicare*: ,straucheln', (a mely tehát a *zoppicare*: ,hinken' és a katalán *ensopegar*: ,straucheln' szóval törzsrokon); a friauli *gamp*: ,linkhändig, link', a graubündeni *tschamp*: ,link'. E szavak ismét más szókkal érintkeztek vagy olvadtak egybe;

így *zanco slanco*-val, *zampa* a *tap* tövel (ép úgy mint *zoppo* * az olasz *toppo*: ,klotz' sat. szóval; a spany. *topo*: ,stolpernd'; a szardíniai [log.] *toppu*: ,hinkend', a spany. *topar* **, = a katal. *ensopegar*; vagy úgy mint *ciocco* a port. *toco*: ,baumstrumpf, lichtstumpf' szóval, spany. *tocon*: ,baumstumpf, gliedstummel', délfrancia *toc* sat. ,stück, baumstumpf, dummkopf', *tonco*: ,dummes, plumpes weib', délszard. *toccu* [logud.] *toncu*: ,einfaltspinsel', ol. *tocco* ,stück'); vö. *zamp*-, *zanf*-, *zaff*- ép úgy mint *gramp*-, *granf*-, *graff*-: ,kralle' sat.

Körösi a *ciampa*, *zampa* szókat egyszerűen a *gamba* változatainak tartja, a mi azonban semmikép sem állhat meg. Figyelmet érdemel, hogy a magyarban mint *csámp* ép úgy *csánk* (= *cianca*, *zanca*) ugyanazon kezdő-mássalhangzót mutatja, a melyet az olasz tájszólások idevonatkozó szavai közt épen a nápolyiban találunk. Vö. ormánsági *csaniga* = *csánk* (Tájsz.) és *csaniga*: ,stolpernd' (Ball.) szavakat.

Függelékül még meg kívánom jegyezni, hogy jelentésükre nézve egészen úgy viszonylanak egymáshoz mint az olasz *zoppo* és *zampa*: az ol. *ciotto*, vel. *zoto*, friauli *çuett* és vel. *zata*, friauli *gate*; a nápolyi *ciuoto* a. m. ,dumm, subst. cosaccio, badalone.' Az olaszban *ciotto* mint főnév a. m. ,kieselstein' (lucch. *ciotta*: ,menschenkoth'). Az *a*-hangzós szóval egybevetendő az ol. *sciatto*: ,plump', a milanoi *sciatt*: ,dick und kurz.' Most már azt kérde, vajjon nem tartozik-e *ciotto*-hoz a rum. *ciot*: ,baumknoten, stumpf', a melyet Cihac elégséges ráutalás nélkül sorol a szláv elemek közé, míg Alexics e szót kissé erőszakosan a magyar *csat*: ,spange' szóval rokonítja. Másfelől e szó mellett a magy. *csut*, *csutak*, *csutka*: ,obststiel, abbis, strunk, maiskolben', a magyarorsz.

* A tirol-i olasz *zoppél* sat. ,holzschuh', a melynek eredetét Mussafia: Beitr. zur Kunde der nordit. Mdd. 47. l. I. jegyz. kérdi, bizonyára szintén ide tartozik, ha csak nem az ol. *ceppo*: ,klotz' szóhoz; vö. a vele egyenlő jelentésű *zocco* sat. szót (l. fentebb) *cionco*, *ciocco*, *tocco* szavakhoz való viszonyában. SCH. H.

** Ezen *top*- megint — talán ez is *tap*-hoz támaszkodik — *talp*- alakban is előkerül: friauli *talpe*: ,zampa', friauli és velencei *talpon*: ,toppo', (de annyi is mint ,unterer theil des baumstammes'). *Talpon* a friauliban ,pappel' jelentésű is, a minek a régi fõlsõolaszban *topon* felel meg (Mussafia i. h. 115. l.), ezzel megint a szláv *topolb*, (= lat. *populus*?) áll valaminõ összefüggésben. SCH. H.

rumunoknál *ciutcă*: maiskolben', *ciutuc*: ,klotz' (Alexics 112. l.) szókat látjuk. A magy. *csuta*, *suta* és az oláh *ciut*, *șut* ,ungehörnt' szókat Miklosich és Cihac a szlávból származtatják; Matzenauer is így tesz, de a szerb *șut* és bolg. *šjuto* szókat megint idegeneknek tekinti e nyelvekben. Figyelmet érdemel, hogy a csehben *šůta*: ,flachskolben', a magyarban pedig *suta* ,schweiflos, linkhändig' (és úgy *suti* is) jelentéssel is bír. A mi a rum. *ciut* alakot illeti, származását talán a következő képlet szerint kell gondolnunk: *ut*+*ciont*<*ciut*, ép úgy mint föntebb: *but*+*ciont*<*bont*.

SCHUCHARDT HUGÓ.

KOMJÁTHI BENEDEK ,SZ. PÁL LEVELEI'.

idő: 1) *h o r a*. ,Meg fostattunk tytűletek időnek egy kűzbe veteseiglen': ad tempus horae 346. 2) *a e t a s*. ,Miglen iutunk az Christus Jesusnak megeerth koraczanak ideeinek mertekere: in mensuram a e t a t i s plenitudinis Christi 292. Az űzuegy valastasseek nem kysseb időuel, hatuan estendűsnel: 377. A régiségben *idő*: *t e m p u s*, *s a e c u l u m*, *a n n u s*, *a e t a s*, *d i e s*, *h o r a*.

igyezik: *i g y e k e z i k*. ,Ez leuelben mynth egyebűthes myndenűth ygezyk hogy az Moyses tűruynynek zolgalatyabol hyna' 246.

ihlés: *s p i r i t u s* 1) *l é l e k*, *g e i s t*. ,Hogy ha vala-kybe istennek lelke (ihlysse) nynchen 71. Merth nem vűttytek zolgalathnak lelkyt (yhlyssyt): spiritum servitutis 72. Ugyan azon yhlys (lylek) egyetembe vallasth tyzen a my lelkűnkuel (yhlyswnkuel) hogy istennek fyay vagyunk' 72; így még 73, 129, 144 sat. 2) ,Nem de mynd (nyayan az angelok) solgalo ihleeseke (selleteke): administratorii spiritus 420 [dienstbare geister, Luther fordítása szerint]. 3) *l é l e k z e t*, *a t h e m*. ,Nyluan lezen az alnok, kit az vr Jesus altal veer (meg lű) meg űl az ű saianak ihleeseuel (selletyuel)': spiritu oris sui 359.

ija-fia. ,Mas embernek iozagat iyat fyat gonozul ne kyuannyad' 94. Nyr. VIII. 51 szerint jelentése: *p e r e p u t t y a*, *m i n d e n g y e r e k e*.

illatozás: ,Ha az egyz testh, hallas (fwl) hol vagyon az illatozas (zagolas)' 170; Pázmánynál *illatozni*: *s z a g o l n i*. (NyK. XX. 341); MA. Kr. szerint *illatozás*: *fragrantia*, *s u f f i t u s*, *s u f f i m e n t u m*, *o d o r a t i o*.

imád: *i m á d k o z i k*. ,A ky chyak nyeluel zool, imad-yon, hogy magyarazhassa' 176.

incselkedik: i g y e k s z i k. ,Felette igen ygyekeztnwk (yncyelkettwnk) latnunk a thy arcyatokot 346. Wgiekezel (incielkegiel) tenmagadot dicyertet, ioth adnod tartanod az elw istennek' 390. Az EhrC.-ben *incselkedni*: s t u d e r e. ,Ky regulat parastol enczelkettenek tartany': qui regulam simpliciter servare studerent (Nyr. I. 265).

ingyensem: n e q u i d e m, n e d u m MA. Kr. s e h o g y s e m. ,Egyebekuel ingyen sem zolnanak 26. Neme-lyeketh kegyg ingen sem akarya lattatnya 42. ,Ingyen sem leheth' 71 sat. Így a MargL.-ban, a NádC.-ben, Pázmánynál és más codexekben (NyK. XVII. 225). *Ingyen* tagadó szócska nélkül csak a mai g r a t i s értelemben fordul elő, pl. ,A Christus Jesus euangelyomath ingen (iutalomnalkwl keduesse) tegyem' 156.

innektová, inmentová, innéttová: e z e n t ú l. ,Innektoua ne zolgalyunk az bwnnek 64. Inmentoua varuan, ammyg vetessenek az w ellensegy az w labanak (nyomdosó) seke ala 446. (Innettoua) senkyth nem esmerwnk testzerent' 214; így még 64, 97, 200, 214, 292, 294, 379, 393.

járni: m e n n i. ,Az Christusnak dolgaerth annyira iarth (menth) hogy az halalhoz kwwel volth' 315.

jargalás. ,Az egyeb twb anya zenth egyhazokoth megh foztottam (predicalasomnak iargalasat iargalasth) zoldath w thwllwk wuen hogy, kyuel tynektek zolgalhatnak': alias ecclesiás expoliavi, accipiens suspendium (?) ad ministerium vestrum 234. A jelentésre nézve vö. *nyargaló bér*: i n v a g i a t i o n i s m e r c e s Kr. *nyargaló*: rittgeld Bal-lagi szótárában. Alkalmasint *jargalás* annyi mint *nyargaló*, *ny a r g a l ó b é r* és bővebb értelemben általában j u t a l o m, z s o l d.

jegy: j e l. ,Ezek kedygh mynd mynekwnk pyldak (iegyek) voltanak, hogy ne lennynk gonoz dolgoknak kyua-noy 158. A nyeluek yegyrt vadnak': linguae in signum sunt 178. Pázmánynál szintén *jegy*: j e l, s i g n u m, n o t a (NyK. XV. 342).

jegyez: s i g n a t, s i g n i f i c a t MA. Kr. ,Hogy kegyg meg tугyad, myt az parenthesis diakul iegyezen. 15. A paulus Sidoiul jegyww czodalafosth 18. Abba Sido es Siria Nyeluen iegzy azt mynth magyrol atyam' 265.

jegyezés: s i g n i f i c a t i o MA. Kr. j e l e n t é s. ,Ha en nem tudandom a zonak ereyth iegyeyzsyth, lyzek en annak a ky zool idegen nyeluw' 176.

jegyző: é r t e l m e s. ,Ezen kypen ty es a nyelw által, ha yegzw (erthelmes) bezydeth nem adandatok Mykypen ert-hetyk meg, a my mondattatyk'? 176.

Jezzo (?). ,Kwlwmb kwlwmb masth es egyeb Jezzo igy-keth yr' 31.

jezzetenek (?). ,Immaran az Christus Jesusnak twndwklw

fenŵt euāngeliomya megh ielŵnuē ielŵn lewen) mely Christus Jesusth az tŵruennek arnyekay iezzetenek volth' 29.

jog: *manus desetra*. ,Ky az vristennek iogya felŵl vagyon 75. Wl az ŵ felseegenek iogyara' 418; így még 419, 438, 446, 457. (NyK. XVII. 226; MUSzót. 146—147. A MargLeg. nyelvezete 24).

joh. ,Az ŵ iohay (lelkenek kyuansagy) feletteygen az isteny zereteth, tyhozzatok felyndultanak 221. Legietek felŵltŵztek olyminth az elŵistennek valastotti, senti, ęs zeretŵi az irgalmassagoknak belei, testi iohai: *viscera misericordiae* 334. Merth leesnek emberek kŵnyrwlesnelkyl valok, kemen iohok 392. A senteknek iohay syuek megh vidamottanak the altalad 411. Meg vigastalliad az en iohaymot (syueymet) 413. Az en iohaymot (magzatimoth) fogagiad hozzađ: *viscera mea* 412. A régi nyelvbē *joh*: *venter, stomachus, intestina, cor, mens, lumbus, jecur*; alakja is különbözö: *joh* (Tinódi), *jonh* (NádC.; EhrC.), *enh* (WinklC.), *yh* (PeerC.), *eh* (ThewrC.), *eeh* (ÉrdyC. NyK. XVII. 226).

kedv: *malaszt, gratia*. ,Merth a malasth (a keduh) ha penyg chyelekedetekbŵl, immar nem malasth (nem keduh) 84. Ammy vrunk Jesus Christusunknak kedue malaztya lygen mynd ty veletek' 107; így még 124 sat.

kell: *placet, oportet* MA. Kr. ,Mymodon sŵkseeğ volna tinektek iarnotok ęs az elŵistennek kedueskednetek (kellenetek, keduessek lennetek): *placere Deo* 349.

képutáló, képutálás. ,Mert az parancyolatnak vege az zereteth, ky tista syubŵl vagion, ęs io lelky esmeretbŵl ęs nem tettetes (mutato keep vtaló) hitbŵl: *fide non ficta* 367. Wuele egyetembe az tŵb Sidokes tettetesth (keep vtalasth) teznek vala, vgy annyra hogy megh Barnabas ęs ŵuelek egyetembe el vonattatnek az ŵ tettetessegekre (keep vtalasokra) 258. Keep vtalas miat (tettetes altal) hamissan solok': in hypocrisi loquentes mendacium 374. MA. Kr. szerint: *képutáló*: *hypocrita*, *képutálás*: *hypocrisis*.

kiáltó: *prédikátor*. ,En kyalto (predicator ęs kŵuetsygbe) bocyatot apostal 370. Een kealto (predicator, hirdetŵ) ęs apostal' 387. Továbbképezve *kiáltás*: *prédikálás*. ,Az vr isten meg erŵzŵitŵth engemet, hogy en altalam kialtas euangeliomi predicalas be tellieseitetnek' 397.

kisálkodik, kissálkodik. ,Az kisalkodo ęs oralkodo bezednek eltauoztatasa 37. Kyssalkodnak (olalkodnak) az en illetemnek 84. Kysalkodnak myreank, hogy megh czallyanak mynketh' 292. Továbbképezve: *kisálkodás*. ,Hogy alhassatok ellene az ŵrdŵknek kysalkodasynak (alnokasagynak): adversus insidias diaboli 301. Az satan kegyg az ŵ alnoksagual (kysalkodasual) meg cyalta volth az Euat' 314. Tehát *kisálkodik*: *insidiatur*; *kisálkodás*: *insidiae*,

astutia. A *kisálkodik* származéka a *kisál* igének, melynek jelentése a régiségben *certare*, pl. EhrC. 12: ,Kysaluala bizon vyadalban' (*certa pugna certabant*).

megkísértés. ,Kyk tytkon be iŵttenek vala az my zabatsagunknak megh kysyrteseerth (semleleseerth): *explo-rare libertatem nostram* 256. Vö. *késért*: *tentat, explorat, periclitatur* MA. Kr.

kivánatos, kívánatosság. ,Merth az teremtet allatnak zorgalmatos kyuanatos varasa az isten fyaynak meg ielŵnysyt varya 72. Ne lewnynk gonoz dolgoknak kyuanoy, mykypen azokes kyuantanak (kyuanatosok voltanak) 159. Az penznek kewanatossaga 115. A NádC.-ben szintén *kévánatos*: *so-várgó, kívánattal teljes*; Kr. szerint: *appetens, cupidus, plenus desiderii*s.

kívánságos: *desiderabilis, avidus, cupidus* MA. Kr. ,Az en (sorgalmatos) kyuansagos varasom es remésegem' 309.

kór, kórság. ,Vagynak nemely heleek az zenth Paal apostal leueleybe eertelemre ygen nehezek, kyketh az tudathlanok es az gyarlo koor emberek forgathnak az ewnŵn vesedelmekre 9. Enfelŵlem penig nem dyczekedem, hanem az en gyarlosagyumba (nyomorusagyumba korsagyumba): in infirmitatibus meis 239. Az en erŵm (hatalmom) az erŵtelensegen (az korsagba) tŵkeltettetyk megh' 239 sat. Komjáthinál nagyon gyakran *kér* nem csak testi betegséget jelent, hanem leginkább a. m. erkölcsi erőtelenség, gyarlóság; a NádC. és MargLeg. kizárólag a testi betegség értelemben használják.

köhösködik: *languet*. ,Az fel fualkodot (keuely) semmyt nem tuduan de kŵhŵskŵduen (betegeskeduen) az keredkedeseeguel, questiokual': *languens circa questiones*.

közölés: *communicatio, divisura* MA. Kr. ,Az egyeb vetkes es bwnes kŵrŵzthyenyekkel kŵzŵlesth es tarsasagoth vallananak 114. Auagy mynemŵ kŵzŵles vagy on az vilagossagnak a setetsegekuel? Auagy miczoda kŵzŵles vagy on az isten templomanak a baluanyokual? 217. Iŵttetek volna az euangeliomnak kŵzŵlesere (reezere)' 307.

közönség: *universitas* MA. Kr. *közönséges*: *generalis, universalis* MA. Kr. ,A kerezthyeneknek kŵzŵnseges gywlekŵzesebe 120. Azerth hogy kezenseguel mind vetkesek volnanak' 118.

község: *közösség, társaság*. ,Elidegenŵltettek az Israel nepenek lakodalmatol (kŵssegetŵl, tarsasagatol)': *alienati a conversatione Israel* 285.

külömb: *különböző, dissimilis*. ,Egy cyllagh kylŵmb a mas cyllaktul a dychŵsygben (fynessegben) 186. Valamy ideiglen az ŵrŵkŵs meglen gyermek semmiuel nem kwlŵmb a zolganal' 264.

külömbözés: dissidentia, discrepantia MA. Kr. „Merth az ylv isten nem haborusaagnak (kylwmbwzysnek, vyzzavonasnak) zerzweye‘ 180.

lakatoz. „Meg kwuezettetenek, (lakatoztattanak) vagdaltatának meg kysergettetenek‘: lapidati sunt, secti sunt, tentati 456. A *lakatoz* ige alkalmasint annyi mint, vasra verni, megbilincselni. Vö. ném. „in ketten schliessen, krumm schliessen‘.

lakodalom. 1) lakó hely. „A ty bennetek lakozó zenth lelek istennek temploma (haylyka lakodalma) 144. My fwldy hazacykank (lakodalmunk) el twrettetyk‘ 212 sat. 2) convivium, epulum MA. Kr. „Az vrnak lakodalman vagy vachorayan‘ 120. 3) conversatio, társaság. „Elvegezy hogy az fele embernek nyaiaassagath es lakodalmath el tauoztatandonak lenny 117. Elidegenwltettek az Israel nepenek lakodalmatol (kwssegetwl, tarsasagatol)‘: alienati a conversatione Israel 285.

lakozik. 1) „Az egecz Ugocza vaarmegyeyebe lakozo nemessek 6. Istennek lelke lakozyk bennetek 71. Fylelemuel es sok rettegysuel ty nalatok voltam (lakoztam)‘: fui apud vos 129 sat. Ez a leggyakoribb jelentés; a NádC.-ben *lakozik* mindig a. m. *habitaf* (NyK. XVII. 228). 2) „Ky erwtelen (a hydben) fybwł chynalth itekuel lakozyk (zyk)‘ 95. Vö. Pázmánynál *lakni*, *lakozni*: étkezni (NyK. XV. 346); MA. Kr. szerint *lakozik*: epulatur, convivatur; it. *habitaf*, *manet*, *incolit*. 3) *conversari*. „Cyak lakozzatok (nyaiaskogiatok) ammynth meelto, yllik, az Christusnak euangeliomahoz‘: tantum digne euangelio Christi conversamini 310.

lakozás. 1) lakosság, einwohnerschaft. „Az Fylypys neuw varostul zarmazando ewlys es lakozas‘ 303. 2) conversatio. „Wbenne tanoitattak voltatok mykeppen vagion az bizony igassagh az Jesusba. Leuetnye az elsw (elwbi) nyaiaassagtok (lakozastok) zerenth (secundum pristinam conversationem) az regy emberth‘ 293.

meqlát. „(Meg lassad) meg ogyad magadoth, hogy 87. Meg lathwan (zerezuen) az tyztesseseges dolgokoth: provident omnia bona 225. Az wnnwn terheth (dolgath, czelekedeseth) keghig meg lassa (probalya, dicherie) kiki mynd‘: unusquis que probet opus suum 273.

lállatik: látszik, videtur. „Mely penzrwł valo perles ektelennek lattatyk 118. Lattatek (tetnek) ionak az vristennek‘ 127 sat; de *látszik* is fordul elő, ámbár ritkán, pl. „Ha valaky kwzzwletek laccyk profetanak lenny‘ 180.

lihellés: spiritus, lélek, geist. „Imadkozom (lylekuel) lyhellysuel, de imadkozom elmymueles. Ineklek lyhellysemuel, de ineklek elmymueles. Merth ha dychyreteth (aldasth) mondand az (az vristennek) lyhellysuel (nyelw altal valo lelky malaztual) a ky tudatlannak helyth be twlty, my-

kypen mondyá az amenth': Orabo spiritu, orabo et mente; psallam spiritu, psallam et mente. Ceterum si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotae, quomodo dicet Amen 177.

magyarság: m a g y a r á z a t. ,Az zenth Paal leueleyth magyarol fordoytottam, mellyek magyarsaagara sook senth doctorokoth oluastam 11. A Roma varosa belieknek yrth zenth Pal leuelenek rewyden valo magyarsaga es ertelme' 17 sat. A NádC.-ben *magyarság*: m a g y a r á z a t, é r t e l e m, j e l e n t é s (NyK. XVII. 230); MA. Kr. szerint már csak: u n g a r i s m u s, g e n s u n g a r i c a.

marha: v a g y o n, j ó s z á g. ,El oztandom zegyneknek itelre mynden en byro marhaymoth 173. Az thy ezyulagy marhaba valo bewsegtek' 224. Kr. szerint következő jelentései vannak: r e s, s u b s t a n t i a, p e c u l i u m, p o s s e s s i o, b o n a, o p e s, g r e x, a r m e n t u m, m e r x.

menhetetlen: j á r h a t a t l a n. ,Ezek űnnűn maga tart vaal halhatatlansagot lakozuan rea menhetetlen velagosagot': l u c e m i n h a b i t a t i n a c c e s s i b i l e m 383.

merész: b i z a l m a s; *merészség*: b i z a l o m. ,Meressen (batorsagual) cyelekettűnk ammy vrunkba: fiduciam habuimus in Deo 343. Ha erwš (mereesseget) bizodalmat vegyglen (erwssen) erwset meg tartangyuk': s i f i d u c i a m f i r m a m r e t i n e a m u s 424.

mérték: m é r. ,Űnnűnmagok űnkűzűttűk űnmagokath mertekelyk (meeryk) es hasonliak űnnűnmagokath űn magoknak' 232.

miatt: á l t a l. ,Mynek altala (myatta) az te atyadfyá meg botrankozyk 98; tyteketh hyuoth az igaz hytre malasth miath (altal)' 252; így még 147, (2), 288, 342, 351 sat.

met: m e t s z. ,Merth tees ky mettetel' 87.

mivelkedet. ,Az io czelekedetekbe (myuelkedetekbe) 377. Mynden io dologba (myuelkedesbe) synetlen volt 377. Az io dolgok es (myuelkedetek) elűl meg, nylatkoznak' 380 sat.

monno: a m b o, u t e r q u e. ,W altala (az Christus altal) vallunk mynd monnofel be (hozza) menesth egy lelegben az atyaistenhez' 286.

mosolygó. ,Bolond (kába) zolas, auagy trufa mosolgo bezed (parazna bezed), kyk nem illenek' 295.

mövet: n e v e t. ,Az elűwisten meg ne műwuettessek' 273.

elműl. ,El nem hagyak, sem el nem mullak (feleitlek)' : n o n i t a t e d e s e r a m n e q u e d e r e l i n q u a m 463; vö. Pázmánynál *elműlni*: p r a t e r i r e, p l. ,Hogy több dolgokat hallgatással elműlassak' (NyK. XV. 231).

muttan: m u t a t. ,Meg muttanuan, hogy az Moises tűwruenye cyak egy ideiglen adattatoth volna' 249.

nehézség. ,Senkynek tykűzűletek terhere (nehessegere) nem voltam 234. Lesek tynektek terhetekre (nehessegtekre) 241. Hogy valamelytteknek terhere nehessegere ne lennenk'

344; vö. *nehézség*: difficultas, gravitas, pondus, molestia MA. Kr.

megnehezít: molestat MA. Kr. ,Volnanak ew kŵ-zŵttek kyk ewreskeduyn ęs hyualkoduan meg nehezytenynek egyebeketh' 340.

nem: nemzetség. ,Esmeretlen atyáio, esmeretlen anyáio, esmeretlen nemŵ nemzetsegŵ': sine patre, sine matre, sine genealogia.

nemzet: nemzetség. ,Nem sokan nagy ęs nemes nemzedbŵl valok': non multi nobiles 128.

nemzes. ,Az Cretabeliek myndenha hazugok, gonosh bestiak (oktalan nemzes allatok)': malae bestiae 403.

néz. ,Mykoron nem nezŵk (semmynek aloytyuk) azokoth akyk mytŵlŵnk lattathnak, hanem azokoth akyk nem lattatnak' 212.

nézés. 1) ,Zemely nezes (valogatas) nyncyen ŵ nala' 300. 2) látás, gesicht. ,Meg fostattunk semelynkel (nezesyknuel) nem syuŵnkuel': aspectu non corde 346.

nőszik: nőszül. ,A meg nŵzŵth fyrfyu felesygeth el nehagya' 146; ęgy Pázmánynál is (NyK. XV. 350).

nyájaskodik: conversatur. ,El ne elegywnlytek (ne nyayaskodnatok) a buya paraznakual 140. Istennek malazyaualltwnk (forgolodtunk, nyayaskottunk): in gratia Dei conversati sumus 201. Inkab halgatnaak azokoth, kyk zenth Peteruel ęs zenth Jakabual lakoztanak nyayaskottak volna 247. My modon sŵkseeg volna tinektek iarnotok (niaiaskodnatok) 349. Hyzelkedesnek bezedeuel nem soltunk (beselletŵnk, nyaiaskottunk)': neque enim fuimus in sermone adulationis 344 sat; ęgy az EhrC. 133: *nyayaskodni*. conservari; a MargLeg.-ban ęs NádC.-ben *nyájaskodás*: conversatio; Kr.-nél *nyájaskodik*: blanditur, comem se praestat MA. it. conservatur Komjáthi.

nyájasság. 1) ,Kŵzŵnnyetek azokoth, kyk vadnak az Narcyssosnak nyayassagabol: qui sunt ex domo Narcissi 105. Kŵzŵnnyetek azokoth, ky vadnak az Arystobulusnak hazabol (nyayassagabol) 105. Ysmeglen egymashoz mennyetek (egymas nyayassagahoz teryetŵk)': iterum revertimini in id ipsum 145. Ertelme tehát: familia, ház nép. 2) conversatio. ,Merth hallottatok az en regen valo nyaiassagomoth (forgodasomoth) az Sidosagba: conversationem meam in Judaismo 253. Merth ammy nyaiassagonk (conversatio nostra) mennyey egegben vagyon 318. Meg gundoluan, my volt az ŵ nyaiassagoknak, (yleteknek) vége': intuentes exitum conversationis 463; vö. ném. lebenswandel; ęgy EhrC. 125 zyubely nyayassag: cordis conversatio (Nyr. I. 268).

nyavalygat: castigat. ,Sanyargatom nyaualygatom az en testemeth': castigo corpus meum 158.

nyavalyít. ,Valaky (ty kŵzzŵletek) meg ne nyaualoicya

nyomoroicya es meg ne cyallya ez dologba az ű atiafiat': ne quis supergrediatur neque circumveniat in negotio fratrem suum 349.

nyilatkozik. ,My penyg mynd nyaian zabad (megnylatkozot) arczaual (revelata facie) az vristennek dyczűsegeth twkűrbe viseluen zo8. Az en zaam meg nylth (nylatkozot)': os nostrum patet 217.

nyomdekos : l o n g a e v u s , h o s s z ú é l e t ű K r . ,Tistellyed az the athiadoth, es aniadoth, hogy iol legyen theneked, es hozzu (eletű nyomdekos) lehes ez fűldűn' 299; vö. Pázmánynál *nyomos* : h o s s z u é l e t ű (NyK. XV. 350).

nyomdekothatatlan : i n v e s t i g a b i l i s . ,Meg feytet-hetetlenek az ew itylety es nyomdekothatatlanok (jarhatatlanok) az ew vtay': investigabiles viae ejus 89.

nyomdosó szék. ,Vetessenek az ű ellenseegy az ű labanak (nyomdosó) seke ala': scabellum pedum 446; vö. *nyomdos* : c a l c a t , c o n c u l c a t M A . K r .

ohajt : i n g e m e s c i t . ,Mynden teremteth allath fouazkodyk (ohayt): omnis creatura ingemescit 73. Meeg mimagűk se (e h. es) mimagűgba ohaytyuk: et ipsi inter nos gemimus 73. Ohaytunk (fohazkodunk) megh terheltettek: ingemiscimus gravati 212. Wrűmuel tegyek ezth es nem ohaituan (fohazkoduan)' 465. Továbbképezve *ohajtás.* ,Az zenth lyleknek yhlese esedűz mondhatatlan ohaytassokual': gemitibus inenarrabilibus 74.

ok : r a t i o . ,Macedoniabol semminemű sentegyhaz ennekem nem kűűűűdűt adasnak es veuesnek okara, hanem csak tynnenmagatok: nulla mihi ecclesia communicavit in ratione dati et accepti praeter vos 321. (Luther szerint: keine kirche hat geteilet nach der rechnung des einnehmens und ausgebens). ,Nem hogy keresnem aiandektokot, de keresem az beuelkedű giműlcyűt az thy okotokra (haznotokra)': requiro fructum abundantem in ratione vestra 321.

okadás : t e t t e t é s . ,Akar okadasbol (tettetesbűl, tettetes zerenth) akar igassag zerenth (bizonsag volta zerenth) de maga az Christus predicaltatyk' 309.

eloldoz. ,Merth ez kettűbűl izgattatom kyuanuan el oldoztatnom (meghalnom)': (dissolvi) 309.

országol. ,Hogy my es ty veletek egyetembe orzagolhatnank' 136.

leomlik. ,A kyetlenben leverettenek (le omlottanak)': prostrati sunt 158.

öztörű. ,Nemellyek kegyg az (űztűrűre) fel vonattattak': nonulli distenti sunt 456. A NSzótár szerint *öztörű* általában hegyes karókkal, fa- vagy más fogakkal, szegekkel ellátott különféle akasztókészüléket jelent; vö. ÉrdyC. 216: ,Fel vonyataa ewtet az oztorwra; NádC. 649: Labaynal fogua östöröre fel akasztatha' (NyK. XVII. 221).

öriző: *c u s t o s* MA. Kr. ,Vigyazokoth (ŵryzŵkŵth) vetethwala az Damascenŭ belyeknek varosaba' 238.

paraszt: *t u d a t l a n, b a r b a r u s.* ,Gŵrŵgnek es egyetemben parazth nemewknek, tudosoknak es azonkypen tudatlanoknak adossa vagyok': Graecis et Barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum 45. Vö. a NádC. 410: ,Nem akarya vala hog' paraszt (tudatlan, járatlan) írnie el ő hayat.'

párt: *p a r s.* ,Az Cenchree kegyc Coryntomnak parthya a varastul nem gyŵn mezze' 19.

párta-öv: *s u b c i n g u l u m, b a l t h e u s* MA. Kr. ,Az thy agyktokoth parta ŵuel fel ŵuezuen igaz dolognak myatha': succincti lumbos vestros 301.

pírongatás. ,Pírongatastokra mondom': ad verecundiam dico 142.

píronkodás. ,Aty sygensygtekre (píronkodastokra) zoolok' 185.

produnk (?). ,Houa az my elŵttŵnk iaro (ammy produnk) my erettŵnk be menth az Jesus Christus': ubi praecursor pro nobis introivit Jesus 433. Alkalmasint hiba e h. *apro-dunk*, melynek jelentései MA. Kr. szerint: *a p p a r i t o r, p e d i s s e q u u s, t y r u n c u l u s; i t. a r m i g e r.*

punkt. ,Az idŵk felŵl es az idŵknek punktya, sempilantasa felŵl [de temporibus et momentis] atiamfiai nem sŵkseeg hogy en tynektek iriak' 351. Vö. ném. zeitpunkt.

pusztá. ,Vgyan kyalcz, ky nem zaporitaz, mert sok (tŵb) fiay vadnak az pusztanak (elhagyotnak), hogy nem mynth annak ky feryeth vaal': multi filii desertae 268. Megfelelve a lat. *desertus*-nak, Komj. a *pusztá* szót személyre vonatkozólag használja (vö. *desertus*: *e l h a g y o t t, v e r l a s s e n; deserta*: *p u s z t a, w ü s t e*).

rág: *v i t u p e r a t.* ,Valaky ne sydalmazzon, ne (zollyon) ragion mynketh': ne quis nos vituperet 225; vö. Pázmány-nál *rágalmazni*: *r o s s z a l n i, v i t u p e r a r e* (NyK. XV. 352).

rendbeli. ,Ha chyak az mostany valo yledben az Christusban remynsygwnk vagyon, mynden rendbely emberekneel nagyual nagyub nyomorultak vagyunk': omnibus hominibus miserabiliores sumus 183; vö. *rend*: *h e l y z e t* Pázmány-nál (NyK. XV. 352); tehát *rendbeli*: *h e l y z e t b e l i.*

rendelés: *r e n d e z é s.* ,Origines alythya hyiaba valonak lenny az bezednek zepŵn valo rendŵleseth zenth Pal irasaban keresnye' 38.

rés. ,Profecyanak tytok magyarazasath, a hytnek ryzeyrynt (mogya zerynt): secundum rationem fidei 90. Nem mondom az vr isten zerenth, hanem olymynth tudathlansagh (boldonsaag zerenth), ez yl fele dycyekedesnek myuolta (reze, alapathyaba): in hac substantia gloriae 236. Meltokka tŵth

mynketh az senteknek resyenek (alapatyoknak) reseseytesere': dignus nos fecit in partem sortis sanctorum 326.

rokontság: r o k o n. ,Kŵzŵnnyetek az Erydyomesth en rokonsagomoth': cognatum meum 105 sat.

rokon közel (rakon közel). 1) ,Rakonkŵzel valo helyeth aad az prophecianak 121. Az Agar, Sina neuŵ heegy Ara-biaba, ky (meel kegyg) hataros egyetembe, rokon kŵzel valo ahoz ky mostan hyuattatyk Hierusalemnek 268. Beteeg ees volt vgy annyra hogy rokonkŵzel volt halalahoz' 314. Vö. *rokon*: p r o p e, n o n p r o c u l Kr. 2) ,Zeresed az the rokon kŵzeledeth (felebaratodath) 271. Es nem tanoytyak kyky az ŵ rokonat (rokonkŵzelet)': proximum suum 439. NyK. XVII. 233. Hogy *rokon közel* nem két szó, melyek közül az egyik a másíknak közelebbi meghatározására szolgálna, sem nem ugyanazon fogalomnak kétszeres lefordítása, hanem egy r o k o n é r t e l m ű ö s s z e t é t e l, bizonyítják a ragozott alakok (*rokon kŵzeledeth, rokonkŵzelet*).

megrongál: m e g d o r g á l, i n c r e p a t; *rongálás*: dorgálás, objurgatio. ,Az veenb es ideesb emberth (nalad-nál) kemenyen (kegyetlenŵl) meg ne rongaliad (dorgaliad): seniore m ne increpaveris 376. Merth kyczoda az affiu, kyt meg nem dorgal (rongal) sanyargath az atia?: quem filium non corripit pater 458. Igaz eleeg effele embernek meg dorgalas (rongalas pirongatas), mely dorgalas sokaktól lŵth': sufficit illi objurgatio haec, quae fit a pluribus 204.

megrossad: p u t r e s c i t, c o n t a b e s c i t MA. Kr. ,Myndenek mykeppen az ruha, ŵltŵzeth meg ouolnak (rossad-nak)': omnes ut vestimentum veterascent 419. Dialektice ma is *roshadni*: r o t h a d n i.

megsajtalantí: s t u l t u m f a c i t. ,Nem de az ilŵ isten (meg saytalaneytottay) meg bolondeytottay ez vylag-nak bŵlchyesygeth'? Nonne stultam fecit deus sapientiam hujus mundi? 127. Az alakra nézve vö. *sajtalan*: s ó t a l a n (felső-tiszavidéki nyelvjárás), *sajas*: s a v a s; a jelentést illetve gyakori a s ó szónak képes használata; vö. a lat. *sal*: s ó, é l c, é s z; továbbá a magyar példabeszédben: k e v é s s ó a s ó t a r t ó b a n.

sanyargat: c a s t i g a t; *sanyargatás*: d i s c i p l i n a, d o r g á l á s, z u c h t. ,Merth akyth seret az vristen, meg feddi (sanyargatia): quem enim diligit deus, eum castigat 458. Ha az sanyargatást (rongalást bekeseeguel) senuedytek': in disciplina perseverare 458.

sebesség. ,Az twznek sebessége, (nagy volta), ky meg emestendŵ az ellensegeket: ignis aemulatio quae consumptura est adversarios 448. Az twznek ereet (sebessége) meg oltottak: exstinxerunt i m p e t u m ignis 456 (vö. NyK. XVII. 234; RMKT. 311—312). Kr. szerint *sebesség*: v e l o c i t a s, r a p i d i t a s, v i o l e n t i a, i m p e t u s. A v i o l e n -

t i a és i m p e t u s jelentések itten legjobban találnak és megfelelnek a fordított szövegnek.

kiserkenyőzik: g e r m i n a t. ,Az mergesseegnek vala-
mynemŵ gyŵkere ky serkenyőzuen (ky ŵtuen iŵuen) meg
ne haboroiczon': ne qua radix amaritudinis sursum germi-
nans impediat 459.

siket (?). ,Hogy meg zabadolyunk az syket (feslet er-
kŵlchŵ) es vissza vono, gonos emberektŵl': ab importunis
et malis hominibus 361.

sömörgés: r u g a, r u n z e l. ,Kynek nem volna arczaian
valo sŵmŵrgees': ruga 298.

suporla: v e l a m e n. ,Ide ŵzue futottunk, az elŵvetet
remensegnek meg nyeresere, mellet tartjuk batorsagosth es
erŵsth es bemenŵth mynd az suporlanak (el tereytet fedé-
zesnek) belsŵ reseyglen': usque ad interiora velaminis 433.
Jelentése: f ű g g ö n y, k á r p i t; eredete homályos. Külön-
böző alakokban fordul elő a régiségben: *soporla*: NádC.
(NyK. XVII. 235); *superlát*: velum, auläum MA. Kr. és
Pázm. (NyK. XV. 354); *suporlát* Káldi, Math. 27, 51 Kr.

megsütni: m e g é g e t n i. ,Ha valakynek myue (chye-
lekedete) meg sŵttetyk (meg igettetyk) kart val effele
ember' 133.

szabadjába. ,Remenlem penyg, hogy myees athy lelky
esmeretegbe (zabagyaba) nyluan vagyunk' 211; vö. *szabad-
jában*: l i b e r e, l i c e n t e r MA. Kr.

szabados: s z a b a d. ,Zabados akarát zerynt 250. Akar
zolga legien akar zabados' 300 sat.

szegkö. ,Az Christus Jesus magas felsŵ segkŵ (foglalo
kŵ leuen)': ipso summo angulari lapide Jesu Christo 286.

szellet: s p i r i t u s. 1) ,Adot ŵ nekyk az elŵ isten
cypdesŵ furdalo lelket (zelleteth)' 84. Továbbképezve *szel-
letű*: ,Nyncyen mynekŵnk bay vyuasunk az veer es test
ellen, de az lelky (gonoz zeletthŵ) alnoksagoknak (rauas-
sagoknak) ellene' 301. 2) ,Az ŵrdŵgŵk felŵl es az gonoz
zelletŵk felŵl gyakorlatossagual emlekŵzyk 276. Az gonoz
fŵrtelmettŵs zelletek 278. Ky theremthy (tezy, serzy) az ŵ
angelyth ihleesre (selletre): qui fecit angelos suos spiritus
419. Nem de mynd (nyayan az angelok) solgalo ihleseke
(selleteke)'?: administratorii spiritus 420. Megjegyzendő, hogy
Komj. a *szellet* szót ugy r o s s z mint j ó szellem kifejezé-
sére használja; így a MünchC. is, míg a NádC.-ben csak
g o n o s z s z e l l e m e t jelent (NyK. XVII. 235). 3) ,Nyluan
lezen az alnok, kit az vr Jesus által veer (meg lŵ) meg
ŵl az ŵ saianak ihleeseuel (selletiucl)': spiritu oris sui 359.

A GÖMÖRI TÁJSZÓLÁS.

V. Szóképzés.

I. Igeképzés.

α) Deverbális igeképzés.

A frequ. képzők közül tájszólásunkban is legelterjedtebb a *-gat*, *-get* képző, ámbár nem oly nagy mértékben, mint a göcseji vagy a csángó dialektusokban: *észéget*, *tani-gát*, *keiréget*, *nyitorgát* (XV. 444), *uszigát*, *bábúzgát* (VIII. 236).

Kedvelt frequ. képző továbbá a *(j)(aj) + l*, *-ál*, *-él*, és az *-ász*, *-ész* képző: *fekeil* és *fekleil*, *lákál* (XVII. 524), *kaj-dál*: *kiabál*, *hálál* (XV. 429), *hevreil*: *hebeg*, *kunyorál*: *ké-reget*, *lázukál*: *ögyeleg*, *kajimpál*, *keiréncseil*, *akumlál* (*ókomál* Rozsnyó VIII. 25); *méttépász*, *kotorász*, *kápárász*, *csikárász*, *csá-rámpolász* (Dunántúl *sarabol*, *hádárász*, *kurkász* (*kutat + turkál*) (XV. 474), *butykászaó*(*rúd*); frequ. *-g*. *zseverég*: *zsibong*, *kut-tog*, *kuttogaó*: *alattomos*, *sündörög*: *forog* (XV. 474), *áncsorog*, *leődörög*, *csemcség*; frequ. *-l*. *keirel* (XIV. 35), *csibdal*, *kopá-csol*, *sivallaó*, *csivallaó* (*nincs ott egy sivallaó lélék se* IX. 230).

Névszókhöz járult a frequ. *-g* képző ezekben: *párgol*: pára fölé tart, *mázgol*: mázsol (XV. 470).

A causativ képzések közül említhetők: *mállatnyi*: kendert töretni, *mallaó*: törető (Gortvav.), *eillet*: örlet (XV. 429), *hágát*, *sároztát*, *folyút*, *nyelleszt* (VII. 511), *fújtát*, *kimē-nyít*: kifecamít (VIII. 564), *tágadít* *messé mondom*, *messé tágá-dítom* (Gyerm. ját. Hamva).

Momentán képzések: *cséndít*, *hurít*: kiált (IX. 238), *suhint*, *nyomint*, *ladít*, *fejbe kollint*: üt, *ladít hozzá*: füllent (XV. 279).

Visszaható képzés: *éveddik*, *veszeddik*, *eltöreddik*: elfárad; *ággataódzik*, *rággataódzik*; *márákodik*, *felfuválkodik* (a tehén), *nyomákokodik* (Agtelek VIII. 33), *lopákokodik*, *kereskodik* (*né kereskéggy rajtam* RSz. XV. 279), *köteleőzkodik*, *mégszámozkodik*, *hornyáskodik* (VIII. 33), *félészedelőzkodik* (XVII. 573); *vigágszik* a seb (Gortvav. XV. 474), *verdik*, *vedlik*, *hámlik*, *számlik* (a föld); *kiményül*: kifecamul (Rozsnyó VII. 564), *mégcsábul*.

β) Denominalis igeképzés.

Denom. *-l*. *réiszel*, *ütlegél*, *elbárázsol*, *silápol*, *ázsnakol*, *lébaókol*, *bákaó* (kenderbakolás), *tilaó*, *hentél*, *szádlál*, *türköl*: **tülköl*; denom. *-t*. *elmáznít*, *bándsálít*; *számáragol*, *kutyágot* (ad an. *gyalogol*, *lovagol*); *källetlenkodik*, *helytellenkodik*; *hamallom*, *aócsaóllom*, *jaókollom* (hamarlom) sat.

II. N é v s z ó k é p z é s.

α) A d e v e r b a l i s névszók közül első sorban néhány igei melléknév képzése érdemel figyelmet: *cséptetyű ág* (szekér rész): *csiplető* helyett, követve a *cséngetyű, szivattyú* sat. analogiáját; *férgetyű* (a szekéren egy vas), Göcsejben, *förgetű* (Bud. Alb.), a mely Kardos nézete szerint a **forgató* magashangú változata.

A cselekvést jelentő főnevek közül említésre méltók: *-at, -et, egy vágat* dohány, egy *csipet* liszt, egy *gyüret* bagó, egy *gyüpet* széna, *hárápát* kenyér, egy *rántat, kívárat* ránézni (RSz. IV. 279); *-ás, -és* viszont *-at, -et* helyett: *élésre* való (há a gyermek iétésre való RSz. Babonák V. 269); *-ás, -és*. *gyállás, fosztás* (tengeri héja), *hidlás, esés* lesz: eső lesz (Sid); *-s. ivaós, gyátós* (Rimaszombat), *pirítós*: pirított kenyér; *-alom, -elem. értelém*: értesítés (há *értelém* lenné nekem akkorára' MHegymeg. XV. 429). *tudalom* (há *fiú esze fogja a betyút, szívő félvész a tudalmat* Rozsnyó vid. XVII. 324); *-ék. esőleik, izelők* (Mer : NpM. I. 88), *kotyvaleik, forrászeik*: aludt tejből készült étel (KrasznaHorka III. 184).

Érdekes képzésű a *harangütel*. A képzés olyan, minőt az *étel, ital* sat. szavakban látunk, de ez a képző a köznyelvben elavult. A tájszólásunkbeli *harangütel* valószínűleg a *harangkötél* analogiájára képződött.

A d e v e r b. *-j* mutatkozik ezekben: *rátarti, buksi, hányi-veti, ugrifüles, fászári, mákigyerek*: makogó, picsogó, *fukári* (ad an. zsugori).

Sajátságos képzésű az *öleb*, pl. *egy öleb szalma*. Talán a *nyaláb* analogiájára alakult, a mivel jelentésileg is egyezik.

Igétől eredő fosztó melléknév: *kélletlen, márádattlan, biztalan* (XII. 190).

β) A d e n o m i n a l i s névszóképzés köréből a diminutívák érdemelnek kiváló figyelmet, mint a melyek használatában legszembeötlőbb a tót nyelv hatása.

-cs. tukárcs: tekercsdohány, *puffáncs*: puffadt.

-ók, -ök. fileók, pufaók, vádaók.

-kó, -kö. szekerkó, Jánká, Pálká, Lajká.

-ik. paóczik, ülcsik, foncsik.

-ó. ápaó, anyaó, nánaó, pápaó.

A középfok képzésénél találunk ilyen alakokat: *szeipebb, jobbáb, szébbeb* sat.

A felső fok képzése: *letjobb, let is letjobb*. Divatosak továbbá az ilyen tulzó fokozások: *iszontatóan szép, borzasztó jó szagú* sat.

A többes *-k* képző kétszer van meg ezekben: *birákok, urákok*.

Denom. *-ság, -ség. fizeccség*: fizetés (XIV. 435); denom.

-s. *bielës* : lepény (RSz. IV. 560), *långos*, *szab's* : beszédes, *hájás piritab's*.

III. I g e r a g o z á s.

Tájszólásunkban az ikés és iktelen igék ragozása közt nincs semmi föltűnő különbség. Ikéseket iktelenül ragoznak és viszont.

J e l e n t ő m ó d. α) F o l y ó j e l e n.

Az I. személy ragja kivétel nélkül *-k. mënëk, járok, lészëk, észëk, ugrok, játszok*.

A II. személy nagyon ingadozik. Az iktelenek inkább hajlandók az *-l* rag fölvételére. *ádol, kérël, ütöl, fütöl, tanítol* sat; de az *-sz* rag is ép oly gyakori.

Viszont vannak ilyen alakok is: *láksz, buksz, ugorsz* (*ugrol* is), *szöksz, házucc, fekücc* sat. Látnivaló tehát, hogy az ikések hajlandóbbak az *-sz* rag fölvételére.

A III. sz.-ben némely esetben iktelen lesz az *észik* ige, pl. *„májd mēgész az íz', sőt mēgészën a fenē'.*

A többes I. személy ragja köznyelvi *«unk, «ünk* ellenében *«ónk, «ónk*. Rimaszombatban a köznyelvvvel egyezőleg.

β) V é g z e t t j e l e n. Az I. személyben néhány igenél a többeli hangzó kiesik: *süttem, üttem, vettem*.

A II. személyben a ragbeli hangzó megrövidül: *áttál, kértél, szöktél, mēntel, háráptál* sat.

Hallék, hallok vala, hallottam volt, hallottam vala ismeretlen alakok.

A folyó jövő alakjára nézve olyan, mint a folyó jelen. A *fog* igével körülírt alak ismeretlen.

A föltételes mód jelenében — mint már említém — mélyhangú igéknél az első személy ragja illeszkedik: *hallanák, járnák, vónák* sat. — s az ikés igék ragja is mindig *-k*: *fáznák, szöknék, ugranék*.

A III. személyben az ikések is az iktelenek módjára *-na, -ne*-vel ragoztatnak: *fázná, szökné, dolgozná, ugorná*.

A többes I. személyben az alanyi és tárgyi ragozás közt nincs különbség. Mindkettő ragja egyformán *«nánk, «nénk* (*«nök* ismeretlen).

A fölszólító mód jelenében az I. személy ragja ismét *-k* ikés és ikteleneknél egyformán. A II. személyben az ikteleneknél többnyire a megrövidült hangzójú *-al, -el*-lél képezett alakok dívnak: *üssel, kérjel, ággyál, tégyel* sat. s kivált az egytagúak.

Néha pedig a *-j* nyomtalanul elvész: *„në ri má! në mozog má! në piczog má! szab má tē is morē! noszá édes szougám ugor tálpádrí!'* (KM. VI. 91), *„vár te bitang! várá'* (Rozsnyó VIII. 566).

Viszont a legtöbb ikes ige — *égyel, igyál* kivételével — csak a *-j* ragot veszi föl: *jácc, szökj, bukj, ugorj, feküggj, aluggy* sat.

A III. személy ragja az ikteleknél gyakoribb az *-ék* rag, mint az *-on, -en*: *járjék, ágyjék, mennjék, mongyék* sat. Az ikesek szintén ingadoznak. A használat még nem állapotodott meg teljesen.

Az *-ít* végű igék fölszólitó módja: *hásíjjam, hásidd, hásíjja* sat. A tárgyatlan II. személy: *hásíjji*.

A főnévi igenév képzője *←nyi*, s csak ez egy szóban *←nya*: *bortinnyá*.

A főnévi igenév személyragos alakjai (*írnom, írnod, írnia*) ismeretlenek, s helyette a *kell* igével körülírt alak használatos: *el kell menni, meg kell tenni* sat.

IV. N é v r a g o z á s.

A helyh. *-ban, -ben* és *-ba, -be* egyformán *-bá, -be*-nek hangzik.

Az *-n* locativus rag csak röviden ejtődik, s nem hosszszan, mint az ország némely vidékén: *lovon, heggyén, fân, szeipen, sebésen*.

A *-vel* rag nem asszimilálódik: *kalapval, botval*.

Az *-ért* rag *-ének* hangzik: *ázei, fájei*.

A ritkább ragok közül megemlíthetem a loc. *-nott, -nól, -ni* ragokat, melyek mindig csak személynévhez járulhatnak: *pápnott, Baksainott, Tibélini* sat.

A módh. *-t* rag megvan ezekben: *égenyěst, oldalt, reizsunt, végyěst, szemlátomást, kicsint, rögvést*: *rögtön, hás-mánt*: *hason*.

Birtokos személyragozás. Az egyes 3. személyben az egytagúak vegyesen veszik föl a ragot *-é* és *-i*: *szēmē-szēmi, kertye-kertyi, kezē-kezi* sat, (mindig: *tögyi, vögyi, hetyi*).

A továbbképzésben mindig *-i*: *szēmibe, kezibe, tögyit, vögyit* sat.

A kéttagúak ingadoznak: *erdejin* és *erdején, mezejin* és *mezején* sat.

A többtagúak rendszeren.

A többes 3. személy mélyhangúaknál *-jok* és *-ok*: *lovok, házok, urok* sat; a magashangúaknál *←ék* és *←ök*: *kertyék, vélék, szekerék* sat; *ökrök, ezüstyök, kényörök* sat.

E két szó: *ajtó* és *dísznó* így veszi föl birtokviszonyban a tárgyragot: *ajtót, dísznát*.

„Boldog az ember nyilván,

Ki a *dísznát* lábán

Eladhatja jó drágán . . .“

(Ar—Gy. NépkGy. I. 331).

Személyes névmások: *én* (*ein*, *ên*), *té*, *ed*; *mink*, *tik*, *edk*.

Birtokos névmások: *enyém* (*enyém*), *ettéd*, *ezövéi*; *em-mienk*, *ettétek*, *ezövék*.

Ilyen birtokos ragozás azonban, mint *enyém házam*, *enyém fiam*, Gömörben tudtommal nem fordul elő.

A mutató névmások közül nagyon használt az *ottéglá*, *amottéglá*, *ihol-é*, *ahon van-é* sat.

Pleonasztikus alakok: *mihentéstelen*, *miótától-fogva*, *azótától-fogva*, *mikorára*, *mégintelen*, *végtelesség végig*, *kellős közepi*, *finum-fáin*, *ujdonatúj*, *vadonatúj*, *csupadon csupa*.

VI. Jelentéstani sajátosságok.

1) Jelentésmegszorítás: *jószág*: szarvasmarha, *gaboná*: rozs, *fű*: lucerna, *mádár*: veréb, *embér*: 1) férfi, 2) férj, *erkölcs* *„kutya erkölcs van benne* (XV. 343), *erkölcsös ló* (II. 432), *had*: nemzetség. *„Katonahad, verëshad”* sat, *bánya*: fazekaskemence (RSz. IV. 560), *sereg*, — Rimaszombatban a cigányok lakta városrészt nevezik így, — *hazaft*: helybeli (RSz. IV. 182); *hitvány*: sovány, *„hitvány lány”*: gyenge, vézna termetű, *hírös*: kevély, büszke; *„de hírös legény vagy!”*

2) Jelentésáltalánosítás. Efféle jelenségek egy vidéken sem gyakoriak. Tájszólásunkban ilyen általánosítást kivált a rokonsági viszonyok jelölésére használt szavaknál találunk.

Így pl. az *egykorácsú* legények *testvérek*, a férfiak *komának*, az asszonyok *komámasszony*nak szólítják egymást derűre-borúra. Különben a köznyelvben is az udvarias kifejezések nagy része ilyen jelenséget mutat.

Helyi szokáshoz kötött a *keresztanya* és *ángy* tágabb körű jelentése.

Hanván ugyan is az a szokás, hogy a *poszrikban* (keresztelő) összegyűlt menyecskék, lányok kiválasztanak egy tisztet, öregebb asszonyt, a kit *keresztanyjokul* fogadnak, s az illető azután ezeket mindig *„keresztlányom”*-nak szólítja, viszont ezek *„keresztanyám”*-nak, holott köznyelviileg csak a keresztvizrre tartót illeti meg ez a cím; *ángy*-nak közönségesen az idősebb testvér nejét nevezik így a fiatalabb testvérek. A mi falunkban azonban néhány asszonyt a falu aprajánagyja, *„ángyó”*-nak szólít: *Keszi ángyó*, *Kecső ángyó*; *öcsém-asszony* (RSz. IV. 229), *csonka*: balog, sete (IV. 562), *jó*: kövér, *„einnye de sok jó disznaót hájtották a gömöri vásáru!”*

Az *egy* számnévnek is általánosabb az értelme az ilyen szólásokban: *mébbánnya egy húsz forintom*: belekerül 20 ftba; *„ez üstvel van-é rezelve az a kupak?”* (Hanva), *vígágszik*: meggyógyul (Gortvav. XV. 474), *vígad*: meggyógyul, *„mág a nézeösné is vátám mé ssé vígáttám mé”* (IX. 218).

3) Teljes jelentésváltozások.

α) Metaforák:

1) Élőről élettelenre történik az átvitel: *Krumplifészek, szalonnabőr*: misemondó ruha (RSz. V. 271), *„eccikrát sē júluttam az eccáká, egy szál szoknyába ugrott ki az ágyból”* (MerényiS: Npm. I. 80).

2) Élőről előre: *„szép sűdeő jányok vānnák a fālubá”* (Otrokocs).

3) Élőről élettelenre: *Pap*: a 16 kevés buza-kereszt felső kévéje, *vasmacska, rákláb* (szekérrész), *holt Sajó, holt Balog* (VIII. 570); *eleven szen, három eleven szentet kell bele vetni* (RSz. Bab. VI. 41).

A nem érzéki fogalmak metaforái: *húz az apjára* (XV. 429), *apjára ütött*: hasonló az apjához; *álomra ver a tyisztéletés uram pregyikációja, hogyim mindég húzva beszél* (XIII. 571), *kinyilt a szemé*: elbizakodott, kevély, *nem éri fél öklével* (XV. 429), *kitúrta a vagyonából, a csúnya nyavalya is úgy kifogott engem* (XIV. 44), *majd megvész az isten hidegē, nem sok néz ki belőlē, az éjjel ténfērgésbe volt az eszem, magam is mindég ténfērgtēm* (XVII. 524), *nem drémál, hanem sütyi markáta cselekēdet* (XIII. 571).

β) Metonymiák.

Száf: beszéd, — *„a hogy értettem a szájokból...”* *kaszálják a rétet*: füvet, *„egy kötel föld”*: egy hold föld, *„félillik a meleg ház”* (RSz. VII. 182), *mégteker*: megtáncoltat (IV. 560), *tökéletlen ember*: együgyű, ostoba, *boldogtalan ember*: félkegyelmű (XV. 383), *vak meleg, vak ablak, föld*: a kendő alapszíne. *„Sötét gyász a földje, vérpiros virága”* Bitó Klára. Kis József. Aranynál: *fala*. Toldi szer. VI. 32).

VII. Mondattani sajátságok.

Egyszerű mondat. Néha az állítmány egyes számban áll a többes számúalany mellett. *„Hová mēty kietēk?”* (Pádár VII. 132). Az ilyenconstructio nem ritka nyelvünkben, találunk rá példát Aranynál is (*„nézzen istent kegyelmetek”* Ágnes asszony), azt azonban nem mondhatnám, hogy az általános használat ez volna Gömörben.

A szenvedő igealakot nem használják, s helyette visszaható alakkal élnek. Sokkal gyakoribb azonban a szenvedő helyett a cselekvő tárgyias alak. Így pl. nem mondják: *„megverődsz gyermek!”* hanem *„megverlek”,* vagy *„kikapsz gyermek!”* Tehát nem oly általános a visszaható alak, mint pl. a mező-turi tájszólásban.

A tárgy néha elmarad ott, hol a köznyelvben kitesszük: *„tēnnāp lārgāgos vābt az ég, gōndoltām, esēő lesz!”* (XVII. 470).

Névszósított igealakok: *nem bánomból lesz a bánom, be danolhatnám van, be táncolhatnám van* (MerényiS: NpM. I. 93), *íthatnák vagyok, nagy mehetnékje van*.

Határozók. 1) *-ba, -be, hitelbe élnek* (IX. 560), *kenyérhajba sē eszik éleget: kenyérhajból, vétékbe vaónék, há ászt mondanám, hányág vaóv* (XVII. 470).

2) *-ból, -ből. „De már abból nem parancsolsz nekem, — Pónis hogy mēhhoázásodott olyan bódog, hogy beteg a f bódog-s o á g b óv* (Rimaszombat).

3) *-n. „Különösen mentek: külön-külön* (Harmac), *„Olyan gēnge az a Pēstu, hoty Petyi egy uján is a fēdhō vetyi”* (Otrokocs), *„vigyáz komei, mer jád orron törülek”* (Hanva).

4) *-nál, -nél. „Vesztei vaóna az anyádná”* (Mer. I. 15). Egész Gömörben elterjedt ez a palóc szólás: *győjönek nálónk: hozzánk*.

5) *-ra, -re. Nem mond ő Pēstára: nem szól P. ellen* (Hanva), *mit szól rá: mit szól hozzá, rátette a célt, öltre mentek, botra kaptak, annyára ütött, apjára hús: hasonlított; „énnagy junyá mellett magámra háttátok”* (RM. VI. 91).

6) *-tól, -től. „Az a ján tölem nágyobb”* (XIII. 573).

7) *-nak, -nek. Nē feij sēnkinek: senkitől, ülők magamnak, mēnnék magamnak, észégeték magamnak* sat. Ez nagyon elterjedt szerkezet, s aligha nem a tót nyelv hatása alatt keletkezett, mert egy cseppet sem magyaros. *„Gyere csak!” „Minek?”: miért.*

8) *-hoz, -hez. „Ehēz céloz szent Pál is”* (Lak. mond. VIII. 556), *egy uján is a fēdhō vetyi”; e két kifejezésből: földhöz vágja és földre veti.*

9) *-val, -vel. Telē torokval van* (Hanva), *járóm egyed-magámval* (Gyerm. ját. VI. 335).

10) *-stul, -stül. „Itt vaónánk csüstü”* (X. 87).

11) *-ul, -ül. Világ ű mēnt: világga ment.*

12) *-ni, -nól, -nott. E három helyhatározói rag a pusztaszemélynévhez, s nem a birtokragos alakokhoz járul: Baksainott, Tibēlinett, Baksainó, Tibēlini* (RSz. XII. 334), (tehát nem: *Baksaiéknott, Tibéliékni* sat).

Néha a hová kérdésre felelő *-ni* fölcserélődik a hol kérdésre vonatkozó *-not*-tal: *„Nincs-e magokni az a kis jóán”* (RSz. XVII. 470).

Névutók: *Én a mellett jót állok: azért. „Városon kint nem messzé”* (RM. XV. 233).

A kérdő névmások közül a *milyen* nem használt, helyette a *hollyán*, és még gyakrabban a *minnyev*vel élnek.

A fölszólító mondatokban az állítmány után rendesen oda vetik a *-szi* partikulát: *„Noszi, hollyán! ágya szi idi, bolondújékszi mē kkiend”* (Radnót VII. 132).

Az i g e k ö t ő k használatában is találunk dialektikus eltérésre példát.

meg-. „*Hát mētteirt-ē mā à komā Szombatbaó p:* visszatért-ē, *mēgin nā a Krisztus palástyát is:* beinnā v. elinnā.

A népdal is így mondja:

„Három huszas látod-e,
Ha meg is z o m szánod-e?”

el-. „*Csák el v á g y a ó n k csēndēsen:* megvagyunk.

fel-. „*Olyán rosz húst adott — b á s s z á fel, hogy a kutyá sē ēnei mēg:* (Hanva).

S z ó r e n d. „A magánérthető végéhez *é-t* ragasztani kellemes a barkók előtt, ezt kivált a dereskeieknél tapasztalhatni: p. o. *Sónak-é változott az a kö?* (HollókS: Tud-Tár IX. 64). A Sajóvölgyén ilyet nem ismerek.

Ö s s z e t e t t m o n d a t. A kötőszók közül *és* helyett *meg* járatos. Amazt a néptől nem is hallottam.

A vonatkozó névmások közül csak a *ki* használtatik *-mi* helyett is: a *csizsmám, a kīt . . .*

Kimarad a *hogy* kötőszó: „*Tennáp tárjágos vaót az ég, gondoltám, esē lēs,* „*vētēkbe vaónák, há ászt mondanám, hanyág vaót* (XVII. 470).

Befejezésül még a h a n g s u l y r ó l kell megemlékezni.

A gömőri ember lassú, vontatott, szinte éneklő hangon beszél, mintegy ö b l ő g e t v e ejti az egyes hangokat. Valószínűleg e szokásból magyarázódik az a nagy előszere-tete a diftongusok iránt, s talán magok a diftongusok is így keletkeztek?

Szereti továbbá a szó végső tagját kiemelni, azokat mintegy felkapdossa, miáltal a beszédnek olyan éneklő, choriambikus lejtése van. Kivált az asszonyok beszédén érezhető ez.

Közlők egy kis mutatót az élő beszédből.

A. — „*Hová mēgyēn kōmām ásszoný?*“

B. — „*Lēmēnēk āz ālveigbe, mondók, mēnneizēm mā szē-geiny Jūcsa nenešt, úgy hāllottām, nágyon beteg, mā à doktor is vaót nálā.*“

A. — „*Hāt olyan beteg-ē?*“

B. — „*Olyan bijōny, nēm tudom ēn, mēg ēri-ē jā rēgvēlt, vāccsē.*“

A. — „*Flā ugyan!*“

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Kisérel. Kérel. Folytán. Tű füle. Brassai Sámuel nyelvészeti fölszólalásait a filozófiai fölfogás mellett a nyelv-érzék finomsága jellemzi. De az a baj, hogy Brassai is, mint sok más ember, nem csak pozitív, hanem negatív irányban is föltétlenül megbízik a maga nyelvérzékében; már pedig ez határozottan hiba a nyelvészkedésben. A kinek romlatlan a nyelvérzéke, az bizvást ítélhet pozitív irányban, azaz bizvást mondhatja, hogy ez s ez a kifejezés helyes és magyaros; ellenben nem ítélhet negatív irányban, nem állíthatja, hogy hibás valamely kifejezés. Ehhez nem elegendő az egyéni nyelvérzék, hanem szükséges a nyelvtörténet s a nyelvjárások teljes ismerete. Ha az én megyémben szokatlan valamely szó vagy fordulat, ki tudja, ugyanez a fordulat sok más megyében nem tartozik-e a magyar népnek mindennapi kifejezései közé. Hogy e tekintetben nagyon ovatosaknak kell lennünk, csattanósan bizonyítja egy-két elhibázott tétel Brassainak legutóbbi fölszólalásában (NéptLapja f. é. 580. l.).

Brassai a *kisérel* igét avval az okadattal itéli el, hogy az *-el, -ol* képző nem szokott értelmes igetörzsekhez járulni. 'Én, úgymond, az *-el, -ol* képzőnek értelmes igetörzshöz való ragasztására a *kisérel-el*-en kívül nem ismerek nyelvünkben más példát, mint csak a *kérel-t*. De e szintugy, mint amaz, nyelvújító gyártmány, és mind a kettőnek gramatikai tudatlanság volt, ha nem szülője, legalább dajkája'. — Lássuk, csakugyan így van-e a dolog. *Hat-ni* nemde értelmes igetörzs? és íme, az *-ol* képzővel azt mondjuk: *hat-ol, be-hatol valahová* sat. A *sujt* ige nem 'értelmes igetörzs'? és nem mondjuk, ha ismételt sujtásról van szó, az *-ol* képzővel: *sujtol?* De a nép s az irodalom sok más ilyen képzést is ismer, pl. *dőf: dőföl, dug: dugol, les: lesel, zúz: zúzol, vonsz (vonz): vonszol, dülög: dülögöl, kering: keringel, libeg: libegél, lélekz-ik: lélekzel* sat. Mind ezeket és társaikat fölsoroltam már 1881-ben a Nyelv-tudományi Közlemények XVI. köt. 239. 240. lapjain. Ebből az a tanulság, hogy a ki az efféle kérdésekhez hozzászól, annak hasznos a szakba vágó gazdag irodalomban széttekinteni.

De még érdekesebb lesz Brassai állításaival szemben azt a ténnyt megállapítanunk, hogy a *kérel* ige nem csak hogy helyes képzés, de azonfölül még régi szava a magyar népnyelvnek, nem hogy a nyelvújítók gyártmánya volna. *Meg-kérelni* előkerül már Pósa-házi Igazság Istápja című munkájában, mely 1669-ben látott napvilágot (a II. köt. 185. lapján). Beniczki Péter is írja az 1670-ben megjelent Magyar Rithmusokban: 'A ki szívből téged mostan kérelni akar' (ez már Kresznerics szótárában idézve van). És Pápai Páriz

1708-ki szótárában a *blandior* szó alatt olvassuk: „Precibus alicui blandiri: szép szóval vkit kérelni.” De kimutathatjuk azt is, hogy a népnyelv nem egy vidéken maiglan él e szóval. A Magyar Nyelvőrben pl. egy palóc közleményben olvassuk (V. 373): „Ha a palóc vkit kérel (jobb akarat nyilvánításra, jobb dolog megtevésre ösztönöz), de az illető a kérelésre csak hallgatással válaszol vagy vállvonítva érthetetlenül morog vmit, eme tettét a *dühenteni* igével jelölik: Beszétem neki eleget, k é r é t e m, de csak egyet dühentett rá”. Szintén a Nyelvőrben olvassuk aradvidéki szólások közt (X. 472): „K é r e l t e r á: unszolta.” — Azt hiszem, ennyi adatból már most elég kétségtelen, hogy e *kérel* ige nem „nyelvújító gyártmány.”

Brassai, tovább menve, úgy okoskodik, hogy „a *kérelt* a szabályosan alkotott *kérelem*-ből metszették ki, épen úgy, mint ha ezekből: *szerelem*, *sérelem*, *védelem* metszenénk ki *szerel*, *sérel*, *védél* hallatlan igéket.” Hogy nem így s nem a nyelvújítók metszették ki, azt már megbizonyította a szónak régi-volta; de itt szemünkbe ötlük Brassainak egy következtelensége, mely ismét kapcsolatban van a nyelvtörténet iránti közönyével. Lám, ő maga él a *figyel* igével, sőt épen kezünk alatt levő fölszólalásában is alkalmazza műveltető alakját (levelének vége felé): „A tanító uraknak kötelessége tanítványaikat *figyeltetni* reájok s kijavíttatni velők.” Magyar nyelvész tudhatná, hogy csak a jelen század elején metszette ki Sándor István a *figyelem* főnévből az előbb hallatlan *figyel* igét. Sőt mi több, száz évvel azelőtt még a *figyelem* maga is hallatlan volt s mindenki csak *figyelmetességet*, *figyelmességet* s *figyelmezést* mondott és irt; mert ezekből csak Faludi Ferenc metszette ki a *figyelem* főnevet!

A második kifejezés, melyet Brassai fölszólalása gáncsol, az *okhatározó folytán* ebben az értelemben: *k ö v e t k e z t é b e n*. Ez már régi kifogása Brassainak s már régen megcáfolta Szarvas Gábor evvel a néhány szóval: „Ha *ebből következik* helyett mondhatjuk, hogy *ebből foly*, pedig mondhatjuk, akkor *ennek következtében* helyett is lehet *ennek folytán*-t használnunk” (1872. Nyr. I. 405). Hozzátehetjük, hogy a *folyt-a*-féle főnevek egyáltalán nem csak magát a cselekvést jelölhetik, hanem az eredményt is. „A szép asszony *főz-t-e*” pl. nem a főzést, hanem a főzés által eredményezett ételt jelenti. Tehát *folyt-a* is lehet a. m. *f o l y o m á n y a*.

A harmadik pontra nézve természetesen tökéletes igaza van Brassainak. *Tű füléről, füles tőről* sehol sem tud semmit a magyar nép, mindenütt *tű fokának* mondják a német *nadelöhr*-t; amaz tehát szemenszedett germanizmus. Az ilyenek ellen pedig célszerű mindjárt fölszólalni, mikor fejüket fölütik; úgyis, tudjuk, milyen termékeny talajra lelnek a mi irodalmunkban.

SIMONYI ZSIGMOND.

Foncsika. Budenz a NyK. XIII. kötetében a *farcsik* szó (a Bécsi és Münch. codexek és a székelység szerint *farcsuk*, *farcsok*) megfejtésével foglalkozik s arra az eredményre jut, hogy a *farcsik* szóban a *csik* vagy másképp a *csuk*, *csok* rész kicsinyítő képző, mint például a *cska*; *farcsik* tehát csak azt teszi, a mit *fárocska*.

Ilyen képzésűnek látszik előttem e székely szó: *foncsika*. E szónak alapszáva a *fon* = *fan* szó, mely ilyen alakjában is *fon* divatos a székelységben s azt a szőrzetet jelenti, mely az ember nemző része körül nő; *foncsika* pedig kis rongydarabot jelent, valamely vékonyabb szövetnek egy kis részét, mely rendesen elszakadt ruhadarabból maradt meg. A *fon* szó, úgy látszik, régebben terjedelmesebb jelentésű volt, jelentvén általában különféle szálakat, melyekből valamely szövet készül s így a *fon*, *fonal* szókkal összefüggésben van. Az északi osztyákban *pun*: szőr, gyapjú, *sempün*: szempilla; a déli osztyákban *pün*: gyapju, *punang*: szőrös, gyapjas, *pon*, *pun*: hálószerű; az északi vogulban *pun*: bajusz; a finnben *puno*: fonni, sodorni; ugyanez a mordvinban *pona* és cseremisiz *pun*.

Nyilvánvaló, hogy a székely *fon* (fan) = szőr, az általában magyar *fon*, *fonal* s az elősorolt ugor szók egy töről fakadtak; egyéb különbség nincs is az alakjukban, a mit a *p*:*f* gyakori és közönséges hangváltozás hozott létre. A *fon* alapszó mellett a *foncsika*-ban a *csika* képző ép úgy megvan teljesen, mint a *far* alapszó mellett *farcsoka*-ban a *csuka*, *csoka*, kicsinyítő képző.

Foncsika: szövetdarab, szövetecske.

BALÓ JÓZSEF.

Gyűrű. A *gyűrű* szó a Székelyföldön „afteröffnung” értelemben ismeretes, többnyire tréfásan használt szó; pl. disznóöléskor a gyerekeknek szokták ígérni a disznó gyűrűjét. Ilyen kifejezést is hallottam: „Holtom után neked tesztálom a gyűrűmet. Seggém a gyűrűd.” *)

JÓZSA JÁNOS.

Tűzet tenni. A székely nép között ma is gyakori, régebben csaknem általános volt, hogy a tűzhelyre tűzet, azaz eleven szenet tesznek, erre forgácsot s aztán fát; ez a tűzgyújtásnak egyik módja.

Ha nincs a háznál tűz (eleven szén), akkor a szomszédból is visznek. Gyerekkoromban nem egyszer hallottam, mikor a székely cseléd nem tudván gyújtóval tűzet gyújtani, asszonya így szólott: „Ne kinlódj avval a rossz gyufával, hanem tégy tűzet (szenet) oda, s mindjárt meggyul a fa.” Ez a „tűzet tenni” kifejezés tehát első renden *ponere* értelmű, a mit sok más kifejezés is megerősít: „Tégy tűzet s puliszkának vizet.” (Tégy oda a tűzhelyre tűzgyújtás végett

tűzet, azaz eleven szemet, s aztán vizet). Tegyetek tüze't oda s rakjátok meg jól' (t. i. fával).

A székely ember a pipájára is tüzet teszen: ,Szaladj be fiam s tégy tüzet a pipámra! Mindjárt megyek, csak épen tüzet tesztek a pipámra.' A ,tüzet tenni' tehát az eleven szénnek ide vagy oda tevését jelenti, vagy jelentette legalább régebben, s minthogy a ,tűz (eleven szén) oda tevése' mindig tűzgyújtással, tűzrakással járt, könnyen érthető, ha a ,tüzet tenni' kifejezés a különben közönséges ,tüzet rakni, tüzet gyújtani' kifejezésekkel ma már többnyire egyértelműnek vétetik.

JÓZSA JÁNOS.

Marhasózás. A Nyelvőr októberi füzetében az a kérdés van föltéve, ha helyes-e ,a lovak megsózása' kifejezés. A kérdéstevő azt vitatja, hogy nem helyes, s állítását azzal igazolja, hogy kérdéses kifejezés a ,salzen der pferde' német kifejezésnek szolgai fordítása, s az egyes vidékeken az uradalmakban letelepített német juhászok honosították meg.

Szarvas Gábor a kifejezés helyességét vagy helytelenségét egyelőre nem vitatta, hanem hivatkozott szabolcs-megyei tudósításra, mely szerint a kifejezés nem csak az egyes uradalmakban, hanem az idegen befolyástól mentes falvakban is használatos. Minthogy én is szabolcsmegyei születésű vagyok s annak nagyrészét, valamint a vele szomszédos megyék (Borsod, Zemplén) közel eső falvait is ismerem, bátor vagyok idevonatkozólag egy pár észrevételt tenni.

A *lovak, marhák sózása*, a mint azt egész határozottan tudom, Szabolcs megyének alsó részén, különösen Tiszadobon, T.-Dadán, T.-Lökön, Búd-Sz.-Mihályon, Pthrügyön, Kenézen, T.-Eszláron, Bájon, s még egyebütt is általában használatos; pedig e községek egyike sincs semmi idegen, s annál kevésbbé német befolyásnak kitéve, s így a *lovak sózása* kifejezést sem vehette németektől. E községek lakossága tiszta magyar faj, s a némelyikében letelepített szláv ajkú vagy legalább eredetű uradalmi cselédségtől egészen visszahúzódva él, s a helyett, hogy kifejezéseit eltanulná, kigunyolja.

Használatos továbbá e kifejezés T.-Luc, Kesznyéten, Böcs, Hernád-Németi, Gesztely zemplénmegyei községekben s egészen közönséges Sárospatakon is, mely utóbbi helyen ugyan már a sváb elem is előfordul, de az itt is egészen külön kolóniát alkot.

De nem is olyan természetellenes, magyartalan kifejezés az az előtt, ki a népeletet közelebbről ismeri, s a szarvas-marhákkal való bánásmódját megfigyelte. A *sózásra* vonatkozólag ugyanis a szabolcsmegyei paraszt többféleképen jár el. Nevezetesen: vagy tisztán teszi azt a ,jószág' elé, vagy valami eleségbe pl. korpába, zabba sat. keverve, sőt

vízbe mártott kenyérdarabra hintve is. Azonban van olyan ló vagy szarvasmarha, mely az említett módok egyikének segítségével sem bírható rá a só megevéseére. Ez esetben, mint-hogy a sót minden áron meg akarja vele étetni, kanálba teszi a sót, hóna alá veszi az illető állat fejét, szabad kezével fölnyitja száját s a kanálban levő sót beleönti, száját befogja, s addig el sem ereszti, míg az állat a föloldódott sót le nem nyeli. Ezt nevezi ő aztán tulajdonképen megsózásnak, s mint-hogy ez az eset gyakran előfordul, teljesen megszokta már a 'megsózás' kifejezést, s ha nyáron a legelőn élő marháit megnézni megy s azoknak sót is akar adni, komája azon kérdésére: 'Hova indulsz?' mindig azt mondja a szabolcsmegyei paraszt: 'Megyek a marhát sózni.' GULYÁS ISTVÁN.

A hangzó-illeszkedéshez. A Németh Ambrus közölte *mégésék* alakulására nézve Szarvas Gábornak az a véleménye, hogy ez bizonyára a *mégésmég* összerántása. A sopronmegyei horpácsi nyelvből ezt a fölfogást igazolhatom. Falunkban egyik első gazda ember volt arról nevezetes, hogy igen gyakran használta beszédjében az *éség* szót pl. 'Éség méggyüttünk.' Somogyban meg ilyen alakban hallottam: 'Mégés elmentem.'

Ugyancsak Horpácscról közölhetek három valóságos hangzó-illeszkedést: *dölgöttvő* nap (dologtévő); *nepestig* (nap-estig, egész nap); *sohun* (sehol). CSAPODI ISTVÁN.

Ezénten. Apámtól hallottam e kifejezést: 'Ezénten még-gyün' (Horpács Sopron m.), a. m. nemsokára. A Ny-Szótárban *ezénnel*, *ezennejd*, *ezennen*, *ezéntől* szók vannak meg 'statim' értelemben. De az *ezénten* alak ismeretlen.

CSAPODI ISTVÁN.

Rögöl. Sopron megyében Kövesden hallottam: 'Aszt rögölök, hogy mégin gyün a kolera.' Azon a vidéken születtem, de az 'elbeszélés' fogalmának ez a kifejezése előbb ismeretlen volt előttem. Másodszor Somogyban Szőlősgyőrökben hallottam ezt az igét. Följegyzéseim közt most bukkantam rá s hogy kárba ne vesszen, ezennel közlöm.

CSAPODI ISTVÁN.

Ugyis. A NySzótárban van egy *igyól*, *igyold*, *igjól*, *együld* sat. alakokat öltő szó, melynek a szótárak értelmezése szerint 'forsan, fortassis, ne forte, vielleicht, dass nicht vielleicht' és 'sic satis bene' a jelentése. Ennek ötletéből jut eszembe a dunántúli beszéd egy szava, melyet magam is önkéntelenül annyiszor használok, hogy már ki is nevettek érte. Ez a szavunk az *ugyis* (röviden ejtve). Azt jelenti, hogy a mire kérnek, fölszólítanak, intenek, azt különben is —

ugyis — megtettük volna. Ellentéte az *ugysē* (ucs-sē). Az *ugyis* szavunk kivált feleletképen járja a kérésre, fölszólításra, intésre; pl. 'Gyere hozzánk este.' Felelet: *Ugyis*. 'Fiam, jó légy.' Felelet: *Ugyis*. Sat.

A NySzótárban idézett példák azt bizonyítják, hogy ez az *ugyis* szavunk, legalább értelmére nézve, egyezik a régi *igyl* szóval, hogy tehát emennek nem csupán a szótárakban foglalt jelentése volt meg. Az idézett példákba a dunántúli szavunkat többnyire igen jól beleiktathatjuk. Pl. 'Tennen magad u g y i s tudod kegyes anya. Im u g y i s látja te kegyelmed. Mert rám u g y i s látod en nyomorúságom. Dávid király mert u g y i s tudja vala. Ha had támadna ellenünk, u g y i s a mi ellenségünkhez adná magát. U g y s i n c s e n értéked hozzá' sat.

Igy jobban is érthetők az idézett példák, ha az *igyl*, *együld* egyik jelentésének az *ugyis* szó, különben is, ohnehin' értelmét vesszük.

CSAPODI ISTVÁN.

Horog. A NySzótárban a *horh* szó, melynek 'angustiae locorum, pass, engpass' az értelme, csupán két idézettel van támogatva. Ez a szó most is él, csakhogy *horog* alakban a somogyi nyelvben. Fölső-Somogyban ugyanis a szakadékos hegyoldalba vájódott, meredek utat *horog*-nak híjják. Ilyen *horog* Szöllős-Györökben az a Karád felé vivő út, mely a homokos, követlen hegybe mélyen bevágódott s szikla forma homok-szakadékok közé szorul. De a vidék egyéb meredek útjait is *horog*-nak mondják.

CSAPODI ISTVÁN.

Néhány különösebb szó magyarázatához. *Fecslēj*. A Lexicon Budense szerint am. colostrā. Molnár Albert szerint *colostra*: 'első téy, az ellés és szülés után.' Borsodban *pectej* az a tej, melyet a tehéntől ellés után néhány napig fejnek. Ez a fölforradáskor összemegy s lesz belőle *gurásztla*.

Fajtól. Saád Béla szerint: be á z t a t. Igaz; de nálunk Borsodban csak a búzáról mondják. *Befajtólják* a búzát pitlélés előtt. Bizonyosan németektől tanultuk a pitlélést, az ő *feucht* szavukból csináltuk a *fajtól* szót is.

Kereskedik. Tóth P. Celesztin szerint: 'pert kezd, folytat.' Nálunk kissé eltérő értelemben használják. *Kereskedik* az, a ki okot keres a civakodásra. Mindig *kereskedik* az, a ki mindig keres valami hibát, hogy oka legyen veszekedni.

Kujon. Tóth P. Celesztin szerint: fura, bohókásan ravasz. A *kujon* szót nálunk is használják. 'Nagy kujon' az, a ki tréfával kezdi a dolgát, de csalással vagy gonoszszággal végzi. Értelme hasonlít a 'nagy huncut, nagy gazember' kifejezésekhez, kissé, de csak nagyon kissé szelidített értelemben, inkább udvariasabban. A *fura* szó semmiesetre se fejezi

ki; mert *fura* nálunk a *furcsa* szónak felel meg, kissé nyájasabban mondvá.

Lábbító. A Lexicon Budense szerint: *insilia*. Molnár Albert szerint *insilia*: „kompostor, az takacz lába alatt alá s fel járó fonál rantofaczkác.” *Lábitó* (egy *b*-vel) nálunk ma is használatban levő szó. A vásárra járó emberek a szekér bal oldalára egy hosszú rudat kötnek, hogy arra ráléphetes-
senek, mikor a szekérre akarnak ülni, vagy arról le akarnak szállni. Ez a rúd a *lábitó*.

Pernye. Kalmár Endre szerint: száraz ághulladék. Nálunk más jelentése van. Midőn a szalma, széna vagy nád elég, de nem válik porszerű hamuvá, hanem fekete állapotban, hosszú darabokban marad, *pernyének* nevezzük.

Póka. Kalmár Endre szerint hasonló értelmű a *pólya* szóval. Nálunk *pólya* az, a mibe a kis gyermeket göngyöltetik és kötözik; a *póka* is a pólyázáshoz tartozik, de annak csak egy része; nevezetesen egy kis vászondarab, melyet azért tesznek a gyermek alá, hogy a dunnáját be ne piszkolja.

Sérigál. Tóth P. Celesztin szerint: sétálgat, *sétifikál*. A *sérigál* szót nálunk nem használják, a *sétifikál*-t sem, hanem az ennek valószínűleg teljesen megfelelő értelmű *sérifikál* szót. *Sérifikál* az, a ki haszontalan járkálással tölti el az időt.

Stömp. Kalmár Endre szerint: „földbe vert karó, oszlop.” Nálunk *stömpöly*-nek nevezik azt a vastag oszlopot, melyet épületek fölemelésekor vagy javításakor a gerenda alá tesznek addig, míg a falat a tető alá építik, vagy a romladozó gerenda helyett újat tesznek. Nem a földbe vert karó vagy oszlop tehát, hanem csak a föld és a gerenda közé szorított oszlop. Németül *stämpel*: gyámfa.

Zsibvásár. Olyan vásár, a hol mindenféle apróságot, különösen ócska portékát árulnak. „Zsibvásárban vette”: ócska korában vette. „Zsibvásárba való”: elnyött, elkopott, elromlott. „Egész zsibvásárt csap”: nagyon zsinatol, lármázik, mint az a sok ember szokott, a kik egyszerre alkusznak a zsibvásárban.

PORCS JÁNOS.

Esernyő. A Budapesti Hírlap 194. számának irodalmi rovata behatóan foglalkozik a Nyelvőr júliusi füzetében közölt hasonló című cikkekcském-mel. A cikkíró két kifogást tesz az ott mondottak ellen. Az egyik, hogy az ügynek inkább árt mint használ az a nagyon is buzgó törekvés, hogy minden új szót, habár már erős gyökeret vert a nyelvben s bár alkotása ellen nem tehető is kifogás, ki akar irtani s helyébe egy újat, egészen szokatlant állítani.

E kifogásra nézve az az észrevételem van, hogy cik-
kem iránya különösen nyelvújítóinknak amaz eljárása ellen fordult, hogy a nyelvgazdagításban a német nyelvet vették

példaképül s a mit ott találtak, szószerint utánozták; más szóval, hogy a *regenschirm* és *sonnenschirm* volt irányadójuk, midőn az *esernyő*-t és *napernyő*-t megalkották; pedig a népnyelvben mind a kettőre meg volt már az eredeti fölfogásra valló kész nevezet. Ilyen a székelységben divatos: *esőtartó*: „*regenschirm*.” A *napernyő*-re se lett volna szükség, ha kissé széttekintettek volna az előző irodalomban; mert már Miskolczy Gáspár (Vadas Kert 234) igen alkalmas, a székely *esőtartó*-val találkozó s eredeti észjárását föltüntető szóval nevezi a *sonnenschirm*-et: „Az evet az ő szép bojtos farkával a napnak felettébb való hévsége ellen *árnyéktartót* csinál.”

Második kifogása a cikkirónak magára az *esőtartó* szóra vonatkozik. Egy valaki, úgy mond, a ki cikkecskémet olvasta, mosolyogva jegyezte meg, hogy az *esőtartó* nem is „*regenschirm*”, hanem az a kád, a melyben az ereszről az esővizet fölfogva összegyűjtik. Nem vonom kétségbe, hogy némely vidéken ez az értelme van meg az *esőtartó* szónak; de ez nem rontja le azt a tényt, hogy az *esőtartó* a székelységben annyi mint: *esernyő*. Aztán, hogy a számtalan sok közül csak egy példát idézzek, ha a *töltés* lehet a) *füllung*, b) *damm*, c) *landung*, a nélkül, hogy zavart okoznának a beszédben, nézetem szerint az *esőtartó* is azon kívül, hogy „esőfogót” jelent, bizvást tehet annyit is mint: *esernyő*. Ha valaki borús időben ki szándékozik menni s a cselédtől az *esőtartó*-ját kéri, az bizonyára nem fogja neki „az esőfogó kádat” átadni; viszont pedig, ha a gazdasszony, mikor esni kezd, azt rendeli a szolgálónak, hogy tegye ki az eresz alá az *esőtartó*-t, megint bizonyos, hogy az nem az *esernyő*-t fogja oda kitenni.

Ha tehát a cikkirónak nyomósabb kifogása nincs az *esőtartó*: *regenschirm* ellen, az e tekintetben bátran megállhat.

STEUER JÁNOS.

Sulyt fektet. Legjobb íróink műveiben, sőt a Nyelvőr lapjain is (pl. XVI. 97) mindennapos vendég ez a barbár kifejezés, a germanizmusok szemenszedett példaképe. A német „*ich lege darauf gewicht*” már annyira vérünnké vált, hogy mi is lépten-nyomon *sulyt fektetünk* mindarra, a mit ki akarunk emelni. A magyar ember a mértékre vagy a mázsalóra sem szokott *sulyt fektetni*, hanem csak *tenni* vagy *helyezni*; hogyan *fektetne* hát *sulyt* egy gondolatra vagy mondásra?

Ha tehát minden áron a német mintához akarunk ragaszkodni, sokkal kisebb vétséget követünk el, ha *sulyt helyezünk* valamire. De nem is szükség a német szerkezetet utánoznunk; hiszen könnyű szerrel pótolhatjuk nem egy tösgökeres magyar kitéttel, mint pl. ilyenekkel: „*kiemelni* valamit; *fontosságot, jelentőséget tulajdonítani* valaminek; *figyelmet, gondot fordítani* valamire.”

STEUER JÁNOS.

El kell menjek. A Nyelvőr októberi füzetében, a 469. lapon, az erdélyies *el kellett hogy menjek*, bé *kell hogy végezze*, le *kell hogy írjam*-féle szerkezetéről van szó, s mind a kérdéstevő, mind a szerkesztő oláh hatást látnak benne. Újabb erőssége ez azon állításomnak, hogy a székely, illetőleg erdélyi magyarság nyelvében csakugyan vannak oláhos fordulatok.

Ez érdekes adatot még avval a megjegyzéssel egészítem ki, hogy a székelyek a szóban levő szerkezetet a *hogy* kötőszó kihagyásával is használják: *El kell menjek, el kell hozzam, le kellett írjam* sat. S ha jól emlékszem, az oláhok is mondják így: *Trebue se mergu, trebue se aducu, trebuit se scriu.*

STEUER JÁNOS.

Igazítások, pótlások. Szalay Gyula a Nyelvőr f. évi szeptemberi füzetében (430) hontmegyei tájszókat közöl, a melyekre nézve némi megjegyzéseim vannak.

Csincsó: ingé; de csakis gyermek-ingecske.

Hoc ide nem *jöjj ide*, hanem: add ide!

Kacamajka nem *köteny*, hanem: női kabát.

A *hombár* neve ott *hambár*; a *kilincs* nem *kalincs*, hanem: *kelincs*; a *fánk* nem *siska*, hanem: *pampuska*; Füzes-Gyarmaton és környékén: *pompos*. Ugyanott a *siska*, *kemen-cét* is jelent, a melyen van a *szurgyik*; a *verőce* (lécajtó) pedig *veréce*.

Egyszersmind toldalékul megemlítem, hogy ugyanott az *akácfát agacsfának* hívják; a szélről védett helyet *szérnye* szóval jelzik, de csak akkor, ha szél fuj, s ezt egyebütt sehol se hallottam.

Továbbá az a hangrendi asszimiláció, a mi a gömöri tájszólásban fordul elő az *a* névelő néhány illeszkedése folytán, Hont megyében szintén otthonos: *emming* (a mienk), *ettéd* (a tied), *ettéték* (a tietek). Hogy ezekben az illeszkedés az *enyém* analógiájára ment végbe, az több mint valószínű.

Füzes-Gyarmaton és vidékén is közönséges a föltételes mód első személyének ily alakja: *Ha én kirá vónák*, minden nap *jóllaknák* zsémlyével, nem is *dógoznák* semmit.

Kaját, *kajdász* (kiabál) szintűgy használatos, de *kajabál* formában csakis keleti Hontban.

Hasigat, *tisztigat* általános; de *temik* a *temetik* helyett, *filkas* a kétfülű, fűzfavesszőből durván font szeméthordó kas neve gyanánt csak a Garamra hajló vidéken, a hol egyszersmind a palóc dialektus minden befolyása megszakad s helyet ad a dunai accentusnak.

BELÁNYI TIVADAR.

Hattyja. Dal. Lak. Meny. Gyakorság. Fülep Imrének Gyöngyösi Istvánról írt magvas irodalomtörténeti tanulmányában (I. Pótkötet az Egyetemes Philologiai Közlönyhöz

83—127) a költő szólamai közül idézve van az is: „Elvárom a sorsnak vagy hattyját, vagy vakját”; s a szerző a *hattyját* szó után rekeszben oda teszi magyarázatul: „fehérét”.

Az ortografia ejtette tévedésbe, azért gondolt a *hattyú* szóra s a hattyú fehérségére. Ha a mai ortografiával találja nyomtatva: *hatját*, bizonyára nem a *hattyú*, hanem a kockajáték jut az eszébe. Vö. „Vagy hatra, vagy vakra. Hatot vet a kocka” (ErdKözm. 3429. 3432.); továbbá Ny Szót. 1350.

Azon szavak közt, melyeket „már Gyöngyösinél feltehlálhatni”, említi a szerző ezeket is: *dal*, *lak*, *meny* (= menyecske), *gyakorság*.

A *dal* szóról már Nagyszigethi Kálmán megírta (Nyr. XVII. 268), és a Nyelvtörténeti Szótárból is tudjuk, hogy megvan MA. Szótárában: *dal* cantus, modulamen (1604. 1611.).

A *lak* szó is előfordul már jóval előbb ezen összetételben: *lakhely* (*lac helécben* Bécsi C. 67. Vö. *lakhely* Gömör m. Serke. Nyr. XVIII. 459).

A *meny* szót „menyecske” értelemben már XVI. századi íróknál megtaláljuk, pl. Istvánfinál (RMK. II. 35) és Balassinál (Szilády kiad. 257. 317).

Gyakorság régi szó. (NádC. 234. Cal. MA.).

SZINNYEI JÓZSEF.

E helyreigazító sorokhoz a következő észrevételt kell csatolnunk.

A *dal* szóról Nagyszigethi Kálmán (Nyr. XVII. 267) ezt mondja: „Erdélyi János a *dal*-ról azt állította, hogy ez is új szó. Arany János már 1863-ban megcáfolta Erdélyit s utalt arra, hogy a *dal* nem lehet új szó, mert már Gyöngyösinél is előfordul”. A kevés adat közt, melyek e szónak régibb megvoltát igazolják, a NySzótárban hiányzik az állítólag Gyöngyösinél is előforduló hely. Mi éppen Nagyszigethinek most idézett észrevétele nyomán utána néztünk annak idején a dolognak, de lehet, hogy kikerülte figyelmünket, mi azonban sehol se akadtunk Gyöngyösi műveiben (Dugonics kiad.) a *dal* szóra.

Ez az egyik, e szóra vonatkozó észrevételünk. A másik meg ez. A régi írók közül, a kiknél találkozunk vele, idézve van Calepinus is: „Harczias dal kezdés: praecertatio”. Már a NySzótárhoz írt Bevezetésben hosszasan fejtegettük, mily nagy nehézségekkel kellett a szerkesztőknek megküzdeniök. Ezeknek sorában az is föl volt említve s hosszú példák sorával igazolva, hogy az anyaggyűjtők számtalan esetben hibásan olvasták s hamisan jegyezték ki az adatokat. A szerkesztők ugyan, a hol ilyennemű tévedést gyanítottak, mindenkor híven utána néztek az idézett forrásnak, de minden egyes helyet megvizsgálni teljes lehetetlen volt, de meg szükség-

telen időpazarlás is lett volna, különösen ott, a hol az idézet kifogástalannak látszott. Ezek közé tartozott a Calepinusbeli „praecertatio: *harczias dal kezdés*“. Pedig ez az adat is hibásan volt kijegyezve. A hibára Nagyszigethi Kálmán figyelmeztetett. Calepinusban ugyanis a *praecertatio* alatt ez a magyar értelmezés áll: *harczuia dal kesdes*. Helyesen olvasva: *harcz-, viadal-kezdés*.

A *lak* nem csak a *lakhely* összetételben, tehát jelzőként, hanem előfordul mint jelzett szó több más összetételben is, sőt, mindenütt ugyan mint helynév, önállóan is: *Ujlak, Széplak* (ZichyC. I. IV.), *Lak-alja* (LevT. 2). „*Lakra*, Szenyérre, Marcalira mennek (LevT. 391). Verestorony, *Lak*, Somlyó“ (Szeg: Aqu. 27).

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Társaságban szóba került a mentők egyik főirata: „Mindnyájunkat *érhet* baj“. Némelyek azt állították, hogy ha a határozott névelő ki volna téve, így kellene a mondatot fogalmazni: „Mindnyájunkat *érheti* a baj“.

Már most szembe állott két fölfogás. Az egyik azt védi, hogy csak ily alakok jók: „Mindnyájunkat *látom, látsz, lát; mindnyájatokat látllak, látod, lát; mindnyájút látjuk, látjátok, látják*“. A másik fölfogás elismeri, hogy ez alakok a szokottabbak, de jók az ilyenek is: „Mindnyájunkat *látod, látja*“. Ha levél végén így írják: „*Tisztelem mindnyájatokat*“ (bár szokottabb *tisztellek*), megállhat ez is: „Mindnyájunkat *elérheti a baj*“ (bár szokottabb *elérhet a baj*).

Kérünk erre nézve fölvilágosítást a Nyelvőrben.

Felelet. A kérdésbeli példák közül egyedül helyesek a következők: „Mindnyájunkat *érhet* baj. Mindnyájunkat *látsz, lát. Tisztellek* mindnyájatokat“; ellenben határozottan helytelenek: „Mindnyájunkat *érheti* v. *elérheti* a baj. Mindnyájunkat *látod, látja. Tisztelem* mindnyájatokat“. A névelőnek az alany mellé kitétele ugyanis a jelen példákban legcsekélyebb nyomatékkal se bír. Akár azt mondom: „Nagy vihar *ért el bennünket*“, akár pedig: „Bennünket is *elért* a nagy vihar“, mind a két esetben csakis a tárgyatlan alak alkalmazható. Közöséges mondasok: „Oda ne menjetek, mert mindnyájatokat *elvisz* az ördög. Mindnyájunkat *összekáromolt* a gézengúz ember“. Ép érzékű magyar ember nem mondhatja így: „Mindnyájatokat *elviszi* az ördög. Mindnyájunkat *összekáromolta* a gézengúz“.

E kérdés egy új rejtvényt ad föl megfejtésül a magyar nyelvtannak. Egy idő óta abban a meggyőződésben élünk,

hogy a mondattannak e szakaszkája teljesen tisztázva van, s ime most tapasztaljuk, hogy a tárgyas és tárgyatlan igealak használatára vonatkozó szabálynak még mindig van egy pontja, a mely megvilágíttatlanul áll s rendezésre vár. A kérdésbeli példa a Hunfalvy-szabálynak — így nevezem, mert méltó, hogy annak nevééről örökötsük meg, a ki azt végleg rendezte és megállapította — 1) pontja alá tartozik. E pont így hangzik: „Minthogy a tárgyas igealaknak tárgyi jelentője (*ja, i* sat.) harmadik személybeli, nem vonatkozhatik oly tárgyra, mely az első vagy a második személyben áll. Nem mondhatni tehát: *Ő engemet* vagy *minket látja*. *Ők engemet* vagy *minket látják*. *Te engemet* vagy *minket látod*. *Tik engemet* vagy *minket látjátok*. Minthogy a regens harmadik személyű, a rectumnak is annak kell lennie“ (Nyr. XIII. 410). E szerint a kérdésbeli példa csak így helyes: *Min d n y á j u n k a t v. m i n d n y á j a t o k a t é r h e t b a j ’* vagy *,e l é r h e t a b a j ’*.

Amde a kérdésünkben fölhozott példák sorában ezt is ott találjuk: *„M i n d n y á j u n k a t l á t o m*, látsz, lát. *M i n d n y á j a t o k a t l á t l a k*, *l á t o d*, lát‘. Ez a példa mondójának vagy írójának kétségtelenül ép, egészséges nyelvértékéről tanuskodik. Az e nemű példák ugyan ritkák, de a kinek ajkán megfordulnak, ha csak a burjántermő mai irodalom meg nem rontotta nyelvértékét, csakis ilyképen beszélhet: *„Körültekintek s örömmel látom itt min d n y á j u n k a t*. A *„társak“* szón *min d n y á j u n k a t é r t e m*. Ez oly nagy tükrör, hogy *min d a n n y i u n k a t m e g l á t h a t j u k* benne. E példára *figyelmeztesse d* *min d n y á j a t o k a t*. Ha *min d a n n y i a t o k a t ö s s z e g y ű j t h e t e d*, biztos lesz a győzelem.“

Látjuk, hogy e példákban a tárgy első és második személy: *nos omnes, vos omnes*, s a fölállított szabály ellenére mégis tárgyas alakkal vannak szerkesztve.

A Hunfalvy-szabálynak 3. d) pontja így szól: „Ha a birtokos ragú szó a mondatot partitív jelentésűvé teszi, akkor tárgyatlan ige van mellette, pl. *„Az éjjel három s o n k á m a t e l l o p t a k*“. A *magam, magad, maga* szónak nyelvünkben tudvalevőleg kettős értéke van: 1) *ipse, selbst*; 2) *solus, allein*. Ez utóbbi értéke világosan partitív értelmű, s mindamellett tárgyas alakkal kell állania, ha ezt mondom: *„Hatónknak kellett volna összejönnünk, s csak m a g a m a t l á t o m* itt. *E g y m a g a d a t* is alig *v o n s z o l h a t o d*, hogy támogathatnál még másť?“

Mind ezek kétségtelen példák, a melyeknek helyességéhez nem férhet szó, s a melyekből tisztán csak egyet látok, azt, hogy ha a tárgy és alany ugyanegy (akár első akár második) személy, az állítmányige a szabály ellenére nem tárgyatlan, hanem tárgyas alakban áll; egyéb esetekben

különben a szabály teljes érvényben marad; tehát: „Ha jól körültekintesz, együtt *látsz* mindnyájunkat. Mind világosan *szóltunk*. A ki akart, *megérthetett* mindannyiunkat. A hányan vagytok, mindannyiatokat *kerülnek* itt az emberek. Csodálkozol, hogy csak magamat *látsz* itt? Mi dolog, hogy csak magadat *talállak* e helyen?”

A kivételeknek látszó esetek (mindnyájunkat látom, hallom, értem sat.) azonban, hogy miként magyarázandók, arra egyelőre még nem tudok felelni.

2. Kérdés. Egy nagyobb emlékiratban a tényállás részletes elmondása után a következő passus foglaltatik: „Midőn ekként *kell* hogy elhatározva legyek”. Az idéző jel közt levő mondatban előforduló *kell* szóra az emlékirat írója különös súlyt óhajt fektetni, a memorandumban azt kívánván kimutatni, hogy az abban előadott körülmények szinte ellenállhatatlan erővel kényszerítik őt az ott jelzett elhatározásra járni.

Az illető mondatra nézve az lőn állítva, hogy az germanizmus. Az ennek folytán kifejlődött vitában megállapodás történt, hogy e köztünk vitás kérdést szerkesztő úr döntése alá bocsátjuk, valjon a fenti mondatnak szófüzése germanizmus-e vagy sem.

Felelet. A szóbeli szerkezet nem germanizmus. Az illető mondat németül így hangzanék: „Da ich so *entschlossen sein muss*”, a mi éppen nem felel meg a magyarnak.

A szerkezet oláhos. (Vö. Nyr. XVIII. 469. és 517).

3. Kérdés. Mit jelent e kifejezés és hol használatos még: „Készíts pánkót más valaki fiának, nem pedig a hozzád igaz, hű babádnak!”

Kolozsvárott paraszt embertől hallottam. Az értelmé körülbelül az, hogy ne tartsa bolonddá szeretőjét, váltsa be ígéretét. De mi az a *pánk*? Nem-e oláh kitétel?

Felelet. A kérdésbeli szónak töve nem *pánk*, hanem, a mint az idézet is mutatja, *pánkó*. Ez pedig nem egyéb; mint a közép-alnémet. *pannekoke* (= kfném. *phankuoche* = úfném. *pfannkuchen*) szónak a képmása, melyet a Cisio még *pánkoch*-nak, Székely István pedig *pánkoh*-nak ír s mely kétség nélkül a szintén alnémet szász nyelvből került át különösen a székelység (vö. Nyr. IV. 336. és Tájsz.) s az erdélyi magyarság egy részének nyelvébe. E szónak eredete s magyarázata már többször volt tárgyalva folyóiratunkban, nevezetesen V. köt. 172. VI. 414. és VII. 413.

A szólás értelme világos, annyi mint: „Másnak mutass ajtót, ne kedvesednek!” Hogy azonban minő népszokáson alapszik s eredeti kitétel-e vagy talán kölcsönvétel, arra nem tudok pontos választ adni. Ajánljuk gyűjtőink figyelmébe.

4. Kérdés. Bátor vagyok két, előttem ismeretlen szóra nézve a t. szerkesztő úr szives felvilágosítását kikérni.

Egyik: *langász*, melyet a nép egy kedvenc táncuk megnevezésére használ; másik: *láz*, mellyel a szénatermő hely territoriumát fejezik ki.

Mindkét szót egyedül Visken (Máramaros megye) hallottam. Kérem e szavak eredetét leszármaztatva a Nyelvőrben közölni.

Felelet. A *langásztáncot* egy német szótár (Schmeller) így magyarázza: „Der *langausz*, ehemals üblichere art zu tanzen, die durch das erst in den städten und endlich auch auf dem lande allgemein in schwung gekommene walzen so ziemlich in abgang geraten ist.“

A *láz* szó megvan az újszlovénben „irtovány, ortovány, irtás“, a lengyelben „törzsökők, tuskók“, a ruténban „erdei rét“, az oroszban „irtovány“, a szerb-horvátban „irtovány, hegyi rét“, az oláhban „irtovány“ jelentéssel; sőt lekerült az albán nyelvbe is.

Kétségtelenül idegen termék, valamint az is bizonyos, hogy a szláváságból került hozzánk. Eredete homályos (Mikl. Etym. Wörtb.).

5. Kérdés. Ezen szót *csámesz* mindenütt használják az országban, az alföldön, tiszta magyarság között is, különösen uradalmak vagy nagyobb gazdaságok körül. Értének alatta egy lapos vontató szekeret, mely trapézalakú táblából áll, aláalkalmazott négy igen alacsony kerékkel. Leginkább repcevontatók, baglyák szállítására használják, a lapos táblára kötéllal vagy láncsal felhúzzák a vontatót és ígás állatokkal húztatják kellő helyre a *csámeszt*.

Ezen különös hangzású szónak eredetét szeretném tudni, tisztelettel kérek némi felvilágosítást.

Felelet. Származására és eredetére nézve, úgy hiszszük, hogy helyes sejtelmünk van; a némi jelentésbeli eltérés kiegyenlítésére nézve azonban több, különböző vidékek nyelvéből is szükségünk volna adatokra, a melyekből esetleg az a jelentésárnyéklat is igazolható volna, a melyben az eredetinek gyanított szó járatos.

Kérjük több helyről, a hol a *csámesz*-t ismerik, e gazdasági eszköznek tüzetes és részletes leírását.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

F e h é r m e g y e i e k.

Büszke idő van : éjszaki szél fúj.

Ez a kanja : ez a java.

Vigan jár : sebesen jár.

Játszik a víz, mikor a tükre rezeget vagy apró hullámot ver.

Jól nevellődik az idő : fokonyként szebb időjárás lesz.

Erőszakos idő : szeles, hűvös idő.

A nád farka : a nád üstöke v. lobogója.

Végezte nem mehettem : miatta.

Rég nem jártam ezen a vizen : rég nem voltam a tónak e részén.

A bor által még nem estem vízbe : részegség miatt nem estem vízbe.

Kézre hajtani : lövésre hajtani a vadat.

(Velencei tóvidék.)

CHERNEL ISTVÁN.

Közmondások.

Ne rázd azt a fát, a mely magától is hullajt.

Télen kenyered, nyáron gunyádat el ne hagyd.

Pap is az oltárral él.

Csak a jó cselekedetet visszük el a fejünk alatt.

Élő fának nehéz dőlőjét várni (az örökös nehezen várja az örökhagyó halálát).

Minden ember magából indul ki (magáról ítél meg más).

A hogy esik, úgy puffan.

Ki minek nem mestere, az annak hóhérja.

Ember hiba nélkül, fa csomó nélkül nincsen.

Az van messzi, a mit el nem lehet érni.

Ki vitte a kutya a kanálát (kimult a becsülete).

Volt már egy pénzzel a vásárba (kitanult ember).

Messziről jött ember aszt mond, a mit akar.

Szokás mondás, nem ember szóllás.

Állott tóban lakik a béka.

Kinek haja nincs, nem fél a kopaszságtól.

Tejnek is a főle jó.

(Kecskemét.)

DEÁK BÉLA.

Párbeszédék.

Szervusz pajtás!
 Nem szervusz biz az pajtás!
 Mé pajtás?
 Mert megházasottam pajtás!
 Az jó pajtás!
 Nem jó biz a pajtás!
 Mé pajtás?
 Mert vén dögöt vettem el pajtás!
 Az baj pajtás!
 Nem baj biz a pajtás!
 Mé pajtás?
 Mert háza van pajtás!
 Az jó pajtás!
 Nem jó biz a pajtás!
 Mé pajtás?
 Mert leégett a háza pajtás!
 Az baj pajtás!
 Nem baj biz a pajtás!
 Mé pajtás?
 Mert a vén dög is bele égett pajtás!
 Az mán jó pajtás!

(Tápió-Szele.)

VICZIÁN ISTVÁN.

Népmesék.

Az ördög találmanyó.

Ahogy az isten mőkerőmtötte a világot, elejénte igőn kevés
 lélok gyutott az ördögnek. Bántotta is e nagyöñ. Gondózkodott,
 hogyan tőthetné mög az országát. Kitaláto hát először is a tobákot.
 Leste, várto, hom mit mondanak rá az embörök. Hát amind az
 eggyik épüsszenti magát tüle, mögjett, főfoháskodott, oszt aszonta:
 „Uram Jézus segé mög!”

Evvé hát mögjárto az ördög.

De még eggyet gondót magábo. Kitaláto a pipát.

Szögény, gazdag rákapott erre az ördög szérszámáro.

Éccör csak léesött, el is törött a szögény embör pipájo.

— A Krisztussát! Ékároñkotta magát a szögény embör.

Az ördög mögörűt neki. Azóta telik annyira a pokol országo.

(Somogy m. Nemes-Déd.)

KULCSÁR ENDRE.

Gyermekjátékok.

A hidas mester.

- Itthon vagy-ë, hidas mester?
 — Itthon vagyok, csak ma gyüttem!
 — Eressz átal a hidadon!
 — Nem ereszlëk én hidamon!
 — Miér?
 — Talpa törött én hidamnak!
 — Ácsak vagyunk, mëgcsínyájjunk.
 — Mibül?
 — Bűrökbül, borzábül, sárarañbul!
 — Hol vëttëtëk a sárarañt?
 — Kërvëñ kërvëñ nagy istentül. (Dalolva :)

Búj, búj, zöd ág,
 Zödi levelecske,
 Táttal van a zarañkapu,
 Csak bujjatok rajta.

(A két vigyázó az utolsót levágva :)

Búj vissza! búj vissza! búj vissza!

Két gyermek összefogott s föltartott kezével kaput csinál, a kettő közül az egyik a hidas mester. A többiek tőlük távolabb állnak, s egy a sok közül a szószóló. Ez kérdezi: Itthon vagy-e hidas mester? S midőn a két kapus mondja búj! búj! akkor a csapat kézen fogva sorban megindul, s az utolsót a hidas mester ezzel a szóval: 'búj vissza', visszatartja s ez aztán nem játszik.

(Baranya m. Bélye.)

DEMJÉN KALMÁN.

Tájszók.

Udvarhelymegyeiek.

m á n k ó: nem valami megtisztelő kifejezés a papucs alatt szuszogó és vak férjekre.
 m e g b o t l i k, m e g h o z ó s o d i k: teherbe esik. A leány m e g b o t l i k, az asszony m e g h o z ó s o d i k (hozós, várandós lesz).
 m e g s u v a d: megszül. De csúfságból használják így. Nyr. IX. 525. lapján m e g h a l n i jelentéssel.

m e j j e t v e t n i: megbirkozni, megmérkőzni valakivel. 'Gyere hát no, vessük össze a mejjünköt'. De m e j j e t v e t n i még azt is jelenti: jóllakni; pl. 'A feleségöm tyúkhúsos láskát csinât dëre, de vettem is ojan mejjet, hogy elig szuszogtam é'.

ô r o l: haragszik valaki vkire. 'Nem tom métt ôrol rëám?' (Lásd: Krizánál és a Tsz.-ban

is majdnem hasonló jelen-
téssel).
p e h e t e g: lágy, puha; pl.
az újon sült kenyér bele, vagy
mikor egy új vánkost vagy
derékaljat tölt a székely asz-
szony s a szomszéd- v. koma-
asszony meglátja, így dicséri:
,Mijen p e h e t e g d e r é k a j t
t ö t t ö t t szomszéd asszon’.
p o s z á t o l: el- v. szét-szór,
elpusztít; pl. valaki pénzét v.
birtokát. Tsz.-ban: p o s z á t -
l o m: sokfelé oszлом. (Vö.
Krizánál: m e g m e j j e d:
elpusztul, kimejjedt min-
deniből; és a m e g m e j j e -
s z t: megkopaszt [pl. csir-
két] szókat).
r e n y e k ö d n i l. ádábézkodni.
Krizánál r e n y ö d n i is,
,valami rossz miatt tűnődve
aggódni’ jelentéssel.
s o l l a t n i, s o r k a d o z n i:
vallatni. (L. Krizánál: s a l l a t,
s o l l a t szókat.
s ö m ö r ö d ö t t: összehuzal-
kodott, összetöpörödött, elso-
ványult. A Tsz.-ban s ö m ö -
r ö d n i szintén megvan, de
jelentése nélkül.
t a t a r o z: igazgat, egyenget;
de ha megtörténik, hogy egy
góbét társai jól elvernek (a
székely ma is harcias termé-

szetű), azt mondják róla: ,No,
ezt jól megtatarozták’.
t á c s o g: ácsorog, száját tát;
de a hal, mikor a vízből ki-
fogják, t á t o g a t.
telebogyi: boldogtalan, ügyet-
len, ügyefogyott. Krizánál Há-
romszékről közölve: t i l i -
b o g y i.
t e p s, t e p s e n n i: elhízott,
szélllyelment; elhízni, szétmenni,
elnyúlni, szétterülni (a földön).
,Ugy étepsentem, mind a béka.’
Krizánál is megvan.
t o r o k á l: megfricskázni az
orrát valakinek. ,Én émőnyök,
mê te örökké t o r o k á l o d
az ôromat.’
t ö k e d: belemerül, mélyed. ,Ne
tökeggy úgy belé az olva-
sásba hé!’
t ú n y a: neked könnyű, v. tőled
könnyen telik. Ilyen értelem-
ben hallottam én a többek
között, egy, már nem fiatal,
de férjhez készülődő asszony-
tól, ki, a midőn férjes barát-
néja e szándékáról lebeszélni
akarta, azt felelte: ,Neköd
túnnya, mett neköd van urad.’
Krizánál: t u n y a, ebben a
jelentésben.
z a h o l, s z ë j j ë z a h o l: űz,
szétkerget; pl. a farkas a
juhokat. Krizánál: z á h o l.

(Fejér-Nyikó vidéke).

PAP DÉNES.

V a s m e g y e i e k.

f a r t a t: vallat.
f a v á g í t ó: favágóhely.
f i é r h a n g: függöny.
f i s z f a: fűzfa.
f i é s z e r: félszer, házvégén
álló kocsiszín.
f i t í t: mutat (tréfásan).
f ü ő s z i é’: északi szél.
g á n c a: pirított lisztből készült
száraz étel.

g á t ë r: parasztházaknál a tor-
nácot beszegő fa.
g ö t h ö s: beteges.
g r a b l a: gereblye.
g r i f l i: palavessző.
g u r g u l a: a cserfa gömbölyű
gyümölcse.
g y a g y a: ostoba.
h a l l á, h a n n á s s í k: hadd
lássam.

hancsikurás: vakandturás.	kellis: kelevény.
hegyes: kevély.	kénzellő: kézelő.
hengerbuóc: bukfenc.	kibillen: kizökken.
hí: padlás.	kiskerbenízű: kancsal.
horpic: horpasz.	kisnâkeszkenű: női kendő.
huncfut: huncut.	kosz: aranka.
iruó: köpülés után fönmaradt része a tejfölnek (írósvaj: vaj).	kotyvaszt: mindent összefőz.
izgága: akadémuskodó.	könnnyid: könnyű.
izik: marháktól meghagyott eleség.	kűőtt pogácsó: kelt pogácsa.
kácsi: kalács (gyermeknekél).	kupac: halom, rakás.
kaliézúnyi: ide s tova járni céltalanul.	kupica: pálinkás pohár.
kalinkuó: font kalács	kuszik: szöglet, sarok.
karié: karaj.	lajtërgya: létra.
kászli: szekrény.	langalú: lángos.
kátyu: kátyol.	latyak: sár.
kecskerágító: evonymus europeus.	liécskál: bőngész.
	lómbita: hinta.
	lóstat: siet.

(Répce-Sz.-György.)

KOVÁTS J. SÁNDOR.

Háromszék megyeiek.

ágyodra: az ágy oldaldeszakája.	csipor: csupor.
apjukom: férjem.	csizmatikus: gör. kel. vallású.
anyjukom: feleségem.	csökve nőtt: kicsinynek maradt, (emberre mondják csak).
bángó: papiros forint.	csuklya: kucsma.
bihal: bival.	darága: drága.
bion: bizony.	darék: derék.
bokáj: kis cserépkorsó.	decka: deszka.
bolhaszeg: azon ék helyei, melyeket agerendákba vernek azért, hogy a sár jobban odatapadjon.	dijó, divó: dió.
bossó: borsó.	dutyi: tömlőc.
budunka: kis dézsa; alsó része széles, felső része keskeny; káposztát vagy ugorkát tesznek belé télire.	elevegy: elegy.
bunda dukki: bundaújj; a kabát újjá flánelből van, a többi része posztóból.	es: is.
burukul: turbékol.	esztováta v. osztováta: szövőszék.
cindalom: cimbalom.	facsar: csavar.
cintorom: cinterem, a templom és külső kerítés közti hely.	farcsok(a): farcsik(a).
cselekedet: munka.	faszulka: bab.
csidma: csizma.	fentőfű: mezei zsurló.
	firiskó: kis fölöltő vászonból.
	foglalma: fogalma.
	fujjad: énekeld!
	güdzőscépőke: fűzős cipő.
	garangyos: göröngyös.
	geléta: kréta.

g e r e b e n, g e r e b é l n i: a szöszt a pozdorjától megtisztító eszköz, utóbbi a műtét.

g e s z k e n y e: gesztenye.

g u z s a l y: másfél méter hosszú vékony pózna, mire a szöszt tekerik s lefonják; a rokka helyettesítője.

g y a k a: hegyes farúd, közepén van egy faszeg; szalma-bordásra használják.

g y u j t ó s z á l k a: gyufa.

h á n c s ú: a fának a héja.

h e d e g ű: hegedű.

h e z z á j i k: hozzájok.

h i t v á n y: sovány.

h o c a: add ide!

h ő j k ö l n i: visszafelé taszítani a lovakkal a szekeret.

h ő v e l y k: hüvelyk.

i n n ő t: innét.

i r t ó k a p a: csákány.

(Angyalos, Besenyő, Gidofalva.)

KÖVÉR SÁNDOR.

Komárom megyeiek.

á j a n f ő melletttem: pártfogoljon, védjen.

a z í: azért.

c i g a r: szivar.

c s ě r d a: csorda.

ĕ b ĕ n l ó g ű, l i p i t y ő: bő, kőnyű női kabát.

ĕ p á r t ó n y i: elfogadni. „Písz hoztam, ha ĕpártója.”

ĕ s z t r e: ereszt.

ĕ t t e m a g á t: bosszankodott.

f é h a j: félszer.

f í k e t ő: fejkötő.

g ĕ b r e: bőgre.

g y i ő: dió.

g y ű n n i: jönni.

h a j k ő t ő: szalag.

h é h ő: gereben.

k a c i: vattirozott kabát.

k a j á c c s: kiálts.

k a j d á s z: kiabál.

k e n d ĕ r t n y ő n i: kendert szag-
gatni.

k e r ű: akad. „Mindig kerű valam.”

k o l e s z: deszkából összetakolt,
a földbe levert gyermekágy.

k ú c s o s - k a l á c s: a lakodalmi
kalácsok egy faja.

k ű n n i: küldeni.

l a p o c k a: tűz-szedő lapát.

l é v ő, h é v é r: borszivó.

m á n d l i: férfi posztó kabát.

m á s u t t á: multkor.

n ĕ m o t t: nem.

ő c s é k ĕ n n i: fésülködni.

ő s s z e s z ő t u n k: összebeszél-
tünk.

p a n y v a: nyeles serpenyő.

p ĕ l v á s: pajta.

p e z s i: káposztás béles.

p i n t l i: a fejkötő fölé kötött
fejdísz.

p í p a: pipa.

p i t a r: konyha.

p ó g á r: kisbíró.

r a c s k a: putton.

r é k l i: bárány bőrrel bélelt
posztó női kabát.

s ú s t y a: kukoricahéj.

s z e d á n: deszkából összeállí-
tott ülő, gyermekeknek.

t a l á k o z o t t: akadt; pl. „Dóga
talákozott”.

t a l á t á k: gondolták; pl. „Azt
taláták, hogy...”

t ő r v í n t t e n n i: igazságot szol-
gáltatni.

v e r ő c k e: udvar vagy kerti
deszkaajtó.

z s é t á r: sajtár.

z s u f á n: nyéllel ellátott kerek
alakú vízmerítő.

(Fűr.)

TAVASSY MÁRIA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVIII. kötet.

1889. DECEMBER 15.

XII. füzet.

A MAGYAR NYELV ROMÁN ELEMIEIHEZ.

dákos. Hogy honnan származik az olasz *daga* sat, az még nincs eldöntve. Kelta eredetére még csak gondolni sem lehet; bizonyos körülmények inkább Afrikában sejtetik szülőhazáját. A mi a magyarban való jelenlétét illeti, a németből nem igen kerülhetett ide át, mert ebben csak a XV. század folyamán tűnik föl, még pedig *e*-hangzós alakkal (*degen*), a magyar meg már szintén legalább a XVI. sz. eleje óta bírja. A szláv nyelvek legalább mint önálló szót nem ismerik, de ezeken belül is gyakorolt hatást a *špada*: 'degen' szó hangalakjára: orosz *špaga*, ép így a szerbben is (*špada* mellett, innen aztán a rumun *špágă* és *spagă*, *spală* mellett); szerb (Risanoban) *špagarica* * a. m. 'terzerol', ép úgy mint az ang. *dagger*, a mely a 'dolch' és 'terzerol' jelentését egyesíti (*dag*, *dagu* a gael nyelvben is a. m. 'pistole'). A magy. *dákos* szó okvetetlenül valamely román szóalakra vezetendő vissza; még legjobban simul a nápolyi *daca* szóhoz. A végződésre vonatkozólag egybevetethető vele *pallos* (a török sat. *pala* szótól? L. föntebb 394. l.).

paizs. Miklosich a román *pavese* szót szláv közvetítés útján juttatja át a magyarba. Midőn azonban azt állítja, hogy a szlovén *pajž* a magyarból ered (a hol e szó már a XV. sz. első felében kimutatható, l. Nyelvemléktár VII. 72, 14. sor: *payz*), úgy hasonlót lehetne mondani a lengyel *paiz*, *paiza* szokról is, a melyek a *parweż*, *parweża*, *parweza* alakok mellett előfordulnak. Ez utóbbi alak és a neki megfelelő

* Ezen elnevezés okát Karadžić a szó magyarázatánál említi: „mali pištoljić što se nosi u špagu”. SCH. H.

cseh *paveza*, *pavéza*, kisorosz *poveza* (rumun *pavăză*. Cihac szerint: *pavéză*) lenne a tulajdonképeni szláv. A ném. *pafesen* alakból nem származhatott magy. *paizs*. Magánhangzók közötti német *s* ugyan ép oly jól átalakulhatott volna a magyarban is mint a szlávban *ž*-vé (l. az én Slawo-d. und Slawo-it. 52. l.); a magyar *f*l ugyanis, ha nem is szélesnek, de még mindig zöngésnek hallja, úgy tapasztalom, a ném. zöngétlen *s*-et (így pl. egy ízben Budapesten ezt olvastam egy lakást hirdető cédulán: *mit zepárdtem Eingang.*). De a szláv-magy. *ž* a velencés tájszólás szélesen zöngés *s* (*z*) hangjának is jól megfelel. A *v*-nek magánhangzók közötti kiesése szintén velencei sajátság. Végül *i e* helyett gyakori *e* szónak már közép-latin alakjaiban is, így: *pavisium*, *pavissis*, *pavisarius* (az ó-franciában is *pavissier*, *paviseur* a közönségesebb *pavois*- mellett; de a hangsúlyos szótag előtti *i* különben sem fontos. Meglehet hogy amolyan umlaut-tal képzett többesszámi alak, a minőket a velencés tájszólások kedvelnek: *pavese*, *pavisi* (Ascoli Arch. glottol. ital. I. 426 s. egyebütt), idézte elő a magyar alak *i*-jét.

pici, *picin(y)*, *picinke*: sehr klein oder wenig, winzig. Jóllehet a 'kicsiny' jelentésű szók érthető okból igen gyakran a legkülönbözőbb nyelvekben is többé-kevésbé hasonló, a miért is az embernek e szóknál a kölcsönzésre való gondolásban még a szokottnál is ovatosabbnak kell lennie; jóllehet továbbá Budenz 436. l. a magyarral rokon nyelvekben is mutatott ki a föntieknek jól megfelelő szavakat, (mindenekelőtt a votják *pici* szót): mindazonáltal nem tehetem, hogy — miután ezt Diez I. 319 megtette s megtettem annak idején s helyén (Vok. des Vulgärl. II. 203) magam is — rá ne mutassak ismételten a magyar *piciny* szónak bizonyos román alakokkal való megegyezésére. Az utóbbiak közül itt a legközelebb fekvőket idézem: olasz *piccino*, *piccinino*, (vel. *picenin*, nápolyi *peccerillo* sat; már egy Kr. u. 392-ből való katakomba-főliraton is *Pitzinnina*), engad. *pítschen* (friauli *pízzul*; a többi ladin alakot l. Gartnernél, Gröber Grundr. der. rom. Philol. I. 465), rumun *pu'tin* (így a délrumunban is; Vlacho-Livadhonban *mtsín*). Ez utóbbit sajátságosképen nem ismerték föl helyesen. Cihac *paucus* (**paucinus*)-ból származtatja, Miklosich (Rumun. Unters. I. II. 77.) *putus*-ból. Legföljebb valamely más latin szó bevegü-

lésére lehetne gondolni, s ilyenül minden más előtt a *pūsio*, *pūsillus* szavakra utalnék; vö. *pīsinnus*, *pusinnus*. L. Vok. des Vulgärl. II. 201 s köv. De az *u > i* egyszerűen a megelőző ajakmássalhangzó hatásából is meg lenne magyarázható. Az albánban *pītserë*: 'klein' kölcsönszónak látszik; Hahn a gegnyelvjárásból idézi; ha toszk alak lenne, akkor egy régibb, illetőleg gégi *pītsenë* alakot föltételezhetnénk; így a nápolyi *peccerillo*, szicil. *picciriddu*, ennebergi-ladin. *pitšo*, nön. *pitšera* sat. alakokhoz csatlakozik. Ha a magyar alakok valóban régi keletűek is, még ez esetben sincs kizárva, hogy az idegen alakok is támogató és kedvező behatással ne lehettek volna rájuk. A magy. *pici(ny)* szónak a *kicsi(ny)* = ol. *piccino* sat. hez való viszonya a baszk *chiki*: *chipi* = spany. *chico* egészen hasonló viszonyára emlékeztet.

pinty, pinç, pinyőke. Miklosich azt mondja e szóról: „*P für f spricht für Entlehnung des ursprünglich deutschen Wortes aus dem Slav.*“ Igen ám, de ott a bajor nyelvjárásban a *pienk* (*pe~ak*) alak: 'bergfink' értelemmel, Schmeller² I. 394 (ép úgy mint az angolban a tájsz. *pink*, *pinch* a *finch* alak mellett), aztán meg a szókezdő mássalhangzóra már csak azért sem lehet akkora sulyt vetni, mert a pinyt hangja, a melyből neve származott, ismét és ismét befolyással lehe-tett a szó alakulására. Ezért térnek el egymástól e névben a déli és éjszaki francia tájszólások *pins*-, *quins*-, *tins*-, *frins*-, *grins*- sat. alakjai, míg viszont a galiziai (spany.) *chinchon* és a nizzai *chinsoun* közel esik az újszlov. *šinkovec* alakjához; vö. a banka nevére vonatkozó föntebbi megjegyzéseimmel. Mindenekelőtt tehát e szó végződését és tövégi hangját kell figyelembe vennünk. A szláv alakok a következők: cseh *pěnkava*, tót *pinka*, *penkava*, *pinkavka*, Morvaország egyes vidékein is *pinka*, *pinkava*; az éjszak-magyarországi rutén *pyntiuvka*, a melyet Csopey (NyKözl. XVI) nem említ, a magyarból van kölcsönözve, vagy legalább a magyar szó átalakító hatására vall; vö. orosz *pěnká*, lengyel *pianka*: 'weidenzeisig', szlov. *penkica*: 'zeisig' (Miklosich Etym. Wb.-jának *pěnica* cikke nem egészen kielégítő). Az *-a*, *-ava* vég-ződést legfőlebb a magy. *pinyőke* szó vége tükrözi némileg vissza. A földolog azonban a szláv *-nk-* és a magy. *-nty-*, *-nc* közötti különbség. Ez utóbbinak a német alakok sem mutatják példáját. Inkább a román szavak *-č-*, *-ç-* hangjára utal

(vö. a breton *pint*, *pinter*, *pintek* szavakkal), csakhogy e föltevés mellett a lat. casus obl. **pincione* (ol. *pincione* sat.) helyett a **pincio* nominativusi alak lenne alapul veendő. Vagy talán a *fink*, velencei *finco* szó keveredett a *pincione* szóval? Cihac a rumun *pinchiu*, *pintiu* szókat a magyarból származtatja.

spárga : bindfaden. Épen így a rumun *spargă*, *şpargă*; a két nyelv valamelyikéből a ruthén *sparga* (NyKözl. XVI. 287). A szó ugyanazonos az olasz *spago* és horvát-szlovén *špaga* szavakkal; a német *spagat*, *spáget* az olasz *spaghetto* szó kölcsönvétele. A magy. szót Ballagi idegen szónak jelzi, de a rumun sem látszik általános használatúnak. A mi itt először is kérdés tárgya lehet, az a következő: hogyan magyarázandó az első szótag *r* hangja? A beékelés lehetőségét tekintve a magy. és a rumun nyelv körülbelül ugyanazon valószínűséggel szolgálhat e föltevésnek alapjául (vö. pl. a fehérmegyei *piarc* > *piac* szóval, Nyr. XVII. 576). Okot azonban ily betoldásra kissé bajos lenne találni (legfőllebb a rumun *sfoară*, *şfară*, a mely a. m. 'bindfaden', szolgálhatna ilyenül), a mi pedig azt illeti, hogy e szó mind a két nyelvben egybevág a 'spargel' jelentésével, a két dolog közötti különbség alig engedi, hogy az utóbbtól amarra gyakorolt asszimiláló hatásra gondoljunk (a mátyusföldi *spargēta*, *spárga*: 'esparsette' Nyr. XVII. 523. már valóban ilyen alkalmazkodást mutat a *spárga* szóhoz). Szabad-e már most a fentiek után az *r* hangot e szóban régi keletűnek tartanunk? Diez szerint az olasz *spago* > **sparticus*, a *spartum*, spany. *esparto* szótól; az *r* kiesését, ha nem is magyarázzák, de legalább példával igazolják a *sparcus*, *spacus* alakok, a melyeket Diez a régibb középtlatinból idéz. Sejthetnők, hogy az albán *spango*, *spangē* (*špag*, *špag* mellett) és az újbör. *σπάγγος* (Skarlatos és Legrand), *σπάγος* (Somaveránál *σπάγγος* is) mellett, az *n*-ben a régebbi *r* nyomát őrizte meg. G. Meyer így szól 'Die lat. Elemente im Alban.' (Gröber Grundr. d. roman. Philol. I. 814) című munkájában: 'Ein eingeschobener nasal erscheint besonders vor gutturalen'; ez nem annyira hangtörvény mint inkább *s z ó r v á n y o s h a n g v á l t o z á s* értelmében veendőnek látszik s mint ilyennek az egyes esetekben okai után kell néznünk. A *manke* (ófrancia *maque*), *mengi* (*magia*) szókban a megelőző orrhang hatását látom (ép így a *mëndáfš* >

mataxa szóban), míg a *drangua* (*dracone*) alakban a következő; *ginkale* (így dél-rumunban is; *cicada*) szóba belé keveredik *tsintsír*: „grille” (az újjör. *τζίτζίρας, τζίτζίνας* szót; „cikade” mellett „grille”-vel is látom fordítva, ép úgy mint az ógör. *τέττις* szót); de már a *penge* (*pedica*)* és *rrange* (*rádica*) szóban az *ng d’c*-ra vezetendő vissza; (vö. a spany.-port. *arrancar*, tájsz. és elavult port. *arrencar, arrincar, arri-gar*, fr. *arracher* = *eradicare*, az én, Diezétől eltérő fölfogásom szerint; de *eruncare* hozzávegyülésére is lehet itt gondolni). Azt persze, hogy miért vett itt a hangfejlődés más utat mint a *gük’* (*judice*), *miek* (*medicus*) szavakban, nem tudnám megmondani.

Spang- tehát talán csakugyan egy régi **spaticus* alaknak felel meg, de az *r*-nek semmi nyoma sincs benne. Vannak különben is egyes román alakok, a melyek a Diez-féle származtatás ellen a legkomolyabb nehézségeket gördítik. Ilyenek: a szard. (log.-gall.) *ispau*, szic. *spau*, nápolyi *spavo* (vö. a szard.-szic. *fau* > *fagus*). Más alakokban azonban a **sparticus* szó *-rtic-* hangcsoportja *-rg-* alakjában van megőrizve, a mit Diez nem vett észre. A kenderből vagy „spartgras”-ból készült cipők Délfranciaországban *espartino, espartilho, espardegno, espardilho, espardeho, esparديو*, Katalóniában *espartenya* néven ismeretesek, míg Bordeauxban *espargado* (bearn *espargate*: „sandale”, Lespy és Raymond szerint) s innen a ném. „spargatte”, a melyet spanyol-német szótárakban az *alpargata* szóval szemben találók. A spany. *esparteña*, port. *espartenha* a. m. „spartschuh” (katal. *espartenya de espart*); a „hanfschuh”, de egyúttal a „spartschuh” fogalmának megfelel a spany.-port. *alpargata, alpargate*. Ezen alak nyilván a spany.-port. *abarca*: „schuh aus rohem leder, grober bauernschuh” és az *espargado* szavak egybekeveredéséből keletkezett. A portugálban *abarca* mellett *alabarca* is járatos; de a port. *alparca* is ugyanazon jelentésű mint *alpargata* (Michaelis H. *alparcata* alakját is idézi e szónak), ezek azonban selyem-, bársony- vagy bőrből készült, finomabb fajta cipőt is jelentenek; a spany. *alborga* (Eguilaznál *albolga* is) megint csak egy fajta „spartschuh”-nak.

* A Miklosichnál Blanchus nyomán idézett *peeguem* > **pedico* bizonyára sajtóhiba; mindjárt előtte *penguem* áll. SCH. H.

A mi már most amaz *abarca* szót illeti, a reá boruló homály még nincsen eloszlatva. A megfelelő arab szó, t. i. *parga*, *barga*, *balga*, a melytől származtatni akarták, maga is csak a spanyol szó szülötte. (L. Dozy-Engelmann, 373. l.) Ép oly kevésbé állhat meg az Astarloa-féle etimologia, a mely szerint e szó a baszkból (*abar*: „zweig“ és *kia*: „sache“) eredne, jóllehet e magyarázatot Diez, Engelmann és mások elfogadták; a baszk *abarka* > spany. *abarca* kölcsönszó.

Még kevesebb viszhangra találhat e szó legújabb etimológiája, az Eguilaz-féle (Glos. 547. s. köv.), a lat. *pero* (**peruca* sat.) szótól.

Nem úgy történt-e talán a dolog, hogy az arabok a *barca*: „barke“ szót (a délfrancia *barco* Mistral szerint „ein zu grosser schuh“ jelentéssel is bír) és *barqueto d'esclop* a. m. „absatz des holzschuhs“ kölcsönvették a spanyoloktól, aztán a lábbeli bizonyos fajára alkalmazván, ezen jelentésében ismét visszaadták régi birtokosainak?

SCHUCHARDT HUGÓ.

KOMJÁTHI BENEDEK ,SZ. PÁL LEVELEI‘.

személy. 1) „Nihol az kegyŕsnek sneha az kegyŕtlennek zŕmelyeth rea vezy 41. A Christus apostolynak zemelyeketh reayok veuen: transfigurantes se in apostoles Christi“ 235 sat. 2) „Vysselthwk e fŕldynek, Adamnak abrahazatyath (zemelyth) 187. Az vr Jesus Christus arczaian (zemelen, abrazan)“: in facie Jesu Christi 210. 3) „A hyt altal iarunk, nem a semely latas myath: per fidem ambulamus non per speciem 213. Meg fostattunk tytŕletek idŕnek egy kŕzbe vete-seyglen semelynkel (nezesynkuel) nem syuŕnkuel“: aspectu, non corde 346. 4) „Az Origines doctor igyen zepŕn hasonlya zenth Paalth az fele zŕmelyhŕz, ky“ 41. A *személy* szónak tehát következŕ jelentései vannak Komjáthinál: *species, forma, facies, aspectus, persona*.

szemlélŕ. „Be vŕtte (fogatta) volna az Israel (fiaynak kymeýt) semlelŕit“: exploratores 455.

szemued (?). „Zemuedh (meer) nymely ty kŕzŕletek ytyl-tetny a hamyssag alath: audet aliquis vestrum judicari apud iniquos 141. Nem semuedywk“: non audemus 231.

elszenved. „Amynemw magot el veech, nem ileztette-tyk meg (ky nem keel) hanem ha meg hal (el semued) el romol semmye lyzend“: nisi prius moriatur.

szenvedés. *patientia*. „A myth nem latunk, azth bykessyg (zenuedysuel) varyuk“ 73.

szer. ,Meeghlen kegyg en io zerrel az the nagysa: eedes fiat tanoythany nem kezdettem vala, mykor 8. (Effele zolas) kettwtwk által legyen a vagy mentwl felyeb három zemyl által eztes változtatossan (egyenkint, zeruel): per partes 179. Az tytkos zenth irasnak magyarazasath ebbe ynty el tauoztatandonak lenny az zaygo vyzza vonasth, es az zer-nelkwl valo bezedeth' 121. Jelentése tehát a. m. mód, rend; vö. EhrC.: ,Mend zeruel (per ordinem) 52, yly zerrel (sic) 142, zeruel elnye (ordinate vivere) 107; NádC.: ez zerrel el vala (ily módon) 577, frater megjelönte neki az dolognak zeret (rendjét, folyamatát) 482, elős vasokból alkotot zert éenaltatta 636; éghazi zer 616, 654 (eszköz); Pázmánynál 1) s o r: Ma rajtad lehet a szer Pr. 141. 2) r é s z: A ti szereteken valo tanítók Lev. XVII. (NyK. XVII. 235. XV. 356).

szerelmetes: s z o r g a l m a t o s, sollicitus. ,Kwldwtwk kegyg wuele egyetembe amy atyankfyath, kyth megh probaltunk nagy sokakba gyakorlatossagual zerelmetesth (sorgalmatosst, mostan kegyg nagyual inkább zerelmetesbeth, sorgalmatosbath)': quem probavimus in multis semper sollicitum esse; nunc autem multo sollicitiorem 226.

szerencse: c a s u s, e s e t, h e l y z e t. ,Mynemwketh kellene lenny az io zerenczekbe, sminemwketh kellene lenny az gonoz zerenczegbe' 35. Vö. Pázmánynál: ,Nincsen boldogtalanabb ember, mint a kinek soha semmi gonosz szerencséje nem volt' Pr. 296 (NyK. XV. 356).

szeresz. A *szeresz* ige, mint általában a régiségben, Komjáthinál is nagyon sokféle jelentéssel bir, melyek a következő példákból kivehetők. ,Az apostoloknak yarasarol zwrzeth kwnyu 21. Embwry mestwrsegnel zwrzwth bezed 38. Az bwn zerze (nemze) en bennettem mynden gonoz kyuansagot 68. Hogy kettwth (az Sido es pogan nepeth) zerzene teremtene, (chinalna) egy wy emberre 286. Kyketh zerzeth volth az dychwssygre: quos praeparavit in gloriam 79. Ha atrombyta byzontalan zooth adand, kychyoda zerzy magat a hadba: quis parabit se in bellum 176. A mely hatalmassagok penyg vadnak, istentwl zerezuyen vadnak: Deo ordinatae 92. Ilyen modon az vr Christus es zerzette, hogy: ordinavit 155. Az senteknek zolgalatyokra zerzöttik wnnwn magokoth: in ministerium sanctorum ordinauerunt se ipsos 191. A kyk vyzaunosokoth zereznek (tyznek) 106. Vgyan azon egy isten zerezuen (cyelekwduen, ky chelekwdyk) myndwnwketh 168. Kyk az vyh gywlekezesbe utalatosok azokoth byroya zerzytek (fogatyatok): eos constituite ad iudicandum 142. Akkypen mynden egyhazagban zerzek taneytok: doceo 147. Myndenwt myndenegbees tanoitattam (zereztettem) 320. Mynketes az Jesus által fel tamozth es egywth zwrwz (allat mynketh wuele) tyueletek egyetembe 211. Fel tamaztotta fel kwltwth weth halottayból, es wiltette (zerzette) az w iob-

iarol az mennyeyegbe' 283. MA. szerint *szerzőc*: facio, con do, fin go, con ficio, com pa ro; *szerzőm*: in stituo, con stituo. (Vö. a NádC. és MargLeg. ban előforduló jelentéseket NyK. XVII. 236. A Marg. Leg. nyelvezete 32).

össze szerkőzik. ,Aky agya magath (ragazkodyk űzue zerkűzyk) a paraznahoz, egy testee ew vele lyzend: qui adhaeret meretrici 144; így NádC. 556. ,Mit tegec ki zerkőztem a gonoznembelihoz' (NyK. XVII. 237). Ugyanezen jelentésben találjuk az alapigét az EhrC.-ben: ,Velem zerkhewt (conjunctus mihi) 10. Zent Ferenchez zerkuen' 155 (Nyr. I. 224).

szerkeztet. 1) ,Az myg az ew fyrye ez vylagon yl, parazanak neuzeztetyk ha ewnmagat maas fyrfyuhoz zerkeztety: si fuerit cum alio viro 67. Ty es megholtak vattok az tűruynnek az Christus Jesus testyn, hogy tynmagatokot zerkeztetnytek mashoz: ut sitis alterius 67. Merth en zerkeztettek (zabtalak hazasoitattalak) titeketh egy fyrfyuhoz mynth tyzta zizeth': despondi vos uni viro virginem castam 233. Itt *szerkesztet* = *szerkeszt*: jungit, sociat, conjungit, copulat SI. Kr. 2) componit, collocat MA. Kr. ,Azt penyg, ky a hydben meeg gyarlo, elű vegytek (kűztyegbe zerkeztessytek)': infirmum autem in fide, assummite 95.

szerlartás: o r d o, o r d n u n g. ,Meg ne haboryttassek az kűzűnsegűs allapatnak zűrtartasa 37. Myndenek alkolmatossan es rend zerynth zertartassual legyenek': secundum ordinem 118.

szertelen. 1) inquietus, inordinatus. ,Mert hallothuk nemellieket iarny (niaiaskodny) ty kűzűttetek zertelenűl (nyughatatlanul) semmy dolgot nem teuen: ambulare inquiete nihil operantes 362. Incyetek iora az zertelen iarokot: inquietos 353. Meg vonnyatok tyteketh mynden atiafiatol ky zertelen visely űnnűnmagat': ut omni fratre ambulante inordinate 361. 2) erkölcsstelen, éktelen. ,Iob meg hazasodny hogy nem mynth (zertelenwl buya kypen) geryedezny 146. Ferfiukual sertelen (eegtelen) egywthalok 367. Feslet erkűlcyűkűth (zerteleneket)' 402. 3) ,Sűk-seeg az papot pispeket vetek nelkyl valonak lenny, sem haragosnak sem borosnak (sertelen boriuonak)' 402. Vö. SI. Kr. szerint *szertelenül*: insolenter, insolite, confuse, corrupte, perverse.

szerzés: r e n d e l e t. ,Mykepen attam tynektek az paranchyolatokoth (az zerzyseketh) vgy tartyatok 103. Sorgalmatos kűuetűye volnek az en elenktwl reank salloth szerzeseknek (paranchyolatoknak)' 254 sat; így Pázmánynál is (NyK. XV. 356).

szerezetesség, szerzetetőség. 1) *religiositas* Kr. ,Kyknek hytŵkrŵl es kŵrŵztyeny zŵrzetŵssegŵkrŵl csak hallott volna 20. Valaky titŵletek az palmat el ne vegie az angeloknak alazatossaga miat es babonassaga miat (zerzetes-seguel): in humilitate et religione angelorum 331: Oly ŵltŵzdebbe legienek, kyk az kerestieny szerzetesseget illeseek: in habitu sancto 404. Vgy tiztellyŵk az vrstent hogy ŵneky keduesek lehessŵnk tizteletes beczŵletesseguel es szerzetes-seguel: cum metu et reverentia 462. 2) *obsequium, isteni tisztelt, gottesdienst.* ,Israel fyay, kykee az lelky fyusag az tŵruynnek zerzyse es az zerzetes-sygh': obsequium 76. 3) ,Valamynemw nemzetczegn az zŵrzetŵssegének inkab tartoya soha nem volt 25. Tanoythwan az tŵruennek ceremonyait azaz kiul valo mutato zŵrzetŵssegeth el owultakath es hatra vetteketh lenny' 28. Itt jelentése a. m. a tŵrvény szerzesei azaz parancsolatai. 4) ,Elmulnak embereknek poroncyolaty kyk bezed mogia zerent vallanak bŵlcyesegnek kepet babonassag miath (hamis, tettetes szerzetesség miath) es alazatosság miath': in superstitione et humilitate 332 (?).

szidalmasság: ignominia. ,A fyrfyunak gyalazat-yara (zydalmassagara) vagy on 164.

szól. 1) ,Az egez napkeletre lakozo nep gŵrŵguel zolth bezellwth 39. Byzony dologh nem keues kŵlŵmbsegnnek lenny az Ciliciaba lakozo embŵrŵk kŵzŵth ky gŵrŵgul zol es Athenasnak varosaba ky az ŵ tulaydon nyelwen gŵrŵgul zol' 39; így még 174, 175; itten *szól* az idegen eredetű (szláv) *beszél* helyett áll. 2) ,Kerem kegyg the Nagysa: ez en yl keeppen valo munkamoth es vygyazasomoth az en yree-gym twl es ream soloktol es dragalmazoymtol megh tarcza, sewryzze 13; hogy el messem (el tŵriem) el vessem az (en ream) soloknak, pathuarkodoknak okokoth 235. Hogy valaky ne zydalmazzon, ne (zollyon) racion mynketh': ne quis nos vituperet 225. *Valakire szállani: valakiről rosszat szállani, valakit megfeddni, rágalmazni.*

szolgáló: szolga. ,Az euangelium myath, kynek lŵttem en solgaloia (solgaia) 287. Mely anya sent egy haznak lŵttem en solgaia (solgaloia)' 328 sat.

szorgalmatos: gondos, gondoskodó. ,Aky felesygeth hozoth, szorgalmatos azokrol kyk e vylage: sollicitus est, quae sunt mundi 149. Az hazas azzonyallath (szorgalmatos) gondolya azokoth kyk e vylage': cogitat quae sunt mundi 149. Továbbképezve *szorgalmatosság: gond, gondoskodás.* ,Ileteknek kylŵmben valo szorgalmatosságok vagy on 149. Hala legyen kegyg az elŵ istennek ky attha vgyan azon sorgalmatosságok (gondoth zerelmeth) thy erettetek az Titusnak syuebe 225.

szoros. ,Nem vattok zorossak mybennŵnk, de zorossak

vattok a thy zyueitegbe': non angustiamini in nobis, angustiamini autem in visceribus vestris 217..

szoros föld: i s t h m u s SI. Kr. landenge. ,Keth tengŵr kŵzŵth valo zoros fŵld' 109.

szűkös: indigus MA. Kr. szűkölködő. ,Az zem nem mondhatya a keznek, nem zwkŵs vagyok en tenaladnalkwl: opera tua non indigeo 170. A my ikes es zep tagaynk nem zwkŵssŵk: nullius egent 171. Semmynek sŵkseegheet ne vallyatok semmy nelkyl (sykesek ne legietek)' 350. Így a Marg-Leg.-ban (A Marg. Leg. nyelvezete 33) és Pázmánynál (NyK. XV. 357).

szűkösködik: szűkölködik. ,Oly mynth az Christus Jesus zwkŵskŵdnek az Moyses tŵruenynek segethczegenelkul 22. Es mykor thy nalatok volnek es zwkŵskŵdnem (swksegem volna) senkynek ty kŵzŵletek terhere nem voltam' 234 sat.

szükségeskedik. ,Tanoitattam beuelkednem ees es swkseget vallanom, sŵksegeskednem': scio et abundare et penuriam pati 320.

tanács (?). ,Mert mostan alnoksagnak titkiat (tanacyat) cyelekedy: mysterium iniquitatis 359. Hogy be tellieseitenem az elŵstennek ygeiet besydet (az az) az isteni tytkot tanacyot: ut impleam verbum dei: mysterium 328. Hogy solhassuk besylhesswk a Christusnak tytkiath (tanacyos akaratyath): ad loquendum mysterium Christi 336. Kegiesseegnek nagy titkia (tanacza): pietatis sacramentum 373. Yme tytkos tanachyot (tytok dolgoth) mondok en tynektek': mysterium dico 187.

tanácsos. 1) persuabilis, überredend. ,Az en predikacyom nem volth embery bŵlchyesygnak tanachyos hozza vono besydekben': in persuabilibus humanae sapientiae verbis 129. 2) *tanácsos bolt*: t a n á c s t e r e m. ,Mely palota vtaknak kwlŵmb kwlŵmb tekergessegeuel es tanaczos boltoknak tauul valo heleyuel be foglaltatoth' 41.

tanóság: t u d o m á n y, d o c t r i n a. ,Tudományom stanóságom, sertelmem sbewlczesegem annyra az zenth irasba nem volna, hogy 8. Az kynek kegyg az vristen nagyob malastoth stanosaagoth adoth 13. Vyza vonasokoth, az tanúság ellen (tudomány ellen) kyth ty megh tanultatok, zereznek' 106 sat.

taplál. ,Az thy ezuilagy marhaba valo bewsegtek (taplalya) segetseguel legyen az ŵ segensegeknek (fogyatkozásoknak), es az ŵ lelky bewsegtek (taplalia, tengesse) segetseguel legyen az ty segensegteknek 224. Aky zolgaltat (taplál az ŵ kegielmessegebŵl) aad magot az vetŵnek, vgyan azon etekre (etelre valo) kenyereth es zolgaltat': qui autem administrat semen seminanti 228. Hogy a *taplál* igét az általánosabb *segít* jelentés is illette, bizonyítja MA. szótára, a

hol *táplál*: alit, nutrit, sustentat, foveat. Továbbképezve: ,Segychygeket (taplalasokot)': opituationes 172.

megtart: salvum facit. ,Merth myth tucy benne te hazzas azzonyallath, ha atte fyryedeth iduezeytheted (meg tarthatodh). Auagy myt tucy benne hazas fyrfyu ha atte felesygedeth meg tarthatod iduezeytheted 147. Hogy altalyaba valakyket (myndeneket) meg tarthatnyk (iduezeythetnyk)': ut omnes facerem salvos 157.

távol való: téres, tágas. ,Mely palota vtaknak kwlwmb kwlwmb tekergeéseguel és tanaczos boltoknak tauul valo heleyuel be foglaltatoth' 41.

tegetlen: nuper. ,Tegetlen kegyg mykoron iwt volna az Timoteus myhozzank tytwletek' 348. Különféle alakjairól és dialektikus használatáról l. NyK. XVII. 238.

teljes. Kyknek zaya adkozodasual és kesserw bwnekuel telyes 54. Telyessek vattok iamborsággal': pleni dilectione 101; vö. *teljes*: totus perfectus plenus MA. Kr. Továbbképezve: *teljesség*: ,Merth az vristene e fwlldh es (ewbenne valo) telyessygh': domini est terra et plenitudo ejus 161; *beteljesít*: ,Betellieseitettek igassagnak gymwlczueul': repleti fructu justitiae 308; *beteljesítés*: ,Az testnek, betellieseitesere (twltesere)': saturitas carnis 332; *be teljesedik*: ,Remyllem, hogy tytwletek el kyssyrtessem oda, de vgy hogy ha a ty nyayassagtokkal elwzwr ryz zerynth betelyessedem 102. Myndenwt, myndenegbees tanoitattam, meg elegednemes (beteliessednem ees), eheznem ees': et satiari et esurire 320; *beteljesedés*: ,Az meg vakulas ryz zerynth twrtyn az Israel nypynek, myglen a poganoknak betellyesedese el iwuend': donec plenitudo gentium intra ret 88.

tenget: táplál. ,Az w lelky bewsegek, (taptalia, tengesse) segetseguel, legyen a ty segensegteknek 224. Mykeppen az daika anya taplalya tengety az w fiaith' 344. Vö. MA. Kr. szerint *tenget*: sustentat; nutrit, nutritur, enutrit.

tenor: hang (latin eredetű szó). ,Kychyoda esmery megh a syp mynemw tenorth zool': quomodo scietur id quod canitur aut citharizatur 176.

tetszik: ,Hogy ezegbwł kyk nem tecznek vala, ezek kyk lattatnak lennenek': ut ex invisibilibus visibilia fierent 452.

tettetes: tetszete s. ,Merth elmulyk e vylagnak abraza (zypsyge) és tettetes ioua' 149.

titok. ,Profecyanak tytok magyarazasa 90. Ymee tytkos tanachyot (tytok dolgot) mondok en tynektek 187. Halloth volna tytok bezedeketh 238. Ez vylagtol esmeretlen tytok zentsegwk' 277; így a Nádor, Bécsi, Erdy, WeszprCodexekben (NyK. XVII. 239).

továbbá: *amplius.* „Merth ha touabba (felyeben, nagjobban) valamibe dicyekedem amy hatalmassagunk felől: nam etiam si amplius aliquid gloriatus fuero 231.

megtökél, eltökél: *perficit, elvégez, véghezvisz.* „Az en erőm (hatalmam) az erőtelenségen tőkyltettyk megh: virtus in infirmitate perficitur 239. Az testhnek kyansagyth el ne tőkelyetek (vygezzetek)‘ 271 sat.

tökélletes: *bizonyos.* „Myndentek az ew tulaydon elmeyebe tőkylletes lygen (bizonyos lygen)‘ 96.

tökéletesség: *bizonyosság,* „Merth esmertem es nyluan tőkyltetessyguel vallom: scio et confido 97.

el tör. „Az io erkőlchőkűth meg rontyak (el tőryk) a gonoz bezydek‘ 185.

tudatlan: *ismeretlen.* „Tudatlan, esmeretlen atyaio, esmeretlen anyao: sine patre, sine matre 434.

ülés. „Az Fylypys neuw varostul zarmazando ewlys es lakozás.‘ *Ülés* a. m. a ném. *wohnsitz.*

üzen. „Merth vala menyezer endytek e kenyeret, es e poharbol iuandatok, az vrnak halalath wzenytek (wzenyetek ielenchytek): mortem domini annuntiabitis 166. Meg wzen the (bezyelette) volna mynekűnk az thy hiteteket 348. Mely igen zyp abrazok (zyp ikessek) az ew labok az bykessygeth hyrdetűknek (es az igen iokot) wzendűknek: euangelizantium pacem 82. Az satan űrdűgnek kűuethe wzenűie‘ 239. Komjáthi tehát az *üzen* ígét nem csak közvetítő, hanem közvetlen közleményekről is használja.

megüresedik. „The Nagysa: inkab sokoth zenth irasth halgathny es oluasny. mykor egyeb dolgaytol meg üreshedyk‘ 12; így Pázmánynál *üresedik vlmól:* üres, ment (NyK. XV. 361).

üreskedik: *hivalkodik.* „Haromzor eztendűnkenth egy egy hetig valo wreskedű el forgo napok 29. Volnanak ew kűzűttek kyk ewrűskeduyn es hyualkoduán meg nehezetyenynek egyebeketh 340. Egietembe kegyg wrekwűk-ees (hyuolkodok) tanulnak hazakot kerengeny (hazonkynt iarny) 378.

megüresít. „Wnnűn magat meg wreseitette (felette igen alazatossa es semmyre tűtte), solganak semelyeth fel veuen: semet ipsum exinanivit servi formam accipiens 311.

üresség. „El megyen penygh mykor wneky (alkolmatos) wressyge lyzen: veniet autem cum ei vacuum fuerit 190. Vö. Kr. szótára szerint *üresség:* *inanitas, vanitas, vacuitas, otium; üressége van:* *vacat; nincs ürességem:* *nem érek rá, non mihi vacat.*

vall (vaal): *habet.* „Az kűrnywlmeteletlenűkel kűzűsulesth valloth volna 21. Hogy valamely gyműlcheth vallanyk ty kűztetek 45. Tűruynt nem valuan 50. Valh mybűl dichekedyk‘ 56 sat. *Vall:* *habere* a régiség legközönségesebb

szavai közé tartozik; ma csak két szólásban van meg őrizve: *k á r t v a l l a n i* és *s z é g y e n t v a l l a n i*.

el vál: elváltoztat, felcserél. ,Az ew azzonyallaty felekezetek el váltak termyzeteknek iarasath az dologra ky termyzet ellen vagyon‘: foeminae eorum commutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam 47.

el vált: mutat, commutat. ,Az halhatatlan istennek dychŵsyget el váltottak halando embernek hasonlatos abrahamatyara: m u t a v e r u n t g l o r i a m d e i 47. El váltottak az ew igassagath hazuksagual‘: commutaverunt veritatem dei in mendacium 47.

változtatás: kölcsönös, váltakozó. ,Kyry ŵketh hogy ŵn kŵzŵthŵk az változatos zereteth tarczak staplalyak 34. Akar valaky zool kettŵtŵk által legyen a uagy mentwl felyeb harom zemyl által eztes változtatossan (egyenkint, zeruel)‘ 179.

változtatosság: változékosság. ,Ez penyg wgy lezŵn megh, hogy ha változtatossagual es keuessen magyaraznak‘ 121.

megválva: excepto, praeter MA. Kr. ,Merth egyeb fontamentomoth senky nem vetheth ettl meg valua (ennel egyebeth) 133. Mykoron penygh azth mondy, hogy myndenek alaya vettetenek, nyluan vagyon, atul meg volna aky alaya veteth ew neky myndeneket‘: praeter eum, qui 184. Pázmánynál szintén *megválva:* kivéve (NyK. XV. 349); a MargLeg.-ban *megválva, megválván:* kivéve, kivévé n (A Marg. Leg. nyelvezete 28).

városlófalú. ,Ez dolognak okaert hattalak tegedet Cretaba, hogy serez varosok (varoslofaluk) serte papokoth‘ 401. *Városló falu* a. m. a város nagyságát megközelítő falu, modern kifejezéssel *mezőváros*.

végezés: vég, finis. ,Az tŵruynnek tŵkylletessyge (vygezyse vyge) a Christus‘: finis legis 81.

végezetre: végre. ,Vygezetre ynty ŵketh, hogy 36. Vegezethre amaz ielŵs latasth hozza elŵ‘ 197; így még 250 sat.

veriték. 1) fatigatio. ,Merth emlekezhettek zeretŵ atiamfiai az my munkankrol es vereitekŵnkrwl: memores estis laboris nostri et fatigationis 344. Munkauaal es vereitekuel eiel es nappal munkat dolgot (teuen)‘: in labore et in fatigatione 362. 2) vér, sanguis. ,Meghlen veriglen (veretekontasiglan) erwssen nem allattatok az bwn ellen viaskoduan‘: usque ad sanguinem 458.

verhengő: verhenyős, verhenyeges. ,Az boriuknak es az keczkeknek vyret elŵ veuen vyzel es verhenyŵ (verŵs sabaso) gyapiuual es isopual, egyszersmynd az kŵnyuetes, es mind az egesh neepet meg hynte‘ 443.

veritékezík: fá r a d o z í k. ,Mely effele bezedetŵl zenth Palnak amaz Origines newu doctor vertyekŵzuen es munkaloduan bozonkodyk es panazolkodyk' 38.

előlvész: m e g é l ő z. ,Atyafyuy zeretnek általa egymás zerelmyre fygelmetesek, tyztessyguel egytek az mastokot elŵl vyuyn': honore invicem praevenientes 91.

veszedelmes: p e r d i t u s. ,Elŵzŵr eliŵuend az fogiatkozás (az vr Jesustol valo eltauozas), es meg ielenendik az veetkes (bynŵs ember. veset vesedelmes) fyu': filius perditionis 359.

veszteg. ,Az elŵ istennek erŵs kemeny fundamentomia aal (vestegaal) 390. Vezteg halgasson 179. Vezteg halgatok (engedelmesek) legyenek' 180. Mint ige: ,A ty azzonyallatytok az anya zent egyházagban veztegyenek': mulieres in ecclesiis taceant 180. Továbbképezve *vesztegel*: ,Ha penyg magyarazo nem lendh, veszteglen': taceat 179; *vesztegség*: ,Vestegsebbe lenny': esse in silentio 371. MA. Kr. szerint *veszteg*: quietus, placate; *veszteg hallgat*: silet, tacet, quiescit; *vesztegel*: otiatur, secure agit, silet, tacet; *vesztegség*: silentium. (Vö. NyK. XVII. 242).

vétek: h i b a. ,Mely ez fele nehez besed hogy ha az magyarazo auagy az Tercius notharius vethke vagy zenth Pale egyeb tegyŵn itiletŵth 38. Hogy vonth es volna zenth Pal nem kewes vetkŵth az Ciliciabelieknek meg rontoth bezedŵgbŵl' 38.

elővet, *előlvét*. ,Kŵsŵnyetek mynd azokat akkyk feiek (feiedelmek) elŵ vettettek tynektek: omnes praepositos vestros 466. Ky fŵ ember elŵ lvettetet': qui praeest 91.

vetেকেzik: v e t e k e d í k. ,Az sydossagot es az vetkezew bŵlcyesegnek babonasagath az Christus Jesusnak tudomanyaua el vegeytyk vala' 522.

vétetlen: v é t e k n é l k ü l v a l ó , á r t a t l a n. ,Ha valaky vetetlen (senkyth meg nem bantoth): sine crimine 402. Legyen mynekŵnk kegies papi feiedelem artatlan vetetlen': innocens 337; így Pázmánynál is (NyK. XV. 362).

vetődik: v e t e k e d í k. ,Mert az vristennek solgaiait nem keely viaskodonak (vetŵdŵnek) lenny': servum autem domini non oportet litigare 391; vö. EhrC. 7: ,Nem akaruan ew uele vetedni' (nolens cum ipso contendere).

elvezet: e l c s á b í t , v e r f ű h r t , v e r l e i t e t. ,A te ygeduel ne vezesdel azth, kyerth az Christus Jesus meg hoolth: noli cibo tuo illum perdere 97. A te ydked myat ne ronchyad el (ne vezessed el) az istennek myuyth': noli destruere opus dei 98.

vidámság: v i g a s z t a l á s. ,Mert vigasztalast (vidamsagot) vŵttunk zerethŵ atiamfai ty miattatok': consolati sumus 348.

vigad: ö r ü l. ,Erwlek kedyg (vygadok) az Stephananak

191. Iŵuendŵben ŵrwlek (vigadok)' 309; így a MargLeg. is (A Marg. Leg. nyelvezete) 36.

megvigasztal: megvidámít; vö. MA. Kr. szerint: solatur, consolatur, laetificat. ,Merth meg vydamoytottak meg vygaztaltak az en lelkemeth: refecerunt spiritum meum 191. Merth ha en zomorosagual ylletlek tykteket kychyoda volna ky vygaztalna (meg vydameytana) engemeth': quis est, qui me laetificet 203.

vigasztalás: g y ó g y i t á s. ,Nemelynek penyg [t. i. adatnak] gyogytasoknak vygaztasoknak ayandoky 169. Meg vygaztassoknak (iogeytassoknak) ayandoky' 172. Alapigéje *vigaszik* (trans. *vigaszt*): s a n a t u r, (s a n a t) és gyakran fordul elő a régiségben a mai *gyógyul* (*gyógyít*) helyett egészen a XVI. század végeig (NyK. XVII. 243).

vigyáz: v i g i l a t. ,Vygyazzatok (ybren legyetek): vigilate 190. Azert ne alogyunk mykeppen az egiebekees, de vigyazunk es iozanok legyŵnk' 352. Továbbképezve: *vigyázás*. ,Vygyazasogba gyakorta': in vigiliis multis; így a NádC., Marg. Leg. Pázmány és más codexekben.

visel: h o r d o z, p o r t a t. ,Kyky mynd feienkynt az ŵnnŵn tulaidon terhet visely (hordozza)' 273; vö. Pázmánynál Pr. 482: Kezünkbe viseljük a szent barkát.'

viselő: o k t a t ó, p a e d a g o g u s. ,Anakokaerth az tŵruyn vyselŵ oktato, tanoyto io vth, dologh mutatonk volth az Christusra: lex paedagogus noster fuit in Christo 263. De mynek vtanna el iŵt az hyth, imar nem vagyunk az (oktato, vyselŵ) pedagogus alath 264. Paal Ihesus Christusnak apostola (ŵneky feladoth kŵuetsegnek kŵlŵmb kŵlŵmb nemzetsegh kŵzŵth viselŵ hirdetŵu)' 279.

eelvisz, elévisz, elővisz: o f f e r t, á l d o z. ,Hogy ele vygen (aldozzek) ayandekokot es aldozatokot az bwnŵkert 429. Swkseeg hogy ezes valamyt vallyon, kyt eel vygyen (aldozzon) 438. Vадnak papok, kyk eelŵ vysyk az aiandekokot tŵruen zerent' 438: így még 441, 445, 446. — Továbbképezve: *elő vívés*: o b l a t i o, á l d o z a t. ,Mert egyetlen egy elŵviuessel (aldozattal) tŵkelletesse tŵtte mynd ŵrŵkke, azokot' 446.

vizzáltatás: v i s z á l k o d á s. ,Leth vala zenth Palnak zent Petŵrrel Antiochiaba valo vetekŵdese vyzaltatasa 23. Hogy fŵlŵndwles es vizzaltatas tamadna' 113.

vizzáltató. ,Hogy ily vyzaltato haborusagh myath nagyub ryzree el ne vezne az euangeliomnak gymŵliche 26. Az gonoz es vissaltato (fogtalan) nemzetseghnek kŵzŵth (kŵzepeth)': in medio nationis pravae et perversae 313.

vissza-való. ,Atta az vrystten ewketh vyzha való ertelemre': in reprobrum sensum 48. Vö. NádC. 689. ,Vizza valo akarát': renitentia.

vissza-metélés. ,El tauoztassatok az gonoz cyeledŵkŵth,

el tauoztassatok az vyshametelesth': videte concisionem 315; vö. *vissza metél*: rescindit, conscindit MA. Kr.

vitorla: vela men. „Mynd e may napyglan vgian azon vitorla (el fedezés) az o tŵruennek oluwasaban marad: idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet 208. Mykor oluastattatyk a Moises, (a Moisesnek irasy) aitorla (az elfedezés) az ŵ zyueykre vetteteth, de mykorth az vr-istenhez fordulnak (meg ternek) el vetettetik az vitorla (az el fedezés)“ 208.

vízet: gyanánt, helyett. „Sok nemzetchygeknek atyok vyzet zerzettelek tygedat: patrem multarum gentium posui te 59. Thy leztek ennekem fyaim és leanyom vizeth (heleth)“ 218. A NádC. 386: „Ime neköd vagóc aduan fiu vizeth“; WinklC. 115: „Yme neked vagyok adwan fyw vyzett“ (NyK. XVII. 243).

zeczel. „Ky wlt az felseegnek sekenek (zetczelenek) iogyara“ 438; vö. *zeczel-szék*: cathedra, sedile MA. Kr. alapszava a ném. sessel.

zörget. „Meg indoitom (mozdoitom zŵrgetem) nem cyak ez fŵldeth, de meeg az egeth (mennyorzagothes)“: ego movebo non solum terram, sed etiam caelum 461.

zsenge. „Ŵ legien myndenegbën elsŵ (zsenge) feiedelem-seg tarto“: sit inomnibus ipse primatum tenens 326.

zsobrákság (?). „Egyebeknek nyugodalom legyen, tynek-tek kegyg nyaualya (zobrakság, nyomorosagh)“: aliis sit remissio, vobis autem tribulatio 224.

Sajátságos kifejezések.

Módot és utat tartani: vonatkozni. „Egy ydeyglen ennekokaerth ez feele magyar nyelwre valo fordoytasba modoth és vtath tardeck hogy the Nagysa: iobbal, studosbball yrathna magyarol“ 9.

Beszélni és mondani: tollba mondani. „Es epistolath zent Pál bezelhŵtte s mondotta az ŵ Tercius iro deakya yrwan“ 15.

Eszébe venni: észére jönni, észére térni. „Magukath ez ŵk be vinek és abba annyth ionak és igaznak esmerenek megh maradnak vala 20. Az vtan meg terynek és ez ŵkbe magokoth vŵtтыk vala 246. Merth a banath ŵduessegre valo soha meg nem bano penitenciat (embernek ezebe valo veuesth.eletének megh iobolasath) zerzy“ 220.

„Istennek zantasa kapalasa maiorkodasa, istennek ypeytyse vattok“: dei agricultura, dei aedificatio estis 133. „Merth mostan (e vylagon nyzwk tykŵr) által mesyben (mesekypen), akor penygh zynrwl zynre (archa-

rul archara): facie ad faciem 174. „Merth mi nem vagyunk, mynt zokan egyebek complarsagra vetűk (meg dűgletűk) az elűistennek bezedeth’: adulterantes verbum dei 206. „Mykoron lattam volna hogy nem egyenes y gaz labual (io vton) iarnanak’: quod non recte ambularent 258. „Hazokot kerengeni’ (hazonkynt iarny): domos circumire 378. „Mynden hazokot fel forgatnak (mynden hazokot nyakobba vesnek): universos domos subvertunt 403. „Leeg eretthe (viseld gongyat), hogy telnek elűthe iűyh ide’ 397. „Vyseld gongiat (leeg erette) hogy iűy en hozzam’ 408.

JACOBÍ GYULA.

SZÓREND ÉS HANGSULY.

Két nyelvész vitájának a folytatása ez. A harc, mint-hogy nem személyes, még polémia létre is némi hasznot hajthat a vitás kérdésnek; az igaz. De a legszebb dolog se tarthat örökké. Kijelentem tehát, hogy ezzel a cikkel a magam részéről véget szakasztok ez eszmecserének.

Tisztelt ellenfelem Brassai Sámuel a Nyelvőr aug. és szept. füzetében válaszol „Hangsúly’ c. cikksorozatomra, a mely ugyane folyóirat február—juniusi füzeteiben jelent meg. A t. értekező idézi mindenekelőtt szórendi elméletem fő tételét: „A szók rendét első sorban nyelvtani értékük határozza meg.’ — Ennek kapcsán nagyon csekélynek mondja a kilátást arra, hogy a nyelvtani érték fogalma tárgyában megértsük egymást. Én tovább megyek és azt mondom, hogy legcsekélyebb kilátás sincs rá; és szintűgy nincs az egyes vitás pontokat illetőleg; mert a vitatkozó felek egyike lehetetlenné teszi — hogy Br. szavaival éljek — a szavak jelentésében való megegyezést, a mely abban áll, hogy „azon szó a vitatkozó felek elméjében azon képzetet vagy fogalmat keltse.’ Ez az egyik fél, a mely t. i. lehetetlenné teszi egymás megértését — ne vegye zokon az őszinte szót — maga a t. értekező.

„Szórendi tanulmányok’ c. értekezésemben megmagyaráztam „a szók nyelvtani értékét’; elősoroltam a fogalmak nyelvtani sajátságait, a melyek szerintem befolyanak a magyar szórendre; ennek alapján osztályoztam a fogalmakat, kitűntetvén számtalan példával e különböző sajátságok szerint változó elrakást. Ezt nem elégtli t. ellenfelem. De már a maga részéről elegendőnek tartja, egy pusztá magyarázatomra ráerőszakolni az „értelmezés’ szerepét, hogy aztán elbánhassék vele. „Hangsúly’ c. I. cikkem legelső soraiban, visszatekintve „Szór. tanulm.’ c. dolgozatomra, a már fönn idézett főtétellehez ím ezt adtam hozzá: „A nyelvtani

érték tág körébe a szónak vagy több szóból álló kifejezésnek a magyar nyelv törvényeiből kifolyó különféle sajátosságait foglaltam belé, a melyek különböző szórendet eszközölnek nyelvünkben. Ezt így róvjá meg a t. értekező: „nincs az a logikai abécista, a ki nem hogy helyes értelmezésnek, de általában értelmezésnek is elismerné” sat. (342).

Mondja meg az elfogulatlan olvasó, juthatott-e eszembe e magyarázó szavakkal „definitió”-ját adni a nyelvtani értéknek. Az értekező igen jól tudta, mit jelent ez a műszó; „Szór. és accentus” c. munkájában bele is bocsátkozott erre vonatkozó példáimnak a nyelvtani érték ellen szóló bírálatába; és maga is idézett példákat, bebizonyítandó, hogy nem a részemről elősorolt nyelvtani sajátságok folynak be a szórendre, hanem azok az okok, a melyeket ő hoz föl ottan. Az 56. és 57. lapokon azt mondja, hogy a kérdő szó (akár névszó, akár névmás sat.), „nyelvtani rovatánál” fogva okvetetlenül kap accentust. Ő tehát (nyelvtani) „sajátság” helyett „rovat”-ot mond. Tudja e szerint, hogy én mit értek a nyelvtani értéken; mégis azt állítja, hogy nem tudja; sőt a jegyzetben, mint mondja, „gyanúpörrel él, hogy én sem vagyok egészen tisztában a kérdéses fogalommal, melynek keletkezését csak úgy birja képzelni, hogy a mai analitikus (új német, francia sat.) nyelvekben nagy részben szabván meg a szó helyzetét az, hogy melyik beszédrész rovatába tartozik, lehet a szónak „nyelvtani érték”-éről beszélni sat. — Ime: „A magy. mondatról” c. művében (M. Ak. Értesítő. 3. köt. 12. §. 1—270) a t. értekező maga beszél a magyar szavak „mondatbeli — nyelvtani érték”-éről; itt, a jegyzetben pedig azt mondja, hogy a magyarban nem lehet beszélni róla; mert szerinte „itt a beszédrésznek olyan ereje nincsen.” — Dehogy nincsen! Hát a névelő, névmások, határozók, kötőszók elrendezése; a jelző és jelzett, a birtokos és birtok, a név és névutó közti viszony-szülte különböző elrakás nem folyománya-e mindeme szók beszédrészbeli minőségének? Csoválom, hogy t. értekező ezt a szembeötlő ténnyt sem méltatja figyelmére.

Ez tehát az egyik „nyelvtani rovat.” A másik a különböző jelentés. Ezt az értekező csupán a kérdő szavakra nézve ismeri el. Ezeket, szerinte is, accentuálni kell okvetetlenül; de a többieknek, a melyeket, mint mondja, én követelek, „Szórend és accentus” c. értekezésében „megkötötte a koszorúját” (Nyr. első cikk 346). — Mivel kötötte volna meg? A mit ott a tagadó *nem*-ről mond, hogy t. i. „főszly viselője a legtöbb mondatban”, világosan azt jelenti, hogy ezt a szót a legtöbb mondatban accentuáljuk; ez pedig nem függhet — noha ugyanott ezt állítja — „a mondó indulatától.” — Egészen mást mondott ő ugyanezen és a tiltó szóról „A magy. mondatról” irt munkájában (Ak. Értesítő.

III. köt. 12. §. igehatározók 391). Ott így szól: „De van kettő köztük, a mely nem hogy inchoativum, de egészítvény sem lehet soha, hanem mindig csak jelző, és ezek a tagadó: *nem* és a tiltó: *ne*.“ — „Jelző“ az akkori taglalásokban a. m. „az ige jelzője“; most a. m. „főszűly viselője.“ — A tagadó és tiltó szónak (illetőleg szólámnak) ezt a kiváló fontosságát, és ezzel együtt járó accentusát tehát nem a mondó „indulatában“ és változó „dispositiójában“ kereste akkor a t. értekező, hanem a szók jelentésében.

De nem is kell ennyire visszamennem. „Szór. és accent. c. értekezésében (56. első bek.) példámat bírálván ezt mondja: „a kérdőkre és tagadókra nézve igaz, hogy reájuk esik a mondat főszűlyá“ sat. — Tehát a tagadóra is esik, nemde? És a rákövetkező (57.) lapon, valamint most a nyelvőrbeli cikk 346. lapján is megint azt állítja, hogy csak a kérdő szóra esik. — „Hangszűly“ c. IV. cikkemben (Nyr. 208. 209) kifejtettem, hogy „természet szerint nyomatos“ nem azt jelenti, hogy az ilyen fogalom minden képzelhető esetben hangszűlyos, hanem azt, hogy szereplése rendszerinti eseteiben az, vagyis a mikor „nem tudott“ fogalom; pl. (hogy a kérdő, tagadó, tiltó szóknál maradjak): *mi volt az ára? ő nem kedveli; ne beszéljünk erről.* — Mihelyt más a tudandó fogalom, kivételesen ez kapja a hangszűlyt; pl. (Nem a zabnak), hanem a rőpcének mi volt az ára? (mi? után marad). — Csak ő nem kedveli; csak te ne beszélj erről (nem és ne is elvesztik itt természetes nyomatoságukat). — Ha a t. értekező figyelembe vette volna ezt a fejtegetésemet, megvolna talán erre a pontra nézve az „egymást értés“; de így még ennyit sem értünk el.

Hogy műszavainak világosan meghatározott értelmével mimódon bánik a t. értekező, kitetszik a következőkből: A 344. lapon fölhozza azt a szerinte egyszerű tényt, „hogy a magyar, mikor beszél, az ígét vagy az előtte álló határozót accentuálja.“ — Ezután a 345. lapon „Hangszűly“ c. I. cikkemből (63. l. 2-ik bekezd.) ezt idézi: „magyar mondatban, valahányszor az ige maga nem nyomatos, szőrendezés útján úgy nyomosítunk valamely fogalmat, ha közvetlenül utána tesszük az ígét.“ — „Nemde — mondja — a főntebb idézett tény van benne kifejezve?“ ... „épen nem. Mert a tényt az „accentus“ szó jellemzi; ámde „az accentus“, úgy a mint mi (Fogarasi és én) értjük, hangoztatás; J. Gy. pedig „nyomaték“ szóval jellemzi az illető tényt, s azt mondja róla, hogy nem hangoztatást jelent.“ — „Mit hát? kérdi Brassai, és azt kapja feleletül, hogy „szőrendi mozzanatot.“ Tehát: nyomaték - szőrendi mozzanat.“ — Eddig az értekező.

Ezt az együvé nem való két dolgot teszi párhuzamba! Mintha ezt mondaná valaki: „Ennek a szeme kék; amannak a csizmája kordovány.” — E sikerült párhuzam nyomán három lapon át tovább ferdíti, és annyira eltorzítja fejtegetésemet, hogy utóvégre olyasmi válik belőle (mint tőlem eredő állítás), a mit ép elmével nem állíthattam. Cikkem főnemtített bekezdésében az értekezőtől idézett részt csaknem nyomban követi ez a tétel: „A nyomosított fogalom hangsulys; az ige hangsulytalan.” Ez az egypár szó mindent megmagyaráz (az értekező nem idézte). Ezután mondom: „Ezt a mozzanatot úgy szoktam kifejezni: „a fogalom nyomatosságát az ige jelzi (vagy tünteti ki).” A kiváló fontosság, magában az elrakásban kitüntetve: elsőrendű v. főnyomaték (igeadta v. jelezte nyomaték). Az ekképen körülírt „nyomaték” tehát nem hangoztatást, hanem mindig csak szórendi mozzanatot jelöl.”

A szóban forgó tételemben fölhozott tény és szintügy a t. értekezőtől idézett és magyarázott tény is két mozzanatot tüntet föl (a „tény” szóra szorítkozva azt kellene mondanom: két tény forog itt föl). Az egyik szórendi, t. i. a nyomatos fogalomnak és az igének sorakozása; a másik az accentuálás mozzanata, t. i. (előbeszédben) a nyomatos fogalomnak a hangoztatása. Ezt a két mozzanatot nálam külön-külön műszavak jelölik. Ez csak így van helyesen. A t. értekező mind a két mozzanatot a „fő accentus” szóval jelölteti. Ez nem helyes; de minthogy ő beéri vele, nem tehetek mást, mint azt, hogy ebben a kettős értelemben fogadjam el és bíráljam meg kérdéses műszavát. Így is teszek én mindannyiszor; az értekező ellenben az én műszavamat az ő saját elmélete kaptájára vonja. „A tényt az „accentus” szó jellemzi”, ezt mondja. Ám jellemezze az ő fölfogása szerint az ő saját tételében; de az enyémben az „accentus” (hangsúly, hangnyomaték) tisztán csak a hangoztatást jellemzi; az „elsőrendű v. főnyomaték” pedig tisztán csak az ott szabatosan magyarázott szórendet. Minő logikával alkalmazza tehát az értekező ezt a saját fölfogását az én tételre?

Ez a fölfogás egyébiránt még az ő elmélete szempontjából is hibás; mert ez: „a magyar, mikor beszél, az igét vagy az előtte álló határozót accentuálja”, szórendi mozzanatot is foglal magában; az itt kifejezett „tényt” tehát a pusztá „accentus” nem jellemezheti. Elfelejtette a t. értekező azt a kétségtelen tényt, hogy a szórend kérdését tárgyaljuk (én erről értekeztem székfoglaló munkámban)? Én nem felejtkeztem meg róla; épen ezért különböztetem meg a szórendi mozzanatot a hangsúlybelitől. És minthogy a t. értekező már eddig is valódi zürzavart idézett elő azzal, hogy e szavaimat: „főnyomaték, ige-jelezte nyomaték” sat. önké-

nyesen magyarázta, ezért emeltem ki I. cikkem kezdetén azt, hogy e műszavak a szóban forgó szórendi mozzanatok számára vannak lefoglalva. De ez semmit se használt, mint látom. A t. értekező most így okoskodik: Hogyha e műszó: *ig-e-j-e-l-e-z-t-e n-y-o-m-a-t-é-k* (változatait mellőzve, maradjunk ennél) nem jelent hangoztatást, úgy magából a mondatból is ki van a hangsúly eszméje zárva. Hogy lehet ez? Hát nem azt mondom-e ugyanott, hogy „a nyomósított fogalom hangsúlyos?”

Én ott és mindenütt *ig-e-j-e-l-e-z-t-e* (elsőrendű v. fő) nyomatékot mondok; t. ellenfelem egyszerűen „nyomatékot” penget; mintha ez ugyanazt jelentené, és egy műszó értelme meghatározásánál egyazon eredményre vezetne. Ezután játszadoz, labdázik e szókkal: „nyomaték” és „szórendi mozzanat”, és e közben e szavamat: „nem-nyomatos”, „nyomatéktalanra”-ra javítja ki; csak a végre, hogy a „nyomatékot” fegyverül használhassa ellenem. — Hát „nyomatéktalan” is bele illenék állításomba; mert a mely fogalomnak nyomatéka = erkölcsi, szellemi súlya nincs, azt nem is accentuáljuk. Mire való tehát ez a korrigálás ott, a hol a következő tételemet idézi (63. 64): „(A kérdés ez): Eredeti mivoltában (az idézetben: mivoltukba; mi okból?) minden fogalom nem-nyomatos-e, * vagy vannak már maguktól nyomatosak is, a melyeket nem szükség még csak ezután nyomósítani?” — Mondom azután, hogy maguktól nyomatosak Br. szerint nincsenek és e szavait idézem: „A magyarban akár azok szerint, a kik a szó első tagját okvetetlenül accentuálni akarják, akár szerintem, a ki azt szófia beszédnek tartja, vagy minden szó „nyomatos”, vagy egyik se az.”

A t. értekező erre a következőket mondja: „Ellenfelem saját, följobbi értelmezései szerint „nyomaték” a két idézetben különböző két dolgot jelent s annál fogva velük egymást se támogatni, se lerontani nem lehet. Az első, a J. Gy. állítása, azt mondja, hogy vannak oly fogalmak, a melyeknek már magukban eredeti természetüknél fogva szórendi mozzanatuk van.” — Kérem szeretettel: hogy ilyesmit állítsak, annyira még nem jutottam. — Folytassuk: „A másodikkban én (Br.) nem beszélek fogalmakról, hanem csak szavakról s azt állítom, hogy egy nyelvben vagy minden szó accentuált (hangoztatva accentuált), vagy egy sem az.” (Br. cikke 346). Kérdem (én J. Gy.): az én

* „Mivoltukban minden fogalom nem nyomatos-e”: furcsa igazítás! — Sokkal jobb lett volna a „nem nyomatos” szavakat kötőjellel írni (nálam így vannak írva); mert kihagyása értelemzavart támaszthat. — Aztán: „még csak ezután (olv. utólag is) nyomósítani.” Ezt az értekező tette zárójelbe; ergo: „még csak utólag is.” Ez is takaros javítás!

J. Gy.

hibám az, ha ott, a hol én fogalmakról beszélek, t. ellenfelem szavakról beszél, és nem különös módja a vitatkozásnak az, hogy a t. értekező ugyanott, a hol az illető fogalom (szó vagy szólam) nyomatosságától (tehát különös nyomatosságától) elválaszthatatlan accentus, magától érthetőleg, csak mondat-súly lehet, a szó-accentust hozza szóba, és ezzel akarja cáfolni azt, a mit én a természet szerinti nyomatosságról mondok? Közbevetőleg megjegyzem, hogy t. ellenfelem 'Szór. és acc.' c. dolgozatának erre vonatkozó bekezdésében szavakról is, fogalmakról is beszél: a 44. lapon csupán szavakról; a 43. lapon (alul) fogalmakról is; mert ezt mondja: 'merőben tagadom, hogy valamely szó (v. fogalom) magában véve 'nyomatós' vagy 'nem nyomatós' legyen.' No de ez csak egy kis ellenmondás, egyéb semmi.

Az értekező ezután, mint maga mondja, harmadszor ismétli, hogy a 'nyomaték' kettőnk tételeiben 'különböző értelemben van véve'; és 'lefordítja közönséges nyelvre' ilyen módon: Br. 'Magyar mondatban, valahányszor az igét nem hangoztatjuk kiemelve, szórendezés útján úgy hangoztatunk kiemelve valamely fogalmat, hogy közvetlenül utána tesszük az igét.' — J. Gy. 'Magyar mondatban, valahányszor az igének nem adunk szórendi mozzanatot, szórendezés útján úgy adunk nem hangoztatva szórendi mozzanatot valamely fogalomnak, ha közvetlenül utána tesszük az igét.' — Tehát az 'elsőrendű', v. 'ige-jelezte nyomaték' jelentéséből, úgy a mint én határoztam meg, ez a galimatias következik? Ez már nem: 'közönséges nyelvre fordítás', hanem: 'isten tudja, milyen nyelvre fordítás.' E művelet útján végre szerencsésen oda jut, hogy hibát, következetlenséget lát abban, hogy én, a ki, szerinte, a 'nyomaték'-tól a hangot megtagadtam, példáimban széltiben hangoztatom, és épen azzal a jellel (≡) élek, a mellyel ő szokott (347). — Ez már bámulatos okoskodás! Az ige-jelezte nyomatékot ne hangoztassam én? mikor taglalásaim alapja és kiinduló pontja épen az, hogy a fogalmaknak egyforma (erős) hangsúlyával szemben különböző az elrakás; ép oly gyakran különböző, a mily gyakran egybehangzó ('Hangsúly.' I. c. 65).

Ezután kifejti a t. értekező, hogy miért accentuálja_e példáit: *havas, villámlik, dörög, olvad*. Az ige ugyanis magára alkot itt mondatot. Egyetértek vele. Ámde ő rám fogja, hogy 'persze tagadom s azt mondom, hogy azért (kell ide hangsúly), mivel a magyar szónak első tagját accentuálni kell.' 'Ám legyen nekem' — mondja — 'az én hitem szerint' sat. — Tehát, a mit én jogosan állítottam mind 'Hangsúly' c. I. cikkemben, mind itt, hogy t. i. a mikor én mondat-accentusról beszélek, t. ellenfelem szó-accentusról

beszél, ugyanazt a megbocsáthatatlan hibát, pusztá föltevésből indulva ki, nekem tulajdonítja. Lehetséges-e, ilyen körülmények között, még tovább vitatkozni? — A 348. lapon ezek magyarázása után: *Ilka zongoráz, Ilka szépen zongoráz.*

Ilka nagyon szépen zongoráz — megint beszéltet engemet, ezt mondván: „De itt már közbeszól ellenfelem s azt állítja, hogy, nem a n a g y o n-tól veszi át, hanem egyenesen kívánja meg a hangsulyt, mint, negatív természetű“, és így, természet szerint nyomatos fogalom. Posito sed non concessio (folytatja Brassai), „megmagyarázza-e ez a kifogás azt, hogy a *nagyon* a *nem* hozzájárultával, s miatta veszti el az accentusát?“ — Minderre (én J. Gy.) csak kérdésekkel válaszolhatok: Hol szólok én közbe? mit állítok? a tagadó *nem*, a melyről szól Brassai, hol van? A zongora-mondatban? Pozitív feleletem itt csak ez lehet: Szót se értek az egészből.

Nunc venio ad fortissimum! Ugyancsak a 349. lapon így szól a t. értekező: „De csókolni való mindjárt a következő példa: *Haza ment ázonnal*; mert az egész revelatio lön nekem, hogy t. ellenfelem nem akarja elismerni az úgynevezett igekötők(nek) teljes, tökéletes adverbium minőségét, természetét. Odit cane pejus et anguae, és az ilyen elemzéseket mint: *mindjárt el*(megyek); *jól le*(szidta); *korán föl*(keltem); *mind meg*(ette) sat. keserves műtételeknek nevezi. Neki tehát *elmegyek, leszidta, fölkeltem, megette* teljes, tökéletes compositumok.“ — Erre (én J. Gy.) azt felelem, hogy e légből kapott állításnak minden taglalásom, minden példám határozottan ellene szól. Az ilyen elemzést: *mindjárt el*|*megyek*; *jól le*|*szidta* sat. azért neveztem merész műtétnek (155), mert — szószertint idézem — „megcsonkítja az igekötősszólamaot.“ Már ez a ritkított két szó is föltűnteti alaptalanságát annak a föltevésnek, hogy, nem ismerem el az igekötőknek teljes, tökéletes adverbium minőségét.“ Azért neveztem keserves és tilos műtétnek (160), mert „az állítmány-egészítőt kiveszi az ige működő köréből, és oda csapja az előtte álló szóhoz vagy szólamhoz, a mellyel az semmi körülmény közt se állhat oly szoros viszonyban, mint az igével.“ — Folytassuk: A *haza* szó nem igekötő. A t. értekező e szerint egy nem-igekötős példával iparkodik kimutatni, hogy én az igekötős igét „teljes, tökéletes compositumnak“ tartom. Már ez igazi „mixtum compositum.“

Ezután azt mondja t. ellenfelem, hogy ezt: *haza ment*, igének adom ki; és ez szerinte „kitetszik saját szavaimból, hogy t. i. (az idézett mondatban) az „ige jelez nyomatoságot.“ — Az idézett mondatban? Ez a mondat épen az ellen-

kezőt tünteti föl, azt t. i., hogy nem az ige jelzi az *azonnal* nyomatosságát. Hisz ez itt a pozitív természetű fogalom, a mely (épen úgy mint a *mindjárt*) mint egészítvény, tehát az igétől megelőzőt is megtartja elsőrendű hangsúlyát. — I. cikkem 64. 65. lapjain kifejtettem röviden, hogy a pozitív természetű és az *is*-kapcsolta fogalmakat az ige, gyakran még közvetve sem követi, hanem megelőzi; a mi mind lehetetlen ott, a hol az ige jelez nyomatosságot. Erre az itt ritkított (magyarzó) tételre, a mely a különböző szórendet emeli ki, következik a példa, előre-

bocsátott állítmánnyal: *haza ment azonnal*. És t. ellenfelem ezt a példát a följebbi tételre vonatkoztatja, a melyből kiszakítja ezt a négy szót: „az ige jelez nyomatosságot” és — a mi még különösebb — úgy magyarázza ezt a négy szavamat, hogy: maga az ige nyomatos; mert csak így érthető — ha egyáltalában érthető — az a föltevése, hogy én ezt: *haza ment*, igének adom ki!

Ez a szólásom tehát: „az ige jelzi (v. tünteti ki) valamely fogalomnak a nyomatosságát”, az értekező szerint azt jelenti, hogy: „az ige a maga saját nyomatosságát jelzi v. tünteti ki!” Pedig azt mondom ott a 63. lap második bekezdésében, hogy az ige — a határozott módban és pusztán (csupaszon) oda tett ige — hangsúlytalan. — Kérdelem, lehet-e az eszmecsere folytatása, mikor t. ellenfelem így magyarázza legfontosabb műszavaimat és szólásaimat? Szándékos félremagyarázást nem szabad föltennem; de azt ki kell mondanom, hogy a t. értekező mindent félreért, mindent össze téveszt.

Ő csókolni valónak mondta idézett példámat; én viszont csókolni valónak mondom erre vonatkozó egész fejtegetését. Itt búcsúzzunk el; ha nem is valósággal csókolódzva, legalább a csók eszméje körében mozogva. E varázskörben én — nem úgy, mint t. ellenfelem, a ki II. cikke végén (szept. füz. 496) mint „csökönös egyént” bocsát el engemet — tétova nélkül kimondom: hogy az értekezőnek II. cikkében állításaim ellen fölhordottak szintén „csókolni valók.”

JOANNOVICS GYÖRGY.

A TÁRGYAS RAGOZÁSRÓL.

I.

A Nyelvőr novemberi számában az első kérdésre felelve a szerkesztő azokat az eseteket tárgyalja, midőn *mindnyájunkat*, *mindnyájukat* mellett az ige tárgyas alakban áll, noha maga a tárgy első vagy második személyű; s arra az eredményre jut, hogy ez csak akkor történhetik, ha a tárgy és alany ugyanegy (akár első, akár második) személy: *mindnyájunkat látom, hallom*. Egyéb esetekben különben a szabály teljes érvényben marad; tehát: *Együtt látsz mindnyájunkat*.

Én azt hiszem, hogy ez a szabály ilyen formában kissé erőltetett. Az igaz, hogy az alany és tárgy ugyanaz a személy, az ige csakis tárgyas alakban állhat; de még akkor is, ha külön személyek, állhat az ige az első vagy második személyű tárgy mellett is tárgyas alakban e szavak mellett: *mindnyájunkat, mindnyájukat*; *magamat, magadat*. Az én nyelvérzésem nem ütközik meg ezeken: *Együtt látod* (v. *látsz*) *mindnyájunkat*. A ki akart, *megérthette* (v. *megérthetett*) *mindannyiunkat*. *Mindnyájukat kerülük* (v. *kerülnek*) az emberek. Bámultam, hogy csak *magadat találtam* (v. *találtalak*) ott.

Természetes, hogy az egyéni nyelvérzék maga nem dönthet e kérdésben, figyelembe kell venni a régi és újabb írók tanúságát is; egyelőre azonban nem szolgálhatok ilyen példákkal. A NySzótár szerkesztői talán könnyebben találhatnak legalább néhány adatot a régiségben.

Most még csak azt a kérdést akarom tisztázni, vajjon ellenkezik-e ezek a példák a Hunfalvy-szabállyal, vagy megmagyarázhatjuk-e őket e szabállyal is. Én azt hiszem igen.

A *mindnyájunk*, *mindnyájukat* szó nem egyéb birtokviszonyban lévő összetételnél; annyi mint *a mi nyájunk*, *a ti nyájatok* (vö. Bud. MUSzót. 402). Tehát ha a fentebbi mondatokat elemezzük, ilyesmit olvashatunk ki belőlük: *Én látom a mi nyájunkat. Te együtt látod a mi nyájunkat. Ők kerülük a ti nyájatokat*. Vagyis az alany első vagy második v. harmadik személy, a tárgy azonban a többes első vagy második személy birtoka, s így tulajdonképen h a r m a d i k s z e m é l y. Ily módon elemezhetjük mindazon mondatokat, melyekben *mindnyájunk*, *mindnyájukat* előfordul, s látjuk, hogy miután a beszélő nyelvérzéke érezte benne a birtokviszonyt, a Hunfalvy-szabály értelmében a tárgyas alakot kellett alkalmaznia. Csak az a kérdés még, hogy ma, midőn a beszélő a *mindnyájunk*-ban már nem érzi a *nyáj* szó összetételét, mért köti még mindig tárgyas alakú igéhez. Azonban maga ez a jelenség, hogy az ige valóban a tárgyas alakban

áll, mutatja, hogy igen is érezzük benne a birtokviszonyt, ha nem is magát a *nyáj* szót. S hogy a birtokviszony érzete ily élénken megmaradt, annak legfőbb oka maga a szó alakja, mely egészen olyan, mint *házunk, házatok; szavunk, szavatok*. S a mint nem mondhatjuk másképp, mint *házunkat látod, szavakatok hallom*; nyelvérzékünk helyesnek vallja ezeket is: *mindnyájunkat látod, mindnyájatokat hallom*. Tehát a birtokos személyragok a szó végén, más birtokos ragú névszók analogiájára őrizték meg e szavak mellett az ige tárgy alakját.

A midőn mind az alany mind a tárgy egy személy, legélénkebben érezzük ezt a birtokviszonyt, tehát az ige mellette csak kis tárgyas alakban állhat; míg ha alany és tárgy különböző személy, főlébred bennünk az a tudat is, hogy maga az egész kifejezés egy első v. második személyű tárgyra vonatkozik, s ekkor már tárgyatlan alakban is kapcsolhatjuk mellé az igét: *Együtt látsz (v. látod) mindnyájunkat. Itt talállak (v. találom) mindnyájatokat*.

A *magam, magad, magunk, magatok* alakok eredetileg szintén birtokviszonyból alakultak (l. MUSzót. 596), s a szó végén a birtokos személyragok szintén ennek éreztetik a nyelvérzékkel. Tehát ezek mellett is ugyanaz az ok őrizte meg az ige tárgyas alakját, mint a *mindnyájunk* sat. mellett: *magamat látom, magadat látod*. Ha azonban alany és tárgy különböző személy, ezeknél a szavaknál jobban érezzük az első vagy második személyre utalást, úgy hogy gyakoribb mellette a tárgyatlan alak. Inkább mondjuk: *magadat láttalak*, mint *magadat láttam*.

BALASSA JÓZSEF.

II.

Az előttem szólónak magyarázata nagyon helyes volna, csak az nem helyes, a mit meg akar magyarázni, vagyis a 'tényálladék'. Úgy látszik, csak az okoskodás csábította arra, hogy valóban létezőknek tartsa az ilyen kifejezéseket: *együtt látod mindnyájunkat; megérthette mindannyiunkat*; sőt: *magadat láttam!* Nehéz ugyan határozottan tagadni ilyesmit, de az én nyelvérzésem teljesen visszautasítja e szerkezeteket, s annyit mindenesetre mondhatok, hogy sohasem hallottam őket, mert különben kétségkívül föltűntek volna szokatlanságuknál fogva, s följegyeztem volna magamnak. Idézni a *mindnyájunk* szerkezetére én sem tudok sok bizonyító adatot, de a mit idézhetek, az mind ellene mond Balassának: *'Kérékis azon minyalutokat [így, két sajtóhibával; bizonyára így olvasandó: kérlek minyaiutokat], hogy figyelmetesen oluassatoc es halgassatoc ez irast (Mon: KépT. VII). Mellyre minnyájunkat segítsen az isten (Hall: HHist. II. 17). Ha feladást hitre sürget, öljön itt le mindegyiünket ..*

(MSalon. III. 183). Nehogy a hamuba takart szikra *mind-a-kettőnket el-temessön* (Dug: Szerecs. I. 178). Páris *mindkettőnket látott*, s tudva van, melyikünket ítélte szebbnek' (Kaz: Munk. I. 372).

Habár tehát *mindnyájunk* a. m. egész nyájunk, mégis csak olyankor jár tárgyas alakkal, ha az alany s a tárgy azonos (*mindnyájunkat látjuk* v. *látom*), ellenben tárgyatlannal jár, ha más az alany, mint a tárgy (*mindnyájunkat látsz, láttok*, v. *lát, látnak*). Ennek a kétféleségnek nem lehet más oka, mint az, hogy az első esetben a szerkezet a megfelelő s odaértett visszaható névmás analogiáját követi, a másikon ellenben a személy névmásé. Tehát: *mindnyájunkat látjuk* = *látjuk magunkat mindnyájunkat*; ellenben: *mindnyájunkat láttok* = *láttok bennünket (minket) mindnyájunkat*. Hasonlókép: *valamennyünket látjuk* a tükörben; de: *valamennyünket megsértett*. Ezek tehát úgynevezett értelmi szerkezetek; és hogy egyedül ezek szokásosak, az annyal föltünőbb, mert különben a *mindnyájunk*-féleket még mint 3. személyű szókat szerkesztjük további birtokviszonyban: *„Mindnyájunk istene”,* nem: *„Mindnyájunk istenünk”*. *„Mindnyájunknak kettő az orra lika”* (Erd: Közm. 5566a); sőt 3. szem. állítmánnyal: *„Ha mindnyájunk jó volna, nem lenne tarka a világ”* (uo. 5565), nem: *„jóak volnánk*. (De elvéte ilyen értelem szerinti szerkezeteket is olvasunk: *„Szerelmes atyámfiai, mindentek nagy sok jót tehettek”*. ÉrdyC. 149b. *„Az légyen én rabom, az uram poharát kinél megtalálom, az többitek pedig elmehettek szabadon”*. RMK. IV. 21).

Hasonló egyenlenségeket látunk a *magam* névmás használatában, csak hogy ebben még tovább haladt az eredeti birtokviszony elhomályosodása. Mondjuk ugyan még: *a magad háza, a magunk lova*, de már régóta és sok vidéken használatosak ezek is: *a magad háza, a magunk lovunk*; és már régi nyelvemlékeinkben sem találunk ilyent: ha *magunk jó volna*, minő a föntebbi: ha *mindnyájunk jó volna*. Hasonlókép hallatlan szerintem ez: *magadat látom*. Itt már akárhány példát tudnék idézni az ellenkezőre, melyet egyébiránt Balassa is *„inkább”* használnak mond: *„Pusztájá tészem az egyháztokat, elvesztöm az ti földetöket, ti magatokat kedég elhímtlek az idegen nemzet közzé* (JordC. 115). Szörnyen *szidogatsz és rágalmazsz én magamat* (Tel: FelB. 3). Megharagszom reátok és karddal *büntetlek magatokat* (Pázm: Préd. 143). Megcsúfoltad elébb szavaimat, dorgáló beszéddel *illetlél magamat* (Gyöngy: MV. 76). Vakard meg pejlovamat, étellel itallal *ujts föl magamat* (Ar: Toldi). Csuprom összetörítetek. Kar: *Magadat köveziünk meg, akasztófárávaló* (Ar: Aristoph. II.22). Csózkod azt letörli és *bemocskol magadat* festék s olajjal (Shak. II. 235). Gyere babám, itasd a lovadat, lovad után *csókolj meg magamat* (Nyr. V. 48). — Partitív

értelemben: „Amor is csak *magamat* nyilazott” (KisS: KesSzer. 9. dal). — Más szerkezettel, mint már megjegyeztem, sohasem találkoztam.

Magamat látom, magadat látod sat: ezek kétséggkívül megőrizték az ősrégi szerkezetet, mely egészen egynemű az ilyennel: *házaamat látom, lovadat látod*. De *magamat látsz* sat. már újabb, értelem-szerinti szerkezetek, melyekben a *magam* egészen úgy szerepel, mint a vele szinonim, sőt mellette lappangó *engem*: „*csókolj meg magamat*” = *engemet csókolj meg*. — Ép ilyen értelem-szerinti szerkesztés pl. a következő, melyet régi leveleinkben elégszer olvasunk: „Isten *tartson meg kegyelmedet*” (LevT. I. 76. II. 111. RMNy. IIIb. 21). „Isten *tartson meg te kegyelmedet*” (LevT. I. 96. Vö. „Te kegyelmed tudjon minket és mind fiaiddal és leányidval egészségben lennünk”, a minőket XVI. s XVIII. századi leveleinkben gyakorta olvasunk). — Szintén ide sorolhatjuk az ilyeneket: „Ha *engöm* és az én *ikömet* gyertyával *tisztolsz* (KazC. 55). Azt mondom, hogy mind *engemet* s mind a papi *sejiedelmeket* mindenkoron *tiszteltél* személyünkbe (Tel: Evang. 10b). Mind *magamat*, mind *országomat megékesítél* (Decsi: Sall. 7). *Téged* és *barátaidat csókol* jó barátod Kazinczy Ferenc (Kaz. Siposhoz 87). Rettogtem, hogy *magadat, kedveseidet*, valami szerencsétlenség *érhetett*” (Kaz: Lev.). Az utóbbi példa így értendő: hogy *magadat, kedveseidet* = *titeket* valami szerencsétlenség *érhetett*. Vö. még a relatív névmásnak ilyen tárgyas szerkezetét: „Te csodakalácsom, *kit* [= *téged*] egyre *eszlek* s még se fogysz el” (Vajda: KisKölt. 127).

Mint hogy már benne vagyunk, nem lesz fölösleges a szerkesztőnek multkori megjegyzései közül még egyre-kettőre visszatérni: Az egyik a *magam*-nak „sólus, allein” értékére vonatkozik: „Ez utóbbi értéke világosan partitív értelmű s mindamelllett tárgyas alakkal kell állania, ha ezt mondom: *csak magamat látom itt*.”

Vannak a partitívus szabályának más kivételei is, melyeket eddig nem vettek észre. Ha mondhatni is: „*Három sonkámat ellopták*”, mégis — úgy érzem — csak tárgyas alakkal helyes a következő mondat: „Őt sonkám volt, *de hármát ellopták*”, nem pedig „*hármát ellopták*.” Hasonlókép: „Többen volnának fiaim, *de kettejüket* katonának vitték”; nem: *vitték*. Ha az 1. s 2. személyt itt is tárgyatlan alakkal mondjuk: „*kettőnket elvitték*”, ezt a partitívus szabályán kívül érthetővé teszi a „*minket elvitték*” analógiája. Sőt ha *magamat* nem értem bele, úgy tetszik, azt is lehet mondanom: „*kettőnket elvitték*”, mert akkor „őket *vitték*”, nem: „minket *vitték*.” S ismét csak: „*kettőnket beirattuk*”, mert akkor „magunkat *irattuk be*.”

Tárgyas alakot kíván partitívus létére ez is: *egyiket*; pl. „*Egyiket elvitték katonának*”. Ez ugyanazon tekintet alá esik, mint a föntebbi *kettejüket*, mert *egyik* forma szerint

azonos evvel: *egy-jük* (vö. régi nyelvelméleinkben: *ez szóknak egyik* = e szóknak egyjük, eines dieser wörter sat. I. NySzót.). — Szintügy: *„Melyiket vitték el?”* sőt: *„Valamelyiket elvitték”,* holott ez esetben nagyon határozatlan tárggyal van dolgunk. — Továbbá azt hiszem, ezek a szokottabb szerkezetek: *„Melyikünket szereted jobban? Valamelyikünket majd csak értesítik”.* De már itt a tárgyatlan szerkezet sem lehetetlen, a minthogy kérdésbe is tette egykor a Nyelvőr, vajjon helyesek-e a következők: *„Melyikünket szeretsz jobban? Hányadikunkat tisztelsz meg bizalmaddal? Mindegyikünket vagy csak némelyikünket jelölnek ki?”* (Nyr. III. 289.) Vö. Jól *elkínóztatatlál mindegyikünket a vas rúddal* (Kriza 400). Hogy itt a tárgyatlan alak is lehetséges, ismét annak tulajdonítom, hogy az utóbbi mondatokban ez a tárgy lappang: *minket* (*szeretsz, tisztelsz meg* sat.).

Ugyanott még egy kérdés volt a partitívusra vonatkozó, vajjon helyes-e ez: *„Akóját húsz forinton kínálták.”* Ezt már, úgy gondolom, senki sem mondja; ebben az esetben megint általános a tárgyas alak kelete: *„Öt krajcáron mérik iccéljét. Négy hatoson adják párját. Négy forinton drulta küláját”* sat.

De én — már csak megvallom, úgyis kinyomattam már máshol is (A Magyar Nyelv című munkában, mely épen megjelenő félben van, az I. kötet 281. lapján) — különben sem tartom eldöntöttnek a partitívus szabályát s nem hiszem el Hunfalvynak, hogy Gyulai Pál hibásan írta volna így ezt a mondatot: *„Néhány kedves könyvét találta meg a lomok közt.”* Sőt én így tartanám hibásnak: *„Néhány kedves könyvét talált meg a lomok közt.”* Ép nyelvérzékű embernek teljes lehetetlenség ezt helyeselnie. Ezzel azonban korántsem akarom azt állítani, hogy *„Három sonkámát elloptak”* ne volna magyarosan mondva. Már régi nyelvelméleinktől kezdve mind tárgyas, mind tárgyatlan alakú példákat találunk a partitív tárgy esetében, s itt az a kérdés vár eldöntésre, vajjon különbség nélkül használják-e mind a két szerkezetet, vagy pedig van-e köztük valami finom különbség, melyet eddig nem sikerült felfedoznünk?

Azt is mondja Hunfalvy (Nyelvtud. és Nyelvtanítás 78): *„A tárgyas igealaknak tárgyi jelölője demonstratív jelentésű [t. i. a tárgyra mutató rag: ir-já-tok]. Azért nem vonatkozhatnak relatív mondatbeli tárgyra*, mert a demonstratív és relatív jelentések egymással ellenkezők.*

* Nem akarok belekötni a kifejezésnek zavarosságába, mely szó szerint véve az ilyen tárgyas szerkezetet is elitélné: *„Gazember, a ki hazáját elárulja”*; mert hisz itt *hazáját* relatív mondatbeli tárgy. Hunfalvy azt akarta mondani, hogy relatív tárgyra v. relatív névmási tárgyra nem vonatkozhatnak tárgyas igealak.

S. Zs.

Pl. Az esti pír, *melyet* tegnap láték, nagyobb volt a mai-nál. Bogdán a mai Moldvát elfoglalta volt, *kit* Lajos király adófizetésre szorított*. — Teljesen alaptalan állítás itt az, hogy 'a demonstratív és relatív jelentések egymással ellenkezők.' Épen pendantjai, megfelelői egymásnak s kiegészítik egymást. Sőt valósággal szinonimok az olyan példákban, minőket Hunfalvy említ — a melyekben t. i. meg van nevezve a személy vagy tárgy, melyre vonatkozik a relativum — mert azok a következő kifejezésekkel egyértékűek: 'Az az esti pír (*azt* tegnap láttam) nagyobb volt a mainál. A mai Moldvát Bogdán foglalta volt el; *ezt* Lajos király adófizetésre szorította.' Azért fejlesztették némely nyelvek, mint tudjuk, a relatív névmást a mutató névmásból, pl. a német: 'Jene abendröte, *die* ich gestern sah, war grösser, als die heutige. Die heutige Moldau wurde durch Bogdan erobert, *den* sich könig Ludwig tributär machte.' S ha a mi nyelvünk is mutatóból fejlesztett volna relativumot, a relatív tárgy bizonyára tárgyas alakú igével járna. S ez vezet bennünket a szóban forgó nyelvszokásnak igazi okára. Ez az ok nem logikai, minőt Hunfalvy keres, hanem tisztán történeti, etimologiai. A relatív tárgy azért jár tárgyatlan alakkal, mert a mi relatív névmásunk eredetileg határozatlan névmás, úgy hogy pl. ez a mondat: 'Kit rettent a harc, az térjen vissza házába' = 'Valakit rettent a harc, az térjen vissza házába'; a minthogy az utóbbi fordulat régente szintén nagyon használatos kifejezése volt a relatív viszonynak. — Ha logikai okok szabályoznák relatív mondatszerkesztésünket, akkor megkülönböztetne nyelvünk két esetet, a szerint, a mint ki van téve vagy nincs kitéve a személy vagy tárgy, melyre vonatkozik a relativum; mert az első esetben határozott a relativum értelme, a másokban határozatlan. Így volna tehát: 'Az az esti pír, a melyet tegnap láttam'; ellenben: 'a mit tegnap láték'. Állításomnak igaz voltát bizonyítja az az észletet, hogy nyelvünkben már régóta föl-fölmerült a törekvés a relatív tárgynak tárgyas szerkesztése felé. Ime a példák: 'Az te nagy malasztos voltodat, hatalmas dicsőségödet énnekem megmutattad, *kiket* soha én voltaképpen embereknek fiainak *ki nem mondhatom és jelenthetöm* (ÉrdyC. 513). Ez a fegyver megsebhethi az egyházi embereknek szíveket, *kiket* gyakorta még azok is szidalmazták, rágalmazták (Tel: Evang. I. 148). Hazugság, *melyet* még gyermekkorában megszokja (Frank: HasznK. 75). Nem járnak az úton, *kit* fia rendelte (Zrinyi. 1. é. 7. vsz.). Azon katonának, *melyet* hozzám kapitány öcsém küldötte

* Mellesleg mondva, mind a két példa hibás. Helyesen: Az az esti pír, melyet . . . és: A mai Moldvát Bogdán foglalta el, kit Lajos . . . S. Zs.

(Gvad: Időt. 37). Egy tesznye csikó, *melyet* még a farkas is ott *hagyta* volna (Merényi: DunNépm. 173). *Mely* *lúne-ményt* a köznép röviden *nevezi* télnék' (Jókai: Hétközn. II. 155). — Egészen rendesen így szerkeszti Mikes Kelemen: 'Férjéhez, *a* *kit* is mentegetni kezdé' (MulN. 229). A király visszatérvén vidám ábrázattal, *a* *melyet* mások is észre-*vevék*, de kivált Kork.. (276). Thibolt, *a* *kit* is e szerint *nevezi* a história, alig állapotodék meg. (111). Az (asszony) olyan gyümölcs közöttünk, *a* *melyet* soha sem *viszik* az asztalhoz' (TörL.) sat. sat.

Van egy relativum, mely alakjánál fogva mindig tárgyas szerkezettel jár: *a melyik*, pl. *a melyiket akarom*, *a melyiket választod* sat.

Látjuk hát, hogy van még elég olyan csínja-bínja a tárgyas ragozás használatának, mellyel eddig nem foglalkoztak, s hogy a főtebbiekkel se gondoljuk e kérdéseket kimerítetteknek, még egy különös kifejezéscsoportot említek: a m i n d e n s é g kifejezéseit (ide tartozik egyébiránt a legelül tárgyalta *mindnyájunk*). Határozott névelővel és tárgyas alakkal mondjuk: '*Mind a könyveket elvitte*'; ellenben névelő nélkül és tárgyatlan alakkal: '*Minden könyvet elvitt*'.* Ha már most a főnév személyragos, mind a két esetben tárgyas szerkezet kell: '*Mind a könyvemet elvitte*', és: '*Minden könyvemet elvitte*'! — Továbbá azt mondjuk: '*Mind a két könyvet elvitte*', és névelő nélkül is: '*Mindkét könyvet elvitte*'. Hogyan írhatta már most Arany a Murányi Vénusban (2: 31): '*De feledni látszott számítása mellett, hogy a Szécsi hírnév mind két ágat illet*, és ha a fiágot eltörölte végkép, nőág öröklí a család vitézségét'. Vagy talán itt a *mind*-et nem kell a két ághoz érteni, hanem vonatkoztatjuk a hírnévre? — S végre: a *valamennyi*-t nem mondjuk határozott névelővel, de mindig tárgyas igealakot teszünk melléje: '*Tapasztalatainak bőségében felülmúlja valamennyi élclapot*' (BSzemle 1874. VI. 203). Ott a bajvívásokban *valamennyi lovagot legyőzi*' (Beöthy: SzépprElb. I. 149). Ennek megint nyelvtörténeti oka van. Ez a *valamennyi* ugyanis eredetileg relativ névmás, s az ilyen mondatok azelőtt így hangzottak: '*Valamennyi élclap van, azt mind fölülmúlja*'. Ennek a rövidítéséből állt elő lassanként ez a szerkezet: '*Valamennyi élclapot fölülmúlja*'. SIMONYI ZSIGMOND.

* Hibásak-e e szerint a következők? '*Gyűlölted mindent*, ki művelkedett kegyetlenséget: odisti omnes qui . . (KulcsC. 6). Lelki és testi jószágokat el ne hagyj lágyemelegül mólnia, de *mindent* az én szolgálatomra *költscd* (NagyszC. 85). Szerénysége mellett is Minerva *minden istennét* ellenségévé válni látta' (Kaz: Munk. I. 368). — És viszont: '*Minden doctorok írásit* mindnyájan el nem *olvashatunk*' (Pázm: Kal. 481). Talán mert a. m. minden doctori írást. S Zs.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Foncsika. Baló József a Nyelvőr novemberi számában a székely *foncsika*: rongydarab, szövetdarab, szövetecske etimológiájával foglalkozik. Véleménye szerint, alapszava a *fon* = *fan* szó, mely ilyen alakjában is *fon* divatos a székelységben, s ebből *csika* kicsinyítő képzővel van alkotva.

Első pillanatra tetszetős magyarázatnak látszik. Az igaz, hogy a *-csika* összetett diminutív képző szokatlan, s az élő nyelvből analog példát alig hozhatnánk föl igazolására, de támaszkodva a Bécsi s Müncheneri codexekben is előforduló *farcsok*, *farcsik* alakokra, könnyen elavult képzésnek vehetjük. Megerősíteni látszik e magyarázatot a palócoknál élő *foncsik* alak is. Világos, hogy ez egy a székely *foncsiká*-val!

Nem egészen világos. Ellene mond az egybevetésnek a jelentésbeli eltérés. A palóc *foncsik* 'hátnál végig befert, s mintegy csikre szedett haját jelent' (CzF), a székely *foncsika* rongydarabot, s az alapszónak vett *fon* pedig 'szőrzetet, az ember nemző része körül'.

Baló ugyan fölteszi, hogy a *fon* régebben általánosabb, terjedelmesebb jelentésű volt, hanem erről a Nyelvtörténeti Szótár semmit sem tud. Már pedig a magyarázat szerint föl kellene vennünk, hogy a *fon* valamikor szövetet, ruhát is jelentett, a mi — minden útbaigazító adat híján — kissé merész hipotézis.

Másik figyelemre méltó körülmény, hogy ez a szó ebben a jelentésben meg van a dunántúli népnyelvben is, és nincs a palócban, a hol a *foncsik*, 1) hajfonatot 2) hagymakoszorút jelent, de soha se rongyot.

A NSzótár szerint *fancsika* Pápa vidékén annyi mint darab rongy. Bizonyítanom se kell, hogy az egy a székely *foncsiká*-val.

Hanem van még a NSzótárban egy más figyelemre méltó szó: *fanc* - rongy, ruháról lefityegő rongy Dtúl (CzF). Hátha ez az alapszó?

Ebből lett kicsinyítő képzővel *fanc+ika*, *fancsika*, *foncsika*, mint: *pálcika*, *káldcsika*, *kutyika*, *hagymika*, *marhika* sat. (NyrKal. 93).

Ez a *fanc* pedig minden valószínűség szerint ugyanegy a német *fetze*: lacinia, pannus, fahne, lappe, lumpe (Grimm) szóval, melyről föl kell tennünk, hogy *fatz(e)* alakban is járatos volt (vö. dial. *hatz* = *hetz*): *fetzen* wahrscheinlich zu mhd. *vazzen*: kleiden (Kluge). A járulék *n* hangra nézve vö. ném. *schatz*: magy. *sanc* (közönségesebben: *sarc*): Mintha én valamelly rabot, s a n c z á t megadván, megváltanék (Nagyari: Orth. c2). Fele sem telhetik ki ez nagy s a n c z.

nak (Bartha: Krón. 6). A herczeg két száz ezer aranyat fizetett s a n c z á b a n a jerusálemi sultánnak (Titk. jel. 91). Erdélyben valamennyi török rab találta, s a n c z nélkül megszabadulának (ErdTörtAd. II. 348). Jóságos urakat sokakat elvűnek és s a n c z o n szabadulának (MonIrók. VIII. 109).

Szerény nézetem szerint tehát a *foncsika*, *fancsika*: r o n g y, s z ö v e t d a r a b szót minden tetszetős külseje ellenére is ki kell tagadnunk az ugor atyafiságból.

ALBERT JÁNOS.

Kell hogy. A Nyelvőr megelőző füzetek ismételtén foglalkoztak a *‚kell hogy (irjak)‘* szerkezetével s azt állították róla, hogy emez oláh minta hatása alatt készült volna: *‚trëbujë szë (szkriu)‘* (magyaros kiejtés szerint írva). Sőt állították, hogy ennek *hogy*-talan rövidítése is oláh utánzat volna. V o l n a mondom, mert erre az utóbbira oláh hasonmást S t e u e r J. már nem tudott említeni.

Elfogadom a gyanút, a nélkül hogy meggyőződés erejére emeljem. Mert ha már egyszer megteremtette a nyelv tündére a *hogy*-ot minden követelő mondatra (*kiván, kívánatos, óhajt, szükség, szükséges*), ezt az igeneves szerkezeten kívül a *kell*-re is kiterjesztette. És akkor egyaránt helyes, ha a *‚kell hogy‘* szerkezetét a francia *‚il faut que‘* vagy német *‚es ist nöthig dass‘* vagy az oláh *‚trëbujë szë‘* vagy a latin *‚oportet ut‘* mintájára alkotottnak képzelem.

Hanem a minek bizonyításával az említett füzetbeli jegyzet (S t e u e r) tartozik, az ez: mért magyarosabb *‚kell irnom‘* mint *‚kell hogy irjak‘*? Hisz a magyar ép úgy mint az erdélyi egyaránt használja az egyiket és másikat szóban és írásban. Nem?

Elöttem a *kell*-nek e négy vagy öt szerkezete ismeretes: először s z e m é l y e s e n, még pedig 1) név s z ó v a l: *‚pénz kell, sok kell, az kell‘*, a mit nyelvtanilag szólva, egyedül neveznek s z e m é l y e s s z ó k ö t é s n e k. És e szókötés szerint használatosak a többi személyek is: *‚én kellek, te kellettél, ők kellenek.‘* 2) I g e n é v v e l, még pedig a) r a g o s s a l: *‚kell mennem, kelle jönnöd, kellett volna írnia‘*; b) r a g t a l a n n a l: *‚kell menni, kelle jönni, kellett futni.‘* S ezek azok a szerkezetek, a melyeket m a g y a r o s a k n a k j o g g a l t a r t a n a k. Csak ennyit jegyzek meg e szerkezetéről, meg azt, hogy rendelkezésemre álló példáim közt Petőfi és Aranyból az igeneves szerkezet jogosultsága mellett 122 szól, míg a *hogy*-os szerkezet mellett csak ezek szólnak: P e t: (273, 23) *‚Kell hogy legyen‘* mindig lakója. (80, 13) *‚Kell hogy még lássalak.‘* (736, 21). Meg *kell hogy érjem* azt a szép napot. (247, 19) *‚Nem kell hogy a templomot gyalogosan járja.‘* A r a n y: (II. 377. 12) *‚És várost kell hogy előbb foglalj.‘* (454, 12) *‚Most kell hogy a kobzos magát feltalálja.‘*

Ennél bővebb forrásai a hírlapok meg országgyűlési beszédek a *hogy-os* szerkezetnek. Hogy csak a legutolsó költségvetési vitából idézzek egy-egy nem erdélyi szónokot, ott van Wekerle, ott van Horánszky. Mindegyiknek a beszéde a *'kell hogy'* szerkezetből nyújt annyi példát, hogy Steuer szerint akár erdélyinek is beválnék. Wekerle (a Nemzet szerint): *'Arra a következtetésre kell hogy jussak.* Ezen tendencia ellen *kell hogy* szót *emeljek* közgazdasági szempontból. De *kell hogy* szót *emeljek* másodszor pénzügyi szempontból is. *Kell hogy* ez attributumok *meglegyenek.*' Horánszky (a PNapló szerint): *'Kell hogy* legalább is *függesszük fel* ítéletünket. Komoly megfontolás tárgyává *kellene hogy tegyük* azon körülményt. Állunk és *kell hogy álljunk* azon álláspontra. Azt én legalább is nagyon rövid látónak *kell hogy tartsam.*' Ugyanennyi idézettel szolgálhatok ugyanabban az időben erdélyi (székely) képviselők szájából a *'kell és igeneves'* (magyaros) szerkezetre. E jellemzetes különböztetés nélkül egy figyelmes Steuer, ha jelen volt volna ez évi november 20-án az országházban, aligha össze nem tévesztette volna a magyarországiakat az erdélyiekkel.

De hát *hogy* került az igeneves szerkezet mellé a magyar ember szájába a *hogy-os*? — *'Kell'* nem az egyedüli igeállítmány, a mely e kettős szerkezettel dicsekedhetik. Hogy néhányat hamarjában említsek, *akar, kíván, óhaj, kér* s névállítmányok mint *jó, szép, igaz* vegyest találhatók az egyik és másik szerkezettel. A mik pedig a *kell* értelméhez legközelebb állanak: *illik, illő, szükség, szükséges*, kiválsón a *hogy-os* szerkezetet szeretik, pl. Pet: (137, 18) *'Illő hogy* ezentul *szolgáld* a nemzetet. (351, 11) *Illő* volna, *hogy* csókod *gyógyítsa* meg. (767, 25) Az *illő, hogy* legyen főben kebelben ép. (616, 12) *Ti* nektek *illő, hogy* fejet *hajtsatok*. (777, 1) *Szükséges, hogy* a költőnek lelke *legyen*'. Arany: (II. 352, 19) *'Szükséges, hogy* elébb bíró előtt *valljon*'. Pet: (379, 23) *'Szükség, hogy* erőnket több felé *mutassuk*. (780, 11) Nem *szükség, hogy* mást is *adj* nekik. (365, 7) Nem volt *szükség, hogy* *kérjék* tőlem.'

E példákban milyen közel esik, *hogy* az író tolla vagy a szónok nyelve a hosszabb *illő* vagy *szükséges* helyett a hason értelmű és rövidebb *kell-re* esik, a nélkül *hogy* oláhul vagy franciául tudjon.

De vannak kényszerítő okok is, a melyek a *hogy-os* szerkezetet nem csak tetszetősebbé, hanem sokszorta *szerűségessé* is teszik a szónoknak. Itt azonban sem ezekre, sem a *kell-nek* a többi mondat szerkezetére most ki nem terjeszkezhetünk. Csak a *'kell irjak'* *hogy-talanságára* kívánjuk még megjegyezni, hogy a kötőszó kihagyása *kell* mellett foglalós mondatok előtt nem egyedüli. * Ott van a követelő monda-

* L. Simonyi: A kötőszók II. 1, 127—133.

tok után (*bíztat, esd, kíván, követel, mond, óhajt, tanácsol*) a *hogy* kitétele úgy mint elhagyása, melynek tudatában ugyanazt teszi *kell*el. Mindazonáltal a 'kell irjak' szerkezete írásműveinkbe még be nem hatolt, csak egyes tájak tulajdona; s ha föl-fölüti fejét, *vidékie sségnek* bélyegzi a stilisztika' (Simonyi: Budapesti szemle 1888. 141, 452).

VERESS IGNÁC.

Méltóztatik. A ki csak kevésé is gondosabban forgatta régi irodalmunkat, bő alkalma volt tapasztalni, hogy különösen a szent könyvek fordítói oly annyira buzgó követői voltak eredeti forrásuknak, hogy bűnnek tartották volna, ha csak hajszálnyira is eltérnek az eredeti szövegtől. Ez a vakbuzgó ragaszkodás egész rajával a latinosságoknak töltötte meg különösen codexirodalmunkat; de erős nyomokat hagyott a későbbi nyomtatványokon is, sőt egyes esetekben hatását éreztetve belenyúl a legújabb irodalomba is.

Egyike a gyakortább előforduló s bizonyára legkülönösebb latinosságoknak a latin szenvedő, vagy igazabban visszaható alaknak szolgálai másolata. Tudvalevő, hogy az úgynevezett szenvedő formának a latinban kettős értéke van: a) midőn a cselekvést az alanyon más vagy mások hajtják végre: szenvedő, pl. *lavor*: más v. mások mosnak engemet, *vector*: fordítanak engemet, *trahor*: húznak engemet; b) midőn az alany magán hajtja végre a cselekvést: visszaható, pl. *lavor*: én mosom magamat, *vector*: én fordítom magamat, *trahor*: én húzom magamat. Ez -or végzetről a latin gramatikák még megjegyzik, hogy vannak oly igék is, a melyek a szenvedő végzet alatt cselekvő jelentést rejtenek magukban: *verba deponentia*, pl. *vescor*: élek vmivel, *moror*: késlekedem, *reminiscor*: emlékezem. Voltaképen azonban ezek is, mint általában az -or végzetű cselekvésszók mindnyájan, visszaható jelentésűek, vagyis: *vescor* = táplálom magamat, *moror* = marasztalom magamat, *reminiscor* = emlékeztetem magamat.

Nyelvünkben, a mint mindenki tudja, az úgynevezett szenvedőnek -*tatik*, -*tetik* a képzője, pl. *lavor*: *mosatom*, *vector*: *fordítatom*, *trahor*: *húzatom*; a visszaható cselekvés kifejezésére azonban külön, a szenvedőtől különvált más-más képzői vannak, így: *lavor*: *mosdom* v. *mosakodom*, *vector*: *fordulok* v. *forgok*, *trahor*: *húzodom*. Régi fordítóink azonban e különbségeket vagy nem ismerve, vagy pedig abban a hitben, hogy megrontják az eredetinek igaz értelmét, ha formailag is nem ragaszkodnak hiven hozzá, kevés kivétellel a latin -or végzetet még oly esetekben is, midőn alatta visszaható jelentés lappang, sőt egynémelyike nem egyszer az úgynevezett deponens igéket is a szenvedő -*tatik*, -*tetik* alakokkal fordítja. Ime egypár példa: 'Valaki őtet követi, meg-

csalatik = *csalódik* (EhrC. 51). Lássad édes leányom, hogy *meg ne csalattúl* = *csalatkózzál* (ÉrdyC. 339). Veté ő reá kezét, és szorgalmazatost *feligazollaték* (*erecta est*) = *feligazula* = kiegyenesedék (MünchC. 143). Az törvén minékünk dajka gyanánt vala Krisztusban, hogy az ő hitinek miatta *igazultatnának meg* = *igazulnánk meg* (ÉrdyC. 59). Szent Margit asszonynak ő férgei tetemi láttatnak vala *fordultatni* mind fejérséges gyöngygyé = *fordulni*, változni (MargL. 42). Így volt *kelletvén* te előtted = *kellő*, tetsző (MünchC. 34). Az ország *megpusztolatik* (*desolabitur*) = *megpusztul* (36). Haraggal *indultaték* (*ira commotus*) = *haragra indula*, gerjede (KrisztL. 16). Én testem *sephesültetik* (*vulneratur*) = *sephesül* (NádC. 703). *Láttatik vala* (*videbatur*), hogy az más világról térne meg = (ügy) *lát-szék*, tetszék (VirgC. 72). Mi *láttatik* (*videtur*) *tü nektek* = *lát-szik*, tetszik (WeszprC. 78). *Láttatunk* vala magunknak olyanoknak, mint az sáskák = *lát-szánk* (MA: Bibl. I. 132). Nekem *láttatik* mondani igazságot = (nekem ügy) *lát-szik*, tetszik (Illy: Préd. I.28). A gyermek *bálorollatik* vala (*confortabatur*) = *bátorula*, erősbödék' (MünchC. 110).

De több példát találunk arra is, hogy a deponens igéket is a szenvedő *-tatik*, *-tetik* alakkal fordítják, mint: 'Vakon *születtetik*: *coecus nascitur* (MünchC. 188). Égő vaspléhökön kezdé meztelen lábbal *jártatni*: *ingredi* (DebrC. 44). S erősen emlékezetembe van vésve, hogy *vescitur*, *ingreditur*, *sequitur*, *nascitur* nem egy helyen így vannak fordítva: *élte-tik*, *léptettetik*, *követtetik*, *születtetik*.

Ez utóbbiak mellé sorakozik a címbeli *méltóztatik* is, mely a *méltóllatik* társaságában mint a latin *dignatur*-nak hű képmása honosult s gyökerezett meg a hozzáértetlen fordítók használata alapján a mai irodalomban is. Pedig megtaláljuk helyes képét is (*méltolni*) már a legrégebb irodalomban, a melyet azonban a mindinkább erősbödő *méltóztatik* utóbb végkép kiszorított a forgalomból. Legrégibb irodalmunk példái: 'Én uram, ha méltolod hallgatnod (BécsiC. 17). Csodálván azokat, kiket veszedelmes világban méltol vala gondolni (EhrC. 4). Jézus az ő szent testének buzájával méltoljon tégedet meg elégiteni (CornC. 81). Kérlek, hogy méltolj és akarj minden én binimről megostoroznod (ÉrsC. 49b). Méltoljál meg hallgatnod engemet méltatlan és nagy bínest (ThewrC. 33). Méltoljál uram ez napon bín nekil minket őrizned (FestC. 24). Enneköm méltoljék uram Jézus Krisztus ő áldott szent teste örök idvességömré' (Nagy-SzC. 354) sat.

Ha elfogadjuk a takarékoság, az idővel okosan gazdálkodás elvét, a mit a nyelvújítás is fönnen lobogtatott zászlaján, itt bizonyára helye van a célszerű rövidítésnek.

A szokás azonban nagy úr s csak nagy nehezen engedi ki alattvalóit hatalma alól. Minthogy tehát már nagyon hozzá vagyunk szokva a *méltóztatik*-hoz, könnyebben megszokhatónak s ennél fogva ajánlatosabbnak látszik *méltolík* helyett a *méltóztatik*-ra emlékeztető *méltozik*, mely a *mélt* alapigének ép oly reflexiv jelentésű származéka, mint: *fejt*: *fejtezik*, *füt*: *fütözik*, *költ* (kel-t): *költözik*, *rejt*: *rejtezik*, *tart*: *tartozik*, *tölt*: *töltözik*, *vált*: *változik*.

A képviselő tehát, mikor pártfogoltját a miniszter kegyébe ajánlja, rövidebben így szólhat: „*Méltozzál* kegyelmes uram ezt a derék fiút kinevezni!”; a folyamodó hasonlóképen ekként végezheti kérelmét: „*Méltozzék* a nagyméltóságú m. kir. miniszterium alulírtat a kért segélyben kegyesen részesíteni!”

SZARVAS GÁBOR.

Bolond kocsi. A Nyelvőr novemberi számában az egyik kérdés *csámesz* nevű gazdasági eszközről szól. A leírás eszembe juttatja, hogy a nyáron Szalonta környékén láttam hasonló eszközt; ez azonban csak két alacsony keréken járt, melyhez két hosszú pózna volt erősítve. Ezt a két póznát dugják a baglyák vagy kalangyák alá, s úgy vontatják be őket. Ezen a vidéken, mint egy odavaló úrtól hallottam, *bolond kocsi*-nak hívják ezt az eszközt.

Helytelen azonban a kérdéstevőnek az az állítása, hogy a *csámesz* szót mindenütt használják az országban, a Duna mellett s a Dunán túl nemcsak ezt a szót, de magát az eszközt sem ismerik; mert itt a gabonát kérékbe kötik, keresztekbe rakják és szekereken hordják be.

BALASSA JÓZSEF.

Csámesz. Tisza-Dobon és vidékén kisebb méretű hidast, kompot, általában vízi (part közti) közlekedő edényt neveznek a *csámesz* szóval. Egy szekérnél több nem fér bele.

A repcehordó alacsony négykerékű alkotmányának tudtommal itt külön neve nincs.

JAKSICS LAJOS.

Meglepéssel olvastam a Nyelvőr legutóbbi füzetében a *csámesz* szó magyarázatát. Községünkben (Tisza-Dobon) egészen mást értenek e szón, mint a mit a Nyelvőr t. tudósítója leírt. Értik rajta azt a kisebb fajta vízieszközt, melyet a Tiszán az úgynevezett hidas mellett szállításra használnak. Minden tekintetben hasonló ez a hidashoz, csak hogy annál jóval kisebb, s mindig evezővel hajtják, míg a hidast újabb időben a folyón keresztül vont drótkötelek segélyével is kezelik.

Községünkben a *csámesz*-t csak akkor használják a hidas mellett, ha a hidast a Tisza túlságos megáradása vagy éppen kiöntése vagy a drótkötél elszakadása miatt

használni nem lehet. Használják továbbá oly helyeken is, hol a forgalom kisebb, s nagyobb szabású szállító eszközre, hidasra szükség nincs. Ugyanezen értelemben használják a *csámesz* szót Tisza-Dada s Tisza-Luc községekben, s meg lehet több tiszavidéki községben is; de biztosat csak a megnevezett három községről állíthatok.

A *csámesz* szót mint szárazföldi szállító eszköz elnevezését sohasem hallottam, pedig jól ismerem azt a gazdasági eszközt is, mely *csámesz* név alatt a Nyelvőrben le van írva; nálunk ezt egyszerűen *repceszekérnek* nevezik, minthogy leginkább annak a szállítására használják. A kérdéstevő se nevez meg egy községet se, a hol a csámeszt gazdasági eszköznek használják, hanem általánosságban az Alföldről beszél; s hogy ebben nincs igaza, a főntebb elmondottakból kitűnik.

Hogy hogyan érthetnek a *csámesz* szón a különböző vidékeken oly két különböző tárgyat, nem tudom megérteni. Igaz, hogy nálunk is rámondják a repceszekérre, hogy csámesz, de csak képlegesen, tréfálva, és soha sem komolyan. Nevezetesen, ha a dobi ember meglát egy fölvidéki tót szekeret, mely az övénél sokkal nagyobb, akárhányszor kitör belőle a csodálkozásnak ilyenforma nyilatkozása: „Ejnye, de ne nagy istentelen bárk a!” Épen ilyen értelemben mondja a repceszekérről is csupán, hogy: „Siessik mán kend avval a csámeszszal na!”

GULYÁS ISTVÁN.

A mit magából a kérdésből s az itt közlött jelentések-ből a címbeli szóra nézve mondhatunk, az a következőkbe foglalható össze.

a) A *csámesz* tájszó, még pedig szűk határok közé szabott vidéken, a felső Tisza tájékán élő szó. A kérdésnek amaz állítása tehát, hogy az országban mindenütt, az egész Alföldön ismeretes, nem egészen pontos. Balassa József, a ki az ország több vidékét nyelvtanulmány céljából beutazta, határozottan állítja, hogy az ország nyugati részében nem ismerik. E kijelentéshez magam is hozzájárulhatok szavazatommal, mert én is csak a kérdésből ismerkedtem meg vele először.

b) A mi jelentését illeti, ha a négy rendbeli értesítést figyelembe vesszük, a német „fahrzeug” szóval adható vissza; tehát annyi mint: közlekedő eszköz, még pedig egyként szárazon és vizen használt alkotvány. A szárazföldi négy vagy két keréken járó, alacsony szerkezetű mű, melyet repce vagy kalangya szállítására használnak. Ennek a különböző vidékek szerint más-más neve van. Debrecen táján, a honnan a kérdést kaptuk, *csámesz*-nek, Tisza-Dobon *repceszekér*-nek, N.-Szalontán *bolond kocsi*-nak nevezik. De Gulyás István közlése szerint, a mint ő mondja, „tréfából, de sohase

komolyan' Tisza-Dobon is mondják néha a repceszállító szerkezet *csámesz*-nek. A vizi alkotvány két egybehangzó közlés szerint kisebb nemű hajózó eszköz, nagyobb a ladiknál és kisebb a kompnál, tehát olyan *dereglye*-féle, melyet leginkább két part közti közlekedésre használnak.

c) Származására nézve első gyanításom, a melyet azonban, minthogy a jelentésben némi eltérés mutatkozott, még egyelőre kimondani nem mertem, most immár igazoltnak látszik. Én ugyanis azt tartom, hogy a *csámesz* minden valószínűség szerint ugyanegy a szerb *čamac*: 'ein kleines gezimmertes schiff, navicula abietina' (Karadzity) szóval. A szónak kettős jelentése is alkalmasan kimagyarázható ez eredeti példaképének vett szóból. A szerb *čamac* ugyanis deminutív képzővel alkotott származékszó. Alapszava a török nyelvből átkölcsönzött *čam*: *fichte, tanne'* (Mikl: *TürkElem.*), mely Karadzity szerint maga is annyit tesz mint: 'ein schiff von weichem holz, navigium abietinum', vagyis: lágy (fenyő) fából készült hajócska: ladik. Hogy az anyag a belőle készült tárgy nevezetvé is válik, arra a nyelvek számos példát szolgáltatnak. Csak nyelvünkben emlétek föl egy-kettőt: *arany*: gold és *duka* te; *szőr* (szőr): ha ar és *grober bauernmantel*; *toll*: feder és *schreibzeug*. Az alaki különbség kiegyenlítésére példaképpül szolgáljon a dunántúli, jelen füzetünkben közlött (573 l.) *gutyesz*: kunyhó szó, melynek *kutya*, *kutyácska*: *kunyhó* alapszava nyelvünkben is megvan s mely a szerb nyelvben, a honnan hozzánk került, sok tagból álló szócsaládot alkot; a többi közt nevezetesen van egy szintén kicsinyítő képzővel alkotott *kutjica*: háuschen, casa; háuschen für phasolen, casula phaseolorum' (Kar.) szava is. A magy. *csámesz* és szerb *čamac* tehát úgy viszonylanak egymáshoz, mint a magy. *gutyesz* (*kutyesz*) és szerb *kutjica*. Lehet azonban, s ez valószínűbb, hogy mind a *csámesz*, mind a *gutyesz* egy, szintén deminutív képzős *čamec* és *kutjec* formákon alapszanak.

SZARVAS GÁBOR.

Lábitó. Porcs János 'Néhány különösebb szó magyarázatához' címen többek közt a *lábitó* szóra vonatkozólag ad fölvilágosítást, közölve egyszersmind Molnár Albertnek idevágó magyarázatát. Nem tudom, ha használják-e e szót másutt is olyan értelemben, mint Porcs J. leírta; a mi vidékünkön (Tisza-Dob, T. Luc, Böcs) nem használják. Hanem azt tudom, hogy a Molnár Albert körülírása szerint nálunk is ép oly értelemben használják, úgy a mint azt Porcs J. a maga vidékéről közölte. Közönségesen ismert neve a *lábitó* a szövő szék (szátva, eszvata) egyik részének, épen úgy, mint a *kompostor* is, melyet Molnár Albert a *lábitó*-val téveszt össze. A *kompostor*-ról s a szövőszék egyes részeinek sajátos elneve-

zéseiről különben a legközelebbi alkalommal bővebben akarok szólni.

GULYÁS ISTVÁN.

Nehány szó magyarázatához. Csapodi a NySzótárban idézett *horh* szóra, mely ott csak két példával van támogatva, azt az észrevételt teszi, hogy ez Somogy megyében ma is él *horog* alakban. Csapodinak ez állítását én is igazolhatom. Kapolyon (Somogy) ugyanis szintén élő szó a *horh* vagy *horog*, de *horó* alakban.

A NySzótárban olvasom: *bebámol: operio; elbámol: operio, circumdo, obruo*; de az *elbámoltság* már, igaz hogy megkérdőjelezve s a következő idézet alapján: „Mitsodák a nyavalyák, kikből a hit kiment? A mi sziveinknek kemény kőv elbámoltsága” (MHeg: TOSzl. 70) ez idegen szókkal van magyarázva: *durities, verhärtung*. Én azt hiszem, hogy az idézett példában az *elbámoltság* szintén megállhat a *bámol*-nak világosan kitetsző *operio* értelmében. *Kőv elbámoltság* tehát összetett szónak volna vehető s annyit tehet mint: *kőborítás* (kőburok), *kőfedés*, épen úgy mint *kőkerítés*, a mi nemcsak azt jelenti, hogy kőből kerítést csinálni, hanem azt is, hogy kővel valamit bekeríteni; vö. még *kőrakás*. A hely értelme, a szónak eredeti jelentését megtartva, e szerint ez volna: „A mi sziveink kemény kővel vannak beborítva.”

Belányi Tivadar (Nyr. XVIII. 517) szerint Füzesgyarmaton a fánkot pomposnak nevezik. Szilason *pompos* annyi mint: *kiscipó*.

SZILASI MÓRIC.

Porcs János (Nyr. XVIII. 514) ezt mondja: „*Pectej*, ha fölforradáskor összemegy, Borsodban *gurászta* lesz.” Ennek nem *gurászta*, hanem *gurázda* a neve.

Ugyan csak az ő állítása szerint: „Borsodban kereskedik az, a ki okot keres a civakodásra; mindig kereskedik az, a ki mindig keres valami hibát, hogy oka legyen veszekedni.” A *kereskedik* szót Borsodban árucikkekre alkalmazva használják, pl. búzával, zabbal *kereskedik*. A hibákban soha nem kereskedik, hanem hibákat keres.

A *póka* szóról Porcs azt állítja: „Póka nálunk az a vászondarab, melyet a gyermek alá tesznek, hogy a dunnáját be ne piszkolja.” A közlő nem helyesen fogta föl a szónak értelmét. Azt, a mit ő *pókának* mond, Borsodban *pelenkának* hívják. A *póka* szót *pólya* helyett használják ilyenformán: „Hajja komám asszony, de nagy pókát csinált abból a gyermekből.”

HALMY GYULA.

A régi nyelvnek a *dal* szóra vonatkozó csekély számú, újabban (Nyr. XVIII. 518) eggyel megfogyatkozott adatait még a következővel egészíthetjük ki: „Tantz hayto da l, tantz éneç: choreuma” (MAI.).

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Rádai Ráday Pál munkái. Olcsó könyvtár 256. sz.

É r d e k e s e b b s z ó k.

állatú: lényegű. „Egy állatú istenség” (82).

buzog: kibuzog. „Kibuzog annak uram, szerelme, kit szent lelkednek ereje felbuzdít” (90).

dohott. „A fejedelem . . . a bűdöskőbányát és dohottat kezdette csináltatni” (108).

(él), élél: devorare. „A veszély azt is minden részben, mint a féreg, eléli . . .” (92).

elősegéll. „S elősegélli szükségedet” (84).

émelyget. „Bétöltvén, nem émelygeted” (152).

érzékenység: érzék. „No minden érzékenységem!” (Elősorolja a lelket, szívet, elmét, testet, száját, fület, szemet, kezét sat. 103).

fene. „Ne ártson semmi bűn fenéje” (87).

folyás. „A természetnek tanít folyása” (88).

idéz. „Sem nem idézi törvénybe” (84).

igaz, megigazít: üdvözít. „Szentelj, igazíts s dicsőíts meg”. Vö. „Senki malasztod nélkül meg nem igazíthat” (87).

indít: gerjeszt, támaszt. „Az úr félelme, ki nagy kegyeséget, indít bölcseséget” (92). „Oh uram! indíts szerelmet bennem” (90).

ingyen-való. „Ingyen-való szerető kedvből” (88).

karancs: táncféle, tán ironikus értelemben. „Ütless a talpadon kétszáz lapát tánczot, eljárhatja osztán lábod a karancsot” (169).

kedv. „Béöntvén szent lelkét kedvemben (isten meg-orvosol 86). „Ingyen-való szerető kedvből” (88).

kereskedik: keres. „Bú s bánat távol legyetek, nálam ne kereskedjete” (= semmi keresetetek itt 86).

köszön. „Megiszom a pohárt, mellyet rám köszönsz” (100).

köz: közös. „És ámbár olykor bünt tégyen, melly vélem mintegy köz legyen, de attól félve szaladok, és hogy másé, számat adok” (96).

(lát), ellát: (?) „Foglalj bé a szent lánczba s tarts meg a mint elláltál s választál, esmératedre elhívtál, szentelj, igazíts s dicsőíts meg” (87).

megnyúgot. „Mikor mondod: im, hivatlak, és szívemmel megnyúgotlak” (153).

(megy), kimegy = ered. „Rajtam semmi sem esik, melly ki nem menne isteni tanácsból” (99).

mér. „Hogy viselhessem magam keresztét, mellyet én-reám szent akarated mér” (98).

merő, merő azon. ,És bölcseséged merő azon mély tő' (89).

mordság. ,Az harag s mordság közt forgolódom' (98).
műtat (92, 100 és sok helyen).

nyomoz: nyomán jár. ,És rendtartásodat szüntelen nyomozzam, s tőle el ne távozzam' (91).

okoskodás: okos állapot? ,Jöjj elő elmém és tanítódnak áldást tölts, ki tart okoskodásban'.

orr: rabló. ,Te vagy az az igaz jó hű pásztor, tőled el nem ragad semmi orr'.

óság. ,Levetkezem óságát t. i. ,ó természetem'-nek' (95).

óv: ó. ,Mérges gyökérből óltattam óv Ádámnak kertében' (110). Másutt: ,A mi rám folyt ó Ádámától' (97).

pállya. ,Hogy pályámat megfutván' (83).

(pecsét), elpecsétel: eljegyez. ,Hiszek szentlélek-istenben, ki engem elpecsételt' (83).

pont, pontig: egy szemig, egy cseppig. ,És valamivel bírok mindent pontig kiirtok' (97).

ragadás. ,Az úr' nem hagyott ragadásra, magának lefogalván' (107).

rekeszt. ,Olly istent, ki lábad alá rekesztett mindent' (89).

remény. ,Reménylve (84). Reménljek (85). Reménylem (85). Reménykedem (85). Reményem (Jézus, én reményem)' (127).

segít, felsegít. ,Felsegít az élő reménység' (86).

sokság. ,Roppant táborok sűrű soksága' (79, 155 és többször).

szemet tart. ,Szent tetszésedben szabd egész eszemet, hogy mindenfelé tarthassak olly szemet, mely választhassa rendelt jobb részemet' (102).

szenyvedés (98).

szít. ,S lelkem hozzá nem szít' (193).

szólás: vox, cantus avium. ,S a madaraknak ékes szó-lása.' (A népnyelvben ma is szólnak a madarak, szól a rigó, a pacsirta, a daru sat. 80).

tár: tárház. ,Úr Jézus, kincses tár!' (103).

testiség. ,A testiségtől őrizze szent karod (testemet). (102). A rossz testiségben lelkem hozzád hódítsad' (162).

tesz. ,Hogy ne tehesse kedvemet' (97).

(lét), jótét, rossz tét. ,Mert jótétid nagyok (91). Ki nem mondhatja nyelvem sok rossz tetemet' (111).

tisztel. ,Szeretetedet nagyra tisztелем' (90).

(vall), kint vall. ,Sok kint vallván' (82).

(vesz), felvesz. ,Vedd fel pártomat' (95).

NÉGYESY LÁSZLÓ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Az isten mencse mög az embőrt kűmivestű, ácsű, részőgös takácsű, mög a rossz ételű disznótű.

Rosszul van beszegve. (Arról mondják, a ki túlságosan türelmetlenkedik vagy méltatlankodik valamiért.)

Ki lánya vót apád? (Így kiáltanak rá az elbáméskodó gyerekre, a ki aztán ijedtében vagy az apja nevét mondja, vagy meg sem tud szólalni.)

Jó röggét, ékét a székső! (Akkor mondják, ha valaki elszólta magát, s csak jó idő múlva jött rá, hogy bizony bolondot mondott.)

Fenét Kata, mégis lány vagy? (Annak mondják gúnyosan, a ki valami abszurdumot kíván vagy parancsol.)

Elég egy kútba egy ustorfa: egy tálba egy kalán.

Ögyünk komám, ögyünk, 'sz a többinek úgy is van esze. (Tréfás biztatás az evésre.)

Annyi a böhája, hogy ha éggyet mögöl, száz gyün a temetésire.

Istráng tarcson mög, még a lánc ékészül. (Tréfás gyerek-köszöntés a szokásos 'isten á!': 'isten áldjon meg' helyett.)

Hun vót kè? — A zsidókat elégittem ki. (Az urak dögán vót.)

Abrincsol utni a kantára: vizet hozni bele. 'Pista szógám, üss abrincsol ére a kantára.'

(Kis-Kun-Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Beszédtöredékek.

Már bizony röstellem is, hogy újfent itt látránkodok, de hát azt a fiút, a ki nállam lakik (szolgál), újfent a gyújtvány hideg leli. Ojjan vót a feje mint a pártűz, kezelába mint a sívójég, posztátonként rángatulódzott is, asztuttam így ók, a csunya nyavaja tör ki rajta. Megis láccik az istenattán, mije ványatt, alattyára legyalázta ez a gonosz betegség, nincs ennek még jártánnyi ereje se.

— Rívész komám! árad a Tisza?

— Árad — a partya.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Szólások, hasonlatok, közmondások.

Magas legény! az epret is kákóval (kampós fa) szedi.

Hideg a hűvös, fázik a szűrös!

Megkerülte, mint kutya a Vágot. (Le is futott, föl is futott,

mégis csak uszás lett a vége, még pedig Komáromnál. Szemő.
Nyitra m.)

Magától jár, mint a zsidó szabó túje.
Nem lesz ebből semmi, mint a tót fiából.

Irgalmas borbéjja az ember magának.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Gyermekversikék.

1.

Hetvin hentéréggyünk.
Keddén kendért törgyünk.
Szérdán szédrét széggyünk.
Csütörtökön csötönyözzünk.
Pintéken pityéréggyünk.
Szombaton szomorkoggyunk.
Vésárnap a zistenházába mennyünk.

2.

(Ha szárazság idejében a föld megrepedezik, a repedések fölé hajolva e szavakkal hívogatják a gyermekek Buódizsárt, valami kísértetféle szellemet):

Buódizsár, Buódizsár!
Gyere elő szenk kirá!

(S elfutnak onnét, mert félnek, hogy megjelenik. Már felnőtt is hallottam, hogy ő látta s olyan volt mint a kis csikó.)

(Rábaköz. Beő-Sárkány.)

GÖSY GEZA.

Álomfejtések.

Aranypéndzt látni: nem jó.
Zöld ág: reménség.
Ágyot látni: rövid út.
Ha ágyba fekszel s nem tucc
felkelni, rossz útod lessz, vagy
nem éred el a célodat. Ha vala-
kit lácc álmodba, hogy ágyba
fekszik, tanálkozol vele.
Árkon keresztül menni: nagy
gondon átesni.
Ásás: halál.
Bankópéndz: jó.
Béka: rossz ember, irigység.

Bélit látni valakinek: nagy
szerencsétlenség.
Bihaj: rossz ember.
Bor, különösen ha a vederből
kicsordul: nagy zavar.
Búza a mezőn jó, szemekben
gond.
Csókolózni: rokonoknak talál-
kozás, idegeneknek: kétszínűség.
Dió: bosszúság, keserűség.
Disznó: szerencse.
Disznómarás: halál.
Doktort látni: betegség.

Dörgés: hír.	kid; mentől inkább fáj, annál közelebb való atyádfia.
Drágakő: nem jó.	Fonal: út.
Égér: ellenség, a titoknak ki- tudódása.	Futni: öröm.
Erdő, kivált a zöd: reménség.	Feredni tiszta vízben jó, zava- rosba betegség.
Eső: áldás.	Füst: titkos dolog.
Tiszta ég: jó.	Galamb: kérő.
Énekelni: hírhallás.	Gója: fejeznépek férfi, férfi- nak: ellenség.
Farkas: rossz ember.	Lánygyermek: rossz, fíjugyer- mek: szerencse.
Fecske: hír.	Gyertyavilág: titkos szerelem.
Fejér kötő fekete ruhán: ij- jeccség.	
Fogad ha kihull, meghal vala- (Deés.)	

VERSÉNYI GYÖRGY.

Tájszók.

F e h é r m e g y e i e k.

a k o n a: hordódugó.	g u t y ő s z: kunyhó.
bilingéréz: meزgerél, bűngész.	k á f o r k a: dézsá.
böllér, kaszab: hentes.	k u t t y o g: ballag.
celőke: jó nagy bot; pl. 'Csak hőgyibe azzal a celőkével'.	l a z s n a k: ponyva, szemét- hordó ruha. Pest megyében
d ő g l ő t t t ű z: mikor sok parázs van egy csomóba s ezért nem ég.	í g y h a l l o t t a m: c s e t r e s z. p i n d u r k a: egy kicsi; pl. 'Várj csak egy pindurkát'.
(Vaál.)	

IFJ. MITROVICS GYULA.

H á r o m s z é k m e g y e i e k.

k á s z u l y: nyirfahéjból készült edény.	k o n d o r: göndör.
k a n d é r: nagy főzőedény.	k o t é c: ól (különösen a tyukól).
k á r b u n k u l u s: vkinek halála után érdemeinek felsorolása.	k o t y o g n i: mindenbe bele- szólani és mindent kibeszélni.
k a r i n c a: kötény.	k o z s á n g: kazán.
k a s z a j: kazal.	k ö n y ű: könyv.
k e n d ő s z e g: edényt tartó fogas.	k ö n y v e z: könyvez.
k e r i n g: ki nem dolgozik sem- mit, sétál.	k u k u c s á l: kandikál.
k i e d: maga (megtisztelő meg- szólítás).	k u k u l o s: sátoros cigány.
k ó d o r g ó: kóborgó.	k u l y a k: ököl.
	k i z s d é g, k ű z s d é g: kicsiny.
	m a f l a: ügyetlen.
	m a n g o l i c a: hizlalásra szánt disznó.

me g t e g e z : tegez.
 me g t é v e l y e t t e m : tévedtem.
 m e r e k e : kis boglya.
 m u t u j : makacs.
 n á d m é z : cukor.
 o k r á n d a n i : megijedni, meg-
 rettenni.
 o s z t á n g : azután.
 ő k e m e : ő (megtisztelő).
 ő s s z e h á b o r o d n i : össze-
 veszni (házas életnél).
 p a d m a j : melléksírgödör.
 p a l a c f é r e g : poloska.
 p a l a c f é r e g v i r á g : pástor
 tarsolya.
 p a p u c s , t o p á n k a : cipő.
 p e c u l a : tíz krajcáros ezüst
 pénz.
 p i c i n k ó , p i r i n k ó : kicsinyke.
 p i l i : pléh.
 p i p e h u r : aranka.
 p i s t o l y : pisztoly.
 p o r n y á l t a t n i : fejes után
 a juhokat legeltetni.
 p u g y i l á r i s : bugyiláris.

r a d i n a : gyermekágyban fekvő
 beteg asszonynak vitt ételnemű.
 r o k o l y a : női fölső-ruha.
 r u s n y a : csunya
 s á n c : szamosujvári fogház.
 s á r i g s á g : sárgaság.
 S z ö n g y ö r : Szt.-György.
 s ú t ú : nyitott kemence szeglete.
 „Ülj be a sutuba!”
 t á n g y é r : tányér.
 t a n o r k a p u : a falut a külső
 határtól elválasztó kapu.
 t e r ű : teher.
 u j j o s : kabát.
 u n i t u s : gör. kat. vallású.
 z a k o t á s : saláta leves.
 v á t a - h o t a : bizonytalan be-
 széd.
 v a s z o k : szemet, lim-lom.
 v e n k e j : aratóknak ételthordó
 nagy edény.
 v e s z e s z t : veszít.
 v é k : nyílás a jégén.
 v i z i k e : vékony derékig érő
 fölöltő.

(Angyalos, Besenyő, Gidófalva.)

KÖVÉR SÁNDOR.

V a s m e g y e i e k .

m a f l a : ügyetlen.
 m a j o r s á g : apró szárnyas
 állatok.
 m a s z a t : szemét.
 m á c s i k : négyszögűen metélt
 csusza; a metélt hosszukás.
 m e l é n c e : medence.
 m e g y e : mesgye, határ.
 m e l l e s z t : a ludat megfosztja
 tollától.
 m e z t i é l l á b : meztláb.
 m i h á n c s : mihelyt.
 m i h i é : műhely.
 m o t h o s : étellel telhetetlen.
 m o s ó d i k : edényt mos.
 m u t a : mióta?
 m u t i : mutasd (tréfásan).
 n y a k l ó : a ló nyakába vetett szíj.

n a p i s : napos.
 n e p e s t i g : napestig.
 n e t r e - b u l a : ostoba.
 n y á p i c : hitvány testalkatú.
 ó - s z i é : déli szél.
 ő t - k á t : kiabál.
 p a l l a n g : deszkakerítés.
 p a p s a j t : vad mályva. „Nem
 mindig papsajt”: nem mindig
 sikerül.
 p a t i é c s : bárányhimlő.
 p e j g : pedig.
 p e l v a : polyva.
 p e t e m z s i r o m : petrezselyem.
 p i l i n g a : penge.
 p i r i t u s : a tészának az edény
 (lábos) fenekére sült része.
 p o r ó s z a : tengerilisztből sült étel.

porozinkó: die schmarne.	szupla: lélegzet.
pudvás: fás, pl. a répa.	szülesség: eleség barmok számára.
rész tüt krumpli: apróra megmetszett zsirban főlt burgonya.	taró: tarló.
riékli: bajkó.	tiér: elfér.
riézmin: rendetlen öltözetű.	ternác: tornác.
ripacsos: ragyás, himlőhelyes.	toróbál: próbál.
rostagul: vesztegel.	tuszi: kötött kesztyű.
rütyűke: könnyű nyári kabát.	uhfíszkes!: csodálatos kifejező indulatszó.
sajdít: sejt.	usdél: elvele!
sámédli: zsámoly.	vajolla: vaj alja.
salugáter: zsalu.	vakondák: vakand.
saruó: sarló.	vénasszonyrossza: gomba, mely érett korában nyomáskor barnás port lövell ki.
sérfűséfa: lyceum.	vonnyogó: szalma- v. széna-huzó.
sérágló: saroglya.	vőfin: vőfély.
söntis: bormérő a korcsmában.	zeke: kabát.
sudár: az ostor pattogó vége.	zöccsig: zöltség.
sűőg: süveg.	zuhéjj: esést kísérő indulatszó.
szalados: málé.	zsombor: szakajtó.
szintíg: szintén.	
szipóka: szipka.	
szőcsiny: szemölcs.	

(Répe-Sz.-György.)

KOVÁTS J. SÁNDOR.

K o l o z s m e g y e i e k .

bagojtűdő: étel különböző aszalt gyümölcsből.	dőblec: sütő tők.
bálmós: polentaszerű étel.	egres: köszméte.
békavirág: leontodon tarmacum.	felnnyaku ruha, a mely nem kivágott, nyakig begombolt.
boldogasszonlapu: egy szagos levelű növény.	fenyőtörőbúza: fenyőtuboz; fenyővarju: loxia curvirostra.
borostyán: orgonafa.	gübbenő: gödör a patak, folyó medrében. (Ez nagy-enyedi szó.)
bőrszivar: szivar, pappiros-szivar: cigaretta.	gyűszű: széles bőrtüsző.
bulz: kis sajt.	harisnya: halinanadrág.
bürüzü alma: borizü alma.	henderika: hengergőzés.
cékla: beta vulgaris	kártya, kártyus: dézsa.
cibre, korpacibre, szilvacibre: egy leveses ételnem.	kecskebuka: bukfenc.
csonkahét: sátoros ünnepek alkalmával az ünnep hete.	kócsos dió, a melynek kemény héja nehezen választható szét.
daraszol: az útból, ösvényről kapával kitakarítja a fűvet, gazt.	koválni diót: diónak a külső lágy héját levenni.

kupa: két icce.
 kürtőskalács: dorong-fánk.
 lapító: nyújtó-deszka.
 laska: metélt tészta.
 laskanyútó: nyújtófa.
 légej: csobolyó.
 mérevaló: bőrből készült meleg mellény.
 motyó: kis csomag.
 murok: datus carota.
 orda: juhtejből készült édes sajtféle étel.
 osztováta: szövőszék.
 pukkantó: datura stramonium; termését disznónak hívják.
 rigófüttty v. lélekhajgáló: egy tészta étel.
 röstöllő: szilke.

sóbafőtt: főtt marhahús.
 szengyőrvirág: primula veris.
 szuszék: nagyobb festetlen láda.
 tálbafőtt: koch.
 tetéz-véka: ha a véka nincs elcsapva.
 tokány: gulyásféle hagymás hús.
 tokmány: a kaszakó tokja.
 tökösdíó: igen nagyféle díó.
 török-szilva: datolya.
 ugorkabagzó: egy növény, melyet, ha az ugorka nem terem, közéje dobnak, hogy az ugorkavirágot megtermékenyítse.
 veresszőllő: ribizke.

(Szucsák.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Besztercemegyeiek.

araszliány: oroslán.
 asztalváta: osztováta.
 avaszég: alszeg.
 bibiricskó: pityóka, krumpli.
 csíp: csép.
 eme: emse, kocadisznó.
 Férityház: Fehéregyház.
 fiketőkötő: fejkötőkötő szalag.
 göder: gödör.
 gujbi: kabát.
 gyartya: gyertya.
 hilérc: ásó.
 iszkes hely: északos hely.
 kazák: pocegér.
 kisjebb: kisebb.
 körfi: körtve.
 liány: leány.
 lú: ló.
 mérinda: útravaló élelem.
 mérinda ruha: takaró ruha (asztalkendő).
 mó: ma.

merrevaló: mellre való, derék-bunda.
 öker: ökör.
 öregjebb: öregebb.
 parcio: porció (pálinka).
 porcio: adó.
 porgoló: szélesnyílású tejesfazék.
 pózna: igensok. „A már mégés pózna, a mit az az ember csál.”
 puhár: pohár.
 punaga: denevér.
 rétója: lajtorja, létra.
 suta (eke): kerülő eke (nem váltható eke).
 szuka: fortély pl. „Szip léce, de szukás.”
 szívánó: szénvonó.
 tujább: tovább.
 vántorong: tizenkét singes végvászón; három vántorong: harminchat singes végvászón.

(Zselyk.)

KOLUMBÁN SAMU.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Albert János :</i>	A gömöri tájszólás . . . 417, 453, 501
<i>Balassa József :</i>	Nyelvjárásaink ügye 13
	A tárgyas ragozásról 553
<i>Barbarics Róbert :</i>	A névmások és a személynevek jelen- téstanához 160
<i>Béltéky Kálmán :</i>	Rokonértelmű szók 9, 122
<i>Binder Jenő :</i>	A magyar hasonlítás 193, 241, 289, 337
<i>Brassai Sámuel :</i>	Szerény észrevételek a 'Hangsúly' című értekezés irányában 341, 396
<i>Halász Ignác :</i>	Magyar elemek az északi szláv nyelv- vekben 212
<i>Jacobi Gyula :</i>	Komjáthy Benedek 'Sz. Pál levelei' 308, 356 406, 441, 490, 534
<i>Joannovics György :</i>	Hangsúly 61, 100, 153, 200, 249
	Szórend és hangsúly 545
<i>Kardos Lajos :</i>	Folklore 113
<i>Nagyszigethi Kálmán :</i>	Szólásmagyarázatok 97
<i>Riedl Frigyes :</i>	Magyar nyelvtanítás 341
<i>Schuchardt Hugó :</i>	A magyar nyelv román elemeihez 385, 433 481, 529
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	Kombináló szóalkotás 1
	A tárgyas ragozásról 554
<i>Steuer János :</i>	Oláhos fordulatok a székely beszédben 11
	Még egyszer az 'oláh hatás' 172
<i>Szarvas Gábor :</i>	A pótolhatatlanok 49
	Nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk 69
	Szómagyarázatok 145
	A kik a magyar nép nevében beszélnek 105
	A nyelvgazdagodás 269
<i>Zolnai Gyula :</i>	Egri nyelvsajátságok 16

Helyreigazítások. Magyarázatok.

	Oldal
A védelmeztetett Arany János. <i>Simonyi Zsigmond</i>	25
Aggastyán. <i>Négyesy László</i>	26
Az isten szó i-je. <i>Balassa József</i>	27
Nyilván. <i>Steuer János</i>	28
Zárójel. <i>Csomár István. Szarvas Gábor</i>	28
Egy betű hang nélkül. <i>Szarvas Gábor</i>	29
Az 'ly' ejtése. <i>Balassa József</i>	79
Az elbeszélő mult idő használatához. <i>Steuer János</i>	80
Ajang. <i>Finta Ferenc</i>	81
Vajjon 'küszöb' volt-e a 'küszöb'? <i>Steuer János</i>	81
Aggastyán. <i>Steuer János</i>	81
Ágostyán. <i>Vasverő Rajmond</i>	82
Hibás olvasatok és értelmezések. <i>Szarvas Gábor</i>	82
Nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk. <i>Baló József</i>	129
Küszöb. <i>Németh Ambrus</i>	132
Szőnyegre hozatott. <i>Szarvas Gábor</i>	132
Ara. <i>Szarvas Gábor</i>	133
Valal. <i>Szarvas Gábor</i>	135
Nádra. <i>Szarvas Gábor</i>	135
Gőzü. <i>Szarvas Gábor</i>	136
Uram uram, Szarvas Gábor uram! Szállok az urnak! <i>Nagy-szigethi Kálmán. Szarvas Gábor</i>	177
Szőnyeg. <i>Steuer János</i>	178
Hűlajtó. <i>Steuer János</i>	179
Franc. <i>Steuer János</i>	179
Bécs. <i>Kovács Kálmán. Szarvas Gábor</i>	180
Szállok az urnak! Szállja kendnek. <i>Szvorényi József</i>	224
Franc. Francu. Francur. <i>Steuer János</i>	225
Ritka szók. <i>Szarvas Gábor</i>	273
Szállok az urnak! <i>Szarvas Gábor</i>	276
Nyám. <i>Stener János</i>	283
Erősen. <i>Steuer János</i>	328
Esernyő. <i>Steuer János</i>	328
Égni. <i>Steuer János</i>	329
Musta. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	329
Tüzet tenni. <i>Steuer János</i>	365
Mondúr. <i>Steuer János</i>	366
Döröcköl. <i>Szarvas Gábor</i>	366
Safarina. <i>Szarvas Gábor</i>	367
Úz és üldöz. <i>Király Károly</i>	460
Dédelget. <i>Németh Ambrus</i>	460
A hangzó illeszkedéshez. <i>Németh Ambrus. Szarvas Gábor</i>	460
Gyűrű. <i>Hollósi Rupert</i>	461
Nemtő. <i>Szarvas Gábor</i>	461
Lépcel. <i>Szarvas Gábor</i>	463
Döntő magyarok. <i>Szarvas Gábor</i>	464

	Oldal
Szállok az urnak. <i>Szarvas Gábor</i>	464
Kisérel. Kérel. Folytán. Tű füle. <i>Simonyi Zsigmond</i>	509
Foncsika. <i>Baló József</i>	511
Gyűrű. Tűzet tenni. <i>Józsa János</i>	511
A lovak, marhák szóása. <i>Gulyás István</i>	512
A hangzóilleszkedéshez. Ezénten. Rögöl. Ugyis. Horog. <i>Csapodi István</i>	513
Néhány különösebb szó magyarázatához. <i>Porcs János</i>	514
Esernyő. <i>Steuer János</i>	515
Sulyt fektet. <i>Steuer János</i>	516
El kell menjek. <i>Steuer János</i>	517
Igazítások. Pótlások. <i>Belányi Tivadar</i>	517
Hattya .Dal. Lak. Meny. Gyakorság. <i>Szinnyei József</i>	517
Foncsika. <i>Albert János</i>	560
Kell hogy. <i>Németh Gyula</i>	561
Méltóztatik. <i>Szarvas Gábor</i>	563
Bolond kocsi. <i>Balassa József</i>	565
Csámesz. <i>Jaksics Lajos. Gulyás István. Szarvas Gábor</i>	565
Lábító. <i>Gulyás István</i>	560
Néhány szó magyarázatához. <i>Szilasi Mór. Halmy Gyula. Nagyszigethi Kálmán</i>	558

Kérdések és feleletek.

Pileus dissectus? Miziri gallér?	228
Közetlen?	229
Részesítjük vagy részesítünk?	466
Lét avagy létel?	467
Mäander vagy Mäandrosz?	467
A lovak szóása?	468
Századbeli vagy századnál?	469
Oláh hatás?	469
Birtokos rag alkalmazása?	470
Cselekvő vagy szenvedő ige-e a <i>sír</i> ?	470
Mindnyájunkat érhet v. érheti a baj?	519
Kell hogy menjek?	521
Pánk?	521
Langász, láz?	522
Csámesz?	522

Nyelvtörténeti adatok.

Adatok a Nyelvtörténeti szótárhoz. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	85
Magyar keresztnévek. <i>Kubinyi Ferenc</i>	86
Pápai, Páriz ritkább szavai. <i>J. Kemény Lajos</i>	138
Monoki Mihály ingóságainak inventariuma. <i>Katona Lajos</i>	180
Céhszabályok. <i>Katona Lajos</i>	368

	Oldal
Páriz-Pápai székely szavai. <i>Steuer János</i>	370
Rádai Ráday Pál munkái. <i>Négyesy László</i>	423, 470, 569

Irodalom.

A székely nyelv hangjai. <i>Balassa József</i>	76
Négyesy László verstani munkái. <i>Törkös László</i>	262, 300

Vegyesek.

Pótoljuk a hiányokat. <i>Szarvas Gábor. Nagvszigethi Kálmán</i>	32
Csigabigák. <i>Szamosi Gáspár</i>	38
Hasonlíthatatlan gyöngyök. <i>Szarvas Gábor</i>	217
Egy legjelesebb magyar író. <i>Szarvas Gábor</i>	318

Népnyelvhatyományok.

Szók és saájtságok	139
Szólásmódok 42, 90, 184, 231, 283, 330, 371, 473, 523, 571	
Közmondások	42, 523, 571
Babonák	91, 233, 371, 426
Beszédtöredékek	571
Párbeszédek	185, 372, 426, 524
Népmesék 43, 141, 186, 234, 283, 330, 373, 427, 473, 524	
Találós mesék	92, 376, 428
Gyermekmondókák	141
Gyermekversikék	189, 474, 572
Lakodalmi versek	379, 475
Gyermekjátékok	44, 92, 236, 377, 525
Tájszók 46, 93, 142, 190, 231, 236, 286, 334, 382, 429, 477	
	525, 573
Gúnynevek	288, 384
Hangutánzó szólásmódok	89
Hasonlatok	140, 184, 571
Álomfejtések	572
Táncszók és mondókák	379, 476
Néprománcok	96, 240, 336
Népdalok	48, 192, 240, 288

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Fonétika: Az „ly” ejtése 79.

II. Magánhangzók: Tővégi magánhangzó megőrzése: *kedve, kelye* 317, *júha* 454 || Eredeti magánhangzó megőrzése: *haal, vaal*: *hal, vall* 310, 311 | *fájdalom* 317, *gyolkos* 451 || Magánhangzó elveszése: *ectesedik* 20, 425, *lendő*: *leendő* 317, *fájdalm* 317, *bajc* 454 | Pótlónyújtás: *ára* 17 || Hangrendi párhuzamosság: *kahog*: *köhög*, *porkol*: *pörköl* 422 || Hangzóilleszkedés: *ajándok, tehát* 20, 316; *virdít, ordít* 422; *dadó* 422; *dölögtő*: *dologtevő* 460, 513 | az óhajtómódban: *maradnák*: *maradnék* 422 | Hangrendi disszimiláció: *erső*: *orsó, kicsika, tovább* 422 || Magánhangzó rövidülése: *kenyes*: *kényes, mesz*: *mész* 421 || Hangszín: zártabbá válás: *o*: *u* 18, 314, 453; *a*: *o* 453, *a*: *u* 453; *ö*: *ü* 18, *e*: *i*: *ë* 17, 18; *e*: *i* 18, 315, 453 | nyitabbá válás: *u*: *o* 314, 364, 453; *i*: *ë* 314; *i*: *é* 314, 215 | labializáció 19, 314, 423 || Diftongusok: 468 || Járulé-

magánhangzók: *szereda, tárgy* 454.

III. Mássalhangzók: Eredeti mássalhangzó megőrzése: *puttonval* 20, *üdnep*: *ünnep* 360, *kihivel*: *kihül* 20 || Mássalhangzók hosszúsága: *kélt, kiss, földiekké* 357—359, *szallag* 454 | Hasonulás: *meccsált* 21, *nyess*: *nyers* 458; hangszervi közeledés: *bümbe, hazukság, athat* 359 || Mássalhangzó elveszése szó közepén: *budos*: *bujdos* 360, *atúl*: *adtúl* 454, *fekő*: *fekvő* 457, *aután*: *azután* 457 | Szó végén: *szá*: *száj, akkó*: *akkor* 22, 360, *sejtâ(l)* 420; ragokban: *-bú, -tû*: *-ból, -lól* 24 || Mássalhangzó-bővülés: *tikteket, bulcsú* 361, *csolk* 456 || Hangváltozások: *g*: *d* 356, *g*: *t* 5. 356, 456, *k*: *g* 356, 455, *k*: *t* 455, *t*: *d* 455, *j*: *gy* 356, 456, *cs*: *ty* 356, *gy*: *d* 356, *m*: *n* 356, 456, *p*: *b* 455, *g*: *gy* 356, *h*: *g, c, t, sz*: *cs, sz, c, l*: *r, r*: *n, f*: *p* 455, *n*: *m, n*: *h, r*: *h, r*: *j* 456 || Hangátvetés: *tereh*: *teher* 362, *zarádnok*: *zarándok* 362, *teny*: *tenyér* 421, *keleb*: *kebel*, *bonc*: *comb*, *makverő*: *vakmerő*

458 || Járulékmássalhang- *fíjam, síjet, fajintos* 458 || Jé-
zók: *huszít, furuglya, vidla* sülés: *gyió: dió* 22, *tyükör*:
459, *sanc* 560 | Hiatusöltés: *tükör* 455, 456; inf. *-nyi* 455.

Alaktan.

I. Szóösszetétel: 362,
459 | Ikerszók 459.

II. Szóképzés: Kombi-
náló szóalkotás 1 | Igékép-
zés: frequ. képzők 501; mo-
mentán képzők 363, 501;
refl. képzők 363 | Szenvedő
ige: *-altat, -tattat* 363 || Név-
szóképzés: *ajándok* 364, *csep-*
tetyű, harangütel, öleb 502,
tukarc, szekerkő 502, *annyéra*
364, *rátarti* 502 | *-talan, -telen*
rövidülve: *feddettethetlen* 364 |

Fokozás: 193, 290, 337, 502 |
Pleonasztikus alakok: *jobbáb,*
szebbéb, urakok 502.

III. Szóragozás: Név-
ragozás: tárgyas rag 409,
helyragok 410 | loc. *-nott, -nól,*
-ni 504 | Módhatározó *-t:* 504 |
Birtokos személyragok 410,
504 || Igeragozás: ikes
igék 23, 406, 503 | Idők és
módok 406—408 | Igenevek
408, 409, 504.

Jelentéstan.

I. Anyagi jelentés:
Jelentésmegszorítás 505 | Je-
lentésáltalánosítás 505 | Jelen-
téstváltozások 506 | Névmasok
és személyragok 160 || Rokon-
értelmű szók: *béke, nyugalom*
9, *fogad, ígér* 10, *látszik, tet-*
szik, rémlik 122, *magas, nagy,*

szólas 124 | Szólások és köz-
mondások: *házafej a szíve* 25,
rólam ver a szó 25, *lüzet tenni*
12, 131, 365, 511; *magyarnak*
Pécs, németnek Bécs 97.

• II. Alaki jelentés: *-at,*
-et képzésű szavak mint no-
men actionis-ok 364.

Mondattan.

Hangsúly a mondatban 61,
100, 153, 200, 249, 341, 396,
508 | Kombináló mondat szer-
kesztés 8 | Kötőszók 415 |

Osszetett mondatok 508 | Név-
utók 507 | Igékötők 508 | Szó-
rend 249—262, 341—351,
545—552.

Antibarbarus.

Hibás szólások 166; *szö-*
nyegre hoz: 133; *sulyt fektet*

516 | Hibás összetételek 29,
515.

SZÓMUTATÓ.

- Acél 396
 adoma 275
 adós 444
 aggastyán 26, 81
 ajang 81
 akaratos 444
 alít 444
 ara 133
 atyafi 445
 Ábráz 443
 ágazat 444
 ágostyán 82
 ágyas hely 424
 áldomás 444
 állat 444
 állatú 569
 ámélkedik 445
 ápol 445
 árnyéktartó 515
 Batykis 472
 bácsa 445
 bátor 445
 bebámol 568
 beléndes 445
 beteg 446
 betegülés 471
 bezzeg 446
 bécs 180
 béke 9
 bél 445
 birodalom 446
 bitang 446
 bizony 446
 bocsánat 446
 bolond kocsi 565
 borkut 472
 bosszuság 446
 botránkodás 446
 bölcselkedik 446
 bötyök 440
 buta 433, 435
 бүдөскө 471
 buzog 569
 Cár 472
 cókó 483
 Csámesz 522, 565
 csámp 486
 csánk 489
 cseléd 447
 cserép-mű 470
 csincsó 517
 csonka 481
 csontorog 484, 485
 csoport 471
 csoportoz 471
 csömpe, csempe 488
 csufol 447
 csutak 489
 csutka 489
 csűr 395
 Dagály 447
 dákos 529
 dal 517, 568
 dédelget 145, 460
 dicsekedet 447
 dicsér 447
 dohott 569
 dolgos 447
 döglöt 447
 dörgölődik 447
 döröcköl 366
 duga 389
 dumentát 389
 duránci 212
 Egyenes 448
 egyes 448
 egyhuzomban 472
 együletlenség 448
 el 448
 elég 448
 elhatalmaz 471
 eljár 424, 471
 eloszol 424
 elől 448
 elősegél 569
 elválaszt 424
 enged 448
 engedelem 448
 engedelmetlen 449
 erősen 11, 129, 173, 328
 esernyő 328, 515
 eskés 449
 esőtartó 329, 515
 ezenten 513
 Ég 448
 égni 329
 él, elé 569
 élés 448
 élésház 471
 élet 448
 éltető állat 448
 énekel 448
 émylyget 569
 ért 449

- értet 449
 étel-ital 449
 érzékenység 449
 Fajtól 514
 falka 449
 farok 472
 fásli 212
 fánk 568
 fecstéj 514
 fedelez 449
 fej 449
 fejedelem 449
 felderül 424
 felekezet 449
 felestekem 450
 felépít 425
 fene 450, 569
 fertelmes 450
 félelmes 450
 filkó 212
 fogad 10
 foglal 450
 foglalás 450
 foglaló kő 450
 fogytig 424
 folyamat 471
 folyás 569
 folytán 509
 foncsika 511, 560
 fordít 450
 forgat 450
 formál 471
 forradás 424
 forráz 471
 fottára 450
 fottig 450
 franc 11, 132, 179, 225
 fricska 212
 függ 450
 fül 509
 Galiba 212
 gazdálkodik 450
 gálya 450
 gárda 213
 gát 389
 gége 147
 gira 451
 goromba 451
 gözü 136
 gög 147
 gurázda 568
 gurásza 568
 gutyész 573
 güggés 149
 Gyakorlatosság 451
 gyerekvány 273
 gyolkos 451
 gyűjtöz 451
 gyűlötség 451
 gyűrű 276, 461, 511
 Habaró 213
 hadnagy 423, 451
 hagyás 451
 hamis 213
 hasogat 452
 hasonlatos 452
 haszon 424
 ható 452
 hattya 517
 háborúság 451
 hánsolódik 451
 háromít 452
 hidas 565
 hijába 452
 hirtelen 452
 hiszem 471
 hitság 452
 hív 452
 hívesít 471
 hon 452
 hordoz 453
 horog 514, 568
 hozzáhallgat 453
 hozzálátás 453
 hushagyó 392
 hűlajtó 179
 Idéz 569
 idő 490
 igaz, megigazít 569
 ígér 10
 igyekszik 491
 ihlés 491
 illatozás 491
 incselkedik 491
 indít 569
 ingyen-való 569
 innektová 491
 innentová 491
 ir-essentia 471
 is 472
 ispék 213
 itélet 425
 íz 424
 Jargálás 491
 járgány 389
 jegy 491
 jelenség 471
 jezzo 491
 jog 492
 joh 492
 Kacamajka 517
 kámzsa 213
 karancs 569
 karácson 391
 karmazsin 214
 kaszás lév 471
 kedv 424, 492, 569
 kell 492
 kell hogy 561
 keres 568
 kereskedik 492, 568
 569
 kényesség 424
 képutáló 492
 kérel 509
 kézív 471
 kiáltó 493
 kibuzdít 471
 kikelet 423
 kincstartó 472
 kisálkodik 493
 kísérel 509
 koboz 214
 koca 396
 kocsi 393
 komondor 214
 kompostor 567
 kordován 214
 kór 493
 köhösködik 493
 köborítás 568
 köfedés 568

- kökerítés 568
 kőrakás 568
 köz 472
 közetlen 229
 közölés 493
 kriptá 214
 kujon 514
 kukorica savó 471
 kut 424
 kutat 214
 kutyá 396
 kutyácska 567
 köszön 569
 köz 569
 küszöb 81, 132
Lak 517
 lakatoz 494
 lakozik 494
 langász 522
 laptá 214
 lator 215
 lábító 515, 567
 lárifári 214
 látogat 423
 lát, ellát 569
 látó 425
 látszik 122
 les 471
 levendula 215
 lép 472
 lépcel 463
 lévő 424
 lihellés 494
Magas 124
 magyarság 495
 majom 395
 marcipán 215
 marha 495
 mazor 275
 megesek 461, 513
 megésmeg 461, 513
 megnyúgot 569
 megy, kimegy 569
 menhetetlen 495
 meny 517
 mennyég 471
 merész 495
 mér 569
 merő, merő azon 570
 met 495
 mevetség 275, 495
 méltóztatik 563
 mértékel 495
 mindörökké 12
 mondúr 366
 móka, mókázni 390
 monnó 495
 mordság 570
 morfondi 390
 moszka 472
 moszkva 472
 mókus 215
 mustra 329
 muszka 472
 muttan 495
 mutat 570
 Nadragulya 471
 nagy 124
 napernyő 515
 nádra 135
 nemtő 461
 nemzet 496
 netalántán 472
 néz 496
 nőszik 496
Nyaggat 471
 nyavalygat 496
 nyám 283
 nyilván 28
 nyomdékos 497
 nyomoz 570
 nyugalom 9
Ok 497
 okadás 497
 okoskodás 570
 orgona 389
 orr 570
 országot 423, 497
 oszol 424
Ó 423
 óriás 215
 óság 570
 óv 570
Örökké 12, 131
 ösztörű 497
Őrizet 424
Paizs 529
 pala 395
 palánk 215
 paléta 215
 pallani 394
 pallos 394
 paraszt 498
 paszuly 215
 pálya 570
 pánk 521
 pártáöv 498
 pectej 514, 568
 pecsét, elpecsétel 570
 pelenka 568
 pernye 515
 pici 530
 pinty 531
 pirkó 274
 pont, pontig 570
 pompos 568
 porelyka 472
 potyka 215
 póka 515, 568
 pólya 568
 produnk 498
 proszenyica 472
 próbál 423
 puha 215
 pulyka 216
 punkt 498
Rág 498
 ragadás 570
 redves 471
 regől 513
 rekeszt 570
 remény 570
 reménykedik 424
 rendel 425
 repceszekér 566
 emléik 122
 rész 498
 rokon közel 499
 rossad 499
 rostokol 472
Safarina 367
 sajtanit 499

- sanyargat 499
 sár 216
 sebesség 499
 segít, felsegít 570
 selma, selmak 388
 serkenyőzik 500
 sérígal 515
 sífli 216
 sikamló 471
 siket 500
 skatulya 216
 sokság 570
 sokadalom 472
 spárga 532
 sózás 468
 sömörgés 500
 sróf 393
 stokfis 472
 stömp 515
 stráf 216
 suly 471
 sulyt fektet 516
 sunka 216
 suporla 500
 suta 490
 Szab 424
 szabados 500
 szálas 124
 szállók 177, 224,
 276, 462
 századbeli 469
 szegkő 500
 szellet 500
 szemet tart 570
 szemérem 424
 szenyvedés 570
 szinméz-lév 471
 szít 570
 szolgál 424
 szól 424
 szózengetés 471
 szólás 570
 szökik 12, 130
 szőnyeg 179
 szűr 567
 Tallér 216
 tanács 423
 tár 570
 testiség 570
 tetszés 423
 tetszik 422
 tesz 570
 tét, jótét, rosz tét
 570
 timporál 471
 timon, timony 388
 tisztel 570
 toll 567
 törött lév 471
 tüzet tenni 12, 131,
 365, 511
 Udvarlás 425
 ügyis 513
 Ül 12, 131
 üldöz 460
 Úz 460
 Vagy 12, 130
 vagy-vagy 424
 vall, kint vall 570
 valal 135
 válasz 472
 velja 275
 vesz 424, 570
 vigyáz 424
 Zárójel 28
 Zsámfuter 390
 zsibvásár 515
 zsold 424

Földrajzi mutató.

Dunántúl:

a) Rábamellék 44, 288, 377, 476. (Beő-Sárkány) 47, 92, 94, 143, 191, 238, 572. (Bőny) 91 | Komárom m. (Für) 528. (Kömlöd) 283 | Sopron m. 287.

b) Baranya megye: (Béllye) 525. (Csúza) 46, 93, 142, 190, 236, 286, 335, 382, 429, 477 | Somogy m. 239. (Nemes-Déd) 524 | Tolna m. 288. (Báta) 288, 334 | Vas m. 144. (Magyar Gencs) 240. (Répcse-Szt.-György) 481, 526, 574 | Zala m. 287 | Veszprém m. 287. (Csetény) 43, 234, 283, 330, 373. (Devecser) 478. (Pápa) 379. | Fehér m. 523. (Vaál) 576.

Palócság:

Bars megye: 384. (Léva) 189 | Hont m. 430 | Nógrád m. 371. (Tolmács) 48, 192 | Gömör megye 139, 417, 453. (Bajom) 372. (Otrokócs) 185, 371, 426. (Rimaszombat) 288 | Heves m. (Eger) 16.

Duna-Tiszaköz:

Pest megye: (Kecskemét) 523. (Rékas) 48. (Tápió-Szele)

240, 384, 427, 524 | Bács m. (Zenta) 383 | Halas 140, 191. 571.

Tiszáninnen:

Abauj megye: (Kassa) 430. | Zemplén m. (Dereglyő) 376. (Sátoralja-Ujhely) 189.

Tiszántúl:

Szatmár megye: 141, 185, 379. (Patóháza) 95, 372, 431 | Szabolcs m. (Bököny) 92 | Békés m. (Békés-Doboz) 96 | Jász-N.-Kun-Szolnok m. (Jászberény) 330. (Szolnok) 283, 426, 428, 473, 474. (Tisza-Dob) 571.

Erdély:

Székelység: 239, 371 | Háromszék m. (Angyalos, Besenyő, Gidófalva) 527, 573 | Udvarhely m. (Agyagfalva) 141. (Fejér-Nyikó) 479, 525 | Csík megye 143. (Csík-Somlyó) 89. (CsíkSzt.-Király) 475 | Torda m. 95, 184. Beszterce megye (Zselyk) 570 | Kolozs m. Szucsák 575.

